

АНАТОЛИ ЛАГЭЛАА

ИҢЫНЧЫМ АЦХ

ажабжьқәеи аповестқәеи

Ақәа
Апқәынтшәкәтыжырта
2022

УДК 82-31
ББК 84(5Абх)6-44
Л 15

Лагәлаа, А. И.

Л 15 Итынчым атх : ажәабжьқәеи аповестқәеи / Анатоли
Лагәлаа. — Ақәа: Ацхәынтшәкәтыжьырта, 2022. — 688 д.

Г/Р 978-5-122-37-08022

Д. И. Гәлиа ихьз зху Ацсны Ахәынтқарратә преми-
еи, Т. Шь. Ацьба ихьз зху апремиеи занашьоу, иналукааша
хаамтазтәи ацсуа поет, апрозаик Анатоли Лагәлаа иеизга иа-
нылеит иажәабжьқәеи иповестқәеи.

УДК 82-31
ББК 84(5Абх)6-44

© Лагәлаа, А. И., 2022
© Ацхәынтшәкәтыжьырта, 2022

А Ж Ә А Б Ж Ы Қ Ә А

СЫҢСАДГЫЛГЫ ЗАЦӘУП...

Уара ахыткьареипцш уцнаркьейт уи ажәабжь ҫааста. Рацхьа иуазхәаз уыыза Дима иоуп. Ақәа иалалеит, ихәейт, ақыртүа ир ирцыхьашәо зегьы рхуа, ирҫагыло зегьы иреихсуа, рмашьынақәа рымхуа, шәкыла ртанкқәа еишь-тагылан иаауейт ихәейт. Са сахьгылаз азыршы сықәыр-тәазшәа амца насыхкьейт. Убригь гәоутейт уара, аха исоухәаз ҫ-ажәа затцәык роуп. Амала, урт аҫажәак убас иухәейт, убри ақара урықәгәыгуейт, сара сахьгылаз иа-гьаацьасшьейт, убриақаратцәкьа ашәарта хтагылоума хәа. «Бышзахәо балтц!» Ускан сара сымтцазейт «уара уабацо?», «узыццода?», «угәы иҫои?» хәа. Сара иаразнак издырит уара уыыццәа урыцны ацсуа гвардиа ахьгылаз ахь шәыш-цоз, абцъар шәшашьталоз. «Са усцәымшәан!» – схәейт саргьы, сара сшақьшақьо сықәхар сызхәыцра цъара акы иуцырхагахар хәа сшәан. Уи акәхейт, удәылкьейт уара, убас удәылкьейт, ахәымпал иаҫкьаз ахыц еицш... Саргьы иаразнак исымпыхьашәаз матәақәак аашьтысхын, хуада ашә ацапха насыркын, сындәылкьейт. Хгәылацәа иаразнак сдәылтцра иазцшызшәа рыхқәа кылырхәхәан исыхәацшуан. Урт абжеихараҫык усгьы дара рмилац ракәын, ирхәомызт акәымзар, ирдыруазаарын Ацсны рыр алалараны ишы-каз. Уимоу, ашьтахь излеилахқааз ала, дара рахьынтә ирацәаҫны урт иаауаз аштәқәа кны ирцылеит. Аха хара уи зегь абаадыруз, уарей сарей ханейднагала аены, урт убас игәырғьазшәа, убас убри ахтыс иазыцшызшәа картцейт, уи аухатәи агәырғьара иаднагалаз уаргьы саргьы хәуацәа иахьа уажәраанзагьы ирхәо изакәытә гәылацәа бзиақәоузеи

ишэымаз хэа ауп. Урт иабардыруз, ари афыза аус калараны ишыказ, дарггы ныхэак еипш ари ахтыс ишазыпшыз, аха хара ишахэаччоз, ишхэхэмаруаз, рыпсы хактныртцошэа шыкартцоз...

...Уара уцеит, сарггы сдэылтцит, абзиараз, хазхара хзыо-нампшыц, хазхара иахзымбац хуада хэа сгэы статцэыуо. Избанзар, уареи сареи ханейднагала инаркны хэымз аатцханы уара уусурала ирымухит уи ауада. Иара убригь фык змаз акэын, аха уи убас ала акаркы икылхны ихартеит, макьаназ ихазхап, нас мышкызны аамта бзиаак калар, еитытцрак калар, ак шцахақэнамгахари ххэан, уи хазхархеит...

...Сареи, даеа соыза згапки хаигэныфын, иахаулакгы ақыртцэа рыр Акэа иахацаанза халтцит. Нас Гэдоутак ахтаа-цэа рахь хцеит, аха убрагь, уара ухы ныкэтцан унейны уцэазар, харггы хэцеит. Сан уажэы-уажэы исалхэоз, бара баткысггы, бара бгэырфа бытра итоу изеицэоуп хэа акэын. Убригь, апшы леипш, илдырузашэа акэын дышцэажэоз уара ачкэын дышхазнужбуаз. Иара уажэггы уи ажэа сцэа станарзызауеит, избан уара дышхазнужбуаз, избан уара узихамгылаз абцас, избан убри Анцэа узахибааран узыказ?.. Избан?.. Избан, уареи уара уызыцэеи рыла изыргежэьтэхаз шыоук апаразы, амал азы, ақяф азы иртииз хадсадггыл?.. Избан, уи нас шэара шэшала изфыхтэхаз?.. Избан, усқан дарей, дара рычкэынцэеи зшэывамгылаз, шэара шэывагылара акэым, Адсны иалтцны изцахыз? Избан, уареи уара уызыцэеи ақырткэа рыфнатцакакэа шэанрытцаз, дара ишыртахыз изыказ, иртахыз зрымаз, изырфоз, изыржэуаз, шэара шэфызцэа уаас изырымшыоз? Избан, ианыцэгьараха Адсадггыл шэара изышэаанхаз, дарей дара рычкэынцэеи Адсны иалтцны изцаз?.. Нас, айбашьра антцэамтахь инеи-уашэа анырба, Адсны еиқэхошэа анырба, хамфа аанартып хэа кэрышькэакгы раашьтра изалагаз?.. Усқан шэара шэангэакуаз, ишэфоз аншэымамыз, шэызлахысуаз аншэымамыз, иамузозар ишцакахцари, уртггы хрылазап хэа шэара ирласны шэзырхаштуаз...

...Уцеит уара уфызцәа урыцны, уинахысгыы жәохәмш ухабар хаздырзомызт. Ажәафымш рьгены ихәхаит Ешыралбаа аарцә ала аҗабиакәа руакы уштатәаз, знык-фонтәгы Гәымста урны, уара ухәашьала хәычык угәы аҗсы аршьаны ушаахьаз. Аха уи уара угәы еиқәнахәало иҗахызма, ари аҗара аамта уззыцшыз ууада, уфызцәа гәакьақәа, уқалақь гәакьа – ишыр-тахыз ишаҗь-шаҗьо ақыртуа ир алан. Акызатцәык уфызцәеи уареи ишәзышьтымхуаз, шәызхара абцар ахьшәымамыз акәын. Шәмачрагыы усс ишәымамызт. Ақәагыы аамтала иахьыншәыжьуаз шәхы иқәышәкрын, абцар шәаеигзо ишәымазтгыы. Убриак шәзышьтыхуамызт уфызцәагыы уаргыы, убриак хьаас ишәыман, шаҗантә шәанаайдтәалоз ишәхәахьази цьоукы хьықәдыргәыгуаз абцар абақоу хәа?.. Иабақаз, Гал ианалала игылаз ҳар ирымаз абцаргыы даргыы тқәаны иргеит, Агәызерагыы ргәыреанзамкәа ирыкәшеит, егырт ахысга шәакьқәа, усгыы аибашьра иалагаанза зегьы ашәкәы итаҳафәеит, рномерқәа рнахтәоит, нас ишәыз-хархынхәеит хәа қытацыцхьаза ирылырххьан. Урт ир-дыруан аибашьра шырцеипшыз, уи азы акәын итарымфыр қамлозшәа аибашьра аҗхьагыы абцар зшәылырххьаз. Хара хтәқәа убри ианаамтаз изазымхәыци хәа угәы иалан уара. Ускан ирылшоз мацзар акәхарын, усқан амчра ахьықаз аиҳабыратә тыцқәа мачымкәа дара иркын. Бжьыла дара иргон, хара хтәқәа шиашазгыы ирхәаеырц иалагон...

Уахык, хуазыруа-хагәжәажәо ҳаштәаз, уфызцәа уцны афны уаакылсит. «Ирласны быстак хьыжәу!» – ухәеит уара, саб убжьы имахартә сахәшыцәеи сареи ҳаанаскьоуцхьан.

«Уи акрахартцуама!» – сахәшьеитцыб иаразнак дын-дәылкьеит.

Уфызцәеи уареи убас шәыццакны акрышәфеит, ана-цәалбеит, ирфо рыхәда икыламхандаз хәа хшәыхәацшуан. Нас ҳаргыы ихәмаз ахәычы ааидахкылт иаразнак шәышцоз аадырын. Уара уандәылтцуаз унасыхәацшит, нас акы ухәарц угәы иштәз сцәа иаанырын, цытрак снауцнаскеит. Уара убас убжьы нытцакны уцәажәеит, фымз рыла убри аҗара убжьы самышыцылахьазтгыы, иухәоз сзеилымкааргыы қаларын.

«Амцхэ бымгэырфан, иара ипырхагоуп!..» Сара иаразнак сцэа иалашеит иухээрц иутахыз, сагбаачеит мчыла угэы ааикэысхэаларц, ускан истахыз акыажыхэатцэҕка атцэуяара акэын, аха ашта утытаанза исычхэит. «Уицэымшэан! – схэеит сара, ииашатцэҕканы утцэфаншыап дшааигэаххэаз урдырны угэҕы аласырҕэгээрц, – уигы уара уеипш шытахька ихыатцау иакэхазом!»

«Дарпысхароуп! – уеитаасҕаччеит мазала, нас уаапхашьан, ашырхэа уапхьака уёыноухеит. Саргы снаухьзеит, ак шузымхэоз, ак угэы иштаз, уи ушатцаз ацара шуцэуяадафыз сцэа иналашэан. – Ахьз бзиаггы ибтароуп!»

Убаскан саргы сааилыбзааит, ак сцэа иаалашеит, ак сымбазакэа иааскэыпсаазшэа збеит. Аха схы сымч аакэсырхан, сеитанауҕапшын, хашьтахька иааиуаз уфызцаа ирмахартэ ус ҕаастит: «Избан сара изисто ихьз, еициахамтэ!» Уаргы уеитаасҕапшит, иухэахэаз уара уакэзамышшэа изхэаз, даҕазэы ихэазшэа уара уҕала. Аха нас атак уара иухээрц шухэтэз, ишцэажэатэыз уаазхэыцзар акэхап, иумхэан хэа ушьтахь азэ дурцыхозшэа, аха уара мчыла ицэухэозшэа ҕааутит: «Уи бара базхэыц, аамта ибнарбоит...» Избан изухэаз аамта ибнарбоит хэа, избан уара хьзык ухы изтамшэацыз?.. Нас аенынтэарак сазхэыцуан уи сара, ашытахь, айбашьра анеилга, икалаша зегь аныкала, ускан ауп схаҕы ианааи. Издыруада уара уштахоз уцэа иалашэахэазтгы, издыруада уара ухьз учкэын изынужьырц утахызтгы... Издыруада уи ххэацыпхьаза уара уахгэалашээрц утахызтгы, издыруада... издыруада... уара убри акара хара ушыцшуаз здыруадаз.

«Уара уани уаби рыцкэынзатцэ уоуп, нан, уара умцеит хэа азэҕы гэыбган уитом...» – инаушьталхэеит хгэылапцхэыс ашта уантытцуаз. Уара уи илхэаз анаауаха, атцэыршы улартазшэа ашырхэа уаахэит. Дхатцазтгы изхэоз, икаларын уиацэхар, аха уи дшыпцхэысыз, насгы уабхэараа дшыргэылаз уаназхэыц, ҕааутит: «Ди, сара сзатцэуп, аха сыпсадгьылгы затцэуп!» Урт ажэакэа сара азныказ сааитцадырҕэгэеит, аха нас гэаныла убас суеигэырҕеит, иухэаз

убас сакара сыцнатцеит, уазымтдаан. Избанзар, уа игылан хгэылацэа рацэафны, еихаракгы ахэса, уара иухэоз уажэакэа саатбжак ала ақыта ахи-атцыхэеи иаахдырсуан. Насгы, уара у-Очамчыратэын, мызкахы знык акэын уабхэа ифны уаадгылан уанцоз, ажэыларакэа зегы урылахэын. Уи рдыруан дара, ускан ақытахаэсақэа, айбашырафы, ма аштаб афы итэаз агенералцэеи амаиорцэеи ракара рдыруан дара ртэала. Хар жэыларан ианыказ, излажэылоз, иарбан хырхартақэаз, шака хаирплан пырраны иказ, шака бомба карыжбуаз, икарыжыран иахыказ атып! Зны-зынла иамуз- зар, Акэа абжа рыблыр калап анырхэоз, саргы сышы-латэаз анааргэалашэолак, ани шэара шэыфны аганах егыкарыжызом, уантэ дара ақыртцэагы хысзом, рхэахуан. «Хара хгэылацэа роуп зынза ашхкэа, – схэон саргы сеиц-рашэаны, фыц ихауз хуадагы шрыцхасшыозгы, сызхара ишысымбацызгы, убригы акы акэхаит хэа хэаас исы-мамызт дара агозтгы, урт сара Акэа саналтуаз ахышэ рыхкэа кылырхэхэан еиґахэытхэытуа ирхэоз шэасхэап: «Рқытақэа рахь еиґа цатэыс ироуит, уахь иаха ирнаалоит дара!» «Ацэма ахра иаґазар ауп хэа, арха икылуґар – тэоала аисра иалаґоит, инибартцэоит!» «Шыкэсқэак ара иахы-казгы дара рзы игастрольтэ мышкэоуп, рыцстазаарафы убриакгы лахынтца бзиан Анцэа иритеит!»

«Унан, анышэ рґарыцсааит! – хгэылахэсақэа руазэк дныфнытцэааит, – бара баб иаркы-иаркы ирцэ хэа Акэа даналаз, аматцура дукэа анимаз, дара Жэыргыт цэара аеага иахон, абаха ркын!» «Ааи, ааи, ускан Апсныка излауаз рыеқэа руацтэґыакэагы ара рыффы халадырчуеит хэа, ацсуаа шгэамтуаз рдыруан азы, иразқэынцан рыфныкақэа рахь иргон!» «Ацгэы аныхтэа алыґара икэлеит, хара хтэқэа ирхарақэоугы рацэоуп, царак ддырбацыцхэаза – иааскэо, царак ддырбацыцхэаза – шытахыла еитацо, ацсуаа абжеихарафык ашыхақытақэа рахь хакґарцалан, иреиґыз атыцқэа дара иркит!»

«Уи зегь аамталоуп, – лхэеит ани Гэдоутатэи хгенералцэа зны-зынла рырратэ стратегиа амазақэа ракара здыруашэа ицэажэоз хгэылапхэысгы, – ианауаз ацша ианагазар,

ианцо аурт иаман ицоит!..» «Бѣы изхѣо хыла итѣышан!» – даеазѣгы убри акара дгѣыргѣан дышьтыпцон, лкѣардѣ лытцкѣар, лыбга птцѣар хѣа сшѣаны лзара снамтцасуан!..

...Уара уинахыс даеа мызкгы ухабар хамбазеит. Хгѣылацѣа мчыбжѣ-мчыбжыла еимырдон атабиа иахѣтатѣаз, уара иуѣахытцѣкѣаз наѣ уабраа рахѣ, Очамчырака ацырра акѣын, аха, авертолиот угѣыуѣанзамкѣа ѣынтѣ-хынтѣ иуцѣахѣан, зны абцѣар мацара ргар акѣын, зны афатѣ, зны абылтѣы. Нас угѣы уахапжѣан, зегѣакоуп Акѣа салсны саб иѣны снейуеит ухѣеит! Сара саныхѣычыз аахыс сзеипхызуаз сықалақѣ хагацѣа ирымпытцакнатц спатцагы ссом ухѣон...

Уцатца анысхѣа, иаасгѣалашѣеит рапцѣа хшеибадырыз. Сара апатцасартаѣы сѣыза згабк аус луан. Уаргы уѣызаки уареи уа шѣнытцалеит шѣытцакы-тцакѣа.

– Смышѣхѣы амысхыр стѣахуп! – ухѣеит, хара хѣхѣтѣаз ахѣ ухы рханы.

– Нас, икахмырффои! – ани сѣыза лыбз усгѣы ахѣы агон.

– Амала, убас сыпцшзахароуп, ибыватѣоу азгаб абри дызустада хѣа дтцартѣ!

– Уи уѣналаанзѣгы угѣалтѣан, дтцаахѣан, аха са дсыздыруам схѣеит!

– Ашьа ташѣааит! – схѣеит сѣыза дынтысбгычаан. – Иагѣанбеиқѣбыршѣо ибхѣақѣо зегѣы!

– Ус акѣзар хамбари, – ухѣеит уара са сахѣ уаапшны, уагѣаасѣаччан, – сыхцѣы хѣибанардыруазар, схы хѣибанаргаргы калоит!..

Ииашатцѣкѣан, уинахыс мызкгы мтцит, сахѣнеилак уара угылан, акино аѣы хнеир – уара уаапцѣыркѣон! Нас хашѣылеит, зны-зынла уанаахамбалакгы, ари иахѣа имшшѣаразар калап, ицѣыбжѣахеит ххѣон! Ажѣакала, настѣи зегѣы пхызын, пхыз хаан, аибашѣра мыжда хцѣырханы халнахит акѣымзар...

...Ус-ус, иааит иаргы, март еиқѣатцѣа... Сара уи амза шака бзиа избоз, сара уи амза шака сгѣытцрақѣа адхѣалааз... Убри ажѣылара апцѣа уахык затцѣык уѣызцѣеи уареи шѣеитаакыдгылеит. Хымапсыма шѣышгылаз мацара хпѣа-хпѣа

фырцъан шәжәйт, шәқыркы ишкылахоз мацара мчыла җатцакәак шәфеит. Уфызцәагы уара иуеипштцәкыан шәа-хьеибацшааз сыздыруам аха, шәара Ешыра шәаадшәар, уахык аоны шәаангылар, атәыла бгарашәа, ҳаҗеимшхара, ҳаҗацәа арахь ихыттрашәа... Мамзаргы, шәара шәыда ацсуаа Акәа иалалар ҳәа шәшәон. «Знык Акәа хшыапы ҳзаларгылар, – ухәалон уара, – сшыршыуа здыруазаргы, шыаҗак шыҗахька икастдом. Санрыцхахо, Акәа сшыапы алагылаанза сыршыыр ауп...»

...Ускан амшгы ахәхәыхәа итцәыуон. Амшгы иадыр-уазар акәхарын шәара ишәцеипшхоз, амшгы иадыруазар акәхарын урт март мза аомшык шәара ишышәтәымыз...

...Шәырит шәара Гәымста. Зхәыжәцәа ргылан, шәацәтәымуаушәа шәзыргәакуаз Гәымста... Еикәхаз уфызцәа излархәо ала, зшыа жәуз рацәафуп аамтакәак рыла. Аха нас, уара ууатәашшара иаахеит ахы. Зегьакоуп, уекамыжкәа атла уеавакны еита ахысра ушаҗыз, егы ушыапгы хна-жәеит ахы. Укаҳаит, уанкаҳагы ушкажыыз пытфык рырхра уахзеит, уфызцәа ахьатцха рутәит. Ашыҗахь, угранат, ушашьтаз, саҗацәагы пызжәоит, саргы сыҗеңызжәоит ҳәа, уркит дара алакәа. Уинахыс фымш уцсы тан. Нас икалакәаз зегы хайхәеит ҳара аерман цкәын, уи аҗаастара зыла иабоз. Уара ахәхәара уаҗын: «Шәымшкәа цхьазоуп, Акәа шәаларбылуеит!» ҳәа. Дара ухагылан иуқәыжыцәон, ргатын цыблаахақәа уқәрыцсон, ухәра аңыкахыш аҗарыцсон... Нас, избо зегы ацәхаршәоит ҳәа, Ачадаратәи узлахалоз амфәпа акны ацсәа хәхәза фынфәжәафык ркынза еива-тцаны ишытартәеит. Абарт рлахынцәа рлахынцәахоит дарбанзаалакгы ҳара иахәагыло ҳәа. Шәара зыцсы тазгы егы аганахыла шәыштарцәазаап. Уака икан шәара ацсацәа шәеипш аурысцәагы, аказакцәагы, ачеченцәа, ҳацсад-гылгы ҳаргы, ҳлахынцәа бзиа иазыкәпоз ҳашыцәа зегы. Рызегы азәазәала автоматкәа рҗакны иразтәауазаарын: «Шәара иарбан дгылу шәзыкәгылоу?» – ҳәа. Рызегы ирхәоз, Ацсны ауп ҳахыкоу, ацсуа итәылоуп ххы зкәахцәо ҳәа акәзаарын... Уик зынза еиланагазазаап дара. Уара

инаухагылазаап атыхэтэан, ари усгыы дшьабаны дыпсуеит, уеикхархоит хэа иаххэар, сахьгылоу Кырттэыла ауп хэа шцаимхэари хэа. «Уара узкэыжбу зыдгьылда?!» – хэа дуазтцаазаап дара иреихабыз азэы, шыапцынтцалагы ухы хэычык иаашьтихзаап. «Сара сыдгьыл сыкэиоуп, сыдгьыл бымбылуп сара сзы, аха уара узы цьаханымхоит, ари атыц» ухэазаап. Уи акэхеит, иара иаразнак ухы ашырхэа ишьапы анаатцих, акатран иныкэкшазаап, ашьагы аеыр-хэа иаауефьазаап. Уи азмырхакэа, убратцэкьа дулгарц иавтомат нхаиршалеит, аха, ишьтахь игылаз азэы, уи цсра бзиацоуп, даеа цытрак дгэаклааит, ари ифыза ихэазааит. Нас, зыпсы тазгы, ипсхьазгы зегьы амашьына дукэа шэыршэны акыдуахэакэа реипш шэларыкэрыжын, тракторла апсцэа зегьы рзы адгьыл ажра иахьафьыз хыхь шэхаргалеит. Уака хэба-хэба метр атцаулар атан, шэоык инареиханы шэахьыржшаз атыц карцахьан. Рапхьа ипсхьаз цытэоык тарыжит, нас реиха амца зыцраз, хапсадгьыл афь хакоуп хэа зхэоз, зынцбырла рнапкэа фэахэаны, рыпсы штэз инхыкэыргылан акшацэа бзиацэа хэа иалхны ирымаз, ишрылшоз игэгэаны втоматшьхэала ианрыслак, рыхэдакэа хьжэжэаны итарыжбуан. Нас хэычы-хэычла тракторла анышэ рыкэрыпсон, убрагы иаразнак ипсыр ртахзамызт, игэаклар ртахын. Урт нышэла ианаахьрфалак, ипсхьаз даеа цытэоык тарыжбуан, урт рышьтахь зыпсы таз рнапкэа фэахэаны, шэылацэа шаапшуаз, шэнапкэа хьжэжэаны шэтарыжбуан. Уара уфь ианнеи, ахыкэ уныкэдыргылан: «Алада Апсынтэылоуп, арахь Кырттэылоуп, рыуа иалухуеи?!» – хэа иуазтцааит. «Аладагы афадагы Апсынтэылоуп, са сыдгьыл ауп, цьанатуп, цьаханым ицаран икоу шэара шэоуп, арахь цсыжырта шээзом!» – ухэеит. Уи акэхеит, унапкэа аафэрхэан, ахыкэ унтартцеит. Цака уахьтахазгы угэы алада иумырхазаап уара, иуулакгы уаахэызаап, ажэоан уатцапшуа укэиазаап... Ант алахшацэа руазэк абри зегь акоуп ажэоан дахцэатцапшуеит ихэан, атрактор иакэтэаз иаразнак адтца иитэазаап анышэ икэыпса хэа. Уи иархэоз кайтсон, иаразнак анышэ науфэаипсеит...

Атдыхэтэан, ажэоангы урцэатцапшыр хэа ишэон, убри акара хадггылы хажэоани шэырхырбаауан урт... Шэызегы адггыл шэыкэыпсан ианаалга, ауриа дарцэууартэ, шэахжыз адггыл агызыгызбжыы ытцыоуан рхэеит... Уи аоыза афеаастара, уи аоыза агыгшэыгра, хадггыл иахтнамгац егыкам аха, уи, атоурых афеы, иааршазар аахыс иагэалашэазом... Нас, убри аоыза, кэзтэази, ма убри аоыза кэзтэа рашьцэеи рахэшьцэеи ааган Акэа, ани уара узфьцсауаз, уара ухы зкэутэаз Акэа, ухыз зху ууадафеы, учкэыни сареи хэхынхо, излахавандырхари?..

...Алхас уара упатреткэа рылоуп узлеидыруа... Саб, ихэоит, альбом дахэапшуа дышнеиуа инацэа науэкны. Уаргы упатреткэа рфеы зехынцэара уччоит, учкэын мышкызны уара ушыкам иумырдырырц, далаужаларц утахызшэа уччапшь... Ухыз ааихэар, уаацэыртрашэа...

...Есышыжэ ахэычбахчэхэ хэиццоит, есыхэылбгыча хэицаауеит. Зны-зынла забэцэа зцу, ма машынала зхэычкэа назго абацэа илапш рыдхалоит... Нас сара цэажэарыла дахызгоит, ддухар уи аоыза амашына саргы ишизаасхэо, ихэычкэа иман ахэычбахчэхэ дшаало, нас ашкол ахэ ишигало, нас амшын ахэ, нас акытахэ. Сара убас уи иацэажэашья стцеит, иареи сареи хэнеицу, уара укамзаара анааигэалашэалак, уи агэырфеа акэаршэеипш «дарбаазаанза» ирласны дацэызгоит... Макэана дацэгалатэуп, нас, нас иара ихалагы далашыцылоит, укамзаара иахагы игэиеантэо, дыркэышхо ицзаауеит... Игу рацэоуп, хэыцэагы ихагу рацэоуп, аха зегэ зыкэахэжыуа хэацэа роуп... дара абас хзырымустгы, дара абас хзырымустгы... Насгы хэара дара рмал хакымсзеит, хэара, учкэыни сареи. Ани уара хапыцла иугаз ууада хэычы хэоноуп, уи иаха уцэа ахахкаауеит, уара ухавагылоушэа аабоит... Абжеихан, ашэгы аартны хтэоит, издыруада, издыруада, ма уара... ма уфызак, ма уара узы иахэымдыруа ажэабжык хэаазгаша азэы... Уаратэкэа ушааофнамшылаша шаадыруагы, ус Анцэа иахгэаирцхоит, ус ашэ ахэ хэалапш кыдуп... Ус хэалапш анкыдхэалацэо, узбахэ хэзхэо азэ данымааиуа ыказам, уи иихэаз, уи икайтэаз, уи дышхысыз... Алхас убас урт

ажәабжькәа илымха кыдтцан дырзызырѳеуеит, уахынла ханышьталогы, урт дышрызхәыцуа дмыцѳо а́кынза, цхызла дара реитахәара далагоит. Ариабжьбарак убри а́кара алакәкәа сизрыцхәахеит, зегь а́коуп, зегь а́коуп, цхызла уара иузкны уѳызцѳа ирхәахѳоу роуп еитеихәо...

...Алхас...иудыруаз, хара ххыларкәны хныкәазом...Хара, ухыз зыхызхатцаз учкәыни сареи иаадыруеит уара Алсны ухы шақәутцаз, хара иагъа хәгзаргы, уара иухьчоз хәмоуп... икахтцари, иахъа учкәынгы дзатцәуп, уаргы узатцәымзи, аха упсадгғыл ушзатцәыз амырдырзакәа иухьчеит. Уи, насоуп, уанагәытцанахәхәа ауп ианадыр ушзатцәыз... уагышзатцәымыз... Уара ушьаҭа, ударакәац арахь инхеит, упсадгғыл ахьчара еитатаххар, зегь рацхъа иара дгылартә дсаазоит. Избанзар, ицсадгғыл ауп изатцәу, иареи иара иѳызцәеи затцәны ахаангы икалазом... Алхас... ус акәын ушхәыцуаз уара... Алхас... Ус ауп хәшхәыцуа хәргы... Узыкәгәыҭуа арахь инужыз... Есышьыжь ахәычбахчәхь ханцо, уѳызцәеи уареи шәахьжу апарк хәнаѳсуа, иумбазои ххы шытыхны хәшцо... Ааи, зхы лазыркәыша азәггы дутнымхәзеит уара, ххы шытаххырц азоуп уара хәцхъа угылан А́кәа узалалаз... Уи бзианы иаадыруеит хара, Алхас, учкәынгы саргы. Уи бзианы ирдыруеит Алхас, уи аѳыза лахьынтцас изауз зеггы. Уаргы узатцәымызт, учкәынгы дзатцәым, упсадгғылгы затцәым... Азатцә, зхала атәымдгғыл ианхалаз иоуп... Ус акәымзар, уатцәы ашьыжь хәныиасуа иубап, хара ххы шытыхуп, хара хәлахь еиқәзам, хара хтәы – упсадгғыл азы иухәҭаз зеггы кауҭеит. Ааи, ааи, хәлахь еиқәзам, уара есышьыжь хәниасуа хұмбои, Алхас?..

АХАТГӘЫНҚӘА РЫРХӘЫЦӘА

Уи ақыҭа дырхәхьан, ихдыртцәахьан, иаланхоз ацсуаа цытѳык уа иаларбылхьан, цытѳык зыпсы згаз ашьха қыҭа кәахақәа рахь ицахьан, цытѳык, усгы абцъар зкыртә иказ, уахынла-еынла ицәыртцуан амѳахь. Ақыртуа гвардеецәа

ақанч ицәыркәыкәыз амжәабгъ еипш, ақыта ари акара иандырхәы, дара акгы анырзаанымха, шыта икартоз, даеа қытак игәагыны изалаломызт, уахь ацсуаа атабиакәа жны итатәан. Урт убри акара ирзынхаз рқытақәа рнапқәа рыларпсны иркын, ртабиакәа унарталан азәазәала ишыны итумгозар, шытахька ихьатцуаз ракәзамызт. Шыта ишцакартоз агвардеецәа, Жәыргытнтәи, Кәтешынтәи, Қартнтәи иахан ианаа, цьара цгалак роур акәын, акәымзар, мала-ца, мала-аа хәа ихынхәуан. Ганкахьала, ус ахынхәрагы разкын шыоук рзыхәан, акәымзар, ара ианыршылак, ирхынхәны Қырттәылака ирымгозгы рацәацзан, амшын иаларыжуан дара ртәкәа. Уахь инаргар, нас ирылафыр хәа ишәон, хачкәынцәа шыны аттахәа раагара иафуп, иаанхазгы иабыкәу иахьыхашьтуа хәа. Амшын иартаз рхабар усгы уафы издырзомызт, ртаацәа хатцарыла аибашьра иафуп шычкәынцәа хәа рархәон, уимоу, ргәы аладыргәғәаларц Акәа иреицбу ацсуаа рыфәнкәеи руадақәеи рыхьзқәа фәфәза ирнуп, рмалгы уафы даламкысыртә уака аизгара иафуп рхәон. Урт рабацәагы айгәыргьозар акәхарын, Бериа инапы зиркхьаз аус назеит хала ишабоз хәа. Ускан дара рафстаа хыхь дықәтәан дырхыччон, арахь дара рхатақәа убри акара иафыстааушәа рбон, атәым фыстаа дырхыччоит хәа ахаангы ргәы иташәомызт...

Ажәакала, уажәтәи агвардеецәа ақыта цәхәы иалахеит.

Цьара ак рызбар акәын, акыр зладырхашаз, мышкызны рнапы ыркало рыфныкақәа ихнымхәырц.

Руазәк, уи иаха дкәышзар акәхарын, дкәышымзаргы дгызмалын, насгы иара цәгьала дагышәафын, хәфыкфык еидикылеит, иаха зыбаф иацәымаашьоз, ианатаххоз, уахынлаггы аус зушаз. Уи дипшааит агыруак, уи ацсуа қыта авара иказ, Ахалдаба инхоз азәы, ари ақыта иаланхоз ацсуаа бзианы издыруаз. Ибзианы ахьзми, уажә ари аибашьра иалагеижьтеи ипсхьази иқәтцны ицази ракәым, уаанза еихбаала инхоз, змалгы пытк нақ изыцтартаз. Ацсы усгы даныржуаз ихьтәы саат, ихьтәы мацәаз, ма дыпхәысзар – лыхьтәы лымхарыфқәа, лыхьтәы хәдахатца дахырбаазомызт.

Ус иказ анышэынтракэа ара имачзамызт, аха уи азы урт мѡашьѡ издыруаз агыруа данырыпцшаа, дарггы хѡфык аны-
кала, ѡынла акыта ацсуа ишьапы аламгыларц ирыхьчѡшѡа
картон, уахынла рус ахь инытцашѡа ицон.

Уахык, реиѡа ахысракэа анааикѡтѡа, иалагеит рус. Ацсы-
баѡкэа ирмеигзакэа ломла, баѡала итцырхуан, ироуазггы
макьаназы ииашан еиѡшо иааиуан.

– Ари цьанат дыкатѡкьан! – ипатцакэа агѡам рылатата
азѡ ихыбаѡ аатцихит акыртуа гвардееццѡа руазѡк. – Имацѡаз,
ихѡдахатца, ихьтѡы саат. Цьара акы аарзынимыжьит итаѡцѡа!

– Ишнимыжьыз ауп, – иѡызцѡа инархыкны азѡы иаѡар
хѡа дшѡаны дыччашѡа ѡааитит Ахалдабатѡи агыруа, –
акѡымзар, урт итины шыта автоматкэа аархѡахьазарын!

– Аиашатѡкьа уѡѡеит! – ани зцатца агѡам алататаз инапы
кьашькэа иеикѡа инахьишыын, ацсыбаѡ ааимирттеит, –
дасу абри ахатца иеипш дара рыхькэа нак иргозтггы, ацсуаа
акрырызкатцаран икахызма?!

– Гѡы мыждакѡак рызѡоуп, урт автомат атцкысггы
еицѡоуп, шѡара рыкѡзам, – ани знык ахы зывасхьаз
Кѡтешьтѡи агыруа, дахьцѡажѡозггы ацсуаа дышрыцѡцаз
анааигѡалашѡа, дааилыбзааит. – Савтоматггы касыжьит,
аатцѡак азна сьѡапханггы цьара исхьыѡрны илеит. Амала,
исаахаз ахы сжьышѡ акѡымкѡа суатѡа абаѡ илакѡшѡазтггы,
иахьа ас абаѡа кны сызшѡыдгыломызт.

– Ацѡажѡараггы бзиоуп, аха шѡаанацшы-аапшла, ацс-
уаа абжьаскэа ирѡызцѡоуп, абна иахьылкѡо уздырзом...

Азныказ зеггы еикѡлымѡаха иаазырѡит, рбаѡақѡаггы
нышьтарцан равтоматкэа аашьтырхит. Аха уаѡа изыцѡ-
шѡашаз шытыбжьы анырмаѡа, еиѡах дара рыда псы зѡоу
изымгѡаггышаз аус кьашь иналагеит.

– Ари еимаа ѡыцкѡакггы ишьан, аха дрылгахьазаап!

– Ееи, цьымхеит, ари аратѡи аколнхара деиѡабын,
нарцѡыка дцеит хѡа аныѡѡара дакѡытцѡазма?!

– Даѡа цыттрак ацхьа хихьзаттггы иеимаакѡаггы ѡа-
хѡон, Иосилиани иѡапхьа ицырцыруа исышьатцан сыш-
гылаз убарын!

– Еихашәк! – ихәеит урт ркынтәи есымша згәызәаныз, есымша згәи адагә азмах иштымпара итыпоз агвардеец. – Хара хқырсианцәоуп, ма абри афыза аус ханаҕеу анцәагы иҕәи дахмыргалап!

– Уеилагама?! – зылақәа аарла, зхы-зәи еимассы аматқәа икылыртәахыоу адгьыл еипш, икылыхәхәоз агвардеец уи днәиҕацшит, – хара фык хәкоуп, ара Анцәа ихәтаз хәа егьхазныжьзом!..

Ани ашәаҕида зегы ааибарччар ртаххеит, урт изхагылаз абаққәа рыффыҕы усс ирымамызт, аха нас рыччабжь рызнымкылар, азәи иаханы, иреиҕу ақыртуа гвардееццәа хәа шәызхәацшуа, ацсуаа зегы шыны иалгахыоушәа, анышәынтрақәа рҕы тцыпх ицсыз рхымаҕәа иашьтан хәа ирылартон азы. Ар рҕы ицәирыргоз рыламыс рцәыкьашыыр хәа ишәеит... Уи аламыс иахынзауаз адәахыала еиқәырхатәын, избанзар, уи Қыртәылатәи ар зегы рзы иуашәшәырахон, шәыта еиқәатцәан ианхалон. Ус калар шалшоз зны-зынла акәын рхаҕы амацәыс еимкьареипш ианаацәыртцуаз, абжьаацны амалрхареи ацсыцәҕареи анакә еипш ижәагәаны иаман уи ацәыртцырта...

– Ари ицсы тазаргы уаха хәзицәҕомызт! – ибаққәа нак ахәтгәын интарпсан, анышә аймацсара иналагеит.

– Абри еипш зегь беиазтгы, ацсуаа абзақәа ирылакьысуадаз, рыцсәеи хареи хәиурыжьыр, мызкала хәаилгон!..

Еитах инеиҕацшы-ааиҕацшит, еитах ишқырсианцәаз, анцәа иҕәи иамыхәоз шыкартоз, азәи игәалашәазар калап, аха иаразнак уи ааирта анакә хьшәашәа еиқәатцәаза инахатәеит. Урт ирдыруан шака ирласны рхы иахәаз, шака рус тцкьытцкьарымшьаз, шака рыцхашьара карымтцаз, шака рыуаҕра инахан нак идыргылаз акара, убри акара рус маншәалахон – еидыркылаз аашьтыхны реихабы иҕы инеиуан, нас ахәцәа зықәтцаны иргоз авагон даргы хәцәоушәа инарылатцан, ршьапқәа, рыхқәа бинт шкәакәала иааҕахәаны, аринахыс еибашьыртә излакам ала кьаадқәак нарыццан, еес, узцозаргы уцала. Нас Қыртәыла ианнеилак, рдиван татақәа ирықәтәаны, Ацсны ицоз айбашьра телевизорла иахәацшлон.

– Анатэи «анхафы» дбеиахару?! – Елгэыцъа днѳѳацшит ант агвардееццэа реихабы. Елгэыцъагы урт ахатгэынқэа зегыи ѳѳнеипш дрыѳналахьѳушэа-дрыѳнытцхьѳушэа, дасу имѳу-ихзу идыруан. Убриазэк даныржуаз дақэымшэеит, усқан Гыртэылақа ускуман, уахь дцандықан, аха исыздырзом ихэар, ари иара ихазы итцэахырц, қаламкысырц итахуп, нас қара қанцалак мазала даан ижуеит хэа рхэар хэа дшэон, уи дыцэгъазам хэа аанарго ихы ааиртцысит.

– Арахь данықаз дмалуаѳызтгы, уахьгы инапы ыркало дышцарыштрыз! – ани зпатқаэа агэам рылатата иқаз инапы къашьқэа рыла илақэа аатирыцкъааит. Нас, иѳѳу акэабашыи ахэтцэеипш иѳқьар хэа дшэошэа, ипынтца инацэақэа инарыбжыакны, цшыаала иааипссеит. – Амала, сара шыта ахьтэы саат анызба, са истэуп. Сара сцъабаа злеихау ала, сыхэтэагы еихазар ауп. Шэара апсуаа цсны ианшэѳугы, рыбаѳқэа рыртытра мацк шэацшэѳоит, иб-зан хэаигэа игылазтгы затца шэақьхысымтак рааигэа шэымнеирыз!..

– Уи сара знык сахьцэахьеит!.. – ани зышытахь ахы ззывасхьаз агыруа, ихьхьаз шихьыз анааигэалашэа, ихэра еитах иаабызбызызшэа ибеит. – Шэара уи аѳыза Анцэа ишэқьырхуп!

– Убри избахэ абра иумхэан! – ани реиха зыцсы цэгъаз ибаха ахэы аныптцэа, ацгэеипш анышэ напыла абгытра дафын. – Уи ари аѳыза аусқэа рфы есымша уирқьышларц далагоит. Саб гэышыа убри дизымзырѳуазтгы, сара шыта стэы-сыцха Гыртэыла сабжан сықзаарын!..

– Абар, ассир! – ахатца игэы иқэыз ихэдахатца, ихьтэы саат, анышэи иарейи шеилашьыхаазгы, ицырцыруа иаатигеит. – Ари ахьтэы саат азэгы исызшэытѳм!..

– Уцсы иамаз! – иааиѳытцкьеит руазэк, аха нас уи убас ахьиамхахэаз убри ақара дшэеит, егыи иавтомат ахьышытаз дназыпшит, ахала ахы иқэкны итқьар хэа дшэошэа!..

– Абыржэы абра хгыламызтгы, иахьахэѳз тапысх-хаауан! – уи убас дѳѳацшит, Қырттэыла зегыи азы ишэар-тѳу акы ихэаны, ашыра иқэйтцаѳуѳу-иқэимтцаѳуѳу азбара дафэушэа. – Уцсы цэгъамхан, акэымзар арт зыбаѳқэа қар-

татуа рывара атыпқәа ыкоуп. Аха арт акака рыцуп, уара мышкызны азәы утихырц итаххаргы, иагъа упсаҭа ицәһап, Жәыргыт ирзахыз урматәажә ада егьутнымхазо!..

«Уара Қарт иузырзахыз иаҭа еиғьушә!» – иҭәеит гәаныла егьи агвардеец, аха гәаныла иахьиамхаҭәазгы итидыраар хәа дшәошәа ҫыцха дыпшуа дгылан.

– Макъана ашара цытк агуп, – урт реиҭабы иблақәа еиҭах анышәынтрақәа инархигеит. Дара анышәынтрақәагы ацәалашәара баапс змоу ауафы иеипш, мза шәахәацк аныҭамыз, етәацъаа рхабар зынзак ианумбоз, аитапсра, аитартытра шрықәшәоз рдыруазшәа акәын ишыҭаз...

– Абри аҭара цъабаа анахба, – агвардееццәа реиҭабы, аратәи урт рымҫапҭагы Елгәыцъа днеизпшит, илақәагы, ани анышәынтрақәа ргәы злакылижәо алом еипш, инаилаиқшеит, – итцегы амал ахьамоу «шахта» ҫыцк аахартыроуп. Акәымзар хазҫыз, уажә хара хашьҭахь шьоукы ирбашт, хара хатцкыс еиғьу дара акы ианақәшәалак, итабуп хәа хазуамхәар қалап. Хара Апсныҭа хзааз шәара аратәи ақыртцәа шәеиқәхархаразы ауп. Ус анакәха, харгы абзацәа ртәы хмазатаргы, ма апсцәа ртәы хазароуп. Елгәыцъа, еилумкааи исхәаз бзианы!

– Елгәыцъа, «уҭапшыақәа» иреиғьу акы унапы ақәк, иреиғьу!

– Ааи, ааи, урт анытцартцоз уаргы урхагылан, иаҭа угәы зызтоу акы ыҭамкәа иҭам!

Баша цынтцала анышәа хәаумыржын, зегь иҭазхаша ахьыкоу хәқәыршәа!

Елгәыцъа ибон шыҭа арт рыпсы шыптәуаз ус баша. Уи идыруан урт апсуа нышәынтрақәа рнаҫ дышжыз даеа гыруакгы. Уигы зны наҭ Жәыргытнтәи иааз дреиуан, аха Ахалдаба ақыҭа аколнхара аиҭабы ихатьпуаҫыс дықанатц, убри аҭара ифеит, убри аҭара игеит, даныржуазгы, урт аныпслак Гьртәылаҭа иргалон аха, ари ара Апсны ипсы акалашәа иқәын, акалашәа бзиа ибон рхәан, Азҫыбжъаа шәыдгьыл ҫытк хәхышәымбаан, абра дахжуеит хәа ианрыхәа, даргы мап рзымкит. Ари ипсы антәз акәын адгьыл

анизымхоз, уажә метрки бжаки рыда итахымзар акәһап, убриак иахтәп рхәан, иакәшахатхеит. Ант итынхацәагы урт знык рақәыршахатра акәын иртахыз, даныцсуаз имаз ионқәа руак иақараз анышәынтра издыргылеит, дарггы хара имхәыцуази, ари ауаф амал ара абри ақара зырқахьаз, мышкызны хиваржырггы, ҳарггы акгы ҳагирхарым рхәазар акәһап!

– Кры ахытцоу здыруеит аха, дагыруагәышьоуп!... – Елгәыцьа абри анихәа, иара шақа деитцанаргәғәаз ақара, дарггы еитцанаргәғәоз цышьон, аха уаха умцсит.

– Уи данагыруаз ицсы антәз акәын, дааины апсуаа «дрыванхазар» иарггы дацсыуоуп. Дхарба, дахьынзагыруоу, ма дахьынзапсыуоу ибафқәа, имахашьаха рыла хара иуаххәоит. Харт антропология хәа изышьтоу анаукафгы цытк еилахқаауеит!.. Насггы, Апснытәи агыруа гыруа бжатоуп, уи апсуаа нмыртәакәа заа дцеит, урт рыпроблема хара хәхәда икәижыит!

– Абни анышәынтроуп... – Елгәыцьа инапы нақәикит. Азныказггы иааицәымығхеит инапы ахьнақәикыз, избанзар, апсуаа ирхәо иахәһан, анышәынтра унапы ақәукыр цасым хәа.

Агвардеецәа уахаггы имцшзакәа анышәынтра ашә ааимыржәан, ахәақәа ажьағь ахькажбу ианақәпацо еицш, шыоук бахала, шыоук напхьцла, шыоук ломла ажра иналагеит.

«Угәнаха анцәа исықәумтцан, Боча, – ихәеит гәаныла Елгәыцьа, – уара уеипш иқаз агырцәа аныцсуаз, зегь хуцыцсызтгы. Абри афыза хала иабазомызт. Рыцкәынцәаггы хшыуа, рыдгылгы иахәццо, рыцсыбафқәа хархәуа... Хара, еигәышәпынцала амағ кылырхаан, хааган ханзырхаз ргәы хәқәхәмаруеит. Анцәа хәа азәыр уқазар хумшәтан...»

– Ари иахьынзахәтаз атцкыс дласкяргеит! – ицәашьаны еиқәапшуан агвардеецәа, – хнапқәа ахьымназо дыргарц ртаххазар?!

– И мал хьантәцәаны дьтцанацалазар?!

– Хара уахтәуп, уи ақара цьабаа ҳаумырбан, иумоу арахь уаах!

– Абас абарт татѳаахык-татѳаахык рымамызтгы, хнапы ыркало Қырттѳылака агѳежра хақѳшон.

– Еихашѳк! – урт реихабы илом убас итцаикшеит, рызегы ахыгылаз рѳатѳа иалкѳан, анышѳ еиѳыжааны итцалазшѳа рбеит, – аус катцаны зыѳны ахѳыштаараѳы итѳоу роуп ас згѳы ртынчны ицѳажѳо!..

Даргы ааикѳышышит, атцхгы иналацшит, аха атцх убас илашѳын, анышѳынтрақѳагы рѳымтра анацла, зынза рыгѳѳа аатыцсааит агвардеецѳа.

«Ацсуаа рѳеипш еицѳа харгы иахѳеипшуп...» – Елгѳыцѳа ихы изыкажомызт, аха шыта хѳатцшыа имамызт, уимоу, икартоз цѳара акала ишигѳампхоз аадирдырыр, ант еиѳыржаауаз анышѳ дынтажыны иааимарыцсон. Ацснытѳи агыруа гыруабжоуп рѳѳахѳан усыгы!..

– Уара Жѳыргыт арт зегы уццан унаргазтгы, шыта удырхѳазаарын! – инаиѳытцѳеит руазѳк уи ицѳаз ахымаѳѳа даннахѳацш.

«Хара хақѳым, аха шѳара шѳоуп агыруа бжақѳа, – игѳы дѳагызуан Елгѳыцѳа, – ара хара хацсѳагы харгы пату хақѳын шѳара шѳаанза...»

– Абра зегѳ иашан иахшароуп!.. – руазѳк изычѳауамызт шыта иара иатцкыс егырт иахѳроухѳаз.

– Шѳѳаацши! – ацсы ихыбаѳ шытыхны иааникылт ани зегѳ ратцкыс зыла уѳазмырцшуаз, зызхара камлоз, ақѳыцѳма ажышѳ ишазмыѳра иазыѳуаз агвардеец, – ари еиварыцхаа ахы-хаццѳѳа изытѳагылан. Уажѳшыта хара гѳыбѳанс ихамои, уи урт ирылаифаша рылаифахѳеит, харгы шыта пытк рылахѳап, – ихѳан, даахан, акакан аѳѳа анеикѳдыршыѳо еицш, ицламхѳа аамиршѳеит. – Арт, азѳгы шѳѳы иалымсын, са исыцшааит, са истѳуп!..

Егыртгы неиѳацшы-ааиѳацшит, аха акы иѳадырхѳыр, ишхы-хаццѳѳамызгы, дара ртѳѳагы аатциршѳѳон.

– Егырт еиѳахшоит, – акакала ацсы ицѳаз ахымаѳѳаѳѳа ааиѳыршеит. – Уара, Елгѳыцѳа, уацшѳымоуп, ас егѳа татѳаа умоуп, иудахгаларгы асасѳѳа ихампытцкѳѳаан иумгозар акѳап. Насгы уарей уара уѳызѳѳа агырѳѳеи

хара шәахмыхьчазтгы, Ацсны шәнышәынтрақәа убас ира-
цәахарын, хрыхьашаны, хдынтцәқәа хьжәжәахьазаарын!

«Ах, шаҕа шәхәақәоузеи, – Елгәыҕа ибз иқәыххқәаз
иажәақәа арахь ианизымхәалак, илбааидарц далагон, ихә-
лымшәы хәәены иркуан. – Шәара шәшәапқәа Ацсны ианна-
лагыла инаркны, хара ҕеи шаҳдеицшымыз ҫашьомызт».

– Елгәыҕа! – ибжы нытцакны ҕааитит еиҕах урт
реихабы, аха уажә иаҕа уи ибжы амаҕ алыхәхәон, – даҕа
хапшыа бзиақ хәқәуршәароуп! Нас уаргы аҫныҕа уцаны
тынч уцәап, хара усты уи лахьынцас ихаут, Ацснитәи
агырцәа шәыцәахаа хара иҕахьчоит! Амала амачсаҕ азы
шыта ари аҫыза аҕбабаа хазбом, хьытрақ хтаужьроуп!

«Шәара шәызтәажьтәыз ҕақын, аха... – еиҕах изымхәоз
иажәақәа ибз иқәыххуан, дырхәәеуан, – ацсцәаха дышә-
цәызит... Саргы шыта шәара сышәәызахт, ахәақәа урылар-
кыр – ухәахоит...»

– Абни жәбома, абна, шәгәы тәыр калап... – уи идирбеит
жәаа шықәса шылхьытцуаз машәырла амашьына иашьыз
зҕабк лнышәынтра. – Лара дқәыпцшзан, дацсыуа пхәызбан,
дышәтыцны дҫатцхахан, шәгәы иауазар, шәыламыс иауазар...

– Аламыси анцәеи уаха рызбахә уҕахацәеит! – агырц
ааихиргеит ани ахәагыла иазытцкьоз реихабы. – Уи амыцхә
ирылаецәан икоуп азы ауп ацсуаа рныртцәара хзаҕу. Уаргы
мчыла ухы хәоумыжьын, нас.

Агвардееццәа агәгәахәа азҕаб лнышәынтра интәлеит.
Урт рыцхашьбарак, ма ламыск мчыла ргәы ирыцәтамларц азы
иржәхьаз арыжәтәгы шыта даара иаарылсуан. Рапхьа абаҕа
иалачапан иҕаз апатрет рылапш нақәшәеит. Ани рлашар-
бага фонар цқьа инаддырччәлеит, цқьа иналыхәапшит.

– Бара бҫыза апшза хнапаҕы акәын ацсра ахьлыхә-
таз! – зынза апатрет ихы надикылеит ани еимассы иҕаз,
зегь ратцкысгы уаха ахьы еидызкылахьаз агвардеец.

– Арт зегьы данеимахдалак, илылымшо акәмызт, дгәыр-
гьан дахьыпсауан! – руазәк абаҕагы инапы нақәиршеит,
апатретгы иқьышә хәымгақәа нахьирсит.

– Шәара аеадакәа! – урт абыңагы шыапыла днарыгә-
тасын, анышәынтра агәы иныкәижыт ани злакта аламала
уғазмырпшуаз агвардеец, аҕәакәагы автоматшьәала апат-
рет дласын, ипыххааса илықәйтцеит, – арт астаацаа зыкәтәоу,
ианыпсугы ианыбзоугы изгәапхаз – Қырттәыла дагоуп!

– Аиаша қаутцеит, апсуаа тацас аоната ғыц ианәнар-
галогы асаан абас ипыххаа ицыреуеит, рхәеит! – ани ала
тышәшәаа уха акы ицәа иалашәазшәа деитарықәкааит, –
ирласны ажра шәалага, лыбаққәа хь-цырак рыцәмырзкәа
арахь икәшәыпса. Ари дшыпшзаз ала лыбағи лхьи еика-
раны итазароуп ара!..

– Аиаша ухәеит! – ғааитит дгәыргъан руазәк, иикыз
иломгы убас игәғәаны икьеит, икалап акәыба ахақынза
илеизар знык ала. Егьыртгы знык анышә цығәены ианроу,
рнацәкьарақәа ахәхәагақәа реипш ишәтшыны анышә аты-
гара иалагеит.

– Қырттәыла иағыаңара ахы ыцоуп иахьахзымдыруа!
– руазәк зынза қышәла дытцаларц егыгмызт анышәыргәы.
Егыггы уи инапқәа ахьиқьозгы дихәапшуан, иара инапқәа
рахьгы дыпшуан, издыруада ак импыхьашәан мазала
ицыба ицәтеитцар хәа дшәон.

– Ара ахы зегь анытцәххлак, нас ахьчара заҕахи ари
адгьыл аза, изтаху игааит!

– Еихашәк шәғьжәқәа! – дағазнык дхәааит ани реи-
хабы, руазәкгы икәәкәа убас дықәсит, ани иижхьаз анышә
ихаҕа длеины дтахаит. Аха иарғны аҕак ихәар еицәаз
шиқәшәоз идыруан, зынза ак имхәазаргы егы мазала
игәәг икуазшәа ибон азы, алаф ахь ииагатәын.

– Ари леипш апшза лыпсы тазтгы рапхьа цьеи слы-
ваужьрын!

Убасқан уха зныкгы изгәарпханы имччацыз убас
игәарпханы дыччеит, уи дыччазшәа анырба, егьыртгы
зынза ихтазаны аччара иалагеит. Урт ирхаштит изықәгылаз
адгьыл штәымыз, урт рыччабжьқәа зегьы ахеипш агәы
шкылнажәоз, арт зыбаққәа ытхны икарыжьуаз апсәа
зегьы шырымсхьаз, арахь ршьа зушаз ақкәынцәа нханы
адәы ишықәу...

– Шәызеггы шәнапкәә шәырџах! – иаарыкәшеит иахьцәыркъаз рымбазакәә, алымкәә реипш, цшьџык апсуа цкәынцәә. – Зыгезыртысыз итәы еггыкам!

Агвардееццәә иаразнак рцәә иалашәеит икәлаз, аха равтоматкәә рышьтыхха иахьзомызт, ани анкәа зны рабацәә Апсныка излааз реагакәеи рбахақәеи ракәын иркыз, уртгы нышьтартцеит. Аха руазәк кыр хаикәнархозар абри хаикәнархоит ихәан, ус җааитит.

– Иахапшааз ахы абжа шәахтоит, хаушәышьт!..

– Ишәыпшааз ахы изтәу ртынхацәә ироуеит, шәара уи ахытцаз аткыс иахьытцаулоу шәцоит! – рхәан, инарапырцан, рабцъаркәә аашьтырхын, ахыкә ахь ирыман реынархеит, – уахь акара ахы абакоу, тынч шәеимдалап!..

Урт нак ахыкә ахь инаскыаган, хысыбжь мыргакәан ианаарылга, Асида дахьжыз анышәынтраҗы иааин, анышә агәы аайкарартәит, асаркыаҗеыхакәә ааизырган, ганкахы инышьтартцеит.

– Җара азәазәала зеггы шәшыа аауеит, – ихәеит руазәк Асида лхатгәын агәы инапы ныкәшыуа, – хахәшьцәаггы, хашьцәаггы, хадгьылггы...

Ажәәан иаха-иаха ацтхәакәә хытцуан, аха убарт убас имыщакзакәә ихытцуан, угәы пжәарын тцака адгьыл акынтәи уахьыпшуаз, абри адгьыл цшза, абри акара цстхәазлач иаразнак излахачи хәә... Урт ус цшашәышәык иазыхцо икамызт. Издыруада, издыруада, уртк шцамысри...

АХТӘАЦӘА

Аслан Акәә ишыапы анналаиргыла, азы иаалтцны акәәна иаахгылаз иеипш, иапхыака ихоз зеггы знык ала инапы рыкәиршарц, ибла рхигарц итаххеит. Җар усқан ага дыпхыацо Кыалашәыр ацха иахысхьан. Акәә, зрыцкыара иаҗу амхурста еипш, зехынцъара алҗа җеиуан, аҗнеихагылақәә, алашәцәә рлакытцакәә реипш, рпенцъырқәә еикәатцәә-еикәатцәәза итыблаан. Амҗа иангылаз атлақәә зеггы җыц аурт аархысызшәә

ейлаҳаһан, алашара ныкәызгоз афымца дацкәа рышьа-
кәкәа ирхыфрны, зыбга цыртәаз аматкәа реипш, така амфа
ианыжлан. Хар ақалақ агәйткәа шыдрыцкәахызгы, зеазықатан
иказ агычцәа аонкәа акәкәахәа иреихсны ипыреуан. Шьюк
ақыртцәа рмал иашьтан, шьюк ақыртцәа иргычхыз ртәы,
шьюк амапхашьон атәым мал архәазара.

– Аоны сызнейндаз, – Аслан иеыхәжәаны дыфны дауан,
– ант агәауркәа акрырцәынхазаргы, хара хрымбар, ха хтәкәа
еимыргәыцәаауеит!..

Шьюк маланыкәала иафкәон, шьюк машьынала, шьюк-
кых Акәантәи арахь ирыман иауан зеиуахк утаху, ауафыматәа
инаркны аоныматәа акынза. Ва Акәа иаланхаран икоу акгы
ртахымшәа, урт ирцәымцхәушәа... Акапанрафы имыцхәуп
хәа иандырхынхәуеипш, Акәантәи арахь раагара иафын...

«Уаха ак стахым, уаха ак стахым, – Аслан гәаныла иихәоз
иажәакәа мчыла икышә икәыххуан, – сани саби еибганы
иаахынхәыр, нас зегы хуадакәа рфы хааикәшәар... Нас, нас,
хазхара иеикәхаз хгәылацәеи хәрей хаибабар... Шьюк нак
Очамчырака икоуп, шьюк Ткәарчалка икоуп. Излархәо ала,
ахысыбжыкәа хараны излаго ала, хара хтәкәа пытк инеихеит.
Дара, дара хәгацәа рхы рыкәыршәйткәан ицоит, иззыпшзамыз
ианиеит. Шевардназе иацы акәын Акәа агәта дгыланы,
арака апсуа ишьапы ахаангы изааиуам хәа, ир ирыцәка
хыз рыгәкәа, рқыртуа медалкәа реипш, ишьтыхны ианрыди-
захылоз! Иудзахылоу агәы, уаатрысны удәықаларгы,
иаразнак икахауеит, урт Шевардназе ишьтыхны ирытә
дабанзадәыкәзауеи! Уи дыпрезидентуп, уи итцегы ахә-
ынтқарратә усқәа рацәаны имоуп!»

Акәа иара атәкәа анаба, рбызшәа амфакәа ианрыкәыф,
агәакра иафыз ачымазаф даалтны, мчыла икышә аччапш
анаакәирххуа еипш, амра ашәахәкәагы налапсеит. Цаса-
тәи амра даеа мран, шықәсыки бжаки цуан уи ахап-
хоижәтеи, аха зегә акакәын – иацәтәымын, избанзар,
иара ақалақ ахатә зтәыз, гәыблыла иазықаз ауаа ахымызт,
даеа бызшәан икәыфуаз, даеа уан икәыз... Урт зхи-зыпши

мацара ирышьтаз ракэын, урт рќафќа аныкартдалак, апсуаа, ажэфан икыду амреи амзеи ирхыпшны, арахь еиґахынхэра иќоуп хэа, иагъарааны итэаны, зыла зырчра иаеу ауалыркэа реицш, рыжэзќа арахь ирфеыкэко, амзеи амреи иреихсхэан, икыдхаршэоит хэа!.. Уи зегъы, иќаларын хыхь икэтэаз ибозтгы, иќаларын усқан урт рығеґара цитцеахъазтгы, нас – Апсны цќахозар?

Аслан аќалаќ далалан дахънеиуаз, рыфны дазааигэахачыцхэаза, иаґа-иаґа игэы хааза итыцсауан. Издыруада еибганы игылазар, издыруада иаб иеипш ихэызаргы? Аха ахэраќа ғыхазар, ашьапы икэгылазар, наќ Гэымста нырце иќоуи, Очамчыреи Тќарчали иалацсоу апсуааи, уажэы-уашьтан ианбааири хэа ипшызар? Издыруада, уи жэ-еихагылак змоу рыфнахы иара иакэзар рапхэаза ихынхэуа, «бзиала уаабейт!» хэа, иара иакэзар рапхэаза изцыло? Иаби иани Аќа ашьаќа рыла илбауа ар ирылоуп, уи афнакынтэи ргэылацеа даеа хэфыкгы Аќа агаразы еибашьеит. Аха аќалаќ агэалатќа ицо азэггы дыќазам, шыоук мшышла, шыоук шыхала, шыоукых – анцеа итэуп ишцоз... Насгы, иара игэы излаанаго ала, ахэычќа рахынтэ зегь рапхэа иара днеиуан рыфнафы. Егьирт макъана ртаацеа иаарышьтзом, ахысраќа цќа еикэтэанза хэа ипшуп. Макъана узшыа цќа дудырзом рхэейт, ура утэќа ракэу, хэацеа ракэу.

Аслан абар шыта зынза рыфны дазааигэахейт. Абар, абар, аеыхэеипш ипшзаза иахьяапшуа. Абар, жэипшь шыќэса дузза дызгэытцахэхан дзаазоз, дзыхьчоз, айбашьра ианалага, аґа уимпыташэанза уца хэа алабжыш мчыла инкыло днаскызгоз рыфны хазына. Абар, абар, ишьапќа наеаиргылейт, афбатэи ахцатэи аихагыла... Абар, дыфхалейт ахэбатэи афы. Руадаќа рышэ ус идуп, днахар, иќалап иаатыргы. Ақыртќа анцоз, цъара-цъара апсуаа рыфнќа рышэќа рфы аминаќа кнаҳаны ицейт, ианыхынхэуа, ашэќа анаадыртлак, ипыххааса иагарц. Иаци иахъеи ус фыцъара иќалахэан.

«Хара ханцоз хаонкәа рҕы ацбынцыхәакәа кнахан хцеит, дара аминакәа кнахан иахцдылоит. Макъана шәаба-коу, хчеицдыка итцеггы ишәзыгъашкырц икоуп».

Аслан рыоны даннадгыла, уахагы дымлакоакзакәа ашә днахан, иаразнак иаатит. Рацхьатцәкәа илацш нарыкәшәеит ицәыжәжәаза иказ атзамцкәа. Урт зеггы иаб аибашьра калаанза ацсатцлакәа хны, иртыршаны икаитцахьан, аха хагацаә зегь кыдыржәжәеит, изкыз атцәымыгтцәкәааггы нырмыжыит, урт ртыцкәа, ашышкамсқәа икылыртцәаз анышә еипш, икылеикәатцәааза иаапшуан. Уи илацш аакәиган, актәи ауада даныныонахх, онаматәа хәа акгы онагыламызт, итдыркәахьаз апатронакәа рытракәеи, аои ауаткеи зтаз ацатлика тацәкәеи онажын. Уа дныонытцны аобатәи ауадағы даннеи, уакагы каруатк ашьапкәа хыжәжәаны икажын. Уи авара илацш нақәшәеит агара агәабан агәта ркәаны, ашыцбгы зеггы трыорны иахькажыыз.

«Уака ацара таз цыыршьон! – Аслан иаразнак днеилашәеит иахәшьа хәычи иареи злараазаз агара ацәарта кәыжәкәыжәны иахькажыыз даннахәапш. – Абри катцаз саб иоызцәеи иареи дырәашәар, идырбара дыкан!»

Нас ахцатәи ауада дныонашылт. Уи иахәшьа Шьаризан хәычи иареи руада акәын. Аибашьра алагара шықәсык шыбжъаз, адашьма ағәы ыкәтцаны, илашоуп, ахәыцкәа иаха бзиа ирбоит хәа, ақбаад шкәакәа кыдтцаны, ицшзаза икарцахьан рани раби. Аха уажәы иубар иузымдыруа, адашьма икәыз ағәы ыкәхын, атзамцкәа ахтыц иаганы икан, уимоу, рани раби рпатрет ахькыдыз, раб арацәа иәартатан ддырәаастеит. Нас иаалаган апатрет зеггы татынцыблахла икылыблаан икылыртцәтәеит.

Аслан дахьгылаз игәи илагырзи ааилатцәеит. «Абастцәкәа харцәымгызма абарт? – ихала ацәажәара далагеит. – Иреигьыз хадгьылкәа ирыкәынхон, иреигьыз аонкәа рызгылан, иреигьыз амашьынакәа ирыкәтәан. Ирзымхоз, иртахыз?.. Уахьнеилак дара рыжәлакәа анын: «...швили, ...швили, ...швили».

Аслан илацш нарыкәшәеит ихыблаа-җыблаан икажъыз апатретқәа, аңсуа шәыкәкәа, ахәыцқәа рхылцақәа, рнап-тарпақәа, реиха хәыцқәа.

«Җафны шәаиааит! – еитах игәы дынтацәажәеит Аслан. – Аха сани саби, урт рөызцәеи, иагьацъара шәыказаргьы, ишәыхъзоит. Ршьа руроуп ант, шәара шәхымта иашәырблыз ацкәынцәа. Урт анышәшь, хуадақәа реипш, шәрылахәмар-зар акәхап. Ирхәоит, рпынцақәа җырхуан, рлымхақәа җырхуан, ма рыцсы штаз, рнапкәеи ршьапкәеи җахәаны, ишыҗааҗауаз анышә аҗы иржуан хәа. Аха убасқангьы аңсуаа хара хәцсадгьыл аҗы хәкоуп хәа мацара акәын ирхәоз. Азәзатәыкгьы иҗымшәеит, ари хъықәгылоу адгьыл Қырттәыла ауп хәа. Убри акәын иахагьы шәеилазгоз шәара, нас акәын алаапк шәанафызахоз, ауафы ихақны изаамгоз агәнахарақәа зегьы анышәызбоз. Агәнаха кәзцо – гәнахала дтахоит...»

– Аслан уоума, Аслан! – рыфнақны инхоз атәым милат иаразнак иааикәшан, даагәыдыркылеит. – Уан дышцакоу, уаб ицсы тоума? Ианбахынхәуеи? Хара иахзааргаз умбои, хара иахсахьақәоу умбои, ацәахақәа реипш хашгылоу уха-хәапши!..

– Шәымшәан! – Аслан Гәылрыцшь шықаз ихысганацәа рыхханы уахь инаирцшит зегьы. – Саб дейбашьуеит, сангьы медехәшьас ар дрыцуп. Хәгацәа рымфатцәкьа иананыла, рыцсадгьыл ахь рхы андырха, иццакзоит рхәеит! Ирхьым-зар хәа сшәоит, урт ирыхәтоу рацәоуп!

– Шьазина хәыцы дабакоу? Уаргьы цъаргьы умцан макъана, нан, арахь ахысрақәа икоу умбои, хымфаск уахә-лашәар калоит. Уани уаби цшзала еибганы иаиаанза цъаргьы ухашьтзом! Хнапкәа укәыршан уахкуеит!

– Шьазина Гәдоутә хәуацәақәак рҗы дыкоуп, сара урт сыҗерьцәзаны сааит. Уахьгьы заа сымнеир, исыцшәоит. Нас, уатәы хәибабап, уатәы сеитәауеит. Уатәы Гәдоутәнтәи ачагьы шәзаазгоит!

Аслан урт днарыдкьан, игьатәыгьатәуа ишишьтаз иҗынеихеит. «Избан, избан? – даакәымтцакәа ихы азтцара

аитон дахьцоз. – Хақалақь ҳахцаны, ҳажәлар ирмеигзакәә ишьны, ҳафнқәә убар иузымдыруа ирбганы... Арахь, дара рзы бзиарамзар ак қарымтцаытзт ҳа хтәқәә. Рыртәарта рмоур – игылан идьртәон, рыргыларта рмоур – рызшьапык иқәгылон, дара уафтцас инхарц, инцдырц. Ахтәәцәә ирыцхраатәуп, ахтәәцәә ак рыгымхааит хәә сабду ашьыжь иеигәышә наиофьтцракны даньндәылтцлак, ахәылбыгәха дқьыпаха дгәарлон рхәеит. Еигәышәпынтцала мацара аужәра, амағра, абнатоура рхны ирыртәеит, нас ирыцхраан индырхеит ақыртқәә: Кәачара, Цагьера, Кындыг, Гал, Орцьоникизе, Уатҳара, Гагра, ус шақацъара, Апсны ахы-атцыхәә зехьынцъара. Даргы, аҳаскьынжәла баапс еипш, иаразнак ифеиет. Ианынха, ианынтцы, ршьапы ианыхгыла, ианцәыщәы, апсуаа шәыбжьы ххы иалазом рхәеит! Ма шәыжәлар рызбжак ахьыкоу Тьрқәтәылақа шәца рхәеит, ма шәахьынтәылбааз ашьха шәеитакыдла рхәеит! Ус акәым, ахтәәцәә шәаангыл, шәааизар, шәынҳархазар, тьнч ҳаивагылап рхәеит, аха иухәо заҳауадаз, ашхырцәагь атра уанацәхаслак иштыппуа еипш итыппит. Рацҳьатцәкьа урт рытра Гамсахәырдиа иоуп «иацәхасыз!» «Ускангы Апснықа итыппны идәықәлеит, аха апсуаа шәақьын-тцала ианырпыла, ихамхақатцеит, ҳаташәымтцан рхәан, ихынхәит. Нас, Шевардназе данцәыртц, рышхырцәагьтра итцегьы иғәгәаны «дацәхасит!» Ускан итыппыз роуп апсуаа шықәсыки бжаки изеибашьуаз... Урт абжафык рыцсқәә аранза иааргеит, ари афыза апшьатыц уа ихәуам рхәан, ара ажра рықәшәеит!.. Егьырт, ҳазцозар, рхәан, рышь-тахьқа рәыхәжәаны идәықәлеит уажәы. Ех ахтәәцәә, ах-тәәцәә, ара бзиа шәанықаз ишәзеилымкааит, уа шәнеир еилышәкаашт!..»

Амра атәшәара иафын Аслан ишьтахьқа даныхынхәуаз. Уи итәхзамытз ари ақара аамтә ишьапы злаимыргылацыз Ақәә уаха иаанижьыр. Иара игәы итцанахәон, уаха иани иаби, рфызцәеи дарей аға дықәцан, ихынхәуеит хәә. Урт шиашоу афны инеиуеит. Ргәылацәеи дарей рызҳара еибабоит, рыз-

хара ажэабжь еибырхэоит. Насгы, иара рыфны ашэ аартны дааит, урт неиаанза ага иффы хэымгаггы фнытдышт. Нас, еитах руадакэа иаарыцхраар, иагу-иабзоу аакартцар, еитах, анкыа ишынхоз еицш, ацыцьахэа инхап.

«Аус злоу, – еитах игэы дынтацэажэеит Аслан, – хага нырцэ дшыказаауа аадыруеит, хара – аарцэ. Аус злоу, хавара дгылам, хазкэа дкыдыцшылом, ибызшэа хлымха тнашьаауам... Аус злоу – хара акгы шаххарам хыхь икэтэоу анцэаггы ибоит, уи дшахатуп!»

Аслан ашаца-шацахэа ифынеихеит. Амашынакэагы аттахэа ивсны ицон, аха даангылан инапы икызомыт сыжэга хэа. Избанзар, урт зегы тэын, урт зегы аидара иатцан. Иара агэра игон иаб ифыццэа, забцар ада еидара змам, аибашьцэа иашакэтцэка анихызалак, иаангылан дшышьтырхуаз. Урт иара иасымшагы рыгэра игон, урт, мызкахь знык уа, Гэдоута, дара ахыказ, ианаадгылозгы, икэакэа иныкэс-ныкэсны иархэалон: «Уара иаарласны уфныка уаагоит, «ахтэацэагы» рыфныка ихашьтуеит» хэа! Урт ирхэо хэоуп, иагырхэеит – иагыкарцеит. Урт, Ешыратэи ахэкэа реицш, зычхара гэгэоу, зыжэоахыркэа цых-цыхза икоу, знапкэа, адау инапкэа реицш, икаца-кацаза икоу... Урт злацо ала уатцэы Егрынзагы иназоит! Амала, аус злоу, дара гэаацэан излакоу ала, убра рхы рзынкылар... Аха ани аицш ачхара змоу, ани аицш амч змоу, иахьахэтоугы аеынкылашьа рдыруеит, уатцэымзаргы уатцэашьтахь, хымпада рыфныкакэа рахь ихынхэуеит. Нас Аслан еитах ижэоахыр инас-насып. Иаргы, ицыхцыхза, Ешыратэи ахэкэа реицш, игэгэоу ахацэа днарытцашып. Ускан урт иаразнак еилибакаауеит, даргы ирхэашам: иуахамхэа-хьази Акэа уаартэ икахтцоит хэа, иаргы ихэашам: шэара, Ешыратэи ахэкэа реицш шэыгэгэоуп хэа! Урт ус гэаныла еилибакаауеит...

АНЫУАА РХЭЫ

Рапхьатцэҕа, ҕафны аатцран тла дуззак ытцөырны алеира иафызшэа, бжыы баапсык ҕахьтэаз аматцуртафэи иаафит. Ҙарт зеггы уажэы-уашьтан хзыфонатэоу аматцуртагы ҕаргы иҕақәҕауазаап уи иахҕагылоу ахатцла ду ххэан, дасу ҕашзахэоз, шьюуку ауацьяк ахь ҕаихеит, шьюуку аишэа атцака, шьюуку адэахыы идэылтцит, ашэ ааимцааны. Рапхьа ашэхымс ихытцыз сашья иоуп, уи усгыы, бжыык ахьяагаз, иара ихьз рхэазшэа, рапхьа дкылкьар акэын. Ипсы атцэы иахан иахагыежьюа. Зыпсы атцака сыпсы калаша, ус иара иҕахын, иара иказшьян, ҕара уи иказшья ахаангыы ҕақэмьзбацыт...

– Атанкқэа, атанкқэа! – абригь иҕэеит, иаразнак акэасқяхь дыфны ифэинеихеит.

– Изтэыда, нан, иабаанагеи аенышыжыымтан?! – лхэеит сангыы, иаразнак дцэышза даакалан. Уи ус зылхэаз, знык-фонтэ ракара иаабахьан ҕара хтанкқэагыы ахыкэалаа аипш ииасуа. Аха урт еихьышэшэа-еипышэшэа акэын ишцоз, насгыы хца-цшьба иреиханы ииасуа ҕамбацыт. Арт ҕагеимшхара, маҕ дуззак атра итөырны иаауазшэа акэын ишылбоз харантэи. Рхы ахьалагоз инаркны, ртцыхэа ахьынцэо убазомьзт. Уи аамтаз, сашья иавтоматкны иаразнак аматцурта даафнаххит. Уи хгэы тикьарцгыы итахзамьзт, аха илақэа рышақьшақьашьялеи, амцапшь ихкьаны дызлакази рыла агэра угон ипсы афны ишизыфнамкуаз, ахэымпал иафэоу ахыц еипш, ашта дшынткьара дгылан. Нас, иеааикэикьызшэа аахирбан, ари афыз аамтазы зеггы уцэызырггы, агөкөышра уцэызыр шыкамлоз ҕаилиркаауа, ҕаб иахь ихы нарханы фэаитит:

– Ҙазташэаз убоит, хтаацэа зеггы уманы шэышзахэо Цьгьардака шэцароуп. Ара, ҕара ацкэынцэа уажэытцэҕа ҕаизибagoит.

Абригь иҕэеит, ҕабгыы, ҕангыы, ҕаргыы иаххэашаз акгыы уаха азызырфэра иҕахымкэа, ҕахагыы шимамыз аахирдырын, агэашэ ахь инапы наирххейт: – Уаха хьяас шэы сышэымтан!..

– Бзиоуп, дад гәышья, – ҳаб ари иҗалаз зегъы идыруаны дазыпшызшәа, убри аҗара имарианы ихәеит, сара сахьгылаз иаразнак игәаг аасамхацит, – зых иамыхәои, ахәыцқәеи, ахәсеи ашьхақәа хрыхьчароуп. Абцъар шьтызхуа ршьапы ҳаттамхәып...

Беслан зегъы илапш наххигеит. Нас сара ихы на-сықәикын, җааитит: – Бара сцом хәа баналага, сара снапала... – итачкәым ратцәан иаасирбеит, иавтоматтцәкья изсықәымкит... Уи идыруан, сара ҳафны акажъра шысцәыцә-гьахоз, Шевардназе итанкқәеи ируааи сшырцәымшәоз. Уи аныпшуазар акәхарын схы-сәгъы, уи иқәлахьаз агәаггъы. Убри аамтаз, агәақьхәа ахысыбжьгеит, хавара игылаз хгәыла ионгъы амца фалкьеит. Беслан адырдхеипш дахьгылаз даатцәи-тцәиит. Нас җааитит, аха ибжъы уажәшьта исаҳац акәымкәа, акалашәа иҗацан: – Маргъапал, ибыман бдәылт!

Санынхьапш, Беслан ашта дьткьахьан, схәычыхьз аҗам-чеипш инасыхькьаны!

– Хәрфеит, рхы рфааит! – сан лпыраҳәа налҗагәаны, инеиматәаны атцәыуара далагеит.

Атанкқәа агәыр-гәыр рыхга, изқәылан инеиуаз ҳадгьыл рыцха агәы тарейло, шьюук аҗада ихысуан, шьюук хәеқәа иреихсуан, шьюук иаардылоз амашьына ласқәа нарымхны, ртанкқәа инарышьталон, рызегь Аҗәәа рхы хан..

«Аныуаа рхәы схалароуп, – иаразнак сгәы инташәеит сара, – уантәи зегъы убартоуп, исыпхьазароуп шаҗа танк ҳақәлаз».

Сышзахәоз ахәахы сәынасхеит. Уи знык, хыхь ахыцә-қәаҗы сызхалазтгъы, устәи иубон зегъы, рабцъар, рыруаа, рцъапцханы...

Афны инхаз зегъы хгәылацәа рахь еихеит, издыруада абылра иаҗыз акәасқя ҳзеиқәырхозар хәа. Ускан урт иабардыруаз, уи акәасқя пшзеипш, Ацсны азбжак зегъы былраны ишыҗаз, ҳара ҳкәасқягъы, ҳматцуртагъы, зда дха-мамыз хашьазатцәгъы, зегъы шаҳцәалабылуаз... Ус лахьын-тцас ихамазаарын, уи алахьынтца хәаҗагылеит хәа акгъы ҳалымшозаарын...

...Сыпци-сыпци еихымзо Аныуаа рхэы сахьыфхалаз, ахьацатцла снапкэа накэыршан искит. Иара атцлагьы, бымшэан, сара ари ахэы афынтэи уи еипш иагыа хкы срылапшхьейт ахэозшэа, «анапкэа» рыла схы аашьышъызшэа, сааикэнакызшэа збейт.

– Акы, фба, хца... – рапхьа игылаз, ани абылра иафыз, хгэыла икэаскьа иакараз атанк дуқэа рыла апхьазара салагеит. Урт убас ахеипш ицон, рапхьа Акэа изалалаз ахыбжа иртозшэа, нас Қырттэыла зегьы иахдыртэарын рхафсахьақэа, рпатретқэа, уаф дызмышэоз аекстремистцэа зегьы цкьаны, Акэа инеиз хэа!.. Рапхьа атанк дуқэа жэба сыпхьазейт, урт рышьтахь, аршьакауаа зықэтэаз амашьына дуқэа, урт рышьтахь БМП хэа изышьтоу, дара атанкқэа иреипшу, аха шэагаала дара иреитцоу фба, нас еита атанкқэа, аршьакауаа зықэтэоу, абзарбанқэа зыцрахэоу, «а-Градкэа» зықэгылоу, зегьы еиланы хынфажэи жэба сыпхьазейт. Арт зегьы Акэа ианней, Акэа қашьыртэит хэа азныказ сгэы иааташэейт. Аха нас сгэы иташэаз аахьасыршшейт, ус сгэы иахьаанагазгы схи саазгэааит: «Ҳақкэынцэа еибгазар, ҳақкэынцэа еибгазар, иркуа акыр роур, ишэдырбап!..»

Атанкқэа рыбжьы, адыдбжьейпш, наф иаха-иаха хара анаскьара иафын. «Адыдра» ашьтахь ахысыбжькэа аафуан, ахқэа тлей хыбреи изаахоз зегьы ццышэыртэуан, ихырыжэжэон. Атанкқэа сылапш ианнитцшэа, иаабак хамфэа, егьызмышьаз, егьымбазаз, егьызқэымсзас акы аипш, сеитананыпшылейт, арахь ашэахстақэа реипш, рышьта хьантақэа анпыккала ианын. «Хамфэа рыцха, – иаарыцхасшьейт ауафы иейпш, – иулшозтгы, рызегьы адгьыл атахь иушьтуан, хара уқытауаа ҳахатыраз, хара бзиа ҳахьубоз азы... Ҳара зегьы хшьапкэа хыркьакьан уара ҳахьуқэсхьаз азы, хара зегьы уара ҳахьыуаазахьаз азы... Уажэы? Уажэы апшатлакэ зхысыз, апшатлакэ ихнажэаз атцла ду еипш ушьтоуп. Зегь зхароу, зегь знысны ицаз уара ахьуакэу азы, уқытауаа ҳеапшра ухы ахьбаауа...»

Афны санааи, хгэыла ихьатэ кэаскьа иацраз амца ырцэаны, сани, саби, сахэшьцэа хэықкэеи ирпыхьашэоз мафэакэак еидкыланы ипшын.

– Иббей? – лхәеит сан, илтәыуашаз тәыуаны, лгәы шлырдахъаз мѳашьо, аарла. – Цѳа змам ар ыкоума?

– Ишааз ицап! – схәеит саргы, лара латцкысгы ант сахәшьцәа хәычкәа ргәы касмыжьырц. – Урт уажәааигәагы иқан, аха Цсоу азы аныржә, ирмаабызшәа рбеит, ари хара хшьа ианаалом рхәан, р-Карқарашвили рацхъа дыргыланы иаахынхәит. Ус рыхуазар акәхап уажәгы...

Пытрак ашьтахъ, амхацьыраа реипш, амѳаду иазааигәаз таацәарақәак хәаидкылан, хархытцгәышьеит хәонкәа. Хархымтыргы псыхәа ыкамызт, ахышьа хара хәы акәушәа иахьырцоз, ииасуаз атанккәа зегы ххабла аонкәа идырбаны ихысуан. Хара хачкәынцәагы уи иакәтәоз ракәмызт, хцақа танк иныкәызцозгы даргы хлантцы итарцахъан.

...Жәамш рақара аатцханы, сангы саргы ихәзбеит, уахык хәаны ашта хантацшны хәарц. Хқыта акынтәи ипсақьаны егырт акытақәа ирылапсаз зегы ус карталон, зда псыхәа рымамыз матәақәак ааргон, ркәйтқәеи рлақәеи еикәханы иқазар акы нарымтцарыпсон, дара акыртқәагы, зынза лаапкык уикәымшәозтгы, устәкьа рацхьатәи амшкәа рзы рейдмырцәгьацызт. Насгы, хара еихарак хзыргәақуаз, Беслан дызлаз агәыц шпахамбари хәа акәын. Урт хәоны акәшамыкәша амѳа азааигәарахъ реытцәахны абна илан, ииасуаз атанккәа, аибашьыга машьынақәа, аршьа-қауаа рабцьар рымырхуан, иара убри алагы пытѳык бцьарла рееикәдыршәахъан.

– Бара бсызгом... – лхәеит сан апхъа инафәршәны, – бара бхәычуп, машәыр сыцәбыхъуеит. Урт хәгоу дрымпытцашәааит!..

– Бымшәан, сан, сара макъана схәычуп схәап! Аа-класск рахъ ауп сахъиасуа сынтәа, шәыцәгьагы шәыбзиагы акгы ххәом, хкәйтқәа акы нарымтцахапсарц хәаит ххәап, азәы хайбар!

– Хзықәшәо зустцәоу сеидру. Ант Иоселиани ишәаныуацәа, абна илфрыз амшәкәа ирѳызцәоуп, уаѳ дыршатазом.

– Бымшәан, – схәахт саргы еитах, урт лара латцкыс сара издыруазшәа. Аха акызатцәык сзыкәгәыгуаз, хара абцьар хкымызт, харбаргы, хәонытцәкьа хашпахырбаарыз хәа акәын...

Лара акыраамта дақәшахатхомызт, аха нас дазаазгеит, Беслан игәыпцгы иарггы цъара иаабар, хкәытқәаггы акыр нханы иказар ирызшьны, уафцас знык акрырфахцдап схәан, лгәы аасыргәгәан, дышлакәакуаз, хаб, цъарак шәақы, убарт шәрымпыцдәшәоит хәа дышхабжьоз, амәа хнықәлеит.

– Анцәа хрыцхашьа, Анцәа уаххылапш, хачкәын затцәи хәреи хәикәыршәа! – шылхәоз, дышныхәаныпцхьоз, зәы хәказ ауаа рашта хантытцит.

Цшьбака саат шыапыла хныкәахьан, ахәлара цытк шагыз Тамшь хналәлеит. Ахысыбжькәа иналаршә-ааларшәны акәын ишгоз, усқан Шевардназе ир абжеихарафок уахасахахәа Акәа архәра иафын, хара рацәак хәа рымазамызт. Амала, хара хачкәынцәа дара ртәкәа аныршылак, нас ркомандирцәа мчыла арахьггы цытфок рыманы иаауан, хқытатцәкәкәа ишәаны ишыртахыз изрылаломызт, аха харантәи танкла ирылахысуан.

Беслан дызлаз агәыпц усггы ацша иакәтәан, зны Тамшь икан, зны Мыркәыла, зны Кындыг рызбахә уахауан. Иршыуаз ратцкысггы, урт ирхырхуаз рабцъари ирцәыргоз ртанккәеи ракәын изышьтаз...

Хәабла ханналала, ажәкәа рыкаабжь, алакәа рышбжьы уафы даргыломызт. Ана-ара афнкәа алфатцә рхылбб ацара иафын, ақыртуа гвардееццәа уахык иахьтәаз адырфәены инеизомызт, иртахыз ндәылган, абылтәы накәтәан ирбылуан.

Сани сарәи хәйбакеибашьтуа амхырта халсны, мазала, хәпсы заны, хәфны аматцурта хәзааигәахеит. Хәнзырфы, афнытцка уафпсы ибжьы гомызт, цсышәаггы дәылфуамызт, қыртшәаггы. Акәасқьахь ханынапш, иабакаху, хыхьтәи ағәеихагыла зеггы былны, иқәыпцшышәаа ицахьан. Сан лхы лкалт инылалгәан, лцъабаа ду здыз лыфны рыцхә лтцәуеит. Цытрак ашьтахь, лхы дфәахан даасәапшит, лылабжышкәаггы, абылра иафәу ацәашьы иахыкәкәаны илеиуа ацәыкәбаркәа реипш, снапы инакәтәеит. Сарггы азныказ сааилыууааит, сеитцақьызқьызны атцәууара стәахеит, аха сан леипш сыбжьы сызнымкылар хәа сшәан, мчыла сәааихазгәеит.

– Убригь хәлазагәышьап, – аарла лыбжьы ааылкааит сан, – хачкәынзатцә деибгазар нан Шьаризан.

– Деибгамкәа ибырхъуеи, быбз бацха!

– Ех, нан, ари хәфны иахъыз ибазар, игәы шны дрыжәлар хәа сшәоит.

– Бымшәан, уи ус дгазазам, ахыхъчашьяггы идыруеит.

– Шьта ханааих аматурта хныџнапшып, – сан лыбжбы зынза илыхәлашәан акәын дышцәажәоз. Уи лнапкәаггы, акәара ихыршәлоу акәапеи еипш, итцыс-тцысуан...

Хәпсы заны пшьаала аматурта ашьтахьтәи ашә акынза хнеит. Алашара хбомызт, аха сан уажә илбазма агәаргәал ахьфаз, сара снамышьткәа, лара иаалыртын, сапхья дныџнашылт.

– Акәачаб аркны ауацьяк итәхаргылап, – лхәеит сан илыцәахьяз лыбжбы ацәаара ала, – мамзар алашара адәахы аценцъыр иадырбалоит.

– Еикәхазар иара акәачаб хәа бызфәу, – сара ашәхымс сахынхытцыз, аргъарахь ала, ауацьяк аварафы игылаз ацәардагәы сныкәтәеит.

– Шевардназе, уарггы абас уфны уфналааит! – лхәан, сан акәачаб налыркын, ауацьяк инталыргылт. Уи, ацгәы абз еипш, икапшьза, аарлахәа иахылтцүаз алашара иалубаауан хматурта афнытцка зеггы хылагәыла ишаархәыз. Ацәартакәа, акәыцма ицәахахан ирфаз ауасақәа реипш, рбамбақәа ртырфны тцака икажын, адиван иаахан афны агәтатцәкья игылан, ахышә атцака итәцәыз автомат апатронакәа цыра-цыра икапсан.

– Хара хтәкәа ракәу, дара ртәкәа ракәу, анцәа итәуп арстәи ихысуаз... – сан даасфәапшит, ускан лхы-лфы иахәон Беслан иакәзарггы калап арстәи ихысуаз хәа. – Иара иакәзар, уи дзаазаз хәфны дахьчон, ароуп игара ахьхартцысуаз, ароуп рацхьяггы аныкәара дахьалагаз.

– Уи, уажәы хыхь, Аныуаа рхәы дыкәтәазар калап. Устәи апулемиот абжкәа гон иапхьян ханаааиуаз, уажә апулемиот дафәтәоуп рхәеит иара.

– Уи зеипшрои, нан?

– Уи Аныуаа рхәы акынтәи амфәаду акынза ахы нанагоит. Ииасуа амашьынакәа ар шрыкәтәоу акыр рбылхьеит.

– Улцха ит, Аныуаа рхэы, нан, улцха рыт, ифызцаагыы иаргы....

– Бымшэан, – схэеит сара еиҥах, – уи шыта дашьцы-лахьеит, ақырткэа абаткэа реипш инахэы-аахэаанза, ирыхьыз еилыркаанза, дара мацэазтцас ирыкэшан амца рыжэыртцоит!

Убас цыара еиҥархэо сахахьан уажэы хатцэаны хыхьы-коу ақытаҕтэи абыргцаа. Уажэы уи саргыы сан лгэы ааласыргэҕеит!

– Бхатцкы, сымцози, – еиҥах лылапш нахылгеит аматцурта, – издыруада дааонашылазар, цыара иматэак-иоытэак нижьзар, икыашыызар, изэзэатэызар.

Убри аамтаз аматцурта ашытахь ала шытыбжькэак ааоит. Сара соагылан, ахышэ санынкылпш, оыцья рыцэаара аутра атцыхэаҕы ахьацатцла игылаз иаадызбалеит. Руазэк инытцакны атрышэ дасит. Убри аамтазы уи аҥакс атрышэ асыбжь геит ашта атцыхэахь. Уи иаанагоз хара ара хэкоуп хэа акэхарын.

– Шьюк айгэныоҕа иаҕуп, – сан смахэар аанылкылан сналгэыдлыргэҕалеит, – хара хтэқэа ракэзар ахазына, аха егырт ақэыцмакэа ракэзар ихапсыхэоузеи?..

– Шыта икахҥои, ицэҕарахо иалагар, хэхэҕаап, хара хтэқэагыы нахьхы Аныуаа рхэы иқэтэоуп. Хабжьы шцар-маҳари...

– Ах, икахҥцазеи, икахҥцазеи, бсыман сабааи, сара анышэ агэы ытцзырчааша!..

– Ссу! Рыбжькэа цкэа харзызыршыпи. Шыта усгыы ипақкуа егыкэм, хара хтэқэа ракэзаргыы, дара ртэқэа ракэзаргыы, зегь акоуп, арахь рхы хоуп,

Убри аамтаз еилыскаартэ исахаит ақыртшэа. Шыта хуқкэа шыцэҕахоз здырит, аха сан иласхэар, дамхахэҕэар хэа сшэеит. Иласымхэаргыы, ашэ ааимылцаар, хара хтэқэа шэоума хэа псышэала ҕаалтыр, иаразнак ихысыр калон.

– Беааикэк, мамзар ишэаны ихаихсуеит, арт дара ақэыцмакэа роуп!

– Ун-н-аа-н, сыцсындаз! – убас саарҕэҕэаны саалгэытцалыхэҕеит, сыбақкэа цытэтэооз цыышыеит. – Хаоны хэцсра

шпаахгеи?! Сара егьсурым, аха бара бызларымпытцысхуеи? Иныкастзаеи, сара инеиҗазымхәаз?..

– Бзырфи, рбызшәагы пытк бмахауеи? – дааикәыскын, шыҗа хәзташәаз хҗашәеит, ма еибырхәогы хәхап схәан, сан сналыхәеит.

Уи лхы ағәтәы фнашә иадҗан пытк даазырфит. Нас дааскьан, даасәахәытхәыҗит. – Фыҗьа ааихәеит аанда аҗьы-хәахь, – рхәеит, – даеа фыҗьагы аоны ашыҗахь ала иҗәыр-җаанза, аматҗурта хәзааигәахазом, – рхәеит.

Ус, аоны ашыҗахь ала иаҗьан ишгаз еипҗҗәкьа, фынҗә аҗьышә асыбжь геит.

– Иааит, – схәеит сара, сангы сналәаҗит, шыҗа еибырхәои хәа аанарго. Ларгы ағәы лхы нкыдылҗеит, адәықәлара ргәағьуама, еибырхәозеишь хәа.

Убри аамҗаз, акамбашь зхәхәз ахаҗаандеипш, аәәә-әәә аарыхгеит рывтоматкәа рхаршалабжьы. Х-ганк рыла иаха-иаха иааскьо, иааскьо маҗара, ашыҗахь алагы, аҗьа алагы, аганахь алагы аоны иазааигәахеит.

Ус, втомат шыхәала азә ашә дласын, иааимирҗааит.

– Аҗьмахьшыҗәа, азәыр шәыфноума уа?! – әааитит урт руазәк. Ашыҗахь сан исзеиҗалхәеит урт рбызшәала ирхәоз зегьы.

– Хәакоуп, нан, шәымхысын, сыҗа хәыҗи сареи хәоны хәаин, маҗәақәак иахшәахҗо хбозар хәа. Шәымхысын, нан, сшәыкәыхшоуп, шәымхысын!..

– Ахысыбжь шәанаәшәо, абна шәылҗьны наҗ шәыге-хәшәымҗо! Зегьы аҗьивилизациахь ианкылс, шәара абна шәеиҗалалеит!

Убри аамҗаз хөык ашырсырхәа иаафналан, дара рфонар алашарақәа аадыркын, иааәадырҗеит. Хара хәәаҗабгы нарган астал инықәдыргылеит. Ахөыкгы, ашысламҗә хә-җоу ахахәкәа реиҗш, рхы-рәы умбо рҗатҗәа рәаҗын, рхы инаркны ршыапаҗынза ибҗарҗараха еибыҗан. Фыҗьа рабҗарқәа шхәкәкыҗ ихәкәкын, руазәк даарылҗын, хара хәхь иәааихеит.

– Шәыгерыҗхәтәны, аматәа шәашьҗоушәа, афатә шәашь-җоушәа арахь шәаауеит, нас шәанҗо, хәр ахьгылоу, аҗабиақәа

иахьыртатәоу, шака танк шакацъара ицәытцагылоу, зегь рашәхәоит ант шәбандитцәа! Нас уахынла ихақәышәтцоит. Ахәахшақәа шәара, ишәыхәтәоу здыруа Иоселиани итәқәа хауп!

Абригь ааихәеит, сан лкасы аалхицаан, иааигәаны днал-
ҕапшит.

– Шәара шәкны зегьы рхы иатәаршьоит. Ахәсамаҕәақәа рышәтцаны, равтоматқәа рәытцагәан, ахацәа еибашьра ианаауагыы ыкоуп! Бара ацхәысгыы, абцъар бкызар абыр-
жәы, хгәы тдыблааны хқабыжбуан. Иоселиани икәыш ажәа-
қәа аншәмахауа, ма уи иажәақәа афатә еипш шәыхәда ианкылахо, втоматшьхәала шәкәакәа икыдсылалатәуп,
алада илбааларцаз!.. Ма шәыхшыө итатәарц, итағарц,
ишәхамыштырц!

Абригь ааихәеит, сан лышьтахәала лкәакәа втомат-
шьхәала ишилшо зкыдсылеит. Сан рыцха дааизкәыҕын,
ағәра днықәхаит. Саргыы слыхьтәыуо саныналхагыла,
иавтомат аҕыоаирхеит, убасқан сылацәақәа хызәеит дахь-
сысуаз сымбарц, аха даанызкылаз сыздыруам, дысмысзакәа
иеааникылеит.

– Акәчарақәа знык акалат ианытцпраа, ран ианацәы-
хараха, нас еакала ирызныкәалатәуп! Баргыы абцъар башь-
тәоума?! Мамзаргыы ҳар ахьгылоу атыцқәа бтәауоу?! Нас
ибхамыштзакәа бнеины ант быбнауаа ирабхәарц! Нас,
даргыы рпилтақәа ацъмаруац ртатцаны, ҳара ихаихсларц!
Бхәыццәоуп, анышә бамандаз, даеа ышықәсака рышьтахь
бмаауаз хбара, ахаан хабхамыштыртә бгәы ахәша ықәтцаны
бахмышьтәуази!..

Сара сан сылхагыланы еиматәаны атәыуара саҕын.
Ларгыы дахьышьтәз ашьацхәеипш сшьапқәа хәырны илкын,
лнапха аахырмыжәжәакәа слымпытцхны сырзымго.

– Сыцха хәычы шәлыламкысын, сара ишәтаху
сзыжәу!.. – сан лхәақәа шыгәгәазгыы, дахькажыыз сара
исыламкысырц рыхәара, рашьапкра даҕын.

– Баргыы макъана бахтахуп! – ихәеит ани втоматла
лкәакәа икыдсылаз, дналхагылан. – Ана бкәйттараҕы
кәйтқәак тахкит иаха, абна иасуан ус кәхамтцәзтгыы.

Шәара шәатцкыс излеигъхаз, урт рыфны иаангылеит! Уаха хца хазшыны, икапшыза изны, агыруа быста адыргылан иахзыкашәтцароуп! Брыжәтә татцәахкәагы зегы хәцшаахъеит, бара быпхәыс цәгъазам, асас ихәгы бтцәахузаарын!

– Асас ихәы хамбазтгы, шыта адамра хыла дасхъазаарын! – анафстәигы акыркырхәа дыччо дахыгылаз, иавтомат уажәы-уажәы җақ-җақхәа абжы иргон. – Насгы, цъара царак, хык анышә итцатцан ибымазаргы калоит. Уи азы нас, акранахфалак, акранаажәлак, хазы хәицәажәап! Хамгәа быртәуеит, аха хцъыбақәагы быртәыр ами!

Сан рыцха слыцхраан днасыргылан, акәытцартаҗы хнеин, хкәыткәа хца аарылган иахшыит. Амца еикәахцәит, азы ршны ихәылаххит, нас ахцагы атцәы инахатцаны, ауацъак нак-аак хнадтәалеит. Дара хөык афнытцка ифнатәан, хөык афны акәшамыкәша рыхъчон. Зышхәатцас акәын урт ирымтцагылаз ауатка шыржәуаз. Иаакәымтцакәа иччон, иакәымтцакәа Шевардназеи Арзынбеи рызбахә акәын ирхәоз. Иоселиани избахәгы рхәон, аха ускан иччазомызт, уи икынза инеир хәа ишәозу рыбжы, мамзаргы еицыз азәы иамхатир хәа ишәозу, ажәакала, уи избахә анырхәоз, иаха тынч-тынч ихәыцны ицәажәон, амина ахытцоу адгьыл иқәлан ицоз реипш, ргәыреанын...

Рхәы атцәы зхыршыша рацхәа ирхианы ианныкәхаргыла, рнапкәа дхарзәзәеит, ирыцхъан карула зуаз хөык ркынтәи даҗәа фыцъагы астал ахь иааргеит.

– Шәымшәан, – ихәеит урт ирыцыз руазәк, уи уаха цәгъала игәалаказаара бзиан, – апсуаа уажәааны рыцъмакәа «еилдыргоит!» Ха-ха, ха-ха, ари азгаб хәычы лахатыраз ауп «еилдыргоит» зысхәаз, еильшәымкааи?!.

– Ааи, ааи, ишцахзеилымкааи, «еилдыргалааит!» Харгы ара «аилыргатәкәа» хзынрыжыит!

– Уажәы, – ихәеит ани дара акоманда рызтоз, зцатца зҗачы, зылакәа мацара еикәтылашыцааза, амац зцәытцало адгьыл кылтцәарстакәа реипш иказ иблакәа мчыла ирхырцшыло дфәгылан, атцәа азна ауатка нтеитәеит, – абри аныхәаҗәа зжәып, зыдгьыл бзиа избо, акыртуа патриотцәа

зегы рзы! Анцәа ихәозар, даеа мышкәак рыла, Апсны азбахә зынза хқарта ианаххуеит. «Апсны» хәа иахьану, ала иалоу апафәипш, Шевардназе инацәкыс ду аннақәиклак, инақәиркәыцуеит! Икацшьза, ашьа атыц затцәык аанхоит, аха убриггы иара Анцәа даахацхраар, кәаршфок аирур, рызбахә зызбахәу азә даанымхакәа хәарылгоит!

– Амин, амин! – рхәан, рызеггы ратцәақәа афәаксақ-хәа ани равтоматқәа реифәакшабыжькәа реипш иаины-рыккәеит.

– Хара ақыртқәа, агыркәа, урт зеггы биракс ирхагылоу ашәанцәа, Апсны хәқәнагалеижьтәи акыршытцәу дара ацсуа екстремистцәа ирзоит, аха Мгелазе иатцәақәа ирхәоит! Арт атцәақәа Апсны иаборигенцәоуп! Дара-дара еинукәеит хәа ипцезом, уимоу, ацсуа ихы ианукьарггы, акзатцәык рыхьуам!

– Ацсуа усгы ихы ткьоуп, атцәа анукьар, зынза уаалгеит ауп! Ашьха даафьтцны амшын далалоит! Нас амшын зегь зрыцкьода?!

Ха-ха-ха, ркьатәиах пцәон акрыфара иахьафыз: – Абри афыз Анцәа итыц хааны хәхымлазакәа Цаленцыха адәхәыра иқәаххуазеи! Ухаткы хцааит, Шевардназе, абыр-жәы абра уааган усымазар, утәарта атцәах-атцәаххәа сагә-зыргы итккьытккьасшьомызт!

– Иоселианиггы духоумырштын, Иоселианиггы, уи иоуп ашәанцәа Гагра хамтас ирызто! Арагь цәгьазам, аха афбатәи Қарт–Гагра акы иузалатом. Иреигьу акахуажәыртақәа, иреигьу аздабцәа, иреигьу амашьыналасқәа! Ақыртцәу ари адгьыл афәы акымзарак ихьуам, дгәыргьан дамхампсыр!

Сани сарәи хәеидыршәылан ауацәақ хәхьаватәаз, зны-зынлаггы иаахәаапшлон, аха макьана халацәажәаха рымамызт.

«Хәцкәынцәа абамахари уажәы, хәцкәынцәа, урт рыцсқәа тәзтггы, шака имариази арт рылгара. Егьрыгзам иашьхәеит, азә дрызхон, хатцеибагак ида дыртахзамызт. Ах, Беслан, ах, Беслан, Аныуаа рхәы уқәтәазар калап уажәы, уани уахәшьеи уматцуртәфәы игәыткәапсыткәаха апсра иазыпшны итәоуп...»

– Гиаггы шәааипхь, Гиа! – җааитит ант реихабы даҗа атдәыцак итыркәкәаны иныкәыргылан. – Җара хахьчара атахзам, җара ари адгьыл аҗы Анцәа хихьчоит! Гиа дааины ихәааит ақыртуа иныхәаҗа, абри аҗыза апсадгьыл зкәашьхаз! Кавказ зегьы аҗы ахра затәашьоу ақыртуа ишьацкьа җалтцит җара! Җшьа зыкәтәаз зегьы кыртуахоит, ари адгьыл ахатаггы кыртуа дгьылхоит шыта!

Урт убри акара ыжәны икан, Гиа иаагаразы игылозма, иахьтәазынтәи атрышә иасуан! Гиаггы даафналт, иабцъар ихәда иахшьны. – Уахь шәзыцәшәо хәа уаф дыкам, иацы ирылаҗажьыз ала, зынза рыжәла җалгеит хәа сыкоуп! – ихәеит.

«Сукәыхшоуп, Аныуаа рхәы, сукәыхшоуп, цъара пшак узнеиуазар, улымҗа кыдтца, узырҗы, җачкәынцәа ихазрахә, җматцурта хәыҗ аҗы ашхырцәаҗь шыфналаз... Урт ашхытәкькәаҗаггы рылоуп. Җарггы иахмеигзааит, иамуазар, зегьы хшыфноу ирблааит. Аус злоу, дара еибганы иалымтцыроуп...»

– Нагзара ақәзааит Кырттәыла, хахькәыршәа, нагзара, иқәзааит Иоселиани, уи ишәанцәеи иарей амамызтгьы Кырттәыла, ақыртцәа Гал изахысзомызт! Җара хшьа, даҗа шыак еипшым, ахатцара алоуп! Абцъар аныкәгашьяггы, ианатаху атцхашьяггы, икылкаан ахысшьаггы, җара җакара иакәшәо дмизацт!

– Адсуаа рыцҗақәа, шәнапаҗы җакоуп хәа игылазтгьы, ари адгьыл чашәра шәарггы җарггы ихазхоит рхәазтгьы, амни рыхьяжършәага бирак цәыррымгазтгьы, ипан хсаса итамдалазтгьы!..

– Урт шцарыцҗау, иацы Цаленцъыхантәи иаауаз җачкәынцәа зтаз автобус иазыруз шәахама? Тамшь ацҗаҗы хыла идырцеит! Рабцъаркәаггы аархыхны иргеит!..

– Хә-автоматк рыла икартцо аабап! Дара автоматла знык ихысыр, җара танкла мышкы ххыслоит!

«Ах, җачкәынцәа, абыржәы шака иманшәалази, аценцъыр автомат ахы нкылакны, шәмыццакзакәа, анахәаа-хәа рамразакәа, зныккьарала... Аныуаа рхәы, доухак ума-

зар, иһазрахә укәа итоу ҳақкәынцәа, абыржәы еипшны ржәеипшыаа хиахо икаломызт. Абра ҳматцурта хәыч ағы, абра ҳара ҳахбаазаз, ашьхырцәағкәа рытра кәакартеит. Итакәақәатәуп, итанырцәатәуп!..»

– Ҳара икаһтцәо иашам! – руазәк ифызцәа рцәажәара ааипиқбан, ғааитит. – Ҳара акрыфара-акрыжәра ҳафуп, арт ҳаварағы итәоу ацыгәкәа рғы азы тыкәкәо иһахәапшуеит! Ма кәтыжмахақ ыршәны ирахтап!

«Ишәымфааит, – схәеит сара гәаныла, – ҳашыцәа ира-ҳауазтгы абыржәы ишәхәо, ишәғыдрыттон араһ!..»

– Ркәытқәа дегызмаха икажыны ицеит, урт акәтыж иацсам! Амала уаткак дхаржәыр, рқяф карцар, издыруада рыгәтыхақәагы уархәар!

– Иһажәзом, нан, сара ахыхь баапс сымоуп, ари дхәычуп!

– Уа шәиашам, – ихәеит ани ацәағ еипш зылақәа цәырқшапаны уажә-уажә иһахәапшуаз ақкәын. – Ари апқхәыс илыдугалозар, лара илыршыз ауатка злыдугалои?! Апсуаа ирымоу иреигу ақыртқәа ҳзы ауп изрымоу, чеицьыкоума, малума, дгылымума! Зны-зынлагы мчыла рымытцхра анхақәшәогы ыкоуп, аха сынтәарнахыс ус икалашам... Уи иазаауеи, уажәы ари апқхәыс лчеицьыка агьама хлырбеит, ҳаргы ҳчеицьыка агьама лхарбап! Сара арыжәтә ауп сызғу, ҫынтәыршыра ҳалымшаргы, ма знык иршны!

– Аиаша ухәеит! – дгәыргәеит иватәаз, – амала, зтәы иаһа ицьбарада, дара ртәы иавакәалозар ауп, атцыс ахы хнатцәо!

– Арт ргәы итои? – убасқан уамақ шаҳзыруаз сцәа иалашәеит, – сан ицегы сналыдлыргәғәалеит, уигы илылшагәышьоз рыцха. – Ҳаргы мчыла иахдыржәырц ргәы итазар?

– Бымшәан, – лхәеит лхы насыдылкылан сан, – урт иаархәалакгы кастцит, бара акгы бзырымурц азын...

– Иртахуи, ирхәеи? – сан зынза сналылатцәан дааныс-кылеит. – Шәахшьуеит рхәама?

– Мап, макьана азбара иафуп.

Урт бзиақ шырмызбоз здыруан, аха абастәкья уафы ихафы изаамгашаз агыгшәыгра сан илыдыргалоит хәа сыказамызт.

– Гиа! – ибжбы иргеит атыхәахьшәа итәаз, ацәагьблақәа зхаз ачкәын, – Мгелазе иатцәақәа ак стахуп.

– Азамана! – егыгы дааикәкьяшан, иаразнак иман дааит. – Азы тсыршарыма?!

– Уи сара итсыршоит, амала, «суатка» анылымжә, лыла ишабо, абри лыцгәы хәычы дырхьухьууа лыхәда аахыс-тцәоит!

Уи доагылан, ифы атзамц ахь инарханы, ауацьяк дкахабғало цәгьала днавагылт. Нас атцәа наитцаикын, иааиртәит.

Сара сахьтәаз снеилыгуааит, нас сылабжыш сызным-кылақәа, сан лшьямхы схы ныкәыстцан, атцәгуара салагеит.

– Бара бфынтәыршыра хгәапхеит, ҳара, ҳазныктәыршырагы ағмама ббароуп! Ихәа ибтаху ныхәәфәк, ааи, аныхәәфәа алхра азин бара ибымоуп, амала, «ауатка» нтыркәкәаны ижәтәуп! Шьтрала ишәантәылатәуп, изахьейт, икеикеиуа икоуп!

Руазәк автомат аахаиршалан, сара инасыкәикит, аха егы, ус акәым хәа дааникылан, иахәызба афы ацсыз агәыш-теипш ицырцыруа иаатигейт.

– Абри х-минутк рыла ианыбымжә, бызғаб лшья ажәра бықәшәоит! Шьта бара базхәыц, иаҳа зыжәра мариоу, иаҳа ибхаҳаша!

– Сан, бакәытц, сыршьяаит, иаҳа еигьуп, – сныфәнағызәаит сара сахьтәаз.

Аха усқан сан лнапы насымылжәан, атцәахь иналырх-хеит. Игазго игылаз ачкәын, «Генацвале» ихәан, иналиркит.

– Сара анык, абри афызәа стазыргылаз, хыхь икоу мыч имазар, дейкәыжәжәа дықәйтцааит! – лхәейт уи агәәк ҳара хбызшәала.

Сан рыцҳа, икабымтцан, сара сыршьяаит хәа лнапы сшахьынхалаз, атцәа тарцәны иршәны ахәыштаара иньгә-хәалыжьит.

Убаскан убарт убас иргээрцханы иччеит, убас ашәа ацырхәеит, икалап урт рыбжыы шхам мацараха ақыта зегыы иахыџзар.

– Шьта шәхы шәақәйтүп, – ихәеит ани илзыржәыз ачкәын, дааскьаны даахадгылан, иахәызба атра итатто. – Амала, шәахьнеиуа ирашәхә, абрахь, ҳа ҳахьгыло зәаазхо зегыы, ма абри «хуатка» дхаржәлоит, ма рхы алада ирханы, рыцсы штоу иахжлоит. Бара, ари бхәынап хәычы ибыцу лахатыраз, реиха имариаз «астатиа» бықәхаршәеит! Ашәаныуа ахаангы азәы ичеицьыка дахимбаацт, ҳалал Анцәа ибитааит!

Нас, ашә ағеџхәа иааимицааит, шьта шәца хәа аанарго. Сан снапы аанылкылан, ҳашзахәоз хандәылтцит. Аџнашьтахь ала аутра хантысын, ҳазлааз амџахәаста инаныршәлан, ама-шынамџахь ҳамнеикәа, ахәы азқәахь ҳеынаххеит. Ус, цытк хнаскьахьан еипш, сан сеитаалгәйдлыргәғәалан, ґаалтит: – Сгәы исытцанахәоит, хшьа ҳачкәынцәа ируп хәа...

Абригы аалхәеит, убас хысбыжькәак геит ҳашьтахькәа, адгьыл тьысуаз цьахшьеит. Ахқәа аґывсывхәа атцлақәа ирылыкькьон, нас урт ахқәа ратцкыс зыбжыы цәғьаз бжыы ґаастакәак геит. Ғашзахәоз ҳаґоны, ҳазкәыз ахәы аҳаракыра ақынза хнеит, устәи уцшны, иацхьан хзыґонытцыз хматцурта убон. Уи амца алкьан абылра иаґын.

– Илаҳашьтит, илаҳашьтит! – џынтә рақара даара издыруз быжькәак саҳаит.

– Ари Беслан иоуп! – сан лнапы аалырғәғәеит. – Бара, сыжәтцыс хәычы, ақәыцьмақәа бысцәырфар исыпсыхәоз?

...Ашьтахь ихаҳаит Беслан шиакәыз гранатамиотла хматцурта еихсыз, егыс, иакәшан ахысра иалагар, ҳара хтәқәа рахьгыы апстбара калон. Аибашьра еилгар, аматцурта иағьараан аргылара ҳахьзап ихәан, имуит, иара инапалаткәкьа деихсит. Ғара хматцурта ду уажәы «Аныуаа рхәы» ауп ихәеит, уи ҳазхоит ихәеит.

Мызкы аатцуаны, убра хатцарыла дтахагәышьеит, «иматцурта ду» аґы, Аныуаа рхәаґы, сара сашьзатцә... Инышәынтра ақынтәи уцшыр, иубоит уи ахәы цшза,

тагалан, атакәажә лкачырақәа реипш, ахәрақәа: ахтыцқәа, абзарбзан тыцқәа, «Аград» тыцқәа, амина тыцқәа, зыхк утаху зегь рыхтыцқәа рынпыккалан. Ааңын урт зегьы атәахуеит, иаха иҕахоит, иаха ҕыц ииуа зегьы ирыциуеит, хьаа-баа амазамшәа, акалашәа ахы угәанарцхоит. Шақантә ирымпытытцхьаз, шақантә идырхынхәхьаз, шақантә цьанат тыцхахьаз, шақантә цьаханым тыцхахьаз... Шақантә хачкәынцәа ршьеи рыцхзи рыла иркәабахьаз, уи аныргалак Ацсны абжа ргашәа ишцагәырғоз!..

Зегь хьаак-хьаак хәмоуп, хара аихәшыцагьы, анацагьы, абацагьы, зны-зынла иахтәахырц халагоит, аха иахзытәахзом. Аныуаа рхәы акара ахьаа змада, аха ари апхынразы убас аҕарцшеит, ҕыц ашкол ахь ицо азгаб хәыч леипш, егырт ахә дукәа рахь ицшуеит, «снапы» кны снаскьаргарыма хәа!..

СОЛЬВЕИГ

Голос твой – он звончей песен старой сосны!
Сольвейг! Песня зеленой весны!
А. Блок

Уи ашықәсан аа-класск рҕы стәан. Хқытаҕы инытцыо-аатцыоқәан ирхәалон сынтәа Киевтәи акиностудиаа ароман «Ахра ашәа» иалху асценариа ала акино атыхразы иаарц икоуп хәа. Аиашазы, хара ахәыцқәа изахаз зегьы адунеи азна хәигәырғеит, избанзар, хара аекранқәа рҕы мацара акәын акиносахьақәа ахьахбахьаз, ус иахьтырхтәкьо, шама-хамзар, уаҕы ихамбазацызт, насгьы хара хәцсуа цстазаара иазкны. Убри азыхәан азталара хцаргьы зегьы ирласны ххынхәуан, мамзаргьы хәычык далхны, цьара амҕахь иааиасуа амашьынақәа зегьы ахьибаша дхаргылон. Уи ашықәсан дара ххабла хәыцқәагьы еспхынра аанҕасра хәа азәи-ҕыцьеи рыуацәа рахь ицалозгьы, ас акино атыхразы ауаа аарц икоуп хәа анраха, затца рашта итытцны хара

имцарыз, уажэы-уажэы амѡақэа рахь ицшуа, машыынак абжыы гацыпхъаза идэылтцуан. Амала, цсатала иаххэозар, адуқэа ракэын изцэымгыз урт арахь кинотыхра иахъаауаз. Избанзар, усқан, ацсеилахараха, ацшқэаггы аарѡара баапсы рыхъзан, ахаскыны ацъалакьати рееилышыны, азнашэа икны иаго итагылан. Урт ус анхамѡафэы цъара ихадароу акы ргэы ианытцхоз, ианамыртынчуаз, ас иказ аилархагақэа аарбаны иаанхазомызт. Дасу иус ашыыжь дшацълаша, амра ицэгылаанза дзылгаша амаѡақэаггы гэаныла ишэо-изо, мчыла цхызк агэаларшэараз ианхэытцаиаз азэ иеипш, аамѡаггы мгацэакэа ишааилахэлаз ашьталара рацэак ахдыртцуамызт. Насггы урт, ахэлара иаарымнахаанза аеа-гакьара иафыз ауаа аапсақэа, рыпцхзыфѡы тэытэы рцынтца иштасуаз иамхацэон.

Уи аеынггы амра ахэқэа иривтцаанза, ашыыжь ахауа мацк ахышэашэара шафазггы, смаашьякэа сѡагылан, сфэы зык нақэтэан, акы снацѡаѡацѡақэан, ирласны иоу-сыжыт ацъмақэа. Амала, абагъ мчыла иахьсыргылаз азы исызгэааны, амѡа ханықэлаггы акыр саргэакит, зны ацъмақэа рапхъака ииасны, нас иаахэны, ашьтахьтэи ашьапқэа икьакьаза ирықэгылон, дара рыбжьала бжык нытцаны, нас иданы, иаха иазааигэаны анеира згэагъуаз тэыѡала иафасуан. Дара ацъмақэаггы убри абагъ аказшыа иахъа зынзак ирзымчхазозшэа катцаны, хылагэыла иѡны, атырасра иасны, иахьысцэыбналашаз акэын изышьѡаз. Аха сара убас сыбжыы тцаны срытѡахэцэон, ақыжэқэа ина-дыркны дара ацъма дутцэакьақэа ркынзаггы, зны ишэазшэа, зны ииашатцэакьаны схэатэы хартцарц рѡахушэа аакатцаны, абагъ цэиккы цъара гэеанызаарак мазала иартозшэа, им-шэазакэа инавалон. Са исахауан усқан апхъаза иара акы апысырхэа ишэаны, ахатца баапс иеипш, афэы иѡацэажэо, акэындкэындра ишалалоз. Ианакэзаалакггы, абас ианныкэо аума, иантэоу аума, ма иара ус ацъмақэа ианрахэмаруа аума, цъара ишакэым акала уаваларггы ацэымгын, ирласны игэаауан. Убри азыхэан акэын аѡнггы ихъзшыбараны Багъ-цымкыкык хэа изашьѡаз. Сара уи ибзианы аказшыақэа

здыруан, уимоу машэыршэа исыргэааргы, ирласны аргэыбзыгшыа сақэшэон. Убри азыхэан акэын сара ацмақэа санрыцыз, зны-зынла ахагарақэа зазаауаз, иахымхэыцуаз, мамзаргы иара иацэымшэаз ақыжэ хэыцқэа атэыфа изаханарцоз. Исгэалашэоит, зны ашкол ағы хгэыла ртафы иғэгэаны слыргэаан, ататэхэқэа кажьны аоныка схынхэны сааит. Уи сара исхаразамызт, изхаратцэказ лара лакэын, иаххэар дхақэкаауан акэымзар. Хаисра ахы шакыз абас ауп: алигература аурок хзеитахэо дыш-неиуаз хартафы, хэызак дааникылан, азтаара литеит алигературеи афольклори рацхэа афеиара иалагеи хэа. Хартафы деилашэеит дахыгылатцэказ, нас иаартны илкыз лышэкеы ыршэны астал икэлыжбит. Рацхэа лпынтца кацшыхеит, нас – лзамфақэа, ажэак лхэаанза лыфнутцатэи агэаг ашыра иаанагоз зегы лхы-лфы икэлеит. Нас лыцсыц ааизылган, иахынзалылшоз лажэақэа рышхамны феалтит: «Уара ахэычы, уани уаби рацхэа уара уакэу ииз, уара уапхэа дара ракэу ииз?!» Азтаара зтиз ачкэын атэыуара дакуа, дкацшыза ихы икэыжыны доагылан, – «Да-да-да-ра и-и-и-т, Нели Александр ицха», – ихэеит. «Нас, алигература ами афольклоргы зхылтыз, мамзар афыра аныкамыз афольклор азэыр ианитцахэазма!..» – хартафы, ачкэын зынза дизааигэаханы, иблақэа дырхыцшыло, илакта инталхэеит. Са сахытэаз азтаарагы самыхэазакэа соагылан, Нели Александр-ицха, афольклор ауп алигература апхэа ииз, ишэхэо иашазам, схэан, апарта ағэы нкыдыскыан, соагылеит, соыза чкэын снеифацшит, умшэан, саргы шыта соызас суоуит, адэылтра укэшэазом хэа.

– Шэдэылтц абыржэытцэка шэыцыагы, егызымдыруа! – лхэан, хартафы ашэ аалыртын, иныдлыжылан, дуауазадаагылеит. Хэызцаагы хрыцхашыаны инеихэаапшы-ааихэаапшит, шэлыдызцалазеи, алигературагы афольклоргы ла ишылтахыз дрыламцэажэозиз хэа. Аха сара исзымычхазт, санындэылтцэкеоз, ари асыза азтаарақэа аоны сыбагыгы уазтаар имфашыазакэа атак уанахэоит схэеит. – «Нас убагы узацхэалааит шыта алигература, арахэ

уқәымлан, уара ахәычы бжыыс!» – лхәан, сымахцә санкны сьндәыллырцан, ашә ньдлыжълеит. Уинахыс, аиашаз, мчыбжынакыак лара лмацәар ағы сьналышьтзомьызт. Амала, бзиарас икалаз, ашкол егырт артцәцәеи адиректори уафы илымха итамсзацызт, атцәцәа зегыы, шамаха уафы даанымхакәа ишырдыруазгы. Мчыбжык аатцхьан еипцш, хартцәфы санду псхәрак ағы дьлбан, дьнцәытцалгалан, акы аанмыжкәа зегыы лалхәеит. Сандугыы даара илцәымыцхеит, аха илхәоз, урт алигературакәа рацәак дьрзыманшәаламызт, арахыгы ацәбарағы дахыныцаналаз чыскәак нарылтеит ауп, ацәашыы абылра дахымызцацаарын. Хартцәфы цскы даньлк, шәмата ииуз, шәмата исеихәаз хәа даньлкәамтцза, абаапц, ба батцкыс еигыны иапцхьо акрыкоума, иракәазамкәа инхан, цәгыала икәхейте, лхәазаап! Ари анлаха артцәфы зьнза деилагеит, аха акы ухәар изоуцәодаз, санду дьлдкыаны дцахьан. Абарткәа рышьтахыгы хартцәфы лурок ахь сьналышьтыцкәа дшыказ, уафы даазьрччашаз даәа хтыскгыы кәлеит. Хәцмакәа ашыыбжьон ахәахы икьдзаарын, рызхара ихәны-ичаны ианьлбаа, азыжәара ртахын, аха азахыы албааразы иаашыаны, азба хзыхгозар хәа, амәаду иахагылаз ахьа ашәшырағы итәан. Багы-цымкыкыгы амтцкәа таха арымтозу, аены цәгыала агәы кьдгылан иказаарын. Ус алигература артцәфы архәара даавтцит, амраца дацәызыхьчоз хәргь кәцшык цшзаза илхаргыланы, ларгыа жәәа иахшыыз лсумка шәкәылеи тетрадлеи иртәны, егы инапалагы лсумка иазымкыз атетрад риашатәкәа дьртцаланы. Аха ацма цьман, уажәы илбазма, багыкгыы рылан, аха уеизгыы-уеизгыы аезарьцәгыарыз, лара дьмәасфын, ажәлар рхәыцкәа рбызшәала алигература дьлыртцон, ус уалагар, амәа анылара абагы атцкысгыы лара лакәын иаха иакәицыз, иаха изтәыз.

Аха ацмакәа артцәфы дааигәаны данаарьвалатцәкыа, Багы-цымкыкы илхагылаз ахәргь аума, лтетрадкәа роума, лара лхата лоума, амыждаразы акы агәампхеит. Лара хартцәфы ашьтахь излалхәаз ала, ацмакәа данаарьвала, ларгыы абагы аффы лгәампхазаап, лпынтца ахьашыцыламыз

азын акәу, афнутқала гәырк апынтца нтакшазшәә, ишакәым итасзаап. Аха лара ичханы дафсырц лгәы итазаарын, нас ацма цмоуп, ацма акәым, атцафцаггы ацқара мыцхәы изыцәмачу лурок ағы рпарта данаавалалак, рыфқәә лахахьазаарын. Ларггы митәык илхараз хәә егыкказамзаарын, днахәацшын, аффи апшрей лзымчхакәә дкажыцәеит ауп лыварахь. Уи анаба, Багь-цымкыкь еиланаршәазаап, итқьазаап, ицан илгәйдцалазаап, лытқгы ашьтахь атәыфа ишакәым итанарцазаап: ицнажәеит. Аха хартцафы илулакгы, аилқара мыцхәы злалылаз ала, дыфны дацәцазаап, амала, рыцхарас икалаз, илыцәкаҳаз атетрадқәә ирылазаарын са стетрадгы. Аха Багь-цымкыкь, сыгәнаҳа зықшәаша, цас иауазшәә иазыкәкоз акакеит, уимоу зыбжа афазгы ыказаап, са стәағы ианнеи, иаламкысзакәә инаффын, иаатқьытқьашьан, иапыртцаап. Санду ацмақәә дрышьталан дышнеиуаз, ақьаад рацәә амфа ианыжылан ианылба, шыжымтанла мцеикәтцагас агаз рацәә инысхуа, азынра ханытцало азы истәахып, уаанза арт ақьаадқәә кәшәаны изгар, афархь ааибанарклап лхәан, иаашьтыхны афныка иаалгеит. Афны иахьяалгаз, саҳәшьа хәычы ацхьяшьа бзиан илтцахьан, атетрадқәә рцәәқәә дрыцхьо дышнеиуаз, сыхьз зныз анылба, атацәә ааизылган, идлырбеит. Уи фымчыбжьа рацхья даара схы-стәы азтаны изфыз, зхы иакәитү атема «Сара сдухар сзакәхо» акәын. Атцака паста қацшьыла уафы дарччаратәы икәазны ахәшьара «фба» ықәгылан. Уи аладахьы ицон иара убри апастала сыртцафы илфыз лгәаанагара: «Сара сгәаанагарала, уара алитературазы уцәгьамзар қалап, аха ухала ушьапы алухит. Сара сатқкыс абагь иунартцозар, уазтцаала, убра уадтәалаз, амала, уашьтан, апышәара аан атәыфақәә ирақароу ахәшьара узыцшуп. Н.А.».

Ажәакала, арт ахтысқәә рышьтахь хартцафы артцафцәә реилацәәжәарағы иқәлыргылеит ф-зтцаарак.

Актәи: Шәышцәхәапшуеи абагь садкыланы ицәәжәоз иахьарнахыс аратәи ашкол ағы итцара азтцаара? Насггы алитературеи афольклори реипш икоу ацқьа урок анцо аамтазы, абагь зынза иатыцузеи?

Афбатәи: Утцафы цәымгрыла абагъ азыкатдан ианужәи-
тцо, дышпахьырхәтәу? Ашкол дытцатәзами ус еипш икоу
атцафы?

Арт азтцарақәа ишакәым ала ашкол атцара ақәша аиҳа-
бы ихы иасит. Иарггы апсуа литературазы акыр ацъабаа
збахъаз азәы иакәын, убри ақнытә, идьруан, хымцада
ишалагалатәымыз алитература атцатәхәы афы абагъ фыф-
гара азтцара. Ател аашьтихын, дасит аколнхара аиҳабы
иахь. Урт таацәарак излатәыз ала, ирласны еизааибган,
иара убратцәкыа ирызбеит абагъ алахьынтца. Асабша ауха
аколнхара иатаараны икоуп пату зықәтцатәу асасцәа. Ари
ақытафы инхо нхафык ицъмақәа иаарылхны ус еипш икоу
апсаса бзиа асас имтцатцара даара ипатууп асас изгы,
аколнхара аиҳабы изгы, иара изааз азгы. Атцара ахәта
аиҳабы иизбаз азтцара аколнхара аиҳабы иахәан данаалга,
ателефон нықәитцан, игәаанагара аилацәажәарафы итәаз
артцафцәагы ирылеихәеит. Аха, убри аамтазы, атоурых
артцафы дафагылеит ари агәаанагара. Уи излеихәаз ала,
Леуан актәи инаиркны Ачачбақәеи Амаршьанқәеи рқынза,
уаанзагы, уиаахыс арахьгы, ажәакала, атоурых афы,
иара абри акара дацхьахьазаап, итцхьазаап, ркультуреи
ретнографиеи, аха ицыхьамшәацзаап апсыуак иеишәа-
чарафы багьык шыны асасцәа ирымтцеитцо. Атцара ақәша
аиҳабы атоурых артцафы игәра мгакәа алитературеи
афольклори рызказа хартцафы длзтцааит. Уи лгәаанагарала
абагъ апсы антоу, амфәа ианантәалоу, ауаа анарфәуа
ауп афы анрахауа, ишыны, ацәа аыхны, ибзианы
иужәыр, ашьабста ажы иафызсахар акәын. Уимоу, агәра
длыргеит, ихарымтцозар, асасцәа анынатәалак, уи абагъ
хамапагәа акәац зегь рацхьагы агьама лара ишылбоз. Аха
егьирахь иахьынатцатцаакәаз, акәацфацәа бзиақәа рахь
излеилыркааз ала, абагъ-жы ипхастанатәыр алшон уи
афыза астал бзиа. Атцыхәтәан, атцара ақәша аиҳабы даара игәы
азтаны иалеигалеит тцараак: асасцәа дахьқәа зларацәоуи
абагъ ажы уи афыза астал афы рацәак излапшзам алеи,
уажәазы – иахьрцазааит абагъ ашьра. Амала, уашьтантәи

асабшанза, артцафы лгэы шыннархахьазгы, лымширафэы ихамтцазар, артцафцэа зеггы гэыкала ирфон.

Иахьауажэраанзагы ашкол архив афэы иаанханы икоу уи ахтыс анцоз ацсабара артцаф чкэын дыхэмаршэа иифыз апротокол излахэо ала, Нели Александр-ипцха абагь ашыра дакэ-шахатхеит, аха лымширафэы астал ақэтцара мап ацфылкит!..

Акинофыхыфцэа иахьа ашыьбжь нахыхэхаанзагы уафы ихабар ыкамызт. Урт рыгекэа ҳара хкны иаазаанза хгэылак иказармафэы инрыжьюан есымша. Ус еипш иказ афэы ааза дукэа рхэы рытара, есышьыжкымтан руац рытцгара, хэылбьгехала азыдыржэра, рыкэабара, ажэакала, рхылапшра хазы азэы идын. Ҳара ахэычкэа есымша бзиа иаабон урт ахьтакыз аказарма ағэы шэпа кьакьақэа реивтцыккара хкылцшны рыхэацшра, ахауа кылызтцэоз рыкьыркьырбжы азызырфэра. Аха афэыхьча ҳазларыцэиршэоз ала, атцыхэтэаны аказарма акылцшра ҳакэытцхьан, дара артистцэа есымша ақалақь ақынтэи ишааилак, дасу рыгекэа ирықэтэан ианындэықэлалак хрышьталон, ахабла иалган игаз амарда ҳаракырақэа рахь. Аха сара иахьа ацьмақэа уафцас исмыр-хэыкэа афныка анеира сшақэитымыз здыруан азы, акинофыхыфцэа аауазар иахьызбаша амфэа азааигэара абгьаза бзиан измаз хьацак кафэаны ирыстарц сызбеит. Усгы дара унарцыршэар зеггы ааныжьны, еибыхэан икоушэа, хгэыла имхы реиха иара дахьахзызоутцэкьа, ипсы ахаара зеггы ахьықэу, аиқэатцэара аххэатцэтэкьагы алхра иахьзаанза ифэыфаан инықэыртцон. Ҳағеимшхара, усқан иара ибжы абыкь итыфуашэа сахьыкьазаалак ишсаҳалак сылацэа хызфон. Сара сатцкыс уи ибжы хлымзаах иацэшэоз сыцьмақэа, ахра иафэыканы илеиуа ахахэ шкэакэақэа реипш, ахылағьара итеибакэаны рфынархон.

Ацьмақэа исрааз абардра шырзымхаз збон уажэшьта. Рымгэақэа макьана даргы саргы афныка анеира ҳақэит-хартэ еитдырымхзацызт. Ус анакэха, икэлатэын зшьапы инаркны амыгь мыцхэы еилапатаны изқэыиз ахьацатцла. Аиашаз, акыргы изцьабейт амыгь еилырхааны ахьыцэқэахы ахалара, сфаскьаны иаха апарахь ипысымқар, тцака

акраамта садхалойт ашыапы ацкара. Насгы хыхь иаха сеикэага акарта мариан, амгы иаха соаскыацыпхыа аераганы иакэышша збон. Аха, зегьакакэын, агэтаны амгкэа рацэаны излеибакыз ала, амахэкэа акы цукаргы илеизомызт, аки-аки ейбакуан азыхэан, иагьа саапсаргы, иагьа амг сафаргы, ахьаца иахагылаз зегьы цкатэын. Насгы мыцхэы садхалар, ацмакэа ргэы ыгыны харабгыра исцэеимпыр калон, амала, ацмакхэа иаха излакэышыз ала, ацкабжы рахауанатцы, акэшамыкэша акы инацха-аацхауан акэымзар, хара испыртны цыаргы ицазомызт. Сеикэага хэычы зынзаткэа ицхафыруамызт, аха хар амамкэа иагон. Насгы сара есымша цыбыба итан амакыа хэычы, ицко сышнеиуаз, сыпсы анааитаскуа афы инафысшыуан, мацк иаасырцырцыруан. Нас сгэы иснатон мацк акарагы имариахазшэа, уимоу, ицысыкккоз атцлакэа ирыкэсырзуаз амч зегьы хэычы-хэычла ихынхэуазшэа. Ирыцхасшон ицысыкккоз ахьацакэа, амг зхарпаны изкыз абнарасакэа, абнахэырмакэа, ацакыа иафеиауаз аатцлакэа. Сгэы иснатон урт анлеиуаз, иахынзарылшоз ргэатцакынза игэынкыуазшэа, аха иаартыцкэаны атцэуара иацэыпхашышэа.

Иага саргэакзаргы, иага апхзы сылнахызаргы, уажэшта зыцкара сафыз азганк бзианы итцышоаит. Уажэшта ахэадахьала, сыпсы ааитаскыр, хынтэ-цшынтэ ракара икэстэын. Смакыа хэыч цыбыба иаатызган, снафэажыцэан, иаарбаазаны аикэага инафысшыт.

«Сеикэага хэычы, иаанхеит атцыхэтэантэи угэырхаага, угэырпсахэага».

Цша хаак, ладантэи, акэандареи ахьшэашэареи аерымацэаны, мыцхэы исзааигэоу напык аштца татакэа реипш, сзамшо инахысит. Рацхьаткэа сгэы иснацеит уи са сзы иасышшэа, атцыхэтэан исзымхаз агэакра, алшара, мазала атцла иацэытэахны, зны-зынла ашкол ахь санцоз саб имырбазакэа нану цыбыба италцоз апаракэа реипш, иснатозшэа. Сымч ааизызган, аоадахька, атцла апсырта аганахьала асра салагеит. Шака цсаатэ рыпцстазара ахьчыхьаз

сеидру ари атла. Абан, хыхь абна еилачыраҕы, тыпцх акөһап ианыҕанатцаз, ардэынак аҕаскыын ашыапкөеи ахэынтөеи рыла еибанаркыз атра азбжак цены илеихьан, аха абжа ус икыкөхалан иахыкөу. Араҕа уи хымпада ихнахит акөтаҕь шкөакөа хөычкөа. Урт кыраамта иарпхозар акөхарын амтцөыжөөақөа ирытцакны. Икаларын усқан амла иакуазаргы, цыара цыматрак атцака апынтца өөжь нылшыуа, ахөаца ссақөа рыпшаара иазгөышыуазтгы. Икаларын хөаша хөычык амгөа итамзаргы, аца итамзаргы. Аха иачхауан акөтаҕь шкөакөа хөычкөа ацхарра рцөымзырц азы, хөычы-хөычла рпынтца өөжьза, ардэына цшқа хөычкөа гөылтдырц азы. Нас акөын уи аимдара, адөахы аусура, апацаөа раазаразы иааипмырҕьзакөа ауацкөеи адгыл барракөеи рахь апырра ианакөитыз. Иафьтцакны иаанагон ари атлахь ахөаца ссақөа, аҕаскыын цшқақөа рхышөткөа, ацциаа хөычкөа рдац татакөа. Иара зегы ирхыбаауан, ахазы изакөызаалак фатөык иашьтамлеижьтеи агьама ахаштыр хөа ишөозар акөхарын. Ахөаца ссақөа афьтцакны ианаанагоз, иагөалашөон адунеи афь дара ардэынакөа рзгы ишыҕоу агьама хаа. Знызынла, акыраамта еимданы иапшаауаз ахөацақөа апацаөа рзы ишаанагоз ианамхафалак, игөаауан ахазы, цөгыарак замхаҕатцаз азөы иеипш. Нас рапхьа иапыхьашөоз тламахөк иныкөтөон ашөарыцацаөа ишрыцөшөатөыз, агөеанзамкөа хысбыжьк гар, иара уатцөкьа амгөа ак тамкөа, аца ак тамкөа, иласза ахөыц еипш ишкашөоз зегы ахарштны, ахөацақөа аанханы иахьамаз бааррак иазхөыцуа. Ашөарыцацаөагы зжьоз иакөыз ахөы акөын, урт иабардыруаз ацөеи абафи рымацара шракөыз иатынханы иказ. Дара зышыцылахьоу ардэына шша-цасалакөа ирыцымныкөеижьтеи, шөшык, хөырмак ирыцаламтөеижьтеи итцуазеи.

«Умыщцакын, ашөарыцаө, баша ахауахь ухысуеит!» Аха, зегьакакөын, иаазон ардэына цшқақөа. Абри атла аҕны акөтаҕь шкөакөа цхақөа ирхылтуан урт рыпстазаара. Абраҕа, ажөөан афь, италон рыпсы. Шака ихаракны икартцоз аҕара урт ранацаөа рытрақөа, убри аҕара ргөы рызтынчхон, ирцөырыхьчон адгылтө мчы баапсқөа. Урт акызатцөык

зыгәра ргоз атдлақәа ракәын, атдлақәа ракәын дара рыцсад-
гьыл, рыжәџан иазааигәаз. Убри азақәын рпацағьы
ишыцшқақәаз атдла агәрагара зрылартоз...

Зәанаазырххалак зыбаџқәа рыбжьы гауа ахатца
иеипш, атдла «ашьамхы» аҫәа аахгеит. Уи акәхеит, быгь
цырақәакгьы уи абжьы ргәатца ҫәнатәазшәа, рытдла
аҫсы штоу, амахәқәа цацаза ишгылоу дара аҫсра иахәон,
иҫышәшәаны илеиуан. Сгәы ирыцханашьон, сгәы ихьаа-
нагон абри ақара цаатә заазахьаз, зыџәнеипш иршьоз,
зегьы ааныжьны, зегьы абзиараз хәа рахәаны, уажәраанза
иара ашәшьыра зыхәмарлоз адгьыл зегьы цыарак иаагәы-
тцахәхәан иагәзырц аҫахушәа аҫахьықәнажьуаз. Аха уи
аҫстазаара шаны ирнатәит зыҫсы тоу, изызхауа, ахш
змытцуа, зызарақәагьы зыцшәамацағьы ныкәызго, иры-
гымхарацы, иҫиарц азы, аҫьмақәа. Уи акәхеит, аҫаз-
ныкгьы сгәы тшьааны, абарақьатреи аразреи зегьы
аманы адгьыл инықәхаит атдла. Аҫьмақәагьы иахьааз хәа
сымбазакәа, ауада аҫнутақәа алашара анакы, ипырпыруа
алампа акәшара иалагаз аҫарпалыкьқәа реипш, абардра
инылеибахәеит, Аҫьмахьақәа, ари ақара бардреи маҫ
кәтеи, насгьы ахьацатдла иақәны ианырба, уаанза ус
аламала рааигәара иқәырмажьылоз ақьжә хәыцқәагьы,
уажәы ргәы бышхәқхан, зны-зынла дара рҫатхәқәагьы
шырцәырфоз рымбозшәа, иранарыжьуан. Аха иабакоу зегь
рпыза Бағь-цымкьыкь. Уи акәымзи зегь рацхьа ас абард
бзиақәа ҫатхәыс ианроуаз, акы аҫхьа инеир хәа ишәаны,
ихәмаруа, зны-зынлагьы акәашара зҫахымкәа мчыла
иқәыртцаз аҫкәын цхашьа иеипш, аҫырцымкьыкьны, реиҫа
амҫ ақатара ахьамаз абардра иалагылаз. Уажәы аҫьмақәа
зегьы анеиза иара ахатә аҫсы абазеи? Издыруада зегьы
ааныжьны, ари атдла цысконатцы, агәы ҫығьны хгәыла
имхәхьы ицазар? Мамзаргьы, амтцқәа агәы анкылыртәә,
ашәшьыра ишытцагылаз атдла акахабжьыгы амахазар? Аха
уи ус аҫьмақәа алацш хара итцнажьзомызт, иахьцалакгьы
дара ирзааигәамзи, дара ирыцымзи. Даргьы атаацәа реи-
хаб иеипш иахәапшуанеи, уажә иабацеи Бағь-цымкьыкь?

рхымта иаѣашѣахъазар. Уцѣытытц, рыцѣа, Багъ-цымкыкык, уцѣытытц, цас иѣаумтцозар. Цас иѣауцѣоит, издыруеит, хымѣада, цас иѣауцѣоит зегы. Мамзаргы, уа иаѣа абырчман ꙗкатаѣа зꙗыз мыг ѣытрак уцыхъашѣан, итарꙗѣыѣны аѣара уаѣызар акѣап. Амала, сара иѣыасшьѣо удыруоу, Багъ-цымкыкык, абри сара скъаѣ кѣыжѣкѣыжѣны иꙗызтцаз, снапꙗѣа зехынꙗѣара иꙗѣыццны ршьа аазгаз амꙗꙗѣа, усс иумазамкѣа, иыхыкаꙗааны иахъуѣо ауп...

Еитах игѣытшьаагаха Багъ-цымкыкык аꙗаабжы абардра иаацѣытцѣоит! Ииашатꙗꙗаны, ахѣаѣра иаѣызар, мамзаргы иꙗѣытытцырц атахны амꙗꙗѣа ирмышьꙗуазар акѣап, ххѣычыхѣмарраꙗѣа раан акѣараѣы аꙗслымз еизганы, нас агѣта ꙗꙗааны ашышкамс антѣахартѣалак, иꙗтытцырц икыдлан ишнеиуаз, аꙗслымзꙗѣа ашьапы иатꙗкѣымпылны, иыхышѣтны еита атѣахъ иштѣашѣооз еиꙗш. Издыруада Багъ-цымкыкыкыгы убас агѣаꙗра иаѣызар сара сымшала, сара схарала? Нас, ари аꙗара аамꙗ сзыꙗшуи сара? Хымѣада, амꙗ рхтѣуп хѣдаꙗала иꙗѣланы, иаꙗырхагоу амахѣꙗѣа ꙗыкꙗатѣуп, знык уи лашарак абар, ꙗꙗа хъшѣашѣаѣ аѣасыр, ирласны амꙗ ꙗланы, иара амаꙗарагы иꙗѣытыꙗуеит.

Аикѣага хѣычы сыманы, изулакгы абард ааилырхааны, ахъаца иахагылаз амахѣ ду аꙗынза схалеит. Нас усынꙗѣи уи амахѣ еимѣаꙗара сшьапы аахшыны сыꙗѣтѣеит: сышиашаз абард сылагылар, сыкапангы аꙗланы, уи зынза ихѣаѣыр ꙗалон. Еитах, уи ашьапы шѣпара анꙗыскѣоз еиꙗш, сымч зегы атꙗны, аикѣага мѣанꙗѣо, амꙗ архра салагеит. Аха, рыꙗꙗарас иꙗкалаз, архразы аикѣага маншѣаламызт, акы, ахѣы ꙗѣаѣын, ѣбагы, сара сахыꙗѣтѣазынꙗѣи акшара маншѣаламызт, насгы айгѣышѣ акѣгѣышьан амꙗ архразы ибзиаз. Амала, агѣаꙗраѣы зегы матѣахѣуп. Зегы ухы иаурхѣар ауеит. «Игѣаꙗыз иоуп дхѣаѣеуа даналага азаѣы атѣыꙗ иахынхалаз», – лхѣалон нану. Аха сара сгѣы ꙗызжѣооз аꙗмаꙗѣа ак ꙗамлазашѣа акрыѣара иахъаѣыз акѣын. Урт реиꙗѣабы, урт рхы агѣаꙗра, ахѣаѣра иаѣуп. Маꙗ, маꙗ, еиꙗагы еиꙗꙗуп урт иахъырзымдыруа, еиꙗагы еиꙗꙗуп ꙗынч акрахъырѣо, рымгѣаꙗѣа ахъырго. Урт изакѣызаалакгы ара акгы

рхаразам, насгъы зынзагъы егърылшазом, ирзеикъырхазом дара рыбзиабара ду, рхы, ашьха харзааипш ирылагылаз. Баша сьехэызжэеит саргъы: сеикэага саакэымтцакэа искъоит, арахь амг агара иакэытцит, ыщцха иахьакэым ианцаны ицоит. Еигъуп айгэышэ аагазар, насгъы аоныкагъы адырра рыстар. Мамзар, баша ара аамта сгонатцы, Багъ-цымкыкык хэаеуеит, агэгъы пжэаны ицсыр алшоит. Абардра сеылбаарыфрны амфохэаста ианыршэланы сыфны сфынасхеит, амфаду ахь скылсырц.

Хэычы-хэычла исцэызуан ахылагъарафэы сымч, исымбазакэа цъыба акылтэара ацара тышэшэаны изцэызуа ахэычы иеипш. Аха, разкыс иказ, архэарақэа рацэан, сгэы рышьтзомыт, акы снахысыр егыгъы, аеа пытрак иааихызгар, снаватэины сцарашэа избон. Ус архэара иаавтцит акинотыхыфцэа рмашына ласқэа акы. Уи инашьтарххны даеа автобуск, уаала итэны, асаба сфэрчны инасафкьеит. Иахьа, хымцада, урт уафы ицьеишьаша акы тырхуазар акэхарын, зхафесахьақэа рыла издыруаз артистцэа зегъы татэан. Аха сара сабарыхьзоз, шыта аоны адырра рытаны, айгэышэааганы, амгзегърхны, Багъ-цымкыкыкцэытцатэын. Амала, аеқэа макъана идэыкэрымгалацыт, амашынақэа ракэын аттақэа исафкыаны ицоз. Шака ирацэафозеи дара иахьа, хымцада, Акэарчиа абахэ дахьашьыз акэхап иахьтырхуа. Уака абахэ даара ишэартоуп, аха, зегьакоуп, уантэи дыпоит рхэеит артистцэа азэы. Уи иара рацхьа дакэымшахатхзаап, аха нас игэагъит.

Абар, аеқэагъы ршьапышьтыбжькэа хааза сгэы иныкэыфт. Урт ихашхашо акэын арт хамфадукэа рфэы иргэарцханы ишныкэоз. Сара бзиа избоит урт рышьтахьтэи ршьапкэа ирықэгыланы ианышьтыцо, рпырцэа капшькэа снацэкъарақэа рыларцаны сырхьырфны скамхарц сеанааныскыло, ахэда уи иадцаны, ахэы аффыхаа уцынтца итарсуа, ианааугэыдудухэалэо. Урт ахаангъы рзыцэа мгэақэа рыбжьы смахзацыт, иага иаапсаргъы, убас иеыласқэан, иеыцшышэқэан. Акызатцэык, исгэампхоз ркэадырқэа ракэын, апсуа кэадырқэа реипш, акэына иарганы, ирцшзаны икатцамыт, насгъы акырта, анаптаршэырта хэа

егърымазамызт. Даара аеы иазказамыз изын ианышьтыпоз, мамзаргы, адыххэа ағэра ағархханы ианаанукилоз, аеын-кылар цэгъан, уахьырфрны уахар қалон. Сара ишэыз скьае пьжэжэахеи, ашьа зыхьтатаз смахэарқәеи, схи-сөы апхзы иаганы сахьыказ алымти ахэынтәеи ахьтатазар акэхарын, аеыоцкэынцэа сырбар, ари ачкэын иарбан бнар-шэыроу дызлытцны даауа хэа стэылырхыр аткыс, иаха еигъуп исаосны ицаанза, амфаду ахықә ахь тлакы сьенаваскыр сгэахэын, саатэины сөынасхеит.

Ари амшду ааигэасигэа цсы зхоу уафы дыкэамызшэа, албыгь иатэара снагэытцахэжэан сатэахит.

Сьпсыпткэагы алагафагабжь рахар хэа сшэаны, сьын-тала ахауа агара салагеит. Пьтрак ус сьемеыртысзакэа схэала-хазшэа, сьереицны сцэытатэан. Хэычы-хэычла сьпхзы сылабара ианалага, сөытца зынза ибеит, сзышо салагеит. Зыгмацэазк азна азы акыр иапсагэышьан, аха иааг, акыр хабжьан хзыхы сарей. Ус, аеырацэа ршьапышьтыбжь сахара ианакэытц, пьтрак ашьтахь ьыц сгэы иаакэыот урт рышьтахька иаауаз ьызатэык ашьапышьтыбжь. Албыгькэа снарыха-аарыхан, кылпшыртэ хэычык аакастцеит. Уи аеыуаф дызустазаалакгы, сара исымариашаны амфаду ахь дцэыртцыр, даара дыццакны диамкэозар, ибзианы дызбартахон. Аха аеы ашьапышьтыбжькэа сара скынза излааиуаз ала, уи иакэтэаз дыццакзомызт, амаршэа кны аныкэашэа апцзашьа дацклапшуа, иныкэызцоз азэ иакэзар акэхарын. Ус сыпацш инытцашэеит ахш зхьыр-шазшэа ихахаза иказ аеыхэа, нас – уи иакэтэаз ацьынс еикэа иатэа зшьаз згаб хэычык. Сольвеиг лакэын уи. Сольвеиг, ашэахэафы ссир лыхьз зыхьзыз, артист ипха. Есымша машьынала ақалакь акынтэи аекэа ахьтакыз хгэыла иказарма акынза ианааилак, лаб имашьынала акино ахьтырхуаз афада ахаблахь дцон. Лара аутрафэи днеины, дзыкэтэалоз лэыкэаша аарылхны, днакэтэаны, урт днарышьталон. Ицьоушьаша, иара аеыхьчагы лыгэра ганы иахьлытэоз акэын. Аеы дышцанаалоз лара! Амала, ағэра акышьа, ашькыл анкылашьа, лэырзажэны хара акытэ хэычкэа хартцара даналагоз угэы пжэаны уцсрын. Арахь

лара лацхьаггы хканажхьеит, хгылахьеит, лара сынтэа лаб акинотыхрахь дахьаауаз дааиго даналага ауп, аиашатцёкьа утахызар, аеы дазааигэан ианылбаггы.

Искыз амахэ ааусыжьын, сиашахэтцэаза ацэахэа икэ-гылоу аруаф иеицш снапкэа сывацсаны саагылеит. Хьаас исымазам уи уажэ скьаф кэыжэкэыжэны иахьысшэу ахьыл-бозггы. Сара уеизггы уи ахэмаррафэы, мамзарггы аисрафэы ицызымжэеит, ацьмакэа рхэы ахьрыстоз, атцла ахьыцскоз, аусура сахьафыз ауп иахьсцэыпжэаз. Лара зынза лнапы амса амбазацызт, дыркынцыцны даазазар акэхап.

– Уака узцэытцагылои, ачкэын, упхашьапхатцо! Мшыб-зиақэа!

– Аа, акггы, ус, матык збан, абра абардра исцэылалеит исзымшьзакэа.

Уажэы сгэы итамкэа, схы итамкэа иахьсгэытцашэаз сара схатаггы исзымдырзо мцык еикэсыршэеит. Аха сара ицьасшьоз лара лэырзажэны лцэажэашьа акэын. Нас исамхахэаз амц сааигэырғеит мазала, ма уи амат дацэ-шэаны лыгешцалырзажэри, сара латцкыс сшымшэо, уимоу, иара сашьталан амфаду акынтэи абардра иахьылалаз еимырттаауа сшылоу анылбалак, сцьалшьарггы ауеит сгэахэны.

Зынза дшэаны, наф днасыдкьаны дцар еихаггы еигьас-шьон, мамзар лцагьа цэажэара сара зынзакггы сахэомыт.

– Амаф збеит ухэама, ачкэын? Уи цхауеит, рхэеит, иумбазакэа иумыцхааит.

Аа, уажэнатэ сабжьара далагеит, егыззымдырзо, мзы-шэа хэыцкык иеицш. Нас, лкамчггы лышьтахь лцьыба ина-валтцан, ашькыл дазнымкылазакэа, мыцхэы дшеилкьаз слырбарц, дааеыжэеит.

– Уи цахьеит уажэшьта иахьцаша, уи ашьталаха сымазам сара, Багь-цымкыкык абардра исцэытцахан, ацсра иафуп, – схэан, сналыдкьаны сфынасхеит, лара дахьеыжэтцыз зынзаск хьаас исымкзасшэа аакатцаны.

– Багь-цымкыкык арбан, ани апатхь дуқэа зхагылоу ацьмоу? Жэаха саб ифызцэа артистцэеи иареи ирыларгылан зпатрет тырхызу?

– Ааи, ааи, уи артистцәа ирыларгылан зпатрет тырхыз ауп, амала, иахагылақәоу патхьқәазам, бацәымқашьан, цьма тәықәатцәкьоуп!

Сеицрашәаны акәын исхәоз шысхәоз, уажә Бағь-цымкыкь ахатыр, апату цьара акала илалмырқәырц уи азгаб хамацагыашәа икоу. Насгы сара ацсра ишафәу, ацхыраара шаҭаху, смыццакыр ада цсыхәа шсымам лзеитахәара сафәуп, лара алаф алылхуеит.

– Уаала, нас, уаала, саргы суцхраауеит, уи Бағь-цымкыкь абард еицатцаҭап, – лхәан, лкамчы лышьҭахь иаавтцылхын, ағәрагы иаргы наслыркын, ашькыл лызшьапык наныргы-ланы, акәадыр днахьынцашалан, дын-еыжәлеит. Сара мацк иаасцәымыҭхеит, аха икастоз, уажәшьта лара лтәы ишалыргоз здыруан. Нас лара даас-ҭапшын, илҭапсаз лыхцәы қацшьқәа дырцәйтцшны, ирхаан дааччан, акәадыр днанытцны, днаскьаны ашьҭахька днақәтәеит.

– Акәадыр ақәтәара иахьа уара иутәуп, ағәрагы уара иусыркуеит, акамчгы, ахы, уеыжәла, Хаҭьарат иеипш ухатцара сырба! – лхәан, лыбжы нытганы, тыцха назацас ихтцаны деитааччеит. Сара цытрак икасташа акгы сақәымшәо, сшьаҭаитхазшәа шанханы сгылан. Ларгы цас илуазшәа, уаха дымцәажәазакәа, икылкааны сыхәапшра далагеит. Нас, сызцәыпцхашьоз сара схаҭагы исзымдырзо, ләыхәеи лареи ракәымкәа, аклассгәы саадгылазшәа, амел атыпан акамчы ахыскыз, сфызцәа хәыцқәа зегьы шысхыччоз ркәтеи цтәозшәа, лапшташәарақәак сцәа иалашәан, скапшьза сааибакит. Аха нас, сыпсы аавызган, ағәра лара илыстарц снапы насырххан, ҭыцха сыпшуа инцәйтцасхәеит.

– Аигәышә ада цсыхәа амазам уа, аигәышә аазгароуп афнынтәи, аикәага амг агара иакәытцит.

– Уааи, ацкәын, сапхьа уақәтәа, аигәышәгы уажәйтцәкьа иаахгоит, уццакы, мамзар у-Бағь-цымкыкь ацсы хәхым-зар калоит.

Багь-цымкыкыкь азбахә ансаха, настгы лара Сольвеиг лкынтәи арыцхашьара ататцан, сәғәһаны сызкыз ацәы-тацхашьарақәа зеггы сәаарымкәытцхны, ашыкылггы сазным-кылазакәа акәадыр снахьынцашалейт. Аха аеы злаҳаракыз ала, сшыапқәаггы азқәаҕы иназгаанза, сазнымкылазакәа сахьыфрны скаҳаит. Зегь акоуп, ськәрыцәза сеитафәгылан, Сольвеиг ацхырааразы исылтоз лнапқәа зынза срызхьамцш-закәа, сеитанаҕхьынхәазалейт.

– Аеышыкыл уангыл, ацкәын, аеышыкыл, ма унапы сыркы, са суцхраап!

– Мап, мап, сара сымацара сақәтәойт!

– Ари уара узышыцылақәоу аеабаакәа иреиуазам, ҕы ҳаракуп. Уалшәап, нан, уалшәап, шәара шәқыта ҳәсақәа рхәашьала!

– Ҙа хқыта ҳәсақәа бырхымччан, урт ба баткыс икәы-ғақәоуп, – схәан, сеитаицрашәаны, аеышыкыл сшыапы нансыргылан, уажәшьта уи ада сшамыхәатцкәыз баны, сынхацалейт. Аха исхәаз лара иаҳаггы ирхааны дарччан, ҕаалтит.

Иа, нан анцәа уаҳзихьчааит, ухәычуп макьана, умаалыкьуп, амфәҕы, азаҕы, ацхәҕы, атцлаҕы, аеыбҕаҕы! Ишидыруа ала уматц иуейт, изымдыруа датәоумцан!..

– Бырхычойт акәу ҳара хцасқәа, бкьатеиах цыртәозар акәхап...

– Сырхыччом, аха среигәырҕойт, уара агаза хәычы! Ахы, аҕынарха уеы, узлазбо ала, ҕыбҕаказак уакәымкәа укам, акамчгы арымала иукуп. Аха акамчы зхымкьакәа ицыруа арашықәа урышыцылазар акәхап уара. Амала, ари рацхьа знык имырцаҳәцаҳкәа агәчама шыкоу инаурбар, ицырны аҕынанахойт.

Сара шыта уи ажәа лымакра егшысзалымхуаз дырны, акамчы сарҕа напы инасыркын, сарма напала агәра аасырманшәалан, егьмыцхәымкәа-егьтцахәымкәа агәчама шыказ инахкьаны, чоу, чоу, схәан, сыбжы нақәсыргеит. Уи иазыцшызшәа, иарггы ахыкәалаа еицш ицырны аҕы-нанахейт. Рацхьатцкәа атцкьашьа аасцәымыгхан, мац-закгы саашәейт, уашьтан аанкылараггы цәҕьахозар акәхап,

иахъакъым хагар ишпахъацсыхъоу хъа зегъ еидхъыцло. Аха егъа иццакыргы, ашарпазынза макъана акрыбжьоуп, ма иаацсап, мамзаргы аанкылара шпамариамхари, схъан, агъра апырцъкъа инарылакны, снацъкъаракъа рыла еиха-сырғәгәеит. Уажъраанза ҫымтзакъа, иҫаитто, ицашъа збап, пытрак атцъы иластцарым, сицырхагахарым хъа зыцсы заны сышътахъ иақәтәаз Сольвеиг лыбжьы слымха иаатасит. Уи илхъооз смахар хъа дшәозар акъхарын, сыжәәахыр лқъышә нықәкны акъын дышцәәжәоз:

– Шьта хаибадырп, ацкъын, иухъизи?

– Даур! – схъеит иаарҫацаны, сыхъз аҫамчеипш лыгегы ларгы ирхысқьарц искъозшәа.

– Аа, Даурчику?!

– Даурчик акъым, аха Даур, – схъеит, сара сыхъз «чик» ацлымтцаргы ицшзатцәкьоуп хъа агъра лырго.

– Сара Даурчик хъа уасхәалоит шьта, ус иаха еигъасшьоит. Насгы уара аеы уацәымшәозаап, ибзиан итцуркьеит. Амала, сара скахар хъа сшәоит, узара снапы акъыршаны искыр угәаауоу, Даурчик?! – лхъеит, слымха дтахәйтхәытуашәа даасзааигәахан, лыхцәгы ҫапшьза амра ацыпхъкъа реипш ськәа интапсеит. Ускан ауп сара сахъы ианааи, сара акәадыр тата сшантәалаз, иаасцәымыҫхеит, аха уажәшьта иҫас-тагәышьоз, аеы ыфны ишцоз акәадыр сақәтцны цхъаҫа снаскъаны сақәтәр, аимхәыц еипш ахәда сахшәаны, лара лхәашъала, салшәар ҫалон!

– Икыз, Сольвеиг, сзара кыз уажәшьта иргәгәаны, мамзар бкахатцәкьаргы ҫалоит, – схъеит сара, уи дсықәгәыгыргы шлылшоз, лара леипш аеқәа акыр сышрықәтәахъаз, сеыбҫа-ҫазара шьта дацәымәашьаргы шлылшоз агъра лырго. Ахәахагы самразакәа, лара сзарақәа наҫ-ааҫгы лнапқәа нарыкәлыршеит, зны-зынла атцлақәа сырхынхаланы санхалалоз еипш, сымгәацәаҫы лнацәкьарақәа ааиларшәны инеибаларкын... Иаалыркъаны изакәу, иахынтәааз сзымдырзо, аеа мчык сылалазшәа, аеа гәык сызталазшәа, даеа зныкгы аеыхәа аҫамчы нахысқьар, итцегы зынза ипырны ахауа иалалан идәықәлар стаххеит. Аха аҫамчы ахысқьарц

снапы анаасырхха, Сальвеиг лызнапык ала сзара ааулы-жын, егы лнапала смахээр нтарс иаанылкылан, җаалтит:

– Аеы бзиа афынтә раан ихымзгнашьоит акамчы, уаха иахумкыан...

Рацхьазатқьба, цөгьарак сафны, Сольвеиг сақөыл-кызшәа, иаасцөымыгхеит. Ииашатқьканы, иара ацашәа бзианеи, нас, акамчы захыскьоз?

– Ағәра уаах, Даурчик, ағәра, мамзар шөгәашә цаҗеуеит! – Сольвеиг лажәакәа ацәа саалырхызшәа, сылацәа анаахыст ауп ианызба агәашә хшазааигәахахьаз, иаалыркыаны аеы шаанкылатәыз. Сышьтахька мачзак сәаахырнааны, ағәра саахеит. Сьжәаахырқәа нак-аак Ѡ-көымпылк икьакьа-кьакьаза инадгылт. Аеы зынза агәашә иазааигәахаанза уаха сьесзаамыриашазакәан, акәардә абгеицш Сольвеиг лгәы садыршөылан. Атла апаткөыркәа... Аха урт аеакын, урт... ак самхахээр хәа сшәаны сөы ааихаскит ишсылшоз иргәғәаны.

– Җаумыркыцын, Даурчик, зынза җаумыркыацын! – Сольвеиг лажәакәа хааза, лыпсыц ацхареицш слымхақәа инархьырсны, ишьышыуа сгәы инықәлеит. Икаларын сара ацәа салазтгьы, зегь апхыз еицш ииасны ицозтгьы. Аха сөы ахы ыртрысны ақьамтаз снапы иахаршөыз ағәра сыхан, саакәнартәеит. Уаха акгы азхөыцра саламгазакәа, аеы сналбаацан, агәашә ааимцааны, җашта сынталеит. Аха ацьмақәа рыда сахьыхынхөыз акәу, хгәашә акәзамызшәа ихьантаза иаасыртыз, зегьы дара ртыцқәа ирықәкыаны, реархәны акөын ишысцылоз. Икаларын, уабацо хәа азөы дсазцааргьы сахьцоз сзымхәаргьы, исхаштыргьы. Еика-раны афганкгы азы зысуа азлагара абарбал цьаргьы иш-зымтәиуа еицш, цьарак сьбжьакны сакын мчык. Аха ицатөын сапхьакагьы, сышьтахькагьы, афыцьярагьы, сөыхәжәаны...

«Аигәышә аахамгеи, Бағь-цымкыкь, амг дукәа рыгәтақәа цыкканы, зынза икамыжкәа, амахә иахьын-халан инхартә иузысраауеит. Нас цәка ушгылоу, тынч иуфоит, иубалап ацьмақәагьы узымпшуазар. Ахы, шыта ухы сшьамхы инықәки, мамзар уцатқәа ыртәины иусырх-уеит! Иубо, амала, ухөыц сшаургаз, уашьтан Сольвеиг

уаргы саргы атэы халылхуа далагоит. Уи лоуп акэымзар, Багь-цымкыкь, сара макьанагы амфа сықэзаарын. Акино ахьтырхуазгы дымцазакэа, уара абард ушатцахаз анласхэа, лэы снақэлыртэан, хашзахэоз афны хданы айгэышэ аахгеит. Амала, иубазшэа укандаз, аеыхэа хашьтцааны хшагоз, харантэи хазбоз ауаа, апстхэа шкэакэа маалыққэак алартэан ажэван ахь иагоит рхэозар акэхарын. Амала, Багь-цымкыкь Сольвеиг агэра лгеит сара сеыбгаказара, уимоу, лара дкахар хэа дшэаны сзара лнапы акэыршаны илкын. Нас хашнеуаз, уара у-Багь-цымкыкь иахагылоу апатхқэа шака идырпшзоуеи, лхэеит, абарт утэыоакэа рзын. Урт патхқэазам, Сольвеиг, тэыоатцэкоуп схэан, илымаскит сара. Фу, упатцакэа ирхышэшэозеи Багь-цымкыкь, цыра-цыра итцысхуеит, ани ацьма-тэры шыта уашьтытц акэымзар! Исхаштыз, иаха атаацэа ахьаилатэоз уара узбахэгы иалацэажэеит айшэафы. Ацьмакэа ахэыха рнатэзом, нак иртынчзар акэын, рхэеит, шыта. Иахьынзацымкыкьыз, иахьынзаеырбоз азхоит рхэеит. Шьта шытэак еипш ирылазар ажы аанахэон, абагь афыогы нак апша иахназон рхэеит. Аха нануи сарей хэагагылеит, уи Багь-цымкыкь макьана ичкэыназароуп лхэеит, апацэа рпацэа амбакэа азэы шэа-лакьысны сышэшьыргы изуам лхэеит. Нас уаха азэгы ғимтзеит, изхэоз иафаршэны изклоз сабгы уаха уинахыс егызымхэеит. Иуахауоу Багь-цымкыкь, ушычкэыноу, абри убагьфэы шуху, ужакьакэа шгэымжьатцэу, упатхқэа шухагылоу уаанхааит рхэеит.

Ха-ха-ха, упатхқэа шухагылоу! Шьта уеыхей, иазхоуп ахэмарра, улакэа хти. Цас икоутцоит, ус ами, Багь-цымкыкь, цас, мамзар уара упсзом, егьумыхьзеит, иааутаххар умгылои. Мап, мап! Азэгы ишэыстазом сара с-Багь-цымкыкь, баша иаауеит урт хгэыла хэычқэагы Сольвеиггы урысто цышыаны. Утэыоакэа смахэар икылданы икы Багь-цымкыкь, абас утэыоакэа, мамзар усцэыргоит. Сара исзымдыруа цыыршьоит урт ажра шузыржуаз, аха урыстазом, ирласны уцсы тал Багь-цымкыкь, ирласны, хэоны хцап нак уафы хэхымбо абнахы».

Цытраамтак ихэашьза зеилыргара удафыз цхызк салан. Рацхьа сшьапкэа хтны сышзахэоз сыфны, ахахэ дукэа сышрыхкьашоз, скахауа сгыло мацара кэарак сықэланы снейуан. Нас змыжь иатцэак сынхыкэгылан, кыраамта схи нзаакылан, азаапшра салагахит. Ус сылапш нарықэшөейт азатцака ихэмаруаз ацсызқэа рацэаны. Сыбжы тыганы рыхэара салагейт арахь итытцны иааирц, акэара инықэларц, ркыщгы, катагы, лағымгы азэгы дара рзыхэан ак шикым агэра дыргауа. Кыраамтагы ирасхэон акэарафы ахахэқэа зегы шырзаасырхэуаз, ақидбажэқэа ирытцаз ахэача зегы шырзеизызгоз, настгы хэцыматра атцака ауац итгэғэаны ишалаз дара бзиа ирбауаз ахэачақэагы зегы рыхкы, ссагы кэазгы. Аха дара сыгэра рымгакэа азмыжь атцахы илеины, еимцкласуа ахэмарра иалагейт. Кыраамта сгэы пжэо урт сыгэра ахырымгоз, иахьсхымхэыцуаз, ацслымз мацара афара иахьяфыз ирыцхашьяны сышрыхэапшуаз, исзымчхакэа атцэуара салагейт. Нас иреихаз цсызк срыцханашьазар акэхап, иааскыо-иааскыо мацара, азы иалтцуейт хэа сшыцшыз, аехыршэтны, агэыштца шкэакэа ааснарбан, афызцэа рахь изсо инталеит. Афызцэагы иара иканатцаз кахтцоит хэа, ари убоба, хара ацслымзи ахасамасеи рымацара роуп иахфо, аха хамгэакэа штэу хэа ргэыштца шкэакэакэа сырбо ихэмаруан. Цытраамтак икылкааны сышрыхэапшуаз, урт ргэыштца шкэакэакэа ирызхауа-ирызхауа мацара, ацсызқэа сцэызын, сыцмақэа аацэырцит. Нас Багы-цымкыкыкы аарылтын, хэхэ дук ацхьатэи ашьапкэа нықэнаргылан, абард иалагылан ианафалоз еипш, ацэажэара иалагахит: хара азы атцака ахэаера хэфуп ацсызқэеи аматқэеи рымацара хархаанхан, уаха иахфо егыхамазам, амла хагоит, ақыжэқэа ахахэ шкэакэакэа ацыкахыш еипш ыйт-ыйт ихазкацсаны, уцаз цышьаны рырбзара иафуп. Ус захзууи, абардқэеи ахьяца катэқэеи рыцкара узакейтци, хазрыцхаумшыои, хара уаха хашэтэхами, шэахкэатцма хэа алагырз афытцахэха. Егырт ацымақэагы, аа, убоба, абырчман атыпан зыфара хэфуп, нас ахш злаахгои рхэан, ахахэцырақэа ркышхэқэа рыла иаашьткэшэан, афара иалагейт. Нас Багы-цымкыкыкыгы

хахэык аашьтнахын, искакоит хэа иналагон еипш, ус каум-
тцан Багь-цымкыкык, ус каумтцан, схэан, сымаҗэақэа шыс-
шэыз хыла азы сналадалейт. Кыраамта уахьынтэ Багь-
цымкыкыкы қыжэки ртэыџақэа кны азы иалызгарц срыхон,
срыхон, ирымукэа, дара аакэымтцакэа ахахэқэа рырбзара
иафын. Нас азы сфатцэаны уаха сзымчхакэа схэаеуа саналага,
стэыуо саалтит ацхыз.

Уи аамтазы ацэа насықэқазшэа Багь-цымкыкык атэы-
џақэа шыскыз схы насыкэаеын, шэымткаказ сызтаз, сахьиказ
зегьы схаштит. Сылацэа анаахыст, хгэылацэа хэыцқэеи
Соль-вейги Багь-цымкыкык аеы ихагаланы иакэыртцахьан,
дара ркьатеи пцэо исыхэапшуан. Нас еикэыртцакны, ахэа-
ха рибамто, ацэажэара иналагеит.

– Абри абагь азы утэыуома?!

– Абагь фыџгаразы!

– Хаҗоу дтэыуааит арахэажэ азы!

– Изитахи абагь афџы рго?!

Сольвейг, урт даарылтцын, аеы агэра ачкэынцэа азэы
инаиркны, са сышка лэаалхеит. Уажэы-уажэы лыхцэы кацшь-
қэа илэацсоз лнацэкьара хэыцқэа рыла иаалфыхны лымьха
инавалтцон. Пьтраамтак ус фымтцакэа дгылан, амала, сара
фьщха апшра сшафьыц сафын, зынзатцэыкгы сылфампцзакэа.
Нас данымнаскьаза, схы аашьтысхын, сыбагь-цымкыкык
абабго хэа схы-сфы арыцхара анырпшуа лыхэапшра сала-
геит. Лара мчыла дааччеит, аха лыбла тбаа амаахыр
еикэатцэақэа, азаза еимхэыц зығешэаны икашэаз еипш,
лылабжышқэа нарығешэан, смахэар инакэыпсеит аттахэа. Аха
лара лылабжышқэа ачкэынцэа идылмырбарц азын, мчыла
деитаапшышэырччан, спынтца лхысга нацэа нақэкны, фэалтит:

– Амахэыдажэ зтахыда?!

– Сара соуп! – ахэеит ажьа.

Акыркырхэа иааибарччеит ачкэынцэа. Сольвейггы
дааццакны, днасыдкьаны, агэра злыркыз ачкэын иааимх-
ны, лфыналхеит. Урт рыччабжьқэа ахахэ ссақэа реипш
иахьсықэыпсоз, зынза сырхэафьыр хэа сшэаны, сылацэа
аахызџан, схы снапы напыракны сахьтэаз сшьамхы ина-
ныстцеит. Пьтраамтак ус стэан. Алагырз иарцэаакыз

сзамѡақәа снацәкьарақәа рыдчаблон. Схы аашьт҃ысхын, сылацәа анаахыст, инахьхьи, сацхьатәи ахәаҕы, Сольвеигл҃еы Бағь-цымкьыкь ақәтцаны, лара апхьақа дгыланы, ағәра кны иахьналгоз, ххәычы хәмаррақәа рҕеы еипш, арахәыц ақбаад хәирплан ацрақәаны дыѡны днѡиуазшәа акәын ишызбоз. Уи азы акәхарын хгәылачкәынцәагьы ршьамхы реарго излышьтаз, аха лара драпысны дцон. Амрагьы уажәраанза анышә ахьыржуаз иара ахәы ашәара иазымариашаны инейхьан. Сара арстәи сахьыцшуаз, уи абарбанцьяи мцеипш, ахәаҕы еикәыызшәа ицъашьаны сазыцшуан. Абар, абар, зегь рацхьа уи днадыххылт Сольвеиг. Икалап уажәы уи «абарбанцьяи-мца» фырмахьтәқәак аашьт҃ыхны иалалыцсозар, саѡстаацәа шәсыблит, шәысчычит хәа ланду илалхәахьаз зегьы акы аанмыжкәа ихәо. Ааи, ааи, хымцада, уи ус калтцойт.

Нас ацкәынцәагьы, рҕеыхәжәаны иѡуа ишлышьтоу, уаѡ дылхьымзазакәа, лқбаад хәирплан арахәыц иаркны са сахь дышзахәо дхынхәуеит. Саргьы слыцахьыпароуп уи, саргьы, абарбанцьяи мца зынза иблаанза...

АНАСЫЦ АМЦӘЫЖӘѡАҚӘА

Уи уажәы дахьыкәи аз ауадаҕы, саатк атцкыс штцуазгьы адәахьы ддәылымтцижьтәи, илдыруан амра аташәара ишаҕыз, апстхәақәа царда шкәакәатцас рхарцькәа рхьыссы ажәфан ишапыракнаҳаз, ацша, аконцерт аазыртуа апхәызба леипш, урт ацардақәа ааимыхны иаарылтцны, атцлақәа ирахәытхәытуа ишдәыкәлоз. Дара атцлақәагьы уи ацша анырбалак кыраамта ркалткәа дыршәшәоит, иҕырбоит, ажәфан ақынтәи асас «зҕаб» иааз илгәацхарц.

– Дианаа, – аматурта ақынтәи игейт лан лыбжьы. – Ғынла ацәара лыздырзомызт, дышцацәалапси иахьак.

– Уи макьана дыцәазааит, аиҕ аасар, абыста са исымуеи, – лхәан, Диана лахәшьа агәыбжьанытә Ғина амхабыста аалган, ахьурзы атцшьра дналагеит.

– Бара, ампыр бцэалалар баб хайшыуеит, – Тина лан амхабыста аалымылхын, асаара азна ашыла наливалыргылан, ахурзы ашра дазыпшуа днатэеит. – Баб даныкам зны ибхаруп, акэымзар, уи мпырк ааибар, ани ихаштшэа икоу ахыз еитанабыхызитоит.

– Ампыртроу, – лхэеит Тина, лхы-лфы акапшыра аакэлан, лыбжыы еазэы иахар хэа дшэаны иаархэычны. «Сара сбыста шшэатэашэымшыо, са сфы шэаанагахра шэыкоуп. Ускан импырхаргыы, хнацэакэа адхацтэалоит Тина ббыста шэымхэар сюзом!..

– Уи ихаштхэеит, амала, еазнык ианигэалабыршэа, нас ибыхызхалеит ауп.

– Ус халагар, уи сара сбыста мацара акэзам, ара абзиара ххэааит, аха, Диана лкэыдмтцаагыы игэалашэоит...

Ус акэын Тина, ари ацьыка ацэмачуп, ани апырпыл агхеит, ма абыста бзымуит хэа даныхтарклак, Диана лтэыкгыы цэырылгон, сара сакэым, иахьеи-уатцэи хатца ицаша сахэшьеихабтцэкыагыы гхак лыхххэеит хэа. Аха атаацэа, еихаракгыы лан, Диана лнапкымта чыс лырехэон, сасык данааилакгыы лыгэра ганы абыста ллыруеижьтеи акыртуан.

– Акэыд ацьыка анаауталакгыы ауеит, уи иаха иалазоит... Ани абыста атыпца цкыа илфызоуп, насгыы зеггыы тзырччаауа сасык даабыкэшэар, атцэы бахейтоит. Лымпыркэа аеыуао дрыхкыашаны дкахауан ихэап...

– Убри акара зыбз цэгьюу асас абыста хышэашэа ауп дызхартэатэу, – лхэан, Тина ашэ ныдылтан, Диана дахыцэаз акэаскыахь лфыналхеит. Хыхь данхала ауада ашэ апхыа пытрак даатгылеит, дыцэазар сылпырхагахоит лхэан. Аха ашэ нывтцаан, данынкылпш, Диана уи дгэалтан, лыбжыы нхэытцакшэа фыналтит: – Ампыртра, бакэыскит, шыта быфнал арахь!

Тина дааин, тынч Диана дахыкэаиаз дналыватэеит. Уи шыбыжыыштахь аахыс, ишэан икоу ардэына еипш, адэахыгыы ддэылымтцакэа ауатах дыфонатэан лэытцэахны. Тина ажэак лхэар, лахэшьа лацхыагыы лара лгэы амхапшаар хэа дшэон азы, ус фымтцакэа, дылэапшуа дтэан. Пытраамтк

аихэшъцѣа азэгъы илзымгѣагъит ацѣажѣара. Аха нас Тина ѣаалтит:

– Хан акы лцѣа иалашѣар ꙗлоит, уи атцкыс аматцуртахъ баала.

Диана уи дналѣапшын, лыла итацсоз лыхцѣкѣа дѣа-рыхан, лзамѣа днагѣзит. Нас гѣаныла: «Бара уажѣнатѣ зегъы тыршѣшѣааны ибдыруеит. Хатца банцогъы, хан рыцѣа маанала блытцалан агаꙗа дырцшны, ашьха бкыдлозар акѣхап» лхѣеит.

– Уи, лбыста афѣы хааза изласахауа ала, макъана акгъы лгѣы азымѣац. Амала, абни ачамадан ашифонер итасыргылеит, аха уаха иантызго, ашѣ абжыы аагар, сарар-гамар хѣа сшѣоит, тыцк азыцшаатѣуп.

– Уи бкаруат итѣахаргылап, нас акѣыршѣ хлахан, иара умбо, адашьма икѣсуама ухѣо икѣхаршѣып.

– Иагъыбдыртѣкѣеит, амала, избасхѣазаалакгъы, ибхаб-мырштын, уашьтан наꙗ-наꙗ зны баргъы ибыхѣоит!

Аихѣшьцѣа ааибарччан, афыцъагъы неицхыраан, ачамадан ашифонер интыган акаруат атѣака инытѣадыргылан, уафы илацш акѣымшѣо, акаруат акѣыршѣ илахан иаакѣ-дыршѣын, ауада ашѣ ныдцаны, индѣылтцит.

Ус цытрак ашьтахъ, Арсанагъы даапса-дкараха ацѣкѣа иапцаны аштѣа дааталеит. Уи дызтатѣаз адгъыл анаѣсангъы, анкъа иабацѣа ахынхоз акъапцѣѣы адгъыл зегъы илтѣакы-ѣтакны илаитцон. Убраꙗа ииуаз апш акѣын иахагъы злап-ꙗꙗаꙗагъы шѣпаз, ианырлагалакгъы ашыла пашѣза асакѣ еипш иꙗалон. Ари уажѣ дызтатѣоу адгъыл, алатцаразы рацѣак цъабаа шамбацгъы, иара Арсана ишитахыз апш бзианы иаанашьтуамызт. Адгъыл ианаамтѣаз ахѣшѣгъы агижьуамызт, аха рацѣак иахъаныцшуаз хѣа акгъы имбеит.

– Ацѣкѣа азы надыржѣны, аказармаѣы ѣ-кылак апхѣ лбааган ирыт, Тина, – ихѣан, Арсана аматцуртахъ дныѣналеит. – Диана, бара азы ршны схы сбырѣышыроуп.

Диана дааикѣꙗшан, азы изыкнаханы, амца афархъкѣа цытѣтѣѣаны инатцалтѣеит. Уи Арсана амца лыцгылоит хѣа

дыширехэоз дагылакан. Ипхзы илабахаггы иазаанза, азы ршны ампахьшы асапыни лыман дааихьан.

– Бзы шцээзар, – ихэеит Арсана, икяе ааишөыхны Диана дылтөацшуа, – баб ихы акөтеипш иаахөылыбхит ауп. Уи алоуп макьана сычкөыноуп хэа сызлаехөо...

– Учкөынамкөа, сарамыжда, иаци иахьей ухшөеит. Уара ухцөы шыта ашөыб иафөызоуп, цшак наласырггы икацсоит, – лхөеит Шьашькөа, абартцакынтөи даацшуа дахьгылаз.

Арсана даапсаны данааилозггы, дагьуамызт, дышуа-мызт амала, ус ипхөыс ирхаашөа атцөлылатцара бзиа ибон. Уи иара данигоз жөашыкөса рыла деитцбын лара, аха хөык азгабцөей уажө арра икоу ачкөыни раазеит акөтагьцөа илхны. Урт шамаха еикөгөамтцуа уафө имбацызт, амала, инейдыргылан урыхөацшыр, асал еипш ирыбжьаз акөра улапш накөшөон.

– Сажөы бакөытц, сара уажөы ауп иахаггы сануаөха. Амала, бара ус аламала сыграпара бхытцом, еимасыцсоит!.. – Арсана ихахөы мпахьшыла ирбо аөныка дныөналеит.

– Афы уцыркөоит, сарамыжда, – лхөеит Шьашькөа, аха убаскан лгөафөы зны-зынла илымбазакөа шөазызараки хыбаараки еилахөашьны иааталон. Уи адөахьала илынлырцшуамызт, аха илкуаз-ильшытуаз лнапы акөымшөо анибалак, Арсана гөаныла аччара далагон, илдыруан иажөакөа шракөыз уи ус лшьара дыкөызкьоз.

Тинаггы, ацөкөа лапцаны ахкаара дталан дахьнейуаз, лахөшьа лызхөыцра акөын дызфөыз: «сара ус акы сгөы итаскыр, ицөа иалашөахьазаарын хабггы. Ани Диана лымаза лытцдыраара акөым, азы аөада ицоит хэа иалхөар, ихаитцарггы калап!..»

Нас ацөкөа инеймда-аимдан арасатө чын рыбга иныкөылшыын, лыбжьы тганы рацөажөара далагеит: «Шөара ацөкөаггы ишөцөагөеит, илашөтцеит – уаха акггы. Азнашөа шөхөом, аөнашөа шөхөом, афөыхра, алгара, архра, аикөтцара, акггы шөус алазам. Еихарак арашөара, сынтөа Диана лхы ацөылгеит, уи...»

Тина аказарма хыхь дхалан, ө-кылак апхө лбаалышьтит. Нас, «апырча гөырхаага» лхөан, уртггы фөыгөк-фөыгөк рза-

цылтцеит ацәкәа. Урт знык рхәы анроу, ирхаштит иахьатәи рцъабаагы, Арсана зны-зынла ркәакәа иақәиршәоз ачын шшагы, атла ду ахжәабжы иафызаз ибжыцәгъагы.

«Ижәбома, даеазыитгы апырча зынза игәалаимыр-шәаргы калон. Убри азыхәан, шәацхәа агыла ансыкә-шәогы, смахәар хыжәымжәакәа пшәаала шәсыцныкәала. Шәысгәацхар, Диана латкысгы сышәзеигхәоит, лапкәа-кәакгы шәысталарц сгәы иҫоуп мазала. Ишәымдыруеи, атаацәа бзиа рыпцә, амжәа иақәу ахарданжы дафызәахоит, мыцхәы дхаахоит. Ус анакәа, саргы шәаасызхәыцла», – лхәеит Тина, нас дыпцашәан, лхы ахылырхәаз цъара азәы иахазар хәа дшәаны, даанапшаапшит.

Тина ацәкәа «ыргәыбзыцны» аоныка ләыналхеит. Уи рацәак илынлырпшуамызт адәахәала, аха уаха лахәшәа мазала хатца дахыцоз шака деигәыргъоз акара, дагъацәшәон. Илдыруан лаб уашьтан атызшәакәа шыкаитцоз, уи анаф-сангы лара Диана убри акара длышьцылахәан, лымбара лызхымгар хәа дшәон. Насгы, сабшеи-мәышәлеи, аинститут ағы атцара анрымамыз дмаар, лани лаби рацкысгы лара дыгәхәаалгон, агәашә ахы лыбла шкыдыз аахәлон.

Ауха аицхәшәцәа ахыкыгы ахышьтәаз ауадакны азмыжъ еицш итынчран. Аитцыбза усгы Диана лхатцацара атәы хәа акгы лыздырзомызт, илархәаргы лаб зегъ реицә бзиа дылбон азы, уи иҫы ак ламхәхәар хәа ишәон, дхәычызар хәычтәс дыказааит рхәан, лыкәҫырымтит. Агәыбжәанытә Тина усгы илдыруан, уи лтыпцәра лыкәра аткыс иапцыхәан, макәана жәаба рҫы дыштәазгы. Диана цъарак-фыцъара уи лызбахә чкәынцәакәак ирхәахәеит хәа лымхәатаскәак лоухәан. Марина атзамц ахы лхы рханы дахыныкәиәаз, иахәантәарак лаб ицәкәа рапхәа дгылан азы, дкараха дыкан, дынтахәахаа дыцәеит. Дианагы Тинагы егы ауадакны рани раби уажәшьтә ицәахәазаргы ицәахәеит аныргәахә, рыбжы нхәытцәкны, мазала ацәажәара иналагеит.

– Уатәы хаб леи хәеи кыдкы ддәыкәлозар акәхап. Амала, бара, ибасхәарызеи, абаапсы, дышшу цъара бәиҫабмыжын.

– Уи икаитцап зыбгәахәуәзеи, дшыргы дааикәтәап, – лхәеит Тина иаармарианы. Аха лгәатцаҫы илныруан уи ие-

ширыцэгъюз, баргъы ибдыруан уи лхатцацара, банибаби ихатцабит хэа дышлацэхауаз.

«Аха сара, иаха убыс сџаџахаа сыцэан, хэоны ашаха ахатцаны иргозаргъы збомызт сџэап», – лаб иџацхэа лхы шлырџиашаз дазхэыцуан Тина.

– Уи хаймаазахъыз, уаџ илымхэа интишьыргъы ауан, аха иџазшьаџэа зейцшроу бымдыруеи. Тызшэак калар атџкыс сџэан, – лхыза цхъаршэџны, лыхчы дџахан иналытцалцан, акаруат дныџэтэеит Диана. – Сара исымхэазаргъы, бара ихэаны бца. Ма бара ргэы иабмырган хани хэби.

– Уи иихэо здыруеит ианиахалак, – лхэеит Тинагъы, лкаруат даакэџан.

– Даба ихэеи, сара сгэы иаанаго ибзакэыршэозар збоит.

– Дагъабахыџеи, дагъабакаџеи, лмоурахэ мызааит сыџьма шкэакэа! – ихэоит.

Диана ахчы лхы нылалцан, илгэарџханы, аха лыбџыны тымгакэа (лаби лани арџыхар хэа дшэон) адэахъала атџкыс џнутџкала дааччеит. Уи илгэалашэеит зны, ашкол дантаз, лара зегъ ратџкыс бзиа илбоз аџьма шкэакэа аџызџэа ирыџьны уахык иангэарымла шаџа дџџэуаз. Нас лаб адырџаены абнаџы дшеимдоз, хъамахэык атэыџа аџацаны икэалкэало иахъкнахаз аџьы штэз ишибаз. Убринахыс дацрымшэо даџьын лара, лабгъы, иара аџьмагъы ларгъы ирзеиџшыз ахъз ритан, дашьџылан дыџан. Ёнак зны, ашкол аџы даннеи, зџабџэакэак иутахыда хэа ианиазџаа «Сыџьма шкэакэа» ихэеит. Азџабџэа уи дызустаз анеилыркаа, убринахыс Диана «Аџьма шкэакэа» хэа илышьтан. Ёнак лгэы анкыдгыла, – шэаџэыџ акэымзар, ахэаџ сыман саашэышьџалар, уаџы шэибар шэизымдыруа шэасырдыруеит, – лхэеит. Дара ркъатеиах џџэо иааччан, – хэра аџкэынџэа рылаџш ауџ хэздыруа, ахэаџ хэдырзом хэа налаџаркит. Ларгъы џытрак дгэаазомызт, аха нас мчыла иаџэылхит.

– Уажэы избосшэа ауџ... уи хэб дангэаалак азы сазымызэзэо, мпахъшыы хэбабагъы сазмырбо... – аха гэаныла: «Ус иара дымсааит, уиак игэаламшэаргъы игэы нызкылаша даџаџы игэалашэап. Иара дабуп, иара иакэым сангъы иласымхэеит. Саб иахэаны, сан иласымхэар – сан дгэауан,

сан илаҳәаны саб иасымхәар – саб дгәауан. Ус анакәха, азы сзаампшылакәа ацха сықәсыр сыхлахатц гьежъзом!..»

– Хан, уи сарггы слызхоит. Амала, иара ҳаб иахымахауа, иахымбо, кәакк дысзыкәацалар...

– Бара, ак бәабмыркын, акәацггы бымзын, атцәггы бымблын. Ус иаха еигъушәа збоит. Акәымзар, уи хан, ҳаб иатцкысггы лнапы шәацоу бдыруеит...

– Егъаурым, уи схәычра сгәаланаршәоит!..

– Мамзар, – лхәеит Диана, аха нас, гәаныла, лхазы, «бдухахьоушәа шыта. Бара уажәы акәхап банфытцшәаз. Насггы макъана атцәгуабжъ афәы баҳалароуп... Бара уи банацәдухалак, бынкылара цәгъахоит».

– Хан илхәоггы здыруеит, – деитаналагеит Тина, лара лани лаби рказшыақәа дызхысхьоу ажәеинраалеипш илтцахьазшәа.

– Ссу, Марина дбырфыхоит. Насггы хан илхәо, бара бакәым, са исыздыруам. Уи март дафыззоуп.

– Мартггы зны-зынла ианакшәо ыкоуп, апрели иареи узеифымдырауа...

– Бара сзакә хәыч, – Диана дфәагылан дааин, Тина лхыза дфәахан, дынхәытцәлеит. Уи лнапы анаалыкәлырша, игәалтәит ахьа цәкәыншьеипш дгәылтцны дшышьтаз. – Бсырчыхәчыхәыр, быччабжъ анахь ираҳар хәа сшәоит акәымзар, аман бсырхәон абыржәы. Ани реиха бахьычыхәчыхәуа схаштхьоу цыбышьо, – лхәан, Тина лфытцра шыказ лнапы афыналырхеит.

– Ус акәым, ус, – Тина Диана лнапы аанкылан, дааскыаны дналывааин, ллымха атахәытхәыттра дналагеит. – Абра, – лхәан, лнапы аштца аанылкылеит лыфнапык рыла. – Абра, абгахәычы арбагъ гәыштца еикәатцәа ика кәцшь ишеифәазоз анаба, иаацәытцдрааит, ишааиуаз, абра икацәит, – лмышь-хәылтц аанылкылеит. – Аха абгахәычы гызмал убрагъ ихрыбзакәырбзо ианнеи, арбагъ уи шабаз еитапрын, абра иааит, – Диана лфытцра аалырчыхәчыхәит.

– Уа маанала бысиааит, аха абри ибшәу зынза бтархханы бакуп. Банышьтало ма рыпсы дбыршьалар!..

– Урт ирылазоит! – лхэеит Тина, нас дааикэйтхашьан, ахыза лхы нхэйтцалтцеит.

«Бара зегыбдыруеит... Иаха ахылапшра аныбтахыз, сара схатцацара уа икалеит. Макъана багэра бықыршөтөмыызт, аха иааг уажөшьта...»

– Атцхгы агэы еионашозар калап, – Тина лхы ахыза иаахэйтцылган, лахөшьа дналфеапшит. – Урт азэы дааи-хьазаргы аатцра иавамкэа икам.

– Хара хааттракэа цссоуп, ус анакэха, хазцэыпхашьо хэа егыкам, сымпырттра! – лхэан, лахөшьа даалгэыдылхэхэа-леит Диана.

Уи кыраамта ус длылахэатдан дылкын. Нас, цытрак ашьтахь, Тина игэалтеит лгэышпафэы ипха-пхаза цэыкэ-баркэак адлан ишнеуаз. Аха лара иахагы лнапкэа гэгэаны иааибалыркын, даалгэйтцалыхэхэеит. «Урт анасып иатэуп», лхэеит гэаныла Тина. Убаскан лара илгэалашэеит, сынтэа азынраз ашкол акынтэи дшаауаз, Тамел (уи лара мыцхэы ирхааны илыхэапшуаз ачкэынцэа дреиуан), асеипш ишкэакэаз чыхэак дакэтэан амэан дшылпылаз. Уи лара лкынза даазаанза, цытк шыбжыаз иеы ааникылан, дналбаацан, агэра арасамахэ инахарцаны, феаитит: «Азын-ра ачеицьыка анапы икэгылоуп, сук агыама хбароуп!» «Зеипштам ауп, – лхэеит Тина, – амала, афатцакэа рхэычны, хгэы икыламхартэ!..» Урт акыраамта асеигэйдтцара иафын, нас лара лнапкэа лзышьтымхуа данаапса, иара дналдыдх-хылан: «Ари мэаныфоуп!» ихэан, сөыгэк лыкэа интеипсеит.

– Азамана, сара апшэма ичеицьыка саграгылом, – лыкэа итацсаз асы даламкыскэа, иара иеы данакэтэоз феа сөыгэк аашьтылхын, ибзиан еилартцэан иаакатцан ианлыршө, ихылца ааихнакэеит. Тамел иеы деиталбаар акэхеит.

– Атцымэас абла хазтымхуазаргы, харгы ххысуеит! – Тина дааччаны, лшэыра аашьтылхын, дыфны лфыналхеит.

– Насгы, – лхэан, Диана лахөшьа дааулыжыын, лыхэда лнапкэа натцалцан, атуан датцапшуа днаскэаны дныкэиеит, – ахьтагы хэычык рфааит атацаагацэа, уарт амахэгы, акэымзар абхэараа чеицьыкадан рхэоит иахьнеиуагы!

Тина гәаныла илгәарпҗаны дааччеит. Уи илхәар лҗахын, «хәычыкгы бааиеигзала» хәа, аха иара избахә макьана уаха лара Диана ицәырылгаанза далацәажәар лҗахымызт. Аха уи знык ианылхәа, ларггы ак нацлымтҗар лгәы иамуит.

– Амахә ус хәизымныкәароуп, уи напымызәзәа адсшәа захамхәо дреиуоуп... Хәнду ишылхәоз бгәалашәоу, «амахә амшапы кәтагҗ дафызоуп, укәа дтугар дуцәыпҗеуеит!» хәа.

– Сымпыртҗа, – лхәеит Диана, лахәшьа лхы налыдылҗан, – бара бәапыц мчуп, мшапы кәтагҗкәа зегҗ ракәым, абни арацәа зыхьшыны азы итыршьуа акәтагҗгәы еипш азә дбыкәымшәар, бааилгоит!

– Ус бхәы бфааит! – лхәан, Тина деитаапҗашьан, лхы ахыза инцәытҗалҗан, ипашәза, итатаза икәаз лахәшьа лгәышпы днагәзит.

Диана уажә атҗыхәтәанза еазнык, лара лаб ионафәы илгәалалыршәар, дазхәыцыр лҗахын Даури лареи фыц ианеибадырыз амш. Ускан лара Акәантәи дшаауаз, изтәз автобус ақыта ианаалалоз, ак агхан ибжысит. Аха адәахы ацгәыпсы уздәылымго акәаршфәы леиуан, имацәысуан, идыдуан. Диана лыфны автобус ахыбжысызнтәи кыр набжыан, аха икәалтҗоз, шыапыла ддәыкәымлар амуит. Ус, арпыскгы, лара ари ақытафәы уажәада илымбацыз, икастиум ихы итарҗаны дыцҗакы-цҗакуа дышнеиуаз дналыхьзеит. Цытрак ус иарггы ацәажәара изымгәагҗыкәа, ларггы фылымтҗо, азыпсы рхыкәкәа ишнеиуаз, игәғәаны иаамацәысит.

– Анцәа абзиара хыкәтҗа, – ихәеит иара, ихы итарҗаз икастиумгы днахан, даалфәапшит Диана. Аха уи аңфылымт, еитанацитцеит: – Ас ианыдыдуа, ахьацада зегҗ шәартоуп, убриак уахьчар кәлоит.

Амфәан ахьацакәаггы мачымкәа игылан. Аха Диана дызлеилысхьаз ала, уажәшьта ахьаца атҗагылара иадсаны илымпхьазеит.

– Иахьак икыдтҗеит, ажәфәан мбгондаз, – Диана илфәалаз лыхцәкәа аапҗхалхәан, иахаггы дыцҗакны лфыналхеит. Нак ажәфәан ахь хара, азәы арасатә чын фәкәа цитҗәтәозшәа адыдмацәыс ашьтыбжә аафәуан. Арфәашкәа зехьынҗьара ихытҗхьан, амфәатҗкәа иахьаныз ахахәкәа зәзәаны иаман ицон.

– Мацк хаапеицшыр цэгьамызт, – лара лахь дмыцшза-кэа, аха лара илахартэ җааитит Даур. – Ахьаца ихакэнакуан, – ихэеит еитах илмахауазар хэа дшэан. Аха лара уи иххэаз лмахатцэкьозшэа дниуан. «Ахьаца суцтагылартэ, атэым чкэын, уаха акгы утахзами!» даапышэарччеит лара гэаныла. Аха, зегьакоуп, лымфанызаф цкьа диеацшыр лтахын.

– Сара саныхэычызгы, сан санылыпкоз аткыс ақэа санапкоз еигьасшьон. Уи анапы җаацазам... Иаакэымтцакэа иусеуит аха, иусцыпхьаза, итцегы исысландаз ухэоит...

– Ааи, ааи, уи ахы угэанарпхашьа адыруеит...

...Адэахы, ашта антытц, ахкаара атцыхэа шыказ алақэа рышбжы геит. Азэ дрымбакэа ашра иацэаашьоз урт, ас хара ицан ианшы, атацаагацэа ргьалпалбжык рахэит ауп цьара. Аха Диана илтахымызт макьана урт дырпыларц, уи дахьиз, дахьаазаз лаб ифны, атцх агэазы апырттра цсахрак еипш илбон.

«Макьана са стэы иагалааит, – лхэеит гэаныла уи. – Сара саб ифнгы ахатыр збоит... Насгы ала сышьтоушэа сыфны сырцыххыларым».

– Сымпырттра, – лхэан, Диана лнапкэа ахыза инцэы-цылган, лтачкэымкэа ратэан даарфохеит, – сара даеа хэмарракгы здыруеит. Бааи, изкуи изкыми хэа хынтэ икахцап.

– Актэи аан сатсахар – са стэы ихьз басхэоит, ибзақэ-мыршэар – ба бтэы. Афбатэи аан, дахьынхо икыта. Ахцатэи аан, ихабхэахаран икоу ихьз. Амала, ари ахэмарра, бара макьана бацэхэычуп, аха, ус ибдыруз... Шэыпрограмма антытц бзыпхьо ашэкэқэа реипш!..

– Абри иакуп, – Тина Диана ларгьа нап аанылкылеит.

– Уи иакэбыршэеит, – Диана дааскьан, Тина лхы налыдылкылан, ллымхэа дынтахэытхэытны, ирхэычзаны аарлахэа илахартэ ихьз лхэеит, – Даур!

Нас еита лнапкэа ахыза инхэытцалтцан, ларгьа нап иакыз ахэынтцэракапшь ларма иналыркын, лнапкэа нхэытцылгеит.

– Уажэ изкуи?!.

– Уажэы, – Тина цытк даахэыцын, – амахэ абра акэхап дахьынхо, – лхэан, ларма напы аанылкылеит.

– Уакагы бафнамгеит, сыцьныш, – Диана деитаахэын, ллымҗа дынтахэытхэытит, – Ыггарда! – Диана еита ахыза лнапкэа нхэытцалтцан, ларма нап иакыз ахэынтцэра ларгья иалыркиит.

– Ахы, абыржэ ибхэозар...

– Оо, абхэа итэы цэгьюуп... абри иакуп, – лхэан, ларгья нап аанылкылеит. Уи иагьяқалыршэеит.

– Сара стацоуп, насгы макьяна сфыцууп, сабхэа ихыз схэартэ иауазеи! – Тина лыхцэы лнапы налылшыын, дөөгылеит Диана.

«Шьта илгэагьит хэа сыкоуп. Иагья иқэылтцазаргы иқэылхзаргы, хэмаррала илзахымгеит. Анасыцгы адэыгба иафызоуп, ианаамтоу уанзахымза – иуцэоит».

Адэахы еита алақэа ашра иалагеит. Атацаагацаа, абаа иакэшо ар реицш, иаха-иаха иааскьон. Атцхгы уаха уамашэа итынчын, ачытыбжь ахысыбжь иақараны уафы иахауан. Диана леааилалхэан, лчамадан аашьтылхын, цытрак лахэшьа длыхэапшуа даатгылеит.

– Сара ахышэ схытцуеит, – лхэеит, лылабжышқэа мчыла инкыло. – Бара сгылоит хэа баламган, бырбар, лахэшьа дааскьяган дхалтон рхэап, цхашьяроуп... Уатцэы ифыхақар, бара усгы ибхэаша бдырп, ацха иалахаз ашышкамс еицш быцэан, акгы бымбазеит. Ихарымтцошэа ббар, цхызкгы рзеитахэа!..

– Урт са искатэоит!.. – лхэеит Тина, аха лылабжышқэа лызынмылакэа ахэыхэ ахэеипш ипшқаз лыхцэы шкэакэа инақэтэеит...

ЗТЭЫЛА ЗШЬАЛА ИЗКЭАБАЗ...

Уи аены Азфьбжьеи Кындыги рыбжьара аиҗахысра хэа зынза амца ықэыртцеит. Аибашьяра иалагазари уажэи аахыс шықэсыбжак ақара тцхьан, аха астцэкья, уи аенеипш, аиҗахысра гэҗэа урт ақытақэа иахьрытцаркуаз иқамлацыт.

«Авертолиотқэа баша имаазаап, – рхэон, ашьхақэа ирзааигэаз ақыта қеахақэа рфы инхоз ари афыза ахысыбжьқэа

анраҳалак, – урт Гэдоутантэ абас ианаабжькыалак, «агэых» хэычык рзааргоит, нас амца ыкэыртцагэышьоит ҳақкэынцэа!»

«Ҳаи, рқэақэра ҳдааит ҳақкэынцэа, ари афымш ақыртқэа зынза рыцэа дыркыалеит!» – уи инацдыргызуан айбашь-реи агэырфои идыраапсахъаз аҳэсақэагъы.

«Дара ирзааргаз абцъар анафс трофеи дыткгы рызгар, ари амчыбжь ала Очамчыра иажэларгъы калап!» – абыргцэа ахьтэаз ар реихабацэа ирызбашаз, ирыдыркылашаз адцақэа даргъы рылацэажэара цэгъа ирбомызт. Ианцэажэоз, ани ажэа «трофеигъы» дара рзы иахьфыцыз азы, убри акара иакэыгэгэон, насгъы уи егырт атэым ажэақэа реипш, «аеамыруарчанкэа» иахьыртцаз иеигэыргъон, рцэажэарагъы иаразнак иалубауан, ахкаара уанныкэыпшлак, иаразнак уи итагылоу апцэакэа рацъа улацш шнакэшэо еипш! Насгъы урт знык-фынтэ ргэаанагарақэа ахьеикэшэахъаз ыкан азы, уажэы урт ирзызырфуаз ауаагъы, издыруада, ирхэоз еитақэшэозар ҳэа, рылақэа тырхахан ирфеапшуан.

– Цъумка, угэы еифафагэышьоит, рыцъа, аха ишцауури, ура ухэра злакоу ала, даеа шықэсыбжакгъы ушьапы ахгылара азин умам, – абыргцэа руазэк Цъумка илабақэа иерынцаны, дынкахэыцуа ахэыштаара нырцэ дахьтэаз днеизыпшит. Уи ганкахъалагъы ихэыцра хьантақэа даары-лигар итахын, даеаганкахъалагъы, атцх ацерагъы ус имариамызт, Цъумка айбашьрафэы дызлапшхъаз рацэан, цъара акы рзеитеихэақэар итахын.

– Еҳ, сыгэнаҳа зықэшэаша уи амина, апсык сзавсытгъы, сшьа кэапеила истон. Аха есымшагъы ура иухэо Анцэа иануцимхэо ыками... Уажэазы иааузырха, ихэеит... Айбашьрагъы цъара-цъара ампыласра иафызоуп, «азбаф» илацшықэйтцаз ифэы айтныпсахларақэа кайтцоит, ура ма шықэсыбжак, ма шықэсык, ма зынза «афэж» ануирбалак, ахэмарра уалцыр акэхоит. Ускан, ура иагъа утахызаргъы угэы пжэала, азбаф уифагылт ҳэа егызалхзом!

Абыргцэа неифацшы-ааифацшит, ирыдтэалаз ахэыцқэагъы рыблақэа тырхаха урт инарзыпшит. Хэычгъы-дугъы шыта ирдыруан Цъумка ихигаз акнытэ акы айтахэара

дшырзалагоз. Уи атцхгы пытк иалапыреуан, насггы, уаха архака игоз ахысыбжкэа рыла згэы ртынчны ицэоз хэа уаф дзыкаломызт...

– Уара иухугаз агэаларшэара ҕыц ухэрақэа артыт-гэышьоит, аха абни атцыхэтэантэи шэжэылара атэы хзеитоухэандаз, Цьумка, Уи атэы змахац рацэафуп ара... Издыруада... зынза угэы быжынамхуазар...

Цьумка ихы аалаиркэит, уи алаггы икэшан итэаз иа-разнак агэра ргеит, уи аитахэара шицэыцэгъязггы, уажэ имхэар псыхэа шимамыз, насггы уи ажэылара иара дахьа-лахэыз мацаразы акэым, уа фырхатцарыла дахьтахаз азы рфыза бзиа, рхабла иатэыз ачкэын Дамеи.

– Сара абри зеггы анысхызга ашьтахь сыршьыызтггы, хагацэа табуп хэа расхэон, сырзыразхон, аха ус изыкамлеит аусқэа. Сара сыпстазаарабжа иалахэаахэтит дара, шыоук рыпсы сара сыла еикэдырхеит.

– Ус ахьпоухэо, дадхеит, – иара инаифаирхыит уи иажэабжэ ахэара далазгалаз абырг. – Дасу иацъал иара ицуп, уи уара иутахы-иутахым иара афэхэара акынза инеирууп. Насггы уара уакара ахатцара казтаз, хачкэынцэа риааиреи Апсны ахақэитреи иблала имбакэа апсра азин имазам. Уи угэггы ухггы итоумыршэын. Уара уакэым, хара акырмыгэқатцэкаггы цъара хэцшысаамтак хбандаз хэа хакоуп...

– Аиеи, уажэшьта усггы акэзааит, – Цьумка абыргцэа дызларгалаз ажэабжэ уажэы иаарзеитеимхэар, икэагза игылаз ахэыцқэаггы шаргэаауаз агэра иган, ибжы нытцакны дналагеит. – Хара хгэыц, уи аены изларыдыз ала, ххаблан, ахэышэтэырта афацхьа, ахэы акэапрафэы иқэгылаз аға итанкқэа иаарыкэшан, афбаггы тархатэын. Аха уанза хназаанза, аға ихырғэгэартақэа ыкан, урт афбаггы, зегь иреидгыз, хысрада иахгар акэын. Хара хгэыц зынза фажэижэафык хақан. Аха зегь цъарак хаицымызт, хгэыцкны хеиешан акэын хашцоз. Актэи агэыц – аға ими-нақэа иахынзауаз итцырхыр акэын, афбатэи – аға ифпостк шытыбжыыда иапырырхыр акэын, ахпатэи агэыц – са сызлаз,

хара-хара уртырыцхрааны, насатцыхэтэан зегьреаидкылан, атанккэа ирыжэлон. Хара хашьтахь, жэафок ркынза даеа гэыпкгы ыкан, аха урт хара хжэыларе иалахэзамыт, ус хашьтахьала ага хгэатан амацэаз хтеимкырцаз, ацхыраара ахьахтахыз ихацхраауан, насгы ахэцэа азэыр дкалозар иалыргон.

Актэи агэыц маншэалахеит, минакэакгы ытцырхит, ирзытцымхызгы ирхыкэшан ишцатэыз амца гэартэит.

Афбатэи агэыцгы рыдтца жэохэ минутк рыла ина-рыгзеит. Ахыргэгэартакэа афбагы рфы хфык-хфык ыкэгылан, хысыбжь мыргазакаа, аамтак ала еицырхэынчеит. Урт иркыз, ирдыруз зегы аадырхэаны, фыцба уткэартэгы икамыт, ироуз ахэызба хэратыпкэа изырцэынхомыт, уа ирылгеит, егырт апшьфок рылакэа цахала иаафахэаны, хара хтэкэа рахь иаарышьтит, рыцсахраны цыара иртаххозар хэа.

Цьумка ажэабжь ззеитеихэоз ихы нышьтыхны деитанарылацшит, акэарафы кэапеила азы это, исцэым-хэашьузааит хэа данзаапшыло еицш. Аха нас, урт рыблакэа тырхаха, анацалбеит, анафс икаларызеишь хэа ишыпшыз аниба, иажэабжь инацитцеит.

– Шьта иаанхоз, атанккэа иаарыкэшан, рызегы рыпжэара акэын. Насгы, хара ихамаз акарта излахэоз ала, ахэы акэапра акнытцэка ф-танкк хэба-хэба метр рыбжыатцаны, рышэара ижны итагылан. Амала, рхысга гэыцэкэа затэык, акэынцэкэа реицш, арахь ицэытцыцшуан. Егырт апшьба, итцегы алакэырахь ипсакэаны игылан, дара ирыкэтэаз рнафсгы, аршьакауаа фынфажэижафок ркынза урт рыхьчаразы ирыцын. Урт «алыцэха» хэа хрышьтан хара, атанккэа ахьцоз ирпыршэазомыт, урт иаха ирыхьчоз цыыршьон.

Хара хгэыц излахадыз ала, дара атанккэа ркны унеианза, рацхьатцэка ф-табиак тарцэтэын, урт хэфок-хэфок ркынза ртатэан. Нас, афтанкк ирыкэтэазгы даргы цышэтэтэын. Хара уи хэфнатцы, егы агэыцгы, егырт апшьтанкк ахысха радымразар акэын, уахьгы амца гылар акэын. Хжэыларе анагзаре зынза саатк акэын фхэарас иа-

маз, избанзар, урт Аќаа аганахъала ацхыраара рыздэық-
лазтгыы, ҳара хтәқәа иныркылартә амч рымазамызт.
Қындығ ала идэықларц иалагазтгыы, уахъ ҳара хтәқәа
амған ирпылан, саатки бжаки аќара иныркылар қалон. Нас
рхысқақа нтәон, ихъатпыр акәхон...

Ауха амзагыы кыдын, атцхгыы тәқан, дара ҳағацәагыы,
уаанза иахқхъаз аруаа излаҳархәаз ала, апсуаа рымчқәа
кацсеит, наќ Нхытцынтәиггыы азәгыы аурысқәа ишаар-
мышытуа ала Урыстәылатәи еихабацәақәак ажәа Шевардназе
иртазаап, уи даргыы иамхагәыргъацәан, амцхәгыы рамха-
жәызаарын, нас, уахак ҳааигәасигәа уаф дааирым рхәан,
ҳара хжәылара ҳалаганза, хқытақәа ирықәкны саатбжак
аќара танкла ирылахысуазаарын.

Ажәакала, ҳацсадгыыл затцә нықәны, ҳадца намызгакәа
шыхъақәа ихъатцуа хатца дышҳалам ааибыхәан, хдәықәлеит
цхъақа.

Цьумка ажәабжь ззеитеихәоз деитаарылацшит. Уи
игәеитеит, урт ахысыбжъқәа иааиуаз шраҳауазгыы, анапеин-
қабжъқәа ирышыцылахъоу акәашаф иеипш, урт хъаас
имкыкәа, иара иажәабжь, иара «имузыка» иаҳа «ршьапқәа»
шақәдыршәоз...

– Рапхъатцәқәа, атанкқәа рәы хназаанза, иќаз атабиақәа
агранатақәа ртаҳажыт, уантәи ҳара иахцырхагахаз ҳәа
уаф дзыќамлеит уинахыс. Алагәым ззааҳалаз азыжь еипш,
«ргәыштцақәа» хаххала афада ифханагеит. Уи ҳаныфохыс,
аиґахысра гәгәа қалеит, ҳара хгәы ахъазтазамыз ала
ахысыбжъқәа гауа иалагеит. Аха ҳара разқыс ихәуз, цхъақа
хзымцошәа анааба, итаҳаблаахъаз ҳағацәа ртабиа хтәлеит.
Уаќа зыпсы зхымтцыцызгыы анааиқәахқ, цқәа анапш-аапшха
ҳауит, ант афтанккгыы, ахәынтцәа илаҳаз акамбашықәа
реипш, ажра иахытагылаз, ҳагранатамиотчик акылпшха,
ахысха аниоугәышыа, хәдаќала, иара уатцәқәа даарылгеит.

Шыта аус злаз, тјаќа алақәра иамаз, апшытанкк ра-
кәын.. Урт рахытә фба, рус рыруха иахъзеит атанкистцәа,
аха иаразнак ииашаз дтцак рызрымтазар акәхап, ҳара
ҳахықазамыз цъара ахысра иалагеит. Ртанкқәа хысуашәа

збаз, урт ирыцыз аршыакауаагы, убри афыза хысрак тартеит, уахь иказ хгэыц, амца ахьяауаз иарбаны ихысуан, уахагы акылпшра ртахзамызт. Убри аамтаз, Дамеи, атабиа дтыпеит, – сышьтахька саашөыхчала, хгэазтаз апулемиотчик сара деиқәыскуеит! – ихэан.

Обака минут рышьтахь, уи апулемиотчики хәреи хәиғәахысуа хәхьтәаз ахысыбжькәа ааиқәтәеит.

«Удырфатә еиғьхааит!» – уи иусушьа аадыруан, инапкымта аабахьан. Пытрак ашьтахь иаргы дхәазаны деитакәшан, ақыртуа ипулемиотгы иман даакылсит. – Апулемиот агөыцә ршны ицижәон сааихьымзатгы! Амала, иануоулак, убасоуп, пату узақәтцазом! Даеазә усыцаала, ө-иашьчикк апатронақәагы аагоит!

Урт апатронақәагы ааргеит, шыта хгэыц ағы х-пулемиоткгы хәуит, ахысгагы хәмеигзо ихаман. Аха егырт атанккәа рахь аус зуаз хәцкәынцә рус иадхалацәеит. Ус анакәха, ацхыраара ртахын. Убаскан Дамеи адта кәитцеит, пулемиотчикки, ыцья автоматчиккәеи, агранатамиот зкызи иара иццарц. Егырт даеа ыцья, хара-хара рышьтахькала ирыхчаларц, иаанхаз ара реыргәғәаны итәазарц.

– Сара азәыс суццоит, – схәеит иаразнак. Дамеигы уи мазала дааигәыргәеит. Сара издыруан ианшәартазгы уи агәыргәара шилшоз, дзеигәыргәоз ауафгы уаргы уажәазы убри узырха хәа, шәахәа хәычык игәы интаиршәуан.

Ант апшьтанкк рыбылраз адта змаз хгэыц даара реыркәеит, аха ирацәафны ирылашәазар акәхап, ипыржәаз акы амца ахылббы ицон, уаха цхьяка ирмышьтит. Убри аамтаз хара излахьыцшзамыз аганахьала хрыжәлеит, хәгранатамиотчикгы амөа анизаахарт, танкк иара уатцәкья илаишьтит. – Ажәеицшьаа, Ажәеицшьаа! – ахәгерә, дахьяфыз фәтит Дамеи, – даеа угәк нхеит, урт роуп хқыта зегы аонкәа ирылгыз! Амөа хара иузхархуеит, амала, уара ушьапахы упшла! Санду цсәташкәакәа илхәалон еицш, «ахәзақәа» амоуп ара! «Уртгы рөызцәа ирышьтастцоит!» ихэан, хәгранатамиотчик днеитапан, иапхьяка ицегы

днарзааигэахарц ифынеихон еипш, иаахавакзан ахысыбжь еикэырццакзан игеит, иарггы уаха акыт изымхэакэа ыщца дынкахаит.

Уи Дамеии сареи дыкэшьны хара хыхьтатэаз ажрахь даахгеит, аха ажэакггы изымхэакэа ипсы ааихытцит. Акы-затцэык иахьаггы, псраенынзаггы исхамыштүа, икышэ аччапшь ыкэын, убри акара игы иахэеит рфыза ипсы иеитаз акыртүа танккэа!..

– Агранатамиот сара искуеит, уара хара-хара уаасхылапшла, ант афба инхаз, ма дара, ма хара! Ардашьыл ипсы иамафуп!..

Хагранатамиотчик Ардашьыл хнаихагылан, тоуба аауит хфыцьяггы, ма хара хтахароуп, ма атанккэа хэа.

Убри аамтаз хфызцэа азэы дышьны дааргеит, даеазэы ишьапы хжэаны. Арахь аоперациязы аамта иахзалхыз шыта интцэон. Дамеи, адтца кайтцеит, иаанхаз афтанкк тамырхакэа ххынхэыр калом хэа. Дамеи сареи, даеа ыщца ачкэынцэа агранатамиот ахкэа ирытцази, иахьынзауаз абнара хетан, атанккэа хархыкэшеит. Хфызцэа иаанхазггы х-гэыпкны реыршеит, хагацэаггы арт рацэафуп хэа ргэахэырц, ргэы рымахкьарц... Убри аамтаз урт иаанхаз атанккэа рапхьака ахысыбжь гэгэакэа гауа ианалага, адтца роузар акэхап, наф инаскьаган ишэыргыл хэа, шытахька рфеархеит. Уи акэын харггы иахтахыз, атцлакэа хеаарывганы хаагылт.

Цьумка ажэабжь ззеитеихэоз днарылапшит, уажэ иажэабжь антцэамта акынза даннеи (ани данхэычыз зны даара пату зкэйтцоз рыртцаф леипш), еитеихэахьаз шрыдыркылоз ибарц итахызшэа, азэазэала рыбақэа даархыпшылт. Нас зеггы, уи антцэамта еикэлымхаха ишазыпшыз агэра анига, деитаналагеит.

– Рапхьа иааиуаз атанк агэтатцэагара иарбаны иажэитцеит Дамеи. Иарггы амшын изыхгылоу агбеипш иаагазеазит, агыгьа-агэгэа аахган, агусеницаггы аахыфрит. Урт ргусеницакэа, зны-зынла аимаа атца иатцалоз анышэапшь еипш акэын ишрытцырфолоз. Убри аамтаз, зытра хдырбгалаз ашхырцэагыкэа реипш, уи атанк асолдатцэа авагылан иааиуа-заарын, хара хгэартан, ахысра иалагеит. Сара итцеггы ахыкэ сеатан, урт сеаарцэытцэахшэа, рганахьала

ирыжэыстцап схэан, стыц афэынтэ снейтацон еипш, сац-хьатцэка амина ытцазаарын, исытцакэацит. Уи ъбака метр сышьтахька саршэит, уинахыс адырѡаены шыыжыымтанынза уаха акымзарак сгэаламшэо, сышьтан хэгацэа рнапафэы.

...Дамеи, Дамеи рыцхагы, убратцэка ахы ахьеилахтцоз ишьапы гэгэала ирхэызаап, иара икэшара иафэыз агвардеец-цэа гранатамиотла даеазныкгы рылахысра дахьзазаап, жэафык ркынзагы шытэйтцазаап. Нас, сыпсы штоу сыерыстарым, нак сеахэыстэып хэа, дахькажыыз итапанча атра атыгара дшафэыз ихьзазаап. Адырѡаены ианааша, иаргы саргы жэыттрак хатцажыын, рацхьа сара сыхшыѡ атып афэы иааит, снапкэа анааипцхысышышыаа, урт кэакэачакэан, сызшьапык хжэаны икажыын, аха иѡацэхыкшэа ифахэан. Иаргы ишьапы фахэан, аха ашьакэадабаа ихатцыѡрны ицоз, азыткэеипш халажыын хкэатрабааха. Убри аамтаз, агьеѡхэа ашэ шыапыла инасын, ибцъарцсараха хѡык ааѡналеит.

– Алахэажэкэа шэырфахтцап шэыпсы штоу! – руазэк дѡасхагылан, шыхэала сыгра дыѡтасит. – Еитах ублакэа кэыскэысуеит, еитах ацстазаара утахуп! Изака чкэынцэоу жэдыруоу шэара шэхымта иагаз?!.

Сара ак схэакэарц салагеит, аха сыбз атцэакэеипш сфэы иѡаны итан, исызымртцысит. Убри аамтаз, Дамеигы даалтын, иаразнак ашьацхэа аныпкэо еипш, инапы итапанчахь еихагэышьеит, аха иабакахыз итапанча, уи атра, ахьа згэылам, ахьацэеипш иваршэын...

– Алажэкэа, шэаргысаргьхандаз!

– Ари иоуп уаѡа дызмышэоз! – уи инацэа найкэикит иааххагылаз руазэк, – хтанккэа зеггы раахэара дадынтцэалазшэа, ипсы иеитеит. Акызатцэык нхеит, убригы ахэыстэуеит хэа дшашьтаз ауп «акэыц» дшахапалаз!

– Хара Шевардназе атанккэа шхагимыжырыз, аха шэара ашьапкэа шэызтода шыта?!.

– Ашьапы мацара акэындаз, алымхакэа, абз, ани ишэхагылоу шэкэапеикэа!

– Алажэкэа, сыпсы шэышцастарыз!

Дамеи дахышыштаз игэы цыжэжэон, ихапыц афэа аргон, саргы ак схэакэар стахын, аха сыбз амфэеипш сфэы итаханы икан, уаха имнахэы-аахэит.

– Ари ицсы штоу дыжтәуп!

– Мап, шыапыла атдлаҕы дкәалкәало дыкнахатәуп, ант атцей ссирдзаазы икытауаа харантәи иаапшны дахьырбаша, аха ицхыраара рылымшо, арахь рхы атзамц ирзанымкьо! Дхьяжыыршаагаха!

– Ус акәым, ус, ирхәазаны арахь иаажәгалеи! – ихәан, руазәк дааин, ақьдсақәеипш сшыапы санкны сықәшны иҕынеихеит. Сшыап ахәра ахақәкәа иахьрыхьхәазоз, абафкны, арахь мчыла ажышә азәы алхра даҕызшәа, ахьаа ҕаастан. – Арт лажәкәоуп, алажә ацсышыа рытатәуп!..

Штак агәта хлаган хкарыжбит. Сара сыхдырра зны ицон, зны иаауан, ауафцсы шәылхылтцзар, зцәыкәбарк сышәт хәа сыхәхәошәа збон, аха сыбз еҕяхәазомызт.

– Урт руазәк, хара хтәкәа иткәан иргаз рзы дыцсахтәуп, – азә ҕааитит, ибжы тахәәеза.

– Афыңагы шытәуп! – шыоук еицыхәхәеит, урт ирзымычхазар акәхап, дара ариакарафык рыцәтарханы, хара хуазәк еитәх апстазаара ахьиздырхынхәуаз.

– Ант, хара хтәкәа иргазгы апстазаара ртахуп... – дара дреихабхап, азә днасхагылан, дсыхәапшуа ҕааитит, – ахақым идышәтца, абри ишыапы хтәаны, зынза ашыа алаимырбакәа, амала, ицсы мцо-имаауа деикәирхартә. Егы, – ихәеит, Дамеи инацәа найқәкны, – атанккәа цәггала ицсы рыҕәхәаран, ани ицәынхаз атанк шәацхьан иаажәги арахь.

Уи акәхеит, руазәк дфарылкьан, дара рбызшәала ҕитит шыоук рахь. Уртгы нақ цьара иҕыртзар акәхан, гәыр-гәыр аха, танкк агәашә иааталеит.

– Уара уабахцәынхеи?! – Дамеи уажәшыта зег изеипшын, – апсык исазатгы!..

– Ишыапы иаанхаз ашаха ахашәыршә, – урт реихабы забцьаркәа харшалан еидгылаз инарыдитцеит, – дықәшны, изхара изымбацыз икыта далыжәга! Ишәырба игәылацәа рыфнқәа цәыфәа ишгылоу, иашыцәа рыбафкәа ахәажәкәа иахытырхуа!

Атанкгы иакәтәаз ажыжәхәа иааиртәиин, шытахьла Дамеи дахькажыыз иааизааигәахеит. Нас ашаха аарган, Дамеи ишыапы инахадыршәт, атцыхәа атанк ашытахь инац-рархәеит.

– Ыбумка, ҳара ихадыз цөгьамкәа инахагзеит, акзатцөык хцэынхеит, аха уигьы шьоук ахьзап! Сөызцәа исызрахәа, зегь бзиа ишызбоз, сангы саталымтцааит, сара лара лзы сзатцэын, аха сара сзы сыцсадгьылгы затцэын... Сгөы тынчуп хәа сызрахәа сыздыруа, сышьтахьҕа инхо, урт сыцсадгьыл шеикәдырхо здыруеит...

– Ихадз акы ухаштит, – уи днөихагылеит иччацш мчыла иаанкылауа, агвардееццәа реихабы, – шәөихабы асалам изумтизо?! Убригь ишьапы ашаха ахатцаны, танкла Ешыра алгатәыс дхамоуп! Аха уи итәы иаха ицөгьоуп, уи иқыта мацара акәзам дызтәу, Ацсны зегь датәуп азы, Егры инаркны Псоунза дганы даагатәуп! Азыцсы ихьыкәкәа, ани ишьапкәа ағаршәны дызхыкәтәалоу Гәымста дырахгароуп! Ани иацсуа биракгы шәыршәыруа ихаргылан!

– Уара алажә! – дхәааит уафы ишимбацыз Дамөи дахьышьтаз, – уара уөицш иҕоу ауаа Арзынба инацөхыц иацсазам! Арзынба итанккәа ара ианааилак ауп, ахатца өиқәа ушьазар, уанцөыртцша! Ускан, ахәажә өицш, абна улыфрны Қырттөылака удөыкәлозар акәхап!.. Аха уи уахьырыгзарым сара слацшькәа!..

Нас, мчыла ихы фышьтихын, ани цөгьала бзиа иибоз ашәа алагамта ихәөит. Уи штцыхәтәантәөиз шидыруазгы, цъара гөытҕьарак, шәөарак аламтцакәа, ханааидтәалоз иши-хәалоз өицш, ихәөит.

«Сашьцәа, сашьцәа, зтөыла зшьала изкәабаз!..»

– Иашөырх атанк! – ирхөыз абнахәөицш дхәааит агвардееццәа реихабы. – Ибафқәа затцөык хаххала ицәа ихыфранза ақыта шәөакәшала! Ирбааит урт ацсуа екстрөмистцәа, ақыртуа иғагыло зегьы, убри афыза атцыхәтәа шырзыцшу!..

Атанк, абахә иафҕьаз ахахә ду өицш, ажыжәхәа итрысны идөыкәлеит. Дамөи уи дыкәшьны дахьагоз, даакөымтцзакәа ахәхәара дафын: «Пҕьака – Хацсадгьыли Арзынбеи рзы!» Урт ажәакәа сшьапы хжәаны сышкажьызгы, игөышьтыхган иааиуан сара сҕынза, агвардееццәа рҕынзагы инеиуазар акөхарын, аха урт рзы иаха игөытшьааган...

ДШЫЦҚАЗ ДҒАХЕИТ

Усқан Ақәа, амза атыф ианакуа еипш, иакәшан иркхъан ақыртуа гвардеецәа. Псыуа фнәтацыпхъаза зехынцъара инеиуан, цъара абцъар иашытоушәа, цъара апсуа еибашыцәа ирышьтоушәа, цъарах, Қырттәыла акзаара цызшәауа документқәак рызбахә раҳазшәа, тцхыбжъонла, алахәажәқәа реипш, еицрыхәхәа иаакылсуан. Урт ус иркәзшьан, рацхъа тцхагәазы афнеихагылақәа инеины инарытцагылон, нас, аламгәа аца тнашьаартә, ахысра иалагон. Нас зегъы шәаны, аценцъырқәа рахытцәкыагы акылпшра рзымгәагыуа реанырцсақьалак, дара икарто ацәгыара ркомендатурахы игәагыны уафы изнамго (ирхәаргы азәыр дцәыртцуазма, аха), еитазхәаша уаф данырымбалак, тынч иззааиз ауаа «ррыцқъара» иналагон!

Аха... уртқәа зегъы акы еипшым уажәы ишәзеитахәарц иахтаху ахтыс. Ари кәлеит ианар мза антцәамтазы, Шевардназе ируааи ахытеи ирыцәшәаны уафцсы шамахах адәы дандәылымтцуаз аамтаз. Тцхыбжъонын. Ахабла фыц афы еилагылаз афнқәа руак иаатцагылеит танкк. Уи ааишьа злақаз ала, уаанза шыоук адырра рыртахъан иахъааишаз, иззааишаз, настгы уи афны данықаз аамтаз. Лариса рацхъатцәкыа лгәы иаанагеит урт цареизгара иааит хәа. Ус кәртцалон ақыртуа танкистцәа, Ахабла фыц афы игылаз афнеихагылақәа акы инавагылан ахысра иалагон, Ешырака рхы рханы. Нас, урт гәатаны хара хтанкқәагы нақынтәи ахысра иалагар, урт афнеихагылақәа ираахон азы, афны ифназ, дасу илшоз ацара ааизганы, атанкистцәа ианрырталак (хара хәфны цырхага амтақәа хшәыхчала хәа), уи ифны инавсны даеацъара царархара ицон!.. Даеацъара, астратегиатә тцак ду змаз даеа фнык инавагылон!..

Аха ари атанк ахысрагы иаламгеит, афны ишаадгылатцәкыаз алашарақәа аарцәеит, абжыгы ааиқәтәеит. Амала, зегъы иаразнак ргәы аатыпсааит, анкыа ақытафы, ианхәычқәаз, пыжжы ахга абжы аматцурта ианыфналалак, рыхқәа шыркуаз еипш, рыхцәқәа агар тцасым хәа рарымхәози реихабацәа...

«Арт азэы ишытоуп, – Лариса иаразнак лгэы интыл-хэааит, ихьшэашэаза апхзгыы аалықэтэеит, – хгэылацэа агырцэа азэы хайтиит».

Пытраамтак атанк азэггы дтытзомызт, нас, устэи иаапшны аонеихагылакны алашарақэа зеггы шыцэаз анырба, азэазэала ибцбарпцсараха пшьфык аатытцит.

«Ахэтэы зықэшэадашь, анацбалбеит, – Лариса апарда аарла иаавтраан деитандэылпцит, – ани хцарауаф иламкыы-сындаз, рыцха. Уи, акыс, агэыхь имоуп, рыбжькэа рхарззала ишэ иасуа иалагар, игэггы аангылоит. Хгэылацэа шэыкэкэак еикэдыреачазар акэхап, Қырттэыла ашыа зегь алцэцэаан изжэхью, аекстремистцэа рапхья игылоу иара иоуп хэа. Абри Гэдоутак длаган дыказтгы, рыцха, уаха акы стахымызт...»

Агвардееццэа атанк аонытцка апхарра акынтэи асы ианнылагыла, иаразнак ахыта рылсзар акэхап, руазэк акы наидырцеит. Уи зышэ аиркхяз ртанк деитантацалан, литрак ауатка аатигеит. Цака ишгылаз иаахдыртлан, инеимдаааиамдо акэыркь-кэыркьхэа ирфытцакны иааржэын, ацатлика ырууааза иршэны асы иныларыжыт.

«Ишэымжэааит, – лхэеит Лариса гэаныла, – усгыы еикэшэаз уаамызт, ари аныржэ, уаха азэы иацбал дырцэгьоит. Анацбалбеит, дачазнык хара хтэкэа Очамчыра алагы, Гэдоута алагы издэықэлар, Акэа ргон рхэеит. Убранза хачонакны инхо ацсуаа акы рмыхьындаз... Ацсуаа рымацара ракэым, азэык-фыцьяк ракэымзар, дара аурысқэагы, аерманқэагы, мац рзарцахьюума?.. Хара хиаaira шэааеигэыргэеит, хтанккэа Акэа ианалалоз, агырқэеи ақыртқэеи реипш ашэтқэа шэыман шэахдымлеит, хыхтэоу, ацсуа бандитцэа ркынтэ шэахыыхахычо ххэы катцаны инажэгом хэа, аазабтэкья рзааргоит. Даргыы ауасақэа реипш, урт иахьырхэо ицо ыкоуп, аха хэылбыхала ианааилак, нас ицхашьаны ацсуаа хабла изхыцшылазом. Азыхь зхэымгаз реипш рхы рбоит... Амра рхашы иржуаз атабиакэа иртажыны нышэк нарықэрыпсар, иаха ипцсра бзиан хэа ирыцхязон...

Атанк итытцыз агвардееццэа руатка аныржэггы имыццакзеит, нас, ани иапхьян ауатка рзаазгаз деитарышьтын, рыцыцхьяза ауарашқэа акака атанк итыган ирзааигеит.

«Уа адэқбан тагылоума, шэыхэтдэы ықэнахааитей?! – Лариса лгэы ааибакит, лтачкэымқэаггы аалратдэеит акыр лылшозшэа. Ҳара хтэқэа Очамчыра, акыцмггал акэах-чеицш, мчыбжьык анахытцлак, ианрызпымеуагыы ыкоуп. Азафэы ирцсаан ирфоит... Уаха уаф дышэтахзамызт, Даур иеицш икоу шыцака шэықэшэазтгы...»

Лариса Даур ихыз лгэы ианааташэа, иахагыы даашэар-зызеит. Уи лычкэын иакэын, Гэдоута дшыказ аибашыра ианалага, апхынтэи амшқэа инадыркны, «Акэатэи абаталион» далалан деибашыуан. Уи жэибжь шықэса ракэын ихытцуаз, аха ажэыларакэа зеггы дрылахэын. Зныкгыы Гэымста дырхьан, аха нас ироуз адтца ала рышьтахька ихнымхэыр камлеит ифызцэеи иарей. Уи иан лхала Акэа далахан дахьыказ мацара адаггы, дхэычаахыс згэыбылра икхьаз иқалақь гэакьа, ага импытцхра уахгыы-еынгыы дартынчуамызт...

Агвардееццэа даеазныкгыы жэ-еихагылак змаз аоны ифагэыдыцшылеит, уаха зтэы иакыз уеырхианы указ рхэозшэа!..

«Анацьалбеит, анацьалбеит, Асида лакэымзааит – деитауалыуашеит Лариса, – уи, акыс, лашыагыы гэгэала дыхэны, Гэдоута дышьтоуп. Мамзаргыы Арсен иакэу? Аха уи ант аурысқэа дтэахны дрымоуп, избэхэ азэы ифэытымшэандаз, рыцха...»

...Шьта ицэаша ыцэеит аныргэахэ, даеазныкгыы деитарышьтит «рхацшыахыы» агардееццэа ани ирышьтыз рфыза. Уи иааигаз ауатка, афбатэи аан, зынза азеицш ауп ишрыхэлартэаз. Ахэаанырцэтэи чарзқэакгыы инарыцхаит.

«Шэхэы атдэы ахыыршыааит! – Лариса еицах лгэы ааибакит. – Урт, Акэа иалахан икоу арыцхацэа рхэы хэа иаарышьтуеит, шэара атарпычера шэаеуп! Амгэахь шэызнартысааит! Рыхэггы шэфоит, ирымоу рмал хэычгыы жэгоит, нас, амла иаганы рнапы аншэымтцарклак, Ельцин иахь шэца, Ельцин ишэитоит хэа шэрышькляжьцэоит! Ахақгыы агэнахагыы ыкоуп, шэара макьана акгыы шэхымзацт акэымзар...»

Убри аамтаз, агвардееццэа шыца, рыжэоақэа рнапқэа аатцеибахын, Лариса дзыоназ аихагыла аганахь рфаархеит.

Урт пытк инаскъахъеит аныргѣахѣ, егыртгы равтоматкѣа акѣкѣа-аѣѣа аарыхдырган, даара игѣгѣаны бѣъарла еибгытоу гѣыпк рыкразы инеиуазшѣа рѣынархейт. Лариса акапыхѣа аѣнѣыр днадтын, ашѣ дназааигѣахан, атзамѣ гѣадкылан, аиѣхаа игѣыткѣапсыткѣаха ибжѣатѣоу ашьабыстеипш дыпшын. Дыпшын, уажѣы-уашѣтан лгѣыла атѣарауѣ рыѣ-ѣа ишѣ ианбасуеи, иара ианааимыртлак, аѣѣера иалагар, сыхѣхѣарыма, икастѣарызеи хѣа. Лара лахѣ иааиуеит хѣа зынзатѣыкгы лгѣы итамшѣацыт, избанзар, уи лыѣны аибашѣра иалагеижѣтеи ѣынтѣ идырхѣхѣан, уажѣшѣта иргоз хѣа акгы ыкамызт. Ус, ашьаѣакѣа иаѣа-иаѣа иааигѣахо маѣара, арезина мпыл ашьѣтыбжѣ еипш дых-дыххѣа зынза лышѣ иазааигѣахейт. Урт иржѣыз шрылсхѣаз мѣашѣо, инапыршѣышыуа, ашѣ амаа иашѣталеит, лара иаартны дтѣаны дырзыпшшу ѣушыап!

– Аѣшѣмапхѣыс! – руазѣк ѣитит, – даара дыздыруаз азѣ иакѣушѣа. – Иаарты, башѣѣа хѣауп иааз! Раѣхѣа Акѣа зшьапы алазыргылаз атанк ала ауп хѣазлакѣоу! Аекипажгы иакѣтѣаз хѣауп, телевизорлаггы хѣымбаѣкѣа быкам!

«Сара стѣы егыкамызт, – лгѣы тыѣа-тыѣон Лариса атзамѣ хѣшѣашѣа дахѣкыдтѣалаз. – Арт уажѣы ашѣ аихсра иалагашт, уи иаѣагы еигѣуп, агѣылаѣа абжеихараѣык дара рыжѣла роуп, аха, аѣхѣыс илымашѣѣузеи хѣа азѣы дышѣадѣылымтѣри?..»

– Иаарты, хѣара раѣѣак хѣаанхѣазом, иѣан хѣаѣоуп, ижѣны хѣаѣоуп, бѣѣара хѣахѣым, бшьара хѣахѣым! Уахѣ хѣгѣы тѣуп! Абни бпаспорт хѣырбар, уаѣа акгы хѣахѣам, быѣырѣтуа жѣла хѣахѣаѣшыр хѣахѣуп! Быжѣла иахѣои бара ибхѣои еиѣѣшѣауоу, еиѣѣымшѣауоу?!

Лариса уажѣшѣта агѣра лгеит лгѣылаѣа азѣы дшитииз, аха икалѣои, илымѣчуи? Уилхѣатѣа аибашѣра калаанза данѣахѣа нахѣсгы, быѣкѣынзатѣѣ бара быжѣлала дызѣабымгалои хѣа атѣы лыларѣон лгѣыла ѣырѣтуа хѣсаѣа. Лара усѣан деилашѣаны азѣык-ѣыѣѣак драѣѣахѣахѣан, сара сыжѣла ѣырѣтуа жѣлоуп, аха кѣармакгы аѣырѣтѣа ршьа сылам хѣа.

– Арухѣазе! – ѣитит азѣы ибжѣы лхаѣалан, аѣыгѣхѣаггы вѣомат шъхѣала ашѣ дѣасит. – Шѣара шѣахѣ, аѣырѣтѣа абас

аума рысасцәа шрыдыркыло! Ҳара ҳахан Қәтешьынтәи хааит, ҳтаһы Ақәа даларшәуп, ари акара аиҶахысра баапсқәа ахыцо, цъара хымџаск лықәымшәандаз, машәырк лмыхьындаз хәа!.. Лара ашә лхаркны дтәоуп, цшьџык зхыжәлақәа еипшым ахацәа, азә ҳатәалымбазакәа! Апсуаа дара ртәы былартцахьоума?!.

«Ара бзиала ҳзеилгом, – Лариса лыџны дааџнашақьшақьейт, азныказ апенцъыр аартны дыхәхәарцгы иақәылкит, аха дыхәхәаргы ақыртқәа азәгы ддәылтцзомызт, егырт амилатқәа усгы ишәон. Еитах адәылтцра зықәшәоз инханы иказ апсуаа ракәын. Урт шапсыуау анырбалак, лара илхырқьаны, иара уатцәқьа инаргәйдтцан иршьыр қалон, ашә аасыртыр, иахагы иеицәоуп, иаасмыртыр, еихатәуп, аха иҶены иџналоит».

– Иаабыртуоу, ххысуоу?! – даҶазә зынзак изымычхазакәа ашә шыапылагы дасит, втоматшьхәалагы дасит, – ҳара ара қәйдпқара хмаазейт! Хьзи-цшеи згым ақыртүа ир!.. ҳархатарнакцәоуп! Апсуаа аџ итазцалаз, зфырхатцара хәымз рыла адунеи иахытцәаз ақыртүа ир!. Есымшагы еибашьроума, уахак ххы ааххахарштып! Баргы бгәы аақәхтцап, макъана бҶоуп рхәейт, бхатцагы рацәак дыбгәырџом рхәейт! Абри акара қыртүа хацәеибгақәа Ақәа ианааи, ицсьоу бхатца рыцқа иакәым, зыцсы тоу апсуа хацәақәа зегы бхабырштыроуп!. Урт хацәазтгы, бара беипш иқоу ауцшәыл дкажыны, ицаны Гәымстә ахықә иқәтәозма?!. Ахацәацәқьа абыржәы ауп ианыбзааиз, быпцстазараҶы знык былала иббап, иаарты ашә!

Лариса азал аҶы днеин иаразнак алампа аалыркит. Нас, лтаацәеи ларей рпатретқәа згәылаз альбом аацәырылган, алампа азааигәара иаалган, еихырпсақьаны патретқәак рыцшаара далагеит. Ажәжәақәа иаартүа дышнеиуаз, урт иаарылылхит ани лара зегь ратцкыс бзиа илбоз, лыцкәыни, лхатцей, ларей ахьейдгылаз апатрет. Уи лхы-лҶы инадылкылан, даақьызқьызит, нас алампахь иналырхан, цқьа икылкаан днархыпшьылеит урт рыбақәа: «Шәара ахаан шәысмырпқашьацт, иахьагы шәсырпқашьом. Уара упсы антәзгы уи агәра усырғахьан, уажәгы агәра усыргоит.

Уара, сычкэын, хаттарыла уеибашыуеит рхэеит, сара сахьзом уи абара, аха агэра згоит хэоны уеибга-уеизфыда ушааиуа. Арт алахэажэқэа Ацсны ишалышэцо агэра згоит... Шака истахыз урматэа ушэтцаны, ани сызхара исзымбац хэцсуа бирак пшза шэыршэыруа иухаргылан, Акэа уфызцэеи уареи шэанаалалоз збарц... Аха ус анцэа ианитахха, ишпазури, уаби уареи шэыхыз цэара акала исымкыашыырц, уара узқэа азэы дкыдмыччаларц, абас сныкэар акэхоит... Зыла атапшра сахьымзас стаца хэычы, абри уаби сареи хэбабаа зду ауадафэи дааг. Абра шэгэыргэа уфызцэеи уареи. Абра (шака шэгэыргэо акара, уаби сареи убракагы хгэыргэоит! Анцэа ифеапхэагы, ауаа рфеапхэагы, уани уаби халамыс цкэоуп. Уара аиааира уахаанха, уара апстазаара бзиа уахаанха! Убриак ауп хара иахтау... Абзиараз, зыда схэартамыз сычкэыни уахгы-еынгы сыззыпшыз сыжэлари!..»

Ашэ еитэа адыжэ-дыжэқэа асыбжэ геит. Урт шыта шыапылагы напылагы иасуан. Лариса уажэраанза дызхэапшуа дцэажэоз апатрет лыкэа инталцан, ашэ ахэ лфыналхеит.

– Ақыртуа ишыацкэа злоу ари ашэ иларгылан, уа бзацэажэода, бара, акахцы!

– Ма бара, ма хара, бгызбжы Гэымста нырцэынза инеиртэ икахцап! Нас ирзымычхакэа, бычкэын ифызцэагы иаргы ыпан хсаса итацалап! Ус ауп шэара апсуаа, знык шэгэи прэазар, нас атзамц хыла шэажэлоит! Атзамц цэеуоу, шэхи акэу ицеуа, уи акара азхэыцха шэоузом!

Лариса зынза ашэ дназааигэахан днагылт. Аха нас урт гэаан ашэ еихсыр, ишеихатэугы иалсыр кэлоит, урт рхымтажэ сагар аткыс лхэан, днаскыашэа атзамц днавагылт.

– Шэара архэцэа, агычцэа, шэара шэыпсыжэқэа кымкымуа хадгыл пшыа шэыкэуп иахэа. Аха иааигэахоит шэыфэхэара, сакасала Ацсны шэаналырго! Шэара шэыбаф хэацсақэа сара сашыцэа рыдгыл афгы иржзом! Ари адгыл шытарнахыс иагэйтцанахэқэо, зыпсы тоугы, ипсугы, зегь пшыазар ауп... Шэара уаха шэызкэылаз апхэысгы дыпшыоуп, дыцкэоуп... Уи дшыцкэоу лхатца дизцоит... Дцоит, аха лышытахыка лшыа зуа лычкэын дыкоуп, лыжэлар бзиахэ ыкоуп!

– Акаҳды! – абригь рхәеит, втоматла акакаәәә ашә аихсыбжъ геит.

Аха усқан Лариса аоны аабатәи аихагыла абартца дыкә-гылахан. Устәи илбон, ауапа еикәатцәәкәә зшәу аеыф-чкәынцәә реипш, Гәымста изаапшыло игылаз ахәы хараккәә. Урт адтца шроуз, уажәы-уашьтан апкара-пкараәә Гәымста инырны, Акәә иналалап ухәарын!

– Зда сывам сашьцәә! Сара смыццакыр амуит! Аха шәара хақалақ шәзыцшуп! – абригь лхәеит, аабатәи аиха-гыла акынтәи дкаууа ләыналхеит...

...Асы шкәәкәә ахәылы-хәылыхәә аура иафын. Уи зынза хьаак амамшәә канатцон, зехьынцъара ишьтагылон, аха Лариса ажәәан акынтәи нцәахшатцас даашьтызшәә дахьышьтаз ианнеилак, лшья ишнылашәәлак, иаразнак изытуан. Асытцәкьагы ажәәан дузза акынтәи еибганы адгьыл афы ианааи, фымшка апсы тазар акәын, адунеи иныкәыпшыр ахәтан... Аха убригь мап ацәнакит, лшья иан-нылашәәлак изытуан, лара илыцыпсуан... Лара илыцыпсыр атахын асгы...

Уи икалтцаз зцәә иалашәәз агвардееццәә, ишзахәәоз тцака илалбаан, агәгәәхәә атанк аус аруны, аоны иаакәшан, лара дахьышьтаз иналхагылеит. Уи дыхәхәәза дахьыкәыз, лхы иалтцны инеиуаз ашьа асы ахьаркапшьыз умбозтггы, цхәыс цшзак, «уама лгәәгьит, асы дылаиан дыцәәоуп» ухәарын.

– Абнацгәы зныкыр апсы штоу азәыр изкхьоума?!

– Хара дахәатцахәымызт!

– Ихәигьу уахь длоуазар лбап!

Атанк агәгәә аахган, афьнанахеит. Уи, пытк ианынаскья, аоны ионаз апсуааи, Лариса пату лыкәызтцоз аурыскәеи, аерманкәеи ыоны инеигәышьеит, аха лара лееикәылкхьан, лееикәыкратцәкьагы азәы цьабаас илтар лтахымызшәә.

– Дшыцкьаз дтахеит!.. – ихәеит, ани, лара лыпстазаара аткыс зыпстазаара дацәшәәоз атцарауаф. Нас, ихы фышь-тихын, еикәагылаз ауаагы днарылапшит, харггы хтамхар анамух, абас хтахароуп ихәәозшәә...

ИҤЫНЧЫМ АҤХ

Уи аухантэарак аңша аакәымтцзакәа, апқәыс бырг лыхцәеипш, ишкәакәаза ашьхақәа ирықәыз анакә аилажәжәара иағын. Ақалақь тынч апхыз иахылаз, иапырхагахар хәа ишәошәа, атцлақәа зны-зынла аңша шынархысуазгы рыгемыртцызакәа игылан. Ажәфан уажәы-уажәы иазнымкылақәа иағытцышәшәоз ақәа цәыкәбарқәа, акатран ианнықәшәалақь, изышан иказ ақалақь ашыра иналазытуан. Цақантәи уаныңшлақь, ажәфан ағы аңстхәа цытхәа хәыцқәа аңша иахыеланароынтуаз, иахыацсақьоз, аибашыра иағыу арейцш иубон.

– Бәыбымшыын шыта, – Шыаризан лхы ахчы иаалылын, илғаацсаз лыхцәқәа лышьтахыка индәықәтцаны, лнапы налыгзан, лыварағы ишытаз Асида лхыза днахысит. – Бғыазкит...

Уажәраанза Шыаризан дыцәахыейт хәа иказ Асида, уи дшааңшуаз аныллырдыр, иаалцәымығхейт. Аха дшақәылкыз анылба, уажәшыта усгы ицыскуа егыкам, ма сызхара стәыуап лхәан, лхы ахыза инхәытцалцан, аарла иуахартә ақызқьызра далагейт.

– Бәыхәыбымжәан, – лхәейт Шыаризан ейта, аха атцәыуара дакәымтцзошәа анылба, дғагылан, лхалата аалышәхарцаны, днеины дналыватәейт. Уи зназы илтаххейт дылкәатцырц, лызхара лылабжыш лышьтыр, лыгәгы аңсы ашыон, аха лцәыуашыа лзымчхакәа лыгәшәымшәа ахәара далагон.

– Нас бабхәа иқәыбтәои, заанатц былабжыш зегы кабтәейтеи! – Шыаризан уажәы хәычы-хәычла лцәажәара алаф ахы ииалгар лтахын. Уи знык дылзырччар, нас атцәыуара дакәытцуан, лыпхызгы лхаштуан.

– Ускан бызбогы бгәы мбылуа цырышьоит. Бабхәа ихтныбтцо алағырз бымамшәа, беигазшәа...

Шыаризан дғагыланы днеин ахышә аалыртын, аңардақәагы днарыха-аарыхейт. Нас атзамц лыжәфа надылцан, усынтәи Асида длыхәаңшуа даагылан, ахәыцра дналагейт. «Бара, сгәыла хәыч, сңарцалыкь цшза, уахак сыцәа быр-

кыалейт. Атцэуара баакэымтцыр, сдэылтчны расатэ чынк сашьталоит. Ибзиан итартаруа, ицахэцахэо ибнырша, аман бзырхэаша!»

Асида лееикэкра лцэыцэгъахан, иахагыи лтцэуабжыи иацлеит. Уи лыбжыи убри акара ихэанчахеит, Шьаризан даапшаанзагыи дыштцэуоуоз мфашьо, уажэшьта лыбжыи шымаафуазгыи мчыла дкыызкызуан.

– Бара, абзиара збаша, абри хзыфноу афны апшэмапцхэыс даафыхар, арадио ашэа ахархэо цылышьоит! Нас алашара жэгеит хэа апара хлыршэоит. Ауал хзаттымтцуа хатцалырхоит, убри ауп икабтцо!

Нас атзамц даадтчны дааин, Асида дахышьтаз лкаруат дныкэтэеит. «Бара, макъана ибымтцазац узтоу ашхэа ашэа ахэашьа... Аха, ус схэеит хэа, ашхэа зху амшын уара ианутэу, уи ашэагыи иацумхэеит хэа гэыбган узтода?»

– Ма бзыхьтцэуоу сабхэар, бара шыта бтыпцхауп, баша быччапшь бтир калоит, аха баша былагырыз бызкатэом. Былагырыз иаха ахэ цэгьоуп...

Шьаризан лнапы налыгзан, Асида пшьаала лхы ахыза аакэылхит. Аха Асида мчыла ахыза налымпытцхны еитаналыкэылтцан, лтцэуабжыгыи мыргазакаэа ус днаиеит.

– Ахэ хшэоит, ахэ, зныктэи бфэапшылара. Саххэаанза бакэшахатхар, бара ибзеигьуп. Уашьтан иаха снапы кхоит...

«Бара сышбыцэшэо сара сыхгыи сацэымшэозар калап, сымш. Абри Акэака дбыцыстцоит, аха дгазоуп, былхылапшлароуп, лхэеит бан. Атцара бынтатцаны дцеит, уа баасызныжыны. Ажэакала, ани чабракаршэ ахэмарреипш, сышьтахь «ачабра» калыршэын, лара дцан лтыпц афэи даагылеит».

– Ус анакэха, бзыртцэуоуогыи здыруазароуп, – Шьаризан лхэыпцракэа даарылтцын, Асида лхы ахыза еитақэхны дналфэапшит. – Сара ба бфэи ах икынтэи иаашьту ауафэи сифызоуп, зегыи рзин сымоуп, слымхагыи акы афымшэароуп!..

– Сыпхызкэагыи?! – лхэан, Асида лылацэакэа аахылтын, Шьаризан дналфэапшит.

– Ааи, быпхыз баапсқэагыи здыруазароуп, абзиакэа бара ибымаз!

– Ус хзеилазом... – Асида днахэны атзамц ахь днацшуа дныкэиет, – ианамузах, ма азара сыт, уахакэымкэа да-
еазны, ианаабтаху.

– Оо, усқан аназын кэртцит, быцхыз мацаракэагы рзымхар калап, егырт бымазакэагы рыцыбцароуп. Ауал беабмырган!..

– Сара ауал сацэшэазом... – лхэан, Асида харцзатцэы дцагылан, алашара аалырцэан, ахышэ азфык ааркны ацардакэагы днарыхан, ахауа ааирта ныкатцаны лиарта дынхыкэтэалейт.

Ауха иасуаз апша анейкэтэа, амшын абжы иахагы ицэгъахейт. Уи ацэкэырц дукэа акэара ианыкэнажылак, ихынхэны ианцо, ахахэ ссақэа еилыкэшэаны, нак амшын агэы ицоу апсыз цшзақэа рзы хамтак кэртцарц ртахушэа, ирыманидэыкэлон. Насуртуахынтэи кыраамта иаазомызт. Аха ус дара инарыштарххны даеа цэкэырца дукгы аакылсуан, «саргы сыхэтаа, саргы алымхарыц цшзақэа сцэышэымтцэахын, исышэт» ахэошэа, акэара иаакэлон.

«Ари уара узы, егы уара узы», – рхэон ахахэ ссақэа еихэлаччо.

«Итабуп алымхарыц цшзақэа рзы, итабуп акэара», – фыртуан ацэкэырцақэа ейкэгыла-еихагыланы, шынтцакынта кэццо, ицо иахьнеиуаз.

Цытрак ашьтахь амшын, ишны икоу аисфы иеипш, аеанаартынчлак, аеанааикэнаклак, апша еита иаацэыртцуан.

– Асида, – ибжы тахэаеца фааитит уи илыдгылаз ачкэын, – бара цкыа базхэыц ақытеи ақалакы шака хэы рыбжыоу. Насгы, ақыта афар анапыртцуа аамтазы, ақалак афы аоны зыцсоу. Сара уи ала сыгехар стахым, аха... Бара бгазам, убригь шмачым бдыруейт...

Асида лгэы ихэашьза ак нытцалейт. Макъана уи илеихэакэоз акгы дрызхэыцыр лтахзамызт. Насгы ас иаарласны лгэылеанзамкэа илыкэшэоит хэа дыказамызт урт рызхэыцра. Насгы, насгы... Лара лзыхэан, иаха аус злоу иара иоуп, ионы акэым...

«Ахьи аразни, ахьи аразни, – лхәеит гәаныла лара, – сара сзыхәан ақыҭа макъана ихьуп. Уи атәы умхәан, урт реитныцсахлара акәым арака аус злоу. Аха макъана уара утәымуп».

– Хмыццакып, – ҫаалтит лара, наҕ хара амшын агәы дхыцшылауа.

Отар гәаныла даачеит. Уи азҕабцәа реандыркәышцәоз ицәымгын, убри азыхәан, зеилкаара дуқәаз анцәажәоз, ихшыҭ дыраацсар хәа дшәаны, ирхәоз алаф ахь ииаигон.

– Аромантика нас халацәажәап, хаз чыдала... – ихәан, лнапкәа ааникылан, икылкаан лыблақәа дырхыцшыло иара ишкә дналыхеит. «Батқыс ицшзазгы ари акара срыдымхалацыт, – дцәажәон гәаныла иара, – баразәк зҫырпра цәгыоу ацшлапкәа бафызан бсымпытцахеит!»

Асида лыхшыҭ ааилыууааит. Уажәраанза дызқәымгәыгуаз, дыззыцшымыз, илоуп хәангы дыззыказамыз ак идылбалеит Отар. Уи ауха илсхъаз арыжәтә, азиас анлеилак ахахәкәа кәашза ишаанарцшуа еипш, даанартуан. Пасатәи реицыларақәа раан, уи иаха даамсташәан, ицәажәашьягы иахатыркәтцашьягы рыла игәра лгахьан, уижьтеи ас ирласны иешцеицсахрыз... Паса илдыруаз, лгәәҫы мацкгы бзиа иламхабахъаз, мазала дзызхәыцлоз иакәушь ари? Ах, ишпацәгыоу иудыруа ауафы уацхъа дгылан, арахь уара иакәуиакәму хәа уанцаауа. Икалап, ауаагы реиҫдыраара цәгъазар, ажәтарақәа реицш. Ажәтцыс цхынра дуззак уоны ишутәугы, адырҫашықәсан иааит хәа иуздырзом. Ускан ифашьоит улагы, угәгы...

– Асида, – ихәан, лнапкәа аауижьит Отар, макъана мацк дшыццакцәаз ицәа иаалашәан. Уи ас еипш иказ аусқәа раан, азҕабцәа хызхуаз итцегы ажәа хаақәа иман. Урт иахьынзахәтоу ианихәалак, ргәы анхихлак, ирымбазакәа дырзааигәахон, ишыцылон, нас иаха игәрагара иалагон даргы. Иагъараангы, иагъацъарагы... аха зныкгы ажәазы ицъыба дтамлацыт. – Амшынни ашьхақәеи реынкажьны исыхәеит, ацшагы аеыргәыбзыҕны сапхъа аеканаршәит, аха убригь мап ацәыскит. Шәақәымгәыҕын баша, башаза, уи дызтнысыцсахло хтынра ыкам, хкәажә дыкам, схәеит!

– Уара умсит, уара, ушақөйтiра! Аромантика мыцхәы ахыртә тәытцәы иафызоиуп, хгәы хнарцоит!..

«Ус ауп ишадыруа, сара ацәқәырцақәа рашәа анузеи-тасхәоз, уанрызсырхәыцуаз уузомызт. Шьтарнахыс иудыруаз, цьым, сара ути сыти пату ақәызтцо ржыи салтит!..»

Отар дааччеит. Уи иччапшьгыи ианитахыз ирлашон, иани-тахыз ирцәон. Есымша имазеины иман. Мазеи ччапшь – мазеи чыс иафызан, ианааитахха ихуан азгабцәа рзы. Нас ишца, уигыи хатыр ақәыртцоит дара. Урт ирдыруеит дасу рыцсы ахытоу. Знапы иадхызтцәало, аймхәаршәааипш, ир-ласны «дырхыргоит».

– Ус схәеит хәа, икоуп убригы анбзиоу. Аха уажәытцәкыа, ақәа анауа ақәа уахәар иафызоиуп, уи мыцхәууп. Уажәы сара истаху еакуп...

– Са сыхиоуп, – Отар ақәарафы ишьямхык ааирсын, инапқәа афада ифарханы, лара длытцапшуа, анцәа дихәа-уашәа даатгылеит. – Хызар, сапылоит сахәаццышә тгәыцәаа, ба бкны иаазаанза икасыжып ифьцәаа!

Асида уи икаитцоз аацалшьан, дихыччарызу, дизгәаа-рызу лзымдыруа, лхы-лфы аччеи ацьшьареи иааимаркын, иаахәацыхәапшьхеит. Нас лнапы наиркны длыргыларцгыи лтаххеит, аха уахыгыи илзымгәагызт, леаанылкылеит.

– Ус умун, ус, уара хышьтрак уатәуп. Жәлала акәым, ус қазшьала. Сара уи агәра анызга изгеит, ус анакәха, сгәы өбаумтәын...

Асида зны-зынла лхәычра анылгәалашәоз, нас архынхә-ра шамуа даназхәыцлак, даара бзиа илбоз иахәшьа хәычык лызхара дылбаанза дылцәыпсны дылгәырфәошәа, лгәы зыфзыфәа даакалон. Нас урт агәалашәарақәа, азгәеипш дызрылымтцыкәа, зны-зынла ихарацәаны даныргалозгыи ықан.

– Сара уажәы истаху, ағар ичысхә ауп. Бафлашала сумырчан, амала, убриак сахумбаан. Избанзар, уи схәычра иацын, убри азоуп уажәы иахагыи сзасхыи...

Отар дфәгылан, Асида цшьаала лнаны ааникылеит. Нас амшын ахь днаирпшын: – Абри амшын итазар итыз-

гоит, – ажəџан ахь днаирпшыи, – абри ажəџан икыдзар икыдыспауеит, – адгьыл днықэирпшыи, инапы нархханы, – цьаракыр иқəзар, итцазар, ицəытцсыпшауеит, ашəымтаказ ба бəы иқалоит, – ихəеит.

– Амала, ура ухьышьтратə казшьафьы бзиа изымбо акы иқоуп, – лхəан, цытракгы леаанылкылеит Асида, илхəар уи длыргəаар хəа дшəаны, аха нас, зегьакоуп, илымхəар лгəы иамуит. – Ацареипш, ажəақəагы уреигзом, нас рыхə рцəызуеит. Сара урт мариала исмоуазарц, акы иапсазарц стахуп...

– Бара бзы атцыхштқьа ахə садгылоит. Иатаххар, быжь-зык срырп, быжь-шьхак сырхысп, быжь-шьын-дыкəрак аасыртып...

«Еитах иара итəы иласуеит. Ура указшьа, атауад казшьа исзадкылагəышьом, иаха иунаалозар калап атацьярра! Уцан – уаан, аахəара – атира, аахəара – атира!»

– Са сзызхьуа даеакуп, – лхəан, лнапқəа мчыла иаа-имылхын, ақəарафьы ахахə ссақəа шьтыкəшəо, иршəны амшын иалапцо лəыналхеит. Уи убри акара дыпшзан, деифкаан, уахатəи атцхгы иқəымфиаз егырт атцхқəа рахь ицхьазатəхар хəа дшəаны, лара лыда зегьы ихаирштит. – Са истахуп ацуфарақəа рхəара. Уаха урт, хымцада, пату зықəтцатəу асасцəа дахьқəа реипш, ицхашьяцхатцо истааит. Инахəашьым-иаахəашьым схəычра ақынтəи иааит. Ус анакəха, ула абзияхə абааит, иқəадоу сасцəоуп. Рхатцкы, рахаракыра... Ирцылатəуп, иеьжəхтəуп...

Асида уажəы иаалгəалашəеит, итцегьы данеитцаз, лахəшьцəа ахьыки, лашьей, лани зны рыоны апхьа ахəадафьы ататын еитахара ишафьыз, даапсаны дтəарц ианнақəылк, лан илалхəаз: «Ататын еитахарафьы, – лхəеит уи, – бахатырқəа егырт рылымкаа избо цьыбымшьан. Ара зегьы хайкараны иаауроуп. Нас уашьтан, аишəафьы шəфахрақəа ананыстцогьы, убри сахəацшны ауп ишаныстцо. Ус анакəха, бтəар, бфахра иагхоит!

– Амала, иқоуп еа-мцакгы, – лан илдыруан Асида дшаапсаз, аха уи лажəақəа рышьтахь дшымтəоз, убри азы-

хэан илтэхейт лызгабцэа ацуфарақэа рхэарағы еилырсарц. Уақа ииааиуаз, егырт аитахара иафнаты, цытрак дтэаны ацсшыара дақәйтхон. – Ацуфарақэа шэхэала, ииаааиз абарт хзықәгылоу арадқэа ҫахгаанза дтэазаауеит.

Азгабцэа рашьей дарей кыр еибаршит, ирдыруазгы ирзымдыруазгы рхэейт, аха зегьакоуп, Асида дыриааит. Нас аймакра иалагон.

– Уи аҫыза ацуфарақэа ыказам, илхэыцит!

– Ханду ианылхэоз бабазырҫуаз, блымха ацэа тартэазма?!

– Ускан акэты амахақэа дрызхэыцуан. Илхарои, лгэы анааимшэоз иакэшэейт!

– Ахы, бықәуазар...

– Қәи дымсааит!

Ускан уи дышиааиуаз лдыруан лангы, уи азоуп дшаа-псаз анылба, лымацара длыртэар, «Уи иаха ашша лыхышыума?» «Лхахэ зылыбхуеи?» «Лнапы амса аттамлааит!» «Амарца, дрыцхауп!» «Лнацкыарақэа хымыжэжэааит!» хэа егыртгы гэаан атэы лылхра иалагон, убри азыхэан ауп ацуфарақэа зрыбжыалгалаз.

Асида урт ахэыцрақэа даарылтцны Отар днечиацшны ҫаалтит.

– Актәи уара ихэа, утауад казшыа иаха иакэшэейт! – Асида утуцбар казшыа хэа ламхахэарц акаалыгымхазт, аха мчыла леаанылкылеит. Отар уи илхэаз ааицэымыцхейт, избанзар, иара ацуфарақэа акгы издырзомыт, арахы Асида ишизымдыруазлирбар дацэыпцхашьон. Ус анакэха, ихы иагыа ираацсаргы ак хэыцтэын. Аха уахыгы егыанизеиҫымкаа (уи идунеихаан имахазацыт цуфарак азэы ихэо, ишы-казгы издыруамыт), лара илирхэарц иакәикит.

– Бара баналагах инагза, ус иаха еиҫуп, – Отар урт ажэақэа рышытахы цытк игэы ацсы аагейт. Уажэшыта ирласны иазхэыцтэын иацхыақа иус ацашыа, аиҫкаашыа. Акы, атцхыгы акыр инаскыахейт, аха Анцэа икнытэ лара макыана аҫнықа ахынхэра лхахыгы лгэахыгы икам. Уи зынза дзақәымгыҫуазаргы, зегьакоуп, иқәҫиарақэа рахы

ипхъазеит. Ус акэзар, аус ауит ани абар аѣтѣи акониак. Уи Асида лацхъагъы ицыжѣра зықѣшѣоз егъырт азгабцѣа зегъы, иржѣаанза хара хауп хѣа акѣын ишыказ, ианыржѣлак, ари адунеи аѣы уаразѣзатцѣык уоуп икоу, Отар, уара ишутаху, уара еицгуп хѣа ишупхъазо икалааит, рхѣон зегъы. Уи акониак иара иускѣа убас иарцшзон, иармарион, зыхѣи зхѣоуи еикѣшѣоз ус еицш рыжѣтѣк импыхъамшѣацызт Отар.

– Уара ианутахха, усгъы акѣыз. Ухышьтра ланаркѣуазар, ишпахури, апхъагъы, иухархѣарым, нас... Аха аус ахыкоу атақкѣа рѣы ауп. Уа ачынқѣа ирыхѣапшзом, зхышьтра бзиоу ауаѣгъы ахѣынцѣа дѣахар, дѣкышьыр калоит. Зшъамхы зѣазыргаз дцеит!..

«Бара сбыдхалацѣеит, – усқан гѣаныла дцѣажѣон Отар. Скониакгъы уаха инықѣгыла-аақѣгылацѣеит, азгабцѣа рычѣырбара, реырцымкыкыра мыцхѣы, апша зысыз амахѣ иакѣу асабеипш, ирықѣнаршѣшѣалон, аха... Уаха ари азѣк иахъакѣымыз ала лхы иасит, даркѣыгацѣеит!.. Ацуфарақѣа лхѣахт. Ацуфарақѣа са санырашѣоз хаскыныз цышьа, ихысытцѣтцѣеит!»

– Ахы, иудыруазар абас еипш икоу ацуфара иаанаго. «Ах иашта асы ықѣнауит».

– Бара ихѣа атақгъы, сымш, сара исхѣазшѣа пхъазаны, – Асида лнапқѣа аанкылан мчыла дааигѣыдихѣхѣалеит.

– Оо, ус анакѣха, ацу сфеит, ацу сфеит, ахытра ахыхѣа аатсыргеит, – лхѣан, Отар днеигѣтасны, днеимкѣыгѣтцѣараан, акѣара дықѣсны амѣахъ лѣыналхарц ддѣықѣлеит. Уи лгѣы иланахѣон уажѣшьта аѣныка ишцатѣыз, лхаѣы лыхшыѣ азыхъ еипш азара иаѣын. Уажѣраанза дышпазымхѣыцыз уи, уажѣраанза, уажѣраанза...

«Сара ус згаб зхылахѣоу азѣгъы лтдыхѣа сѣалымкыац. Баразѣк сыхъз сыхыбхырц бтахымзар, ус бымундаз... Насгъы ариабжыарак, сѣбаба мыцхѣкѣа быдуп. Ишпазури, цыым, абзиара уны азы иат хѣа сархѣомызт сзаазаз... ирыгхѣит, ирыгхатцѣкѣеит...»

– Асида, акѣарамѣ еипш, амшын сыхнажылазшѣа, сныжыны бымцан. Абзиабара ус аздырзом. Сара иахъанзагъы,

уашьтангы, ба бзы акы sameигзацызт, сагьеигзом. Сеилкаа, сымш, бара ибтаххар, сеилыбкаауеит...

Асида дышнеиуаз даатгылан, уи длыхьзозар хэа дааи-зыпшит. Аха урт иажэа хаакэагы, шьта ишиашоу дрыхэапш-зомызт. Иааихэоз зегьы, ахэача тэыртэыруа изтцоу ахахэқэа реипш, мцык-мцык рытцазшэа лбон.

– Абзиабара, – лхэеит Асида, иара иахь дмыцшзакэа, ус атх лашьцара дацэажэошэа, – уи асаранцьцха иафызоуп. Убри азыхэан иацклапштэуп, акэымзар икэазар – уашьеит.

Отар уажэшьта идыруан, уи знык акэара дықэсны лэа-ныналха, нас лынкылара шыцэгьахоз. Арака амшын иаха ицхраауан, илжэхьаз лхыцсаара иалагаргы, зегьакоуп, уи абжы лыхшыф архэашьуан.

– Сныжны банца, ибдыруаз, амшын сеастоит, – Отар шьта аерыцхатэрахь диасит. Икалап уи ус иаха игэра лгар. Издыруада лара ари акэара дзыпхьахьоу абзиабаратэ романқэа «ршьа» лыласыргы. Уака агэреибагара ауп зегьрацхьа идыргыло...

– Исычхап, агьаурым, – уажэшьта уи цьара акала игэы пылжэар лтахын Асида. – Амшын иагахьоу зегь анысхызга, уаргы сулазап...

Отар уажэшьта акгы иирхар итахзамызт, акызатцэык зыгэра ганы дыказ, уха Асида инапафы лаагараз илшоз зегьы шыкаитцоз акэын.

«Сара сыргэакра бахымццакын. Ба дбеицэамызт уажэааигэагы зэы аус сымаз. Аха иласхэеит имзакэа, ацара са сзы ишыбгыжэыз, смашынақэагы, сшьататэқэа реипш, ааигэа сызланеиуеи хара сызлацои хаз-хазы иш-гылаз. Сыфн усгы, ақытауаа зегьы сабхэацэахозаргы, уадак-уадак еидымкыслазакэа ишрызхоз. Нас мап лкыр, анцэа дылмыргэаауаз. Пытрак ашьтахь, урт зегьы шыцхызыз еилылкааит, аха ацхыз бзиагы акыр иацсами!»

– Утх аабзиахааит, – лхэан, лэыналхеит. Нас дааипхьхэыцын, – азгабцэагы амаца иафызоуп, есымша иаууқэфеиахуа. Амацафы еипш, атыпцха данутаху, апап дааиуеит: Ацстыхгақэа, ацстыхгақэа! – лыбжы хцаны акыркырхэа

дааччан, дыфны лфыналхеит. Аха уи ақәара днықәсаанза, Отар дналыхъзан, лымфә днапырагылеит.

– Бзиа сыббозар, сыбтахызар, уафыс, уафыс... уафыс сыбшьозар, – лнапқәа аанкылан дааигәйтцаихәхәеит. Уи уажәшьта, иагъа лургъы, дишьтыр итахымызт.

– Оо, абзиабара... Сара ацқакәа сацәшәоит, – лхәан, Асида лыгеимылхырц, димкәтцтыцырц далагеит, аха лзара иадыргәғәалан иикыз лнапқәа лыххәыцра иакәытцхьан. Уинахыс изакәызаалакгы акгы лгәаламшәазеит. Хәычы-хәычла абжы агара иакәытцит амшынгы, уи, ақәара ааныжъны нақ хара ицахъазшәа. Цытрак ашьтахъ, харантәи иаафуаз ашәа абжәеипш, ллымхәфы иааиуа иалагеит зеилыргара цәгъаз амшын абжъгы. Уи зны илақәуан, зны ихаракын, зны лара дахықәиаз иааины цәқәырца дук ла иналысны, хахә ссала длыкны ицозшәа лбон. Нас лфы ааихыхны дыхәхәарц далагон, аха лыбжы ацәқәырцақәа ианрылазлак, лара лхатагы илаҳазомызт. Ус, уажәраанза зәытцәахны иказ лыхшыф ааимшәан алашьцара азә ицәаара, азә игага лара илпыртцны иццакы-ццакуа ацара ишафыз гәалтәит.

– Уара алашәага! – уажәраанза амшын «иалыкхъяз» лыбжы уажәы лфы анааихылх иааит. Дгыларцгы нақәыл-кит, аха даныфәиха, амшын дхызшәа, лшьапафы адгьыл цысуан.

– Уа ибзақәмыршәеит! – Отар ихы дацәажәошәа, ибжы ацәқәырцақәа аарлақәа иаарылафит. – Алашәага иаапақало зегъы иара иахәызарц атахуп, сара еилысхуеит...

Асида дфәагылан, дахьцоз хәагы лапхәақа дмыпшыкәа, лшьапқәа лыгерылтан, урт дахьыргоз лфыналхеит. Уи лгәы илнатон, уажәшьта дахьцоз зегъы лзеипшызшәа, амала, акызатцәык – луадахъ ахынхәра лтахзамызт. Ус дышнеиуаз – амшын данынзаагыла ауп лылацәақәагы анаалырт. Уи итцегъы данмачыз, усқан ланду цсаца шкәакәагы лыпсы тан, атцх агәазы атаацәа зегъы еилатәаны ажәабжк шыр-хәоз, лара данамхацәалак, уи дмырфыхазакәа, цшьаала, леимаақәа аалышьхны, лшьапы азырқәанда изааргылан

азэзэара далагон. Нас лара пытрак ашьтахь ацэа даналтцлак, ланду лхапыцзатэ аарпшны, аччара дшафыз лбон. Урт лшьап хэычқэа мпахьшь хэбабала ирбаны, нас пытрак илфытцракны ианаалырпхалак, уи дналфеапшны ус лхэон: «Банышьтало бшьапқэа бызэзэалар, бырныхэоит, баша иахьантэарак дныкэахгомызт рхэоит, сара уахынла уаха ибзысызэзэазом». Нас Асида уи дналфеапшны аччара даналагалак, ланду лгэыбжынацэа лкышэ инадкыланы: «Абри пиау зхэо исымоу схапыцзатэ мсааит ишысмызэзэо» лхэон. Ланду ус баша дыхэмарны дцэажэон хэа, Асида иасуаха атацэа шейлатэаз, лара ацэа налыкэҳаны дагон, иасуахагаы лара лакэын лшьапы азэзэара иафыз. Ускан уи ихааз аилхэоз ашэа, Асида дшыцэазгы лгэы икэыфуан:

Напы мызэзэа,
Шьапы мызэзэа,
Цьымшы ламтца,
Цьымшь хыркэыґы,
Зхарафа, иарта кэпала,
Сара дыстэуп, иззазом,
Аха цэаблакы дустазом!..

Асида лылацэа шыхфаз амшын данынзаагыла ауп, уи данхэычыз дшыцэаз ланду лшьапы шылызэзэалозгы анылгэалашэа. Аха лылацэа анаахылт, урт зеггы ашэымтца-каз илхаштит.

«Амшын сеастар?..» – лыхшыф анааимкыа, зегьрапхыза уи ауп дзызхэычыз Асида. Уи уажэакара ари адунеи афы зеггы лзеипшны, ахаагы ашагы лзеифымдыраауа дкамлацызт. Амшынгы, урт ашьхақэагы, адунеигы, дара ауаагы, зеггы-зеггы ыказаргы ауан, икамзаргы ауан. Зны лгэы илнаґеит ари адгыл лымацара затцэык данхалазшэа, егырт зеггы ргэы ахшэаны, лара ацэа дшалаз, дфыхаанза (абзиараз хэагы мхэазакэа!) икалаз закэу уафы игэагыны ллымхафы изнамгакэа, рыуа-ршэац бжьарзны, ианытцны ицазшэа.

«Адсроу? Мап, мап, ҳа ҳацстазаара усгы изыхныхэан аишэа икэгылоу атцэақэа ирфызоуп. Апсцэаха ианааитахха

ижәуеит. Ус анакәха, убригь дызхарццакри, хааицеипшып. Иара ишитаху, иара ишитаху... Насгы, насгы уи дгазазам, иццакыз ипа ихьыз идыруеит...»

Асида амшын дынзааттын акәара днықәиеит. Уи макәана ацхыз еипш аилыргара цәгәаны акы далан. Ацхыз ухәаргы, илдыруан лымацара дшыказ, илахауан амшын ацәкәырцакәа рыбжы, зны ихараны, зны иааигәаны, зны ахахә ссақәа амшын иахьанкәоз, ацшәырп абжәеипш, ахьхәхәа еикәыцсон. Уи лылацәкәа еита мчыла иаахылтын, ацәажәара дналагеит.

– Иагәа схәаргы, иагәа зургы, ацуфарақәа здыруа хәа ара азәгы дызбом. Хан урт лыгәғыгәра алалхылгарц иахлыртцозшәа икалеит. Уи ауп сгәы иалоу, уи ауп...

Асида акәара днықәсын, ақатран зкәыртәан инагаз агаға мға днавалейт. Аракагы тынчран, амала лара лкынза иаакәымтцзакәа иаауан уи макәана илыцрымтцыцыз амшын абжы. Арахь, уи, ашәа еипшынгы шәамызт, зны ихәытхәытуан, ахықә икәеитахаз ацсатцлақәа ирыцәзаны мазак ахәозшәа, зны абжы тнацон, нас уи закә еичырчагаз сеидру иранахәоз, ацәкәырцакәа ар реипш, нак-аак еиғагылан аисра иалагон. Урт ириааины, акәара акынза зыцсышны иааиуаз атәкәырцакәа ракәын ахатцашәа еипшыз абжы зхылтцуаз.

– Уаангыл, – лхәеит амшын ахь лхы налырхан Асида. – Уара уеипшгы азәы ашәак ихәахьейт. Аха есымша чарирамам. Уи атқыс цуфарак соухәар. Мамзар, ахәыцшәа схаштыр хәа сшәоит...

Аха амшын абжы еикәтәомызт. Цытраамтәк дгылан, уи абжы данхәычыз илтахзамкәа акранылғартцоз еипш, мчыла дазызырәуа. Нас, лхы иташәаз сеидру, дааццакны лацхәака ләыналхеит. Ус дышнеиуаз, лылацәкәа аахылған, цытраамтәк лшәапкәа рымацара дыргон лацхәака. Лылацәа анаахылт, еита инымтәоз агағағы дгылан, еитах иаауан лыхшыф зырхәашәуаз амшын абжы.

– Утра утытыргы сазоит, – лхәан, даатцәин, алашьцара ашьал еипш еикәтәәза изхарпаз апарк днытцәлейт.

Уаќа еикэагылаз атцла рымцан, итатаза, ушьапы наз-лашэкэоз ашьац рхыцэкэакэа, атцх лашьца азаза хьшэа-шэа шрықэнархэхэахьазгы, инылаиан зыцсы ааитазкыз ибаргэызеи ухэарын. Аха Асида убраќагы даанымгылакэа, амала, ус ашьац тата лгэы ишаныруазгы, мчыла аз-хэыцра даакэытцны, алашара зныпчалоз амѡахь ддэықэ-леит. Амѡаѣы данней, уи ианыршэланы дышиашаз аѡада лѣыналхеит. Иналаршэ-ааларшэны, настгы уаѡ дырпыр-хагамхартэ амѡа ахьтацэыз азы, ахыкэалаа еипш ианылан иаауаз амашьынаќэа уи данырбалак, илаѡќыан ишцоз ѣыртуан, ма шьоук аангылан: «Азын шэты, иабанза?» «Сара сакэзар бзышьтоу – ара сыќоуп, иахьаабтаху бшьапы быќэсыркыысуам», «Уахатэи атцх хамтас исыт, ашэт бтахзам!» «Ацьма импсыша еипш амахэ сзылаќэыма?! «Сара акашэарах пату аќэыстцоит, ибтахызар сыпцхэыс блазтаа!» – зыбз азы атцаз зегьы акака рхэон. Аха лара урт ажэакгы ралхэомызт, амала, азэы дгэыптцэагаха, имашьынагы уажэы-уажэ иаалыварххуа данлыцрымтца, «абри аќара сбыцааит, бсыцымцозаргы ма ажэак сахэа, кацо!» – хэа даныхтеик, ус лхэеит: «Ахыдара ашьамхы араацсоит, убри ахаан иухоумырштын!» Нас урт амашьынаќэа лгэы анпыртцэа, даатцэин, иаха уаѡы иахьыѣархасыртамыз мѡа тшэак дыбжьаланы (арсынтэи ахаангы дымныќэацызт лара), иаарццакны лѣыналхеит. Уи лгэы илнатон, ари амѡа лара рацэак ишылзымдыруазгы, дымѡашьозар аќалаќь иахагылоу ашьхахь дышханагалоз. Лара лгэанала, уаќа иаха итынчран, ипцхьакыртан. Ашьха да-нынкыдла, уаха илныќэахьази дахьмыцэацзи ирыхќыаны, уаха налыламкэа дшаапсахьаз лнырит. Уажэраанза агаѣаѣы иасуаз ацшеи амшын абжьи арахь акгы ааѡзомызт.

«Шэа шэнапы ахымназо тыцкгы ыќамзаап, – лхэеит гэаныла урт рзы. – Араќа ашьха иара абжьи амоуп. Ус анакэха, уахак са исанашэыжь, уа исахар стахуп. Зынза шэкацьбеимхан...»

Асида иаха-иаха дыццакны ашьхахь ахалара даѣын. Уи пхызбаапстцас илхалырштырц лтахын саатќэак рышьтахь

дзыкәшәахъаз зегъы. Акызатцәык уажәы лхы-лгәы итаз, даеакы лгәалашәар хәа дшәаны мчыла дзызхәыцуаз, дзыкыдыз, ашьха акәын. Ус дышнеиуаз, акатран зкәыртәан иоагаз амоаду ааихылтәан, даатцәины амоахәаста тшәа днанылеит. Цытрак днеихъан еипш, даапсан, лыпсы ааиталкырц даатгылт.

«Сара саб дыбчарахмызт, дыхъчамызт, аха ихшара хшидыруаз еипш, ашьхақәагъы ртәы идыруан». Асида урт ажәақәа рышьтахъ ллымхә нкыдтцан даазырфит, даанацшаапшит. Нас азә дааирц ихәтаны, дизыцшны дгылазшәа даауалыуашеит. Аха цытрак ашьтахъ леааикәылкын, леаалыртынчын, лывара игылаз атцла лыжәоахыр надтцан тынч даатгылеит.

«Уи идыруан асы анрыкәнауаз, ианрыкәтцуаз, мчыбжык-мчыбжык шыбжъаз. Абнахәақәа ашьха асы ианылбаанациозгъы аоны дшыказ идыруан, дара, ақәыхәлақәа, абра хәкоуп, уааины хшыы хәа салам шәкәык изаартиуазшәа. Уи акәым, ақәа анаутәкьозгъы дацәымоашьакәа идыруан. Ускан ишьамхы ақәартәрафы ибаоқәа хухъууан, ма илымхә хәхәон».

Асида дзыдгылаз атцла даадтцын, моахәастала амарда дкыдлан еита ләыналхеит. Уи лыварахъ, акатран зкәыртәан иоагаз амоафы азә игага аатцыстысит. Уи ашәымтаказ даашәеит, дааилыуааит, аха лаб изхәыцра дахъафыз лгәы ааргәгәан, уи ипсы таны лывара дгылазшәа, даатынчхеит. Аха, зегъакоуп, алашьцарафы, насгъы абнафы, апсы ушизхәыцуа, абза даацәыртыр ушцакало?..

«Сызхара дызбахъазтгъы акы иамусын, уи акәым, сызхара изхәыцхагъы смазеит...» – уи аамтаз агага аатцысны лара лахъ ааскъара иалагеит. Лара лнапы нышьталырсын, иаалымпыхъашәозхәақәашьтыхныагагахъдеитанхәацшит.

– Икьалаз бреиуахап, – ихәан, уажәраанза тынч игылаз ахатца, уажәы лара лахъ шыәақәак цхъака иаакаитцеит. Иубартә икан иаргъы ус аламала лыналыдыххыларагъы дшацәшәоз, мыцхәы ишьаәақәа дреигзон, уимоу, дныкәошәа лырбо, дахъгылазынтәи рацхәа икалтцо збоит хәа ишьаәақәа мчыла иааихигеит. – Быжәоа тқьазар? – инапы

дѡахан, ихылца ꙗꙗцшь ихаз ааихихын, иналирбеит. – Ҳара ажѡа тартѡаѡцѡа хреиуоуп! Ажѡакала, ари ашьха атынчра, апцхѡыс бзиа лутра дышзахыламцшра ҳахылапшуеит.

Асида пшьаала лнацѡкьарақѡа аакѡадахан, илкыз лхақѡ-гы лымбазакѡа иналымпытцшѡеит. Нас, лацхьа ицѡыртцыз уи ауаѡ лхы наиқѡылкын, ꙗаалтит.

– Аутраѡы арахѡ роуп ишѡартѡу, ауаа – мап, – лхѡан, амѡахѡаста днаныланы ашацақѡа лѡыналхеит. Уи уажѡы дызнылоз амѡахѡаста ашьхахь дышханамгалоз лдыруан, аха цытрак иара ахьцоз даццар лтахын.

– Уашьтан бхы иавбала, – ихѡеит уи ахатца ибжьгѡаѡа-ла. – Ашышкамс злоу абажѡ иаѡызоуп ари ашьха, иаахѡлар, зегь арахь еихоит. Азѡы ацѡгьа игѡы иѡоуп, азѡы ѡақы... Уи зегьы уа иубароуп, иуаҳароуп... Зшьапы иаѡо, зыбз иаѡо, шаќаѡы урыхъзарыда, урыхѡапшрыда, – ататын амца ааиркын, алѡа ѡхарчланы дќѡындрќѡындуа еита ишьтахьќа иѡынеихеит уи.

Асида уи шьта дцахьазаргьы дцеит анылгѡахѡ, деи-таатѡин, рацхьа дызнылан даауаз амѡахѡаста агѡтахьы дкылсын, уи данылан аѡада лѡыѡалхеит.

«Ари ашьха ду акѡым, уара абзиара ианиаша, шьоук ҳаламыс ҳзымышьчеит», – лхѡан, гѡаныла Асида, урт ахатца дызлацаз ахьќѡ дхьќѡгыланы кыраамта дыпшуа дгылан. Нас даатѡин, хѡдаќала амѡахѡаста данылан цытрак днеи-хьан еипцш, нада-аада зшьапы ытѡѡырни икажьыз цсатцлак лылапцш нақѡшѡеит. Уи днеины дныќѡтѡан, лнапы лхы ина-царгѡан, еита лаб изхѡыцра дналагеит.

«Уцсы сакѡыхшоуп, саб, уара махѡа ҳақѡургыломызт, ќьатѡыра ҳалаургыламызт. Зехьынцъара улапцш ххын, иакѡым шьаѡа хѡычык ꙗахъцар, ҳаубар ҳѡа хшѡаны ххы хьчо ҳааиуан. Егьырт абзиара рзыќалааит, аха сара уцсы смьртынчит. Уќазшьа цъбара ҳауршьцьылахьан, уи ухшара, ауалыр ауадыхѡ еипцш, ҳархханы ҳакын. Уара уанахъыртц, икѡадахеит убригь...»

Асида лаб уажѡы иааигѡаны лгѡы данаатцала, лылабжьыш аалрыцќѡеит. Уи уажѡшьта агѡра лгеит ашьха ахьцѡқѡахь дшызхамлоз.

«Саб, уара умыццакыр акэын... Хшымгэыгуаз, хаужеит. Ижоуп аб иуал, анцэа ибома, уахь акгы удымхалеит. Уахь еыпныхэа азэгы акатцара изыгэагыуам, аха уара уанхамаз аеакала хақан. Хаилоухэон, хаилоуцон хэа мацараз акэым изысхэо. Уи хангы ихаглыжбуам, лара лхы-лыпсы иаха иаглыжбуеит акэымзар. Аха, ус схэеит хэа, уара угэи уламыси штынчыз уцеит. Аус злоу, ахымзг иагья иццакызаргы, иагья уара угэи пнажэарц атахызаргы, иухымзеит...

Саб, сара исхароу рацэоуп. Сара издырыр акэын, ианы-мацэысуа, ианыдыдуа ахьаца ишыттагылатэыз. Аха уи сара зынза схы итамшэазеит, сазымхэыцзеит... Исзымдырит, шьюuky-шьюuky аламыс ахьтеипш ирылалар хэа ишэаны рьештарыхэхоэс... Сара зегы рыгэра згон...»

Асида лхы шыштыхны ажэфан даннатцапш, апстхэакэа еытха-еытха, ауасақэа реипш, еибарыфны мраташэара шыказ ицон. Урт икэлаауа ирышьтаз апша, ртыц афы иназаанза иш-рыцрасуаз, ишажэжэоз, рыцсқэа рыманы иа-цэыфун. Аха ртыц афы ианнеилак, уи агэаг шрымоу (анышэ утцамлозар уабацо!) убас қэак хэа адыруан, усқан апша ахгарта азымпшаауа, алапкья зышьклартцоз аласбеипш, итцэаа-тцэаауа, ааттрақэа инарывалон. Ацэыкэбар шэпақэа ахыб иахықэсуаз ргэи ршьышыуан: «шьыри-шьыри, ишцаухэ-тоу, шыыри-шьыри!»

«Саб, зны исгэалашэоит, аха шэшьярафы хаштэаз сых-цэы хыстцэоит хэа ануасхэа, угэааит. Бтахызар, инықэкны быхгы хтцэа, ухэеит! Уинахыс, уа уахатыр азы пату ақэцо иаазгоит. Саб, уара иутахын харт ххэы цоумыжьириц, анасыц бзиақэа хаурц. Егырт, абзиара рзыкалааит, хышла икэабоуп, аха... Са соуп урт рацхья зынасыц еижьяз... Дысзымдырит зыгэра гатэыз, иуафыз... Уи иихэоз акэмыт игэы итаз, аеакын, саб, аеакын...

Ари ақалақь аехыцэгья иафызоуп, еа қазшыак амоуп, ус унадыххылан уеузаршыцылом. Арақа акэын иахагыы сшыақэа ахышэатэыз, иахызатэыз, сара ақытафы акэыз цысышон. Уақагы дықан азэы (аха, нас, Асида лаблыварафы

дтэаны илхэоз иахар хэа дшээзшэа, даапхашьаны иара иалхэоз ажэабжь иаламтцакэа, лхазы, лгэы-лыпсазы ахэара далагеит). Аха енак сиргэаан, иара убри аенытцэкэа уахагыы хааизхьамцшуа хааилгеит. «Шэара, азгабцэа, – ихэеит иара, – абырчман ката шэафызозуп, зегыы рнапы шэылалоит, бзиа шэырбоит, убри азыхэан шэшэартозуп!» «Шэара, ачкэынцэагыы, исумырхэар умуазар, шэызтатэоу абаагэара быжь-цапхак афазам, мфасфык лыччапшыгыы иаанартуеит!»

Зны исоухээзгыы сгэалашэоит, саб: «Бара быпцшзацэоуп, бандухалак блеишэа цэгъахо, бысзымхэыцуа балагар, ххэыс еипш, быкэфасхэоит!» – ухэеит. Саб, саб, сара агаза, ускан сузгэаауан, аха ура указтгыы, ура ухамазтгыы, икаларын уажэы сзыкэшээз сақэымшээзтгыы».

«Иашэи-уу, шэи-уу, иа-шэиуу!» – агафа икэсуаз апша, апсы амшын ианазымк, итцэаа-тцэаауа ашъа инафалеит.

– Уаагэышьама? – лхэеит Асида, уажэраанза илдыруаз азэы длыхтыгэлазшэа. – Уахак зхы апша там иагэа насып имоуп. – Асида дфогылан, дызлааз амфохэаста днаныланы, иааихытцэтцэаны, ашъа ашьапахыы дылбаарц дыццакны лфыналхеит.

Уи ашъа дылбааны ақалақ данналала, даалгэалашэеит лабипсы антаз иахэшъас, икатцаны имаз, мыцхэы пату, хатыр ду зкэитцоз такэажэык. Лара ари ақалақ афы дынхоижътеи акырцуан, лпзатцэ айбашьрафы дантаха кыраамта адунеи лыгага акэын икэыз. Нас, аамта рацэаны ианца, уи агэырффа, хэычы-хэычла, ачымазареипш иаалыхган, уажэы лыфны унеиргыы уафы дипылартэ, уафы диацэажэартэ дкалеит.

Асида агэашэ аартны уи лашта данынтала, ачыгэчыгэ ишуа ласба шкэакэак аалпылеит. «Сара стэымуафзам, усмеишырггы калоит», – лхэан, ахы аалшышьыит лара. Иаргыы уи цыарак дгыланатц аеаартынчуан, аха данындэыкэлалак, еита леишра иналагон. Асида абартца амардуан лаке дныкэгылан, Нуца дахышьытаз ауадафы, ахышэ атыгэтыгэхэа днасит. Уи аамтаз аласба шкэакэа еита ифны иааин, Асида дзыкэгылаз амардуан инатцагылан, леишра иалагеит.

«Уажэы угэаан акэзам узсеишуа, Нуца илахандаз хэа ауп. Хара усшэа хәубоит, аха уаншуагыы хдыруеит. Утдыхэа уатиуеит, цьым, утдыхэа. Уангэаауа, иумыршөшэалан!»

Нуца дгылан ашэ ахь аaira кыраамта дадхалеит. Уи атыхэтэантэи атцхкэа рзы уиакарагыы лыцэакэа тынчмызт, аха уаха дынтахан дшыцэаз ауп Асидагыы дшааиз. Ашэ аартны даныналфеапш, афнытцкатэи алашара адэахыы цкэа иааизомызт азы, азныказ дылзымдырзеит уи.

– Барбану, нан? – лхэан, ашэ лхы аакыллырхэхэан, иааигэаны дналфеапшит. Уи дшызгабыз агэра анылга, леимаа тцарцалакэагыы аалышьхалырпан, дылпыларц ашэхымс даахытцны лфеалхеит.

– Уа быказ, уа, сди хазына, – Асида днеины даалгэйдлыхэхэалеит. Убаскан ауп уи иангэалта уаха налыламкэа даапсаны дшыказ, лшьамхкэа ергь-ергьхэа дааныркылон акэымзар, дкахарц апсык акэын илыгыз. Еитах лыхшыф ааилыуааит, лгэы аахэашьит, лыхлахатц атцэца итоу азеипш иаашакьшакеит.

– Асида боума исзымдырыз, бхаткы сцааит! – лхэан, уи Асида лнапкэа аалыкэлыршан, даалгэйдлыхэхэалеит. – Бзиароума, нан, афныка, ишцакакэоу ахэыгычакэа?

Асида уи илхэоз зегыы лахауан, атакгыы лхэар лтахын, аха лфэы анааихылх, ацэажэара лылымшакэа ус даанхеит. Нас уи Нуца дааулыжын, ашэ амаа кны даатгылеит. Азныказ даагарыгаеит, дкахарцгыы акаалыгымхеит, аха мчыла леаанылкылеит. Ашьтахь еергьхэа лыбжыы аатылкаан, «азы» лхэеит.

– Атцэы итнахша сарма бла мышьтацэгыа иацижьтэи ишцапырпыруз, – лхэеит Нуца, ауадахь дыццакны лфэыналхан. Уахынтэи атцэца азна азы аалган цытк ллыржэит, иаанхаз ус лнапы иантэаланы лхы-лфэы аалырбаазеит. Нас цшьаала дналытцагылан дныфналгалан, акаруат дныкэлыриеит. Цытрак ус дыкэиан, ашьтахь дарыхьташьны атцыс-тысрадалагеит. Лхы-лфэгыы, акэукэу шөтэипш, ишкэакэаза икалахан. Нуца ачабра аарбаазан цшьаала Асида лхы ианнакэылтца, лылацэакэа аахылтит. Нас еергьхэа лфэы

ааихылхын, аарла еилургартә, лыбжыы ыртааны, «атәхәа сзыкатца, сди», – лхәеит.

– Иарбан тәхәоу, истынхаша, зкәырбан сцаша? – Нуца лхы знылкьара, икалтцара лзымдыруа даакәанызанит.

– Амаҗ ануцхауа атәхәа, амат...

Уи ацәа дтанагалеит еита. Аха шәымтақәак рышьтахь дцәырханы даалтын, атцыс-тысра далагеит, пщцырак-пщцырак иакараз апцхы цәыкәбарқәа лхы-лҕы икәнатәон. Еитах аарла лқьышәқәа ааихлырцхьан: «Амшын, амшын... аа, схәаеит!» – лхәан, ахәытцәыхәытцәра, атцәуара далагеит. Уи уажәыгы ллымха итафуан, дызхәаеырц згыгцәа ргы-ланы иаауаз, ацәқәырпейкәатцәа дукәа рыбжыы.

– Ахш шшу ижә, нан, ацара бзеигьуп, – Нуца атцәа даахан, Асида лқьышә иныкәылкт. Асида ишылтахымыз, ишылымүаз мчыла ҕамоқәак ллырбаалдеит.

Амшын, амшын, ацша... Атуцар...

Асида дахыцәаз даакәымтцакәа апатара даҕын. Уи илхәеит лаб дшымпсыцыз макьана, ипсы штаз. Иахья иааитаххаргыы, ақалақь аҕы даар шилшоз. Аха, иара ақыта бзиа иахьибо азы, ларгыы атцара далгар, уахь дышцо, ртцаоыс аусура дшалаго.

– Бзыршыши снан хәыч, бзыршыши? – Нуца уи илзылура, илзыкалтцара дакәымшәо кыраамта дылхагьежьюан. Нас дцан егыи ауадаҕынтәи ауаткеи ацыши еитцарпцхьаны иаалган, лхы иахьылшьит. Лшьапқәагы азыршы изааргылан иаалкәиан, хыза пхала дтаҳәхәаны дышьталтцеит. Уи пьттрак дымтысзо дышьтан. Нас дцәырхазар акәхап, лхызагы аалыкәылхын, акаруат ашырхәа даакәтәеит.

– Ишама? – лхәан, Асида мчыла лыблақәа аахылтит. – Ианшо збар стахуп, ианшо... – нас лыгелызнымкылакәа, ашәыб ихнартрыз амахә еипш, лцәартахьы дынхыбыкьит.

– Цәамтхаа, цәамтхаа, сызгаб хәыч улхылацш, унапы дануп, – лхәан, Нуца, алампа ыртаан иаркны, лацхья иаакәлыргылан, лывара игылаз акаруат дшеилахәаз дныкәиеит. Адәахы уаха атцхгы тынчмызт, аха згәырфа знызмырцшуа ауаоы иеипш, иаргыы, егырт ииасхьюу атцхкәа зегыы ир-оызоушәа аеунарбон...

ИХЭЫЦЫМ АЛАКЭ

Сара рацхьаза уи дахьызбаз амшын ахыкэ афы ауп. Уи шыкалаз уажэ ианаасгэалашэалак, апхыз хаа абара ушафэу интэаанза уамхалцыр, улакэа хэаны мчыла еиҥа уешалаугало еицш, еакы азхэыцра саламгакэа, иара амацара схи-сгэы кыраамҥа иазынсыжьюеит. Нас убри аенынтэарак иаасыкэыршан икоу зегьы халалуп, ицшзоуп, иразуп. Уимоу, сыварафэы игылан шыоукы еисуазаргьы, ажэа ҥын-хақэа реытцхэацэозаргьы, зегьякоуп, урт ажэақэа сара скны иааианза рыҥацара, рыхэымгара рхытны, хгэы кыздырмыгыло, измырхэанчо ажэақэаны слымха инавсуеит. Дара еисуа рхатақэагьы зынза гэааибагарак рымамкэа, ус арбагькэа реицш иахьеиҥацало, ахэмарра ргэы шахымшэо аласдырбарц икарҥошэа, срыхэапшуеит...

Ахэылпаз астудентцэа хэеицшнхарҥа агэашэ афы сталару стамлару хэа сгэы еилацшуа сышгылаз, мпылк еимакуа ифны актэи аихагыла иаадэылкыаз ачкэынцэа рыбжы рацэа настгэытцасызшэа, агэашэ ахэаа снахысны амшын ахыкэ шыказ алада илагаз амға снанылеит. Ус акэын сара, зны-зынла ауаа рацэа санрылашэалак, схи сызрыламкыкэа акэара ахыкэ шыказ иансыршэлон. Икалап урти сареи хгэаанагарақэа цыара-цыара акыр иахьеицэыхараз акэызтгы дара снарылашэар агэыгы зысхапоз. Амала, схи мацара сазынхаргы ацарҥа смоуа сықэхон, аха схэыцырҥақэа иахагы иахырацэахоз акынтэ ирласны иззыскшаз уск сыцшаауан. Аха уи аенытцэкыа, сыхшыцэ зласыраапсацэахыаз ала, ахэылпазтэи ацша кэанда кыраамҥа иссырсырц стахын. Избанзар, азиас нак ашьхақэа ршыапакынтэи иаанаго аццакра акыҥа ишналаралак зынза иацэымзырц азыхэан акэара хэыцқэа иалартцо амч шазгэамҥо еицш, исызгэамҥазақэа лахыыхрак, мчык сыланатон. Нас, уи атцх агэанынза аус зуазаргьы иснаруан, саапсазаргьы, ашара адэы инықэлаанза схи нықэстцар сыцэа артынчуан. Ус, зынзагы илахыыхцэамыз хэыцрақэак сышырылаз, исызгэамҥазақэа ацсшыацэа ахынзаталоз ам-

шын снахысны, акыргы алада савалеит. Апшатцѣкѣагы, ақалақ ағы иасуа иаламфашы, амшын абжѣеипш, иаха ахы иакѣитны иахысуа, адѣахыала уахыарлахеыхуа азмырхакѣа, угѣатцѣагы гѣырғьарак ацѣкѣырцакѣа ирытцасны ишѣтнахуан. Амала, ацсатцлакѣа иаха ираған игылан арахь, аха ацѣажѣабжѣкѣа, ахѣйтхѣйтбжѣкѣа иахыырхыхѣхѣози, иара атыц ахата иаха иахытынчрази азыхѣан, ақыта угѣаланаршѣон. Ус, угѣуѣанзамкѣа иуларто агѣыртыц уацытцкѣан уанынхѣацшуа еипш, сармарахь, амшын ахыкѣахь ала, лак ашыбжѣ слымха ианаатас, ицѣашыаны снацшит. Амѣа иавган ииагаз ацемент хахѣкѣа санрыкѣгыла ауп ианызба аѣыкѣабага маѣѣа мацара зышѣны, ашаха шкѣакѣа хыц ахатцаны амшын агѣы ихыцшыло игылаз зѣабк ишылкыз. Сара сгылан сахынзарыхѣацшуаз, уи даакѣымтцзакѣа амшындыцшылон, цѣара маза ссирк, уаѣ илацшзкѣымшѣац ацѣаалыртырц лѣахызшѣа. Уи луатѣа цшзакѣа убри акара игѣкын, ииашатцѣкѣан ауаѣ илацш азын шѣымтѣак еицханы ишазамызшѣа, уинахыс иаблыр хѣа ишѣаны, мамзаргы ипхашыаны иапыртцыр акѣын. Рацхѣатцѣкѣа сахыгызинтѣи истаххѣит дхѣазырцшышаз ажѣакѣак схѣарц, аха акы дазхѣыцуазтгы, мамзаргы егырт ацсшыацѣа зегы ахѣтаз дрыламлакѣа, арахь, уаѣы рацѣак иахыѣархасымтамыз дзааз, лара лхата леипш гѣыгра цшзак итцегы ацхыз да-лоушѣа деипхызлар лѣахызар сылцырхагахоит сгѣахѣын, цытрак сѣааныскылеит. Ицѣоушьашаз, иара алагы акы иазхѣыцуазшѣа, ацнышкѣа ацхѣатцѣкѣа ианааилапыр, знык иамхашит акѣымзар, уаха кыц аѣытцымшѣацыт.

Иахынзаказ иара ла дуун, аазара бзиагы змаз акакѣхарын. Арстѣи сахынзахѣацшуаз цѣгъалагы ипцшан. Агѣыштѣа инаркны ахѣда акынза итцкѣашааза, азѣабцѣа рышкол форма иакѣыртто афартук еипш, улацш адхалон. Егырахь, ахата абга иныкѣкны цѣака ашыаргѣацѣкѣа ркынза, иаакацшыцѣамкѣа, амала, ус акацшыыра ацштѣы убри аамтаз убла ихыламызтгы иугѣаланаршѣон. Ашыаргѣацѣнахыс алада, ани агѣыштѣа злашѣыз ашкѣакѣа цштѣы анацѣымыцхѣа, уахыгы ахѣы ашѣызшѣа ишкѣакѣаза

иҗан. Ахаҗы араһы иубомызт, амала, сгәы излаанагоз ала, убраһыгғы ашкәакәеи аҗаңшыи ңштәыла иахьеимаркуаз азы иахагғы игәықза ауаҗы ишьа злоу ала хәа ззырхәо акы акәны иҗанатңон. Ҙытрак сырдырхагамхакәан сгылан сызыңшуан, нас лара азҗаб лааңшымтаз лылапш ансықәшәа (урт иаха иртаһыз җақы иашытазшәа!), сзықәгылаз ацемент хахә сналбааңан, аҗәара снықәлеит дара рахы. Аха, иңьюушьаша, сшыапы назықәгылаз аҗәара хахә ссақәа рыхархырыбжы убри аҗара ирласны сдыраргамеит, урт рҗынтәи дара зықәгылаз ахахәқәа мазаны ирархәазшәа са сышнеиуаз, нас урт азҗаб леи лареи ирахәытхәытуазшәа, иззыңшымыз азәы дара рахы ихы рханы аҗәара дышнықәлаз рхәозшәа. Раңхыа лара ла алаңш сықәшәеит. Ашәымтаз уи убасҗак ашыбжы арцәҗеит, иҗалап самбазакәан дара рахы анеира сахыаҗыз хымызғнашьазар. Нас, ахәда иахаз ашаха зкыз анапқәагғы ааханарштын, итрысит. Аха, убри аамтаз, амшын аңқәырцақәа еилырқәшәоз ахахә ссақәа рыбжыеиңш, азҗаб лыбжыгғы агәыкреи аҗәымшәышәреи аерылрыхәхәо слымха иаатасит.

– Уаанҗас, Алиқә, уаанҗас!

Раңхыатқәыа саргғы маңк иаасцәымыңхеит, аха нас бырг бзиак иҗынтә исахахыаз аасгәалашәан, уажәшьта сыҗырғғы сахыаңцо егыҗкам, ус сиашахәтцәаза саагылап, лабзиатқәыазар ишцасыңҗари схәан, шыақатцас сахыгылаз стың аҗы сымтцысзакәа сәааныскылт. Иаргғы зынза ианыс-зааигәаха, сымтцысуазшәа анаба, иацәымыңҗазар акәхап, инасыҗоны, ашытаһыҗа аҗынанахеит. Уашытан цәҗарак җастцар убри аҗәоала сахыҗказаалакғы саңшаарц агәы ита-зар акәхарын.

– Алиқә, ура ула бзиамзи, сара узысзымхәыци?! – лхәан, азҗабгғы ахы аалшьышьын, лхы ларқәны алақәа иахагғы иааигәаны днархыңшылеит, ииашатқәыаны, илырцхашыарц лтаһызшәа. Иаргғы ахыгылаз, ахәың иҗаи-таз шиашам анаиликаалак итааңәа имаңәхарц азы рыр-гәыбзыңра дшалаго еиңш, ахы лшыапы җәымшәышәқәа инарыднашылеит. Нас ларгғы лгәы аахыаңссан (иара пату

ақәнатқозар ақөхарын ус анықалтқоз), лнацөкьара хөхөақөа ахы инықөылшыт.

– Хөыцрак балазтгы, сыбдырхагахазар қалап, – сахь-рыхтыгөлаз азы сатамзааит хөатцөкьа сзымхөеит, аха уи атцакы сажөақөа мацк ишырыпсахуазгы схы-сөы иаанырцшны. Лара рацхьа иаархаан дыччеит, ииашатцөкьан, атыцха назааза лыччапшы ақынза рацөак шрыгмыз атөы игөагыны иуазхөоз лзамөа қапшықөа аатыпхан. Нас урт лзамөақөа ирхөаз шиашаз агөра згеит анылгөахө, еиха зөаазыртынчыз, аха агөы хытхытра зтцубауаз лхы-лөы иахагы иааргөыкны өаалтит:

– Мап, мап, сара ус макьана ихөыцым лакөкөак срыз-хөыцлоит сгөы аңөыгьуа. Ускан ахтыгөлаө иахагы дымшуп!

– Алакө бзиа акыр иацсами, саргы зны-зынла исцөызыз иашьак иеипш ианыгөхьаазгауа ькоуп...

– Сара ихөыцым алакөкөа роуп игөхьаазгауа, урт иаха апцтазаара угөадырцхоит... – лхөан, ллагьы, лылақөа рыла дацөажөазшөа, лхы-лөы ианынаөапш, лара шыөаөк қалтаанзагы иара неитаттит, лыматөақөа рахь ахы нарханы. Уи лөаныналха ауп иахагы иансылс лыпцшзара зегьы зхьыкөкөоз лцөа-лжьы, илыкөпсаз лыхцөы, лшыабста шыапқөа. Цабыргытцөкьаны, лшыапы еихгамтеи, мамзаргы лнапкьамтеи рыда цсы зхоу имахауа бызшөак ала амшын дацөажөозшөа, нас иара амшынгы дагөапханы, ихөыцым алакөкөа лзеитанахөозшөа.

– Бхата боуп ихөыцым алакө! – схөеит сыбжьы лара илмахарц иаартааны, зышөтцара даөыз лытцкы иатцөа ахөархөарыбжь иалазыртө. Ла ду дара ахьгылазынтөи иаасыхөапшит, ицөытцасхөазажөақөа иара ақынза иназазшөа, иаргы аакөшахатхан, насгы лыпату иадырхагахашаз акы ахьысымхөаз азыхөан иааигөырғазшөа сыгөра ганы инасыхөапшит. Саргы саалахөыххөит, уи ирласны сахьеилнакаази алапш абас иахьысзаархази азы. Аха уи аамтаз лара лееилалхөахьан, уажөраанза ула хызкуаз лөыкөабага купальник қапшы, ахөөера иаөу ацкөын ихы-иөы иаразнак апштөы шацөцоу еипш, лыматөақөа ақапшыра

ацэыргахьан! Ҳаргы уи акупальник ҳазлеицэои, иаҳагы халнымаалозар рхэарашэа, лытцкы, иатцэеи, хыхь илшэыз акаац қацшықкэа зқэыпсаз лкэаё шкэакэеи лышэхыцқауан.

– Алиқэи сарей уажэшьта афныка хдэықэлеит, аилашэ-шэра иаёуп, – лхэеит, сара амшын аталара санааи, лара сааныжыны ацара ахылықшэаз азы атамзаара шыталтарц лтахушэа.

– Шэақэшаҳатзар, саргы шэнаскызгоит, – схэеит, дара рынаскызгаразы ииашатцэкьан уха амшын стамлазакэа сахынхоз усс ишсымамыз лырдыруа.

– Шэара ишышэтаҳу, – атак калтцеит лара, аха уи атак убас ихааны илхэеит, схы инаркны сшыапақынза сдақэа инықэыргоз шыазамкэа, атыпқа лыпшзара иацрытцуаз аҳалалра акэызшэа сааимнадеит. Ахахэ ссақэагы аакэымтц-закэа амшын аёы сааины стамлазакэа, азгаб сахылиццоз азы ркыатеиах пытцэтцэо иччошэа, хшыаёақэа ааихаҳгацыпхыза, рыбжы ахауа иалакны, улапш иамбо ҳаскынк азэы улымха инантеикшо еипш, идырчыхэчыхэуан..

– Сатамзааит, аха, ибыхьзуи? – схэеит сара, урт слым-ҳақэа ахахэ ссақэа рыбжы атцкыс, азгаб лыбжьоуп иаҳа игэхьяарго, патугы зқэыртцо ҳэа ргэы еибасыркырц!

– Елана, – Ҷаалтит лара, уи лыхыз лара лхата ианылхэа иаҳагы ихааза сгэы, инталеит. Сара уи ахыз шысгэапхаз лара уи ақара илысмырдырзаргы, амузыка бзиа абжьеипш, фнытцкала сара схаҶа сшарыцқэоз збон.

– Атцара бтцозар акэаҳап? – схэеит, цэбыргытцэкьаны ари афыза ахыз бзиа зху царакгы даёызарц лыхэҶазшэа.

– Ааи, ажэабатэи акласс аёы стэоуп. Ашкол ақынтэи санаауа есымша ахштирта адэқан аёы исзыпшуп Алиқэгы тэаны. Санцогы уанза снаскынагоит. Иара уа иштэоу саназхэыцлак, зны-зынлагы стцатэхэқэа срымтцны санаауагы йкоуп ирласны. Уимоу, стцатэхэқэа анаантэалак, кинок ахгы сышиашоу сфызцэа сызрыццазом, иара аф-нынза иааганы, иааныжыны сымцозар. Атцыхэтэантэи аамтаз ииашатцэкьангы иахцэызыр ҳангы сшэо салагеит, арахь иарей сарей амыцхэ бзиа ҳаибабоит, саб ихэан еипш, ҳаишыцылацэеит!

– Ус ауп, алагыы ауаф иеипш абзиабара алшоит, уимоу, ахыбаарагы.

– Табыргны, аиашаз, ахыбаара анышәхәа иаасгәалашәеит абыржәы хтыск. Алиқә ақалақь ағы исыцны ишнеуаз, сөызә чкәынак дааспылан, снапы аасымихит. Нас, изакәу сгәалашәом, аказы ҳаисан, еита снапы сымихырц инапы ағанааирхоз, Алиқә, ацәа иалашәаз сеидру, иааи иааизытрысын, исыцәицхарц ацсык сыгхеит. Уинахыс кыраамта сөызцәа рнапқәа рымысхзомызт иара ансыцыз, ус саареихырхәан ацсшәа расхәон.

– Ассир! Нас ала ауаф ишья алам, абзиабара алшом злоухәари. Исгәалашәоит, ҳаргы ла бзиақ хаман, абри бара бла иааихаума ухәаратәы иқан. Сашьей сарей есымша абнахь арахә ҳанрышьтаз иахғалон, иара ашәарах рзгы даара ибзиан, рыфөы харантәи ишьтнакаауан, еихаракгы ажьақәа рзы. Ус, енак ацәқәа хрышьталан хәык ҳақәлан ҳашнеуаз, ҳазқәыз амөахәаста инахыкшәа ҳла аакәымтцзакәа атцарра иалагеит. Ҳаргы ак шабаз ҳцәа иалашәан ҳаибарыөны ҳанней, шә-дук амцан атыөра ағышәта итацшуа абғьатра иағын. Нас иаадырит уа аашьярақәа штаз, урт есышықәса хамхы даара апхаста артағәышьон. Аха икахтцоз, абцъар ҳкымызт, иахқазаргы дара ртыөра утахысыргы амшә еипш итытцзомызт, нақ иахагы ижны италон акәымзар. Насгы ағышәта урт есымша ус ауп ишыкарцо, ахакынтәкья иаха иаартбааны, нақ агәта инаркны атыхәанза дара-дара зейөымсыртә акынзагы иртшәаны. Урт уа зны-зынла мчыбжык-өымчыбжя иаатцымтцзакәа ианытцогы ыкоуп. Уимоу, излааталаз ағышәта ахахә дүкәа апыражыны иуцъгәаргы, аеацъара икылсны ицөытцусеит. Ҳара ахыз ххәеит, иахмышьтырц ҳалагеит, аха, зегьякоуп, рыфөы иааигәаны ацынтца итасзар акәхарын, иахьнытцалазгы иаанымгылазакәа, иара ла думзи, ишгылаз изцомызт, аха ихәазаны, ашьапқәа атцаршәны ицеит. Акыраамта атцарбжы ҳахауан, амитә катцо ишуан, иаха-иаха иөаскьяцыпхьаза егырт иахагы рыфөы ағахауазар акәхарын. Аха иара иабадыруз рыцха нас ашьтахька

ишызхнымхәуаз, ишгәәкүаз, ауаф гәымчха дартцәуартә ағызыбжь атыфара ицәйтцәырц ишыказ. Ауха мзала мацара атц акыр иназаанза ихампыхьашәоз лабақәак ылхны сашьей сарей апцзбаа хәыкәкәа, хгәи халагырзи еилатцәо хәәкәымтцзакәа хла златалаз атыфара ажра хәфын. Аха уи хара иахжыщыцхьаза апцхьака еимахауан, нас иара рыц-хагы ахауа ацәмачхозар акәхарын, ашра аналымшалак, ус атцәуабжьы гәыфкаагахан, итааза иаафуан. Өбака саат рышьтахь еикәтәеит абжьгы, аха хәгәкәа атцәуара ишакуаз, ианхәычыз аахыс хлеи харей хәицыхәмаррақәеи хәицшәарыцарақәеи (ауаф бзиа даныцслак ибзиарақәа здыз зегы даныргәалашәалак еихагы ргәи шыфкаауеипш), еибыхәауа афьшәта ахакны хаштәаз, ашара адәи иныкәлеит. Ашьыжымтан егы аганахьала атыфара жны аашьарақәа кылсны ицахьан, хла рыцха абжьы ахьынзахахауаз атц агәазынза акәын, нас ахауа аназымха, ашра аналымша, апсыцлагаагарагы иакәытцзар акәхап.

– Рыцха, – лхәеит Елана лылабжышқәагы шлыцәцаз удыратәи лнацәкьарақәа лыбла иаахылшьылан. Саргы уи ахтыс ус аламала агәаларшәара стыхымызт, иаасгәалашәаргы сгәи ахы акы нәкааны иакуан, нас кыраамта сгәалакара сцәызны уи азхәыцра салагон.

– Абзиараз, хара шытахааит, – лхәан, амфаднанытцны, нак абәхча итцгаз амфәхәаста днанылеит. Нас деитәахьацшын, фәалтит: – Хара абри афнду ахәбатәи аихагылафь ханхоит, әтел шәасырц шәтахызар, 2–35–44 шәаслар кәлоит, хәыл-бьехала.

– Хымпада сасуеит, Елана, абзиараз, шәытцх аабзи-хааит, – схәеит ахәәера иәфны мчыла знапкәа зкәо иеипш, агәалашәарақәа исызцәырыргаз агәы-хәашь-ра сәаалрыкәкәааны. Ацшахәа ацша аәазныкгы ихааза инарыласит апсшьацәа ииасуаз. Ус, апсатцлақәа реилыц-гара сныбжыцшны санынапш, афны шкәакәа ду сылапш нақәшәеит. Уи тцәкатәи аихагыла ашәкәа кьәкьаза иахьаар-гыз Елана данаавала, знапкәа рхаханы игылаз ан, лфьц ныкәа ләанаалгәйдлыршәыло еипш игәыргьатцәа даашьтнахит.

Алекциякәа анаантәа, ахәылпаз, Елана ианылхәаз аам-таз ател сасит. Рапхъа кыраамтагы, «ку-ку-ку» аргон, аха уи абжы ахьнафуаз апшәма данцәыртц, иахагы ианшәа иццакны идәықәлазшәа, инеипынкыланы «ку» аргон, нас уажәы сыззыпшыз иацтәи абжы акәымкәа, даеа бжыкгы «алоу, сзырфәуеит» хәа иаафит. Рапхъатцәкьалара анлакәымха, мацк сыпхашьан, атак кәсымтарцгы иакәыскит, аха нас санхәыц, дахыкәоу ма еилыскаап сгәахәын, ацәажәара згәагьит.

– Мшыбзиакәа, – фәастит дызустазаалакгы иацәажәара сшазыхиаз агәра изыргоз сыбжы мацк иааргьны.

– Бзи жәбааит, – ихааза иаафит пхәыск лыбжы. Сара абыжкәа рыла зны-зынла исацәажәоз анеилыскаауаз, ргәы сантапшуаз ыкан. Ари абжыгы хымпада ламысла итәыз, ахалалра тцаз ак акәын.

– Сатамзааит шәахьсыргәамтцау, аха Елана дыкәзар сла-цаәажәарц стахын.

– Уажәытцәкьа, арпыс, мацзак уаапшы, Елана! – лхәеит, ател ыкәымтазакәа, лыбжы ныхтцаны. Иара убри ашәымтагы сазхәыцит урт руадакәа цшатцас иласза ишрыфәналос лара лыхьз. Нас цытраамтак ацәажәабжкәа гон, ала ахәмарбыжкәа, сымфашьозар, апианиногы азәы дафәахәмаруан. Са сахьгылаз, акино афы ицәажәо рыбжы еилукаауа, арахь рсахьакәа шумбо еипш, иаархәоз зегы сахауан.

– Сзырфәуеит, – иаафит ипшқарахза бжык слымхәфы. Нас ауп апхыз саалтдызшәа уи сара ишсызкыз анысгәалашәа. Убри аамтаз, ихәатәыз ажәакәа зегы нытцабеит, сара сзыхәан азәыр дцәажәарц ихәтаны сара сахьгылаз, абри са сгәаанагара сара ишыстахутцәкьа изхәарушь хәа сихәапшуа саанхазшәа. Еитәх фазныкгы лыбжы хаала «сзырфәуеит сара» лхәеит. Нас ауп саргы сәааизакны ихәатәыз ажәакәа апша иаркәкәыз ашәт быгькәа ахауа ишафьтгышәшәо еипш, ианысцәеимп.

– Сара Леуан соуп! Иацы ахәылпаз ател сасуеит схәан...

– Аа, шәысгәалашәоит! Амала, саташәымтцан иац шәыхьз сахьазымтцааз. Леуан! Леуан атдыхәтәанзатәи!

Са сахьгылаз сыхьз ахьысхэаз мацкгы иаасцэымыгхеит. Лара илтахызар иацгы дазтаарын, еилылкаарын. Лара лыхьз здыруеит, сара стэггы дзазымтааи хэа агэыфбара сьзцэыртцны ськэзшэа сгэы иааснаеит. Аха уи агэыфбара цэыртц, ицэырымтц, зегьакоуп, уажэшьта ихетэын, иатахыз, иаарласны ицэыргатэыз ажэакэа, бжамхарц азын.

– Елана, аха бымазар цэара хэикэшэар стэахын, – схэеит. Нас цытраамтак исхэаз хэычык илцэыуадафөхазар акэхап, лыбжыы аафзоомьт. Саргыы ател слымха иахагыы иадьргэгэаланы искит, ииашаткэьан, ани апхэантэи абжыы-хаа иаафуаз, уажэы сгэысеанзамкэа ахауа исцэалазыр хэа саашэан.

– Снеиуеит, Леуан, иацы хэхеицэыртцыз усзыцшыз, – иаафит сьззыцшыз, мыцхэы сахьазхэыццэоз азы акэу, уажэы иахагыы иршанхагаз абжыы хаа.

– Сыцшуп, – схэеит, уажэы абзиараз ахьсамхамхэаз сааигэыргэан. Ател акэтцабыжыгы лыцсыц лагафөагабжь иналсны ашьац инылашэаз абгы бжэицш, игэыцсыр-шьагаха иаафит.

Иацы хэхеицэыртцыз амшын ахыкэ афы саннеи, лара дмааизацыт. Цсшьафөа згабцэакэак аратэи ачкэынцэа рыцны, даара ргэафэы инеишаз акы рзеитархэозар акэха-рын, ирацэажэо инеиуан. Амала, ицэаушьашаз, урт азгабцэа руазэы дцэажэацыцхэаза, лнапы лкэон, лапхэака цэара ирхханы. Ачкэынцэа илыцызгы лара латкысгы убри лнапы ахьылалгафалгоз иахэапшуан. Харантэи уахьры-хэапшуаз, алакэа мыцхэы имьргэаккэа, знапы ианыз ача фатца рызымтоз азгаб илфөызан. Ус, сшыцшыз, урт рышьтахэала даацэыртцит Елана. Сгэысеанзамкэа пша хаак сшышьуа иаасысызшэа, сааргэыргэеит уи лцэыртцра. Лара лхы инаркны лшьапакынза шкэакэа мафэала деилахэан. Икалап фэа цштэык ькамзар ашкэакэа цштэы акара ауафы ибла зеигзо, насгы изеигэыргэо, ахалалра ныкэызго акеицш. Уи есымшагы ахаацэа ахоуп, шэыта зным акэыцш-ра аказшьа ахьатцубаауа азыхэан. Икалап нак амшын ахыкэахэынтэи иаапшуа азэы, апша чабра шкэакэак тыпчак

илыцэганы инанагоит ихэозар. Мамзаргы чныш шкэакэак амшын ихытчны (амшын дузза ацэызышэа!) икьаланы ауаа зну амџа иахапыруеит хэа ицъашьаны иахэапшуазар. Аха сара сахьгылазынтэи сацэымџашьо избон уи ашэтра иафыз Елана ссир шлакэыз.

– Сацхъа шэааины шэыпшызма? – лхэеит уи, лнапы хтцаны ацша иалтозшэа исымылхырц.

– Мап, Елана, сара иацы бахьыспыртцыз атыц афы сыш-быхэапшуаз сшанханы саанхан, уажэыгь абра сгылан!

– Ассир шэхэоит! – лыччацшь зегьы нагзаны лхы-лфы иаизоумьжкэа, мацк дахьяацхашьаз, акацшьра илфьыкэлаз аччацшьи иареи анеилала, ашэацшь анкыдло ажэџан шыкало еипш, даагэыкхеит. Нас исалхэеит сара ател санасуаз лара даџа удак акны апианино афы ашэак анотақэа рцара дшафыз, апианино абжыы ател асыбжь ишылнамырхаз. Лан шлакэыз ател шытыхны сара исацэажэоз. Илхэеит лан лара мыцхэы бзиа дшылбоз, лаб иатцкысгы, иаха иахьеи-либакаауеи, насгы, алитературеи, асахьатыхреи, амузыкеи ухэа рфы акреилизкаауа, хаамтазтэи культура харакыла иаазоу ауаа дышреиуоу. Лхатэы бызшэеи аурыс бызшэеи рнаџсгы, анлыз бызшэа аччахэа ишылдыруа, ашкол афы рцаџыс дшыкоу. Лаб избыхэгы кыраамта илхэон. Уи дышсахьатыхфы цэгьамыз, абаџхатэра шимаз. Аха ныкэара данцалак, мызкы-џымз данынхоз шыказ, лашья хэычи лани лареи мыцхэы даныгэхьяаргалак, ифыханцақэа цэырганы ишрыхэапшуаз. Лан илгэацхоз-илгэампхоз иаха днахыкэша-аахыкэшан илхэон, аха лара лакэын абгыжэхэа изамхахэоз. Аха, зегьакоуп, уи атыцантэи аказаратцааџэа ибзианы ихцэажэахьан, имачымкэагы зцэыргақэтцақэа рфы итыхимтақэа ахатыр рықэтцан, акьыпхь афгы избыхэ рхэахьан. Нас илхэеит, уажэааигэа кыраамта аџныка данымаа иахьысыз асабшеи амфьшеи рзы лан илдыруаз чкэынак даашьтыхны машьынала Афон ианнеи, нак шыхак ахь кыраамта шыапыла икыдлан ишцоз, ааилашэшэымтаз иеыпцхьакны реиха ацсабара ахьыпшаз тыпкаф аусура дшафыз дшырбаз. Уа ианнеи лани лареи дзылгахьаз аус-

умтақәа кыр ишыргәапхаз, аха еихаракгыы дара аниба игәалақара иацлан ирзеитеихәаз ажәабжь уажәыгь лара лгәы иштымтәоз. Уи ажәабжь зызыкыз асахъатыхоы ихъзи ижәлеилхаштит, аха илгәалашәон уи ажәатәи ашәышықәса дшатәыз, псра зқәымыз асахъа ссирқәа штыххъаз, атыхәтәан дәык ағы згабк акалачкәыр азна ажъеикәатцәа датқан лсахъа тыхны даналга иара уатцәкья иааныжъны дышщаз. Пытрак аштахъ иара ишкол ағы атцара зтцоз сахъатыхоык ибеит, рдәына еикәатцәак апынтца шәжъза, азгаб лыпсы таны акалачкәыр азна ажъ датқан, дгылаз цышьаны асахъа иадтәалан ажъ цырақәа лцәафарц ишағыз. Уи ари афыза ассиртцәкья шибаз еипш, дыфны дааит иртцафы иғы. Иртцафы иеихәеит уи адәағы инижъыз исахъа шшедеврү, адунеи иахытцәарц ишыкәоу, ардәына апцхәызба зсахъа тыхыз лыпсы таз шцъанашъаз, уи еихәу кәзара шыкәам. Аха асахъатыхоы итихыз исахъағы данааи, ардәына шадтәалаз аниба, ипыххаа икәитцеит, итцафгыы диацәхаит: «Асахъа бзиацтгыы, – ихәеит артцафы, – ииашатцәкьян азгаб лыпсы таз ақара исызхагалазтгыы, ардәынагыы шәаны лымцан инеиуамызт!» Уи ашьтахыгы, ҳара акаҳуажәыртағы ханней, кыраамта ақазара ҳалацәажәон. Сара избеит Елана цәбыргытцәкьяны илдыруа, ибзианы исахъаркны алацәажәара адагыы, лгәаанагара ахылхәааргыы шлылшоз. Насгыы уи данцәажәоз, лара мыцхәы дахъссырыз акәу, дызлацәажәоз ахатагыы кыртцазкуаз, ипшз аз тоурыххон. Атыхәтәан апсшьащцәа рыпцхьарта адәағы игоз амузыка ҳацкәашарц ҳцеит. Уа есымшагыы уаала итәын, еихаракгыы акәашара анықалоз амшқәа раан. Икәашоз кәашон, имкәашозгыы атәартақәа рғы итәаны ирыхәапшуан. Аха, уи ауха ҳа ханней акәашацәагыы акыр иаапсахъан, урт аилашәшәра иалагаанзагыы ҳахьтәаз акаҳуажәыртағы рмузыкабжы нафуан. Атыцантәи ацкәынцәагыы рқазара цәырымгакәа иаанхар ҳәа ишәозар акәхарын, дасу иахынзарылшоз ак агмыжкәа икәашон, иаапсахъазгыы рызгабцәеи дарей атәартақәа рғы иахьтәаз, атәа кәата иахагылоу ацә кшақәа реипш, уаарывалар рыбақәа цәрыкшапаны иухәапшуан, рызгабцәа дара рлаф аткык

ргэы хызхша ажэак рахэан, кэашара иугар хэа ишэаны!
Еланей сарей кыраамта хайцыкэашон, аиашаз, уи убас
ипшзаны дкэашон, лара данней нахыс хаварафэы икэашоз
атыпхацэа, рытцккэархарцкэарытцыхэхэозшэа, рыцкэынцэа
рцэыпцашьара иалагахьан! Дара ачкэынцэагы рылацш
уажэы-уажэ хара хыхыкэашоз ихаларыкшон. Аха лара
Елана амузыка убри акара датэнатэхьан, урт рылацшкэа,
лшьатцатэкэа ирытцахэмаруаз ахахэ ссақэа реипш, иахагы
рыцсақынза иналгон. Са сгэанала усқан уи илхаштхьан
зегы, иаалыкэыршан иказ хэа акгы лбазомызт,
сылхаштхьан иара сара схатагы, акызатцэык амузыка ссир
дыштыхны дакын, амала, ианынтцэалак, ихааза ччацш
пшзак аакэыпцхон лзамфа. Даныкэашоз иара уи аччацшыгы
нак лгэатцахь цьара итцэахны ишыказ лхаштуан, алашара
адэы иахьынзақэыпцхоз хкэашо ханнеилак, сналцапшун
уи, лыччацш гэхьааганы. Ицэаушьашаз, усқан ларгы
дамеигзакэа илшон. Амала, акэашара данналгалак, атцэа
кацш амра зкэыпцхара иакэытцыз иаха мацк ауаркалеишьа
аешацсахуеипш, иаха лхы-лфэы ахэыцрей агэы хытхытрей
аныпшун. Цытрак ашьтахь, акэашацэа ааныжыны, амшын
ахыкэ шыказ, ахэылцатцэи апшахаа лбаадауа, аоныка
хдэықэлеит. Амала, ханаауаз лара мацк дыццакуан, илыз-
гэамтазакэа акэашара дахьаланагалацэаз азы, ицаз аамтаз
аоны илыцэшэар хэа дшэаны. Рыоны ханаавала, исалхэеит
уажэы аурыс литературафэы Достоевски ироманк ишахысуаз,
ларгы акыр илгэапцханы апцхара дшафэу, уатцэашьтахь
акласс афэы аилыргара шрымоу ухэа, уатцэтэи хайцылара
иапырхагахоз аусқэа.

– Амала, уатцэашьтахь ахэылбгыча хэа хыхь шэнеиуазар
сабгы дкалоит, усқан шэеибасырдыруеит.

– Хымцада снейуеит, Елана, баб итыхымтақэагы
срыхэацшыр стахуп. Насгы... шыта шэара хэа бысма-
цэажэалан.

– Абзиараз, нас шыта, уахатэи ала, – лхэан, лнап сара
сахь афеалырхеит. Са сахьгылаз ауафэы игэиеанзамкэа
ижэа икэтэарц иааиуа ахэыхэ икырц дгэыргьатцэа

дшыназытрысуеипш, снапы афынасырхеит. Шөымтак акара ус хшанхашәа хайғапшуа хгылан, нас, атыхәтәан ханеипырцуаз азыхәан итдәахны илымазшәа, ихааза деитаасғааччан, лнапы сымхны лфыналхеит. Кыраамта лара лсахья атх ианысцәалазгы, адсатцлақәа ирытцгаз акатранмфа ианыфны иаафуаз лшьататәқәа рышьтыбжь, атыгә-тыгәхәа, еимхәыц еихацсабжьтас, слымха итафуан. Ус, аихацсара иағыз аимхәыцқәа зеггы зхацсаз арахәыц аапытлазшәа, афны шкәакәа ду актәи аихагыла даныфнала акәхап, уаха чытбжькгы маафзеит. Са сахыглаз, сгәыс-ғанзамкәа схағы иааиз поетк ицәахәакәа, атх алымха стахәытхәытүазшәа, инальшьтасхәеит:

Дышцаласыз!

Атдыс еимаа лышьазма?

Уи аеынгы Еланеи сареи ианеибаххәахьаз аамтазы ахәылбыгәа рыфны снеит. Рацхья ашә ағы атәтцәа санас, ишыхтыз мфашь, шыапышьтыбжькәак, иццакны, адашь-ма иахьықәсуаз, ирцдәоу ампыл ишьтыца-шьтыцо ианеиуа абжы аипш, сзидгылаз ашә ишазааигәахоз слымха интасит. Нас афнутқала ауадақәа ирыфнысуаз цшак иааимнапаазшәа, абжы мыргазакәа иаатит. Аха сара рацхьатқәкыагы уи дызбаанза ашә анаат, амагнитофон ашәа хаа иахылтүаз сааимнадеит.

– Хшудыпшыз иаамтатқәкыан уааит! Бзиала уаабеит! – лхәеит Елана дгәыргьатцәа даасцылан, дыччо.

– Бзи збаша! Еибаххәаз аамта мацк сагхазар қалап.

– Мап, мап, зынза ибзиан уааит, – азал ханыныфнала, лани лаби саадлырдырит.

– Саб, ари Леуан иоуп, Леуан атыхәтәанзатәи! – лхәеит Елана, лаб акраамта ицәызны иказ, даара пату зқәйтцоз сахык цшааны илдырбозшәа!

– Сара агәра згон ани аповест ағы иршьыз ишьтахыгы даәа Леуан ғыцкгы дышгылоз, – ихәеит лаб, дзыкәтәаз адиван ағы иикыз арепродукциякәа нықәтданы, снапы сымхуа. Уи иоужны иғаз ипатцакәа мацзак ашлара аархыфлахан.

– Ари сан лоуп, – егыи ауадакынтәи ашә иаалаххыз лан лахь сырпшуа җаалтит Елана.

– Җаибадыруз, – сҗәән, снапы аалымышхит. Сара агәра згеит убри ашәымтаз ател аҗынтәи исаҗауаз лыбжыи хаа еипш, лара лхатагыи аҗалалра шлытказ. Пытрак ашытахь, хшынеицәажәа-ааицәажәақоз, Елана, – астал срыхиеит, шәааи, – хәа лыбжыи аагеит азал аҗынтә. Уи лыбжыи иахья апшәмара ахьатцубауаз азын иаҗагыи игәыкын. Азал ханыныфнала, цыбыргытцәкьаны галереиа ссирк хны-цдалазшәа стәы аакалеит. Уаҗа икыдын Леонардо да Винчи, Рафаель, Микеланцелло, Тициан ухәа италиатәи ахьтәы җыхантатә шәышықәсазы аус зуаз русумта дуззақәа: «Венера асаркья апхья», «Флора», «Венера Урбинсктәи», «Ипшью Анна» ирықәтыхны. Урт рнафс икыдын Александр Чачба ирепродукция ссир «Апхәыс лпортрет».

– Сара еиҗаракгыи сыззааз шәусумта җыцқәа сры-хәапшырц азоуп, – сҗәеит сара астал саннахатәоз. Асахьатыхыи даччан, даасҗәапшит. Уи ашықәсқәа идыршлаз ипатцақәа адәахыи ицәыррымгоз иччапшь анрыцәца, уафы зыгәфара имкуаз, арахь есымша иччапшьны ихы-иҗы икәызшәа иаакалеит.

– Уртгыи нас, – ихәән, аказара аамта тынчла, иаҗа агәтахьыцра зтаху ак шақәу сеилзыркауаз, ихы-иҗы аччапшь ныкәлеит. Нас, сара сышқытатәиз анеиликаа, кыраамта ақытақәа дрылацәажәон.

– Иахья, ишубо еипш, ақытақәагыи дара ртәала амҗа-цырра хәыцқәа мөапыргоит. Аизхара, аҗиара атыцан, хыпхьазарала даара иахьҗару ыкоуп. Уимоу, уажәааигәәнза ацыцьяхәа ауаа рыла иахьтәыз аҗаблақәагыи, уажәы аҗар алтны ицеит. Урт ақалақь ахь раарагыи хшыфла еиҗекаатәу акакәны икоуп. Иаххәап, ыцыца-хыи ахәыцқәа змоу азәы дааишьтыр калоит, ара дынхааит, царак итцааит, уск иуааит зхәаз еипш. Аха уа иаангыло даныкамла, ақалақь зынза ида псыхәа амамзар ак ухәап, аха, уатәи адгьылқәа рныжьра мышкымзар-мышкы хәхьнархәуеит даара. Уи иаанаго, адгьыл абзиабара халшом хәа ауп.

– Са сҥны хэычқәак атцара ртзон, зны-зынла ақыта пхызла иаабалоит рхэалон ханаацәажәалоз. Дара ииашатқәкыан ақыта иаазахъаз хэычқәан ашкол италаанзагы, аха рабацәа иаха арахъ акультура рылсып хәа иааргон. Ас ҫынтә-хынтә рақара ирхәо ансаха, ртаацәа рацхъа срацәажәеит, нас ашкол адиректор. Ажәакала, абыжьбатәи акласс ианалга рқыта школқәа рахъ ихынхәит. Изласахауа ала, атцарагы ртоит, иахагы ргәы ртынчны ирызхауеит, – лхәеит Елана лан, лус хэычқәак иахьрыхәаз уажәы ианаалгәалашәа дааигәыргъан.

– Амала, ихәартам ҫаггы ыкоуп, – ибжыы харакны ацәажәара дналагеит асахъатыхы. – Уажәы шамаха, мацк ақара, инанамго азә иакәымзар, зеггы абаатә ҫнқәа дыргылеит. Агәтәы ҫнқәа шамахамзар раамта аиасра иа-ҫуп. Дара ацсуа штәқәа рхатақәагы уанаарықәлалак, акәасқәа ҫнқәа халапш ахьрышыцылоу акәхап, абаатә ҫнеихагыла цъара акала ирнымаалошәа, хаблақәа ажәытә ҫнқәа гәхъааго аимдара иалагоит. Ганкахъала, абаатә ҫны злацәгъам хәа сгәы излаанаго, знык ақытаҫы уи, азәы игәыла диҫыпшшәа акәзаргы, ианиргыла – нас уи ныжкны ақалақъ ахъ дызцазом. Ажәакала, ус ухәар ауазар, иаха ицъынцъхоит аитамтира азыхәан.

– Саб, саргы ақыта бзиа избоит, ари ацхынрагы сцар стахуп, – лхәеит Елана ахәычы ахәмарра анигәаладыршәа, ахәмаргақәа рызхъра даналаго еипш.

– Бхашьтуеит, хымпада, амала, уажәы бнеины апианино аҫы ацсыуа ашәак хазхәа.

– Аублаа мхәцъырлашә иашәа ацхәа, Елана, аублаацәагы рлахьынта аахгәаланаршәап... – лхәеит лан, ауатка зтәз афырцъан сара сахъ даахан иаакәыргыло.

– Сан, уи ацхьарцоуп иаха изнаало...

– Егъаурым, апианино аҫгы хазызырҫуеит, – асахъатыхы азырҫора иҫаазырхианы даатәеит, рацхъа ргәыр-ҫанылтцарц лтахызшәа, аклавишқәа лнапы аарҫылшьбит, нас илақәхаз атон ала иархәо лҫыналхеит. Цытрак ашьтахъ, иаха иахаракыз атон аҫы данааи, ажәакәагы гәытшьаагахан иаацәыртцит.

Уа райдагәышыа, иркыкы сыпхьарца!
Блас ура усоугәышыеит сыблакәа анца!
Гәыгырта змам, дад, иразкы шәышәуп,
Атх лашьца далахеит, имџа лашәуп!
Ан длымтџоуп лычкәынзатә, даџуп ацсра,
Дыргәыгуа даалгоит жәымтәцәгә лара...

Сапхьа иаагылеит зычкәын дыжкьџо ацсәәахә дизымтџо ан лгәакра. Нас аублаа зегьы. Атдыхәтәан амхацьырра, ахтәахьпсаара... Избеит снарыкәыпшызшәа итацәыз ақьаптәкәа, амца зылкьоз аисыр џнқәа, иџкьаса инеиуаз асултән иасқьар, дәхәыпшк аџы зәыз пшза шыкьыркьыруаз иагәыдтән изшыыз ачкәын, зыбзиабәџ дантәдырха азы зәазтаз азгәб. Урт зегьы ашәа иагәылан, амала, ажәакәа рџы зегьы цәыргамызт, хәмацара хрызхәыцырц иааныжьын. Пьттрак ашьтахь иаәџахтәеит лабжыштәс ипшзәз ашәа. Елана лчабра лыблакәа инарытшьны апианино днапьртцын, егьы ауадахь дныџналеит. Икалап уи аублаа лашә иакәызтгьы атдыхәанза изхәахьаз, егьырт зегьы абжаранза ишнеиуаз, иацыз агәырџа рзышьтымхкәа ахәара иакәыттуан.

– Бымтәыуан, Елана, бара иахьынзәабхәаз иссирны ибхәеит. Уи убас иахьыхьантәз азы акәхап алашәгьы иблакәа зицәагаз, – ихәан, асахьатыхџы иешааиргәтәазгьы, пша хәычык анасуа абыгькәа шыкәацо шубо еипш, ибжы гәырџа џыцк алубауан.

– Жәларык рхьаа зхәо ашәа итынхеит алашә, – лхәеит Елана лан, ахәыцра зхубаалоз лыблакәа урт ажәакәа рышьтахь мацк алашара аарылпхан. Уи ауха атх акыр инаскәаанза, асахьатыхџы дхәцәажәон. Уи ирацәаны иахзеитеихәеит ажәларкәа ртоурыхи ркультуреи ртәы зхәоз ажәабжькәа, аха, зегьакоуп, сара истахьтәкьаз уи исахьакәа рыхәапшыха смоузакәа абзиараз хәа рахәан сәеит.

Ғымшкәа аатхьан хәитеикәшәеит Еланеи сареи амшын ахыкә аџы, дара рыџны азааигәара. Уи аены ихәзбеит ақалақь иахагылаз ахәы харак ххаланы акыр хныкәарц. Уа хәылбыгәхала апша хааза иқәсуан, игәхьааган икоу рзы апсаатә рацәагьы зыбжы уахауаз рацәан. Насгьы еихә-

рак уа бнаран, амашынақәа злахалоз амѡа уаанытцыр, амѡахәастақәа унарныланы ашьха ахыцәқәахь ухалон. Усынтәи уахынла ақалақь пшзаза уалапшуан. Уа ханхала, цытк хаатәаны хапсы хшьеит. Нас Елана илкыз ашәтқәа налган апантеон ағы шәкәыѡѡык ибака инавалтцеит. Ус акәын, лара излалхәоз ала, лани лаби арахь дрыцны ианаалоз ишыкартоз.

– Жәацы саб ақыта далацәажәеижьтәи игәхьааган сы-
коуп, – лхәеит лара, снапы ааужьны, сапхьака лғынахо.

– Хара хәмацара хәкәзам, иара ақыта ахатагы рхы иахәо
ианыкала зпацәа зпыртцны ицаз ан леипш, хәгәхьаанагоит,
– схәеит саргы, сымцеижьтәи стәы иаатцаланы!

– Шьыри, уатәи азиасқәа рғы аеыкәабара зыцсоузеи!
Мамзаргы ауасақәа ахьхәуа адәағы утәаны рыхәапшра.
Урт еипынкыланы ахаскын анырфо, шака пату ақәтцаны
имыццакзакәа ирфозеи. Нас ианаатәалак, ажахәара иала-
гоит. Рышәахәабжь ауп зынза ихааза угәы иқәымтцуа.
Шака иссирузеи, мамзаргы асыс амра ақәыпхо адәағы
ан ахы адтцаны ианыцәоу. Иуцәымғыхакәа иааигәаны
узырхыпшылар урт абла хәычқәа Рафаель исахьақәа
рғы итху амаалықь хәычқәа рыбақәа реипш ихалалза
икоуп. Урт кыраамта рыхәапшра еихау гәахәара ыказам
сара сзыхәан. Избанзар, усқан дара апхыз хаақәа ирылоуп.
Еихаракгы, ранацәа рыхқәа анрыду ирахәтза ауп ишыкоу.
Настгы, Леуан, игәаутахьазар, ақытағы, урт уара тахарак
акынтә улакәны уанрыхәапшуа, дара казгык, ма қяпцтак
ианықәу, аныга шейбгоу ифьтцакны ахшжәра иағу ачкәын
иныга иахьыкәкәаны илеиуа ахш цәыкәбар шкәакәақәа
реипш ауп, шытыбжьык раҳаны еибарығны ахықә иан-
тало изеипшрахо. Избанзар, урт убри акара ргәы тынчуп,
ипццоуп, ачытбжьыгы дара рзы игәыткәагоуп.

Ус, хәычы-хәычла ихамбазакәа, хшеицәажәоз акыр
хнаскеит. Ажәәангы аахәашьын, знык-ѡынтә ракарагы
иаадыдит. Убри аамтаз, хшазыпшзамыз қәаршѡыкгы
аакылкәеит, Елана лнапы ааныскылан, иаха атлақәа еилач-
ны иахьейкәагылаз рганахь хғынаххеит. Урт ақәаршѡы

шаауаз анырба, еихаракгы адыдбжы анраха, ишэаны иааигэыдеибэхэалазшэа, рымахэқэа еикэыршаны еид-гылан. Насгы урт ашэтцлақэа рыбгьқэа иаха икэазын, ақэаршөы зынза харзацөымыхьчаргы, агьырак дара иныркылон.

– Зегьакоуп, хбаазеит, – лхэеит Елана, лыбга атэатцла инадцаны, ақэа илфанагалоз лыхцэқэа лхы-лфы ахьырцэаапшуаз, амахэқэа ирылпхо тамақацшытцас игэыкза. Итцабыргны, уи хыхь илшэыз лкбаф шкэакэа иаалсхьан, урт атцлақэа рахь хэоны хнеиаанза. Дара ақэа цырақэа илеиуазгы шэпан, ажэфан иахьак зынза иаеигзакэа иланашьтуазшэа.

– Ахьта бакыма? – схэеит, лнапқэа аасыргэгэан. Аха лнацэкьарақэа щцэаакызгы, ипха-пхаза икан.

– Мап, Леуан, сара ақэа анауа адөы ацэылара иахагы бзиа избоит, – лыхцэқэа даарыхан, лышьтахька лыжэфа иныкэылтцеит. Ибзиан ицэаакхьаз лкбаф, апстхэакэа ир-тцэахуа амра аччапшь мчыла ишрыланарпхо еипш, лжы капшьза иацэаапшуан.

– Елана, бара ақэа банапка иахагы уамашэа бгэыкхеит, – лзара снапқэа аакэыршан, зынза саалзааигэахеит. Ақэа иарцэаакыз лыхцэы афөы хааза, ицсырмачгахан сцынтца интасит. Нас икэымшэышэза лцэа снахьысит, еихаракгы аттэаара иафыз лгэыпцхэқэа, хара уахкымсын рхэозшэа, икьакьаза ианаасыдгыла, мцак хааза схы инаркны сшьа-пақынза инасхьысит. Убри аамтаз, ицэырханы апхыз ссир алтра иафэу иеипш, лыхэда тцкэашаа инаркны дыгэзуа сфынасхеит.

– Леуан, иахьатэи хныкэара сара исзымдыруа ахэ-маррақэа алазам!

– Елана, ари хэмарразам, ари бзиабароуп, – схэеит, лыхэда агэызра саакэытцын, дсыцэгэаар хэа сшэаны сыл-фэапшуа.

– Ашьхьцқэа ашэтқэа ианрыдтэалоугы абзиабара ахьзума?!

– Ааи, Елана, уи азоуп амати хааза изынрыжьюа...

– Азыркәиқәа атцх ианалоу?

– Азыркәиқәагыы атцх бзиа ирбоит. Урт идырлашо амца адгғыл агәы арпцоит, уатцәтәи амш ашара шацу агәа-ладыршәоит. Мамзар агәы тќьаны ипсуеит адгғылгыы.

– Сара урт баша ихәмаруаз цыышьон!..

– Мап, Елана, урт ахәмаррақәа зегыы ирыхъзуп абзиабара!

– Аа, – лхәан, акы деипхызуазшәа леаалыртынчит.

Пытрак ус дгылан, нас, – абри аума абзиабара захъзу, – лхәан, атцәаххәа сзамфа днагәзын, днасыдќьан, дыфны ахықә шыказ лфыналхеит. Саргыы сыфны слышьталеит, избанзар, ақәаршфы иарцәаакыз ари ашьха иафәпсаз амфәхәастәқәа зегыы, ал ацәа ахыхны атцәрырала ирныпсалазшәа, хых икәаханы ирықөыз анышә қапшь ақәа ианарбааза, ушьапы ишакәым инықәургылар иутцнаќьон.

Аха лара даанымгылазакәа дцон. Иќалап уи лшьапы цшзақәа аратәи амфәхәастәқәа иагъа ифыргыы, ицаргыы рыгәра ргозтгыы. Убри азы акәызтгыы дара рхылағбарақәа зегыы иашароушәа зылдырбоз. Ус дышнеиуаз, кьанц қал-тцозшәа тцлакы ашьапы днахыысын, деитәфны лфыналхеит. Пытрак днеихъан еипш, деитәахъапшит, кьанц ззылуаз атцла лыхъзарц ахәтаны, аха иара афра аналымша ирыцқашъаны даахәапшызшәа. «Кьанц, кьанц!» – лхәеит лыбжыы ныхтцаны, атцлақәа зегыы кьанц ззылуз атцла рымбазакәа рааигәара ирцәымнеирц ргәыреанылтцозшәа. Нас деитәфны лфыналхеит, аха лытцкы акалт инахыысыз махә хәычык ианфәа, луатәакәа рќәашра мацәыстцас атцлақәа инарылачҗеит. «Кьанц, кьанц!» – лхәеит еитә, амахә хәыч дызкьанцыз атәалымбазшәа! Аха сара убри аамтаз хазқәыз амфа иатцган инагаз амфәхәастә санылан, Елана дназгоз амфа сатцысны лапхъака скылсит. Ус ларгыы дыфны дышнеиуаз, лымфа сангылазшәа анылба, «Леуан, Леуан атыхәтәанзатәи, уара ускьанцхәеит!» – лхәан, санлышьтала лыҗесылмыркырц дыфны атцла акәшара далагеит. Аха нас, амра иацгыло ахылфәпсылфә шнеиуа иназыдгыло атцла аешналанажъуа еипш, леаасгәйдлыршәлеит, уаха афра лылымшо даапсахъазар акәхарын.

– Елана, сыхаара, сымш, бөйртынч, – снапқәа аалыкә-сыршеит. Уажөшьта дансыцәца, алашьцара дшысцәалазуаз агәра згон.

Елана саалыхан данаастгәйдсыргәгәала ауп, адунеи ахаара зегьы, ацшзара зегьы снапафы ишыказ агәра ганы агәйргәара санышьтнах. Ускан, быжь-цштәык змоу ацә-кәа уанахәапшуа, абжьыцштәыкгы зныкала улацш афы кыраамта ихызарц шутаху еипш, лхы инаркны лшыапа-кынза сылацш лыҕагахон. Ларгьы лыцшзара, лцәа-лжбы акәымшәышәра зегьы сара сыгәра ганы исылтозшәа ләы-настгәйдлыршәлеит.

– Ашьхыцкәагы ашәт ианаадтәало абас аума ишыр-хәо?! – лхәеит лыцсы анааифылга, лцынтца хәыч иоунажбуаз лыцсыц пха сгәышцы иахырсуа, ақәа цәыкәбарқәа рыхьта сацәылыхьчарц лтахызшәа убри ала.

– Ааи, Елана, уртгы рбызшәа рыцха атцкыс ихаауп, – схәан, снапы лыжәаа иныкәсшьын, ишназгоз, леилак злеибаркыз ахәынтәра ианнакәгыла, снапқәа ааусыжбит, амати еизызго шьхыцк самхаркәыцыр хәа сшәазшәа! Еланагы даасәапшит, лхы-ләы ицәашьахәыз зцаарак анырцшуа.

– Кьанц, кьанц! – схәеит уаха егьанысәамшәа, саргы саакацшьхан. Нас даастгәйдсыхәхәалан, иаакәымтцзакәа ақәа хшапкозгы, атцх наскьяанза ллымхә сҕахәйтхәытуа уи ауханза ихәыцмыз алакәкәа лзеитахәара сафын. Ларгьы ллымхә кьдтцаны дысзызырфуан, избанзар, урт рфызцәа алакәкәа амшын иатцәа ацәкәырцакәагы, лара бзиа илбоз ари ашьхагы, асара хәыцкәа рыбақәагы игәагьны ила-рымхәазацызт. Убри азыхәан мацк ларгьы ихааза лгәы атыпсаара иафын, уашьтан дара рылымкаа арт реипш иказ алакәкәа мазала дахьырзызырфуаз лытцырхыр хәа дшәозшәа. Нас, амәа ханныкәлагы, кыраамта урт алакәкәа, уззыцшзамкәа иаацәыртцуа азын царцалыкь еипш, лара дахьрылаз цәалшьон. Ашьха халбаан акалакь ханаалала, аамта акыр ишынаскьяхьаз зхәоз ақалакь иахапаз атынчра акәын. Амәақәа рфы, зыфныкақәа рахь иццакуаз азәык-

оыцъак рнубаалон. Ақалақь ағы азәзәахъан, уажәшьта ашьыжь агәы цкъаза, икаххаа ирпылон ауаа. Аонқәагы рылашарақәа зегы дырцәахъан, амала, Еланараа рыоны ханаавала, ахәбатәи аихагылағы уадак иғаз ахышә аонутц-қала алашара ахьадыцхалоз, «уаха уцқа дынхацәеит!» хәа зархәаз аб ихы-иґеипш, ақапшыра аахыолон...

ЗЫНАСЫЦ ЗЫЦНЫКӘО

Ишцапагаыз лынапшышыа,
Исхәеит усқан, бца, бцагәышыа!
Б. Шьынқәба

Ацкәын уи аены агәра игеит анасыц шықаз. Уи ахыз рхәоит акәымзар ахаангы ус азәгы имбазацызт. Иара ауағы игәы итоуп, ицәа иалоуп, ицәыртңны адәы ианықәлогы ахауа апштәы амазар акәхап, аха абри иара акәтәкьюуп хәа уағы илапш ахьымсыц. Уи агәра игон анасыц шықаз, знызынла иара азхәыцра даналагалак, ихааза ицәа дтыцсауан. Иахьынтәиаауаз изымдырзакәа гәыргъарак ицәа-ижы иалалон, идақәа иаха иццакны ишыа ртахәмарра иалагазшәа ибон, иқышәгы изгәамтазакәа аччапшы аақәыххуан. Усқан уағы дипырхагахар итахымызт, ихала ихы даназынхоз, азәгы данимбоз инасыц иаха дацәажәозшәа игәы иабон.

Уи иара абызшәагы акалашәа иқан, ахаан ибжы тыган даламцәажәацызт, гәаныла акәын еибырхәоз зегь шеибырхәоз. Аха уи инасыц гәаныла далацәажәозтгы имацара дықазар акәын, цъара иидыруа азә дааикәшәар, нақ хараза игәатцахь днахан итәахуан. Ус иқазшыан иара. Ишцеиурыз, нас, ацкәын... Дызмыртәоз, дызмыргылоз ак итқан...

Уи аены амшын ахықә ағы дибейт лара. Лара усқан иара ипсы тоуп, адунеи дықәуп хәангы дықазамызт, амала, иара есымша ихы агәра аиргон уи ус акәымшәа, иара дылдыруашәа, уимоу, амәағы цъара иааикәшәаргы дымәашьазакәа апсшәа иалхәарашәа. Иара шақа длызхәыцхьаз, шақантә

пхыз дйбахъаз акара, ларгъы дизхэыцхъазшэа, пхызгъы дылбахъазшэа. Аха лара дызгабми, уи ус шакэу ахаангъы илхэом хэа игэы иаанакон. Ларгъы хымпада лынасыц дацэажэон, абри иара иеипш, ауаа дрылтны, азэгъы ибжбы ахылымхауа, иахылыпыхагам, мыцхэы иахытынчроу амшын ахыцэан. Настгъы, лынасыци лареи реицэажэаразы, амшынгъы кыр дазыцшызар акэхарын, ианымцэцэырцо, ианымеисуа, абас, абыржэеипш, иара умбозар, амшын тоу-итаму узымдыруа ишышьылахаза ианыкоу аамтаз дааит.

Уи, абнахэаса аныштэуа абнара ишылыгчцауеипш, убас дыцшзан, убас лфызцэа дрылыцхон, ацкэын знызынла гэаныла лыцэшэара далагон, абри акалак зегъы афы ларацэатцэык лакэызшэа абас еинаалоу, убри азыхэан, лынасыц алацэажэарацэа ус имариамшэа, лацэажэара цэгъазшэа, уимоу, лара, лхэыцрацэагъы амшын ацсызцэа реипш ирацэазшэа.

«Иагъа ус иказаргъы, – ихэеит ацкэын енак гэаныла, аегъы зны агэра пнатцэоит, анасыц акэым...»

Ускан ацкэын игэы ицэикит лааигэара днеирц, аха илеихэашаз акгъы збаны имамызт, лыхыццэцкэагъы издыруамызт, аха гэаныла, анасыц хэа акрыказар, ихэатэу иара ахата иацшаауеит игэахэит. Лара лышьтахыка дуней хэа акгъы нымхазазшэа, амшын ахы дыцшуа дгылан, ацкэын уи лхэарцшра, лхэыцрацэа рылхра ахаангъы изыгэагъуамызт, аха игэафы агэра игон, уи данаалывалалак лцэа иалашэан лымацара даапшуеит хэа. Аха лара дахыгылазгъы дымтысит, ускан ацкэын, мчыла, еита ихы агэра аиргеит, лхэыцрацэа рылтца ус ишымариамыз, иара анасыц макъана ишицныкэо, аха мацк ацеипшра шатаху...

Ацкэын даахыхэын ацса харакцэа ацшқацэа реипш апальма еитцэакэа ргэыгтацэахэан иахыгылаз абацхэахы ифынеихэит. Уи уажэшта дыццакыр ицахымызт, настгъы иара илаз аказшыакэа рахытэ, зегъ ратцкыс ицэгэоуп хэа дзыкэгэыгуаз ацхара акэын. Иара убас дыкан, – дышуаф бзиоу, цэгъак игэы иштам идыруазар, ауафы иахыахэлаанза ишыапы даг-рагылазаргъы ичхауан.

«Уара узшаз, – лхәеит ианду цсата шкәакәа рыцха лыпсы антаз, зны аишәаҕы итәаны акыршырфоз даалкьан иныхәаҕа аашытылхын, – уқьиацәан уишеит, ааи, ааи, цуҕак рызхара ақьиара умацара иулоуп. Амала, убригь хәычык ақьышра атцазар ауан, нан, акәымзар, ашәыб злачеипш ухәнажәоит!»

Убасқангы иара ҕимтзеит, амала, ихәар итахын ди гәышья, бара бхабзиарақьнтә бцәажәеит акәымзар, сара убри ақара сабақьиаху хәа. Аха имхәеит, лара ус лгәы ианаанага, илымаикуазма?..

Ацкәын дахьтәаз абахчаҕы, аилашра иаҕу ахьурзеипш, иааикәыршан «кәыт-кәыт, чыт-цәйт» хәа атцарақәа рыбжәеилацса гон. Уи уантәи азҕаб иахаҕы дибартан. Лара амшын ахь лҕы нархәны дышгылац дгылан. Ускан гәаныла ихгы гәыбған ааитеит иара, абри ақара хәыцра ирылаз азҕаб сылпырхагахон, аха иласхәоз хәа. Ацкәын лара зынза ҕынтә ракәын дахьibaхьаз. Знык, ақытақьнтә автобус дталан дшаауаз, ақыта уалсны арха уахьналалоз дақәтәеит лара. Дшынталазтәкья лыблақәа агәбылра рхыхәхәыла ишырхыз ацкәын иаразнак игәеитеит автобус, ахышә, лхы нкылырхәхәан, ахәычы дыкны игылаз ацхәыс қәыцш лахь ҕыналтит: «Ахәычы изаазгари санаауа?» «Бхата бизаа!» Нас, азҕаб данаахынхә днеины атыц ахьыказ тәартак аҕы ахәыхә еипш лееидыцсалан днатәеит. Аха автобус анындәықәлагы, уажәы-уажәы абни ахәычы дызкыз ацхәыс лахь дыцшуан. Ацкәын усқан избеит, ари, азҕаб лахәшья лакәызшәа, ара, дара рқыта уахьналсуа дрымазшәа. Иахья мөышан, нас ишца, лара лгәы ртынчны аҕны дзымтәазар акәхап, лахәшья лхәычи лареи гәхьяалган дааит. Ацкәын убасқантәкья еидизбалеит, уи абас адәахьяла дахьыцшзоу анаҕсангы, ҕынтәқалагы амытцмыць еипш иахаҕы дыцшзазшәа, ауаҕы игәбылра, игәхьяагара лылоушәа. Уи ус акәын, знык дзеигәыргыаша азә данибалак, нас аенынтәарак иқазшья бзиан, нанду цсата шкәакәа изылхәалон еипш «дыхәшан!» Убринахыс кыраамта уи азҕаб лыбжы хааза игәы иқәыҕуан, ирласырласынгы дигәалашәалон. Иара атцара ахытцо ауниверситет аҕы, убас игәаҕы итцәахны

имоуп ауаа, зпылара, збара, иара изы ныхэак иафызоу. Урт есымша уафы иимбо цхаррак рхылтцует, ианцэажэо аума, ус баша иангылоу аума, урт ирхэо-ируа, ачкэын еазэы изилатом. Даргы убас дырбон, знык-фынтэ ие-цэажэахъаз, изызырфхъаз рыцсы дырзалхуамызт. Аха урт еакала пату рыкэйтцон ачкэын, ари азгаб макъана дара дрылаимтцазац, насгы, урт хатыр зкэитцо ауаа бзиақэа зегы игэы ишталаз акэзам ари игэы дышталаз. Уи еакала игэы фылкаауан, уи лтэы шихэарагы издыруамызт, амала, азэгы диеипшымызт.

«Апату аенаргэгэо, ианазхауа, ианузнымкыло иахъзуи? – ихэеит гэаныла ачкэын, икышэкэагы ааччеит, издыруеит, аха исхэазом, уашьтаназ истцэахуеит!»

Азгаб макъана лылацш амшын ахь ишкыдыц икыдын. Ус, ачкэын игэеитеит, амра зынза амшын ишзаалаз, аташэара ишафыз. Убри аамтаз, илгэампцхоз акы лбазшэа, азгаб даахэны лфаалхеит иара иахь. Ааи нас, иара иахь акэымзаргь (ачкэын рацхъа иара иахь дааиуазшэа ихы агэра аиргеит), арахь, ақалақ ахь, иара дызтцагылоу абахча цшзахь.

«Амра анташэо дзахэацшзом, сара уажэыгь шытэак аныршыа ирыцхашьан сышзахэампшуеипш», – игэы интихэааит ачкэын.

Аха азгаб, арахь афықэахь дмаaikэа, иара уа, акэара агэтафы даатгылеит. Иқалап лара қытак датэызаргы, аха ақалақьи амшыни ргэыбылра лымоуп, насгы, ачкэын излагэеитаз ала, амра ташэаанза амшын афы аказаара бзиа илбоит, аха амра анташэатцэкьо дахэацшзом.

«Ускан лхэычра лыхъзоит, – гэаныла дцэажэон ачкэын, – ахахэ шкэакэақэа, ахахэ еикэатцэақэа еилыкэшэааны, нас уацстэык азна цырак еилацсаны, иршэны, ицсақьаны амшын иалалыцсоит. Нас, амшынгы хэычтас, лара иқалтцо агэацханы лахэмарра иалагошэа лбоит...»

Хэмар, хэмар, ус адыруеит, хэмар!..

Ус, ачкэын илацш инытцашэеит, цэкэырца дук, аеыхэеипш икэашза, лшыапакынза иааиуаз. Уи убранза сызнеир, настэи сыцсра цсрам ахэозшэа, ихэашхэаша ицеит.

Ацкэын убаскантэќа ихы иташэеит, азгаби иареи итцегы еизааигэазтэыша хтыск избарц. Аха уи макъана лара лхэыцраќеи лхэычратэ цэанырраќеи цќа дрылтцаанза лааигэара анеирагы лацэажэарагы дазыразымызт. «Кыргызчаз, Кыргызчаз», ацкэын уи ихыз злаз лакэк ааигэалашэеит, иќалап иаргы акала диуазтгы уи...

Ацкэын избеит, уи азгаби иареи кыртцаузшэа еибадыр-уеижътеи. Абар уажэгы, дара афыцъагы рымацара, аеыхэа цышэќаа ирыќэтэаны, ишьтхысаан, нтэара зыќэзам дэи иатцэак иќэлан инеиуан. Ацкэын итахын азгаб иапцъаќа дишьтырц, лара леы апысырц (ускангы гэаныла избеит, лара леы анапыслак, нас, шаќа гэахэарыла дыгехэо дцэажэоз, иаргы иччапшь мчыла иаанкыло илхэоз игэы ишахэашаз дазхэыцуан). Урт зыќэтэаз аеќэа апшатэќагы иапысны адэиатцэа рееиуатэны инеиуан.

– Аеы агэра ат, иаќабмырххан, – ихэон иара, азгаб лахь уажэы-уажэы днацшны. Аха лара агэра шылкыц илкын. Асырхэеипш апша илќанацсоз лыхцэцыраќаа, уажэы-уажэы лнапы цшзаќаа рыла иаалќыхны ллымхэќаа инарывтцалтон.

– Аеы агэра шаќоу анахашт, уаргы ушаќэтэоу ахаштуеит, – ларгы акыркырхэа дааччан, иара иахь даапшуа ќаалтит. Уи макъана зныкгы лгэы меиташэацызт, уимоу, ацкэын ицъеишьоз, иахырќангы дыччон.

Аеыхэа цышэќаа неиуан ишьтхысаа. Ацкэын уажэы-уажэы лара лахь дхэапшуан. Уи итахын диапижьыр, зны-зынла иара иегы аныќэашэа иаагирхарц агэра ааќаирххуан, аха зегь акакэын, аќбагы еиццон. Ацкэын игэеитеит уи адунеи азна дышгэыргэоз, аха, лара лќышэ цшзаќаа еихарцсны илкын, уи илтахымызт дышгэыргэоз макъана ацкэын илырбарц (ататцэах бзиа мыцхэы пату аќэуп!), амала, иќалап лара уажэы гэаныла арт аеќэа иахьа шыжъаахыс ирышьтаз, адэи цшзаќаа ихэуа иахьрыќэыз ицшааны икны иаазгаз, акэадыр налзаќэтан, аќамчы налыркны дэежэызтаз, иара ацкэын ихата гэаныла дылныхэозар. Уи ус ауп (иара игэеимтахъеи!) лара мыцхэы, дангэыргэогы, даныччогы, уимоу иара ихата даниз-

хэыцуагы, лхы-лфы атцкыс лгэы иахагы игэыргэоит. Лара макъана хэыч гэуп илызтоу, убри акара ицшқоуп, убри акара ахэмарра атахуп, абри адэы иатцэа иазгэыхэны иоуа иқэу аеқэа реипш, иахылызнымкыло зны-зынла лара лхатагы дацэыпхашы далагоит. Аха уи, иара изгэамтошэа каитгоит, иара зегь еилзырччаауа, ахэыц еиозыршэо, ани имбахкэа, ани имахахкэа, цыеи иафиршэарын, аха дкэышми, ихэозма, ицсгы иахимырзааит.

Ихэыцымкэа идухахыада, ихэыцымкэа идухахыада...

Абар, абар, аеқэа шытхысаан иқэлан иззнейуа адэы нтэоит. Адэы анаантэалак, нак атымитыша, хагеимшхара, шэыпсык ухазаргы цсык ахызынымхо. Уажэшты дара аеқэа раанкыларагы ус имариам, рагэрақэа цыртцэтэозар акэхап (ацкэын ус избеит!), аха хымапсыма инкылатэын, мамзаргы даеакала, ишизбалакгы акы збатэын, илырбатэын азгаб иара ихатцара. Уи ахзыргара илам, аха ара иатахын, нас ианбанзайтэахуеи имчгы, убригы азхытцра иаоызоуп, иандэықэла иузынкылазом...

Азгабгы илбон иаарласны адэы шынцэоз, нас шыбжэрабыжытэаз, иштышаз атца умбо, аха убригы, убри ашэарагы, лхы-лфы иқэымлазацыт, ани лхэычтэы гэафы итэахны илыман, излаэазоз ура идыр. Ус анакэа, иара диқэгэыгуан, иара, иара, хызыда-пшада ибжэазхыоу ирышьтрам, жэытэ аахысгы ахацэа гыефқэа забшьтра иақэашыыз! Ускан, убри ашэымтаз, ацкэын имбазакэа илалеит убас мчык, ихалеит убас бжык, уи ашытахыгы даназхэыцуаз кыраамтаицаишьон, «Сасыкэа хэыч» лхэеит азгаб ускан гэаныла, аха затца лыпсы иахылмырзаарыз. Убрицэкыагы лтэахит.

– Сэыхэдахь бааироуп, – ацкэын арт ажэақэа анихэоз, лара иэыхэдахь дыиаигахан. «Мархэац, мархэац!» даныццаклацэоз иаепнылхэалоз ианду лажэақэа ааигэалашэеит. «Ианиашыа ихатцашыоуп, дихеит!» ааигэахэит иаргы ускан, ианду лэапхыа ихы иркыиошэа. Азгаб даниехынитцоз, уи лзара анааик, атцысхэ еипш дласын. Ацкэын убаскангы

ихы агэра айргеит, лара уи ажэа ихэаанза хэа дыпшызшэа, лцэа-лжбы, лыпсы зегь иара иахь ииасхьазшэа, уи акэызшэа убриакарагы дзыласыз.

– Сеыхэа аасытцпраан сымтадырсит, аенышыбжьон, сашьцэа дукэа зэыр шэыкоума, изурызеи, изурызеи! – акыркырхэа ихааза дыччон лара, иеыхэда дахьыкэкиз.

– Башьцэа дукэа ихьмызгыршьашт, масар аандатцас сырхыцагэышьеит, – ачкэын излаиказшьамыз ала ибжы рдуны дааччеит, нас уи дамхагэаазар хэа дшэаны, днал-цацшит. Аха затца дымгэаарыз, уи ихэоз еихагы дааигэырған, аччапшь налэыкэххит. Нас, зны гэырғашэан, зны гэырғашэан илхэозшэа деитаналагеит:

Ақыта атдыхэан камчышьтыбжык гар,
Шэарт зегь рацхьа шэцэа ианыруан,
Шэанеимыртэоз ишпашэымбеи,
Хьаан ишпамнеи шэгэатца акынза!..

– Иаарараза, иаарараза, азаза бароуп, амра цхароуп, – ачкэын уажэы иахагы атэы алеитцон, аха убригь дамыргэаазеит лара.

Уи, знызатэык лара лааигэара даныкалагы, итцегы лызхэыцха, иахьынзайтахыз лацаажэаха имоузеит. Аха убыскан..... ачкэын уажэгы ихааза, аха шэазызаракгы ицэа-ижы тнарцсаауа дазхэыцуеит уи, ахтыс... инасыц ихэзеит. Ус калалозаап, анасыцгы ашэитышэи уахына-тысуа есымша иуцымкэа, аха ашэартара уаннакэшэалак ианыруазаап, иухьозаап. Ицеит аеыхэа. Аиашаз, иаргы даара крызгэагыуаз еын...

Дгыли жэгани аахыцхыцит, цакапшь иалалаз ахыц еипш..

Аеыхэа шкэакэа ныкэлеит инымтэазоз эа дэы иатцэак. Нас, кыраамта ицахьан еипш, ианыпшы, адэы ахьаантэоз, хэ-кэапрак афы икэгылан э-шьабстак. Азгаб лоуп рацхьа зылацш рыкэшэаз. Аеы апырцэкэа ааулыжын, ачкэын

уахь дырпшуа, лнацэкьыс хэыч бцъартцас дкылыпшуашәа инарықәылкит. Ацкәын данынапш, урт амра ашәахәақәа рыгерытан, еидиааз ацшлапкьақәа реипш рыхқәа еидтаны ишгылаз ибеит. Ицьюушьаша, дара урт ашьабстақәа убри акара ирзааигәахеит, аха имырхәзеит. Цытрак ирызнейхьан еипш, ахыкәалааипш ицоз аеыхәа, иангәаната акәхап, адыххәа, иара убри атыцаф иадырсызшәа амацара иангылеит. Аха ашьабстақәа, уаанза адәы иатцәа атдыхәаф цъара цытбжык гаргы хысыбжытцас иацәшәоз, уажәгы ишгылац игылан. Ацкәынгы азгабгы азәгы ажәак имхәазеит, аха иеыжәтцит. Цытрак фьмтзакәа игылан ипшуан. Убри ашәымтаз, убас икьыркьырит аеыхәа, аетцәа кыднацаап ухәарын абжы. Амца иалагылоушәа игәатеиуа ишақьшақьон, нас ажәван агәы кылнатцәартә иаакәырқәырын, ипан ашьтахьтәи ашьапкәа ирықәгылеит, убри аамтаз, ацкәын иикыз агәра аапнатцәан, адәы иатцәа ашьтақәа рыла агәы цәыртцәаны, гәырыз-шашәаз инытцаба ицеит.

Ацкәын иаразнак икалаз еиликааит. Ашьабстақәа шеидгылаз анаба, аеы хара иннажхьаз адызагы аагәалашәеит, нас, агәхьаагара гәгәа амацәыс еипш адақәа ирталеит.

Азгаб цытрак деикәышьшыы фылымтуашәа аниба, ацкәынгы азнаказ икытпсыт имыргазеит. Абрагь уи лхәыцра дапырхагахар итахымызт, издыруада, издыруада, иара ацкәын дызлоу цъара акы дазхәыцуазтгы... Зеипш камло егыкам... Зегы урықәгыгуазароуп...

Ашьабстақәа амтәышә еипш, зықәцә ылганы икас ахәкәац пшзарафәы имтцысзо, ишьахитхазшәа ишықәгылац иқәгылан. Цытрак тхьан еипш, азгаб илгәагьит рацхьа ацәажәара, избанзар, насыцла итәхьаз лгәы иаузомызт, мчыла дарцәажәон. Ус адыруеит... анасыц...

– Аеы, – лхәан, ләы нейхлырпхьеит лара, рацхьа дцәажәозу дымцәажәозу узеилмырго, лыбжы рхәычзаны, нас, агәмаркатыл зкәу атлеипш лхы-ләы амца нықәлан, – иабейт зегь рынасыпкәа ишырқәшәаз, ашьабстақәа, адәы ипырпыруа икәу апарпалыкькәа, амати иалахаз ашьхыццәкьақәа. Нас...

– Уаха, – иезнымкылакәа ачкәын җааитит, – уаха зына-сың абада аеы?!

– Уи иара уазтцаа, – лхәеит азҗаб, деилашәаны деитаақапшьхан, илыкәыпцсаз лыхцәеикәатцәагы лхәыш-таара апыргеипш лхы-лҗы нагәылпцхеит. Ускан, «угәы иҗоу ухәар, ухапыц капсар хәа ушәома?!» – лхәеит гәаныла. – Нас аеы ихьмызгнашьеит, – җаалтит азҗаб ачкәын иихәаз уи акара хырә азылмузасшәа, – иагьахәеит, ааи, ааи са исахаит: «Сара абри акара сыҗоуеит, сшьамхы гәҗәоуп, аха сынасың сзахьымзац!»

– «Ауаагы рынасың иахьызгзоит!» ахәеит, бара блымха ишафшәаз сыздыруам акәымзар...

– Ус амхәазеит, уи уара иухәеит, – азҗаб лзамҗақәа қапшьза иааттәраан, атцәыуара дакуа җаалтит. Аха нас убри акара дыпхашьеит, ачкәынгы уаха иҗапшра лзымгәагыкәа дыҗны лҗыналхеит.

– Агәара алазам, – ихәеит ачкәын, икамч апцатцагы ишьамхы инахийкәеит, иеы даакәтәан иҗатиркьарц иҗахызшәа. Аха ускан лара дцахьан, лдәы иатцәа дықәсхьан шыац мырезакәа, амала, иара иахь дагьхьампшит уаха. Ус адыруеит... анасың...

«Анасың», – ихәеит ачкәын ускан, деипхьхәыцаауа даатгылан, – ахәычы иҗызоуп, иахьцалакгы Хәмар-Хабыкә дацуп, иааитахар, лацәааихақәысымтак ахиртцуам, зегь ршьара иныкәйкьоит... Итарблыша, итарблыша!»

Шьамхыла анасың узахьзондаз, аеыхәа ахьымзоз...

Ачкәын ихәыцрақәа апхыз еипш данаарылтц, азҗаб дцахьан, аха иара инасың убри акара агәрагара далагахьан, азҗаб димбазакәа дахьцахьазгы цьаимшьазеит, даглышь-тамлеит. Уи ибеит мацзак игәы тынчхазшәа, иибарц иитахыз зегь ибахьазшәа, иахарц иитахызгы иахахьазшәа ари адунеиаеҗ. Уаха акгы дамыргәатеиуазшәа. Ачкәын уажәада уи аҗыза ацәанырра ахалагы изымааицызт. Уи агәрагы игомызт иара, избанзар, ачкәын ипхьазон ауаҗы ицстазаараҗы иитаху зегь мариала ианиоу, нас ацстазаарагы ахә изшьазом хәа. Ауаҗы ускан зегь изеипшны

дыкәлоит адунеи – азлагы ашагы. Мап, мап, ачкәын иага игуп, урт рахь ахаангы ихы изыпхьазом.

«Анасың иара атәы канатцоит, – ихәеит гәаныла уи, – Убригь иамоуп атра, абри амшын еипш, зны ицәкәырпоит, зны еисуеит, зных ишышьылахаза икоуп. Зегь кәзшьак кәзшьак рымоуп. Сара усазтцауазар, амшын антынчу, ианхәыцуа иаха бзиа избоит. Амала, анасың, уи атәы аеакуп... Уи гәастахьеит... Иара уаналамцәажәо, угәы иантам иаха ирласны иааиуеит. Амшын агәафынтәи цәкәырпак, акәара ацхызгы иаламшәацкәа ишыпшу, енак, мазала агәеанзамкәа ианазааиуа еипш. Ускан иара акәарагы ацәкәырпа атахи-иатахым иамапхашьан мап азакзом. «Сышпоузыпшы!» ахәоит!..

Амала, ачкәын, зны-зынла гәаныла, анасың дахья-хымыццакуаз бзиоуп хәа анипхьазоз дышиашамыз иара ихатагы идыруан. Аха убриак ихы ианаижьуан. Уи игәанала, анасыңгы ашәттла иаафызоуп, иазхалароуп, уахылапшлароуп, ахылапшра мацара акәым, уахызызалароуп. Уи зылшаз иоуп анасыңгы затәашьоу хәа игәы иааногон иара. Аха убригь хәымжәакәа, уахымыццакыкәа. Ианду псаҭа шкәакәа лыкәтзышьеипш, хара-хара «амца» арба-арбо, гьамала, хаа-хаа...

Енак, деитеibeит лара. Ускан ачкәын иаха ихы-игәы алакан, ауагы ибзианы дыцәеит, ашьыжыгы данаагыла длахьыхза даапшит. Уи аамтаз иара лара зынза игәгы-ихгы дтамызт, еа хәыцракәак дрылан, ас амфәан длыкәшәоит хәагы пхыз ибар ихеитомызт. Аха пса, амшын ахыкәаф данибаз аахысгы уи акырынтә длызхәыцхьан, ихгы агәра аиргахьан иара иахьамзаргь-уатцәы, уажәы-уашьтан дикәшәараны дшыказ. Уи илапыкәшәагы ускан абар-абар ахәон (илапыкәшәа агәра игон иара), аха абыржәытцәкьа, лара данлызымхәыцуа ашәымтаз, длыкәшәоит хәа дыказамызт.

«Узкәымгәыгуа уанакәшәогы, абзиара иатәхар кәлоит», – игәы интихәааит иара.

Ачкәын уи харантә дibeит. Цьеи иблакәа дыржьарын, ма игәы, уи шәфык дрылазаргь дрылибаауан. «Абыржәы, – ихәеит гәаныла уи ускан, – ацшәа лахәатәуп, икартцәан исзымхәаргы... Насгы,

«азны исразкхоу сеидру ари абыза. Ларгьы лцәа иаламшәакәа дыкам уи, аха дызгабми, абна илоу ашәарах агәырәа атцудыраар аха, иузлытцдыраазом».

Азгаб убри аены ауп рацхьаза акәны данылбаз иара. Ацкәын даатгылан, ларазәк лымацара дкылкаан дыш-лыхәапшуазгьы гәалтеит. Нас, инамцхәынгьы днахырхәан ацсшәа ихәеит. Аха лара диафсит акгьы лызгәамтазашәа, ацкәынгьы ипсы тоуп хәа дыказамшәа, лылапш зынзак иаaidмырхалазакәа. Дцон лара лхы шытыхны, лнапы цшза-кәа ацсаатә амтцәыжәоақәа реипш икьо, иара ацкәын иеипш амфа ианыз азәгьы длымбазо, азәгьы дизхьампшзо. «Лара, хымпада, амшын ағгьы ибзианы дызсозар калап» игәахәит уи, лхы инаркны лшьапакынза лапшыла данаaimида.

Уи ауха ацкәын дахьнышыталазгьы, илацәакәа шааихьи-шыыз, ацха рыхшыылазшәа иаaimачабит. Ус, цәамтакгьы, дмыцәаккәа, пхызла даацәыртцит лара. Шәтқәакгьы лкыхуп, аха урт рфызцәа ашәтқәа ацкәын ахаангьы имбацызт. Урт убас ипшзан, убас еикәапхон, ахьырзы рыкәыртәазшәа. Аха азгаб, дара урт ашәтшытыцәрақәа зегьы, аа, уст хәа илмыркзеит.

– Баша ухы умыргәакын, – лыбжьы аатылгеит лара. Аха уи лыбжьгьы убас ихаан, убас ипшзан, ацкәын лара лахь шыафак ахьызыкамтцоз игәы еикәжәаны дыпсыр хәа дшәон. – Сара арт ашәтқәа хамтас изыстаз, сыпсгьы истоит!

Нас, дмыццакзакәа, лышәтшытыцәрақәа ажәфангәпштәы змаз цыракаарылылхит. Ацкәынгьы убри аамтаз дызкыз имч дааунажьын, азәы напыла ишытахьала днеигәытцасызшәа шыафак аакаитцеит лара лахь.

– Ари бзиароуп, – лхәеит лара, лышәт цыра лнапы цшзақәа ианааурышыт, ипсаатәхан, ипыр-пыруа ажәфан гәы иатцәа иналалеит. Азгаб лхы-лғгьы ааччеит азныказ, аха ажәфан ағы амацәыс аацәыркьан, нас ирласны аешатцәахуа еипш, иаразнак илтәахит...

Нас ашәтшытыцәрақәа еита ашәапшь ацштәы змаз акы аарылылхит. Убри аамтаз, ацкәын, ани ишытахьала игьлан иимбоз ауафы днеигәтасын, даҕаа шыафакгьы каитцеит лара лахь.

– Ари уафроуп, – ҕаалтит азгаб лыбжьы хаала. Уи лхәашьала, ацкәын убригь ахылаз лара лхатагьы дшеи-

гөйргөоз шашьомызт. Илкыз ашәт налымпытцпраан иц-саатәхан, ипыр-пыруа жәфанахь афыза инашьталеит.

Азғаб лнапафы даеа шәтык лзынхеит. Убриак зызку иара илазар, ачкәын даеа шыафак аакаитцон, лара лкынзагы даазон.

– Абри гәымшәароуп, хатцароуп, нас – иагынасыцуп, – лхәан, азғаб илзынханы иказ ашкәакәа цштәы змаз ашәт аашьтылхит. Убри акәхеит, ачкәын ахыц иафкыз ахәымпал еипш, дызкыз амч дааунажын, изынханы иказ ашыафагы аакаитцеит. Аха... дигәыдихәхәаларц инапкәа анааирхха, уатфы дубар даахә, лара дызшәахххән.

Убри аамтазы дцөйрханы ацәа даалтит иаргы. Ачкәын убри акара игәы цжәеит, «анасыц хәа акгы ыкамзаап ари адунеиаф» хәа иамхахәарц ацсык-ацсык ауп иааигхаз, аха мчыла икышәкәа дрыццханы иеааникылеит. Нас ипхыз деиталаларцгы иеазикит, аха дызмыцәеит, уимоу, иара ипхыз ахатагы азхәыцра даналага, еимамгыло асеипш изеидымкылеит.

«Аха, зегякоуп, анасыц ыкоуп, – ихәеит гәаныла, азы шыцәаз ибазшәа, аныхәаф иакара ихалалыз, иразыз ачкәын, – быжь-шьхак рнафс цхатцөрык, унықәсуеит, иааигәацәамкәа, ихарацәамкәа!..»

Уи аены апка кыла абжьеипш, апша иаанагозу, ма ихәычракынтәи гәалашәарак илымха итафуазшәа инарбозу, харантәи знык-фынтә ракара иаафит иара икынза бжык. Ачкәын убаскан избейт, аены азғаб дахыыказаалакгы дицшаарц. Ус итцанахәон инасыц...

ШЬХАЛБААН

Зегь рацхя лара Кама лоуп дызбаз. Акәаскя абартца данаадөылтц, дыпшызар, ихы затцөык аалыхәхәо аатцәакәа дрыццоуп. Ишьтахь иааиуан иеы, убриггы убас аидара иатцакь, уаха наламкәа. Нас лылапш нарықәшәеит рхы шытацалан иааиуаз ауасақәа, урт ртыхән – есымша мчыла ашьхака икарцоз, иаарцоз ацьмакәа, нас рлакәа афбагы.

– Ҳаб дышьытцит, ди, деибгеизоыда, – лхэан, Кама ашэ ааимцааны аматурта лхы нылалкит. Фелдышь азны-каз илхэо лфамшэо дауалыуашеит. Уи лхатца, абар уажэшьта, инеипынкыланы, џажэаҕа шықэса тјуан ашьха дцалоижьтеи, аха знызатцэыкгы ас ирласны дылбауаны лгэалашэомызт. «Иаҳазар акэхап», – лгэы интылхэааит лара, аха нас, зызра дафыз ажьтцаа атцэы ишахаз иуны икнаҳаз абыста инахалтцан, дындыылтцит. Данынаифацш, иаразнак «пштэы иҳазам» лхэеит гэаныла.

– Ҳгэыҳеанзамкэа тубар-чан ааит, – лхэан, Кама лаб лэынеигэыдлыжылан, даалгэыдлыҳэхэалеит. Иаразнак азы аарла ихы-иґы ааччеит, ицҳа лыхгы инапы нықэишьит. Фелдышь ус илапш налхигеит.

– Аеы аидара ақэаххып, – Арсана аеахы иґынеиҳеит.

«Инауцыххылада иаразнак, зыбз ада фатэ змоуша», – Фелдышь лгэы ааибакын, аматурта дныфналеит.

Арсана ашьытцраз џымчыбжьҕа шигыз, џаха инеипынкылан ицхызқэа ґеимызт. Азыхэашь деипхызуан. Иґызцэа, ашьха алцҳа шэымазааит хэа днарықэныҳэаны, ирахэ нарылицан, дышзахэоз ишьамхы иґеарганы агаҕа иґааиҳеит. Ақыта данаалала, рацҳятцэҕа инеипылаз ргэыла Бата иеиҳэеит ицҳа хатца дышцаз.

«Амахэ дудысныхэалоит, Арсана, уи уцҳа цытк длеиҳаб-гэышьоуп, аха еґамазам, қалақь хыцэқэала диаазашт!»

«Ишца, уара, дарбан маҳэу исыдуныхэало?!»

«Ани, тыцх Рушьни итаз, апсызқоы».

«Ҳаи, рацэа сыбґа цылтэеит, ани сара сықэла, настгы, уи ҳара дабаҳаикану, дад, гэышьахеит».

– Кама, ана ашэршақэа тоуп, бхэы аазгеит, – иҳэан, Арсана инапы аатцэахы инаирххеит. Паса, уажэеипш ашьхантэи данылбаауаз, шэхэы аазгеит хэа акэын ишихэоз, ашца данааталалак, алаҳабґеицш, икэаз-кэазза иҕаз ашэршақэа ашашэа иахатцаны, ирыцхны, ицҳацэа аґыцьяґы хэба-хэба, ма жэаба-жэаба цыра ритон. Даргы гэыргьатцэа, баба ххэы ааигеит хэа, абарбанцьеицш, иґны ран илыкэшон.

Кама днеины ашэршақэа зтаз аатцэа ахы анаалырт, хэба-хэба цыра хазы-хазы иґаҳэаны, ишырзааигалац еицш, ашашэақэа рытцданы итан.

– Ари Асида лхэы, ари сара схэы, – лхэан, афбагы аатылхын, аишэа атыхэафэы иныкэылтцеит.

«Баб дхалабтцара быкоуп, – лхэеит гэаныла Фелдышь, – баамыццакыр, лызбахэ иара имхэарызи, быцсы атцэы иахоуп акэымзар».

– Атубаргы еикараны иахшароуп. Еикараны акэым, уажэшьта аихара Асида лахэ ишьтлатэуп. Хара амахэ ихэгы хацклапшлароуп...

– Унан, бхэы атцэы ахьыршыааит, – лхэеит лан, уи зынза дылшэирц шылтахымызгы (лхатца ларгы лыбз атцоуп хэа агэаанагара иоур хэа дшэон, ус лымхэар)...

Арсана убригь акэфимтит.

Арсана уажэы дааигэалашэеит имахэ – апсызкфэы. Уи знык ауп напшыхақэ данибахэаз, иара уигы тцыцх. Ацьмақэа иман дышнеиуаз, днацшызар, нырцэ ахацафэы, ашэыб иархэаз амахэ еипш иеырхэаны азэы азы дзаапшыло дгылоуп. Ашьтахь, ицьмақэа бардк рызпикан, уа илатцан дхынхэырц данаауазгы дышгылац дгылан. «Дадырсма, кадыць, – ихэеит гэаныла Арсана даацьяшьаны, – уи схэеит хэа, азы изаапшылашьа злакоу ала, апсызкэа еилыцшааны икуазар калап, ацашэпсызкэеи акалмахақэеи иаха бзиа имбо дыкам!..»

Абриак затцэык ауп уи ахатца изы усқан игэы иаанагаз Арсана. Нас, сабшала, даеа фынтэ ракарагы дааит рхэеит, аха иара димбеит.

– Саб, – лхэеит Кама, лаб иахагы дааигэаны даайдтэалан, – Асида данцоз, хаб ашьхантэ данылбаалак, стызшэа шиабхэалак дытцкьозар акэхап, аха дышны данааикэтэалак, абратцэкьа дсызгэйдкыл хэа салхэеит, – лхэан, лаб изамфа рацхэа лнацэа нақэылкит, нас «атцэах» аахлыргеит.

«Бара анышэахэ, ацгэеипш бышпеичехьныцало, иахэа дхалабымтцар буам», лхэеит гэаныла лан, аишэа аханы дахьтэаз дааицрашэаны.

– Ех, – ихэеит Арсана даакэыпсычхан, – уи сжэа-хэычы, мыцхэгы дкэышын, зегь еиллырччон, аха абра мацк исытцалкит. Лаб иқэла... Аха убригь дазымхэыцкэа дыкам лара лтэала, – Арсана мчыла акыршифоз еипш, мчылагы дааччеит. Аха уи иччапшь макьана иара итэзамызт.

– Аиеи, гəышьа, – «дхаазеит, дхəхьчеит» хəагы нацыл-
тцар лтахын Фелдышь, аха ус «бхы быхьчааит» хəа акы
налѣаижьыр хəа дшəан, уи ажəа наќ ибжьалыжьбит, –
уажəшьта лара лхы иавылбааит. – Фелдышь уаха дацралар
лтахымызт, уа леаанылкылеит. Избанзар, лхатца иаха-иаха
ипца лтəы ихыцсаауан, уи устѣќагы илаигзоит хəагы
дыќамызт.

Акрыфан ианааилга, Арсана пытраамтəкгы игəы
ихьухьууа акы ытцан. Уи идыруан ипца хатца дышцахьаз,
ааигəа дшыќамыз аха, зегь акоуп, уажəы-уажəы ашə ахь
дыцшуан, уи ааимцааны, дышзахəоз дыфны дааины ихəда
днахьинпашаларызшəа.

«Сжьа-хəычы, сжьа-хəычы, – ихəарын иаргы ґыц
дибазшəа, дыгəхьааго, нас дыхəмаруа, изала дшəо иґы-
неихарын, – шьхацанижьтəи заки х-нацəхьрќəраки
ибызхаит», – ихəарын.

«Дгəылфəрит», – лхəозар акəхарын Фелдышьгы.

...Арсана ашта дныќəсын, ахкаара шыќаз иґынеихеит.
Макьана азиасгы ацсы тан, наќ ашьхаќəа рахь, асыцса
зытуазар акəхарын. Уи кыраамта илымха кьдтцан дазы-
зырфəуан азы абжьы. Иааќəымтцəкəагы ак ахəара иаґыз-
шəа игəы инатон, арахь иара иахəоз абызшəа изеил-
каазомызт. Убри аамтазы ибла даахгылеит имахə (рацхьа-
тəи, сыблашшəала!), тьцпх, перуал мзазы атцаа ишьтаччо
рыхкаара аладахьы, азытцараґы, атцəфан еипш дымтцыс-
зо дахьзаагылаз. «Уара умсит ацсыз ушацəнымхоз», –
ихəан Арсана, даагьежьын, аматцуртахь ашаца-шацахəа
иґынеихеит.

Аха, аматцуртаґы даннеилагы, кыраамта цьарак дыз-
тəомызт, «ашьха сцара аќəымшəазтгы, издыруада ус
иќамларгы» ихəон гəаныла дааќəымтцəкəа. Нас, атцых-
тəанза ауп даназхəыц, уи данхəычзас аахыс лара илтахыз
шыќалтцоз, лара лтəы ишалыргоз, уажəгы, «ашьха сымцакəа
афны сыќазаргы, зынза сапцхьа дниасны дцаргы ќалон уи
алапынтца икылќаз, ихəан, игəы ааиртынчгəышьеит...

ИЗДЫРУАДА

Махаз уи ауха ацәа даналтц, дшыбарцьеиуаз, дшыхәа-
тцәыхәатцәуаз, тцхагәанынзә уаха лацәааихышь изыкамтцеит.
Ариабжьарак, имацара аоны дыфонахеижьтеи ак каитцар –
акы нхон, алу еипш агъежьра дшафыз, уаха назлоу ицсра
убааит хәа дкарауараха ацәартә ихы ныкәитцон. Илацәа
шааихышьлак, иаразнак ацәа дагон, аха атцх ага дузза,
уахык жәантә даапшуан, гәтыхас имаз усқан акәын
ианизцәыртцуаз. Ипшәмапцхәыс лаб игәкәа ееим хәа ла-
хан, ипсы сзахьзозар, уи уажәшьта ирееиуа акгыы ыкам,
аха цытрак сааидтәалар стахуп лхәан, илбоз аҳасамаса
аашьтылхын, дышзахәоз лыфныка дцагәышьеит. Рцазатцә,
рытцәфаншьап Ардашьыл, ахышә асаркья иаакәымтцзакәа
иадхо ашьхыц еипш, уахыгы дыкамкәа, арахыгы дыкамкәа
ақалақь даларшәуп. Махаз, уи ихшыф акыр пнақозар,
днартәаны шақантә дихәахьбузеи, ухынхәы арахь, «узыпсу»
рахь, уара, ақыта, уаб ифны иаха уатахуп, ухы злаумырзша,
изланыкәугаша иуқәнагоу царак уцазар, убригь ужәлар
идырхәа хәа. Аха иарак, зынзә акы иирхарц ихгыы-игәгы
итам, дызлашәаз азыблара иееитеит. Махаз, иаххәап,
хшарала анцәа ишихәара дыказтгыы, убригь зынзә мап
ауацәикхуаз, азәы уа дынхарын, азәы – даеацъара, егыгы
– даеа қалақьк ағы. Аха Ардашьыл дызлабицазатцәу ала,
даргыы даармыцхраалар цыххәа рымам, рыпсы танатцы, нас
ианпслак, уажәы дшыкоу еипш, иахья избаз сфеит, изгеит
хәа ддәыкәлар, мышкгыы дызнейуам, лажәхырца изыруеит.
Издыруада, нақ-нақ сара ақыта сахәагәышьом хәа игәы
иаанагозар, усқан аеакуп, мчыла ашаха ихартцаргыы уа-
фы дизаанкылом. Аха иқанатцы, рыпсы танатцы, иара
изхмыртәалозаргыы, ианамузах, ус есышьыжь илакта
антапшра дара рзы акыр иацсоуп. Ааи, ааи, иуы ртахым,
ихәа ртахым, илакта антапшра мацара.

«Уаха хназдыпшыло хәа уаф дхамәагәышьам, уаразәк
уоуп. Иагья хара уҳацәцаргыы, зегьякоуп, хара хәы
уанаагоит... Харгыы есымша хәпсы таны хумоу цыушьоума,

уара уоуп ҕааны акөү, цахэ акөү мышкызны рыххатэыс хзауа. Шьта ха хтэы усгыы идыруп, аха убаскангыы састас умгылар ами, хаи, ари аубицьыр итцѳаншьап нымхазааап хэа анузырхэа, усқан харгыы хыла адамра хаурсит ауп...»

Махаз аламалагыы игэы каижьюамызт, ҕеазэгыы дцѳа-жѳар, хаи, абри еицш шпоухэо, анцѳа думыртцѳеуан зынза, хар умамкѳа уаныкоугыы ухы удыруазароуп ихэон, аха имацара ихы даназынхалак, зынза даҕаакын иамхахэоз. Адѳахыы, мамзар цѳара акы инирцшрын, уахь хѳаа-баа имазамшѳа, икѳэйтгыы хьшьык иамгацшѳа, амшагеицш деи-хыкка, есымша ихы-игэы алаказшѳа дирбон ауаа. Нас ишца, дасу ихѳаа иагѳа игѳѳазаргыы иара итцѳахыроуп, ицѳа итаигзароуп, аҕеазэы рыххатэыс, алацѳажѳатэыс ишцаиито. Уара иучхаша, узтцагылаша, умч зыкѳохо хѳаггы акы ыкоуп, сызго сагааит хѳа угэы нкажъны зынза ушьапы ааитцухыр акыр иацсоума?

Ус акэын дышхэыцуаз Махаз, убри азыхэан дааразак ианилыжжуазгыы, цѳара акы шьтихуан, ак шьтеитцон, игѳырѳа злахиешаз ак ицшаауан. Амала, уахынла акэын зны-зынла зегыы анидыгѳѳалоз, ихы имч анакѳымхоз, даназымиааиуаз, усқан игѳырѳақѳа зегыы ашьхымзатра унацѳхасыр ашьхыц штыппуеицш, илеихапапаны ихэ-лымшѳа цыркаауан. Нас ишца, ауаѳы даагылазар дыз-кѳыхандеиуа адгыл, ицѳеи ибаѳи здызлахыоу қыацтеитѳыр, илашьтахѳаашьтеитѳыр итахума? Уи аѳыза хѳагоу илахь иануп. Ицсы танатцы, ичкэынзатцѳе иаб цѳара насыц лашак, разкык днахьирцшыр цсатамзи, аха иааг...

«Уара шьта ухэычума? Уара сануқѳалаз сара анышѳе сфон. Ус кыбаѳ дук Анцѳа иулаимтцазаргыы, аус злоу, уаб инхара-интцыра, ирахэ-ишѳахэ айқѳырхара, ашьта амырзра, арѳацара ами. Хара хѳабацѳа, хѳабдуцѳа рыхьз, рыхьымзг, рѳьынць, ус дагѳтасны азэгыы дымцазацт, аматц улатѳуп. Насгыы, уара уеицш иабицзатцѳеу даҕеазэы диеицшымкѳа, ирласны ихы дазхэыцны, дтышѳэинтѳалар ихѳѳоуп. Ааи, ааи, абицзатцѳе иеыхѳѳаны зегыы дрыхьзозар ауп, уарт ина-сыцгыы. Дычкэыннатцы, ашьабста ашьамхы аиуа иланатцы...»

Махаз хшарала дахъейтцытым, дахъмацьяноу дан-
къыпшыз аахысгы игәнигоит, аха ишпейурыз, анцәа уаха
уаф даниатәеимшьа, иара убри азәгы дахътцейахаз кыр
иапсоуп ихәан, ихацыц аеҕеа шаргоз игәы еикәйхәалеит.
Уи есымша азмыжъ еипш итынчыз ицхәысгы мазала ил-
гәырфон, ихъаалгон, иагъараангы атцх агәазы лылабжыш
хакәкәала иаахъан, аха икартоз, ауафы дызнымаало егыкам,
нас реадыршыцылеит. Убарт имиз зегы ирыдахтцаша ҳаҗ-
кәын затә идахтцап, убарт имиз зегы ирфашаз ҳаҗкәын
затәы иеҕахтцап рхәо мацара, атцысхш инаркны зегы
иоуа ирышьтоуп уажәгы. Иаргы иитахыз зегы тариала
инапы ахыназоз иоуа даналага, цъабаа дук анимба,
сани саби ирылшонатцы рычкәынзатә қалақ хыцәкәала
сышцармаазо хәа, аинститут дшалгаз, аргылараҕы прорабс
аусура дналаган, фбака уатах анырцәига, уа иеааникылеит.
Урт ауатахкәагы зшо, ахәажәтцәы исзакәшәаны исыртаз
цъышәшьо, уажәы амала хәа азәгы акгы узыкаитцазом,
цара пытк рыхәлажәтәуп анихәа, иара назаза уа даанахкыла-
рым, аха, нак-нак анцәа абзиара хыкатца, хматацәа ма
ирыхәап, қалақк ршьапы аладыркып рхәан, ианкәыпшкәаз
аахыс иааидыркылахъаз акгы аанмыжкәа, агәыцәмакья
реаакәыртәаны иуадакәа изҕырхит. Аха иара, знык ақа-
лақ аҕы дназдыпшылоз акы аниоу, икыта – данхәычыз
дызталан иеикәабоз акәараччақәа реипш «ицхәычхеит»,
иатәеимшьо далагеит.

«Азын ашәарыцаразы ибзиоуп, уаха акгы иапсам,
аха...» – ихәон иара зны-зынла, ифызцәа ицны ақалақ
ақынтәи данауаз, рхабла инапы нақәкны, лашәарыцан
идирдырузшәа. Ускан, Махаз ичкәын акатцәыхәа игәы
ахәызба налаитцазшәа ихъуан, аха исасцәа штәаз ипа иаб-
жъара дзалагомызт, «хаи, анаассыни, узлиааз ухаблазы
ушцаәажәо», – ихацыц еихаргәгәаны ичхауан.

Арбағкәа уажәшьта хынтә ракара ҕыртхъан, аха
ашара акрагын макъана, «шәара атцх ахытәы тәтцәақәа,
ихашәхәеишь, ихазшама еитах!» ихәон гәаныла урт рыбжы
шааиахалак Махаз. Уи уаха дызмыцәошәа аниба, ицәарта

дныкэтэан, аҫатын амца наиркын, ахара дналагеит. «Ауаҕы гыҕрак ада анимам, аха убри акгыы ишитаху ианыкамла... Хапсы штоу, хала шаапшуа, уаха акгыы хаймыхэаргыы, гарак изахмыртцысуази, ихычкэа ршыапы икэыргылан иахамтарызи, хайцэызгодаз. Настэи хапсра цсразма, хкэацкэацуа цыанат шыапыла хамцози. Анцэа указар, уаха еаказы сухэом, убриак хатэашья, убра хайтоумкыан, ххи-хахшареи раазаха хат, уаха акы сахэом. Уан, ура уах дыпхашьяны акгыы лызхэом, сара слымха тдырхаахьеит, са сакэушэа пхэыс даазгараны икоу. «Издыруада, сызкэыхшаша цыаракыр ихы кыдзар, цыара цэажэарак имамкэа дкаларымашь?! Афырцъан еипш, дыпшзаза, азэы лыматцурта, лаазарта, Анцэа указар, исыт...»

«Бара лыматц буама, лара дантацаха, лара хаматц луазар, бзабаак хдырбозар хэа аупеи!»

«Стацазатцэу, сара исылшоны, сшыапкэа снаргонатцы, кыатцэыра дыласыргылартэ иауазеи? Уи Анцэа искэырхуп, искэыблаауп. Дыкэыргыланы дныкэсымгои, агэылахэса-кэагыы шлытцашьяыцуа инсыртцэап. Закэызеи, жэафык сымоушэа, азэызатцэык, зацхья цсра соуша, лыцэгъамыццэгъа сымцо. Ах, ус мышшарак сирбондаз иаххылацшхэу».

Махаз ичкэын ус кыраамта дышизхэыцуаз ихы анныкэйтца, дкараханы дыкамзи, дынтахэахаа ацэа даманы ицеит. Есымша ашара иацгылоз ахатца иааикэыршан дызтатэоу идгыл зегы ацэагэара макыана мызкакара шагугыы, атаца бзиа лыфныргэеипш, ухэы ныкэцаны иуфартэ ицкыашэкыаза икаитцахьан. Иаандакэагыы, агэыла кэыткэатцэкыагыы зырцэытцымсуда илтакыфтакны ихкаан. Ицэкэа угэк хианы игылан, даеа хацлакык атаца данаарго хэа есышыжыымтан хца-хца лапкыа ацыкэреи фырпны ахрыги ацыкахыши алацсаны еитон, иаргыы изшаз исасхан, улацш узадымго, абга акэтагъ ыкэбылгьартэ ишшацасалаха игылан. Акэацжэыртэ, абыстаурта, ашыапаргыларта, зегы гэаныла шэынтэ ишэахьеит, изахьеит Махаз. Уимоу, дара атацаагацэатцэкыагыы, зыбжыы бзиоу, атацаагарашэа акафхэа иаатзыркыаша, акэашарафгыы уаф дызмышэо, изырмацэысуа арцарцэа, еихабысгыы – икэышу, ианатаххагыы аамсташэала ицэажэо, зегы гэа-

ныла иалиххьеит Махаз. Иабцъаргы, ржэйтэ матцурта ауацъак ашьтахь кантаруазк азна апатронакэа адкнахалоуп, атацаагацэа рыоны апцъа ахэы ишаахшэалак, ацкэынцэа акэкаэхэа ахысра тарцарц. Зегъы ирахааит Махаз ицкэын-затэ цхэыс дшааигаз, агэыргъара ду шимоу. Аоцарафгы, жэаоа-жэаоа зкуа ахацшыакэа иртацэаны, аашыкэса зхытцуа ацха иафызоу афыцкъа изытцоуп, атцэца ишынтоутэалак, ақаламышь еипш иашэуеит. Нас ишца, зегърыла дыхиан Махаз, издыруада, игэианзамкэа акы дналахар атцкыс.

Махаз есуаха убри дшазхэыцуаз дыцэон, есуахагы ичкэын ичара далан. Есымшагы тацас цхызла иибоз азэ лакэын, лтацаматэа лышэтцаны, лыхцэеикэатцэа лыгэчама иныкэсуа, лыблакэа ахардан жбыргэыц еипш еикэапцо, лзамоакэа капшыгуаркалеиуа итытцэраауа, абри-абри лоуп хэа лыхыз, лыжэла шизымдыруазгы, автобус афы, ма амфан цъара дааипылар, шэоык дрылазаргы дрыликаауашэа игэы инатон. Избанзар, цхызлагы убри акара илапш лышь-цылахьан, уимоу, иацуха агэылацэа иааизеиныркъан, мчыла ддыркэашеит. Дшыацэхыртэит Махаз, уи ус ааигэа чарак афы дгэыргэо-дыгчо дызбахьадаз, ажэоан дзаламлеит, уаха егыгымхеит.

«Ацарцита! – лхэеит ивара ачарафы еизаз ауаа рацэа дрылагыланы анапеинкъара дахьафыз ипцхэыс Фелдышь. – Уара жэымта шкэакэа, уагышьацэхыртэуеит, нас ишца, ари еихау агэыргъара хбап хэа укоума уеизгы...»

«Хай, хай, сахкэажэ, баргы мариала бсоуз цыбым-шьааит, абас кэашарала быхшыо бахысцааит, акэымзар...»

«Афы уцрымкэо, уарамыжда! – лхэеит Фелдышь даач-чашэа, аха нас цъара акала игэы калцар лтаххеит лхатца, – ус укамызтгы, иузхьацшуадаз!»

Махаз цхызла даара икэра иатэоумшьартэ убас ишьамхкэа итцпрауан, убас дкэашон, даакэымтцзакэа, хоык азгабцэа ираацсеит. «Бабараа, шэара саншэыкэлаз, атцэца азна азы схы икэыргыланы, кэармак камтэазакэа акэын азгабцэа сышрыцкэашоз».

Даргы акыркырхэа иааибарччон, иагыеибархэытхэыт-уан, ргэы иахэаз акы шрахаз мфашьо.

«Ус ауп ишадыруа, – ихэон гэаныла иара дахыкэа-шоз, – хара абыргцэа хгэы мацара акэу цышэшэоит иха-цысуа, зны-зынла хшьямхгыы хапысуеит. Ааи, ааи, убас шьямхык хэа хартцысуеит, ашьабста хашытоуцтар, ашэиты-шэи инамышытзакэа хахызаны ианаахкылоит. Убас ауп, хгэыргыацэар, хара хацлабрагыы гэагыуацэоуп».

Махаз ацэа данаалтц, ашара адэы иныкэлахьан. Ииашатцэкьан, ичкэын ичара далагылазшэа даацсаны, уаха наиламкэа акэын дшыказ. Аха игэы убас игэыргьон, дгылан иеанааилеихэа, итыцан ицэцар хэа дшэон, ашьтахыгыы кыраамта иикуа-иишытуа акгыы дакэымшэо дыкэын. Нас ахэартрафэы днеины ахэыс аауижьны ан ианнатцеитца, ихы-игэы атыц афэы иааит, ахылфэпсылфэа еицш иааихылтцит иаха дызлаз зегыы. Ашьхақэа рахь данынацш, макьана икэаш-за рыхтырпа шкэакэа рхаршэын, иахагыы ақэа цытк ауит, иарцсахэазар акэхап, ариабжьарак адгыылқэа шабаны икан. Уажэшыта ихкаарақэагыы цжэаны икажьзар акэын, уашытан афынтэцэагэараан анышэгыы еилалазом, иаха ифэпуеит.

Хара иаххэо анцэа ихацихэозар, издыруада еааны ма акы шцаимгэагыри цкэын кадэыць ихэан, ижэи-ихэари ааилырганы, хьурзык ныкнеихарц аматцуртахь ифэинеихеит Махаз.

Уи ус акэын, есышықэса дашыцылап, иара зны-зынла игылацэа рфэы ихэалоит еицш, ихы ижэоит, аха ихы ижэа-цыпхьаза ихэоит, еаанынзагыы дназго иара акэзар калап!..

АСАС ДАХЬ

Ариабжьарак амшқэа злахэарчаруаз ала, акы агэы ишт-таз мфашыо икан. Зны ажэфан цэышза иаакалон, зны еикэа-тэахон, зны – уажэымзар-уажэы асы еимагылан афэынахахп ухэарын.

– Иааиуеит, – лхэеит, Астанда алашыцара дагэылцшуа, нак харантэи атцх иалыхэхэа ак аара иахьяфэыз лылацш нақэшэазшэа. Нас илхаршэыыз лыласатэ касыпцшза налхыл-хын, уахатэи атцх ссири апсабарей лыхэапшра ртахызар

(урт моу ҕазэгы!) уажэшьта мап шырцэылымкуаз агэра длыргеит. Амала, мазала, уафы имырбакэа, цсы зхоу зегы ирцэйтцэахны...

– Ас-палақэа амань ауп ишаауа, ас-палақэа. Уи напыда цьарггы имоахытцзом. Ма ахьта, мамзарггы асыпцша ац-зароуп... Ас-палақэа, – лхэан, Астанда рацхьа ажэфан дна-тацшит, нас Адгэыр днаиҕацшны ҕаалтит, – урт ахэыхэ шкэакэақэа уажэааны, рытра ду ааныжьны, адгьыл ахь ил-баауеит. Уаазхэыцыр, рыцсы ахьынзатоу ажэфан акынтэи адгьыл аҕы илбаанза ауп.

«Сарггы бара бымца сабылуанатц ауп, – ихэеит, гэаныла Адгэыр, – ус анакэха, лахьынцала хайпшуп ас-палақэеи сареи, амоа хакэнатцы абзиабара халанатцы ауп хакцстазаара аныкоу. Нас... нас амахэ иакэу ашэыб атэы зхэахьада, алакэ иаоызоуп, иахьҕахтцэо уздырзом».

Ус, ахабла атцыхэахь, анапеинкьабжькэа реипш еикэырц-цакны игеит ахысыбжькэа. Аха уи азэгы дацэымшэазеит, игэы тнамьырызааит, изахауаз зегы рлакта арлашауан, ркьышэқэа аччапшь ныкэнарххуан.

– Бзиала уаабейт, Ашықэс ҕыц! – лхэан, Астанда убра асы шкэакэеипш ицкьаз лыччапшь ала иаархаан дааччейт. – Угэхааган хакан, – лхэеит, дгэыргьатцэа ахауа далапшуа, кыраамта игэхьаалгоз, уажэ цьарантэи дхынхэны данааи, даацэажэозшэа.

– Хасас бзиа, хасас ду – Адгэырггы уи «иааиз» димей-гэыргьар калозма, – уара иахьуатцэоу, иахьутаху атэара-ачара уакэитуп.

– Зегь рыгэтаны, – лхэеит Астанда, лыбла маахьыркэа рыла Адгэыр дихэапшуа. – Рацхьатэи аныхэаҕаггы анасып азы ихэааит.

– Ихэааит! – Адгэыр инапкэа лахэны амца иахеикуаз-шэа, цшьаала Астанда лахь инаирххейт. Нас уи лыблақэа днархьыцшыланы, – амала, итыркэкэаны ижэтэуп, – ихэеит.

– Нас ишца, имжэырггы иааидахцалап, хара хакцшэы-мацэоуп. Уи данауаз геи-шьхеи акыр дырхьсит, аха идырааит апшэма иажэа ус аламала дышзахымцо. Мам-зарггы, апшэма иламыс...

– Бара ибтаһу мап ацәызкуада, сымш, убри акара быпшзоуп, азиастәкьагы ухынхәны удәыкәла бхәар, иаатәины асада идәыкәлоит! Ҷак акәым, быпшзара еилахан...

– Сара азәгы дсырхынхәзом, зегь рымға икәыз, амала, уразәк... апхыз акны еипш, лабҶабагы, схазы сыцсазы устахуп...

– Астанда, саргы убастәкьа ауп, азын асы шатаху еипш, азыхь, ахауа апсабара ишатаху еипш...

– С-су! – лхәеит, Астанда рыфны ианаавала, ахьта иарҶапшьыз лқышәкәа лнацәа нарыдылкылан. – Уаха Ашықәс Ҷыц сас дахьха иахтоуп, ус анакәха, даеа сасыкгы афныка днасыпхьар, саб акы ицәа иалашәоит... Угәы иалымсын...

Илеиуан асы, аласа хахабжәеипш ашьтыбжә аарла иуахауа, ихааза, ипшзаза. Илеиуан ажәфан акынтәи, ари адунеи аҶы агәырҶақәа зегьы рышьтақәа еиманапсарц иаашьтызшәа, зехьынцъара анасып апштәы ала ишкәакәза ихнаҶахьан. Зны-зынла харантәи иааҶуаз ашәахәабжәкәеи ахысыбжәкәеи ракәын, ашәыб зызнымкылоз махәык «агәынқьбжы» уахауамызт, атцлақәа зегьы рынасып шьтырхьыртә икан...

Игәы ишпалсуаз Адгәыр, уи уажәшьта идыруан асы шауаз, ирласынгы ишьтагылар шалшоз, усқан, Астанда лышьтақәа рнаҶсгы, иаргы ишьтақәа анпыккала ианылар Ҷалон!.. Ианду илхәалон еипш, «Амшьта ыкоуп, алапш ыкоуп», урт зегьы икәыблаазарц азы, ас Ҷыц «дабаанза» ифныка дгьежьыр еиҶын!..

САБ

Уахык зны сани сареи апшаза зны, акакани иареи еидкылан ифо ахәыштаара хшыҶхәатәаз, саб дааҶналеит. Уаха наилымшо дашьын. Сан ишызбоз лылабжыш нхыддылеит. Саргы Ҷыц иззыз апш атыхәахь цырақәак нханы иаман, аха рацәак иахзымыз азы исфару, исымфару хәа сшахәапш-уаз, уажә избаз цъашьаны саныҶагыла, инасымпытшәеит.

Сшьамхы ианпсалаз акакан цырақәагъы ахьхьахәа ахәыш-
таара иньехәапсеит. Сан лхы лнапқәа инарнылтцан, иа-
хагъы инеиматәаны атцәууара далагеит. Саб усгъы ибжыи
ихацаланы агъра бзиа ибон ас еипш данашьлоз. Саргъы
сывдәылтцын, ди дахьышьтаз аматурта сныфнаххит. Уи
дкаххаа дахьыцәаз лкаруат апхьа снышьамхнышлан, ләа-
хәытхәытра сналагеит, ацәа далхуа.

– Нану! Исхәо бахауоу, нану?

– Изакеи, нан? – ацәа ләаалылгеит нану.

– Нану, папа дашьны дааит, ишьапы дзықәгылазом.

– Дашьны ухәоу? Игәгәаны дашьытцәкьоума, нан?

– Ааи, нану, дашьуп, дашьы. Мамагъы дтцәууоит.

– Унан, сара рыцха, сара шәикәагә. Са сакәымзи ипсы-
шаз, сара уахьгъы ирцәымыцхаз. Шәахәшьа лышьтахь излеи-
гәагъы, рыцха. Шәахәшьа маалықь хәычы. Сытцкы насыркишь,
нан, сытцкы исышәхбаалаша. – Аәапара ханыныфнала, саб
акрушка хырхәхәо имтцагылоуп. Сан иахагъы лхы лкалт
илагәаны атцәууара дафуп. Саб изнапык ала иварафы итәаз
ацгәы аашьтыхны ианиршә, ишнеиуаз сан лыбга аеаларпсны
аеааннакылеит. Нас ди ллаба рхха даныназыттрыс, ишәа-
ны ацәардагәы атцака иньытцалт. Аха сан атцәууара дакәытц-
уамызт. Саб акрушка аашьтыхын, дөагылан, нану лыжәфа
инапы нықәтцаны лныхәара далагеит. Са сахьгылаз, нану
уажәы-уашьтан саб оума иқәылхәацәоит хәа сыпшыи.
Аха лара изакәызаалак ажәа сакалак лфьытцшәоомызт. Нас
саб икрушка ыжәны данаалга, сыбныхәароуп ихәан, нану
азна хыхәхәо иналызтәиттәеит. Нанугъы уи иказшьақәа
уажәы илбазма, акрушка дахныхәеит, аха мацк ауп иахьл-
жәааз. Нас саб инапқәа ааужьны, пшьаала, астал иньқә-
лыргылеит. Аха сара издыруан уи акрушка лжәит хәа
дшамшьуаз. Сан исалхәахьан нану лпцынтца апырпыл еипш
икапшьза ианыкалалак шакәыз данашьуаз. Аха папа лыд-
цалара данакәымтцза, нану акрушка сара сахь даахеит
Бықагъы абжа ижәааит хәа. Бықа хәа акәын сара схы здыруа
саныкала аахыс саб ишсеихәоз. Зны сан изласеиталхәаз
ала, зтәыфакәа дууз, зхәы хәымсысыз Нықа хәа цмак

хамазарын саныхэычыз. Саргы саацрымшөазакәа убри ацма ахьцоз, атцөтцөицш скәалкәало сацзаарын. Җнак, нану ашықәс рацәа ахьылхытцуаз азы анаука усзуоцәәқәак лығәцәажәрц иазаап. Урт ирыцыз зҗабк, абас ихәымсысза иҗказ ацма лымбацзаарын, ицъашьаны дахәапшуа даналага, уи аеынгы саб афы ыжәны дыҗказаарын, хамтас илитазаап данцоз.

Саргы апхыз еицш исгәалашәоит, шьюуки хәцма хәымсыс рыманы, еицрыхәхәа хашта иатцәа итытцны иш-цоз. Ашьтахь, сан изласалхәаз ала, саргы сахьтцәыуазаап уи ацма хәымсыс, аха лара аурыс зҗаб илырхынхәырц даналага, саб имузаап, асас уонатаҗы дзеилахаз иара итәуп хәа инаҗәаиршәзаап. Убриаахыс акәзаап саб Бықа хәа ахьз чыда сахәара даналага. Нас ауп хтаацәараҗы зегьы анашь-цыла уи ахьз җыц.

...Сылацәа анаахыст, ашара адәы иқәлахьан. Сан, есымша еицш, дгылахьан зегь хәпхьа, саб атуан датцапшуа ус диан. Иҗкалап уи уажәы хәыцра хаақәак дрылазтгы, аха сшаацшуаз аниба, инапы ааигзан, цшьаала ссахәы ина-лишьит, нас апшқа иеицш сылахәмарра далагеит. Цытрак ашьтахь иаалырҗканы җәаитит:

– Ухчы зцәаакуи, Бықа?

– Стцәыуон, папа.

Нас уаха сылаҗымткәа инапы аасықәхны илахь инапы-реикит. Цытрак ус диан. Нас деитаахәын, атзамц ахь иҗы нарханы днықәиет. Атзамц иаақәымтцзакәа ашышқамсқәа халон, илбаауан ихалон. Сара издыруан, урт иблақәа дыраа-цсар, иара са сахь дшаахәуаз. Цытрак ашьтахь, даахәны, дысәапшуа днықәиет. Нас ацәажәара дналагеит мацк иб-жыы тьс-тьсуа.

– Бықа, уара уда итцәыуодаз иаха?

– Сангы дтцәыуон.

– Ди?

– Нану шәымтцәыуан, тцасым, лхәеит.

Саб атзамц ахь днахәны деитақәиет. Сара издыруан уи акы дшамыртынчуаз, акы игәы ишытцхоз. Аха санынапшлак, итцыздыраар хәа дшәаны, иблақәа сырхирпшылазомызт,

атзамц ахь днахэуан, нас ихысганацэа ашышкамсқэа злацоз атзамц инадикылеит, алада ицозгы, аада ицозгы инацэ-кыс иннамкылазакэа, алағырзқэа реипш, атзамц иафеибахэа инеиуан. Сара издыруан алағырзқэа аада ишымцоз, настгы ашышкамсқэа реипш ишеиқэатцэамыз, аха сан лзамоақэа цэара акала ирыдыскылар стахын саб инацэкыс зықэкыз атзамц шкэакэа. Пытрак ашытахь, мчык насытцгэан, сцэарта снылцан, сан лкаруат снадыххылт. Ахыза ссахан, ахчы аатцхны инасгэйдсырғэгалт. Уи сан лхылчы еипш ицхаза икан. Нас сшыапцынцэақэа снарыкэгылан, ашышыхэа саб дахышыштаз снеихагылт.

– Папа!

– Иутахи, с-Бықа?

– Унапы ахыза ицэытцырхэхэаны исырки.

– Аа, Бықа!

– Ари убоо ишыцэааку, ари мама лыхчоуп.

– Уаргы иудырма, Бықа, уи шыцэаакыз? Саргы издыруан.

– Папа, уара излоудыри, дыштэыуоз убазомызтеи?!

– Издыруан, Бықа, издыруан...

Ахчы наган сан лкаруат иныластцеит, саахынхэын, снейны снышыталеит. Пытрак саби ашышкамсқэеи сырзыпшуа сиан. Нас саргы саахэын атзамц ахь сфы нарханы снықэеит. Ссахы ахышэ хэычы афнытэ шхырцэагк аакэымтцзакэа асаркыа иадхон, иара атэала иағуазар акэхарын. Сеитаахэын, саб сицапшуа сынхықэтэалт. Аха дук мыртыкэа, ацэарта снылцеит. Нас, сшыапы хыркыакыа ауада сындэылтцын, нану дахышыштаз аматцурта сныфонаххит. Лара усгы ашара адэы иқэлаанзагы дгылон. Лхыза аацхьаршэтны лыхчы лцэарта иаалцааны сындэылкыеит.

– Папа, папа!

– Аа, сацхыа угылама, Бықа?

– Папа, еица унапы ахыза ицэытцырхэхэаны исырки.

– Аа, с-Бықа!

– Папа, ари, нану лыхчоуп.

– Ааи, ааи, Бықа, сара исыздырзомызт нану лыхчгы шыцэаакыз. Уара иудырит, уара иаха укэышуп, с-Бықа...

- Папа уара иухчныстоит ари?
- Ибзиоуп, Бықа, ибзиоуп, исыхчынтца.
- Папа, мама лыхчы сара исыхчныстоит.
- Уара ишутаху, Бықа.

Сан лыхчы наган сыхчы инақәыстцеит, сарггы ацәарта сынцәытцалан, сышьталеит. Аиашаз, иахатәи атқх зеггы атқыс уажәы иаха срахатны ацәа станагалазшәаггы збеит. Ус акәын, сара усггы знык сылацәа анааиххысшьлак, сам-хацәон. Аха зны-зынлаггы ацхыз баацсқәа срыцәшәаны санмыцәалозггы ықан. Сыцәарггы пхыз баацсык сшалоу, атхыбжьон сцәырханы, стәыуо саапшуан. Сара пхызла зегь реиха сзыцәшәоз амати, атцарбели, ахьацарчи ра-кәын. Егьырт итцеггы сзыцәшәақәоз ыкоуп, аха урт збар стцәуазомызт, баша сшәон акәымзар. Уажәы сылацәа анынтаа, сахәшьа рыцха сапхьа даацәыртцит. Кыраамта дцәажәон, дцәажәон, аха илхәоз сахазомызт. Нас атцәуара салагеит, илхәоз ахьысмахауаз азыхәан. Лара лахь итцеггы снаскьарц стახын, аха снаскьацыпцхьаза лара шытахька дцон. Нас, сышгәакуаз, еиматәаны атцәуара сшафыз, иаа-лыркьаны лыбжьы слымха интасит.

- Бықа...
- Сзырфәуеит, сахәшьа.
- Снышәынтрахь уаацыпцхьаза азы каумтәалан...
- Избан, сахәшьа?
- Азы сцәымгуп, сахәәеуеит.
- Ибзиоуп, сахәшьа, икастәазом.
- Бықа, ирлас-ырласны ани ачкәын даало шәара шәахь?
- Даауеит, сахәшьа.
- Снышәынтрахь дааиуоу?
- Дықан, сахәшьа, жәахаггы ахәаса кәазқәа ыкәйтцеит.
- Ахәаса сцәымгуп, Бықа.
- Избан, сахәшьа?
- Ахәаса зегь рапцхьа ишәтәуеит, зегь рапцхьа ицсуеит, ииасуеит.
- Атамақәаггы ыкәйтцауеит, сахәшьа.
- Бықа...
- Сзырфәуеит, сахәшьа.

Нас еита цытрамтак ацәажәара дакәытцит сахәшьа. Са сахыглаз сцәажәон, стцәыуон, аоны таацәала зегь рыз-бахәкәа схәон, лара лзыхәан есымша иштцәыуо, сашьа аррантәи ашәкәкәа шиџуа, дшыпсхьоу шизымдыруа, апсхәи рурц ргәи иштоу, аха лара иаасхәоз акгы ллырхазомызт, ллымхәкәа кны дгылан. Нас еита атцәыуара салагеит, сахәшьа дахьысзымзырџуаз гәынганы. Лара, иаалыркьаны акыркырхәа дааччан, дыфны лфыналхеит. Сара слышьтан, ла дцон, са слышьтан, ус, дахьца-дахьаа хәа ак сымбазакәа, дысцәызит. Нас, еита еиматәаны атцәыуара салагеит. Атцәыуара санакәымтца, ларггы срыцхалшьазар акәхап, аха лхата дцәырымтцеит, дызбазомызт, лыбжьы акәын иааџуаз.

– Бықа, ани ачкәын арахь дзысымбои?

– Сыздырам, сахәшьа, сыздырам, арахь есымша дыкоуп..

– Уахь дыказааит, Бықа, ипсы тазааит, арахь анцәа икәырхуп.

– Ипсы тоуп, сахәшьа, аха уажәи аччара ицәымгуп.

– Бықа, уаха иуеихәакәои?

– Ублакәа уахәшьа лыблакәа иреипшуп ихәоит.

– Бықа, аоны даннеиуа папа афы идимцалазои?

– Мамоу, сахәшьа, папагы цыхьеипш ижәзом.

– Амц ухәоит, Бықа.

– Мамоу, сахәшьа, мамоу.

– Бықа, хан дрыцхаушьоу?

– Дрыцхасшьоит, сахәшьа, дрыцхасшьоит. Аха лара иаха срыцхалшьоит.

– Шәрыцхаибашьала, Бықа, шәрыцхаибашьала, сарггы срыцхашәшьала.

– Сахәшьа, сахәшьа, быпсы тамлазои, сахәшьа? Са-хәшьа, са-хә-шьа!..

Сцәырханы санаалтц, саб дгылан дцахьан. Ацәарта сныл-пан, ихыза снапы нцәытцатцан, ихчы ааипхьысшьышьааит, аха ихчы цәаакзамызт. Саб дтцәыуазомызт. Ашышкамсқәа атзамц ихалон, илбауан, ихалон. Апхьан саб инацәкьыс ахьакәикызггы иаангылазомызт. Сан лзамџа алагырзқәа реипш иафьтцкьаса ицон, ицон... Ашышкамсқәа... ала-гырзқәа... ашышкамсқәа...

Акласс ашә ааимпааны санаафнахх, ақырқырхәа иааи-барччеит ахәыцқәа. Артафгы дыччеит, пытрак ашьтахь саргы самхаччеит. Аха сара рапхьа аччара сафәытцит, нас артафы, егырт кыраамта ишыччац иччон, изхыччоз сара шсакәыз рхаштаанза. Нас, еита ахәыцқәа амхаччар хәа дшәаны, артафы җааитит:

– Уажәраанза уабаказ, Камыгә?

– Сыцәан.

Иахагы икьатеиптәараха ирысит ахәыцқәа. Апхьа итәаз ракәын иаха иззымычхақәоз. Азәызатцәык, абантик шкәакәа зхыиалапаз, дыччазомызт. Саргысхы самхаччар хәа сшәаны, уи азгаб сылҗацшны сығеныскылон. Нас артафы җааитит:

– Бзиоуп, аха уан узылмырҗеи?

– Срыцхалшьеит.

Ахәыцқәа еита аччара иалагеит, саргы сахьрылапшуаз сыччоз цысшьеит, аха сылабжышқәа сзамфа иахьыкәкәаны сеимаа апынтца ақәтәара ианалага ауп сыштәыуоз анеилыскаа. Ашә ааимпааны сышьтахька сғынасхеит. Ашкол ахтыста санынхытц нахыс, сшыоуаз, сыштәыуоз мацара афны ашта сааталт. Афны санааи, атаацәа зегьы акака ирылагахьан. Саб атәа ирхуан, сан ауатка лыршуан, саб иахәшьа аматуртаҗы агьҗа-гәгәахәа акы аилыргара даҗын, нану затцәык лоуп ахамтаҗы итәаны избаз. Сшәыра лывараҗы инықәтцан сналыдтәалаанза сгәалымтазеит ларгы.

– Нан, уаазцеи ас ирласны?

– Сагхеит, нану.

– Уанагха унармышьтзеи, нан?

– Исхыччон, нану.

Нану лкалт схы нылатцаны инеимаствәеит. Сара атәыуара санаклак, ус иаха атәыуара бзиа избон. Лара лнацәкьара цсадақәа рыла сахәы лшьышьуан, сызқәа лбыгуан, знызынлагы дыхәмаруа «шьышь наани» анысзылхәалозгы ыкан. Саргы бзиа избон, аиашаз, санду санрыцхалшьоз. Знызынлагы амац азы лкалт схы нангәаланы атәыуара салагон. Ус акәын сара нану сшалыршьыцылахьаз.

- Нану, папагы иxyччон.
- Иxyччодаз, нан?
- Агэылацэа, нану.

Нас нану ейта схы ашышыра далагеит. Изакеу иара схатагы исымдыруа, лнапкеа ааныскылан, лнацэкыаракеа сыпхызеит. Шака сгэыргызеи жэаба ахыказ азы. Избан сеидру, аха уажэы апхызара саналага, жэаба камлар хэа сшэон.

- Нану!
- Аа, нан.
- Папа иxyмыччалар икалои?
- Уцэ, нан, уцэ.
- Бшыамхакну, нану?
- Аиеи, Бықа, сшыамхакны. Улацэа хэеи..
- Ацэа сакзом, нану.
- Мчыла уцэ, нан, мчыла.

Нану ейта схы ашышыра далагеит. Аиашаз, лара сыцэатэкарц лтахын. Зны-зынлагы «шышы наани» лхэарц далагон, уи агарашэа лара мыцхэбзиа илбон. Аха сара издыруан уи ахэара далагар, лдышэкеа кеацкеацо атэыуара дшакуаз. Нану лылагырзкеа бзиа избазомызт сара, ипхациан азы. Сан лылагырзкеа кеандан. Саб иахэшыа лтэкеа срыцэшэон. Уи атэыуара даналагалак, аимхэыц шкеакэакеа зхапсоу рахэыц пак лыцэпытлазшэа зегь лыцэон...

Саб?! Саб илагырзкеа ахаан исымбацыт.

- Нану!
- Аа, нан?
- Папа илагырзкеа ирыпштэуи?
- Сыздыруам, нан.
- Дымтэыуазаци, нану?
- Дхатцами, нан, ахатца дтэыуазом.
- Хэхэшыа даныцсгы дымтэыуазеи, нану?
- Мамоу, нан, дымтэыуазеит.
- Избан, нану?
- Уцэ, нан, уцэ, ацэа уамкзои, Бықа?
- Апхыз збар хэа сшэоит, нану, сыцэар.
- Изаке пхызуи, нан?

– Ҳаҳәшьа дыпсны дыкәоушәа, атаацәа зегьы хлыкәшаны хгылоушәа, хтәыуошәа, папа затцәык дымтәыуошәа, илағырзқәа маауашәа.

– Уаҳәшьа цхыз дубалома, нан?

– Есымшагьы дызбоит, нану.

– Улцәымшәааит, нан, данубо?!

– Мамоу, нану, лара лоуп исыцәшәо. Дыфны дцоит.

Ди еита схы ашьышьра далагеит. Сара издыруан уи, ҳаҳәшьа дыпсижьтеи зныкгыи цхыз дшылымбаацыз. Даныцәоу есымша лгәы дтакны дышьталоит. Аха знызатцәыкгыи лыпцхыз даламшәацт, рыцқа. Сангыи ирлас-ырласны дылбозар калап, аха ихалхәазом, знык ихалхәар, нас уаха длымбар хәа дшәозар калап. Уи атаацәарафәи зегь хатцкыс ацхыз агәра лгоит. Днаҳалагылангыи шамаҳазак еиталхәазом. Амала, знызатцәык ашьыжь данаацш, папа изеиталхәо саҳахьейт. Аха иара уигьы хәйтхәйтла акәын ишылхәоз. Папа ихата ишеиликааз сыздыруам, аха сара акгыи сзеилымкааит. Убри аенеипш сангыи игәғәаны сылзымгәаацт. Нану лакәызтгыи зегь салхәон.

– Нану!

– Иууеи, нан?

– Ҳаҳәшьа исалхәаз бдыруоу, цхызла?

– Иуалхәеи, нан, рыцқа?

– Ани ачкәын дрыцқашәшьала лхәейт.

– Дрыцқахшьоит, нан, дрыцқахшьоит. Аилага дышца-рыцқаҳамшьо.

– Нану, бзырәуоу?

– Аа, нан, сзырәуейт, ди дукәыхшахааит...

– Саргыи срыцқашәшьала лхәейт, хангыи дрыцқашәшьала лхәейт.

– Ааи, нан, ааи, зегь рыцқахшьоит, зегь ҳа иахтәкәами.

– Зегь шәрыцқайбашьала лхәейт, нану.

– Зегьы-зегьы, нан, зегьы-зегьы хрыцқайбашьоит.

Нану лшьамхы схы ныкәскын, сналғаацит. Лзамға кычыра ихәхәаза иалдаз цәахәак лылабжыш цырақәа итдыртәаахьан. Лызблак акәын уажәы зылағырз аауаз, егы

лашэын. Алашэ шамахақ алағырз аауа сымбазацыт. Сара зегь ратқыс нану лыла лашэ рыцхасшьон.

– Нану рыцха...

– Уааи, нан, уааи, уахь уабацо, сшьамхафы уцэа, усыр-цыслап.

– Нану, былагырзқэа срыцэшэоит.

– Умшэан, нан, умшэан, ухатқы ицааит, урт.

– Нану, былагырзқэа зеицшроу бдыруоу?

– Изеицшхари, нанхеит?

– Сан лтэқэа иреицшуп, нану.

– Бзиоуп, нан, бзиоуп, иреицшзааит.

– Нану, сан лылагырзқэа зеицшу бдыруоу?

– Изеицшхари, нан?

– Ашышкамсқэа иреицшуп, нану, ашышкамсқэа, ин-тэазом. Аха ашышкамсқэа еикэатэоуп, нану, урт шкэа-кэакэоуп.

– Бзиоуп, нан, бзиоуп, арахь уааи, уцэа сшьамхафы.

– Нану, былагырзқэа срыцэшэоит, нану. Нас уаха пхыз избо салагоит. Папа иахь сцоит, нану, папа.

– Уца, нан, уца.

Нану сналпыртцны атэарта шыказ сыфны сфынасхеит. Агэашэ санынтытц нахыс, сышзахэоз амфохэаста иан-сыршэлеит.

– Папа!. – сыбжы насыргеит шынаидгылаз.

– Аа, с-Бықа, уаама?!

– Уебыга гэгэаны иумкьалан, папа, сацэшэоит.

– Умшэан, Бықа, умшэан, ухатцами уара!

– Сшэоит, папа, сшэоит, сүхэоит иршэ нақ.

– Уааи, Бықа, уааи, аа, исыршэит.

Саб снеихьынпашалеит. Уи аебыга афы цырцыруа, нақ, ал ашыапахы иршэхьан. Шьта сшэазомыт, иахьынзастахыз дгэдыскылон, ихцэ шытцэрақэа сырғэгэон, ипхзыффы ааигэаны исахауан. Ицатца цьацьақэа рапхьа снапсыргэйтца-қэа рыла иааипхьысышьшьааит, аха ицэаакзамыт. Сгэы иснатон, ахатцара хэа дызфэу снахьысызшэа, абыржэы иааипхьысышьшьаашэа, аха урт зегьы срызхэыцаанза, саб

инацэкьарақәа рыла смахәҟәқәа ааиргәҟәеит, сааирхыц-хыцит. Нас, мацзак илахь ааикәйтцазшәаҟы збеит. Икалап саб ахатцара хәа зызбахә ихәалоз аиуаҟы смахәҟәқәа ирыдимбалазар. Аха сарҟы стәыуазомызт, сылабжыш аар хәа сшәаны ихәда снапы акәсыршон, ипатцақәа еицхы-сышышьаауан, илымҳа стәхәйтхәйтун ахатцара закәу сзеитеихәарц. Иара дыччон, сигәыдиргәҟәалон, мазала сыхәда дагәзуан. Сарҟы сигәыдиргәҟәалацыцхьаза, иааигәаны иахьсаҳауаз азы, агәра згон саб ипхзыфәы акынтә акәушәа ахатцара ахьауаз.

Саб сеитааигәыдиргәҟәалеит. Сара издыруан уи шыта шимырчыхәчыхәуаз, мазала сыхәда дшамгәыуаз. Аха сара истахын уи илахь еикәимтарц, дсахәмарларц, ахатцара закәу сзеитеихәарц. Икалап сара истаххаз иарҟы ицәа иалашәазар, дазхәыцзар, аха краамта ҟитзомызт саб. Сгәы иснатон илаҟырз аауашәа, дтәыуозшәа, хәхәшьа цхыз дибозшәа, санду лыла лашә рыцхәишьозшәа, аилага уаха афы идимцалозшәа. Убри аеноуп зегь рацхьаза данрыцхәсшьа саб.

УБЛА ИАМБАР – УГҰЫ ИАБАРУП

Ускан сара анасыц агәра згон. Агәра згон, избанзар есымша сазхәыцуан, аха саназхәыцуазҟы азәы исытцидыраар хәа сшәаны исынсырцшзомызт, исацәажәоз иихәоз сазызырфәуазшәатәкьа слымҳа кыдцан стәон. Аха уи иихәоз цьей сазхәыцрын, машәыршәа сгәы исыцәталоз иажәақәа санрызхәамцшлак, ахәыц хәмарра агәыларә даннеилак, ифыза даницәыртәахуа дышгәаауеипш, игәаан итытцны ицон. Ааи, ааи, сара ускан убри акара зегьы збартан, зегьы сахартан, сыззымзырфәуаз ажәақәатәкьа шгәауаз здыруан. Аха сара ускан уи амыцхә сеастәон, амыцхә исшәацәон, иззацәон, зны-зынла убас схытәкьа сханарштуан, иара зынза игәы итазамыз, дыззымхәыцзоз санахәон, агәра снаргон уи ус шакәыз, иарҟы ажәак ихәар шытахыз, аха

дшыпхашьоз, дѣахэаны дызкыз ак шыкказ, азэ хаигъхар ша-
кэыз, мамзар ханасыц уаха ишахзымпшуаз, агэы ҕыгыны
инықәпраан ишцоэ. Аха сара рапхэа срызхэыцуан иқатқатэу,
иутэу зеггы, иара ахэыцха иамразакэа, нас ханеиқәшэалак,
иара иихэаша акгы хианы имазамызт, сара ихэатэыз
зеггы здыруан, аха алагара иара ианизымгэағлак, уи
макьана зынза игэы стазамшэа схы иснарбон, нас убас
сгэаауан, убас сидкьон, аенынтэарак схы агарта смоуа,
арахь стэыуар аоны сақэыркыр хэа сшэаны, абахча сшы-
таэ, ашэыртқлақэа схы нарыдкылан ишынеимастэоз иаа-
хэлон. Дара атқлақэагы зны-зынла убас исыхэапшуан,
уажэы-уашьтан саарыдымтыр акы рхэарашэа, нас саргы
сыпхашьон, сзытуан, урт ирхэарц ргэы итаэ сазызырфыр,
уинахыс дара рэы схы сызцэырымгошэа...

Сырма лхы дѣахан ахышэ дынкылпшит. Адэахы ишы-
лашьцара илашьцахьан, амзагы ацстхэақэа ирылпхоз
ашэахэақэа аарла, ахарц ахарцкэа реипш, рылашара
атыпшуан. Уаха ажэфан уи амза ахафэы хнатыр атахымызт,
адгьылгы азгэышыуан, уажэы-уажэы ацстхэақэа рыкэаша-
ра анааипкьоз шэахэақэак нықәпхон (абригь сыбзиараз
ауп изусто), ахэозшэа, адгьылгы уи азырханы ипшуан.
Икалап дара – ажэфан дуззеи адгьыли бзиа еибабозар, аха
еиқәшэар камлозар, ус уахынла мацара, зеггы ацэа ианалоу,
ацсабара мыцхэы иантынчу, цсы зхоу азэы адэы данықөым,
ианыпхьатэалак, амза ашэахэақэа рыла рымазақэа еибыр-
хэозар. Урт амза ашэахэақэа, афэыцкэынцэа реипш,
еипхнибатцаны иааргоит урт амазақэа, нас адгьылгы убри
акара агэы разхоит, алашьцарагы иаразнак иахаштуеит,
ажэфан ду агэы азаанартуеит (уара иуцэыстэахуа маза сы-
мазар, сышьтахь ицэырыргааит!).

...Сарауи рапхьатэи, ахаангы гэыбганисымтац. Гэыбган
зысто сара схоуп. Икалап, убаскан сшыацэхнымслазтгыы,
иахэа схы-сыхшара сеитцаффы Анцэа ишихэара сыкзаттгыы.
Аха уара угэы итоукуа анцэа иануцимхэо ыками, афстаа
угэыграқэа хыхь дықэтэаны данырхыччо...

Уи рапхэа сылапш иқәшэеит цсрак афэы. Аха уа ахцэхыц
еипш еизан иказ ацбар иаразнак дрыламзыр калазомызт.

Уи сылапш зланикылаз сыздыруам, аха иникылеит, иараз-нак сыгэгы акы аанырит. Убаскан сцэа иалашеит иарггы икылкаан дсыхэапшуазшэа, илапш сышьтазшэа, аха ускан ада дсымбацыт, иарггы симбацыт, дызбахьазтггы хымпада сгэы дагэалашэон, деилнаргон. Аха уи икылкаан дсыхэапшуазшэа анызба, сара уаха сихэампшырц сызбеит (ацсра псроуп, ацсрафы уааизар улахь еикэышышьы угылаз!) ус нтысхэааит сыгэгы, ах, сгэы, шака ихпараз усканггы, иаразнак атэым чкэын иабжьара иалагеит...

Ашьтахь сызцыз азгабцэеи сареи аиныхрахь хамнеикэа ашта хтытны ханындэықэлагы, уи илапш еитах агэшэ афы исыхъзеит. Убасканггы ханхьапшымта еикэшэеит. Иара даакэымтцзакэа сыхэапшра дафын, са соуп сынхьапшымтаз зылапш икэшэаз. Аха сфызцэа цьеи ак дсырдыррын, ус, акггы камлазасшэа сеамариашан снейуан. Уи ауха сгэы тынчзамыт, ак скырггы, ак сышьтырггы, зеггы акакэын убри илапш схызшэа збон, ихафесахьа уажэы-уажэ сылафы иааиуан. Нас сгэы иснатон уи уажэраанзаггы дызбахьазшэа, амала дсымбацижьтеи акыр ахьтцуаз азы дысхаштны дыкэзшэа, убри хакъеибадыруаз азы акэызшэа илапшггы ацъар хыцэхэыц иаразнак сызрылнакааз. Ицъоушьаша, ауха сахьнышьталаз пхыз дызбеит. Ускан сара ахаанггы ус сыпхыз чкэынак даламшэацыт. Исхытрыз, жэибжь шықэса ракэхарын. Аха аены знык-фынтэ ракара сыбла дхымгылеи уи, нас аухаггы абри цъара дызбахьазар калап хэа сазымхэыцуази, уи акэхеит, сыпхызггы далашеит. Зныхуп, асы ахэылы-хэылыхэа иаухуеит. Афоньтэи фытбжьык ган, сарггы сыццакы-ццакуа хгэыларантэи саахуеит. Ус, хатцака акэарапчча снырзар, чкэынак атцла хцыц еипш, ибыбышза асы икэнауны дгылоуп. Дмеитатызтггы азэ дышгылаз сымбарггы каларын. Сарггы убаскан сшанхан саатгылеит, азныказ изура, исхэара сзымдырит. «Асы улбаанацазар ашэарах еипш? – схэеит гэаныла, избанзар убаскан сгэы иаанагеит уи нак хқыта ахахьы инхоз ачкэынцэа дреиуазшэа, ас асы аныцэгъаха, уа дафатэозма, уи дацэшэаны арахь дылбаатцэкъазшэа сгэы иснатэит. – Аха ускан афныка унеир акэымзи, ахьтаха ара акэара узылагылои?!»

– Закэытэ сузеи иахзауы! – уи убас дыгчеит, ахыта дакы акэым, санынаифацшы, са схатагы ахыта сакны сыкан, аха иаразнак иччапшь саарцхеит. – Ашэыртата иафызоуп!

– Хара хэы иауа асы ус ауп ишыбзиоуп! – саргыы иаа-сырехеит асы, насгыы уи ачкэын агэра исыргарц стаххеит, ара иауа асы мацара шакэу ус ицшзаза, икэашза икоу, насгыы зеимаргылара мариоуп, еигэыдудтарц уалагаргыы иааидукулаанза ишуратцэо, амыцхэ ушадымхало.

Нас иаргыы игэарцханы дааччеит, уи ала агэра сиргеит дара ркынгыы абастцэкыа асы бзиа шауз, аха ицеигэыдызтцо азэгыы дахыкыкам азы шакэу арахы дзааз. «Уаха сымам, цыым! – схэар, ускан игэы иалсуеит, сара аныхгыла-аахгылафца срыпхаушэа, спагыоушэа, – саргыы асеигэыдтцара бзиа избоит, аха ара аатцрафэы асы шеигэыдахтцо азэы хаибаргыы... Инацшуагыы ирзымхэар хэа ушэома, аатцра дытцаргылан асы игэыдылтцон рхэап. Убри акара дылхылырцшит, асы игэыдтцо даанылымкылар, аанда дахыцан ашта длыцэтапалон рхэап. Урт зегыы еидысхэыцлеит сара, агэылацэа рыбз хагоу-сагоу дафашэааит, сара ускан уи сацэыхычан, искэыблаан, аха...»

– Ара инацшуагыы харбоит, – уи убас исхэеит, иара ачкэын асеигэыдтцараз мап шицэыскызгыы, деиташгэыр-гыз ааныпцшит. Ашытахы ауп цкыа саназхэыц, сара исхэоз иаанагоз. Уи ауп иаргыы иаразнак ихылца атцы тапыруа дзыргэыргыз. «Ус акэым, цыым, – схэеит гэаныла ускангыы иаразнак, – аха гэаныла исхэаз са исзынхеит, иара даеакала сеиликаахыан, урт ачкэынцэа знык дара ирыхэо, дара рахы иадызцэыло ак анухэа, нас уинахыс иааухэо акгыы иазхэыцзом, убриак мацара аалцаан иргоит. – Сара асеигэыдтцара збар сыпсы талоит, аха убригхык ататэуп...»

Аха иара урткэа акгыы дазхэыцыр итахзамызт, иара игэы иахэаз дыкэныкэар акэын. Уи убас иеаиршыцылахыан, игэы иахэо мацара кайтцон, ааи, ааи, игэы зны-зынла ахэыц бжыыс иеипш акэын ишыказ, ахы дтанарцон! Уи ила хызкуаз сыздыруам сара, аха агэра згон икэшамыкэша иказ зегыы иаразнак ишихаштуаз, ихы-игэы иштицоз... Насгыы уи иара цас икайтцомызт, иара иказшыан, аха иара иказшыоуп хэа мацара излаианажырыз... Аха ауаф бзиа иибо иказшыафэы,

иуафрәҗы, хатыр зкәйтцо пытк аныкалалак, егырт зегы ила аш хыртцойт, ибозаргы имбошәа кайтцойт, иаожижьюеит, ани бзиа дзибо ахатыр убри акара инарчхауеит, иатцанарзуеит...

– Асы убас ицшзоуп, еигәйдхамтцар ирыцхауп! – зегякоуп, иара итәы ихәон. «Иахәац ахәойт!» – схәеит гәаныла усқангы сгәы саатаччан, – уи убри акара схы-сгәы иаразнак иткәеит, убасқан иааихәоз зегы, иихәоз акәым иара илапшгы иччапшгы, зегы сгәалашәойт.

«Уи шыстаху Анцәа ситаххааит!..» Анцәа ицьшьоуп уи ажәа сыбжы тганы иахьсамхамхәаз, акәымзар дыхцароуп, ма джажәуп хәа игәы иаанагар калон. Мамзаргы быргтцас дыгхырцәажәойт ихәон. Аха, исхарои, гәыбган зситарыз, усқан сгәи сыбзи еилацәтон, сгәы иахәоз збаны салгаанза сыбз еакы ыкәыхуан. Насгы... насгы усқан схы апша тан... ааи, ааи, авивихәатцәкәа итасуан! Усқан ахәыц кәзшьеи азгаб кәзшьеи еилан, апжәара акгы иамгацызт, азыни апхыни реицш изеилымтцыцызт. Ани, иара иихәоз зегы кәстцойт хәа иалагоз схәыц кәзшьа пхашьацхатцо аеысгәаланаршәон, акәымзар... Аха, зегякоуп, убригь аеыфцкәын иеицш сафкәон, ахы сзынкыломыт схәычра! Ах, ишцашәартоу, иагышцанасыцу ухәычра уанынтысуа, узгабра уанналагылоу аамта. Зны акәара хәыцкәа, нас арәаш, нас азиас хышхытцәа. Уи зегь злалоу, зегь рымч змоу, зегы ршьамхы тцоу азиас, шака ицәгьюзеи, уара ианутаху, иахьутаху атыцаф аанкылар...

Ус, атрымхәа убасқан аанда аладахы иаалцеит жьак. Аха убас ицшзан, алымхакәа кяцәза, иара ахата хыпшшәылан, абла хәыцкәа ахардан жьыргәыцкәа реицш итиқәатцәаза. Асгы думзи иара азы, аарла акәын ишылпоз. Арахь алада иласкяр, амфәхәаста-грапара ианылар, иаразнак инытцашәкәа имцози, аха уахыгы ишәеит, иара ауафы дшамбацызгы ишьтақәа ирыцшәон...

– Зыцсы аахьаз хзыпшын! – уи убри акара дгәыргәеит, убри акара ихы-иҗы ихалашеит, са сахыглаз сихаштыр хәагы саашәеит. Ааи, ааи, убри акара сгәы тыпсааит, абни ажәа аниба сара сихаштызшәа снарбеит сгәы. Уиакәхеит, иаргы акы дакзамызшәа днасыдкәан, дыфны днашьтәлеит.

Са сахыгылаз снеилыууааит, нас самхатцёбуар хэа сшэан, мчыла схапыцкэа еихаргэгэаны сымтдысзо, иара иахь сыпшуа сгылан. Ускан сгэы интысхэааит, саргыы саатцёины сцарц, ажьакэзар иаха бзиа иибо, иитаху, дыоуа дашьтазааит, ацэа ицэоуп, ацсы ицсуп! Аха убри сгэы итакны сшыаёа еихызгоит хэа сёанынасха, акы самышьтит, схэалаханы саанхеит. Нас сгэы итаскызи икастцози амацёыс еицш ани ипхасшьалоз, аха, зегьакоуп, ускан исыщыз сызгабра аказшьаёы ианааи, иаразнак сахьнархэит. «Ацсы штоу икны исзааигоит, са сахатыраз ауп, акэымзар душьыргыы дашьталомызт...»

Убас сгэы интысхэаан иаразнак иааикэысхэалеит. Ускан изжьазшэа збеит сара сгэы, аха нас убас сгэыргэеит, уи ацхзы иёашы, иаацсарей иччацшыи еибакэаёуа, ажьа игэыдыркэкэылан иман данааи, сацгэыргэацэаны, иара ихагагы ихы изнымкыло дыкэзырхашаз ажэак ахьсамхамхэаз анцэа ицшьёоуп.

«Сбыхэоит, ибыдкыл!» ихэеит, ииашатцёкьан абахча дынтаххны шётык ааёыхны иситазшэа! Ускан иара ихагагы урт ажэакэа абеидыруз, цэара иахахьазар акэхарын, аус злаз азэы илеимхэахьазар акэын. Убрицёкьагы азхэыцха абасымаз, аха убаскан сгэы нтыцсааит, арт ажэакэа азэы илеихэахьазар калап хэа... Илеимхэацызтгыы имарианы изхэазомызт. Ауаофгы, дара ауаа реицш дзышьцылои дзышьцылами ажэакэа ыкоуп, дзышьцыло анихэо акгы дыннамкылазакэа, дымкапшьхакэа, дымцёышхакэа ихэоит. Аха ани дзышьцылам, иара ауаа ишырхэо иагыараан иахахьазаргыы, иара ихага ианихэо амца ицранатцозароуп, дабылуазароуп. Аха нас уи азхэыцра сакэыттит, ажьа убас алакэа таа исыхэапшуан, уи аблакэа ирхыз ашэазызара урт зегыы атцанарзит, исханарштит. «Сеикэырха, – рхэозшэа сахэит урт, – ари асы акэымзар арахьтцёкьа сылбаазомызт, сара стыц са издыруан...» «Умшэан, – схэеит убаскан сыбжыы нтыган азэы сияцэажэозшэа, – сара ажьа ас иааигэаны исымбацт, ари асы хэнеикэнаршэах, цкэа хэицэажэап, нас уоусыжьуеит!»

Ицьюоушьаша, убри анысхәа нахыс уаха исымпытц-парцгъы иаламгеит, исхәаз мачк ахазшәа, аеаркәитыызшәа збеит. Азныказ саргъы саагәыргъеит, Алхасгъы снейәацшит, иубо-ма ажъеи сареи бызшәала хшеибакуа хәа аанарго. Иаргъы пытрак ҫымтзакәа дгылан ибжыи ихәлашәазшәа. Са сахыглаз акы ихәар стаххеит, акы иҫытцшәар цәгъа исымбеит, аха ажъеи сареи инеимда-аимдо дышхә-хәапшуаз, иажәакәа зегъы ихаштызшәа дгылан. Нас зынза акгъы имхәазозшәа анызба, далазгаларц, рацхәа сара сцәажәарц иакәыскит.

– Арагъы асы шытоуп, – схәеит сара сааихәаччан. – Убаскан иара азы дналтцәраазшәа ихәыцрақәа дынрылтцит. Саргъы избон уи илақәа хәыцрала иштәыиз, аха сара убри акара ихыбаара салагахъан, абыржәы са сышидгылоу даеазы дизхәыцуазар калап схәан, иаразнак ихәыцрақәа дрылсхит. «Асгъы агәы ҫыгъуеит, – сгәы интысхәааит ускан, – нас ура уазхәыц, асы агәы анҫыгъ сара сгәы зеипшрахо! Уара уацәымшәазо сгәы уцәҫыгъыр хәа. Ускан асы еимамгыла саҫызахоит, сҫы укыр схы узымкуа скалоит!.. Уара зегъ реиха узыцшәаша убри ауп!»

Ажәа алақәа таа ишсыхәапшыц исыхәапшуан. Убаскан исызбеит иоусышытырц. Рацхәатцәкәа иара дгәаар хәангъы сшәеит «сара ацсы штәз, кыс амазамкәа икны илзаазгеит, лара патугы ақәлымтцеит, ахы ахъхоз зибнака идәықәылтцеит» ихәар. Иитаху ихәааит, иитаху игәы иаанагаит, сара иоусышытып схәан, еитах алымха кәацәқәа схы нарыдкыдан, ауаҫы иеипш, снацәажәеит. Иаргъы ауаҫыбызшәа ахауашәа, уаха имшәа-имырха ишсыхәапшуаз збоз абарт хымпада еилибакаауеит, ак еибырхәатцәкәоит игәахәрын.

– Узлааз ала уца! – алымха сынтахәытхәытцит уи. – Уаха еа мәак ылысхуеит хәа уаламган. Шака уцсы заны узцо уцала, амала, абарт улымха кәацәқәа урымтиааит! Урт харантәигъы ағъара иқәыхәхәо ақәынцәқәа реипш иаапшуеит! Зегъы иреигъу, рацхәа асы уқәнаур ауп. Реиха еимагылан иахәауа унықәгылан укәашза уеыкатца. Нас

шамаха уафы уизгэатазом, иааукэыршан ишкэакэароуп азы уаргыы уалазфоиит. Амала, Алхас иеипш зшьамхы зытцпраауа азэы дукэымшэар... Ус зшьамхы тцару иаразэатцэык иоуп ари акытафэы икоу. Ус анакэха, угэы ртынчны уца, сжьа хэычы!

Тцака ианынкасырца, уахагы ихамцшзакэа, ахэырд-хэырдхэа асы илцо афынанахеит. Алхастгы дыччо уи дазыпшуан, икалап иара икастцаз деигэыргэазаргыы. Ааи, ааи, хымпада игэы статэоушэа издырит сара. Сгэы разу иразыму еиликаауан. Ибеит аоныка иааган, нас ишыны, хшынтаацоу зегы хнатэаны иахфап хэа шиасымхэаз. Ах, шэара ачкэынцэа, гызмалрыла саушэытцахахуаз... Ах, зегы иаразнак ишцашэытцыздыраауаз, аха иазыуеи, арах сразкы кадыць сылахэмарра иафэызаарын...

– Ишгэыргэо ббома! – ихэеит иара уи асы илцо иах-неиуаз инацэа ақэкны иеырбо. Сара уи иаразнак дыхтаскит, ажэа асы илцо иахънеиуа ишгэыргэо злеилукааи хэа. Ишцеилысымкаауеи, алымхақэа бырзыпши, ихэеит. Алым-хақэа ируеи, фэастит саргыы сшанханы уахъ сыпшуа. Алым-хақэа ауафэы акы деигэыргэаны инапы анеинико еипш еиннакэоиит, ихэеит. Иишатцэкэан уи убас алымхақэа еиннакэон, убас игэыргэон, уажэраанза иара ажэа аниба сихаштыр хэа сышшэоз, уажэ иара ихата сара сывара дышгылаз, дысхаштытцэкарц апсык аасыгхеит!

– Шэчеицьыка шцакоу?! – ихэеит иара асы дылапшуа уи анца ашытахъ. Саргыы акыцыхэа еилыскааит уи ззиэхэоз асы азы шакэыз.

– Асас дзеипшроу еипш ауп ишхархио! – саргыы фэастит сатцамхазакэа. – Днахэашыымкэа-даахэашыымкэа, ахатыр зыкэтатэуцэкэа рзы абас ауп ишхархио! – схэан, адэахы днасырпшит, ула тнахыртэ асаркэа агэеипш икэашза асы ахыкэыз ирбо.

– Изаманоуп, – фэаитит иаргыы иццакуа сасык иеипш иеыркасашэа. иеырцагыашэа, – аха апшэма ихадлым-галозар, ха хцеит! – ихэан, ивара иарсыз алаба аашытихын, инаитцарсуа ифэынеихеит.

«Уабанзацо, – схөеит гөаныла усқан сара, – асас җемиртасы зашта дьтзыжьюа срытцкарзам. Уаха акгыы рыламзаргыы, убриак азы ахаангыы җыцныхәа рмоузацт. Ашта итытчуа ишыапы еиламгакәа дцар, хьымзгуп хәа ир- шьон! Ааи, уи ишыапкәа ак ахатцкы ак цозар акөын. Ус анакәха, уара сшупхьазаз сьздыруам, аха саргыы сабицара сырцхашьом!..»

Уиакөхеит, асеигөыдтцара халагеит. Саргыы уи асы усқан убас игәхьяаган сьқан, айгөыдтцара ханалага, аоныка ишцатөызгыы, стаацәа шсыцәшәозгыы схаштит. Азөы хайбар иихәозгыы сазымхөыцит. Зеггыы снарыхеит, уии сареи хәда азөггыы ицсы тазамшәа скалеит. Рапхьазакәны убасқан ауп сара убас саныкала. Иара имратцәазакәа, ус иааидкылан иааишьтуаз асқәагыы зынза сеиларгон. Зны- зынла иара имырбазакәа, иара инапы иахьакыз азы, убри ахатыраз, хөычык, җытк аарымхны исфон! Ианибозгыы азба сакуазшәа кастцон, азба сакуазар асду сывара ишьтамзи, снапы нылысшьыр уаха атахызма... Аха мап, уи иара ира- тцәан иааишьтуаз акы исзалатцомызт, ианысмаахалак, иансафкьалак, ихьяазго салагон. Убри акара ауафы днеиуа убахьома, исаахацыпхьаза иара инапы схьысызшәа збон. Исывыкькьан ицозгыы срыхьзар стахын, сырхьысыр стахын. Ма иахькахаз гөастон, уашьтан иаашьтыхны иара ихата иахь мазак дсырхәарц стахушәа рөы насырхарц. Ашьтахь иаргыы даапсазар акөхап, исырхәкәа зынза исмаахауа иалагеит. Уи сара иахагыы сыцсы сәанатцон. Нас, имырбазакәа, хөычы- хөычла снаскьон иара иахь. Издыруада иааигөаны иаха инаршә хиахар, издыруада иршәуа акгыы сафымсыр хәа! Ус- ус, зынза хайзааигөахеит, ус-ус... сы-шьытцөрак аашьтихын, са сахь иәааихеит. Аха уи дысхьысыр зынза сеилагар хәа сшәон, зынза сзытыр хәа сшәон. «Уахнацаәеит», – схөеит гөаныла уи ихы сықакны дшааиуаз анызба, исхөеит, аха сгөы итаз акөзам исхәаз, ус иахәтоуп хәа, ихәатөуп хәа исшьоз акөын. Арахь сара сақәшахатзамызт, саангылатцөкьар стах- замызт, аха ихәатөын, ишхәатөыз акара здыруан. Ган- кахьалагыы сшәон, исхәатцөкьар уи даагылар хәа, усқан

иакөым ак кастазшөатцөкья ихөапшра салагон, схы сшөи-уан. Аха излеидысхөыцлаз ура идыр, ихөатөугы хөаны, даангыларгы ауа, даанымгыларгы ауа җаастит:

– Асы сгөы акхөейт, амала, агьама сурбарц уҗахытцөкьазар, мап сзацөкуам! – Иаргы иҗааихөейт, иара дычкөынамзи, агөагьра имамзи, даангыло дыкьазма! Аха убаскан сыхшыө ааимшөазшөа, икастцө шиашамыз сцөа иалашөазшөа шьтахька снейтацөейт. – Агьама збарц уҗахызар – иршө, ашөишөи хөычкөа акрырөоуццөшөа арахь уабацо! – схөейт. Аха, сара снапала ибҗастцар стахуп, ихөейт иара, ус иаха ихаауп, иаха ибхахауөейт ихөейт! Уи акөымзи истахыз саргы, аха иутаху ухөар калозма, мап укыр акөын, уи зынза ахаангы уазымхөыцыцшөа, ахаангы уазхөыцран укамшөа уөйкауццар акөын. Мамзар иара ихатагы игөы иаанагоз сеидру, насгы иара дычкөыноуп, иитаху, игөы иаанагааит, иара ицөагои? Аха ускан анцөа иумхөан азө илацш хнытцашөазтгы анацшцөа зыхнарччоз сара сакөын. «Згаб кадыц, уажөнатө лтдыхөа лроухөейт!» – рхөарын агөылацөа. Урт ирхөоз уажөы акөым, ускангы издыруан, ускан уи зынза сазымхөыцыргы камлози, аха зегь шысшөоз-ишысзоз сынасыцгы сыцөейт...

Убаскан, уи асы иман иҗанааиха, рацхьатцөкья дааскьаларц стахын, аха нас даанымгылошөатцөкья анызба, сыөырц стаххөейт, арахь сдөыкөларгы самхаөцөар хөа сшөон, сгөатцөаҗы мазала дсыхьзар стахын... Аха са саангылан акөым, сара мчыла симпытццөраан сцөшөа, аха иара дсыхьзашөа, ашөитышөи снаимышьтызшөа. Инацшуагы, уи дызгабын, дыөит, лшьамхы леалыргеит, аха асы дамышьтит рхөарын, насгы, зегьакоуп, тынхада, дацсыуами дызгабми димпытццөраан дцарц иакөылкит рхөарын...

– Сара урт зегьы еидхөыццло сыөны сышнеиуаз ахыцхөа иаргы днасыхьзеит. «Ура аҗба шьамхыла иахьзаз, – схөейт ускан гөаныла сгөы шыхытхытуаз, – сара сабоушьтуаз! Сара иагьа скөарзаргы, иагьа сыпрызаргы...»

Иара днасыхьзеит, аха игөагыны снапы изкуамызт, сыхцөгьы дзамццамсит, ус аөываө иөицш дсывагылан

днеиуан. Азныказ саргы саатгылар сҕаххеит, нас даахэны данааспырагылалак, усқан ак хэатэын, мамзаргы, шыта иазхоит ахамарра, уакэымтдыр, «хэмар Хабыкэ» даауеит хэа иахэатэын! Аха сара сакэын уи рапхэа иазхэыцшаз, иаха изуалыз. Иара ицэагоз, иара дычкэынан, ачкэынцэа зго иргаша!..

Убасқан снапы нтаирсын сааникылеит иара. «Агэагыра умоуп, – еиҕах сгэы интысхэааит сара, – иугэазырцхаз ицышьала! Мамзаргы – асы азыруз, уи аниакэымха – са суқэзыршэаз, ма – иахэа абас сгэы алакацэан сказтэаз, мамзаргы... мамзаргы... уара усгэазырцхаз! Рыуа ицэашыатэу, рыуа табууп хэа захэатэу уажэшыта уара деилкаа!..»

– Агыама ббароуп! – ихэан, уи скыышэ иныкэикит сэыгэк. Аха иара санынеиҕапш, илакэа убас амца рхын, уажэы-уашытан апыркыхэа ихы инаркны ишыапакынза ицраларашэа. Уи амца иара иҕы иаангылар бзиоуп, аха уа иаанымгылар!.. Изамсакаэагы убас итытцэрааны ицон, илымхакэа ракэзар икапшыза икан. «Цыоуки удырцэоит! – сгэы интысхэааит убасқан, – иудырбалаз сыздыруам аха. Са сылакэа рыла иухэапшыр, иаразнак рыбз иацхауан! Убасқан сгэы итысхэааз сара схата сацэыпцхашьеит, исам-хахэазшэатцэкыа збеит, иаргы иахэзшэа, аха акгы ахим-хэаазшэа, уашытан зназы ыпцныхэас иситарц итэаху, ус иахэтам хэа атак имхэоу аилыргара сцэыуадаөхеит азныказ. Аха нас агэра згеит уи сгэы итысхэаатцэкыаз макыана иара икынза ишзымнеиуаз, уи шмазас, сара исхэоз, скыышэ икэыххуаз мацара шакэыз иара икынза инеиуаз, иныруаз.

– Ачкэын, – сгэы интысхэааит убасқан, – ажэеи сареи хаилаумырсашыан! Сара сгэааргы калоит!..»

Убригь ихэатэуп хэа сгэы иаанагоз акэын, аха иста-хытцэкыаз ҕакын. «Узыпшуи, уаха акры ухэараны указар, акрацутцозар, ихэа!» хэа акэын. Убри сгэы итаз убри акара иштэахызгы, иаразнак исытцидыраазшэа, иаалыркэан ҕааитит иара:

– Ғатцак ыф, сыпсы наццан! – уа иеникылеит, аха уи иацыз зегы са исымдыруази.. Дыррас иатахыз, ихы-иҕы иамхэози. Ихы-иҕы иамхэаргы, игэы иамхэози.

Са исымдыруази игэы итаз, ааи, ааи, сара убранзагы сицэнеихьан. Издыруан игэы итаз, иахэоз, зны-зынла ихы-иҕеи иареи ирхэоз шейқөымшэоз, ихы-иҕеи даеакы шаттацэахыз, уи игэы итаз шакэыз, убри зыгэра гатэызгы, изыщныкэатэызгы, бзиа ибатэызгы... Уи еилыскаахьан сара, уи снырхьан, уи ани сызгаб казшыа убас итацэахны иаман, иара дабаанза уи схэыч казшыа сгэы итоуп хэангы икамызт, аха иара данабалак исыцэцэыртцуан, иаразнак ахы станарпон.

– Исфап, аха упсы сзадкылом! – схэан, саргы сааиҕаччан, сҕатцак наимысхит. Уи ала идырыр акэын уи ицсы са сшахзызоз, схазы ишыстахыз, игэагыны ишысзымфоз, ус исыцзарц, сааигэа иказарц шыстахыз.

– Бамеигзан, бара бзы ауп изсымоу! – еиҕах деи-тааччеит иара. Уи иччацшы убас ихаан, убас сгэы иахэон, цыара шэахэацк иакараз акы сывшэан ицар хэа сшэон. Убаскан сывара азэ дгылазшэа сгэы нтыцсааит, уи иччацшы убас ирацэазшэа, убас ихаазшэа, даеа згабк мазала лыҕеимырбазакэа дихэацшуазшэа, иаргы инцэытцакны, са инасыкны цыара дыпшуазшэа, аха сара исмырбазакэа, ааимкыарстак шааиоулак. Амала, аиҕарак зегы сара сакэын дызхэацшуаз (ус схы агэра асыргеит сара!), уи азгаб дымгэаарц азы акэызшэа дызлыхэацшуаз, уаха акгы рзеиламызшэатцэка. Убри иныбжыаршэшэа дахылыхэацшуазгы иара зынзак итахымызшэа, амала, ус зыкаитцоз дахыуафыҕалалцэаз азы акэызшэа... Уи сара иахагы исгэацхон, убас уафы изеиоымшо анеиоиша, еиошатцэкыан акэым (ус иччацшы анылирбо!), еиошатцэкыозтгы ахааназ сизымгэаауази, агэра згеит уи хыацэггеи, хыабзиеи шеилихуаз, нас, ус акэзар, хайкэшэоит схэеит. Ус акэзар, ауафы изы игэы аартуп, дхалалуп схэеит. Сара знык убас схы агэра анасырга, сгэы ианасыртахха, нас ахаангы сыхахэзомызт, исхэаз хэазар акэын.

Агэра згеит ииашатцэкыан уи ицсы сара сзыхэан ишимаз. Даеазэы ишлимтоз, уи азы шакэыз дызсыкэшэазгы, уи арахь баша ашэарах еицш асы дылбаанамцеит!

– Бара ишыбфо акәым сара ишыстаху, – уи убас дысзааигәахеит, ихылтцуаз ицсыц атдла абыгькәа ануқәыцсо еипш исхьысуан, амца сыцранатцон, – сара снапала ауп ишыстаху, бара бнапы агәра сызгом, еытк адәы иаванажьыр хәа сшәоит!

«Ах, уара агызмал, – усқан иказтаз сыздыруам, аха ашәара салагеит, – уара иутаху зегьы макьана исызуанажьуам. Ицьюмшьазан, сара макьана сызхымцо-сызтымцо рацәазар ауп. Акәымзар, ухы укәачрахоит, агәра адунеи ишықәу ухаштуеит, зынза иуқәуршәырц утаххоит. Знык загәра зықәзыршәыз итәы шәартоуп... Насгьы анасыц афьы, аразкы афьы, макьана игәагьны зыхьз хзымхәо, аха халалра иафьу абзиабара афьы...»

Уи убас дысзааигәахеит, ма сигәытцасыр акәын, ма, ма, сеидру... схы схаштыр акәын. Аха анцәа икынтә схы схамыштит, ахә иеипш иаразнак сызлаз салтцит. Иаргьы имьргьцәакәа снеигәытцасын, данааитаца, сышзахәоз снаидкьеит. Снаидкьеит, аха сыбз тахтцәатәыми, еитах иара игәы зыжьжашаз, дырфоны дсышьтазташаз самхахәеит.

– Хара фнгьы-бнагьы ачеицьыка ҳацуп, аха асас инапала хара ххәы хәеитцо акынза хамнеицт! – уи иара даеакала еликаар калон, акы, асы сара истахызар сьмацара исфоит хәа акәын иаанагоз, фбагьы, иара ишыкаитцоз еипш, снапала ифастар акәын. Аха уи сара ус сыфны сандәықәла азныказ сгәааз цыишьан, ицәыцәгьахан, цытрак ус дшьахитхазшәа дгылан. Аха нас, ант исхәаз сажәақәеи, урт ирыцыз зныктәи схьацшреи иаразнак доурышьтит. Ани итаххар, ажьа ыраацсан, ихәжәаны, сынхьацшны-саахьацшаанза изкыз, сара дзысхьымзо дыказма?! Саргьы убри аены, исгәа-зырцхаз сеидру хәмарраха исысит. Схы сгәалашәо ус ахаан икасымтацызт, иасымша сығеныскылон, иасымша сықәра иаатәоумшьартә сгәысеанцәан.

– Ак басхәар стахуп, – ихәеит днасыхьзан, еитах иблақәа ахәыштаара апыргкәа реипш амца рыхкьо.

«Уааишьа цәгьоуп, – сгәы сынтаччашәа зуит, аха, зегь-акакәын, шәазызаракгьы сцәа-сжьы насхнарпсаит, –

сара ачкэын иааигэаны дансывагылоу ази амцеи реипш сицэшэоит! Дымцахаргы – данхэытцкьо уздырзом, дызхаргы – уанихэаеуа!..»

– Акызатцэыку?! – убас исгэарпханы сыччеит, убас игэы пнажэартэ, ипсы ҕнакаартэ, изласничхаз уажэггы акгыы сыздыруам. – Акызатцэык акэзар, ихэаны уалгеит, шыта иухэахуеи!

Убаскан саргыы мацк иаасамхацэгъахеит, аха ашытахь саназхэыц, сых гэыбган застоз хэа акгыы сзеилымкааит. Ишпайасхэарыз нас, «убри ажэа умхэар сахыпсаатцэкьар калап!» – хэа сиҕагыларызма. Иара дычкэынан, игэы иҕеикыз ихэар акэын, настэи са избарын. Са истаххар – мап хэа иасхэон, истаххар – ааи хэа. Нас ишца, иаразнак иҕеы итшэарызеи хэа сиҕапшуа сгыларызма?..

Уи апыркьхэа амца наихкьеит. Саргыы иаразнак дышгэаатцэкьаз збеит, аха исхэаз сеамасыриашан саатгылеит. Нас ишца, са сызгабын, сара схы ласыркэыр калозма?

– Хара итцеггы хзеилаз цысышон... – уи иаразнак ипштэггы ихкьеит, иччапшыгы ишызбоз ихы-иҕеы иныкэбеит. Ииашатцэкьан, даара зыгэра игоз, даара ииҕахыз, дзыкэгэыгуаз акы иаразнак дшақэымгэыгуаз ала ауафы ианицэхьатцуа, ианимпытчышшо дышцакало.

Ускан са сахьгылаз иаразнак сыбз сацхаит, гэаныла схы сшэиит. «Иахзеиламкэа ишцахзеилам, – атцэуара сапырц апсык сыгхеит ус сгэы иахьтысхэаауазгы, – агэбылра, абзиабара хзеилоуп. Иахзеилоуп акэым, аха еихауп... азэ хапсыеазэыитэуп, шытауашьталеитхэаиузеилыргазом, убри акара еилазоахьеит. Азэы игэырфа еазэы игэырфоахьеит, азэы ихьаа еазэы ихьаахьеит, агэырғарагы убастцэкьа, уимоу, иара, агэыграгы. Амала, арахь иаатыркьаны акгыы еибахамхэац хэа уи акраанагома? Аус злоу ха хагэқэа еизыкоуп, урт еибадырхьеит, еигэныоахьеит. Урт хара уажэшьта мап хкырггы дара хзейкэгазам, еишыцылахеит. Ааи, ааи, агэқэа анеишыцылалак убас реипыргара, реикэыгара цэгьоуп, иагьахк рыла исхасырштып, исгэаласыршэарым хэа уалагаргы, зегьакоуп, иасымша аеугэа-

ланаршәоит, ахәыч иан лкалт данацрыхо еипш, иасымша иуцрыхалоит. Нас, угәы, уаагыл, уажә уаха сымам, иаачха хәа злаухәари? Иухәарггы иханаткома?.. Ус анакәха, дара хәгәкәа шеизыкоу еипш хәизыкалап хара ххатакәаггы, урт иранахажьып. Уареи сареи актгы еибахамхәазацшәа убозар, уиашам. Ариабжьаракггы хә хәгәкәа мазала убри акара иеицәажәахьейт, уажәшьта акы ацыстцойт хәа уалагарггы, баша азы утахысыр иаофызоуп. Ус анакәха, агәы абызшәала хәицәажәап, агәы абызшәоуп ицкәоу, ауафи ауафи азә ида азә псыхәа имамкәа икастцо, еизааигәазтәуа, еибамбарггы иахьей уахеи ишеизхәыцуа изыршо, изырхәло. Уара уазхәыци ишеизхәыцуа, ишеизгәыкуа, ауаа зеггы уск-уск ианырәу, дара рхатакәа еиҗацшуа цьарак ишеидтәаламггы харантәи ишеизхәыцуа, гәыла ишеицәажәо, гәыла ишеибырхәо иртаху зеггы. Уазхәыци... уазхәыци...»

– Ишпа? – схәейт сара усқан, ишпацхәеилам хәа акәын исхәарц истахыз, аха уа изсамхәҗахтәаз иара уажәыгь исыздыруам. Иками нас, ауаофгы игәы итатцәкәоу ихәаанза икышә икәыххуа аниамхәхәо. Агәтакггы ацьал хәа ак амазар акәхап иара ауао иеипш. Иазхәаанза, ишәаанза, иахьутаху ишутаху иухәаанза иаразнак угәы иантацсуа. Аныхәаоцәа кәышкәа, ауаа цшыацәа баша имныхәозаап, угәы итоу угәы итамцсуа, ушьамхы иалоу ушьамхы иалампсуа хәа. Аха убри аныхәаҗаггы зеггы ирхьымзозаап, ма ирыхьзарггы – зеггы ирқәашьымзаап...

– Ус анакәха, – ихәейт иара, убасқан сцәа иалашәейт сара схаҗа ахаан исхамыштүаз, иара изггы зхәара цәгьаз, аха изырхәоз иара ихатаггы изымдырзо, идырзозарггы дыззымхәыцыз, иаразнак амацәысеимкәарейпш ихәҗы иааиз, ак шиамхәхәоз, – асы еижьага хәауит. Убри акара еижьагоуп, ушылагылоуггы, ишауа улала ишубоггы ахаан агәра узымго. Избанзар, уи суп, адггыли ажәфани иртәуп, хара баша хәргәыбзыгырц ахәычы хәмаргакәа реипш ихамтанацсойт. Нас хәла таа хшахәапшуа иныкәзытны ицоит, актгы шахзаламыз хәилыркаауа. Убасоуп рапхәатәи агәбылра ишхәзнауаггы, агәбылра еижьага, хнахьыпшит акароуп, убриакароуп иахзыннажьуа...

– Уара ишутаху, уара ишутаху... – схәеит сара, убаскан еитах иахынтәааз сзымдырзо сызгабра цагья аказшыақәа сыласит, – рацхятәи асы ааишыа ацашыахоит... Уара ус иутахызар, ааихаггы ахразарым...

Абри анысхәа ашьтахь даеа цытрак саатгылеит, аха уаҳа ажәак аххәааха данахьымза, иахаггы сыпсы өеит. Уиакәхеит, ашырхәа снаидкьан, сөынасхеит. Цытрак снаскьяхьан еипш исыхъзеит абжы. Ах, шака ибзиаз убаскан убри ибжы схьымзастгы. Убри ибжы цхызла ишсаҳазггы, уинахыс зеггы-зеггы быжьнахит, зеггы-зеггы ршьара иқәнакьеит...

– Иагьараан иагья сы ауп, аус злоу, ҳара ахьта ҳамккәа ацәылара ҳалшозааит. Аус злоу, ҳара ҳамрыхьтшьааит!!!

Сара рыцҳа, убаскан убас сгәы цжәеит, сгәыг्राқәа зеггы ҳанхәыцқәаз ихаргылоз апшхәынтә өнқәа реипш иаразнак еилаҳаит. Уиакәхеит, иаразнак атцәуара сакит, избанзар уи изы зеггы акакәызшәа збеит, сара днасыдцырггы аеазәи иареи ирласны еизааибагозшәа, сгәыг्राқәаггы срыхьхәит, усқан сгазашшәа схы збо салагеит, нас атцәуара саналагаггы, убас, азә хызак сықәжьны сихәаеуазшәа аҳауа сзымхо саакалан, сшыгызы-гызуаз, сшыгәынқыуаз, сшеитцакьызқызуаз саапшит.

...Апхыз пхызын, уи агәра сымгар акәын, сара убринахыс өынтә-хынтә дсықәшәеит уи ачкәынггы, аха, зегьякоуп, снаиҗапшыцыпхьаза абант ажәакәа сгәалашәон, иаразнак сгәы аабжырхуан, иихәозггы сдырҳауамызт, иҗапшраггы стаххомызт. Ашьтахь акырынтә схы агәра асыргеит са сышиашамыз, уи гәык-цсыкала дшысыкәаз, цьара акы дақәсыргәыглар, лакта хаак исырбар шсыхәтаз, аха, зегьякоуп, сгәы иамуит, сгәы мап акит, уи сгәы цхызла изгәаахьан... Ишпазуаз, нас, сарггы, иара дансықәшәоз сгәы сымамкәа сзицымлеит, уи акәыкәыхәа ишыхәхәоз сара даеак сзымхәеит. Абас ихыблаа-җыблааит, сызхара исзымбазакәа, иатцаз агьама зеггы цхызла иагьалагеит, цхызла иагьынтәеит, абзиабаратцәкьа хәа ссазхәом, аха убриакаратцәкьа мцаны исыцралаз рацхятәи сгәыбылра. Уи иахьа хәыц-хәыц изысгәалашәоггы рацхьаза сгәы иахьталаз, насггы абас ирласны иахьҗыцәааз азы ауп... Ааи, рацхьаза иахьагәаггызы азы ауп...

Сырма даахэны дныкэиет. Уи уха дзыцэазомызт, дагыцэарцгы лтахымызт. Нас акаруат деитаныкэтэан, адэахы днацшит. Аха атцх убас итынчын, чытбжык цыарантэ иааиуамызт. Сара ацхэыс лхэыцра ахаангы сапырхагамхацт ахэозшэа акэын иштынчыз. Уи илтаххеит лара лыцстазаарафы илпылахыаз, лынасыц зцымныкэаз, ма изыцныкэангы иахьнархэыз, иеижыаз, анасыц ыкоу икэцтэкамү ари адунеи афы хэа дыбжыажыо дкэзтэаз даеа шыцагыгы лгэалалыршэарц. Ишпалурыз, нас, уха ацэагыгы лымцан икэломызт, амала, лгэы абаауан егы ауадафы лашы ипацэа ашыцагыгы тынч икаххаа иахыцэаз, рыцэа ахытынчыз, агэырфа атц аеалазфан рымцан иахыкэымлоз. Урт зны-зынла лара алаф лылырхлон, «иахантэарак ахэса аахганы хчарафы зегы бшырхагьежыуаз ибыршазшэа бхыбэы такэахауп!» – хэа. «Ма убриакгы збандаз, – рацхыа ларгы дыхэмариуан, аха нас шнытцкала лылахь ааикэнантэон урт ирхэоз, – ма шэара разкы бзиақэак шэоур, сара Анцэа исыгичыыз зегы шэара ишэыциттар...» «Бара макыана ус бшыапы еикэбыршэыртэ быкам, – атэы налеитэон айтбы, – бара уажэгы ибгэарцханы баныкэаша, соуз зхэо ачкэын ихлахатц быргьежыуеит!» «Уеитцбызар – тынч утэа, – ибз данамыхэалак ихцэы лнапы наларцан иаанылкылон лара, – мамзар, ашта сныкэгылан ыыстыр, айтцацэа зго иаразнак даакылкэан, еес, уиман дцоит!» «Сабеигап зыбгэахэуа, – еитэа дакэытэуамызт иара, – сеипш зеипшу, сыпсы зыхтныстэаша згабк дыспигалозар акэхап!» «Азгаб лакэым ухы узныкэгом, – иааэахитэон иеихабы иеырхэапны дахытэаз, уи анасыц, аразкы зхэаз иеипш, ацхэыс уси ахатэа уси ианалацэажэоз, айтбы ихэашыа, апсынкэа ицхэзшэа, хэгеимшхара дхаббала дычуан! – Ацхэыс даазго, дныкэызгаша, акыр зыцрытэуа иоуп. Уара уеипш, иахыа избаз иахыа изфо, шыбжыаанзагы дитэагылом, алаапк лышэталазшэа дудкэан дцоит!» «Дабанзацои? – еитэа атэы наилаитэон айтбы, – хэ хэахь иаауа мфазатэык ауп икоу, ахэса рызбахэ науахэан, ургэаан, упахэза урчны агэтафы унатэар, дышнеиуа духкэашангы дкахап! Данынауэапшлак, кэах,

аума кастцеит, дзеипшроузеи ари ахатца лактабаапс, са стэы дзеигьугы дыказаап хэа ахышэтхэа са сахь даахынхэуеит!»

«Шэара абзиара збаша, – урт зны еицэгэаар хэа дшэо, зны лгэы рыладуны деитаныбжялон Сырма, – шэара убас икоу атацацэа сзаажэгароуп, азэ дызбар, азэ дысхаштуа. Азэ лхаткы азэ икалмыршэуа. Срыцны ақыта санналало, Сырма лоуп атацацэа змоу хэа зегь гэаныла хайбадырбо, ихатцашьыцны интэо. Саргы урт апарцалыккэа реицш нак-аак исывпраауа иахьцо сгэы рыладуны, шэапхэа цсра соуааит хэа срыхзызаауа снеилап».

...Уии сарей хынтэ роуп хэахэикэшэаз. Хынтэ роуп, аха хышыкэса хайцынхозшэа хайзыкалахан. Ауха, абыржэ еицш исгэалашэоит, рацхэаза хэанеибабаз, аклуб афэ хэахэикэшэаз, ускантэи иччацш. Уи соыза Хыма акала дылзыкан, зынзагы дааигэаамызт, аха укынчкынлашэа еиуарак рыбжэан. Ауха хэбригада ачаифыхразы хколнхара зегы афэ актэи атыц аган, еитатцуаз абирак артеит. Убри агэыргэара иазкны акэын хқыта клуб афэ еифыркааз аизара ашытахь ашэахэарей акэашарей зымцапыргозгы. Уи Хыма данааслырдыр, иаразнак акэашарахь снаицхэеит. Сара рацхэа мап скырц иақэыскит, аха иара иафэршэны иансыдицалатцэкэа, сицкэлеит. Ацсуа кэашаразар ма саапсеит хэа укэымтцуеи иааутаххар, аха егы, инапкэа укэыршан уикуп, акэашара атцкысгы, ажэала ураапсаны ухлахатц иргэежэуеит.

– Хэикэнаршэеит, – ихэеит уи хэицыкэашо хэанааи-цыгэежэуаз, ихы аасзааигэатэны, уи убас ихэеит, ииашатцэкэан, хэикэзыршэаз арбану хэа сгэы аахытхытит саргы. Аха рацхэатцэкэа ус исмахэазашэа кастцеит, иаргы исафсыжыызшэа ибеит, нас еитах хэанаатцэиуаз, хавара зееидырцэатцэалан еицыкэашоз (аламысдакэа, еидгэалазшэа!) ирмахэртэ слымхэ интэихэеит. – Азэ дшысыцшыз мфашэо, ариабжэарак сахьынатыслак сшыацэхныслон!

– Ушыапы егыамыхэзеи, иутцушьзомери! – инасфытцкэеит саргы. Рацхэатцэкэа ус сымцэажэар калон сара, аха иаргы ехырцэажэарыла дышцэажэоз анызба ауп иансамхэа. – Насгы арт хамцакэа убри акара хэахэ рытцыхэхэоит, знык

шыбыж ишыацэхныслаз итэы цэгьоуп, хэлаанза дшыацэ-
хныслалар калоит!..

Иаргьы игэарпцханы дааччит. Избанзар, икалоит уи афыза атак кастцоит хэа дазыпшымызтгьы. Икалап, ус алаф заиэхэақалоз азгабцэа шыоук ғырымтзастгьы, ицэы-
тапхашьо иаанхостгьы, даеашьоукых – ирхэо азэы иахар хэа ишэаны, ма иара ихаґа игэампхар хэа ишэаны, мамзаргьы, хара хазгабцэоуп, хашпагьоу, ххы ус кьатцэыра ишалахамгало ибааит хэа атуан иатцапшуа, иара иеацшыр ацґа иқэлозшэа рыхлахатц гьежьыр хэа ишэо, икэашозтгьы.

– Сарпыруан, – ихэеит еиґах иажэа уа иааеахитцэан. Уи убас дгызмалын, ацэажэара салагалара азыхэан ауп изеахитцэоз иажэа. Избанзар, сарпыруан анихэа, иарбан узырпыруаз хэа стцаар акэын сара. Сагьтцааит, избанзар убригь сафсыжьыр даеакала ицхьазар хэа сшэон.

– Иарбан узырпыруаз?! – убас стцааит, ииашатцэкьан адэны цьара ипыруа ак изгылазшэа цхьазаны. Иара деиґтааччан (уи иччапшь са сыпстазаараеы сзыниахьоу ахацэа азэгьы итэы иссалатцом, уи угэы иґаз зегьы аазыртуаз, иузырхэоз ччапшьын), еиґах ихы даахан, еааитит:

– Сгэы, – убриак зынза убас ирпцқан, убас ирмазан ихэеит, иара игэы ахаґа иаҳаны, амаза ахьаасыртыз азыхэан ицэгэаар хэа дшэозшэа!..

– Атыц бзиаеы уартэеит, – саргьы исгэазырпхаз сеидру, аха ауа сгэы еимшэатцэкьан сықан, – аеар ахьхьа-ацьцьахэа иахьеилоу, иахьышэахэо, иахьыкэашо...

– Цьанат захьзугьы абриами, – убасқан избеит сзарагьы иаха ишааиргэгэаз, аха сара амузыка шынцэоз збон, ақэ-
трахь сеынасарц сшыапы неихызгон еицш, еиґах ани арадио иадгылаз апластинка ғыц инахеитцеит. – Иара Анцэа ихаґа игэапхеит даеазнык ҳаицькэашарц!

«Дызустада исбырдырыз, – схэеит Хьыма сахьыкэа-
шознтэи сыла лырбо, анс схэан – арс ихэеит, арс схэан – анс ихэеит. Ибз хны иеатцаны доужьуп, иагьа узархэо-
заргьы иархэала хэа. Иаирхэалааит, мап зхэода, аха са сабағытцашэеи!»

– Убриазэк мап ҳазицәкуам! – Ҷаастит саргъы атуан сатцапшуа, ииашатцәкъан Анцәа хханы дықәтәаны, иаҳа-тыраз ҫынтә сшыкәашо исырбошәа. – Мамзар, уаха ханцо ақәа аирур калоит, хирбаазоит!

– Сара Анцәа игәра згоит, иааитаххар хәрбаазара атцкысгъы шилшо здыруеит...

– Уаха илшои? – схәеит саргъы, ииашатцәкъан ус азә дықан, акыр илшоны, арахь хара иеахцәытцәахны дахьыказ азы дцъасшыозшәа.

Уи убасқан убас ихы ааигәаны слымха иадикылеит, цъара газарак импытцкьар хәа сшәан, иаразнак схы анахара сахъзаанза, слымха интәи хәеит. – Сыбгәаирпхар!

Сара азныказ исхәо сәамшәо саанхеит. Иаразнак сгәы иснаҗеит уи ачкәын дласцәоушәа, мацк аеынкылара игызшәа, аха саргъы уи аены, исгәазырпхар сеидру, аха иихәоз имырхъаазакәа аҗак кастон. Икалап уи иаргъы игәеитазар, иагыҗеишыазар, избанзар, аратәи азгәбцәа, шамаха, ус уао ддырцәажәазомызт.

– Илшалакгъы, убритцәкъа илымшар калап! – ханааи-цыгъежъуаз саргъы атак илымха иафымшәартә җаастит. Убри аамҗаз Хъыма убас сшыапы дақәцәлеит, дцәытцагалан дсымазар, аман лсырхәон! Саргъы сналҗапшит, уи сылҗапшырц азы ауп ани илыцкәашоз ачкәын ижәоахыр данкны аранза дзаалгаз. Уи данаалгоз збаз ауафы икьатеи пцәарын, избанзар, лара латцкыс ҫынтә деихан азы, ашыш-камс ахәы анаго еипш акәын дшылгоз! Иаргъы иееидыпса-лан, иахьыбҗаху сга, ибҗахызар, бара ибгәапхо зегъы саргъы сакәшаҗатуп, сганы азгъы салажь, амала, бара бнапкәа рыла ихәозшәа акәын дышлыцыз. Аус злоу, лара илҗахызааит, аус злоу, лара илгәапхааит...

«Ах, бара афстаа, – сгәы сынтахәытхәытит урт сыр-зыпшуа, – чкәына кьалантарк акәчышь еипш ихы тыбкьан, ибҗаху илабыззоит! Шьҗа доубышьтуама, дбымпытцызхуада, бара бгәы иакәшәоз дбыкәшәеит. Уажәшьҗа бхы рахан аратц-леипш битцагылазаауеит! Дымтырааит, амарцъа, амарцъа! Даатырыр, амашәыр кәитцар калоит, азәым ҫыцъам, жәла-рык рҗеира акәашара иафуп!»

Ус, сышьтахыала сеитантылбгычааит лара. Санынхыапш, лхы насыдылкылан, җаалтит: «Амузыка нымтҗандаз хәа быкәазами?.. Уахыки җенаки бкәашозаргы саапсеит хәа бызхәару?» «Ашьа ташәааит, – схәеит сара ларгыы дынтызбгычаан, бхы акәыхь талан икәоуп иахьак!» «Сзыпсәоу анцәа ибимырдырааит, – лхәеит аҗбатәи аан деитатәины данаасывала, – сыхыз хәаны азы бымжәуа бкамлозар ббап!» «Сара азба сакыр, бысгәалашәома – лгәы җызжәарц җасхәа иналышьтасхәеит, – быпсы тоуп хәангыы скамлар калап!»

Убри аамтаз амузыкагыы аатгылеит, акәашарагыы ааикәтәеит. Уажәшьта җытк саарылтыр, схы сазынхар стахын, аха сзышьтуадаз. Маҗк акара уи аҗкәынгыы сизхәыцыр стахын, еилсыргар стахын уи ибз дафозу дамфазу. Ибз дафозтгыы абгышьа сымдыруази, ажәак ихәаанза уа дсыртәон! Аха раҗхьа деилкаатәын, игәы итаз дыртәын. Саргыы слакәуп, уи аҗкәын дсыздыруам, сиздыруам, уахык ала игәы итаз еилыскаарц салагеит. Иаххәап, иара ақалақ датәызтгыы, уа даазхьазтгыы, раҗәак аанамгозтгыы иара изы азҗаб лаҗәажәара. Мамзаргыы, ус азәырҗы драҗәажәахьазтгыы, уажә имбазтгыы, ибз хны дыкәазтгыы. Ма иаххәап, азҗаб димазтгыы, уахь ақалақ ахь еицныкәозар, ажәа еимырдахьазар, уажә иара арахь ақытахь даныкәнагала ус игәихаирштырц са дсыцкәашозтгыы. Са дсыцкәашонатц лара игәы дтазар, лара лакәушәа ибозар ицкәашо, иаҗәажәо. Аха усқан игәиеанзамкәа лыхыз наиҗытцшәар камлози. Усқан сара иаразнак дакәыскуан, уинахыс уаха җеи акәашара сицнеирын. Аха уахыгыы макьана акгыы ипсы иахирзаауамызт, ус адунеи аҗы иара изы азә дыкәуп хәангыы гәәара симтеит. Ус акы ыкәазаргыы гәыбған злаиутои, иара дычкәыноуп, иара иагьаҗьара дынтытц-аатытцуеит, сара сеипш иагьаҗы алаф реихәоит, иагьаҗы дрыцкәашоит. Настгыы, сара уи убас имачны дыздыруеит, абри абри ауп хәа, макьана икәашашьа ада акгыы салаҗәажәартә сыкам. Хымагыы лхы азы тыршоуп, уи ус уеизгыы-уеизгыы цәгьара лытцам са дахынзаздыруа, аха, зегьакоуп, убригы ауаҗы инагзаны илылидыраауеи? Ауаҗы инагзаны ани арыцха

лакəым азəыр дидырхьоума, аха, зегьакоуп, сара уи ихы-итцыхəа сзымдыруа, ус амыцхə иѣцаара, иѣиаара ахьзми, ицкəашара, иццəажəара сақəшахəтым. Ара еилоу аѣар зегьы хə хтəқəа роуп, зегьы блатцыхəала ихəхəацшуеит, издыруада урт ргəы иаанаго, издыруада дара рхəтəқəагьы дырдыруазар иара. Ааи, ааи, дырдыруашəтцəкьа ауп ишеи-цəажəо, ишеиѣаччо, апсшəа шеибырхəо. Уи хə хтəқəа ачкəынцəа бзиақəагьы апсшəа иархəоит, издыруада иара ихəтəгьы дыбзиазар, мамзар урт цəажəартас, ьыхьшьыртас дыркрымызт, Ах, Хьыма, иахьа схы ласза ишпəказ, иахьа шака гəырѣа, шака еидхəыцлатəыс исыбтəзеи?! Ус, сызхара скəашаны, сызхара сыччаны сымцози...

Убри аамтаз, арадио ашəа аахəан, акəашацəа еицəкə-леит. Сара урт срылтцны мацк сьыпцхьакшəа сѣызак слыдгылан. Санынапш, ани исыцкəашоз ачкəын са сахь ихы рханы иѣааихеит. Саргьы сауалыуашеит, уажəшьта сеицеицкəашар, зегьы сеицгəартон, сеицлапшыкəыртон. Аратəи аѣар рыбз убас ихны ирѣан, иухьысырц иалагар, ухы кны урпыртыр акəхон. Ус, уи ачкəын дшааиуаз, Анцəа икьинтə згəбк днєицыхьылан (лара дычкəынны дналыпхьозшəа!), дицкəашарц наиалхəеит. Иаргьы дналеихырхəан, дныкə-леит. Азныказ урт икартцоз сеигəыргьеит, уи азгəбгьы гəаныла тəбуп хəа ласхəеит. Бара сыбмырпхашьеит, схəеит, бара Анцəа биныхəааит, схəеит, бара бакəымзар, инапшуаз ирхəоз сеидру схəеит. Бара сгəы бтəтəоушəатцəкьа ахьымзг скəыбыблааит, сыпсы ѣыбхит, шытарнахьыс сыказар ба бзы сыкоуп схəеит.

Аха уи цытрак акəын, нас урт икартцоз зегьы даѣакала исылсит, зегьы нархəы-аархəны избо, срызхəыцуа салагеит. Ицьоушьаша, убас ирласны сеицашəеит, убас ирласны уажəраанза сзеигəыргьоз мап ацəыскит, сара схəта схы сзымдыруа снеир хəа сшəеит. Сгəаара иаразнак амцеицш исыцралеит. Схы агəра асыргеит уи ачкəын иихəоз зегьы мцызшəа, сара сеицштцəкьа уи азгəбгьы длацəажəозшəа, убастцəкьа, сара дансыцкəашоз еицш, дыччозшəа, илакта ирхауазшəа, уимоу, сгəы иснаѣеит са сахьгылазнтəи ишыс-

махауазгы, са исеихэоз ажэакэа зегы акаанмыжкэа, дырмеигзазакэа, иахагы ирпцшан ларгы илеихэозшэа. Ларахгы илгэапхазар акэхап, урт иажэакэа дреигэыргбан, дрытцаеырбан ртак калтцозшэа, ажэак лашшэар хэа дшэаны, шака дзизааигэахоз дизааигэахозшэа, уажэы-уажэ имашэырхазшэа, лычелызынымкылазшэа, кьанц калтцозшэа лыгидлыркыислозшэа. Уи иара иахагы игэапхозшэа, дарччозшэа, иакара ицнатцозшэа, зны-зынлаггы ианыкэ-тцаиаауаз дышътцааны лшыапы дыкэмыркыисзакэа дир-гьежьюазшэа. Лара лывара икэашоз дырцэыпцхашьон акэымзар, зынзаск леигэйдлыршэлэр лтахызшэа. Убри ака-ра лгэы акынза инеиуаз ажэа пшзакэа ихэазар акэхап иара, убри акара лгэы дталазар акэхап, лыхшыф дахигазар акэхап. Убри акара ибз хэшэхазар, деикэанартцаизар акэхап. Нас ишца, сара знык-фынтэ саницкэаша сеыстцаохит, икалап уи сара сгэаг азы акэзаргы уи акара иеызлыдицалоз, лых-шыф зтйкэоз. Икалап ус иара иказшыазаргы, ирласны дихаштуазтгы дызцыкэашоз, дзыфцаажэоз, уи дкэашо-натцы, дцаажэонатцы, иоуаз игэахэара акэызтгы дзышытаз, егы абжэаапцнтэи зегы апхыз еипш ихаштуазтгы, игэалаиршэарцгы итахымызшэа. Убаскан хэычы-хэычла исызгэамтазакэа икэашоз сырзааигэахеит сара. Убри аамтаз, мацэысеимкыарак иналагзан иблакэа сырхыпшылеит уи ачкэын. Саргы убри акара сыпхамшыоуп хэа, сызргэатеиуааз, иаасычхарауаз, знык дицкэашазаргы кьафшақэ ажэакэак ихэазар, сара иаразнакуртргэра зызгарыз, сырмыртынчрыз.

Хыма еитах лэыргызмалны даасалацэкэит. Уи иаа-нагоз, бгэы кабмыжын, уи хымцада бара дыбтэхоит хэа акэын. Сара убаскан иахагы сеилашэеит, иаргы-баргы шэхы афэгэ-фэгэхэа еинышэкыааит, схэеит гэаныла. Дцаа-жэалааит, сара ихэхэ ылысхуама цым-цым, амала, иара иеипш зхы цыруа азэы, иихэо ада акгы ыкоуп хэа икам, агэра лгар калап иааихэо зегы. Шьюуки-шьюуки рыхкэа рыткыара уамакгы атахымзар калап, аха сара скны мацк дафашьеит, мацк дафнагеит. Уи уара иубац дреиуам, баша уеылфумшыаан, уцэгэыр дузафэршэом хэа иазхэашаз уаф

димоуит. Ааи гәышьа, ус иазхәашаз тынха димоуит, иарггы изымдырзакәа даанхазар акәхап, гәыбғанс иутои?..

Аха убри аамтаз сара исымбазакәа, сагъазымхәыцзакәа, сшьапкәа хәычы-хәычла урт ахыкәашоз рываратцәкәа зынза иааигәаны снаргеит. «Унан, сара шәиыцәа, – схәеит гәаныла усқан, – наххьи сгыланеи, ара исымбазакәа сшыцаанагеи? Урт уажә ирхәо-ируа сазызырфәуашәа рбар пхашьбарами. Изакәызеи, уаха адунеи афы уаф дсымбацшәа, сылакәа тырхаха сшыцаихәацшуеи? Уаха акы акәым лара Хыма лыдагы датахума, уи саалбар: «быцсы бзицыргом, ус ауп ачкәын бзиа дшыкоу, гәыбған бызтода?!» лхәозар акәхап. Иарггы-ларггы хыслагәысла еиҗәааит, уаха акы акәым...»

Убасқан машәыршәа сиҗәацшит иара еиҗах. Иаразнак иарггы ихы-иҗы ааихалашеит. Азныказ сыла сажьаз цысшьеит. Уи шыҗа са сабеигәалашәо хәа сықан, аеазәы дхихит, аеазәы длыцкәашоит, са сыцсы тоуп хәангы дыкам хәа схи агәра асыргахьан. Аха сгәы иҗаскыз мцызшәа схи иснарбеит, уимоу, уи илацш ааимкьарстак ала исанахәеит уи азгаб лпыртцра иҗахызшәа, аха ацхашьара акынтә акәызшәа дызлыцкәашоз. Уи иапхьангы акәашара сықәигаларц сара ихы сықәкны дааиуан, аха лара данааицыхыла, уи дызгабымзи, дылцәыпхашьеит, мап изымкит. Аха игәы зеггы ахыкәаз сара сахь акәын, уимоу иаразнак игәеиҗеит сара рацхьа шамхагәырғьаз, нас иаалыркьан сылахь еиқәышьшы сшыкалаз. Убарт зеггы илацш иахәозшәа иааидысхәыцлеит сара.

«Издыруада рацхьа сгәы сажьазарггы, – сахьгылаз гәаныла сәәажәон сара, – убригь анцәа ихәааит, сара знызынла сгәы санажьо, иахагы еиҗу, сыззыцшзам акы сақәшәоит...»

Акәашара анаантәа, ачкәынцәа дасу ирыцкәашоз азгабцәа ртыцкәа рахь инаргеит. Хымагы дпыр-пыруа днасафсит, ани лычкәын ау инапы кны. «Шәеигымхааит, – убасқан сара схатагы сшышуалыуашозгы гәаныла иналышьҗасхәеит, – лахачан дхәарҗахоит! Атәәхәгы бҗахым, акыбагы

бҗахым, дышгылоу, инапы ахыназо иааиго мацара шөфы-
цҗагы ишөызхоит!»

Еиҗах инасафсит ачкэынцэа, рызгабцэа рнапқэа ирынк-
ны, цҗара ирыцэцар хэа ишөошэа, алашөарыца мчыла
инкыла-нкыло, ашөарах ашьта ианхыртцо еипш!

– Абзиараз, Дамеи! – лхэеит сывара азэы. Санынапш,
ани азгаб дызцыкэашоз ачкэыни лареи сывара ианааи,
иара даатгылеит. Сара иаразнак сгэы иҗашөаз уи ихыз ауп,
иагъанбеилылкааи лара, дагъанбатцааи?! Ма ихыз здыруаз
лгөахөзар акөхап! Сара убритцөкҗагы сахыбааит ихызгы
зылдыррыз хэа, напеимдахьак литазшөа...

– Сатабымҗан... – днасыдыххылеит уи, – са схы ах-
хатцөкҗаз бара бахь акэын, аха сымфөахыргеит. Атшөар-
рафы сааныркылт, сышьтахькагы сзымцеит, сацхьакагы
сзымцеит! – дааччан, лафкгы нацитцеит иара.

– Урхэынчеит!.. – схэеит саргы, уи ус ахызыруаз шыс-
гөампҗаз, сылапшгы дшыҗымшөаз ирдыруа.

– Сыгерысымҗеит! – иара иахагы их қан аақөитҗан,
афөар иаха еидгөыпҗан иахьгылаз днарзыпшит, – нас,
рнапафы сырзаамгошөа анырба, соурышьҗит. Дзыпсу рахь
дцааит, рхэеит!

«Ус адыруеит, – сгэы инҗысхөааит сара, – уахызымыхэно
укыдцалар, уарпҗашьоит. Ачкэын иара игөапҗаны укөигалар
ауп хэа, уара дыкөугалар, даеакала духөапшуга далагоит.
Уи азы са схы сырөхөом, аха ачкэын ицкөашарагы Анцөа
игөаирпҗароуп!..»

– Нас умцо! – уи ара са сфы дахьаангылаз цҗасшьазшөа
аакастҗан фөаастит.

– Сабацо, сааины сыкоупеи! – уи убас ихэеит, убри акара
са издыруаз, исзааигөаз, зыгөра згөз бжыла дцөажөеит,
кыраамҗа тцөозшөа иареи сареи хаибадыруеиҗьҗеи, насгы
днасыдҗны дцар, иара сара схатагы исызхымгарашөа, сна-
фөыпсаарашөа сгэы аакөандахеит.

Уинахыс рацөак хнымхакөа аклуб хдөылҗит. Адөахы
убас илашьҗан, насгы афныҗҗка алашара хабла ахьашь-
цҗылаз, иахьыхнакуаз азы акөу, ула атцөыршы җакызар

иумбо икан. Хьымарааггы хашьтахька, ани «лахаҕыҕа!» длыманы, иааиуан. Аха хара маҕк хнарцөыхаран, ус, уаф ибжбы неитцыхтцөкьан дымцөажөар дара ркынза ииҳөо наоуамызт.

«Иахьадаггы дсымбацт, – сгэы стацөажөон уажэы-уажө гөаныла, – аха алашыцараҕы сицны аоныка амөа сыкөлеит. Ус ухөар, Хьымаггы дысгөылоуп, сышьтахька дааиуеит, аха, зегьакоуп, ауаа зеггы цөаөала еицшума, атөым цкөын ескыынагь азыжь тцада дафөзоуп, уицөшөалароуп. Ауаф игэы иҕоу, итцатөаху анцөа итөуп. Аха ари, ус икақөоу дреиуам, егы сгэы азбжак таха снаҕомызт, ицөажөашья, ипшра исахья, ихымөапгашья, злақоу ала, цкөына халалк, разык, атцө иахам, уафышьала еиқөтөахьоу-еиқөгылахьоу азө иакөзар калап, қөрала рацөак дшыкамгы».

Ус акөмызтгы, иара сара схатагы сагыциымкөашар каларын, уимоу, арахьгы амөа сицкөломызт. Аха сгэы игөра агеит, ус акөым ас хөа сыхшыф мап акырггы, сыхшыфгы саргы иаҳиааиуа акынза иара изааигөахеит. Ус хшеицөажөоз ихамбазакөа хөоны ханазааигөаха, иасхөеит уажөшьта абра саанижьырц, шытарнахыс са сымацара аоныка сышнеиуа, азөы хөаидибалар шыстахым.

– Хөанбагыааи! – ҕааитит иара иаацөеишьан, избанзар уи акыр набжөоуп аонынза хөа иасхөахьан. – Амөа уаназымхөыцуа ус ауп, иумбазакөа интцөоит...

– Ааи, амөа анудыруа ауп уаназхөыцуа, иахьалаго удыруеит, уахьаго удыруеит, насгы... иахьынтцөо удыруеит.

– Амөақөа зеггы еицшым... Иаххөап, сара уаха сызнымлац ө-мөак сырнылеит. Акы, сахьяанагаз збеит, аха егы сахьаго сыздыруам. Амала, ишымөа бзиоу здыруеит!..

Убасқан сара иаразнак сцөа иалашөеит иара даара игэы иҕыхоз, амөа хөкөлеижьҕеиггы дназхыкөша-аазхыкөшоз ак ихөарц шитахыз, аха ахөара шицөыцөҕьаз, дшазыманшөаламыз, избанзар рапхьаза акөны ишихөоз, уажэы-уажэы дакуан-дашьтуан. Аха сара излеидысхөыцлаз сеидру, иара ус дзыргөақуаз игөҕыха анихөалак, ак хөатөхон, уи ихөатөыз сара схатагы исыздыруамызт, амала, издыруан

ак шхэатэыз, сара са схатагы лабѣаба ахаан исымхэацыз, зхэашьягы сзымдыруз, сагьякэымшэоз, убри азы, убри сзымхэар хэа сацэшэан, аоныка гьалпалбжык газшэа, ирласны хааидымтцыр азэ даацэыртцыргы калозшэа наиа-хэан, снаидкѣеит.

– Иузыцшу амѣа узымдырузар бзиоуп, иаха угэы архытхытуеит, амала, ишузыцшу удрузазар... – сара схатагы цкья сыззымхэыццыз ажэакэак неиласкэакэеит.

– Ишца, излаудрузеи? – уи ибжы нытцеикын, адунеи аѣы зыцсы тоу азэы иахар хэа дшэаны, сара сфынза мацара иааиртэ, сара исхымсыртэ ѣааитит.

– Уи уахынла иазхэыцзом, рыцэа аркэалоит! – схэеит сара. Нас амыцхэ сышидхалацэаз сцэа иаанырын, сеитанаидкэан, сѣынасхеит.

Ашытахь, мызкакара набжысхэан еипш, уии сареи акалакэ аѣы хэикэшэеит. Ускан, уи аены иара уа дсыкэшэоит хэа сыгэгы-сыхгы итамызт, акалакэ аѣы данааспыла иаацбасшыеит. Ашытахь ауп саназхэыц, акалакэ ахь сцараны сшыказ Хыма ишиалхэахэыз, ишеигэныѣуаз. Уи убри акара дыстцахэан, убаскан, слыдгылазшэатцкэа ауп иалхэаз шыздыруз: «Ушзахэо уца, – лхэозар акэхарын лара, даара маза дук еилкааны иалхэозшэа, лхы-лѣы ауаѣы изы бзиара дук иашьтоу, аха иара ихата дахымцыхцыхуа азы агэарагы анырцшуа, иара игэатцэа ахэеилымсуа лхы иалнаркэацэаны, – уи иасымша усдахэысда шэара ачкэынцэа шэеипш днацшаапшуа акалакэ далочу цбушы, мызкахы знык акы анылтаху дналаххны, лыхьурзы хытцашэа дыѣны даауеит. Убри-убри рыбжэара, убра акалакэ даланатц ак анулымша, уѣы еихыхны уанзымцэажэа, нас ухы иавбала. Уара иушэонатцы, иузонатцы, еес, уцаларгы уцла, ани шакаѣ лышьтоу удрузоу уара, ахэыцхагы ламразакэа даашьтцаан дыргап. Нас уара хла жэаѣа мтцы акит хэа утэаз!»

Амала, иара иихэашаз Анцэа итэуп, иара ускан ускактцкэа дсыздырузамызт, знык акэын хэхэеикэшэахэыз, аха, зегэакоуп, игэы мцыхцыхыр ауамызт. «Сышцямцо ихэозар акэхарын иаргы, иаразнак иеааитакны, – бара

Анцәа ииныхәаша, бсыдынтцәалейт, мышкызны, саргыы бцәбаба сацсахап».

...Рапцхәа иара иоуп сгәазтаз, уи машәыршәа сгәеитазшәа кәйтцейт акәымзар, хавтобус ақалақь аґы ианааи, санынтытц нахыс, харантәи дсышьтапшуа даауазар акәхарын. Уи зегыы ашьтахь ауп саназхәыц, усқан иаразнак исзеидымхәыцлазейт.

– Бзиала баабейт, – ихәейт иара, ииашатцәкәан иашта сааталазшәа, – ҳақалақь ахь амґахытцра бгәазырцхаз табуп ҳәа иахәатәуп!

«Уқалақь мыхкәа, – сгәы интысхәааит усқан, аха Анцәа ицъшьоуп гәанылагыы иара дахьызбаз сахьейгәыргъаз, акәымзар, иакәым ак самхахәон, – уаб итынхейт! Убри ақара атәымуаа алоуп, иахьа апсыуак ибжыы смахакәа сцар, мызнакык сгәы бжыысуан...»

– Бзиа збаша, – аиашаз саргыы сааиеигәыргъейт уи. Усқан ҳанейцыртц нахыс Хьыма схы тылкыахьан, аха уи илхәоз атцкысгыы иарей сарей ҳаикәшәарей, хаицәажәарей, ҳаицыртцшьей ракәын сзызхәыцуаз! – Қытак аґы ханхоит, аха ари ақалақь хнадмыцшылалар ауам...

Усқан уи илақәа ирхызбааит сара сыззыцшыз: аразра, ақалалра. Иагьаацъасшьейт, ари ақалақь аґы ас иқалалыз, настгыы ақыта иаазазшәа иацсуаз, са сзы цъара акала игәакъаз, ихааз урт алақәа. Ус акәын сара, ауаґ илақәа рыла дейлыскаауан дзакәыз. Иара иихәо, ииуа сазхәыцаанза, избаанза, рапцхәа илақәа сырхыцшылар акәын. Урт, иаразнак исархәон иара дзакәыз, игәы итаз, дқалалзар, ишицәшәатәым, игәра шгатәыз, иихәогыы ииуагыы шейкәшәоз. Ус акәымкәа дымцхәаґызар, дуаґы паршеизар, убасқангыы исцәырзазомызт исацәажәоз, исыдгылаз иблақәа. Убартгыы иаразнак исархәон сзыдгылаз иихәоз акгыы шиашамыз, сара уи ахаангыы игәра шысымгаша, ихәатәы сшацымныкәаша, алада цатәуп ихәар аґада ишцатәу, дышуаґыламысдоу, уимоу, дара илақәа рхатақәагыы иара амц анихәо ишыпцхашьо, ишызытуа, аха иқартцоз, ирылшоз, иара анцәа данишоз урт ргәаґ

имаз иаразэзатэык иоуп издыруа, ирыцхамшьазакаә уи ицишеит, амц анихэоггы иихэо хәала, аиаша аниамхахэоггы ицхәагәышьала хәа. Убас ауп, уи сара рацәак изласзеиғу акгы сыздыруам, аха ауаф илақәа убри акара рыгәра згоит, иара ихата иизарц иитахуггы ансархәо ыкоуп...

Нас ишца, ақалақь шәара шәоуп иахаггы еикәзырхо, ақалақь ақытакәа рнапы ианыцшыло икалахьеит, – нас уи ицеггы ихәарц итахын, иагьахк игәы итакын, иагьахк игәы еиладыршуан, аха, иеааникылан, сара иахьа аоныка сыццакуазу смыццакуазу дазцааит. Сара иасхәеит рацәа-закгы сшымыццакуаз, амала, ашыбыжкышьтахь аоныка санцо аламталаз саншьа икны неитэыс ишсымаз, уи ара ақалақь ағы дшынхоз.

– Ус анакәха, – ихәеит иара, сарггы иаразнак игәастеит уи исхәаз дшааигыргьаз, избанзар, даеазэызтгы, аамта иагьа агәғыц данарго илымазарггы, илымамызшәа кал-тцозар акәхарын, ари ақалақь зеггы атаацәа ду реицш лара илхагылазшәа, ацсык акы данагха, илеикәыбга ицарашәа, – хантытц-аатытцып, қахуак егык зхәаз еицш.

– Егык сақәшахатым, амала, акаҳуа амацара сазыра-зуп! – схәеит сарггы иажәа уа иаафәахыстцәан, егырт шыоукы-шыоук реицш сых қан шақәсымтцо, убриак мацара сшалазо агәра ирго.

– Ибзиоуп, иамаҳкыр ҳиашахом, – ихәашьала агәра угон, убри акаҳуа мацара иарггы ишизымхоз, уи «иаваир-гылоз» ицеггы цәажәатэык, гәтыхак шимаз, аха акаҳуала ишалагатэыз, убрантәи шакәыз иара ицәажәарағы дызкәыларан, дызныларан дыказ мфәхәастак ахы ахьакуаз.

Уа ханнеи, уи амшын ахықә ағы акәын, ауаа рацәазамызт азы, рацәак днымхакәа акаҳуа ааигеит.

«Икалап, – схәеит сара гәаныла убасқан иара сизхәыц-уа, – уи зыдгыл бзиа избо, забдуцәа рцабаа, шьала ирыхьчаз рнышәнап еикәзырхарц, апхьакаггы изырфеиарц зтаху азә иакәзар. Икалап, зеггы ибозар, зеггы еиликаауазар, иқәра атқыс ихшыф апысхьазар, еилнакаахьазар дзықәгылоу адгыл атоурыхи уа иқәынхо ауаа ркәаматцамақәеи, рказ-

шыақәеи, рқьабзқәеи, урт ихы рыхтнитцо бзиа ибозар. Икалап, зхы-зыпсазы мацараз икоу изымчхауазар, урт иааикәыршан ирацәазар, имацара имч рықәымхозар, аха иагъа имч рықәымхозаргы убарт ргәаанагара иара иахыгәаанагарам азы, ихы цқьаны ицхьазозар, иара иеицш ицқьоу, игәаанагара ицеифызшо афызцәа имазар. Икалап, уи дуаф бзиацәкьазар, икалап...»

Уи аены акыр ҳаицәажәон иареи сареи акаҳуажәыртағы. Убасқан агәра згеит ииашатцәкьан сара сгәы сшамжьаз. Уи данцәажәоз, иихәоз зеггы убри ақара ацсы ахатцаны ихәон, убри ақара ауафара илан, иаххәап, сара сакәымкәа, иара игәаанагара, иара иихәоз згәампхоз, иаґагылоз азә дизызырфуазаргы, уи убасқак ицәажәашьеи иуафышьеи дыхнахуан, иаразнак уи иихәоз дақәшахатымхар, иара итәағы дымнеир каломызт.

– Ҳа иаххароу рацәоуп, – ихәеит иара дышцәажәоз иаҳаггы дааибакын, – ҳаратцәкьа ҳакәымзаргь, ҳабацәа. Урт икартаз агха ашьацәгьеицш ҳара ҳахьггы ииасыр калоит. Адгьыл реиха ианшәартаз ирыхьчеит, нас, ианынхатәха, ианґеиатәха...

– Аиеи, гәышьа, шәнаскьа, ламыс шәымами рхәо мацара, дарггы шынаскьоз, уажә ақалақь ахь аара зтаху дара рыцқәынцәа адәы иавахеит. Рыламыс мацара «изықәнымхо» иалагеит...

«Ацгәы афонхыбқәа ишрықәыз имылбаазакәа қытақ иалсуан, – сгәы, сцацәажәон уи исыцреитцаз амца иаҳаггы иснырын, – уажә иабакоу урт ртеира, иабакоу урт ргәамч, иабакоу рыламыс, цәгьарак кәзтарц зтахызггы ас ду еицш зылсра изымгәагьуаз, дызкуаз, дґазхәоз. Иабакоу урт ргәыбылра ду, иабакоу реихзызаара... Амилат ргәы андыртынчцәо, амилат хьаа анрымам иаҳаггы еицәазар калап. Амал мыцхә, ацара арҳара чмазараны ианрылало... Ҳағоу ибеит зынза рхы иамыхәо ақазараггы, аха уи уеанаута, уи знык агьама анугәапхацәа, уанхнахцәа, уанашьтаф, нас зеггы уцәызуеит. Иухаштуазар акәхап уара узлыцызггы, удгьыл ахьааггы, усқан ґа гәырфак, ґа насыцк уашьталозар

акөһап. Аха амилат хэычы рзы харабгыара агылаара, хаз-хазы ахара, уи амеитаттра, уи амёиара ауп иаанаго. Уи иахьа ауафы дышхэычу игэаёы ианнеи, абафхатэреипш иахэапштэуп. Избанзар, убри акара имацхейт, уи амца зыщроу, уи агэбылра ныкэызго... Зегы иреицеоуп ауафы иламыс анилпсаауа адэахьала дуафны, цьара ак узивымбо, аха Анцеа ицишаз иламыс, зегы ишрыхтнитцоз мацара, уара уатцкыс иаха исзеигу ыкоуп хэа иара дышнахоз, убри акара икёеицалеит, убри акара ицэеи-ижьы иалаирзит, уаха тыц анеимтаза, апцзеипш илтчны ицеит. Нас уара уазхэыц шака дшэартуу, зыламыс злытцыз, зыламыс «дэылызцаз» ауафы...»

– Аёыф бзиа агэы антукья, акамчгыы мыщхэы ианаурга, нас иёынадихоит. Икоуп аёкэышкэагыы, изташэаз еилызкаауа, иакэтгоу дшымдыру, икаитцо шхьымзгышатэым, иара ишахарам здыруа. Ааидысларак аёы, еиндатларак аёы, згэы итоу згэы итампсуа... Иасымша запхьака зхы хоу... – уа даатгылеит иара, уаха акгы ацимтеит, икалап уаха ахэтаны имыцхьазазар, згабк лёы амыцхэгы салалацеит игэахэзар. Убрагы деилыскааит сара, убрагы игэы статэазшэа ианасыжыт ахьзми, уаха ацсымтеит... Аус злоу, иара игэы итаз, иара дзыргэатеиуаз, сара сшахымыччоз, сара сзы иштэыммыз, саргы уи амца шыщраз еиликааит... Икалап азныказ уи игэы ннакылазаргыы, аха убритцэкагыы симырдырит... Уи агэыр еипш, агэыргьарагы уафы иимырдыруазар акөхарын...

Уи аёны уака кыраамта хтэан иареи сареи, ашьтахь саншьа иахьгыы сымнеикэа ател сасны сыззааз расхэеит. Ус, хэатэык сыман, сымнеиргыы ауан. Ашьтахь, иара автобус акынза сааскёеигейт. Сыблет аахэан санынтаиртэоз аламталаз, исеихэеит хайкэшэар шитахыз, сара реиха аха ансымаз мшык азы.

– Хэхэапшып, – схэеит сара, иаразнак исызиамхэеит ианутаху амш алх, сара сышзахэо саауеит хэа. Уи акэын сгэы иатахытцэкаыз, сгэы иахэоз, аха хара азгабцеа убри акара хгэы агэра аёакны иахкуп, иатаху ахьазымхэо, иахьа-

зыкамто азы, зынза излаанымгыло Анцәа идырааит! Аха устәкья иҫахыстәар, игәгы сыгәгы цәыскьар стахымхеит, ахәыч иеипш ирыцхасшьеит сгәы, избанзар, акәкәыхәа исыцрыхон, ус бымхәан, цъара дназыкәгәыгша, игәы хытхытуа даанзыжыша ак иахәа хәа. Убаскан изгәагьит сара, знык сгәы иахәо кастарц, иахәтоу, иламысу хәа исыцхьазоз сахыцарц. – Хаигәныҫуазар акәхап, адырра кауцап...

– Азамана, – убас дгәыргәеит иара, иаахакәыршан игылаз ауаа рацәа ракәмызтгыы, гәыргәаҫхәашак зыртаз азә иеипш, дышьтыцар каларын. – Сара инасыцхауеит...

Уиакәхеит, уи аены убас хаипыртцит. Ашьтахь даеазны-затәык ауп иареи сареи хәхьеикәшәаз. Хшеикәшәазгыы, ейбаххәазгыы хәыц-хәыц исгәалашәоит. Агәалашәара затәык сзынхеит, аха уи насыцума, разкума, иахагы ихьаауп... Исгәаламшәозтгыы тынч сынхон, адунеи икәу зегы реипш, анасыц зцәызыз, аха уи иахьымтәыгуо, рыпстазаара ахата ахьрымоу азы згәы тынчу реипш. Аха ус хәагоу ибааит, ус пшь-шьапык зтоугыы иалшоит. Сара урт агәалашәарақәа ирейхау насыц сымамзар калап...

Уии сареи иара ианихәаз аенытәкья хзеикәымшәеит, аха пытк анаабжыис еитааицхан, ақалақь аҫы хаикәшәеит. Ауха саргыы уа ақалақь аҫы, саншьа иҫы сынхартә сцон, иаха сгәы тынчын, сыццакуамызт. Аены акыр хәнеицныкәа ашьтахь, ашьха, ашьапаҫы икоу аресторан аҫы хаицтәарц избеит. «Уажә мап скыр, сыбнауаҫушәа скалоит, – сгәы иаанагеит сара ускан, – иара усгыы ақытауаа хазлакам ала ихахцәажәоит. Уи аказшьа иара идсымбалацт анцәа икынтә. Иара уизхәыцыр, ақалақь дамаазакәа, иацы ақыта акынтәи даазшәа ауп дшыкоу. Аха, зегьакоуп, ауаҫы ишихәтоу ихы мҫапигозар ауп. Ауаҫы иҫаҫы ирымхәо, аха иара изы ауаа ргәы итоу пытк идыруазар ауп. Ааи, ааи, пытк идыруазароуп, уи иаха ихы дазнархәыцуеит. Икаимташа, иимуша, инархәом, инаркатом. Ауаҫы пытк дҫахәазар ауп, зынзатәкья доужьымзар ауп...»

– Ахарць ухаркатарым, иабатаху, – схәеит сара, аха иара иуазма, счеицьыка басыркәашьыроуп, ихәеит. – Хара

ақалақьюаагы зынза хнапы кзам, азэык-фыцьак пату рықэахцартэ хакоуп, – ихэеит.

– Ишцоухэо, ишцоухэо, – схэеит саргы уи снаицыхылан, – шэара ауаф апату иқэтцашья уажэ ижэбама. Аха усмыргэамтцындаз сгэахэит...

– Егьаурым, – ихааза даапышшэырччеит, иара, – иахьак суалафахэы афныка инасымгар стахуп. Иахьак исзааигэоу ауафы пату лықэыстдар стахуп. Уи апату иасымшагы ылықэыстоит, аха иахья чеицьыкала!

– Ибзиоуп, – снақэшахатхеит саргы, избон уи иихэоз аерапшраз акэымкэа, иеазтцэылхтцэкбан ишихэоз, мап сқыргы ахааназ ишихамыштүаз, игэы шысхэуаз. Саргы исызбеит сақэшахатхарц, насгы уеизгы-уеизгы уаха ақытахь сцомызт, саатк, ф-саатк аресторан афы стэеит хэа сых гэыбған астартэ икамызт. «Ианамузах, – убасқан сгэы итысхэааз иахьягы исгэалашэоит, – учеицьыкагы указшьеипш ихаазар збарц стахуп!»

Хыхь аресторан афы ханхала, уа иара ифызцэақэакгы хакэшэан, шэахэаран, кэашаран, даара ибзиан иаххаагеит аамта. Аха сара иасымша исгэалашэо, сыгэгы сзырхьяу, афныка ханаауазтэи ахтыс ауп. Уи агэалашэара сара убриакара исцэыцэгыоуп, сыштцэыуо, сгэы ацэагара фцэар хэа сшэаны, сышзахэо азыхэашь еипш сацэшэаны салтцуеит.

...Ифызцэа ааныжыны ахықэ хталан халбаауан иаргы-саргы. Иара иижэыз мацк акара илсит, аха иказшьа иахагы ихаахеит, абри-абри ами хэа ажэак сгэалашэом иакэымкэа иихэаз. Иихэаз акэым, иара усгы ачкэынцэа цытк аныржэлак, ргэы итоу зегы днамырхэо, убасгы сгэы иамыхэашаз, сгэы цэызкьашаз ажэак ихэлымшэеит.

– Пату хазбықэымтцазар калап, – ихэеит иара, еицах ишахэтоу, иахэтоу зегы идыруан, еиликаауан. Афы ижэит, аха ихшыф ижэуамызт иара. Сара зегы иреиғасшьоз аказшьақэа иреиуан уи. Ауафы ижэны даныкоу, аха ижэны дшыкоу уимырдыруа, итцэахырц даналаго, «данамырхатцо», имхэаша, иқэнаумыргаша анимхэо. Имжэзакэа, дбахтэаза дангыло, амала, иказшьа хэычык ианарпсыгеуа, ианархауа, мацк дуаф хжэазаргы, амг илмышэхэо даныканатцо, да-

нартато. – Аха наќ-наќ усза хцарым, санду рыцха илхэалон еипш, зынгы еитаххэартэ хќалап!..

– Ус шпоухэо, – сгэы инытцаххит сара, – уаха натахымкэа ихааза хтэан. Уаф игэы итымтцэо...

Атцыхэтэан исхэаз сымхэаргыы ауан, аха исхэазааит. Сгэы итаз акэын – исхэеит. Уажэггы сыхгэыбган астоит, убасќан сгэы итаз зеггы ахысымхэаз, сажэакэа ахсыхэлэшэаз, иахыыззас азы. Аха иалыздыраауаз ус шыќалоз, ус схы шысиркуаз, ахааназ сгэы штиќюз, сшыара сшыќэнаќюз уи аухатэи атцх. Издырызтгыы еакала сымныќэоз, мамзаргыы саќэшахатхозма уи анцэа дзыкэшэиз аресторан ах ахалара. Аха убригь лахынтцазар акэхап, разќы еиќэатцэазар акэхап. Ааи, ааи, иќазаап аразќы еиќэатцэакэагы, убартгыы аразќ бзиаќэа реипш дырмеигзакэа анцэа ишозаап. Изыќэшэоггы гэыбган зитода, ус ислахынтцэаарын хэа иеанираалоит. Ауаф иаќара ацэггагы абзиагы ирнаало адунеи афэ акгы ыќамзаап, анаассыни. Пытќ ихы ацэигоит, пытќ дацэцоит, ихымыгзарц далагоит. Убри апытќгыы пцэазаароуп, издыруада аразќ бзиа, анасыц зны дахыпшхызтгыы, ишигэалаиршэо мацара, ихы шижьжэо мацара ихэзоит иацбалгыы.

Ус даалќан, хашнеуаз исеихэеит бзиа сышиамхабаз. Уи убас ихэеит, сара апсык сыгхеит исирхэарц иара са схатагы бзиа дышсамхабаз.

– Ирхэоит, – даацэажэеит иара мачќ даасзааигэахан, амала, снапы акратцэќа изымгэагќэа, убригь, убритцэќагы сара убас сгэы иахэеит, аха уазымтцаан. Илсуп, иќаф ыќоуп, гэыбган исымтаргыы ќалоит, аха иара ихы иатэеимыршьеит. Сшапсыуа згабу ихеимырштит, идыруазар акэхарын азгаб амца дшафызоу, даххэытќќэо, дахшэартоу, лпан зеипшроу адырра шыцэгыоу. – Ирхэоит, – иажэа еитеихэеит еитах, рапхэа ианихэоз атќкыс ирмачзан, дара изхэоз рхата иааигэаны игылан, ирхэоз ахэеитеихэоз ирахар хэа дшэаны, дыпхашьаны, саразэатцэык сќынза иааиртэ – рапхэаза улапш зыќэшэаз апхэызба данугэапца, дугэапцатцэќэоит хэа. Рапхэатэи алапш акраанагозаап, уи убас иухэапшуазаап, ухатќы камыршэуа...

«Иуцэкашэар, – схэеит саргы сгэы саатаччан, иара гэанылагы мацк соунажыт, сыгэгы сааихлафыргы атаххейт, – ушытахь иааиуа иаразнак ишытпцауеит, угэуеаныз! Уи абырлаш иафызоуп, рылапш ақэымшэар хэа ушэома?! Изуасхэазаалакгы, угэуеаныз!.. Уи, удамздам азэы иасымхэаргы каларын...»

– Ажэйтэуаа ражэа кэышын, – схэеит сара уи имамккэа, аха мацк алаф ахь иааиаган, – урт ирхэоз зегы акы изаапшылан ирхэон. Баша апша иартомызт.

Иара ани иччапшь хаа ала дааччан, даасэапшит. Убаскан убас илашыцан, ула атэыршы тақызаргы иубомызт, аха, зегякоуп, игэастейт сара уи илапш. Уи рапхья сгэы ианырит, насоуп сыла ианаба. Убрагы сгэы иацнагеит, икалап сгэы иаха изааигэаахьазтгы сылапш аастагы. Сылапш уи хынтэ дабахьан, ахынтэгы знык ишыцылан изихэапшуамызт, есымша «аеарсасуан!»

– Харгы апша иахтазом, – ускан иаха дааикэышьшьхьан, сылапшгы, сыгэгы ифхагахан дааимырдеит, аха иччапшь цьаргы ирымбеит, – урт ркынтэи ибзиан иахзынхаз, ишытақкааз убриак затэык ауп, ахэара анахзыгэагы – апша иахтазом...

– Убригы акыр иапсами, – убаскан еидш сара сеилацатаны, ихэатэыз ажэақэа сэабо ахаан скамлацызт. Сыгэ иатахыз зегы сзымхэар хэа сшэо саналагалак, иахагы сшыақэкьон, иахагы исэабон ихэатэыз, – иухэои иууеи анеикэшэо...

– Иухэои иууеи еикэшэар – уи абзиа, аха еихагы еигьуп – илхэои иухэои еикэшэар!..

Убаскан са сцэа иалашэеит уи иихэарц иитахыз дшазааигэаахаз, иагья итэахыргы имхэар шамуаз, имгэагыр шамуаз, игэы ишицэтытцуаз, икышэ ишыкэыххуаз, аха саргы убри аухеипш иихэоз сазыцшны ахаан скамлацызт, исгэазырпхаз сыздыруам, аха исгэапхон, икалап акы сцэа иалашэозтгы, аха убри акара сгэырғьон, уи ашэартара сцэа иалашэоз иаразнак ихэаеуа, сцэа ианырыртэ, сазхэыцыртэ аеазцэыргомызт. Убригы ауаф иеипш сазгэааит сара, ашытахь

убри ашэартарагы акыр калозма, адунеи еиқэыбгозма, ашэымтақэак рақха ахы ааснардырызтгы... Нас ишныкэатэыз, икататэыз са исымдыруаз. Ах, шыта иухэеит хэа изыпсоузеи, акраанагома акэымзар... Иара адунеигы мацк ажы амыхъзеи, мацк иамнырзеи, убри иеипш ацкэын бзиа итахара. Мамзаргы зегы азеипшу. Зны-зынла зегы азеипшымкэа ианаатынчрахалак, убригь сара сеипш игэыр-фозшэа збоит, сгэырфа сыцеифнашарц атахушэа. Нас саргы сыгэтыхақэа зегы рхэара салагоит, иаргы тынч еиқэышышы итэаны ишысызырфуа анызбалак. Ах, сара рыцха, схы саназынхалак, схы итамшэо, сгэы итамшэо икоузеи... Зны-зынла сеилапсатцэкьар хэа сшэаны зегы срылтцырц стаххоит, аха убацои, ухы узацэыбналом...

– Убри угэы иантоукуа азэ амин ихэароуп! – схэеит саргы сааччан, иихэаз ус ишсафымшэаз, исафшэарц иалагаргы шыстахымыз ирдыруа, – уи цыара ипсы тоуп, цыара дыкоуп, абзиабара данцэахэуп рхэеит.

Убаскан, уи абзиабара анцэахэ избахэ анысхэа, сгэы иснатеит ииашатцэкьан уи убри акара дааигэазшэа, иаххэоз зегы иахауазшэа, дагьакэшахатызшэа. Насгы, хара макьана азэгы иаартны ахэара ахьахзымгэагьуаз цьеишьозшэа, аха ихэанаижьуазшэа, избанзар, хара хэгэқэа, хара ххатақэа хайбатахын, аха уи ахэашьа, ацэыргашьа ахьахзымдыруаз, хыхьакэымшэоз иахагы пату акэитцозшэа...

– Ааи, Сырма, Анымирах дыкоуп, уи убас дааигэоуп, уи убас дааскьоуп, абыржэ ихьз ахьысхэазгы иахазар калап, сатеимтцароуп акэымзар... Сара мдырк, сгэыргьацэан ак самхахэазар!..

– Иудыруа уагымхааит, – уи убри акара сгэы издухеит, иара ихата ак иамхахэаанза са исамхахэар хэа сшэеит. Ускан хымпада Анымирахгы дсызгэаауан, згабк, дзырццакызеи, лыбз лэы италкыр лыхэтан, ихэозар акэхарын! Сара убаскан убри акара сгэы сыцэтыцон, Анымирах иихэашазгы сдырыр атахын! «Утра утагыл, – схэеит гэаныла, иареи сареи хбызшэала, – ауафы, абзиа данакшэогы дгэыргьацэар калазом. Ус илаигзароуп...» Убаскан, убри ашэартара аеаа-цэырнаган, иаразнак аеатцэахит...

– Дааигээзар ами абзиа, – уи сааигэыргъеит сара, избанзар, сара сгэы итаскыз иаргъы игэы ианырхъан. Ус анакэха, урт, дара рбызшэала еицэажэахъан, еибырхэахъан ирлас-ырласны еиқэымшэалар уаха ишырзымычхауаз, насгы урт хара хэы иахархэо мацара шырзымхоз, итегъ иеизааигээзарц, итегъы еигэныцларц, итегъы еилатцэаларц ртахын.

Ус иаалыркъан даатгылеит иара бжык захаз иеипш. Нас шыафак аакаитдан, зынза дысзааигэахеит. Убас дысзааигэахеит, ицсыц лагацагабжь сахэаеыртэ, исзымычхартэ. Ускан ус, хатца зхылахэоу азэгъы дааигэаны дсыдсмыргылацызт, исыздырзомызт ус ишыцэгъаз, ухлахатц шаргъежбуаз ахатца иааигэаны идгылара, амца зку илақэа рхыцшылара...

«Уажэ изқэуки? – сгэы сынтацэажэеит, сынтацэажэеит акэым, сынтагызит сара, избанзар, уи убас иаалыркъан икаитцеит, хэгеимшхара, аибашыра уаагоит, зра-цсроуп уахыцо, ирласны шэеипыртц рхэазшэа, – Хэмар Хабыкэра улоуп хэа сыкамызт, гэаныла урехэара сафын...»

– Сырма! – ихэеит иара, иара сыхыз ахатагы цъара ицэцар хэа дшэошэа, аарла ифэы итагзаны, – ишысхэара сыздыруам... Икалап уи хэашыа амамзаргы, аха иками ауафы игэы аницэтыцо, цъара ицэцарц атахушэа.

Азныказтэи сшэара насыхкэеит, нас иаха сыхшыц атыц афы иааизшэа збан, мап, ари ус ахаангы зхы иацэазшыо чкэынзам, арииламыссарасхатасыламысеипшсақэгыгуеит схэан, сеаасыртынчит. Акызатцэык, ани алашыцара уажэы-уажэы иалызбаауаз иччацшы уажэ избазомызт, амза ахэқэа ианрывало еипш ихы-ифы иавалахъан, аеатцэахъан. Убригы акы иазхэан, аха убаскангы сгэы ак тамшэеит сара рыцха...

– Икалап иказаргы, аха сара сақэымшэацт! – еицах сгэы итаз сзымхэеит, еицах иахэтоуп хэа исыцхэазоз скышэ исцэыкэыххын исамхэахеит. Аха уи иара убри акара дартынчит, ақэғимтит, иареи сареи ахааназ хайлыргашаз ак самхэаэазар калап схэан, сыбз снацхаит. Аха нас сгэы исцэахэеит иара итаз, уи убас исхэеит, иара дфэахэаны

дызмаз, уажэраанза исхэахъаз зегъы дааурышьтыртэ, сара мазала уажэы-уажэ игэхъаазгоз иччацшь, ихы-иёы иаацэытцпхейт, «быдамздам азэы изы сцэыртцуамызт» ахэозшэагъы збейт. Ах, сара гэаќ, убри аќара схы назгахъан, иччацшьгъы сацэажэозшэа збон, ианымцэыртцуаз, аеаназоз, сшэон цъара ак ахъыр хэа... – Ааи, сақэымшэацызт хэа хэиќэшэаанза...

Убри акэхеит, уи днасыдыххылан убас сышьтыцааит, саргъы сыхлахатц ааилыууааит, ажэакгъы ахэаха сымтазакэа сеитанаиргылт.

Убасќан, еитэх ажэак ихэарц итахызу, мамзаргъы игэы итеикыз Анцэа идырып (уи ахаангъы са сзы игэы абзиа акэын итеикуаз), слымхэа дтахэйтхэытуашэа сыхцэќэа иќышэќэа надирхъырсуан еипш, иааигэазаны, уажэыгъ ианаасгэа-лашэалак сгэы азаз еипш иалќоит, цэажэабжък геит.

– Дуцэыргоит, амарцъа, цќъа дыргэгэа!

Уафцсык ааигэасигэа дыќоуп хэа иќамыз, уи абжы аниахэ, цшьаала саауижыит, аха нас иаразнак снапы ааникылан ишьтахъќа саанеигейт. «Бымшэан, – ихэейт иара ибжы нытцакны, – урт аратэќэахап, хэра иахпырхагам». Убасќангъы са сакэын дзызхэыцуаз иара, убасќангъы сара сшэар хэа дшэейт. Уи сара сыгэгъы убри аќара изааигэахэхан, иагъа ишэаргъы, иагъа ишэаќьаргъы, иабацап зигэахэуаз, инейны иара игэы интаэон, нас ирыхъуаз еицрыхърын...

– Уи ура уус алам, – ихэейт иара, аха убас ихэейт, уи захауаз иагъа дыгэгэазаргъы игэы наимнаќьартэ. Сара уи абжы ус ахаангъы исмахацызт, аха дангэаа, ибжыгъы иаразнак аеейтанаќит, ани сара дызласацэажэоз, ихааза иќаз, сара сзы мацара имазшэа, еазэы иќэирзыр итахымызшэа, иаразнак атра инталеит...

– Сара сус аламзар, – егъы ицэажэоз аќќэынгъы ибжы ааѓигейт, аха уи ибжы иахэ агэаара аламќэа, ахыччабжъ атдыжжуа акэын ишыќаз, ицъыбаќэа днартасын, наќ-ааќ ѿ-хэызбак ааѓигейт, урт алашьцарафэы ацгэы аблаќэа реипш ицырцыруан, – артгъы русс алазами?!

Уи ахэызба зкыз инапы нарыкэикит ишьтахька даеа
фыцца. Урт рфыццаггы рфыбакеа рнапкеа такны, атгара
анрыкэшэаггы, ус баша иштырымгоз мфашьо игылан.

– Арт убас икоу сасцеа дахькэоуп, шэусс алам хэа
роухэар, игэауеит, са исылазо рылазозом. Уи аткыс, шэара
шэзы сзеигзо азэггы дсымам, иаатаххар, абри исыдгылоу
азгабггы сылхыбаауам ухэароуп!

Уи убаскан убас деилашэеит, инапы сеаларцсны даа-
ныскылеит акэымзар, иара уатцэка уи дааилгон. Аха са
сахатыр ибеит, иагья игэы цжэазарггы инапы сымпытцжэан
дзымцеит.

– Са сызхымбаауа атачкэым ауп, уажэазы асас
уаха акгы сызидгалом! – ихэеит иарггы, ишпеиурыз,
сыеиларцсны данысмышьт, игэаг цэара акала ицсы ацеигар
акэын, мамзар дахэаеуан.

– Ус умхэан, – ихэеит егыггы даеа шыафеакэакгы
аакаитцан хара хыхь, аха иубон ирластцэкьанггы дааирц,
дахзааигэахарц шитахымыз. Дзыцэшэоз рыуа иарбаныз
сеидру, Дамеи иакэзу, ани зцыба знапы такыз исасцеа
ианаамтаз рфыба рнапы тырымхыр хэа акэзу. – Ант
укьатеикэа умгэацеа иштоу иугар утахзами?

– Урт срыцэшэазом, амала, са сзыцэшэо ани ухьжэ ауп,
иухагыламкеа усасцеа рцылара укэшэар хэа!

Убаскан, уи ачкэын деитанацшит исасцеа рахь. Аха
урт рьгемиртысзакэа игылан, макьана азэггы инапы
акьашьра итахымызт. Нас, урт реицш ауаа хазынакеа
ишьтахь ишгылаз, иарггы иахаз хьымзгишьазар акэхап,
блас идсырбои уашьтан хэа еитах арахь ифеаихеит.
Убри аамтаз, Дамеи инапы аасымпытцижэан, убас дсыд-
кьеит, ахэымпал данны дафкьазшэа. Ани ачкэын, зхы
хакекны иааиуаз, иара дизааигэахаанзаггы ашхырцеагь
икэицозшэа акэын инапкеа шикьоз, сааигэа даасышьтуам
хэа. Аха уи дагынаидыххылеит, сылапш аарла иахьзеит
Дамеи ишыапы шикьаз, иаргья нап иакыз иахэызба
наимпытцкьан, ахьеихэа ицаны нак акатранмфэ атыхэахь
ахахэра инылахаит. Егьи инапы скьоит хэа афэанаирхоз,

Дамеи днелтапан, ивара ахаракыра дныкәпалейт. Анцәа икынтә убра лабак импыхашәейт, аха уи дахьнышьтасыз импыхашәейт ауп, салакшоит хәа даламгейт. Аха егыи убри аамтаз деитанейтапан, иахәызба иаргъа нап иаиркырц афанынаирхоз, Дамеи еитах иара иахь данындәыкәла, ишы-кәлах сеидру, дшәазар акәхап, импытшәейт. Иахәызба анимпытшәа, уинахыс инапкәа афбагы имыхәозшәа дыфит. Саргы акәыкәыхәа ахәхәара сазыхианы сышгылаз, уи ицгатәы иман дцазшәа анызба, снаидыххылан, хшеибгоу харпыртцып хәа дыскит. Аха иара еитах инапы аасымихын фынейтит.

– Шәара асасцәа, акрышәтахума, шәыпшәма дшәыцә-цоит, шәхәы-шәыпхь акгыи шәзыкәмыргылакәа. Ус еипш икоу апшәмагы хәагоу дыфизоуп!

Уфы еихакы, – ихәейт руазәк, макъана ицъыбагы инапы тымхкәа, амала дахыгылаз мацк даазазейт, ицәазна ыжәны дшыкәз мфашь, – акәымзар, абыржә сахыгылонтәи убас еихаскуейт, ахаан иузеихымхуа!

Убаскан сара издырит уи абцъар шимаз. Арахь урпыртц хәа дыскит, иртаху рхәааит, иртаху руааит, хәа хамфала хцап хәа. Аха иара ахы зыкәшәаз ашәарах еипш дшын, уахагыи дысымхәыцкәа ифынейхейт. – Атәым рбагы ааины афнатә рбагы дәылнацоит, ус акәу?! Хәара иаххарами, дәышьеи, дәышьеи хәа зегыи еизаагейт. Нас иааины ххы икәтәейт, уа иаха иманшәалоуп хәа. Ус икоу арбагыкәа рымтцәыжәфакәа ылапытәтәаны изтәу рахь ишьтәууп, уаха арахь апырра ргәамхәо!..

Убри аамтаз, руазәк даалкәан убас дыччейт, деила-газшәаткәы. Егыи идгылазгыи даагарыгаеейт, аха ицъыба инапкәа тымхзакәа ус дышгылац дгылан. Нас Дамеи дырзааигәахозшәа аниба, ани аччара иафыз даакәытцын, ифыза днаикәцәкәейт.

– Унапкәа уцъыба итамгъазар, итых, абгажә хәфәоумтан!

Уи акәхейт, егыигь убри дазыпшызшәа, ифыза ибжыи гәыткәага иижәызгыи ихнарпсаазар акәхап, ицъыба ашыр-хәа инапы аатихын, Дамеи инаикәикит. Дамеигыи уи

ибан иаразнак иеынаиркәит, сарггы акәукәу аатсыргеит, аха егьи акггы усс имкыкәа, хынтә дхысит. Уи иаразнак игра инапы нтеикын, иекамыжкәа дара ркынза дназарц деитадәыкәлеит. Аха иамузар акәхап, уаха дамышьтзар акәхап, дышиашаз қышәха дцәйтцахаит. Сарггы сшыхәхәоз, сшызахәоз Дамеи снаихаххит. Дарггы аахынхәын, игарыгаео еибарыфны рышьтахька рфынархеит.

– Алақәа, алақәа, илгеит, – сыхәхәон сара рыцқа сыбжбы хтазаны. Аха, Дамеи, ажәакггы изымхәеит, уи убас дышьтан, адунеи афы акггы хьаас имазамызшәа, исеихәахьаз зеггы мцызшәа, абзиабара хәа акггы ыказамызшәа, иказарггы ха хзы акәмызшәа изыказ, даеашьоук рзы акәызшәа, убри ха хзы иахьыкамьыз, иахьшамьыз азы, убри ада адәы дықәзар атқыс дыцсыр еигьызшәа, убри азы акәушәа иара дыштахаз шидыруазггы апсра дзапылоз...

Ус, сыцсы сызтымкаауа стәыуо уи ссихатәаз аресторан афы ихәдтәалаз ифызцәаггы аахәдгылеит. Уинахыс акггы сгәалашәом, уинахыс цытраамтак сыцсны, нас сыбзахазшәа ауп сшыкоу. Сыбзамхар иахаггы еигьымзи, аха сразкы итцеггы исылахәмарырц атахызаарын...

Сырма уаха лгәалашәарақәа убас илықәпапеит, анс лхәеит, арс лхәеит, аха лыцәа зынза идьркәалеит. Ажәфан афы етәацъаа цәыртцхьан, амза ахкәажәтцас илашалашо урт ирылатәан. «Шәара сматцүцәа, – ахәозшәа акәын уи аетцәақәа иахьрылыцъаауаз акынтәи арахь ишаапшуаз, – зымца зцәызыз, ахарт еипш шәалсыршәшәоит! Шәара шәлашонатцы ауп сыжәфан хтынрафы апстазаара ахьшәымоу!»

Сырма ахышә аалыртын ус иныдылтцеит. Уи апша убас ихааза илғасит, уажәраанзаггы ацәара лгәампцо дшышьтаз, уажы иахаггы лымпан икәымлөзшәа лбеит. «Уара апша, – лхәеит усқан лгәы даатацәажәан лара, уара схы уантаз шака насыц сымази! Уажә зеггы срызхәыццәоит, исшәацәоит, исзацәоит, усқан апша схы интагъежьны сгәырфәқәа аатнагон, сарггы сласза саакалон. Дызустзаалакггы ауафы ихы

апша тазар иаха еиџуп, иаха ипсы инаргоит. Амыцхэ акэымкэа, ус игэырџақэа анырацэахалак иаимзырпыша, ипсы изыргаша...»

Сырма днахэит-даахэит уаха данызмыцэа, дылгэа-лалыршэар лтаххэит ахпатэигы. Убракагы лразкы лыла-хэмарит лара, убракагы лынасыц илыцданацит. Дара – анасыцгы аразкгы зқэашыу хэа азэ дыказаап, ус изтэым-измам, ахыцшра мацара, ма азхэыцра мацара зызнархо шыкоу еипш. Ишцеиури убригы, зыкны дашшуада, гэыбган зитода, илахынцда дзақэызбагышьом, хазшаз инапы хануп ихэагэышьоит. Аха анасыц еипш икоу, ауафы дзыргэыргыо, дзымражэуа, иакара ицыццо, хазшазгы деигзозаап, шыоуки-шыоуки рзы инапы иадхитцэалозаап. Убаскан убри акара ухы агэра угозар ауп, хазшаз уимацтаакэа, игэхьяагы мкыкэа, сара сус уара уацкыс са издыруеит хэа унасыц, уразкы уашыталароуп. Уи уахызар калоит, иуцныкэар калоит, мамзаргы зынза иулахэмарыр калоит. Убрагы ажэытэ цкара, ажэытэ хшыџ иазбаз, аха иахьягы изызхэыцтэу акы ыкоуп, ианиашыа ихатцашыоуп... Уи ауп аус злоу, ианиашыа...

Уи сарей хайбабашыагы хайбадыршыагы акалэшэа икалеит. Сара реиха сгэы аналакамыз, акгы азхэыцра аныстахымыз, схыццэка сгэаламшэо саныказ аамтаз, автобус сталан ақалак акынтэи акытахь сшаауаз дсыкэшэеит иара. Ацхын агэазы ауаа убас еилатцэатцэан, азэ иацэажэара акэым, знык афнынза сызнеины сызтыцтындаз хэа акэын сшыказ. Аха иара цасхэа цэажэарыла сыхтеикит, убаскан, иара са схатагы исызгэамтазакэа сгэы аахтын, ажэеи-ажэеи шеимахдоз, ацэажэарахыццэка хайанагеит.

– Иахык хайбганы хазнеиуазар, – җааитит иара ипхзы чабрала ирыцкэо днасҗацшын, са сакэу цышыап ас иахыа изырцеиуаз, мамзаргы иаастаххар акыр сылшошэа, – хэыц еиқэатцэа злам кэты шкэакэак сықэыстдоит! Уи са исымхэазаргы сахэшыа акгы аахлыртцшам, аха сара ус аҗатахыа сықэзар иаха сгэы абаауеит, иахагы гьамала иахфоит!

Убаскан ауп сара ианеилыскаа уи хгэыларан иахэшьа дышрымаз, иаргы уахь шакэыз дахьцоз. Аха уажэадагы уи дара рёы дсымбацызт, ус ирлас-ырласны дмаалозар акэхарын.

– Нас ишда, иашьазатцёык илымоу, кэтык аашьны, тцёыцак наваргылан, шықэсык ахь знык-фынтэ санааиуа анасыцбзиа уоуа хэа сьлзымныхэозар, дзакэытэ иахэшьои?!

Сара ускан сгэы саатаччеит, пцхэыс дышимамызгы алацёыригеит сгэахэын. Аха сара ахаангы сгэы иаана-гомьзт убри иёы уск соуеит хэа. Уи дыцэгъаны акэмызт изысхэоз, аха иара дымфасфын, акытцэфы дааины дцон; машёыршэа хайкэшэеит. Машёыршэа анасыцгы кало-заап... Амала, иара антца аиуоу имаиуоу уи даеакуп, машёыршэа ушеилалаз еипш, машёыршэа уеилытцыргы калоит. Ускан уанза ихэыцуадаз, сара Дамеи ишьтахь зынза азэгы сыхгы-сыгэгы дтазгалар стахзамьзт. Аха, ауаф иитаху мацара иеизакёыршэом, илахь иану ауп дзыкэшэо.

– Шёеигымхааит! – сцхэеит саргы сеитцааччан, агызмалцэа, сыкэтэазшэа уи аены ацэажэара шыстахзамьз халанагалеит, – аиахэшьа изеигьалшьо ауафы ихгы иана-зеигьишьа – дакэшэар калоит!

– Бёы изхэаз хьыла итэааит! – ацэажэара даналага иахагы ипцзы ааилабеит иара, дымцэажэакэа дахьгылаз ажагь еипш еитцашуаз иажэакэа ракэызшэа уажэраанза апцзы илызхуаз. – Уи уажэшьта саргы иаасылыжжуеит, дара стынхацэагы слымха тыршьаахьеит. Сан лакэзар азэ дысурбар, нас тынч схы ныкэыстцон хэа дтэоуп. Бара бхы ыкэыбтцозар, зынза азэгы слыхэацшзом сцхэан, ус дыргэагэо даазгоит. Аха анасыцгы ацбал иафьзоуп, иаалыркьан ауафы данакэшэо ыкоуп!..

«Акэхап, – сцхэеит гуаныла сара ускан, нас уа сеааныскылар, уаха ацэажэара иацсымтцар стаххеит. Избанзар, игэастон, иара акы дазкылсырц шитахыз, аха, ара автобус агэтан, хэуаажэлар зегы ахьтагылоу, азёы ила ацыц аатцысыр иахьгэартэ истахымхеит. Иара дыцкэынан, насгы дсасын, иара изы зегы акы акэын, аха сара стёы даеакалашэа

иҗан. – Уара избо арахь баша умааит, насыпк уцаҳаларгьы цэгъа иубом. Аатра шэарыцаџ аихаггы шышьтихуеипш, издыруада санаауа хьурзыкгы злаҳаршыша мѣык мариа-ны избозар хэа! Анцэа уирманшэалааит, ухьурзггы шуа, Ажэеипшьяаггы дузхьапшуа! Аха џ-жьак рыкра иасым-шаггы ишэартуоп, иаҳарак уара узышьтоу аус аѣы!..»

– Абзиараз, – сҳэан, ҳаџны саназааигэаха, атытцразы сьынасырхиеит сара. Аџныка умџахытц хэанггы самхаҳэарц акггы сыгымхеит, аха уи дышсас чкэыназ, насггы уеизггы-уеизггы хгэашэ ацхьа дышгыламыз саназхэыц, егьамам сҳэеит даасмыпхьеит хэа. Уи сасра дцоит, шыоуки изыпшы-зар калоит, насггы аѣатахьа иқэуп, цэыкьанатц, алашара адэы ишықэу икаитцароуп!

– Абзиара бақэшэааит, – иарггы ѣааитит, аха ихэашьала ас игэиџанзамкэа абзиараз хэа ахьиасхэаз шцьеишьяз, уи ажэа акэымкэа даѣаки дазыпшызшэа, аха сара уи ажэа анысхэа ишитахымыз, аха иахэтоуп хэа атак шыкаитцаз иныпшит. Сарггы уаҳа саанымгылакэа, апсыз зтоу аконсерв банкеипш еилатцэатцэан еилагылаз ауаа рылсра сналагеит.

Убри аены, сара аџны саннеи нахыс, уаҳаггы сгэы дтамшэеит иара. Аха адырџаены, аҳэарақэа аасцоит хэа хџадахьы қьамтак сықэлан сышнеиуаз, ларггы уахь днеиуеит ухианы угылаз хэа иархэазшэа (иархэаз акара кьыт роуааит), автобус аѣы дшызбаз еипш, иѣеилахэан, мацкьашьацкьа атцэаша амтдан дгылан.

Сара азныказ иаасцэымыгхеит уи азэггы дицзамкэа имацара уа дгылазшэа анызба. Иареи сареи еибаҳхэазшэа ара хайқэшэарц, азэы ибарггы нас ақыта итутууа инары-лалоит. Ма уи игэы сымандаз сара, Дамеи ус ихьижьтеи, акырштцаузггы, зны-зынла убас сгэы дытцалон, уаџы сахьимбоз цьара снатэаны атцэыуара салагон. Уи иагьа дыс-хасырштырц салагарггы, уеизггы-уеизггы ханасыц еила-ҳамтцацыт, сара сыпхэысеибам, уи акара дзызцьябари хэа сгэы иантэшэозггы, иара данаастгэалашэалак, уи ихь-иѣы раз сыла ианаахгылалак, еитанеимастэон. Ихарштра сылшомызт уи, исымбазакэа убри акара дысзааигэахэан,

убри акара сгэы дталахьан, зны-зынла ипсы татцёкьюшэа, сывара дгылоушэатцёкья гэаныла сияцэажэон. Гэаныла акэым, скьышэ мчыла ианыкэыххуазгьы ыкан урт ажэакэа, сыбжы рдуны иансамхаэозгьы, саниацэажэозгьы. Амала, азэ сааигэа даныказ даара сгэысеанын, ацэажэара самхалагар, рыцха, ари лхы еиладсагэышьеит рхэар хэа сшэон.

Уи дахьызбаз даарак саеигэыргэеит, уимоу, азныказ саамфохытцны даеацъара сцошэа сдэыкэлартц сызбеит, аха мфохэастазатцэык акэын уахь инагаз, дабасцырхагаз, снаиафсып сгэахэит.

– Мшыбзиа, – фэаитит иара, ақалақ афы дсықэшэан апсшэа сеихэозшэа, мамзаргьы цъара еихабык иатцкыс амч змоу, иаргьы дзыцэшэо, ма пату мыцхэы зкэитцоз иеипш. Сара зны-зынла сгэы иснатон, ақалақ афы мацара акэышшэа ус ихыркцэаны, ипшзаны апсшэа ахьеибырхэоз. Ара ақытафы, иаха иааинырслан, уи акара имырпшзацэакэа дара-дара апсшэа еибырхэозшэа збон. Уимоу, иара Дамеи иакэызтгьы (уи еитах сгэы дынтаххит сыбхамыштааит ихэозшэа), иара дышқалақ уафызгьы, ақыта даазазшэа, убас апсшэа ихэарын, ииашатцёкьян, идтрагьы угэампцо, итцегьы дцэажэандаз, даеа ажэак ихэандаз хэа, угэы зны шэеидырбалар хэа ишэаны итыпсаауа, зны ихытхытуа ирласны ак ихэандаз хэа.

– Бзиа збаша, – схэеит сара, аха иареи сареи уаха акгьы хзеилазамызшэа (насгьы иахзеилааз знык автобус афы хайкэшэахьан, ажэакэак еимахдахьан хэа), ус снаивсны сфынасарц сызбеит. Аха сгэы убрагь мап сцэакит, уи аалшэан, ус ахьатаххаз иара са схатагьы ицъасшьеит.

«Ус ипхашьароуп, – ахэеит иара, уи убас ицэажэеит, схата сыфнытцка азэ дтатэаны ихэозшэа акэын ишуахауаз, – ауафы игэырфа инмырпшкэа дныкэозар ауп. Еихаракгьы азгаб, агэырфа захьзу адунеи икэзамшэа дыказароуп...»

«Ах, сгэы, – саргьы снацэажэеит уи иареи сареи хбызшэала, – уара убри акара улазеит, убри акара ухугоит, абас усмацэажэозтгьы исыпсыхэаз сыздыруам. Санду рыцха лхэашья, исыжыртаз сыздыруам. Акгьы смыхь-

зацшәа, хьаа-баа сымазамшәа, ськәчышьтәкьа хьшьык имтцанамырсыцшәа ськазар утахуп. Адәахьала ус ска-ларгьы, ҫнытқала сөйсөитакуама, уи уара ухата уакара издыруада, цқьа уазхәыци...»

– Са слапықәшәа ахаан самжьац! – дааччан, дааспылеит иара. – Уи ацшыртаҕы иқәтәоу иҫызоуп, зегьы абот, иахауеит. Насгьы, зегьы адыруеит. Иахьа абра хшеикәшәозгьы адыру-ан, иара ауп исытцазхәаз!

«Иутцазхәаз уахәшьа лакәхап, улапықәшәа акәым аха. Уи сара хәылбьгехала арахь ахәарақәа срышьталан сшаауа лдыруеит. Мамзар уара улапықәшәа ара аус шамуз хәа иахьутаху сынтагылан сьқәуеит!..»

Абастқәкьа иасхәарц стаххеит уи сара. Аха имхәакәа сәааныскылеит, ус издыруазааит схазы, изысхәари схәеит. Ауаҫы игәы итәоу зегьы ихәар, нас изынхои, ауаҫы иасымша гәтакык, мазак имазароуп схәеит, иара ацстазаара ахата зегьы кәканы иузто аҫымтә баапсеипш еилукаауа уалагар, угәы ахшәоит, схәеит гәаныла.

– Уи бзиами, – ҕаастит, нас, иара иихәаз игәы ахмыршәакәа, исымхәандаз хәа имхәо, ибз дацхауа дкасымтарц. Мамзар, ибз хитәеит бара бтцыхәала хәа иахәшьа атызшәа сылылхыр кәлоит! Уии сарей ус иаагәатқәкьаны хзеибамдыруазаргьы, дшыцьбараз, амтц дшазытқькоз саҳахьан, – улапықәшәа уамжьозар, ахәатәы хоутцозар, бзиами...

– Уи схәычаахыс саб иатцкысгьы ахәатәы хастцон! – деитәехеит иара. Нас убас игәарцханы дыччеит, ииашатқәкьан дызхыччашаз, иара ихата иакәымкәа сара исхәаны, иара дахыччозшәа. Уи мацк иаасгәампхеит, сгәы инытцаххит сара. Аха нас са сус иалоуи уи дыччазар схәеит, насгьы уи дымцәажәандаз, ус имхәандаз, ус дымтәандаз, ус дымгыландаз хәа ззухәо цьара акала дузыкәзароуп... Ари ачкәыни сарей ус хәбеизыкәоу, зынзатцәык хәикәшәахьейт, ус хыхь-хыхь хәицәажәеит, ажәлар рыгәтаны уаха иаххәоз, насгьы еибаххәаран иказ...

«Умбжьахызма! – еитәх сгәы сынтаччеит сара. Ус акәын сара зны-зынла реиха ухы разаны, упсы разаны

ианымѡапугаша, исаѡаажѡоз иихѡоз алаф алысхуан, – заб ихѡатѡы атѡыргылеипш атрымхѡа иахыпоз уреиуоума?! Дамеи иакѡызтгы ус дѡѡажѡазомызт, уи даѡа уаѡын, иѡа-лап уи иѡыза уашьта дымирггы, диуазарггы сара акггы сызилам, сара иаразѡзатѡык иакѡын истахыз...»

Нас сара уаѡа аѡѡажѡара иаѡымтѡакѡа сѡынасхеит. Убри аамтаз, иара днасыхъзан, дсыхѡеит сааизызырѡырц, гѡты-хак шимаз, иахъа абра иаасеимхѡарггы аѡныѡа дышзымѡоз, уи иахъеи иаѡи игѡы иштѡамшѡаз, аха сара сахѡартѡа, сымариа шимоуѡыз, иаѡижьѡеи амѡа шитѡаз, иахаггы дшызмыѡѡаз, исеихѡаран иѡаз еиѡѡааны, сара еилыскаартѡа изымхѡар хѡа дышшѡоз, уи аѡыза иѡѡѡаараѡы рапхъязакѡны дшаѡѡшѡаз, сарггы гѡык-ѡсыкала деилыскаарѡ шитахыз. Аха сара исхѡоз, избон уи иихѡозггы зны ииашатѡѡъязшѡа, ариабжьарак сарггы стѡы иснатон азѡ илаѡш сахъѡалакгы исхызшѡа, исыѡрымшѡозшѡа, ак санахѡар атахызшѡа, аха агѡырѡа ахъсымаз азы, настггы уи раѡѡак ахъахымтѡуаз, иахъѡыѡыз азы, иазымгѡагъуазшѡа ак ахѡара, аха, зегъакакѡын, уи мышкызны ишахѡоз, аѡшѡѡырнагоз, иѡѡырымтѡырггы шамуаз здыруан. Амала, исзымдыруаз сара исхѡашаз акѡын, избанзар, уи ихаѡа дѡакѡыз сыздыруамызт, исхѡашаз ахаѡа шысзымдыруаз еипш. Еитѡх ажѡакггы иамхѡакѡа сидѡъан сѡынасхеит, аха иара деитѡсыхъзеит, исеихѡеит сыда ѡсыхѡа шимамыз, уахггы-ѡынгы сара шсакѡыз ихѡыѡра иалаз (ашѡаѡы ишырхѡо еипш!), абыржѡы мап аныск, ахааназ игѡы шысхѡуаз, даѡѡазѡы дызустѡѡаалакгы дышлыхѡамѡшыѡ, дагъшлыхѡамѡшуа, убри хасымтѡозар ихѡан, иан, иахѡшьа, иара ихѡашъа, имаз иреигъыз зегъы иныѡѡит. Ашьѡахъ ианимуза, данысѡырымтѡѡа, азѡы хѡидибаларггы игѡы иаанагозеи схѡан, уи уажѡы ара хѡалаѡѡажѡарым, иаѡыѡым, мышкызны ѡъара хѡикѡшѡозар убра хѡалаѡѡажѡап, уажѡы ахѡараѡѡа сымбар аѡныѡа снарышьѡѡом, адѡы савахоит схѡеит.

– Адѡы бавахар иаѡаггы еигъуп! – ѡааитит иара еитѡх аѡырѡырхѡа дааччан. Убаскан уи иѡѡѡшь аѡала Дамеи итѡы еипшызшѡа збеит, уи иѡѡѡшь аѡѡа ахыскааит. Аха

нас, Дамеи убри акара сгэы дхьухьууа дытцалейт, уи илимкаа атэым чкэын сахьиацэажэоз, сахьихэаччоз, иаразнак схы аахызбаан, сгэы аархэашьын, сеитанаидкьан сфынасарц санындэыкэлос, инасышьтаихэейт: – Бара бфыза адэы давахархом!

Сара уаха ажэакгы иамхэакэа снейпыртцит, убри акарагы схы аатыгуааит, изуа-исхэо сфамшэо скалейт, афныка ицатэыз цышыа сышьтахька сфынасан, пытк снейхан ейпш, ахэара сышышьтаз ейтаасгэалашэан, саа-хынхэын, иаргы сцъашьаны дышсыхэапшуаз ашырхэа снаивкэейт.

Уинахыс даеазныкгы дсыкэдыршэейт иара. Убас-кангы, сымсарц иакэыскит, аха иахэшыа дгытцэыгытцэуа фынтэ дааит, сычкэын ашкол далгейт, шэара, артцафцэа зеггы, шэнейр стахуп, хыла бара бсызней, бара бгэылоуп, бцъабаакэагы рацэаны идуп егырт зеггы раткыс хэа. Арскак анылхэа, сымнейргы сых кьан акэыстцэоша икалоит, сцап схэан, сагыцейт. Аха уи ачкэын апсреифомтцэаразгы уа дкалоит хэа сыкамызт, уи дышнеуаз здыруазтгы, цейи уахь сыкэларын. Иара дысцэымгны сиргэаан акэмызт аха, Дамеи ишьтахь сара азэггы иацэажэара иаахтэаны сгэа-хэомызт.

Аха урт, аиашаз, ачара бзиа руит, хара артцафцэагы хақан дара ашкол ейцалгаз ахэычкэагы ықан, шэахэаран, кэашаран, згэы ацпыхэоз рзы. Ани ачкэынгы сара сы-мариа аниоулак, арашэыгейпш даакэымтцэакэа ацэа-жэара далагон. Дара апшэмацэагы рыбз бзиан иатцан, апшэмацэа ракэым, артцафцэагы пытфок азыкатцан, уи данаахадгылалак уажэы-уажэ дара нахпыртцун. Ауха убас сгэы ейбакит, уи исфытцашэо зеггы наиахэан, иахэшыагы сналацэхан, рчарагы ааныжьны сныкэтцны ссарц. Аха ей-тах артцафцэа рахатыр збейт, иара Дамейгы иахатыр збейт, убригы дыртцафымзи, артцафра ахыз акы иалафашьар, акы итцанаркэыр итахымызт, дара атцара зхартцоз ахэычкэагы сырцэыпцхашэейт. Ашьтахь хэнеймпузгы иара ейтах даара акыр дсацэажэарц итаххейт, аха саргы сфызцэа згабцэа фыцъа аазыкастцан, ашэитышэи исыдтцны шыафак имнейт.

Иарггы уаха ацәажәартә имоуазшәә аниба иҕаитцоз, ақәты атцарта змауз еипш дгәәтәиуан.

«Ус адыруеит, – сарггы гәаныла ихыччара сафын, аха иалыздырауаз са схәта дшысхыччоз... – уара ахшыф ануцапоз, хара аҕәйд хчапомызт... Уеинҕыашья хакәа-шашьюуп!»

Ашьтахь уаха инапафы сымнеиуазшәә аниба, ауафы дысзааишьтит слыцкәашар стәхуп, снейр мап лымкааит, стынхацәә рәапхья сылмырпхашьяаит хәә. Сарггы сыбз самфози, итабуп сахьугәалашәәз, аха скәашазом хәә изы-сыцхарауаз, дахьгылоу атыц аҕынтәи дкәашо дааиааит, икәашашья сгәапхар, сарггы сицкәашоит, мамзар дагы-кәымгәыҕааит схәеит. Уи засхәазггы икәатеи птәо дарч-чеит, аха иара даеакала иеихәар ҕамлози, са сыхшыф сахнапаазарггы. Убригь, анс-арс акәымкәә, ишысхәазтҕәкья иеихәеит, акада акггы ззымдыруаз азә иакәхарын. Уи убас дгәәаит, убас деицрашәеит апарпыл еипш, уинахыс зынза сааигәаггы дыкәлоит хәә сыҕамызт.

«Дымгәәакәә, – схәеит сара еиҕах уи дгәәаит хәә ансар-хәә, – сыцкәә тейкып. Сара соуп игәәаша, аиашатҕәкья шәтахызар, зҕабк, дсыцкәашар стәхуп хәә ажәә снитцан, дшыацәхыртәуа данбааиуеи хәә абра скәәфза сышгылаз, акәашацәә рахьггы сыҕам, аинкьяфцәә рахьггы сыҕам!»

Ус аниархәә ихәәз сыздыруам, аха еиҕах дсацәажәарц шигәағыз збон. Сарггы уаха сымариа имтакәә арцафцәә рыгәтатҕәкья сгылан, хәәкәымтцзакәә цәажәаран хазфыз, ани ари, хазламцәажәоз арбану.

Уи ауха уаха ацәажәаха имтакәә сфызцәә сышрыцыз мацара афныҕа сцеит. Аха иара убригь игәы канамыжыт, убас дмышьтацәгьан далашәаран дыҕазаарын са сразкы.

...Мчыбжык аатцуаны Аҕәәтәи сфызак, анкья атцара исыцалгаз, иаальцхәаит уеизггы-уеизггы асабшафены, абригь-абригь атыц афы, дсыкәшәәаит, ахәылбгыҕеҕа, абригь-абригь асаатаз дыстәхуп хәә. Аиашаз, сарггы уи мап сзыл-цәымкит, избанзар, атцара анахтцозггы, уи ашьтахьггы, схаҕара пату зкәыстцоз зҕабын. Снықәлан сцеит сарггы убри

аены ианылхээз аамта инақәыршәаны. Снеизар, лөызаки лареи еицны игылоуп, иҕапхаҕаччо, снейра иазыпшны. Хҕәйдеибакылт-ххыдеибакылт, хаибамбеижьтеи акырмытц-уази, ииашатцәкьан ҳагәхьааибагон. Ашьтахь исалхәеит уи уаха лымшира шыҕаз, лөызцәа иреигьыз ҕыцья, илыцыз азгаби сареи аресторан ахь хлыццарц шылтахыз, аоны акәымкәа убра изалылхыз, уаҕ дахьхпырхагамзи, ҳазхара ҳаччар, ҳахәмарыр, ҳкәашар ахьхалшоз азы шакәыз. Икас-цоз, саргы мап сзымкит, настгы аоныка уаха саазом, шөысцөымшәан хәа расхәахьан. Хнейны ханынатәа иараз-нак аматцуцәа астал дырхиеит, ииашатцәкьан ҳаргы гәыблыла аицәажәара халагеит, иахгәалахаршәеит ҳас-тудент шықәскәа, ҳахьеиццоз, ҳахьеицаауаз, ҳахьеихлафуаз, иаххәоз, иаауаз ухәа хәышықәса дузза атцара еицызцоз иахгәалахаршәашаз мачхәызма. Ус ҳаштәаз, ани ачкәын (шьта ихьз зысымхәахуеи, акгы хзеилам анцәа икнйтә), Ардашьыл иҕызцәакәак иман дааҕналеит. Урт зынза хәҕык ыкан, ихаҕсны егыи астал ахь итәон усгы, иаины апсшәа аахархәеит. Еицыз ркынтәи еибадыруз Ардашьыли сареи ҳакәын, егырт азәгы дзеибадырзомызт. Усшәа сдырбон сара, арахь ускан икәапцатцәкьа еибадырузаарын, русқәа зеггы катцаны иказаарын. Сара рыцца иалыздырауаз, избоз акәыз цьысшьон, настгы ацсра иаха сақәгәыгуан хәа, Наира абас цәала дцәажәап, сылжәап, сылнапхап хәа сгәыгуазма, избач, ҕба злам сөыза гәакьа лоуп сымхәеи.

...Убаскан еитәх Дамеи сгәы даатцалеит сара. Иаразнак урт хнаҕс итәаз ачкәынцәагы, Наирагы, егыи лөызagy зеггы схаштит. Исгәалашәеит, иареи сареи иҕызцәеи ари ақалақь аҕы, ара акәымкәа, ани сара сзы ишәиу ахәы ацәқәан хантәаз, еибаххәоз, ибла шсыхәапшуаз, уи иныхәаҕа кәыш-қәа, уи атоурых, ажәлар данрылацәажәоз шака гәыблыла, шака хьаала дцәажәоз, убаскан сгәы иштысхәааз абри амхацьырцәа дырцыркьоуп хәа, абри ҕажәи жәибжь рзы идырзыз зеггы рҕахәы мышкызны ихәоит, урт рыпсы тынчхарц, рышьтахь ииуа, игылоу аҕар рхы иҕахарц, рымҕа лашахарц азы хәа. Нас гәаныла ишысхәоз уи са дыстәуп хәа,

иара иаахтны акгы сеимхэац, аха исеихэоит хэа сара сгэы стазызон ускангы, уи уажэы дыртцаоуп, аха мышкызны дтоурыхдырѳ духаны дќалар, сара иматц сзурыма, игэы иатаху, игэы иахэо мацара сзыќатцарыма, игэы дысцэагар иус даќќарыма сара схарала хэа. Ускан иааидысымхэыцлоз иќаз сара, уимоу иарей сарей хшыапы ханыќэгылалак, атэым тэылаќэа рахь хайцныќэаларц, зегь рапхэаза иргылан Тырќэтэыла, уа ихапшаарц рыдгбыл иакэыганы ишыѓатцэыѓатцэуаз иахыргаз хашыцэа, иахынзауала хрцаэажэарц арахь, дара ртэыла гэакыахь ихынхэырц, рыдгбыл ишыгэхэаанагоз, рыжэлар ишыгэхэааргоз, макыана рхэыштааратыпќэа, аќыаптаќэа рэы адамыгаќэа реипш угэы тшыаауа ишаапшуа раххэарц. Шаќа еидысхэыцлоз сара, шаќа срызхэыцуаз, уимоу, сазхэыцуан Дамей есымша сибаларц, ыыцбарах дсыхэапшларц, ахааназ игэы схымшэарц азы, схы шымѳапызгашаз, сыхцэытцэќыа шсырпцшазашаз, ишыќэфасхэашаз. Мышкызны хшарак дхаур, иаххэап дычќэынхар, убригь идгбыл, имилат ргэыбылра шихаркышаз, дшахаазашаз... инамзаша аразќы ус акэхап, зегы ааигэоушэа, зегы мариоушэа, зегы урыхэзошэа унарбозар акэхап...

...Урт ачќэынцэа анынатэа, иаразнак интцэошэа аќыпысыпыцхэа иаарымтцадыргылаз рхэы инахалейт. Ныхэафэаќэак рхэан, фырцъанќэакгы нтадырцэейт. Нас Ардашыыл дѳагылан хэа хныхэафэа икит, ашампанскигы хзааитит, уимоу, хѳыза лымшира шыќаз анеиликаа (ус ихэы днахатэаны ифар акэын), хаз лныхэафэа хэаны, атцэа апара акэтцан илзааишытит. Ларахгы, ус ахаан илыдсымбалацызт уи ауа ада, убри аќара дрылахэит, дрылатцэейт, ииашатцэќыан дамхатцакны амыцхэа дырзааигэахатцэќыар хэа сшэейт. «Ус бахнамцаацэан, – схэейт мазала урт ачќэынцэа дара-дара анааицэажэоз инаќэыршэаны, мамзар, урт ргэы иаанаго сеидру, зѓабцэа ласќэак хакэу цыыршыоит!» «Бшаќэытцранаќ, – убас инасфэалырхыит лара, аха избат сѳыза лакэымќэа зынза дафэазэны, сыла иабоз сызхамтцэа, абри абас лыгешпейталки хэа сышхэыцуаз еитанацылтэейт, – сара

иахъа сымшира ыкоуп, сласцәа бакәытц, иахъа убас сла-
сызароуп, даеа хынџажәи жәохә шықәса срапысыртә,
шәкы сырталартә!» «Уи мап зхәода бара абзиара збаша, –
сара акада акгы ззымдыруаз, сытцәхәмарра дышпәҕыз
сџызцәа иреиҕуп хәа исшьоз азгаб, данызбоз атқыс
данызымбоз зыбзарзы схәоз, сыпсы зыҕхәараз, – аха арт
еакала ирацәажәатәуп, уи бара бакара издыруада?!» «Зегь
бхаршт, – деитаацәажәеит уи, аха сахьлыхәапшуаз сгәы
сахапжәаны сыпсыр хәа сшәон, – убартггы ргәы ишатаху
знык бырмацәажәар, ба бзы ргәы хахәхоит!» «Унан, хәыла-
бымкааит, – ҕаастит сара, лара дсыцәгәаап хәа сагым-
шәакәа. – Урт зегьы ргәы иаҕаху банашьтала, нас бара
бзакәхои?» «Избан зегьы, – ларггы илахауаз абыржәы
акәызшәа иаха ианхьымзгылшьаз, насггы иаха иахьыхуаз,
иаха атак аххәатәыз, иахьацкьатәыз иакәсыршәазар
акәхап, илзымчхакәа ҕаалтит, – сара азәы игәы иаҕаху
кастап, барггы азәы, ариггы еазәы... Насггы, бара газа
хәычы, бышхәыцуа акәзам са сышхәыцуа, сара назаза азы
ауп изысхәо». «Ах, зака быпкатәузеи, – зегьакоуп, уи мацк
сышлыргәаахьазггы сгәы аалзыблит, – назазаз хәа бызҕу
аан ауаҕы цкәа деилыркаауеит, ихы-итцыхәа иазтцауеит,
арт ухада ибымбазацт, рыцсы тоуп хәанггы быкамызт».
«Сара сыкамзарггы бара быкамзи, дзакә чкәыноу бымбои
ани бџыза Ардашьыл!» «Уи итәы уха ибымхәан, – схәеит
сара сгәы иаатцыхын, – уи сара дысџызатггы, дысџызоуп
хәа басхәон. Аиџызареи аибадырреи акыр рыбжьоуп...»

Аха сара исхәоз зегьы башазаарын, Наираггы ускан лгәы
дтаччозаарын, икарташаз, ирушаз зегьы рызбахьазаарын.
Аресторан ханындәылтц, урт ачкәынцәаггы инахашьтарх-
хны индәылтит. Сара иаразнак атакси ааныскылеит, аха дара
џ-машьынак рыман, ара ақалақ аҕнытқка акәзар ари хџыза
шәнеигоит, имашьына тацәуп, шәтал, рхәеит. Сара мап скит,
уи дызхаргәамтцуеи, Наира дахьыҕноу ауада акгы бжьазам,
уа таксилаггы хнеиуеит, хахнарцәом схәеит. Аха Наираггы
илтахымхеит, иапсыуа чкәынцәоуп, хашьцәа ирџызцәоуп
(лашьцәа дрымбааит са дысныхәанза!), шәнахгоит рхәазар

хах қыан ақәахтцарым лхәеит. Нас уи лгәы иалсуашәа анызба, саргыы сынталеит уи амашына лас. Уи хара ханынтала, дара ааицәажәан, азә ацхәа дынтатәеит, ґазәгы днаҳаватәеит. Итацәуп шәымхәази, шәарт арахь шәызталои хәа схәартц инасеықәэхит, аха исзымхәеит, дара рмашына ауп, хара хус иалои сгәахәит. Ус ақалақь иналалеит афмашынакгыы. Аха ҳа хзықәтәаз амашына ацскы зкыз ицәажәашьақәа иаразнак исгәамцхәит, макьана афныка шәзырццакуеи, даґа цытк хаанеиааип ихәан, хара иахьахтахыз даанымгылакәа дафсны иґынеихәит. Наирагыы акыр-кырхәа дааччан, уи инаицлыргызит. «Макьана хашьталар хабґагыы пцәоит, амашынақәа усгыы ихатцпрауеит, пшак ххарсып!» «Иабатәи пшоу, – уи дахьсыватәаз убас дтызбгычааит, мчыбжык акара илнымтцуа ашәыта лныстцазар калап, – атц агәахы инеихәеит, шыта зхызтәу зегыы цхьатәоит!» Аха ани ацскы зкыз игәартцханы деитааччеит (уи иччацшь азәы ахахә сгәыдитцозшәа акәын ишсаахоз), иара саргыы исхәоз азәы игәы иалстцәкьар хәа сшәан, иухыччо урылаччала хәа саарыцыччеит. Нас убригы аччара даакәытцын, даахьахәын, сара икылкаан днасґацшуа ґааитит: «Сара смашына агызмалцәа ақәтәоуп, зегыы аныцхьатәалак ауп иаргыы аныкәара анагәапхо. Ускан иаха ашьапы акуазар акәах!»

Ус ақалақь хналсуама ухәо хнеиуан еипш, сара сыґырцәгьеит, амашына аанышәкыл, сылбаауеит схәеит, сара уаха Наира лахьгыы снеизом, саншьа иахь сцоит схәеит. Азныказ даргыы ирамхацәгьахеит, нас хатцхьака инеиуаз амашына ааныркылан, Наира лґыза зґаб уахь диаган, уантәи Ардашьыл даатытцын, арахь дхаватәеит. Убаскан ауп сара икатцәкьаз анеилыскааз, зынза сґахәатәхеит, ахәхәара салагеит, амашына стыцартц сдәықәлеит. Наирагыы сара сыґеысрцәгьазо саналага, икашәтцо закәи лхәеит, илзымдырзозшәа, лыбз атцазамшәа. Афныка хшәымгазои, арахь хабажәгои, лхәеит, лґылзымдырааит илдыруазтгыы. «Афныка шәышцамцои, – ани ацскы зкыз иахагыы ирприт имашына, абарбалқәа адгыыл иқәгылазамызт хәа сыкоуп, убас ицон, – уатцәы ашьыжь Наира бґызеи барей арахь

шəхынхəуеит, Сирма ланшья иґы шəнеиуеит, уи иашəхəоит лара илгəапханы хатца дышцаз, абас иаалыркьян азəгы иамхəакəа дахьцаз азы атамзаара шышьталтцо, амала, илцəымгəаарц дышрыхəо, лтаацəа рахьгы адырра картарц шылтаху!»

Убаскан убас сеилашəеит, Наиреи исыватəаз ачкəыни сызнапык мчыла инарымпытцызжəан, ани апскы зкыз ихцəы иналасырцан сахеит. Шьытцəрак ытцысхит, аха иара убригь дацмаапкит, иахагы дарччеит. «Гəада хəыч, – ихəахт иара, даара акрызхытцуа азə иакəны, сара сыпшканы симтатəоушəа, – са сыхцəы ахəара сакəытцхьеит, абас ессабша имтцасырсуа рнапы налыршыуа мацара ирхəоит! Убас ирхəоит, калатк азна атцар алапхязшəа, аоны саннеилак, сыпцхəыс абна улфрыма хəа дсыцəшəоит. Сзамца цəызкəыкəуагы дыббап, амала, урт рнацəхыпц пшзакəа реипш са сышəи акы иакəшəом. Мчыбжык аатцаанза тацбаыстафара саннеилак, рнацəхыпцкəа асаанзəзəареи ачуанзəзəареи ихнаргəыгəааны иааспцлоит. Ижəбома, рацəа сгəырцса шəыкəшəеит хəа сырхыччоит саргы! Схəатəы хатца, баша бьгебырххоит, убас быхьеит баргы!»

Уи уаха санимыхəа Наира слылагеит, бара афызара бызныкəымгеит, сыбнапцхеит, сыбгалатит схəеит, бара абри афыза ансытцабгала, сызго азы кəапеик анацыбтца, ибдыр-уазааит саргы сшыбмеигзо, сымтцазырсыз рапцхья игылоу бара боуп хəа бызбахə шысхəо. Нас бабацои, бхы арагəапшь ианыбымкьозар, былацəа аахтны бызфəапшуада, хфызцəа зегы бфажьцəо бкастцап схəеит. «Сара изыбцəыззозеи, гəыкəшькəак сыман, аха астцкья хэхьеит хəа сыкамызт, исымоу зегы нтцəааит, арии акара сакəгəыгуазтггы», – ларгы еиматəаны атцəуара далагеит. Нас иара Ардашьыл сизытцкьеит, иасхəеит дызфəу акгы шизалымхуа, баша ихы ширцəгьо, сара ахаангы уи ионы сышнымгыло, сара бзиа избоз ауафы дшыказ, аха уи дыштахахьоу, уи ишьтахь азəгы сышицымцо хəа сышкəхьоу, дыскəатцыр шеитцбу, мамзар стынхацəа деимыжжəа дыкəырцартə шыкастцо, деихтəахаа дыштаскуа. Аха абга ауаса анаклак ипцхашьо-

ишәо иҫоума, илақәа цырцыруа дысҕапшуан, снапы ашә ахь ҕынасырхацыпҕхьаза интарсны иааникылон. Ус хшеи-барххоз, ҕнык аҕы хнеит, ашытахь излеилыскааз ала, уи иаб иашья иҕы акәын, ақалақьгы рацәазак иацәыхарамызт. Уа ауаа еизахьан, уи уаха пҕхьыс даазгоит хәа рылаихәахьазар акәхарын. Сара амашьына стымтырц салагеит, сантыргагы стәуеит-схьит, сөысшьуеит схәеит, аха хәсеи хацәеи иара усгы азә сара даасыдымгылеит, ауаҕ игәы азәгы изтамызшәа, агәы атыпан ауапцәархәы рызтазшәа. Цьым, бахьяаз быҫоуп, беанраал, псыуа зҕабк иҫалымтцац кабымтцан, уи аҕыза ачқәын ипҕхьысхара акыр иапсоуп рхәеит. «Иаргы шәаргы шәыхқәа еиньшәкьеит, – сыхәхәеит сара, – мчыла саанышәкыларгы шәыҕны амца алырҕьаны сцоит!» «Ари баатә ҕнуп, – ихәеит уи иаб иашья аҕырҕырхәа дыччо, ижә атша аризшәа, сылабжыш дшыснамырбозгы уи ихы-иҕы саҕапшит, – уедрак азна агаз ақәутәаргы амца акзом!» «Шәара ишәсыркуеит! – саргы зынза схы еивҕязшәа акааметқәа сҕытцәацәон, ауаҕы устәкьа данақәшәалак игәы шыми, иимхәо, иимуа акы ыҫамзар акәхап, – азәгы сшәеигзазом». «Хара иа-хагы хәицәоуп абаатәы ҕны атқьыс, – уи ахатца ижыы сымазар исфон, убас сгәы пижәеит, – хцәа-хжыы цахьеит, дад, хабәҕқәа роуп иахзынхаз, хабәҕқәа амца ркуама? Ус бымхәан, нан, ус... – иаб иашья ипҕхьыс мацк иаархашәа даацәажәеит, – хә хачқәын зегьы дреиҕьуп ххәом, аха азәгы диеицәам».

Сара рыцха иагья сөысҕажазаргы, иагья хапсыра збазаргы, дара ртәы иадмыргар рымуит. Уи аҕнаҕы ҕымш сыҫан, нас сааштырхын ақытахь, иара иҕнытцәкьахь сыргеит. Уаҕагы агәылацәа еизганы чара хәычык руит, уи аҕны иани иареи рыда уаҕ дахымызт. Сеансраалар акәхеит сзықәшәаз, ҕаха-ҕымш ишысҕагылаз исҕагылан, нас иара алапшьгы иитахыз сылаигзеит, уинахыс схьагәгәа аҕныҕа снеит хәа сызтахыдаз, патус иамаз... Сыртахны, стаацәа скарыжьрымызт, аха уи аҕыза ахьымзг изаласрыпшири ражәымтыҕеа, изсыргәырҕари сгәахәит. Амалагы сахәшьеи-

хаб лзы ргэы тачачан икан, уажэ са стэгы рзацыстцар зынза рыехэара сырааигэон, адамра хыла иасырсыр хэа сшэеит урт агэаккэагы...

Иара рапхьаткэа цэыкэ аоныка даауан, санхэеи сареи цэгьам-бзиам акы днахахэа-аахахэакэон, сарггы ашкол афы рцафыс сааткэак сыман, уахь шыбжьонынза сагон. Санхэа, аиашаз, цхэыс бзиан, уи лзы акыр схэозар сыцсата иабааит, дкэыкэмашэыкэмаха хахьынатцыслакгы дхашьтан, ак хагхар хэа дшэон, хгэы цэымкьандаз хэа дхэхзызаауан, лара лыкэрагы мацмызт, аха данныкэозгы дымкэаркэа дныкэазомызт. Сарггы исылшоз кастон, азэзэара-ахэхэара, апхэыс ус, ахатца ус ахыгы иара мчыла дыргылан данызгозгы ыкан. Дамеи шэйкэакэгы хэычы-хэычла дысхасырштуа салагеит, ааи гэышья, мчылаткэа дысхасырштуан. Иарггы ус кастозшэа аниба, убри акара аламыс иман (ус сгэы иснатон сара), иеысгэалаиршэомызт, схатцеи сареи хайлеихэар хэа дшэон. Энак сыштэаз, атэаха сызтодаз, ауантара сшафыз, ибжы сгэы икэфит. Азныказ уи ашта дааталазшэа сгэыргэеит, нас ари ашта закэ штаз, ари штэым фнатоу, сарггы макьана сшысасу, ари уажэтэй схатцаткэа ифната шакэу саназхэыц, иахагы сгэы нтыпсаит, уи ибжы схасырштит. Исхасырштит акэым, аха ицхастцеит, убри акара сызфыпсаауаз абжы. Исзымдырызшэа кастцеит, издырыргы сара уи аха сымамызшэа, сара уажэ схатцаткэа иматэакэа рыуантара сафуп, уатэы дкашэкачо ифызцэа рфы дцэыртцоуп, ипхэыс лнапы шпеиныпши рхэароуп схэеит. Ихьагэгэа ихынхэит рыцха уи сгэы икэыфуаз абжы, амалагы ахы схыбаауа акэын ишсахауаз, анс анысхэа сымпан икэлозма... Ах, сгэы, иааулазакэоузеи, сгэы...

Уи уахык аоныка зынза дгэарымлазеит. «Ачай рзалам-тазар калап, – лхэан иан, ихьаршшара далагеит. – Уи тыпхынтэаракгы абас акэын, ашара далыгэгэа даагэарлон, уимоу, шыбжьяарамцанынзагы данзымаауаз ыкан. Ишпеиури, ажэлар здынтэалан ифырхыз рчай адэы икэийжуама дегьызмаха. Ари атакарха, азэы ипхзаша хагоу азы

иеитаит. Ажэлар рышэи ашэитышэи унанаштыуам». «Агъаурым, – схэеит саргы, дзымаазеи, дкыдзырхалазеи хэа лара санхэа лэы акэым иара иғғы исхэомызт, – аус злоу ачаи маншэалан иалеитцаит».

Аха уи знык акэымхеит, ҫынтэ ракэымхеит, дангэар-лозгы убас дашьны дгэарлон, аарла акэасқяҫы дхагалан дсырион. Нас иҫызцэа аҫныка раагара далагеит. Саргы урт зымҫахугазеи схэомызт, иахагы ихамаз ахэычы еиҫырцааны, тхыбжьонынза сырхагылан, сыфа ыкамкэа, сыжэ ыкамкэа рыматц зуан. Аха урт андалак, ма цкэа рыматц бымуит ихэаларын, ма лакта хаак дыбмырбеит ихэаларын, ма аҫы ырхэашьны итыбгеит ихэон, зегьякоуп, акы ацтэы алимхыр иузомызт. Сара урт зеггы хьасыршшон, усшэа иубеит схэон, уахьяапсацэаз ауп изхароу, сара шаанза шэтэазаргы ак шэыгсыжьуамызт, ус угэы ишцаанагеи схэон. Исхэон акэым, ус сагыкатцэҫан, рацхэа сзыкэшэаз ауп хэа сэмасыриашон, аха нас сагыашыцылатцэҫеит, избанзар, сара уаха ҫеа цстазаарак сымамызт, убриак шакэыз збон. Уи санхэа ианлаҳалак лгэы цнажэон, иагыраан мазала дилабжьо саҳахьан, уимоу, иаб ипсы лыман дихэеит аҫы дахыкэаарц. Иаргы адырҫаены иеирхэшон, анс ихэон, арс ихэон, атакэажэ рыцхэа лжыашья уажэ имбазар акэхарын. Ус-ус хашнеиуаз Дамеи итэгы игэалаиршэо далагеит, ба банаагоз ибхэоз бхаштма, бызҫынтцаауаз дыпсхэеит ихэеит, сара бзиа сшыбымбо, сшыбцэымгу, баша асахьаз сыҫны бшыҫнагылоу, сҫызцэагы шыбтахым, саргы сшыбтахым, сангы дшыбтахым ихэеит. Аха сара сықтэҫианан мап скит (Дамеи рыцхэа, сатоумтқан, уара...), сара ахаангы Дамеи хэа уаҫ дсымамызшэа, усқан саным-тцадырсуаз, ус зысхэоз, агэра дсыргарц шакэыз сара азэггы ибзиабара шылым-шоз, избанзар, уара зынза ушыс-зымдыруаз, знык-ҫынтэ хшеикэшэахьазгы, шыоуки-шыоуки азгабцэа реипш, ухы-уцыхэа стцаауа сшашь-тамлацыз, насгы мацк сышуцэгэааз, усқан иаалырҫан сымтарсра уахьалагаз азы, аха уажэы урт зеггы шуана-сыжьуа, избанзар, уара ас ушыбзиаз шысзымдыруаз хэа.

Убрицѣкѣагы мцушѣа сѣеит сара, Дамеи сареи хтѣы, убрицѣкѣагы сыласыгзеит. Ус ахаангы исхѣап хѣа сыкамызт, ус ахаангы схи ианасыжыырц сгѣы иѣамызт. Аха сзыкѣашѣаз сақѣашѣеит, иаххысхѣоу зегы схѣаѣып сѣеит, уи хдырхагахо, лахѣы-лахѣы хѣаишыкклацшуа хѣанатцар атцкыс сгѣахѣит. Аха уаха умпсит, уи ижѣны дааицыпхѣаза хѣпаны сибон, иѣастцоз, изуаз, исхѣоз зегы иара ихы иасуан, цѣгъаны-бзианы изакѣызаалак ак илазомызт. Иагъараан иара даныцѣалак ахчы схи нылагѣан стѣѣуо исыршахъан. Нас ашара адѣы ианыкѣлалак, санхѣа сылацѣа тѣаа сылбар лгѣы лсырхѣуеит хѣа ашыыжъ адѣы сцѣылан аѣауа сылсырсуан, арахъ сыхлахатц гъежъны скахар хѣа сшѣон. Иара ашыыжъ зегы ихаштѣуан, акгы камлазашѣа, акгы имхѣазазшѣа, иаѣаххаргы схатцкы каимыршѣарашѣа. Убри мацзак сгѣы абаауан сара, абри акѣын сынкылан сызмазгы. Иара акгы ихарамшѣа, арыжѣтѣ акѣызшѣа зегы зхараз, уи ус акѣымзаргы, сара ус акѣушѣа схи иасырбон...

Уахык убас стѣѣилихѣа даналага, даныцѣалак, ашаха сыхѣда инахаршѣаны сѣысшыырц сызбеит. Ишпазурыз, уаха мѣаѣамшѣа збеит. Сара сзы зегы еикѣыбгазшѣа, адунеи акгы сзаламызшѣа, схи-сыпсы зегы зыстаз схатцѣкѣа сѣѣахымызшѣа, уахатцѣкѣагы сыпсыр ачара иуазшѣа. Уи усгы дыцѣахъан, санхѣагы уаха злоу ипсра убааит хѣа цѣаѣа аматцурѣаѣы дышьѣан, уаѣытѣыѣса сибом, абыржѣы сеигъны ахаангы сѣалом, сѣысшыып схѣан, ауха алашарагы ыѣамызт, кѣаѣабк аасыпшаан, ашаха сашѣталеит. Аха цас иауазшѣа ашахагы сымбеит, нас ѣ-мпахъшыык еидхѣаланы инасхасыршѣын, исызхоит схѣан, аѣнашьѣахъѣа абартѣахъ сындѣылтѣит. Аха ауха, цас иауазшѣа, убас пшак асуан, акѣаѣаб аѣнытѣѣа иаркны сындѣылтцыпхѣаза, авивихѣа иасуаз анаатѣ иарзнак иарцѣон. «Агызмалцѣа укѣтѣоума? – апша сназагъит, сгѣы цызжѣаз азѣ иеипш. – Уахак сара апсра санахѣагы уара иууам. Сыѣазар избои, сгѣы убри аѣара ипѣжѣахъеит, сыпсы убри аѣара исѣахъеит, шыѣа агага саѣызоуп, акгы сапсам».

Аха убасѣак схи агѣра асыргеит апша акѣзамшѣа са скѣаѣаб уажѣы-уажѣ изырцѣоз, Дамеи ипсы акѣызшѣа, ам-

пахышы ахыгышышаз снамырбозшә, иаразнак иатәхәан иарцәозшә. «Са сыңсит, – ихәозшәагы сахаит иара, ани ибжы сгәы иқәыфуаз зны испдырысцейжәтеи ахаангы исмахацызт, исыцәгәаан испдыртцит хәа сықан, аха сара аңсра анызгәағ, ишәан, еиҫахынхәит. Уи убри акара ихалалын, сара знык сзыңсгәышыар, уа хәицнымхози иарей сарей, аха иамуит, бара знык бахыцаз быказ, быңсы змабдаз имаза назаза хәа исәагылеит, – бара бхы бымшыын, бара фнрак ашә аабыртыроуп, бхылтц-бпылтц калароуп иагәа ибцәыцәгәазаргы. Иагәа бхы-бгәы маңзаргы убри базхәыцла, убри азхәыцра быңсы фнахуеит...»

Убринахыс аңша убас иасит, афнытқала иаартыз ашә азә днасгәытцасызшәа снаднажылеит. Уаха исзымгәағит сара аңсра, сшыказаалакгы сыказ схәеит, сынцәгәтахан сыңсаанза схандеилап, сзықәшәаз сәансраалап схәеит. Убасқан, убарт зегы анысзеилаха, иаалырқан сзеигәыргәшаз акы сақәшәеит. Цәгәарак казымтцаң ауафы, иагәа дгәақыргы, дзеигәыргәша шәахәа хәычык, насың хәычык изцәыртцуазаап игәеанзамкәа. Уи убас даргәыргәозаап, игәақрақәа зегы ааихеирштыртә, шәымтак даарылтыртә, оф гәышыа хәа иңсы игартә. Убриакгы сыңсы такны иааннакылеит акәымзар, сзықәшәашаз, сзынқашаз, сзыдыңсылашаз аңцәа итәуп...

Далашәагәышыеит сцәа ахшара! Сара уажәы-уажә ахықәгара, аңсра иазхәыцуаз, сеитеизшәа скалеит. Уажәшыта схы сызшыуамызт, избанзар уи афыза агәнаха сыман сара адамра сызталомызт. Схатцагы дсыргәыргәап схәеит, издыруада иаргы иеиңсахыргы, иказшыа аеиетанакыр, арыгәарахь дхынхәыр. Уи ауахыгы иасымшеиңш ицәазна ыжәны дааит. Саргы азыказ уаха акгы иасхәарым, уатцә ашыыж пшзала, иасхәап сгәахәит. Аха ханышытала сгәы иамуит, ари афыза амаза сытцәтәахны уатцәынза сызиом, убас дсыргәыргәап, убас гәыргәафәшак хәа истап, иаразнак иижәызгы ааихнарпсаап сгәахәит. Аха убракагы сгәы сажызаап сара рыца, усқан саазқәылаз убас сгәы сажыон, сара истәзамкәа цас исызтарцазшәа, исылахәмарларц, исхыччаларц, сыңсы хәычы штытцуаз абаларц аҫахызшәа.

«Узыргәырғаша ак уасхәоит... – схәеит сара, иаразнак изласамхамхәаз цъашьо дахышьтаз ихаҕы снықәтәан, – хамтас исудои?!» «Сзеигәырғаша сабхәахьеит, балгахьеит!» – даахәны атзамц ахь дыпшуа днықәиеит. Иаразнак изиасымхәеи схәан, сых гәыбған настееит сара, иаразнак дсыргәырғар иасыахеипш атызшәагы алагара дахьзо-мызт. «Ардашьыл! – ҕаастит сара убас сгәырған, ауаҕы игәы зызтаз азә иакәзар иаразнак даахәны днасҕапшыр акәын, – ахшара сцәа далашәеит!!!» Уи, аахәразы даахәит, аха ихы-иҕы иара усгы ччапшьк, лашарак аақәымлеит. Уи ихы-иҕаҕы убри акара ацәымгреи агәаҕи еизытцәеит, санынаиҕапш, иаразнак сых инаркны сшьапақынза сдәкәа сылпсаазар калап. Аха убригь сычхарын, убригь салазарын, уажә избазма, аха иихәаз ажәа ауп исызхымгаз, сцәа стызрыпсааз. «Дагьанбалашәеи, – ҕааитит иара, зны ицьеишьозшәа, зны усс имазамшәа ааснарбеит, издыруада, издыруада деигәырғар, анацәалбеит, абриаҕызатцәкәа дышпәмеигәырғари сгәахәит, – дызтәыда?!» «Ах, – схәеит сара, – ура ала апынтца икылкьаз, – убасқан ахы сгәытца-шәазшәатцәкәа сгәы акы иааҕнакааит, сыпсы ҕеины сыхәда инакылагылеит, нас азыхәашь сәатцәара иаҕызшәатцәкәа ахәәера салагеит. – Иагьа уанасыжьыргы убриак сызуа-нажьуам, ура ухшара дутахымзар, ура удагы сара дсаазоит!» – схәан, ашә агьеҕхәа иныдыжьлан, сындәылтцит. Сдәылтцит, сгәы ашьа тәкәкәа, арахь уаха ахаан сыпсы таны схынхәуам хәа, саргы сызтаху, сызтәу шыоук шпәкамлари, сышпәкарыжьри зынза хәа. Аха аштә абжара ааиҕысшахьан еипш, санхәа дсыхъеит, сыпсра ббааит бцарызар лхәеит, аира ацара лыман дсыхәеит, дсашьапкит, ахәыч иеипш лылабжышкәа хаҕәкәала аара иалагеит. Лычкәын шакантә диртәыуахьааз, шакантә лыпсы тыхьаз, иабантәалгоз рыцха абри акара алабжыш. Сара ахаан абри аҕнарахы уаха зҕы маахәырц идәылтцыз, сеитахнымхәыр амуит. Аха уи ауха цьеи иара иахь схаларын, санхәеи сареи хшеидтәыуалоз, хшеитцәкызыкызуаз ханаанха, ханейдгьазкыла, лкаруат аҕы хшеидтәалаз хамхацәеит.

Ашыбыжымтан иара деитахрыбзакэырыбзо доагылеит, иахатэи акгы игааламшэозшэа, ифызак ифы имиша, имгылаша уатка баацсык ижэызшэа, убри убас ихы ита-лазшэа, итаацэа ак реихэазаргы убри акэызшэа зегы изырхэаз, зегы изыркатцаз. «Уанашымы угэы итоу ауп уанашыуагы иухэо...» – схэеит сара, уахагы тызшэа касым-теит. Амала, иан аума икэылхэацэеит, уара уансыхшоз сара сыпсырауаз лхэеит, сыпсы зегы зфаз, амыждараз исыхшаны адэы икэу, сажэаанза сызражэыз, сыпсра аанзагы сызшыуа, уажэ саргы сузымхакэа, атэым згаб дааганы лыпстазаара уалахэмарырц, иуеакеарц утахуп, аха уи сыпсы такьякыанатц ишусмыркатцо саб ипсаныс лхэеит, ма хауа хтахыра зегы ааизганы, узакэу нарахэан удэылысцоит, ма уеихароуп лхэеит. Лара уи лхэонатцы убас дтыцтысуан, ииашатцэкыан, ха хтцыхэала лгэы тэар хэа сшэаны, слыхэо-сылчо мчыла дыргэыбзыгны аоныка дыфоназгалеит. Иаргы акгы дамыцхазакэа даагэежыны иусурахь дцеит. «Схазоахэкеа уфааит», – ххэеит лара, ан рыцха, абри афыза лычкэын затцэ иалхэартэ дтазыргылаз, нас уара уазхэыц дзакэытэ уафыз иара... нас уара уазхэыц...

Убриаахыс мчыбжык аатцхэан еипш, иаалыркэан сара сарыхьташыуа салагеит. Скэакэа уажэы-уажэы икы-дыпсаауан, иаалыркэан сшоура шытытуан, илбаауан. Ахэышэтэыоцэа сеандсырба, ахьта гэгэаны ибылалан бы-коуп, абыржэытцэкыа бышытамлар калом рхэеит. Изугэы-шыарыз, сышытамлар амуит, сара схы атцкысгы сым-гэарта итаз иакэын сзыцшэоз. Уи агэабзиара иоундаз, ак ипцыхагамхандаз хэа сгэыгуан сара. Насгы, сгэы исытцанахэон уи дычкэынхоит хэа. Са истахын Дамеи ихьзыстцар, аха Ардашыыл иахар уи атызшэа алихуан азы, исызбеит, цшзала деибганы дир, ихьз идыруа дкалаанза, дхэычнатцы мазала Дамеи хэа иасхэалоит хэа. Нас дандухалак ихьзтцэкыа схэалап, аха гэаныла Дамеи хэа иасхэалап...

Фымз ракара стахеит сара ахэышэтэыртэ. Аха фымз рахьтэ фынтэ затцэык роуп дахьнеиз Ардашыыл. Афынтэгы, знык дашьны дыкан, аха излеичхаз сеидру, иакэым акгы

мхәкәә дыспыртцит. Уимоу, уажәйтцәкәа бырхәышәтәуеит, бымшәан хәа сыгәгы ааиргәгәәкәеит. Санхәа лакәын рыцхәа иаакәымтцзакәа ицо-иаауа ибжәыз. Схәы-сыпхь на-сыпда датцан, ак сыгхар хәа дшәон, мчыбжык ахь ынтә-хынтә афни ахәшәтәыртеи данрыбжыысуаз ыкан. «Ус бхатцә дбыхзызауазтгы, – атәы сылырхуан исыцышь-таз, – бгылар, амфә дшыкәыз ирхоз иеимаакәа рыхәгы бахәомызт!» «Аха, имагәышьам, – схәахуан сара, атәымуаа рәацхьа дхьасыршшон, дыпхашьар хәа сшәон, – уажә ақы-тағы цсеилахароуп, акәымзар дмаакәа иузомызт». Нас, зны иацы арахь даармышьтит схәаларын, акгы зхарамыз ашә илагылаз сылзагыларын, абни азәк даалышьтыр икалоз хәа. Уи, саргы схы злазжәоз амц анысхәоз ииашатцәкәоушәа збо сфалон, даргы рхы аадыртысуан, уи ус шакәмыз рдыруазар акәхарын, аха срыцхашьан исымаркуамызт. Нас сгәы аакартарц еитасыхлафуан. «Дызхамшәало иус акәзар агәаурым, амала азәы дылхамшәало дыказар, уи хәартам!» «Уахь сгәы тынчуп, – схәеит сара, – урт иара иахь изкәысуаз ацхәа амаакыракәа зеггы амысхит!» – алаф схәартә сыгәгы аасытцасит, амчгы сыпшааит. «Амаакыра зтаху зыхлахатц гьежьуа роуп, – ақыркырхәа иччон дара, – аха зыхлахатц мгьежьуа ирыцсыхәои?!» «Урт рыхәшәгы здыруеит, – җаастит сара сатчкәым ратцәан идырбо, – излааз амфә рхасырштүеит!..»

Ус сшыказ, брыпцхәкәа уашәшәыроуп, ахәычгы игәабзиара шыкалаша сеидру, уажәнәтә беыбырбгароуп рхәеит. Убри сарымхәакәа сыпсыр иаха еигын, иаха стынчхон. Са сгәабзиара акәзамызт ускан сзыцәшәоз, ани адунеи зымбацыз, изакәыз ззымдыруаз, иахыбаахаз иакәын. Икас-тцоз, даара икәыстцеит, икәысхит, аха, зегьакоуп, урт ирхәоз сақәшақатымхар амуит, ахәычы игәабзиара уашәшәыран дир хәа сшәеит. Убригь силазеит сара, убри атцыхәтәантәи сгәыгра хәычы... Убри, ииаанзагы бзиа избәхьаз, ахьз зыс-тахьаз, зәыр изы сыпсы тазар ззы сыпсы таз, аха аихатцәкәа змазас, убритцәкәа иахьымзас, иахыбаахаз... Адунеи дузза абни ахәычза иира аламзеит, нас угәы еикәжәаны узламцсуеи?..

Схынхэит сара аоныка сөйхэишэтэны. Аоны санааи, рацхатцэка уи срыцхашышоша, пату сыкэитцошэа кайтцон. Аха нас еитах абыжэра далагеит, еитах зеггы изеипцшны, атцх агэанынза дгэарымло, данааилакгыи иан лахыгы сара сахыгы ифьтцашэо хэо акэын дшыказ. Уимоу, уахынла ханышталозгыи, ифьы атзамци ахь ирханы, ак исырхыыр хэа дшэаны акэын дшыцооз...

Шака хкы сзеилалаз сеидру сара, аха урт зеггы схызгартэ, урт зеггы сыриааны, сынхартэ-сынцдыртэ сзыкамлеит уи аонатафьы. Санхэа адунеи азна пату лыкэыстцон, дрыцхасшон, аха санхэа дыбзиоуп хэа мацара рыфоны сзыфонагылозма? Атцыхэтэан, иара анхара-нтцыратцэкагы дакэйтцит, ишыапкэа еикэиршэит. Ёнак, акыта амилиция алалеит, ашэаккэа рылыргоит хэа аниаха, ашэаккэа иааркэатцны аеагакэа рылыргар еиха еигьуп, хапцкэа аагон ихэеит! Исылшагэишыомызт уи аонатафьы уаха аангылара, настгы сыгага акэын уа иказ, сыпсы зеггы маза-аргама идэылтцны ицахьан... Ажэакала, аоныка схынхэгэишыеит сара. Убаскан еипцш, ахаан аоныка сгэы смыхо, ихэашьны, апцра иаха еигьасшыо саб иашта стамлацызт. Аха, ишцазурыз, сара ус лахынтцас, разкыс исыман, дасу ионафьы итынха иара дибароуп, ишырхэо еипцш, дасу ипсы иара дирееироуп... Убразатцэык мап азэггы исцэимкит... Убразатцэык... сразкгы схымбааит...

Сырма еитах доагылан, лкаруат дныкэтэаны адэахы днацшит. Аха атцх убас илашыцан, ауапа еикэатцэа ишэтцаны ахышэ азэ дылагылазшэа адэахы акгы лбомызт. Илбарц илтахыз лара лхатагы илыздыруамызт, аха акы лбар лтахын. Икалап аетцэакэа ракэызтгыи, урт акы ралхэарц лтахызтгыи. Икалап, иара амза ахата гэхьаалгазаргыи, убригь лара лхата леипцш, рцафьыс аетцэакэа ирылатэазтгыи (уи уажэ хатца дцаанзатэи лцафьэа лгэы аарзыблит, уатцэырнахыс сдэыкэлароуп ашкол ахь лхэеит), урт ирзымдыруаз, рыцхызгы иаламшэацызт иара адгыли ажэфани ирытцнадыраахьаз маза дук, дара зда цсыхэа рымамыз ак рытцанахэозтгыи. Аха убритцэкагы апцтхэа иатцэахьан,

иунарбомызт, шәара ауаа, уахынлатцәкыагы икоу зегы жәбозарц шәтахуп, шәара шәаныцәоу, шәыпхызкәа зныкыр исзеиташәхәа, исшәырба хәа снеихоума шәхышә ағы ахәозшәа.

«Гәыбган зүтода, – лхәеит гәаныла Сырма ахыза дөахан иналыкәтцан, дынхәытцалан – ажәфангы апхьан икаххаа ишыказ уажә икам, ажәфан дуззагы аеитанакуеит, ауаф иакәым. Икалап иара ус иатахымзаргь, аха убригь амч зкәымхо ыказаап... Аус злоу иара мышкызны еилгоит, ма... еилгандаз хәа шыоук рыблакәа тырхаха иатцапшуеит. Аус злоу... мышкызны... мышкы аха мышкы атдыхәа... аус злоу абарт аетцәакәа реипш угәыгракәа уцәырымтцәахыроуп апстхәакәа... агәырәакәа. Улапш убас итцарызароуп! Издыруада, издыруада, убла иамбаргы... угәы иабароуп... аразкы анцәырцуа...»

ЛЫЦСЫ ЗЫҘХӘАРАЗ

Ажәфан алыхәтеипш асы ахәылы-хәылыхәа иағы-тышәшәа илеиуан. Адгьыл иацы иаузгы тцан икәжын азы, уажәы иакәнауаз иахагы ишәартан, уаха аонкәа зегы, пытрак иаакәымтцыр, асы рыкәхтәхон, дара ашәыртцлакәагы уажәы-уажә акамчышытыбжь еипш, афәфсафхәа рымахәкәа рхыжәжәабжы аафуан, ашәыб тәыпцы, рзынкыломызт. Асы убас ипшзаза ишътан, унапы налшыны ашәазеипш еытк аамхны исфандаз хәа угәахәуа укалон. Насгы иара цәгьала еимагылон, айгәыдтцаразгы ибзиан, мыцхәы аратцәара атахзамызт. Ас асы гәгәаны ианауа ашәарахгы ашъха изафәагылазом, арахь архака илбаанацоит, еихарак абнахәакәеи ашыабстакәеи. Нас ашәарыцацәагы аоны иузынкылома, цъарафәтцахыкхамазаришпәхпыхьамшәари хәа идәыкәлоит.

– Хгәы аакылнатцәеит сы кадыць, – Хьыкәыч афнатцака мцеикәтцагас итцәахны илымаз афархь аалган, ахәыштаара апыргкәа ааипхышышыааны ашәмфкәа инарытцал-

тцеит. – Абыржэы знык ишаура иауны ишьтытдыр, нас уаха иамгэагыр каларын.

– Икыдыбго ббааит, – лхэеит ланхэа, атакэажэ Нуца, лхы-лэы шьалла итаҳэхэо. – Ара уажэ иббама, знык иауз асы иаразнак изышьтымтца иакэнауа ианалагалак, нас ауаф хыхымзгшыаф иеицш, иаланагалоит, акэйтцшыагы аздырзом. Сынтэак хгэы аакылнатқан, уаха халам, ишьтытцит шаххэо, еитанышьтагылоит...

«Бымшэан, ди, – лхэеит гэаныла Хыккэыч, ланхэа уажэы акалашэа лгэы даарыцханашьан, уатцэы аашар ани афнынтэи иаазгаз аласа аласкэыгэ иаафыхны убас қлападқэак хэа бзысцап, иагья сыфамгылах аургыы бхэыжжаза бгытдыргартэ».

– Ашэмфэы кадыць нтэо иалагеит, алгы каркоуха ифаны икыдгылоуп, аха амца ишақеутцаз иаразнак иааикэабылуеит. Арахь иара шэарыцараха исит, ани агэафа итажью хэа дызфэу арахь икылгазар... Амшэ ахэы рбааны ишафо еицш имырбаауазар...

Хыккэыч ус акэын, лхатца шэарыцара хэа днытытцны ланхэеи ларей анеизаанхалак, уи избахэ цыара акала далацэажэалар лтахын, ажэеицшыаа атуан икэтэан икылцшыны иаапшуаны, избахэ, ицсы штоу, афатцахэ бзиагыы шитатэу рхаштыр хэа дшэошэа!..

– Дызбогыы шэарахжыла хирчо цыыршьоит! – Нуца даапшыэырччан, лхы наркэны ахэыштаара апыргқэа неицхылышышьааит, – есышьыжымтан ашара датцагылан шэарыцара дцоит, ахэлара даман иаауеит. Зынзагыы дхэыдам, аха феида дукгыы имам. Уи атқыс ара акы днахафахақэар, итаацэа ахьта хаймыркыр. Убри иаха ицсапоуп...

– Азгабгыы иахья дшышьтаз лыбга цымтцэеи, – лхэеит Хыккэыч урт рцэажэара лыцшэма инызбарахь ианиас, иаххаркьяцэоит лхэан, лыцха лахь иааиаганы. – Анцэа ихэозар сынтэа ашкол далгоит, арахь лара лхы ззылкуа хэа егьхаздыруам, хэи-хнапи еикэыпсаны хтэоуп.

Уи ауа Кама кыраамта ацэа дагомьзт. Цахья знык лхы аныкэылтцалак, иаразнак даман ицон, ускан ус ир-

ластцѣкъангы ацѣара лтахзамызт, насггы лара данхѣычыз аахысггы бзиа илбон знык даннышьталалак краамта атуан датцапшуа аиара, ускан ахѣыцра хаакѣа дышрылаз ацѣаггы анааиуаз лбазомызт. Насггы урт лхѣыцракѣа дышрылоу ацѣа данагалакгы, дзызхѣыцуаз зеггы иаразнак лыпхыз ахь ииасуан. Ацхызкѣа лара убри акара бзиа илбон, ланду: «бара тцашѣа, быцхызкѣа ус зеггы ирзеитабымхѣалан, нас ибхаштуа балагоит» хѣа дышлыкѣцѣкъозггы, илгѣапцханы дзыпхѣаз шѣкъѣык еипш лѣызцѣа ирзеиталхѣон. Дарггы уи убас дцѣашъаны илыхѣапцуан, ииашатцѣкъан, лара лхатѣагы лакѣк акынтѣи даазшѣа лхы лбо далагон. Аха лара убас дацкляпшны еиталхѣон лыпхыз, анапы атцатца, ашьапы атцатца, лѣызцѣа хѣычкѣаггы иасымша уи лыпхызкѣа ишрызхѣыцуаз ишьталон. «Издыруада, издыруада, ажъакѣеи абгахѣычкѣеи злоу харггы убас еипш икоу пхыз хаак аабар!» Ус, Кама лхѣыцра дшазхѣыцуаз, «уи ахатыраз!» ахѣозшѣа, ацѣаггы аалхалан, иаразнак даман ицеит. Ашьыжь ашара адѣы иныкѣлаанзаггы драхатца дыцѣан.

«Ди рыцѣа, ма иахѣак ажѣкѣа са илкѣыскып», – лхѣан, гѣаныла лхыза аапцхаршѣтны лцѣарта дныкѣтѣеит. Лара макъана ипцхаза иказ лиартѣѣы даѣа цытракгы лѣышьталырхар лтахын, аха лгѣы иамуит. Уи лхѣычракынтѣи илзынханы иказ аказшьацѣа зеггы иреитгѣалшьон шъыжыла ацѣара. Ускан убас ацѣа хаахоит, лан зны илалхѣан еипш, «апхыз ахцаткѣа зеггы ашьыжь ауп ианхыло!» «Цапка, цапка, – лхѣеит ускан лан зынзаггы имыргѣцѣакѣа, аха иагъмырхаацѣакѣа, – бара шыта бхѣычу цѣыбшьѣо, амра быкѣыччо бшыцѣоу азѣ дааир, бхы абабжуеи, цсрами!» Ускан лара дхѣычын, амра ѣхашалаанзаггы дыцѣеит хѣа акгы амамызт, аха нас дашьцылоит хѣа акѣын лан излалхѣоз. Уи аматцуртѣѣы лхатѣеи лареи анааизынхалак, бара азѣаб дыкѣыбцалацѣоит хѣа дыхтѣеикуан. «Уи егъамазам, – лхѣон лара, ашѣ хыхра, ма асаанкѣа рызѣзѣара дахѣѣыз, – уажѣоуп даншѣартѣоу, аказшьа баапцкѣа зеггы ахѣтѣеипш илылалар аныкало! Убри азыхѣан иаразнак дрыпцрыкѣкѣаалатѣуп». «Бшакаѣыцра нак, – уи лажѣакѣа игѣы инытцяххуан Нарсоу, –

ани лтэы макъана иухээр калома?» «Уашьтан игэианхоит, – Хыккэыч иахаггыларалтэы иадылцэылодалагон, – абыржэы данфытцшэо ауп зеггы анлырбатэу, ааи, ааи, зеггы ргъама лбароуп, ахааггы ашаггы хэычык-хэычык. Иахьатэи аамта азэггы далпсаартэ дыккам, аха иукуа-иушътуа уанакэымшэа, зеггы умпытырфэуа уала-гар, Анцэаггы дузхьацшуам. Хара амгэартэ итаагама, иаабаз, ихахаз ами ишьтахкааз». Ус ишеицэажэоз лара Камаггы дыфны даафнацалон, уи дан-хэычызггы цэгъала дтцарын. «Цэаблакы дылпырхагоуп акэымзар, итцеггы деицъхон!» – хэа атэы лылалтцон ланггы зны-зынла.

Лара цъарак дузыртэомызт, изакэызаалак цъара акы дафэызар, акы лкызар, аклышьтызар акэын. «Абаф азы са сахь дцеит! – лхэон Хыккэыч гэаныла, лыпцха длеигэыргъаны, – рацхьаза мацк дтынццэоушэа збон, лаб иахь дцама, сылшьыма цапка хэа сагъаалыршэеит! Аха нас, сарггы зынза адамра хыла салырсуазма, арыгъарахь дгэежыит, анцэа икнытэ! Нас ишца, ауафы есымша амца итцазар ауп акэымзар, абыстамсеипш дыбжысуеит, дгэыфэыфэза, деимытта. Лаб итэык лылалар зуам, убригъ зынзатцэкъа атэы ихъушыртэ дыккам, аха, амала, лыпцшра-лсахьафэы азамана, сакэшахатуп, уахь узрывалом! Убриак анцэа иритеит, убра иаха дзамеигъаз сыздыруам! Еггыс, агэагъаз, са сахь дцеит, уи ауп аус злоу, апцшраггы пцпроуп, аха... Сыбз цэгъазар азаз алоуп, макъана афбаггы еицаалгоит...»

Нуца лмата аихабы Кама убри акара бзиа дылбон, ашкол лалгара аамта анаа, цъара царак ахь лхы хархап хэа атаацэа еицэажэо ианааилатэалак, лара лгэы апыжэжэара иалагон. «Шэара абзиара збаша, – згаб затцэык ишэымоу акалакь днаган дналашэыршэуеит, аха уа лан дтэам, лаб дтэам. Илхылацшуада, стцауеит сара? Амла дакып, ахьта дакып. Ара хэц дкылхны цэгъала дхаазеит, зеггы хшылфэу халфэуп. Анцэа икнытэ, леитцбацэа ачкэынцэа ыкоуп, урт фэидасыр азэы дшэышьтып, азэы ара дыкказаап. Ари лтэы сара сакэшахатым, схэатэы хашэтцозар».

– Лыфны дамкуеи, – Нуца уажэы лтаца уи лызбахэ ас иахьцэырылгыз шылгэампцхаз ллырдырит, – уи макъана

дныкэызгаша атцара лара илымоуп. Нас, пшзала, дызго уи лызхом, еихау дтастоит ихэозар, дтеитцааит, иахагыи изаманоуп. Аха макьана ари цьаргыи лыгэра ганы дах-зыштыуам, ашэыркыт дхазрылатдом. Дхэычыми, ахэыс пшқа дафызоуп, изыщныкэатэу, изыщныкэатэым дылдыруеит хэа быкёума? Изшэасхэаза-алакгыи лытра дашэыркыр иаха еигьуп...

– Аиеи, гэышыа, – лхэеит Хыкэычгыи ажэа лымакра ишацсамыз лбан. Уи шамаха ахаангыи лгэи цэылымкьацызт, лгэи иахэара абакастцари хэа мацара дашьтан. Лара Нуцагыи лхэатэи уакэшэар, дыпцхэыс хэшан, укэа дталан умагра дтысуан. Насгыи лтацеи ларей аханатэ аахысгыи ани апцаи реицш акэын ишеизыказ, гэынчыхьяжэак рыбжамлацызт. Лара Хыкэычгыи инеиштытаргылан ас ахшара анлыкэпса, адэахусгыи афнугыи лзеилагзозма, ланхэа лара лытцуаара дафэмыызтгыи. Лтаца лхи дааужьны лара агара даадтэалон, дара ахэычкэагыи лара ран лакара илышыцылан, лшыамхы ишантэалаз ирызхайт. Уи шэхатцкыи сцааит хэа ада ахаангыи дырмацэажэацызт. Нас ишца, уи дшыпсуа рымдыруеи, урт рыда илымада, икыызкызуа ргэи далырсны дыртцэыуааит, уаха лтахзам...

«Хлыдынтцэалахьеит, – лхэеит гэаныла Нуца, нас ииашатцэкьан Кама абыржэи хатца дцошэа, ма кыраамта дахылымбаша цьара ддэыкэыртцошэа даакалан, лгэили-лабжыши ааилатцэеит. – Афатцатцэкьа даблыр хэа хшэаны хатэхэан илахтоит, днытцытыр цьара акы лмыхкэа дхынхэындаз хэа хала таа агэашэ ах хапшуп».

– Илтцаз мачхэума? – Нуца Кама дышлызхэыцуаз мфашьо ацэажэара деитаналагеит. – Уи дахыкызаалакгыи лхэи ахаангыи италыжьзом, уи лакара еилкьамгыи цьара азэи аус иухеит, ларгыи дашыцылап. Мшэан, егырт зегыи икажьны ишытырхыз цыбышыо иара анасыц хэа икёугыи. Ианыуааза, ианыухьча, рыламыс, рыпату шэышэыра анамоу, иара анцэагыи дырхылапшуеит, игэарпцханы анасыц рзишоит. Харгыи ишпахатцеикри, нанхеит, аразккэа рфэи есымша дахылапшуеит, егыирахь ихагижьуазаргыи...

Нуца егырахъ хәа дызфыз лашьцәа ртәы акәын. Урт афыцъагы айбашьра иалазгәышьеит, иахъагы ианаалгәа-лашәалак, иаразнак лылабжыш нхыхәхәылоит. Иахъеипш илгәалашәоит урт аштәа итытцны ианцоз лара дгәыдыркылт, дхыдыркылт, аха еибыхәан иказшәа ианыналпыртц, уаха афныка ихъамцшзеит. Убритцәкыагы шака илгәырфәзеи Нуца, дара алахъынтцадакәа убаскангы рцәа иалашәахъазар каларын уаха ишызхнымхәуаз. Иртахымхеит рахәшьа затцә лгәы пшаар, икалап урт игәартазар аухантәарак уи лацәааихъшь камтцазакәа дыштцәыуоз ишлыршаз. Лыбла пшзақәа кацшь-кацшьза икан, арахълара мчыладрыхәаччон, идылмырдырыр лтахын, аха дара уи рзеилымкаахуа иказма.

– Бөырыгәгәа, – ихәеит Астамыр лыжәаа инапы нықәкны, дааигәыдихәхәалан, уи иажәакәа есымшагы агәымшәара рытцылбаауан лара. Ускангы иара айбашьрахъ, цсра-зра сцоит хәа дыказамызт, ус агәылара, ма шәарыцара дцошәа акәын игәы штынчыз. Уи баша игәы иргәгәоит лхәарын, иара есымшагы ус дыкамызтгы, аха иара еснагъ ус акәын. Зны лгәы илнатәеит уи айбашьра закәыз макъана дазымхәыцзацшәа, имнырзацшәа, нас гәанылагы дааигәыргәеит уи дахъазымхәыцыз, иаха игәы тынчны даанхарцаз иара дналагылаанза. Аха убрагъ агәеанызаара игхар хәа дшәон лара, уи шака дыцьбараз, шака дыгәгәаз акара, убри акарагы дхалалын, дразын, дыгәрагафын. Айбашьрафы уи шәартагәышьан, аха лара иахәшьа икал-тцоз, уага игәра умган хәа иалхәозма, уи иаргы идыруан. «Угәуеаныз!» – лхәеит, уаха егылзацымтцеит лара. Иара кадыць уи ажәагы иафижыит, усшәа лирбеит лара, иирхазаргы сеидру, аха... Нас фәаитит: «Хара ххынхәаанза азгабцәа баарыхәапш-аарыхәапшла, – лыхцәы инапы налишьын, деитәаигәыдихәхәалеит, уи уажәы хыс имазам-зар акәхарын, аха лара лгәы акала ишытыхтәымзи, – ахацәа ханахыргалак, дара рымацара иаанхоит, иаха ихазгәыкуа, иаха ицшзоу азәазәа хзалх. Бара быгәра аагоит, бара ибгәапхо мап лцәахкуам! Сашьцәа еибга-еизфыда кыс рымазамкәа иаауеит хәа рахәа, шәыцәа тынчыз хәа рахәа!

Амарцъа, амарцъа, рызхэыцра шәакәымтцын хәа рахәа!» «Шәымшәан, – лхәеит ларгъы даалшәаны, ашәазызара дызлаз дызлаунажыыз лара лхатагъы илзымдырзо, – урт хәаны исыртәоит сара! Рхы ныкәыртцар рыпхыыз шәалашәо, рыла аахырттыр шәыдамздам азә дамбо! Шәыхыз хәаны азы иахәо, ишшәызхәыцуа мацара идырхәло, идыршо!» «Ус ххәеит хәа, зынза агәырфәа иабмырган, – җааитит аитцбы Адамыр, мчыла дааччан. Нуца илбеит уи мчыла дшыччаз, ах, шака ибзиаз уи илызгәамтәр итахымкәа мчыла дшыччаз. Ус анакәха, уи игәы ианырхъан дышзыхнымхәуаз, уи ахәаша, иаб ифнафәы еиликаама ацсра шизыпшыз. – Аус злоу, асалам шәкәкәа рыфәлааит, харгъы хәаигәа икоушәа хбо хқалап!» «Ишцармыфәуеи, – лхәеит Нуца рыцха даатқъан, – рнапкәа ыртәины мацара идсырыфәуеит. Сара схәара ртахума, акатакатахәа ишынарышьтуа жәбара шәыкоуп. Атаккәа рыфәра шәамыхәо, излашәкәышәцаша шәзымдыруа!» «Хангъы баалхылапшла, – ихәеит Астамыр даалқъаны, ихы-иғғы аҗаапсахит иаразнак, уажәраанза аччапшь зәыкәыхәхәыз аашәшьит, – уи зегъ лылшо цъылшьоит, акыс уажәы икоу зегъы лзеилалеит, ма агәырфәа алацәгъеипш бара иаалыкәцала... Анс хәа, арс хәа, егъахк еикәбыршәап бара ибтаххар. Хашәкәкәа анымаауагъы акы збаны былзацхьала». «Уи са избап, – лхәагәышьеит Нуца, аха уажәы-уажә лажәакәа лыхәлашәон, лашыцәа итцегъы ралхәар, ргәы цъара акала икалтцар лтахын, аха арахъ лылабжышқәа ируамызт, мчыла илцәауан. Зны Астамыр игәы лыгенадылцон, зны Адамыр игәы, лылабжышқәа лтәахыр лтахын, аха иахагъы еицәалтәуан. – Хан хьта дасыркрым, мла дасыркрым, шәара шәхатакәа афны шәыкатцәкьоушәа дныкәызгап. Уахъ шәгәы шәыртынч, шәылцәымшәан». «Ус анакәха, быказ, – ихәеит Астамыр, еита иара иоуп изгәагъыз ашта атытцра, ларгъы уаха инаскьалгар имуит, ран усгъы афны дыздәылымтцит, лгәы иамуит, ашта иантытцуа лбар лтахымхеит. – Ххынхәаанза афнаҗа бара боуп иахагылоу, ахызгъы ахымызгъы бара ибыдуп!»

Уаха азәгъы ажәак имхәеит, Адамыргъы уи дшаагәы-дикылаз ишьафәкәа ааргәгәаны ддәықәлеит, рыфны ац-

хъа ахэы дахынахшэо алемсаа пшны итэаз цыушыап!
Урт ашта иагынтытцит, лыбла иамбо ицаанза ус акэаш-
тцлеипш лцэа-лжыы акгы анмырзо, дыууаза дгылан,
нас даахынхэгэышьейт, аха лшыапы кадыцкэа аоныка
днаргомызт, знык дызнеир, лкаруат лыгеныкэыжыны
лызхара дтэыуар лтахын, аха мчыла лхы нылкылейт,
избанзар лангы цъара ак лахэатэын, лгэы еикэхэалатэын...

Нуца лтаца Хыккэыц ари аонатафы данаанага ауаса
дафызан, дтынчын, аха зегы еиллырччон, ланхэа лфгы
кыраамта дымцэажэейт, аха нас, «айнраалафцэа» рацэафхо
ианалага, агэылацэагы уи иафытцгашэа, атаца илфытц-
гашэа, кыраамта дара рахь амфохытра аныхтаркцэа,
ланхэагы дылмацэажэар лымуит. «Хгэылацэа хатлафа
тыркэейт, хайцэажэагэышыап, ари аоната ду бахажэаайт,
бара ибтэуп, нан, сара исылшоз кастцейт, быхшареи, бхатцей,
барей шэыда пшэыма дамоуаайт, нан», – лхэейт. Лара ускан
дымцэажэарц далагейт, лхы лтцэахит, аха, зегякоуп, ланхэа
атцэа кны данныхэа, уинахыс лара лцэажэара афхэарагы уа
иптцэан. «Ибхэаз сацсахаайт, ди», – лхэейт лара амытцмыцъ
еипш даакапшьхан. Нас ашытахь илхэаз даназхэыц, ди
хэа акэмызт, сан хэа акэын ишлахэатэыз, икастцей сара
рыцха, схы шцасырцхашьей хэа кыраамта игэнылгон. Аха
уинахыс уи ланхэа мацк лыкэра ахьдуцэаз иахкэоу, ма
мыцхэы дахыылцэыпхашьоз акэу, сан хэа лызламхэазакэа,
ди шылхэоз дамхашьцыланы, дыцсаанзагы уи акэын
илалхэоз.

Лабхэа, даннанага адырфэены инаркны, агэылацэа-
азлацэа ырзырфоны лныхэафэа икит. Уи аныхэафэа анихэоз,
ускан лара зегы дырцэыпхашьэо, дхэацыхэапшьха дыш-
гылазгы, иааихэаз зегы уамашэа игэнылкылейт. Иахы-
гы, мшафэнеипш илгэалашэоит, уажэыгы иаламккысзакэа
акэаскыа авара игылоу ауацьяк тбаатыцэ атаны, аонду хэа
изышьтоу аматуртафэы, ихтарца шкэакэа ихатцаны данаа-
фнала, тацабара инеиз агэылацэа хэсеи хатцэей адрухэа
ишыфэеибаргылаз. Иара илабашья найтцаргэаны даатгы-
лан, рацхэа ихатцгылаз апсшэа реихэейт, нас итаца лахь

днацшын, ихы налықәкны ацәажәара дналагеит: «Дад, бымшны, бытцхны быфналааит абри афнаҭа. Бара абрахь банымфохытц нахыс, бхы-бгәы бақәгәыргьо, насыц зауз иреигу сара шцасакәыз бхәо, афнаҭа бацшәыман анцәа бҕаитцааит. Дад, хара быргцәақәак, ҳацсы танатцы шәара акы ҳашәмьхәозар ҳашәпцырхагам, шәара шәидымшлахааит, шәынасыц нагзахааит» ...Хьыкәыч лхәыцрақәа данаарылтц, Камагьы дычча-ччо аматуртҭа даафналеит. Уи иахьа мацк ләышьталырхеит, настгы иахьа мейшан, абжәаапны есышьыжь атц ишалаз ашкол ахь дгылан дцалон, есымша ацәа лыгын. Иахьак ма сыцсы сшьап лхәан, амра фохашлаанза дышьтан.

– Цәаблақы былкыма? – лхәеит Хьыкәыч, уи дгәаан илхәозу, дыхәмарны илхәозу узеилмырго. Аха нас даалыхәаччеит, уи есышьыжымтан агылара шлықәшәоз даназхәыц, иахьакгы, амәышаха, лызхара дыцәазааит лгәахәын.

– Ааи, – Камагьы уажәшьта лан длацәхарц лгәы иштәмыз анылба, ларгьы дыччо фәалтит, – уи Цәаблақы мейшала цас илуашәа слырфышьуеит! Ацәа салтцыр луам! Иахьакгы афны иахәатәуп схәеит, аха ихалымтит! Уатцәы шәахәоуп лхәан, иафәршәны илкытцәкьеит!..

Кама иаразнак ахәымсаг аашьтылхын, афны аафнылпсааит, нас еилашхьаз ахьурзы ашыла нахалпсан, ахьыруачуан азна абыста луит. Уи ашьтахь дааикәкьашан, иахатәи ақәыдгьы лырцхеит, амца иахакнахаз ажьцаа аалбааган, атцәы инахатцаны, азра далагеит. Уи атса андыртәо еипш, уажәы-уажәы ашша алтцәтцәан ахәа алатәара ианалага, днеины адырган аалган, инатцалыргылеит. Ланду Нуца ажьцаа ашша адырган афы абыста цха аншьылан афара цәгьала бзиа илбоит. «Джәйтәуафыми, – лхәеит гәаныла уажәы Кама – данызгабызгьы шшала ддырчозар акәхарын. Уажәгы илзынханы икоуп уи ажәйтә гьама, ажәйтә барақәтра»

Кама урт рхәы калцонатцы Хьыкәыч ажәқәа лхьан, ауедра азна ахш лыман даафналеит. «Уртгы сара илзысхьап

хәа акәын, аха исалмразеит», – лхәеит гәаныла Кама, уи дандәылтцыз лымбазакәа уажәы ахш лыман данааи иаа-
цәалшьан.

– Ахшгы ахәагазпа, – лхәеит Хьыкәыч уажәраанза изәзәаны илырмазеихяз ачуан инталтәан. – Ахәыцкәа ажытәа ргәы ахшәеит, шыжь натцы баазарак рәахтәп.

– Азамана, – лхәеит Кама, абыста аакныхны уи атыц афы ахш ныкналхан, нас антара дналагеит. Уи аәахракәа, асасцәа ирымталтцәшә, есымша мыцхәы ирпшзаны ианылтәон. «Шака бәахра бырпшзо акара, убри акара бхатгагы дыцшзахоит!» – хәа абыста ананылтцәз ланду алаф лылыхуан. Абыста антаны данаалга, ашә лхы нкылырхәхәан акәаскәах еитанафәылтәит, шәгыл шыта, ақрахфоит хәа лашь-
цәа еитбацәа рзы. Аха дара уахь рыбжькәа гон, арахь уаф дцәыртцамызт.

– Аитцаркәакәа шәтахзами?! – акыр иаанагозар аитцар-
кәакәа азбахә рахар иаауеит лгәахәын, фәналтәит. Уи акәхеит, даргы акәаскәа абартца еихысеипысуа ионы иаатәлеит. – Ус адыруеит, анцәа ишәиааит! – лхәеит Кама, акыркырхәа дыччо, – аитцаркәакәа амч гәгәоуп, мамзар иахәа гылашьа рымазамызт!

Хьыкәыч лхәыцкәа ахәык рацхәагы чкәынак длоу-
хьан. Аха уи жәымзгы ихимтыцкәа ахы гәатцәыхь ихьын, уи акәхеит, апшқа рыцха уаха ихәоз хәшәы хәа акы аакамлазакәа дагеит. Хьыкәыч лыцшәмеи лареи даара игәныргеит ирыхьыз. Уи дыцшқан, дмаалыкын, тасым, бацхәака быхшара брызхәыц, ашәы бшәыбымтәан рхәеит лгәылацәа, аха лара азәгы лхәатәы хамтәакәа ашәы леагәылахәан, уи ашьтахь Кама лцәа дшалашәахязгы, шыкәсынакәак илшәын. Нас илшәылхит. Аха уи лгәырфә ашәеипш кыраамтәа илзылшәымхит, уахынла даныцәа-
лакгы лыбла дшыхгылоз, лгәы дыштәаз, пхызлаткәагы дшыкызыкызуаз, дыштәыгуоз, Нарсоу дгъазкыр хәа дшәаны дааирпшуан. Уи уатәы дыцсраны иахәеипш, атыхәтәан дангарылхуаз итачкәым хәыцкәа ааратәан, ишьап пахәкәа дышрыкәгылаз ажәак ихәеит. Аха уажәраанза ажәак цкәаны

изыхэлымшэацыз ацшқа, иихэаз Хыкэыч дгэыргэацэан илмахаит. Нас иаргы, ишылмахаз еиликаазшэа, сышь-тых хэа аанарго инапқэа икьеит. Лара даашьтылхын, даалгэытцалыхэхэеит. Ацшқа Хыкэыч длылатцэан лыхэда инапқэа аахишьит, нас иқышэ хэыцқэа ааирқэацқэаеит, аха усқантэи ицэажэара ажэа еипшыз акгы аламызт, ус дахьзымцэажэоз, иицахыз ахызымхэоз иахагы игэы еибанаркуазшэа иан лыхэда иеаларцсны икын. «Суцэыргар хэа ушэома, сыпшқа хэыч?!» – лхэан, игэыдкылара далагеит. Иара усқан рапхьеипш ацэажэара уаха иеазымкуа, иан дызлеикыз инап цахэ хэыцқэа рыла иахагы диргэгеит, усқан лара лхатагы ицэалшьеит, ахаан ас илыламхэатцацыз, уажэы лыхэда инапы ныхшыны дахьяаникылаз шака иргэгэаны дикыз. «Сумхэаеын, – лхэеит дыхэмаруа ан рыцқа, усқан иалылдырауаз, илзыпшыз, – уара, излазбо, уаб иатцкысгы угэгэахеит, уажэнатэ хаисра уалагахьеит». Иара иахагы игэгэаны дикын цэара дицэар хэа дшэошэа. Хыкэыч уажэыг зны-зынла дцэырханы даапшуан, уи инапқэа уажэыг лыхэда иакэыршан икушэа, арахь длымкэытцорны дкахар хэа дшэошэа, зны длыман атыша дхыкэгылоушэа, зны ацқа тэры дыкэушэа, амаакырақэа апсаатэ мтэыжэоацтэа еипш икыдфрны иахынхэлоушэа апхыз ғаастақэа лбон...

Атаацэа неилатэан ашыжэ акранырфа-акраныржэ, ианааилгақэа, Нуца дфагылан, акэасқыхь лэыналхеит. Уи икалтэаз азэгы игэампхеит, Кама лани лареи иагынеи-фапшы-ааифапшит, аха азныказ иахырхэаарыз хэа егырызымдырит.

– Сыпсы еихэлахошэа збоит, измаануу сыздыруам, – лхэеит уи, урт шанхашэа ишаанхаз анылба. – Сныкэиар исыхгозар акэап, шэара шэнеиха ааихала, ари асы аеарыцэгьар калап иахья...

Хыкэыч ара даанагеижэтеи Нуца ус ахаангы илмыхцызт, ак аалылакыакьаргы иаразнак илхэаеуан, идлырдырзомызт. «Акы иакэылкра дыкоуп, – лхэеит гэаныла Хыкэыч, лыгэгы нтыпсааит иаразнак, – дыбзиахэа дгылоуп хэа хашлыхэапшуа ихатцалкыр, хантцэеит...»

Нуца, ашә ажы ахыр хәа дшәошәа, пшьаала иныдтцаны дьндәылтцит. Хыкәычгы Камагы уи иналышьтаххны индәылтцит. Аха лара, урт абартца ианаатцала, ршьапышьтыбжкәа лахан, калашья амам, сара ус сыпсы аавтцахеит ауп, сныкәиар стахуп, шәара шәускәа шәырфыз лхәан, илымукәа илырхынхәит.

«Сара саныпсышаз сзымпсит, шыта ак сыхьыр хәа шәымшәан» лхәеит нас. «Бара ибхарагәышьоузеи, – Нуца уажәы илгәалашәаз лашьцәа неитамхәакәа ртәы шакәыз анылдыр, днацралеит: – Ускан адунеи амца акын, шә-псык зхаз ракәын ихынхәуаз. Урт Анцәа дрымамызт, бара ибхарагәышьоузеи?» «Аиеи, гәышьа, аиеи гәышьа, – лхәан, акәаскяа ашә аалыртын дныфналеит, уахьынтәи еитах аарла лыбжы аафуан, – сашьцәа хазынакәа зныктәи рныкәгылара соуп зхәо дапсагәышьан, уажәы сара урт рылымкаа адәы сыкәуп, дара ирымбо збоит, дара ирзымфо сфоит. Зегы схы рхызбаауеит, дара рылымкаа сыпсы ахьтоугы, ааи, абри сыпс хәычы ахьтакякьюугы схы ахызбаауеит...»

Хыкәыч лыпцаи лареи кыраамта рнапкәа ргәйтцапсаны ахә иахь инармышьтуа агәакяцәа реипш акәаскяа абартца итцагыланы Нуца илзызырфуан. Уи кыраамта лашьцәа рпатреткәа ахькыдыз атзамц афы акаруат ахы лыенадтцаны дгылан драцәажәон. Нас днеины ркәымжәкәеи ркабакәеи ахькнахаз лнапы аархьылшьуан. Дара аматәакәагы рызхара иршәырымтцацызт урт агәаккәа, иахьымзацызт, ирзахижьтәи рацәак мтцзоаарын, айбашьра анрыхьза, абыржәы иааршәыхны инкнахан идәылтцызшәа акәын ишыказ...

...Убаскан Нуца илгәалашәеит Нахар ипсра цытк шагыз, иареи лареи аматцурта ианаафнаха, бызла еибакны ишеицәажәаз. «Умыццакын, – лхәеит ускан Нуца дааикәкышан, аха илкуаз, илышьтуаз акгы данакәымшәа, «иахьак зегы шпсасымкәытцышшо сара шәицәа» лхәан, ауацьяк афы абылра иафыз ашәтә мфкәа дфарытцхан, ифәихәлалтцеит. Нас лгәы дынтацәажәеит: «Уара мышьта бзиа, уанеьжәлозгы убас акәын сышуцәшәоз, уажәы апсра уанхыкәгылагы, Анцәа еак сфәиаршәуам уи ажәа ада». – Уахь ахы ршо цыушьо,

баша ушьамхы уеаургоит. Бзабаа дук аабаанза, хашгәак-гәакуа, хашцәытцасуа, иахынтәиаауа умбазо, ахышь еипш ак нахаласуеит. Хабга аанааитцахуа аамта икылатәан иазыпшуашәа...» «Акы бархәацәоит», – ихәеит Нахар даахәны лара лахь даапшуа даақәиан. Уи аиартә дамеижь-тәи пытк тцун, азынра зеггы дшыгуазыруаз ихигеит. Еихарак уахынла акәын дангәакуаз, азын тыхқәа шәынтә еихалон, еихытцун, ила таа атуан дшатцапшуаз цәгьала иааиршон. Насггы уи уажәы-уажә апхзы иқәнатәон... сцәа ыкам, сжыы ыкам, сыбафқәа затцәык сырхаанхеит, нас апхзы абантәауеи хәа ицәеишьон. Знык ашара адәы ишаақәлагәышьыалак, ипсы ааилалон, нас ахышә даннынкылпшлак, адунеи зегг днықәыпшызшәа игәы иабон. «Сара макьана цьарггы сыщакып хәа сгәы итазам, бара сыбмырццакуазар...» «Унан, цьбеит! – Нуца дгәыргьатцәа фьцбарах дылбазшәа днәиґацшит лытахмада. – Сара ушысмырццакрыз, уацал уамырццакуандаз, уара мышьтабзи...» «Акраадыруоу, – Нахар иихәаз азыказ Нуца лгәы иалсар хәаггы даашәеит, аха, нас иажәа иаразнак алаф ахь ииаигеит. Уи есымшаггы Нуца лгәы ахтышьа идыруан, аиартә данылахаггы уи дақәымтцацызт, – ант исырхаанза, исытцхны иган икабыжыыз аимаақәа реипш бгәы сыхшәазар!.. Сеидрума!.. Сеидрума, шәара ахәса иагьацьара шәыпсы тоуп!» «Иахәац ахәоит! – Нуца зыбжа кацсахьаз лхапыцқәа ирывкьоз, акәтагь цәыбжыы иафызаз лыбжыы тәагаза иаатлыркьеит, – умцазар умуа уеафушьаауазар, сутрақәа баха, икәакәа, нас узкыда, уцагәышьа!..» Нахар убаскан убас игәарпханы дыччеит, уиабжьарак ас еипш ихьантахахьаз илацәақәаггы рылабжыш аахақәкәалеит. Убри аамтаз илтцны ацара иафыз имчггы «ахьхәны» аеапыткггы арахь изыыхнхәызшәа, макьана ухы иархәала хәа ахәазшәа, игәы иабо даақәалеит. «Еиґа ба бтәахы бахоит! – ихәеит Нахар иблақәа гызмалза, анкьа лара лхәашьала «ашәахәақәа анрытчычоз» еипш Нуца дналґапшын, – ианызбаха, ианыскәакәа, нас сзырццакыхуеи, иґалоггы агьама збарц стахуп!» «Нас, уаапшы ґа хәычык, иухыццакуада?!» – Нуца гәаныла абырсаатк иара

длыпханы дтэазшәа аонра зеггы лхы нахылбааит. «Сеидру, ариабжьарак пхызла сшыацәхныслоит, азә дысхыццакуа дысзыпшымкәа дыкам...» Нуца убаскан лыпсы өеины лыхәда иөкылагылеит. Нахар ус данцәажәоз лара есымша дак лылпсауан. «Уара шәикәәгә, – лхәеит, нас лылабжыш аарла иаанкыланы, – заа зеггы ршыапы ианықәургыла, шыта угғы тынчцәахеит, убригы умгәагыра цыушыо...»

– Сара икамлаша, – Хыккәыч даахынхәын, лыпца длыман аматцуртахь ләаалхеит, – урт апатретқәа кыджшыа сызрымтеит, лара иахагы илзеицәоуп.

Кама ахытагы дакит, арахь дызлапшызгы лгәы аалымнахын, уажәы-уажәы лыц еихасуа лан агәжәажәара дахыафыз длыхәапшуан. Арахь лаб иакәын дыкамызт, асытәхәаха шәарыцарак хтеикит, ма уи дылбар иаха лгәы ааиқәылымхәалоз.

– Иахыа лшыара дыкәкәан дшыказ өашьомызт, – Хыккәыч аматцуртагы дзыөналомызт, арахь лара лышка днеиргы иахагы лгәы ламхацәкәар хәа дшәон. Ганкахыала ус иаха еиғзаргы калап хәа лгәы иаанагеит лара, агәырөагы цыара цартак амазар ауп акәымзар, лгәы иташыр иахагы еицәоуп, ухәнажәоит. Насгы уи устәкәа ләалтомызт уажәраанза, иахыа ишакәым илылсит. Иахыа иаха дзыхтанакрыз, изылгәалашәарыз уи...

Камагы ицәалшыон уи. Ицәалшыон уажәраанза абри акара итәахны илымаз лгәырөакәа, лашыцәа ртәы, лхатца итәы, зныкгы дара рфәы ицәырлымгацыз (ус ажәа иалатцан илымхәозар), иахыа дшыркыз, ишылзеизыккәаз.

...Кама дхәычын ускан, аха ибзиан илгәалашәоит лабду даныпсыз амш. Өнак аха ашәшырафәы дшыкәиаз, ичкәын, лара Кама лаб Нарсоу изеитит уааишь аранза хәа. Нарсоу даннеи, уи ипшшәы зынза игәампхазеит, алахабгъеипш дцәышза дкалахьан, аха ахәса рахь акгы имырзеит. «Сөы ааугароуп, – ихәеит иара ичкәын диөампшзакәа, нак ахәкәа рахь дыпшуа, ипштәы ихыггара ишафыз итцидыраар хәа дшәозар акәхарын. – Ааптра анаөс иөашыту ахәы уахыөахысуа, аказгы пшза иаөазар калап. Иаразнакгы

иузкышам, аха ацш арба, апырча арба, унапы арба зхээз еипш, иргэыбзыг. Иаакоутдалакгы икны исзааугароуп». «Ибзиоуп, саб, – ихэеит Нарсоу, иахаз адунеи азна ицъашьо; ибзиоуп ихэеит, аха арахь иаб иихэоз иаанагоз, изызыкыз цкъа изеилыргомызт, нас, – аеы уақэымтэеижьтеи анбатэиу, настгы уажэы агэра ағамшөеижьтеи ақьаф тоуп, аеархагоит», – ихэеит. «Иаага хэа уасхээзар, иаага, – ғааитит иаб иаразнак дааикэашэан, – уи ахыкэу рацэак бжъазам, амра җашлаанза уцан уаауеит». Нарсоу уи уаха ахымхэаакэа агэреи цшлапкъаки аашьтихын, дцеит. Уи ауахьад ирылан, ари алпхынрак агэрагы амбацызт, аха ацъыка гэхъааган иказар акэхарын, ацш арбаны данапхъа, рацхъа иаакэырқэырын ирханы идэықэлартц иалагеит, аха нас ишызызымкуазгы ааигэара днанашьтит. Нарсоу иаразнак апырцэқэа инапы нарылаирцан, агэра нахаршэны ыкэбалла дааит. Аоны данааи иаб ашэшьыраґы дахьтээз дтэан, ицштэы иахагы иxyггахьазшэа ибеит. Аха уи цъара акала игэы шьтихыр итахын, мацк акара дагъааихлафит:

– Уеыкэаша хиоуп! – Нарсоу дакзамызшэа аеы даалбаацеит. – Цъаракыр уцар утахызар, искэадыруеит!..

– Ғаи, ухатцкы сцааит! – ихэеит иаб, дахьихэацшуаз ипсгы ааилалазшэа ибеит. Уи иара ихатагы Нарсоу димыцхраакэа дызгылоит хэа дыкамызт, аха дгылеит. – Уажэшьта акэадыр, ана акэаскъа абартцаґы икнахауп, иааг. Уанза сара сеааибыстап...

Аматцуртакынтэи иаапшуаз Нуца илбоз иахылхэаара лзымдыруа дшанханы дгылан. – Уара шэицэа, – лхэеит усқан дрыцхалшьозу дихыччозу узымдыруа, аха Кама дрыцхашьан илхэозшэа ауп ишылбаз, – упсра аазар, уоны ухы ныкэтцан уцсыр, аеыццышэ уақэтэан убаґча зурзуа. – Аха уи ашта данаакэла, Нахар дгэеитан, ғааитит:

– Стакэажэ, баасыцхраан сеибыбтароуп... – нас уахагы лара лахь дхьамцшзакэа акэаскъа амардуан днаґалеит. Аха уи убас цшьаала, тынч-тынч днеиуан, цшашэышэык наисыр дкахап угэхэрын. Амардуан абжара днеихьан еипш дышзымхалоз ибазар акэхап, абыркьыл иеныкэкны Нуца лахь деитаахьацшит. – Быццакыроуп...

– Ушзахэо уааи рхэама?! – лхэеит Нуца, лыбжы иара икынза иназартэ даагын. – Фу ухэар укахауеит, арахь аеура сақэтэоит хэа икны идураагоит. Итыкэкэазама зынза?! Уоны уакыр иаха иузеигьуп...

Нахар уажэы уи дызлалацэхашаз амч имаптгы, ллымха атафара бзиаитэуан, аха илшомызт. Нас уаха егьанизымхэа, ажэфан доатцапшит, абыржэы знык уаасхылапш, мыч хэычык сыт, аеыбгакынза сназгаша хэа ихэозшэа. Нас Нуца еитаналықөфитит:

– Бызгылои буауаза? – устцэкьаггы ихэар итахымызт иара, аха Нуца даалықөымчыр иаха ирласны дшеибылтоз идыруан. – Скэымжэы, скаба, сыхтырца, сааибыт!

Нуца уажэшьта уи бзиаак ишазхэамыз лдырит, аха уаха диагьыр лтахымхеит, уимоу лыгэггы даарыцханашьан, даацкаит.

– Ёырбара уцома? – лхэеит еитах, уи уажэы акэашмфэи атцөымг жьакца алалар аха алаф шиламзоз лдыруан, аха иламхэхэеит. – Укэымжэи, укабеи, ухтырцеи анушэыз сара уансеиеырбоз акэын! Сагьхухит, сагьугеит, уинахыс иушөумтазац!

– Иаазырха, – Нахар ихлахатц гьежбуазшэа ибан, ифнапык рыла абыркьыл ааникылеит. – Ауафы даныццакуа, апсыха анимам хэа акы ыкоуп...

Нуца уинахыс илафымтзакэа днаицхраан дынхалгалан, деибылтеит. Иаргы уаха ажэак ифымшөеит, уи абас ажэжэахэа аееилахэара дахыццакуа, абас ацэажэара илымшо ахаан длымбацызт. Знык сееилахэан сыздэылтцындаз хэа дыкан, ма дахьцо, дызхьццакуа, дкыдызкьо закөу ихэар. Аха уи ус казшьас имагэышьан, цьара данцоз дзызцоз, иитахыз, шамаха афны иреихэазомызт. «Уи хатца усуп, пхэыс усым!» – ихэон Нуца даныхталкуазггы. Уаха душырггы ажэак узирхэомызт, уи ус дишеит дызшаз, лара илылшагэышьоз...

«Хатца усзар акэхап уажэтөиггы», – лхэеит гэаныла лара, аха диазтаар иахаггы дшеибалыркуаз лдыруан азы, иқөфылымтзеит.

Нахар иеанааибита изгэамтазакэа мыч хэычык ила-лазшэа ибеит. Уи знык аеыбгафэы дызнейр, нас ихимчақэхон, аха уанза анеира акэын ицэгьаз. «Анацьалбеит, – ихэеит

гәаныла иара, – абра затцәык исытцоумкын, сыдунеихаан уаха аказы сумыхәац!» Нахар ишыәәқәа ицхьазошәа амардуан пшыаала дналбааит. Ашта данаакәгыла, азыказ адгьыл гьезьуазшәа ибеит, рыфны апхьа игылаз ахәқәа зегьы ахшыьцбеипш ихәычзаны аттаҳәа иапхьа иниакъеит. Нас амра иәацханы иапхьақа дамырцшуазшәа, илахь инапы напыреикын, ажәфан дөатцапшит. Убасқан адгьылгьы агьезьра иакъытцит, ажәфангьы иибац акәны ииатцәхаҳараза иаакәлеит.

– Аеы араҳь уаах, – ихәеит Нахар, аарла ибжь таҳәәе аатиган. Уи Нарсоу ашта агәта дышгылазгьы аарла ауп ишиаҳаз. Аеы агәра ианкны иман данааи, уажәраанза ишзызымкуаз, уажәы итаслымхан иаангылеит. – Сагәалашәагәышшоит, – ихәан, днадгылан, акәадыр амахақәа ааникылеит. Аха ашкыл ишыапы изақәыршәоомызт кыраамта, иара убри аамтаз аегьы аакьыркьырит. Уи убас икьыркьырит, убас икьыркьырит, абжы ажәфан агәы кылнатцәартә. Еикәагылаз зегьы аеы ахы рханы иахыкьыркьыруаз ианынапш, иаахьацшаанза Нахар аеы дхалан дақәтәахьан.

– Ари шә-цсык ихоуп! – лхәеит Нуца, илбаз аацьашьяны, нас гәаныла дагьяаиеигәырғеит, «Кәантра аниба анышә дытцазаргьы дгылоит!»

Уи акәхеит, агәра ааиртәин, иеы аныкәашәа аарццакны, лара Нуца данылгәалашәоз, данычкәыназ еипш ашта дынткәеит. Атаацәа зегьы рыг рәы иамхәо ашта икәгылан, Нахар иахьатәи иказшья азәгы иахихәаара издыруамызт.

– Аегьы гәыкуан, – ихәеит Нарсоу, иаб ашта дантытцгьы кыраамта дишьклапшуа. – Сара санаба уи акара исмеигәырғьазеит, исыман ашта санаатала ауп исызнымкыло ианалага. Агәра пцәаны исыцәарц егьагымхеит!..

– Иара ами дзышьтазаз, – Нуца лылабжыш лцәаазар акәхап, лыпцхызы лырбарц лтахызшәа лыпрахәа налфылшыит. – Уаха атх агәазы икьыркьырыргьы, дцаны агәашә аартны итаижьлар акәын. Нас ахәыч иеипш ахы ишышыларын, агәы ишышыларын, цытрак ашьтахь ахьта данаклак, акәара-акәара деитцасуа дааины днышьталон.

Рацэак мырцдыкэа дхынхэит Нахар. Аштá данаатала, абри акы илакьякэоит ухэарымызт, уимоу дузымдыруазар, чарахэафык, ма шэацъхэафык даауеит ухэарын. Нарсоу агэра ааникылан данынэыжэих, фэааитит:

– Уажэшьта схагалан сыкэшэыриа. Амала, аэы акэадыр акэумхын, амгэархакэа ркэаданы аштá икэыз...

Нахар инаитцагылан, дынхагалан дныкэдыриеит. Уи уаха ажэакгы ахэаха дахьымзакэа, икьякэаза иаартыз ашэ акынтэи адэахы илапш шкыдыз ипсы наихшэеит. Уинахыс тэыуарахеит, хэхэарахеит, ахэса акэусухэа иааилалеит. Кама лабду ипсымта анылгэалалыршэоз, убранза акэын иахьылгэалалыршэоз, иацыз дацэшэаны лхахы иаалгазомызт...

Уиаахыс уажэшьта быжьбака шыкэса тэеит, ландуггы хар лымамкэа дыкан, аха иахья ашыжь ас иаалыркэаны илыкэшэарыз? Издыруада, убри дшазхэыцуаз лыхлахатц гьежьызар, издыруада лашьцэа ртэы лгэы фэааны иакызар? Издыруада, ма лычкэын, лара Кама лаб Нарсоу дизхьяазар?.. Уи лыкэрафэы ауафы игэы хэычхоит рхэоит, ари акэара ауаа зцэыпсхэоу уажэы-уажэ иааималымтэо дыкам, аха уафы имырбазакэа итэахны дааиуан. Уажэы иахья урт азэы итэы дартынчуам, ма зеггы лзеилалеит...

Кама лгэы иамукэа акэаскэахь деитахалеит. Аха Нуца уажэы ус акаруат дыкэианы лашьцэа рпатреткэа дрыхэапшуан. «Нану, – лхэеит гэаныла лара ахышэ дкылпшны дахьыпшуаз, – акы иакэыскуеит хэа баламган. Ааи, ааи, быгэгы иаанамган, хара бахтахуп бара!»

Нас Кама уи лаапшымта иакэыршэаны дгэалтар хэа дшэан, даагьежьны аматцуртахь дналбааит. Уакагы илкуа-ишышьтуа дакэымшэо афны дыфнагэышьан лан.

– Бымшэан, – Кама уи лгэы лыргэгэарц дналагеит, – нану ус аламала дакэшахатхом!..

– Бхатцкы сымцоз, – лхэеит Хыкэыч, пштэы лхазамкэа дахьтэаз. – Лычкэын кадэыц шэарыцара дшыкоу акы лмыхьындаз. Цэара уасиатк иалхэарц лтаххаргы. Аха Анцэа илкэырхуп, цэым-цэым, исфэашэакэо закэызеи, уи макэана ацсра абалатэоу...

– Ларггы устцкыа леалтарым, – Кама агэра лгар лта-хымызт ланду дыпсырггы шлылшоз. «Икалалакгы азын сыгешэыласыжбуам», лхэеит жэаха.

Хыкэыч илзымчхакэа инеималтэеит. Нас зызэзэара дафыз ачуан архнышына доахан, амца инахакналхан, адэа-хы дындэйдтит.

Кама уха лфызак лымшира лахэан. Аха ланду ас данеи-ташэа, шыта дылпыртцны дцар лтахымызт. Акы, лыла-мысгы дашытуамызт, фбагы, ран латцкысгы изаазахыз, ирыдынтцэалахыз лара лакэын, уажэы деиташэан дшыкоу дылпыртцны дызлацарыз.

«Издыруада егылмыхыыр, – Кама гэаныла ацэажэара дафын, – уи абас дышхэацэажэо, дышхалагылоу, иаалыркэан изкэылкрызеи? Насгы, лара илхэалоит еипш, дара рыжэ-ла зфырпра цэгюу апшыжэла иафызоуп, машэырла, ма бцарк иамгозар ус рхы ныкэтцаны кыраамта ипцзом, апццэахагы имч рыкэхом. Ус апццэаха хэа азэыр дыказар, гэы хэа акыр изтазатар, ма лыхалалра гэеитап, лцэбаа дахэапшып, ауаагы еилыхны акэхап ишиго уи. Абзиақэа наф днарыхозар акэхап дара ражэра, рыцсра ааианза, ихэарехаанза. Нас, неихыркэа рымамкэа ианыкалалак, ирыцхэхэа, рхы иамыхэо, ирцхашыагаха адэы икэымхарц азы, дара рхатақэа натэаны ихэоит апццэаха: «Апццэаха хэа азэыр указар, уааи, хара уажэшыта ихалшагэышьом, баша хгэырфэаха адэы хэқэзар атцкыс, хтаацэагы хэргэакрым, хэхгы хэргэакрым, абыржэы амшқэа шыбзиоу, хэзтахугы гэыблыла хэртцэыуап, хэзқэатыц хэхумбаан». Апццэаха астцкыа ианихэалак, иаргы ауафы ишыа далтцзар акэхап, ауафы игэы изтазар акэхап, арии акара зықэра зфахыоу, изгахыоу, изыхэаз наумыгзаргы псацам, мышкызны саргы нарцэыка назаза сышцара здыруеит хэа дақэшахатхоит. «Азамана, – ихэозар акэхап иара, – шэара макэанагы шыпцы тазар шэахызбаауамызт, аха ус ианышэтэхха, шэара шэажэа зыпком». Абыргцэа рыцхэагагы, ускан рыуа-ртахы азэык-фыцбак иларыпхэан ирархэоит руасиат.

Кама уажэы иаацэалшыеит дзызхэыцуаз. Ганкахэалагы лгэы аалыргэгэеит, Нуца макэана уртқэа зегы лыхгы

лыгэггы иртам, ус адәахы дыздәылымтцкәә аоны даныфнаха, лашыцаа мыцхәы лгәы итцалейт. Насгыы, ускан лара дкәыпшыи, урт ргәалашәара лгәы фырхәцааны иакызар акәхап. «Сара уажәшьта уахыгы сгәы азыбылуейт, – лхәейт енак атаацәә еилатәаны ацшцәырхәра ишафыз – са стәкәә абжеихарафык уахы икоуп, схи ныкәыстцар дара роуп сыбла ихгылоу». Кама лан лгәы итцаххит уи илхәаз уи ус ланхәә длацәажәо уафы имбацызт, аха убри убас фәалтит: «Ди, уахы шәзымцар хәә шәшәома, хара макыана ара хайбабақәароуп, арт шәнапы иахарцаны ишәаазазгыы рыбзиарак жәбароуп, даргыы акыр ишәыхәо иқалароуп. Арт зегь рыла таа ишшәыхәапшуа, ус иншәыжыыр қалома?» «Мамоу, с-нанраа, ус исфәшәейт ауп, – лхәейт Нуцагыы, Кама уи ус ахылыфытқыз дыцхашыазшәагыы лбеит, – уажәшьта апсра азбахә сыбз иқәыххуа иалагейт, сызшыапык уахы итагылазар акәхап. Аха уи хәаам, сцозаргыы шәара сгәы шшәыладуу сцоит. Шәара абас шәейтцаффы сышшәылапшуа сыпсыр, сыпсра цсроума?!» Кама ллапқяа ныштыалтцан, ланду лшыамхы лхы ныкәылтцейт. Пытрак ус диан, аха иас дейтақызқызны тәыуарак хәә хылтцейт, илыхәо-илчо цәгыала даакәырымхыр дгызкыр қаларын. «Уажәшьта сыпсыргыы сбымтәыуан, – лхәейт Нуца, Кама дналфәапшыи, – шәгәы былуейт, рыцха, сыбзиара дуззак шәыдушәа...»

Кама дейтахалейт акәасқяхы. Ахышә данынкылцш, ланду атзамц дкыдыпшыло дшықәиак дықәиан. Апхәани уажәи рыбжәара иқалап уахагыы ләылмыртцысыцзар. Урт лгәалашәарақәә абри ақара лымч шпалылдыршәшәеи? Нас, иқалалакгыы лхәан, ашә нывтцраан дныфналейт. Аха Нуца уи дналхагылаанзагыы длызгәамтцейт. Даныналхагыла, дцәырханы дфыхазшәә, лхәыцрақәә иаразнак даарылтит.

– Бабақаз, нан? – лхәейт уи иаразнак, уаха акгыы лфамшәакәә. – Бысцәымшәан, – фәалтит нас, уажәы-уашытан инеиматәаны дыштәыуара дышгылаз анылба. – Сара макыана егысыхуам, ус сыпсы ааивтцахейт ауп.

– Амацуртахы халбаап, нану, – лхәейт Кама, лхы лалырқәын, лнапгыы лыжәәа инатцалтцейт длыргыларц.

– Мамоу, нан, банду ибыхыша лыхьяаит, сара даеа пытрак саақәиоит, нас снейуеит. Бара бца, амцагы шәыцә-мыцәааит, уажәы-уажә шәнацхафатцхала, Нарсоуггы да-рыхьтшыны дхынхәуазар акәхап.

– Ас ахьтагы багоитеи, – лхәан, Кама егыи ауадафәи дненин, ахызақәа рацәаны изқәыз акаруаҕ хыза цхак аалылхын, иааган хыхь иналықәылтцеит. – Арт зеггы ба боуп иааз-хәаз, бара ишбықәуггы ихароуп...

– Урт ба банцо ибыцыстоит, – лхәеит Нуца, агагеипш аарла ччапшыкгы лхы-лфәи иаакәыххит... – Салабгәа-лашәалап!..

Кама, уи ахыза анлықәылтца, уаха илхәоз хәа егылфәам-шәеит, дызцәыпхашьоз азныказ лхатагы илзымдырзо да-гьяаацхашьеит, нас леааларкәны, уи ллымхәа ак талхәошәа дналыгәзын, дындәылтцит.

«Убриак сахьзар шцастахыз, – лхәеит гәаныла Нуца уажәы дахьышьтаз. – Сцәеи сыбафи лыдзылахьан, амахә хәычгы снейфәпшыр сгәы тынчымхоз. Аха хәзшаз дыл-хылапшыроуп, инапы дануп...»

Нуца Кама дышлызхәыцуаз иаалгәалашәеит лара лхата данызгабыз, зны-зынла дыхәмарны илхәалон еипш, иаркы-иаркы ирцә хәа даныказ. Ускан айбашьра аламталаз акәын, хатца зхылақәаз зра-цсра ицахьан, мызкы-фымз рахьтә знык азәы ишәацә анаарымгоз ыказамызт. Лара лашьцәагы уахь икагәышьан, лгәы шшәазызоз дышьталон, ишшәазызоз дгылон, ататын, ачаи, аканч иахьахәлаанза усуран дызфәыз. Ларггы ускан дахьяацәыртцуаз зылапш хылымкрыз дар-баныз, длаша-лашо лтәымтатцәкьа дтагылан. Уи ай-башьра иалагаанза цкәынак ажәа лнитцахьан, иара даеа қытатәин, знык-фынтә еикәшәахьан, уимоу чарак афгы еицыкәашахьан. Аха усқанггы, уи ашьтахьггы, иара ихә-та игәагьны акгы изымхәеит, икаларын агәагьраз игәа-гьырггы, аха ацсуа тас дзахымпазар акәхап. Ус акәу, анс акәу, лара иаха дзыцныкәалоз, иахьей-уахеи дахьынтытцуаз фызатцас илывагылаз лгәыла згабк лфәала иааицхаит. Аха ларггы цьей иаразнак акы лхәарын, «нахьхьи дахьтәоу азәы

ибз дафозаргыы сыздыруам, арахь даацэыртцааит!» лхэеит ларгыы. Ацкэын даеа ыынтэкагыы ажэа лнитцеит, аха лара ус лафла иахылго мацара ишааиуаз, чарак аёы еикэшэеит. Уи амца итцоушэа дпацьпацьюан, тыпк дакуамызт, ус лара лёыза деитапшаан дылзааишьтит. «Иахьа са сматцуоуп, – лхэеит лара еитах атёы наилацан изылыцхарц, – асаан ыкэсыргылар атёца нхоит, атёца ыкэсыргылар – акётыжь. Рацхьа днатэааит, акы днацхааит. Хара хчараёы асасцэа цэажэарыла ихтакны акрыфара рхахарштзом. Ааи, ааи, иагьа ргэы тэызаргыы, хчараёы ианааи акы инацхароуп. Настгы, баргы асалам шёкёкэа реипш аката-катахэа баашьтра дакэытцааит! Беимаакэа хойт!» «Бара ахэмарра бакэытц, – лхэеит ускан лёыза, уи ацкэын аандаёы игэы тыца-тыцо ёымт-цсымшьа сёагыариа иаалгарызишь хэа дыпшуа дышгылаз аалгэалашэан, – иаргыы бара быда уоо димбацкэа дыкам, аха бара ёакалашэа бигэапхейт. Уи ус шакёу басхэахэеит, уажэшьта бара бажэа итцегыы иаа-бырхаар, дназыкёгёгыгша ак иабхэар...»

«Дназыкёгёгыгшоу, – еитах днаехырччейт Нуца, еитах уи ацкэын игэы цылжэарц лызбейт, избанзар уи агёыла згабгыы лара лажэакэа уи икынза икёмыркыысзакэа ишаалгоз лдыруан, – сара хымпада дзыкэсыргёгыгуа даеа саатк ала ачараёы аишэа хианы дшахатёо ауп! Асас сара уаха акгыы дысзакёыргёгыгуам!...»

«Бхэа быбз схэап, аха быказ, – Нуца лгёыла згаб апарпыл еипш дааицрашэеит, нас дналыдкьан, абри сара уаха салацэажэом, ари азгаб цстыхга лхы укыр лёы узымкуа са сзылмацэажэеит хэа лёыналхон еипш, еитах лгёы аахьацссан, ёаалтит, – уи аёыза анасыц есымша баатраёы ибцахало цыбымшьан. Уашьтан бхы бкыр калоит, бахьхэыр калоит, анцэа бахьимырхэааит, аха...»

«Бымшэан, – лхэеит Нуцагыы лцэажэара уа ишаанкылатэыз лцэа иаалашэан, – ида цсыхэа смоуа скалар, бнапы ианыстап... – Нас уи лгёыла згаб длыцэгэаар хэа дшэан, дналыдыххылан, ллымхэа дынтахэытхэытит. – Тынч утэаны акрыф хэа сызиахэа, мамзар, игэы антынчым фырцбанк ижэыргыы дашьуеит!...»

Нуца лгэыла згаб иаразнак лхы-лҕы аалхаччеит, уи лцэа иалашэеит Нуца уажэшьта зегь шылзеипшымыз, уи ачкэын дызустоу, ихы-итыхэа еилылкаарцггы цэгэа илымбо дшыкалаз. «Ус адыруеит! – лхэеит гэаныла уи, нас убас илгэарпцханы дыччеит, уи лыччабжь, атцэақэа реинкьабжь еипш, ашьаца атдыхэтэантэи аматцүэа чкэынцэаггы аанарцшит. – Ибгэазырпцхаз сикэхшоуп!..»

Аха Нуца акгы камлазашэа аматц шылуц илуан, уимоу, уи ачкэын дахтэаз аганахгыгы днеины ак нарымтцалыргылақэон, аха иара иалкаан зныкгыгы дихэампцит.

Уи ачкэын акы ихэақарггы итаххеит, аха ансарс шихэоз акгы изеифымкааит. Лара уи дазыпшуазма (уи игэатцэа еилысны акы ихэаанза!), ацбар деитанарылазуан. Ус, ақаршөы еипш анапеинкьабжьқэа геит, чкэынакгы дпыруа даақэлеит. Ачкэын идыруан уи азгаб ааигэа дшыказ, иара шыта дөагылан уи лкынза анеира дахьзаанза, ари ачкэын парцита длыцкэашар шилшоз. «Абыржөы ауп ахатцара анатаху, – лхэеит Нуца лгэыла згаб лхы налыдкылан, – ашьацэхыртэышыа идыруоу!» Уи азгабгыгы дааччеит, уи уажэшьта илбон Нуца лара лхала иара избэхэ шамхацэыргоз. Ус анакэха, уи ачкэын цыара акала лыла ирбаны дыргылатэын, ус днаидыххылан иалхэар лтахымызт, нас иара ихала балкаан даины дбыцкэашеит хэа дыгэхэаларын Нуца лҕы. «Ашьацэхыртэышыа идыр бакөытц, уи зныктэи икэашара барггы сарггы хадцоуп!»

Нуца илгэарпцханы дааччеит, аха лыгэггы хааза иаатыпсаан дааипххэыцит: «Сара иагыарааны сыказарггы сыбз сақэзуеит, – лхэеит гэаныла лара, – ачкэын знык уаницкэаша, знык уаниацэажэа, знык уанихэачча, нас игэы укит ауп. Уинахыс дуцрытцрангы дыказам. Ақбагыариацэаггы ахатэы зхауа реипш, ицо-иаауа ибжьазаауеит...»

Нуца лгэы италкыз цқэа азхэыцра дахьзаанза уи ачкэын дөагылан ифеаихеит. «Ибборма, – лхэеит уи лөыза, дгэыргьатцэа дналөацшын, – ибасымхэази уи дымкэашар иузом хэа. Амала, аус злоу уи ирылипаауа дарбан згабу? Ахэыжэтцэы зықэшөодашь?! Бара дбаөымсуандаз, анацалбеит!» «Бара ацнышгыгы са сыбжьоит, – Нуца лгэы

иазымчхакәа җаалтит, – уи быблақәа ибмырбазтгы дгыларан дыказамызт. Җара ара акәашара хтахны, хшыапқәа еисир хәа хшәо хашгылоу издырзомызт!» «Иззымдыршагы азәы иоуп, – Нуца ләыза уажәшьта иахагы лгәы аакәлеит, уи дааиаанза даеазәы дықәигалар хәа дшәан, лнапы тарсны иаанылкылеит, – уи абыржәы бахыгылоу бгәы итоу зегы аччахәа дапхөит. Ааи, ааи, уи убас илапш таруп. Илапш атқысгы игәы, игәоуп изныруа зегы...»

Убри аамтаз уи ачкәынгы аңбар даарылтәраан рапхәа даагылеит. Аха уи аеыкәашеипш цыарак дызгыломызт, акәашара итахын, арахь дара акәашара иаҗызгы макъана еипхымбацызт. Ус, уа икәашозгы аакәтцит, аха, зегякоуп, анапеинкыара еикәтәомызт. «Җаицыкәашап, – ихәеит уи Нуца дналыдыххылан, аха абри ажәагы ихәеит, уи ахәыч иеипш дкапшьза дааибакит, нас, ихы аацәиган еита җааитит, – хамкәашакәа хцар, апшәмацәагы ргәы иалсуеит!» Нуцагы ус лхы аалыртысит ауп иара диҗампш-закәа, уи иаанагоз, уқәлар нас икахталакгы убап хәа акәын. Ачкәын ахыштәхәа даакәлеит, убри аамтаз иара ицәырттра дазыпшызшәа даеа зҗабк дныбжыацалан дкәашо ләыналхеит. «Ибасымхәази, – лхәеит Нуца лгәыла зҗаб лгәы ааибакны, – уи ицкәашарта боузом хәа! Уажәшьта азҗабцәа зегы ддыргәыҗаанза ицкәашалашт. Абри атыпҗа дшаакәтыз бара быбжыалар ауп». «Иаачҗа, – Нуца уажә иахагы лгәы хытхытуа даакәлеит, – уи цәгәала ирццакны дкәашөит, икәшәарагы ус имариам!» «Дыфратми, – Нуца ләыза знык ахәатәы лоугәышыазар дакәытцүазма, – уи азҗабцәа зегы ыраапсаны ақәара икәыршәу ацсызқәа реипш ихашхашуа ибирбап издыруа иакәзар! Ах, сара снапы ахыласкуа здыруатгы! Сара сөызцәа ақяғариацәа зегы ирымоу цыбышьо! Са сөызцәа шәышықәса рахь знык ауп ианиуа! Сара иалысхыз далысхит, уи насыпла убас деикәсыршөит, ипсы танатты сыхыз хәаны азы имжәуа! Ааи, ааи, сныс ихәароуп, сара уи сапсоуп!»

Ус уи ачкәын, хөык рақара азҗабцәа ицкәашахыан еипш, Нуца ләыза дналыцәхасын мчыла дныкәылгалейт. Урт кыраамта икәашон, даеа чкәынакгы дыбжыаларц далагейт,

аха ачкэын уи цьеи днаишьтрын. Нуца уи убас лгэы иахэаны дицкэашеит, убас диқэшэеит, ашьтахь даеазныкгы ла лхала дицкэашеит. Убаскангы цэгьала ипшзаны еицкэашеит, кыраамта иқэрыжыуамызт анапеинкьаџџа. «Ага бгыци ашьха бгыци, – ихэеит азэ дахьтэаз даарейгэырған, – ас кэашашьала еиқэшэо саагылазар цьара исымбац, иабеибацшааи ухэарауазеи!» «Аразкы! – лхэеит Нуца лфыза лкьатеиах цтэо урт днарыхэацшын, – аразкы еиқэнаршэеит акэымзар ас кэашашьала еиқэшэо аарцэы акэым, нарцэггы икамзар калап!»

Ауха, ачара ашьтахь, Нуца уи ачкэыни лгэыла згаби афнынза днаскьаргеит. Ианеипыртцуаз еица еиқэшэарц еибырхэеит, аха мчыбжык аатцаанза уи айбашьрахь ицхьан дыргеит.. Уинахыс уаха ихабар зхабару хэа акгы камлазеит..

Нуца лгэалашаэрақэа данаарылтц дџагыларц лкаруат дныкэтэеит, аха деилышшошэа лхы лбан, срылахар атцкыс лгэахэын, деитанышьталеит. Уи иаалыркьаны ас дызкыз лара лхатагы илыздыруамызт. «Ари азынраз ианакэым исыкэнакит, – лгэы интылхэааит лара деитанықэиан, – ма цхаррак калаанза сыпсы сызнагар. Ари асыхэаха гылагы-злагы рыргэамтца стахгышыам...»

Кама цшьаала лыпсы заны абартца дыџхалан дынкылцшит. Аха Нуца дшықэиац дықэиазшэа лбан, уаха лылафылымтит. Амала, ашэ абжы мыргацэакэа, цшьаала даахан иныдлыргэгэалеит, ацша кылшэшэан инеиуеит лгэахэын. «Уи уажэ лыгэқэа шааиласыз ала, ахьтагы лзацнатцар, нас егылзыкамтцеит ауп, – лгэы интылхэааит Кама абартца дахьықэгылаз. – Бара бжэйтэ уаџуп, Анцэа ауаа игэарцханы ианишоз бишеит, лакьакьак боур калома хэа хшылхыччоз. Икалап дгэыгэтахажьцэазар, цкьа халхыламцшзар, хлықэгэгьцэазар. Уи лықэрафы ауафы мыцхэы игэы пшаауеит, илымаз зеггы нтэахьеит рыцха. Шакафы дрылазарыда... Урт зеггы хьаан илзеизыкэкэалозар акэхап уажэы-уажэ. Лара уажэраанза илынмырцшкэа дааиуан, иагыараангы иахцэылтцэаххьеит, иахмырдырзакэа иагыараан гыырџала дтэахьеит...»

Кама уахь данзыѳнамла иќалтцагэышьѳоз, дналбааит еита аматцуртахь. Хьыкэыч уа дгьежы-гьежыуа алу еипш дыѳнан, аха илуаз-илхэоз акгы лгэы лзаќэкуамызт, лан-хэа иахьа иаалырќбан абас дахьеиташэаз гэнылгон. Уи илдыруан лара ус зны-зынла лхы даназынхалак дќэйтца, апсрахы зхы кыдызтцоз ауаѳ иеипш дшаатэоз, аха атаа-цаа азэы данылбалак, иаразнак даалтцуан, акгы хьаас илымазамызшэа, зегы лхы аарылган, мчылагы даа-пышэырчон. Аха иахьа ус лзыќамтцеит, иќалап иахьа апсцааха ќадыць лара лхатагы длызгэамтазакэа зынза дылцаааигэахазар, даалышьтцаазар. Иќалап лара лхата ус илтэхызтгы, уажэшьта ипыскуеи, наќ схы ыќэызгар, иахагы рыххатэыс, удаѳс сыгерыстар атќыс лгэахэызтгы. Уи ус ауп, зегы рхы рхылбаауеит, зегы лара деидаран рыхэда дыќэушэа лбоит...

– Дшыќэиац дыќэиоуп, – Камагы ашта иќэу асеипш лхы-лэы ќэашза дааѳналеит, – уаха ѳыртысгы ќалымтцац. Ашэ аартны сеитаѳналап схэан, аха исзымгэаѓит...

– Уи акгы лыхышам, аха... – Хьыкэыч лыпца лгэы зынза ицар хэа дшэан ѳаалтит, – арт ахьтаќэа иќалаз лымч карыпсеит. Уи шыта дхэарехэхеит, рыцца, лцаа ахьта азынкылазом, иаразнак лыбаѳќэа ирталоит. Амала, абрахь аматцуртахь дыиагазар акэын, ара амца дахэапшуа диазар иаха лгэы гэгэахон...

Хьыкэычгы илдыруан уи уажэшьта рацак шылзы-ќамтцоз, арахь лхатца аѳны дахьыќамыз зынза деилаганы даман. «Ма уи илаќта дтапшуазтгы иаха лгэы гэгэахозаргы здыруадаз, – уи изхэыцра уажэы-уажэы апырпырхэа амца лнаркуан Хьыкэыч – ара акэым, ана акэым, дахьамоу сеидру. Абна илоу ашэарах зегы иара иниртэоит, иара дымсааит. Уи ус ауп, аѳстаацаа иќэтэоуп, реица данутаху иара днытцаба дцоит...» Убасќан Хьыкэыч илызбеит Кама агэыларанза длышьтырц. Уа ма Арсана дќаларын, ма уи ичќэын Ахра дышпаќамларыз. Ма азнырца Алхас иалхэар мап икуамызт. Руазэ абранза дааиртэ иќалтцар, нас уи ишиалхэашаз лара илдыррын...

– Кама, – лхәеит Хьыкәыч аарла, лыбжьгы тыс-тысуа, арахь адәахьала лыҕелырғәғәон, аха дамхатцәыуар хәа дшәон, – Арсанараа ркынза бцароуп. Ма иара, ма ичкәын азәы абранза дааиртә иахәатәуп. Ипхәысгы даақәлааит зынза деилахамзар...

– Бзиоуп, – лхәан, Кама иаразнак дындәылкәеит. Убригә аоны дшындәылтцлак лан дахьылымбо знык дызнеир, лызхара дтцәыуарц лтахын. Ааи, ааи, уи убас дкыызкызуа знык дызтцәыуар, нас лгәы иаха идон, уа Арсанараа ркынза анеирагы акгы ахлыртцуамызт. – Аоны уртахуп хәа иасхәап...

– Ааи, ааи, нан, уда цсыхәа ыкам, умнеикәа умун хәа иахәа. Баргы арахь ирласны бхынхәы...

– Уажәытқәа саауеит. – Кама дыҕоны агәашә дынткәеит.

– Устқәагы быҕехәыбымжәан, нан, – Хьыкәыч уи иналышъталхәеит, – макьана цстбаратқәак камлацт. Цъара бныкәтцәраан бкахан акы набыхьыр ари акьатцәыраха, усқан исыжыртои бан анышә зфаша....

Кама усқан агәашә дтытцны дцахьан, Хьыкәыч илхәоз уи лкынза иабаназоз, ус лгәы иамукәа дцәажәон акәымзар. «Дшатцәы-шатцәуа аеырхаицш дгылоуп, – лгәы интылхәааит уи лыцха длышкклацшуа, – сынтәак ак хашькламхәкәа убри лтып дахзыкәтцар. Лгәы тамшькәа, лыцсы лфамтцәкәа...»

Кама знык ахәы данынхшәа, рацхәа дназыдгылаз атцла лхы надылцан, акыжыхәа атцәыуара дналагеит. Уи лызхара дантцәыуа леааикәылкын, уапстцәык асы хьшәашәа налфылшын, лылабжышқәагы аалрыцкәеит. Нас деилыхха даақәлеит, уажәраанза ихьухьууаз лыгәгы лылабжышқәа анца ацсы аагеит.

«Уи дхадынтцәалахьеит, – лхәеит Кама, лацхәа игылаз атцла уаҕпсык иеицш дацәажәозшәа, – лара лхы-лыцси ирыгыжны хара дшаҕөыз дхеит, дтыкәкәеит. Арахь хара хтәык лдыруандаз ма, макьана цъабаамзар бзабаа лцымлац. Ирызхандаз, иуаахандаз, цъара акы рхы азыркындаз... Лычкәын дшиҕөыз диҕын, уи ишьапы данықәгыла хара днахалагеит. Аха, хара азәгы акгы хзылмышәеит, уи арахь ихадылтцоз мацара акәызшәа иахтахыз... Мап, мап, уи ма-

кыана ацсра Анцэа илкэырхуп, уи макыана дхалагылазар ауп. Саргы акы сышпазтамлари, сшаалгалак рацха исоуа ацара ала лара лызныматэа кастоит. Ааи, ааи, лара лхата дымсааит убас касымтозар... Уимоу, мацк лшыапы дыкэгыло дыказар, лара даашьтыхны акалак ах дызгоит, адэкыанкэа дрытцасырцшуеит, лхата дрыларцшны, лнапы зкэылкуа, иаалгэацхо лзаасхэоит. Ааи, ааи афар ацыцбахэа иахьеилатэоу днаган ихааза кахуакгы лсыржэып. Уи урт данрылацшлак иагьа лгэы иазхап. Издыруада хара хтэык, цыара ихатцкару азэ дылбаргы, ускан лнапы ыргьежыуа, дикэшо, ихатцкы-ипсатцкы дцозар акэхап. Нас ахэылбьгеха ианыхышэашэарахалак, цшыаала автобус хнакэтэан аоныка хаап. Убаскан издыруада уи лцабааа мацзак, шэыцыара ишан хэтак сызшэар. Нас ишца, уи лцабааа зегы сзымшэаргы, аус злоу уи дышгэыгэтахмыжыуа лдырузааит, уи бзиа дшахбо, дшахтау, зегы хзыхшаз хан леицш хшылзыкоу, хани лареи шеилахамхуа, азэыкны ишахбо лдырузааит...»

Кама асы дылалан дахьнеиуаз уажэы-уажэы атэууара дакуан, аха лара лтэалагы лгэы лыргэгэон, уи макыана урт зегы ааилажытэкыан ацсра леалтарымызт хэа. Уажэы Арсана ифы днеины иалхэап ушзахэо аонынза ухазнеи хэа. Арсанеи уи ландуи егырт зегы ратцкыс даеакала еизыкан, уи сынтэатэи алцхынрак мчыбжык ах знык аоны данымнеиуаз ыказамызт, иара икэра акры ифахыан, аха, зегыакоуп, дахьынзанихыазгы иааицыушьяртэ дыгэгэан макыана, илатцатэкагы иара илеитцон, иаандакэагы иара ихикаауан, ацсреи абзареи дагмызт, ицкэынцэа акалак иаман, аитцыбза аоны дидкылашэа диман, аха убригь дзеиуаз иара ихатагы издыруамызт, аха Арсана ибон убритцэкагы акалак ах ихы шхаз.

Арсана дылбар издыруада иаха лыцсы талар. Ажэытэуаа дара-дара иаха еибырхэашагы рымоуп, азэы акы анихыуа егы ибараднеир, илатцэка хэшэушэа ибоит, насгы иахагы ргэы былугеит рымацара ианааизынхалак. Кама илгэалашэоит Арсанеи Нуцеи ашэшырафы иаатэаны ирхыргахыаз ианалацэажэоз шцыалшыоз, икалап уи лара лакэызтгы уи

аоыза апстазаара дзатцамгылозтгы, иаразнак азыблареипш дахэаеуан. Аха дара рхы ацэыргеит, рыламысгыы шыцкбаз, рыуаажэлар рфацхьа рхы цхастамтэкэа, азэ дымтикэа, азэ даамхэакэа иааит иахьанза. Кама ибзианы илгэалашэоит урт тьцпх ашэшьырафэы иахьтэаз аха кэыбан лкалт азна анырзаалгаз излацэажэоз ахтысқэа.

– Быцсынтцры кэыркэа лаха икэлааит! – ихэеит Арсана адунеи азна даалеигэыргьан. – Баатэа, дад, азэ играсуа азэы издырзам, рхэоит. Шэара аамта бзиаак шэалиааит, анцэа икнытэ, шэара ижэуа-шэхэо шэакэитуп уажэы. Хара ускан хгэы итаз хгэы итацсуан, хшьамхы иалаз – хшьамхы иалацсуан, иухэо-иууа шэазар акэын, изазар акэын, узкэызуаз уздырзомызт...

– Нас ишысхэоз сафэытцит, – Нуца уажэраанза ацэажэара дшафэыз мфашьо лажэа инацылцеит, – ускан ха хкны ани Темыр хэа зегы лажэхырца рзызуаз иакэын бригадирс иказ. Уи уаргы дуцрасқэахьан, аха ишхам уазымгеит, анцэа икынтэ. Уи ашьтахь иара ихата цсышьацэгьа иоугэышьеит, аха... Изхысхэаауа, Расидац рыцха лыпсы тыкэкэа аус луан, шыжьла даныфэагылалак афызэзэахатцэкьагы дахьзомызт, лхэыцкэа ахьмыхьк нарфэатцаны, дышзахэоз ататынртахь дзон. Арахь ма акры атнытцны илбандаз, рыцха. Фенак, ифылхыз ататын клатла еивтцарыцх иртэны илыман дшаауаз, амфэан хэбака цыра ахышэшэаны илыцэкапсеит лара рыцха, лара шэицэа. Уи лара илызхон, уахагы атахзамызт лырзразы. Ақытсовет акны длеины ацэгьа ихэеит апхэысеиба Расидац ахэынтқар имал далахэмаруеит, амфэа узанымсуа, икэлыртгаз ататын уахкьашаны укахауеит хэа. Уи ада ртахызма уртгы, ускан акыс азэ дыртицпхьаза аихабыра рахьтэ табуп хэа рархэон, ауаа рыцэгьа хэаны рырзра ататын еипш планс ирыдын. Ааи, ааи, уара ибзианы иумдыруеи, хара ататын шалахтцоз еипш, даргы ауаа алартцон, рыплан нарыгзар акэын. Апхэысеиба рыцха лхэычы мафэамхэакэа шытцэаатцэауаз днархыкэкэааны дрыманы идэыкэлеит. Аха амфэан дшэиит лара шэицэа, лара еитамхэа. «Сара, – лхэеит, – абас

схәычкәа шығатцәығатцәуаз гәнаҳала атәымцәара сганы стазырхо, уоны уцсра Анцәа икоумтдан». Дыпцхәысеибамзи гәықәха, лхәахьа назеит, уобразатцәык илытцеимкит Анцәагьы. Ашьтахь акыршықәсқәа нтакәкәа иантцы, ун дзыр-зыз ақалақь ахь нхара дыиасит, ицәа дтытцны, жәларык рыцстазаарақәа играгәаны дыштәаз, ицшәмапцхәыси иарей дәығбала дгьыл харак ахь ныкәара ишцоз, мѳабжара инейхан еипш иааикәшәан, уасиаткгьы изымхәакәа ицсы наихшәеит. Лшья кәапеила илтон рыццәа ацхәысеиба убри даханхазтгьы, аха, зегьакоуп, ицсышья цәгьахеит, лара лтәы назеит... Аҳақгьы ыкәзаап, рыццәа... айба икәакәр ызуам рымхәеи...

Кама дахьгылаз днелилууааит усқан. Ишпыкәу ауаа шеибатиуаз, ишпыкәу азәи-азәи рыцәгьа шеибәхәоз, изхибаркьоз. Ирзеифымшоз?! Избан ацхәысеиба рыццәа лхәычкәа днарцырганы дызкыладырызыз? Нас ирыцсыхәахеи ахәычкәа, амлеи ахьтәи иамгазеи?..

– Бара абзиара збаша, – Арсана еакы игәалашәан дналагеит, – ахәсатцәкьа рыцәгьа хәаны изырзуаз закәтцмыхәхәаркәаз нас бара базхәыц. Ауафы ддагьхарц, дмацхарц далагар дышпакалои? Нанашь рыццәа илахьынцдахаз бымдыруеи? Ашшьябжьонк рыбжьара арашәара дшафыз даапсан, днатәеит, рыццәа. Амра лхы кылнатцәо иалагазар акәхап, ацхәыс лакәым, ахатца ихлахатц гьежьюеит кәыркәа ашоура агәыхәтцәаз. Убасқан, уи дгәазтаз абригадир Хьрыцс, ажәлар аколхоз мхакны ианыхандеиуаз, лара аенышьябжьон дказза агьара дықәжьын, шәызфәу зегьы башоуп, хаззыхандеиуа хәа егыкәам хәа лхәазшәа, лажәа еитарсны аихабыра рахь икылигеит. Уи араион акынтәи иаарышьтыз ауаа дрыман ишнеиуаз, ани абригадир ифызцәа цәгьахәащәақәаки иарей ашәшьыра иахьытатәаз акынтәи фәтит: «Аенышьябжьон бәага бхарззала пшакьырсра бцома?!» хәа. «Ааит, уара зынза сгәатца утапшыр утахума, арахь азы саған утәоупеи, уара алапынцәа икылкьаз!» – лхәан, ләага рыхханы ихы дласын, ицәны илаган илкалыжыт. Иаргьы ақәчышь еипш дапақьпақьит, аха

уаха акгыы илимшазт уа иеааитдихит. Апчхэыс рыцха усгыы-усгыы ддырзуан, уаха лхабар-зхабару хэа егымаафит, ахаан лэы маахэуа дхыртцагэышьеит рыцха.

Кама абарткэа зегыы шейдылхэыцлоз Арсана игэашэ даадгылеит. Рацхэа лақэак аахышьышынын рэаархеит, аха ашьыжь атаацэа аоны аонытқка акрыфара иафызар акэхарын, урт рыдтца рзымгэагэит.

– Арсана, – лхэан, лыбжыы аарла иаатылгеит Кама, аха уахынтэи бжыы хэа акгыы анылмаха, – Арсана, – лхэеит уажэ иаха лыбжыы аахтцаны.

Ус, ашэ аатын, иара даадэылтцит. Акрыфара дафызар акэхарын, инапы иаразнак зык нахьиршан, лара дахыгылаз агэашэ ахь дыццакны иеааихеит. «Ари макыана ишьамхгыы гэгэоуп, – лхэеит гэаныла Кама, уи дыццакны дахыааиуаз днеизыцшыны, – дкэаруеит!» – ус гэаныла иахыламхэаэз цэгыарак атцазшэа даацэыпхашыан, лқышыггы днацхаит.

– Бзиала баабеит, бмааиуеи арахь? – Арсана агэашэ ааиртырц агэаргэал нылиршэеит, аха лара сыццакуеит анылхэа, ицыашыаны еааитит. – Икалеи, бзиароу?

– Иагьбзиарацэам, – лхэеит Кама, уаха даеакала хэашыа лзамтазт. – Аонынза шэхазнеир хтахын... иауазар иаарласны...

– Уажэытцэка сбышьталоит, дад, – ихэан, икыае ишэхаирцарц азы акэхарын аоныка дыццакны ифынеихеит.

– Ачкэынцэагыы азэыр дыказар днеиуандаз...

– Хнеиуеит, дад, хнеиуеит, – ихэан, бзиарак ишазхэамыз идырын, иахагыы иааирццакит.

Кама урт дырзымпшыкэа лышьтахыка дхынхэны дыццакы-ццакуа лэаалхеит. «Урт иаха еибырхэаша рымоуп», – лхэан гэаныла уи лхы лықэыршэны дахыауаз. – Нану уи данылбалак лара лзы уи аены мшацуп. Уи дырны ауп сангыы арахь сэаалышьтыз. Избанзар урт зхаану рацэоуп, акыр збахыоу, акыр захахыоу еидызкылоггы рацэазар акэап. Аха иара макыана ацакыаш хахэык алшэараха имч ааилымшэац. Сылацэа анаахт дшызбац дыкоуп лхэалоит дахыхэмарны нанду».

Кама итцеггы дыццакыр лтахын, аха лыпсы лгэы икы-лахан уаха дашьтуамызт. Ус данынапш, ргэылара Кэастараа рфэы ахэаса шэтны ажэван иалакнахаушэа алфа хэхэаза ифеиуан, Кама ак аалгэалашэан, даапшыэрччеит. Уи итцеггы даныхэычыз акэын, абас ф-класск ркны дтэазар каларын, уи ичкэын Ардашьыли лареи ашкол акынтэи ишаауаз (атдыхэтэан иара акалакъ школ ахь дыиарган, уажэггы уа дтоуп), тырас еимфырха хэхэмарып рхэан, ағдара инылалеит. Ускан атыраскэаггы фыц ианфытцхахоз акэын, икат-като игылан. Ардашьыл ицыба дынтасны, чак хэычык аатиган, ршьапы инытцакны, рцыккара дналагеит. Нас рымахэқэа рыцқэа хэычык-хэычык аарзынижкын иаа-фийккэеит. «Уажэшьта абарт акака рылаххуеит, – ихэеит иара иеаарзажэны, уи илирбар итахын лара дахыызгабыз азы пату шлыкэйтцоз, убри азы лара рацхья илтахыз алылхыр акэын, – бнапы зкэыбкуа ба ибтэуп!» Устцэкьюу, – лхэеит ларггы азгаб наза леипш леаарцагбан, – ус анакэха, абри реиха игэгэоуп! Абри сара истэызааит!» «Азамана, ибтэызааит, – ихэеит иарггы дакэшахатхан, амала, хынтэ еиефархоит, насггы ак ықэымтцакэа хзыхэмаруам... Ус иаха еигьуп, халанахалоит!» «Ишутаху, – ларггы дшақэшахатхаз ирдыруа артцафы иацхьадгылоушэалнапкэа налывалыцсеит, – уара уоуп халазгалаз, уара изба». «Ус анакэха, бзырфла, – Ардашьыл арахь атырасрахь илалаанзаггы иихэашаз збаны иман, аха уажэы лара лацхья дгылатцэкбан ахэара аниқэ-шэа иааицэымыгхеит, ихы-ифгы кцпшьхан, иуарцеиуа иааибакит акэты аикеипш. Аха, зегьякоуп, уажэшьта ихэар акэын, избанзар ларггы леырзажэны деикэлымхaha дзырфла дгылан.

– Амала, ибгэампцозар иаразнак саанкыл, сарггы сгэаазом, барггы бымгэаан... – Лара лхы аалырцысит сгэаазом хэа аанарго. – Актэи афэы са сияаир баргба замфа сыгэзуеит, – абри егыхэеит, зынза апцзы икэнацэазшэа ибеит, иахаггы ицэеи-ижы амца факкэеит, изгэамтазакэа афархьмцеипш дааибакит, аха нас уи дызлашэаз амца дабылзар хэа дшэазшэа лара (уи дгызмалымзи, ачкэын дыз-

ташээз иаразнак еилылкааит!) лхы-лҕы мацзак аччапшь аакәлырххит, сгәаазом сара ари азы, уаха акыр ухәар утахызар иаццала хәа аанарго, – бара биааирггы убас... – Ачкәын азмыжь ихы аалигазшәа ицсыц ааифигеит абри хәаны даналга, аха лара лкытцсыт мыргазакаә лгылашьала, егырт афбатәи ахцатәи раан иаиааиуа икайтцшаз еилылкаар шылтахыз аныцшуан лхы-лҕы гызмал. – Афбатәи иаиааиуа, арма замәа игәзуеит! – Ачкәын уи анихәа, мацк ицсы ааифигеит, ларггы лкышәкәа рҕы лыччапшь даәа мацк иаалырхааит. Ахцатәи, – ихәеит ачкәын, ибжьггы аатцыс-тцысит, уи иаха ахәара цәгызар акәхарын, аха, зегякоуп, саналага изгәагып ихәазар акәхап, игәагыт ачкәын, – акышәкәа игәзуеит!»

Ачкәын уи хәаны данаалга, Кама лхы-лҕы уажыгы лыччапшь ыкәу-икәму еиликаарц итахын, аха ихы дфохан лҕацшра изымгәагыт. Амала, излеихәаз, излеигәагыз иара ихатаггы ицьеишьон.

«Иахуркьацәеит – лхәеит Кама азныказ даaikәашәан, – амала, ус ианузба, уара уиааир – иухәаз катца, са сиааир – ишыстаху! Избанзар, са сызгабуп, саниааи, са стәы иагароуп!»

«Ибзиоуп, – ихәеит ачкәын, ицсггы ааигеит уи зынза дшымгәааз анеликаа, – халагап! «Иафырха, – Кама лтырас хәычы налырххеит иара иахь. Иарггы ажы ахыр хәа дшәошәа цшьаала инафирхеит. – Ицеггы уамыхар акгы цтәазом, уаха!»

«Анцәа сырманшәал, – даапышәырччеит ачкәын, нас аеы агәра анафарықшо еипш, иаргга нап ааиртрысит, – ба бтәы цтәеит, – ихәеит иара даагәырған, – абар цка иахькаршәу!»

Аха Кама усқан акгы лымхәазеит, амала, ишибоз мацк даакапшьхеит, дагьяакәыпсычхаит. Нас лҕы налырхәын лзамәа наимтцалкит, ицеггы данхәычыз, даныркәабоз лыла асапын талар хәа дшәаны лылацәакәа шхылфоз еипш иаахылфан. Аха ачкәын цытраамтак анеира изымгәагыт, дшьахитхан дадырсызшәа дахьгылац дгылан. «Уа утәы

иакит, – лхәеит лара лылацәа шыхџаз, – иухәаз ирласны ианынауымызга, настәи алам!»

Убасқан ачкәын инапқәагы ишыапқәагы ҫахәаны изкыз акы иааунажызышәа ибеит, нас дналыдыххылан ларҫа замџа атәах аахиргеит. Уи аҫамч абжәеипш ауп ишгаз, Камагы азәы иахазар хәа даапқашъеит, амџахыгы днацшит, аха уаџ дьиасуамызт. Нас лылақәа аахылтит, аха иара диҫампшзакәа атырас еиҫырхақәа ахышыҫтаз ашыац аҫы днеин еакы аарылылхит.

«Уажәшыҫта иҫаибарбап, – лхәеит лара еитах уи иапқха атырас еиҫырха иара иахь иналырхан, уажәы хымпада лара дышиааитцәкьоз агәра лгон, – утырас ац ҫазамкәа ауп ишыҫнаркьо!»

«Бгәы бамжбааит, – ачкәынгы ахчат еипш игәы ихааза ак шықәыз мџашыџ аччара даҫын, – сара иахья сарҫа шыап ала сгылеит!»

«Иаабап, – лхәан, Кама уажәы рапқха атырасқәа рыпқәа анааиҫадыршә лара иртрысны дахеит. Уи акәхеит, ачкәын итәы ац наҫкьан, икәалкәало аҫанц амжәабгь ишахьынхало еипш иахьынхалеит. – Рапқха угәырҫацәеит, ус ауп ишадыруа. Рапқха итқьаз аеыџ иахьыз умдыруеи?! Уажәшыҫта ухы уаахи арахь, – лхәан, ачкәын ихы данааха, длыгәзуаз цышыа дшыпшыз, лнацәкьыс хәыцқәа ааиҫа-лыршәын, ашыацхәеипш, ианаатлырқха, аҫыгәхәа ихы днықәсит. – Уи акы, – лхәеит акыркырхәа дааччан. – Уажәшыҫта еа тыраск шытыхны уҫааха!»

Ари ахпатәи акәын, насгы дара уаха ихәмарзомызт, ачкәын уажәы диааиргы итахын, датцахаргы итахын. Аџбагы игәы тыпсаауа акәын дшырзықаз. Диааир – лқьышәкәа игәзыр акәын, датцахар – ихы агәта лнацәкьара хәыцқәа рыла аҫыгә аақәлыргон. Иҫалалакгы ихәан, ачкәын атырас еимҫапақәа ак аарылихын, лара лахь инаирх-хеит. Ианааимҫадырхха, уи акәхеит, Кама лтәы ац наҫшәеит. Ларгы уи деигәырҫазшәа акыркырхәа дааччеит, нас ииашатқьан, сугәзуазар сыгәзы хәа лхәарц лтахызшәа иара мацк дааизааигәахеит. Иаргы лара лахь днеихон еипш,

акыркырхэа деитааччан, днаидкбан лфыналхеит, «абыста хэычны ашэ дуны, абыста хэычны ашэ дуны!» – хэа ашэаны ихэо атырасра днылкбан, амфаду шыказ дцон. Ачкэынгы икаитцоз, апхыз хаа агэтан ицэырхан иаапшыз азэ иеипш, ихы дазгэаан уи дналышьталеит.

Кама дышзахэоз даауан афныка. Уи знык афны дыз-неир, знык ланду ллакта дынтацшыр, есымшеипш, ирхаан даалфаччар, нас убринахыс ланду лгэы италккэоз зегы дааркфатцрызшэа, арскафык илаазахьоу ахэычкэа, атаацэа, имырцэакэа иахьауажэраанза иаалгоз ахэыштаара, иара агба иафызоу афнра ду, арт зегы ркажьра, назаза рызхьамцшра дахьхэуазшэа лбон. Избанзар уи зны-зынла ахэычкэа ргэы лыман, ахэычкэа ирхэоз зегы рыцылхэон, дара сырччоит, дара иргэапхоит хэа икартцозгы рыцкэлтцарц даналагоз ыкан. Кама илдыруан уи абни дара еихарак ирзааигэаз, ирыцхэмаруаз, ирхэоз рыцызхэоз лхэычгэы, лара Нуца ацсра лтаххеит хэа иара ишамуаз, иара макьана аешыкэнархоз. Икалап уи акэзаргы иахьауажэраанзагы даазгоз, иара ахэычкэа катышэато адэы иахьыкэыз бзиа иахьабоз, иоуа изрышьтамлозаргы, гэаныла икартцоз зегы ахьрыцкэанатцоз, зны-зынлагы ифыр ифузтгы, ицар ицозтгы, урт икэалкэало ишрышьтаз, иажэхьаз, аамта иархэарехьаз ацэеижьы, абафи, ражэра рхаштны, цьарак измыртэоз, измыргылоз, чкэынра шыак рыланатцозтгы. Ааи, ааи, агэы иалымшо акы ыкамзаап, иаатаххар ахшыф аткыс иаиааины, ауафы дшажэыз, уи уажэшьта уаха шилымшо, дынцэытцаххны дкахар – дышзымгыло, абырг – амахэ фгыр дшафызоу, ацстазаарафы цша шэышэык насыр даналкьо изымдыруа дканатцоит. Ус иаха еигьуп, ус иаха инахоит ифэхэара. Иара уатцэы, аха, иаапкыр уатцэашьтахь, мамзаргы иуанашьтахь хэа дыззыцшу, бжьы-шьхак рынхытц ихароушэа, макьана иара инимтцыц цстазаара дук бжьоушэа инарбоит. Ах, агэы, иаатаххар иалшақэозеи ухэарауеи, ах, агэы, ах, агэы, ауафы ихытцэкьа ихазырштыр зылшо адунеи афы иара акэымзар даеак ыкам...

Кама афны данааи рацхьа аматцурта дныфналеит. Лангы дкэыкэмашэыкэмаха, илхэо-илуа дакэымшэо дыфнан,

Кама данылба лгэы аагэгэахан, ларггы устдэка дшэакъаны дшыкоу лылмырбарц леаакалтцеит. Аха, зегьакакэын, уи ал-
фачышэ еипш агэыткъара лхы-лэы икэын.

– Баама, нан, ибыхша сара исыхааит, – лыпца илхэа-
рызеишь хэа дналфадшит. – Аоны идэылтцаанза азэыр
дыббагэышьама?

– Ааи, ди, иаауеит, – Кама убас лыпси-лыпси еивталон,
уаха акггы лзацымтцеит. Нас леанааикэылк, днатцааит: –
Нану деигу деицэоу, уаха доунамышьтзеи?

– Дшыкац дыкоуп, – уи итцеггы деицэаахэхан, уимоу
уажэшьта ацэажэараггы лцэыуадафхахэхан, аха Кама иа-
разнак ус лахэан лгэы талшыырц лтахымхеит. Пытк лыпсы
ааиталкыр, лхы-лгэы атыц афы иааир, нас илалхэашт, уахь
дхалаанзаггы лгэы лыргэгэон, ауафы дызкэымшэо егьыкам,
aira зшаз ацсраггы ишеит, уи хара есымшаггы дхамазарц
хтахын, аха хазшаз ус игэацхеит. Насггы лара лыкэра
лфахэеит, рыцца, цэбаамзар бзабаа дук лымбацт, аха,
зегьакоуп, егырт лашьцэа рылымкаа адунеи дыкэымзи,
лылакэа маапшуази. Убригь акыр иацсами, хэгеимшхара
лара дрытнымхазтггы, урт рызбахэ зхэара уафы дкамлар
камлози. Ларггы зынза ус адамра хыла дастдэкартэ ды-
кам, жэларык лматацэа дышшэылагылоу, шэара ахьхэа-
ацэцэахэа шэшеилоу лымбеи. Убас лгэы зыргэгэаша пытк
анлалхэалак, нас ларггы зынза лыгешцалтари, азныказ
даакыпшэыпырггы, ланду рыцца уаха цсыхэа шлымам
лбарггы, нас убри агэырфаггы данаалароуп, ишцалури.
Егырт ахэыцкэаггы атцэуара иалагашт, аха урт иаха
рыжьжьара маиоуп. «Ари даеакала дыкоуп, – Хыкэыц
лыпца дналызхэыцит, – амацггы адуггы иаразнак лгэы
иасуеит. Нас атцэуара далагарггы дгэыгэаанза дакэытцзом,
ускан уафыбызшэаггы зынза иллырхэзом. Дургэыбыгырц
уалагарггы иахаггы дафэапкны дтцэуоит.. Ааи, гэышьа,
уи лтцэуара апынтца ашьара иафэзоуп, уи ицаша цаанза
ишузнымкыло еипш, лызхара дтцэуан лгэы лкычаанза
дузынкылазом. Сзыцэшэо, дыштцэыуо дысцэалахар хэа ауп,
лаб икылазышаггы дахьцаз уаха дкылымсит. Ус схэомызт,

аха уирхэацэоит, уаха хыншьалара имоуит, есымша шэа-рыцароу цыишьоит, иара ашьа дшаёоу иан дыцсит хэа ашэацьхэаф динтаны, адырфачены ишэақь ихэда ихшьны, дмагамаго ашта дааталар ишцакало? Уи игэырфча сагеит сара, иара акгы усс имазам... Агэыла иихэарызеи, ауа иихэарызеи, дара ирхэарызеи, ирыгузеи, ирыбзоузеи хэа зегы сышрышьтаз сырхыцсааит. Сагырзымхеит... Санхэа рыцхагы дхеит, дыцсит, гэы бзиақ лызтан хэа уажэраанза дызлааиз цыашьатэуп. Аха абыржэ знық дхаламхандаз, сынтэак хэычық ххы хэхэақон, хапсы ааифаагон...»

– Сара акэасқяхь схалоит, – лхэан, Кама лфыналхеит, аха Хыкэыч дналыхызан, даанылкылеит.

– Уи уажэы дыцэоуп, былкэатц, лыпсы ааифылгааит. Нас даацшыр ххалан арахь дылбаагап. Ауафы иаалыркбан ус ацэара аниаххо ыкоуп, ааи, ааи, дынтахан дыцэоит... Уи иацэшэатэым... «Згаб кадыць, иахьа иакэымкэа аоны данаанхоз иақэшэеит, ма ашкол дагазтгы иаха еигьымзи. Лгэы цар хэа сшэоит, сара икамлаша. Ари дхэычым-дмычым, дызжап хэа уалагаргы дужьом, зегы еилылкаауеит, зегы кыллыршэшэауеит...»

– Бзиоуп, аха... – Кама лгэы иауамызт ланду ллакта дынтамыцшыр, аха лан ас ианамалк, леаанылкылеит. Зегьакоуп, лгэы иаха-иаха итыцсауан, уажэы-уажэы итызшьаашаз ак лахар хэа дшэон. Уи ма акэасқьа абартақынтэи ахышэ дынцэытыцшыр лтахын, издыруада, издыруада, даакэтэазар, зық лтахызар, дахэазар, аха илымтцазыргыло хэа уаф дкамлазар...

– Бара ара быказ, сара дгэатан саауеит, хаицнеир дфыхар хэа сшэоит... – Хыкэыч ашэ ныдылтан, акэасқьа абартацхь лфыналхеит. Абартаца данықэла, ахатца гэыжэлацэгьа ихапыц абжьеипш, аффа ахгеит. «Уаргы шыта уажэит, – лхэеит гэаныла Хыкэыч ркэасқьафны азы, – ма ашьақакэа псахзар акэын, анышэ иахытцаз иафеит. Ауафы ацэгьеи абзиеи зегы дрықэгэыгуазар ауп, агэыркьхэа шыоук аақэлан иазышьтымхкэа инеизкэығыр хапхамшьеи... Ма абна халатэамындаз, ма аматэахэ хамамындаз... Ус ухэар

дуеисуеит, бара атларкэыкэ еипш акы банамысуа бхы быхьеуеит хэа... Уи сара исхэо зеггы атцэы иахеитцоит, аха иxy далцшыр, ибара дыкоуп изеипшроу...»

Хьыкэыч ахышэ иадыз агэышэқэа адэахьала иаа-лыртын дныфнацшит. Уахьынтэи Нуца лыхэда абжыы ишакэым иаафуан. «Лыцсы еизылгома, рыцца? – лхэан, ашэ аартны дныфнашылеит, аха уи ацэагы далымтцит, да-гьымқэацеит. – Даасырпшып хэа сыкоуп, изури, далысхыр иаха еигьзар... Лфы неихыпцхьан акы лхэар иаха лшыра дықэлозар. Ас дынтахан иаразнак дышпацэеи?»

– Ди, баапши, ди, – цшыаала лхы лнапы нақэылкит, лшоура лшэошэа. Аха Нуца аарлақэа лыблақэа анаахылт, азатцакэнтэ азэы исахьа агага анубо еипш, лтаца днал-цацшит. Нас еита лылацэа неикэылыцсеит. Аха лгэы акэыш-ра иланахэазар акэхап лтаца дшылхагылаз, ажэақэак шла-хэатэыз, зынза лгэы шышьттэымыз, лфы ааихлырпцхьан аарла-цаалтит:

– Нан, шэымшэан, са сыда хьааа шэмоуааит, – деи-тантахаит уаха акгы лзымхэо. Нас лызнапык аарла иаашьтылхын ахыза инықэылтцеит. Аха ицсадаза, шыа-кэарак аламкэа иказ лхы-лфы инықэылшырыц акэын ил-тахыз, илзышьтымхит акэымзар. Нас еитах лқышэқэа ааихлырпцхеит, даца ажэақэак лхэарц шылтахыз фашьо-мызт, аха лыцсыц ааизганы излалхэашаз ахауа лызхомызт, акэара иқэыршэу, ашабара иафэу апсыз еипш, ахауа мацара алагацагара акэын дызфыз.

«Бара шэиыцэа, – лхэеит гэаныла Хьыкэыч, лылабжыш хақэкаала атцэыуара дахьафыз, – бычкэынтцэкьа дыбхагы-ламкэа ацзеигара бафуп. Бара бцьабаа хара ахаангыы ихазшэомызт, аха убритцэкьа хмыхьыр акэын... Бара ауа-фы цсылман, бара зеггы бкэалкэало бышхашьтаз, зеггы бышхазьызауаз, зеггы хаштыбуауаз иахыпсааз... Бара ченак шыыбжьаанза зхы нықэтцаны зыпсы зымшьацыз... Бара абри афна змырзыз, аныхеипш аматц зуаз... Хэычы қадьцькэа цьара ршыапы нкыдсылар, дак злыпсауаз. Бара ала баарцазшэа бзиара наза зымбаз, бара иззеитамхэаз...»

Хыкэыч ланхэа дахьылхагылаз гэаныла амыткэма-хэара дафын, лылабжышқэа хакэкаала илеиуан, аха лыбжы тымцакэа мчыла лееихагэаны акэын дыштэыуоз. «Арсанагы дышпакыдцэалеи, – гэаныла убригы днаизгэааит, – ма убри днаифацшыр лгэы амбаауази. Уии лареи даеакалашэа еизықан, агэылацэа азэы дилалтцомызт... Уафы димба, уафы димаха, изкэылкыз закэызеи, сара хса...»

Нуца аарла даахэыцымыцит. Уи лылацэагы хылтырц лтахын, аха еимацабызшэа рыхтратцэкагы лылшомызт, арахь лгэы иаха-иаха итыпсауан, итцаакэкаалон. Ус илу-лакгы деитэацэажэит.

– Ахэычкэа арахь иаашэмышьтын, нан...

– Бара рыцэа, бара егызкэымыз, – Хыкэыч лыгелызынмыкылакэа иналфэытцэеит. Уи уажэшьта егышылзыкамтцоз лдыруан, аха астэка дыхэнатцэап хэа дыкамызт.

Ус агэашэ ахь алашыбжыкэа геит. Хыкэыч ашэ нывтц-раан данынапш, Арсана ичкэыни иареи ццакы-ццакуа ашта иааталеит. «Уара лыла уамбозаргы, зегякоуп, лгэы уеилнакаауеит, – лхэеит гэаныла Хыкэыч урт анылба мачзак лыпсы аалылалан, – лыпсы уахэзеит, Анцэа дхамазар... Ианамузах, ма иахьак, лычкэын дшылхагылоу... Убри акгы разкыс илмоур дрыцэаами шэикэагэ... Дидын-тэалахэеитеи...»

– Икалеи, Хыкэыч, бзиароума?.. – уи уажэшьта ишыбзиарамгы ибон, аха уаха даеакала изцэырымгеит. Уаха изымгэагыт уи ажэа ахэара «гэакроума, пстбароума?» Икалапуи ажэауртргэыпнатэахэазтгы, анкэауажэы-уажэы ирфэытцакызтгы, убри азы ргэы цэнахэхахэазтгы, уажэгы игэагыны ирзымхэозтгы. Икалап Арсана ифнатакара пату зкэитцоз ари афнатафэы икатцэкоу еиликаанза уаха даеакала атцаашэа, афеихыхшыа дакэымшэазар...

– Ди иаалыркэан деиташэеит, зынза хгэы итазамкэа, хшакаымгэыгзоз. Арахь лычкэынгы дабрагызшэа абна иееитеит... Ишцааури, иахэшьтуада уахь? Ма лыпсы дахьымзоз. Хагеимшхара, аибашьрахь дыкоушэа, дылхагылазамкэа...

– Ҳаи, ҳалшыйт, ҳалшыйтдәкьеит! Ас иаалыркъан азэы ибахьоума, азэи иахахьоума! Уи иахь ачкэын ддэықэхамтцои, уи идыруеит ишэарыцартақәа. Уца, абаапс, ушзахәо, шака иузырццакуа.

Арсана ашә аартны дныфналеит. Аха Нуца дшықәиац дықәиоуп, уаҳа азэы даныфнало, азэы дандэылтцуа хәа акгы лызгәатазомызт. Икалап урт рыбжькәа лаҳауазтгы, лгәы иқәыфуазтгы, аха лара драцәажәртә, лҕы еихлырыпхьартә дыкагәышьамызт. Лымчкәа зегы лылшәшәахьан, рыцҳа, апсрахы лхы нкыдылтцахьан...

– Нуца, – цшьаала дналхагылеит Арсана, – аха уи ибжы лмаҳаит, лыцсыпгы иаҳа-иаҳа ирлас-ырласны илалга-фалгон. – Нуца, баапши, баасыхәапши, Арсана сами, – лнапы цшьаала инапы нақәйтцеит. Убасқан, аарла лылацәақәа аахылтын, цытрак ус дйәапшуан, нас деилылказар акәхап, лхы-лҕы аарла иубартә ччапшык ныкәлеит. Арсана данылба ишлылымшозгы диеигәырҕеит, рыцҳа, лычкэын ашә даахытцызшә...

– Уцәа иалашәама? – лхәеит уи аарла иуаҳартә. Аха Арсанагы Хьыкәычгы ираҳаит уи илхәаз, Хьыкәыч лгәы аатгәырҕәаит уи ацәажәара шлылшаз анылба.

«Издыруада лыцсы дахьзаргы, – лхатца днаизхәыцит инабжьаршәны, аха уи убри акара дизгәаан дықан, иапхьан гәаныла, ижы сымазар исфон абыржәы лхәеит, – апсра, аитапсра, ажәлар қызықызуа ашта ишықәу, ишәақь ихәда ихарззала ашта дааталар. Ихы итәшәааит сара дыс-ныхәаанза...»

– Адырра сыртеит. Нуцахеит, зегы хгәаҳеанзамкәа изқәыбкыз закәызеи? Ус бааиташәазаргы бгылап, аҳаҳаи, бгәы бмышьтын, ауафы дызнымиио акгы ыкам. Барей сарей ханыцсышаз, иаҳа аамта аныцәгьаз хмыцсыкәа ханхеит, ҳацьбал ҳахыцеит. Уажәшьта ус аламала ҳәеиахтар калома апсцәаҳажә. Ааи, ааи, аман ҳаибархәароуп иарей ҳарей!

– Иабатәи цсроу, макьана Анцәа илкәырхааит, – Хьыкәыч Арсана ақәардә ааган инаимталыргылан, ларгы днеины акаруат атдыхәан Нуца дналәапшуа дныкәтәеит. Уи

уажэшьта мацк лгэы аагэгэахеит изыхкьаз лара лхатагы илзымдырзо.

– Азы, – феалтит Нуца лыбжы ахразага икылсуазшэа итцагаза, аарла иуахартэ, – сҕажэкуеит.

Убаскан Кама ашэ аартны даафналеит. Хьыкэыч игеалтеит уи атэууара дшафыз, лылацеақэа қацшьза итчааны икан.

– Бнеины азы аагишь, нан, – уи лхы налыкэылкын налызфылтит. Аха, зегьакоуп, уи арахь даалышьтыр лта-хымызт макьана. Нас уи аматурта афынтэи азы лыман дхалаанза дахылышьтышаз лызбеит. – Нанашьраа ркынза бцароуп, нан. Антицеи лареи еиманы, иааиааит. Цьара гылацхэыск дыказамкэа... «Ахэхацеагы хмоур цхашьароуп, лара шэиыцеа зынза илытцақкит. Уи уажэшьта икалтцараха, хазтахым, цегьарак хақэшэандаз хэа икоу икаимтцааит... Лцеи лыбафи хадзылахьан, луа-лтахы азэы лыуасиад иахэаха лмоукэа дышцахэнатцеи».

– Аоны икамзар? – Камагы уажэшьта лымч лылыкэ-кэаны дыкан, арахь шыжьбаахыс еиматэаны атэууара дафын.

– Икамкэа иабацо, иахызауазма?! Уаф дбымбар, Адицараахь быр. Ма уиазэкгы дхамазар. Лхахэ ылымхуазар...

Кама дыщакы-ццакуа агэашэ деитаныткьеит. Уи уажэы дахьцоз иаха имардарран, рацхьа амтэышэ еипш ифашьтыз ахэы харак дхалар акэын, нас амфахэаста хлагьаран ицон, иааихтэаны ирласны днеиуан. Уи уажэшьта атэууарагы лылшомызт, лылагырзқэагы иахьа шыжьбаахыс атэууара дахьафыз интэахьан. Знык урт агылахақэа рфеи днеины ирызлахаар, нас даахынхэны афныка даауан, уинахыс азэымзаразэггы дишьталомызт, лангы дылзымхэыцкэа днеины Нуца лкаруат аханы днатэоит, уахагы дагьдэылтцуам. Шыжьбаахыс дшышақь-шақьоз ланду лыдтэалахатцэкагы лмоуит, цьара уасиад ажэак лалхаарц лтахызаргы дыбналазшэа. Лабгы усгы дыкам, егырт ахэыцкэа лан уахь иналышьтуам, ларгы агылацеа

дыџуа дрылоуп. Арахъ илбоит акгы шылзыкамтцо, аха лыдтэалахатџьа лмоуц. Дара агэылацэаггы уажэы-уажэы ишааиуаз, уажэы иаџа ианыртахыз итџабейт. Лара дрылалан еизылгар акэхеит. Аџнынза шэнеи хэа ауп илхэо, уаџа акгы ацылтџазом, санду дгэаџуейт, апсхыхразы дыџэуп лхэарггы камло, аха убритџьаггы лызлыдкылом макьана урт рыкны игэаџны, лџы иџагзаны илызхэом, лгэаџы ус шыџа акгы шылзыкамтцо шылдыруаггы, уи ус амыџхэ лхы агэра аналыргалак дџэыуарцггы лџаххоит, аха лылаџырз аазом. «Сгэы цэымсахама, – лхэейт гэаныла лара, ахэыџ иеипшггы лхы дназгэаауейт, – санду рыџџа мышктэй алабжыш даџсамкэа дыџоума?.. Нас лыбз днаџџаит, лгэы иџалкыз арахъ иламхаџэазшэа. Ауаџы ипсы шџоу дыртџэыуома, сара рыџџа... уи шџасым, ишыџамло лара лхџаџаггы шаџантэ илхэо сахахьоузеи. «Ауаџы игэы гэџэазароуп, аџэџа алаџџа ушынџаџшлак иаразнак апхын кэеипш еимоумџэароуп». Икалап лара абри аџара даазгазггы абас лгэы ахыџгэџаз акэызџггы. Икалап урт агэырџаџэа зеггы анылзеилалалак лыџерылымџозџггы, абзиара дазхэыџуазџггы. Ааи, ааи, лыџкэын дизхэыџуазџггы, лџаџа, лара лмаџаџэа. Уи дџынхадюма, сеидру, лгэы ззыбааша, лгэы џазџаша, лгэы зырџгэџаша уаџы длымамкэа. Лара илхэан еипш лыџьраџэара гэџэоуп, лџэыуарџаггы реибџаџашам. Лахэшьаџаџэа, урт рыџхэса, рмаџаџэа, лабхэындџэа рыхшара, урт рџызџэа, дызлатэоу, иаалрыххьоу лгэылаџэа, лџыџа. Урт рџкны лшьапкэа даннанаџоз џсреи бзареи даџымхаџ, зеггы дџкэалкэало дрышьџоуп, азэ дылџэынхар хэа дшэоит. Ёнак аџамџаџы хџэаны ларггысарггыхшеиџэажэозмаџара сарасаапсан, амартџаксхы ахыныкэыџџаз самхаџэейт. Ларггы шьыбжыы агэыхџџэанза аџаџын џыхра даџын, даапсаны дыџкан азы дашэан дыџэейт. Ус, сшыџкэиаз, сгэы икэыџуейт азэы аџэажэара дшаџыз. џшьаала сылаџэа хџны санааџш, џакэшамыкэша азэгы дыџџазам... Сгэы сажьазар калап схэан, схы еиџа иныџкэџейт сыџэарџ. Аха аџэа сынџанагалон еипш, еиџа быџькэак сахаит. Сылаџэа анаахыџ, лара лакэын, рыџџа, џхызла дџэажэон, абыржэџы сгэы икэыџуейт уи лыбжыы. «Шэааи,

нан, шәааи, смаҗа хәыч ичара иеигәыргъан иашҗа иҗалаз зегъы, сшәыкәыхшоуп! Иара макъана дхәычын, аха абас сгәы иҗоуп хәа иахәшьцәа ианреихәа, урт хәа ихәрхәеит. Иеипш зеипшыз дааигеит, икәәкәра сцааит. Убриакгы сыла иамбеи, уажәшьҗа сқәәцқәәцуа шыапыла нарцәыкәа сцоит. Аиеи, нан, срыкәыхшоуп, иагъа цъабаа збазаргы имцурамхеит, ахәынҗәа иларымкәахаит. Сара стәы усума, дара рхы-ргәы иакәгәыргъааит, анасың роузааит. Камоу, Камагы иахыбзиартану цъара дцозар акәхап, ланду лара длыкәыхшоуп. Лара леипш икоу азәы, дхагамкәа, дпагъамкәа. Дышмахәу идыруа, дыпхашыаңхатцо, аңхын мҗы еипш уфы дҗамҗало! Ааи, нан, слыкәыхшоуп, уи слыцәшәазом, уи дышхәычугы ашыауардын ахшыф лы-моуп... Ус башамаша кәҗҗәырак дылагылап хәа сыкам, анцәа хәзшаз дылхылаңшоуп, дгәеитароуп, инапы дануп. Шәлеи, нан, шәлеи, хгәыргъаразы хәшҗа иҗалаз зегъы абзиараз анцәа хәшәхыгзааит!..» «Нану, – схәеит усқан сара сыбз сфы иаасызҗамкзакәа, – аимҗахара ду афы акәашара ыкәзами?! Азәгы инапы еинико, дкәашо смахәзеитеи! Хара хәжәла имкәашакәа-имшәахәакәа еипҗртцзомызт, акәашара ду җартҗарын!» «Унан, анышә сфааит, цхызла сцәажәозма?! – Нуцагы иаалцәымыңхан, ағычра иакәыркыз ахәыч иеипш, лхы-лғәы акапшыра аахыфлан лмаҗа дналҗәапшит, – иахыак шыбжәон саныцәа цхызла ачара сналәеит! Исхәоз, быпсцәа ирымафуп, ишсабхәара?..» «Ибымхәоз икәз, – схәеит саргы сыччо саакәтәан, сара знык ак сахагәышыар, нас акара ахас-мыргылози, – ашҗа иҗаз ауацәа аҗахцәа зегъы рхаткы-рыпсаткы бцон, амахә хәычи аҗәеи ажәфан ихабгалон, саргы сызбахә бымхәар сымгәаауази, сыбгәалабыршәеит!» «Сара шәиыцәа, – лхәеит, деигәыргъозу, илыхыз гәнылгозу узеилымкаауа, – уи лабҗәба сахымзаргы, ма цхыз избаз!»

«Бгәы кабмыжын, – схәеит сара, ааи, сара цхамшыа убастәкәа схәеит, уи лҗәпхәа адырган ианшәалаз ахәшеипш сыпхашыаны сызламзгыҗыз сыздыруам уажәгы, – шыҗа жьазар атыхәа бкыртә бааит!» «Унан, бфы изхәаз хыла иҗәааит, – лхәан, саалгәыдлыхәхәалан, схы агәҗа днагәзит, –

са сзыргэыргъаз анцэа биргэыргъааит!» Сара убаскан убас сыпхашьеит, убас сыпхашьеит, сахьтэаз адгьыл насытцабган ицар иаха еиғьасшьеит. Нас сгылан сдэықэлар лара дгэаар хэа сшэан, пшьаала схы лшьамхы инаныстцеит. Уи кыраамта схы лшьышыуан, дсацэажэон, нас дфагылан аматцуртәкны днеин, акэапей азна ахартцэы хьшэашэа аалган ислыржэит. «Апхыз бзиа ашьтахь есымша азыша уакуеит, саргьы изжэит, баргьы бфахан ижэ, бгэы арпсауеит». Убаскан убри акэапей азна ахартцэзэа убас исгэарпханы изжэит, ижэны санаалга, иаразнак сеихыкка саакалан, акалат аашьтысхын, татынфыхра сфынасхеит».

...Кама Нанашьраа ргэашэ даннадгыла, лхэыцрақэа даарылтит. Нас агэашэ дтамлакэа феалтит:

– Нанашь! – лыхьз анылхэа, егьы, сыхьз зхэарыда хэа дыцшыны ашэ дылатэазшэа, иаразнак лфеалхеит.

– Аоныка бмааиуеи, нан, Асидагыы иацы дааны аоны дыкоуп, шэызхара шэааибабақэап, – лхэеит уи агэашэ аартны дталарц длыхэо.

– Сыццакуеит, – лхэеит Кама, иаразнак игэалтеит лылабжышқэагы аарц акгы шаарыгымхаз. Аха илулакгы лых лымч ақэхан, леаанылкылеит. – Нану дхэартам, иахьа шыжьбаахыс дтанагалан, ацэажэарагы лылымшо дықэуп. Аонынза шэызнеиуазар, Антицагыы илабхэар...

– Дида хаас, иахатэи сыпхызқэагы шпабаапсыз, иаалыркъан акы лмыхьуандаз, – лхэан, аеықфеахеицш дахьгылаз икалцара лзымдыруа даагьежы-гьежыит. – Уажэытқэа хбышьталоит, нан, тцкык насхасырпап, – лхэан, дыццакыццакүа лфыналхеит, лымацара дцэажэо. – Қытак ирыпсаз апхэыс, жэларык еитцазааз, иаалыркъан илхацаз закэызеи, гөак? Иацы уахь снеип хэа акэымзи сара пхэыс мцурагы, хааицэажэап хэа акэымзи, аха арт ачычмаса узрылтцаума? Акатеицш срылахеит... Ззи-зымцеи еиқэызымтэаша...

Кама дхынхэны аоныка лфеалхеит. Уи дыззааиз анылхэа иаха даунашьтызшэа, данаауаз атцкысгы дыццакны лфыналхеит. Ахэы ашэахстеицш иафьгаз аграпара днанылан, ажэытэ қьацта шыказ ақэатца дытцысны дцарц лызбеит.

Устәи иаха иааигәан, насгы хлағаран аонынза днанагон. Уахь шыжьнатцы ашәарыцацәагы ағысхьан, иара ажәытә мөахәаста аграпара азылырххьан. Ус дышнеиуаз, данынапш, азә иабцъар иазқәынтдан, лашәарыцакгы ицуп, дығкыағкыо дааиуеит. «Ажәеипшыаа узыцшуп, – лхәеит гәаныла уи дызустаз макъана ишылзеилымкаауазгы, – аха ара ақыта агәта аенышыбжьон иуцыхьашәо сыздырцәом. Ацыблыккәа ракәзар акы иамусуп, урт ари ақәатца иамоуп».

Ацкәын Кама данаалывала даатгылеит. Убаскан ауп ларгыданылдыр, уирқытантәичкәынан, тьыцхашколдалган Ақәа Арцафратә институт дталеит. Камалхы аалкъан, ацсшәа хәаны ус днаиаөсырц лтаххеит, иаразнакгы лхағы иааит уи лөызцәа знык-өынтә избахә шлархәахьаз, дшыцкәына бзиоу, атцара шитцо, дызталаз атцарағгы дшаанымгыло, нақ-нақ иагышацитцо. «Сара дызсыдшәырәхәалои, – лхәеит усқан иаацъалшьан урт зәыз, – сара сакәушәа аказшьарбага шәкәкәа ицызтцо! Дыбзиазар дыбзиоуп, дызшаз дисасуп!» «Хара хабз хафан иаххәазом, – ағу ааилдыргеит даргы лымхатаскәак шрымаз мөашьо, урт усқан ак раөшәомызт, иныбжъаршәшәа шыоук ааихәацшыргы, ах, рацәа ишәытцаадырааит, бзиа шәеибабозаргы шәара шәеипш еикәшәо уаө дықам, шәеигымхааит! – хәа иаауәагылоит, – хара лымхатаскәак хәмоуп! Абзиара иатәхааит!» «Абзиара иатәхоу, ацәгъара иатәхоу сыздыруам, аха сара уи аус ағы акгы салакъашьым, шәгәы ртынчны шәыцәала! Ааи, ааи, сара уахь макъана схы кыдым!» «Хых! – лхәеит руазәы дгызмалза, лылақәа еикәапхо, лзамөақәа тытцәрааны ицо, унацәа налурбар акыркырхәа дшыччоз дгәыгыны дкахап угәахәрын, – баша слапықәшәа сажьозма, бара бакәын хәа сықамзи! Ахәыжәтәы ба ибықәшәаз цысшьон!» «Азғабцәа баша агәырөа иабыргеит, – Кама уажәшьта лара лтәы ишагоз лбан, даахәны атцәы рылатцара далагеит (ма убри ала сгәы скычыл!), рыцәа ықам, ртәа ықам, ишыгәырөоз, ишырцъабоз, ишнықәыртца-аакәыртцоз, есышьыжь ачара ишахатәаз идыршозшәа рылацәақәа тчаа иаауан, баша абзтыц садыргеит. Амарцъа, амарцъа, абзтыц гъазом рхәоит,

шыта исыпсыхэои?!» «Быбз ахы шышьааит! – азгабцэа руазэы лфыза дналықэцэкеит, – бара бакэтгыы зеггы зхароу, Кама лыгэггы итамкэа, лыхгы итамкэа баша закэ бызшэоузеи игэарабтэаз». «Ааи, ааи, – уи иналыцлыргызит еазэггы, настгы уи азгаб излацэажэоз аус иашатцэкэаз цышьаны убри акара азхэыцра дагахьан (избанзар, ларгыы знык-фынтэ ихааза длыхэацшхьан уи ачкэын, ила атцэы итнахааит, убригы акы иазхэамкэа иказма), лыфагы иагхан, лыцэагы иагхан, ачын еипш дтдарыхэтцэаза дгылан, сыбз сафон хэа иабалак абмырхэалан!» «Уи илхарои? – Кама уи азгаб зеггы анлыкэпапа даарыцхалшьан дныбжбалеит, – дасу иара ихы иара ихагылоуп, шэареи сареи иаци иахьеи хаибабама, ус акрыказар шэара ишэытцаскуазма, абас ауп, абри ачкэын икынтэ лымхатаскэак соуеит, шэгэы иаанагозеи хэа сышэмазтцауази. Ыы, шэаргы са стыц афы азэ шэыказар ус кашэымтэазози, сеидру?» «Нас, ишца, – лхэеит урт руазэы, уажэшьта Кама атдыхэтэанынза лыгэра ганы, уи даалыкэшахатхан, – хара еицэахтэахуа маза хамамзароуп». «Анцэа ишэиааит, – лхэеит Кама, ахара зеггы урт инархаратцаны дыччо дырпыртца, – амала, уи азы сшэызгэааз цышэымшьан, ишэхарои, ға сыдыжэбалеит! Ишырхэо еипш, бга ахьтоу ауп ла ахьташуа!..»

Азгабцэа уи илхэаз зынза ршьара икэнакеит, икэыр-теит, икэырхит, аха уинахыс лара уи избахэ ала илма-цэажэеит, даахэны дара рхатакэа ртцэылхра далагар хэа ишэан. Амала, ус ишеицу иара данаарывалалак, рлымхақэа кьацэза иаакалон амахэыдарта иалагылоу ажьақэа реипш, иарбан гану иаха иахьыпштэу, иахьшэартароу хэа...

– Бзиа ббааит, – ихэеит уи ачкэынгыы, аха лара, устцэка диафсны дцоит хэа дыкамызт. Настгы еикэымшэеижьтеи акырцуан, иахьа ас ргэы итамкэа, рхы итамкэа, иманшэалан ианеикэшэах, иааицэажэақэар амуази. Даргы ара уафцсы ибартамызт, азэы игэеитаргы, ус еипылеит ауп имфасны ишцоз, уаха акымзарак акгы ргэы иаанагом. Аха лара даатгылан дагыфампшит, азхьампш зго иеипш дыццакны дцон. Азныказ ачкэын цъара иакэымкэа лымхатаск лоузар

калап игәэхәит. Нас уаҫа акгы айдахыцларақәа дрылам-
гакәа ҫааитит: – Кама, ибыхы, бзырццакуюи, бзиароу?

Кама лыхыз убас ихәеит, лара лхатагы иаацбалшьеит. Лара игәатан илыман узтаху ухыз анихәо ушитаху аныцшеит, гәбылрак атцеитцеит хәа. Уи дычкәыназ, дызгабыз, зегякоуп, ихәашыа ианыцшеит. Лара Кама уи агәра лгон, убри азыхәан лыхыз зхәоз данрызхәыцлак, рхәашыала иаразнак илдыруан ишылзыказ.

– Бзиаразам... – лхәан, Кама даатгылеит ацсык, аха дшыццакуюаз ирдыруа деитандәыкәлеит: – Санду ацсхык-
разы дықәуп, агәылацәа адырра рыстеит... Уаҫа иаауаз уао
дкамлазт. Ҫамацара дхадцсылар хәа хшәоит...

Батал иахаз иаразнак иааицәымыцхеит. Уи Нуца ибзианы дидыруан, итцегы ианхәыцқәаз, ашкол ақынтәи ианаауаз, иагараангы лкалат азна атәа кацшыкәа рцылгалахьан, «шәгәы тшыааны шәауеит, шәҫы инташәкакар, аонынза шәнеианза ма шәгәы ааннакылап, шәнацхауа шәцала, нан» хәа. Даргы гәырғятцәа иналымырхуан, «ди, хапсы бацшымахеит» хәа. Зны, ибзиан игәалашәоит, исызаки иареи ашкол ақынтәи ишаауаз лара еидарак афархь датцалан абна даалтцны амәаду днанылон еицш илыхызеит. Лара ишылымуаз, лыпсцәа, лыбзацәа шылныкәуаз, мчыла даатцхны дара натцалан, агәашә ақынза илзааргеит. Ашьтахь аоныка шәаairoуп хәа илцит, аха ианырму, илырқәит, абра шәысыцшыз, уажәытцәкы сааиуеит хәа. Лфархь усгы уака агәашә аҫы ихыбны иахыказ еизылгон, уа инытцалтцан, аоны дцан, цынцыхәоуп, расоуп, лахарәоуп, ачкәынцәа реиха рыпсы злаз зегы лыманы дааит. «Шәқәақәра сцааит, нан, – лхәеит лара, усқан еицш уажәгы игәалашәеит Батал уи лажәақәа, – шәара шәеикәкәыбчаха, шәыцқашәкыза шәаиуан, дакәажәыкстыхәалашәыматәақәашәкыашьит. Уаҫа акы саҫом, агәабзиара шәыман са сықәраҫы шәанааилак, ишәхатгылаша, шәыматц зуша ауаа шәыгымхааит...» «Иш-
цабхәо, дихеит, – Батал иихәазгы игәалашәоит усқан, – хара митәык каҳамтцеит, зынза илхынгы еидарак-еидарак бзаахгон, аха иахыа школ мацәала хәилахәоуп». «Ҫаи,

нанхеит, исзаажэгатдѣкѣязшѣа сгѣы иабейт, шѣара цсынтцры ду зауша» хѣа дышныхѣаныцхѣоз иналцырцит...

Ацкѣын урткѣа зегѣы еидхѣыцло дышгылаз, лара дидырцны дцахѣан. «Иахѣа гѣыбган сѣмам, – лхѣеит гѣаныла, лара асы пуа дахѣнеиуаз, – сызтагылоу ибейт, сышпеизеилымкаари. Насгѣы агѣылацѣагѣы адырра рытан саауейт, хшеицѣажѣо иаахадгыло блас идсырбейт?» «Ари ланду дгѣакуейт хѣа хара хѣекынтцаны хѣауейт, лара ацкѣынцѣа драхѣйтхѣыцѣуа абна дылагылоуп!» Ма изымхѣашагѣы шыок ракѣындаз! Иаргѣы ус акры ихѣар итахызар аамцѣа ицшаауейт, ахѣашагѣы идыруейт. Иара итѣы иара ибап, сара сусс иалоузеи... Насгѣы уи уажѣшѣта атцара даанахѣеит, иара иеипш атцара змоу, иеипш зейцшу азѣ лахѣ ихы кыдзар акѣап. Азамана, сара мап схѣома, насгѣы сара макѣана стѣафуп, урткѣа акгѣы рызхѣыцѣа сѣмам... Иара иѣы знык итшѣандаз, сара нас сыѣны сицѣылоит хѣа игѣы иаанагозар, мцуп, игѣы дажѣеит. Ус изырукѣахѣазар, изызулац рѣы дцаны дѣгехѣалааит! Икалап ақалақ ақны ѣакала иқазар, урт иахѣа ирласны еилибакаауазар, ажѣак-ѣажѣак рызхозар. Аха, уеизгѣы-уеизгѣы, иара ақалақ дамазѣеит, шықѣсык ауп ицѣуа арахѣынтѣи дѣеижѣтеи, иара ақалақ қазшѣа иаразнак илалартѣа макѣана аамцѣагѣы имоуц. Ааи, ааи, макѣана дпагѣахан ақыцѣа зѣабцѣа дрыхѣамцшуа ақынза дқамлац. Ус далагар, иара иеицѣаны азѣгѣы ихы ибазом. Нас ишцѣа, цѣарала мацара акѣзам апцѣазаара шеиѣартѣу, атцара зегѣы хѣхѣзоит. Аус злоу даѣакуп, аус злоу ауаѣроуп... Уахѣ иара, уеизгѣы-уеизгѣы, уикѣзбартѣа дықам, аха... Ус схѣеит хѣа, уи устѣкѣагѣы ибзиан дабаздыруеи, аха сара дызлаздыруа, дахѣынзаздыруа ала ауп ишысхѣо. Исгѣалашѣоит, уахык ақыцѣаѣы хѣмаррак ықан, цыпц акѣын, ақалақ ақынтѣи артистцѣа аан иахцѣан, аспекталь анахдырба, ақыцѣа аихѣабыреи артѣаѣѣеи ирыман ѣнѣтак ахѣ ицѣеит пату рыкѣыртцарц. Хара, аѣар инхаз аклуб аихѣабы хѣхѣан амагнитофон ааимахѣын, акѣашара хѣалагеит. Аха азѣабцѣа иахѣа храцѣаѣын ацкѣынцѣа раастѣа. Ацкѣынцѣа цшѣѣык ықан. Иара акѣашарагѣы уажѣтѣи акѣашарақѣа иреиуан, апсуа

ашәә зныз акассета ыказамызт. Убаскан зегы азәазәә иарыпхарц ианындәықәлә, ҫыца ачкәынцәә са сах рәархеит, аха иара ахәыцқәә реипш днарапыкбан, дыпан сапха дынкаеит. Сара рапха саапхашеит, ус пытрак срыхәапшларц стәхын, иаразнак акәашара сықәларц сгәы итазамызт, аха уи мап сзицәымкит. Уи мап ицәыскыр, нас уашьтан иаиуаз сицкәашазтгы, ашьтахь иара игәы ишпаанагоз. Насгы сара уи иакәын иахагы сызцыкәашарц истахыз, аха иаразнак ус иахыкәлаз мацк саамапхашеит. «Са сыхиоуп, – ихәеит иара, егырт ачкәынцәә рапха дрылбан дахәаиз иара иеипш саргы сеигәыргьарц шитахыз сырдыруа, ааи, уи аныхәәкәә раан аткьара иазыпшу аеыкәашеипш, цьарак итыцае дызгылазомызт, ишьапкәә итцпрауа, са сахыглаз гәаныла: «ишьапкәә ас ианиткәәаша, игәы иагәы ихытхытуеит!» схәеит. Ускан иаха агәагьра сыман уажәы атцкыс, ускан гәаныла акәым, иара иасхәарцгы апсык аасыгхеит. Уажәы акәзар сыбз сапхауан, ак самхахәара сыкоуп хәә. Амала, егырт ачкәынцәә ратцкыс иара ицкәашара иаха истахын, иахагы сеигәыргьеит саргы, уи иаразнак сыблакәә ирхибаалеит иара. Насгы, иара, егырт ачкәынцәә реипш думпытцтәрааны дцо, апсыз еипш дтәи-тәиуа акәзамызт дшыкәашоз, тынч-тынч, сзара ахыкызгы аарла исныруан инапкәә шсыдыз. Даеәзәызтгы, уи са исхарам, ус икоуп акәашара хәә узара инапы аларцсны икуан, псызла итәу акатеипш уидыркызшәә иара иахь духон. Урт апхамшьақәә сара убас ршьапы сақәгылоит, игәыгыны исымтәхарц апсык ауп ирыгхо! «Атаца саан иагәы ипыххаа ибгап! – ихәеит зны зшьапы сақәгылаз азәы ипсы анилала, – уаха ак стәхым, сызлак сцәытцыпшны избазшәә сыкандаз убри!» «Са исхарам, – наиаатаскит саргы, ускан сурпхашьара сыкан, – ушьапы иахьахәтам иургылоит! Хара ацгәы хабжыпан ицо хәицәыхаразароуп!» Сара уи баша иаусхәахуаз, уи иаанагоз, акы – ацгәы амышьта цәгыоуп, угәуеаныз хәә акәын, ҫбагы – ауаа хәхәапшуеит, урт абзқәә рызтаз зегы рбо икаитцеит, зынза ухы ухамыштын, саргы сшызгабу угәаларшәәлә, акәымзар даеакгы здыруеит...

Ашьтахь уи иара дызѣкѣаз акгы шалымтѣуаз аниба, адашьма ажы ахыр хѣа дшѣошѣа, цшьаала ишьапкѣа ыкѣыргыло акѣын дшыкѣашоз. Изхысхѣаауа (изхысхѣаауа схѣахт, азѣы сияцѣажѣошѣа, макъана схы ауп сзацѣажѣо!), уи убас ицшзаны дсыцкѣашеит, сѣызцѣа азгабцѣа зегы шанханы иѣахѣацшуан. Ашьтахьгы еикѣырццакны даѣа ѣынтѣа убас ибзиан дсыцкѣашеит. Насгы иара сара сатцкыс дхаракымзи, ицсыц ахылаигаѣеигоз, азырцха ськѣа итѣалан ицозшѣа акѣын ишысныруаз. Уи сыхшыѣ сахыган сшамаз зынза сизааигѣацѣахар хѣа сшѣаны уажѣы-уажѣы сшынаскѣоз, исымбазакѣа акѣашара аантѣон. Ашьтахь даѣа ѣыцъака азгабцѣа дрыцкѣашеит иара, аха сара убаскан сгѣы итѣысхѣааит, уи урт хара хѣахѣеицкѣаашаз азы, баша азѣы акы игѣы иаанамгарц ауп дзырцкѣаашаз, мамзар, уи гѣыкалатѣкъа дзыцкѣаашаз сара соуп хѣа. Уимоу, урт данрыцкѣашозгы, сара дсыцкѣашозшѣа игѣы иаирбоит хѣа схѣыцуан. Ааи, ааи, саргы сьзцыкѣашоз иара иакѣушѣа акѣын ишызбоз, ускан даѣа цкѣынак сзара шикызгы. Нас сшѣо салагеит, уи ихъз исыцкѣашоз ацкѣын икъны исамхѣахѣар хѣа. Датѣазымбошѣа икъамлози, уи ихы иакѣимтѣози, аха сара ускан урт акгы усс исымазамызт. Ашьтахь, цытк хкѣаашахъан еидш, аклуб аиѣабгы дааит, анцѣа диньхѣааит, убри убас гѣыкала дысныхѣеит, аха уазымтѣаан, уаазгаз ушьапкѣа срыкѣыхшоуп, схѣеит! Избанзар, Баѣал даѣа згабк суцкѣашароуп хѣа шиалхѣаз сахѣаит. Иаргы ибзиоуп хѣа аанарго ихы ааиртѣысит. Сгѣы атра итѣъарц ацсык ауп иаагхаз, уи азгаб дрылганы дсымазар лхы сыркѣыкѣуан! Ааи, ааи, сара иарзнак игѣастеит уи лылакѣагы акалашѣа ишихѣацшуаз, ишидхалацѣаз, иаргы дкѣанызануа дшаакѣдырхаз. «Бара ахкыдкъа, – схѣеит гѣаныла сара, Анцѣа ицъышьоуп сыбжы рдуны иахъсамхамхѣаз, мамзар ажѣлар рыгѣта иаргы дсырцхашьон, саргы схы сырцхашьон, – бицкѣашозар бицкѣаша, быблакѣа ируеи! Рытра изтѣыркъои? Уи ус аламала ихыбхкѣоу дреиуазам, уи знык игѣы зызцаз илызцеит, бара ибѣаххѣеит хѣа дыбцѣанымхо дыбыкатѣазом! Шьѣа беанкыл, акѣымзар,

баниз амш бгэаласыршэоит!» «Бцасазгы, – рхээзшэа сахаит урт лыблақэа сара ианаасҕапш, снартасны арахь излатсмыршэшэеи, зны сангэаа, санхэыҕы, икыдыскыаз акыанҕеипш, – абзиа дыббар иаразнак далыбхуеит. Харгы хапсы штоу бхаштуеит! Бара ус ауп, ианакэаалакгы, тэа збаз тэа ихэхэеит хэа, бхазы мацара акэын бзыҕаз!» Абри зегы лхээзшэа сахаит сара сахылҕапшуаз, убаскан Анцэа ииныхэаша аклуб айхабы уажэшьта шэдэылтцроуп, ашэ аркны аоныка сцоит ихэан, ицапхақэа ырхархаруа даахадгылеит. Ларах: «Даеазнык ихараза, даеа кэашарак!» хэа ҕаалтит, аха, анцэа икнытэ, иара ҕатамахжэак иакэын, ихэхээз иаҕаршэны икит, иаразнак алашарақэагы ааирцэан, ахапы хатцагылоушэа иаакаитцеит! Убаскан Батал даасыдгылан, бөызагы баргы сара шэнаскыазгоит ихэеит. Бзиоуп, схэеит саргы, уи ихэандаз хэа сыпшызшэа, сышпапшымыз, аха изисырдырри?! Нас ашьтахь убас сыпхашэеит, иаха иансхыпсаа, «узхаргэамтцеи, хара ххала хамцои» хэа шхэатэы, иаразнак ихэхээз ишақэшахаттэымыз, зегы сгэалашэеит. Уажэгы схи исзанажэуам, уи ауха уи сшихыбаауаз. Амҕа ханылан хыхаауазгы, Шьаризан рыцха уи ивара дсыцэгылар хэа сшэаны, ацэ мцэаҕеипш уажэуажэ дааныскылон, слывсуан, исцэыкалазшэа слыцэхасны амҕахэаста данысцон. Аха иара ус изакэызаалак акы даламцэажэеит уи ауха. Иара саргы уи ихэхээз акэзамызт сзызхэыцуаз, имхэхээз акэын. Ицаушьяшаз, сара уи ихэхээз зегы убас издыруазшэа схи збон, ашьтахь абзиараз хэа еибыхэан ханеипыртцызгы, сгэы тыпраауа аоныка сцеит, ииашатцэан, уи сзеигыргыарыз акы ихэхээзшэа, саргы акы дақэсыргыгызшэа...

...Уи ауха дахнышьталаз, дшынахэ-аахэуаз, кыраамта дшызмыцэоз, Батал дышизхэыцуаз мацара ацэа дтанагалеит. Уи апхыз лара ирлас-ырласны илгэалалыршэазом, ианылгэалашэогы убри акара ахатыр баны илгэалалыршэоит, цыра акы лхаштыр, реиха илгэалалыршэаша лымпытцазытыр хэа дшэоит. Насгы, уи гэаныла ишеиталхээзгы, уимоу ибзианы ишылдыруазгы,

данналагалак, иахъала еиҗалымхэацшэа, җыцбарах ибаны, уимоу аҗыхэагы шынтэо лзымдырзошэа, лгэы хытхытүа, иҗкаларызеишь, ишҗантэари хэа лхы лжэо далагоит. Аха иара аҗхызгы уи аҗара агэаларшэарагы мариацэамызт, лара гэаныла лхы акырынтэ ишазеиҗалхэахъазгы (лхы акэын акэымзар, уи азэгы илзеиҗалхэоомызт), иара лыхгы агэра лымго аҗынза днеиуан зны-зынла, илам-хахэар хэа дшэаны, зрахэыц цытлаз аймхэыц еиҗш иа-нылцэеимышэшэоз ыҗан. Аха нас лара урт еиҗах реид-кылара далагон, лхы агэра алыргон уи аҗхыз лара ахаангы ишылхалмырштүаз, ааи, ааи, лхы лхаштыр җалон акэымзар, уи лыҗсы зегы зцыз аҗхыз шҗалхалырштүаз. Илхалырштырц далагаргы лгэы иауазма, уи лгэы знык бзиа иабаз иаразнак игэыннакылон, нас лара зны-зынла лгэы рыхшэаны илхалырштырц далагаргы, цсраказгы иаузомызт, арбага иалашэыз амарҗаф еиҗш иаҗэынҗаблон. Ларгы лгэы шыҗаз уажэы илбазма, лыхшыц лиааины илхалырштырц даналагозгы иаразнак ахы лнардыруан, ихъухъуа иааҗалон. «Ушыскэатцра, – лхэон гэаныла лара усҗан, – ура иуҗаху, ура иухэо мацара сшашыҗац сашытоуп. Уажэы знык сыхшыц иазбогы згэагыр стахуп. Мшэан, уи баша исхагылоума, сгэы мацара иахэо-иауа иҗэныҗэартэ... Сара уажэшыта уи сахыҗар стахуп. Избанзар, сгэы җэыш-цэахеит, анс схэар, арс ахэоит, арс схэар, анс ахэоит. Зынза сазымхэыцзар иамоуи! Уара шэынтэ иушэонатцы, иузонатцы, сара сазхэыцны салгахэеит схэар! Аха усҗан сгэы сыҗгэаар җалоит, хаҗоу игэы хара иҗгэылааит, итэымны изыҗалааит. Ирхэо еиҗэымшэо, реимаҗ-реиҗаҗ рацэаны! Сара сгэи сареи устҗэҗа хайзыҗам, аха абни агэра хэыҗык иааркэадар, уаха акгы стэхым иара аҗынтэи, уаха акгы сахэом... Уеизгы-уеизгы зынза исыҗэнаршэтҗэҗааит схэом, усҗан сыхгы агэра зго цыушыо, амала, ишсызтоу сзымдыруа, ихэатэым, иутэым сахыҗаҗгэҗэо саналагалак, иаразнак иаасҗанарххуа».

Уи ауа дшылбаз ауп лара иаха есымша дшылгэала-шэо. Ихъыхэан игылоу бахҗак дыҗалан днеихуеит лара.

Ашәыртцлақәа рыла таа илыхәапшуеит, абри афыза апшза дхафсны дышпацои хәа. Аха ларггы лхы лықәыршә дахь-неиуа урт акггы хәаас илымазам, аены лгәы хәашьза дыкоуп. Мамзар, ианбыкәыз ари абахча данаатцалоз ас данцахьыз, дшызгабызггы, аеш еипш днаркыдцала-ааркыдцало шәыр хкыс иказ зеггы фыхны ргьама лбон. Зеггы драфсырггы, ани ахәшеипш лґы итазытуаз аґба-тәа дафсырымызт. Ус лхы лымагәыхьха дышнеиуаз акәымкәа, Кама хәа лыхьз хәаны азәы фитит. Уи абжы лара ибзиан илдыруаз акы акәын азы, иаразнак даахьахәит. Днапшит, даапшит, аха уаха умпсит, фызтуаз гәырзшашәаз днытцабеит. Издыруада бжык газшәа сгәы иқәфызар лхәан, лхы агәра шылымгоз, лгәы шыбжъажьоз деитадәықәлеит. Убаскан лыгәгы дназгәааит лара (уи ибжы убри акара иугәаурцхәит, сыхьз хәаны даеазәы фитырггы иара ибжы акәушәа убоит!) хәа. Аха иахарагәышьыз лгәы, уи ахаанггы ахәыч кәыш иеипш акәын ишыказ, дамжъацызт, ааи, ааи, дамнапхацызт. Убасканггы лгәы иахаит уи ибжы, ма ишпагәхьаанагоз уи зхәоз ибжы! Даеазныкгы игандаз, даеазныкгы... ус ишыпшыз атра итыпар каларын еитамгазтггы. Кама мөахәастала ашәыртцлақәа днарывс-аарывсуа лхы лықәыршәны дышнеиуаз, еитагахт уи абжы лыхьз хәаны. Лара ахьышәтхәа деитаахьапшит, аха еитах уаф данылымба, ашәыртцлақәа днарытцапшит, издыруада хыхь азәыр дықәтәан фитуазар хәа. Аха уахьынтәи рыбақәа тырхаха ашәырқәа ракәын иаапшуаз, «бара беипш ипшзоу азәы хәифәтцахәхар, хәпсра псрам» хәа рхәозшәа игәыкза. Убрахьынтәи лызфызтуаз уаф данылымба, дгәаан, акамчеипш лылапш аархылкәеит ашәыртцлақәа. Нас деитадәықәлеит дыцакы-ццакуа, ииашатцәкьан, иахьа абахча дахьытцахәцәаз лгәы икоу зеггы ташәо иалагеит, иатахузеи хәа ахара зеггы иара иадылтон. Ус, зынза иааигәазаны игеит уи ибжы. Кама уажәшьта дызустазаалакгы диацәхарц данынхьахә, уи дычча-ччо лышьтахь дгылан. Убаскан лара азы хьшәашәа налыкәтәазшәа, лшыра, лгәаара зеггы аалхыпсааит, дыччарц лтаххәит, аха иара ихәтаггы афыркырхәа дахьыччоз

даршанхазшәа даанхеит. «Даеазытгы, – лхәеит гәаныла лара, лгәыпжәара хәычы-хәычла лхыпсаара ишафызгы, – убас сиацәхарын, азы дазымызәзәо... Аха уара иуанасыжәуеит, уара узы зеггы сылазоит. Ус исгәанарцхоит сгәы, агызмалцәа ақәтәоушәа... Уара иухәо зегь амин ахәоит. Ааи, ааи, иара азы хыхьгы тцәагы уара уоуп икоу!..»

– Бсыршәазар калап! – Батал аччара даакәытцын, игәагыа-изымгәагыа мацк даалзааигәахеит.

Уи дааскыацыпхыаза лара иаха-иаха лгәаара лхыпсаауан, нас зынза илафысымтыр ибара семеигәыргъазшәа икалоит хәа даацәшәан (затца дымгәаарыз, уи данымыччоз ак ихыыз цыашьаны мчыбжык лшыара дықәлазомызт), җаалтит:

– Сара ус ишәакәо среиуазам! – ларгы акыркырхәа дааччеит азыхь абжы иафызаз лыччабжь ала, нас дагынаихәапшит, лхы-лҗгы, удам-здам ус уафы сиҗаччомызт хәа акәын иахәоз. Уи иара иаразнак еиликааит, избанзар, уи лгәы итазгы идыруан (идыруаз цыишон!) ус ианааикәшәалак. «Сара уара убжы сдырит, шәфык урылазаргы издыруан!» лхәарц ацсык аалыгхеит, аха ус схәар иара зынза соуп хәа иеыкаитцоит лгәахәын, ус имхәазакәа, лара лхазы, лгәазы, лыпсазы иаанлыжыт. Уи ус акәын, цхызынгы-лабҗабангы, уи имацара иалхәоз ажәакәа лыман, аха иамхәакәа, амала, иара изкыз ажәакәагы лгәы итылхәауан, уи ацсы алыршыарц, насгы иара имацара дизхәыцларц анылтахыз. Ускан лара азә иацәажәарагы лтахзамызт, иагы хкы дырҗызаргы зеггы аакажыны, тынч ахәыхә еипш деикәышышы даатәон, ма азыхь ахь дцаны, уи ахыкә аҗы дныҗынтәалон.

Уи ацкәынгы убри аены лара дибанза (пхызла ус дхәыцуан Кама), игәы алакамызт, аха лара дагыбеит, иаразнак деихыкка даакәлеит, уимоу, цыит каитцозшәа атцлақәа дрывагылан лыхьз хәаны җитуан.

– Аоны схы сзыомамкит, – ихәеит иара даникәшәа дышлеигәыргъаз, насгы зынза игәиеанзамкәа дышлыкәшәаз лырдыруа. Батал ус акәын, игәиеанзамкәа дзыкәшәоз абзирақәа зеггы иаха пату рыкәитцон, кыраамта ацхыз

бзиειпш игэалашэалон. – Насгы сцэа иалашэеит бара арахь бшаауаз... Сгэы исытцанахэеит. Уи убри акара ихэычны иахэеит, убри акара иармазеит, аха сара уи сафшаахуазма... Иаразнак сдэыкэлеит арахь. Убас сыццакит, ар сышьтазшэа...

Кама ихааза дааччеит, уи уажэы лыччапшь ацша зысуа ашэтбгъеипш ицэеимпыр хэа дшэаны дышлыхэацшуаз инаимпытцабеит.

– Умыццакыргы усыхьзомызт! – деитааччеит лара, дагынаихэапшит. «Уара ацша уақэтэоуп, – усқан гэаныла даацэажэеит лара, Кама уажэгы ицбалшьон усқан, пхызла гэаныла илхэозгы ахьылгэалашэоз, – уара иахья усымбазтгы исыпсыхэаз, схы зныскьоз сеидру. Сара ус саныкалало ыкоуп, улакта саатампшыр сеилаго акынза снеиуеит. Усқан уара цасхэа икоутцошэа иахагы уцшаара цэгьахоит. Анахь схэоит, арахь схэоит, игэагьны зныкфынтэгы шэыфонапхья саниасуагы ыкоуп, аха уара ухабар ыказам. Зны убас сиасны сышцоз шэла ааспылеит. Уи уара иуасхэеит хэа ахаангы ихоутцазом, акырқырхэа усхыччоит. Аха баша усхымыччазан, иагьыкалатцэкеит. Избанзар, убри аены убас схы уталеит, уаасымбар, саауфампшыр, адунеи еикэыбгарашэа. Шэла анааспыла, хэычык дыспылазшэа скалеит. «Дамшэ, Дамшэ!» – схэеит, иара иаразнак игэыргъеит, рыщха, акрастоз цынашьан, атыхэагы аарышэшэеит ахьз анаха, аха нас, сшазымдыруаз анаба, аанда аеаванакит, ишацшэымазгы ацэа иалашэазар, акэхап иаахышфьшит мацкгы, аха ашратцэка азымгэагьит згабк лэапхья. «Батал дубазар, Дамшэ?» – сцааит. Уара ухьз анаха, еитах ахэылбгъеипш икьякьаза ахы иадыз алымхақэа аакьяцэхеит, аха нас ус сафшапуа санаанха, иаргы ацашьагы иақэымшэо, аашьягы иақэымшэо, цытрак ишьшьылахаза игылан. Сара зны-зынла исымхэыцуа акрыкоума! «Аоны дыкоуп, аха адэахы дцэыртцзом!» – ахэазшэа сгэы иснацеит. Убасқан сеилагарц ачык-ачык аасыгхеит. Избан, иахья аоны иезионаирхеи, сара иахьяк сгэатеиуа иара сышишьтоу ицэа иаламшэазаци. Издыруада уажэыта иара изы уи акгы аанамгозар, издыруада даеацъара ихы

кыдзар, даеазэы диркаазар... Издыруада, азэы лажэа
имазар, сара, ус сзашьтоузеи, слыцныкэалап, исцэагои
хэа акэзар дшысзыкоу. «Дамшэ, – схэеит ускан сыбжыы
нытцакны, ала рыцха мазала зтатэхэы кажьны ибналан
ицоз ахэыч иеипш, амфан ихтаскит, – уфы ацада тамлазар
ахухухэа узысмеишуеи? Шэыфны ааигэара субеит, сзакэу
иалудырааи? Ушыроуп, Дамшэ, абыржэйтцэкья, амшэ атыф-
ра итаутыцшыхэызшэа, убжыы хтэазаны, Батал иагьа игэы
ртынчны дыцэазаргы дааурцшыроуп. – Аха Дамшэ аанда
аеавакны имкэацазо, ашьтахьтэи ашьапкэа ирықэтэаны
икэафза иаапшуан. Нас убас сгэы цжэеит, ала ргэаан
исыршуеит хэа снышьтасын, хахэк аашьтпаан исыршэит.
Сара схы итамшэо, исымхэыцуа акгы ыкам зны-зынла
акэымзар, ала рыцха зыхсыркъоз, ашта стамлеит, аеакит,
амфан исеишран изыкказ. Аха сара убас стаххеит, сара
истаххаз иара ишцазеилымкааи, ала ауафы ифызоуп, ишьа
алоуп, изааигэоуп рхэоит, зынза икэынгазамзар ишыроуп
схэеит. Ала рыцха зықэшэаз, изыхкьаз азымдырзо,
аанда инцэйтцкэраан, ихарахапшуа ахаара инталеит.
Саргы икастоз, саагьежыит, аха аены ишысхызгаз иуқэ-
шэира ихигааит... Снапы акы амкит, сшьапы акы амкит.
Уара сышузхэыцуаз мацара, акэаскья абартцафы ацэа-
шьеипш скыдыртэазшэа сыштэаз иаасырхэлеит. Ааи,
ааи, ацэашьеипштцэкья сбылуан аухантэаракгы... Уара
сгаза хэычы, зынзатэыкгы сгэы утамшэеит хэа указар,
убас уажьеит угэы, убас уажьеит, уинахыс ахаангы агэра
умган!..»

– Атцэа бтахума? – цытраамтак ус фымтзакэа ишгылаз
феаитит Батал, ларгы лхэыцрақэа даарылтын днел-
феапшит, дагьяаифаччеит, сара уара уакэын сзызхэыцуаз,
даеацьара схы кыдыз цьумшьан хэа аанарго. «Уара улымкаа
цъаракыр схы кыдыстахьазар, схы акэара итабааит!» –
лхэеит гэаныла. Убаскан лара атцэатцла акэцэафьтцэкья
цырак лнапы нақэылкит. «Абни ажэфан изааигэоуп, иаха
икалахьеит!» – лхэан, ани лыччапшь хаа ааифарцханы
дагьяаччеит. Иаргы дакзамызшэа дыфхапалан, макьана

ашьапаҕы дыҕоуп шылхэоз иман даалбаакъеит. «Уҕсы атҕы ишҕахоу, – иааҕбалшьеит лара уи иаразнак данылбаа, – уналшэазтҕы исыҕсыхэаз, сымала сыесумыршыуази! Аеш еиҕш махэык аҕынтэи махэык ахь ушҕаҕоз! Уара бзиа уыызбақэо иреиуоуп абас уахьыласу, аҕша уахьақэтэоу! Насҕы сара ирласны сҕэи иҕоу ахьеилукаауа, уи сҕэи аҕыза уарҕы аҕэи узтоушэа, ирхэо-ируа акны иахьыкоу. Зегь ратҕкыс, уара бзиа уыызбақэо раҕоуп, аха убарт раҕхьа игылоуп...»

– Ари атҕа убас иҕшзоуп, игэаҕны иузыфарым! – Кама иааимылхын, кыраамҕа ажэфан ахь ирҕшны амра иадкыло дгылан. Иарҕы еикэаҕхо иахьылкыз, амра хэычы лнапы ианызшэа акэын ишубоз. Нас деитанеиҕаҕшит лара «ахы, уажэшьта, абри абаҕчаҕы атҕа анаҕс сҕэи иаҕаху удыруазар?!» хэа. Баҕал убритҕкыаҕы иаразнак иеиликааит лҕэи дҕатэазшэа. Уи зны-зынла лара лхатаҕы иҕьалшьон ас ирласны лҕэи иҕаз ахьеиликаауаз, нас мазала азхэыцра далагон издыруада гэык акэзар иарҕы сарҕы иҕамоу хэа. Иара убритҕкыаҕы уажэи дахьазхэыцуаз, лҕэи иахьташэаз иарҕы еиликаахьеит, игэи иҕашэахьеит хэа дыкан.

Баҕал иаразнак атамаҕла дыҕаҕалеит. Убраҕаҕы иреиҕьаз, унаҕаҕыҕ зынхалоз цырак ааҕихын, иман аҕыҕ еиҕш дналбааҕеит.

– Уара ашэыр сауркуеит! – акыркырхэа дааччеит лара, аха уи лыччаҕшь убас ихаан, Баҕал иаразнак игэи аатэит, адунеи зегьы халалызшэа, бзиарамзар цэҕара ахаан иҕамлацшэа, иаҕыҕамлошэа днықэыҕшит. – Сара сызлаухэои? – уи лхы-лҕы аччаҕшь пшьаала инықэылхын, илкыз атамеиҕш дҕэыкза днеиҕаҕшит.

«Сарҕы быччаҕшь сакит! – иҕэеит гэаныла, маҕкыҕы даҕаамхаччеит ииҕэаз даназхэыц, – уи убас иҕшзоуп, баныччо знык инабҕаҕшыз мфарамжэрада мызнаҕкык дзынымхари!..» Нас Баҕал игэи иҕиҕэааз лара иламхэакэа, даеакала ишлаҕаҕжэатэыз даазхэыцын, ҕааитит:

– Ашэыр ауаҕы игэи арҕэуеит, – аха аҕкэын даеакала дҕэажэар иҕахын, уи акэзамыт ииҕэарц ииҕахыз, аха уи

ахьынтэааз, ибз ишықөыххыз иара ихатагы издырзомызт. «Машөйрхейт, – ихөейт иара гөаныла, – ишқақахтцари, амашөйр ахампал иалоуп!» Убасқан Бағал избейт даеакала дцөажөарц, аха ажөақөа зегы иара ианиґахха убас ицөеймпит, анс ихөейт, арс ихөейт гөаныла, аха ииґахыз акгы иөамшөазакөа ибз иөы иаатахейт. Уи ларгы игөалтеит иаразнак, аха лара уи ус ажөа аниөамшөоз, ажөак азы ихы «анциөуаз» бзиа илбон. Нас гөаныла ихыччара далагон: «Са сацөажөара ус имариоума, ажөа азыөангы уцыба уталар акөхейт умбои! Аха егыаурым, ажөак акөым аус злоу, агөоуп, сара издыруейт уара угөы зейцшроу са сзы... Уи уара умацара иутөзам, уи саргы истөуп. Зынзатөкьа истөымзаргы, иаөзеилоуп. Даөөазөы дталар калазом, уа сара стыц затөык ауп иамоу. Даөөазөы дтала уакөытц, уа акамчы кны сгылоит сара! Даниз амш лгөаласыршөоит! Устөкьа лзызымургы, быөны бакы хөа ласөөоит, ари са дыстөуп сөөоит, азөы дысхибааргы сузом сөөоит, ачкөынцөа нтөама, разк бымазар азө дбыкөшөап, баанашөа-аашөа хөа ласөөоит. Даөөазөы дааиргы убас, ахпатөиггы убастөкьа. Нас даргы еигөныөуазар акөхап, ирбозар акөхап уарей сарей еикөытхашьа шөамам, хөашөыку. Уара уда сара сышхөартам, сара сыда уаргы...»

Ачкөын убасқан избейт уаөа дымцөажөарц. Избанзар, дара ажөадагы еилибакаауан, гөыла еицөажөон, уи рзымхои...

Бағал уажөы уаөа ацөажөара шитахымыз, далагаргы иихөо шимамыз, уи лыцшзара азмыжь еипш дшалахоз анылирба, уаөа икаитцоз акгы дакөымшөакөа мчык ааитцасын, лара лахь иөынеихейт. Кама уи иааишьа анылба иаразнакахышьеипшдаанапшаапшит, насуаөпсааигөасигөа дшыкамыз анылба, еиґах иара днөиөөапшит иигөагырц игөы итеикыз цыашьө. Иара дааиуа-дааиуа данаалыдыхыла, илақөа аахиөейт. «Уахнамцөацөан, – гөаныла даацөажөейт лара, иапхьан дызмеигцоз лыччапшьгы лхы-лөы иаакөлырбан, – хөара макьана хөазхымцө хөангы акы ыкоуп. Азыпшра зтаху, ирццактөым...» Аха убракагы Кама уи игөы цөызкьаша акгы мөөакөа өөалтит:

– Ыбит каутома? – акыркырхаа даачеит. Нас лышь-тахька даеа шыаеакеак днеитатит. – Улацеа хты акэымзар, убас сеыстэахып, ацеашыы кны усышьтазаргы ахаан сюзымпшаауа... Ускан ушьамхы уеаургар акэхоит!..

– Мап! – ихэеит иара, илацеа шыхоаз, иаха-иаха лара шытахька дцацыпхьаза лыбжьы ахьгоз гэатан дылзааигэахон. «Илакеа пхашьазар калап! – гэаныла инейдылхэыцлеит лара, нас дагыашэазызеит лгэы италкыз иаразнак илытцидырзар хэа дшэан, – иаууеи, ачкэын, тэыуафэык сахауеит!» – лхэеит гэаныла еита дааихыхэмарын.

Уи лара иаха-иаха дизааигэахаципхьаза Кама шытахька дцо мацара, ишнеиуаз, «уажэы иузызуа убап!» – лхэеит гэаныла. Кама днеиуа-днеиуа мацара тлакы днадгылеит. Иаргы илацеа шыхоазгы уи длышьтан усгы. Дышнеиуаз, атла даннадтц, Батал атла даахоит хэа дшизцшыз, цшьаала даахыкэшан, уи иналзымариашан ддэыкэлеит.

– Ах, ура агызмал, укылцшуеит! – Кама лкбатыах цтэо дшыгчоз дыфны лфыналхеит, – уаала, ушсыхьзо збап.

Батал уи дыфны дналышьталеит. Уи уажэшьта ишитцылдырааз ибеит азы илакеагы хитит. Ус ицо-ицо мацара зык иныцеынгылеит. Убрака дагыналыхьзеит иара. Аха азы ацха хзамызт, иаргы дуцеамызт, аха иагын, Кама дталар лшьапы дыкэнамыргылар хэа дшэеит. Уи дшацэшэаз иаразнак игэеитан иара, иеимаакэа ааишьхыршэшэаны, иеикэа царкэакэо фааитит:

– Кама, бааи сара бырызгоит, скэакэа быкэыртэаны!

– Азамана! – лхэеит лара, дахьыпхамшьазгы аацьялшьеит, аха уаха цсыхэа шлымамыз лбон. Данаалакэ, икэакэа лэынахылшьит. «Сара пхамшьа, – гэаныла убаскан лхы дназгэааит Кама, – ачкэын сихьынцашалан азы сышпцатало, азэы сибаргы цсрами. Ажэлар ахэатэы рыстоит. Аха егыаурым, нак-нак схы сыриашап...»

Убаскан Кама азы данынзаапшыла лыхлахатц аагьежыт. Убри аамтаз дкахар хэа дшэан, ихэда лнапы накэлыршеит. Иаргы ишьапкэа ааиргэгеит, амткьал иаганы икас ахахэкеа рыгэтакэа дрыбжьагыло, иекамыжкэа днеиуан.

Убасқан лыхцөы афөы хааза инаифасит. Акалашөа иааи-нырит ихөда иакөыршаз анапқөагы, икөакөа иадыз, ақөыпсхаипш икьакьа-кьакьаза иказ... ачқөын ихлахатц гьежьыр хөа дшөан, убасқан зегьы ихаирштырц итахеит...

– Сшыап азы изаамкьыслароуп! – акыркырхөа аччара дафьн лара икөакөа дгөыпжөагаха дахьықөтөаз. – Уашьтан агөатцөыхь счапар калоит! Нас сьзхөышөтөуада?!

– Анцөа ибкөырхуп... – аарла фөаитит иара, аха ибжьгы иара иеипш аидара иатцазшөа итахөафьн.

– Батал! – лхөан, зынза илымхөкөа лкьышөкөа пхөаза инарыдылтцеит. Уи иаразнак дааилышшеит, илымхөкөагы аафьблаазшөа ибеит, данхөыцыз ахьта анрылалалак иах-хөышөтөуеит хөа иандуи иани ацөацөашь антадыргылоз ацөыкөбаркөа зьтны ишнеиуаз ианырцөакөтөалак ишы-былуаз еипш. Нас дхөйтхөытуа ацөкөырпатцөкьакөа ирцөылзозшөа фөалтит: – Сара нцөа дсымазам... сара уаразөк уоуп исымоу!..

Батал уи атакс ажөакгы имхөеит, амала, ус лнакөа ахьикыз иахөагы иааиргөгөеит. Уи иаанагоз лдыруан лара, уи ала зегьы ихөеит ачқөын. Убасқан гөаныла даалырөхөеит лара, лыгөгы издуны ус нтылхөааит: «Уи дкөышми, ажөак ихөазтгы азцша иагар хөа дшөеит. Нас Анцөа дитөуп уи занөхөоз, злымхөа итасуаз... Уи дкөышми, уи дыхшыөтрами, иахьцөажөатөугьы, ихөатөугьы идыруеит. Уи афьза ажөа азцша иаитө-ма?!.»

Ус азы инырны акөара ианныкөла, цшыаала днаиргылеит. Убри аамтаз закө мчу илытцасыз лара лхөатагы илзымдырзо иапхьака дниасын фөалтит:

– Улакөа хөеи! – иара илакөа анаахица, анапеинкьабжь еипш атцөах ааифьлырган, дыфьны лфьналхеит. Иара цьт-рак ихьыз цьашьө акөара дылагылан, аха нас дыфькьаса дналышьтөалеит. Батал уи длыхьзар «сшыа зуетит!» хөа да-лагон азы, уи дычкөынамзи, игөра злоугоз, иахиркьацөар калон азы, дысхьымзандаз хөа дыфьны дышнеиуаз ацөа даалтит...

Кама афьны данааи лара адырра зьлтөз (агөылацөа рнафьгы) дафөа фьцьа-хөы еизахьан. Зегьы азал афь

еикэшаны итэан, азэызатцэык лан лакэын уажэы-уажэ ифона-
лоз, ифнытцуаз. Хыкэыч уи данылба, иаразнак амардуан
дналбаан дналпылеит.

– Бабгы дааит, – лхэеит уи, уажэшьта усгы хыкэшэаз
хақэшэеит, аха атааца зегы хшыкоу ак лыхгэышьёозаргы
ишцааури хэа аанарго. – Дылдырыртэ дшыказ длыхзеит.
Луасиат ажэагы иалхэеит, рыцха...

Кама дахыглаз дауалыуашеит, нас даапсаны дыкамзи,
лыпси лыпси шеивтахозгы, уахь, амардуан ахь дхаларц
далагеит. Аха Хыкэыч днеины дналыпгылеит.

– Уи уажэшьта былбеит хэангы былзеилкаазом. Бабгы
арахь даашэмышьтын ихэеит ба бзы. Уа абыргца роуп
итэоу. Уи аткыс, афонкэа ааилхаргап, абартцакэа хапссап,
ашта усгы асы еикэыцэашь икэуп.

– Са схэычума? – дгэаан дааицрашэеит Кама, – Иахь
шыжьбаахыс усгы сшэыркэалеит, анахь сшэырыот, арахь
сшэырыот, нанду рыцха лыдтэалахатцэкэа смоуит. Цыра ак
салхэарц лтахызаргы, са сыбналан сдэыкэуп.

«Бан анышэ фэарыцсаша, – лгэы интылхэааит Хыкэыч
уажэшьта дышлызнымкылоз лбан, уи дхалмыжьларц
далагар еиматэаны дцэуар калон азы, икалцара лзым-
дыруа, дкэанызануа даакэхеит, – апсхытца иафэу лахь бара
усс ибымоузеи. Нас быцэа тынчхарым, бтэа тынчхарым,
амалагы усгы тхыбжэонла уажэы-уажэ бцэырханы
баапшуеит».

– Нан, Кама, уи инылтцыз акара нахцааит, – Хыкэыч
уи цыра акала дысзеикэкуазар хэа дафын, – уи лыкэра
лфеит, илгеит. Лыпсышыагы бзиахоит, рыцха, лыфны лхы
ныкэцдан, хэычгы-дугы зегы шэшылхагылоу.

– Ааи, ааи, са сыда зегы лхагылоуп, сара стэым
аазароушэа аатракэа срытцоуп, – абригь лхэеит, Хыкэыч
дкэыкэмашэыкэмаха дышлышьтаз, «уахь бхамлан, бара
апсхытца иафэу бихагылар калома, бхэычуп, бгэы иазыч-
хауам» шылхэоз, ашэ аартны азал дныфнашылеит.
Рапхьа иаразнак зегь неифацшааифацшит, нас шыоуки
«нак ддэылыжэга ахэычы» рхэеит, еашыоукых, «тцасым,

дналхагылааит, лгэы лнапы ныкэылшыааит» рхэеит, лабгыы уи знык даныфнала уажэшьта иаразнак дышиздэылымгоз идырын, иарггы днеины Нуца дналхагылан, ибжыы нытганы фэааитит:

– Ди, ари Кама лоуп, дыбзымдырзеи? – Нуца лмаҭа лыхыз анлаха лылацэа хэычык иаахылтит, аха уаха лылымшакэа еитах ацсеизгара дналагеит. – Бшааиз лдырит, – Нарсоу Кама лнапы аaikын, нак дналыдигеит ацсхыхразы икэыз иан. – Уи ахаангыы лгэы акэын есымша акреилызкаауаз, уажэы лыпсы лхытцымтазгыы зеггы аныруеит...

Аха Кама ддэылымтцыкэа итэаз рыварашэа днеины деитанатэеит. Нуца ацсеизгара дафын, нас Нарсоу ахэычы лгэы хашьтуама ихэан, днагылан дцарц ила налирбеит. Ларггы уаха иамалымкыкэа лфыналхан, азал агэтан днеинхыан еицш, еиматэаны атцэууара дналагеит.

– Хаи, дадхеит, тцасым макьана атцэууара, ахэычы ддэылыжэга, – Арсана дахьтэазынтэи фэааитит. Гэылапцхэыск иаразнак уи дналытцагылан ддэылылгеит. Уи кыраамтагыы лыбжыы аафуан адэафкынтэи, нас зеггы лыкэшан лыгэшэамшэа хэаны дрыжьжэо мацара, «бара ас аныбхэа ахэыцкэа зынза иаламгэыгбуеи, ма урт брызхэыц», «нан, макьана тцасым, ацсхых дыпсаанза атцэууара калом, быбжыы лгэы икэыфуа иалагоит, дшэоит» рхэан, ирулакгыы дааикэыркит.

«Фэаны сымнеиааит, – Хыкэыч дахьгылаз лхы лшэиуан, – ас ишхатцакэалоз здыруазтгыы, ма акалак ахы дысмышьтуази аагатэык сымоушэа. Аха ирласны сгэатцэа зеилымсит сара шэиыцэа. Арахь ари итэгыы сгэырфон, лычкэын дылхагылазамкэа дыпсит рхэар хэа сымшэози, сара зеггы ирхыцсааз... Са стэы егыаурым, аха ма лара лыпсышыа бзиахандаз, дымгэафкэандаз, рыцха. Ма уажэы лыпсышыа ирмариандаз ацсцэаха кадыць... убриакгыы лылахь ианымзар, нас егыкам...»

Кама лнапкэа лгэытцапсан аштэхь дыпшуа аматцурта абартцафэы дгылан. Уи уажэшьта агэра лгеит ланду акгыы шылзыкэамтцоз, аха даафэымтцзакэа ифьалшьооз абас иаалыр-

къан илыпсышыахаз ауп. Мчыбжьык, ма фымш-хымш дымгэакиит, дышьтамхеит, иахъаашыжьхэычмычыкаалфан, сеилышшошэа збоит лхэан, дахънышьталаз, уиакэхеит. Уаха дагъзымгылеит, лхы дахэонатгъы лааигэа хналмышьтит, уажэытцэкъа сгылан снейуеит, амца ааиѳашэкла, Нарсоу дааиргъы дарыхъташыуеит хэа халхэон. Уи илдыруан дшыцсуаз, ааи, ааи, иахъатцэкъа дшыцсуаз лдыруан. Аха лыцсы иахылмырзааит, зынза дакуа, ацэажэара лылымшо даналага ауп харгъы ианахдыр. Ус днықэиаз цъахшьеит, уажэы-уашьтан дгылап ххэеит. Аха лара леалтеит, рыцха, уаха леагылмырххеит, дымгъатцэыгъатцэит, акгъы дамы-хэеит, азэы игэы тылкъар лтахымхеит. Ах, нану рыцха, азэы ишыапы баграгылар хэа бшэаны адэы бышпақэыз...

...Убасқан Кама илгэалашэеит итцегъы данхэычыз ланду хъақэшэара длыман дышчалоз. Ашара цытк шагыз аоыцъагъы ѳагылон, Нуца иагъа иццакуазаргъы амца ааиѳакны, цъара Кама дназыцхашаз быстахъшэашэак аарссаны, адырган ианцаны илызлырцхон. Нас ашэрѳа апырқкэа инарықэтдан, ма ахэызба апынтца инахатцаны илзылцъуан, уи анцълак ацш къацшь еипш иќалон, ахартцэгъы пашэза атцэца азна лымжэыр лузомызт. Убартқкэа зегъ рышьтахъ ибзиан лееилалхэар акэын, лыласа қалпадқкэа, лбамбазиа тцкы, лкасыцха ллымхакэа тахэхэаны иаатцэахыртэ цша шэышэык мнейуа, нас акэын амѳа ианықэлос. Кама иахъеипш илгэалашэоит, убас амѳа ишықэыз, шыыжьык хэықаракык аѳы иѳхалеит. Цшак хэа асра иалагеит, аха хъа цырак цъара иѳамырхакэа иланашьтуан. «Хъацшь, Хъацшь, сукэыхшоуп, – лхэеит Нуца адунеи азна даагэырған, – сара абранза сааны ахаан нап тацэы сумышьтыц. Ма изакэ хъоузеи исурќэшэо, уаргъа нап иакызар, уарма агэра ганы иузамыркуа! Ичацшь-чацшьза! Иужэуазар ахазына, иузуазаргъы унацэа ацуфо! Ачалт иқэтдан иутцэахуазаргъы, ианчиахалак цыракгъы хэацсом, азын ма ишпахаахо. Ахэыцкэа акэнибарцэан ирфалап, цыткгъы ацъармыкыахъ иаагап, Кама тцкы бзиақ лзааххэап, Нарй Ахрей аймаа хэыцкэа цшза-цшзаза, нас мачхэума

иааххэаша, ахасамаса. Знык ақалақь уалалар уцсы узалхуам, афната иатаху зегьы аасхэоит хэа уалагоит. Убас, Хьацшь, убас, сынтэеипш усгэацхо ахаан укамлац!..»

Нас рызхара аныркэшэалак, рсакькэа рызкэа инкыд-тцаны, амра тлак ашэара ишыказ рышьтахька идэыкэ-лон. Урт анаауаз амфа иамыраацсарц Кама ланду алакэқэа лзеиталхэон. Аха урт убас иказ лакэқэан, Кама убас дрылархалон, апсшьараз ианаатгылалакгы, аидара дша-тцаз лхаштны азырфара далагон. Нас афны ианааилак рыхьа абжа нытцкэаны, ачуан ду интацсаны иржэуан, егы абжа адырганкэа ирынтцаны ирзуан. Аены атаацэа ирзыфоз рфон, егы иаанхоз адырфэенынза имыхьшэашэарц аuedрақэа ирталцаны, рыхкэа аафэахэаны атцх ишалаз ацъармыкьахь ицон. Ма ишпаргоз уи ахьа, ма ишцеимыртэоз. Ланду уажы-уажэ дьгехэон ауаа анаалыдеизалалак, арт Хьацшь инаган иадыргылазар иагьа иакэнибартцэарын хэа. Ахэылбыгеха уахьынтэи еимала-еифэалаха иаауан, убаскан еипш ахаан лгэы рахатны, ланду лгэы лыздуны дкамлацызт Кама.

Ус, ажэфан кылнатцэарашэа абартцакынтэи ахэхэабжь геит. Уи инакэырццакны иааилартцеит егырт агэылахэса-қэа рыбжьгы. Камагы дахьгылаз иаразнак атцэуара далагеит. Цытраамтэк уи азал ахь лшьапкэа дхарымгалакэа абартцафэы агэашьа кны дахьгылаз атцэуара дафын. Нас гэылапцхэыск дааин, лзара кны длыман дыфхалеит. Убра лызхаратцэкьа дтцэуеит Кама, нас агэылахэсақэа дрыман еитаадэылтцит.

– Убри шэаалхылапшла, – Хьыкэыч урт агэылахэсақэа мазала инарышьталхэеит, – макьана хэфны цсра далампш-зац, слыцэшэоит. Лабду иаан дхэычын, ускан еилылкаауаз. Арт насгы дара акалашэа еизыкан, аихэшьцэа реипш акэын ишыказ...

– Ааи, гэышья, зегь лмаазахьази... – агэылапцхэыс Кама дналыхьзан лкэакэа аалшьышьит. – Аха апсрақэа зегьы еипшым, уи цьабаа лыгмызт акэымзар, цытк нылтц-гэышьеит. Лхэы лфеит, илгеит... Уаха афар рыла цстбара

Анцәа иазааимгааит абри афната. Харт ахәарекәа уажәшьта уахь ауп ххы ахьхо...

– Нану рыцха, нану рыцха, – ахацәа реипш дтәыуо лгәы дтәсуан Кама даакәымтцзакәа, – бара ак быхьуеит хәа азәгы хакәзамызт, бара аеицш бышгылаз, бшаапсаз шпәхазгәамтәи? Бхадынтцәалахьан, арахь хара акы хабмыхәазакәа, хамтак бзымдырзо... Хшьапы хныкәыргылан бахпыртцит...

– Шәа шәеибганы шәахьлымаз, дахьшәылапшуаз лзымхози, – агәылапцхәыс даакәымтцзакәа уи лыжьжъара дафын. – Ауафы ипсы танатцы ихшарей иматацәеи рыла дымблыр, дымгәакыр, зегь имоушәа ибо дкалоит. Ауафы кадыць акыр итаху цыбышьо, ауафы кадыць дшыпсыша издырзом...

– Нану, нану, – лхәеит еитәх Кама, ииашатцәкьан уи ааигәа дгылан лыбжы ахьылмахауа деиланагошәа, – астцәкьа шахзыбуаз здыруазтгы иахьа ашә схытцазма?.. Даәа цытрак инабгоз цысшьон, нану...

– Ауафы дызламзо егыкам, нан, уи бхазырштша, еицәоу анцәа бақәимыршәааит, – агәылапцхәысгы уи дааныжны дцар лтахымызт... Аха нас абартцәфы дналыртәан, леанааикәылк, дналпыртцны акәаскьахь дхалеит. Кама лхы лнапы атдыргәан абартцәфы даатәеит. Уи ахәхәабжь азаз еицш лгәы ианалакша ауп ланду дшыпсытцәкьаз агәра анылга... «Мчыбжьык акәхап дахьынзакәзаауа, – лгәи лылагырзи еилатцәо дтәан Кама, – нас ашта дынтыргәп. Уинахыс... нахьхы ахәафы, хәпсцәа зегь ахьамоу... лашьцәа рывара. Уаха ахаангы хнахыпшышам ханду лхафсахьа, уаха ахаангы ихәхашам уи лыбжы. Уаха... уаха... Аха нану, сара бгәыгәтасыжьзом, сара снеилоит бнышәынтрафы, сара быпсит хәа бысхаштуа, ба бнышәынтра сацәшәаны савамло цыбымшьан. Сара ибасхәалоит бара быпсы антазгы бзыргәаклоз ажәабжькәа зегьы. Ибасхәалап хаб ацәагәара даналаго, азын цәагәа, афынтә цәагәа, арашәара ханатцало, ханатцытца. Нас алапкьақәа уацдас ргәы анталалак, бара бзиа ишыббоз еицш ижәны, акакан цены игәылхны, акәабашыагы ацыкатцәатцәа ахьшыны

ибызнагалоит. Ашәырқәагы зегы рыхкы назгалоит, нану, урт аацәырпссаны, бчақ хәыг ала рыфарада хәа рымамкәа, бара бхаҕны инаган иқәыстцалоит. Нас снатәаны ажәабжьқәа басқәалап, ааи, ааи, зегы ртәы, агәыла-азла, ауа-атахы. Иахә хатца ицаз, уатцәы цхәыс даазго. Урт зегы басқәалашт сара, нана, схы сеигзашам, аха бара иакәым хзыбуит, нану...»

Ауаа уажәы-уажә ишааиц иааиуан, иантцәыуалак, ацбабацәа инарыдышшылон, цытк инагылан, нас инықәтцны ицон. Амшгы уажәшьта ааилашәшәрахь инеиуан, амза ажәфан ағы ашта иқәыршәу ахымацәаз еипш еикәапхо ицәыртцхән. Иаразнак ахьтагы ағалан, пша тцәытцәык нықәсит. Хымцада уаха итцаарччарц агәы ицоуп. Убасқан Кама мцак налыцрасызшәа дғагылеит.

– Ацсхытца данағызгы адәы сшықәыз дыпсит, уажәы даныпсгы сызхара дсыдмыртцәыуакәа дысцәыржра икоуп... – лхәан, дғагылан, акәасқбахь лғыналхеит Кама.

ЛГӘИСЫБЖЬ ЕИЦШ ДЫЛЗААИГӘАН

Азгаб убри аены акара илуа-илхәо дақәымшәо ахаангы дкамлацыт. Уи илдыруан иара данылбалак дшышанхоз, аха устцәкәа дыпхашәап хәа зынза лыхгылыгәгы итамшәацыт. Иаргы дыпхамшьакәа дыкам, аха ицьюушьаша, инимырпшзеит, иеааипшитәын, иеырапсышәазан (дкәашаны дықәтцуазшәа) дналеихырхәеит. Арахь, лара леицш, иаргы амца ицоуп, иаргы дбылуеит, ажәак наиғешәар, ишақәым лқышә иқәылтцар хәа дшәаны иразоит. «Иугәағыр, – лхәеит гәаныла лара, – нас саргы исхәарыз умбарызи!» Аха иара иеиқәрыпшьыхаа, зынза игәы егытазамшәа, ақалақь иалсны иахьнеиуаз иидыруаз днареихырхәаны ацшәа реиқәон.

Уи иахә лара лацәажәара ус цъара акала иахигар итахзамыт, иқалап избоижьтегы акырцуазтгы, аха иахә астцәкәа ианааидыххыла (иара ихы иаазимуз азәыр акры изиума?!), дшалагашаз издыруамыт. Лара усгы дызгабуп,

насгыы иара иеипш ақыта иаазаз азэы лоуп, уи аганахыала ажэа наак лфытцшэар хэа ушэома? Анкыа ишыкарцалоз еипш, қыағыариакгыы дыбжьейтцар камлози, зыбз иаха акраҳэаша – уи дзакэу, уи бықэыртэан бшиаазо, уи ақытафы афнеихачаца шизгылоу, аха ани иеипш аудшэыл ақытафы дныркылозма, қалақь хыцэқэала дныкэыргоит, ида уаха уаф дрымазам, ирзымаазода?! Аха азэгыы игэра имгеит иара, игэы итоу иара ихала ихэарашэа ибеит.

«Ус схэеит хэа, арт азғабцэа агызмалцэа рықэтэоуп, иаартаххар, угэы итоу зынза иааухадырштүеит! Ааи, ааи, уфы итам удырқакоит!» – гэаныла дхэыцуан иара. Ларгыы ус днеиуан, рацхыа дшыказ, дшипылаз еипш, леаампсахзакэа, амала, иара данцэажэоз знык-фынтэ дихэапшыр лтахын, аха илзеипштэуамызт амфа шэшықэу уаалкыан ахагацэа реипш узлаихэапшри, ачкэынцэа иага хкы ргэы иаанагоит; «лылапш сьдхалт!» ихэап, «лыбла стэицны схыршэлазаргыы схылхуамызт!» ихэап.

Аиашаз, уи игэбылра лымкыцызт макыана лара, рацхыа знык-фынтэ напшыхақэ еиқэшэахыан, еибабахыан, аха ихы-итцыхэа ус цкыатцэкыа дазымтцаацызт. Иарах, ускангыы иеырхықэымтца даалыхэапшын, апсшэа леихэеит, нас ианеипыртцауз, инапы анаалымихуаз дналфеапшын, ччапшь хаакгыы налзацитцеит. «Азын тьытцындреипш, – лхэеит гэаныла лара, – ччапшькгыы ифықэлеит. Аха икалоит уи игэы лашазар, ихы-ифы апхыагыы игэы ччозар. Амала, аччапшь есымша ихы-ифы ианирцшлар итахымзар. Иудыруеи, алапш акыр алшоит!»

Азғаб ус гэаныла иахыламхахэаз иара иахазшэатцэкыа дацэыпцхашыан, даақапшьхеит. Аха акгыы камлазашшэа, ус икоу акгыы лгэы итазамызшэа, зынза иара изхэыцхагыы лымазамызшэа аакалцан, илдыруаз шыоукы апсшэа на-ралхэеит харантэи. Аха, зегыакоуп, еица еизынхон дара. «Ах қыағыариак дыбжьастцарауаз, сара зегыы ирыцэшэо, ирхыбаауа...» – ачкэын гэаныла иаалыркыан, зны-зынла ихы даазағыуан. Аха иара далагар иихэарц иицаху изымхэоны акэзам, иутаххар, анапы атцатца, ашыапы атцатца ихэап,

амала, акызатцэык – иаллагалара атахын. Ускан лара лхатагы дааиршанхартэ дцэажэар калоит. Амала, изымгэагыт алагара акэымзар, лара инаимылдаргы издыруамызт: «Ааи, ааи, саргы сгэы итеижьтеи акыртцун, аха игэагыны изхэодаз! Сшэаны сыпсуан са сгэы итаз уара укынза иназар хэа. Шаkantэ лацшыла слацэажэахьаз, гэаныла шаkantэ умца сапыххылахьаз. Аха уара есымша сгэамтазакэа ухы укэыршэны уцон. Уара са сзыхэан загэра зыгешэаз аеыф уафызан, аха сара бзиарас исымаз – сгэы касыжбуамызт. Анасыц хэа ак шыказ агэра згон, уи есымша сазыпшын, абас, сгэысеанзамкэа ишаасыдыххылоз сцэа иалашэахьан...»

«...Усгы бымхэар бымуа быкандаз, – ацкэын игэы дынтацэажэеит. – Уртгы ианфытцхаха инаркны, цэара бзиартанык хакэшэандаз хэа ауми ишыкоу, дасу иразкы иара инапы иакызар, ишизбо имдыруеи, аха Анцэа даалаган илахь ианитцеит – абас ушиашоу уцала ихэеит, ушнеиуа, уара иузыпшу уакэшэоит ихэеит. Иагьяфгы иагьяцэара уи иацэыкэаратцарц, иацэыбналарц иалагахьеит, аха, зегьякоуп, абыржэы снампытццэрааит самбазакэа шу-хэо, еицах иара анапэы уанагоит. Унаныцаргы, уахька-хауа атыц иара ауп икэызтцэ, ихызкы, иатаххар – ибым-батыцитэуеит, иатаххар – икэараны, унархахар шэ-цсык ухазаргы ак узнымхартэ, ахахэ кьашкэа ытцыхэхэо иааканатцоит. Уи усоуп, уацлаброуп, амала, зны-зынла агэы ашта итытны хэмарра ицарц зтаху ахэычы ифызоуп, атра ианамкуа ыкоуп, улахь ианугы иахыпарц атаххоит...»

Ацкэын уи лгэы ицэфыгыр хэа дшэон. Иара итцегы данеитцазгы, ара акалак афы атцара дантала, урт азгабцэа азэазэалагы рыцныкэара икэшэахьан. Шьюкы-шьюкы дара рхала убас ацэажэара уаларгалоит, уаарымбаргы агэфыг иагозшэа уи аены, уара зынза ацэажэара угэампцхозаргы, уаныкэркзалак, нас иахьынтэаауго уара ухацагы иузымдырзо, аха арахь урзакэымхуа ацэажэара уалагоит. Шьюкы иихэарызеи, ифытцшэарызеи хэа уфы итацшуа ауп ишуцныкэо. Иара бзиа ибон мыцхэы зымхэоз, насгы зажэа пату ақэтцаны ицэажэоз. Нас ишца, ажэагы ауафы

ихакара пату ақәйтцозар ауп. Избанзар, иара иоуп изхәо, ианифьтшәа нахыс иара итәуп. Уи, икалоит дзырнагар, икалоит зынза зы дазымызәзәо дқанатцаргы. Аразкы... аразкы... иаххәап, разкны иумазтгы ианутаху иутаху ажәа уәашәо. Еихарак азгаб уанлыцу, ажәа бзиақ ахә хыла ианушәо!..

Аха уи дызлалыхәапшуаз ала макъана лгәы мфьгыцызт. Избанзар акы дазыпшын, иара иахәа ас длыкәшәарц аниґахха, ак ихәарц шигәағьыз лдыруан. Аха ларгы акы иузафәкуаз лакәызма, ақалақь зегьы цәыргақәтдоушәа, макъана иара зынза хәас длымазамшәа, днапшы-аапшуа акәын дышнеиуаз.

«Абз узтаз уиашьапк, – лхәеит гәаныла лара еиґах иара атәы наилатцаны. – Ажәа азыхәан урыцхаимтәуа, уфьыба утамло. Ацкәын уиәцәажәозар, игәы ихаштүа, азгаб улацәажәозар, лхы лхаштүа! Нас ишца, убра дааухылапшааит Анцәагьы, уара есымша ус цәажәатәыс иуоуама, уцстазаарафьы знык-фьнтә рақәхап. Знык-фьнтә уара ихы ухибааргы диашам, дааухылапшааит, дааухылапшааит!»

Ишнеиуаз, азгаб хафсахьала ибзианы илгәалашәоз цкәынақ ацсшәа ааиалхәеит. Аха иара дыцхашьан, цкәа ацсшәа имхәошәа лбеит. Нас ауп лхафьы ианааи уи дызустаз...

Убасқан, азгаб илгәалашәеит рывара ииасны ицоз азиас иамаз азмыжь ду. Уахь иаауан агәылацәа хәыцкәа зегьы. Ааигәасигәа ус даеа змыжьк ахьамамыз азы, егырахь зехьынцъара аґада ахахьы умцакәа изыггарран, азгабцәеи ацкәынцәеи еицәажәахьан, шыьбжьонынза ацкәынцәа тало, шыьбжьышьтахь азгабцәа. Аха ацкәынцәа уи ацкара еиларго иалагеит, дара рығәхәара ааиаанза ағдарафьы ицәыгтаатәаны ирзыпшуан азгабцәа реахьеилырхуаз, реахьеилархәоз. Енақ, ахьшь зласыз акәчар реицш, азы иґытцны акәара иаакәлаз азгабцәа ааибархьусуит.

– Шәаабейтеи! – дгәыргьатцәа ахцыц еицш, ағдара ихы аалирыхәхәеит ацкәынцәа руазәы. Уи дара рахь уаха днаскьарцгы иґахзамызт, днеир ихьуаз идыруан азы. Аха дахьгылазгы иара итәала убас ибзианы ибарґан, ифьызцәа азәы днаицәхасыр ихы идишьылар каларын.

– Ҳазлаубаз ублақәа арахь итышәшәааит! – азғабцәа пцхашьан, еибакы-еибашьуа ифны азы интапалеит.

– Ичацшьуп, ичацшьуп! – ихәеит уи ачкәын, нас дгәыр-гъан даноаца, дзыкәгылаз ақдыхтәаха ааитцабылгъан, джаууа даман инталеит. Уи дышнеиуаз, уахагъы иеизаанымкылазакәа, бахәрашәа иахьыказ ахыкә днафәкьан, мгәацәха дхәазо мацара азғабцәа ахьтаз азмыжь агәтатцәкьа дналаҳаит.

– Ҳразкы даҳзаанагеит! – рхәан, азғабцәа зегъы иаразнак инаикәпапеит. – Уажәшьта иубап акылцшра зеипшроу. Абри азмыжь аатаурбаанза иухаржәлоит, лак иажәратцәкьа ак тамкәа!

– Срыцхашәшьа, – ихәеит уи ачкәын дыхәмаруазу, ус ииашатцәкьан ихәозу узеилымкаауа. Аха уи апцхьантәи иччацшь ихы-иҫы икәбахьан, уажәшьта ус мариала дшырмышьтуаз идыруан урт. – Сгазара иснаркәтцеит, срыцхашәшьа...

– Ацгәы ахәынац анаклак ишалахәмаруа умбахьей! Ургәакны, уцсы тыхны, аман урхәаны уаухажьуеит. Уа умацара уаҳзааит, ҳара гәыбган ҳамам, ус анакәха, зегъы азәазәала хныхәафәкәа ужәыроуп! Ҷамоак-Ҷамоак азы ҳацсамкәа ҳакоума!

Уи ачкәын ихы аалирхәхәацыпцхьаза дынзааркәрыло мацара, уаха илымшо, зынза ицсы ихыггошәа анырба, азы даҳцәашьыр атцкыс, ма ифызцәа ркны ҳаитеихәартә доухашьтып рхәан, икәатцит. Иаргъы азыпцсы ихьыкәкәа даалцит, рыцҳа, аха ақәара данныкәла, хахә дук иеныкә-ижьын, цытк арахь иҫихит, нас уахагъы дхьампцшзакәа ипсгатәы иман дцеит.

– Ус ауп ишадыруа! – рхәеит иара дахьыбғалаз ақынтәи ачкәынцәа ахьыкәгылаз ркьатеиах цытцәтцәо. – Ичацшьуп, ичацшьуп ҳәа хгәы зпужәоз!

Азғаб апсшәа иалхәеит уи, аха иара уи зегъы иаразнак игәалашәан, деитаапцхашьейт, уажәакәушәа азыпцсы ихьыкәкәа уа азмыжь данаалтц.

Амала, лара азғабгъы ус кьатцәыра илагылоз азә лакә-замызт. Есымша лхы шәа-иза акәын дышныкәоз. Насгъы

уи ақыта атэгы, ақалақь атэгы бзианы илдыруан, еиғылбаауан. Уи даноытцшэа инаркны деилкьеилгэыцэза дықан, дыпцшзан, дразын, агэылара-азлара ағы цыара акы аныказ аматц шылуаз иаалырхэлон. Иаргы рацхья ачарағы ауп дахыбаз. «Аоынаха, аоынаха, – ихэеит иара иатэца аашытихын. – Хзышеит, абаацсы, ма аоы хазтатэа, ма – быччапшы!» Лара ахышэтхэа даахьяхэын, идтэалази иареи ирахартэ дычча-ччо ғаалтит: «Еилоумтэан, уашытан иузеицэахар калоит!» «Сызгалакгы акы сагааит!» – ғааитит иаргы, аха усқан лара апарцалыкь еипш ашыаца дыбжыпцрааны дцахьан. Нас иаргы ак шихэоз лымдыруаз, дааизыпшыр, ма лызлымхак иалырхар камлоз, аха уаха умцсит, лара дызғабмыз, иаразнак лара лтэы лыласт! «Сара исхэаз уа инаудкыл, уара иухэазгы уара иумаз!» – уи ауп иаанаго урт удкьан рғанынархо рцашыа...

Уинахысгы ашыацағы лара хынтэ-пшынтэ ракара амацэыс еипш даатцачцеит. Аха уи убри акара дласны зегы акака нарымтаргыло, ана дыкоуп шухэоз, ара даауан, ара дыкоуп шухэоз – нахьхы дцион, зкьяф казцахьаз ачкэынцэа рылапш цар дыташэар лтахымызт.

Аха ачкэын иаразнак амца ицралеит, аткьара иазыпшы аееипш, агэатеира далагеит. Уи ихы игэалашэо ус ахаангы дкамлацызт. Дтэар дзымтэо, атэы дахатэоушэа, арахь дгыларгы дзымгыло. Рацхьатэкья игэы хааза иаакалеит, нас, пытрак ус ишыказ акэымкэа, ихьухьууа мцак талеит. Уи акэхеит, дызлатэаз иоызцэа дрылцаан, иахынтэааз изымдырзо мчыкдаман идэықэло иалагеит. Азныказ ачкэын ихшыо ааиласызшэагы ибеит. Аха мап, мап, уи цэанырран, амцеипш ачкэын ишыа иалатэан, уа еибакын, аха хара аеамкьяацызт, амца азташаз, итцегы «изыргыгкшаз» мчык иазыпшын. Уи акэхеит, ачкэын дакзамызшэа доагылеит. Ишцеиурыз, нас, уаха ихымхэыцит игэы! Иаргы уи ахэатэы хаитцар акэхеит...

Убри аамтаз азғабгы фырцьянқэак асаан ианыргылан илыман дшааиуаз акэашацэа днарылашэеит. Ачкэынгы арстэи днеиуан. Акэашара иағыз атыпцхай арцыси уажэшыта ишеидаацсалахьаз мөашыо, уажэраанза ирпцшзан иркэоз

рнапқәа, икарахахъаз аңсаатә амтцәыжәџақәа реипш иры-
вахауан. Убри аамтаз, ачкәын зегъы изеилалеит, акы – ани
азғаб длаша-лашо ашьаңа даатцалахъан, џбагы – амузыка
убас ибзианы иадырхәон џыңа ачкәынцәа, ушьапқәа
утцрааны иагон, хцагы – иижәыз цәгъала итцасуан, дышьт-
наңауан. Нас днызкылоз ачкәын, даангыларангы дзыкәз.
Убри аамтаз, хатца бжык нарылтцәраан, аґаанахеит:

– Ирымыжәда, ура, иаапсеит, ирымыжәда!

– Хәи, хатца указами, зшьамхы иалоу зшьамхы иа-
ламцсың!

– Згәы итоу згәы итамцсың!

– Арпарцәа, арпарцәа, амца иакәутцар имбылуа. Атың-
хацәа абакоу, атыңхацәа, ззара цшзақәа расамахәтцас
изыртаруа?

Убри аамтаз «шәнаскъа-ааскъа» хәа быжықәак геит.
Ауаа рыжәпара далтцәраан дааиуан ачкәын. Уи дызбаз
анапеинкбаџцәа иахагы амца ацрарцеит. Азғаб дахыгылаз
днеилыгуааит, аңсык-аңсык ауп илыгхаз лсаан иангылаз
афырңыанқәагы иаргы шынеимаз иналымпытқьаны
илыцәкахарц. Раңхьатқьа иаразнак иааңьалшьеит, избан,
уи иаацәыртцра ус сзыканатцазеи хәа. Аха уи иґапшыла
уаха ахәыцхагы лнамтеит, уимоу, иаразнак ихьухьуа лгәы
инытцалеит, сышгылоу азәы дицқәлара дыкоуп хәа.

«Изгәагып, – лхәеит еитах гәаныла, – иаишьала, уи
анкьа атцәа азна азы зхы иқәыргылан икәашоз ирышьтроу
азә иоуп!»

– Хәи, анцәа иңышьоуп, макъана хкәиц ыказаап, –
рхәан, рхы неидыркылеит абыргцәа, ачкәын афеипш
данаацәыркьа. Уи, улаңш ахымзартә ишьапқәа ласын, аха
арахь акәашара даґзамызшәа, ижәџахыркәа зынза итцыс-
зомызт. Убри аамтаз, азғаб шыаґақәак аакалтцеит еилагылаз
рахь. Убри акәхеит, ачкәын уи илаңш дытцшәо дыкахызма,
ахьышәтхәа лаңхьа дынкацеит. Ларгы убри дазыңшызшәа,
дцыр-дцыруа даакәлеит.

– Хәи, бқәақәра сцааит! – абыргцәа руазәы еитах игәы
ааңшаан, уи иналышьтаихәеит.

– Анцэиныс, ачкэын чкэына бзиа к иоуп, дсырпхашьар стахым акэымзар, сышлыцкэашоз!

– Иаарараза, – ихэеит изхэоз ивара итэаз абырг, – уара ушыкэашоз мацара абыржэы уахьызбо уааихьеит, шыта афар иранахажьып!

«Ухаргъазкрым, – лхэеит гэаныла лара дахьыкэашозгы, – уара усасуп, апшэма бзиа асас дшыацэхныслар итахзам. Насгы, уара шэ-блак ухуп. Сара стэқэагы наланан!..»

Урт ашыцьягы убас еикэшэаны икэашон, дара егырт ачкэынцэагы, уажэраанза икэлоз уажэы-уажэы ишрыбжьацалоз, арт рэы кыраамта азэггы акгы изымгэагыкэа ишанханы ирыхэапшуан. Амала, иубон лара мачзак дшаацсаз, лзамоакэа кадшь-кадшьза амытцмыць еипш ишеибакыз. Насгы игэалтеит ачкэын иахагы даацсаны дшыказ. Убри акэхеит, лара убри акара ирхаан, ирпшзан дыкэтит, ачкэынгы уаха еазэ даацэыртцаанза ихы намариашан, еикэагылаз ажэлар днареихырхэан, рыгэта дналалейт.

– Акэлашьа здыруа ақэтшыагы дакэшэоит! – урт абыргца иахьеипш афар ргэы рызтаны икамлацыт.

– Анцэа разкы ритаит, цым! – ихэеит даеазэггы иатэца аанкыло. – Абас икоу роуп уарей сарей хақэра иацытцо, мамзар уажэшьта адамра иагыараан хыла хасхэаарын!

– Анцэиныс ушиашоу, анцэиныс!

Уи ауха ачкэыни азгаби уаха иагызеифамцшит, ажэакгы рзейбымхэеит. Ачара ду азгыейпш ицэқэырцон, ушыза дызыргы дубомызт. Аха ачкэын уажэггы уи анааигэалашэа, игэы хааза иаакалейт. Иара ус акэын дшыказ, аханатэ аахысгы, игэы аныхэашьуаз, мамзаргы цыара, ацэажэара анитахыз, иажэа анифабалак, ма игэы ирфыхарц, ихэыцра хьантақэа дрылцырц анитахыз, ипстазаарафы дзыкэшэахыз ахтыс бзиақэа игэаларшэан, урт рыла игэы икычуан. Ускан иара иаха доунашьтуан, иаразнакгы игэы аахтуан.

«Азгаб уанлыцу, – игэы интихэааит иара, – апшы-хэыртафы игылоу уиоызоуп, улапшгы лхымшэароуп,

лыгэггы умырҕыҕроуп. Уҕы азы таҕэаны уанаанха, нас ура утэы егыкам. Уи иаразнак илгэамцхаз ашәкәкәэ реицш улхаштуеит!..»

Ларггы иаха-иаха деикәапхон, ус иныкәырцшны ажәак ихәацыцхьаза, зны цөгъашәа дизәлымхәушәа калтцон, зных инлафлыжбуан, уи иара игәаҕы амца анаркуан, избанзар иахьа лара лгәы иахәоз мацара ихәалар иҕахын, аха уи азнеишьа, ахагалашьа цқьа дакәшәоомызт. Зны избеит, даазырлахәыхша цьаралафкклеихәарц, аха ашьтахьданхәыц, иахьа иара иихәарц иҕахыз зеггы нас ибжатахозшәа ибеит, лара алаф иаха лгәы иакәшәан, уи лхалырштыр, дазхьампшыр хәа дшәон. Аха зныкгыы алаф шлыдылкылоз ибар иҕахын, нас ашьтахь еиҕах уи мап ацәикын, кыраамта ус инеицәажәа-ааицәажәо инеиуан.

Ацкәын уажәшьта зынзаггы дхәыцзам, иан ида дахь-лымам азы, зны «схәычы» лхәаларын, зных «сыцшқа Акәа иаларшәу» лхәаларын акәымзар. Уи иара убра ақалакь аҕы Арцәоратә институт даналга, тоурыхртәафьыс ашкол аҕы аусура далагеит. Уажәшьта хпака шыкәса тцеит уа аус иуеижътеи, амала ессабша, цөгъарак-бзиарак данахнамгоз, ақытахь, иан лахь амфа дыкәгәышьан. Ифьзцәа рҕы ихы дахашшаалон: «Схы ныкәыстцарггы сыпхызтцәкьакәа ақытаҕы ауп иахьызбо, убрахь тыцк соугәышьар сцон». Уи иан, уеизггы-уеизггы, лымч макьана изкәымхоз хәа акгыы ыказамызт (усшәа илырбон иара), урт рыиашьара дрыгә-тылакны дрымоуп, мҕума, мцоума, цхәума, пшума акгыы лыгрыжбуам, макьана ларггы илылшартә дыкоуп, аха ус данбанзацои? Есымша лыцкәын затә дышизхәыцуа илыршоит, илырхәлоит: «Убри итәык баны сыказар, нас сыцсра цсроума?!» «Иан иара иацхьа ицсыша, ак игәаҕуандаз сыла шаацшуа, шәхатцкы сымцози». «Иаб шәикәагәгы убри шихәоз дыцсит, тацак, тацак хәа, ма мышкы шыьбжъаанза сналәацшындаз, нас нарцәы снейрггы игәы ааикәызхәалаша гәыргьаҕхәашак изназымгоз уи акадыцгыы! Иарггы ицсы тынчхарын, сарггы...»

Ацкәын уи сынтәа иахсырцом хәа избаны иматцәкьан. Иара ихатаггы ибон уажәшьта ишидыххылоз, арахь

анапшцэаггы рѣы узкуазма, зеггы иара избэхэ рыххатѣы ирымазшѣа ибон: «Иан затѣ лымацара ақыта даларшѣны, иара къазоу хѣа ақалакъ далоуп». «Нас дааза, арахь ида думазам, арахь – мызкахы знык даацѣырцуандаз хѣа агѣашѣ ахь упшла». «Думазар атцкыс думамзар еиѣуп уи ачкѣын иѣыза, азѣггы дышумам анудыруа, иахаггы уцсы уакѣыцшны иулымшашаггы улуршоит».

«Ус шѣара шѣымсаит, – ихѣеит гѣаныла ачкѣын урт ртакс уажѣы. – Сара схы анысхаштѣа ыкоуп, аха сан дысхаштѣом. Насггы, сара ара ақалакъ аѣы ахышькразы стѣазам, схы-сыцсы зыхтныстѣо уск саѣуп. Зны-зынла иаалыркъан, сзеигѣырѣго сзымдырѣзо сгѣырѣгоит, нас, цытрак антцлак, сгѣаѣы иааиуеит сан абас сызѣу ахѣеилылкаауа азы шакѣу сзыргѣырѣго. Убри аицш акы сгѣы абаауам...»

Ишнеиуаз, азѣаб дынцѣытѣыцшшѣа уи днаихѣацшит. Иаразнакггы еилылкааит уи ихы ара ишыкъамыз, хѣыцра тѣаулакъаак дышрылаз. Азѣаб иара убригь ианалыжыит, Анцѣа итѣуп уи шака еидихѣыцло, ауаѣызатѣѣ ус ауп, ихѣыцыртақѣа рацѣахоит. Уи абызқатаха аицш шѣ-хкык деимырхханы дыркуп. Икалоит иара ара дыказар, аха игѣы-ицсы зеггы ақытаѣ акрура-акырхѣара иаѣызар. Уи ақалакъ аѣы дыкоуп, санду цсатѣа шкѣакѣа шыоуки-шыоуки ирзылхѣалон еицш, ара матѣурак далакыакѣоуп, аха зегыакоуп, ақыта агѣы изтоуп, ацѣгѣеи абзиеи зеггы иара дрыхъзароуп, уаха имыздо хѣа азѣггы дыказам, иара икѣакѣа иқѣуп. Урт зеггы еилыскаауеит сара, еилысымкаауазтггы икаларын ас хѣаикѣымшѣарггы, аранза смаарггы. Уи иага иеаимтѣозарггы дқыта цкѣынтѣѣкѣоуп, ақыта ацѣа ишалоу, аки-аки хѣа ѣаазтѣа рацхѣатѣи арбаѣъ аѣытѣбжыы даанарцшуеит. Ус анакѣа, уи инасыц абжыггы дамыртынчуазар акѣахп! Анцѣа итѣуп уи шака хкы ддыргѣатѣеиуа, шака мѣа ицроу. Амарѣа, амарѣа, амѣақѣаггы зеггы еицшым, ухы аашатѣа!..»

Лара азѣабггы иахѣа лгѣы уамашѣа иалакан, амала, устѣѣка дшыказ иара илырдырырц лѣахымызт.. Уи макѣана итѣеггы даалыргѣакѣар лѣахын, анкѣатѣи лѣызак илхѣалон еицш, цкъа даалырхыцхыцыр акѣын. Амала, уи уажѣы зынза лгѣатѣаѣы итѣѣахны илымоуп, аха даназхѣыцлак,

лхазы-лыпсазы мацара лгэы аатылашаауан. Нас, иара
убра лгэатцаѣтѣкѣагы џѣара илытџыздыраауа азѣы дџа-
тѣоушѣа, дшѣаны иаразнак илхалырштѣуеит. Уи макѣана
уамашѣа илгѣапхоз адѣахѣтѣи ипшра акѣын, убри акѣын
мазалагы дзызхѣыцуаз. Нас ишџа (еитѣх лгѣатџакны,
иара убригѣ даџѣшѣа-аѣѣыџсуа акѣын ишылхѣоз!), дуџны
уахѣааѣѣыртџуагы акраанагоит. Иоуранаџа-аазаны, игџѣам-
кѣа-иџџѣамкѣа, дазааикѣаны, ааи, ааи, деикѣа хааны, улаџш
ааидхало. Иагѣа уџџакуазаргы, иџшра улаџш ахымгакѣа
уамышьѣа... Лара иџѣегѣ данеитџазгы, иара уажѣгы, зны-
зынла дзызхѣыџлоз, уи илбарџ илѣахыз аџкѣын иакѣын. Аха
уи мацарагы акѣым (уи мацара далазом лара), уи аџкѣын
макѣаназы иаѣа иџшра-исахѣа акѣын дхызхуаз, аха иџказшьа
џкѣа илыздыруамыџт. џкѣа акѣым, хар амамкѣангы илыз-
дыруамыџт. Убри акѣын ларгы иаѣа дзыџѣшѣооз, иаалырџан
лгэы зны ихааџа, зны ишѣазыџо иџзырџсаауаз. Аха нас,
иаразнак леааикѣѣылкуан, уи есымшагы лых лымџ акѣхон,
агѣра лгон анџѣа абас дигѣарџханы даниша, уи аџкѣын,
ихааџа иџказ џазшьакгы иџишон хѣа. Амала, уи иџказшьагы
устѣкѣа зынџа ихааѣѣазаргы лѣахзамыџт лара. Иахѣахѣѣоу
дыџѣбараз, аџша ахѣасуа аџса ахѣѣѣѣеипш дымтаруа,
насгы, аус злоу, иихѣо хѣаз, ииуа уз. Убарт рнаѣыс лара
лзы зеггы ирыџкыз, ауаѣи апату иџѣитџозар акѣын. Ааи,
убри еихау акгы лѣахзам лара ауаѣы иџказшьаѣы. Иџџџа-
ра иагзаргы егѣаурым, улаѣы дмааиуазаргы илыџѣап.
Аха уи иџказшьа аныбџиоу, ауаѣы игѣырѣа иѣеиѣишартѣ
даныгѣгѣоу, агѣырѣѣарагы далагѣырѣѣартѣ даныџоу, нас
уи дшѣартѣазам, атџла амџангы уиџтѣап. Избанзар, уи
иуаѣра уаџѣгѣыгуеит, ус иџоу ауаѣы данувагылоу, уи аџара
угѣы зырдууа адунеи аѣы акгы ыџазам. Угѣырѣѣозаргы,
иахѣѣап, иара иаартны иуимырџозаргы, дышѣѣгѣырѣѣо
удыруеит, угѣырѣѣозаргы (уи иеипш иџоу ауаѣы агѣырѣа
умџан инаишьѣуам, аха) иаргы дуџгѣырѣѣоит, сара сусс
иалоузеи хѣа дтѣазом. Избанзар, усџан шѣара шѣыгѣѣѣа
акоуп еиџырѣѣо, бѣык ауп еиџырѣѣоу. Иџалап адунеи аѣы,
убри аѣыџа аѣѣанырра зџѣа иалоу ауаѣы иаџара азѣы насыџ

имамзар. Ма иара ацэанырра ахата еилызкаауа, мамзаргьы, ус шэымтак, апсаатэ амтцэыжэашьтыбжы еипш, ианиасуа абжы захыхоу... Зегь реиха данеилахоугьы, иналаршэны анасыц агьама хаа иазхэыцуа, зхы-згэы есымша ыыцбарах избо. Уи ахаангьы ацэанырра хаа игэы ахшэазом, избанзар иара ицэа иалоуп, деибаркны дакуп. Ус икоу ауаа рхы-рэфэагьы цэгьала иразхоит, уимоу ианцэажэогьы рааигэара агылара утаххоит. Избанзар угэы иуцэанахэоит урт шуаа бзиақэоу, ишыразқэоу.

Урт афыцыагьы армарахь иаатцэиит. Уака иртиуан акахуа, атцааршэ, атцэазы. Убарт зегьы мацушэа, ихааза, ухы-угэы апсы аршыо музыкакгьы абжы гон. Уака еихарак изтэартаз афар ракэын, насгьы шьюук уа убри акара цэажэартас ихтеибакуан, еидшылазаны еифыхо иштэаз андырхэлозгьы ыкан. Арахь ирхэоз зегьы, дара рхатақэа зыхоз ататын алфеицш, ахауа иналалон, уаха катца ыкамызт, уы ыкамызт. Урт ара иаха ирацэан, аха икан иахьатэи зус хьантэақэа идыраапсо иаатэоз зыпсы ааитазкырц, ма ус ииашатцэкьан, сфызак снаиациэажэаны сыгэтыха наиахэан, сгэы апсасыршыандаз хэа инеиуазгьы, мамзаргьы, ацыблыкькэа рытцырпраартеицш, уа азгабцэа бзиақэа нанагоит хэа еибархэаго идэыкэыз ачкэынцэагьы. Ажэакала, ара иааутахыз дубон, зегьы акака ирызхэыцуан, зегьы хьаак-хьаак рыман, хьаада итэазгьы шакафы утахыз ыкан, аха уртгьы аамта хэлашьны иахьырхыргашаз хьаас ирыман.

– Кахуак аажэып? – ихэеит ачкэын лара дналыхэапшны дапышэырччан. – Аха ус схэеит хэа, ара атцааршэгы ыкоуп, уи иаха беилахауазаргьы мап ацэыбымкын.

Азгаб азныказ ииашатцэкьаны мап лкырцгьы лтаххеит, макьаназ, иахьак ауп хыхьеицныкэахьоу, иаразнак сышцаидтэалари, хааицныкэазар иазхап хэа лгэы иаанагеит азныказ, аха нас, зынза сыссырбнауафрым, уи егьамам, хнеидтэалеит хэа лгэахэын, днақэшақатхеит.

– Азамана, – даапышэырччеит ларгьы, – ара акахуа бзианы икарцоит. Насгьы, уи мышкахь знык иужэуазар

цэгъазам, еихаракгы цъара акы уназхэыцуа. Са сыхэтэаах ала, цэгъала исыцхрауашэа збоит...

Азгаб уи хэаны данаалга, иара еакахы ирхар хэа дшэан, иаалцэымыгхейт. Аха нас, уи ус дыкамзар акэхап лхэейт гэаныла. Уи уажэы дышцэажэаз ала, иара изхэыцра дафэушэа игэы иаанагар калон. «Ус игэы иаанагаргы иаанагааит, – азгаб уажэы гэаныла дгэаауазу, ус илхэозу лара лхатагы илыздыруамызт. Аха лхы-лфгы амцацшь иаразнак ишаахкьаз лдырит. – Сара ус ауп, зны-зынла акгы иалахэазамкуа, анахьгы икамкэа, арахьгы икамкэа амцацшь сыцраслоит. Уи ахынтэаауа сара схатагы ианысзымдыруа ыкоуп. Амала, иахьа даеа мшуп сара сзы, сымфэагы даеа мфоуп, схэыцрақэагы даеа хэыцрақэоуп. Урт схэыцрақэеи сгэы иахэоуи еизынсыжыыр стахуп макана. Сахьырго збар стахуп. Ааи, иахьак схы афэышра наф снахейт, сгэы ухшэейт схэейт, ан леишэацэгъа леицш, есымша сышузхэыцуаз, иухэо шыкастцоз: «Ус ацсыуала ицхашьароуп!» – «Бара ибыхэтам кабымтцан». «Ицегы бажэақэа раза». – «Уи ихэ гэырла ибшьароуп бара». – «Аихабыра-ейтцыбра хэа акы ыкоуп». Урт зегы сара мап ахаангы ирцэысымкыц, иагырцэыскуам, аха иахьа сгэы иаха сазызырфэыр стахуп. Икоуп уи сыхшыф иахэои иарей анеикэымшэо, аха иахьак уи садгылоит сара! Иахьа абри ацкэын цытраамтак ицзар атахуп сгэы. Ианбыкэу, чарак афэы дабейт, убаскангы уи сыхшыф «беанкыл» шахэоз ицкэашейт, уи ашьтахьгы ақалақ афэы цъара инейхыцшит, убаскангы уи сыхшыф еита ишафэагылаз сгэы ацшэа ахэейт, уи аахысгы мазала сыхшыф иамырдырзакэа, зын-затцэыкгы иахьмырцшзакэа сгэы итатцэахны иаанагон уи исахьа. Абас, абыржэы дшыкоу еицш, зны дшыччоз, зных илахь анааикэйтцозгы гэанатейт. Убриг гэыннакылейт иара! Ускан дзызхэыцуаз сеидру иара, зны-зынла убас ахы акэачроуп сыгэгы, убритцэкагы еилнакаар атаххейт. Иара санааизааигэаха, «Иухьы, улахь зейкэуи?» – хэа исыцэтцаар хэа сшэаны сыцсуан. Ааи, ааи егыгзамызт, сыбз акынза исыцэнейхьан, аха нас сыхкэышра сыхьзагэышьейт, «уара

угәра ганы уагәра ануқәсыршә иага ухәап» ахәеит. Иараз-
нак егькамлазашәа, агәы зынза егьтазамшәа аеааикәнакит
иаргы. Уи ирласны иацныкәоз схы-сғғы аеацсахит. Аха
зны-зынла уи ағыцныкәа иеипш ацныкәара шшәартуогы, иара
иахәо кастцалар стахуп, избанзар, сыхшыџ затцәык
сацныкәо салагар, ишсылабжьо мацара ирласны сараацсоит.
Сгәы иахәо, сгәы иканатцо иахьакара азызырџора стахханы
скамлацт».

Ацкәын макьана акаҳуа изымгацызт, иацхьака ауаа
рацәафны игылан. Насгы, иара ацкәын анкьа зны иаҳа-
хьаз лакә бзиақ игәалашәараґы иахьа ахы аатцнахуа
иалагеит. Азныказ уи зынза дазхьампшыр итаххеит, из-
банзар иахьала усгы азґаб лацәажәаразы дмацкәикны
дыкан, игәы-ицсы иатахыз макьана акгы аацәырганы
лара лґы изымхәазацызт. Уи алакә даланахалар, нас
зынза дыблакьозар акәхарын. Аха иара алакәгы убас
игәы ахыбылуан, игәалаиршәарц итахызижьтәи даара
акырцуан, уажәы ихшыџ ааимкьаны ианаацәыртц, мчыла
ахарштра убри акара ирыцхаишьеит, зхәычы дкәатрабааха
адәахьы атәыуара иаґу, арахь афныка дыџназмыжьло аб
леишәацәгьа диеипшны ихы ибо далагеит...

Ацкәын иаразнак игәы аахәашьит, аха нас егьызмыхьаз
иеааиеипштәны, лара азґаб лахь днацшит. Уи абнакәтеипш,
дыцшзаза, лееидыцсаланы дыштәац дтәан. Убаскан ихы
мчыла агәра аиргеит, азґаб иара дшеилылкаауаз ала, лара
лхатагы ицьалымшьошәа уи игәтыхақәа ус иаармарианы
иахьизымхәоз, избанзар, рацхьаза акәны уи афьза аус
даланагалеит иара. Азґаб ус дхәыцуазар иахагы еиґын,
амала, иара уи афьза ацәанырра хаакәа знык иццәыртцхьан.
Ааи, ацкәын зынзатцәык даанахәахьан рацхьатәи абзиабара.
Уи иахьагы ацәакәеипш ицшзаза ихы-игәы итан, зны-
зынла ахы игәаларшәо иаацәыртцлон. Ацкәын еитах ихы
аацьеишьеит, ихәыцрақәа иахьа цас изыруазшәа игәалам-
шәаша зегьы игәаладыршәо иалагеит. Уи урт зегьы ани-
зеилаха, нас азґаб лґы зынза дзымцәажәеит ауп иаанаго.
Насгы, иара игәы итамыз иґы иззамырхәоз уафын, аха

азгаб уртқәа зеггы акы лдырыр калазомызт. Убри азыхәан, уажәшты дьиасыр акәын лара лызхәыцрахь, избанзар, азгаб улыцны арахь даеакы ушазхәыцуа анутылдыраа, убри акара ихьымзгылшьо акгы ыказам. Насггы, иара игәы инамыруоуп ус, избанзар – азгаб дигәацхахьейт. Ус анакәха, лара лызхәыцра мацара иаха иееитар иара изеигьуп.

Насггы, ачкәын уи ачарафы данлыцкәаша ашьтахь фахака аатцхьан еипш, убас цхыз дибейт, убас цхыз дибейт, убринахыс иахаггы игәы фырхәцааны иакуа иалагейт уи лызхәыцра. Ачкәын цәгьала апхыз агәра игон, уи уаха иибоз мышкы, ма иага иаапкырггы фымш, уаха ахылазомызт, нас лабфаба дакәшәар акәын. Зны-зынла инархәаархәынггы ианибоз ыкан, ачкәын урт «апхыз маанақәа» хәа дрышьтан. Зегьакоуп, уи уск данакәшәалак иаразнак иааигәалашәон цхыз иибахьаз, уи зеггы иара ишибаз икамлозарггы, ма иара иалаз ауаа хымпада аены дзацәажәоз ракәхон. Зны-зынла ачкәын ихггы дахыччалон, санмыцәашаггы сыцәоит уатцәы сзыкәшәо еилыскаарц азы хәа.

Уи ауха цхызла ачкәын дәышкәағьазк дықәланы, имфа нымтцәазо, даакәымтцзакәа ацара дафыхын. Дахьцоз иара ихатаггы издырзомызт, акызатцәык зызбахә иахахьаз ҳацык афышәта ицшаарц игәы итан, ибомызт, аха убри дшашьтаз акәын игәалашәоз. Аха нас, ианимба, абри адәыпшза дықәнагалеит, иарггы уаха ишьтахька дзымхынхәыкәа сахьаго збап хәа уи ианыгаз амфахәаста даныланы даара кыр дцахьан. Уи ус дышнеиуаз дзышо далагейт. Ачкәын уи дазхәыццыцхьаза иахаггы азба дакуан, ифы еимахәахны ицон, зафак ибарггы итцкытцкьамшьазакәа днахагылан ижәыр каларын, убриакара дгәакуан, Анахь ихәейт, арахь ихәейт, иеахьыкьалакгы зехьынцъара дәын, цъара зцәыкәбарк ацәаара имбейт. Уи уаха ишизамуаз аниба, еакы азхәыцрала ихигар итаххейт. Цхызла дигәалашәейт ани зны ицыр-цыруа ачараф ицкәашаз азгаб. Убри аамтаз изышаггы ааихаштит, ачкәын уи шцбеишьоз, адгьыл даахәытцытцызшәа, ларггы леирыз цшза лыжәфа икәкны даацәыртцит.

– Сара, – лхәейт лара даапышәырччан, ачкәын, уи лпышәырчча мацара изыша ихнакьахьан, – азба иакуа

дахьыкааалакгы азы изысыпшаауеит! Ари адәәҕы ус апшаара мариазам, аха саразәзатцәык соуп уи ахьыкоу здыруа. Саргы ус зегьытцәкыа ирзысыпшаазом...

Ацкәын цхызла ихылца атцыс аатахәмарит иаразнак. Ус анакәха, уи азгабгы, иара дизхәыцлозаарын, иара баша игәы иаанагон сыцсы штоуггы лхаштхәазар калап хәа. Уимоу, иара дкәалан дышцозгы лбеит, излалдыруаз уара идыр, азба дшакуазгы лдырит. «Ус анакәха, – ихәеит гәаныла ацкәын, – лгәәҕы цъара стоуп, ма ськәашашья лгәацхеит, ма схата! Скәашаны, уахьгы афы сыцрымкәеит, аха иудыруеи нас, усшәа лбазар калоит. Нас ишца, цьымхейт, сныкәгыла-аакәгыларагы акы иацсазар камлои, са исызгәәтом акәымзар! Ус акәмызтгы, азгабцәа ргәалашәара, еихаракгы узгәамцхо рзы, рацхятәи асы иафьзоуп, иаразнак изытуеит. Саргы сьлхамьштүази...»

– Азашәа бызхааит, – ихәеит ацкәын азы ьжәны да-наалга. Нас леирызгы лара леицш ишцапшзоу, лызгы лара леицш ишцахаау ихәеит гәаныла. Икалап ацсабара урт зегьы агәацханы еицашазар.

Азгаб ихааза даацшәырччейт. Уи убас ицшзаны дьччейт, ацкәын гәаныла абыржәтәи лыччапшь ахаан исхасырштүам ихәеит. Уи аччапшь лхы-лҕы кыраамтагы икәын, ирласны илтәахыр, ани уажәы мчыла згәаларшәара даҕу илакә еицш ихаштыр хәа дшәозшәа... Уи иахья дара зькәгылаз адәеипш акәын дшеилахәаз. Шьяцпштәыла тцкы пшзак лшәын, цъара-цъара адәыкрынқәа реипш ицшзапшзаза ашәтқәа алапсан. Лыхцәқәа нак-аак ипаны илыкәын. Лзамәақәа зынза еикәапхо итытцәрааны ицон. Лыблақәа... ацкәын лыблақәа зегь рацкыс игәацхон, урт тынч-тынчза ихәапшуан, иара цъара акала изааигәазазшәа, зны-зынла урт ирхәоз зегьы еиликаазозшәа ибо далагон. Аха нас ауп ианидырыз урт амшын еицш иштәулаз, иара амшын еицшгы ужья-жьо рытцахь уганы урхәәҕыр шрылшоз. Ацкәын иаацъеишьян, «апшзарагы агәеанызаара ацзар акәзаап, – ихәеит гәаныла, – гәеанызаарада удәыкәлар, ацха маакырада иафьзоуп, ишәартоуп. Сара апшзараҕы

шэартара ыкамыз цысшьон. Ааи, ааи, анасыц амтцэыжэоа амоуп, ипыруеит, Уи уаргы иумбазакэа амтцэыжэоақэа унатоит, аха зегь раткыс ишэартоу, уара уахьырцшны ушаго, упыруа ушашьтоу акэымкэа, иаапсазшэа катцаны, уи амахэоа икэтэар калоит. Убри азыхэан, уара харантэйгы иудыруазароуп амахэ оеи амахэ азеи рыуа иарбан узыкэтэаша. Уи амтцэыжэоақэа узто ицсы иахырзаангы иуеихэазом. Убри ауп апшзарагы злашэартоу...»

Ачкэын дызлахацэаз ахэыцрақэа ицъашьаны даарылтын, азгаб деитаналыхэапшит. «Амра кыдшэан сапхьа икашэеит, – ихэеит гэаныла еицах, – аха снапы ианыстцар – сабылуеит, ианысымтцар – исцэыхароуп...»

Ларгы уи лгэы итеикыз дырны итцылхызшэа ихааза деитаапшырччеит. Аха нас, иаразнак даууалыуашеит, уажэшьта сидхалацэеит, ицатэуп хэа лгэы иаанагазар акэхап. Уи лфэиналхарц лгэы ишталкыз идырит иара (инасыц итцанахэеит!), аха дызланикылашаз акгы изымзбеит. Нас алаф ахь ииагашэа фэаитит:

– Сааныбмыжын, – ихэеит ачкэын, иаразнак амцапшьгы наихкэеит, урт рфызцэа ажэақэа макьана ларалыда азэгы иахьлеимхэацыз азы акэхап, – ари адэы сымала саакэхар сызбашуа салагоит...

Азгаб убаскан еипш илгэапханы дыччо, пхызынгы лабфэабангы имбацыт ачкэын. Уи лыччапшь зытда цтэаз аимхэыц еипш, ахьхьахэа ицсакьаны адэы иныкэыпсеит. Нас лкышэ пшзақэа ааихлырцхьан (убаскан, ахаангы шыта уи азгаб са дсыхэапшуам хэа игэы интеикит ачкэын...), лыччапшь азмыжь еипш даалтцэраан, фэалтит:

– Азба ухугар калоит, – нас, зхэара лцэыуадафыз акы лкышэ иаакэхьхызшэа пытрак леаанылкылеит, аха исхэап, исымхэакэа инхар иара дзэзхэыцзом лгэахэзар акэхап, инацылтцеит, – аха ауафы итцегы изхымгақэоу, дзыцэшэакэоу ыкоуп, иаххэап, амца...

Ачкэын гэаныла дааччеит, уи игэалашэеит иабду рыцха ицсы антэз, фэикэатцэала ихыхэхэо итэыз ахапшьа ағэыхтэахақэа аакэхны, нас, ататынбыгькэа реипш еид-

чаблос алахабгьқәа аахыхны, еиқәатцәа самсалуа афыцкәа аахтны данахныхәоз. Ускан, уи иматацәа зегьы рызбахә хәо дышнеиуаз, иара иҕы даннеилак, даатгыланы хазы диныхәон. «Еилахтцода еилаххуада, зегьы хара хтәқәа роуп, аха абриазәк иоуп абри аонатаҕы тәәфаншьапыс иахагылоу. Иаб шәикәәгә даанза дымнеиааит, аибашьра далтгәышьеит, аха уи ишакәымыз дацкәеит, хара дзымцеит. Абри ацкәын дзатәуп, Анцәа улцха ит, угәыцха ит, иидыруа ала уматц иуеит, изымдыруа – дмаалықьуп, даҕоумтқан. Ухышьаргәытца хакәыхшоуп, Анцәа ду, хухәоит уахзихылапшырц, азаҕы, амцаҕы, атцлаҕы...»

– Уахь сара сныхәоуп! – ацкәынгыы дааччаны ҕааитит. – Сшьамхы иахысаанза иахауеит, сабду ацәашьы кыдтқан синыхәахьан, убарт иаха ишшәартҕоу идыруазшәа аду-неи аҕы. Убри иныхәапхьыз акәзар калап иахьагы азы быман быспызгалаз...

Азҕаб уажәы лыччапшь лтәахит (абзиара унымаалозар!), уи иихәаз лара ишылгәамцхаз убри алагы идырит иара. Аха лара ииашан дылзеилымкааит уи. Ус ауп иара, мыцхәы игәы ааиртырц аниҕаху, иззааиртуа иахагыы дырзеилкаазом. Ус Анцәа иқәйтцахәеит, иухәар иухәои...

– Уи даанза умнеиааит! – азҕаб уажәы ләырхықәымтцаны даацәажәеит, уи афыза лыдимбалацызт иара ицхызынгыы лабҕабангыы, – аха амца зынза иуцырицеит. Уи дбырг бзиазар акәхарын, Анцәа ус диашьапкны данихәа, мап изымкит! Амала уи амца аиуа узынижьыр акәын, ауафы есымша амца ицразар ауп...

Убри акәхеит, азҕаб днаидкәан ләыналхеит. «Арахыц еипш дысцәеилашәеит, – ихәеит гәаныла иара, – ах, шака иразаны ирацәажәатәузеи урт азҕабцәа! Ухы раза, уцсы раза! Амца уцразар акәын лхәеит, амца, урт уаныбылуа иаха бзиа урбозаап!»

Ацкәын уи дышзахәоз дыфны длышьталеит, аха лара гәырз-шашәаз днытцашәкәа дцеит. Анахь ихәеит, арахь ихәеит, адә дузза хәыц-хәыц еимидеит, лыхьз хәаны дакәшеит, аха уаха умпсит. Цьарамзар-цъара лцәарагыы

имбеит. Ииурыз ачкэын, дхынхэгэышьеит ихы-игэы има-гэыхьха, аха убас зышак хэа дакит, збак хэа изцэыртцит, агэыгыра далагеит. Убаскан, азгаб лыхьз хэаны җитит. Аха лара ибжыы шлахауазгы кыраамта дцэыртцэомызт, лыпсы заны, изааигэара лэытцэахны дтэан. Ачкэын уамашэа игэы еибакит, амца ицралеит, хэычы-хэычла иара дызгоз азыш аткысгы лара лымбара иаха игэхьааигэо далагеит. Убри аамтаз, лара даацэыртцит ахэы иавшэаз ашьыжьтэи амреипш длашаза. «Мап, мап, уа иузақэмыршэеит, – җеалтит лара леипш ипшззз лыбжыыхаала. – Азқэа зегы ракэым узцэимыхьчаша, ашьха зыхь ауп, амцақэагы – амца хаа...» Ачкэын дгэыргьацэан, дахьгылаз дфышьтыпеит, уи акэхеит ацэагы даалтит иаразнак. Убри аены инаркны ачкэын амца ицралатцэкьеит, ларгы дахьыкэазаалак дсыпшаароуп хэа игэы итеикит, дагыпшааит...

Ачкэын икаха иман данаан, азгаб лееикэрыпшьыхаа дыштэац дтэан. Уи уажэы иахагы лхы-лэы аалашеит, лыччапшьгы итцегы ихаахазшэа ибеит.

– Аетэ кыдпаан иаазгоз сифызахеит! – ихэеит иара даапышэырччан, аха ииашатцэкьан абри акара апшра ахьлыкэиршэазгы ааицэымыгхеит. Насгы уи иахьа макьана игэы итаз акгы изламхэазацызт, уиак зынза амца инаркуан. Урт акахуа шааржэлак, уажэшьта сара сымцар калом лхэар иикуи. Насгы азгабцэа азпшра уи акара бзиа ирбазом, рыфонкэа дара рымацара ирхагылоушэа есымша иццакуеит.

– Хақалакь аэы ауаа рацэаөхеит, – лхэеит лара уи днаиҗапшын, уажэшьта ацэажэарагы акахуеипш мап шацэылымкуаз ирдыруа. – Хэышықэса рапхьа иаха имадын, уажэы амөақэа рэытцэкьа узрылымсуа икалеит. Нас ишпа, ажэлар анжэларха, хьцөыцла акэымкэа, убас иҗеиозар ауп.

Ачкэын уи азы иара ихатэ гэаанагара иман. Уи адунеи азна ицэымгын азгабцэа акрымакра, ус иатэеимбакэа рымакра иацсам хэа акэым, аха дара ахьызгабцэоу азы, насгы иахьыпшзоу азы, дара реипш ипшзоу ихаау азцаарақэа ирылацэажэозар ауп хэа ипхьазон. Иаххэап, апшзара,

абзиабара, агэыгдра, азыпшра. Уи азґабцэа иаха иртэуп, иаха ирзааигэоуп, Анцэа ихата абафхатэреипш ирылеитцеит хэа ишьон. Аха лара лцэажэара уа иґахылтцэатцэґьяргы иґахымызт, уи лара даеакала дазхэыцыр ґалон азы цытґк илыцнаскыагатэын.

– Ауаа рацэа бзиамкэа ишґабзиам, аха урт зегыы ґалаґк ахь ашьхытцэ реипш еишьтамлароуп. Уи нас, адунеи дунеиуп, ауафы цыарак мацара дамкыр ґалоит, аха иара ицсы ахыґэу адгыыл имацароуп. Иара ахаангыы икаимыжыуа, ицшыаны иицхызо. Ауафы уа днызкыло мач-хэума, иабацэа рыбафґэа уа итцоуп, рнышэынтраґэа ыґоуп. Ауафы ихэыцра иацу атыцкэа усґантэи ихэмарґаґэа реипш ианихаиршт, нас дшэартоуп... Уантэи ауп агэыблра ахыауа. Убас шыоуы-шыоуы рхы ишташэо иныґэоит азы ауп, азиас хэычы-хэычла иарбго адгыыл еипш, агэбылрагыы ауаа рыґэґэа рґы агхара изаґу...

Ацґэын уи аґара ацэажэара иґахзамызт, аха даланахалацэеит. Уи иацхыан зны игэалашэара иалаґаз алакэгыы маґыана ицрытцэомызт. Уажэы даеа цэажэарак ахь ииалгеит азґаб. Абриґ нас иалацэажэар ґалон, аха зхы икытцэґыз ахэатэы иара иакэын ицэырызґашаз, лара уи иаґыраан имхэаргыы иахылґалоит. Ус ауп азґабцэа, дара ианыртыхым, апшэма баацс иуаахэцэа реипш ашьхаґа удырцшуеит. Амала, уажэы излацэажэоз азгыы, лара азґаб лхэашыа, лґэаанаґара идыруазар иґахын ацґэын. Ах, ацґэын, иахыа зегыы шцеизеилахеи!..

– Уи иашоуп, – лхэеит лара иахагыы даацраланы, – ауафы дахыаазаз адгыыл имчымхароуп хэа ианкаижь, еиґу данашыцыла, еиґу еицэоу нтцэома адунеи аґы, уи зыхэ-татцэґыоу, изтэу иреґааны иго далагоит...

– Ааи, ааи, – ихэеит ацґэын ла дналыґэшахатхан, – ашьхытцэ ангыло иахыцо рзымдыруа акэзам ишцо. Уанза апшыхэцэа цоит, игэартоит, нас ауп ашьхымзатра иаґытцны, рахгыы рыман, иандэыґэло...

Азґаб лхы аалыртцысит уи иихэаз дшаґэшахатыз ирдыруа. Ларґы ус лґы иаанаґозар акэхарын, аха зны-зынла

лара азгабгы уахь лхы лыпхъазо далагон. Издыруада лара ақыта иаха датахызтгы, ара ақалақь ағы даан дахықэтәоу, лфызцәа зеггы реипш қыралла ауаҕах ахә ахьылшәо, лыхгы ахьлыргәамтҕуа, агәырәа иахьалырго. (Сара иҕам-лаша, уахык схы нықәтқан тынч сыңәахьо, цышәшәо, сызгаб ақалақь даларшәны. Знапы даныстҕода, анцәа ида хылацшгы длымазам хәа лан дбарцәеиуа ддәықәуп.) Урт зеггы шақантә дрызхәыцхьоузеи, илшәахьоузеи илзахьоузеи лара. Аха лара бзиа илбоз атцара дтамлар амуит, убригь иара иеипш дырцафохит, ахәыцқәа рхатәы бызшәеи рлитературеи рылто дқалоит. Абар, шыта шықәсыки бжаки роуп илыгу, нас далгоит, усқан хымҕада ари ақалақь бзиа ишылбоггы ақытахь дцоит. Уа рацәак бжәзам, лаатрағы ауп ашкол ахьгылоу, данхәычыз аахыс лыпсы зығәароу аус нап алыркып. Уи итцеггы данеитцаз, дырцафызшәа, ахәыцқәа рбантикқәа кәаш-кәашза рыхцәкәа ирылаңаны иахьтәоу рыгәта дрылагылоушәа иагыараан цхызла илбахьан. «Бара сзажә хәыч, – лхәон уи лан лыпхыз анылзеиталхәоз, нас лшәамхы днаныртәалан, ацәа иарчхәаз лыбла хәыцқәа тыгәзаауа ҕаалтуан, – атцара бцар – бан былтәуп, ибымцар – баб! Избанзар, сара соуп иаха бадызцало, иара ахаангы идәахь ус нцәазом, дахьынатцыслакгы бицрымшәар итахуп. «Кама, инагишь», «Кама, иаагишь». Уахагы иаб цсаташкәакәа иулазомызт, ани есымша дтызуауада! Уи ашәкәы баша иуқыргы, ани иара илакәкәа реипш рымацара ухы итало цышьоит. Итца нан, итца, ибцар – бан былтәуп! Ус схәеит хәа, быбзиахар бабгы бицәызгода?!»

Урт цытраамтак ус итәаны ицәажәон, нас убри акара цәажәарыла еишьцылеит, еикәшәеит, иныбжьаршә-ааб-жьаршәны лафқәакгы еибырхәон. Ацкәын уажәшыта игәы иаха иаатынчхеит, иаахьассеит, уи иара ииҕахьтцәкәаз макьана лара лғы иццәырымгацызт, аха ихәаргы акы алтуашәа игәы иабо далагахьан. Уи ус акәын, зны-зынла игәы убри акара агәра игон, иара иахәазар (лара лыгәгы ус ахәаз цыушыа!) ус иагыкалаит! Избанзар, лара уажә уи идтәалара лҕахымызтгы, иагыараангы дгылан дцахьазаарын. Ус анакәа, уи идтәалара анылҕахха, цяара еидызхәало,

ейдызыпхьало акы ыкоуп. Ачкэын шака итахыз урт ажэада еибадырыц, ааи, ааи, рыгэкэа рхала иааныжыызтгы, урт иага хкы еибырхэарын. Ажэакэа зны-зынла игэы рыхшэон ачкэын, избанзар, урт зегы рхэон, арахь уи ирхэо акэзамкэа ргэы итоу. Рэы итам ркакоит... Ибахьан ажэакэа шдырпхашьоз, ишыладыркэуаз, нас урт ирыхзызо шьюуку цыара ианырхэалак, урт изархэаз даеацьюуку ркынтэи уи афызатэкэа ааигэа ирахахьазар, нас рыгэра ргазом, баша ихылаз апстхэакэа реипш, кэа амыру, сы амыру, баша ихытцеуит. Убри азыхэан, ачкэын урт ажэада изеилибакаар итахын, ааи, дара рыгэкэа еиужьзар иаха еигьуп.

«Анкьабынкакэа ракэзар, – ачкэын уажэы гэаныла дааехэеит, – сеыхэда бныкэкны убас бымтцасырсын, рашыла азэы дсышьтазаргы дысхьымзо, дсыхьзаргы, сеы ашьапы иатцыддуа амца хааигэа днанамышьтуа! Ускан сара зегы иреигьыз тых хьытцэцарак алысхуан, ацша кэандаза ианасуа, атцлакэа рыхкэа неидкыла-аайдкыло ианеибархэытхэытуа, амзатэкэа, атыпха лзамфа кэымшэышэ ианхалаз агэызратып еипш, ажэфан акынтэи ипхашьацхатцо ианаапшуа. Баргы азахэеипш быгесыкэыршаны сыбкызаап «сымтцаурстэкэама!» – хэа ицъашьаны, зны акыркырхэа быччо, зны бгэы хааза итыпсаауа!»

Амала, иара ачкэын, уи уажэшьта хышыкэсака тцеуит, згабк дигэапхеит. Ускан, абри ақалакы иахьатцанакуаз қытак ағы апрактика дахысуан рцафыс, ашкол ағы. Ларгы ашкол далгахьан, аха цыаргы дызтамлацкэа дыказаарын, ашьтахь иара излеиликааз ала, уи лара лтаацэа дыздырцалаз атцара лара зынза аталара лтахзамызт азы, апышшэаракэа раан илыкэшэоз азтцаракэа ртак калтцартэ дшыказгы, илзымдыруашэа калтцон. «Дхьагэгэа лышьтахька даагэышьеит», – лхэозаарын лангы уи илыхьыз апсреипш избоз. Аха лара ақытағы дыкан, уи лтаацэа рэапхьа ларгы цытрак лгэы иалсызшэа калтцон, нас зынза агэырфа беабымтан хэа даныхтарклак, лмакэан аашьтыхны ачаи ахь дцон. Убас, енак ачаи акынтэи афныка шыбжэон псшьара хэа дшаауаз, иара даалпылеит. Аха ларгы даара згаб еилкызаарын, ус чкэынак алаф

леихэаны атак имтакэа длыштзомзаарын. Ачкэын уи аены игэазырпхаз уара идыр, иара ихата ихэалоит еипш, «игэы еимшэашэа!» дыкан. Насгы, уи иаргы уанза знык акара дылхыпшхьан, лызбахэкаагы иахахьан, лтаацаагы идыруан. Ларгы уи избахэ лафлыршэо дыкахызма, лфызцаеи лареи анааикэшэоз, «хартцаф ыц, хгэырфа ыц, дыжэбазар?!» – хэа алафкэа наилырх-ааилырхуан. Рапхьа ианааипыла, ачкэын уи лыбз шыцэгъаз идыруан азы, лара угы ак лымхэар лузом, лара далагаанза сара ак схэап ихэан, җааитит:

– Мшыбзиақэа! Ари афыз амира бара беипш икоу азгаб ачаи дхырымтар акэын. Бызтэугы амира бкыр хэа ибцэымшэазои?!

Азгабгы илтахыз уи акэызшэа (уажэшьта ухы хьча!) лзамфакаагы кылтэраан ицо ашьа нарфыкэлеит, нас днеифацшын, уара упхамшьозар, уара учкэыноуп, аха уса-суп, сара ари акытантэиуп, сацшэымоуп, сзырпхашьои лхэарашэа җаалтит.

– Бзиа убааит! Амала, сара амира сашэзом, агэырфа уеаумырган. Избанзар, шэара атцарауаа шэышэшьыра хатцагылоуп! Ааи, ааи, шэара ашкол афы аус жэуеит, аха шэышэшьыра аранза иааиуеит!

Ачкэын игэарпхатцэкэаны ақыркырхэа дааччеит. Уи идыруан лара ус ак шылхэоз, аха ус акэым арс хэа илҗааирхыырц итахымызт, избанзар уи лафын.

– Сара сышэшьыра бысзытцаргылом, – җааитит нас ачкэынгы, уи лаф инацтаны, – бара беипш икоу азгаб пцза амира дыгэхьяаган илышьталоит, дамцшааргы аушам...

Аха азгаб убрагы дизаҗаамырхеит, нас ишца, лара дызгабуп, аха лара ари акыта датэуп, иара дсасуп, иара рапхьа дакэйтцааит. Насгы лара иахьа лыбз дафоит! Ааи, ааи, цытк алырхэароуп!..

– Саргы убри амира сацэыбналар стахуп, аха сацэызгаша, сымтазырсша хэа уаф дызбом. Саргы имтаумырскэа ус аламала ицо сакэзам. Сабылгэышьааит уи амрагы, уаха исфэнтцаауа азэы дцэырымтцазар!

Ацкэын уажэшьта уа иеникылар итахын. Избанзар, иара дырцаоуп, қыта згабк ус амѡа даныргыланы алаф лахэара иашам. Ара ааигэатѡкѡа уаѡ дгылам, ирхэо уаѡы иахауам, аха абнатѡкѡагы алымха амоуп. Насгѡы, зегѡакоуп, иаргѡы шыта иеизынкыломыт (згабк лызхара сыбз сзамысуазар!), итцегѡы леихэар итахын.

– Иуапа хэылда датцаеырбо, ихтырцаш ихатцаны, иееикэа цыѡцыѡ итцпраауа, инықэгыла-аақэгылара соуп зхэо азэы дацсаны! Уи иѡыза бизыпшызар, уи алакэ аѡы ауп дахыыкоу!

– Ах, ацкэынцэа, ацкэынцэа, – лхэеит лара, дычча-ччо, ацкэынцэа зегѡы ааизакны луал дук рықэны ирзым-шэацызшэа, нас даақэыпсычхан, ѡаалтит: – хара алакэқэа хгэы рықэѡыгхьеит, урт ирхэо мцуп, шэара шэоуп шыта хаззызырѡуа ххэоит, аха дара аакэымтцзакэа алакэқэа рахь хдырцшуеит!..

Абригь лхэеит, ацкэын днаидкѡаны лѡыналхеит. Ииашатѡкѡан, ацкэын уи бзиа дышиамхабаз, иара ихатагѡы цкѡа азхэыцха имазазакэа ауп ишыкалаз. Ускан, ѡымш ракара аатцхѡан еипш, жэытэ цсуатцасла ақѡагѡариа дылзишьтит иара. Арахь лара дхэаны дтэазаарын, иааиуаз асабшазы аргама ачара уны дрышьтуан лтаацэа. Аха ақѡагѡариа даннеи, уи артцаѡ ѡыц абас сызиахэа хэа иалхэазаап: «Лакэ, лакэ сышнеиуаз цкэынак даасықэшэан, бзиацэак иакэын, сихэеит, уара ус угэы иштэз сыхгѡы ицнамкеит, слакэгѡы иаламшэеит!..»

Ацкэын убриаахыс цѡаргѡы иеимыртдысзакэа дықан...

Урт уажэшьта акахауа аныржэ, киносакѡак иахэапшырц рызбеит. Амала, измаануиара ихатагѡы изымдырзо, ацкэын игэы штынчцэахаз иѡо далагеит. Уимоу, ани алакэгѡы еитах игэы иааталашеит. Уи алагамта акэын макѡана игэалашэоз, знык антцэамта изигэаларшэар, нас гэаныла ахы инаркны атдыхэанза еитеихэон. Уинахыс уаха ихамыштцзо игэаѡы иагѡаанхон. Аха иаѡеизеилахеи ухэарауеи иахѡа зегѡы, арахь алакэгѡы лакэ бзиаак ауп, акэымзар, азхэыцра зынза дакэымтцуаз. Зны-зынла ѡ-жѡак ирышьталаз ихыыз ихыыр

хәа дшәон, аха игәы ас аезартынчуаз, издыруада цъара акы
изаапшылозтгы...

«Уажәшъта аоныка сцаларгы цәгыамызт, – лгәы интыл-
хәааит азгаб. – Аха киносахъак хәхәацшып анихәа, мап
кышъа сақәымшәеит. Егыаурым, иахъа сабшоуп, аоныка
санзымцах цкъа сшыапы ааитцысхып. Иаргы акы ихәар
итахызар акәхап, онытқала гәатеироуп дызәу. Насгы уи
ацәыргара мариамзар акәхап абри акара данаргәак. Аха
уи дычкәыноуп, икалоит иитаху ихәар, иагъа иқәйтцаргы
иқәихыргыи гәагышт. Нас ак иахәатәыми. Саақәгъежъааны
мап скытқәар, арахъ сгәы ус амхәауа, мацк дгәакааит,
дызтысуа дахыцааит хәа устқәагы ииашам. Насгы иара
уахъ иказшъа шыкоу сыздыруам, азгаб знык илхәаз лхәеит,
баша сәызлыдысшылои хәа игәы иаанагозар? Аха ус схәеит
хәа, иаразнак сақәшахатхаргы уи зынза иахагы еицәоуп.
Сагыәшахатхашам, аха зынза инапқәа иважътқәангы
дсышьтыр стахым. Амала, ус сгәы бжәажьо ишыкоу идыруа
дцааит, уи иаха ишәартазам. Ус указар, нас уара иаха ишутаху
уныкәоит, уи мапгы иазааигәоуп, ааигы иазааигәоуп. Иар-
гы агәаашъа дақәнаршәазом, сбыргәыгуан хәагы хәашъа
имазам. Ааи, ааи, ус иаха еигъуп, дара ачкәынцәа ахшыф
аныртцоз хара ақәйд хчапазомызт!..

Урт акинотеатр ағы ианнеи, ауаа аоналара иалагахъан.
Ачкәын ицараны иказ акиносахъа ахъз днапхъеит: «Бзи
сыббома, сымш?!»

– Хәаоналап, – ихәеит, лара дналыхәацшы, даапы-
шәырччан. – Ахы злакоу ала иаргы цәгыамзар қалап.

– Азамана, ахи агәи еиқәшәозар! – қаалтит ларгы, уи
иихәоз дақәшахатхан.

Ачкәын абилетқәа ааихәан ианыныонала, ауаа итәази
игылази еикаран, аха ртыцқәа рыпшаан, даргы агәтахышәа
инатәеит. Ус рацәак мтыкәа иаргы налагеит. Аха цытк
ддырбахъан еипш, ачкәын уи игәампхо далагеит. Избан-
зар, ацстазаара иацәыхаран, икам-иным еиқәыршәаны,
ирцшзаны, абасоуп абзиабарагы шыкоу, ацстазаарагы
шыкоу хәа иддырбон. Насгы ачкәын ус акәын қазшыас имаз,

знык зыгэра изымгаз, ицэтэымхаз, шөкэума, киносахьюума, нас иага идурехэаларгы иаразнак игэы ахшэон, дагызапхьюмызт, дагызахаапшуамызт. Уи иаргы ихы мчыла иахэтоуп хэа иадицаломызт, «агэы ахыыкам акгыы зыкалом» – ихэон. Уи цэара азэы дантэажэатцэкьозгыы ус акэын. Иара атцара анитцоз лекциақэак рэггы кырынтэ ус кайтцақэахьан, дымнеир, даламтэар каломызт, аха уи ицэажэоз алектор иара икынза анаукафэы зкьынтэ иркакыхьюу еитеихэон, даара учхара гэгэамзар узазызырфозомызт. Аха ачкэын ускангы баша дтэазомызт, ма дзыпхьяхьяз акы дазхэыцуан, гэаныла еитеихэон, ма апстазаарафэы дзықэшэахьяз хтыск ықэйтцон, икэихуан, «маха-маха» еифиршэшэон!

Ачкэын уажэггы ари акиносахья дышзахэампцуаз ибон, уи мыцла иахьялагаз азы гэцэа изахкаауамызт, аха ивара азгаб ллымха кыдтцан ачытыбжы лафмыршэо леиикэрыпшыыхаа дтэан.

«Шэара азгабцэа ишэгэапхо адырра цэгьюуп, – игэы интихэааит иара. – Ишэгэампцоггы зны-зынла убри акара иатцашэтэахуеит, ижэзоит, зынза хьяас ишэымазамшэа кашэтцоит. Избанзар, зеггы шэреиханы шэхы жэбоит. Ааи, убри акара шэхы харакны ижэбоит, уанза ауафэы иакэым, тцыси-хэыхэи шэышықэса амфа икэзаргыы ипырны изнеиуам...»

Ғнак, ачкэын афны дыштэаз иахэит азы абжыы. Уи убас, зны игызымызуашэа, зны ифеацаза, абгахэычкэа руубжьеипш игон. Ускан азы алеира иафэын, уи абжыы иаха-иаха иара иахь иааскьон, уимоу, зынза игэыдыгеалашэа ибо далагеит. Ачкэын иаацеишьеит ихыыз, нас илымха кыдтцан деитазырфит. Убаскан икайтцара изымдыруа ашта дшыкэгылаз, азгыыбжыы хэычы-хэычла инаскьо иалагеит, ус-ус зынза иааикэтэеит. «Кама!» – ихэеит иара, изхиқэааз зынза изымдырзо. Амала ифашэеит лара лыхьз... Нас азхэыцра далагеит уи баша ишифымшэаз, акы ишазхэаз, азы алеира амшцэгья ишазхэаз еипш, нак афада, апстака...

Амала, лара азгабгы ус акиносахья дахэапшуазшэа илыпшынцашэа дтэан акэымзар, рацэак илгэапхазомызт,

уажэшты адэылтцрагы цэгъа илымбо дыкан, иара игэы иаанагоз лыздыруамызт акэымзар. Рывара итэаз цыт-фыкгы гыланы ицақәахъан, аха данхэыц, иахъа лара рацхъаза акэны акино ахь дааипхъеит, уажэы исгэампхазеит хэа дгылан ддэықәлар, иара игэы акы аанагар алшон. Икалоит, илгэампхозаргы сара сахатыраз иаалычхарауаз, азы лытцамлазар ихэар. Насгы ара бзиабароуп ицо, имцы, итцабырг, ипшьаны иаадырцшыр ртахуп. «Ус анакәха, ара ф-хатырк еилалеит, – лхэоит гэаныла лара. – Ицьоушьаша, афбагы хыцашъа змам роуп!»

Ачкэын уажэы ани илакә игэалаиршэар итаххеит. Уи иахъак зынза иааицрытцуамызт. Арахь иаргы ахэыц иеипш ирыцхәишьон, имхэар, нас зынза игэаламшэар калон. Ус знык-фынтә ихьқәахъан иара. Насгы уажэы акгы ипырхагазамызт, ишитахыз игэалаиршэон. Ларгы лхы кыдцан акиносахъахь дыцшуан. «Амала, алакә ынла ирхэазом, – ихэеит гэаныла даапышьырччан, – насгы алакә зынза ианаамтам ыкоуп, аха иара убас иахыбзиоу азы урт зегы сырхыцоит...»

Лакә, лакә сышнеуаз... – ус акэын иабду ишииртцахъаз иара. Ус акэын уи илакәқәа зегы дышрылагоз, нас ианаантцэоз «саргы убри аимтахара саалтцит абыржэы» ихэаларын, ма «убрантәи саауеит» ихэаларын, илакәқәа хэаны данаарылгалак иара итэык акака нарыцрацшьуа. Ачкэынгы игэникылеит урт зегы, амала, абри алакэзатцэык ихаштны дыкан, аха иахъа изааит уи ихэычра аамта иалыууаа, иаб амфы анцикоз, уи ивара дахьтэаз атцла иадыцданы иаан иацхъа икашэоз атцәакъа цшзақәа реипш... Икалап иара дыгхәаанагазар, насгы абрыскатәи аамта ианеикәха (иагъафы ирхәахъан, иагъа фы ирталахъан, иртытцхъан), иара атцыхэтэантәи абицаран, уи ззымфахытцхъаз, иаргы ибжъаимырзыр акэын, ишьтахъка иааиуаз хатыр ақәцан, дара рабацәа иртәу, ирзтэым кәырчак еипш ирзирхынхэыр акэын. Нас даргы ус картцозар акэхарын, аха икалон ирылапсыргы, алакә ахәахатцәкъа рмоургы, ма хара уи аамта хыхысхэеит, абыргцәа реипш хтэаны алакә

шпаҳхәо хәа ипхаршьо иалагаргы. Аха устәкәа ишпака-
лари урт, избанзар, иара алакә аҕы изызбаз, нас ианеитеихәа
игәнызкылшаз, убригь убра иаанымкылазакәа зышьтахька
иааиуаз иразхәаз, урт ршьа дара рҕгы аус ауазар акәхап,
иамыртынчуазар, зеггы рзеипшны иамыртәозар акәхап.
Уимоу, иудыруа зеггы ухарштуа азгаб данудтәолоуггы
(ухшыџ анылткәо), анкәа иуахахьаз, иуцрыхоз, иухаштхьаз
лакәк угәалашәарц ахы аацәырнагаргы, ухы рцәугароуп
зеггы, иупшаароуп амч уи уазхәыцыртә еипш, амала, лара
илмырдырзакәа, зынза имазаны. Алакә уаназхәыцуагы
лара улызхәыцуашәа катцаны, ишпауури нас, уи аҕыза
ацәанырраҕы амцхәара иашазам, аха уи мцзам, убриггы
бзиабароуп! Ааи, ааи, абзиабарагы алакә еипш ауаҕы
ицәеи-ижьы иалатәоуп, алакә анугәалашәо иумхәар шам-
уеипш, абзиабарагы узынкылом, уцәа-ужьы иузтагзом,
хәычы-хәычла аецәырнагоит. Нас уаргы уеаутар акәхоит,
ушьтпааны уаман идәыкәлоит, ухшыџ мап ахәаргы угәы
иамуа, ухшыџи угәи ануцәеисуа, ианузейкәымхуа, абзиабара
ахы уантанарцәо! Аха, зегьакоуп, алакә есымша амҕа ауҕа-
лароуп, убри зегь реиха абзиабара уанышьтнапаауагы,
уанарлашәуагы, иара анаацәыртц – иугәаларшәа, избанзар
уи ахалалра иахылтцит, дуней ссирк иатәуп, иразуп, иара
абзиабара цкәа ахатәипш.

Азгаб дахьтәаз даахәыцымыцит. Уи дызхәапшуаз
акиносахьа лгәы ахшәахьан, аха ларгы ус баша дтәамзаа-
рын, хәыцрақәак дрылан. Уи илгәалалыршәеит лара раҕ-
хьатәилибзиабара. Амала, лара гәаныла кырынтә илхәахьан,
ахаан исгәаласыршәом, уи избәхә сгәалашәарц иалагаргы
сыхшыџ ахь иаасышьтуам, сыгәгы итасыжьлом хәа. Ус
акәын лара дшыкәаз, илтахымыз, илгәампхоз ауаҕы ирласны
дылхалырштуан, амала, амҕан цьара даалпыларгы пыҕ-
раамтақ лгәы бжысуан, аха нас мчыла деитаалхалырштуан.
Уажәы уи избәхә зынзагы лыхгы-лыгәгы итамызт, аха
дылгәалашәеит. Уи дылгәалашәацыпхьаза ахәра ҕыц аматәа
анахьысуа еипш дхухьууа лгәы дталон. Уажәы илгәалашәаз
урт анеибадырыз, ишеибадырыз акәым (уи акәызтггы уи

акара лгэы бжынамхыр каларын), атыхэтэан еибаргэаан ианеипыртыз ауп. Иара амакьеипш ихы-иёы шэын, игэы итаз лара дахьацымныкээз амца ицранатон, уиабжьарак еицныкэоижьтёи лхы-лгэы убри акара изыткэахьаз цыи-шон, игэра ганы убри аены иара иихэоз дакэшахатхартэ. Аха лара уи иихэоз акгы лмырхазакэа, лылабжыш лёыкьаса дидкбан дандэыкэла, иаргы иааицэымыгхан, дааникыларц длышьталеит. «Кама, Кама, – рацхьа иеыррыцхатэны, уажэ-раанза лара дзыргэааз, ицэажэоз иара иакэзамышшэа иеыкатцаны, – сара бзиа саныбба, саныбтахха, ас бызсыцэ-шэои, сара стэымуафума?» «Ааи, ааи, уара иахьарнахыс сара сзы утэымуафуп, сыхьз зынзакгы иугэалаумыршэан, сымфогы уапырамгылан». «Ибхэо цкьа базхэыц, Кама, ибхэо, хайфызара зегы бхарштны, хабзиабара зегы бхарштны, зегы атэы рыхьшыны, устцэкьа бгэы иаурыма? Кама, сара издыруа, избац бакэзам иахьа, сеилкаа, Кама, бмыццакын». «Мап Даур, иахьарнахыс ухьзцэкьагы цкьы-цкьашьаны исызхэом, сгэатца итысцоит. Ааи, ааи, азыхь архэашьра иаха иузымариахейт аитцыхра ааста, ус анакэха, уара ишутаххаз иказ, – лхэан, деитанаидкбан, лгэи лылабжыши еилатцэо изыкэгылаз ахэы ацсара итцган инагаз амфохэаста днанысит. Аилашэшэра иаёын, аха уи амфохэаста ахахэ шкэакэакэа ахьаныцсалаз азы, акама аёеипш ицырцыруа иубартан. Уи знык тцака дналбаар, нас амфаду днанылон, уахь иаха алашарагы ыкан, ауаагы анын. Даур уи устцэкьа дипыркбан дцоит хэа дыкамызт, азныказ даалашыфкзаргы, лгэы аахьацссап, даангылап шихэоз, ларгы уаха лых лымч акэымхазакэа ддон. Аха нас деиталыхьзейт лара, деиталашьапкит, цьара акала лгэы аахьарцссаны дизаагозар хэа. Аха уаха умцсит, лара урт реифызара зегы, рыбзиабара зегы иаразнак мчыла илхалырштхьан, дуафуп хэа дизхьацшыргы лтахзамызт. «Успыртц, – дхэацыхэацшьхан, амцагы аалёыкэлеит, – цхэыс улыхшазар, успыртц. Уареи сареи хамфакэа хаз-хазуп. Иахьарнахыс усыздыруам, суздыруам, хабжьара акры-казаргы ицсит. Успыртц!» Ииашатцэкьан, убаскан уи ачкэын

даарыцхаушьартэ иеыкаитцеит, уи зынза лгэахы пнажеит, «ицэа дтытуа-дтало аеырѳстаашьягы идырузаап», – лгэахэит лара. Аха лара уаха дихымхэыцуашэа аниба, бсышьтуам хэа лацхэа иееимыртага даагылеит. «Ах, – лхэеит лара лышьтахьала азэы ак налылаитцазшэа даалкьан, нас гэаныла «уара алацынтца икылкьаз» лхэеит, уи лыбз иаакэыххит иаргы иахатцэкьарц, аха илымхэакэа изланлыжыыз лара лхатагы илыздыруам, икалап, иахьяуажэраанзатэи рыбзиабара ахатыраз акэзар, – сара абнафы узлахэмаркэо сышреиуамыз удьруазар ухэтан, – лхэан, аѳаѳ ааиѳытлыргеит. Уи акамчышьтыбжэ еипш игеит, ачкэынгы иблахатц ааилыуааит, аха иара инапгы шытымхкэа, ажэакгы ихэлымшэакэа цытрак ус дгылан, нас, уаха еигыыз акгы изымзбошэа ибазар акэхап, лымѳа днапыртит. «Сыбзеилымкааит, – ихэеит уи цытрак ашьтахь ибжы аарлахэа иаатиган, нас иара ихазы ихэозшэа инацитцеит, – абзиара бнымаалозар, бца, азы шцара бцааит!» Аха урт ажэакэа лара лкынза имназеит, илахаргы илмахаргы уажэшьта лара лзы зегь акакэын, уи дтэымын, амала, акызатцэык лара лхы иавылбо, цкэа деилылкаанза абас дахызааигэаахэаз, бзиа дахьламхабахэаз ауп. Уи итцегы данейтцбызгы абзиабара закэыз еилылкаауа, ашэкэкэа дрыцхэо даналага нахысгы лгэы итылхэаахьан: «Знык бзиа избаз, ахааназ бзиа дызбоит, сара сгэы артцу еипшазэы икынтэидаѳазэ иахьипцазом!» Аха урт ажэакэагы еижбаган, амала, итцегы данейтцаз дахьрызхэыцуаз, уи аѳыза алахынцта, аразкы лоуеит хэа дахыкьаз, урт ашыкэс-кэа, амзакэа, амшкэа, апхыз хаакэа, макьанагы ихааза азышра угэаларшэо ашьхарц дукэа ирыкэу, имзытыц асы шкэакэеипш лгэатца итэаауеит. Издыруада илылшар настэи азымхэыцра, агэаламыршэара, рапхьатэи абзиабара хэа акгы лымазамызшэа лхы лбо дкалар. Аха агэы зегы аныруеит, зегы ахьяуеит, иацэыстэахуеит хэа уалагаргы иаузом, ахала иугэаланаршэоит. Амала, икоуп мѳазатцэык, убри ауп зегь реиха ииашоугы. Иаххэап, азгаб убри акара бзиа дылбар абри ачкэын, иара ида хэыцырта лымамкэа,

иахъеи-уахеи иара имацара дизхэыцуа, лылацэа аахыл-
фаргы лыпхыз далашэо, данылымбогы дизгэыкуа, иара
ида пстазаара ыкам хэа агэаанагара лоуртэ джалар. Уи ус
иагыкалоит (азгаб гэаныла дааиеигэыргэеит иара абас
дыгэгэаза, дхалалза, аус злоу, лара бзиа дибо дахыиказ азы),
избанзар, лара атцара ахыылтцоз дипшааит, уи лара лхэашыала
«апарцитеипш ипцшзаны илыцкэашоз ачкэын», иахъантэа-
ракгы игэы иазцэырымго, ифэы изамырхэо, дызбылуа мцак
итцоуп, уи хымпада иароуп, ааи, ааи, азгаб итцегы данейтцаз
дзызхэыцуаз, зыгэра лгоз рапхъатэи абзиабара цкъа. «Иум-
хэаргы издыруеит, – лхэеит лара уи иахъантэарак иихэарц
иитахыз азы, – ханыхэычкэазгы ус акэын, хгэылацэа
хэычкэеи сарей «изкуи изкыми» аныкахтцоз, иаразнак изку
иакэсыршэон. Ускан убри акара ахэасакакалкэа еизызгон,
сыкэа итатцаны аоны саннеилак: «Унан, бара истынхаша,
макыанатэ ишцабнаало!» – лхэон сан. Уи, изакэи, иснаало
хэа дыхтаскуан, аха исалхэазомызт. Енак санылкэамтца,
лнапы аасыкэлыршан, сапхъа лыбгычит. «Рхы ылыргеит!» –
лхэеит ихааза дыччо! Ускан сара издырит уи илхэоз закэыз,
нас саапхашыан, сыкэа итаз ахэасакакалкэа зегы ааизызган,
лкалт инанысыпсалеит. «Ари кэтык атахуп!» – схэеит
саргы, шыта иазхоуп сылахэмарра хэа аанарго. «Бан бара
бкэақэра дцааит, бгахэычык амгэа итазаша акэты бара
ибхызбаауада?» – лхэан, уи аухатцэка убас ихааза, икапшыза
амца иехэартцэины изны иахфалтцеит кэтык, уажэыг исгэа-
лашэоит уи сара! Убриг махэ хэычык дылтахымкэа дыкам,
усывагылан хашта уанаатало егъа дгэыргъап. Аха уи ус ауп
дшыкоу, игэгэаны акы данаргэыргэогы лгэыргъара
адэахы рацэак ицэырылгазом (амшытабзиа дыкоуп, амшь-
тацэгъа дыкоуп), мышытак дакатэар хэа дшэоит. Уи лызхара
дгэыргъахэоу цыушыоума, уара рапхъатэи сымахэ хэыч хэа
иагъа дуфыпсаап! «Хамахэ, хамахэ, хабла хшэала!» – лхэозар
акэхап сахэшыа хэычгы. Уи убри акара лыбз цэгэоуп,
ушыччо улшыуеит. Аус злоу, знык душыцылар ауп. Амала,
рапхъа атэымуафрақэа лдыруеит, дыпхашыар калоит,
аихабацэа иахыырбо рацэак лзымхэо далагоит. Аха нас

данулатцэалак, уцыртцшыагы дакэшэазом, есымша увара дыказар лтахоит. Уажэы лгэы сэтэоушэа ауп илхэо зегы шыздыруа. Уи убри акара слышыцылахэит, хаибамаазахэи нас, зны-зынла аоныка санымцашагы лара лзыхэан иныкэыршэны сцоит. «Кама аара лгэагыт, Кама аара лгэагыт», – лхэоит лара, аматцурта лхы нылакны сэтацэа рахь, нас алақэеи лареи еипхнибатца ионы испылоит. «Кама илгэагытцэкьар ара дыбзырбодаз!» – дгэйдкыла-хыдкыло ллымха интасхэоит сара. Ларгыы лкьатеиах птцэо дшыччо, лара лтэала адунеи азна дсызгэдуны фэалтуеит: «Уи хара ачара уны биахтоит! Ааи, ааи, ачара уны, алашарахь дааган, цкьа ила хтапшны!» «Астандахеит, уи дмахэыми, алашарафэи илақэа пхашьоит!» «Ипшра хамбои, – лхэоит лара, ииашатцэкьаны дааицрашэаны, дылмырбакэа сышилымто лара лтэала агэра сырго, – бара дыббахэеит хэа мацара азхома?!» «Ус ак аныкала, дыбсырбоит, – лгэы ааикэысхэалон саргыы, акэымзар мазала убритцэкьагы гэнылго далагон, уи убас згэыпшқоузгабуп, зны-зынла дшыччо еипшдзыхьтцэыуогыы уздырзом. – Амала, быбз цьара иамхэароуп, бхапыцкэа ақэыргылан ибкызароуп!» «Бзиоуп, ибзиа, Сыс, – лхэоит даагэыргьаны, уи схэычыхьз ауп убас ханааи-зааигэахатцэкьалак илхэоз салалыргэыбзыгырц лтахушэа, – бара бахьнеиша бнеиаанза азэгы илымха ак тасырсуам. Уи тэахушэа ипхьаза!» Нас иаразнак атацэа азэ данаахава-лалак лыччапшыгы лтэахуеит, лееикэрыпшыыхаа сара днасыхэапшуеит, «иббома хазлацэажэоз закэу азэы ишисмырдыруа» лхэошэа. Саргыы мазала сналалацэкэуеит, нас зегыы анааимпак, ақэафрафэи асаанқэа ахысызэзэо днеины слымха дынтахэытхэытуеит: «Исбырбаз иаанаго барей сарей иаххымсааит хэа ами!» «Ааи, ааи, бара амзышэа, – схэоит саргыы, уи убри акара слеигэыргьоит, аха убри акарагы слыщэшэаны сгэы тыцсаауеит, абас дшыхэычу зегы ахьеилылкаацэо азы, нас днастгэыдыхэхэалан мазала лара илмырбазакэа самхатцэыуоит, сгэыргьацэан ауп сзамхатцэыуо, лара абас дкэышхэычны, дыхшыотраны иахьлыз-хауа азы. Нас даашьтцааны лыгэзра салагоит. Бара бымир

бгызмалхон, бара апсык бымир бгызмалхон!» Мшэан, ларгы уажэшьта азэы дихэампшуа дыкам, дышхэычу абри акара еилызцо. Уи макъана сынтэа ашкол далгароуп, цъара акы лхы азылкроуп, уи зынза лыхгы-лыгэггы ишпаташэо! Аха лара уаф длыхэазом, макъанатэ убриакара дгызмалхеит, ажэахатэи асабшаз зынза избац сахэшьа лакэымкэа акэын дшыказ. «Саргы уажэшьта зышьхэа хараку ашьатцакэа стахуп!» – лхэеит. Сара рацхъа илымасымкит, аха хан акэфылымтуашэа анызба, уи мазала дзыкалтцахъазар акэхарын, исзымычхазт, «бара макъана ашкол бтоуп, бмыццакын», – схэеит. «Ишпыкэу сшымыццакуа, – лхэан, исхэаз цъалшьеит лара, – саргы уажэшьта бара беипш сныкэгыла-аакэгылар стахуп. Қалакк ахыгы снытытдыроуп, цъаргы акы сталар ами сеидру, ара стэаны акэйд смыпкозар! Хан уи анухэалак лхы лнархъуеит, акытаф цъара бымч зыкэхаша акы балагап хэа дтэоуп. Акытафэы сара сымч зыкэхэо хэа егыказам, саргы уажэтэи афар зеггы реипш акалак стахуп, са скны ианааи ашэ амкзар!» Саргы уи иаразнак лгэы касыжбыр стахимхазт, хан лпаракэа лымысхгэышьеит шьатцакэак лзаасхэап хэа, ус лхы-лгэы сталашэа сааит. Аха лфызцэа зеггы ашкол ишалгаз акалак ах ишцо анаалгэалашэалак, хтаацэа азэ даалфэагылар, дгэааны афны лхы италырпоит! Арадахъааиуа ахы ршошэа, аха ус схэеит хэа, ара данааилак, цытк данынхалак, икоу-иану цкъа далацшны ианылбалак, ианлылслак, уахь еихагы лгэы ицалан игэхъаалго далагаргы калоит. Сара цхызатцэыкгы ара исымбацт, схы ныкэыстцар, цхызла есымша хэафноуп сахыкоу, ххабла, хқыта салоуп. Ауафы ихэычра иадхэалоу ауп зегь ратцкыс изгэакыоу, уи иаха игэы фнакаауа игэхъааигоит, дандухалак дзыкэшэакэо, ипылакэо, дзынкъа-дзынцо зегьраастагы. Ауафы ихэычра иацу атыцкэа, агэалашэаракэа, апхызтцэкыакэа, уи ициз аказшьеипш имырзроуп, акэымзар, нас зеггы изеипшхо, игэы италогы итыцугагы акгы дамыргэатеиуа, ацагы ахьшэашэагы изеипшны, ицэымсаханы икалоит. Аха ауафы игэы абзиабаратцэкыа зтамло ианаакала, уи анацэтэымха, уи апшеипш ианафс, ускан уи

икэгэыгра цэгьоуп... Бзиабара зтамло агэы, атцар икажъны, изхыпрааз рытреипш еилахауеит. «Уи хара иахкэыблаауп!» – лхэан, гэаныла азгаб уи азхэыцра даакэытцит...

Ацкэын зынза икытцсыт ыказамаызт, акиносахъа да-хэацшуазу, дахэацшуашэа кайтозу лыздыруамаызт. Уи гэаныла иахъантэарак иааицрымшэазо зхы игэалазыршэоз алакэ аитахэара далагахъан. Ацкэын ускан уи алакэ ада зегъы ихаирштит, лара азгабтцэкагъы лхарштра игэагъит... «Аус злоу, – игэы интихэааит иара иныбжъаршэны, – акиносахъа нтцаанза, еитахэан сзалгар. Нас уи аха смоур калоит, ахаан алакэ агэаларшэара аха смоуа скалоит хэа сгэы иаанагомызт, аха... Ах, уара, алакэ, абри акара абицара сара скынза уааргеит, аха атцла иалаптцааз ахэеипш са уанысхымс, нас уцсит ауп. Ах, алакэ, ах алакэ» – ихэон, азыша иахэоз азэ иеипш алакэ анааихаштуаз, нас уи иацыз дшазхэыцуаз мацара иааигэалашэон. Кыраамта ус зегъы ихарштны ихы-игэы аус аируан ацкэын, амала, уи алакэ атцыхэахь даара агэаларшэара ицэыцэгъахеит, кыр даргэакит, уаанза иидыруаз алакэқэа рыхэтақэак цъара-цъара ицэалацсо далагон, аха, зегъакоуп, абнаршэыра ила-хаз, аха ааимкъарста хэычык цъара иахыцшуаз иеипш дцон. Уажэшьта егыгзамызт, убри ихшыф дамжъар, игэы итцанахэар, нас ахааназ игэалашэон уи алакэ, нас изеитеихэарын уи иазыцшыз, зыгэра иго, есымша ива-гыло, ааи, ааи, ишьтахъка иааиуа, алакэ азызырфара ахаангъы згэы ахымшэо... Лара азгабгъы илзеитеихэарын уи алакэ, издыруада ларгъы бзиа илбозар, издыруада убрагъ еикэшэар... Издыруада ларгъы длымазтгъы абду, мамзаргъы анду, ус ишшапаза адэы икэмыз, шыжъы инаркны ааихашэаанза иурцэажэозаргъы ицэажэоз, зэапыц гэгэаз, етцэацьаа реипш хыцхъазара змам алакэ здыруаз... Издыруада ларгъы, ак лылазар, лара лкынза иаазахъазар урт алакэ-қэа, иаалтаххаргъы илхэозар, издыруада, издыруада...

Ацкэын алакэ гэаныла еитахэан данаалга убри акара дгэыргъеит, азгаби иареи итцегъы еишыцылазтгъы (бара бымшьта бзиан хэа) диамхагэзуан. Аха иеникылеит ацкэын,

уи макъана их имч ақәхон, дангәыргъозгъы дахнаџаацәа-
зомыт. Уи кәзшьа гәгәан илан иара, гәыргъароума,
гәырџоума, амцхә ауаџы ила ихижьлазомыт, дасу иара
ихъаа иара игәыргъара иара имоуп, уара уангәыргъо, ани
изоухәо дгәырџозар кәлоит, убригъ уара уеипш дыгәгәазар,
дхалалзар, дуцгәыргъоит, аха агәыргъара илымшар уара
дуцашьыцуа даанхоит. Мыцхәы изтцашьыцуа агәыргъара
акара ишәартоу акгъы ыказам, уи убас иахзызаатәуп, убас
итцәахтәуп, уара ухаҭа угәы анеикарам иааугәаларшәан
уеалаџухуа, уеалаурыцкьо... Ааи, уи ухы-угәы арыцкьоит,
амшагеипш укаххаа укәнатцоит. Аха убригъ угәы азыка-
тцазароуп, угәы иалшозароуп уара угәыргъара. Ухы-уџы
ауаа иахьырбо иагәаурхәап, аус злоу угәоуп, угәы иахәазар
бзиа дбатәуп хәа – дба. Угәы ахаангъы уажьазом... Избанзар уи
ахшыџ аастагъы хара ицшуеит... Избанзар, агәоуп зегъы збо...

Акинотеатр ианаадәылтц ишылашьыцара илашьыцахьан.

– Унан, – лхәеит азҭаб кыраамҭа илымбацыз лҭахык
даалџахазшәа, – инеихашәы ихәлахьазаапей! Сџызцәагъы
иахъа ақыҭахь сцаз цьыршьоит.

Ацкәын уи длазтцарц иҭахын хазхәапшыз акиносахъа
шҭаббей, ибгәапхазар изыбгәапхей, ибгәампхазар изыб-
гәампхей хәа, итцегъы ианейтцаз изыпцхьоз ашәкәкәа
еимакны ашкол аџы ишеилдыргоз еипш. Аха уи лара лхала
ицәырылгозар хәа даапшит, нас ишцәырлымгоз аниба,
илгәампхазар акәхап, илгәапхазтгъы цъара ак шцалымхәоз
игәахәын, ҕимтзеит. Уи уажәы аамҭа илыцәирзыз лгәы
иалазар кәлон, аха нас, нак-нак итцегъы изеишьыцлар, илеи-
хәарын иаргъы мазала ларатцәкәагъы илыцәзаны кыраамҭа
ихаштны иказ алакә дшазхәыцуаз, лара лымшьыҭа шыбзиаз,
мамзар, уи, убри аены игәаламшәаргъы шыкалоз. Убри азы
мацарагъы хазы ҭабуп хәа леихәон...

– Уажәшьыҭа абзиараз, сара сымџаџы сааит! – азҭаб
иахъала шыҭа еибәххәои, уаргъы хәатә умамшәа збоит
лхәозшәа лџыналхар лҭаххейт. Ацкәын уи лцәажәашьа
иаразнак ихы даазнархәыцит, уи уажәшьыҭа илакәгъы
шигәалаиршәара игәалаиршәахьан, уахь хьахәаҭахәа има-

мызт, ихы мацареи лара лызхэыцреи ракэын изынханы иказ. Насгыы уи идыруан гэынхэтцыстала лара дахьынхоз, макъана арстэи кыр набжъан, амала, изеилымкаауаз, иара уанза днаскъеигар камлозшэа, ара ақалақ агэта абзиараз хэа ааибыхэан еицыртырц зылтаххаз акэын. Издыруада уи длыраапсар лтахымзар, издыруада лынаскъагара иапсаны илмыцхъазазар. Анцэа итэуп уи уажэы лхы иташэаз, азгаб дзакэу, лгэы иаанаго, лгэы итоу, алакэ еицш айтахэара мариандаз!..

– Аонынза бнаскъазгап, – ихэеит ачкэын мацкгыы даақапшьхан. Уи иихэоз иаанагоз, уажэшьта игэтыхақэа итцегыы дшырзааигэахоз, ареи аони рыбжъара лынаскъагара анааосангыы ус ллымхакынза инеигашаз ак шимаз, илеихэаргыы шитахыз акэын. Нас ишпа, уи уажэшьта икалоит анахыкэшара-аахыкэшара итахымзар, игэы итцаххызар, ихэламшэы акынза инеихъазар...

– Узсыргэакуеи? – азгаб лымацара дцари иара длыцзари зегыы лзеипшызшэа ғаалтит. Уи ус акэын ишиацаажэатэыз, уаха еакала уицаажэар еакала еиликаар калон. – Сара ара сааигэаны сынхоит.

– Ус егъа иказаргыы, – ачкэын уажэы иихэарц иитахыз зынза дынхықэыххылазшэа ибеит. «Иумхэаргыы, игиғиамхэоуп!» – лхэозар акэхап, ихэеит гэаныла. «Уи аткыс, илдыруазааит са сгэы итоу. Сара атак уажэы исахэ схэом, уатэы исахэ схэом, мчыбжык акара даазхэыцааит. Ааи, саалцеипшуеит, ларгыы дызгабми, иагъацъара лхы кыдуп, егъацъара дхэыцуеит, урт зегыы азыни апхыни анеилытцуа еицш дрылтцоуп! Уи ус имариамзар акэхап, аамта атахызар акэхап... Уи лара дахэапшааит».

Лара азгабгыы уеизгыы-уеизгыы снаскъаумгар калом лымхэеит, уи уажэы ус лееипштэшэа дцэажэон акэымзар, ара дааныжътэқъан дналпыртцны дцар, сшынаскъагатэыз изымдырзеилгэахэуазар акэхап. Урт азгабцэа аеырххарақэа бзиа ирбоит, ргэы итатэқъоу адырра уадаоуп, аха уара умашэозароуп, уара иудыруазароуп урт цэажэаанза ирхэарц иртаху, рғы итшэо!

– Амала, ҳаццакып, – лхәеит, – ачкәын даныццакуагы их имч ақәхауоу иақәымхауоу лбарц лтахушәа. Уи, насгьы длыхәандааникыларлтахызаракәхарын. Избанзаруажәшьта илбон лара лхы ҳаракны илыргылартә дшықалахъаз. Уи ус иаалырқьан ацәажәартагы илымтар лтахын, арахъ ак ихәарц шитахызгы лбон, имхәакәа дышлыцрымтцуазгы лдырхъан. Амала, хәычык дгәәкааит, хәычык ицсы ифааит!.. Ачкәын абыржәы игәагытцәкьоит ахәара. Уеизгы-уеизгы уи ларгы ицәалшьарым, насгьы цъара чкәынак лгәатцәфы длымазаргы баша ухы умыргәақьын лхәозар акәхап. Нас иаргы ихы ґацъара икыдитцәгәышьап, азґабцәа нтцәама? Аха абри лара леицш азәы дигәацханы, дшысгәацхазгы ласхәандаз хәа дқамлацыт. Абыржәы ианизымгәагъ, нас уи деитеицшаар акәын, ларгы усқан аха лоуоу илмоуоу анцәа итәуп, илоуозаргы знык-ґынтә лхы ахылгозар акәхап, ус иаха ицшзоуп хәа. Мап, мап, абыржәы ихәоит ачкәын, абыржәы игәагыуеит ачкәын!..

Убасқан ачкәын деитааигәалашәеит, нахъхы рқыта аханы икәаршәу рматцурта ауацъақ ахәыштаарафы, иан рыцха уажәы ахәа дыгәхәацшуа дыштәоу.

Ачкәын уажәы иан даарыцхәишьан, игәи илагырзи ааилатцәарц егъааигымхеит, аха нас игәы интихәаит: «Сан, иагъарааны исхәахъазаргы абыржәы изгәагыуеит. Бара ибеигъу исымада, ибхәаз насыгзоит. Амала, бәааи-қәыршәала, бышьтәа, бґы зхәаз еицш!» «Унан, унан, – лхәазшәагы иахәит ачкәын иан, – сгәылацәа, сґахцәа зегьы ршьапы иқәсмыргылои, нан! Уаб рыцха ицсы антәз урт зегьы ицәеи ибаґи рыдзылахъан. Унан, уара узгаша са сагааит, знык ашґа даасызтагал сґаца хәыч, нас уара усыргәакзом, са избәп зегьы...»

Ачкәын гәаныла дааччеит, нас азґаб уажәшьта лыґны хәзааигәахар ирласны дсыдкьоит игәахәын, ихәыцрақәа иеаарылыкәкәан, ґааитит:

– Ачараґы хәнеикәшәаз аахысгы сбацәажәар сґахын, – ачкәын лара лахъгы днацшит, дагъаатгылеит, уажәшьта абранза иаазгеит, уаха сьмацара исызгом сгәырґа, баргы исыцеиґша ихәарц иґахызшәа.

– Ачара чара дуун, – лхэеит ларгьы дааччан, лыччацшь гөыпжэагаха, ачара акөу цыушьап уи уажөы игөы итцхоз! – Убри акара ауаа рацэан, убри акара акөашара тартцеит!

– Базымтцаан, – ихэеит ацкэынгьы, лара лахатыраз, ла иахьлырхаз ацэажэара инацташэа. Аха иаразнак иара игөы итцхоз ахь ииаигеит: – Уброуп бахьызбазгьы сара!

Ацкэын бахьысгэацхазгьы хэа акэын иихэарц иитахыз, аха ибз зымтэиз, изихымхэыцыз иара ихатагьы издыруам.

Лара уи атакс дааччеит, аха лыбжыы тымгазакэа, ус лқышэ кацшькэа ааикэырцшзаны. Икалап итцегьы дыч-чарц лтахызтгьы, аха лөызцэа ирахар хэа дшэон, иагьа илашьцоуп ухэаргьы урт шыта рыфны иазааигэахахьан.

Ацкэын уажөшьта иаха даунашьтызшэа ибеит, иихэарц иитахыз, иахьантэарак игөы иташуаз ахы дыкэырцшит. Аха лара даагылазомызт, уажөшьта лыфны дшазааигэахахьаз ирдыруа абзиараз хэа иалхэахьан. Убаскан уи иихэарц иитахыз еитах цкэа изымхэазшэа ибахит, зных лара изы-зырфара рацэак илтахымызшэа игөы инацеит, аха нас ацкэын даалкьан, җааитит: «Бара боуп уижьтеи сзызхэыцуа». Уажөшьта иллырхарц лтахызар, иихэарц иитахыз лахаит. Даеакала хэашьа изамтеит ацкэын, иаахтыцкэан бзиа бызбоит хэа изымхэеит, уи лара агэра лгом хэа акэмызт, аха дара ажэакэа рхатакэа шакафы ирхэахьаз, еитархэахьаз сеидру, икалоит лара лхатагьы азэы илеихэахьазтгьы, аха ианымцха, лгэы ахшэаны рыгэра лымгозтгьы.

– Ссу, – лхэеит ларгьы, урт рцэажэара рывара азэы дгыланы иахар хэа дшэошэа дыпхашьаны дзытуа. Уи ала ацкэын идырыр акэын уи шмазас, иахьауажэраанза иара имацара ишидыруаз, аха уаха лара ианлеихэа, ианигэагь, уаха азэы идырыр шыкамлоз, иареи лареи ирхымсыр шакэыз. Уи убри акара ианытцэахтэха, ианымазаха, даара акыр шааназ дара афыцьягьы рзы.

Ацкэын уаха иихэара-ииура дакэымшэеит. Даеа ажэакэакгьы ихэарц итахын, аха илмырхэеит, нас дуалыуашо дшаанхаз анылба: «Ачара чара дуун, саргьы убра исгэацхатцкэаны скөашеит!» – лхэан, днаидкэеит. Пытрак да-

нынаскъа, ацша зтасуаз акѳачаб абз еипш, алашыцараѳы лнапы аалкъеит абзиараз хѳа аанарго.

«Ус анакѳа, – ихѳеит ацкѳын гѳаныла амѳа дыкѳалан имацара атх далхѳхѳа аѳныка дахѳауаз, – лара илгѳацхатцѳкъан дкѳашазар... Убригъ баша илымхѳеит... Ааи, азгабцѳа дара ианыртахым ажѳакгъы баша ацша иартазом...»

Ацкѳын ауха дтахѳахаа дыцѳеит. Ихы ахчы иныкѳэтцаны илацѳа анааикѳеипса нахысгъы, лара игѳы дтан азы, идыруан цхыз дшибоз. Асы ахѳылы-хѳылыхѳа илеихуан еимагылан, лара даацѳыртцит лзамѳакѳа нак-аак ашыакаррбагъ канфет еипш икапш-капшъза итытѳѳараауа. Иаргъы дышзахѳоз уахъ иѳынеихеит ашыамхсы цуа. Убри наахыс, душыргъы акгъы игѳалашѳазом. Анс ихѳеит, арс ихѳеит, ацкѳын ишѳѳѳа ихаркны аѳны шыбжѳаанза мѳарамжѳерада иуада дыѳнатѳан, аха уаха умцсит, игѳаламшѳеит. Арахъ идыруан ицхыз шыцхыз ссирыз, уимоу лара азгаби иареи уаха еинасыцымхазаргъы, уи ацхыз изхон иара, уи ала игѳы ирхаалон иааигѳаларшѳаны. Уи насыцын, ааи, ааи, уи ацхыз анасыц иаѳсуан иара изы...

Ацкѳын дѳагылан, ахышѳа акны днеин, кыраамтѳа адѳахы дыпшуан. «Абри атѳѳатцла, – даацѳажѳеит гѳаныла нас, – аапынра шааиуа адыруеит, ацѳа иалашѳахѳеит, аха мазала зтаца илеигѳыргъѳо анхѳа леипш, ацсы иахнарзаазом. Аапынра, – ихѳеит ацкѳын, уи ажѳа ахѳыц еипш иахыѳашѳаз цъашѳо, – уи атцлакѳа рымацара ракѳзам изтѳауа, иатаххаргъы иаршѳѳтуа, уи ахыблакѳа ауаѳгъы дгѳартѳит...

Аха егъаурым, – ихѳеит ацкѳын, иан лпатрет ахыкыдыз иуада атзамц аѳы ѳыцбарах ибаны дахѳацшуа, – ани сгѳы итаз алакѳгъы ус кыраамтѳа исцѳыбналан икан, аха иацы исзааит. Саргъы иахѳа уаха сымам хѳа искѳысымкѳеит, избанзар, есымша сазыцшын. Ацхыз бзиагъы убас ауп, уи уазыцшызар аѳугѳаланаршѳѳоит, ма лабѳѳаба, ма еитах цхыз. Аус злоу уазыцшызароуп, азыцшра улшозар. Иаххѳап... абри бара, сан, быцкѳын инасыц бшазыцшу еипш, анцѳа ихѳѳозар, иаргъы уажѳшьта бгѳеисыбжѳ акара

ибзааигэахахьеит», – ихэан, лпатрет аакыдихын, изамѡа инадитцеит. Ацкэын убаскан иан дхьухууа игэы даатцалеит. Уи ус даныкалоз, ма иускэа зегы аакажны ақытахь дцон, ма икаитцара изымдыруа дкэанызануа дшыпшыз, уацхьа псра анцэа исыт, укоума хэа, шэуп, шылоуп, шэыруп-кэыруп, деималеиѣалаха ашэхымс даахытцун лара. Иаргы дгэыргьатцэа иеыналгэыдижьлон, сыкоуп хэа. Аха уажэы ус ихэазомызт иара. Ацкэын даапышшэырччеит уажэы ишихэоз даназхэыц, иан иацхьа дтэазшэагы даацхашьеит. «Хакоуп, ди!» Лара ахэыц еиѡзыршэо уи иихэо змаану лзеилымкаахуа дыкоума?! «Азэы длыркаазар акэхап!» – лгэахэып лара, ускан гэанылагы анцэа шэынтэ ихатцкы-ипсатцкы дцап, лычкэын затцэ дихылацшырц, дирман-шэаларц. Нас уи убас дгэыргьап, убас дгэыргьап, дышикэшо мацара лыхлахатц гьэжьыр хэа дшэаны, иара дналымтцасны акапыхэа дааникылап...

УДАМ-ЗДАМ ИАСХЭОМЫЗТ

Аухантэарак илеиуаз асы аныхкэагы, ақэабаа-сабаа алаган, ашьыжь ианааша, ашэикашыи реицш еилазѡан, унылагыларгы ушьапы иатцачны иакыртэ итцэыпсза ашта икэжьын. Атцлақэа уажэы-уажэы, афархьѡа ахькажьу ипытцэтцэо азэы дылалан дааиуазшэа, асы зызнымкылоз рымахэқэа аѣаѡсаѡ рыхгон. Аха акэасқьяѡны тынч аееи-мыртага игылан, ашта икэжьыз асы иахылапшуаз, уара уеицш иагьа мкэыл схызгахьеит, уеумырхагацэан хэа иацэажэошэа. Ажэѡангы аакэымтцзакэа асцырақэа аѣы-тдышэшэон, уажэы-уашьтан инеимаѡны еитаналагап угэа-хэыртэеихэлачын. Насгыамшиахьамыцхэыахьтааѣан, иаха ишымтцааз ауп хэа, иакэнауа аѣаанахазтгы хэгеимшхаран. Иара усгы шьамханынза ишьтан, уажэшьта иацнатцарц ианалага, уаѣашэпара асы еимгэхэаны, арахэгы акыр рызто дызустада. Арахэ ракэым, уцсуазар мѣхьышьатцэык узаагом, ааигэасигэа иказ зегы рыблит, уажэшьта нахьхьи

агәәәәә амәқәә ахькыдгылаз ицатәын. Насгы ал мацара ааугеит хәа афархь еипш иаразнак ибылуеит, амала, ахьаца сынтәатәи ацкара ацырхыраазар, ихәажжаза кыраамта иакызаауеит. Ал рыцха, ахыз хымхацъымшыа мгьалрхаара ицон хәа, иаразнак инеикәабылуеит.

– Ашьыжь иааиз асас ирласны дцоит, – лхәеит Хьыкәыч афәйд ршышыны данаалга, архнышына ихшыыз ачуан хәыч шыта зынза итаблыр атцкыс лхәан, амца инацәхыкны дфәахан инахакналхан.

– Ус бхәеит, аха иеирмацкәикиргыи калоит, – Астанда ихааза даапышәырччан лан дналфәапшит, – уар-хьи змахауа асасцәагыи ыками.

– Баб анышә зфәрымцсаша, иара ихы иташәо амацара дафуп акәымзар, сынтәа ачалахәаптәкыагыи кәимтцеит, – уи шакантә иалхәахьаз анаалгәалашәа, иаразнак дааикәашәеит Хьыкәыч. – «Бызгытцымсыр хәа бшәома, уанза Анцәа хнашьты», – ихәахт, уажәы, сара мыжда, имшкәа цхьазо дтәоу цыушыап. Ант рыжәла акы иагома, рыжәла схәап, аха дыказ.

«Бааикәатцишь шыта, – гәаныла даацәажәеит Астанда, – баша анызба дабыргеит, уи инапы иканамтцаз акгыи хәамазам хара. Насгыи уи дахыкәазаалакгыи афныка игәы ихоит, уажәгыи ипси-ипси еихыымзо амфәа дықәзар калоит».

– Рыжәла абзиара адкылоуп, – Астанда днеин, дфәахан ахурзы амца наталтцеит. – Амалагыи хмацуп, дихеит, хзыхбыркьозеи.

– Унан, цыым-цым, шәа шәызлахәым, шәара шәкәәкәра сцааит, шәа шәалазтцода. – Хьыкәыч иаразнак лцәа даатзызаан, дааикәашәеит илхәаз лхәычкәа акы ирцырхагахар хәа дшәан, нас зеггыи зхароу иара акәушәа, лгәабжынацәа налфьтцалкын днацхаит. – Шәара амаалыкыцәа ишәыхьша сара схы акәмачыра иакәшәааит.

– Сыхәмаруеит, ди, – лхәеит Астанда илгәарцханы акыркырхәа дааччан, уи лыччапшь атцәтәабжыи бзиа еипш аштә антытцгыи инафун, – бара реиха ханыбшәиуа шака хабтаху акара зеггыи хартыхындаз.

– Шәара шәышпәсшәиуаз, нанхеит, зда дсымам, ишәииз иара иоуп, аха уи акы ихьзап, акы даркәып хәа быкоу-

ма, – Хыккэыч гэаныла икалап шыта лыбз дацхауазтгы, аха ачалахэап иаахлыркбан, ашыжь мацк лхатца дламхашеит. «Ха хазларыцхау ха ихазхоит, иукэыблаагэышыоуп».

– Мах, алаапкра иагаша, уаазымгзара укэшэааит, – аматцурта абартцафэ ахьатэ шэы хэычы ифаз аалыртын, рлацшь ду ндэылылцеит Хыккэыч. – Уца, уца, уашэа цшь-шьапык ицалааит ура ухадызгалаз. Азын уеизкба абартца уцажьуп, ацхын – ашэшыра.

Хыккэыч лхатца игэаг уажэы ала иахтнылкбон. Иаргы даарак иатахзамкэа, ицэеицэыпсуа, ахэычы хэмаррақэа рфэ изыкэтэало алабақэа реипш, атдыхэа атцарэылан ашэхымс ианынхытц, издыруада уи ари аүеимагаха, адэы сышпацэлыжълари, срыцхалшьозар хэа ашьтахька еицаапшит. Аха уаха умцсит, Хыккэыч ағарахэа иныд-лыжылаз ашэ абжы ахысбжъеицш агэы нытнарцсааит.

– Укыдыбгааит уаргы, – Хыккэыч уажэы урт зегы дааркэатцын амш ах дааиасит, – иахьяк зынза згы-цшгы акы хзаамгац, иара азыхтарта акынзагы ма грапарак нагандаз. Агэыла цкэынцаагы реиха ианутаху, дасу ихии-ицси дашьтоуп, азэы азэы дизхыртэалом, аха, абарт рыпсы тоума хэа иааузхьяпшыр угэы канамцои.

– Сара илызгап аграпара, – Астанда ахышэтхэа дфагылан афапарахь лфыналхеит, лаб Қамча икьерза магэқэа налышьалцарц. Уи данхэычыз аахыс, егы лахэшьеитцби лашьеи раткысгы есымша лаб аонусқэа ахыкаитцоз, азахэа еилихуама, атцла кеифома, ма аандак ахьеилахаз иргэгэома, уимоу, дцэагэозаргы, уи иасымша ашкол данамгоз ицэфа лкын. «Бара баб иахь иаха бцеит, – лхэалон Хыккэычгы лгэы ааибакны зны-зынла, – уи имакахы бадхэалан бышимаз, ахатцаусгы биртцеит. Ани сыркы, ари сымх, есымша ида ус умамшэа уидгылазар бзиа ибоит. Иара унеихашэалан цъара акы узыкатом».

Астанда акьерза магэқэа налышьалцан, асы ртамхарц рыхқэа чапырхэала ирхханы ифалхэеит. Аштэфьтэқба уи ақара ишьтамгылеит асы. Нас даагъежын, Қамча ибамбакьяфыхь инальшэхалырцан, азаагага уедра лыман лфыналхеит.

Уи азаагамџа данынаныла лкьерза магѣкѣа иаархытѣеит. «Апѣхѣгы хшѣаны арахѣ кылак-кылак рытатѣуап, мамзар иахѣантѣарак хѣартѣ-хѣапшѣык рымамкѣа, иааихашѣаанза иѣаауа агѣашѣ илахоит», – лгѣы инѣылѣхѣааит Астѣанда. Аха рапѣхѣа дѣо-даауа маѣара, азыхѣтара мѣа аграпара ылылгеит. Нас ауедра азна азы аалган, аматѣурѣтаѣы иналыргылан, аѣнатѣака ишѣтаз акѣыба аашѣтыхны, асы еимгѣхѣаны, ахкаара итагылаз апѣхѣакѣахѣ лѣыналхеит. Арахѣгы иараз-нак иааибарѣкааит, урѣт рхѣы рылѣтарѣц дышнейуаз рѣѣа иалашѣазар акѣхап.

«Асы еиѣхѣыѣѣашѣ икажѣгѣышѣьюуп, еигѣыдызѣо уаѣ дыкам акѣымзар», – Астѣанда ихѣухѣууа лгѣы мѣа хѣыѣык наѣралеит. Уи лашѣеи лѣхѣшѣеи шаашаз ашѣкол ахѣ иѣеит, дара рѣкынтѣеи уанза кыр набѣжан, насѣгы зныла амш хѣыѣчуп азы, ашара адѣы иѣѣлаанза аѣны идѣылѣтѣлар акѣын. Лара Астѣандагѣы иаѣы ѣѣыкѣа Аѣѣантѣеи дааит, уи уаѣа ауниверситет аѣы атѣара лѣѣоит. Лара данхѣыѣыз аахысѣгы бѣиа илбон артѣаѣра, зны-зынла дыхѣмарны ашѣта дныѣкѣгылан, «дѣышѣеи, дѣышѣеи» анылѣхѣалак, иаразнак рѣкѣытѣкѣа зегѣы ааизон. Нас урѣт лара леааидыѣсалан артѣаѣ леиѣш днарылагылан, – «Мшыбѣзиаѣкѣа, ахѣыѣѣкѣа!» – лхѣон. Даргѣы ааѣарѣкаруан, иаахѣаѣѣаѣуан, аха ѣши-хрыѣи изакѣызаалак акгѣы лѣкалѣт ианымшѣа анырѣбалак, харабѣгѣара инеимпны иѣон.

«Ахѣыѣы мыбѣжахѣкѣа, – лхѣон лара апырпыл еиѣш дѣкаѣшѣза дааибакны, – шѣѣтѣатѣхѣѣкѣа шѣыздырѣзом азы ауп шѣыѣны шѣызѣо, уара арбагѣ ика ѣаѣшѣы – ѣба, арѣына – ѣба, акѣтѣѣа – ѣба, аѣѣарт – хѣа, уара, иамур ѣытѣк ухѣеит, уѣарѣкарт, акѣѣар таха умѣо ихѣусууа ишутѣазгѣы».

«Ах, бара акѣтхѣ зхагылоу, урѣт баарѣкѣатѣны беитѣбаѣѣа бнарыдѣѣалан ак надѣырѣтар», – аматѣурѣта аѣынѣтѣеи ѣылѣтуан Хыкѣыѣѣ.

«Сара ѣыѣѣа рзыхѣан аурок сзымѣаѣгом!» – игѣаан акласс абѣгыжѣхѣа идѣылѣтѣуаз артѣаѣ леиѣш, деиѣкѣпата, ѣѣаѣшѣк лѣыѣѣымшѣѣазо лышѣѣахѣѣа даагѣежѣуан.

Астѣанда лаби ргѣылаки иаѣы ашѣыжѣ иааибырѣхѣан шѣарыѣара еиѣѣеит. Урѣт абригѣ-абригѣ аены хѣауеит

хэангы акгы рымхэазеит, ртаацаагы игэагыны изым-
тааит, избанзар, Қамча ус шэарыцара данцоз уилацаажэар
бзиа ибазомызт, ивара ашэарах тэаны, уеы ааихыхны
ашэарыцара азбахэ анааухэа, ирахар хэа дшэошэа. Насгы
ашыжь дшысагылаз арахэ пхэқэак нарылейкьон, уи
ус акэын, нас дааины абартцаеы днатэаны апатронақэа
реитцатара дналагеит. Уи хызатцэла еитцаз апатронақэа
жэабака икантаруаз итан, егырт зегы ахэыхэқэа рзы
шыацмала еитдан, аха апатронақэа анизымха, шыацмала
еитцаз еитдыхны ахызатцэ ртеитцеит. Ашэарыцацаэа шьюкы-
шьюкы анцэа иахдигало цсаатэқэак хшылап хэа шыацмала
еитцоугы ргоит. Уи афыза Қамча ахаангы икаимтцац,
ихгы иатэеишьом, уи ус икоу аатцра шэарыцацаэа патугы
рықэйтцомызт.

Уи ус шэарыцара данцалоз цэгьангы-бзиангы аоны
избахэ рэадыршэлазомызт, ус гэаныла акэын ирхэоз зегы
шырхэоз. Гэылак дааины ацаажэара дналагаргы, анс-арс
инахыргон, Хыкэыч мыцхэы амшьта баапс дацэшэон,
Қамча нахьхы цэара ашьа бгацамкыра дахьафеоу акы ихызар
хэа дшэон. Адэахы лыхшара рэы уи цэырган ахаангы
идылмырбацызт, иара данихцаажэозгы урт ирахэуа шама-
ха ажэахаак лэытцшэомызт. Иаргы ус акэын дшыказ, урт
апатуеиқэтцара, ахатыр ирыбжэаз убри акара итцэахын,
ианеицаажэоз, абарт атызшэа мыцхэ зрыбжэоузеи хэа уафы
игэы иаанагарын, арахь дара ракара мазала, гэыла-цсыла
еизыказ уаф дыкамызт.

Қамча джэытэ нхаф бзиан, иашта иааталалак рхы идыр-
ныхэалартэ дыкан. Даеак акэым, иашта мацара аеыкэаша
иапсан. Азгабцаагы апарцалыкьқэа реипш икэшэтраан
мышк знык ианырмыцссоз ыкамызт, ашьац гэзаза, ухэы
ықэтцаны иуфарын. Иаб иргылаз икэасқьяоны макыана
ишыкац икан, еилшэаракгы амамызт, амала, акызатцэык,
тыцх ацстака мчыбжык акара дцаны дыкан, иазхашаз ахэ
хытцэцара иалху акауар хны, ргэылак дихэан машына
изааигеит. Нас анышэ зшыапқэа афаз ацхэатэи ашыакак
ипсахит, егыабжэарак мшаенеипш игылоуп кыс ама-

замкәа. Амала, аматурта иара инапала җыц иҗаитҗейт. Алтцлақәа ианаамтаз ианцика, икоукоууа, утаххар, аҗсагы иепшымызт. Ақьырстақәагы абна днылалан имацара ипшааит, ицәит, ашьтахь ианирмазеи, акәарахь илаишьтын, цьалла итигеит.

Ажәакала, Қамча уажәшьта анхара-антцыраҗы дызкуа-дзышьтуа хәа егьимамызт, арахә-ашәахә изанын, афатә-ажәтә азгы анцәа диртцәыуомызт. Амала, акызатцәык, уи уажәшьта хынҗажәа шықәса шихытцхьазгы, ашәарыцара бзиа ибон, ипсы аҗәхаран. Знык данцагы дхынхәуамызт.

Астанда арахә акыр рытаны аҗны данааи, лан аишәа абыстақәа анылтцахьан, ларгы лкьарзатә магәқәа аалышьылхын, днеин лаб ихәы ампахьшыы иаалалхәан, ашьқац инталыргылейт. «Издыруада, анцәа дхәмазар, иахьа дхынхәыр, хәыпцхак дахамтәеиҗтәеи, ариабжьарак хьшәа-шәала мацара ддәықәуп, – гәаныла дцәажәон Астанда, – Ажәеипшьбаа, Ажәеипшьбаа, иахьагы уихылапш, избанзар, ани иқәраҗы, дхәычым-дмычым, җашәа иумтар, дургәаар калазом. Издыруада атамхә еиҗажьны дахатәазаргы, издыруада амҗа дықәзаргы. Угәы дтаз, улапш ихыз, Ажәеипшьбаа, Ажәеипшьбаа...»

– Астанда, нан, бнатәаны абыстеи ашәи неибарцшыны уаҗтас акрыф, кәыдда уаха җацыфакгы сымам, бан изхырфалаша...

– Дихейт, ари мачхәума, салазап, сара ашәи абыстеи ансута, бара ибымдыруеи, абаҗлаша сымтцургыларгы сазхьапшуам. Насгы, ант мцала ирҗоуу бара бышәқәа, снацәкьарақәагы рыдысфалар хәа сшәоит.

– Сабшала банааиуагы, быгә иаго, быгә иатаху сзыб-җамтар брыцхами, сара ипсыша, – Хьыкәыч илымамыз зегьы шыгәхьаалгоз, ишыгәнылгоз, лыпцхә дналыдтәалан, лгәы иаго-иамго лыхә цытк амылфааит. – Рдәынажыкгы кыр иапсан уажәы, аҗыкатцәатцәа иарганы, амца ие-хәартцәины ибзысымзуази, ипазана мацараха. Урт сынтәа мыцхәгы ипсылоуп, тагалан хәурақәа җықә-җықәхәа ишрылаз, жьгы нырмыжыт, апсуа хәырмагы акалаха

адымразеит. Настгы ани ажь шкэакэа мра хэычык аакэыпхар ирласны имшэуеи азы, убри а́ара агэы кыдгыланы и́коуп, ант шэхэычы хэмарракэа рэы и́кашэтцо шэыпшгэынтцэ онкэа реипш, унахькыбсаанза ипцыххаа ицоит. Ичакхны абна илахтцагэышьюит урт ардэынакэа, арахь ха хзы егырылам акэымзар. Ааи, ааи, ха хкэатца иаазаз роуп, хгэыла чкэынцэа рцатца иалаччо ахэафсефхэа зышьра иафэу иахьахэлаанза.

Хьыкэыгчдаеазныкгы илгэалалыршэеит агэыла чкэынцэа рызбахэ. Уи ус амыцхэ урт рызбахэ анылфэхоз, Астанда изызхээз лдыруан, аха цьеи леалалгаларын. «Ибзиоуп, аиашаз, агэыла чкэынцэа ус еикэышэшэа ианы́коу, рхымта анымкамшэо, аха хара есымша рызбахэ ххэоит, иахгэалахаршэоит, настгы хара иахчахуа хардэынакэа ишыртаху ирылоуп, шэара абра фмырцысы шэыштэоу, хара рдэынажыла хазчом, ргэама шэхарбар хтахуп хэа ирыман ашта иааталар. Аха уахьгы акгы рызмырееит, ди рыцха иасымша баша рызбахэ шылфэаку илфэакуп, «агэыла чкэынцэа» «агэыла чкэынцэа!» Агэыла чкэынцэа, дара рхэы иатэхэан ирфоит, уара ургэалашээзом... Рардэынакэа зтахыда, дара ирымаз, аха сара абри асы ауп ирыцхасшьо, ала таа ишхэхэапшуа, «сеигэыдышэтца, сшэыцкыба, сышэрапа, шэзыцшузи!» хэа ишхэхэфэнагуа иниакэкэа ицоит. Ихамбози рнаршэ зеипшраз «агэыла чкэынцэа, агэыла чкэынцэа» хэа баша хлымха цылхуеит ди. Уаха акы акэым, даеазнык илхэо сахааити!»

Амала, урт дрылан азэы, уи дара нхаралагы пытк днарцэыхаран, амала, қытак еицатэын, убригь шэарыцара абрахь даалон ишэакь изкэа икыдтцаны, абз змаз хылца шкэакэак ихатцаны, есымша бамбакьяф цэышкгы ишэын. Уи ахаан рдэынак шыны идхэалан длымбацыт Астанда, шамахагы дхысуамызт, данхысуазгы ардэынакэа инархыкны акэын дышхысуаз, арахь ааигэасигэа имааиларц, ргэыреанитарц, иршэарц. Настгы иара цэггала асы бзиа ибон, ифызцэа, урт есымша асеигэыдтцаха рымазамызт, ршэакь ахы ишыкэпшуаз иаахэлон. Ускан иара дрызгэаауан, Астандагы зны-зынла ибжькэа лахьан, «ардэынажыла

шәымчар икалои, шыта шәаркәатц, рыхәтцәы ықәшәхит зынза, уртгыы асы еилахаит, асы ртахуп, амла иакуеит, ҫашәа хауазар хәа иааихашәаанза еимдоит. Шәара ишыжәбалак, инаргәйдтцан ишәшыуеит».

Аха урт иихәо аныддмырхалак, сара ашәакь баша сатцоу цышшәшьома хәа, аҫада ажәҫан ахь ахы нарханы ахәаҫ аатиргоит. Ардәына рыцхақәа рыпсқәа анроулак, ашәшьтцлақәа инарыкәпрааны, «ҫықә-ҫықә, ҫықә-ҫықә» хәа, ас ирымбазакәа ахысыбжь ааигәаны иахьгаз цыашьо ақәатца реартон. Ускан ачкәынцәа убас рыпсахы еибакуан, игәауан, аха иаргыы ус аламала рнапы иламлозар акәха-рын, рхы-рҫы ишгәааз андырцшуан акәымзар, арахь ажәак рҫытдыршәоомызт.

«Ус ауп ишадыруа, – лхәон, ускан, Астанда егырт ачкәынцәа дрызгәаан дахьыказ азы ацатцака дцәытцагылан дахьыцшуаз акынтәи лыгәгы аалшышыуан, ардәына кәап-кәап, Гыд илымха кьацә-кьацә!» – лкьатеиах цтәаны, акыркырхәа дыччо, аҫныка лҫыналхон.

Ашәарыцацәа зеггы абри дара ахьынхоз аган рҫархар-сыртан, ақыта агәакынтәи ардәынак ма хьажьык акы ыттыцпрааргыы абрахь цьара тцлакы иқәтәазшәа рбон. Уи иаанагоз еилылкаахьан Астанда лангыы, убри азыхәан акәын уажәы-уажәы дара рызбахә зылҫакызгыы. Аха Астандагыы уи лзеилымкаахуа дыказма, ма ҫмырха калтцон, ма цьара акала иахылгон. «Сабшалеи мейшалеи, игәагыны хаатцрахь уцәыртцыртә икам, узшыуа дуздырзом!» – лхәеит уи зны лкьышә аччацшы ықәыххуа. «Ашкол иоунажьуазар акәхап, аматцура иалоуггыы рхы иақәитыми сабшалеи мейшалеи», – лхәеит Астандагыы даҫамхазакәа, ихияны илкызшәа. «Урт ашкол иннамкылотгыы, ус рхәы рҫааит!»

Астанда иаразнак даауалыуашеит, дааикәашәеит, урт амыцхә рыхьчара далагаргыы нас ҫакы аанагошәа икалон азы, рцәажәара ҫацьара иахылгеит.

– Ажәҫан иаха-иаха аимацьҫора иаҫуп, уаха ацнам-тцандаз, иахьак зынза амкәыл кахаит, – абри анаалхәа, лаб иахагыы дхьухьууа лгәы даатцалеит. Уи игәи-ипси ддыртәом, аҫны дыҫнахаргыы ари аҫыза амшха дхәы-

пызыпуа дықәхоит акәымзар, уажәшьтатәи ишәары-
цара даара ишәартан. Ашьабстақәа рывафәра иара шыта
иабаилшагәышьои, ижәытә гәы дартынчуам умхәозар.
Есымша уахь ихозар акәхап, уи ауп шәарыцара ицара пытк
шыбжьоу ацәажәарагыы зицәымгу, зны-зынла дыштәоу
унаихтыгәларгыы, ашәарах рымфәа кны дгылоу цыушьап,
ажәак узифыхуам. Нас ихәыцрақәа данрылтцлак, ихы-
ифы аччапшь аакәыпхоит, гәаныла игәы иахәоз тыцк
афы дназатар акәхап, уаха, шәымтак игәы аартынчны,
иееимыртага дтәаргыы ауазар акәхап. Аха ушиацәажәо
акәымкәа, даaikәашәоит, нас иаразнак деикәышышы
азмыжь еипш иеаairтынчуеит, Хыкәыч «агызмалцәа
итәоуп» лхәоит усқан мазала иара иахымахауа. Уи есзынра
иааиуа ус акәын, уара дудтәалоушәа, дуацәажәошәа убоит,
арахь иара гәыла-цсыла даара ныкәафык, шәарыцафык
иакәымзар, уафы ишьапхыц ахьамкуа ашьхақәа дырфәоуп.

Анцәа, анцәа, анцәа указар, – Хыкәыч ашьқап айлыр-
гара дахьафыз даакәындкәындит. Нас аишәа аашьтылхын,
ахәымсаг хәыч аакәшыны зык нықәлыршан, афәпарахь
илыман лфыналхеит. Убригь уажәшьта рацәак адәахы
илынлмырпшырц дафын акәымзар, Қамча арии акара
дахьынхацәаз уажәы-уажәы лгәы итцхон, апырпырхәа
амца лыцранатон. «Ииуазеи атахмада хцашәа икәоу, ари
асы фамгылаха, фаха-хаха абна иеылеикыртә, абыржәы
знык деибганы анцәа даашьты, нас хәицәажәап. Иаха-иаха
дычкәынхо цыишьоит иара шәикәагә, тынч афны даатәар,
сырахә-сышәахә, сымфы-сымца ихәар. Иара икәрафы
зегыы ус ауп афны ишахагылоу, иара кәдыць, ибафқәа
шхәарехахьоу, дшажәыз ибазом, есымша игәы итцасуеит.
Ацша мыждагыы шпатцоу иахьа, уцынтца аафәнакәтцәауеит.
Икәнагоит ала кьаафыр, цытк ицсы дақәыпшыр, нас
изеипшрақәоу ибап. Ус ахаангыы исымхәацызт, аха уцсы
уфәитцоит. Иара итцыхәала хәцәа ыкам, хтәа ыкам, ххы-
хәы тәкәаха хдәықәуп амаалықьцәеи сарей. Ишцаури, апс
гәырфәа атцкыс абза гәырфәоуп ауафы дықәызхуа, хәпшышыа
хәпсышыан хтәоуп».

Хыккэыч иаха-иаха илкуа-илышьтуа даккэымшэо, дназлагоз акы гэккэа лзахамкуа, лыла акы амбо далагеит. Уи иагья лхэаргы, Астанда лфы рацкэак имырзаккэа илын-лырпшуамызт аккэымзар, Камча иаха дхынхэуеит хкэа аккэын дшыкказ. Избанзар асы пытк шытаны ианакэтцауаз аккэын уи данышкэарыцоз, ишьтагылахыоу асфыц аккэнаура ианалага, нас ашкэарыцарагы шшкэартаз идыруак азы, иаразнак дылбауан.

– Анцкэа укказар, Анцкэа укказар, – Хыккэыч цыарак дым-ткэазо, дхахачахо, дбарцкэеиуа амца аахкэытцлышьшыбаан, апыргккэа агкэмыркатыл еипш ипцхеипцхеиуа ианаапш, атцаа иареицкызы лнапккэа цыс-цысуа инахалкит. – Аккэны иккэоу ахыта хайккэынтцкэоитеи, адкэы иккэоу излархыргои? Иа-хык зынза ацгкэыпцсы уздкэылгом... Амш ашыа афытцуеит, иафытцааит.

– Ажккэоагы пкхкэык нарыласккэеит, аха гкэларшкэсгы ирмыхкэазшкэа збоит, – Астандагы аккэнылхылзыккэонакуамызт.

– Кай, нанхеит, уажкэы факкэарак к-хык ирызхароуп, мамзар, азынра итцегкы еицкэахарц иккэоуп, ускан зынза атцаарццара ианналаго, арахкэржыагаккы хкэоур, рккэыккэылах хцкэынтцкэап. Урт хца-хца факкэара рутаргы ирыграбоит уажкэы.

– Ди, нас, ус анаккэа, ант сккэерза магккэа аасышьатцаны, Аккэарци абахкэа дахышызынза сназап. Издыруада урт шыта амкэа иккэзар, пытк иаасккэахыоушкэа сгкэы исытцанахкэоит.

– Бца, нан, амала, ас бхахазаккэымккэа, цаккэа ипккэоу ласалыхк бытцатца, наскы даара бгкэыбеанызароуп, цыара ишаккэым быккэатцкэрыр исыпцыхкэозеи сара быцкэогкэамыцкэгкэа ицаша. Амкэаккэа рфы азккэа ахытачыз иккэыатцкэыроуп, бшыа-пахы быпцшлароуп, нан. Иахыаткэи асеипш сткэыпцсы саа-гылазар исымбац, шытытцшыагы амоуа ишьтабагыарц иккэоуп. Лабаккы шытых, нан, инабытцабырслап, цыара бкамхкэаит, срыцхкэауп.

Астанда Камча иматкэаккэа налышкэтцаны, асы ахкэыр-дхкэыр-дхкэа ипцуа лфыналхеит. Уи асы ахкэыч иеипш бзиа илбон, рашта иааталалак, дсасума, дапшкэымоума, зынза

дбыргымзар, иаразнак, «хчагъа агъама убароуп» хэа асы игэйдтцо лѣаалхон. Уи изгэыдылтцозгъы ус аламала дшикѣамтцуаз идыруазар акѣхарын, иаргъы знык-ѣынтѣ иршѣуан, нас ицсгатѣы иманы аматцуртахъ дыѣуан.

«Унан, бара мышъта бзиа, иаѣа-иаѣа бхѣычхома, бытцап-кааитеи, аѣныка ааиха рыт ауаа» хэа есымша абартцакын-тѣи ѣылтуан Хыкѣыч. Нас лхѣатѣы хамтцакѣа данакѣымтц-залак, – «бара иахѣеи-уатцѣи хатца ицаша, азѣы бибаргъы пхашъбароуп», – ѣаалтуан. «Бымшѣан, ди, – лхѣон дычча-ччо лара ускан, – сѣаѣѣа сызѣу, икастцо иалырдыраагѣышьѣои, арахъ асы иаанашътцѣомеи! Урт ус башамаша кѣатцѣыра илагылазом. Ааи, ааи, ацгѣы ацсыз акыр атахын, аха ашьапы баазар хэа ишѣон хэа бмахахѣеи?!»

Нас асы даганы, лхахѣы чкѣыртылза, лзамѣакѣа апырпыл еипш икапшьза итытцны ицо, дкѣатрабааха аѣны данаѣналалак, «ус ауп ишадыруа, бхѣыларцыпны, бабгъы бангъы рыпцхѣы бѣартцеит», – лхѣон Хыкѣыч. «Дара, дара брыхѣапши, – Астандагъы иаѣа-иаѣа деицрашѣон ускан, – даргъы ргѣы тѣны икоуп, шыта изакѣызаалак акгъы баламган, са ибкѣыскит, ааи, ааи, аѣатца рзахамтцо еихпапала икастцеит!»

Астанда асы дылалан дахънеиуаз шытаѣак еилацълытыуа иган, аха урт аладантѣи имаазеит, хыхъ рыхкаара шыказ ирычхнысны, акѣарачѣаѣы илбааны, нас уи ахѣадала ихалеит. Изустцѣадашь хэа дааипцххѣыцааит ларгъы, аха арии акара зышыта зырзырц зтахыз зустцѣаз лзеилымкааит. Насгъы урт рышыта асы злакѣнаухъаз ала, изустцѣазаалакгъы, ашара адѣы икѣлаанза хэа шѣарыцара ицоз шыоук ракѣын. Амышъта ыкоуп, алапш ыкоуп, урт шака хкы ирыцѣшѣо аллах итѣуп. Амала, рмагѣшьтаѣа хыгага-хыгагаза иаанханы икан, асы еиманапсарц егърыгмызт, аха усгъы умѣашъартѣ ианубаауан. «Шѣарах кадыцькѣагъы зыкѣшѣазеи, – лгѣы интылхѣааит лара, – аѣада ашьха бѣацамкыра изаѣагылом, ирфогъы роуам, ѣбагъы, асы гѣгѣоуп, ирызгом. Арахъ илбаар, арскатѣи шѣарыцаѣа ахыыкоу, хык иаѣамшѣаргъы, хык иаѣашѣоит. Урт арыцхаѣа, шѣы-псык зхоу роуп ари азынра еикѣханы игытцысуа».

Камча ус Ажѣеипшьаа ихылапшны даныхынхѣуаз, рыѣ-

напхъа икоу ахэы акэапра данаакэгылалак, ахэаф-ахэафхэа
фынтэ дхысуан. Ускан аоны иказггы, агэылацэаггы, иараз-
нак ирдыруан Қамча ғашэа шиоуз, зшыамхы инанаго зеггы
ыфны ипылон. Дасу ирымпыхъашэоз, тэума, нышэума
инеигэйдрыцсалон: «Удырфатэ, удырхатэ еигъхаит, уахъ-
нылагылоу зыцсы аахъоу есымша иумпыхъашэалааит!»
Иарггы изаагоз, иишыыз ацэа илаҳэаны иааигон, изаамгоз
итэахны дахъааз атыц реихэон. Нас еибаго ачкэынцэа
бзиақэа реааибаркны, акэац ааргарц идэықалон.
Астандаггы гэаныла иаразнак дгэыргэон, аха нас даназ-
хэыцлақ, дзыргэыргэоз лаб ишыны иааигаз ашэарах
акэзамызт, иара деибгаеизфыда дахъааз акэын. Ускан
Қамча иааигэара анеирта узтодаз, агэылацэа зеггы икэағта
икэшаны идныхэалон, дасу акака иразтаауан. Лара ускан,
«иахъак уеибганы уанахзаа, уаха ухашытаанза лхэон. Нас
урт агэылацэаггы шынеибакэыз афныка иаамфакыргон,
имфакымтцаузггы, тцасым, рылымкаа ишпцхфэ хэа зеггы
рыхэқэа рзишытуан Қамча.

Астанда рацэак ихарамкэа хысыбжык лахаит. Уи
иаразнак Қамча ихысыбжъ шакэмыз лдырит, ас амфа
апыхъахъ иааигэаны ихысуаз, ардэына шэарыцацэа ракэын.
Урт ршэакъкэа рхысыбжъ, азы изаахалоз ахахэ абжыы еипш
акэын ишгоз, рпатронақэа рацэак реитцатцаха иахыымзозар
акэхарын. Зны-зынла ардэынақэа ашэшъ ишалатэаз
рпатронақэа анынтэалак ифны ицаны ғыц еитцатцаны,
урт ардэынақэа аныкэпраара иахъзаанза ианахэыртэуаз
ыкан. Иаанхозггы «ғықэ-ғықэ» рхэахуан, уаха арахъ
хааиаанза хэа акэхарын иаанагоз, аха пытрак антцлақ,
изықэшэахъаз рхаштны, еита ашэшъ ишалатэаз убон. Урт
убри акара ашэшътцлақэа рыгэра ргоит, ианырбалак, ауафы
абцъар иман адэы дшықэу, илацш нарықэшэар дара рзы
дышшэартэу иаразнак ирхаштуеит. Акызатцэык, излатэоу
ашэшътцла ауп ирбауа, аха ауафытэыфса илацш зеггы
ирыхъзоит, убракаггы иаразнак инеиуеит...

«Ас шаанза Ажэеипшыаа дызхылацшда?» – лхэеит
гэаныла Астанда, нас лара лымфакггы уи ахысыбжъ ахъгаз
шыкоу акэын усггы иахъцоз, лфыналхеит. Асы бымбылза

иахькажъыз цэызк лымазшэа деитанылапшит, уеигэйдтцах азэггы имам акэымзар, убзиагэышьоуп аалгэахэит. Ардэынакэа рзы ас ашара иатцагылан цэгъабзазала арии акара хара иааз ашэарах иашьталар быжь-шьхак ирхытцуазар акэхап». «Шэтаацэа сгэы иалагэышьоуп, – лхэеит гэаныла атцэы нарылатцаны, – анцэа абзиара сырхэа, аха арт ардэынакэа амтцэыжэоақэа рызтаз, шэаеигзазакэа иахьынзашэтаху хара шэпырларггы ауеит хэа иритеит. Шэышрышьтоу мацара шэыдмырзааит, Анцэа иишэиша ари асггы уаоы ихэоу захауа акы акэзам, шэаахьапшаанза шэышьтақэа еимапсоит. Ма тцэқэак рхырсло шэцалар!»

Астанда лэы тбо ианалага, сеыгэк аашьтылхын днацхаит. Уи лэы иштэз изытын, иаалбаалдеит. Иаразнак дыхьшэашэаза дааимнадеит. Ус данынапш, агэмыркатыл қапшыза изқэыз атцлақэа рнаоф, тцлакы ашыапы иеавазан, дадиаазшэа, чкэынак деицьыпца дгылан. Аха арсынтэи дахьыпшуаз, уи ихы-иэы лбомызт, «зибнака уабапшыеи!» – лхэеит гэаныла ларггы иаразнак. Иара устэи наф еа тцлак ахь дыпшуан, арахь ишьтахька атцлақэа ирықэтэаз ардэынакэа зеггы дрылгахьазшэа игэы ртынчны. «Ах, шэара агэмыркатыл зқэу атцлақэа роуп шэзеиеырбо, ардэынакэа рыфатэ хаа жэдыруеит. Абна амца акит, абна амца акит», – лгэы интылхэааит Астанда. Урт итцеггы ианхэычқэаз, чаншьтахыы атцх агэазы ианааилатэалак, усқан ландуггы лыпсы тан, «сшьамхы иахысаанза илахауеит» лхэеит гэаныла, тцхагэанынза ацуфарақэа рхэон. Ланду «абна амца акит» анылхэалак, лара даалкъан, егырт ахэыцхаггы рамразакэан, «агэмаркатыл» лхэон. Нас зеггы ақыркырхэа еибарччон, ландуггы длеигэыргъан даалгэыдлыхэхэалон, «ацу бфеит, ацу бфеит, ахьтра ахьхьа аатбыргеит» лхэон.

Ус Астанда лылапш найқэшэеит даеа чкэынакггы. Убриггы, анаоф игылаз тцлак иеадыркэыкэлан, ишэақы ашьхэа игэы надтцаны, ахы ани агэмыркатыл тцлахыы ирханы, амала, дкылымпцшзакэа, ус гбакы дақэтэан амшын дхушэа, днапшы-аапшуа дтэан. Ардэынапырны уи атцлафы ианааилак, ишэақы ахы акылпшра затцэык акэын иитыхыз,

убас иеырхианы дтэан. Убри азыхэан, ардэынакэа гэыц- гэыцла ишхэыпыз ианааиуаз, уи ипсы иамукэа ифызцэа рапцхэа данхысуаз ыкан, урт хмыццакыкэа хайцхыслап хэа шеибырхэахэазгы. Ускан иара дзеихсуаз шамаха знык ала изылашътзомызт, амала, ихэуан, нас дыфэуа абардракэа дшырцэытцаз, ааигэасигэа иказ ардэынакэа зегы рыуа- ршэаць умбо реыртцэахуан. Аха ифыза ус жэасакалак иеи- хэар, уи ахыхымзгшьаракэа илан азы, ирласны дгэауан, убарткэа зегы еидхэыцлан игэаггы ицэа итэигзон.

Астанда иаразнак илдырит урт «хгэыла цкэынцэа» хэа лан иацижътеи зызбахэ лэакыз шракэыз. Аха лара излалдыруаз ала, дара шэарыцара ианнытцытцуаз есымша хыкеицныкэон. Иахэуазэкдыказамызт, «асирытцеимкыр акэын» лхэеит гэаныла дааччан. Аха убри дшазхэыцуаз, ачкэынцэа рыцсы заны, икэит-кэитца иахыгылаз инацэ- хыкны, ахэафхэа хысыбжык геит. Ардэынакэаггы, зыцсы зоугэышыаз шэаны, агэмыркатыл зкэыз атцла иналпраан, харабгъара рэынархеит. Астанда алфэеипш ахауа иалачыз ашэакъ хэшэыблы далыпшны дахыпшшуаз, урт инышътпрааз ардэынакэа акызатцэыкгы нарылымшэеит. «Ох, шыыр, шыыр, ус адыруеит, сгэы ишпдахэои!» – лхэеит гэаныла ла дахыгылаз. «Фыкэ-фыкэ» рхэахт еита урт зыцсы еикэхаз ардэынакэа, «шэышпдахамбеи, шэышпдахамбеи!» аанагозар акэхарын.

– Унапахы пцэааит сара усныхэаанза, – ихэеит ахыкэ ихыкэгылаз атцла зыцсы заны иаватэаз ачкэын ибжыы ивара игылаз икынза иназартэ иаатыганы. Зны-зынла ибжыы агэагъ еипш ихэлэшэон, аха уажэы игэагъит. Насгы уи ибжыы зыкэкытцэкэаз иахар итахымызт, уанзаггы изы- назомызт, аха ани ифыза иахар итахын, нас уи иаразнак амца шицранатцоз идыруан, дагыацыцкэон. Уи азныказ иаха днеифаххуан, амала, нас иаразнак итцыхэа ирышэшэон акэымзар.

– Ухы иташэааит, – ихэеит уи иаха ибжыы неитцыхны, икалап, уи игэы кыдгылазан злафитцуаз ала, изыкэкытцэкэаз икынза инеизарггы. Уи убри акара ипсы еикэыччон, азныказ дицэынхап хэангы уафы игэы иаанагарымызт.

– Уара умышьтеикны уҳацызгалаз ухы ухикэыцэааит, – уи иаҳа иаармачны ихэеит, уитцэқьа назар итаҳымызт ани ачкэын икны, ус иказ ажэа ишакэым дытцнарқьар ауан, уи зны-зынла убас деикэашэон, нас ихы укыр иґеы узкуамызт. Аха, зегьакоуп, ихэеит, иажэақэа, ари знык дызлахысыз афабрикатэ патрона ақьаад цэақэа реипш, асы илаижьзаргы.

Уи ибжы Астанда лқынзагы иназеит. Лара иаразнак лцэа дынтыцсааит, ус злыхыыз лхатагы илзымдырзо. Нас лыфнытцконтэ ихухьууа гэбылра мчык аалытцасын, «икэыблаауп, икэыблаауп» лхэеит. Ускан Астанда иаразнак лқышқэа днарыцхаит, урт лыбжы рыман илыцэцар хэа дшэозшэа.

Убри аамтаз, ахэы иқэгаз амфахэаста дазгысны иґеааихеит иаргы, уахынаихэацшуаз, иааиланы, ижэфахырқэа пцацаза, ишьаґақэа баґьа-баґьа иргыло. Уи, лара, ани раатраґеы данылбаз ишэыз абамбакьаґе ус ижэфа итарцан.

– Исыцэцеит, – ихэеит иара ифызцэа еикэыпсны еикэпата, ажэак рыхэлымшэазо иахьгылаз данаарывала. – Икалап мацк иатцаскызар, иблыша, абри сшэақь атэы уаҳа сакэымшэеит...

«Иаархэны ухы иадыргыли, иафқьозар хбап», – игэы интихэааит ачкэын еикэа. Уи убри акара игэы пжэаны дықан, иґеызланикылоз иара ихата иґеиешьон. Аха радхьа ифызца иґеалеигалар итаҳын, уажэы ибз ихэлашэеит акэымзар. Избанзар, уи ахысыбжы ангоз, ф-ардэынак рыбжьара ирыбжьакны, анцэа иеимразеит хэа уажэы-уашьтан днатцхарц игэы итан.

– Уара цас иахзуеит зегьы, – ицэыримгар имуит ани ачкэын еикэа игэала. Уи иара ишитахызтцэқьа измырцьбаразаргы, зегьакоуп, иирдырит иара икаитцақэоз урт иахьа ус баша ишақэымтэоз, уажэшьта ишаарылыжжуаз, нас ишца, ахахэ уршыргы ипжэоит. – Уара уанду лыкэчарақэа ракэушэа ардэынақэа уреигзоит.

Ачкэын уи атакс аґықэ-цықэқэа игэарпханы даччеит, аха урт макьана рґеы хьижэар итаҳымызт, итцегы дрыцныкэар, аамта рыцигар итаҳын, ус иаажэаны дызрацэажэомызт. Еґьа умхэан, дара шэарыцацэоуп, гэыбғанс ирутои, рардэынақэа

ашәакъ ахы иадкылан ишыркыз, ирцәықәпрааит, насгъы иара ихарала, уи ахгара ус имариоума нас, даара емынақәак ракәымзар.

– Даеазәызар арии акара ианаҳажьуамызт, – ачкәын еиқәа уажәыгъ деикәымтәацызт, уи итцегъы иннарцьбарангъы дцәажәар итахын, аха уашьтан иара баша иеалаижьыр, ифыза ибз ихәлашәан акгъы ицимхәар хәа дшәон. Аха усгъы, апсык-апсык дызхысызтгъы, ант афардәынак ахәап-ахәапцхәа атцәа калакәа реипш агәмыркатыл зкәыз атцла амтцан ишынкашәоз данаазхәыц, даеа пыткгъы нацимтцар игәы иамуит: – Уара амыцхә халаугзарц угәы итоуп, аха ус акькыхәа ушәахәо узымцар калап... Иудыруаз... хара алапынтца хкылымкьейт... Уашьтан уахьымхәааит.

– Ааи, ааи, уажәшьта хгәы кыдгылеит, есымша хәатца-хәы абна илаурзуеит, – ишәакъ ихәда инхишьын, атаххаргъы аткьара дшазыхиаз ирдыруа, даагылеит егъигъы. – Хара ус утәгәы хшьны хәхәда уқәтәаргъы хәузом, иатаххар еакгъы аадыруеит.

Ачкәынцәа афыцагъы уи ас реаниларгала, уажәшьта даеа хәычыкгъы изааигәахар акәын, мамзар ус харантәи ирхәоз рацәакгъы илымсыр калон иара, итцегъы иааигәаны илакта итархәар акәын. Ускан ибарын урт шәапырхапуа акәымкәа, инеифагыланы иацәажәарагъы шыргәагъуаз.

– Зныкым, фынтәым, ихачхаит, ихачхаит, ухы узымдыр-уазар, иухардырыр халшоит, – ачкәын еиқәа иаха-иаха амакьейпш дыхшәауан, аха абри акара зархәоз иара ахьеймтуазгъы мацк дыршәакьаны даман, атдыхәтәан иаци-тцакәаз зегъы иара итахзамкәа ауп ишиамхахәаз, ани зәы апаца талаша ифыза амыцхә деилагацәейт. Уи ус идыруан, анкьа ианхәычкәазгъы, ифыза аисра дналаигалон, нас иара, есс уцаларгъы уцала, дныбжьтцәрааны дцон, егъимбазазшәа, егъимахазазшәа, иара зынза акгъы далазамызшәа.

Астанда арстәи дахьыпшуаз зегъы лбартан, ани ачкәынгъы уажәшьта дшыткьоз лдыруан, насгъы лара зынза амца лзыркуаз рыхыкгъы абцъаркәа ирытцан, иааилаларгъы, хәгеймшара, иаанибартцәон. Издыруада лара

дцэыртцны лхы аадлырбар еиғзар зынза еиланалаанза, акэымзар, азэы знык алаба аникыа, нас азымлагеипш рынкыларагы цэгъахоит.

– Иахъа амыцхэ шэанасыжьцэеит, – ихэеит ачкэын, ишэакъ ашъхэа асы инылаиргылан, ибамбакыафгы ааишэи-хын хыхь инеихаирцеит. – Сара уи акарақэа злазо сакэзар жэдыруеит, шэых шэымакэачрашэа шэыказар, шэааскыа арахь, хатцатцас хайцэажэап.

– Хиршэарцгы дафуп, – ихэеит ани ачкэын еиқэа, аха урт иажэакэа уажэшьта иара итэзамызт, ус икышэ инықэх-хит акэымзар. Ифыза, ачкэын апшь данынеифапш, зынза игэы нтаха ицеит, избанзар, уи итдыхэа ирышэшэахъан. «Уи абас дзапшыу, есымша дахьшэо, есымша ах ипсы ахьихоу азы ауп. «Ус адыруеит, анцэа ишэиааит, – ихэеит гэаныла иара, – иаацэгъарахар са сафэажьны, уара уныбжыкэрааны уцала. Иахъа арии акарагы гэагыны иахьсыцухэаз цыас-шьахуан, аха ахьапарч еипш ианаамтаз уцэа уталеит».

Ачкэын апшь уи илапш шиқэкыз аниба, цъара акы ихэакэар шакэыз идырит, аха уажэшьта амца изатцатцомызт, ишэартан азы, иаха иеааирапсышэеит.

– Хара иаци иахьей хайбамбеит, ус хайзныкэар иашам, хайгэыдыззалан хайқэцо хэгоу ибааит. Азэы иаха хкэышхар ами.

– Убз тахыстцэоит, – ихэеит ани ачкэын еиқэа дааи-лашэан, – иапхъан ачыгэ-чыгэхэа ушуаней, уажэы утдыхэа зутцауреылей. Маап, уаналагах инагза, акэымзар, уцсы мцо имаауа, уаниз амш угэаласыршэоит.

«Шэара агаза хэыцкэа, шэара агаза хэыцкэа, – Астанда дахьгылаз лгэы интылхэааит, – шэара еимашэкуа ардэы-накэа, ишъны, афыка тэатцэа иарганы, амца иехэартцэиуа азэы азра дафуп шыта. Мап, мап, уажэшьта сцэыртцыр еиғгуп, арт зегы гыатамахжэараа ракэхеит, иакэым рылибахуеит. Уашьтан ардэынакэагы зыршэо, инарылахысша азэы ды-казар ами!»

– Бара бакэын ихагыз, – ихэеит ачкэын еиқэа уи даниба, зынза иеааирцафъан. «Лфызцэа тахэхэа ианыцэоу, лара

ажьеипш дыџуа асы дылоуп, акы даршаќоит, аха изакџу уара идыр!»

– Шыжьбзиаќа! – лхџеит лара дычча-ччо, изџыизныз хџа изакџызаалаќгы акгы лымбозшџа, илмахазшџа, ус дымџасны дџозшџа.

– Бзиа ббааит! – џааитит ани ачќџынгы иаразнаќ игџы ааќылашаан, – уии лареи лара ашќол далѓан Акџаќа дџеижџеи зныќ-џынтџ раќын иахьеиќџџахџаз, аха еибабаќыпхџазаќгы, ипхашьяпхатџо апсшџа анааибыр-хџалаќ, ихааза иааихџапшуан, нас аџыпхџаќгы уахџа акгы рзаќымтџазаќа ус инеиџысуан. Амала, аџыпхџаќгы акы рхџарц шыртахыз рхы-рџџа ирныпшуан, аха ирхџарц иртахыз закџыз азџгы издырзомыт, ус ргџы хааза иаа-тыпсауан еиќџџапхџаза.

«Хбыпхџозар ас шаанза баарымыт, бќыдызќџозеи», – еита игџы ааибакит ачќџын еиќџа.

«Арахџ баазѓаз бшыапќа срыќџышџоуп, – егџы ачќџын апшыгџы гџаныла дџџажџон, уи маќќгы ипштџы ааихалеит. – Хџапсы бапшџымахеит хџа сыќоуп, акџымзар иахџа абра ашы кашуан. Аураќа хрылахеит, аураќа, уар-хы змахауа».

Астанда ахџыќгы иааимданы даарыхџапшит. Аха урт лара зынза излалзыпшымыз ала, иаѓа рџеитарќзаргџы, маќбана ршыра рхымпсаацыт, рхы-рџџа амџапшы рџы-ќџыхџџы иаапшуан, насгџы ашыжьџџеи ахџаха, азы зыге-хџартџаз ахџыштаара еипш, ахылџапсылџа рхылтџуан.

– Саб дыспылозар схџан, – Астанда урт рџапшылара зынза ишылгџампхозгџы, ма џара аќала исзахѓозар хџа аџџажџара далагеит рапхџа. – џахоуп уажџыџџа ихабар хамбеижџеи, арахџ асы иахџа-иахџа еимџџоит.

– Уи джџытџ шџарыцаџуп, – ани лара лгџы хааза итыпсауа дызхџапшлџо ачќџын џааитит. Ларгџы иаразнаќ лхы-лџы аалашеит, егџырт азџы иакџымќа, лара лаб изы уи дахџлаџџажџаз, – ари асы амаанаќа зегџы итџахџеит, биџџымшџан!

«Зегџы иара иусуп, – ачќџын еиќџа игџы тќџацны дџон, – азѓаб уи аќара џџажџарыла дзыхџеиќуеи, лаб дишыџазар

дишьтазааит, ҳара ара дѣаҳэаны дхамоума? Уажэшьта нак даҳпырымтцыр бымѡа бдырузар бца ҳэа ласҳэоит»

– Уи уажэшьта ашэарах дызрапхныѡлашам, аха игэы кэдыць иауам, – Астанда егьырт ачкэынцэаггы цьара акы рѣытцшэар лтахын, аха ахахэ рыхэлэшэазшэа ишгылац игылан. Икалап урт ргэаг ус имарианы ирхымпсауазар аалгэахэит. Аха, зегьакоуп, урт ааныжьны дырпыртцыр лтахымызт, дасу иитаху игэы иаанагааит, аха лара лгэы урт ачкэынцэа ус иааидыжъланы дашьтуамызт. Нас ишца, уи дызгабми, лгэы ахы дтанарцоит, иаатаххаз лнаркатцоит!..

– Асы еигэйдшэымтцазои! – Астанда лаб избэхэ дна-кэыгтын, дычча-ччо иааимданы днаифацшит. Еитах, рапхья ани ачкэын икьышэ аччапшь аакэыххит. Амала, уи илхэаз ачкэын ацшь иакараггы уаѡы дамеигэыргэеит, аха дышгэыргьаз дирдырыр, нас иѡыза, ухы ахугарц утахын, ушэон ҳэа дыхтеикуан азы, игэыргьара адэахьы инимырпшкэа ицэа итеигзеит. Ачкэын еикэа дгыламызтггы «ишпахтахым, ишпахтахым, иахьяк асы хаибаргароуп хаагьазкаанза, ба беипш икоу ахазына, ацшза, лахаты-раз», – ихэарын иара. «Ах, ус анакэха, устеит нас абри са исымтан, изуасхэазаалакгы снаршэ уеаѣаумыршэын», – лхэозар акэхарын ларггы. Нас икэагца идгылоу егьырт ачкэынцэа азэггы дааизхьампцшзакэа, иаразэзатцэык далхны, дкылкааны игэйдцара далагозар акэхарын. Уи дылцэымгны акэмызт изыкалцоз, аха зеггы данаарылапш, уаха лылапш итцашэаша уаѡы длымбазар акэхарын. Икалап иапшьра мыцхэы ихэазар, зѡызцэа рапхья икапшьза ишэыз атцэа-калеипш, дуаркалеиуа зеггы дрылылбаазар, – ахэыцра хаакэа рыла иныбжьыркъан игэы аакаитцеит ачкэын ацшь.

– Ҳалазгало дхамам, – ачкэын уажэы иааигэапцатцэ-кэеит асеигэйдцара. Уи ашэымтказ ихаштит уажэраанза иѡызцэеи иареи реимак, ибамбакьяѣ цэака инкаршэны ишэакьггы нылеитцеит. – Асы ҳазхара иаабэхьюу цьыбшьо, ашэарыцара ҳахнаган.

«Сара мыжда атамха еиѣаумыжхьеи, – ачкэын еикэа уажэыгь арыжэтэцьбареипш игэаг ихымпсаацызт дахь-

гылаз, – уцсы җылхит абри азгаб, табуп хәа лахәа акәымзар, аман, аман хайбархәон иахья».

– Амала, игәғәаны иахратәазом, – Астанда урт хәычы-хәычла асеигәыдтцара иахбалалгалаз, уи иацыз лгәырғьара лзытәахуамызт, – иахьюаахауагы ужы мцартә, рацәак иамырбызбызыртә.

– Азамана, – ихәеит ачкәын илхәаз даакәшахатхан, – имырғьцәакәа, имырпсығецәакәа, ус амтц лыцхар акара ил-нырыртә! Уи афыза анаршә хара азәгы ихамам, аха ба бахатыр азы...

– Мап, мап, ус схәеит хәа, уи акара сахатыр шәымбан, асеигәыдтцара анакәха, уа шатара камлароуп, мацк хайбаршыроуп, хайбаркарароуп.

«Лкьяф шцатоу, – ачкәын еикәа уи лажәакәа игәы инытцаххит. – Лыла ахьтоу умбо дылшьзар акәын, нас илбарын асеигәыдтцара зеипшраз!»

– Ари цыфоуп, – Астанда рацхья ачкәын иахь ағыналырхеит сырхәык. – Аха сара ачеицьыка змоу ауаа сырхылтит, уфызцаагы агьама дсырбароуп, – урт рахьгы рғыналырхеит асырхәкәа.

Ачкәын апшь дахьгылаз имахәар сырхәык җацаза ианааха, иахагы даaikәапхеит. – Хай, баргысаргьхандаз, – ихәеит ибжы аатцаны, нас днышьтасын, ибымбылза иказ асы шкәакәа ааиратцәан, инапы аблыртә ицоушәа, днатәхәан, ишилшоз ағынаирхеит. Уи шнеиуаз, ишиашаз Астанда лыжәтәахьтцәкья иаахеит.

– Ариак ишакәымыз исылсит, – җаалтит Астанда, лхылҗы агәыкреи атцәгуарей еимаркуа.

– Сара стәкәа ус ауп, акгы иалафашьазом, – ихәеит иаргы, хатцара дук катцаз азәы иеипш.

Ани ачкәын еикәа иакәын залагалара мацк иуадафыз, аха убригь фбака изкәа ырбызбызуа ианааха, иеизнымкылазт иаргы ағынаирхеит.

– Скәамкьяк шытамхароуп, – акыркьырхәа дыччон Астанда асыркәымпылкәа лаахацыцхьаза, – ааи, ааи, ипсыда, инхада рхәароуп иахья!

Астанда акәашаф леипш ачкәынцәа днарыбжытцәраа-аарыбжытцәраауа, лара илызхаз җазәы иаахо, җазәы изхаз

лара илаахо, убас мацара дара-дарагы аибагэйдцара иалалыргеит. Урт уажэраанза ирыбжъаз ргэаг цъара акала ирыхнарпсауан, ргэы ардон азэы иманшэалан иааха-цыпхъаза. Ус-ус, рыгэқэагы аадыртынчит, икарауараха, иахыгылаз атып аёы асы зегъы шыақъаны иаалгеит.

«Ус ауп хара азгабцэа хшыкоу, – уажэы лыччапшы мчыла итэахуа днарёацшит, – шэеихарсырц анахтаххагы шэкэыкэылах аақэибахит ауп, шэеинхарнааларц хтах-харгы, шэхаткы кеибамыршэуа, акэтагъ шэыбжабылгъо шэкахцоит!»

– Асгы ахэычы ифызоуп, уи дангарухуа дгэыргъаны дышкыаасуа еипш ауп, ианаауратцэалак игэыргъаны иаргы абжыы шго, – уажэшьта гэынчыхъажэак шеибышэымхэо здыруеит хэа лхэарц лтахушэа, Астанда дыччо азэазэала днарёацшын, абзиараз хэа нарахэан, дкэапкэапуа лымфахъ лёыналхеит.

Ацкэынцэа уи кыраамта игылан илзыпшуан, нас ани ачкэын еиқэа игэы аахъацссан, – уажэшьта иахъа акыр хаз-шыр, лхэы хаман рыфныка хнеип, – ихэеит ифызцэа дна-рылацшын.

– Аа, ааи, хамацара иахфар иагъххахауам, – ачкэын апшы аишэа агэта дахатэоушэа ихы-иёы аапхеипхеит.

Ацкэын ус кыраамта фымтзакэа дгылан, уи азныказ азгы акаара иқэнажылаз азэы иеипш ихы ибо даакалеит, измааназ иара ихатагы изымдырзо. Нас даалкъан, «асы, асы, ушпагэхъаахгоз...» ихэан, ибамбакъаё наишэхарцаны, ишэакъ ихэда инхишьын, дааццакны ифызцэа днарышь-талеит.

Ауха иауаз асы анааикэтэа, кыраамта пша хышэашэак асра иаёын, нас атцаа ахапыцқэа, згэы цыжжэо ауао иеипш, аёёа рытцо ааттракэа инарытцалеит. Уи асы кэашза иахышьтаз азы, аамта атх агэахыы ишнеихъазгы адунеи арлашон. Арбагъқэа уаха знык акэын иахёыртыхъаз, асы кэашза иахыкыз азы адэы ундэылцшыр, еимыггошэа убон, аха атх ашара акрагын. Арт афаха зыцэа тынчмыз, уажэы-уажэы ицэырхан иаапшуаз атаацэагы, уаха ита-хэахаа ицэоуп. Иацы ааилашэшэуан еипш, ахэафхэа

рѣацхъа ахѣада аќынтѣи ахысыбжыы геит. Иаразнак зегы ирдырит Қамча дшыхынхѣыз, лагыы уаагыы шзахѣоз иѣны иѣылеит. Уи убри аќара амѣа дашѣан дыќан, итаацѣа, игѣылацѣа данаарылагыла, аччаратцѣќа илымшеит. Астанда уи дызтаз даатылхын, ихѣда лѣынахалыжыын, даагѣыдылкъылеит. Хыќкѣыц лакѣын ариабжыарак лыпсы ицаны иќаз аагѣышьеит, абартца дахытцагылаз, лыла алѣа талазшѣа лыпрахѣа атцыхѣа нхылшьылеит. Уи еихарак дзыцѣшѣоз ахѣычќѣа раќын, избанзар уажѣеипш ас ѣаха днымхеижьтѣи акраатцуан, насгыы Астанда ддун, уи иаха илычхауан, аха егырт, амш ахѣларахъ аѣанынахаз, «баба уахагыы дмаазои, ак ихъзар ќалап» хѣа айлауазырра иалагон. «Шѣицѣымшѣан, нанхеит, уи шѣ-псык ихоуп» лхѣон лара, аха арахъ лгѣи лылабжыши еилатѣон. «Нас дзымаауеи деибгазар», – ачычмассеипш дыхтаркуан лара. «Дзымаауеи шѣымбо, дааиргыы шѣарахк абна иланатцы тынч ихы ныќѣтцан дзыцѣазом, дызшаз убас дмыжданы дишеит». «Аа, – рхѣоит дара, – ус акѣзар, ишьыр дмаауеи», – нас дара-дара хтеибакны аизтаара иалагон, аха усгыы ирахаз хѣычык ргѣы аартынчуан.

Астанда арбаѓќѣа аѣынтѣ раан аңѣыртуаз даапшит. Уи ариабжыарак лыцѣа ќалан дыќан, иахакгыы агѣылацѣа-азлацѣа рыматц шылуаз, лыцѣагыы лшыапы дшыќѣгылаз ихылцѣааит.

Агѣылацѣа ашьабстажыы рнацѣахы адкъланы ирфон, акѣац убас ихааны итарттаны иржѣит, аха лара изакѣызаалаќгыы акы лзалымѣааит, уи иахеипш лгѣы тѣны, аѣатца лзахамтѣо ахаангыы дќамлацызт. Лара зегъ ратцќыс иѣылашыяз арт ачќѣынцѣа иќартцаз ауп. Лаб гѣылеи злеи зегыы дыргѣылакны аштѣа ианаатала, даргыы злааиз, ианааиз хѣа акгыы лымбазакѣа, днапшызар, урт еизаз ауаа ишрылагылаз лбеит. Рацхыатцѣќа мацќ иаалцѣымыћхеит, уашытан лан «агѣыла цќѣынцѣа, агѣыла цќѣынцѣа» хѣа ариабжыарак рызбахѣ лѣакын усгыы, «абарт арахъ имѣахытцлазомызт, изыхъзырпшыда» хѣа атцѣы лылалтцар хѣа дшѣон. Ани ачќѣын еиќѣеи аѣшыи наќ-аакгыы, аѣш аќалмышъ итшыны абартцаѣы ианынкнархауа еипш, ардѣынаќѣеи ахъажьќѣеи

ашашәа иатданы ирхынхалан, егы ачкәын абцаргы икымызт, амала, иацы асы анеигәыдыртцоз дшеибытаз деибытан, ухагы иеимыпсахит.

– Уажәраанза шәабаказ, – лхәеит Хыккәыч лылапш анаарыкәшәа, – асы хатдохозаргы абарт рыпсы тоумаш хәа шәааиуамызт.

– Хнапы ыркало иахтахымхеит, – җааитит ачкәын апш ихы-иҗы атәахахаицш иаакәеикәеин. Нас егырт днарҗацшит, урт рацхәа даалкәан дахыцәажәаз ргәы иалсуазу иахәозу изымдыруа. Аха уртгы анаапышшәырчча, идхәалаз ардәынакәа рымбар хәа дшәозшәа дфарыхан, иаацәыригеит.

– Ашта шәтасыжыломызт, аха шәчеицъыка шәнапы икәгылоуп, убри азы егысызхәом, – Хыккәыч дааччан, днарапысны аоныка лҗыналхеит.

Аухантәарак Қамча дкәыпшны җыц аррантәи дхынхәны даазшәа шәахәаран, кәашаран. Аҗар аишәа атыхәахшәа ганк рәатаны итәан, аиҳабацәа анааикәтәалак, иныбжбаршәаабжбаршәны лафкәак рхәон. Астандагы кыраамта дыкәпрааны рыматц луан, аха нас, «уажәшьта аишәа атысхш ада зегы ыкәбыргылеит» рхәан, ачкәынцәа ишылымуаз мчыла ддыртәеит. Аишәа атыхәахш аҗар ракәын итәаз азы ацъыахәа еилан, ус азәы лафашәак аатиркәеит:

Сан лтаца дзеипшроу шәасхәап,

Оо, хоу, хоу-хоо!

Дыкәс дыцан дахынкапаз,

Оо, хоу, хоу-хоо!

Лышьхәа тыцгы кәчарашәк тацсит,

Оо, хоу, хоу-хоо.

Ус кыраамта уи алаф ашәа ахәара иаҗын. Итәаз хәыцгы дугы иргәацханы изырфәуан, ахапа зхәозгы, уи игәы иахәаны, иара ашәа ахынтәозгы даанымгылазакәа, ихата еикәыршәо иаццан иҗынеихеит. Идтәалазгы ибзианы ицдыргызуан, дакәытцыр хәа ишәошәа иаҳагы иатцаҗырбаны акәын ишырхәоз. Аха иаргы цҗеи дакәытцрын, урт иргәацхозшәа аниба, иаҳа-иаҳа доунашьтуан. Уи ус дышнеиуаз, иажәакәа имтәазо даналага, иихәоз инаццан, ид-

тәалаз ицырғызра ишағыз ға лаф ашәак аацәыригон.

Цлоуаа дукәа рыхәса хәыцкәа,

Оо, хоу, хоу-хоо!

Атдыс мөас иахәлацәажәоит,

Оо, хоу, хоу-хоо!

Ахәыхә мөас асахьа тырхуеит,

Оо, хоу, хоу-хоо!

Кәтолаа дукәа рыхәса хәыцкәа,

Оо, хоу, хоу-хоо!

Атаа шьашьал цьынцыхәоу цьыршьоит,

Оо, хоу, хоу-хоо!

Тхынаа дукәа рыхәса хәыцкәа,

Оо, хоу, хоу-хоо!

Уапак зшәу иеиеырбахуеит,

Оо, хоу, хоу-хоо!

Хтырцаш зхоу илацәкәысуеит,

Оо, хоу, хоу-хоо!

Арасазыхьаа дукәа рыхәса хәыцкәа,

Оо, хоу, хоу-хоо!

Амжәакакал тәацшыу цьыршьоит,

Оо, хоу, хоу-хоо!

Мықәаа дукәа рыхәса хәыцкәа,

Оо, хоу, хоу-хоо!

Рыхцәы шықьыруа азахәеипш идыршоит,

Оо, хоу, хоу-хоо!

Оо, хоу, хоу-хоо! Хоу, хоу!

– Ах, рацәа иуркыкыит, – ихәеит ивара итәаз иөызак, – аха иабакоу, уан лтаца цьыка аагара дахьцаз дзымхынхәитеи!

– Дхынхәит уи, дхынхәы, аха ацьыка атыпан ашыла уапцәык азна лыртан, цьыказ цьышья излалыпсаз артәы аныбжыс, ланхәа ддәылылцеит.

Хәыцгы дугьы ркьатеиах цтәо акырқырхәа иччон, ииашатәкьан уаха атхгы дуун, изымтәарыз. Насгы Қамча иеипш икоу, згәылацәа рзы зыпсы тыхны изку ауафы халал, знык ионы ианымөахытц, имыччар, имшәахәар руазма. Ус быргк итәаз зегьы аарзырфны дөагылеит.

– Ҳгъылацәа бзиақәа шәхатқы, – ҫааитит уи, амтц пыруазар иуахауа еиқәышышы итәаз зегъы днарылацшны блала иаамидан. – Дадраа, иахъа зыфны хтәоу Қамча, иаци иахъеи дымиит, кыр зынкбахъоу, кыргъы зынпахъоу азъы иоуп. Абра итәоу зегъы шәахътә, саразәк соуп уи иеихабу. Убри азы ауп сара иаха ибзианы изыздыруа уи итәоурых. Иаб Батақәа, унеишь-уааишь хәа зархәоз, ақытәфы зажәа акрылнадоз, иара дышхәычыз дынкахан дыцсит. Иан Хьмур рыцха, цъанат тәартәфы дыкоуп, сшьамхы иахысаанза илахауеит, лыхшара акәтағьцәа илхны, еибакалтла илаазеит, Амлагы иакит, ахътагы иакит, аха, зегъакоуп, имыцсырц икан, еиқәхагәышьеит. Қамча ихигахъоу рацәоуп, дад, хәычгы дугы ижәдыруазааит, уи аррагы ибеит, ацсрагы ибеит, аха дыгәгәамзи, акәахъчеицш абри акара хтыц шинугы, Анцәа имтан акы дазмырқәит. Убасоуп, дад, иахъа иара иматацәоу цъушьап дызлатәоу ихшара, аллах дыказар изиаазааит. Убыртгы акрыгимыжыт, иаазоуп, ихъчоуп, азъы ухахы уцъымшь ыкоуп хәа иарымхәац, ахъқәа дрылатәоуп, абарт зегъы зхысхәауа, дадраа, иахъа Қамча анцәа ишихәара дыкоуп, утәгы итахым, сытәгы итахым, абна днылах-хыргы есымша зыцсы аахъоу акы имцыхъашәоит. Амала, акызатцәык, хара зхакара дызтаху игәылацәа зегъы хзыхәо, итаацәагы иртаху, уажәшьта иаргы анкәа илшоз илымшозар акәхап, анкәа дызхыцоз шыта датцъсеит, ас еицш икоу адгыл харақәа рахъ шәарыцара ицара, иаахтәаны абра итәоу азәгы хакәшахатым. Абра ииашан хаилкаа, Қамча, дад, зегъы, хара уара хымзгы угар зтахым ауаа хауп абас уазхәо, ухатқы сцеит, – ихәан, уака иеааникылан днатәеит уи.

– Ааи, ааи, – инаицдыргызит зегъы, Аха уи абырт ацәажәара даналагоз иаразнак иажәа ахы ахъцоз идырын деиқәышышы дтәан. Итахын иаргы дәагылан ажәақәак ихәар, абра еидтәалоу роуп иара дынцәытцаххыргы дышьтызхуа, нас ишца, урт зыцәгъеи зыбзиет еилоу рами. Аха иаргы ишцакаитцари, «убриак сылшом, сыцсыргы сзыреиуа сгәылацәа бзиақәа шәхатқы» ихәаргы икалоит

ахааназ дара ргэы дасыр. Еггыс, арт ашьхақәа рааныжьра, иабцьар ахы кны җа пытрак ашьтахь иҗынеимхар, настәи ипстазаара пстазаароума. Аха акы рахәатәуп игәылацәа, арахьггы ихи-ипси ирхәо мап зларцәикри. Ус доагылеит Қамча акырынтә шәарыцара иццахьаз, ашәарыцараҗы креилзыргоз, креилызцоз, знык ишәакь дныкәпшны данхыс, шамахазақ шәарахк зхымта иацәымцацыз, анхарантцыраҗы еихбаала анцәа ишихәара иказ, игәыла бзиа Тандел. Аха уи, иара иатцкыс дшеитцбызггы, абар уажәшьта хәбака шықәса цуан, иабцьар нкыдхны шәарыцара хәа дымцеижьтеи. «Иихәарызеишь, сабиц, иахьа зеггы җык хшеицтацәажәара хәа ирықәума?» Қамча дахтәаз дауалуыашеит, «анацьалбеит, абриазәк ма са сахь иадицәылар, хагьжәйтәеиҗыцәамзи.

– Сара, дад, абрыскаҗык ауаа бзиақәа ишәзымдыруа акгы схәом. Ауаа зеггы еипшым, дасу дзызгагоу, иара иитәу, имаау даҗуп. Аха иагьа ус иказарггы, ауаҗы ианилымшо хәа акы ыкоуп, убаскан иара иагәра даахан ихы никылалароуп, уаха псыхәа ыказам. Изхысхәаауа, Қамча, уареи сареи хьтеи чыхьы еицахамфац арбану, иагьараанггы шьхатәыла ажәфан ду атцака харыхьтшьуа хцахьеит. Ускан ихалшон, хатцуркьарггы хузкуамызт. Аха уажәшьта уи азәггы ихәтәеишьом, ус анакәха, азәггы дахмырпхашьап, хахггы хмырпхашьап. Насггы, анцәа ицъшьаны, уажәшьта аҗар ихамыздаша еитцагылеит. Абри акынзоуп иаахтәаны иуасхәарц истахыз, Қамча.

«Ишцоубо уи, – Хьыкәыч дахьгылаз дгәыргьатцәа лгәы тыпрааны дцон, – убасоуп, цьым, ухы узымдыруа уаналагалак, узлатәоу ужәлар уагәра иаахан ишааныркыло. Арскаҗык ауаа бзиақәа ражәа уахыпозар, уагьахьца...»

– Қамча, дад, уара уәатцахәы азәггы иуҗихуам, – аишәа атыхәаҗы итәаз, иара ихакара пату зкәитцоз игәыла Кәастаггы даацәажәеит. – Уара гәылаггы шьамхылаггы, ажәйтә ауаа аныршоз анцәа игәарпханьы иишаз уреиуоуп. Иахьауажәраанзаггы угәылацәаггы ушәарыцан ушаахынхәлак хәаудбзиахалоит. Уи еигьу арбану, аха ажәларггы жәларуп, насггы уара уцәгьеи убзиет зыреиуа

угылацәа абри аҕара ануархәа, уртгыы цъара акы изаапшы-
лозар акәһап. Иуадафгышыоуп ашьхақәа рныжъра, аха иааг,
уажәшьта уара аҕар урывафны уздәықәлом, ухала уеҕәара
урааигәеит хәа анцәагыы иуцъишьом, ауаагыы иуцъыршьом.

«Саб, са сыхәтаахь шәарыцара хәа уаха ашәитышәи
унасыштыуам, – Астанда дахьтәаз гәаныла ацәажәара да-
фын, – арт афымшк хәа иҕахтаагаз хәа иаадыруеит. Аха анцәа
иҕынтә уеибганы уаагәышьеит. Убри ауп уахагыы ауаа
удгалан, сан илхәан еипш, азақәания зудқахцалаз. Саб,
абаапсы, урт рахьгыы гәанчыхьяжәакгыы умхәароуп, уртгыы
уртахуп хара хәипш».

Қамча дфәгылан уажәшьта игылацәа фбака ажәа реи-
хәар акәын. Ишцакаитцарыз нас, ижыы иамихуазаргыы,
ипсы иамихуазаргыы ихәар акәын. Шәара ишәхәазгыы
сахаит, аха сара стәы сара издыруеит изхәомызт. Ус ихәар
дагыашахомызт. Қамча ифыза, ажәала абафца еипызшыуаз
ауафы, иихәо изымдыруа даукахыз. Аха убригыы гәаҕь-
тәымзи, игәы ззыбылуа зегыы ицәа итагзаны, дара ирхәоз
дазаир акәын. Ус иагыҕкаитцеит Қамча, ишпеиурыз, уаха
еа мфак имбеит.

– Ишәхәаз сахаит, – ихәеит Қамча дфәгылан, игылацәа
дрылапшуа. Уи уаха ацәажәара даара ишицәыуадафыз
мфашьо акәын дшыҕаз, избанзар уи афыза дазыпшымызт.
Насгыы иихәоз цәҕа дацклапшыр акәын, иацы зцәа зхихуаз
ашьабста ацәа цъара иамхатцкәар хәа дшәаны ишахихуаз
еипш. «Анацәалбеит, зегыы мап рцәикирцу, – иаразиақ
иааидихәыңлеит Қамча дахьгылаз, – уабцъар шьтатца хәа ауп
исархәо арт, сабрагыны абна сылоушәа. Аха ишцакаутцари,
иахья дара ртәы иадмыргар руам. Ус иагыа иҕазаргыы,
саргыы иаци иахьей схымшәеит, уажәшьта исцәызуа хәа
егыҕкам, сфәтаһәы згахьеит, исфахьеит. Арт хашьхақәагыы
сара сеипш иагыаф рықәнагалап, иагыаф рафнахып. Арстәи
сыпшны иахьызбогыы, акыр иапцоуп, убриакгыы анцәа
дамеигзакәа исзынижбит».

– Ишәхәаз иашоуп, сгәылацәа, сара иаха-иаха схәыч-
хома, схала схы здырыр еиҕгәышыоуп. Аха ишәымбои,

ауафытэыфса убас анцэа дишеит, ифхэара изымдырзо. Саргы урт ашьхақэа срықэнатцы, сыфхэарагы наф ихаразоушэа, бжы-шьханхытц ифоушэа збоит. Аха уи акэым аус злоу. Ауафы ипсы зхынхалан изку иафкэкэкаара цэгьюуп. Сара ифалап нхарантыра дук сывамзар, аха, зегьякоуп, ауафы дымфохытцны ифы тшэашэа дысмышытыцт. Уи сара сабацэагы ирқэашымыт, сабдуцэагы ирқэашымыт. Егьяибжыарак, ара итэоу зегы шэыззааиуа збоит, шэхатцкы сцеит, – Қамча убра мачк даатгылеит, нас ихы фышытхын, ашьхақэа дрыкэпшуазшэа, игылацэа илапш нархигеит, – сара уажэшыта уахыгы рацэак зырееиуа азэы сакэым, настгы, абарт зегы ус ианышэттахха, ишэхэаз амин ақэзааит, – ихэан, ишитахзамыз мчыла дааччан, игылацэа, уажэы зегы ракэымкэа, фыцьяка илапш аархиган, анцэа ибоит, сара уаха егсылдмыршеит ихэозшэа днатэеит.

Аухантэарак Қамча фыц пхэыс дизааргазшэа гыргыран, ччаран, нас атцх агэахы инеиуа ианалага, «шэытцх аабзиахааит, тхацьяра ду шэтэзааит» рхэан, агылацэагы азэазэала иааимытцит.

Астанда амфа даннықелоз аламталаз, есымшеипш иахыагы лгэы хьухьууа иаакалеит. Уи ус акэын, итцегы данхэычызгы шамаха аанфасра хэа цыаргы дыргазомызт азы, иаалыркыаны уахык ала лан дахыцоз цыара илыццатэхаргы, рацхьатцэкыа дааигыргыон, нас ашта данынтыцуаз илызгэамтазакэа ихьухьууа лгэы акы ытцалон. Ускан лан длыцын, уахык инхаргы адырфачены фоныка ишыхынхэуаз лдыруан. Аха Астанда ақалакь афы атцара дантала, ускан лара ессабша дааларц шылтахызгы, зны-зынла ма азэы имшира, ма ныхэак анаабжыалалак, дзымаазакэа уа даанхон. Зегьякоуп, лара, ара, лаб ифноуп макыана лыпсы ахыкэу, лхы нықэылтцаргы лыпхызтцэкыақэагы ароуп иахьылбо.

– Уаха ибызтастцари, нан, – Хыкэыч цыара акы лыман илцэынхар хэа дшэаны аматтурта дыфнагьежыуан. Уи ус акэын, лыпца ақалакь ахь данцоз шэыруп-қэыруп, ахабырчбыр, бара бзыхэан акы хаигзома, ихамам ауп ихьяахго, ихамоу уа инабгар ихаахоит хэа иаалцыхыашэоз лызталтцон. Астандагы илымурц далагон, ари зегы зыстахузеи, илаз-

гаанза снапы җенахәоит хәа, аха Хьыкәыҗ илхәаз ина-
җаршәны илкуан, нас илмузо даналагалак, леидарақәа
аалымхны, автобус аангыларта аҗынза длыццон.

– Амла сагар хәа бшәома? – Астанда уаха илхәоз
егышалымтцуаз анылбалак, леаалыртынчуан.

– Амла бамгакәа, нанхеит, уа баб дтәам, бан дтәам,
азы ада зегы ахьяашәхәо шәагзлеизибархагәышьои, –
Хьыкәыҗ араханеи атцыбреи аалган хыхь инахалтцеит. –
Арцәгы еитцатца, нан, шәгәы ааимнахлап, са саннеиуа нас
апарпыл қацшы апатырцьани итцегы бызназгоит.

– Шьта былкәатц, бара, дықәбымкын, автобус дагбыр-
хоит, – Қамча, уажәы-уажәы амҗахь дыпшуан, автобус
иаццарц икоу ауаа азәыр ддәықәлахьоумашь хәа.

– Ишпакастцари, цым, хара иахьеи-уахеи уи лхәы хатцоу
цыушьо, нас ларгы хәыцмычык анылымга, ирфагәышьои,
хаҗоу ддыпшылан дынхеит.

– Бымшәан, урт рхы ршыуам, – ессабша ишыкаитцалац
еипш Астанда кәрышьқәак налитеит: – Ари бара, ари зыҗны
быҗноу. Ани бан, ба бымацара бакәу цыылшьоит амла иакуа,
ант зыҗны быҗноу рҗы ркьам цыылшьоит!

– Рхәы атцәы ахьыршыааит урт, мацгы рҗасыжхьоума.
Аха, зегьакоуп, азынразы ауатах ахә ибшәо алашаразгы
есымза жәба-жәба маат ацыбталароуп хәа илҗагылоуп.
Рыцсыма атнырхааит, абри акара ироуа абарго, жәохәҗык
рҗынза есышықәса қырала ауаа рзыҗноуп.

– Аагашья здыруа аныхшыагы иақәшәоит, – ихәеит
Қамча, ипҗа дахыҗназ еихбаала ишынхоз данаазхәыц. –
Насгы, урт анкья зыцсы иақәыпшны иказ шыоуку ракәхап,
знык амал анрықәха, зынза рыла аш хнатцеит, уламысгы
рбом, уахатыргы рбом, аламыс дара рзы апсхацсжы иа-
җызоуп...

– Аиеи, гәышьа, – лхәеит Хьыкәыҗгы лыпҗа акгы длы-
хәартә уаха мчы ахылымамыз азы лылахь ааикәтцаны. –
Иагья ус иказаргы, амаалықьцәа ирҗыкәкәааны иуҗо уха-
хауама?..

– Нас ишца, иахагы иаргьацоит, – нас Қамча уи уаха
даламцәажәакәа, ипҗа агәашә аҗынза днаскьеигарц иҗы-

неихеит. «Баргы уажэшьта ахыруачуан иалагылоу амха-быстеипш, цъара тацара уа бныкѣагылозар акѣаап!»

– Сеимала-еифалаха сшэышьтит, – лхэеит атцэтѣабжы иафызаз лыччашья ала акыркырхѣа дааччан Астанда. Нас даатгылан, лани лаби иааимданы днарѣапшит. – Саргы кѣрышькѣак соуа саныкала, рацхья шѣа шѣымаѣаа кастцоит.

– Ааи, нанхеит, хара зегы хамоушѣа хбарын ба бхы бахѣо бкалондаз...

Астанда уажѣы амѣа дахыкѣызгы дзызхѣыцуаз лтаа-цѣа ракѣын. Урт иахья ахѣлара иаарымнахаанза адгыл ицѣытцасуеит, рыцсы зегы тыхны хандеироуп изѣу, аха, зегьякоуп, бзабаа дук рымбазацт. Дара бзабаак хбандаз хѣаггы икам, рхазы акгы иашьтагѣышьязам, зегы ззыртаху, иаакартцо зегы ззыкартцо хара хзы ауп. Харгы урт знык иадамхаргы ииашамкѣа ханрызхѣыц, ма рацхьяка ирылымшо ианыкало ргѣы иамыргакѣа ианхзымѣапымга, дызустазаалак азѣгы иханайжьюам. Азѣы иханайжьюа захтахи, хгѣы-хацсы иауру, мап, мап, урт ххаштны ахаангы ххы хаунамыжьроуп, урт рхьяа, ргѣыбылра есымшагы иѣырхѣацааны хакызароуп...

Астанда ус дышнеиуаз, уажѣы, иаалгѣалашѣеит иахатѣи лыпхыз. Ант ачкѣынцѣа, лани лареи уажѣы-уажѣы рызбахѣа ахырхѣоз акѣу, цхыз илбеит. Аха ант афыцѣагы рацкыс, абамбакьяѣ зшѣыз, Адгѣыр иоуп иаха иалкаан илбаз. Уи ауа ианеимпуазгы шьяхѣа-шьяѣа рыбжямкѣа даалзааигѣахан, атцара ахыбтцо атыц аѣы снейр стѣахуп ихѣеит. «Унеиуазар бзиала уаабеит!» – ларгы даѣамхакѣа атак илтѣеит. Нас ѣаки ихѣаргы иѣахын, аха дцѣажѣарц иѣы анааихихуаз, ани ачкѣын апшь дызлааиз имбазакѣа даацѣыртцын: «Адгѣыр, уаха азы апсы тоуп, уи абжы шго ала, хѣацѣацѣыр хнаѣаахьязар калап, устѣи хѣазцазом», – ихѣеит. «Азсашья узымдырзои!» – дааччеит Адгѣыргы. «Уахь акѣата сафызамы, аха сцѣа цшқоуп, ахѣта кадѣыц сзычѣауам!» «Ус анакѣа, ахыцара укѣшѣоит, – акыркырхѣа дааччеит Астандагы, – азы тѣкѣкѣаанза хѣа упшыр, асыцса уаѣ дакѣгѣыгыртѣ икам!» «Ааи, ааи, уакѣшѣагѣышьѣеит, – Адгѣыргы иаха-иаха атѣы алеитцон, – ишцоуури, шыкѣсык

ахь знык уеынеитцыхны уцагэышьар акөхейт. Хөычыкгы уеааитцауршөшөап! Нас уахьнеиуа, харггы хазпсу, хахьамоу роухөап. Хай, абри згыгцөа ргылан илеиуаз азы иахыцаз иоуп сара истаху хөа ссирк даауцыларггы калоит!» «Мап, мап, – ихөейт ачкөын апшьггы даөамхакөа, – сара уи азы арахь санауаз сахыцеит, уи ассир издыруада арахь дысцылозар хөа!» «Ханауаз итыкөкөаны икан, – дакөытцуамызт Адгөырггы, – уи улбазарггы калап, аха ылымытзеит еихамыткачша, азыцгара иахыцо са изыстахузеи лхөан. Ус анакөха, иагыараан иухөахьазарггы, абыржөы ауп ахатцара анатаху!» «Сакөшөагөышьейт, – ихөейт ачкөын апшь дыгччо дрыдцуа, – азы уагарггы, унасып уагарггы усггы көарак аөы узхытцуейт!»

«Аус злоу ушызхытцуа ауп, – уахеипш игөарпцханы, ас доунажьны алаф имхөеижьтеи акыртцуан Адгөыр. – Азсаразы акөата уаөызамзар, уа иаразнак иааутцытцуейт!»

Астанда ауха урт ражөакөа дышрызхөыцуаз дыцөейт. Ус пхызла Адгөыр даацөыртцит. Аха иара акыраамта ажөакгы ихөазомызт, амала, ус даакөымтцзакөа длыхөапшуан. «Убз ухөлөашөама?!» – лхөейт гөаныла лара. Ларггы азныказы илхөо лөамшөо дыкөхейт, азөы ибозар хөа дшөан, даа-капшьхейт, аха нас ааигөасигөа азөггы дшыкөамыз анылба, лыпсы аалылалан, иара днеизыцшит. «Рацхьа иара акы ихөааит, – лгөы иаатылхөааит лара, уажөы сара сицыххылан исхөои? Ааи, ааи, имузор сара сызгабуп, сара сых кьан акөыстцойт!»

Адгөыр, иаразнак, уи лгөы дтатөаны илхөоз еиликаазшөа, уажөраанза дөахөаны дызкыз амч дааунажьын, лара лахь шыөаөакөак аакаитцейт. Ларггы аныкөпраара згөы итоу ахьшьыцбеипш еита даанапшаапшит, аха цсы зхоу уаө илапш шырхымыз агөра анылга, «уеизггы-уеизггы сифарым, иитаху ихөааит» лгөахөит. Амала, иарггы иаразнак игөы итаз ауизхөахуаз, аха ацыхөтөан амыцхө аидхөыцлара салагар зынза сеилацатойт ихөан, ииулакгы игөагьит.

«Уажөшьта исыззом, – арт ажөакөа анихөа, асаркьа даныцшылозшөа Адгөыр апырцырхөа амца шихкьаз

идырит, – сара ариабжьарак ардэынакэа ракэмызт хыс исымаз, са избарц истахыз бара бакэын».

Астанда иаразнак даауалыуашеит, азныказ илтахеит днеипыркъаны дцарц, аха нас данааипххэыц, усткэагыгы игэы дасырц лтахымхеит. Избанзар, иаргы иихэоз гэыкала ишихэоз лбон, аха лара ахаангы уи азхэыцра лылшап хэа дыкамызт, ус акы лхы ианташэалакгы, наф хараза лгэатцахь днахан илтэахуан, азныказ уи ала лгэы лыжжэон, уашьтан лара лакэзамызшэа уи азхэыцра зыкэшэоз. Убри азыхэан, лара уажэггы иаахтны дцэажэар лтахымызт, насгы уи амфан иахарц иитаху закэи?! «Умыццакындаз, – гэаныла даацэажеит лара, – ачкэын цагья, цатца кьякья!»

Аха, зегьякакэын, ак иахэатэын, игэы аахьазыцссаша, насгы дагзымыргэыгша, амала, игэгы казмыжыша. Убас дцэажэар акэын, гэыгра хэычык цъара иканы, аха, уи ус аламала иумбо, арахь узапырымтцау, уажэы-уашьтан лабфеба унахьыцшрашэа угэы иунато.

«Акэымзар амфан дысхэеит ихэозар акэхап, урт ачкэынцэа злакоу анцэа иоуп издыруа».

– Ардэынакэа, ардэынакэа, – акыркыр дааччеит лара, уи лыгчапшь адагы итахызма дкэанызануа дынхарцаз, – урт убас икоу псаатэкэоуп, дара уанрышьтоу, дара рымацара урзымхэыцлар, зынза удыркъалоит. Ғыкэ-ғыкэ, ғыкэ-ғыкэ, унацшыр – иубар иаахэ, инылахэаша ицахьеит. Аах, ардэынакэа, ардэынакэа, улацш нарыхшэар рымуа шака иафыстаакэоузеи!

Адгэыр ускан даеа ажэакэакгы ихэар итахын, аха лара днеипыркъан, ажэакгы ахэаха иамразакэа лэыналхеит. Уи иаразнак длышьталеит хэагы шыта дышзылмацэажэоз идырит, аха убри аамтазы, мацэысеимкыбарак иалагзан лара даахьяцшит. Уи иаразнак игэеитеит лылацш, убас ихааза, ихалалза икан, «уадырсызшэа узгылои!» лхэозшэагы иахан, иеизнымкылакэа дыфны ифэынеихеит.

– Амарцья, амарцья! – лхэан, уи данлыхьза днеифацшит лыгчапшь мчыла иаанкыло, – ардэынакэа ус уфны урышьталар руама, ишэаны итцымцраауеи! Убри азыхэан, ухаитцсит мыргазакэа, узикэзикэуа урызнеиуазар ауп. Ааи, ааи, асы уаннылагылоггы ажы ахьыр хэа ушэозар ауп!

Насгъы удам-здам азэы иасхэомызт, аха ара зегъы алымхакэа рымоуп. Удам-здам Адгэыр, удам-здам! – лхэан, лқышэ-кэагы ахьта иакны апарпыл еипш икапшьза иказ лнацэа хэычы нарыкэылкит, цъара иуфэытымшэааит хэа аанарго.

Аха Адгэыр уажэшьта уаха изычхауамызт, дцэажэарц далагаргъы ажэа ифашэомызт азы, дааигэыдихэхэаларц инапкэа анааирхха, днаимкэыгтцэраан, дыфны лфыналхеит. Ус кыраамта дыфны дцон лара, нас убри акара даапсеит, дгъазкуа далагеит. Убри аамтазы ихэашьза лыхшыф акны инеит дызлаз шыпхызыз лзырдыршаз мчык. Уи ус акэын, зны-зынла ацхыз хаакэа данрылаз лара лхата илдыруан ацхыз дшалаз, аха, ибзиазар кыраамта далтцзомызт. Зны-зынлагы далтцырц лтахын, данзалымтцуазгы ыкан, ускан убас лгэы хэашьза даапшуан, нас аенынтэарак илкуа-илышьтуа дакэымшэо, акгы лгэы ахымкэа дкалон. Ари уахатэи лыпхыз устцэкагы икамызт, ахадзалтцыз, измаану лара лхатагы илзымдырзо ирласны далтцит. Уи уажэгы амца дахыкэыз даназхэыцлак, лхала мазала даччон, нас автобус афы ахагацэа реипш дышпаччо хэа азэы исзихэара дыкоуп хэа лқышэ днацхауан. Аха, зегъакоуп, аенынтэарак лгэы ацхеипш ихааза акы ыкэын, зны-зынла уи саб деибга-деизфыда дахыхынхэыз сиеигэыргъацэазар акэхап хэа лхытцэкагы иацэылтцэахуан...

ИЗДЫРУАДА ДЫЦЭФАНШЬАПХАР...

Уи аибашьракны изшьапык ааныжкны дааит. Ихата ихы дахлафаан ихэалоит, смагэ еипш ахэынтцэа исцэылахеит хэа. Иара дхэычаахыс казшьала ус дыкан, цъара ицоз зегъы рацхьа дгылазар акэын, аибашьрафэгы уи иказшьа из-кажьюазма. Жэылароуп анырхэа, иара иапхьа азэы дцар хэа дшэон, иара иапхьа ага икынза азэы ихы назар хэа дшэон, иара итахын урт зегъы азэазэала ипсы иатцеитцар...

«Бериа итцаркэакэаша, – уажэы иаанхаз изшьапык асқам ихаракны икэтцан дахьтэаз дхэыцуан Адамыр, – убарт рыжэла зегъы еизыхэхэаны иреицэаз абрахь иааигеит.

Ацсны ахы инаркны атцыхэанза акаҥеипш дара рыла ихайт. Цсыуа қытак уаалсыр, гыруак, ма қыртуа қытак уналагылон. Ақәеи, Гагреи, Очамчыреи ақалаққәа усгыы зынза дара рыла идыртәхьан. Ақалаққәа рыргыларазы дара рыда уаха цсыхәа ықамшәа, дара ахьнеиз адстазаара бзиа қалозшәа... Шәытцарқәақәааит Сталингы Бериагы, хажәлар рыцқа иарзаашәцазеи?!»

– Кама, – ҕааитит аматцуртахь ихы нарханы, – азыша сагоит абаац иахьак, хартцәык ырзәаны исзаабгондаз.

– Уажәытқәкә, – лхәеит Камагы уи ибжыы дазыцшызшәа аматцуртаҕы дыхәмаруа дахьтәаз.

«Сара сшықзаалакгы сашта сықәымцшуеи, – еиҥах ахәыцрақәа иқәпапон Адамыр, – аха сакасала иаргаз ртаацәа ирыцсыхәои? Ршьапы иқәзыргылода урт рхәыцқәа? Бҕеитцыхрак қаларушь, анацәалбеит?.. Аамта бзиақ рыхьзандаз...»

– Абар ахартцәызәа, – уи ипқа лыбла хәыцқәа самсамуа дихагылан, – амала, иаанумыжын, ахартцәы апашәра зегыы тқака изаауп.

– Бахәтыраз изжәуеит! – ихәеит Адамыргы ихьаақәа иеаарылыкәәан дааччан, инапгы аҕынаирхеит итагыламыз ишьапы инақәикырц итахызшәа. Уи уаха дзашьымцылеит ишьапы шимамыз, уажәы-уажәы инапы аҕанынаирхоз ахауа тацәы иналахон. Нас азәы данибалак дыцхашьаны иаразнак арахь даахон. Анкәа Бәтали иареи анхәыцқәаз, цсызкра ианцалоз, ахахә инапы аннатцишьлак, бжеихан баша ишатцигоз еипш... Избанзар, иара ганкахьала инапы андәықәйтцоз, ацсыз гызмалқәа ахахә егыи аганахьала аҕышәта қатцаны ирыман, инкылкәраан ицон. Урт аәстаацәа, нас даныәеидас ауп рымаза анеиликааз... Рапхьа иакәшан ишәахәтәын, нас акәын аҕышәта инапы анхәытцайтцашаз...

«Сышцоузымгари, – егыи ишьапы инапы нықәишьыит Адамыр иргәыбзыгырц итахызшәа, уи иагыргәыбзыгтцәкьон ус мәақы анимаз. Дацәажәон, агәшәамшәа ихәон, зны-зынла уафы ианимахауаз ахәрашәагы азихәон агәы иргәҕәрц...

Ахэрацэгъа – ахатца ипчышэагоуп!..

Уара Анцэа ду узсынижьыз, убас псыхэа ахьамам сугаларц азы ауп, иулша, иулымша... Уцэа утытцроуп, ани, егы сшыапы атыцан исывагылоу алаба къуа-игызуа иубахьома?! Убригъ зынзагы иагэамцхозар калап иахьахэлаанза уареи сареи иахьхацу, зны-зынла ханаапсалак, ханынатэо, аенынтэарак иахьхаргэакуа азымхошэа, ушыа цыарак еизымыкэкэарц, иара уныкэкны кыраамта хыхьтэо?..»

Адамыри Баталирыпцсқэа еихэланианфытцшэа аахысгы. Урт ахьейгэылацэаз, бзиа иахьейбабоз анафсгы, акыкахш рыбжъан. Адамыр дании, иан иара итцыхэала ахэшэтэырта дташэеит. Хымз-пшымыз ракара дызтымтзеит. Батал иан Шыхэысна лакэын Адамыр дзаазоз, иаразнак лкыкахш далыршыцылеит. Ари уара иутэуп, ари уара хэа Адамыри Батали лгэыпцхэқэа рзылшахъан. – Амала, ианеймашэк, шэфыцыагы акгы шэоузом... Ашылақашь шэахаанхоит!.. Ааи, ааи, ақашь кьаткьат!

Адамыр ишыапы «аниргэыбзыгъ», хэычы-хэычла агылар а иеазикит. Хыблагы иахьа шыжьаахыс лутра дтоуп, рацэак иаха абалымаз, абра ашэшырафэи даины ихала дтэазшэа анылба, уаха изхьапцшхатэкьагы лмоуцт. Уажэы икоумтцаз уанбахьзо, зегы ахаскын иагоит. Ма изакэ хаскын баапсузеи, зхы аатцзырхэхэо зегы рыхэдақэа ыртэины иакуеит... Шэабаказ, хашэзыпцшуижьтеи анбатэиу рхэошэа, атшэаррафэи идыргылаз ар реипш!

– Иахьа уанза сымцар сузом, – еитах ишыапы днацэажэеит Адамыр, – уара зынза уаасытцызозаргы... Ианугэапхо ухьақэа уцэахуеит, узыкэшэаз уеанураалоит... Иумбазои, саргы уара рацэак цыабаас сумоурц сыкрыфарагы ишагсыжьыз. Цаса-цаса, уфыза-шыапы анувагылаз, фэхрак ыказамшэа икэсыцкьауан, уажэы абжафэи сааит. Ахатца иаргъа напы ишътнахуа ифозароуп хэа ирхэо, уара уахатыраз мап ацэыскит. Нас, ус анакэха, саргы сахатыраз, уаргы иулымшаша улырша. Укэартцэкьа схэом, аха зынза еырцсы каумтан...

Адамыр Хыбла илеихэар итахзамызт анышэынтрахь дышцоз. Еитах ухэрақэа уртытуеит, уи мацара акэым, ушыапгы аапсоит, нас иаразнак ахатеипш ачра иалагоит

лхэон. Дара агэылацаагы азэы ихацаа дзыкэымпшыцт акэымзар, машыыналагы днаргар амуази. Аха ус ухэеит хэа, уртгы уажэы зегы акака ирфуп, насгы иара анкэатэи икэзшыа макэанагы иааицрымшэацкэа ицуп; азэы иргэакра итахым. Ихы дахэонатцы, ихала зегы дрыхызалар итахуп.

«Уара уфэы схала снейр стахуп, иахэа уарей сарей аицаажэатэ хэмоуп, – Адамыр уажэы гэаныла Бэтал иакэын дзацаажэоз. – Уара есымша иухэоз иаургон, мацк ианауртлак, мчыла зыхэа зыкхэан ицо ашампан фы еипш ункыларэ цэгэан, аха убри аенызатцэык ма усызхэыцызтгы...»

Хыбла лутра дтытны аматуртахэ даины ахурзы кналхэхан. Ланхэагы дналыцхраан, дыргылан, лэйлнапи зэзэаны, ахэыштаарафэы днаган длыртэахэан. Уи знык ахэыштаарафэы днаган данлыртэалак, абыстагы дахылацшуан, акэыдгы лжэуан, иатаххар акэытгы ехэартэины илзуан. Аус злаз, убри ахэыштаарафынза лнагара акэын. Нас, аинрал бзиа иеипш, «лыр» лара лнапафэы иаалгон!..

«Заа ишпасытцашэки, – убригь шакантэ лшыапкэа «драцэахэаз!» – реихэа шэаныстахыз шэеикэашэеит шэара ныбзақыраа... Арахэ Адамыр дшыкоу жэбоит, арахэ сара, зегы стаца хэыч лнапы ханыцшылоит. Уи абас дыбзианы дхэзкамшэазтгы ихэацсыхэозиз... Арахэ ларгы лцаа азэ далашэан дыказар хэа сгэыгуеит. Асызбалфара хталкызшэа збоит. Атцэытцэыра гэхэаалгоит сызкэыхшаша... Ахэасагэагыкэа ана-ара икапсоуп ацэа иалахаз ашыхыцкэа реипш!..»

Адамыр ииулакгы илабакэа ицырхыраан доагылеит. Уи ицэыцэгыз рацхэатэи агыларэ акэын, нас зэыпсакэан икэз имцкэа хэычы-хэычла еизыкэкэон (хэхэутаху хэками хэа иаацэыртэуан). Знык хцака-пшыбака шыафэа аныкаитцалак, ихлахатц мгэежыыр, нас дацэон.

– Уабаци, саб?! – Кама хэычы ашэахэеипш дахыцэыртцыз имбзакэа иацхэа даагылеит. – Саргы суццоит!..

Уи ианитахыз Кама лактала диргэыргьон, дирччон, ианитахызггы ажэа мхэазакэа илакта ааирцэгьар, деикэ-тэон. Уажэы, амыцхэ илакта мырцэгьакэа (зынзаггы диршэар итахымызт), амала ус илирдырит ихала дцарц шитахыз. «Бзиоуп, бзиоуп, ухала уца нас», – лхэан, еитах лыхэмаргакэа рахь даахынхэит.

Адамыр агэашэ пшьаала ажыы ахьуашэа иныдитцеит. Уи, ааигэасигэа иара иахьитахыз цьара данцоз, агэашэ абжыы иргазомызт, ус аарла иныдитцон. Амац азы зегь рылапш иара иахь ихар итахымызт.

«Атцыхэтэан, ура утыц уахымтызтггы акггы калазомызт, – еитах гэаныла Батал иацэажэара дналагеит Адамыр, – урт хрыкэшахьан, ашьацхэа ишафашэаз дара рхалаггы ирбахьан... Насггы, урт хара хамч рызхон, ура утыц ааныжны узхахьзеи?.. Уара ацыргы уафызан, уи унапафэы ашэымтак ишузнымкыло еипш, уарггы цьарак нкылашья умазамызт, амца уеалаужьыр акэын. Уа хара хамчкэа еизхон, аиашатцэка утахызар, ура уахь уерыхэлаужьыр хэа хшэаны ауп уагьзахамгаз!..»

Адгэыр «иамхахэаз» рацхьатцэкаггы иааицэымыгхэит. Уи уажэы Батал ипсы таны иахатцэкаызшэа игэы иааинатеит азныказ. Хэгеимшхара, ахааназ дааилтцуан. «Ишца, ура, шэара жэылар шэцоны, сара исамхэазакэа, сара сымгазакэа?!» «Ушцахамгоз, Батал, аха ура уахьтэазггы хыргэгэарта тыцын, уакаггы ихьчатэын, устэи ала ага дцэыртырггы калон...» «Уи аамтазы уа иуртэалакггы уи атыц ихьчон, сара сахьатахыз ажэыларафэы акэын...»

Адамыр «ицэажэара» уа иааникылеит. Уинахыс ирхэоз егышалымтцуаз идьруан, нас уа даанымгылар, фымш-хымш изынеицэампшуа еибаргэаар акэын. Знык уи ус дангэаалак амакьеипш дышэуан, нас уи иртатара, ирцсасира краамта атахын. Аамта анцалак, нас мышкызны, зхьыштрахь ихынхэыз азиас еипш, дхынхэыр калон, аха уи азыпшыха змадаз аибашьярафэы...

«Абри амарда хэфоумьрхароуп, – Адамыр урт ахэыцракэа ихы аарылиган, ишьапы ацэажэара деиталагеит, –

марда хэычык изхамлеит хэа инацшуа ххумырччан!.. Арт исыгтагылоу слабақәагы рахатыр батәыми, уртгы сара сеипш егыафы мөапыргахеит, иагыафы дырххахеит... Абри ифызатәкьа дхадымхалац рхәо икахамтап...»

Еитах иааихаштны инапы ағынаирхеит егы итцагыламыз ишыапы атыцахь. Уи зны дафозшәа ибон, зны идьсызшәа ибон...

Амрагы пшыаала ахы ифавшәеит. Убригь Адамыр иеипш цыара иццакуазшәа ибеит, аха ажәфан дузза ус уара ишухәо узахысуама?! Иагыафы азыцшуп ианбацәыртцуеи хәа, зны-зынлагы рхылпақәа рыхшәома ухәартә, уахь, ажәфан ахь, апшра иалагоит, рыжәхьак кылазны аара иазыцшусәа! Уи Анцәа ду ианитаху ауп ианцәыриго, аха дара уи агәрагара изашьымцылацт...

«Иахья зегы аныхәахь ицоит, – Адамыр еитах гәаныла Батал иацәажәара дналагеит, – хқыта агәашашарағы абака аадыртуеит, итахаз шәыргәаладыршәоит... Ацәажәара зыхәтоугы изыхәтамгы ажәа еимаркышт... Урт нас срыхьзап, уанза сышпазнанамгари сшыапы кадыць... Аха рацхья уареи сареи татынк хааицахап, хагәтыхақәа ааибаххәап. Амала, ацыхәтәанынза усзызырәанза, ахышәтхәа сгәаауеит хәа уаламган... Нас ургәыбзыгра сылшазом, сара уара удагы иахья аусқәа сымоуп, иуасымхәахьеи, абака ахьяадыртуагы сцароуп... Ус анакәха, исхәарц истаху нагзаны исырхәа, сажәақәа урғамцалан. Уара уатцкыс хымш сшеихабугы ухоумырштлан! Хымш рыла ауафы шыапыла Апсны абжара еифишоит!..»

Адамыр дызғаз амардара абжа ааифитәахьан еипш, ихлахатц аагыежыт. Азныказ адгыл итцабгошәа ағынанахеит, аха нас деитамтцакәа тыцк ағы даангылан, ашәымтак илацәақәа аахифеит, инапқәа ааифишыт. Шыта рацәак нымхеит ахатгын акынза, шыта дхәазаны днеиуазаргы днеиртә дыкан. Уи данхәычызгы ипсы алан ари атыц – Апшақәсырта. Арахь, ашкол ианааурыжылак, ахыпсыцхәа акы инацханы, ахәыцқәа зегы еибарыфны икыдлон. Ара убри афыза пшак хааза иасуан, ахәыцқәа аенынтәарак раапсарақәа аархарштны, ирахәытхәытуа рацәажәара иалагон. Арантәи ақыта зегы унапсыргәытца ианушәа

уалапшуеит, зези иашытоу, зырахэ тазцало, ашкол ахь ицо, автобус иазыпшу, ма иёкья-ёкья уск иашытоу. Урт зегы уара урбазом, убжы рахазом, аха уара ишутаху урацаажэоит, иахьцо-иахьаауагы удыруеит. Дара зегы, харантэи, аквариум итоу ацсызкэа реицш иубоит.

«Уара улацаа аиқэыцсара уанаёыз иухэагэышыеит Апшақэсыртахь сыжэга хэа. Убасқан ауп хара агэра анахгыз уаха ақэпара шулымшоэ... Угэы штынчмыз, уоызцаа рла-хьынтца хэа акгы шузымдырзоз, заа иааутцаёеаз азыхэашь уеоутар акэхеит... Сара соуп рапхьа инауаххыз, усқан уцсахэага тан, угэатцагара унапы адкылан ажэфан уатцапшуа ушытан. – Скуликааит уи алахша, – аарлоуп уажэакэа сара скынза ишааиз. – Аха урт акгы рзыкатцазом, арғыарахь ала шэрыкэшароуп, арғыарахь. Армарахь аоырта рымоуп, рымфа аартуп. Нас ишнеиуа уа хара хтэкэа тэоуп, уа иаёашэоит!..»

«Умшэан, урт рашэа хэоуп, урт иахьа рыпсра ара иаар-геит, азэатцэыкгы ипсы таны хқыта дзалтцзом...»

«Ишэмышытын, урт алапцынтца икылкэаз, амала, сара сыла шыта уи абагэышыом...»

«Уеургэғэароуп, Батал! – абри хэаны ушытысхырц саны-науагыла, саргьа уатэа шыкэаз аёеоёхэа акы ацтцаабжы геит. Уи акэхеит, уака снаувахаит. Ускан, ани уара укылызкааз аснаипер дрымшьзацызт, суатэаашшараткэа иаирбеит. Аха, зегьакоуп, уа сахьуваиаз исыхьыз умырдырзакэа сшыапы ёасхэашэа аазун, уара атцыхэтэантэи уажэакэагы сгэы икэыоуан...»

Адамыр ахэы даныохла, апхзы хьшэашэаза инаикэ-тэеит. Уа ахатгэын акны икыдыз Батал ипатрет иаразнак илапш аннакэшэа, иеааникылеит, иеааиргэгеит.

«Сумырпқашьан, – гэаныла днацаажэеит ишыапы, – ари зегы ибоит, зегь кылиршэшэаауеит. Иахьа дансыцэгэаа, нас сара стэы акгыгыкэам, нас кыраамта иааигэа сықэ-ижьлазом...»

Адгэыр ахатгэын иёаз ашэ ааиртын дынталеит. Уи илабакэа ааицырхыраан ахатгэын аханы игылаз асқам аёы

данынатәа, иаразнак ицъыба итагылаз ауатка аахитын, фырцьанк ртәны иханы инхитәалеит. Нас убри афырцьан азна азы ауатка ахъкеитәаз авара иныкәитәеит. «Уара есымша ауатка азы ашьтоуцон, уахъ еибархъшәашәоит ухәалон!» Нас, егы ицъыба дынтацшын, цынцъыхәа цырақәаки расақәаки аатиган, ихакны игылаз асаан инанитцеит. Урт рнафс (исхаштыз цьумшьааит!) татынк аркны ихәфы иныкәитцеит, иаанхаз ататайттрагы шеибгаз асқам иқәгылаз атқәакәа зныз асаан инавеитцеит.

«Уажәы иаразнак исымоумкын, – цытрак данаатәа, ататаын «ианеицаха» ашьтахъ, гәаныла Батал иацәажәара дналагеит Адамыр, – иауеи уара уахътәаз ахыргәғәарта ныжъны жәылаара уздәықәлаз. Уа ҳара ҳамчқәа шазхоз удыруан. Насгы атдыхәтәантәи ажәылаарақәа руак афы еибахамхәахъази, хөыцъагы уаха жәылаара ҳаицпазом ҳәа. Ианамузах, ианамузах... уареи сареи усгы анцәа айшьцәа ҳаимтеит, аха акыкахш анеицахша, усгы ҳаишьцәан... Хуазә ҳаикәхар, ҳафәнатак дрыхъзоит, хтаацәа амла иаиркрым хамхәахъази... Уара ианутаху акгы ухоурштуам, убри афыза сара икастпазтгы, цсрафенынза исаножъзомызт... Уқышә тырқәацәааны уқәзауан!..»

Адамыр уа иеааникылеит. Еитах татынк аатиган, Батал изаркны ихакны иныкәитцеит, акы иара дафыхо даатәеит. Уажәшьта итахын дазхәыцыр уи иажәакәа Батал ифы ишнеиуаз, уи есымша амца зтаз, апырқхәа ицоз иказшьа уажәы изнауаз ибар итахызшәа...

«Уара ашта урыман иантала, усқан сара иабазбагәышьоз, ашьтахъ исзеитархәаз ала ауп ишысхәо, уара уан Хыма иаразнак лмыткәма иалатқан дтааит рхәеит Адамыр ицсы еикәхама ҳәа. Убригъ ишьапы хжәаны ахәшәтәыртахъ дыргеит анырхәа, убас иғәғәаны лызгы цәыллцит, ашьарфаш налфыкыасеит рхәеит. Сара сеикәхагәышьеит, аха схы иахъагы изысшәиуа, убри ажәылаарахъ уара умцартә иахъысыкамтаз азы ауп.

Адамыр инапы еитах афынаирхеит итагыламыз иаргъа шыапы ахъ. «Иахъак сышцафои, итдырхыз ахәычы иаахапц иеицш, еитах «иаар» атахызар?! Уи ана уладахы иааганы

итцпрааз азгабцәа инадыркны, ахьтра ахьхьа аатүргеит хәа ихдыркәшоз ацуфарақәа ркынза...

«Иахьа х-фырцъанк рыда еицахжәзом, – Адамыр анышәыргә инапы нықәишыын, ахцатәи атцәа нтеиттәеит, – сара рацхьа еитаныскылоит, избанзар, иумдыруеи, хымш дузза рыла суеихабыми! Аха нас усыхьзеит, уара улымкаа адунеи сықәыцшыр ууазма?! Ахцатәи атцәа ажәлар рныхәәәа ауп, еизхауа, ифеио, аибашьра рымбо. Иугәаламшәои, уаргыы саргыы ханаайдтәалоз, иара аибашьра аамтазгыы, х-атцәак еиламгазакәа, аныхәәәқәа иашан ишьтаххуан. Урт рнафс, нас атцәакыалақәа бжәлон, ишахтахыз инахархәы-аахархәуан, атыхәтәан зныхәәәа хәатәыз агәтахыы дхаргылар калон, ақыртцәа рдемократиа еицш иазуулак ауан! Аха ант ахца, ухатцоуп еилага, акреилызкаауа азә даауқәшәар, аишәа уахытцны ацара уқәиршәон... Убри азоуп саргыы урт ахца рғы иахьа сзаангыло. Насгыы сшьапкәа ак ахатцкы ак цо сдәықәлап хәа уқоума, шыта анкыа икахтақәоз зегыы мап рцәысклар акәхеит...»

Адамыр ахцатәи афырцъан анаатиркәкәа, иртәны инаган Бағал ихатгәын ахақны инықәиргылеит. Татынтцәыкгыы ғыц иаркны инавеитцеит. Шьта амрагыы кыр ихалахьан, рқытағы абака аазыртуаз азәырфы еизахьазар акәхарын. Уака днеир иаргыы ажәа ирымтар рушам. Ицеибашьуаз зегыы азәазәала рсахьақәа еитах ибла ихгылашт, деитадырхынхәышт ускантәи гәырфәихьааи рыла итәыз амшқәа рахь. Злахьынтца зеижьаз, аиааира ацәара ишахьыцшуаз итахаз урт ифызцәа рылымкаа, иара икаитцаз ахатцара азбахә ахаангыы ихәашам... Уи ацәажәара илшонатцы, ипсахәага танатцы, дызлацәажәараны, иихәараны иқоу, урт ирылшаз, урт рхатцара атәы мацара ауп. Издыруада, уака еиқәлымхаха изырфәуа ахәыцқәа, урт ажәақәа, ашьхыц амати шырго еицш, ирызнаргар, егыа аамта царгыы, егыа ныхәа бжәаларгыы, зыцсадгыыл зхы ақәызтцаз изақәыртцаз, дара лазыркәуа, дара рбызшәа атәазымбо рыцсадгыыл ағы ршьапы ықәымгыларц, ацсуеи, уи даара пату иқәызтцо егыырт амилат-

кәеи Ацсны иацшәымазарц. Аха ахаан ирхамыштша, ршьа иалатәаша, ианатаху аамтаз иаразнак изыреҫыхалаша, ацсадгьыл ашәартара еиднакылозароуп, уи абзиабаара ада псыхәа умамзаро-уп, ахауа лбааумдар ада псыхәа шумам еипш... Убри азоуп урт зтахоз, убри уатцәтәи аҫар ргәыгра иалазароуп, рыцхыз иалазароуп, ршьа иалазароуп...

«Уахь уара анцәа ишихәара укоуп, – Адамыр ахатгәын агәашә дахылагылаз ибжы ахатгәын агәақынза инеиртә иааиргеит, – учкәыни узгаби хәырхәыруа аштә икәуп. Урт Анцәа дырхылапшуеит, харгы халапш рыхгәышьоуп. Рчарақәа срыхьзар сызшьапык ала ашьапа ахақынтәи атдыхәақынза скәашо сытцысуеит! Абарт слабақәа срыхәоит, ахахаи, сышәмырпхашьан хәа! Ани уареи сареи хәнеицкәашалоз еипш сыгесзымкьаргы, ма снапқәа идсырқатцап иқатцәтәу, сыбжьгы рыцсырхраап! Уахь акагхажьуам, уанза пшзала анцәа хнашьты!»

Адамыр пшьаала агәашә ныдитцеит. Уи шыта итахын уаха дхьампшкәа иҫынеихар, аха дызмышьтуаз акы ицрыхозшәа ибон. Уаха иитаххарыз нас, игәтыхақәа зегьы ихәеит, шыта даеа жәамш, жәохәымш дызхамларгы игәы тынчын. Аха мап, Батал даара дзеигәырғьашаз акы идыруан, аха иара ихатагьы уи ацәыргара акәым, азхәыцра убри акара ипхеишьон, уажәы ибз иахьықәхуаз, иара иакәымкәа даеазәушәа ахәара згәагьуаз, даара ицәеишьон.

«Утаца арахь ахалара лцәыуадаохо далагеит. Ххәасақәа аөежьхара иахьзаанза зегь ламхафар хәа сшәоит!..»

Абригь ихәеит, Адамыр дхәацыхәапшьа даакалеит. Пшьаала илабақәа наицырхыраан, уаха дхьампшзакәа анышәынтра днадцит. Уи ус ахаангы дицәыпхамшьацызт, ипсы антәзгы егьа лаф еибырхәахьан, аха уажәы даеакала ицәыцәгьахеит агәагьрагы, ахәарагы...

Убри аамтазы Камеи Хьыблеи ишытахьала иааидгылеит. Кама ашәтқәа лгәыдыхәхәалан илкын, Хьыбла, ани иара илзааихәаз, даарагы бзиа илбоз атқы жәфанпштәыла лшәын.

– Харгы хааит, – лхәеит Кама, иара дара ааныжьны

– Ссу, уёы изхэаз хыла итэааит, аха ахэычы дхацуп!

– Сара иакэым акрысхэама, сыпсы танатцы абрахь шам-
лалар ауам, исылымшо салагар, исытцагылан схазгалаша
арпыск дыстахуп...

– Дутахызар думоуеи! – лхэеит Хыыблагы, Кама
хара ацхьака дкэыркэыруа дышцахьаз анылба, – шэара
шэабшьтра ахацэарпар рыкэуп!..

Адамыр игэарцханы дааччеит. Уи кырынтэ дазхэыц-
хьан иара иабшьтра рытцэфаншьап айкэырхара иара иаины
ишидгылахьаз. Уи азырфаш здыгееалоз абааипш, зынза
итдназэзэаанза ашьапы ргэгэатэын. Аха ара анышэынтракэа
рёы уи уаха алацэажэара тцасым хэа ааигэахэын, уаха
ларгы лышьтахька дхэамырцшзакэа, арахэыц ианытцны
икэыр-кэыруа ицоз акэаркэашьейпш, ахыкэ италаз рыцха
хэычы иналышьталеит...

АЖЭ УСТОИТ – АҶА СЫТ!

Уи дангэаалак, ашампан фы ахфэеипш хэычы-хэычла
«даартлатэуп» акэымзар, иаразнак истаху зегь иасхэоит хэа
уаналага, ухы идушьылар акэхон... Иара данхэычызгы ус
акэын казшьас имаз, рацхьатцэка абгьыжэхэа дгэауан, аха
игэшэамшэа анырхэалак, иааигэа игылаз имцашыра цъара
зхэычык анакэыртэалак, нас иара ихатагы изгэамтазакэа
хэычы-хэычла дхьатцуан. Ускангы уажэгы, абни рацхьатэи
иаатцкэамта акэын ибзиан дыздыруз зегь зыцшэоз, иаб
иеипш, дгьатамахжэафцэоуп хэа нарфьтцкэалон иара иани-
махауаз. Ианиахауаз ус затца ирымхэарыз, думыргэаар, уара
дутэуп, иутахызар укэа дтауршэып рхэон...

Аибашьра ашьтахь ихэракэа убри акара имч илырхит,
дыцэхарц анитахызгы, игэаг азхара ибжы изтгазомызт
азы, инапкэа ркэара далагон, ма ишьапкэа шытэикшон,
ускан уи ихьуаз ицшэма цхэысгы еилылкауан азы, иараз-
нак диэфампалакэа, хэыч-хэычы иитахыз ирхэаны, иахьын-
залылшоз дыргэыбзығны (рааигэа айхабацэа азэгы дгы-
ламзар!), нас ларгы хэычык дизааигэахон. Уи ала илыр-

дыруан иара иихээз зеггы шиашаз, уи ларггы дшақәшахатыз, аха иудыруа зеггы ахәара есымша ишаамтам, ма ишатыпым, убри азы шакәу иара дыззеилымкаауа анипыртцлак, лара иара игәаанагара дшақәшахату ирдырразы дзизааигәахоз, иймоу, иара итахытәкьазар, иагышицлыргызуаз!..

– Еибашьыз зеггы Апсны абжа хгоит хәа халагар, нас хажәлар ирзынхои?!

Арт ажәакәа иара ионутка «итәеижьтеи» акыртцуан, аха урт раамта мааицыт, «ихымтыцыт!» Иахьа ихалан ихәлымшәы ркит, хтәахны хабанзаумоу, зегьакоуп хцәыр-угароуп рхәозшәа!..

– Уара зеггы узейкаратәуам... – лхәеит Наалаггы зынза иакәмыргәгәакәа. Уи дахьиашаз лара ахаанггы иамалкзомыт, аха зны-зынла уи уаф дызлаимыркьысуа ииаша (ани ишьапы ихәыз хәычггы-дуггы азәггы далакьысыр шицәымгыз еицш), азә далакьысыр ицәымгын...

– Акггы изымхейтеи, иаб иргылан иитазшәа!..

Аслан аибашьра ашьтахь игәы иалақәаз даара ирацәан, аха зынза иааизымчхауаз, ахәынтқар имал хара иахтәуп, итрофеиуп хәа изымчхазкуаз ракәын. Уара уеибашьызар, уззеибашьыз ужәлар рмал аимтәаразы аума, уи еимызтәоз ыкан, икәырцеит, аурт иагеит, ирзырхәазоз дырхәазеит, ирзымгаз рблит, ирчыцит, иаанхаз ахәынтқарраггы акы атахыми?.. Уоны блызар, ууадақәа пхастахазар, аеакы, аицш зеицшу акы уәналагәышьа, икаутцарызеи, уа гәнаха ыкам. Аха аки әбеи узмырхазакәа, ахәынтқар ималггы сара истәуп хәа уанашьтала, иаауцыхылозар ауп цкаппак, закәанк, хысшьа, высшьа змам...

– Урт реицш икоу рыцсы тәзом, уара баша угәы пужәоит, – лхәеит Наала ани имца хәычык акара зык закәтәар... зынза дамчханакаанза ишцасызмырцәари лгәахәын...

– Рыцсы мтәуазар, уи иахылацшыша ауаа ыказар акә-зами? Апсны ахы иакәитышәтәит, ишәтахызар еимышәтәә хәа ирутар калома? Ускан, еибашьызггы имеибашьызггы рыламыс еикарахоит... Адунеи атыхәан зәытәахны итәазггы иаб ихәтаа итаххоит. Иаанхаз ахәычы акггы шәза-

лымхааит хэа хагацэа ишэины ицазшэа, хақэнибартэоит... Икалазеи, абаацсы, аламыс атра италама?..

Наала азнык азы дамхаччарц акгыы лыгымхеит, аламыс иазкны Аслан зны-зынла ихэақэоз анаалгэалашэа. «Уи амшэ иафызоуп, – ихэеит иара зны ашэшьырафэы иштэаз иаргыы ларгыы, – зны атра италоит, зны итытцуеит, даеазных иаатаххар, уахъязыцшзам цъара ицэыртцуеит, зыцсы аарла итакъакъоу ақабла еицш. Аиаша ус икамзароуп, уаваларгыы амуа, ахала ахы ахьчартэ иказароуп... Акэымзар, уи ианатаху атра италоу, итытцуа ианалага, иара адэы ишавоу, уи «амшэхэысхэычқэа» аатцыкэшэаны мазала шыоуки ирыманы ицоит. Адэы иавахаз «амшэ ду», аиаша, анажэлак, неихырқэа амоуа ианыкалалак, ант атэым нап иаазаз амшэхэысқэа, аиаша хэычқэа, иахьутаху иуго иаауго, иутаху рылаугзо уалагоит. Нас уаха ишцакало, анапы иашьыцлоу аиаша!..»

– Ак имгаит схэазом, деибашьит, хашьтахь дгыламызт, хагэта дгылан, аха зынза итра дтымтыр ами?.. Агэрагыы цъара ишыкоу, шыоуки аахар шрылшо зизымдыруеи?..

– Уркэатц, нак, – уи лпатэы нышьталцан, лхатца ахьаца ашэшьырафэы дахьтэаз даеа хэычык дааизааигэахеит, – урт рыпсы тэыр иаатэап, иабацари...

– Имтэар даеазнык аибашьра хақэдыршэоит, дара роуп иззеицэахо!

– Ирашэраза, ма ишэывагылаз, ишэыцэтахах ргэалашэара цъара акы ранахэозар жэбап...

– Аха рлымхақэа цыгэазар?..

– Уи дэықэларц иалагар зехьынцъара иназоит, агэы ақынтэи ауп иахьалаго иара...

Наала лхатца ифэы ас лхэон, аха илдыруан урт еиқэкышыа шрымамыз, рыпсқэа шымтэуаз. Анцэа икнытэ аибшьара еилгеит, ирацэафзоуп итахаз, икоуп зхыбрақэа блыз, фныда, гэарада инхаз, фыцъа-хфы зыхшара зыцэтахах, зызатцэқэа аибашьра иахэлазыцсаз, нас убарт зегыы адэы иқэырханы, фныда, гэарада иныжьны, дара игъазгъазуа ахатэы фнкэа ахьныркылаз азмырхакэа, рцацэа, урт рцацэа, иираны икоу рматацэа зегыы рыхьзала ауадақэа ааныркылеит,

убри ахыхьгы, ахэынтқарра иатданакуа адэқбанқэеи, акаҳуажэыртақэеи, апсшьяртатыпқэеи рнапқэа рыкэдыршеит... Аус злоу, урт ҳахыз рхызааит, мышкызны азэ дҳацхраар, спонсорк дҳаур, аусура иалаҳаргап, ҳа иахтэуп, иахцэызгода ҳэа! Аламыс қадыць амшэ еипш атыфара италатқэмама, иарбан аамтоу иантыттуа, шьюукы-шьюук иргаша ганы, ирфаша ыфаны, уатцэы игыло ххэычқэа урт матцуфцэас ирытаны, ағэыцэҳэы ианықэдыртэалак аума?! Уи гээзтаран икоу, иахылапшран икоу рылақэа цатцэкью, мамзаргы, тынч шэаатэар, шэxy халашэымгалар, шэаргы шэыхэтаа шэоуеит ҳэа анрарҳэа реааикэырку?.. Аха аибашьярефы аазаб збаз, апсра иацэынхаз, урт ажэала мацара ргэы урқэандеит ҳэа иазхома? Дара рхатақэагы уи иақэтэома?.. Ах, ах, амач афы ханааи, ҳара-ҳара ҳаилибакаара шпацэгахеи?..

– Сара ицьасшыо, – Аслан еитах дызлацэажэоз шихымпсаацыз мфашыо иара итэахыы ииаигеит, – урт шэаангыл ҳэа роухэацыпхьаза, иаҳагы ихагахан изфыц иахьалаго ауп!.. Уаб ифны ағьярахэа ақытафы игылоуп, уара ақалақ афы афны аанукылт, ауада угеит, фыцьа ахшара умоуп, рыцыпхьаза ыкоуп, иузырха, мап, ақэарт акэчара атцапсаны иантэо еипш, уада гэартак ифыттракны, зегы «рлақтақэа» рфы, рышэқэа рфы ихьзи ижэлеи фэфаза ирынтцаны, цьарацьяра рабацэа рыхьзқэа ахьанугыы ыкоуп (урт арыцхақэагы адамра хыла иадмырси!), сара сахьынхаша анафс, истииша, сшыапы сызлақэгылаша стэхуп ихэеит... Ақыртқэа абри зегы кажьны имцазтгы иуцсыхэаз, ухы зланыкэугоз ҳэа даныхтаскза, зынза акгы смоур икастагэышыоз, исымаз салазон ихэеит!

– Урқэатц, – лхэеит еитах Наала иара дызлацэажэоз иара иақара ларгы ишхьаалгозгы, – ҳара ҳақкэыни ҳазғаби агэабзиара анцэа иритааит, мышкызны ақалақ афы ауадақэагы рзааххэоит, атцарақэагы дҳартцоит. Азэгы ишьтахь игылартэ икаҳтцом...

– Сыхэрақэа уаанза снаргар, ирычхар, – ихэеит Аслан иикыз алаба иахьынзаилшоз адгыл инытцаикшан, убригь ачҳара гэеитарц итахызшэа...

– Ирмычхар аауама! – даеахэычыкгы днаскыны днаиватэеит Наала. Иахъа шака дизааигэахан дтэахъоу акара дааигэаны дидымтэалацзар калап абри ашта дтанагалазар аахыс. (Ант адуқэа аутра ианто мацзак иахсыркъаргы калоит!) Уи адуқэа хэа дызфыз ланхэеи лабхэеи роуп, аапынра шааилак, афыц ныкэа иеипш «рнапқэа» кны аоны идэылнагоит, адэахъус ахаангы интэазом, азэы илымшо егы иаашьтылхуеит, уи илылымшо – иара, ус хэычы-хэычы амшгы акэапахэа иаадырхэлоит. Аус злоу, Наала ибахан ирылтагэышьоит, уи, ацкыа хапшыа уахныхэан ианхуртлалак, нас зегы ишырзеипшу еипш, аракагы ус ауп, ицэгъоу рацхъатэи абаҳара ауп! – Иаха сзызхэыцуаз удыруоу, – деитаналагеит Наала иара иахъ даацэытцыпшны, мацкгы даацэыпхашьо, – хачкэын шыта жэипшь шықэса ихытцит, атцара бзианы излеитцо ала ара ақытэфе инкылара цэгъахашт... Хазгабгы уажэоуп даныфхшэаз, аха уи усгы дуаароуп, зашта лырпшзо анцэа дитэуп!..

– Урт макыана рхы ахьдырхо ахэара цэгъоуп, – Аслан Наала лажэакэа зызкыз, рхы ахъхоз ртцыхэанза дырзаапшылаанза атак каитцеит ахьыштэтхэа. (Уаамыццакыр, макыана сыззааиуа иалудыраауеи, гэыргъафэхэашагы сымазар уздыруам, шэара шэыжэла, акранырфогы ахыпхыпхэа акрырфоит ар рышьтоушэа, рыпсы аныршьогы агъарафэ ахахэ рыкэшэоит, арахъ уаарыхэапшыр, уаф имам цгала дук рымазам!..)

– Рхы ахьдырхалакгы фыца роуп ихамоу, – еитах деитахэыцырц «атыц» изынлыжыит Наала.

– Анцэа ихаитаз хамоуп, Анцэа ихаимтаз абаахгагэышьо...

Наала азсара здыртцо ахэыч иеипш акэын Аслан хэычы-хэычла илхэарц илтэхыз дшалалгалоз. Уи абас-абас аауп хэа иаухэар, иаатыркъа мыжда цэгъоуп азы иугэыдижьло уздырзом. Уи иказшыа абри акара шықэса ишылтцахъазгы, еитатцаны атзамц икыду абцар еипш дацэшэон. Ианумпытаткэацуа уздырзом.

– Анцэагы есымша дкацъбеиу цыушьома, иааитахар... – уаха ацлымтазеит, еитах иара «дызсаны» уи лхэыч-

рақәа рқынза дызнеиуазар хәа. Ас азсашьа абанзеилыртцало, иаргы инапқәа икьарами?!

– Дыззылпхогьы ыкьами, зегьы хәипшны адәы хәқәитцозма?..

Еиҥах иара итәахьы дагеит, еиҥах ихала дзазымнеит лара илхәарц илтахыз. «Уара ағьатама хжәа, – лхәеит гәаныла лара, – уара ибзианы уахьейбашьыз анафсгьы, ус бзиақ катцаны укоуп, убри уиааира акара узеигәыргьаша, убри акара зтцазкуа. Сара исмырхәакәа, уара ухала уазхәыцыр ауп истаху!.. Абжьаапны угәатцәа еилгоупеи, ахәыц еифуршәоитеи, абри аус ағьы уанааи иухьи?!»

– Абзиа кәзцо цьара ихьзоит, ма игәабзиарағьы, ма иразкы ағьы, ма ихшара реитытцрағьы, – зынза «дхықәгылеит» Наала, уажәшьта иара ихала дазхәыцыргьы кәлоит. Мшәан, абас зегь кәканы иабанзаилтало! Аибашьреи, анхарей, антцырей рыдагьы акыкоуп, ухала уызхәыцша, ухала уыззнейша...

– Дасу илахь иану даниозар акәхап, – ихәеит иара цаса атқкыс дааипхьхәыцны. Издыруада игәақны ижжаза инеиуаз Наала «лкәицқәа» ак ташәазар, урт зегьы ахьа аныржәуа ирласны ижәырц итцкәа-тцкәаны ишыкарццо еипш, мацк-мацк иаартны ауп иара иахь ишыналышьтуа, дыркылпшыртә ахышә хәыцқәа рылтәоит!.. Аха иара акада акгьы ззымдыруа ауаф гәыхалал, уи илхәаз ацсы ахьтәтәкьаз макьана дзазымхәыцзацызт, аха цьара акы цәырылгар шылтахыз лажәакәа ратқкыс лыпшәтәы ианибаалоит. Уи ус мацк уафы дзыргәыргьоз акы лхәарц анылтәхыз, лхы-лҕы аарла мцапшь хәычык ықәлон, атцла ацәкәан зегь рапхьа ағырлара иалагоз ахарданжы еипш.. Иагьтәытцәымкәа, иагьхаацәамкәа, сҕы интасыршәындаз ухәо ианыкало!..

– Хара аразкы хаман... – Уажәшьта зынза лқьышә иқәххырц егылыгмызт, аха лара иаалымцаан, бара азәыр бцәа далашәама хәа илырхәарц лтәхын азы, еиҥах убра леаанылкылеит. Ус ихәагәышьбар, нас иаталкуаз лымдыруази!..

Иара еиҥах илаба ахьытцарсыз иаатцихын, даеацьара ишилшоз днақәыгәгәан итцеитцеит, нас ани аибашьрағьы

ахрыпхра иакәакәаз ишьапы хыхь инақәйтдан, иеааитцыхны даатәеит, уажәшьта уаргыы даеа цытк упсы шыа, хапсыра уухахьеит ихәозшәа...

– Аразкы змоу зшьапкәа иахьыртаху инарго иоуп, – иаргыы цасхәа икайтцозшәа, абни лара дахьяангылаз дахыс-зомыт, нак ддәықәлар, ґыц ииз ахәыс еипш, дгыргыруа акы дтахар хәа дшәозшәа!.. – Уґызцәа зегыы ықәпраан ианыкәашо, уара алуқәа ушьоушәа ушьапкәа урыхәапшуа уаанхоит. Аха зынза анцәа иртцәыуарагыы стахым, ршьапкәа рымамкәангыы исымандаз исывагылаз... Рыбжы мацареи, лактеи, рыччапшыи сызхон...

«Имузозар исхәоит, – лхәеит гәаныла лара, дхәацы-хәапшьха мацкгыы дааибакит, – ускан уара убас угәырґап, убас ушьтыцап, ушьапкәа рыцхасшьоит, ишухьуа ухаштны, ажәәан уалалар хәа сшәоит!..»

– Иахагыы иуасхәарц стахын, аха усцәыцәеит!.. – уажәшьта илулакгыы лажәакәа убри аґыза атып акынза иналгеит, атцәа ртәны изуркуа иумимхыр шыкамло еипш, изакәи бызмырцәаз, исабхәарц ибтахыз хәа дымтцаар амуа!..

– Бара избо ак сабхәарц бтахуп, аха ибзыгәаґуам, ибзиазар аґаарха! – уи убас ихәеит, ашта агәта икәгылан ґызтуа арбаґ ика-капшь ишақәцәажәо еипш: «Абзиа ухәозар, ха уахтәуп, ацәґа ухәозар, узны укапшьшьза ухамтцахтцоит!» Ани, иара иабицара, ихыжәжәа-ґыжәжәаны рцәажәашья зынза ишьтыкааит, икәра цацыпхьаза иаха-иаха «ишилаеуаз» убон. Иаха зказшьа хьантаз, ацшеипш пшқарахрак, ччапшьк цәытцышәшәар зымуаз иказшьаґы, уажәы зынза ашә нытцарбака иаиркит...

«Иаххәап ибзиамзар, ус анцәа искәырхуп, аха, уи зынза исыцпсыр акәхон... Арт рґы иаґа сиашахатоуп зхәогыы, алар еипш икоу ашәага дыкәыргылан дыршәоит!»

– Азәы ихы сирдыруеит, анцәа ихәозар, илеишәа злакоу ала, дычкәынзар калап!

Абриґ лхәеит, иаразнак иара днеиґацшит, уи илтахын урт ажәакәа иара шака ирласны ддыргәыргьоз дрыхьзаны илбарц...

Уи ишьапы убас ирласны изкәыз илаба икәихит, убас ирласны агәыргьара неиґықәлан ихааза дналґацшит, лара

иаразнак илгәалашәеит уи аҫыза аччапшь, айбашьраќынтәи дыхәны ахәшәтәыртахь даннарга, данпырќа, нас адырҫаены даналтц, данихагылаз «илҫаирпхаз» аччапшь ишаҫыыз, ахатаҫсата, агәыргьарагы агәырҫагы злыжжуаз, агәырҫа аиааирц аҫахны, аха агәыргьара иамукәа ихы-иҫы ианахытҫәәз...

– Бара сара Анҫәа быхәрыбгыщны бсызкаиршәит, – пшьаала аќәардә лнапы ахықәыз иааникылан иааиргәгәеит, нас аҫны ашьтахьќа, аутрашќа, днапшит, иани иаби уахынтә ишааиуаз азәыр сибарыма хәа. Урт азәгы дшыќамыз агәра анига, даҫа пьтк иааиргәгәан, ихазы дцәәжәәзшәа, амала, лара лќынзагы инеиртә ҫааитит, – уажәшьта сытцәәншьап сацәшәом!..

– Ихаргәгәеит! – лхәеит Наалагы, лыбжы дагыацәып-хашь, лыгәгы аздуны.

* * *

Хымеи Естати аутраќынтәи ианыхынхә, абыста аҫы хааза ашта инықәлахьан. Ус ақәын Наала есымша ишыќалтцәз, ланхәеи лабхәеи аутраќынтәи ианааиуаз, абыстахь шамахазақ иахалмыртәацызт. Айбашьраан уи аха анылмоуаз ыќан, дара рхатақәагы «хачқәын амца даларшәны хара абыста пха шцәхҫои» хәа мап ацәыркуан, аха усқангы, ма ауха инхаз рссаны иқәылцьрын, илырпхарын, акамбашь хартцәы навалыргыларын, зегьакоуп, ахышәашәа рааигәа иналгомызт.

– Дызшаз дисасуп, – лхәеит Хымагы агәашә аавтцраан данаатала, – абри лҫыза атаца думамызтгы, уажәшьта ушьапқәа хартццалан Апшақәсыртахь удәықәыргалахьазаарын!..

– Сара мыжда, бара бцыр-цыруа бықәуп, баргы уи бцылуаауеит ақәымзар акыр бныпшуаз цыбышьоума?! Утрак бнаха-аахауеит, кәчарк рхәы рыбтоит, хышык халар, хәаи бхәоит, уаха бызҫеуи?!

– Уи мацума? – Хыма лхатца днәиҫапшит, лара итцегы илылшәз зегь рызбахә шимхәазгы, идырны ишыбжә-ижьызгы, ант ихадақәазтқәа ахыхәаз азы лгәы аацсахәа-

хан, – уи акара злымшогы шакафы утаху усырбап сара сыкэрафы!.. Акэйдтэка азы ззахамтэо... Ртацаца нарпыршээр, ацэымха рычешээшэа ачытра иалаго...

– Быкэрамкэа, Кэрыжэаа брыкэлоуп, бара макьана хшы-цэоу ххэы уны икэбыргылозароуп акэымзар, бахынтэаазга бганы ашта бынтасырцалоит ауп!

– Уфф, анышэ науфасыпсааит, сымшра зегы анаауга, уейтаффы уаныкаста, шыта изумхэозеи?!

– Бцала, бцала, – ихэеит Естат, урт рлаф хаакэа еибырхэонатцы ахы иархэаны мазала илалаз имч, апша зта-сыз амцеипш мацк иааитцасын, – ыыц банаанагаз ибуз абыстеипштэка, быстак аффы хааза игоит!

– Иуфастахэоу абыста арахь иуфытааит! – лхэеит Хымагы, аха мацк даххэызар акэхап, анцэа иаханы амин ихээр хэа дацешэоу, лапхьака иаразнак дниалыжыит, – абри лэыза атаца халахь дахьанитцаз табуп ххэалар ауп уаргы саргы. Шэарт гьатамахжэараа шэфы сара сыда ыазэы данаалоит хэа сыкамызт!.. Аха зыламыс иапшуаз азэы дшэыкэшэеит!..

– Бара макьанагы бымфа аартуп, ибгэамцхо акры-казар, ма бутра харацэазар, ма бацал ааигэацэазар?!

– Иахэац ахэоит! – лхэеит Хыма, уажэшыта иара апхьака дахылышытыз дааххэны днаиацысны лэаныналха, – сара сумамызтгы, астэка ухы шытыхны ухабла узрылагыларымызт!..

– Аиеи, бара афурт бысзаанагеит! – ихэеит Естатгы, уи зны-зынла лара лтэы иалмыргар анылымуаз, иаргы лгэы казташаз хэычык нациттон, зегытэка сызхэом, аха цыбабаа цэгэоуп, абригь сара сыхьзала ибымаз хэа аанарго...

* * *

Ашыбжэон Аслан ифызцэақэак ааин аусхэартафы еилацэажэатэык ыкоуп хэа дыргеит, аха аенынтэарак уи мазала дзеигэыргэоз Наала иалхэаз акэын.

«Сара анцэа дсымазаарын, – уажэы-уажэы игэы ити-хэауан иара, – баша сеикэимырхеит, баша аибашьра салимгеит, баша апсцэаха сихэлаимыршэеит. Амала,

схъаакәеи сареи ханеизынижъуа сыцәа иркьалоит, сыцсы ҫнакаауеит, аха уи егъаурым. Нас, зегъы азәы иитар, егырт ирзынхои, еихишар ами?.. Уи убас ишароуп, абзиа мацара азәы итан акәымкәа, хәычык ауадафрақәагъы налапсаны!.. Иаразнак зынза дыхәжәаны дзымгаша, аха абзиа зыцсоу, уи иахтынцатәу изырдырша... Зны-зынла ианахиркьогъы ыкоуп, аха уи иара инапы иакуп, уи иацлабыз итәы дыруп... Аус злоу, иара итаххароуп, иара зегъ зымчу... Иара ианитахха, ухы уалирпцшзом, ахьышәтхәа угәы итоукыз зегъы урхьыгзоит...»

– Аслан, иахъа уара хара хәхь указам, ухы згаз дхаз дыруам аха!.. – ихәеит Батал, уи дкылкааны дихәапшуа.

– Иауазеи шәара шәахь сыкамкәа, сара гәыла-цсыла есымшагъы шәара сшәыщупеи?..

– Нас, ус анакәха, ишцеизахазбо Расим? Акәантәи ауаа аарышьтит, абри ауаө шәара дшәыцын, дшәыцеибашьун, шәара шәгәып далахәын, ара Акәа ауадақәа ааникылт, аоны ааникылт, убригь азмырхакәа, сасааиртакгъы ааникылт, сара соуп рацхъа уака инеиз ихәан, «Заниато» хәа ианитцеит, уи ахәынтқарра иатәуп, иазхмырхынхәыр калом рхәеит. Анцәа икнытә, аракагъы, хқытаҫы, ионы еикәхеит, иани иаби иахәшьеи агъарахәа икоуп, дырхага рмоуит, цәыз рмоуит, лыцсаа дырмоуит...

– Ара еизаз сшәыкәыхшоуп, азәгъы аиаша хавамгылароуп, – ихәеит Аслан зегъы инеимда-аимдо азәазәала рлактақәа дыртацшуа, – еихан, еибашьыз дыкоуп, еитцаны еибашьыз дыкоуп, ахы зыцрасыз дыкоуп, иартғаз дыкоуп, апсра аарла иацәынхазгъы хшәылоуп... Аха рацхъа иргылан хзызхәыцша, ҳацсадгъыли хәжәлари ирбаз, изхаанхаз абзиарақәа зымбакәа итахази убарт ртаацәеи роуп... Хара икахтаз акгъы аанагазом убарт анаххашт, итахаз адамра хыла ианахарс...

– Уиашоуп, Аслан, – ихәеит уи иҫацхәашәа итәаз Нахаргъы, – дасу шака деибашьыз акара, убри акара ахәынтқаррагъы сапырхахоит хәа даналага, уи ианаго, акамбашь иагъацәагәон, иагъакәахауан хәа ауп. Ииашоуп,

Расим деибашьит, ихы дамеигзеит, аха дыззеибашьыз избаз зеггы сара изгааит хэаны аума?! Ушьтахь игылоуггы изхэыцтэымы, увара игылазггы ицсы тамы?!

– Иаҭахызар иарггы иахааит, аха сара аиаша схэоит, – дналагеит урт ирыҭеибашьуаз Даурггы, – Расим дмеибашьит схэом, ицьабаа рацэоуп, ыцьа ахэыцкэа имоуп, анцэа изиаазааит, уадаки ыныки игазар убригь мыщхэуп, аха имаз, уа даангылааит, егырт зеггы ахэынтқарра иазирхынхэааит. Уажэы ара дтэоуп хэа исхэом, хара хқомандир Аслан иакэын, убригь ыцьа ахэыцкэа имоуп, ичкэын уажэытцэкэа ашкол далгоит, ақалақь ағы җарак ахь хымҗада ихы кыдыртқозар акэхап игэыртқэыл злабзиоу ала. Изгабггы дытцэрышкэаза лызхара иафуп. Нас шэгэы ишҗаанаго шэара, анкэа Акэа ақыртқэа амагштас иахапаны ианыказ хшыказ еипш, ахэ шэо ауадакэа ирыфонеитцоума ихэыцкэа? Убас еипш икоу ауаа рзыхэан иааныжытэзами рыхэтаа? Иааныжытэзами арака ихэцеибашьуаз нхытцтэи хашьцэа рыхэтаа, иааныжытэзами мшыннырцэ Ғырқэтэылеи Сириеи иҗсақьаны иалацсоу хажэлар рзы анхартагыцкэа, рыхэтаа? Уртггы рабдуцэа анкэаза зны рхэыштаарақэа азы рықэтэаны идырцэон, ишыртахымыз, ишыгызы-гызуаз амшын ихыртцеит. Нас иахэа абри афыза хала ианаба, ханахаанха, убарт абрахь шэааи нхара хэа рамхэазакэа, хара ихэхэтоуггы ихэхэтамггы, ихазхоггы иахзымхоггы зеггы хара иахтэхароуп хэа хангыла, хиааираггы хҗбабааггы зеггы зныкла иахтэагэеит ауп иаанаго... Уи ахэынтқар ихала имч ақэхазом, уака харггы хивагылароуп... амала, иарггы иеиргэгэароуп, хара хажэлар рағэра рықэуршэыр қалазом...

«Избан ыцьа, – гэаныла игэы интихэааит Аслан, – сара макэана ахра җакнаха иафэоу ашэарыцаф сифызоуп, Абчарах саагэеитарггы, даасыхэапшырггы қалойт! Ных, ных, изакэызеи сзызхэыцкэо, анцэа ицьшыоуп са сыда уи ара итэоу азэггы иахызымдыруа...»

– Иухэаз даара сазыразуп, – уи инаициргызит Батал, – хара хабэаеи урт рабаэеи рхаан аахыс Акэа ашьапыргылара есымша ирцэыцэгьан, ишеипхызуаз ипсуан... Қырттэылантэи, Гыртэылантэи вагонла иааганы, еигэышэпын-

тчала ҳадгьылқәа рыцқьаны, агырқәеи ақыртқәеи ндырхон, ацсуаа шәоык рахь азэы ишьапы акыр (урт абжеиҳараоык иаразнак итқәауаз ашәтхкқәа реицш ихьагәгәа рқытақәа рахь ихынхәуан...), убригь иуацәа зегьы иара иҕеы аангьыларәа хәа амаркаҕеицш инеины дыркуан... Гәыбганс ирутоз, хьыдыларта рымамызт...

«Сара анцәа сирманшәалар, – еиҕах гәаныла ацәажәара дналагеит Аслан, – ацкәынцәа азэы Ақәа агьарахәа ишьапы асыркуеит, азҕаб иалылхуа сеидру, уи дуаароуп, амала, егы... ари ақытаҕеы иеиргәгәароуп!.. Сара иахьа сеилагазеит хәа сыкоуп, цхәыск лхәатәы хатцаны самхагәыргьацәеит... Уи заа азхәыцрагьы алацәажәарагьы калазом... Амала, ус иныбжьаршәны, аоҕтаа илымхә аныцгәоу иақәыршәан!..»

– Хара иахьа абра избаны ишьтаххроуп хгәып иалаз дарбанызаалакгьы зегьы ирзеицшу ацқарра. Хара айбашьра гәгәаҕеы, хымапсыма айҕагыларәаҕеы, ицсыда-инхада ахьыр-хәоз атыц аҕеы хазмырпхашьаз, атынч цстазаараҕеы хирпхашьар ааузом. Ақәа, ма даеа қалақьк аҕеы дынхозар – итаацәеи иарей ирыхәтоу, ақытаҕеы дынхозар – абракагьы ихәтоу, иуалафахәы аума, итәанчаоҕхәы аума, иусуроума, дныкәызгаша, ацхьыраара ахьиоуша хывагылароуп. Ишьжәдыруеицш, хоык, ма хоык инареиҳаны ахшара змоу зегьы, ахшара рацәа раб хәа дыцхьазоуп. Убарт лымкаала рмаршәа ктәуп, ирывагылатәуп.

«Хара ххала ххы аабоит, – ихәеит еиҕах гәаныла Аслан дахьтәаз, – саргьы уахь схы рыласыпхьазо салагама шыта!.. Умыццакын, Аслан, цхәыск акы лхәеит хәа... Уи угәы шытылхьырц, ухьаақәа уриааирц ак лызбазар?! Устқәкьа шқакалцарыз, уи ацсуа хатца дипхауп, ацсуа цхәыс дылхьылтцит, ашьацқьа далиааит...»

– Насгьы, абри аоыза аиааира згаз, абри аоыза аҕа баацс дкәақәаса дыкәызтцаз ажәлар, хымцада ацстазаара бзиа рыхәтоуп. Аха убри азы, избеит хәа зегьы аоныка урыхо уалагар, ма са истәыстәуеит хәа унапқәа рыкәуршар, уи зегь рапхьа иргьылан иахьцхашьароу анаоҕсгьы, хадсуарагьы иатәым, азакәангьы иаҕагылоит... Ааи, убри азакәангьы шыта «итәанхалацәеит», иҕәгәаны аус иаларгатәуп, мамзар,

зегы анацэиқэылалак, Қарбеи иуардын еипш, ахэынтцэа илахар калоит...

Аслан ифызцэа игэы рыладуны дрылапшуан. Урт зегы аурт зхысыз атлақэа реипш «ихыжэжэа-еыжэжэаны» икоуп, аха аус злоу рдацқэа гэгэоуп, рыхшыф ибзианы аус аует, рыламыс цьаргы ирымкыашьзацт. Ишэарту, знык-фынтэ зыламыс «зымпытцыфрны» икахан изцэыкыашьхьоу роуп, урт, ишнеи-шнеиуа ус рыхыцыцхьаза иагьамам хэа «иаадыршэшэалоит» ауп, икахацыцхьаза ус азырулоит, иалашьцылоит. Аха хэычы-хэычла асаба шалачуа, ахэынтцэа ишырцэаго рызгэатазом, игэартазаргы, уажэы зегь ус ауп ишныкэо хэа уи аха рмоуа иалагоит. Убри ауп зегь раткыс ишэарту, аламыс удырхагамхо ианалаго, иуцэыкыашьыр хэа уанымшэо, зынза иумазамзаргь акгы уцэымзит хэа угэы ианаанаго...

«Арт ус икоу азэгы дахьрылам анцэа ицьшыоуп, – гэаныла дахьтэаз игэы дтахэыцуан Аслан, – иара Расимгы устэқьа дыказамызт, айбашьраан зынзатцэыкгы ишь-тахька деитамцеит, есымша иара дызлахэымыз жэылара ыказамызт, аха атрофеи чымазара игэатцэахы акит, иеиза-цэымыхьчеит. Убригь хэшэык амамкэа икам, аха дасу иламыс итцанахэозароуп уи ахэшэ ахьыкоуи, хархэашьас иамоуи... Уи Расим изгэамтеит, сгэы иалоуп, дхатца баша-мызт, ус имыхьыр акэгэышьан, саргы сызимыдгыло, ахэатэы смоуа сықэирхеит...»

– Иахьа иахазбо иазыцшуп Акэаа, – уажэы Рашьыт зегы иеаарылкаан иахагы амца ацреитцеит, уи иашьцэа руазэк айбашьра калаанзагы Акэа ауадақэа иман, иаргы уи ивара акы изникалақэазар акэхап азы, зтамха еифеажу ашэарыцаф иеипш, игэы тынчын, – Расим дырттэуп хэа азэгы имхэазеит, арака иаххэо, мацк иагэра ифарххтэуп хэа ауп...

– Аиеи, нас, аеыф бзиа атыхэтэанза ауп агэра аноу-рыжьуа, иара ианақэиршэ, хара ифахарххуеит хэа хала-геит!.. Уи, зегы зфыз иаргы даланагалеит, амацасра иафы-зазар акэхап!..

аибашьраҕы ахы инаркны атыхэанза ихавагылаз, мап ацэикып хэа сыкам. Аони ауадеи иигаз игеит, урт ихэычкэеи иарейи ҕнаҕацааит, ус инамцхэны акригазар, зычкэынцэа тахаз, ма адэы икэхаз шьюуку иритар, даара иламысуп, табуп хэа иаххэоит. Егыи, ахэынтқарра иатэу, кахуажэыртоума, сасааиртоума, ихыз ҕаҕаза изнитцаз, наҕианыхны икалароуп! Мап анакэха, уи хара дахыызазам, дхаздырзом, хахьяаилагылогыи дахбар хтахым. Абас ауафы дизишьттэуп иахьатцэка.

– Азамана, абра игылоу зегыи хакэшахатуп, – рхэан, рнапкэа ааимырхын, убри ала реикэшэара аахдыркэшан, дасу рускэа рахь ицеит.

* * *

Аслан аоныка шыпыла тынч дмыццакзакэа днатэа-аатэо амҕа дахыкэыиз, гэаныла игэы тгэыргэауан. «Схэычкэа даҕазэы дрывагылан, иашьюума иахэшьоума, сыла ианаба, настэи сыпсра цсрам. Наала егыи цыамыҕэа лхызгазаргыи, лыпсы сфахызаргыи, зегыи дыриааины слыргэыргэарц даҕуп... Уи атыхэтэантэи аамтазы есымша акы лкышэ ишыкэыххуаз збон, ачан иатцоу амачар еипш дышуан, акы лхэарц лтахын, илзыгэагыуамызт. Лара агаза хэычы, итцегыи заа слыргэыргэар, итцегыи кыр слымамзаауази!.. Аха хара хажэлантэқэа хкан бзиоуп, ус ирласны сылпыртцны цыаргыи сцазом!.. Аибашьраҕы амцхэ исыцэцаз сшыа, уажэы хэычы-хэычла, акэаракэарахэа сылалара иаҕушэа збоит. Уимоу, цкэа саназызырҕолак, абжыгы сахауеит, азыхэ бзиеипш цыара итцхэрауеит! Уи, исылалаша ансылалак, нас ант ихэу снапкэеи сшыапкэеи иаха ибзианы итцегыи аусура иалагозар акэхап, цыара сцарц аныстахугыи, саргыи шыап «ыргэыбзыҕуа» ашышыра атаххазом, иахыстаху сагоит ауп. Сарма шыапгыи амш цэгыакэа раан абаҕ тыпсаауа, ирзырц иртаху апшлапкэа мчыла атэаза тэыртцссаны ианалартцо еипш, ахыа тамлозар акэхап... Снапкэагыи уажэы-уажэы искэыпсаауа иаламгозар акэхап, избанзар, ашыа ҕыц исылало, уи апсы шыаны икоуп, соуп зхэо азэы изхара амч

амоуп. Наала хымш-пшьымш збахара дафү лутра саатк ала иаархэны иунарбап!.. Иабантэааигеи абри афыза амч хэа иагъа сьбалшьап!..»

Аслан аоны днеиаанза аибашьра иадхэалаз агэалашэарақәа иаха-иаха дыхтаркуа иалагеит, уи ус акэын, знык азэы аибашьра иазку ажэак, ма хтыск ихэаны, ма далацэажэо илымха ианынтас, нас ашьхымзатра ишакэым уацэхасыр ашьха уқәпапан ушыркуеицш, иаразнак урт агэалашэарақәа ааикэшон.

Уи рацхьа данырхэыз акэын, иаахаз ахы иуатэа ажы зегъы тжэаны иаман ицеит. Иара фыцха дахькажыыз дыхэхэарц итахын, аха ибжыы изтымкааит, арахь ифызцэа ицегъы пхьака инаскьар акэын, ага ахэы дыхцатэын, акэымзар знык уахь иабцъар хьантэи икэалзтэы техникеи рыцэхеигалар, хыхьынтэи дара ахьтэаз анапсыргэйтцеицш ибартахон, нас, устэи рылахысрагъы изымариахон. Аслан уаха иааигэа изааишаз азэгъы дшыкэмыз аниба, ииулакгъы имака ааимгыхын, иуатэа ахы иахьынзаилшоз ирхханы ифеиэхэит. Аха ашьа убри акара ицэцеит, уи икэандаза дахьылаиаз, азы цха зтаз агрелка ицэазшэа акэын ишибоз. Убри аамтазы, дахьынтэаанагаз изымдырзо Расим дааихахын, ишилшоз дфаихан даашьтихын, иавтоматгъы ааикэынцданы диман ддэыкэлеит.

«Уеыргэгэа, – ихэеит Расим уи дахьнеигоз уажэыуажэы диеацшуа, – иахьуаахаз атыц абаф иаламкысзар рацэак ишэартазам. Ачыратцэка илатцакны урхэит! Ашьа цытк уцэцеит, аха егьаурым, уара учкэыноуп, уи атыц афэеитанеиуеит, аус злоу, ахы алахан иказар ирласны иалхтэуп, зны иахшьыыз абнахэа ахапыц шытцахуаз еицш, мчыла! Зегъы иреицэаз учхэит, уи шпоузымчхауеи!»

– Расим, ха-ра хтэқәа хьа-мтцааит, амар-цаа, уаргъы шыта сара усы-дхалт, – Аслан ихапыц афеа шаргозгъы аарла даацэажэеит.

– Урт урцэымшэан, сара уара угызбжыы саханы саныхынхуаз ахэы илбаарцахьан, ирацэафнгы рыпсы иатцарцеит, аус злоу, абцъар бзианы иргеит, рқэақэра сцааит!

Аслан убаскан иаха ипсы ааталазшэа ибеит, уи Расим

ижәфа дыкәмызтгы, дгәырған дахыглаз дышьтыцаргы каларын.

– Хәит, шәара сқәыцьмакәа, ишәыхәтаз абцар шәкызтгы, ай-башь-ра абранза-гы иа-ажәгаз-омызт!

– Ех, Аслан, уғы изхәаз хыла итәыхтгы, хара гәыла-псыла хазықатқан айбашьра, аха бцарла – мап... Дара ирфырцшы иугозар, шәыцара ишаны хәтақ ауп ихәмоу! Аха аус злоу, дара ирымазам агәы!

– Зегь анры-итоз, убри ац-сад-гылы римт-еит!...

Убас мацара дышитцаз, инатәа-аатәо, ишьа зегы ила-баанза, хар рмедицинатә цхырааоцәа ахьтәаз днеигейт. Уақа Аслан агәыр изықартқан, дыцканы иуатәа ажьышәра иалатәаз ахы алырхит. Уи рацхьатәи хын, амшьта бзиан, абао ақынза инейн, уа иаангылейт. Убри аахыс, Аслан Расим данааифацшлак, «Сеикәзырхаз!» хәа иеихәон. Иаргы ихы аалаиркәуан, мацк илактагы ааччон, уи сара исуалцшьян, уаха еакала ныкәашьас исымази хәа аанагон...

* * *

Аслан аонынза днеиаанза даеазныкгы дымтәар амуит. Уи ишьапкәа зны-зынла ишхәыз рхаштуан, иаха ианитахыз зынза иааитцауан. «Адәахы сызбо, адгыл барраха, абри ахәынцәа дылахама рхәаргы ауейт, аха азәы играсуа еазәы иалидыраауеи?! Азәы иқәф тоуп, даеазәы аоны снейны схы ныкәыстандаз хәа дыкоуп... Адунеи аханатә аахысгы ус иапын, уажәы сара сзы фыц ирымхәыцит... дасу илахьынца дақәшәоит, азәы убас имариоу амоакәа рыла дигойт, ашәартарақәа днарынга-аарыngo, ақьатцәырақәа дырхыго, шейшықәса ипсы танатцы гәкаҳара имамкәа, ипстазаара зегы хәшаны, иқашьны! Даеазәы, атцәфан иахиааз атцәфан дахапсуейт хәа, дышцәытцасуа, бзиара дук имбазакәа, ихьаакәеи иареи шейбарххо, бгартцахы ишеикәцо, дынтцәытцац дцоит. Убарт аобатәикәа рахь сы-казар акәхап саргы...»

Аслан татынк аатиган амца аркны ахара дналагейт. Убри ататын данахоз, зылтра илымшоз ихәыцрақәеи

игәырџақәеи ацхатцәыр еипш дрықәгылозтгы, усқан маакырак изхнатцозшәа ибон. Ааи, уи ататын зны-зынла џыза бзиақ изаџызан, игәтыхақәа раартраґы, игәырџақәа ихцараґы, мамзаргы, аақ, шыта уаха мџа ықам, абра интцәоит заггы хәа инапы нықәықшаны азәи иарей еидынтцәаларц еґрыгымкәа ианықалоз аамтаз, убри ататын данынаґыхалақ, уи алџаца аныналбааидалақ, акы деимахәахны дааннакылон, даеа мџақ, даеа гәытрақ ахы дықәнатцон...

«Исымхәар амуит, иара иоуп изхароу, – гәаныла деитазыгъежыт уи иџызцәеи иарей рейқәшәараґтәи ицәажәара, – ахәынтқарра иатәу ахәынтқарра иазиргъежәаит. Цабыргуп, сара сейқәирхеит, ацсра анацәхыцқәа срымқәытцикәкәаит, аха уи азы аиаша сзаґагылагәышьом, сыблақәа снапала исызтыхуам... Иаргы иртцәины ґакала иазхәашагы қалап, аха урт дара рыламыс иамаз. Аус злоу, уақа игылаз иаххәаз зеггы ґық хәицтацәажәозшәа иаххәеит, нас, мап шцаркри, иркуазаргы иркааит, сара исхәашаз схәеит, салгеит... Убри азыхәан дсылтцуазаргы дсылтцааит, сара сыламыс сзаґагылом, ахаангы саґагыларангы сықам. Сыцсахәага танатцы, исзеигы исзеигыму хәа сашытамлакәа, сара сгәы ишсытданахәо снықәалоит...»

Аслан итатын цыблааха ахынкаиршәыз иаразнақ ицәеит, лџа хәычыкгы ахылымтцит. «Ари акы иазхәоуп, – ихәеит гәаныла иара, – сара икасыршәуаз ацыблаахақәа зеггы, зыхәда анхыртцәалақ кыраамта ипақьцақьуа, имыцсуа акәытқәа рейцш, кыраамта ицәазомызт, ус анакәха, даеакгы сахапи...» ихәан, даеа татынкгы аацәыригеит. Ицәоушьаша, уи ататын уажәы зынза даеа хәыцрақ ахы дианагеит, иқалап, апианино аклавишқәа еиуеипшым абыжықәа шырхо еипш, дара ататынкәагы урыхацицхәаза еиуеипшым хәыцрақәак ргәылахәан ирымазар, иузцәырыргозар...

«Издыруада, Анцәа хирманшәалар, Батәли Камей аиашәа дроур қалойт, мамзаргы аиахәшьа, хара хлацшуам, Анцәа ихәитцә зеггы бзиоуп хәа рхаххәауеит... Ауаџы иаштаґы аапныла еибарчырчыруа абартцакны зытра қазцәо

ажэтцарақәа реипш, ахәычқәа рыла иантәу, уи еихау разкы ыкәзам... Пхәыск илхәогы инагзаны агәра злоугари, аха уи аус аҕы урт узрывалазом!.. Урт уа Анцәа изааигәоуп, ирхәо зеггы иара иоуп ирытцазхәо...»

Уажәшьта цытк ишьапқәа рхьаа рхаштит анааигәахә, пшьаала дҕагылан ддәықәлеит. Уи ус акәын, раха анимаз рхьаа рхаирштуан, иргәыбзыгуан, раха анимамыз, агәар-бжьараҕы алақәа аақ-аақхәа изышьклашуа ицо аеыуаҕ иеипш, ихьаақәа «шицрыхоз», «ишишьклашуаз» мчыла дныкәон, скашәыжьбаанза сцалоит хәа!.. Уи ус акәын итцеггы данычкәыназггы ишыкәитцоз, ипсы анишьозггы ибзианы ишьон, амтцәкьа иқәиртәазомызт, аус аниуазггы иеыхәжәаны аус иулар акәын, дцәагәозарггы ацәқәа рцәа итицон, ириҕуан, ицәагәатә егьа ирацәазарггы амра хашлаанза далгар акәын, драшәозарггы убас, иеага амца иаҕыддуаз чуанк азы авара иургылар ахәарахәа иалауршрын!..

«Упсахы шцауамхарацәоу, – лхәалон иан уи данхәы-чызггы ихәмаррақәа данрыланахалацәоз, – уҕытшәаанза зеггы удьуазарц утахуп, зеггы урылакьыслароуп, зеггы уара иуусуп!.. Утра утатәеи нан, иаха иузеигьуп, мамзар, ахәац сашьталоит!..»

«Уи сабылзом, – ихәон иара акыркырхәа дыгчо, – ашәишәикәа рзы ихтәаны ианаазгоз исыламкьысзеит!..»

«Уи унапаҕы иуламкьысзеит, аха ани уахә ачапшьра ианаахалак, ибыл-былуа ишыкәанатцо удьуоу! Утәар узымтәо, угылар узымгыло, махәра аниуаз икәзцо иақәым-шәоз Ахәаа рымахә иеипш!..»

«Сбызкзоми!» – ихәон иара, нас ахәарақәа иманы дыҕны аштә дныкәлон, атарчеи ныкәигошәа, урт ааиргьаз-каанза, иарггы дрыцаапсаанза убри даҕын.

* * *

Аслан аҕны даннеи, иани иаби агәдымдыхәа еицәажәо аха ашәшьыраҕы итәан. Урт ус акәын, аутраҕы реыраапсаны ианааилак, акы инацхан ашәшьырахь инеиуан. Уа рызхара рхапыц анейбаҕалак, иара амшәцәа кәахьча нкаршәны инаилтон, ихааза ацәа даман ицон, лара, ма ашәишәикәа рхәы ахакьаҕы илхларын, ма азын азы ахәычқәа инадыркны

адукәа ркынза аласа қалпадкәа рызпара далагон. «Тыпхгы шәхәыжжаза шәғытызгеит, – лхәон гәаныла лара, – сынтәаггы сыгәшәымшә аашәхәар, ағыцкәа шәзыспоит. Амала, сымыхәо анаптарпакәа роуп, урт рпара, изгу ахәажә ахәылхреипш ицәгьоуп, ачхара ртахуп, нацкәарацыпхәаза еикарамкәа иупалароуп, анкәа ғыц ара санаанагаз исылшоу уажәшәта иабасылшагәышьои. Урт Наала ишәзылпалааит, амала, сара аласа аласкәыгә иағыхны итатаза, ипшқарахза, ахәыхә ахәеипш илзыкастоит. Убриак схы иалсыршоит!..»

– Шәеидхалазәеити, – ихәеит Естат Аслан даины рывара ашьацрағы данынатәа, – жәлар рус зызбозгы анкәа ицеггы ирласны еилгон!..

– Харгы хазлацәажәашаз ыкан, – ихәеит Аслан, убри алаггы урт иреилиркааит иаразнак, дара злацәажәоз урт ишреимхәоз, баша итырдыраарц иалагаргы шимуаз. Даргы уи рдыруан, абырг ахәычырацәа азы иахытоу рыцталара рацәак дазыразымкәа, урт инархыкны, ма инарытцакны ихала дыштало еипш, рцәажәара иаразнак даеацара ииаргон, даеа ғышәтак рыцшаауан!..

– Уи шәара ишәусуп, нан, – лхәеит иара иказшьа бзианы издыруаз Хымагы. – Уызцәеи уареи шәеикәымшәеижәтеи акыртцуан, шәеикәшәазааит, шәеибабазааит, уан дукәыхшоуп.

– Шыбжышьтахь ацәкәа цактәуп, – ихәеит иани иабирахь ихы нарханы Аслан, – иацы иахцәынхаз хпака маца ыкоуп, адгыл зынза ифаны ималачырхаанза ицәагәаны иалгатәуп. Сара уажәы акәасқяхь схалан цытк снықәиан сыцәоит, Бағал ашқол ақынтәи дшааилак, ацәкәа рахь дшәышьты, нақ зынза хәра хәа хара ицаанза зык дыржәны иааигааит.

Урт бзи ирбон рычкәын ус иказ аус «хәычкәа» анрыдицоз. Избанзар, даргы макәана аонатағы имоапысуаз аускәа зеггы ирылахәны рхы рбалар акәымзи, настгы, даргы уажәыгә аоната ишатаху рдыруазарамзи?.. Ускан, дара шәта ишбыргцәоуггы, икарымтцаша картцит, уеизггы-уеизггы мархәаццас изымкәарыргы!..

– Ибзиоуп, нан, цытк ухы ныкәтца, иахья акыргыы уныкәеит, арха зегыы уахысны уааит, ацәкәа Батал дшааилак иааицартә иҕахтцап, – лхәан, Хымагыы лпатәкәа реидкылары дналагеит.

Аслан акәаскыа абартца дыфхалан, уака ацәардагәы икәақатцаз данныкәфа, уажәшьта Хыма лыбжыы иара иҕынза ишымнеиуаз агәра лган, Естат лхы найкәкны лыбжыы нытцакны ҕаалтит:

– Уцәахыоума, уара аубцыыр, шака ирласны уагозеи?!

– Смыцәакәа, бутра зегыы кәакәаны ибыстеит, уаха ибтахиу?!

– Хаи, хаи, атәыла урбгеит, хәхәагак нышьтушьзар убафкәагыы ирыхәап!..

– Урт шыта ирыхәашаз рыхәеит!..

– Умшәан, умцсыр макыана итцегыы абзиарақәа убараны укоуп, упсыр ажәабжы сара иузназгоит мышкызны саннеиуа!..

– Бара бацхыа сыцсып хәа сгәы итазамеи!..

– Уи ацсәаха ишихәо еипш ауп, Бадра гәыхалал аахәаф инацәа назкәикыз ирахә иара ишитаху мариала ишиитоу еипш, инацәа нахақәикит, хаигеит, макыана сутра кәакәазам, дсызутом схәеит хәа, иуа цыушьо?!

– Имур исыххуеи, сара стәы сфеит, салгеит, абарт бзиак ианиондаз!..

Хыма уи уа даннеи уаха ацлымтцеит, «сытахмада амалагыы ацыхәтәантәи аамтақәа рзы игәы еимышәшәо дыкоуп, сикәатцып» лхәан. Лара уажәы уи ацәажәара даланагалеит акәымзар, итцегыы игәы шытызхшаз лыман, уи дшаргәырғозгыылдыруан, ахаиаразнакиаартныиамхәакәа, ларгыы макыана цкыа дақәгәыгыртә илыздыруамызт азы, ус ахы дныкәлырцшыр лтахын. Насгыы иара имшьта бзиан, анкыа лара хасамасак еидкылан агака ацбармыкыахь данцалоз, тәымуафык дысцылаанза хәа дылцлыжылалон.

– Утаца ахәаса кәыхь дачычеит!.. – лхәеит еитах лыбжыы нытцакшәа.

– Бара беигзома, илфалааит!

– Мшэан, зынза итыкэкэама, сеигзоит схэама, иахагы сеигэыргьоитеи!

– Аа, уи бзиами! – ихэан, ажэван днатцапшуа даахэны дныкэиеит. Лара данынаихэацш, ацша ифнаршэшэаны ахэасашэткэа зымтацсоу уи атла ашьапы еипш, ихы-иэфгы лашарак ныкэлеит. – Издыруада сажэымта ееихар?!

– Уаамыццакыни, уаамыццакыни, сара сыла сажьаргы, сыгэнхэтцыста ус аламала ахаангы сажьазом!..

Ус Батал ашта дааталеит дшаць-шацьо. Уи иаишыа злаказ ала, аоныка ирласны акы дшаанацаз убон. Ишэыра ашэшьырафэы инышьтеитцан, аоны аматцурта дныфнаххын, арахэыц акэаркыашь ишаныз иаадэылиган, днеины ианду лацхьа днатэеит.

– Ди, ариабжьарак итысуаз схапыц зынза сыбз иапыр-хагахо иалагеит, исзытыбхыроуп! – ихэеит.

– Уааскьеишь, нан, уи акраххарцуама! – лхэан, ихы лшьамхы иныкэылтцеит, – амала, афа аанза укыжэлеиза, уфэы тыкка, азыртрашэ еипш уаанхашт! Уи пытрак ауп, нас упшзаза уеитакалоит!

Хца-пшьбаза инеиуаз арахэыц аахылтцэан, ани итысуаз иапхьатэи ихапыц, сара сыла иабом, ибзианы ашьата акынза иахаршэны фынтэ еикэжэал лхэан, ишылхэаз ианаакитца, Хьыма лымчхэыч илылаз усгы иара иазхон, иртрысны афада дахеит. Уи акэхеит, апсыз хэыч зфашэаз аркыц еипш, икэашшза, икэал-кэало, ахауафэы иаалырхэмарит.

– Уажэшьта унеины уфэы азы нтыршаны, ухапыц аматцурта алыгэра хыхь икэыршэ. Амала, иануршэуа иухэаша умдыруеи?!

– Ааи, ишцасымдыруеи?! Ажэ устоит – афа сыт, ажэ устоит – афа сыт!

– Аферым! Амала, уццакыроуп, мамзар, иахьхэыр, еица иааины иуцэытцагылоит!

– Уи уажэытцэка атыц икэыстцоит! – ихэан, Батал дышзахэоз иапхьа азэ дыфналар хэа дшэозшэа иахэшьеитцыб хэыч Кама дыхэмаруа аштафэы дахьтэаз атэыргылеипш дылкымсзакэа дналхыцан, аматцуртахь ифэынеихеит...

– Убас усхымпалан, умгәа ухъеит хәа уасымхәахъеи! – лхәеит лара лқышәкәа нытлырчаан, аха уи азыхәан дызҕыз ахәмаррагы дакәымтзеит.

УИ АЛА ЛЕИШЗОМ...

Ачкәын даныҕагыла, ашә ааимпааны абартца днықәгылеит. Ацтхәақәа хәычы-хәычла амра иакәшон, аха зынза атәахрагы рзыгәагыамызт. Урт, зан иалахәмаруа аласбақәа реипш, зны инадыххылон, зны «акәакәа» инықәтәон, зных цака реышьтартон.

«Иахәа амра цәырымтыр, уи дымнеир калап», – игәы азныказ даатахәыцын, аха нас, даахәхәын, иуада дыфналеит, ани ипхаза дзылытцыз ицәарта днылатәан, шәымтақәак дааипххәыцит. «Сан, сан лоуп, уи сахыкказаалакгы дсыршам, аха...» – еитәх ани амра иакәшоз аптхәақәа реипш, иаргы хәыцрақәак дааимаркит, ицәартагы дцәыталар дызцәытамло, арахыгы агыларагы игәампхо. Уи иаха дзымырцәоз, иаха еидихәыцлоз зегы иахәа ицәеимпит, ани ианхәычыз адәы пшзақәа рғы ирыкәшәаз, нас ианатәхәалак зыбгы ссақәа ахауа иагоз, абамба шкәакәа иафызаз ахаскын шәтқәа реипш, ихәыцрақәа зегы акы «нарытәхәан», ицәеимнарпит.

«Икалаз калеит, – ус имхәалои иара, – иаб иажәақәа ааигәалашәеит ачкәын, – азәы дхятцроуп акәымзар, хәыцыагы хәнеипшхалак, ихәбжыагылоу ахәыцқәа икарцара рзымдыруа иаакәхархоит. Имахәтадоу, ишшәырза икоу атла ихамлар ада цсыхәа змам, аха арахы иикуаишытуа аныкамлалак, ипсыхәои?...»

Аибашыра анцоз, ачкәын иан Акәа далаханы дыкан. Зегы аналтуаз, зегы рыцсы аныргоз, лара дзаламтит, ахәычы-аду, ауа-атахы шылхәоз, нас, ишыкалац еипш, иаазгы шцахамтри, артгы нак-аак еипырыргап, шыоуки рыбжыагылап, иахәамзаргы-уатцәы, нацәхыпла еизахгаз хмал хәычгы шатәыс изрыстарызеи, са шыкатцәкәоу азә

дышпааири шылхэоз, даалахан, нас зынза илцэыгэианхеит. Ускан иаби иареи ақытаҕы иҕан, аибашыра иалагеит хэа анраха, иара дхэычын, аха иаб игэылацэа дрыцны, ирпы-хыашэоз абцъарқэа аашытыхны ашта инткьеит.

«Уандуи уабдуи рхэатэы хатцала, – ихэеит иаб, ихы ааишышыын, – хара уажэытцэҕа хэауеит».

Уажэытцэҕа захызыз, шаҕа мши-тқи бжылаз анцэа итэуп. Ацкэын зны амшқэа ипхыазон, зны атцхқэа, нас урт дыркэатцын ахысбыжықэа рыпхыазара далагеит. Дара ахысбыжықэаҕы, пытк – азы изаахалаз ахахэбыжықэа реицш иуахауан, даеашыоуы – зынза абахэ бганы азы изаа-халазшэа акэын рыбжыы шыказ.

Аибашыра, апхыз баапс еипш, дкэаханы ихысит ацкэын. Шықэсык инацны иан димбеит, иаб мызкахыы уахык-фаха дааиуан, нас днытцаба дцон. «Уеыргэгэа, ирласны иааилымгар, уаргыы абцъар акышыа ухарцоит, – уи анихэоз убас диеацшуан, иблақэа иртибаауазшэа аибашыра макыана еилгозу еилымгозу, – амала, заа еилгар арра ақэра ааиаанза даеа шықэсқэак апшра уқэшэоит! Азакэан закэануп, уареи сареи иахтахеит хэа хзахыцом...»

Ацкэын ускан ицьеишыон, азакэан уаф дзахымцозтгыы, ант бцъарла зееибытан хтэыла хэыч иакэлаз ақыртуа ир злахыцеи, урт рзы закэан ыказами, иаша ыказами? Мам-заргыы, аиаша ыыца-хыы иаартаххар, егыи аганахь ала иаадырхэуоу?! Уи, аматэеипш инаурхэы-ааурхэыр ауама, азганк ахь ала ииашаны, егыи аганахь ала – имцны. Уара иаха иахыухэо, уара ианутаху иааурхэуа... Нас, харантэи иахэапшуагыы уи агэра рго, урт угыы ирбо ауп зыгэра рго, уи шынахэ-аахэуа, ианутаху аглобус аипш иуртцэир шауа агэра хартаанза, иалашыцылоит... Ус иҕазар – ус иахэтоуп хэа ргэы иаанагоит...

Ацкэын ишеиликаауаз еакын... Иара уи еипш егыа изеилкаауамызт, аха игэы ҕкааны уажэы дызмаз убриак акэын. Аибашыра еилгеит, зтаацэа еиқэхаз зегыы гэыр-ҕатцэа еибабеит, зтаацэа еиқэымхаз, ма зан, ма заб, ма захэшыа, зашыа азэы дызцэалазыз, урт ртэы еакуп. Урт ашэы ршэуп, урт гэырфалароуп, уаха псыхэа рымам. Аха иара

иани иаби ирыбжьалеи, уаанза, ари аибашьра иалагаанза ус иказамызтеи? Ускан, иара иаха дхэычын, ускангьы еимак-кэак рыманы изгэамтазтгы... Уажэы цслымзла итэны икоу ахы заахаз аатцэеипш, рыонутцка итцэахны ирымаз агэалакэа зегьы аибашьра арахь ицэырнагама? Уи уаха ажэагэара амуазар?..

«Аибашьроуп зегьы зхароу, – лхэеит иани иареи аены ианеикэшэа, – уи иаламгазтгы, харгьы хкэапза хакэауан...»

Иара убас игэы еибакны дналцэацшит, уаха акгьы ахьизымхэоз азы дналцырцны дцарц акааигымхеит. Аха илакэа ирхылбаалеит уи иихэарц иитахыз зегьы: «Зегьы аибашьра иакэшэыжьла, уи еилгахьеит, шэара шэоуп изеилымгаз хэа?..»

«Аха, аныда азэыр дыцсхьеит хэа уахахьоума, – деицааицэацшит лара, ани иалхэаз ахьынзеинырыз гэалтарц; атцэа азна ауатка, ауаткашэага такны шака ицэбароу ангэартэ еипш, нак-нак шэышнеиуа, уабгьы ак шэзихэыцуазар акэхап...»

Иан уи аены реиха иахьихьуаз гэалтарц лтахызшэа акэын дышиацэажэоз. Аха иаргьы макьана ичхауан, уи шака изычхауаз акара иаб иахатыргьы, иара ихатцарагьы ихьчозшэа ибон. Иаргьы ихьчоз имамзи, иаргьы дхатцан...

– Мышкызны шэеинааларц шэыказар... – ианду лажэакэа, ажэтцар хэычкэа рытрафэы ран уажэы-уажэы ишаадыхыло еипш, икышэ иаакэыххит уажэы, – иахьа шэазхэыц, уамазак шэыбжьам аеакым...

– Уи нас, – лхэеит лара, иара ачкэын итцегьы данхэычыз, кыралла Акэа ани руада кэымра хэыч ианыоназ, атзамц ахь уфэы нарханы шэкы ркынза упхэазар хэа иаб ианиеихэоз, нас иара апхэазара дшафэыз ацэа данагоз еипш, даеа цэажэарак ахь диалгарц. – Даеа хышыкэса рыла ашкол уалгоит, ухы абакыду?

«Еитах хэхьыказам цэара слырцшуеит, – ачкэын игэы интихэааит, – иахьагьы хцэажэара хлырбгаларц лтахуп... Ханхэычкэаз, апшхэынтэ оны катцаны саналгалак, сгэы сыртынчыр, апырча снылаиан самхацэар хэа сшэон...»

– Уи кырбжьюу? – ачкэын илирдырит иара итцегы иааигэоу ихъаа иара ихала ишихъаам, уи иабгы, иандугы, иабдугы ишырхъаау, – хара цъарак хайцызар хтахуп...

Ачкэын иан мчыла дааччеит, уи дмыччеижътеи кырттуазар акэхарын, аччарагы лцэыцэгъазшэа ибеит иара, ани мчыла ишьаитцалоз иеимаа ишьапы азагъа ахыпжэахъаз ишинархъуаз еипш, лыччарагы лхы-лфы лгэылгеанзамкэа иахъаакэыххыз, илыхызшэа лыблакэа мацк иаималкит...

– Уи нас халацэажэап, – ачкэын иан даалгэйтцалыхэхэан, ихы аалшышыт, изамфакэа лнапы нархылшыт. Ачкэын иаразнак игэеитеит уи лнапаштцакэа шцъацъаз, ус анакэа, уи цъара аус луеит, ацъабаа лбоит. – Уаб аха аниоуа, сара аха ансоуа, цъара хайкэшэар...

Уи лхэашъа убас икан, лара дкэышымзи, иаразнак еилылкааит, ачкэын иаб имеида имамкэа арахъ дшымааз, ларгы иара илырдырыр лтахын лгэы шхъацссахъаз, зегы лхалырштырц шылтахыз, аха иара иалхэоз, иара дхэычын, настгы, иара иидыршеи иимдыршеи макъана рхэаа дхымтдыр акэын... Амала, ус азсашъа ззымдыруа ахэычы, азсашъафэы ицхраан, рнапкэа итцакны, азы ифамтцэарц дышдырзсо еипш, лхатцеи лареи реимак мацзак дналагалан, нас, иаразнак даалылгеит. Избанзар, уи знык «азмыжъ» дацэшэар, нас уи амцан дыкэлазомызт...

– Хажэгы хеит! – ихэеит иара, итцегы афныка иказ, дзеигэыргъаша акы изхэар, итцегы дизырлахфыхыр, нас даеа ажэа хаакэак лирхэар, иандуи иабдуи ргэы тзырпрааша ак рызнеигар итахын. Ускан «укэакэра сцааит, – лхэап иандугы, – уара иаауадразар, афната ухы итарцаны иныкэугон!...»

– Жэтысу, цэтысу?! – деитцалгэйдлыхэхэалеит лычкэын, уажэшъта дамхатцэыуан, лылабжышкэа ибар хэа дшэазар акэаап, лыхгы игэышпы инадылтцеит.

– Цэтысуп! – ихэеит иара, аха уи дзылфэацшуамызт, лхы игэышпы иадыргэгэалан икын, макъана ицашаз лылабжышкэа зегы лмыштыцызт. Урт зегы лышьтаанза дшифамцшуаз идыруан, уртгы амфэа рытатэым... Нас, лхы

дѡахан, лылабжышкѡа зегы игѡышц хѡычы ианалаба, аччеи агѡырѡеи еимаркуаз лхы-лѡы пшза иналлырпхеит лыччапшь.

– Цѡтдыск хашта итан, аѡызаггы аиуит!..

Иарггы убас игѡарпцханы дыччеит, айбашьра ашьтахь иани иаби абас еицѡгѡаан еицырццижътеи дмыччацзар каларын.

– Шьта сгѡы ѡыгъуам! – ихѡеит иара, ани рыжѡтраѡы хѡажѡ чалтла ирхѡан икѡакатцаз, ахѡыспшқа златѡоу атѡа тата иаалганы, атра иантго, акъышѡ дагѡзны, ан ианатцаитцоз еицш, лажѡа хаакѡа «наигѡыдкылан», аѡныка деиханы дышдѡыкѡлашаз дазхѡыцуа. Урт, иандуи иабдуи, ани зны-зынла иангѡамтцуаз узымдыруа игѡамтцлоз иаби ирызнагатѡын. Ишшыз, рыцсы пха штѡз... Уи, хымпада, дарггы еигѡыргѡоит, ани хашта агѡта икѡгылоу ахатцла ду, ахыцѡкѡа акъышѡкышѡраѡы иѡоу ахарткѡа уахынла ацша анрыслак, ианакѡыбалак, нас ашьыжъ ианахагылалак ишеигѡыргѡо еицш. «Ха хзымназазарггы, шѡа шѡылбааит». Аракаггы ус ауп, азѡ ихы лаиркѡыр акѡын, азѡы дхъатцыр акѡын, азѡы иаха дкѡышзар акѡын. Дара ирыбжѡоу, ани атцаа хѡа изѡу, уи амра атѡахын, амра анцѡырц иарзытит...

– Уца, – лхѡеит лара, лыххѡа аатыган, лычкѡын ихахѡы аалхѡан, – сара ухахѡы аргъарахъ исышьтып хѡа акѡын, аха уаб аиаша кѡаитцеит, ус иаха иунаалоит...

– Уаханзоу, уатѡынзоу, хабанзабзыпшуеи? – ачкѡын ишиѡытцкѡаз изымдырзо иѡытцкѡеит.

– Убригъ уаб иоуп издыруа, итѡахызар, ани ухахѡ еицш, иара иахытѡаху ишитѡаху иртѡаиуеит, избоит! Итѡахызар...

Ачкѡын иан уаха акггы мхѡакѡа днеицырцит. Уи шьта агѡра игон зегы шыманшѡалахоз, зегы ртыцкѡа рѡы ишнеиуаз. Иабггы баша уажѡы-уажѡы агѡашѡ ахъ дыпшзомызт, илацш кыдхалазомызт. Баша иамхахѡазомызт агѡашѡ ахъ дыпшуа, ианду «стаца даазар калап» анылхѡа, «уи ала леишзом» хѡа. Ус акѡзар, гѡаныла еинышѡахѡеит, еинаалахѡеит. Урт акггы еимарымкзеит. Урт хѡмарит, аха урт рыхѡмарра, адуцѡа рыхѡмарра ауп, ачкѡын егѡа ихы адпиѡыларггы, изеилкаазом урт рыхѡмарра иаанаго.

Макъана изеилкаазом, шака изеилымкаауа акара, иахаггы еигъзар калап иара изггы, дара рызггы... Аха ачкэын данаауаз атккыс, аоныка данцоз иаха ишьамхы итцпрауан. Убриггы акы иазхэазар калап, уи, ани ахэыц еикэзыршэо ианду ианлеихэалак, иаанаго, изызхэо зеггы еилырччаны иалхэашт...

ХЭШӘЫ ЗМЫХӘАЗ

Уи лхатца убри акара дихзызауан, ак ихьыр хэа дшэон, ичымазаракэа зеггы тырччааны илтцахьан, зны-зынла инапы нақекны зыцсыц зыцэцо ампыл рнацэа ақекны ахауа шныркыло еипш, абра мацк иаасцэыласуеит анихэалак, аа, уи зыхкьаз абри ауп хэа, ичаца аганахь лылацш рханы илырбон, иаразнакгы ахэшэқэа днарышьталон. Иарггы икайтцагэышьоз, дзықэшэаз акэын, итахи-итахим урт ахэшэқэа наихэлаиршэуан, акэымзар цытрак ашьтахь ҳагеимшхара ак сыхьит хэа ааиамхахэар, сара иуасымхэази, усқан сара ианысхэоз урт ахэшэқэа ужэыитггы ус ухьзо-мызт, иахьаггы ҳкэапца аусурахь ҳдон хэа дыхталкуан. Убри азы иарггы дашьцылахьан, абра сыхьуеит хэа знык инацэа нақэикыр, уаха атахзамызт, лара дыоны лыхэшэқэа днарышьталон. Иарггы урт ахэшэқэа шыта ишизхымгозггы, рыффықэа, ахэыл этаз ахапшьеипш, игэы ишықэышшэуазггы, абни лара шака илгэапханы илтоз анигэалашэалак, уеизггы-уеизггы рацэак дызмыргэакуаз ихьааггы ахы аартцисит ауп, уи азы ахэшэ умжэырггы ауан, аха иудыруеи, уашьтан даназыпшзам ицэыртцыр ааста, уажэнатэ ижэагэазар еигъуп хэа акэын изыкайтцоз...

– Хэартас анцэа иут, – лхэон лара хэшэык ааифалкэшэа-цыцхьаза, – урт ргэаг азггы макъана цытк уназгоит!

– Шьта сабабгари, зжэытэ еимаа сгэы азыбылуа, егьа еимаа ҫыц дрылаурцшырггы ишизкамьжьуеипш сбыз-кажьуам! – ихэалон иарггы лафшэа, аха аиашаггы атцубауан, атцэа атцака имзытыз ашьақар кэашза ишатцубауа еипш...

Урт хэа дызфыз убри акара ирацаафын, рызеггы зныкала лара лхата дрызхэыцыргы, иаразнак лшыақыгэгэара халон азы, гэып-гэыпцла акэын ишылгэалалыршэоз. Ускан лхатца ихэшэқэа ларггы лнапы нарылылшыуан, «уара ухала уакэу цушьома згэы ааигэаны икыду, сарггы акы самыртэар амузаап!» лхэон. Иара кадыцьгы убритцакыагы изхон, урт сагацаа убри акара исзааигэахазаап, убри акара ишэартзаап, урт данрызхэыццлак, сара сапхыагы лара лшыақыгэгэара халартэ! Аха ларггы лгэы ргэгэатэымзи, илывагылатэымзи, иара иаразнак устцакыа игэы каижыыр ларггы уи агэырца дамахон азы, лыхэшэқэа мацара шылзымхоз анибалак, ани иара итатцаахны имаз, лара мыцхэы лгэы казцоз иажэакэа рфынаирхон...

– Уи сара дсыртэоит... – ихыз ихэазомызт, аха иззицхэоз дырдыруан афыцаагы, – ихы изымдыруазар, ианаангылатэу ицаа иаламшэозар...

– Ицаа иаламшэотгы, ицаа аду алашэааит! – лара зеггы рзы устцакыа дшэизомызт, зны-зынлаггы хыхь икэтэазгы дицэшэон, избанзар, лара илдыруан, иаххэап, енак изыхэтам азэ дааламхашэир, лара лхата цэара акы дахьнамырхэыр, ма машэырк дакэымшэар аузомызт. Убри азы лара игэатан илыман илшэиуаз, урт, хымпада, лхатцеи лареи рзы цэгэара дук карымтцацзарггы, зегэакоуп, урт рызтцаара ахэаацэыртцауаз, бзиарак рхэарангы икамызт. – Рфы апаца талааит, сара исныхэаанза, – лхэон ианаалгэалашэалак.

Амала, иара хэык ахэса иафиххэан, рыхэыкгы азэазэа ачкэынцаа изаанрыжыит. Насггы, ари дааигаанза имаз урт ихэсақэа амыцхэ итцагылазомызт, шышықэса-хышықэса ракэын, нас инкаханы ицсуан. Абриазэк уаф дылхылтцауам мақана, ауатказы ихэан инрыжыыз ажагы еипш, дышны деикэтэахеит, шыта «мытцкырышымзар» акгы аалышьтзом, гэыбгангы злалудои, уи иара иатцкыс лара иахагы игэныл-гагэышьоит, аха...

– Еимаа бзиак антцырагы рынцырамхеит! – ихэалон зны-зынла уажэтэи ипцхэыс лфы, – ак рыгсмыжыит, ры-

фатә иагмызт, рыжәтә иагмызт, ҳахынеитатцуаз, иахья иршәыз уатәы иршәымызт! «Нас атәыбзы иазыргаз са исыздыруам!»

Урт рыцсра лара уажәтәи ләаңхья зынза амцхә игәы иалирсларгы калазомызт, ианиамхаәозгы, атыхәтәан алаф ахь ииаигалар акәын, мамзар, уажәыгь урт угәи-уцси иузалымхуа ихьяаугома хәа аецныхәа илтар алшон. Убри акнытә, анхаф бзиа ирахә рзы азынра агәта ааиәыршаанза есымша пхәакәа бзиақ даламкыскәа ишнеиго еипш, даргы ргәаларшәара, аамтә бзиақ схала ианаасоуа хәа, нақ ихәыцрақәа ирхәытцәхәәаны, лара лнапқәа ахызымнеиуаз итатцәахны илыман. Насгы, иара урт зегы заа дрызхәыцуан азы, зны-зынла алаф злумхлашагы лафитәуан, лара лгәы артынчразы...

– Сашта ршыапы амкит! – ихәеит енақ, атыхәтәантәи лыхыз шихәоз амыцхә даналанахалацәа, шыта нақ исхаршт-тәуп зегы еибарганы игәахәын, – зегякоуп, са слахынтцә самеижәеит, исытцанамкит! Бара анцәа бсызкаиршәит!

– Убас ухәар саҳаит! – усқан лара дамхагәырғон, ани лыфнытцәтәи лымтәыжәәа хәыцқәагы еитцылхуан, гәаныла дихапыруан, ихатқы дцон, дикәыхшон, абри афыз ажәа хаақәа ифазыршәоз диззатәуан... Нас, лара лгәырғьара иацитцартә, итцегы лгәы зырғәгәашаз ажәақәа ипшаар акәын, урт цытк илызлырхарц азы, избанзар, иара иқәрафь, ус икоу ажәақәа есымша уафь ифашәазом, урт алада иласкьаны цьара ртыц ылырххәеит, ацсыз атцыхәа уанахыслақ иаҳагы афьшәта ишхәытцало еипш, уанырхьысуа есымшагы угәуеанызароуп...

– Урт сышрылыбгаз еипш абарт сбызрылгар! – урт хәа дызфьыз рапхьатәи ихәсақәа ракәын, арт хәа дызфьыз, – уажәтәи иағатәа! Амала, иара урт раангы, уажәгы есымша итацкәым ратцәаны дшыцшыз, зымбахь уаҳа мпылк мнеизаз амбахьчаф иеипш, деибархханы дышгылаз даанхеит, дажәит! Дажәит ухәар, иара иапхья лара лхы иасуан, избанзар, ларгы анасыц лбар лтахын, фажәа шықәса рышытахь зынзатцәык хатца дцәхьан, лхатцеи лареи шықәсыбжакгы аицын-

хаха анцәа иримтеит, дзықәтәаз амашына ижәны, бҕа-
цымкырак илафәйтқан, ианхышәт, жәантә иаахәит, иаргыы
амашына иақәырфоны ақәара илаҳаз акарпыжә еипш
дқәақәаса даатыргеит!.. Ларгыы лыхшара ықамызт, лыпшара
ықамызт, фынфажәа мшы анаатц, днызкылози, лашыцәа
лхатца ифны даадәылган, лабраахь дааргеит. Уинахыс, иа-
ра шамаха дылгәалалыршәазомызт, данылгәалашәозгыы,
«ицсы дақәзит, исхарагәышьои, исымчыз!» лхәон... Ашьтахь
кыраамтагыы ахатцацара лзыгәағьуамызт, зеггы уи лхатца
иеипш арыжәтә афстаацәа рықәнартәахьаз цьылшьон, аха
атцыхәтәан данхәыц, даеа пытрак ауп усгыы исзынхаз, сара
сақара пытрак ззынхаз азәы схы наидыскылар, издыруада
хнапқәа неибаркны хәычык хәзнеир лгәахәит... Аха ари
лхатца ичымазара атцкыс иағацәа изеицәазшәа лбон,
есымша ихьуаз зеггы зихьуаз дара рзы акәызшәа агәра рга-
хьан афыцьягыы.

– Урт рцасаз мацарагыы... – лхәон лара, уажәы-уажә
ахәшәқәа анилыржәуаз игәы қанатцаларц, – уцсы тазароуп...

Иаргыы уи илхәоз убас игәацхон, мчык харантәи иааганы
мазала иланатцон, нас уинахыс, цытраамтак ишьапқәагыы
бағьаза иргылозшәа ибон, ихгыы изхәыцуан, ицәа-ижьгыы
ласкәантраза иаақалон.

– Ихаибарбап даргыы саргыы! – уажәы-уажәы иқьышә
инықәыххуан, аха урт шырацәафцәаз анааигәалашәалак,
еицах ипцхәыс лахь ихы нарханы дынхьыдышьышуан, ма бара,
ма быхәшәқәа руак сыхәароуп хәа!.. Ларгыы иара иитахыз
иаразнак еилылкаауан азы, изурызеи, уқәыршәтцыршәны
усыртеит усызтаз, арскафык хәса ирцәынхаз уагьбзиазоуп,
хәа лыхәшәқәа днарышьталон.

«Зныкыр арсқатәи хәшәы сыжәхьазма, – ихала ихы
дацәажәон иара данаатәалак, – аха лара лгәы акы аанам-
гандаз хәа ауп. Сара игәағьны саниццахгыы, иара ихы
дзахылампшит хәа гәыбқан сылымтарц азы. Ант рацхьатәи
сыхәсақәа злыхыз акәзам ари дызлыху, ари уамазак,
рагәацшык далхуп, егьырт ратцкыс акырзагыы слыдхалар

калап!.. Леишэагы баапсуп, дангэаауа, данеихэлашэо уздырзом!.. Гэыбгансгы илүтои, кыр инықәсхэоу ауафы ихэыжэ аизгара лара илықәшэеит!..»

Аха лара уи ахаангы иаецнылымхэацыт; уара уеи-хабуп, уара ани угуп, ари угуп, мамзарггы цыара акы ианаамтаз уахымзеит хэа. Уи цыара лгэатцафы гэынчыхыак тцэахны илымазарггы, арахь ицэырылгазомыт, илырдыр-зомыт, иара шэ-хыаак имоуп, шэ-гэтыхак имоуп, сара стэгы зизацыстцари хэа. Азныказ лгэафы илтцэахуан, ицэы-рылгазомыт, адэы «икэлырцшзомыт», аха урт иареи лареи еицырзеипшыз рагацаа ракэзар изтцазкуаз, уи иаразнак иламхахэон, агэза зкылсны ицо алыхэта цыацьеипш илзын-кылазомыт!

«Еитах атцэы улартцахт, – лхэон лара, насгы уи убас лгэы еикэыжэжэо акэын ишылхэоз, ииашатцэкыан, хэгеимшхара лхатца аихатэ тцэы ршны, ацкэа тцар-тцарза, уажэы-уашытан илатцара иазхианы итэошэа, – урт сара сеибганы ишыртаху унапафы урысташам... Ацгэы ахэынап анаклак, кыраамта имфазакэа ишалахэмаруеипш, ацсы шытнахуеипш, рна-пафы урысто цыыршыозар, ргэы иажэоит, уи афыза агэахэара сара скынтэи иазымцшааит!..»

«Баамыццакыни, – иарггы ипсахы еибафо, уажэы-уажэы дыззытцкэо ааигэа дшыккамггы, дикызар ижыы ифа-ратэы иееихаршэны даацаажэон, – урт излакэымгэыгуа аганахыала срызцэыртцыртэ сыкоуп!..»

Ус анихэалак, лара мацк лгэы аакэандахон, лара ил-дыруан уи макыана ихацламхэа шыгэгэаз. Ианатаху аам-тазы ажэазы ицыба дыштамлоз. Урт рыжэла ус ауп, ирфеа-умтцан, идумыржэын, амала, ацаажэара ахыатаху ажэа уара анрумта, ахааназы иуагахоит!.. Убритцэкыагы акы атцоушэа рбоит, ихэыщны, ихэшыадны илауркэызшэа, иатэоумбазшэа ргэы иаанаго иалагоит...

«Ани рапхыатэи лакэын уаф дызмышэоз, – ипцхэыс илцэытцэахны уи егырт ихэсақэа данрызхэыцуаз мацза-мыт, – аргыарахь ухэар армарахь дцон, армарахь ухэар ар-

гъарахь дцон. Бара, зыхэтцэы нтцэаша, сажэа сфы итшэаанза атак кастцоит хэа баламган хэа шакантэ иласхэахьаз, аха иллырхазомызт. Есымша дыццакуан. Акранылфозгы, ар лышьтазшэа, ахыпхыпцхэа акраафан, асаанкэа рызэзэара дналагон. Егъараан сара аишэа сшахатэаз убас сзылухьан, ашьтахь сгэы аныпццэа, акрыфан данаалга, сфэагылоит хэа лфэаныналхоз, лнапы саамтцасны искит, баасзымпшыр, уаха ахаан акырбыцысфазом хэа! Убринахыс лказшыа баапцкэа акы дакэысхит, акыршаалфалак агылар! Егъы, сапцхьа акрыфара, уи дысзакэымхит, уи дшафэыз уахь илыман дагъцеит!..»

Уи ихэса зны-зынла ибжбаршэны данрызхэыцлоз, ари уажэтэи лцэа иалашэозшэа, лылахь мацк иааикэылтцон. Иаргы иаразнак, ахьта злалар хэа ишэаны ахыза зывтцадгэаны ишьтартцо ахэычы иеипш, ицэажэара зегъы лара лахь ииаигон, лара данизкэшэа нахыс дмарымажахан, аргъарахь дшыхынхэыз агэра лиргон... Ухатцоуп ус каумтцан, хэгеимшхара, дааихылтцэон, уи дангэаалак ахэагыла дафызан!..

– Ацъма импсыша... – уаха ихэазомызт иара, избанзар, уи идыруан иара иажэапцкэа рфэанынаирхоз, шака агэахэара лоуаз:

– Амацэ азылакэуеит! – уи убас дгэыргъатцэа илхэеит, иара ацъма ахата каа-каауа лапцхьа игыланы, сыпсы еикэырха абаапс, бара апцхэыс халал, апцхэыс еикэтэа, апцхэыс еикэгыла ахэозшэа, ларгы, уара уакара исмыхэацгы акы астахэеит лхэозшэа, амацэкэа аайдгэаланы, сыпсы уфааит, уст хэа афыналрхазшэа!..

– Сагацэа сбызрылгар... – еитэх ани иара бзиа иибоз ацэажэарахь иааиеигеит, – стып кадыц иафэпцаатцэкэоит. Рхы ныкэыртцар, цхыз ирбоит!.. Урт уа асаранцъ мачымкэа ишамоу рдыруеит, уи ауп изышьтоу, аха уанза инеиаанза ацхакэа иасыршьуеит сара...

– Умшэан, рыпцхызкэа сыркъалоит сара! – еитэх агэыгра илтон. Уи лгэыгракэа, асаркьатэ банкакэа рфэы иаркны илтэахуаз ашэырзкэа реипш, итцэахны иара изы илыман!..

Уи афыза аниҳәалак иңсы аавивигон, дбағьаза итың афы даҕаа кыршықәсагы дтәазшәа даакалон.

«Сара исыргылахыу афнқәа Ақәа абжа ыкоуп, иреиңу апрораб хәа сыхъз ҕаҕаза атзамц икыдуп, аҕаҕаа иара ахала ицәажәоит! Нас, абри ақара аҕабаа збахыу, сзеихабу аргыларатә усбарта саамухыр, унапала сушыт ауп!.. Хәызба цагәыла сыхәда пүкеит! Уи афыза згәағыз, иакәым ус згәы иташәазгы дсышьтазгалоит!..»

– Изласывалараны икои? – ипхәыс иаңхьа диасырцлгәы иштәз, дааникылан, ллакта иааигәазаны дтаңшуа ацәажәара дналагеит, – аибашьра аңхьа снапаҕы иказ аусуцәа идыргылаз афнқәа зегы Ақәа абри ақара бомба шалахазгы, акзатцәык мкаҳаит, «ршьапы» ишықәгылаз аибашьра зегы рхыргеит. Аибашьра ашьтахь, х-фнык харгылахьейт, шака цха, шака мфәа қахтахыи?.. Шака комиссиа ахрыжьхыи, игәартахыи, аха ухатцоуп сылахь ада цызтцәаша цьара кы цшаа?!.. Ус ззухәо среиуазам сара, исхәаз хәоуп, изуз ууп... Ухы атзамц икыдукьаргы, уеушьыргы, сызкыша акгы узыпшаазом... Иупшаазаргы, ула хәаны узлапыртцша ахәшә здыруейт... Ус знык ианыкастдалак, нас шықәсык сара сганахь уаф дықәлазом, кыраамта инанагоит, ирыхәоит...

Абри зегы ипхәыс лҕы акырынтә ихәахьан, ларгы ихәацыпхьаза, абыста зырбаны идырхәмаруа ала, рнапы ркьацыпхьаза, урт рнапы ахьыркьо иазымариашан иштрысуеипш, лхы артцысра далагон (иааухәо зегь иашоуп, сыхазына, азаанарго). Уи ллактала идыруан ажәа сыхазына иара изы дшамеигзоз, зны-зынла лыбжы рдуны ианламхәәалоз, ицәдуцәоу ақлападқәа реипш агарта имоуа дықәхон, аха лара лахатыраз мчыла «ишьаитцон!»

– Уара, акәыкәбаакәа реипш, еипш-еипшны Ақәа иургылахыу афнқәа ирыфноу знык-знык урныхәаргы, иушьтоу ашәипхьызқәа зегы цнакоит! – излалхәыцыз уара идыр, акыр игәы еикәнахәалозар, абри еикәнахәалоит хәа илызбейт. Иаргы уи ахшыфцак убас деигәыргейт, ипхәыс иара изы илымаз агәаанagara убри ақара иахьбзиаз,

иахьтаулаз, иахьыцкъаз, игэгы иааташеит акытафы да-
нызгабыз убас зыхькгы дахзызауазар акөхарын хәа, иаа-
зырхәашьыз, алаба кны дишьталартә!

...Уажәы ани афбатәи ицхәысгы ихшыф дынкылкә-
рааит! Уи Натела лыхьзын, еикәтәа-еикәгылак лакәын.
Актәи, Марица даньцсы, лышықәс аттра пытк шагыз,
иахәшьцәа дыхтаркит, дахьынзауцәабаз, дахьынзаугәырфаз
азхоит, уажәшьта уара азәгы гәыбган уитазом, харгы
есымша хзухылапшзом, цхәыс даага хәа. Аиашаз, иаргы
пытк ичхарц итахгәышьан, адәахы инапшуагы ицхәыс
лых иалаз ататцәкәа апсыха азаанза цхәыс дааигеит рым-
хәарц, аха иахәшьцәа дыкәыргъежьбаан дыркит, ирымуйт,
ирымухатәит... Нас, лара Нателагы ифалырцхаз, дызла-
хылхыз закәу сеидру, знык данынаифапш нахыс амхалдыз
дакызшәа, егыацъара дцаргы, лара дахьыкказ, лара лааигәара
акы дырхынхәны даанагон... Ала бзиақәа изышьтоу ашәарах
ыкәыргъежьбаан, дара зцу рышәарыцаф ишәақь харшаланы
дахьгылоу ишаарго еипш!..

«Уара макъана угәырфә ахәра фыц иафызоуп, ифызә-
зәаалатәуп, иахьакәым имиасырц!..» – уи убас агәы ататца,
ахы ататца илхәеит, азныказ иара даара даархәыцит,
ииашатцәкәан, ари апцхәыс сызтаху азә лакәзаап хәа. Урт,
уинахыс фынтә-хынтә роуп ианеикәшәа, нас ифызцәакәак
аабжьалан, иахәшьцәагы рыбз наларцан, имырхьаацәакәа
даашьтыхны дигеит. Хышықәса инарзынапшуа еиман урт,
ахшарагы чкәынак дизынлыжыит, аха лара неитамхәа убас
чмазара баапсык аалызцәыртцын, фымз рыфнытцка лыг-лфы
амырхәакәа, дыхәтцәаны даман ицеит. Аха иара, зегьакоуп,
уи данааигәалашәо, атцх агәаны алашара угәуеанзамкәа
азәы ианааирклак убла ишхыччало еипш, длашаза ибла
дхыпцхалоит...

– Сара самхра, аа хацыц атцхра иафызоуп, ус мариазам! –
иара ахьыштәхәа ицхәыс деитаналфәапшит, уи иахылхәауаз,
лгәаанagara иара изы есымшагы акыр иапсан. Зны-зынла
лара ажәала акгы анылымхәозгы ыкан, аха ускан лхы-лфы

ианлырпшыр акэын ихэоз, дакэшахатзу, дакэшахатмзу. Уи лхы-лэы аччапшь аакэтцаны, ѿ-бжык реипш еиқэатцэа-еиқэатцэаза лылахь иадтэалаз лыцымшькэа аѿада ианылышьт, иаргыы зыцсыц рышьтыз ахатеипш мацк дааикэтэон, агэрагыы игон, иагацэа устцэкыа иааигэаны макыана ицрасра шрылымшоз... Нас ларгыы лхы-лэы ала илырбаз мацара кыр днанамгар аует хэа, даеа ажэакэакгыы ацылтон, уи икэрафы, акэйд зырхаауа ацыка шакэу еипш, ажэа цха есымша анырра шыканатцоз лдыруан!..

– Уара уамхра ианалага, аены икалазеи рхэо срыдыхэ-хэалоит! – арт рѿызцэа ажэакэагыы бзиа ибон иара, избанзар, ирхаан, иркэышцэан ацэажэарагыы ахыамыхэозыкан. Ацэ цэагэа акаршоураз фырмахьтэла амтц анакэырцо еипш, зны-зынла мчылагыы итыц иашьтаз ауаа икэацалатэын! Урт рганахь икоуп абз кыашь иацэшэогыы, еихарак ацхэыс лтэы, уи иаалтаххар, знык иткыан иукэылтэаз ахэынтцэа шыкэсыла иузымрыцкэо, настгыы егыа иурыцкыаргыы, егыа иуцыркыыргыы, иаразнак убри акара иадѿалоит, ашьта анхалартэ, акамыршша ыкэсны иахьцаз атыц еипш... – Насгыы, дара уамызхырц згэы итэу сара ибзиан издырует, еикэдыреачеарц иртахугыы сгэы азѿахьейт... еикэдыреачеатэхар, сара сакара еикэзыреачео урт азэггы дрылазам... Иахьатэи аторткэа реипш, еихаргыла-еихаргыланы ауп ишырзыкэастцэ, рнацэакэа адырфалартэ!.. Азѿафкы алатцаны, ахэынапшьыга иарганы!.. Насыпс икоу, уи даргыы ибзианы ирдырует!..

Нахар иахаз азныказ иааицэымыгхейт, агэыр еипш игэатцафы цъара иалакыакейт, имбакэа мцакгыы ааицранатцейт. Уи игэейтахыан ицхэыс ишыакэыгэгэара халар хэа дышшэозгыы, ани иара иагацэоуп хэа илцэымгыз, иара иахыиагацэаз мацара адагыы, ларгыы иахылагацэаз азы, (иара Анцэа ак иумырхын, нас ларгыы даргыы ааидхалоит, рнап иану рус акоуп), заа лымѿа ианылгар лтахын... Уи иара дыканатц ауп иаха ианыманшэалоу, избанзар, нас илтаху лыцызхэо азэггы длоузом. Иара Анцэа ииныхэаша, дшигазтцэкыа, мчыбжык аатцаанза, иусурафы

хасабеилыргафыс днеигеит, уаанза иказ, ифаны ахэратып иакэу ацэабагы еипш даамиршэеит! Акытгы лимырхэеит, уака «икэтшышыша» цэгы илгэацхэит!

– Урт ирышыклажытэу бымдыруеи?! – уажэшыта иара мацк ицсы анааи, ларггы лгэы иргэгэарц далагеит, избанзар, ларггы лшыакэыгэгэара уажэы-уажэы ихалон, насггы, иара усггы пхэыс дикэзам, абри даеа пытрак днаскьалгароуп, хагоу иахааит Нахар даеазныкгы апхэысаагара икэшэеит хэа!..

– Исымдыркэа, ишпасзымдыруеи, ианаму аамта азыхэан, акы сеигзом... – лара уажэы илбазма уи игэы аргэгэара, аха акызатцэык мацк дзыцшэооз, иара афархымцеипш азныказ апырпырхэа амца ааикуан, нас иаразнак ицэыцэон... Ларггы дуаоцсыми, есымша апыргы лнапы иантцаны дызланыкэари, иарггы ицэмыцэаларами, ихы дахэаларами...

– Бара бажэызтгы... – деитанхыкэиргылеит ани ахыкэ, уинахыс нак ацэалашэырахь дтеирпшзомызт, уахь ицахыоу, ма зынзатцэык уи иазхэыцхыоу азэггы дыхнымхэыцт ихэошэа, уа илзааникылон.

– Сара сакэмызтгы... Урт уагацэа, акабла абгасса иакэпапан ианыркуеипш уркуан! Шэкейбакыарын, шэнибартцэарын, ишэиааиуазгы сеидру...

Абракагы иара игэы бжыажыо даанлыжыит. Уи ус акэын, есымша лара дзыпсаз илырдырлар лтахын. Ант ихэсакэа, ажэытэ блигациакэа реипш рызхэыцра, рыхэ ашыара дакэылххэан. Урт цыара «игэабан» иатцазар акэхарын, аха арахь рцэыргара, рызбахэ артытра дшазыразымыз илырбахэан, анышэынтра егы ибзиазарггы, уеилахар штцасым еипш, рысакалажэак ааиамхахэарггы илцэымыгхон... Уажэ рхала ианеизынха, иара есымша илырдырлар лтахын, лара лыда иара цсыхэажэла шимам, дааипыршэар, убри аамта ааира иазыпшу иагацэа деиоытцэцэа-еихытцэцэа, аплитазы еикараны ипырыкко амэцэа реипш, дышкарыжыуа!..

«Хыма лакэызтгы ус лхэазомызт...» – уажэы дааигэалашэеит иара ахпатэи ипхэыс. Уи убас дыпхэыс хаан,

убас дыпчхэыс лашан, Нахар иднагалахъаз ахәсақәа зегъы ааикхэыжъны дрыцсан!... Иара ашьыжъ ддәылтцаанза дивагъежъуан, ифарафы аума, ижәрафы аума, ак лыцәигхар хәа дшәон, дихзызон. Аиашаз, иаргы азәгы длылаиткомызт, аха апсцәаха кәдыць данааи, реиҳа иахъухъуа акәзаап игәеито... Амала, аиашаз, ачкәын дизынлыжъит, уи даара уаф дааиеигәыргьартә изхәгәышьеит...

«Уи цқъа дымхәыцкәа дцәажәазомызт... – еиҭах игәы интихәааит, – уи еиҳа ариашашъа дақәшәон...»

Иалсагы лара лтәала бзиара лыгзамызт, аха иахъа аахәлаанза цъара тызшәак аакалымтцар, цъара лак еибалмырфар, уаха тынч дзыцәазомызт... Ацыблыкь еипш, цъара «бааррак», «бгъыжәрак» афы дыбгъатлар акәын! Нахаргы уи далыршьцылан, абаа акәшара иафәу ар реипш, иагацәа есымша икәшара иафәушәа ибон, илацәа ааихъишьыргы, шыта ипхызгы иалало иалагеит... Уи агәырфа атцыз еипш дакит, лара илхра атыцан, лнапкәа рызна мазала инаган «илалыртәон!..» Иаргы дуафсыми нас, ауафсы есымша илымха иҭоухәо агәра иго далагоит, ала аншәа аетцә иеишит хәа, икәмгы ыкәушәа дазхәыцуазаап... ус акы игәанарцхозаап...

– Ма дара, ма хара! – уажәы игәы шытызхшаз еиҭах лажәа «лыцшаахкәа» рфәалырхеит, – ани узфәу, жәбаны еихагылоу аонду катцаны уаналгалак, аихабыра, аитцбыра зегъ наган азыргара мфәацаагоит! Уака урт ирбоу ауп зынза иалазырцсыша! Сара стәкәагы азәыр дыкәзар зегъ рышәтқәа рыман инеип, ателехәапшра аканалкәа еижәибатцап, уи аонду ионаларан икәу атаацәарақәа ажәа хаакәа рхәап, урт зегъы ирхәаша-ируша сара азәазәала иазыкәстахъеит!.. Нас, уи аонфыц апхъа икәларан икәу амитинг афы уара ишуказшьоу еипш, уагәра науқәыршәны, умака ааибартны, ибзиан уцәажәап! Уара уцәажәара убас ипшззароуп, убас еиҭкаазароуп, уака игылоу уагацәа азәазәала агәыхъ аныднархълак, урт ыкәганы изго «Ацхыраага ласқәа» рзымхо, егырт араионкәа ркынтәигы ирыцхъан иаарго!..

– Бара ма сеилабоит, ма... – ухаҥа еҕацимтцазеит, уа даннеи даангылеит. Избанзар, иара знык-ҕынтә ихьхьеит, уи акы лаецнысхәоит хәа уаналага, иаразнак дыцәгәыршуеит, лхы-лҕы зегьы ахәыштаара иачиаз ашьаргәацә еипш, еилыҕрааза, ашкәакәеи аҕацшыи еимаркуа иҕалоит!..

– Сара ушеиласымгарыз, иахьынзастаху схәатәкәа цқьа урықәныҕәондаз... – уи идырит урт иажәакәа хьшәашәаза лара лгәакынза ишнеиз, иагышылгәампхаз. Аха иара иҕытқьеит, иҕытқьагәышьеит, шыта иҕаитцоз, ахәымпал иаҕкьаз ахыц иара атыц ақынза инеиаанза уашьталеит хәа иузырхынхәуама?!.

– Сара уи акәзамызт исхәарц истахыз, бара ииашамкәа сеилыбкаазар хәа сшәоит... – уи уажәшьта ахышьтатцарахь дыиасит, избанзар, ани ихәытқьаз амца зынза ицәеибакаанза азы анизақәымтәа, хәгеимшхара, нас «ицәыпоит», зынза иахьакәым, игәы-ицсы иахьтам, дахьазымхәыцзо цьара амца ицәалкьоит!..

– Угәы итазаалакгы ухәеит, аус злоу, уара ухаҕа уи шиашам удьруеит... – ларгы иара мацк абзиара ааиргашәа, амала, иихәаз шиашам ааирдырны, даҕазынгы уи аҕыза ипхыз иалашәаргы агәра имгартә дааҕалцеит, – сара уара узоуп гәартак аҕацәа сытан сызтәоу... Уи уара шыта еилукаауа цьысшьоит...

– Еилысымкаакәа ишцасзеилымкаауеи, атдлагәаҕа сҕиаама?!.. – уажәшьта абзиара зегьы лара лахь ииаигар итахын, аха ацәагәаҕ дышнеиуа знык адац иаҕацаны икәатан аницәытқьалак, нас иаразнак ишизытцамтцә еипш, ицәажәарагы анкьатәи атыц ахь ишитахыз изиагомызт. – Бара, сара ацстазаарахь сбырхынхәит, сзыкәшәакәаз зегьы рышьтахь, сара истахыз апсра акәын...

Лара азныказ мацк даашанхеит, иихәаз иара иакәу иакәму изхәоз еилылкаарц лтахызшәа икылкаан дниеҕацшит, иаргы иаразнак иааицәымыҕхеит, еитах иакәымыз схәахма сара аубацьыр игәахәуа дааҕалеит. Нас ауп цқьа даназхәыц, иихәоз иаанагоз, иара ихәса убри аҕара ибзиақәаны, уажәыгь ргәы изыбылуашәа, лара уи зны-

зынла илзеилымкаауазшәа, иара игәы-ицсы иатаху зегы дрылыкәкәаны арахь дихозшәа...

– Урт зегь хмыртатып... – лара ианылтахыз ағәра иҕақышья уажә илбазма, даахеит, аҕацыхәа уа ддыцза даангылон! Уи ажәа ахынзаимаз лара лгәы иахәоз ихәа-лаанза акәын, уинахыс иағәра иҕалрыххуан. Ухы анузым-дыр, сара иусырдыруеит лхәозшәа!.. Ант ихәсақәагы рыз-бахә шамаха илырхәазомызт, ахәыс ан акыкмацәқәа мчыла ақышә итасны ишахадырштүеипш, ихалрыштүеит!.. Аха иара рыцха ианааигәалашәозгы ыкан, ускан убри акара мазала дрызхәыцуан, итцылдыраар, ма иблақәа ирхылбаар хәа дшәаны, лара лааигәа даныкамыз мацара акәын дан-рызхәыцуаз...

«Акы згым азәгы дыкам, аха шәара шәыхоыкгы ахаан тызшәак салашәымгалацызт... Урт есымша срыцшәыркәкәауан. Ахыкә ихықәгылоу ахәыч иеипш есымша шәсых-зызон... Шәыканатц уи ахыкә ааигәагы снашәмышьтит, уа ауао ихшыо шицәызуаз жәдыруазаарын!»

– Сара заа сдәықәлап аусурахь, – ихәеит лара лахь дмыцшзакәа, лара иахылхәауаз шидыруазгы, – уатцәтәи хмитинг мацк сеазыкастцароуп, документқәакгы иры-хәапштәуп...

– Макьана ухәшәқәа зегь умжәзеит, насгы саргы суцымцои, ара ус хәа акагы сымам, сызәзәатә, сыхәхәатә зегы иацы срылгеит.

Иара, нас амашына бзаасышьтүеит хәа ихәарц итахын, аха лара ус ианылызба, уи илызбаз ахырбгалара иара шы-жнаты далагар, нас имш зегы бжылхыр хәа дшәон азы, уаха ақәымтзакәа дақәшахатхеит.

Жә-еихагылак иказ аоңеыц идыргылаз апхба ажәлар еилақь еизахьан. Арахь рышәтқәа ргәытцәхәхәан иааит уака ауадақәа зауаз рнаогы, урт рыуацәа, ртынхацәа, роызцәа, ақалақь ахадара, аихабыра ркынтәигы цытҕык. Икан иара убасгы Нахар саҕацәа хәа дзышьтаз цытҕыкгы, урт уажәы-

уажэы рылапшкэа анынаикэшэоз, асварка иахылтцуаз ам-
цацыпхькэа реипш, дкылрыблаауазшэа ибон.

Амитинг аартит, даара пату ақәцан иагбьмѡапигеит
ақалақ ахада ихагыпуаѡ. Уи ихэеит хажэлар ирхыргаз
аибашьра ду ашьтахь даараза ишыцөгьаз афны аитаргылара,
аитарфьшра, аха анцэа икнытэ хажэлар анеизха, ианыгеиа,
уи афыза атагылазаашья бзиақэа дара рзы ақалақ ахадара
есымша ишапшаауа, ишрыцхраауа ухэа ажэа кэандақэа
рацэаны. Нас ажэа иитеит уи афны аргылара еихабыс иамаз
Нахар Шэлымба. Нахар урт реипш икоу амитингкэа рфь
ахаан ажэазы угьы ицьыба дталазомызт, интырфччааны
еизаз ирзеитеихэеит афны аргылара ақалақ ахадара анац-
храа, матэахэыла ианеикэдыршэа, аусуцэа иара ишипшааз,
аргылара напы анадьркы нахыс тынч дышмыцэац, дшым-
тэац, дшымгылац, ажэлар апстазаара бзиа рытаразы ил-
шозгы илымшозгы зегь шыкаитцаз.

Иалса уи дцэажэонатцы угьы лара рапхэа дгылазар
акэын, уи аены зынзак иара дахьынапшлакгы амытцмыць
еипш диеацхон, уажэы-уажэы лхы лыртцысуан, зны-зын-
лагы лыччапшь хааза иааифалырчдон (ус зыкалтцоз, уи
ицэажэара атцакгы анадоит, иагбаргэгоит хэа акэын!..),
иаргы уи изгэамтахауа дыказма, уи ипхэыс иара ицэажэа-
ра уи акара ианылгэапха, даеа цытфыкгы шеигэыргэоз
идыруан. Иалса лыуацэа ател дьрзасны иазыкатцан иааи-
гахьан, уи данцэажэоз апафос еикэнархарц, уажэы-
уажэы рнапкэа еиныркыларц! Аиашаз, уи акагмыжкэа
дцэажэеит, избанзар, уажэакара ахэатэы абаказ, Анцэа
икнытэ афны пшзакакэараза игылоуп, ақалақ аихабыра
иргэапхеит, дара ифналозгы зегьы амтцэыжэақэа ры-
мазар, ипрыртэ акэын ишгылаз, настгы Иалса ари афны
андыргылоз ахасабеилыргарафь даара лкалам «аус» алыр-
уит, даеа ѡбака ѡнеихагыла кзтцаша апареи афныматэахи
ахалыршэалеит!.. Убригы акыр иапсаами, убри мацара азы-
хэангы абас ирцшзаны узымкакари!..

– Хай, ухатцкы хцааит! – ихэеит быргк ажэлар дахь-
рылагылаз, – абас еипш икоу ауаа хамамзар, хақалақ зынза
ахэира иагон!

– Иргылеит, аха ишцеиргылеи! – даеазэггы уи иааи-циргызит, – Ацсны шөналтцны шөөанапшы-аапши, ари афыза афны цыра ижэбозар жэбап!

– Ахэыхэ еипш инықәцраан ицап угөахэуеит! – лхэеит пхэыскгы лыкөшамыкөша игылаз зеггы ирахартэ лыбжыы неитцыхны.

Урт зеггы уаанза Иалса иазыкалцдахыз ракэын, зегь акака рфылшьхан, ма акы иакэлыргэыгхьан, убри азы акэын ус еикэшөөаны «ахапа» зырхэоз!.. Насггы лара ибзианы илдыруан ас еипш иказ амитингкөө рфы ицэажэоз иихэоз акаратцэкьа шатцанакуаз уи изызырфуаз, иара даатгылацыпхьаза иеигэыргьан рыбжкэа ахьдыргози еикэымтэоз рнапеинкьабжкэеи. Урт шиашаз ақалақ ахадареи аихабыреи рлымхафэ инеиуан, уақа иаразнак «ауура» иалагон, ари даеа фнык аргылара абыржэйтцэкьа инапы иантатэуп хэа ааибырхэон. Аха уи еибырхэарц азы, цакала, абас еипш аус бзианы иутэын. Уи Иалса иаглыжыуазма, рыацэа, лара дзыкэгэыгуаз, анапеинкьара зылшоз бааи цси азэ днылмыжыит, сыпсыр шөымнеин, убра шэсызней лхэеит! Дарггы мап рзымкит, уашьтан ақалақ афы цыра даахақөшэар, уи дзакэытэ гьатамахжөөу шөымдыруеи, хлакта дтажьцэоит рхэан, ишхэыпыз зеггы уахь илеит.

«Нас сарггы сзыпсахо жэбап! – лчарафэ инеизшөө акэын зеггы дгэыргьатцэа игэыдкыло апцшөө шралхэоз, – ари ицьабаа пату ақэызтцаз зеггы еизеит иахьа, срыкэыхшоуп!..»

«Ахьытцэцара имыргылеи ақалақ агэта, ари иамыргэыргьо дарбану?!»

«Ааи, ааи, абакатцэкьа кайтцеит, уахьынтэиаапцшлакгы иара цшзакэакэараза улапш итцашэоит!..»

Нахар арии акара ауаа еизганы ианиоу, насггы дзыхцэажэаша аныкала, адырган афы ирчычуа афстаапшы аткэацбжьеипш, анапеинкьабжкэа анырацэаха, еизаны игылаз рхы кылтцэо амра ирыкэпцхозггы хьаас имкыкэа, имақа ыртлазаны ицэажэара иациттон:

– Даеазныкгы итабуп хэа шэасхэоит иахьа зускэа ааныжыны еизаз зеггы, ари сара схала сакэзам изыбзоуроу,

ари рыбзоуроуп ақалақ ахадара, Ацсны аихабыра, иара убасғы уахи-ени тәаха, цсыха рымамкәа апхзы нацхьахәо аус сыңызуа сөызцәа. Абра еизаз ажәлар зеггы ижәдыр-уазаит, хақалақ нақ-нақ итцегь алшара аиуны, абас еицш икоу аонқәа хзыргылатәуп анырхәа, сара изакәызаалак аказы схы шамеигзо, ианатахха уахгыы-еынггы аус шызуа.

– Аферым, уара уеипш икоу ацкәынцәа роуп хақалақ ашьапы икәзыргыло!

– Анцәа дхазкаиршәит!

– Ахы хәа ихагылозеи, сааикәыхшахааит!

– Ихы атцкыс еицәоума инапқәа, ахы напқәа имоуп!

«Ишәхәала, ишәхәала, итцеггы шәыбжькәа шәырду, шәа-меигзан, аус злоу, иашәхәо зеггы абна игылоу рлымхақәа рҕы инеироуп!» – азәазәала зеггы дырҕахәытхәытуан Иалса.

– Аиашаз, ари ауаф иус бзиаткәканы идырузаап! – ақалақ ахада ихатыпуаф ихы наидикылан Нахар дааире-хәеит, – ари ас хикәгәыгзомызт, уажәшьта даҕа оныкгы инапы ианахтцароуп!..

Уи иихәаз захаз Иалса дахыгылаз ацыблыкь еицш дыбгыатит, дышьтыпраартәткәкәа амтцәыжәоақәа лоуит, аха леаматәны, уи афызцәа ажәақәа уажәеипш акырынтә илахахьазшәа ләыкалтеит. Насгы, еихарак дзеигәыргъаз, ақалақ ахада иихәаз Нахар иаҕацәа рхада илымха итасит. «Убри ма ишьара дышпакәнамкәари уи алахша!» – гәаныла лхы даацәажәеит лара.

– Гәык-цсык ала пату зкәыстцо сықалақуаа, – Нахар уажә зынза дахнапааны акәын дышцәажәоз, – избанзар, уи игәеитеит ақалақ ахадареи Ацсны аихабыра рхатарнакцәеи ирбаз ишеигәыргъаз, насгы Иалса иазыкатқан еизылгыз ауаа зынза ҕааихак рымамызт, уи аоны арехәара-аитаре-хәара иаҕын. Ус, Нахар шыта иажәа ахыркәшарахь днечи-уеит аныргәахәуаз аамтәз, еыкәбалда аеы иаалыркәан имтцанарсыз азә иеипш, ибжыгы мацк атцыс-тцысра иала-геит, иштәгы ааихкәеит, нас, иарҕа напала иаразнак игәгы ааникылан, дахыгылаз днечиҕәыҕыны, изызырҕуаз ажәлар азәгы дааизыбзиамхазакәа днарылахаит.

– Азы изаажэг, абаапс, азы! – азэы ибжыы аарылкьеит Нахар ихы акатран икэмыкшакэа ишьтыхны иаанкылауа.

– Ибз ихэламшэааит, амарцэа, ибз гэашэт! – даеа пцхэыскгы уи днеихагылеит илкыз агазет ала апша индо.

– Ажэларгы иргэыгът, иаргы дгэыгът! – уи ицэажэара згэы кыднаргылахъаз азэгы ибжыы мроуцэакэа инцэытцеихэеит.

Иалса убри ашэымтаз икыае ахэынтцэракэа еибартны игэы напыла ахэара далагахъан. Лара илтэыз даеа згабкгы дырфны длышьтит ахэшэ злаилыржэша тцэыцак азы аалгарц. Аха Нахар ипштэы иаразнак ихкьеит, ишырбоз илақэагы афада ихалеит.

– Ахауа сызхом... – ихэеит иара, уаха ажэакгы изацым-такэа инапқэагы наивахан, ихгы аахыдышышьит.

– Ацхыраара лас шэацхъа, абаапс, ацхыраара лас, – ажэлар ааикэкъашеит, дасу зегъ шзахэоз ателқэа рысра иалагеит, ағаца-ғацахэа уажэраанза ицэажэоз ауафы, ас иаалыркыан дхэызтцэаз зегы ирзымбатэбарахан.

– Хаи, уара кадыць, упсра абааугеи... – уи ифызцэа руазэы изымычхакэа аеырхэа инеимеитэеит. Уи акэхеит, Иалсагы инапы адаш лнацэкыс нақэылкит, аха зыцсы злышэшэахъаз ахэачеипш итатан ауп, ашьеисыбжъ зын-заскгы ахы лнамырдырит.

– Ибз ахэшэ атцашэтца, ибз, – еитах уи ахэшэ ихэоз цылышьон, аха усқан иарадахышьтаздеикэыхышэашэахъан.

– Абри акэызма фэхэарас имаз, игэы итцхоз афны ргылан даналга, иаргы давахайт! – гэыкалатцэкэа дцэажэон акада адунеи афы акы ыкоуп хэа икамыз, ахэашгашрақэа зынзатцэыкгы зхы рылазмырхэыцыз уи ифызцэа руазэк.

– Рыпсы дартеит, рыпсы, шыта итынчхаайт! – Иалса уи дахыхагылаз, ани иара иағацэа гылоуп хэа лгэы иахъаанагоз (уажэы лыбла аш хылахъан, азэгы дылбазомызт) аганахъ дыцшуа, лыхцэы акэыжэкэыжэхэа дахо, уи данакэытцлак, акэукэуэхэа дыхэхэо лмыткэма иалатцан илхэон, – ишьа дыртэахъан, ипсы итаз ахэычы сыцэтдырхит...

Ажәлар ахыгылаз инеиҕапшы-ааиҕапшит, иаарцәымыг-хейт, ари иеипш иказ ауаф бзиа, ипцхәыс астцәкба лҕы-тымхәацәар акәын хәа аанарго. Аха лара зынза дца-пашькит, зны ахәшәкәа иҕы италтцейт, зны икәа италтцейт, нас лнапазна лцбыба иаатылган, ирууааза, ани иацхьан дыцшны дахымақаруаз аганахь иршәны аҕыналырхейт.

– Алақәа дысцәырфейт, алақәа, слаба кны сышрышь-тазгы сырмыхәейт! – уи нак-аак деимырхха дшыркызгы, зегьакоуп, иагацәа ахыгылаз хәа лгәы иахьяанагоз лхы рханы илҕытцашәаз лхәон.

– Уара, деикәышәк абри апцхәыс, лхатца зынза длырцхашьейт! – быргк изымычхакәа дахыгылаз аҕыцхәа илабашья нытцаирсит, – ари ауаф илшоз ажәлар ирыдитцейт, уажәы уи ажәлар рзы иргылаз аҕнҕыц аҕацхья хгылан амыткәмахәара иашам... Макьяна арахь нхара хәа азәгы ишыапы еихимгац, хара урт ргәырҕара хзапырхагахом, рынасыц хамәақәап...

– Аиеи, дад, аиеи, хәпсы асакаса дантцаны дышьтышәх, уи иҕны имоуп, арантәи рацәак бжам, уа хгәы далаххып, хәпсы далаххып, уа дахтцәыуап...

Еилақь игылаз ажәлар апсы даашьтырхын, «Ацхыраара лас» иааиуазгы дақәымтцакәа рышьтахька амфа ианыланы рҕынархейт. Ахәса нак-аак еимырхха инаргоз Иалса лмыткәма анаантцәалак, лышьтахька дыцшны, ани иара ипсы антазгы, тыхәапцәарада ирацәаҕны имоушәа иареи лареи ирхәыцыз иагацәа рахь лцбыба итаханы иказ ихәшәкәа, ажәла лкьошәа, илыршәуан:

– Абарт шыта шәара ишәымаз, асаба илкәшәаан ишәым-жәыкәа ахаангы хәарта анцәа ишәимтәаит!

– Хәи, аубцдыр, – асакаса иашьтагыланы инеиуаз хатцак иааизымычхакәа икәшамыкәша игылаз ираҳартә ҕааитит, – ари аҕыза апцхәыс аҕны дыззыҕназ акыргы дааит.

Итууа еилагылаз ацбар Наҳар иҕны ианаавала, агәашә иаалаххыз уи ила ариақараҕык ауаа еицрыхәхәа иаауашәа анаба, ицьяшыаны реишра иалагеит. Аха урт рсакаса ианыз уи апшәма данаба, атдыхәа ааршәшәан, агәашә инадтцит, уи дшәыцзар, шәышцатасмыжьлои ахәозшәа...

– Шьта зегь шэпыцкэа тынчха, – лхэит Иалса, Нахар иагацэахэа ауаа зызбахэ рылалтахьаз уажэы арахь агэашэ ишрыцтамлоз шылдыруазгы, урт ргэаг зхылгоз рла лхы нақэылкын, – уаргы агэашэ утал анихэоз, узизымхэыцкэа, мчыла уцыхэа кьакьаза амфаду ианыршэлан уцон... Уажэшьта саргы ара сызтахыда, амфа хайцанылозар акэхап уаргы-саргы, – лхэан, асы цны ашта дталозшэа, лшьапкэа мчыла еихго аоныка лэыналхейт Иалса, асакаса зкыз дрышьталаны.

АМЦ НЫХА ИФАЗОМ...

Уи ақытафэы урт ирыбжьалаз, ирыбжьацшыз азэгы издыруамызт. Аха атыхэтэантэи аамтазы, урт изыхдыр-кьалакгы, акы иаахыркьаны аисра тыргеит. Лара лакэзар, бзиара лыгзам, лыфны унеир – дыцкэоуп, дчеицьыкауафуп, дацсышэоуп, адэахы дуцаларгы, абри апцхэыс цьара акала дсыуандаз ухэарын... Иаргы, ауафы замана, иапсшэа, ичеицьыка, иламыс, хай абаапс, абригь-абригь азы устахуп хэа уанаайдгыла, ауафы изы ихы хитцэоит. Аха иазутахи, аоны инейт, иааифацшит, атызшэақатцара иналагоит. Рхэыцкэа ахыкгы агэыткьацсыткьа иаган, рани раби аоны ианаицыфналалак, атызшэақатцара ишалагоз рдыруан азы, ахысыбжь иацэшэаны, ашэшьтла илпраан зхы ахынахо ицо ардэынақэа реипш, иаразнак идэылтцуейт. Адэахыгы, рфызцэа хэыцкэа ирцэыпхашэоит, урт иаразнак рлақтақэа иртырбаауейт рани раби атызшэақатцара ианалага дара шдэылтцыз.

– Аисра иафума?! – ани есымша ицэытццшны ирхыччалоз ргэыла хэычы дейтанарфацшит, илапштэқьа ақэыцкэа алыхэхэо, – реикэкразы агэылацэа азэгы дымнеизеи?!

– Уи ура уус алам! – Нарсоу иара диэфампшзакэа, аха изызырфарагы зынза ишитахымыз ирдыруа фааитит, – уус лам умхатцэ алаумтан!..

– Сара узыргәашаз исхәеи, амала уан уажәйтдәкьа дыщәкәйкәны сан ләы днәиуеит, сеиқәырха, стәахы, абаапс, схатца сишьуеит хәа!

– Уаха днасышьтзом уахь! – ихәан, агәаги атцәыуареи деимаркуа инеиҫықәлан, уи днаидкбан, дышзахәоз аоны-ка иҫынеихеит Адамыр. Уи иахәшьеи иашьеи ратцкыс хышықәса деихабын, сынтәа ахәбатәи акласс ахь дцон. Иани иаби зәыз, ирхәоз ируаз зегьы шыта еилиргон, уажәы-уажә реисрақәа раан иара итәала дрыбжьагылан, еиқәикырцгьы далагон, аха иаб знык убас диқәыхәхәеит, уинахыс, дара аисра ианалагоз, иара днәины акәакьк аҫы дныкҫагылан атцәыуара далагон. Акызатцәык икаитцоз, рацхьа иашьеи иахәшьеи урт рыбжьы ахьырмахауаз нактәи ауадахьы иганы ашә аиркуан, (адгьылтцысра шыкало здыруа за рыгешыпцхьаркуеицш), нас акәын иара урт рааигәара данцәырцуаз. Лара иангьы, аказы ингьылоз лакәзамызт, лхатца иааихәоз зегьы атак калтар акәын, уимоу, иара инапы анаашьтих, ларгьы дыкшон. Лгәылацәа хәсақәа илархәа-хьан, бызилымтцуазар, ифнәта нбыжьыр бтахымзар, иихәо ацкбьмхәан, дамхакшеит хәа, баргьы бмыкшалан, бышзахәо бдәылтцны хара хәхь беихала хәа. Ускан лара лхы лыртцысуан, ибзиоуп, ишәхәаз сахәит хәа, аха аисра ианналагалак, урт иралхәаз зегьы аалхаштны, ажәеи ажәеи шеимаркуаз, ак ихәар – ларгьы атак шыкалтцоз, знык дыкшар – ларгьы дшыкшоз, хыла-гәыла иааилалон. Нарсоу рыцхәа акәакь аҫы дгылан дтцәыуон, аха итцәыуабжь захауадаз, урт усқан рыфны апырпырхәа амца акны ибылуазаргьы хьаас ирымамызт. Ҫнак, урт зынза рыбжьы аныцәгьаха, рҫапхьатдәкьа инхоз ргәыла дыфны дааит, абаапс, шәара змоурахә мызша, шәара шәгәылацәа хьаас хшәымамзаргьы, ма шәхәыцқәа рахәтыр жәбар, иштцәыуо игәыгьны ицсуеитеи, шәеилагама зынза анихәа, урт азыршы рыбжьеитәазшәа, азныказ иангылеит. Аха лара еиҫах ләаалызнымкылакәа, иацхьан илаахаз атак кәамтцәкәа дынхар, иара диааизшәа ибоит лгәахәзар акәхап, деитакшеит!

– Ижэбома?! – ихэеит иара ргэыла хатца затцэык иакэымкэа, егырт ргэылацэа зегь дара ирыхэацшуа игылазшэа, – лара лоуп есымша рапхэа иялаго! Лыбз иафэытцхэацэо усгы ишэахахьан, уажэы лнапкэа икартцоггы жэбоит!

– Уара алақбаафыр! – ишлылшоз дыхэхэеит ларггы, ргэыла шыта рейкэкра дшалагаз анылба, – уабаз ыкам, умаат ыкам, ухэыцкэа амла иакуазар убом, ахьта иакуазар убом, ари азынразы урахэггы удынтцэалеит, зынза узладэылсымцаци?! Иахэа аашар, иабасдыржэри, иабасфарцари, зэы стэарыда, зэы счарыда, абри ауп хэаас иумоу!.. Умгэа азага уздырзом!..

– Бара ала ацынтца икылкэыз! – астцэка ргэыла хатца ишиахауаз ианылхэа, зынза деилагеит иара, – бани баби бырзымаазеит, сара бызласаазои?! Бара анапы аныбтахыз хатца бцаанза акэын! Ускан урт рыжэоахыр быкэыртэан, хаздаблгэы иатаххарызеи, ак хэцэлыгымхандаз хэа браазон! Ускан бара ибыгыз акамчы акэын, сара скны бааиаанза акэын уи аныбтахыз, шыта ибыхэазом!

– Хэарта умоуа уахыкэу анцэа усирбааит! – Клара зынза дааилашэан, ататын цыблаахақэа зтарыпцо ыршэны афыналырхеит. Аха, анцэа икнытэ, ихы аргэарахь аиагаха дахьзан, икэлаауа ишнеиуаз атзамц ианааха, инадцыххаала ицеит.

– Ула абзиа абааит, Руслан, шыта агэра угома ахага аоны дыфнатцаны дышсымоу! – Темыр иңеуаз, ипыхаа ицоз раастаггы, икалоз зеггы игэыла иблала иахыибаз деигэыргэон, – нас абри ахэыцкэа лаазоит хэа улыхэацшла. Ари лтыц, ахагацэа ртыц ауп, аха сыгэнаха зыкэшэаша аибашьра, уи ахыбра ускан ипыххааса иргеит рхэеит!..

Уи афыза анлаха, зынза дпацашькит Клара. Арахь шыта агэылаггы еизныжны бжытцшыа имаамызт, дарггы уи данырба иаангылоз ракэзамызт.

– Уара уи акара ухацызтгы, аибашьрафэы уоыза данырхэ, уара убналан уоэомызт. Ускан иутаххар, ипсы еиқэурхартэ укан... Аха уахэ амца акит, акэтагы ацыт, уоыза

гөакъа ақыртқәа дрымтдажыны, уцсыжә угеит!.. Уи ус шакәыз хайбагаанза издыруазтгы, ахаан суццаран сыказамызт, стдыхәагы уахсырцшуамызт!

– Бара акахц лыпца! – абригь ихәеит, уи мацара шазымхо ибазшәа, ргәыла инаихыкны итачкәымгы апкацахәа идәыкәитцеит. Уи акәхеит, Клара ашьақәадабаа налқашәын, лыфнапык рыла лхы-лҕы кны ауадахь лғыналхеит.

– Уара ари хатцароуп хәа иупхязома ацхәыс лиааира, адыжәхәа лысра?! – ихәан, ргәыла Темыр данигәтас, дцан ашә даннадхала, ашә ааимкбан, уа илагылаз Темыр ичкәын аихабы дыфны иан лахь иҕынеихеит.

– Бишьыма, бишьыма?! – ибжы хтцаны атцәыуара далагеит ахәычы. Аха лара иаалымпыхашәаз матәак ала илқататаз лшы аалрыцкбан, лычкәын даалгәыдлыхәхәа-леит! – Акгы смыхзеит, умшәан, убжы уеитцбацәа ирахар ргәы тукьоит...

– Сара папа дыстахзам бара бахыпко азы... – еитах инеиматәаны атцәыуара далагеит, – агәылацәа хәычкәагы ирдыруеит уи бшипко!..

– Хуазә хиааир, хакәытцеит!.. – лычкәын убас дыргәгәаны дылгәыдлыхәхәалеит, азахәа злысыз атцла кәтеипш убас лнапқәа илалырцеит, длымыкәкәааны азәы дылцәигарц уажәы-уашьтан даафналаран дыказшәа, – уанза хшәычхалароуп...

– Даеазнык шәанеис, сара сдәылтны схы ахынахо сцоит! – уи дфагылан, ахатца наза иеипш ихцә хәычкәа ааирееин, асаркяҕы днеин икяҕгы ааирееит, – иаргы абастцкя иасхәоит, нас ахаангы сышәзыпшаазом...

– Уи акәын исыгыз, уи акәын исыгыз... – лхәан, лычкәын днаихьынцашалан даанылкылан, дышьтыхны акаруат аҕы дааган днықәлыртәеит, – абыржәшьтарнахыс уаб сыхәда даграгылозаргы ҕыстзом, амала, уара иухәаз ахааназ иухаршт!..

– Иаабал! – ихәеит еитах аду наза иеипш иара, – амала, бажәа беижьар?!

– Ускан иутаху сызуи! – лхәан, еитах еиматәаны атцәыуара далагар, лылабжышкәа зынза игәы тыркбар хәа дшәан,

дылгэдыдэхэдалан дылкын, нас, лылабжышкэагы иааша анаа, иара имырбазакэа лмахэар ала ианаалрыцкэа, пшьяала дааулыжыит.

– Бызхара бцэгуазар, уи бзеигуп, шыта бгэы тынчоит! – еитах иматэакэа ааиреин, икэафгы иеикэа интеитцан, ихы ааларкэны иан дналахэйтхэйтит, – уажэшыта иареи сареи ацэажэатэ хамоуп, амала, бахпырхагамхан! – ихэан, иаб дахыфназ ауада ашэ дагыамыскэа ашырхэа дыфналеит.

«Уара ушхэычыз ухаркэышцэеит!.. – атэууара дакуадашытуа еита дфагыларц далагеит, аха лычкэын иаби иареи реицэажэара цэара акала дапырхагахар хэа дшэан, адунеи афы ахэмарра ада акы ыкоуп хэа икамыз лхэычкэа адэафы икацсаз ацслымз ифуа иахылаз ахышэ акынтэи днарзыпшит, – шэаргы шэыбга цахтэеит хара ахыдакэа, хаикэразы агэылацэа фкэаса амфа икэуп...»

– Иутахи?! – ихэеит иаб, Нарсоу даныныфнала лакта хаак имырбазакэа, – уааи хэа уасхэазма?!

– Уааи хэа умхэар, сааир камлазои! – Нарсоу убас атак кайтцеит, ари ауадакэа иаргы дышрацшэымоу, иааитаххар, ашэ дамыскэа, цсуатцас, иаб дахытэоугы днеир шилшо идыруа даазхэыцыртэ. Иабгы иихэаз иаразнак иааицэымыгхан, зэы агэышцы акамчцтаца иазыргарц знапы шытызхыз, аха нас иааицххэыцны пшьяала илазыркэыз иеипш, иеааикэикит. Уи ибон Нарсоу игэгэаны дгэаан дшыказ, икышэ хэычкэа шкэацкэацоз, даеа ажэак ихэар, иааимеикыр, атэууара дшалагоз. Аха иара ичханы, иара итэала иеиикэхэаланы, иитахыз ихэатцэкарц дыфналеит.

– Иудырузааит... – абри ажэагы ихэеит, ихгы итцегы ифышьтихит, иаб илакэа пшааны итцегы дырхыцшыларц итаххеит, урт шахатцэас икаитцошэа, урт ахаан мыц рымхэошэа, атцабырг ишадгылоу рыгэра ганы дыкоушэа, – даеазнык хан уанылкыыс, сара сдэылтцны сышцо!..

– Уабацо?! – Темыр уи ажэа дазымхэыцзакэа ифы анааирт ус ифкэеит, ахышэ анаауртуа ишэаны икэпраауа атцыс еипш.

– Схы ахынахо... – арт ажэақәа иани иаби анеисуаз, нас иан дтэыуо данаатэалак илхэоз ажэақәан, иара ҕынтэ-хынтэ ианиаха, игәникылеит, ихаимырштит, нас ртцакы иара ихала дазхэыцит...

– Зхы ахынахо ицо тынха дызмам роуп! – Темыр шыта иеааирцаацаргыы цэгъа имбо дықан, аха ахэыч иааишьеи, уи илакта ахэашышьеи цкъа данрызхэыц, еицэоу ах икылызгоит игэахэын, мацк иеааикқәикит, – уара макъана ицэгъа-ибзиа уани уаби ыкоуп...

– Ишықамзаара икои! – арт ажэақәагы иара итэзамызт (изыбзиамхоу аймаақәа реипш ишицэдууз ибон!), аха уртгыы цъара иахахъан, игәникылахъан, уажэы инаган ртыц ағы иргылазшэагы ибеит!..

– Уа уиашоуп!.. – Темыр ихы иқэыжъны ауп атак шы-каитцаз, даеацъаразтгыы, даеаамтанызтгыы, настгыы урт ажэақәа зхэоз даеазэызтгыы, уажэшыта уи иқышэ кыл-ирчаахъазаарын, аха ара ус ицэажэоз, акы, ичкэын иакэ-хеит, ҕбагы, даргыы ус дцэажэартэ икартеит, – харгыы ус хзыркатцо акы ыказар акэхап...

– Баша ухы умырқбиан... – иахъа уи иааиҕашэоз ажэақәа зегъы иара ишитэымыз ибон, аха иара агэра игеит адуцэа ахэычқәа рбызшэала уанрацэажэо ишрызгэнымкыло, ушатэарымбо, ушыкэныршьо, акыба хэыч зтадыргылаз атла дуззеипш рылағы ушымааиуа!

«Уара иахъа акыр уанасыжъхэеит, – ихэеит гэаныла Темыр ичкэын диҕацшуа, – уангыы убас амыцхэ лхэоит азы ауп хзымааибуа... Утра утымтын, цыым, акэымзар тэыуа фык сахауеит!..»

«Хан уанылкэамтц, – Нарсоугыы гэаныла ацэажэара дағын усқан, – уаха ахаангыы схабар усырбазом!.. Абра-ацара хэа ак хзеиламкэа хааилгоит. Ааи, ааи, иахъа шэара адуқәа шэбызшэала суацэажэоит, издыруада уи иаха ита-лозар улымха?..»

– Шэан уафы иихэо лахэзом, – Темыр, рцэажэара аамта мыцхэы бжълар, ахара иара идлар хэа дшэозшэа, ихы шытацалан ацэажэара дналагеит (икалап ичкэын иҕацхъа

иблақәа пхашьозтгыы аенышыыбжьон ихәычқәа ран дахь-иамхапказ азы...) – арғыарахь ухәар, армарахь дцоит, армарахь ухәар, арғыарахь дцоит. Ладеи өадеи лцәеилагоит, зыжәәа тқьаз иеипш!..

– Ахатца ус кайтцазом... – иахьак уи иаиөашөоз ажәәқәа зегьы иара ишитәымыз идыруан, аха шыта саналагах дара адукәа ртәала сцәажәалап ихәан, иеаанкыларагы даламгазеит, иажәәқәагы «рағәра» рықәиршөит...

– Уара макьана апынтца цссашьа цқьа... – анихәа, еитах уа иеааникылеит, азәы ишытахьала дтибгачаазшәа, ари учкәын еихабы иоуп, устцәкьа уимацәажәан, мамзар зынза игәы уцәыпсуеит ихәазшәа, – иуасхәо удыруоу, икәоу еилымкаакәа уан улыдымгылалан!..

– Агәылацәа рөгы ипхашьарами... – Нарсоу ибон уажәшыта иаб итцегьы иаидимыргәғәлар, ахара зегьы иан ишлыдитцоз, иаргыы иихәоз рацәак хьаас ишимкуаз, – хөызцәа хәычқәа хьыччара иалагахьеит, шәани шәаби бғартцахьы аикәпарахь икылибагеит хәа!..

Убри аамтаз Темыр азәы икәөитызшәа ихы өышытихит, ауада атзамцқәа өыцбарах ибазшәа днаркыдыпшылеит, нас уа илапш аанызкылоз акгы анимба, апенцьыр асаркьа иаахаз амтцқәа реипш еитах илапш ичкәын инаилаиркәцеит:

– Уара ахшыө суртцарц аума узыөналаз! – азыказ иаргьа напгы өышытихит, аха нас, ихшыө ахьазар акәхап, икәөпсаазшәа, иаразнак инаивахаит.

– Мамоу, – ихәеит Нарсоу, – уажәшыта иара ихәычыжәәқәа рахь дыиасит (игәаан зымшәхәарақәа зтыөра итызцаз амшә еипш, шәара сажәәқәагы уажәы шәысмыхәозаргы, нас шәанбасыхәои!) хәа, – харгыы хрыцхаумшьазои?!

Ускан еипш Темыр ахаан иихәо-ииуа иөамшөо дақәымшөацыт, убаскан еипш инеиматәаны атцөуара итахны, арахь изымгәагыуа дкамлацыт. Уи идыруан, ианижәлак, апша этцасыз амцеипш, иаразнак Клара илхәоз-илуаз дшацытцкьацәоз, аөынкылара шимамыз, аха ларгыы, лхатца акы иөытцкьазаргы, иааинысычхап, ма сшәап, сыпхашьап хәа

згэы иаанагоз азэ лакэзамызт, душьюазаргьы лышьтахька деитапомызт. «Ашьацэгьакэа ирылтцыз, – ихэеит гэаныла ипсы дахапжэо дахьгылаз, – ма бара баапхьатэар, ибмахазшэа кэбтцар, ибасфбыжьыр... Ххэыцкэагьы афытцшэаха разанза ргэы хфеит, рфызцэа адэафьы икэбакэшэо ианыхэмаруа, дара хара хайкэкра иафуп...»

– Уаха хайсуа убауазар, усэажьцэа... – Темыр даины пшьаала ичкэын акаруат дахьыкэтэаз днаиватэеит, – зегь зхароу сара соуп, ани имиша анызжэлак, иснаркэтоит. Сара истаху цьюшьо, сара истаху таацэаныла ахьхьа-цъцъахэа ханеилоу ауп. Аха уи лахьынтэас анцэа ихаймтэеит...

Нарсоу кыраамтэа иаб иблакэа дырхьпшылон, уи иихэоз зегьы иахауан, насгьы уи иблакэа ракэызшэа иаха зыгэра игоз, иблакэа иааихэаз зегьы шьакэдыргэгэараны иказшэа, урт иртаххар иан даеакала лыхэапшра иалагозшэа, иаха пату лыкэыртэозшэа, илыхзызауазшэа... Иртаххар, урт ран аусуракынтэ данбауеи хэа рылапш кьдхалан ицшуазшэа, данааилак, илеигэыргьозшэа, иаартаххаргьы, лхы инаркны лшьапакынза илыдгэыбзыглан деимырдозшэа, илыгегэхэаауазшэа... Урт иргэапхар, иан дзыпкэоз инапкэа ирархэар рылшозшэа, «шьта иазшэырха шэара акьяафыркэа, ари Нарсоу иан лоуп, уи адунеи афьы зегь раткыс бзиа дибоит, хатыр лыкэиттоит, шэара шэаакэымтэакэа шэызфэу закэи?... Ахатэа изы апхэыс лыпкэара хьымзгуп, адуцэа рбызшэала иухэозар, еадакэтэароуп, ламысдароуп! Уи хфьык ахэыцкэа раазара дафуп, хфьык акрырфалтоит, ршьапы икэлыргылоит!.. Шэара, ахатэа инапкэа, шэыматэа-шэофьтэа зызэ-зэо, шэхэы-шэыпхь кэзтэо, уи иахьеи-уахеи лыцхраара атыпан, ани зыками, ари зыками, ани заабымхэеи, ари заабымхэеи хэа адыжэ-дыжэхэа шэлысуеит!.. Зегь рапхьаза иргыланы, шэара шэоуп урт зегьы кэзтэаша, шэара ирханы иаажэго ауп урт зегьы зытнылхша! Аха шэара атэца жэбар ашьапы икэмыркьысзакэа икэышэцауеит, уинахыс адунеи афьы шэара шэзы егыкэзам, убриак ауп шэара хыс-гэыс ишэымоу! Абар уи шэахькылнагаз, хфьык ахэыцкэа ран лып-

кара шәәфуп... Ацсра, аитацсра... убригь еитах шәара адуцәа шәбызшәала иухәозар...»

Абас, Нарсоу иаб иблақәа иаартаххар инапқәа рзы ир-хәашаз, «ишрацәхашаз», ишахьдырхәышаз аархибаалеит икылкаан данрыхәацш. Даргьы убри зегьы уажәраанза рхатақәа идырны иахьыкарымтцацыз иацәыпцхашьазшәа алада ацшра иафын (ахьымзг хгеит, ианаамтаз ххы хзамыхәеит).

– Уара иухәо хәазар, бзиамзи... – уи еитах адуқәа рцәажәара ахәаахь дьианагеит. Азныказ, иара ихатагьы иаацъеишьеит, азгьы иаго ахәыч иеипш, ицәажәара, зны адуқәа рахь дышкыднажълос, зны ахәыцқәа рахь. – Харгьы уинахыс хгәылацәа хәыцқәагьы ххыччара иакәытцын... Хажқәа шытыхны хрыхәапшларын...

– Иакәытцуеит, иакәытцуеит... – Темыр убас убарт ажәақәа дрықәыгәгәан ихәеит, зны-зынла аиахәафы ажь анихәоз, ани ишьап иатцытцәраауаз, имкәыцуаз ажьымжәақәа дышрықәыгәгәоз еипш, иширкьацуаз еипш, – хара ахәатәы рахамтар, ирхәои... Утахызар сқәып!..

– Уқәы! – ихәеит Нарсоу убри ажәа затцәык акәызшәа уахантәарак дыззыцшыз, убри анаацәыртц, зчалт ардәына атцалаз ахәыч иаразнак ашашәа дшахо еипш!

– Шәыхоык шәымсааит уахарнахыс ажәра сшақәытцуа, сыдунеихаан сфәхы ишназымго... Стаацәеи арыжәтәи шейтнысымпсахло...

Нарсоу ихы дфахан иаб деитааифацшит, ииашатцкьан, ицыртны ицахьаз имчгьы акәара-акәарахәа илалара иафызшәа ибеит, ипштәгьы ааит. Иаразнак игәы интихәааит: «Уи илақәа роуп зегь рацхьа ипцхашьаны инапқәагьы игәгьы абри афыза аус дзыркатцаз! Зынза шәеилагама, сара ауаа рфы схы сызцәырымго сқашәтцарц шәтахума хәа ирәагылеит! Санду илхәалон еипш, шәқәақәра сцааит!..»

– Уажәшьта тынч хәацәоит! – абригь ааихәан, аеш акакан иеынхишьит. Уи убас иеаларцсны икит, ишьтахьала азә диханы, димыркәкәааны дигар хәа дшәошәа, иара иеиимтарц, амшын иантоу, ишьтахь иааиуа ахәыцқәа ихьимыгзарц, иааигәара изымааирц, ишьапқәа кьаны азы шырфәаиртцәо еипш, ишьапқәагьы ркьара далагеит.

«Хара ари хазыпшижьтеи итџуаз жэдыруоу, ижэдыруоу, ижэдыруоу?!» – ахахэ ззаахалаз азмыж ацэыкэбарқәа шаршәуеипш, игэы ицэтыпан ицон урт ажәақәа. Аха иара мчыла итџахуан, азэгы иирхазомызт, азэгы илацш рыхьирсзомызт, зны-зынла иандуи иабдуи ахьынхо рқы-таҕы акалат итџкәрааны ахшьырахь ицоз рыкәчарақәа дрыхьзаны икны, ицъыба итартәаны ран ақәарт ишазааигоз еипш, арт ажәақәагы иан илзигар итаҳын. «Иббома, сара ибасымхәахьази, мышкызны абас дымқәыр калазом хәа, бара ихаптәазомызт, иббома?! Уи ус дқәызар, абринахыс ахаангы амцныха ифазом...»

– Шьта уца! – изхара мазала дыштәыуаз, илабжышқәа шишьтыз анидыр, пшьаала тәка днаиргылеит Төмыр ицкәын, – уахьнеиуагы иухәаша удырып!..

– Ишқасымдыруеи! – уи ашә ажы ахьырхәа дшәошәа пшьаала иныдитқан, иан дахьықәиаз ауадахь иҕынеиҳеит... Уи дшыцәамыз идыруан, аха ивтираан иказ ашә пшьаала дынкылцшит. Лара лызхара дыштәыуахьаз мфашьо, лхы ахыза ихәыттамтәкәа, атзамц датцацшуа дықәиан. Уи дантәыуоз, лхыза зегы, азиас трысны азмыж ианалало, азмыж мачк ишытцысуеипш итцысуан, иара уи алагы идыруан, уи лхәычқәа идмырбакәа мазала дыштәыуоз. Аха уажәы лызхара дтәыуан деиқәтәахьан, лацәажәарагы иаҳа имариан, зраца еикәышьшьаны анаара иаҕапцоу акакан агәылыршәара шымариоу еипш!..

– Быцәоума?! – иҳәеит уи зынза дааигәаны дналхылан, – ак басхәар сҕаҳын...

Уи иаб иуада ақынтәи дандәықәлозгы лара ишьапышь-тыбжь лаҳахьан, илдыруан лара лахь дшықәналоз, «ацәажәатәгы» шимаз!.. Уи урт реисрақәа рышьтахь нақ-аақ бжақазасоҕыс ирымаз иара иакәын, акырцәарагы иажәа ахьыназоз ықан!..

– Сиацәажәеит, – иҳәеит уи днәиҳәткәыкәлан лацхьа днатәан, – насгы ажәа ситәит ахааназ уаҳа иҕахы арыжәтә шнеимго ала.

– Уара сыхазына! – лхәан, дшеилахәаз дааихан, лцәар-та днықәлыртәеит, – уаратқәагы иузаахҕахьоузеи!

Егьырт иаха ихэычқәоуп, рацәак рзеилкаауам, аха уара зегьы ейкәуршәоит! Ушхэычыз укәышцәахеит! Ухэычра уграцәахеит!

– Уи акәым аус злоу! – еитах дара адущәа рцәажәарахь дныиасит, – аус злоу, иара арыжәтә кайжьюеит, дкәит хара хала!

– Излеигәагы! – уи убас илхәеит, азныказ Нарсоугы иаацьеишьеит, ус анакәха, ларгы уи ажәа дазыпшын, ахалыпсы иахлырзаазомызт, нак лгәатцахь цъара итцәахны илыман...

– Уаха цсыхәа шамамыз ибеит... – уахак зынза дара ртәахы дыианагеит, иара «изыбзиахоз» ихэычызжәакәа инапы кьаны дырпыртцит, иагы кастцаргы шәара урт ргәакынза шәызнеизом, шәнеиргы рацәак шәыгәра ргазом, шәхэычныршьалоит игәахэызшәа...

– Дафәоукма?! – лхәеит лара, нас дааихан, ани лара бзиа иахылыбоз, апсыз агыштцеипш иказ ихәда аткәашаара аагәыдылкылт, – шәара ахацәа иаха шәыбз ейбакузаап!..

– Уи иаргы игәнигоит, – Нарсоу итахын уажәшьта иан итцегы лгәы ааирцсасир, уи иаб икайтцоз шиашам дара афыцъагы, (лычкәыни лареи ишырдыруагы), иара лара агәра лиргар лтахын уи дшахьхәхьаз, аха дамапхашьаны ишизымхәаз. Урт ахацәа, есымша убри афыза харакырак ағы икәгылоуп, рхы ааладыркәыр, дара зыкәгылоу абахә зегы бганы арахь афаанахошәа, убри азы есымша рхы харакны иркызар акәушәа!..

– Ихшыф атып ағы инеит угәахәуазар... – уаха ацлым-тцазеит лара, уи зны-зынла убри афыза атып ағы даангылон, нас Нарсоу лара лзыхәан иара иацитцалар акәын, иара избалар акәын лара илхәараны иказ. Уи зны-зынла зызбара цгәыз ахасабтә еипш данадхалацәозгы ыкан...

– Сара сақәиргәыгт, – ацәарта дфыкәтәан дналцәапшит иара, уи иаанагоз, сара сзыкәиргәыгыз мап анацәик, нас аусқәа еакала икалоит хәа акәын. Ларгы уи иказшьақәа лдыруан азы, уаха иамалымкыкәа еита лара лахь днаихан, ихәда ткәашаара, ани лара лыпсы ахьалаз аатылыгәзаан, днаиахэытхэытит:

– Шәара ахацәа еибышәхәаз азәгы дахыцом, уцаны уцә!..

Нарсоугы убри дазыпшызшәа, ихы наркәны иан лзамфа днагэзын, ишьацәкыарақәа дрыкәгыланы, иашьеи иахәшьеи ахыцәаз ауадахь ифьнеихеит. Ашә аартны даныныфнала, урт убас ираҳатза ицәан, адунеи афы зехынцъара тынчроушәа, цъара еимакык ыкамшәа, зны-зынла атынчра ааилазгоз, урт пыввыхәа инархалоз акәыбрқәа ракәушәа, аха дара уи аены убри акара ацслымз афы ихәмархьан, иаапсахьан, акәыбрқәа иаакартцоз зегы «ранарыжьюан», акызатфык, мчыла рхызақәа рыкәхны идмырфыхааит, уаха акыртахымызт!..

– Убри акара шәгәы ртынчны шәыцәоуп, шәышьтыхны шәыргозаргы акгы жәбом! – ихәан гәаныла, азмыжь дантало иматәакәа ыршәны акаәара ишықәижьюеипш, иаразнак икыаф ааишәхиртцәраан, ихыза цха дынхәытцалеит.

АГӘАШӘ АБЖЫ ГЕИТ...

Аибашьра еилгеит, итаҳаз таҳагәышьеит, еикәхаз зегы рыфныкақәа рахь еихышәшәа-еипышәшәа иааит. Аха Дамеи иаб дыхнымхәит. Абар уажәшьта жәамш цит зегы акәатахәа иаауеижьтеи, иара итаҳаз рахьгы дыкам, еикәхаз рахьгы дыкам. Уи, абра угылаз, иахәтоуп хәа иархәазар, ахыц еипш дгылазаауеит, дусеитагазом. Ма избәхәк азәы иааифытымшәеит, амфа дыкәуп хәангы рхәом, дхәупгы рхәом, дшәупгы рхәом. Арахь иаашаз ааит, уака ахәаафы иаанхаз ахәаа рыхьчоит, мчыбжык афнутқала уртгы аауеит, дара рхатыцан зыцсы ааитакха иахьзәз даеашьюуки цахуеит. Мамзар, ахәаа ааныжьны унарпыртпыр, афытцарбел знык ауафы ианилалак, иумшьыкәа илхра шыцәгәыу еипш, хәпсадгыл ралцара цәгәахоит...

«Сан зынзагы избәхә лфәалыршәзом, – дахьтәаз дхәыцуан Дамеи, – ипсы таны дыказар дмаар иузом лхәеит. Аха ипсы тоу итәтәкыаму макыана ларгы инагзаны агәра

лызгом. Дыпсыр, ихахауан, егыс, ипсы штоу дрымжуазар, уи урт ақыртцэа гьааурқэа рнапағы ингыло иакэзам...»

...Аха уаха избэхэк зынза имаафзеитеи! Уи ауха, иара атыхэтэантэи ажэыларахь данцоз, азгы дырит рхэеит, уимоу, ифызакгы азырфаш хышхытцэа акыр дықэнашьит, аха дихьзаны дамихит рхэеит. Ацьяцханы рацэаны да-
тцан рхэеит. Абарт зегы акакала хагацэа рхакэмачыра итасыршэуеит ихэозаарын!.. Зны-зынла иареи сареи какан кэыбара ханцалоз, арыпхь ацынтца ахьзымнеиуаз, уа иназго акызатцэык абарт роуп хэа, алапкыакэа дрытцалан игалон. Уртгы азазар акэын, амжэа иалихуан, иаха ихьантоу, арамахэ ацэа итанарзызоит ихэон!..»

– Ахэарақэа ашта итымтцааит, нан, – Хьфаф лыбжы аматурта акынтэи иаафуан, – уи урт ашта иштымтцуаз, агэашэ шыду, насгы ачапырхэа сахаршэызгы лдыруан, аха лмата ибжы гар, ааигэа дыказу, хара дыказу еилылкаауан.

– Урт ара аштағы ихэуеит, – ихэеит Дамеигы, макыана иаргы ара дшыказ агэра лырго.

«Саб ус аламала иешримтоз здыруеит, – иангы иан-
дугы рылымкаа иаб хазы изхэыцра далагон Дамеи, – уи ицьяцханы нымтэазар, ма игэгэазаны дрымхэызар, инапкэеи ишыапкэеи ихэозар, урт аман дирхэон! Иамузозар, инапкэа акы ихэозар, егы икэыпсаазаргы, ма рткэацгак итацпжэазаргы (анцэа икэырхуп, ихэеит гэаныла, ибзгы дацхаит), зегыакоуп, акы ихэыцуан уи, икаитцалакгы, ипсахэага таны, иааигэа азэгы днаишьтзомызт. Уи ибжы мацара агьэф-агьэфхэа ианрахалак, рыпсы ицо мызкгы изымаар калап!..»

– Акэчарақэа фнацал, нан, акэаршфы дэықэларц икоуп, амш иахыак ихэарчаруеит, – ианду абартцакынтэи изфылтит Дамеи. Уи абартцакынзагы аaira лцэыцэгьан, аха лаба леанцаны (анышь дақэтэоушэа), абартца дныкэгылан агэашэ ахь дыпшуан. Агэашэ абжы шаагалак, ани лара лхэашыала, икылазны иказ лымч хэычы еиталзыхынхэуан (издыруада, издыруада...), уи абартцакынза днаагон, уаха илызхазомызт, нас дхынхэыр акэын. – Тарас дхынхэаанза

ирызхандаз кәчар кадыцьгы. Есуаха акакала амца ие-хәартәины изызларын. Уи акәытҗа кацшьза изны ианим-таудалак, ѿба-хца маха ибыста зегы айргон... Шьта ахәаса җагы калейт, иара дейбганы дзыхынхәгышьбар...

Адстхәа еикәаттәакәа зынза ажәѿан алактагы удырба-зомызт. Урт, ар еикәшәа реипш, рацхәа нак-аак ажәѿан иакәшон, нас хәычы-хәычла реезго, реезго мацара ажәѿан анхыркәалак, кәак хәа аҗаадырхон, акәчаракәа ра-кәым, дара акәарткәагы рыкәчар шейбархьусууа рхаштны, иаразнак аѿнатцака иньтцапка ицон.

«Урт сышрыхьзарыз, – ихәейт Дамеи гәаныла, рацхәа ажәѿан ахь дыцшны, нас акәчаракәа илапш анаархига, – хаззыцшу дейбганы дхынхәындаз. Хәгацәа зегы иара ицсы иатцейтар аума?! Нак рҗахьымаахәра ицааит, рымѿа аадыртызар, дыркәаттрауеи!»

Ажәѿан иаха-иаха итшәауан. Ганкахы зынза еикәа-тәан ашьаршәеипш. Дамеи иааигәалашәейт, аибашьра иалагаанза, ацәкәа иандрырха, ибгалаз рыцәтцыс хәычы, иаб ацсы штаз ахәда анцика, ацәа анахих, шака шәыта иарганы иказ. Уи катамзи, иаразнак ажы ипытха-цытхәа ашәытакәа анылейт. «Урт ацәкәа ртәыѿашьтакәа зхысыз еикәхазом, ацма ахацыц зхысыз ашәыр шейкәымхо еипш!» – ихәейт ускан Тарас.

Дамеи иан иахьак апшҗырпра даҗын. «Уи лгәаг ахыл-гоит!» лхәейт ианду. Убригы дызҗызаалакгы, есымша лызлымхак адәахы икыдын. Агәашә абжы гама, кам-чышьтыбжык лахама, мамзаргы азәы дхысма, ма атрышә азәы дасма, ак лаѿшәар калазомызт!.. Иара Дамеигы ус акәын, атәы дахатәоушә игәы тынчзамызт. Уимоу, иандугы агәашә ахь лхы хан, рацхәа хәѿны агәыргьаҗәаша ѿназгало хәа хьымацәазк таршәны итәахны илыман. «Рацхәа Тарас ашта дталеит хәа зҗы иньтшәаз инапы иасыркит ауп!»

– Иазылтахи абри акара апш җырпны? – Дамеи ихы дазтцауан. Иаргы знык-ѿынтә дналыдсылейт, аха ихы изыѿонамкит аѿны. Мчыла ихан акы ддәылнагон. Уи амч

акөһап иандугы ддөылызго, уи иахья цшынтөуп лабақәа лытцаргәаны абартқакынза дааиуеижьтеи. Иангы уажөы-уажөы лөыртөы ааныжьны абартца днытцаххуеит, аха Дамеи ида ашта уаф данықәлымбаалак, акөйтқәа апш ры-таразы ддөылтцызшәа, «дөышьеи, дөышьеи, иахьяк шөыца ак ташөыршө, уатцөы нас шөаха соузом!» – лхәахуеит.

Ақәаршөы иазымычқакәа идөықәлеит. Уи афнхыбқәа иахьрықәсуаз, абжы, аөы уахьад рханы ианцо ршьапышь-тыбжь иафызан.

– Акөчарақәа амыпқаит, нан, акөчарақәа, – Дамеи афны афнытқантөи иахауан ианду лыбжы. Уи иахья акы-рынтө абартқакынза дааихьан, уанза даазгоз лымч хөыц уаха «лза-хыхуамызт», избанзар, ахөылбыгөхагы даөазнык агөашө ахь дыпшыр акөын. Иан апшөырпра зынза лөад-лырхалеит, иаргы уи длыцхраауанатцы ибеит знык-фөынтө лылабжышқәагы лыгөшөаны рыгөшөынархоз, аха лыблақәа алөа рталазшөа иааркөычны, аөыцөаара иаөыз ахөыштаара иршөны апшхөынтцөқәа нақөлыпсон. «Уарак ма ухарцөарым, алөа мөөиуашөа ибар, харантөи иаауа азөы игөы тқьаргы кәлоит...»

– Бөы изхәаз хыла итөыхтгы, – ианду убриакгы лафөымшөеит. Иангы даапцашьан, даахөацыхөапшьхан, лкалт ианыз апшлапкьақәа асаара инанылтцан, ашырхөа адөахы дьндөылтцит. «Сара шөикөагө, иакөымк акы сыла иамырбакәа сигондаз апсцөаөажө!» – лхөеит Хьфаф лтаца лкынза имназакәа, ус лаөстаацөа идлырхарц (уртгы ргөыр-гьалатөыми!).

Убри ашөымтазы убас идыдит, убас имацөысит, – иах-хылапшхөу хрыцхашья! – лхөеит ианду ахөыштаараөы лаба хынчыгөыгө ала апыргы еипцхышышьаауа, – сыц-көынзатцө дзыхөлашөаз сыздыруам, ишөу сыздыруам, ихөу сыздыруам, чагьак агьама имбазакәа адөы дықөжызаргы сеидру...

Дамеи иан лыкөчарақәа хьусууа лкалт ианыршөлан иаафналгалан, акакала акалат инытцалкит. Нас рангы аафналеит, адөахы икөу зегы хьаас исымоума, са ськөча-рақәа абажөгеи, арахь исышөт хөа икаркаруа!

– Уара иуаазаз акгы умырзгәышьеит, – лхәеит Хьфаф акалат ахь дыпшуа, – ақәаршфы андәықәла иуман аоныка уеихеит... Сара стәы, қәаршфы дыды-мацәыси дырғәала-гәышьеит. Уи реиха ианшәартоу, иара зынза иахагы итра дтыцуеит...

* * *

...Адәахы ақәаура ианакәытц, еимачыоны иказ ажә-
фангы ааихыккееит. Ус иаалырқаны агәашә абжы аагеит. Дамеи ианду дахьтәазынтәи «дааит, – лхәеит, – Тарас иоуп ас агәашә, ахысыбжь бзиеипш абжы зырго, ус уаха ҕазы изыдтазом». Дамеи иан зәырпра дағыз лыпшлапқа лымпытқан тақа инкаҳаит. Иаргы ахыц иағкыз ахәеипш дьндәылкееит.

– Иара иоуп, иара! – Дамеи дыоны иаб днеипыххы-
леит. Уи имахәҕағәғәақәа рыла дыштәаны ажәфан ахь диршәуан, нас дышлеиуаз дааникылон. Харантәи уахыпш-
уаз амахә иахынхалоу аҳардан жымжәа бзиа еипш акәын дшубоз Дамеи!..

– Рымшра ааугааит, нан, рымшра, – Дамеи ианду абартақынза даазгоз лымч (санықәхазалак азы) хәа итцегы «тацәахны» илымазар акәхарын, адәахыгы ддәылна-
геит, – схымацәаз аажәг, нан, схымацәаз, Дамеи иоуп гәырғәғәәша зтатәу!..

Уи акәхеит, Дамеи иан иаразнак аоныка дныфналеит, уажәраанза иҕлырпуаз лыпш илцәалапсаз лылабжышқәа лтцәахуазу ахымацәаз гәырғәғәәша дашьтазу узым-
дыруа...

АШӘЫРШАҚӘА

Уи хымш тцун димбеижьтеи, шыта акыргы игәы ды-
тцалан дықан, аха уахь дара рышка анеишыа дақәшәомызт, ларгы уаха ашта даатымтцит. Сынтәа пшышықәсоуп лара еспхынра абрахь ланшыцәа рахь даауеижьтеи. Настгы,

лара нанхәамза акәын иалхны илымаз, усқан ажь, алаха, аңықәреи, ашәыр зегь калон, ларгьы урт лыпсы рызгаган. Уа ақалақь ағғыи уи аклыгдырхома, лаб акыр зку азә иоуп. Аха лара, атла иаағьихны, ма аутра иаатыганы илфоз акәзаарын иаха пату зқәылтқоз! Ахаара зегьы убра акәзаап иахьыкоу, абни ианғуухуа, ианылбаауго, нас хахә кьацск пшааны, атлабығькәа ықәтцаны, укалт илоу ушәыр цыра-цыра, хаа-хаа инылхны иануфауа!

Абзиақәа лдырузаап! – ихәеит гәаныла Адгәыр уи тыпх ианизеиталхәоз, уажәы ғыц иааигәалаиршәан, – да-еазызар, сара ақалақь ақынтәи сааит, атла сзыхәном, ацгәы сгәыдпалазшәа сацәкәыкәуеит лхәаргьы калоит!

Аха лара, ус дыказамызт, шьюукы-шьюук ақалақь зғабцәа реипш, сара псшьароуп сзааз хәа шьыбжьонынза дкаиа дыцәазомызт, ланшьа ипцхәыс дшыцагылалак, инальшьтарх-хны ларгьы дгылон, иаразнак лхәымсаг аашьтыхны ахамтца абгьыжә апссара далагон.

«Бара соуцшәыл хәыч, макьана бызхара быцәазарауааз, сбыкәыхшахааит, уи, ажәкәа ааилсыргар сара сахьымзоз», – хәа Нуца дшыгытцәыгытцәыгуазгьы, лара илымукәа апссара далагон. Дамеигьы автобус аагылартақынза иан лытитәкәа лыцнаскьеигарц данигоз ибеит урт ахәымсаг шеимаркуаз ашьыжә шаанза! Убасқан, гәанылагьы дааччеит, ааигәа иаби иареи абна илалан ишнеиуаз ихәаз анааигәалашәа: ахьа наакәа ирытцагылан хьатцлак тәрышкәаза, икаткато, – абри даеа шышықәса иаазазар, ақьырста бзиаза алтцуеит ихәеит!

«Ари қалақьуп дзаазаз, аха қытқак ағы днанагаргьы лхәы талыжьран дықам!» – Нуцагьы уи дылхыгәхәон агәылахасақәа анааилатәоз. Ииашатцәкьаны, улхыгәхәартгьы дықан лара, саапсеит, скарахеит лхәомызт, атаацәа зғыз зегьы, аоната иатахыз зегьы ларгьы дырғын, тәахак лымамызт. Ланшьа илеишәакәа цәгьан, уи ашкол ағы директорс дықан, аха аоны данааилакьы, убра изхара изымхәазшәа, Нуца зны-зынла иара иахьимахауаз ишылхәоз еипш, изхара «дзымшызшәа» арагьы иацитцон. Ала злапхьарцо алабатцәкьа абартағы

ииашамкәа икыдгылазар, убригь акы ахиқәауан!... «Ара хашьахауа иааганы иабашьыргылеи, кәакьк аҕы уаха тыпк шәзымпшаазеи?!» – хәа, аха дара иқәҕыртзомызт, зны-зынла ичкәын Даур даакәыпсычхауан, аха ухатцоуп ак иахә, ани ашкол дузза амаа зку итаацәа ажәа имаркит хәа азәы иа-харгыы цсрами!...

Уи сынтәа арахь аанҕасра дааижьтәи цқьа дзылмацәа-жәац Адгәыр, зны аҕы уаара итахны даннеи ацсшәа ааибырхәеит ауп, уаха акгы аибыхәаха иахьымзеит. Иара адиректоргыы зны-зынла ашколи аҕни ицәеилаҕашьоит, убас лақәак ааирцшуеит, убас ицьымшькәа аҕада ихеицалоит, уцатәхәқәа зеггы кажьны аҕны аатцра ушавоу уакәи-кызшәа!

– Шака мшы хәа бааи? – ихәеит Адгәыр ибжьы адиректор икынза имназартә, аха лара илахартә, итымгазакәа.

– Ауниверситет ахь хдәықәлаанза! – ҕаалтит ларгыы лыбжьы нытцакны, аха уи илхәаз гәыргьара хәычыкгыы атцан, избанзар, иара лара ара данааилак рацхьа илитоз аз-цаара атакс ашкол атыцан, уажәы ауниверситет лхәеит!

– Ибыдысныхәалоит, даара сеигәыргьеит, иарбан факультету бызталаз? – уажәы убриак ааиликаар, нас иеа-хьы, ахкаарахь ддәықәлар акәын, избанзар, адиректор ицьымшькәа, иаха-иаха аҕада ихалон!... Уи иаанагоз, ацсшәа еибышәхәазар, уззааз уашьтал хәа акәын...

– Атоурыхтә, – лхәеит лара, уаха жәакгыы ацлымтцеит, нас даахәын ашәишәи хәычкәа акрыҕатцара дналагеит.

Уи аҕны иаргыы аҕы иманы дцеит, иаб ашьха дахьыказ ишылеи ицьыкеи нтәаны икан, изигар акәын, мчыбжьыкгыы дзымаазеит. Амала, данаауаз, ашашәа рытцданы ашәырша хәычкәалзааигеит. Урт зеггы иара инапала ихихит, еилеитцеит, убас ирцшзаны ипашә-пашәза икаитцеит, уареигәыргьарын. Аха излалитоз, ианлиташаз аамта азыпшаатәын, иаартны, абри бара бзы иаазгеит хәа аҕы иманы даннеиуаз ицәы-ригар, ацшәмацәа ргәы иаанагоз издыруамызт... Нуца акгыы лхәашамызт, уи «уан лахәшьа дукәыхшоуп, абри ака-ра шьха ихыганы иахьылзааугаз азы даара итабуп!» хәа

сагыгыдылкылашт, аха ланшьа! Уи ицьымшькэа алейфеира иалагар, хымпада дыцэхауеит, ус, шэшь зеаларцсны иалатэоу ардэынакэа реипш реааныркылар, исанаижьюеит, дхэычуп, аха дхэычымыждоуп, ихэашт! Даургыи игэы иаанаго сеидру, ари сахэшьа лоуп, хара ара амла дахаркуазма, ашэ ашьхантэи датцалан дмаар, ихэаргыи калоит. Уи апату шамоу, ашьха ишыху, реиха пату зкэыртцо рхэы хэа ишылбаарго атэы уи иахэара салагар, иара изеилымкаар, хара хагоит... Уи атцкыс иаасычхап, ханеикэшэалак ахэартца соур лара ллымха итысшып, ларгыи иахылхэаауа збап. Лара ашэырша захэзу зынза илзымдыруазар, чархэу цылышьэозар?! Ус схэеит хэа, ани афстаа хэычы, ашэырша лымфацкэа дыкоума, уимоу, тцыпх ара даныказ исзеиталхэон атубар шака илгэарцханы, амца иехэартцэиуа илзуаз, уи иалтуаз ашша адырган атцаргылан ишеикэлырхаз, ахэыштэара ишылалымтэаз, нас аишэа ианахатэа, уи лэатца хэыцкэа ыларкэымпылны ианшьылыны ианылфоз атэы анылхэоз уэы азы ахэхэхэа иаалгарын.

Уи аены аеы ырыхынхэны ианнеигоз атаацэа зегы ыкан, уахыца уаалеит, абас ирласны ушьхытцма рхэан, лафкэакгыи илырхит. Иаргыи абри саб ишэзааитиит хэа, икапшьза иказ, иабгыи иаргыи змырцхашьашаз, шэеилатца дук Нуца иналиркит. «Унан, ухатцкы сцааит, ацабаа ухы ишцалауцеи лхэан, дикэшеит, диззатэит, афныка уааи, шэааидтэалап, шэааицэажэакэап», – лхэеит, аха ани адиректор убригыи акэфеимтзеит, ашкол аштца итагылазшэа, атэтцэабжыи агара дазыпшушэа, наф цэара ибла кыдын, ицьымшькэаагыи, урт ахэлыпцтыскэа реипш тэамфохэ рымамкэа ирыкэшон.

– Аеы уаргэамтцма?! – ихэеит иара, зынза ак имхэар амуашэа ибазар акэхап.

– Мамоу, сышцаргэамтци, уахь амфакэаагыи бзиан иамдыруази, акэатахэа сганы саанагеит!

– Нахар дышцакоу, ашьха бзианы илсхэоу?!

– Дытцуркьбар дузкуам! – ихэеит Адгэыр, урт ажэакэа адиректор иара иатцкыс итцегыи еихэбу азэы икынтэи иахар, дрыцыччон, аха иара икынтэи ианиаха, аштца агэца

ахэычкэа ртэыргыла шыацэкэыпцла иагэтасны ихзырбго еипш, имахазшэа иаофижыт.

Адгэыр ашэыршақэа рызбахэ затца имхэарыз, ус Нуца инцэйтцакшэа лэацшра днахэзеит ауп, амала, иара иаразнак игэеитеит аеы анигоз аены атқыс лыччапшь зегы аеизакны лқышэ ишықэыз, сфызхыз ситэуп хэа атцла акышэ кышэра акынтэи иаапшуа атэа уаркалеи еипш!

«Ара исызцэырымгогы ыкоуп, – ихэеит гэаныла усқан иара, – уи ззаазгаз лнапафэы илыстароуп... Иара азбахэ здыруа адиректор иеи сареи хауп!.. Уи аеы кэыгоуп, сымазақэа атизом!..» Адгэыр гэаныла ус зихэаз иара идыруан. Амфан ианаауаз, Кэантреи иареи усгы рымфа харан азы, зыхк инафыхэарц, цшахык ддырсырц рыпсы анаитаркуаз, фынтэ-хынтэ ракара блала еицэажэеит.

«Кэантра, – ихэеит иара, аидара аакэхны, акэадыр амгэырхақэа ааркэаданы, апырцэқэа еипхышышьаауа аблақэа иааигэазаны днархыпшылан, – ура акры здыруа, акры збахюу еуп, уанфытцшэа нахыс адиректор ашкол ах унеимышьтит, аха афны алыкбез уахижыт! Уи итэы хакэытцып, аха ураа цсабаралагы укэышуп. Угэы ишцаанаго, сахбуазцаауагы мацк сацэыпцхашьоит, аха абант сышэыршақэа Адица лзы иаазгеит, ишцалыстари?! Уара суцны ашта сантало, зегы ирбо-ирахауа илыстару, мамзаргы ааимкьарстак цшааны илыстару?!»

Кэантра уи ихэоз зегы ахауазшэа акыраамта иблақэа ирхыпшылон, нас аргыарахы иаха иааднацэылома ухэо ахы аакэеит...

«Иухэаз цкэа исзеилымкааит! – ихэеит иара ибжы аатыганы, – уи аргама сышэыршақэа лытара уакэшахату, уакэшахатму?! Ара хэычык аусқэа маншэаламхар калоит, урт ашэыршақэа уареи сареи хрытцаланы ашьха илбаахгеит, хдыбааа рыдуп, ус рқышэ икэырцаргы хаузом!.. Настгы, адиректор иказшьақэа зеипшроу удыруеит, ашта шэтысцоит хэа далагар, хфыцьягы ихахымзгхоит!»

Еитах икылкаан илақэа иаархыпшылан, зны-зынла амфан иеиталоз апшлапкыақэа жахэаны ианылбаанадалак,

уи ахаара агэы икэнатцы иара агэыргъара ахы наидшыбылан ишинардыруаз еипш, уажэы ус акгыы канамтцазеит.

«Ус акэзар, ицэыргатэзам, уара укэышуп, уара иухэо кастцоит!» – ихэан, ахы ааишыбышыын, амгэырхақэа ааргэ-гэаны, аидара нақэйтцан, ахықэ инталан рёынархеит.

Уинахыс Адгэыр даеа фымшгыы Адица димбазеит. Уи дибарц анитахыз есымша, ма ахэарақэа дара рганахь даеа хкаарак итеитцошэа кайтцаларын, ма ауасақэа адэхэыпш ахь идэхэйтцаларын, мамзаргыы ацъармыкыа акынтэ дхэаахэтны данаауаз дылпыларын. Ларгыы убри аамтэ иа-қэыршэаны еибыхэаны иказшэа аматцуртэ акынтэ, ма акэаскыа акынтэ лдэылтцра иакэшэон, мамзаргыы ахэым-саг кны ахамтэ апссара дафын. Аха арт афымш игэы ихомытз уахь, избанзар, уи ланшыа иара итцыхэала цъара иакэымк иамхалахэар хэа дшэон, уи ихэартэ иара акала ихы ааимырцшыцытз аха. Уи ларгыы лцэа иалашэхэазар акэхарын, ус аштэафы ианааикэшэалоз, адиректор данаарых-тыгэлалак, ахышь анхыло акэчар аонатцакахь ишеихо еипш, аматцуртахь ддэхэқэлон!...

«Ус акэзар, уи илапш ахыымназо тыпк цшаатэуп, – дхэыцуан Адгэыр ихала данаанхалак, – иара Даургыы акы ицэа иалашэхэазар калап, ианааидгыло, иара днарыбжбах-хуеит, ашыапылампыл афы зытрышэ кны ахэмарцэа иоуа ирышьтоу азбаф иеипш! Иаб итэқэа уажэнатэ илало да-лагеит!..»

Адгэыр идыруан ашыыжь уи Нуца дналыцхраан лусқэа анаакалтцалак абахча дшытцалоз. Лара бзиа илбон ашыыжь ашэыр азазыш рхыкэкэа ианыкоу рыфара. Урт усқан даеа гымак аархэоит, насгыы тагалантэи атцх мацзак иаацэы-хьтамы, убригь уафы изгэамто, аха ибз кыраамтэ икэхауа гыма хаак изыннажыуазар акэхап. Насгыы усқан абахчаафы зынза тынчроуп, икалап иара убри атынчрагыы иара ахатэ гыма амазар, убригь иамеигзазакэа аиасра иафэу, ари ашықэс азы уаха ихнымхэуа ашэырқэа (сара сыхьзала

ишэымаз!) хэа ирыланатцозар!... Убас мазак рытцылдырааит азы ауп урт есышыжь шэырфара уахь дызцоз Адигагы!...

Адгэыр ашьхака зшамхыиамгоз ихэара хэычкэеи икаблеи шыыжыла ишыкайтцалац еипш агэашэ интцаны аоныка ифеаихон, аха иахья избейт даеа пытк днарытцакыаны инаскэеицарц, избанзар урт ачуан иашыцылан, амра фхашлаанза аоны ашэхымс илацшуан агэашэ акынтэи. Нас знык ашоура андэықэлалак, уахь хэра иаашыаны ианымцозгы ыкан, мамзаргы амтцкэа реырцэыпхыакны араса шэшырақэа иахынрытцагылоз уа ианхон шыыбжыагэыхэтцэанза. Ажэакала, убарт зегы ааидихэыцлан, издыруада Адигагы цыара сылапш лықэшэозар ааигэахэын, ихэарақэеи икаблеи афырмахыц аарыхкыо дахынеиуаз, дызбогы шака кэышра кайтцазеи, шыыж заа ирахэ ионы иадицоит рхэозар акэхарын. Ус, цытрак днеихэан еипш, ихэарақэа адэышкэағыз ианнықэла, ахаскын иатца рбан, иаразнак иара дырхаштит!

«Сара итцегы хара шэкасцар стахын, ара шэзаангылеи, азэы сибаргы ара данааи дакыма игэамхэуеи?! Изхэаша камлар хэа шэшэома, насгы адиректор ибахча азааигэартцакыа... Сибар, ара атцыхэтэантэи аангыларта аума хэа дымтцаашеи иаразнак! Уи атцкыс еигыуп даеа пытк хнаскыар, шэара шэзыхэангы, сара сзыхэангы... Саргы иаха сарцшзоит сызбо рзы, нас саргы зны-зынла шэаасызхэыцларами?!»

Ахэарақэа ашьха ихеицалазшэа ахаскын рхы нақэырпсны ахэра иалагеит. Насгы урт рыхш реырххэан, ирхадырштырц азы хрыгк азы наларшышыны иыртон, аха уи абарызхоз, амшага дузза амла иакуазар акэхарын. Убарт зегы шеидихэыцлоз, ақэатца акынтэи шытыбжыкэак иахаит, данынапш, ивара аанда леадцаны иара иахь даацшуа дгылан Адига.

– Шыыжыбзиа Адгэыр, аиқа хоуцалт! – акыркырхэа дааччан, уара уапхья ажыжь шаанза азэгы дзымгыло цыушыома хэа лхэарц лтахушэа днаихэапшит.

– Бзиа ббааит Адига, иахыагы ашара бацгылеит! – ихэеит иара, убри алагы лара агэра лиргеит уи есышыжь

арахь абахчахь дшаауаз иара ишидыруз, насгы иара ари ахаблаҕы иаакалоз акгы ицэутцэахыр шамуаз!... Ани лара ланшьа иблақәа ахыгцару ашкол аҕы ауп, ара иара ицназго макьана дмизац, дихьазаргы дымшэзацт!...

– Сара арахь есышьыжь сшаауа ура иалудыраауеи, цхыз иубома?! – деитааччан ҕаалтит лара, убри алагы еилыл-каарц лтахызар акәхарын, уи алаф иалатцашәа илхәеит, аха иара ипхыз далашәахьазу даламшәахьазу!.. «Арт азҕабцәа схәарақәа реипш акада акы рзымдыруа иказам... Урт арыц-хақәа ашьац рбан, сара сырхаштит!...»

– Сара схаблаҕы дасу дахьцо-дахьаауа зегы здыруеит, иумоу, есышьыжь бзиа ибаны урт ирфогы!...

Адгәыр убри ала Адица илирдырит, есышьыжь ари абахчахь дшаалоз шибахьаз анафсгы, уи бзиа илбоз ашәыр-қәагы шидыруз!

– Уара упшәума?! – уи убас ихааза дыгчеит, нас иаалыр-кьаны икылкааны даҕьааиҕацшит, лара лхәычымычы зтаз лшәыра инапы ахьинтишьыз дақәылкызшәа даҕьаапха-шьеит. Аха уи иаразнак даалтын, ант рхәычы хәмаррақәа раан, амраҕыиоҕызцәаигәиенанзамкәа асаркьаниҕадырчцоз ишыкаитцоз еипш, илақәа инапы аархишьылан, ҕааитит:

– Сыпшәым, аха сгәы исытцанахәоит! – еитах даеа шыа-ҕакгы лиркатцеит иара иахь, ант ихәарақәа адәхәыпш аҕы инаганы, ахаскьын ишалаиргылаз еипш, лгәыләанзамкәа, даеа цәажәарак ахь дыиеигеит. Икалап уи дзыпшымызтгы лара, аха икалап дзыпшызтгы, амала илзымдырузар акә-харын астцәкьа лгәыләанзамкәа дшаланагалоз.

– Угәы уаха иуанахәои, ажь сфар стахуп хәа уанамхәа-зои?! – уажәы рцәажәара имырхьаазакәа даеацьара ииалгарц далагеит, аха акәашара аан иуцкәашо атыпха знык лнапы анухьыс еихагы амца шукуеипш, ажәа ахь ииамгакәа, агәы иазааигәаз ацәажәарақәа иаха иерылаихалар итахын иара...

– Сгәы исанахәоит, абри аанда сахьымкьысзакәа снахы-цан убрахь шәбахча сынтацаларц! – Адгәыр иигәагыз иара ихаҕагы иаацьеишьеит, аха шыта игәагыт, иеамаириашар акәын!...

– Шәара шәдиректор ишәимырцазеи, шәтетрадқәа рәы атәағәа қаңшь уанахыс гхоуп хәа ишыпцхьазоу! – лхәан, илкыз ажымжәа лнапәы икәацыр хәа дшәошәа, цшьяала иршәны, анапылампыл афәампыл акаҫа ианҫадыршәуеипш, ажымжәа иара иахь афәиналырхеит. Нас даахәын, ашацахәа абахча инытҫаршәны ддәықәлеит.

«Исхәеит усқан, бца, бцагәышья!...»

Адгәыр уи дгылан дахьылзыпшуаз, поетк иажәеинраала иқышә инықәыххит, аха ахәара далагар, лара илаҳазомызт азы, ишыкаитцалац еипш, ихазы дапхьейт абжаранза...

Ауха дахьнышьяталаз дынтахан дшыцәазгы, цхыбжьон азәы инапы кны даахазшәа дцәырханы даапшит. Нас ила-цәа ааиртын, дызлаз пхыззу лабҫабазу цқба даназхәыц, ишыпхызыз агәра анига, еитах деиташьтрақәлан, игәаларшәара далагеит. Уи ус акәын, апхыз анибалак ацәа далтцуан, нас ахы инаркны атцыхәанза дзыпцхьахьаз ажәабжьк еипш гәаныла ианейтеихәалак, ианигәалаиршәалак, иара ихәа-лоит еипш, ихәфәы «итәнафәуан», ианитахыз иаатигон!... Убас «еикәирхаз» пхызуп уи аухатәи ипцхызгы...

Адица абахчафәы атыркә лаха дықәтәаны афара да-фыхуп. Иара уи лывара игылаз атамеихаха дықәуп, реи-ха иарту, амра еипш еилпхаакәо алхны, иршәны лара илзынаишьятуеит, ларгы, зынза итатам, зфәы еимгьырым, иаатым, имкәыцыша, иршәны иара иахь иаалышьятуеит.

– Абри сыхьзала иф! – лхәан, цырак аалышьятит, аха уи афәыза алаҳарт, ацха злыжжуаз, икалап пхызла акәым лапшҫабагы имбацызтгы. Уи убас ихаан, убас ифәы иҫа-зыттит, азныказ иаацьеишьяеит, издыруада уи лнапы кәым-шәышәқәа иахьфьрхыз азы акәзар абас изырхааз хәа да-гьазхәыцит. Аха иаргы датцахозма, реиҫа амра зқәыпцхоз, иартхьаз, ифәежькакараза иказ тама бзиазақ аафихын, ишы-каитцалацыз еипш, лара лахь иршәны идәықәитцеит.

– Убри аныбфалак агәағь кабмыжьын, ибтәахыр, Акәа дгьылк шәымазар, аамҫа анааилак, еитабхәап!

Лара убас илгәарпханы дыччеит, лыбжьы халтцеит, иара азныказ игәы аатыпсааит, хәғеимехара, адиректор

иааиахар, илаба кьагәа афыр-фырхәа икьо итама дшатцагылаз убарын!

– Цәгьагы иубарым нас тамафара унеиларц!

– Избан, снейр камлазои?!

– Мап, сара сбахчафьы атама еитасхазом, уи уара мыцхәы бзиа иубоит, уахь утанагалоит!...

Нас еиҫа аччара далагеит, иаргьы еиҫах игәы аатзызааит, уи лыччабжьы ланшьа иахар хәа дахьацәшәоз адагьы, аҫла дшықәгылаз аалхаштны лнапқәа ааулыжьыр, далкьар хәа. Уи устәкьа цьеи илхаштрын, аха ауафьы дызқәымшәо егьыкам.

– Санду илхәо сахәхьеит, алаха адгьырра адыруеит, уақәымгәыгцәалан хәа!...

– Уи саргьы издыруеит, аха сзықәгәыгуа, ижжәаргьы, саман ишнеиуа атама иннакылозар хәа ауп!

«Ах, бара агызмал, сгәы бфаларц азы аума арахь бзааз, гәаныла «балшәааит!» ихәеит, «балкьааит!» тәыкьа изымгәыгьыкәа. Избан атама дзыннакылара, сара дсықәымгәыгзеи, аха, ажә иақәкны ацә хәа, сара сахь акәзар лажәақәа ахьхо?!»

– Адгьыл афьы бышьтастәкьар ҳаурым, қалақьк ртыпца!

– Узсыхьзару?! – лхәеит лара, ани излыршәуаз лахақәа реицш иказ ажәа хаа игәиеанзамкәа аҫаалырхан, – сузынкылару?!

Бышпәсызнымкыло, баша схатцоума?! – иҫазыршәаз изымдырзо убригь нацитцеит.

– Аиеитцәкьа, баша ҫахрак уаиааиуама?! Уанхатцаха, уаргьа напы ишьтнахуа уфозароуп! Ус угәғәазар, саргьы сышьтухуеит!

«Ари азҫаб иахьа сыпсы лфарц даҫуп! Уажәшьта ллахақәа лгәы рыхшәеит, атамагьы мцозар акәхап!.. Арантәи амжәақынза снапы назоит, ма ахарданжьы ҫыхны илыстар?.. Ма уи деиқәнакуазар?!»

– Ажь быстап, ажь, уи цәгьала ихаауп, насгьы амжәа иақәу ауп, уи даеакалашәа икьоуп!..

– Алаха иақәу цәгьоуп ухәарц аума иутаху?! Амала, ақалара агуп ухәар, уи даеакуп!...

«Бара афстаа, бара аңныш, – игәы итихәаауан Адгәыр атама дахықәтәаз, – бара быбз ахәыц еифнаршәоит, сара сакәым, арупап дбыхәом!...»

Атама бтахызар, ибызфьсхуеит,

Иаасызфьмхыр, сыңсы тысхуеит!

– Уи ажәеинраала бзиоуп, – лхәеит лара, уи дзыпхьоз ацәахәақәа зегьы, ани иршәны илиркуаз атамақәа реипш, ишлафлмыршәоз ирдыруа, – уара атама афьхразы ухәыдам, амала апцтыхразы узеипшроу сыздыруам, иузымгәағьыр?!

– Изгәағьуеит! – ихәеит иара, ииашатқәкьан уи ажәа атцакы атцыхәанза дшазымхәыцыцызгы.

– Ус акәзар, саанкыл, сыпоит! – лхәан, ахәыхә махәык ақьынтәи егьи амахә ахь ианықәпраауеипш, лнапқәа еитцыхны иара атамацла дахықәгылаз ахь лфьналхеит, иаргы иеааиргәгәан, инапқәа наирххеит, дааникыларц. Убри аамтаз, ипхызгы атхарцәхәа даалцит.

* * *

Адгәырраа рыфны афәапхьа икоу ахәы ақьынтәи хыхь ақәацәрафь уқәгылан уцшыр, унапашта ианушәа иубон адиректор ифны. Вантәи ибзианы игәоутон адәахьы ашта иқәыз, ахкаара итаз, амхырта иалалоз, ажәакала афны ифнытцны адәы иқәлоз зегьы зфьыз убон. Акызатцөык, ирхәо уахауамызт, аха убригь угәыртқәкәыл бзиазар, зны-зынла рнапқәа ркәашьала еилукаауан дасу ирхәоз. Адгәыр адиректор убри акара дишьцылахьан, ила дахьабоз акәым, дахьимбоз дургыларгы, иқьышә аатцысыр, иихәаран иказ зегьы идыруан! Ус, уи тцлак амтан, усынтәи рашта дықәыпшша дыштәаз акәымкәа, Адица аматцурта дындәылкьан, дыфны агәашә ахь лфьналхеит. Агәашә нақ-аақ иахагылаз апсатцлақәа цқәа иудырбомызт, аха излаиахауаз ала, машьына ласк адгылан. Адица урт агәашә анырзаалырт, ашырхәа ифталан, ифықәтцәиан, ашта агәта игылаз ахьа-

цатла ду амтцантцэка иаагылеит. Адгэыр усинтэи еилыкка излеибоз ала, рапхьа апсқы зкыз ачкэын дтытцит, нас хатца наза-аазак, иааиланы, ашьтахь цхэыски шыца ахэычкэеи. Арстэи дахыпшуаз излеиликаауаз ала азэы дычкэынан, егыи дызгабын. Иара ахышэтхэа игэы иташэеит урт лара лтаацэа шракэыз, Акэантэи ишааз. Избанзар, уи ргэылапцхэыс данразтцаауаз илхэо иахахьан, лара шыца аишыцэеи еихэшьяки шлымаз, лтаацэа рфы ахшара лара дышреихабыз, илышьтанеиуа ачкэыни лареи шыкэсык шрыбжьюу, уи раб заа амашына аныкэцашыа шииртцаз, егырт макьана алагартатэ класскэа рфы иштэоу, лаб Акэа сасаиртак дшеихабу, лан дшыртцафу, ажэакала, урт ртоурых мацымкэа излымхак ала иахахьан, лара ланшыа, адиректор зны-зынла ишихэалоз еипш, акы италан, акы итымтцзеит, иахынтакэаз инадцаблеит!..

«Урт дыргарц иаарызу, – ахьа амтцафы дахьтэаз ахэыцра дафын иара, – макьана жэамш ракара роуп итцуа лара дааижьтеи, Нуца лхэашьала афа лылымсцайт! Уи цаса данаалоз мызкы еитцаны днымгылазацыт. Сынтэа лыпсшьарамшкэа лнапы изадхылтцэаларыз! Насгы са санлазтцаа, атцарахы хдэыкэлаанза сыкоуп лхэеитеи? Аха лаб ихы иташэаз анцэа итэуп, псшьара хэа нак, Ауадхарака, цьара дигозар?.. Аха лара ақыта бзиа излалбо ала, ус иаалыркьан иныжны дцап хэа сыкам... Ус ухэеит хэа, ма цьара путиовкак рзаазар калойт, ишынтаацэоу цьара еиццозар?..»

Абас Адгэыр кыраамта ахэы акэапрафы ахьа амтцан дхэыцуа дыштэаз, иаалыркьан ихы иташэеит Адица лымшира шыказ. Уи тцыпх ара аанфасра даныказ, игэалашэоит Нуца дышлазтцааз, иахьа бара бымшироуп, ибфарц ибтахи, иаххэап, хашта хтымтцзакэа ихамоу ркнытэ! Лара дхэыц-хэыцуа, нас ус фэалтит: «Акэыт фэ амца ифхэартцэины изны!» «Бара бзы, акэыт фэ шеибгоу, бара быда уаф даламкысуа, хара хзы дафэ кэтык сшыуеит!» – лхэан, убри ауа ф-кэтык лшыит Нуца.

Исгэалашэоит, усқан нанхэамза жэафэан, амэыша иақэшэеит. Иахьагыи нанхэамза жэафэоуп, ипшьашоуп. Зынза

анцәа имш! Хымпада саргы снейр акәхоит уахь, аха неишьас икастцой, исызбои? Насгы дара таацәашәала имҫапыргозар акәхап, лтаацәа Акәантәи иааит, аеакит, сара снейшьа шцакалои? Даур ма ихәар калоит аонынза унеи хәа, ма иан Нуца илхәар, ларалхата лгәи иатахызаргы илзымгәагыазар акәхап! Ус ухәаргы, избан изылзымгәыгыра, сара сгәылоуп, лара леипш ауниверситет стамлацт, аха ашкол ицәгьамкәа салгахьейт (уи илтаххар адиректор илзышьакәиргәгәоит!), ашкол сшалгаз еипш иаразнак лара леипш атцарахы сзым-цазаргы, сара ус истаххейт, рацхьа арра уалцшьа схызгарц, нас, санду илхәалоит еипш, саншәлак, сейкәтәа-сейкәгыла саныкалалак, арратә тцарайурта сталоит, уи саналгалак, иара арратә авиация иадхәалоу атцарайурта. Ааи, ааи, усқан зны-зынла ажәфан тцамтцамраҫы хкәйткәа ирхапырло ахышь еипш, хыхьынтәи зегы зәу гәасталоит, ацәгьа згәи иаатазкыз, ма схәатәи аахазымтцаз, иоызцәа даарылцаан дызгалоит! Насгы уи илдырузааит хара хәи асасцәа анааилак, урт ирацәажәаша, пату рыкәызтцаша гәылацәа-кәак ааганы ирыддыртәалоит. Иаххәап, дкәыпцшзар, ргәыр-гыратә еипылара зызку, уи зынза ахазына, анцәа икнытә аҫар ххаблаҫы икоуп! Ихьи зегы здыруа хдиректор, ашкол дузза ахы тигойт, иахьатәи реишәачара арпцшзаразы иатаху изымдырзои! Иуцысымшьейт Алмасхан Кадыр-ица, уара хқытаҫы зыхьзи зыжәлеи еидкыланы ирхәо ауаоҫсы, исас-цәа гәылак дрыдмыртәалазакәа имҫапигейт хәа узбахә дәыкәыртцар! Уи анцәа иукәырхуп уара, уи аоыза уабицара иакәашьмыт!..»

Абас кыраамта, ахәаны, ахьаца амцан дтәаны дхәыцуан Адгәыр. Аха нас аоныка дылбааит, ахәмарра анаоҫгы, урт издыруада цьара цьыраарак ртахханы исыпцхаргы калоит хәа. Избанзар иаб ашьха дыкоуп, иани иареи иахәшьейтцби роуп аоны иаху, аха уртгы бзиарак-цәгыарак ахыкоу азәи ииуша руейт... Ус ами ақытаҫы, уара ацьабаа ахьубо – иухатгылоит, уныкәгыла-аакәгылошәа урбар, бзиарак ума-заргы уоны реагырханы инеиуейт, аматгы иртахушәа иртахымшәа ирулоит, инатәаргы, рызхара ыфан, рышьтахь

рнапкэа ахышьны игыланы ицоит! Уи иаанаго, икоутцаз ауп икахтцо хэа ауп, мамзарггы илаутцаз ауп иааурыхуа...

Аха адиректор уи афыза икэыблаауп, уи ахаблафэы бзиа-роума-цэгъароума ипхэысггы иарггы фышт-фышт хэа еива-гыланы амац руеит, абзиара-ацэгъара ахыкоу аонатафэы ашьыжь апшэмацэа гылаанза дара неиуеит. Ани илеишэа кадэцъ хэычык ицэгъоуп, аха уи ашкол адиректорра ус атахызар акэхап, шака уцъбароу акара, шака ахэычкэа уцэшэо акара, убри акара пату укэыртцоит... Насггы уи ари ашкол директорс дыкоижьтеи фажэа шыкэса иреихауп, дара ахэычкэаггы, акытауааггы, ашьхымзатрафэы хыпхьазара рацэала итоу ашьхыцкэа «раб» пату шакэыртцо еипш, иар-ггы пату икэыртцоит!.. «Уи дхамамызтггы ихапсыхэаз анцэа итэуп!» «Уи хара хэар ауалыр ауадыхэ ишеиднакыло еипш еидкылан имоуп!» «Уи дзыпсахуа макъана дмизацт, дихьазарггы дымшэзацт!»

«Ахаан гха имыхьыцт, иахьа имыхьыр», – ихэеит игэы даатаччан еитах Адгэыр, – насггы сара уи илысташа ахамта цэахны исымоуп! Цгэи хэынапи рхапц ахьзымнеиуа, ирфаны, ацъыка алырсны, икаркоуха! Лара иахьа жэаф шыкэса лхымтцуеи, дара фажэа ыкоуп, аха дара акалакыуаа ишырхэо еипш, иаха атагылазаашьа иакэшэарц, иарцшзарц жэаф рфэы илахгап!... «Шака оригиналла ихэыцузеи!» – лхэап ланггы ишьтыхны амра иафэарпхо, ускан адиректор симырехэарггы (уи адунеи афэы иааимоу акы деигзом, убри ажэа хаа ада). «Унан, сукэыхшахааит, ари хэанхьаа ашьтэа иафсуеит, ашьха дцаны ашэыршақэа бзааигеит!» хэа ишиашоу инаган лыхэда ихылшыбуазар акэхап!.. Ларггы акыркырхэа дааччаны, «лыхэдахатца» шака илнаало дырбо зеггы азэазэала даарылсып! Амала, иара адиректор ичкэын Даур икышэ азэ дынтасызшэа иаразнак мацк ирчышт, игэы иааттаххыз арахь ихэашам, аха «ари сара сахэшьа шлакэу азэггы ихеимырштааит!» рхэозар акэхап иблакэа, Адгэыр иахь даапшны. «Икалазеи, абаапсы, – ихэап иарггы гэаныла ускан, – азгаб лымширафэы снапы ыркало сзымааит! Лара лгэы иахэазар уи шэартарас иатцои?»

Урт зеггы учхап, ухы икәукуп, ани адиректор иешыкаи-
тцаша ауп иухәаша. Рацхьатцәкья иибаз цьашьаны,
ицымшькәа цырны убас аҗада ихалап, ани есымша иааи-
хымхзакәа ихоу ихылца ацынтца иннамкылозар, наї ихы
икәыікькьаны, абахә иаҗыфрыз ахахәкәа реицш ицарггы
калоит! «Зеггы дара ртыц рymoуп, ауаҗггы иара ихәаа
дахымсроуп!..» Уи хәаны данаалгалак, ихылца ацынтцаггы
ахыцәкәа аакны алада длахоит, уи икәышра тцаула тцубаауа
иблакәа зеггытцәкья ахыпшыларазин шрымамдырдыруа!...
Насггы иацы ашкол иалгаз, макьяна заанатц зан иатцнацаз
ақабла даҗызоуп, ихы ахькыдикыларазидырзом...

«Ус схәап, аха указ! – ацкәын игәы интихәааит иаразнак,
– хара иахтахуггы аадыруеит, хәхьцоггы аадыруеит, ххықә-
кгы аадыруеит!.. Баша жәашықәса ахәынтцәа хамшьақья-
зеит! Хара ханылауркә – ушколггы лауркәит ауп!..»

Урт зеггы ирхәоггы ируаггы зеггы идыруан, иреихәа-
шаггы идыруан, аха макьяна изымдыруаз, иимбацыз асас-
цәа ракәын. Еихаракггы уи лаб иказшьа издыруамызт,
ипшра издыруамызт. Шьюуку-шьюуку акы иалакоушәа икоу
ақалакьуаа рьехарззаланы иныкәоит, адунеи дара рьжә
җахыр иқәгылоушәа, анцәа иумхәан, хәгеимшхара, ишакәым
иаатдысыр, ацлакь еицш инықәкьан ицыххаа ицарашәа!..
Даҗашьюукухггы, җынтә-хынтә ацсхәрақәа зларбахью
аторт еицш, еимышәшәо, уаарылакьысыр унацәатцц рын-
хало икоуп! Аха Адица лаб ус дыкамзар акәхап, ашәыр-
шаггы закәу идыруазар акәхап, уимоу данычкәыназ ашь-
хаггы дымцацкәа дыкам. Ланггы, дыццакны амашьына
лтытцшьа зеицшраз ала, еилкья-еилгәыцкәк лакәхап, насггы
дырцаҗызар, дара артцаҗцәа рхәашьала, ашкол антытцтәи
атемақәаггы дырцәыхарамзар калап... Ант лашья еитцби
лахәшьа хәычи ртәы еилкаауп, урт макьяна ихәыцкәоуп,
амала ани рмашьына ацскы зку, лара илышьтәнеиуа лашья,
уи иацәажәараггы ус имариамзар акәхап, сара соуп, Акәа
ахтнықалакь агәшашараҗы сиит ихәозар калоит... Аха ус
схәеит хәа, зынза зхы шьтыхцәан икоу азәы иакәымзар
калоит, ус имарахәчарахәуа ауаа пату рықәимтцозар алшоит.

Шьюкы-шьоукы ақалақь чкэынцэа заа ишны еикэтээзгыы ыкоуп, урт ианхэычқэоу имзышэақэоуп, рхы укыр рёы узкуам, итаќьатасцэоуп, иандухалак, жэаф-жэибжь шықэса рќынза ианнеилак, азмыжь хэычқэа ирфызцэаханы, итынчза иааќалоит... Урт рхэычра анарха заа инырхуеит...

Адгэыр урт зегыы гэаныла азээзэала данырхыс, зегыы «ирыхэтаз» анреихэа, иаргыы ианиархэа, ашаца-шацахэа афныќа иёынеихеит... «Уаб цъара данцалак уаргыы убналоит, – лхэозар акэхап иан, – шэарт зегыы адэахьюуп шёфы ахьюу, шэгэы иалымсын, аха афны хэа азэгыы шэыќазам!»

«Ус ахьпабхэо Лхаа ртыпца, – иан зны-зынла атёы лылаиттон иара, мацќ аќара имырмыцхэыкэа дангэаалоз бзиа ибон азы, – азэ ашьха дамоуп, ана акэым, ара акэым, зны аёќьарра даёоуп, зны ахафара дхалоит, ицсы тины цьмаќэак еитцеиргыларц даёуп!»

«Мап зхэада, уахь дрыцыз, дрыманыхэахеит, аха араагыы акы инаха-аахатэыми, агбеицш фнра дуззак ааныжьны днылахэаша дцоит!..» «Нас сара имыздоит, уи цытрак арахь дыбзылбаасышьтуеит!»

«Ицэа урќацааит, сара акыр азы дыстахума, снапќэа зхымзо сыла иахьабоу сгэы иазычхауам азы ауп...»

«Бымшэан, ди, бымшэан, уи ицьмаќэа иагья ихы тырќьаргыы, Лхаа ртыпца дихаштыр хуам!» – ихэап, лќэаќэа ааишьышып, амтёышэ иман абахчара днытцалап.

* * *

Аены адиректор исасцэеи иареи ашта агэта ахьаца амтцаны адэаёы аишэаќэа дыргылан, даара пату аќётцаны гьамала акрырфеит, акрыржэит. Адиректор агэылацэагыы азэгыы дааимпхьеит, хара-хара хауп, хазхара гэатабѓата хайцэажэап, хайбабап рхэеит. Насгыы иара аиашаз ашьха иимышьтыцыз қьжэќэакгыы иман, акы ахэда ахэызба хзатцымшыуа хќам ихэеит, аха дара инаёаршэны мап ркит. Хара уара уонатаёы иахамфац, иаамжэыц арбану, уқыжэ ацсы иапумырхан, уашьтан ицьмахар пытёыкгыы адааѓалап, аёёа аныќалалак гьамала иахфап рхэеит. Азамана, даќэшахатхеит

адиректоргъы, ускан ҫымшкагъы шәаангыларатә шәаа, ахәыч-кәагы рызхара ихәмарп, азгъы италап ихәеит.

– Уажәы, хаз ныхәәфак схәар стахуп, – адиректор ашырхәа дҫагылан, зегъы даарылапшит, – иахья чыдала иныхәатәу, иахья чыдала игәцарактәу латцәахә шытахьып. Абрака, хәычгъы-дугъы зегъы ашырхәа шәгылароуп, уи дацсоуп лара!

– Дарбану лара, лыхыз умхәакәа хгылома, апшәма ухатцкы?! – ихәеит лаб аишәа атыхәәфы дахьтәаз игәыргъара изнымкыло.

– Уеузымдырааит, уара умахәуп, убжыы рмац! – лхәеит инытцакны, лхатца икынза иназартә Адица лан Есмагы.

– Сара сакара махәра зымуцгъы азәы ажәа иртахьеит! – ихәан, рывара игылаз ахәасатцла инапы нақәикит.

– Ус уара умсааит, рапхья уанааддыргыла ауха, иуфоз акәац абафкәа уахәшьа рытцәахра дахәомызт!

– Азырфара сахәоит! – адиректор зны-зынла итцәоцәа шеикәйкуаз еипш иарма нап аишәа иныкәикшеит. – Адица хәычы иахья илымшироуп, жәаф шыкәса лхытцит! Сынтәа иара убасгъы анцәа ицьшьаны атцара бзиаза дталеит, ахәшьара каиматкәагы лоуит! Иахья сара, цшь-шьапык зтцаз ак шьны, сгәылацәагъы аасыпхьоит хәа сгәы итан, аха шәара исышәмыруит. Ус анакәха, абра итәоу зегъы шәшахәтуп, ижәдырузааит, иахья Адица лымширазы лыхыз шасырхәо сьжәфьыс Чашь аңеи иареи. Илтахызар урт ара иказауеит, лыхыз рхуп, ианаалтаху иахьылтаху илгоит!

– Адица, ажә аца атцаргылангъы ибоуит, уи хамта дуззоуп, ибдырузааит! – дахьтәаз дгәыргъан дҫагылан, инап аинкьара далагеит лаб.

– Уи еихаугъы лыхәтоуп, слыкәыхшоуп, – лхәеит Нуца, нас днеины, бхатцкы, быпсацкы сара сцааит лхәан, лхы аагәыдылкылеит.

– Ус шәара ианышәтахха, итабуп, амала, урт хара цьаргъы иахгазом, ара иказауеит, лымшьта бзиахо анцәа икаитцааит, ишеитцагылоу аабап! – лхәан, лангъы днеины лашья даагәыдылкылеит.

– Хыхь икәтәо Анцәа дузза иахауеит, иахьа зымшира ы́коу хтыпқа хәычы лтаацәа дрыгымкәа, хара дызтаху зегьы хлыргәыргыо, лтцара ишахәтоу ибзиатцәкьаны иналыгзо, хтаацәеи хәреи хәмацара хакәымкәа лыжәлар зегь лыргәыргыо, дырразкны Анцәа дкаитцааит!

– Амин! – ихәеит лабгы, уи ажәа зегьы тазоит, уахагыи аццара атахым ихәозшәа, иикыз атцәагыи нтаирпкеит. Егьырт итәазгыи акака ааныркылеит, лара Адица лхатагыи мчыла дафдырхәеит, икалап кәармак акара лбаалдазаргыи.

Аены рызхара ианеибаба, рызхара ианеицәажәа, рызхара анырфа, ианыржә, ахәылбыгәа ахьшәашәаразы Адица ара деитааныжыны, «ақыта гәхьаабымго бкалаанза, даеа цытрак быказ!» хәа налархәан, дара рмашына инталаны ицеит.

Адгәыр иани иареи ахәылбыгәа апш фырпуа абартцафы иштәаз, агәашә абжы геит. Инапшызар, Адицеи уи ланшьа ипцхәыси еилахәарақәак кны рыфныка ааира иафуп.

– Бзиала шәаабейт, Нуца, бара хәфны ашә ахьфәоугыи бхаштит, ичышәзар акәын! Унан, Адица лоума ибыцу, дахьсзымдырыз ббоу, бара, зынза сажәзама сара қәыхәла?! Цыпхижьтеи бытцәрышкәаза ишпабызхәи, бқәакәра сцааит!

– Уии сарей иахьа асасцәа хәман, – лхәеит Нуца, тынч абартца итцагылаз арымзафы днатәан, – абыржә индәықәтцақәаны, хәааилырганы арахь хәааххейт.

– Унан, шәхатцкы сцааит, уажәытцәкьа зегь хәацыпцхьаза акахауа сыршуеит, – лхәан, Хьыма афәацара дныфналан, акахауа аршра далагеит. Адгәыргыи дааикәкьашан, аутрафы дцаны хәбырзакьки шынкаки ааиган, ирссаны ихыхны рацхьа иныкәиргылеит.

– Ишәымадаз, бара, сасцәас? – Хьыма акахауа аршра дахьафыз илзымычхакәа уахьынтәи фәалтит.

– Адица лаң, лаб, лашьцәа зегьы шынтаацәаз иахтан. Рыпқа дыгәхьааргеит, сбыкәыхшоуп! Насгыи иахьа лара

илимширамзи, еицазгәахтеит. Ахабырчыбыр, атортқәа, ахаамыхаақәа, рмашына пахәхәза иртәны иахзааит, сбы-кәыхшоуп, аарла аңсы аманы хгәашә аңхә амарда ихалеит! Уара ас шәалагар, шәмашына абға ңышәтәоит ихәеит аригы! Қаблак шыны, шәаргы, егырт ааигәасигәа даеа ңытәык хгәылацәагы ираҳхәап хәа хгәы итан, аха Адица лаб имуит, имухәтеит! Нас тынч хәауеит ихәеит, уи иңсы атәы иахоуп, уәны дааиргы акрифаанза ауп, нас зшаха птәаны ицаз ацә цәагәеипш дыбналоит! Есымша акы дафуп, акы дартәом, урт ақалақбуаа зәу сара сакәым, даргы ирыздыруам! Ажәакала, кәтыла хәилгеит иахә, амала, Адица ажә хазына аңа атаркәашо лыхыз аирхәеит ари! Иа Анцәа сухәоит хырхагас илутарц, хара гәыкала иҕахтәоит иҕахтәо зегы...

– Унан, бхатқы, быцәгәамыцәгәа, бқәақәра сцааит, бара быбжара аазахеит шәара шәыәната, илышәтәзаргы даңсоуп! – лхәан, лкахуа шықәгылаз дыәны даины, лзам-әақәа наҕ-ааҕ иааимданы игәыдылкылеит, Адгәыргы днеинылнапы аалымихит, амалалгәыдкыларализымгәыҕит, дамапхашеит.

– Уахь шәхазнамцхәеит, аха арахь шәхәы хаамыхаақәак аагеит, – лхәан, Хыма днеины, иааргаз аилахәара аматцур-тәҕы астал инықәылтәеит.

– Унан, бара абзиара збаша, шәҕы хаарабзаара агым-хааит, хашәгәаламшәаргы гәыбған шәызтодаз шәысасцәеи шәареи?!

– Сара смааргы каларын, аха Адица илымуит, хшыапы ааитцаххып лхәеит...

Убасқан Адгәыр игәы хааза иаатыңсааит, ус анакәха, ларгы илтәхызар каларын уахь инапхәара, аха аиҳабацәа рхы иантамшәа, лара ақәҕытшәас илымаз. Аха уажәы да-еакала илыриашеит, Хыма длымтииргы ауан, арахь дазымхәыңзакәа дламхәтиит! «Ус анакәха, сара сыңхызгы баша исымбазеит, иҕалап ларгы убри ауа, убри аҕызатқәа аңхыз лбазар, иҕалап иахәантәарак лгәы тынчмызтгы. Нас

апхыз гызмалым хәала, уи есымша маанак атцоуп, хара цқа хэазхыцуам акөымзар...»

Адица лхы аалалыркөит, аха иубон уи акы дшарпха-шьозгы, дагышаргөыргөоз...

– Фырцьбанк-фырцьбанк аажөыроуп, – Хыма дныфна-цалан, фынтөыршыра ауатка акакацқәа хыхәхәыла илыман дааит. – Иахья зымшира ыкоу хазгаб хычы, адунеи афы лара лзы ашәқәа зегы аатуа, илыдынтөалан дзаазаз зегы шөлыргөыргө, абри леицш насыц азөы имоуц шәхәо Анцәа дқатца!

– Бөы изхәаз хыла итәааит, цьбаадагы ашкол далгеит, атцара дугы мариала дталеит, макьаназы хыхь икәтөоу длы-хылапшуеит, слыкөыхшоуп! Убас лапхьякагы зегьрыла Анцәа длыцзааит, афстаацәа хыгцқәа хәа цьаракыр азөыр длыз-кылцшуаны дыказар, абри сфырцьан иахытцра аиха рхым-тцааит! – лхәан, илгәарпхатцөкьан иааталырцөит Нуцагы...

Нас ахәса афнутцка инфөнеибагалан, еибамбеижьтеи ариабжьарак «ирцөынханы» иказ, ани итөы, ари лтөы, рыц еибакны ацәажәара иалагеит. Уи акөын иитахыз Адгөыргы, ааимкьарста ихы иархәаны иныбжьаиршөит:

– Саргы издыруан иахья бымшира шыказ... – ахыза зхы иакөыргы ахөыг иеипш, дгөыргьатцәа ихәеит, азныказ ларгы иаацалшьеит.

– Нас, узымнеи, стаацәа удсмырдыруази!

– Сыцхашьеит, иназгозгы рхианы исымеижьтеи акыр-туан...

Лара даеазнык убас ихааза диефашит, иишатцөкьан, абри атыц афы дтөамызтгы, насгы дызгабмызтгы, иара иеипш дычкөыназтгы...

– Уеазыкатцан указма?! Ус акөзар, уара уахатыраз да-еазны иазгәахтап!

– Амшира иара убри амш афны ауп ианазгәартө, сара бара шака шыкөса бхытцыз рыцыхьаза, снапала еилатцаны ашөыршақәа бзылбаазгеит ашьхәнтөи!

– Ибзианы алөа дурбоу?!

– Ааи, исырөеит ишахәтаз!...

– Дара шаќа цыра ыќои, тјаара цхашьарам?!

– Шаќа бхытцуа!

– Нас исугарц анбоутаху?!

– Абыржэы шэанцо!

– Ухы уаахи хэычык, ак уасхэарц стахуп, – лхэан, ларгбы абаз шьтызхуа аеыф чкэын иеипш, иара иахь леаалырнааит, ирхэо дара афыцъагы рыда уафы имахартэ, – ашэыршаќэа знык сыхэда ианахушь, иаанаго удыруоу?!

– Иаанагои?!

– Анапеимдахьа кэутцеит ауп иаанаго!

– Нас... – хэа ацэажэара дналагарц инаќэикуан еипш, лнацэкьыс хэыч лкышэќэа инарыќэкны инаилырбеит, еумтын хэа аанарго, нас тыпца тэахьак леипш, лыхцэќэа лышьтахьќа иныцхьалхэан, – сара исыдыскылоит! – лхэеит.

Адгэыр уаха ацэажэарагы дахьзаанза, аматцурта ионаз ахэса рхэатэы макьана нтэашьа шамамызгы, рхэараќэа рыќаара ргэы иќэыфуазшэа индэылеибахэеит...

– Унан, иахцэеилашэшызаап, Адица, баргы саргы шьта баншьа хнаишьтзом!

– Есымша хэибабахуоу, иахьак иааичхэп, егымам, – лхэан, Хыма акэасќахь дыфхалан, Адица лзы хамтак акы илахэаны илбаалгеит. – Бара беипш ахазына илатэасшьо егысымам, аха абри уажэазы ибыдкыл, нас хэибабап! – лхэан, ишылымуаз акы наллырkit.

– Сара сыхьзалагы абри бымаз, – ихэеит Адгэыр уажэраанза еиќэыршэаны имаз ашэыршаќэа аматцуратафы итцэахны иахькнахаз икныхны иааиган.

– Ари хамта дуззоуп нан, ари ашьхэнтэи илбаагоуп, упату кэтцашьа анцэа даќэиршэааит, – лхэеит Хымагы уи иќаитцаз цъашьо.

– Итабуп, – лхэеит Адицагы, аха уи лажэа убас ипшзаза, ихааза илығшэеит, ахэасашэт ашьац ианылашэо еипш...

Урт рысасцэа агэашэ аќынза ианынаскьарга, Адгэыр ихэараќэа аштэ интеицалан, руак иаха изыгшэа иќаз акэакэа инапы ныќэшыбуа даацэажэеит: – Уажэшьта есышьыжь, убри афыза хаскьынк ахь шэызгалап, ахэылбыгеа шэангэарло,

шэызбо шэцьаршы, шэымгэа хэычкэа тцаны, нак-аак ирзышьтымхуа ахыла итэу аатцэакэа ирытцоу аеадакэа реицш!..

АГЭЫ АБЖЫ

Уи ауха саб иахэшыа лшыапафэы сышьтан. Ус ларгыы бзиа илбон, саргыыхазыашыталаразы макьяна схэычцэоупхэасгэы иаанагон. Амала, санышьталоз зны-зынла атуан сатцапшны блала исшэон, исзон. Атуангыы, аматцурта адашьмагыы ейкарамзи, аха сара схы фарханы сахышьталалоз азы ус иаха сылапш ашыцылахьян. Иаххэап, абыржэы сэакароу аткыс итцегыы снейхахар, атуан армарахьтэи акэакыта иазы-мариашаны, тцака акаруат сэыргыл хэа лыхэара салагон саб иахэшыа. Уи уажэгыы иаалыдысцалар мап ацэылымкыр калап, аха сара макьяназы ахатэ каруат, ахатэ цэарта, схала алаиара сацэшэоит. Насгыы, уажэааны тагалантэи атцхкэа ирласны иахыымшо азы, исцэымгуп. Лара саб иахэшыагыы данышьталалак, ахыза ухы иакэтцаны уцэ акэымзар, абга аафналар уагоит хэа слыршэон. Итцегыы санейтцбыз сшэон, аха нас, уи саб иахэшыа лаф мыцкэа ишреиуаз еилыскааит. Уаха ларгыы дмыцэазацт, баша днахэы-аахэуан. Икаларын са сеицш уатцэтэи хамфа мыцхэы лгэы итцхозтгыы.

– Тата!

– Иутахи, нан?

– Аеада хэычы шыта ицэахыоу?

– Цэаблакы иркааит имыцэазакэа.

– Избан, Тата?

– Уатцэы ихашыталозар акэхап.

– Уи шыцэоу Чашь хэымгазо, Тата?

– Ани агызмал ха ихазьяахуама, нан?!

– Иахжэоит, Тата, иббап, иахжэоит.

Тата днахэын, ахыза лхы инакэылтцейт. Сара издыруан уи уажэы игэгэаны ацэара шылтахыз. Акы лгэы ианытцхоз ус акэын уи, дыцэар зегыы ирласны илхыцсауан. Аха зны-

зынла сара санызмыцэало, исаҳалоит дшыцэо дышцэа-жэало, иналаршэ-ааларшэны дагьамхагьуеит. Ускан лыпсыц кэандаза сшыапаштца иахьысуеит, иарчыхэчыхэуеит.

Илхэаз цкья иахьсмахауаз азы, слызгэаан, мчыла сыла-кэа хызфэит, саргыы сыцэарц.

Ашыыжыымтан Тата ахьхьахэа асаан инанылцсалоз апшырыпбжыы саанарцшит. Сылацэа анаахыст, Тата азы сфалтэоз цыышыан, сшэаны ацэарта снылцеит. Аха лара сацхья игылаз акэардэ Чашь акыышэ еицш икэаш-кэашза икэаз ф-лапкыак аакэылхын, инаслыркит, ирласны ифырпла хэа. Саргыы, сееилахэара саламгакэа, акаруат сшыкэтэаз афлапкыакгыы фырыпны саалгеит. Нас сеикэа насышыатцаны, скьяф аасышэхасырцан, аматцурта сындэылкыеит. Аеадакэа ахьтактыз саннеи, уахь сыфнамлакэа, уи агьежь иадчацалаз агэкэа реивтыккара скылцшуа саагылеит. Аеада хэычы аини иареи рыхкэа еидцаны итахэахаа ицэоуп. Сылахь еикэтцаны аматцурта саафналеит.

–Тата!

– Иууеи, нан?

– Аеада хэычы хэзжыазом иахья.

– Ицэазами?

– Ицэоуп, аха рхы еилатцаны ицэоуп, Тата!

– Ихарфыагагышыап, иааури, нан.

– Акаара иаламго, Тата, аеада хэычы?

– Иалагар иалагеит, ишцааури.

Тата афатэкэа зынны астал икэгылаз асаанкэа ампахьшыы аарыкэылхит. Хамфаныфа хазы икалтцахьан усгыы. Лара шыыжыла ибзианы акрылфон, тэыщак-ф-тэыщак афы анылымжэуазгыы ыкамызт. Сынтэа амачаргыы бзианы ихаман. Ачагья лэы италтцаанза атэца аашьтылхын, Чашьи хареи хамфа лныхэеит. Нас даапышэарччан, сацхья икэгылаз, атэазы этаз атэца хэычы инанылкыеит латэца. Саргыы сатэца аанкыланы ихааза снафыхэеит. Нас, Тата дгэаар хэа сшэан, кэабашыиа фытк аашьтысхын, ацыкэтэатэа нахьшыны афара салагеит. Татагыы лгэы иаахэан даас-

җаңшит. Пытрак ашьтахь иахзымфаз хәхәкәа ампахышыы нархаршәны хнагылеит.

– Тата!

– Аа, нан.

– Аеада хәычы хәрҗыхома?

– Мамоу, нан, ишыцәоу хдоит.

Апш зныз асаара аашьтыхны дьндәылтцит Тата. Саргыы ашә ньдтцаны уи сналышьталеит. Сыла акы абомызт, аеада хәычы хәцәҗыхар хәа сшәон. Шьыри, Чашь иадыруандаз уи шырҗыхатәым, иныжьны хцар акаара ишалаго, Татей сарей ишрыцхәхшьо. Ашә аартны цшьаала ханыныфнала, афбагы рхы еилатцаны ирахатца ицәоуп. Татагыы кыраамта дшанханы дгылан, Чашь рыцхашьаны. Аха иахья ихаҗәшәоз – ахья иатцаланы иаагатәын, ититәын. Уи Чашь иадыруан, еилнакаауан, аха аеада хәычы иаздырзомызт.

– Сычкәын хәычы...

– Аа, Тата.

– Аеада хәычы цшьаала ахы кны уоахи!

– Ахы, Тата, сәахеит.

– Шьта, Чашь рҗых.

– Чашь, Чашь, уҗыхи, Чашь, уҗых... – схәеит сыбжьы нытцакны.

– Ус акәым, сычкәын хәычы, ус, алымха кны уоахи.

Алымха кны саноаха, Чашь ацәа иаалтцит. Аблақәа анаахнат ауп Тата цшьаала асаан ақышә ишнықәылкыз ангәанаҗа. Уи иххәхәхәчоз еадамызт. Апхәатәи ашьапқәа аатцнахын, инарықәгылеит. Нас – ашьтахьтәиқәа акы, нас – егыгь, алымха шыскыз зынза иоагылеит. Тата апш алымтакәа рапхья ахәда ашаха нахалтцеит, нас ақьяфын еипш ихцәышааз ақышә лнапы нықәылшьбит. Чашь уи ала иадыруан аеырххарақәа ишраамтамыз, тынч ашьтыбжь мыргазакәа ишдәылтцтәыз, аус дукәа шазыпшыз. Уи акәхеит, Тата иналышьталан, ахәитцсит мыргазакәа индәылтцит Чашьгыы. Са сахьгылаз, аеада хәычы ацәа иахьбалаз сахәапшуан. Нас сыбжьы нытцакны Тата налызҗыстит:

- Тата!
- Аа, схэычы.
- Аеада хэычы гэыдыскылоит.
- Иуцэфыхап, нан, уакэытц.
- Зынзатэык – иамырбазакэа!

Схы ласыркэын, аеада хэычы азамэа хышра пшыаала игэыдыскылеит. Аблацэа хэыцкэа ааигэаны сахыырхыпшы-лоз, иара иахагы ацэа итанагалазшэа збон. Икалап уи пхызк хааза иалазтгы. Усоуп саргы апхыз саналоу; Тата лыбжы рдуны сыкэфылымткэа, ма азы хышэашэа сыбла ихылымтэалакэа сэаапшзом. Аеада хэычгы убас пхыз хаак ишалаз иныжны сындэылтцит.

Аматцуртахь сааиаанза Тата Чашь акьахь акэылтцахьан. Атцыхэтцадагы иахынзатахыз ирхханы ашьтахьтэи амаха иадылхэалахьан. Нас аонатцака днытцалан, сынтэа саб Ткэарчалнтэи иахзааигаз аатцэа ыцкэа эба аарылылхит. Сара издыруан мыцхэы хамгэакзакэа урт эмба рызна шхауаз иахьа. Избанзар Тата илдыруан ахьа иаха иахькапсоз атыпкэа. Аатцэакэа аалган акьахь инакэфахэаны, аонашэкэа зегы аркны хэынаххейт. Пытраамтак ус азэгы ыымтзакэа хнеиуан, хэоны аоадахьала инагаз амэахэаста ханыланы. Сара избон Тата иахьа Чашь аныкэашьа шылгэампхоз, уажэы-уажэы ачын лкьарц лнапы шэышьтылхуаз. Аха са саныналфеапшлак, Чашьи сарей хуазэы мыцхэы хэарыцхашьан дамысзакэа лэыналхон. Ус, амэатшэарра ханыланы акыр хнаскьахьан еипш, Тата даатгылт. Нак-аак абахэ дукэа еиэызшоз аиэаакэа иааимданы днарыбжэапшит. Нас, даахэыц-хэыцын, аиэаакэа руак сныбжэаланы ихыкэгылаз ахьакэа акапсара иалагахьоу иаламгацу еилыскаарц насабжылыгеит. Ларгы даатцакын, егы аиэааа дынталеит. Чашь уа игылан, слаба хэычы насытцарсуа, ахахэкэа снарыкэпала-аарыкэпало, азышьта ихыкэгылаз, ужы хтны иахьырбоз ибызбызуа иказтцоз ахэаккэа сэидмырдыркэа, даара абна иашьцылахьоу азэы иеипш сэынасхейт. Сахьнеиуазгы ицьасшьоз, сара абри акара саб иахэшьа хьакэ-

шәара слыщныкәахьан, аха абри айәаа знызатдәыкгы сахьтамлацыз акәын. Лара иасымша зызбахә лхәалоз ахә ду аикахы хцарц акәын. Пытрак снаскәахьан еипш, ахә рацәа ахькацсаз агәафара снахагылт. Рацхәа сара схатагы иаацбасшьеит, ахьакәа ацарафьирпкәа реипш ирбгьыжәны икацсан, ахьацарчкәа рыгәкәа аартны итацәу ацаратракәа реипш урт ирывацсан. Сгәырғьара сзымтдәахуа, хәа цырак машәыршәа сақәгылар хәа сшәаны җа пытрак сеита-наскьеит. Абар, аҗа хьатцлакгы, уаха цырак зфәршәу ицсра убааит ахәошәа, икәаз-кәазза ахәа цыра шәпакәа адгьыл хкәаны иахьатцажь. Сара издыруан арт аотцлак рҗы уаха хәрхымсзаргы аатцәа җыцкәа руак ахькәцәанза ишхартәуаз. Урт гыланы исыхәапшуан, идырхәыз ахәсақәа реипш, имчыдаха. Аха урт зырхәыз иахатәи апша акәын. Икалап, ани ахә ду аикаҗгы ахьакәа архәхьазаргы. Икалап, макьана имназацзаргы. Реихә икәазыз хәа цырак аашьтысхын, исыманы сыҗны сҗынасхеит, архәра икәлаз аҗы цьара акы зхарартәыр хәа ишәаны ибналаз ахәыцы иеипш.

Татеи сареи хәхьеипырцыз санаи Татагы дыкамызт, Чашьгы ыкамызт. Даара иасцәымгхейт, аиашаз. Зны исызбейт, Чашь злацаз акәарашьтра итаршәны сыҗны сдәыкәларц. Зных, Тата дызталаз айәаахь лыхьз хәаны җытуа сцаларц. Аха нас, санхәыц, уи слышьтанатцы, Чашь ахьцаша исыцәоит схәан, сышзахәоз хазлааз хашьтра сынхыланы сҗынасхеит. Рацхьатцкәа, Чашь ашьта җыцкәа ахахә баазақәа рҗы ишаныз сцәеиламфашьартә, рацәак смышцакәа, ус схыцхыцуа снейуан. Аха нас, убас исырц-цакит сшьаҗакәа, Чашь ашьтақәа ракәым, иара ахатагы сымбазакәа цьара мардак ишкыдхәыло саҗсны сцар хәа сшәартә ақынза. Пытрак снаскәахьан еипш, саацсо, сынарха мацхо салагейт.

Сара зныктәи афрәҗы, хьшә-цшьышә метр рқынза акәын иҗгәатцкәаны сҗыхәжәаны афра ахьсылшоз. Уинахыс сакуан. Хартцафы излеихәахьоу ала, убас санакуа мчыла

сацэыфлар, ишнеи-шнеиуа зынза соунажыыр ахэтоуп. Аха уажэы затца сацэмыфрыз, зынза сакит. Санаанымгыла иаа-сыкэлашьцеит, нас адгьыл сытцышышь афынанахеит...

Сыцсы хэычы ицаз аара ианалага, саргьа напы анаа-сыртцыс, ахьақәа згэылшөшөаз ахьапарч инахьысит. Сара усқан скаруат афы сыцөаз цышьаны, ахьапарч Тата лшьапы аштца цьацьақәа ракэызшөа ианаастгэйдсыргэгөала, снацө-кьарақәа уи ацқәа ахьынзасцоз инарылашөкөеит. Нас сыб-лақәагьы хыстит, сыхгьы аашьтысхит, егьы сарма напгьы аасыцырхырааны сықөтөеит. Уажөшьта издырит Тата лшьапафы сшышьтамыз, апхыз хаақәагьы сышрыламыз, Чашьгьы ахьцаша ишцахьаз. Схы-сөы анааипцхьысшышьаа, снапсыргөытца акы цхаза инантөалеит. Снапы саахан санахөацш, снапсыргөытца зегьы ашьа аеахьнагзахьан. Икастцахуаз, ахөра зыла ифысызөзөаан, сыблуз цөөежь акалт схы иакөшартө ақынза цахак аампжөаны, ахөырбгьыц сызтахуадаз ақөарафы, аха абжьынтцбгьы иатцөа нақөыстцан, ашьа ааннакылозар хөа игөғөаны иөасхөеит. Сөагьылт. Уажө-раанза сахькажьыз ашьа катөан. Сгөы иаанагеит, сшыа акөзамкөа, инагзаны исзымаацыз сымч акөызшөа исылтцны икатөаз, насгьы, уажэы сара зынза ашьа стахзамызшөа, амч акөызшөа иаха истаху. Акөарашьтра иавганы иган амөахөаста, уи ианыршөлан сөынасхеит. Цаса еипш сыфны сызцөмызт уажөшьта, избанзар сымч абжакы сышьтахька инсыжьхьан, сымшатакөа сцөа-сжьы иалтцхьан. Аха зегьы акакөын, иаанхаз акрыказар убри ала абри амөахөаста саныланы сцалар акөын. Хөык, қөатцара дук, қьацтак, еита хөы лақөыки, марда хөычыки срыхтөтын. Уаанза исцөын-тцөар калазөмызт. Ипшаатөын, ирхынхөтөын, Татөи сарөи ххынхөаанза гөырз-шашөаз зьезырзыз Чашь. Издыруан иара ахата уажэы иахьыказ: абзиабара, агөбылра ацшаауан. Уи мчын, иара уи адагьы ихөартазамызт, иацөызыр калазөмызт. Иара иадырит уи амч арзра шыкамлоз, ишеи-қөырхатөыз, апсы ишахьзатөыз. Иара ахатагьы мызроуп. Азратөхөа арахө рзы Тата илдыруан, саргьы издыруеит.

Уи, хымпада, уажэы ахэара дафуп, уажэы иаамтоуп, икалап уашьтан ихышэахаргы, лгэы итацсыргы. Уажэоуп, уажэы, ианхэатэу, ианцэыргатэу:

Шьашэ реихабы, шьашэырхэа,
Шьашэ рхампал уфахаит.
Шьашэ рхэымпал ухэлашэеит.
Сара сахан еиқэысыкшеит...

Саакэымтцакэа исхэон, еитасхэон арахэ рытэхэа. Мшэума, қэыцьмоума, бгоума – иннакылароуп уи. Имлагома убарт убри акара, хазлагара, хахьа, хамфы, хэатца – зегьы зыжэфа иқэызхуа, Чашь рыцха нкажьны ирфартэ еипш.

Чашь... Чашь рыцха, хаскьында изакэызаалак адгьыл пырхага азымто, иразу, иқьиоу. Иугэалашэома, акалақ ах икоу сашьа хэычы саб укэакэа данықэиртэа, анык леипш уихзызааны ашта дшакэуршоз. Иара дышгэыргэоз, ахьыр-хьырхэа дшыччоз. Иугэалашэома, енак хгэыла уанигаз, ачара азхара ацьыкэреи азлагарахь зныкала уанатцеитцаз, ианузышьтымх, ари макэоуп, аидара мыцхэы аталара иара акэшахатхазаргы, ахэшэтэыфцэа мап ацэыркит хэа иухыччо, мчыла иааусуа ианудыргоз. Сара издыруеит абри аеынгы улағырзқэа ахэхэыхэа ишаауаз, уштэыуаз. Ускан уара угра итан иахьа ашьыжьымтан ацэа ишалаз инхажьыз аеада хэычы. Ускан ухатцкысгы иара уацэшэон, уара ужьы атцкысгы иара ажьы ухьуан. Аха иучхауан, избанзар уара иузхэазомызт аидара мыцхэы ушзатцамлоз, алабақэа иуаахоз шупырхагаз, иухыччоз хьаас ушрымамыз. Уара улымхақэа уқэыжьны пшьаала агэашэ улағьлан, азыршы уқэыртэазшэа алфатцэ ухылтуан.

Иугэалашэома, Чашь, ашьыжь шаанза Тата ацатцака данаатцала, икэбакэшэо уеада хэычы шувагылаз. Лара атаа-цэарафэы ауафэы данилак азэы дышгэыргэаша ауп дыш-гэыргэаз. Уара угьлан улымхақэа уқэыжьны. Икаларын уца хэычы урбзаларц, ааигэа абла ухыпшыларц утахызаргы, аха Тата дгыланатц, уцхашьашэа, игэағьны уца уалакысызомызт.

...Аха, исхаштыз, шыта ихэатэуп арахэ рытэхэа. Ирхэоит уи ацкага анукум, цахала ианфѳоумхэа рацэак амч амазам хэа. Аха сара хынтэ исхэоит, хынтэ ацыхэанза. Икалап уажэы Татагы ахэара дафызар.

Аитартэ гэара итакуп,
Еихатэ цэымгла еибаркуп,
Нан лкалт итакуп,
Шьашэы ирысасуп,
Бьжьгэара акэыршоуп,

Кэымгла ихыркуп,
Аитар бжьеитар цыгэгэын гылоуп,
Уахысыр уцсуеит,
Иужэыр унцэауеит,
Чшэу, чшэу, чшэу...

Сышнеиуаз амыг зкэыз шыццлак снадгылеит, схи иахьташэаз сыздыруам, аха исызбеит ацкэа бзиан измаз маграк ацкага афы иакараны («ацкага» хэа ауп амаркатыл ишазырхэо арахэ рызра аан, атэхэа аныкарцо, ахыз ишиашоу ирхэар амч аиузом) фыцьяраны ипыскарц. Нас, ани, уажэраанза схи афахэаразы итцызжэахыз сыблуз цэежэ цахак аампжэан, фынтэ-хынтэ ракара ицэгэаны иакэыршаны иалафасхэарц. Амаггы улалоит, настгы амаркатыл еицш амацэакэа цнакоит, еакала иухэозар, ицнажэоит. Амаг зкэыз ашыццла акынза снеит. Нас, реиха ишэпаз магык, мчыла иаапсыртлаанза лашэага рфы еихымсаит хэаны, сцыба интастцеит.

Цашь, сара исгэалашэоит ускангы уца хэычы аауцыршэар уузомызт. Ацатцака ианыцкакыз ицакын, ианыцкакымызгы аштафы ма аккарафы уацзар акэын. Иаргы уанамбалак икаауан, игэыкуан. Ускан харгы амыцхэ аус ухарузомызт. Татеи сарей иахзышьтымхуазгы, титэума, азлагарахь аума, ма хгэыла чкэынк хихэауан, ма хара

фынтә-фынтә еиџшаны иахгон. Хазбоз ххыччон, еада гэартак такны ирымоуп, еитцараазоит, арахь дара есымша аидарақәа ирытцоуп хәа. Урт иабардыруз уцеи уареи шақа шөрыцхәхшьоз. Иугәалашөо, енак, азлагарахь ханцоз, аеада хәычы, иарггы шуцхамгоз анаба, агәара икылсны ишхашь-талаз. Хара арахь ирацәаны ацш азлагарахь иганы иахлагар акәын. Избанзар, ауха саб ақалақь ахьынтә даауан, архақа ихазтигарц, ашьыжь шаанза, нас хара автобусла иахгон ацбармыкьахь. Чашь, хара есымша ацбармыкьахь ацара бзиа ишахамбо умдыруеи, уара? Аха уарггы ухаргәаклароуп, харггы ххы харгәаклароуп.

Аитартә гәара итакуп,
Еихатә тцөымгла еибаркуп...

Убри аены азлагарахь ханцоз, иугәалашөозар, хатцака азиас ханхықәгылоны ихахьзеит аеада хәычггы, уара ушьапқәа азы инзаургылахьан. Сарггы сеикқәа сөахан, сшьапқәа ртцаркәакәара сафын. Татаггы пүтбжак акара ацықәреи датцалан хашьтахьқа даауан. Нас, уара, аатцәа хьанта ушатцазггы, иара ушахьяз, уацхьақа ахала ишумьшьтуаз, сарггы Тата лла-дахьы слыргылеит усқан, Чашь. Аха уи аены, азиас рацәак иацымлазацызт азы, аласба гәыбзыққәа реипш сшьапқәа иргәйдпалоз ацәқәырпақәаггы рацәак срыцөшәазомызт. Амала, иугәалашөозар, ханаауаз итцеггы иацлеит. Избанзар ашьхантә асыпса зытны иаауан. Азы хьшәашәа иантала, аеада хәычы ахьта иакит, иаарыцхасшьеит.

Пытрак ашьтахь, сыпхзыфои иацы ашьыбжышьтахь Татеи сареи иаабылуаз акәынцъфои спынтца иахьтасуаз сдырөашьын, хәхкаара иакәыршаз аанда апал сөынахшьны сөааныскылеит. Сыварафөы амасар аанда иқәгылаз арбагьк санаба, иаакаркарын, ипырны афызцәа инарылацалеит.

...Санцшы, избеит Чашь ацатцака иахьакөшоз. Сөынас-хеит сара урт рышә аартны еибасырбарц, еизааигәаны

еихэасырпшырц, ирыбжысхырц урт еигэнызмышроуаз ахьатэ шэы. Аха шыафеақәак аақастахьан еипш, Чашь сшыа-пышытыбжықәа рыла садырызшәа, иаахэны, алымхақәа ақәжыны, алахь еиқәтцаны инасапацит. Саргы саатгылеит, уахь анеира сақәитымшәа. Нас Чашы сареи блала аицәа-жәара халагеит:

- «Чашь, уарамыжда, хныжыны узааи?»
- «Сца абжы сгэы иштыроуаз сабацоз».
- «Иахьа хьа цытк хмыкәшәози умаар».
- «Ауп, аха, сца хэычы рыцхасшыон, уигы думхой».
- «Чашь, уи духаргы ахьа ианатцәтцалак умгәаан».
- «Шәара шәзы сшымгәаарыз, аха егырт иаххыччо...»
- «Чашь, ашә аасыртып утахызар?»
- «Иаарты, уарамыжда, сүхәоит иаарты...»

Сара ацацака ашә кьакьаза иаасыртит. Уаантәи азэы ишилшоз ишытыхны иршәызшәа, ашәхымс инахыпан, аеада хэычы ан инадххылт. Чашьгы, аеада хэычы ыцц ианизеипш, ахафы арбзара иналагеит. Чашь рыцха уи агра иантәзгы мыцхәы ирыцханашыон, мыцхәы ихьаанагон. Алабақәа иақәшәозгы – иара ахазы акәзамызт изрыцәшәоз. Уи иатахын аграфы зыцсы талаз аеада хэычы аиха азарц, азхаха азарц. Уи азгәышыуан, нас мышкы зны Татеи сареи инхавагыланы хьакәшәара ихәццаларц.

- «Чашь, шыта Тата лахь ххынхәып».
- «Аеада хэычы акаара иалагоит».
- «Иаргы хәццааит, нас, Чашь».
- «Ибзиоуп, изцозар...»

Чашь аблақәа сахьырхыпшылоз, ирықәшахәтын аеада хэычы хьакәшәара агара. Уи саргы мап сзацәкуамызт.

Ашыжь нхыхәхәахьан, Чашы, сареи, аеада хэычы хәынаххейт иахьа ашыжымтан хазнысхьаз амәала. Ам-

рагы уажәшәта ацпхькәа ирмеигзазакәа ихәкәнапсон. Иаахакәыршан атцаракәа, реиха ихааны ашәа зхәо хәа еисазшәа, ичырчыруан. Ана-ара атцлакәа ханаарывалалак, ифькәфькәуа урт ирылатәаз ардәынакәа, ихәцәшәаны абнара инылахәашон. Нас, уахынтәи мыцхәы зыцсы иацәшәоз хьажькәакгы, злыра хахьоу ауардын афьжбыжь еипш, «кыж-кыж» рганы, рымтәыжәфа гракәа еинкьо, иныкәцала-аакәцало, рфызцәа адырра нарытаны, егы ахәахы адырразы реидыркылон. Абна алымха кыдтцаны, артцафы мчыла еикәикуз, злеишәа цәгьоу ахәычкәа реипш акәын ишыпшыз. Ас мыцхәы абна антынчхалак, апсаатә рыбжьы иазызырфәуеит лхәон Тата. Уигы алымха амазаап, ауаа реипш азырфьшыагы адыруазаап. Ус, аеадакәа рышәтахь сгылан сышнеиуаз, ағәра зәадырххаз аеыфкәа реипш, адыххәа иаангылеит афбагы. Убри аамтазы, сылапш нарыкәшәеит хамфа ахахы фыцәа аатцәкәа ирытцаланы ишаауаз. Абар хгәыла пхәыс лашәа ица адагәеи лареи раатцәкәа рызна ахәа иатцаланы иахәауа.

– Ашәа укыдлома, нан Аркади, арт аеадакәа уман уабацои?

– Мамоу, Шьашькәа, хьакәшәароуп хәхьцо.

– Тата дызуцми, нан, ура умацара абна ушцалалтцои?

– Уи уахь дыкоуп, Шьашькәа.

– Абри арыцхагы ахәа иатцашәтцома? – ихәан, ихәда икәыз аидара нкажьны аеада хәычы гәыблыла днахәапшит адагәа Уасил.

– Мап, хара уи аидара ишпатцәхтцо, афны амацара иаузом азы ауп! – схәеит сара, снейцрашәаны.

Аха насоуп саназхәыц уи иасхәо хәа егышимахауаз, баша ишысхәаз. Иара акраамта ицәымгханы дгылан, аеада хәычы аидара иатцәхтцоз цьашьаны.

– Абри иаанаго акара хынтә еиханы ишәзаазгоит сара, ура амзышәа, уеада хәычцәоуп, ирыцхауп, макъана аидара иатцаумтцан, – ихәан, са сахь дааскъаны иблакәа насылаиркацеит. Сара азыказы мацк саашәаны сылакәа хызфәеит, уажәы уи ишилшо дсысуеит хәа. Аха сылакәа анаахыст,

иара инапкәа ицьыба итаргәгәаны, дааигәазаны дысәацшуа ихы аалаиркәит.

– Иуахама?! – ихәан, дысәахәааит еита. Са сахьгылаз сшәан, атысра салагеит. Нас еита адагәа Уасил дсызгәаан дышсысуа сымбарц азы сыблакәа хызәеит. Сылакәа анаахыст, уи игәгәаны игәаара зныцшхьаз ихы-иҫы снаәацшит.

– Уаха хьакәшәара иумгааит ари аеада хәычы, – ихәан, инап дукәа рыла сызкәа ааишьышьын, днасәацшит.

– Саргыы сиццоит ари амзышәа! – ихәеит Уасил ибжбы нароуны, дгәааны ихәозу, ус баша ихәозу узеилмыргауа. Амала, уи ицьыбакәа инапы шыртакыц иртакын, данцәажәозгыы хара дҫахәацшзомызт, аеада хәычы ашка дыцшуа акәын иихәоз зегьы шихәоз. Нас, Шьашькәа иара иахь дааскьан, аеадакәа дааркәатцны, иара ихата амтцкәа икәылцозшәа лнапкәа кьо, акы иалхәо далагеит. Уи уажәы ҫ-бызшәак рыла дҫацәажәон хәыцьагыы. Сара сбызшәала иаалхәоз зегьы еилыскааит, амала адагәа Уасил ибызшәала илхәозгыы еилыскаауан. Уи илхәон: икәшәаны иааргоз ахьа зегьы аҫны ишнагатәыз, иара дызтаз аатцәа зегь рацхьа ишытцкәатәыз, нас ачуан ду интажьны ишыжәтәыз, мамзар, ацъармыкьаҫы ишазоу мацара ирацәаны ишырымгоз. Аха иара иалхәоз акгыы иирхәазомызт. Дцәажәан даналгалак, «аеада хәычы рыцхауп» ихәон. Иагалундазгыы иара итәы ишаиргаз анылба, иаатцәа ду лнапы нақәылкын, нас атцлахьы иналырххеит Шьашькәа: уаатцәа атцла аимәацара иныбжьатцаны, уаҫ илапш ақәымшәартә еипш абгьынтцәкәа рацәаны иақәыжь хәа акәын иааназомызт. Нас Шьашькәаеи сареи хәеицхыраан, иааулакгыы ишытьхны инеихаркит иаатцәа ду. Иара инхамихын, атцла амахәтакәа рыбжьара иныбжьеиргылан, инап дукәа рыла ашәшь махәкәа реиха абгыы рацәа зәаз аамжәжәан, иаатцәа ду нтеихәхәеит, уаха мҫасҫыкгыы илапш итцамшәартә. Нас дахьықәгылазынтәи агәырқьхәа дналбаацеит. Уи адгьыл аҫы даннықәс, хазтагылаз атцла ду аажжәар еипш слымхә интаҫит сара. Убаскан ауп агәра анызга уи адауы иеипш дшыгәгәаз, са сатцкысгыы дышкәышыз.

– Уицэымшэааит, нан, адагэа Уасил уа урыцхашьан ауп дызуццо.

– Мамоу, Шьашькэа, сшэазом сара.

– Амфангыгы игэы цумжэааит, нан, цьара уихымччааит.

– Мамоу, Шьашькэа, мамоу, сашьа хэычы дымсааит сшихымччо.

– Ус акэзар, шэцала, шэеыркэышны шэыказ.

– Хеи, хеи, Чашь! – ихэан, Адагэа Уасил аеадакэа наиаццаны ифэинеихеит. Са сахьгыгы знызатцэык даацшыны ихы найкьеит, уаала, уаала хэа аанарго. Саргыгы снаишьта-леит уи, цьара акала дысмыргэаандаз хэа сыццакы-ццакуа. Аха иара амфа ханныкэла, уажэраанза исцэйтцэахуаз ихы-ифэы алашарагыгы, иччацшьгыгы зегьы еизакны ианырцшыны даасфэацшит. Азныказ сеигэыргьеит сара уи игэалакара иаха иахьеигьхаз, дахьылахфьххаз. Аха уи атакс саргыгы сам-хагэыргьацэаны самхаччар, иара сихыччошэа баны дсыз-гэаауеит схэан, зегьы сзеипшушэа акэын сышишьтаз. Адагэа Уасил дгэыргьон амфа ханныкэла нахыс, ишьафэа дукэа ирлас-ырласны еихигон, аеадакэагыгы мацк акара ирццакуан. Нас дышнеуаз, аеада хэычы абга инапы ныкэццаны, гэыблыла иааишьышуан, мазала ажэакэак нцэйтцаихэон.

– Тата зеипшыртаны дкалари уажэы?

– Сеидру, уажэы дхашьтазар калап деимдо.

Уи исырбеит хазкэыз ахэы лакэы ханхьтцыр, нас штахараз, убри атахара хыхынтысуа хазкыдлоз ахэы ааигэара цьара дкалар шалшоз. Уажэы хазхысыз аифаакэа ханынартала, схынхэны санааи, Чашь ахынхажьыз ишыкамыз. Саргыгы сыфэны сашьталаны сышнеуаз ицэгэаны сышкахаз.

– Адагэа Уасил, арахь усзызырфэи, уажэы зегь шыкалаз аиашатцэка уасхэоит, – схэан, иацхьака сниасны, даарцшыны, икалаз, шыкалаз зегьы напышьашэла ирбара салагеит. Аха сара иаакастцоз адыргакэа зегьы ажэакэа рыцын. Сара издыруан урт ажэакэа зегьы баша ишысхэоз, аха ус иаха сарманшэалозшэа збон. Исхэарц истахыз абжагыгы сымхэацкэа, адагэа Уасил дааскьаны днасфэагылан, ихы ларкэны слымха дынтакааит:

– Изакаи ура еилоукэакэо, иухэарц иутаху еилыргашэа

исурбарауазеи! – азыказы ибжы сцә саатнарзызеит. Нас пыхьеипш сылақәа хызөеит, ари хымпада иара изы цәгыарак схәаз цыишьеит, уажәы дгәаан данысҕәсуа сымбар еиҕуп схәан. Аха пытрак ашьтахь, сылацәақәа анаахыст, иара ицыыба инапқәа такны дышгылац дгылан. Ибжы исыхнаҕьахьаз амч анысзыхынхә, ажәақәеи адырғақәеи неицырхыраауа сеитаналагеит исхәарц истахыз.

– Ахьа рацәаны иахькапсаз анызба, Тата лызҕыстит, Чашьгы арахь иаазгап хәа иахьынхажьыз сыоны саннеи, иара цахьан, – схәеит изулакгы, ажәақәа ирықәнагахашаз аилыркаагатә дырғақәа срызхөыцуа. Адагәа Уасил пытрак дысҕәпшуа дгылан. Нас ихы ааибыҕ-быҕын, иҕыцу ак шеиликааз мөашьо ихы-иҕы мацк игәыргъара ааныпшит. – Абри ахәадаҕы дҕалару, нас, Тата? – дтааит уи хашнеиуаз.

– Ааи, ааи, хымпада, дҕалоит! – схәеит ажәала, сыхгы аасыртцысит. Схы ансыртцысуаз иақәыршәаны днасы-хәапшын, деитаапышөырччеит адагәа Уасил. Нас ҕыц илихыз ичын ау Чашь абҕа инықәырхәмаруа ишьаҕәқәа ааирццакит. Саргы сыла дшабоз ахара дсыцәцар хәа сшәаны, сыццакны снаишьталеит. Пытрак хнаскьахьан еипш, адыххәа даатгылан, ак шигәалашәаз мөашьо, санихь-за ихы насықәкны, уажәы аеадақәа рахь дмыпшзакәа, дышиашаз сыла дтапшуа днатцааит:

– Уара, ацкәын, атрышә асшьа удыруама?

– Ааи, – схәеит сара, сыхгы аасыртцысит.

– Ус акәзар, иҕәҕәаны атрышә уасыр, уаб иахәшьа ила-хауазаргы умбарызи.

– Бзиоуп, – схәеит еита, нас снейҕәапшны сшақәшахатыз ирдыруа схы ааскьеит. Уи акәхеит, ахәқәа рцәажәо иахьынзасылшоз саакөымтзакәа инеипшны аршәаа асра салагеит. Сара сгәы излаанагоз ала, сытрышәасыбжь убри акара итцөйтцөын, иаҕын, Тата бжы-шьхак рнафс дыказаргы илахауаз цысышон. Уимоу, ицдасышон, адагәа Уасил зынза илымха атса тартәазшәа абри акара иаакастцоз акгы ахьимахауаз акәын. Аеадақәа рханы иаатрысит.

– Уасма? – ихәеит адагәа Уасил, уажәы иаха ибжы аармачны. Сара схы аасыртцысит.

– Нас, акыр уахама?

– Мамоу, адагәа Уасил, егьсмахазеит, – схәеит рацхьа ажәала. Аха иара аграмматикатә хәоукәа рҕы ажәакәа рыбжьара акәапрацәа ахьгылаз, иахәтаз ажәакәа ззыбжьамҕыз атҕаҕы иеипш, ихы-иҕы азтаара анырцшуа деитаасҕацшит. Насоуп схы ианташәа, ажәакәа рцакы иеилзыркаашаз снапкәа рыла адырга шыҕасымтцаз.

– Исмахазеит, – схәеит, нас снапгы сҕьеит, сыхгы сьртцысит. Ус акәзар итцегы дхароуп уи, ихәеит адагәа Уасил, илахь ааикәтцаны. Сара издыруеит уажәшьта аеадакәагы саргы итцегы аццакра шҕақәшәоз. Иаргы, ишьаҕа дукәа аттаҕа иааихиган, «ахаа, Чашья, уццакы» ихәан, алаба иикыз Чашь абҕа инықәикшеит имьргьцәакәа.

– Татаа?! – ҕыстит сара, ишсылшоз сыбжы неитцыхны. Аха уи сыбжытцәкыгы убри аҕара иаацсан, Тата лҕынза аназара акәым, сара иахьсахауаз са сакәу лыхьз хәаны иҕызтуа, аеазәу сцәеилаҕашьарц егьсыгымхеит. Аха, зегь акакәын, сыбжы ахәага сыманатцы, аҕьтра сьлшонатцы, саакәымтцакәа ҕыстлар акәын. Избанзар, сара исхәалар акәын адагәа Уасилгы, Чашьгы, аеада хәычгы рыхәта, зегь рзыхәа Тата лыхьз. Уртгы амҕа икәын, хтаацәара иатәын. Тата бзиа дырбон. Ғыстлар акәын сара саакәымтцакәа Тата лымҕа икәыз зегы рыхьзалагы, са сыхьзалагы.

– Татаа! – Ари адагәа Уасил ихьзала.

– Татаа! – Ари Чашь ахьзала.

– Татаа! – Ари аеада хәычы ахьзала.

– Татаа! – Са сыхьзала.

Убри аамтазы слымха иаатасит харантәи зеилыргара удааҕыз бжык. Нас, сыварахьшәа игылаз ашәтцла снахьынцашалан, цытк ихаракны сьҕхалеит. Уажәшьта иаха иманшәалоуп ахьысгәахәуаз махәтақ аҕы сьыргәҕәаны сәааныс-кылан, аҕьтра сналагеит.

– Кыр уахазар, уара, ачкәын? – дтцаит адагәа Уасилгы, уажәы гәыгра хәычык ихы-иҕы ианыцшы.

Сара схы аасыртцысит.

– Атрышә игәҕәаны уас!

– Шәиу! Шәиу! Шәиу! – урт зегъы адагәа Уасил итәын. Урт инарықәырццакны исахаит уажәы иаха иааигәаны Тата лыбжъы еипшыз бжыкгы. Сгәырған ашьтыцара салагеит, уажәы атцла сықәгылазамкәа, адгьыл иаша сықәушәа.

– Ееи, ачкәын хәычы уоума зыбжъы го, ееи?

– Са soup, са soup! Шәиу! Шәиу! Шәиу!

Шьта агәра згартә исахаит сара уи хымцдада Тата лыбжъы шакәыз.

– Еееи, сычкәын хәычы, ухароума?

– Мамоу, Тата, мамоу, Дудра ишәтцлафәы хааихъеит. Са сумацара сакәзам икоу насгъы, Тата, сара исыцуп адагәа Уасилггы, Чашыггы, аеада хәычггы.

– Ехеи, сычкәын хәычы, убжъы абаго?

– Дудра ахәа сахъа знитцаз ашә афәы хааихъеит, Тата, Дудра ишә афәы.

– Ехеи, сычкәын хәычы, убжъы ааигәа исахауеит!

– Сарггы иааигәаны исахауеит, Тата, быбжъы, зынза иааигәаны.

Адагәа Уасил ицъыба инапы таргәгәаны дахыгылоу дыччоит. Икалап уи уажәы ионутқатәи игәыргъара дацәажәозар. Уахыгәи адунеи ахь илымхақәа иахаггы ирахауазар, иблақәаггы мычхәы ирбозар. Иара зны-зынла игәгәаны атцәыуара даналагалак, иакәыхра цәгъоуп рхәоит. Ускан илымхақәа ракәзаап иитцәыуо, рыцха. Шықәсык зны агака цыкәреи тира дшыказ, ашьыбжъон амшын дыштәз ибазаап, рыцха, акәара икәыршәны ацсыз лымхақәа џба. Арт са стәқәа роуп, цыцх амшын санталаз исцәагеит ихәан, илымхақәа ирыдкылан фытуа, дгәыргъан, акыркырхәа дыччо ддәыкәлеит. Уи ус зиҳәоз, убри ашықәсаз илымхақәа ахыта гәгәаны ианрылала, ирласны иахыцаз акәзаап.

Ус, Тата лхы-лфәы снафәапшит амџахәаста атцыхәахышәа. Уи ашьтахь дызтәз амакәан шкәакәа сылапш нақәшәеит, нас уи злалкыз лнапқәа, атцыхәтәан – зынза лара дшеибгаз.

– Уцши, уцши, ачкәын, уаб иахәшьа даауеит! – ихәан, адагәа Уасил ицъыба инапы аатцыхны ла лахь инархханы, бышьтахька атыша бтахауеит, бнапы сыркы ирласны хәа ихәарц итахушәа шыафәакәакгы ныкаитцеит.

– Тата, – схәан, сыһонапык анааштыгх ауп хлантды сышдәықәлаһыз, шыта ашә махәқәа рыкра сшахымзоз аныздыр. Ускан сыууаза аһауа салалаһыан, зны Тата ажәәан дадызбаалон, зны адагәа Уасил. Нас сылапш нарықәшәеит ирхан инейтапаз аеадақәа. Рацхәа тәқа адгһыл афы снапқәа шытасит, нас схы, ашытахь – сшеибакыз. Убаскәнтқәкәа слымхә интәсит, сыварафы лабак азәы ахи атыхәеи рыхханы икызшәа, санынкахәтқәкәа иаархәан ицитқәазшәа. Уинахыс исцәыгхыан сгәалашәарагһы, сыхдыррагһы, исхаштит ацхыз баапс еипш сахыкәазгһы, сызлазгһы. Пытраамтақ адунеи афы акгһы апсы тәзамызт. Икәзамызт адагәа Уасилгһы, Татагһы, Чашыгһы, аеада хәычгһы. Сыкамызт сара схатагһы, икәзамызт адунеигһы. Ус сцәа-сжыы ианыруа иалагеит напқәак сшыркыз, азәы сышытыхны сшигоз. Урт анапқәа шығәғәаз, ахатца мчы шрылаз. Слымхә итафәуан уи амч гәғәа иахылтәуаз абжыгһы.

– Рацәак узыцәшәаша егһыкам, Тата уажәытқәкәа дыб-зиахәха далтәуеит.

– Нан, нан сычкәын, ушпәсыкәзуаз!

– Иахәа бхамбар хәа сшәон, мыцхәы сбызгәыкын, Тата.

– Ссу, ачкәын ак иумырхан! – лхәеит лара.

Сара сгәакәышрала издыруан уи адырғақәа шилыр-бахәызгһы, аха ажәәқәак ламхәхәеит.

– Адагәа Уасил иихәаз закәи, Тата?

– Акгһы, нан, амгәал ашә алатцаны иахзыбзроуп ихәеит, афны хнеир.

– Нас, ибзуоу, Тата?

– Иззуеит, нан, иззуеит, атцәахахагһы рссаны ишәзәластәоит.

Сгәы ихааза ирфшыыгаха ак нықәлеит. Сызкыз анапқәа сшыркыц игәғәаны сыркын. Иааигәаны исаһауан аеыф ашыапышытыбжықәа реипш адагәа Уасил игәы абжыы. Саргһы гәаныла исныхәон уи кыраамта еисуазарц, имажәуазарц, ҳаргһы ҳахамштырц. Исныхәон уажәы адагәа Уасилгһы, Чашыгһы, аеада хәычгһы. Нас сылацәа аахыстит, уи ахаара зегһы ашыапхеипш мац-мац сцәа-сжыы ишалало збаларц.

– Сыцкэын хэыч!

– Аа, Тата.

– Аеада хэычы ахыз азысыпшааит.

– Да, ихэеи, Тата.

– Залашэ.

– Ари ыы хызупеи, Тата.

– Ёы хызуп, аха иахыыз, нан, сыцкэын хэычы, аеы иаф-сышт уи ха хзы.

Аиашаз, даара сеигэыргъеит Тата аеада хэычы ахыз ахыазылцшааз.

Уи ахыызкэа рзын дказан. Сан исалхэахъан, уи саргы хызы бзиаак сыхызылтцарц лгэы иштэз, аха саб имуит. Уиаа-хысгы сыхыз ахыылгэамцхоз азы илхэазомызт. Аха уажэы сара сгэы итцхоз уи акэмызт. Избон аеадакэа акыр ихараны хацхьака ишцахъаз. Ишкэакэаза сылацш наахейт, Тата иахъа ха дхашьтанатцы амфан илкэшэаз ахъа зтаз амакэан Чашь иахъакэыз. Харантэи сахьцшуаз, сара уи зыхэда ацъма шкэакэа ыкэтцан, абнахь еиханы ицоз амшэ еипш акэын ишызбоз. Аеада хэычгы ихысхысуа уи иахъацыз, шьта иазхоит шэахьынзахэмарыз, уажэшьта арахь исзырхынхэ сан хэа, икаауа ирышьтаз азыс иафызан!..

А П О В Е С Т Қ Ә А

Ғ А Т Ц А К А Н Ы Ш Ә

Аибашыра ианалагоз рацхьатәи амзақәа рзы, ицсыда-инхада анырхәоз аамтақәа раан акәын. Зегьынцъара аткәацбыжкәа, ахысыбжкәа, ахәхәара, атәаара; зыцкәынцәа шыны иззааргоз дубарын, икәакәаса, рлакта узтамцшуа, рыбжа рымхны иааргоз убарын, шызагәазала ахәшәтәырта зегьы тәын. Аибашыра рацхьатәи амшкәа рзы Ацсны ақалақкәа, Гәдоутәи Ткәарчали рыда зегьы аға инапахы иааигеит. Уртгы даакәымтцзакәа дырзы-шәарыцон, хыхьынтәи абомбақәа рылаижуан, аха игәағны ир изрылагаломызт. Избанзар, акы, арт асқалақк рәы амфәду иазааигәаз ақытақәа рәынтәи, ажәлар гәгәаны еизбагахьан, фбагы, уаха хьатдырта шрымам рдыруан азы, ирымаз абцар хәычы ала хацәнымырха ибзианы ирыхьчон.

Аибашыра иалагаанза мышқәак шыбжъаз Темыр ицшәмацхәыс лыцкәынцәа айтцбацәа афыцъагы лыманы Гәдоутәка лабраа рахь аанфәсра ицахьан. Егьы рыцхә аихабы Очамчырака иара иабраа ахьынхоз ақытахь дрышьтит. Иара Темыр Акәа руадақәа рәы дықан, аға зынза ақалақ амацәаз итаикаанза. Нас, ишәартахазо ианалага, ииулакгы, амфан иааимцыхьашәоз агаз балонқәа рыла иртәны икәаз урыск имашына днақәтәан, уафы игәфара имкыкәа, ииулакгы Акәа далцны Гәымста нырцә Ешыранза днеит. Нас, уинахыс, хара хтәкәа ракәын игылаз, шәарта ыказамызт.

Темыр аибашыра иалагаанзагы Ацсуа радио ағы иоымтақәеи, иеицәажәарақәеи, ирепортажкәеи рыла ирлас-ырласны дыкәгылалон азы, избейт хацсадгьыл абри афыза ашәартара иантагыла, абцар укызар акара этцазкуаз убри аус, ихы-ицсы зегьы атаны далагарц. Насгы, анцәа ицъшьаны, ацсуа радиои ателехәапшрей русзуоцәа уи иатахыз атехника абжеихарак аға импытцашәанза Акәа алгара

иахъзан, Гѣдоутѣ ацентр аѣы икѣдыргылахъан, уажѣшьта уи атѣы иазыманшѣалаз адикторцѣеи, акорреспондентцѣеи, атехникцѣеи ирышьтан. Избанзар, хажѣлар ирымазамазт икѣтѣкъяз аинформация, ирыздырзомызт Гагра икѣз, Гѣдоутѣ икѣз. Акѣеи Очамчыреи ага инапаѣы ишааигахъяз рдыруан, аха уа иалахан икѣз хажѣлар ирлахъынтѣаз абардыруаз. Иабардыруаз иара убасгъы Ткѣарчал икѣз, настгъы уа иаха ишѣартахарым хѣа ахѣсеи ахѣычкѣеи рацѣаѣзаны Очамчыра ақытакѣа ркынтѣи рѣадыркылт, урт зегъы азышеипш иазгѣакуан Ацсны ахы-атыхѣа икѣз атагылазаашъа адырра. Ажѣакала, ажѣабжъкѣа зегъы ахѣеизоз Гѣдоутѣи Ткѣарчали ракѣын, ус анакѣа, абарт ѣѣкалакык ркынтѣи ахразага икылхны ажѣлар ирызнагатѣын икѣз аиаша. Убри азы, ателехѣацшреи арадиои русура даараза акраанагон хажѣлар реидкыларазы, ргѣы акамыжъразы, икѣтѣкъяз аиаша рахѣаразы. Амала, ацсуа телехѣацшра ускан атехникатѣ тагылазаашъа зламачыз ала, Гѣдоутѣи уи иатѣанакуаз ақытакѣеи ракѣын избоз, иахѣацшуаз, арадио Ацсны зегъынцъара иазызырѣыр рылшон, уимоу, ага инапаѣы иааигахъяз Акѣагъы иалахан икѣз ацсуаа мазала иазызыѣруан. Очамчыра ақытакѣа рѣы, алашара змамыз, амашъынакѣа рѣы аккумуляторкѣа ирѣыганы еиѣкааны икѣртѣахъан, убри алагъы Гѣдоутѣнтѣи ацсуа радио иахѣоз ажѣабжъкѣа зегъы уахъ инаѣуан. Уимоу, арадио аѣы еиѣыркааит Търкѣтѣылеи, Сириеи, Нхыгц-Кавказ инхоз хашъцѣеи рыкны ацсуа радио «Ацсадгъыл абжы» адырратѣара мчыбжык ахъ ѣынтѣ, шыжыи хѣылбыѣеи. Уака, Търкѣтѣыла инхоз хашъцѣа хабла-хаблала, кытакытала еизаны уи адырратѣара ианазызыѣрлак, бцъар зкыртѣ икѣз рычкѣынцѣа, хара хабдуцѣа рыцсадгъыл амѣа акны ара хашѣатѣои хѣа, мшынла, хайрла еиханы Ацсныка иаауан. Убри адырратѣараѣы акѣын корреспондентс аус ахыуаз Темыргъы. Уи уахи-ени хѣр айбашъраѣы рѣырхатѣаракѣа, ргѣымшѣаракѣа, шака танк мышкала ипъыржѣоз, шакаѣы ршыуаз, шакаѣы рыткѣоз, шака кѣалзтѣы техника рцѣыргоз, шакацъара ацсуа кытакѣа ирылырцоз, урт ирытѣаркхъаз

ахэы харакқәа рымырхуаз, хшәымшьын, шәнапаҕы ҳакоуп, ари шәара шәйдгғыл ауп, ҳара хжъаны ҳааргеит ҳәа ирыц-харшьарц ишыматанеиуаз инаркны, дзыпхьоз, аибашьраҕы имҕапысуаз ахтысқәа ракәын. Уи ибжы ахънеиуаз згәы зымкьахьаз абцъар шытихыртә дқанатқон, абцъар зкыз – алым даҕызахон, нкылашьа имазамкәа зда имам ипсадгғыл ахъчаразы дгылон. «Шәеиха абаапс, шәеиха!» – арадио итыҕуаз ибжы, уи, нахьхы, мрагыларатәи афронт аҕы зхи-зыхәшәи нацәала изыпхьазоз, икылкаан ихысуаз игәы шытнахуан, ргәы шытнахуан Ешыра ахыргәгәартақәа рҕы итәаз, амтәыжәҕақәа рнатон мшын-нырцәынтәи зыпсадгғылзатцә амца иалзгарц иаауаз...

Китованигь уитәыз,
Иосилианигь уитәыз,
Шеварназегь уитәыз,
Ухы лахароуп!

Аибашьра макъана ахы ахьархоз уаҕы издырзомызт, уи, зны аҕа дхьатцуашәа, имчқәа илкәкәаазшәа унарбон, зных, Қырттәыла лак иасуа азәы днымхакәа зегьы абцъар шытыхны Апсныка идәықәлазшәа икам-иным рылартқон, рыр ргәы дыргәгәарц азы... Аха згәы ургәгәодаз, урт знык абцъар алакта итацшуаз, мамзаргьы рткәацгак зывара икаҳаз, ишакәым ипжәаз, уи иара иацхьа игәы Қырттәылака ицон! Аха урт агәықәхакәа, уахь ихынхәны ихьагәгәа инеиргьы, зыпсадгғыл зыхәшьадыз, изтииз азәы иахасабала, аштрафтә баталион иартон азы, иахьынзауаз ара инцәытцагыла-аацәытцагыло еибашьлар акәын. Нас арака еизырхәхәаз рмали рыпсгатәи рыманы аамта еимкьарстак аныкало ркомандирцәа акы аарыҕешьқәаны изцар, уи зегьы ратцкыс зразкы чышәмыз азәы иҕызахон!.. Ааи, ааи, уи алакә аҕы еицш, ҳапшыак азна ахы ахәа аартны инахагылаз еицшхон!

Тәмыр идыруан шыта аибашьра ус аламала ишеикәымтәоз, ма Урыстәыла иатахханы, уи ахәынтқар аҕа-

раҳаа инапы ықәиқшар, шәара афхәынтқарракгы шыта айбашьра аанышәымкылар, мамзаргы қырттәылатәи ар Ацсны иалымтдыр аусқәа даеакала исырцәгьоит ихәазтгы, усқан зынза даеакхон... Аха ус злеихәоз, урт хәдацәахы абцъар ритахьан, дарггы – хара хажәа ажәоуп, ҫымш рыла Ацсны хнапаҫы иаахгоит рхәеит. Ашәахәәены адунеи ателеканалқәа зеггы иддырбараны иқан иаку Қырттәыла абирақ шәыршәыруа Ақәеи, Гәдоутеи, Гагреи, егырт Ацсны ақалаққәа зеггы ишырхагылоз! Урт, рацхәа зынзатцәкыагы ргәы иамжәзеит. Ацсны ақалақ дукәа пшьба рнапаҫы иааргеит; Гали, Очамчыреи, Ақәеи, Гагреи. Аха ишакәымыз абафқәа реипш рыхәда икылахеит Ткәарчали Гәдоутеи, урт ирытцаркуаз ақытәкәеи!.. Дара хыпцхәзарала хәр ратцкыс шәынтә еиҳан, аха хара хтәкәа уи хәаас азәгы имазамызт, урт хәаас ирымаз, дара абцъари, ахи ахәшәи шақа ртахыз иаеиғзо иахьрымаз, хара хтәкәа знык рхы блақьар, баша иахьызуаз азы хәа дус ироуан... Дара егыраангы ус баша цъара цлабгык ахәақәацоз, ма цшак махә фак ахәацнатәоз, икылымцшзакәа, равтоматқәа иртз ахқәа нтәаанза, ирызымтодаз, ирымажын, ихысуан...

Темыр ирлас-ырласны ицха игәы дыцалалон, аха лаагашьас, цсыхәас иеитарыз хәшәы издыруамызт. Мызкахы хынтә-цшьынтә уахь мрагыларахьтәи афронт ахь ицырны ицоз авертолиотқәа абцъари, ацъацхани, айбашьцәеи ракәын иргоз. Арахь ианаауаз ахәцәеи, ахәыцқәеи, ахәсеи ааргон. Уи акыраамта изыгәагыамызт уи араион ахь, еихаразак изыргәакуаз абцъари айбашьцәеи ртыцан уахь апырра. Уи иаанагоз, 80 кыла ацъацханы хайбашьцәа ирцәирзуеит хәа акәын... Избанзар, уахь ипыруаз авертолиотқәа уаацсырала 80-фык мчыла ирыцәрықәтәон, урт рнафс абцъари ацъацхани дасу ирызгоз анышьтырхлак, апырфцәа рхацыцқәа еихаргәгәаны акәын ишыцыруаз. Аха икоутцарыз, айбашьра еибашьран, зда цсыхәа ыкам ацқарракәа реилагарагы анрықәшәоз аумачхыз...

Уи авертолиотқәа ахышьтыпраауаз атыц аҫы акырынтә днеихьан, аха гәып-гәыпцла абцъар зкыз ауаа реи-

бытаны, ҳамцар калом, хмеибашьыр цсыхэас ихамои, абцъаргы рзахгар ауп хэа ацэажэара ианалагалак, иара икайтцагэышьоз, дхьагэгэа Гэдоутатэи арадио аусурахь даахынхэуан.

«Зынза дгэыкны дышцагэыгыри, – ихэон гэаныла иара, – уа хаб ионафэ итцегы ахэычкэа ыкоуп, сашьа итэқэагы аалыцхэмарлап... Ус схэеит хэа, уа ахэмарразы рацэак адэгы иқэлар калазом, авертолиоткэеи ахаирпланкэеи анаахылалак (урт рыбжы апш зымтэаз азлагара алуқэа анеибафоз иафызан), иаразнак рациала адырра рыртоит: «Акэыдыршьшьыгакэа дэықэлеит, акэыдыршьшьыгакэа дэықэлеит, зегы аеытэахыртакэа рахь шэеиха!» хэа. Аибашьра ианналага, атаца ыц афны даныонаналагалалак иаразнак лыхьз псахны дара иртаху хьзык шылхыртцо еипш, авертолиотгы ахьз рыпсахит «акэыдыршьшьыга» хэа! Уи ус еихарак изыкартаз, рациала ианеицэажэоз, ақырткэа ирзеилымкаарц азы акэын... Урт аибашьра нтэаанзагы рлымха замышьцылазеит уи ахьз, ауафы ихэыцкэа инарылкэрааны ицо атыз еипш, ирафшэон!..

Ускан ахышь анхылалак акэчаракэеи акэыткэеи еибархьусууа афны алыгэра ишытцало еипш, хэычи-дуи шьоуки ахшьыра италоит, шьоуки алыгэра италоит, шьоуки ашта агэта игылоу аха ду ашьапахьы еихоит... «Уара хэхьча, абаапсы, уара убзиаракэа хара усгы ихазшэом!..»

«Энак Темыр аимадара ныкэызгоз рациала Гэдоутантэи данрыцэажэоз иархэеит (урт, уи рыонатцака атунгтрафэ итцаргыланы ирыман, изыхьчозгы, аус адызулозгы цытфык бцъарла еибытаны иацын) ахэычкэа ыфны харабгыара иандэықэла, Маиана ашта агэта даакэгылан, агэгэа зыхга ажэфан ихыз авертолиоткэа дымшэазакэа дышрытцапшуаз:

– Нан, ибгылашьозеи, беиха, бфызцэа рахь, беиха, – лхэан ланду, Темыр иан Нели уи лнапы кны длыман ддэықэлазаап.

– Мамоу, нану, мамоу! – лхэазаап лара лкышэқэа тырқэацааны, – сара ақыртуа вертолиоткэа цкэа избар стахуп. Урт ахэычкэа ишпареихсуеи, уа иакэтэоу уаазами?!

– Иуаандаз арахь еибашьра иаауазма?! Урт қәыць-мақәоуп, ақәыцьмақәа ауасақәа рыцхашьаны ирафсит хәа баҳахьоума?! Баала, нан, арахь, баала! – лхәан, даашь-тылхын, длыман дышзахәоз ахшьырахь ддәықәлазаап. Убри аамтазы авертолиот дара ахьгылаз ашта иарбаны ракетак аунашьтит; аоны ашәқәа ҕыккьейт, асаркьақәа тыккьейт, аха уафсыла азәгы акгы рмыхгәышьейт, Анцәа дрымазаарын...

– Нану, нану, – лхәазаап Маианагы ланду лкалт леаларцсны иахьылкыз, – ақәыцьмақәа хәа бызғугы абас ауасақәа ирылахьсуама?!

– Мамоу, нан, мамоу, урт изыхьзо уасақәак рыхәдақәа аапырыжәжәоит, изхьымзас ирышьталазом!.. – лхәейт.

– Аа, – лхәейт Маианагы ахьсбжьи, аоны апенцьырқәа рыткьабжьи, асаркьақәа рыцҕеибжьи макьбанагы лцәа дтадырзызо, – арт аракетақәагы изаахаз кәыбаса иргоит, измаахаз, рыбжьи баацс ала зегьы цырҕеуейт, идырбгоит... ус анакәха, ақәыцьмақәа ратцкыс еицәоуп ақыртқәа рракетакәа!..

– Қәыцьмақәандаз, нан, урт шыта иагьараан ҳацкәынцәа рхымта ишьтанакхьазаарын, аха ақәыцьмақәа ратцкыс еицәагәышьоуп... – лхәан, ахәычқәа нак пхьакыртқак ахь абаҳча ашкә шәҕеша-шаны шәца лхәан, лара лхы шытыхны ажәсан днацпащын, ҳаирплангы вертолиотгы ауухәа уаҳа рыбжьи мгошәа анылба, сара шәысныхәаанза шәҕы ахьмаахәра шәцааит лхәан, лхәымсаг аашьтылхын, абартцаҕы абгахәычы иаркәыкәыз акәытхәыц еипш икәашшза икапсаз асаркьа ацссара дналагеит.

* * *

Темыр уажәшьта фынтәын авертолиотқәа ахьынтәи-шьтыпрауаз атыц аҕы иееикәыршәаны днеиуазижьтеи. Афынтәгы айбашьцәеи аҕапқхани рыла итәны аарла иоышьтыпрауан урт авертолиотк.

«Анцәа шәырманшәал, анцәа иахьышәтаху еибгала шәнәшьты, – ихәон гәаныла иара урт илақәа аарла ирбо быж

хэычык иакарахаанза (ускан иааигэалашэеит ианхэычқээз абжыаоныианыоңалалак, зегьрыхцэқэашыркуаз, ухцэхэыц улхныиагар тјасым хэа) – шэара хатуала шэабцъар хэычқэа шэрытцалан амоа шэықэуп, дара хамоаду ианыланы, ртанк-қэеи рцъапцхани рыманы ишыртаху арахь иаауеит. Аха убригь хэшэык шцмаиури, хцқ цъара ишцамыткэацри?!»

Темыр ус авертолиотқэа еидарапсараха ианцоз илала ианибалак, нас аенынтэарак игэыргъара изытэахзомызт.

«Ишэдырбап шэара ала-қъаафырқэа, – шакараантэ игэы дтацэажэахъаз иара, – урт сара сызлапшыз ачкэынцэа, шэыуа-шэкэыкэыл ықэымхыкэа ишэыцрытцзом! Абзиара шэнымаалеит акэу, хадгьыл чашэрақэа иреигьыз шэара шэырын, хамшын афыкэ атып хазынақэа шэара шэнапқэа рыкэыршан ишэкын, шэуааз цъахшэон... Аха шьтарнахыс, ихабжъаз зегьы шэхашэыршт, шэабцъарқэа ааныжьны арахь шэызлааз шэеагақэа рыхэқэа шэытцарсны ауп шэыш-цо! Уи, шэыпсы таны шэынхар, шэнымхар, шэыхкэа иры-выжэба, шэыхкэа акэара итабааит! Ааи, ааи, сара избаз ачкэынцэа, урт руазэк, уаа шэоык рзы даангылазом... Иахъа оажэижэабаоык прит, азэыщыпцъаза шэоык-шэоык рыпсы иартап, нас шэаргы закаоы шэыкахарыда, зкэыкэылах анызааша?!»

Абас дышхэыцуаз, арадио афы днеины амикрофон днафатэон Темыр. Уаанза дзыпцъарц иеыззыкайтцэхъаз ицэажэара иазызыофуаз хымцада иатдырдырауан уи ибжы гэыргъарак шатцоуаз, убри азы иара игэы иаанагон иара ибжы еипш дара рыбжъкэа иара икынза иаоуамызт, аха, зегьакоуп, уи игэыргъара иахызо ирыдыркылон хэа. Избанзар, уи ибжы «Апсны ду» акынтэи инаоуан, уантэи игоз абжы есымша агэыроа «ахарштны», ахатцареи, агэым-шэареи, пцъака ацареи рзы агэахэара алыоуазар акэын. Уи азышхэеипш иазыпшын Мрагыларатэи афронт афы еибашьуаз реипш, ахэсеи, ахэычқэеи, абыргцэеи. Насгы ақытақэа рфы алашара зехынцъара иказамызт азы, аккумуляторк зманы апсуа радио иазызыроуеит хэа ргэы

иззааназоз иахь, цъара зыхь бзиах ахьытцкэраауа ахтразы еицнеиуазшэа акэын ишцоз!..

«Шыжьбзиахэа, ацсуа радио ацэкэырпакэа рэы адыр-ратарэ «Хацсадгьыл абжьы!» иазызырфэуа зегьы! Иаха аашаанза Ешыратэи ахырхартакэа рэы аифахысракэа цон. Афронт аштаб хада акынтэи адырратаракэа ихауз излархэо ала, хара хтэкэа Гэымста ахыкэан ашыжь ага икэалзтэи техникакэа фба тадырхейт, хца пхастартэит, иршыакауааггы фынфажэафык цкъашэкъа икэыртцейт! Иара убасггы Мрагыларатэи афронт акынтэи икоуп уафы дзейгэыргыаша ажэабжькэа. Хара хар ага импытцхны иаха рнапэы иааргейт «Аныуаа рхэы», даара ирацэоуп ага данцоз икаижьыз икэылзтэи техника, арткэацгакэа, апулемиоткэа, автоматкэа. Иара убасггы акыртэуа ир фынфажэижабафык ркынза тадырхейт, дафа убри акарафык ткэаны иргейт. Хара хтэкэа азэ дтахейт, фыцъа рацэак ибаргэым ахэракэа роуит.

Хатыр зкэу храдио азызырфэуа! Ашыжьышьытахь асаат фба рзы аефир афы еитацэыртцуейт «Ацсадгьыл абжьы!».

Абри хэаны даналгалак, Темыр зымпыл амба иташэаз ахэыч иеипш, дгэыргыаны дышьтыцон: «Убас ауп ишшэхэ-тоу шэара алакыаафыркэа, шэхы шэзымдыруазар, хара шэхы шэхардыруейт! Ацсуа ахаанггы ицсадгьыл иламыс изафызан, уаграпалар иузомызт, шэара реиха иахьхахьуаз шэаграпалейт! Аха уи шэара шэзы итцыхэтэантэихароуп уажэшьта!»

Темыр игэы иалан еитцакь абцъари аибашьцэеи зыкэтэаны Гэдоуцантэи итцпрааз авертолиоткэа рызбахэ радиола иахьызымхэоз. Уи зегь рацхьаза иргылан хэынт-карратэ мазан, ицсы иахирзаар калазомызт, ахэара акэым, ианааигэалашэозггы, гэаныла, «шэеибгеизфыда анцэа шэнашьты!» ихэон. Дарггы макъаназы уахь даара иманшэаланы ицагэышьон, уатэи аибашьцэа иахьынзартыхыз зегьы рыцыпхьаза роуамызт аха... Уа еибашьра ицоз азэы абцъар икызар, фыцъа напышьашэала ишьтан, уи иишьуаз иабцъар иаразнак иааихахьып хэа!..

«Шымшәан, шәара зда шәхәартам уажәйтцәкьа инеи-
уеит! Сара авертолиот аґы стыц иахьаґы иґамлеит, аха
исычґаґышыап, аус злоу лара, Маиана лґәы тымґьар, ма
лан лааигәа дыґказтґы, акыр усс исымазма?! Зегь хәиоша-
еихшан хәанхеит...»

Темыр ус акәын, игәы цнажәон уахь, Мрагыларатәи
афронт ахь, иара дахьииз, дахьаазаз, ага имацәаз иґаґыз
аґытаґәа илала иахьызымбоз, дахьзырмыцхраауаз, иани
иаби рлаґта дахьызтамцшуаз, дзаазахьаз иаб иахәшьа дахьи-
зымбоз, иашьазатцә усґы, урт зегьы шәґәы ааибарґәґәала
хәа нареихәан, Кәачара анырга ашьтахь, Арадуи Мыґәи
рхәааґы атабиа дтатәоуп. Уа Араду инхо агырқәаґы, ацсуаа
ирейґыыз рыдґгьыл шыаґьастара инаган инықәдыртәан,
убас иқәґацеит, иґеиеит, еизхәит, рқьта уалсны Мықә
анеира саатбжак уагон, избанзар, рырахәґы дарґы азы
итыган аґәара иқәрыжьыз ацсызқәа реицш, иґаихәиуа
есымша амәа ианыжьлан, урхымґьашарц азы унархькәша-
аархькәшалар акәын. Еґьарааны иубарґы есымша рґы
иаатасуа хьмапсыма акрырфалар акәын, изықәтәаз аґба
рызара рфаанза изаакәрылар хәа ишәозшәа!..

«Дара Арадуааґы Кәачарааґы урт ашьха иаґапсоу
хашьха қытаґәа рзы амшәшьацхәақәа ирфьзахеит! Дара
урхымскәа, Аґәаґа, ма Очамчыраґа узго амәаду ахь неишьа
умазам. Убарт зегьы дрызхәыцны ауп урт уа ишынирхаз
Бериа иґаркәақәаша!.. Ацсуаа аґата ианиршәлеит. Арха дґьыл-
қәа рахь еґьартә рымазамкәа, иаартахар, инарбжьарґәґәаны
иааныркьилартә...»

Убас шаґа хәыцра иқәпапоз сеидру Темыр. Аха ииулак-
ґы, урт иеаарылкәкәаан, иееизигалар акәын, апхныгеицш
дґацаза иеелартцәан, адунеи ахь инеигоз ажәабжә аґәра
ргартә, рґәы шьтнахьртә иґәалар акәын...

Зны-зынла уа Гәдоутә аус ахьиуаз арадио ауада дьн-
дәылтцны адәахьы даннықәлоз, иааицьлон зеиуахк уґа-
хьыз, еиуеицшымыз ауаа. Шьоуґы ирхәон хәжәлар шьта
аангылашьа шрымам, ахәыґы инаиркны аду иґынза ари
аибашьра хәбжафьк ахәланапсазозарґы, хьатцшьа шґа-

мамыз, цхьака хцалар шакэыз. Даеашьюукых, хазлахаз афеааста алыкь иафозоуп, ишакэымыз халахеит, халызго-хэаггы уаф дыкам, еиџэажэарак мџацгазар иаха еиџзар калап рхэон. Рывара игылаз зынза џыртзомызт, аха ирхэарц иртахыз ахьырзымхэоз, ргэы ахьыцжэоз, еиқэдыргэгэоз рхацыцкэа, напыла мчыла идьиртэиуаз алуқэа реицш аџџа дыргон. Аха уи изахауаз зеггы ззымычхауаз, ара адэышкэагыз иқэхаз, айбашьцэа рахь икамкэа, урт ирыхэоз ак кэзтэозгы иреиуамыз, рых гарта-жырта ахьырмоуаз иацэыпхашьо, аицэажэара мчыла ишыртахымыз рыена-ладырхэуан:

– Хэззеггы ихаэхо абцбар хэртэзтгы ус калазомызт, – ихэеит урт руазэк дзықэгылаз акатран ахь џыцха дыцшуа, абцбар изтаран иказ уажэы-уашьтан уахьынтэ данаа-цэытыцтуа ихы ирчацарц итахызшэа!

– Уажэы дасу иикша абцбар иара ипшаароуп, аа, уст хэа инаган унапаџы иуртазом! Мамзаргы, агэатцэеицш зеггы еикараны ирзыршазом!

Уи иажэакэа ахэызбеицш ақыртэхэа игэы иалартэазшэа дааитэдыргэгэеит зхы шытацалан ицэажэоз ахатца. Аха, ани иара зны-зынла ишиказшьаз еицш, иахэтатцэкьюу иасхэоит хэа далагар, ахэара акынгы дзынгылазомызт азы, зынза амца ацрамтэакэа, амала иаргы иааинырыртэ иеихэеит:

– Абцбар шаахэатэу аадыруеит, аха иахтиуа хэа акгы хэамам. Акэа иалалт, шэыцсқэа шэызгозар ижэга анырхэа, арахь Гэымстака хмырыр амуит, ихамаз зеггы уахь инхеит... Мамзар, абцбар злааххэозгы хэамагэышьан...

– Шэара гэыбган шэызтода дадхеит, шэара шэыхтэаны шэтэоупеи, – ихэеит урт ратцкыс еихэбыз, аха ари атыц аџы ус еицш иказ ацэажэарақэа раан иаразнак урт ражэабжь анышь еицш «ацакья» иахькыдымсылашаз ахырхартахь ииазгоз даеа хэтак.

– Абцбар кны иаџагылоу иаха игэы тынчуп, хэра хэицш иламыс дафазом!.. – ихэеит урт ратцкыс еицбыз, даеа цкэынак, ииашатэкьан ус еицш иказ ахэыцрақэа ирлас-ырласны уажэраанзагы дшыхтаркуаз иныцшуа.

– Даеа пытрак иахзычхар, нас, азынразы урт егырыл-шазом, асы еимашьыпны иакуеит, шьхала ирыкэшаны агэақьхэа иргэйдтцалатэуп!

– Иргэйдутцоу уоур ишыргэйдутцарыз! – еитах атцэы налеитцеит ари айбашьра иалагазар аахыс хагацэа ратцкыс хаихабыра рахь имаз агэаг зызынымкылоз руазэк. Уи ас еипш иказ ацэажэарафэы, иара иитахыз ахь ианианагоз, итцегы иара «игэарабжьарахь» иргэыбзыцны ибжьеигалон, нас ани рқытафэы рышэхымс ирыцэхытцлоз алеипш, «акэакэа» иршшарц! – жэаба-жэаба патрона пхязаны ирыртоит, жьашэара ицо цыушьап!

– Икоутцари, уртгы аky иазыпшызар акэхап, арахь тцысырта хамамкэа амацэаз хтакхеит ишубо... Хнапкэагы хшьапкэагы фэахэоуп...

– Ванза иабаказ абри зегы халарыжэаанза? Хачкэын-цэа иреигыыз еихык-еитцыкны азэазэала хзаагара иафуп... уажэы абцъар хамам, хзыкэгэыгуаз иаарышьтыртэ изыкам-леит, хамоакэа ркит хэа иаахэагылеит!..

– Ус ауп иагышыкатцэкыоу, – ани есымша урт рцэажэарақэа хьазыршшалоз, атурник акынза ипан аарла иахьынхало иеипш, зынза импытцшэаанза аарла дахьзеит, – уажэшьта Нхытц-Кавказнтэи шьхала амоа ылырхит. Иацгы оынмоажэижэаба еы ирзаагоз абцъар хыргеит. Урт ирыцуп айбашьцэагы икьалантар-кьалантарза, акыртцэа, урт абри иубо смашьына ацапхеипш рнацэа иахадыртцэиуеит, – ихэан, ицапхагы ани ихжэан ицэажэоз икышэ иныкэкны иааиртцэиит... Уи ажэабжь бзиеи ажэабжь баапси еикараны ианидыруаз, афы капшьи афы еикэатцэеи еикараны ианеилоутэалак, акапшьра иаха апьжэара шаго еипш, данаамхагэыргэацэалак, иаразнак уи икэшан игылаз ирдыруан, иидыруаны изымхэаз акынтэи абзиа иаха ишырацэаз!..

– Уфэы изхэаз хыла итэыхтгы! – урт рцэажэарақэа раан есымша азэгы игэра зымгоз, амала, ани ахьаршшао данцэажэоз мацк згэы бжьажьалозгы, иудыруеи ииашатцэ-кьазар хэа днарыкэцэажэеит, инапкэагы есымша ахахэ иатцоу апсыз дашьтаны, арахь афэышэта изымпшауашэа

аймдара иафын, – акы ахьырхэо акы ыкоуп, уртгыы азэ ила иабазар акэхап!

«Зегыы рыла иабо ахэара азин рымазтгыы, саргыы арахь санаауаз сыла иабаз жэдыруоу?! Q-вертолиотк, еитцакь акьахь зыкэтцаны, злымхақэатцэ́кья умбо еидарала, аатцэала ирцахуа аеадакэа реипш (ибзгыы даацхаит, аеадакэа иахь-рыдыскыло Анцэа сатоумтцан!) абыржэйтцэ́кья инышь-тыпрааит! Ааи, ааи, шьхала, ақыртуа ихы иахьазнанамго, ачкэынцэа хэа ма изакэытэ чкэынцэоузеи ирыкэтэа-кэоу, алымкэа, ақыртцэа рыцхақэа алабытцэ еипш иааилапыртцэтцэоит!.. Амала, акызатцэык, иахшылапшхэу сихэоит, еибганы, кьыс рымамкэа Анцэа инашьты!..»

Темыруа зыц еилаханы ацэажэара иафыз ахацэаднарыд-тын ацсуа радио ахьтэаз иусурта удахь деитафналеит. Уака акорреспондентцэа ашьхымзатра иадхоз ашьха реипш ифналоит, инфытцуеит, ма ажэабжь бзиаак ааргоит, мамзаргыы ажэабжь баапсык ахауа иалартцоит, нас уи шнеиуа шьюуки рлымха иантаслак, иаргэырфоит, ма иаргэырғоит, иаруалыуашоит, дасу ишицрасуеипш, дасу иахьихьзо еипш... Нас уи афыза ажэабжь захаз даргыы азэы икынтэ азэы ифеы инаго, еазэы икынтэ егыи ишизеитеихэо мацара ақытақэа иаарыхдыртцэон. Иара урт аинформациатэ ажэабжькэагыы абцар еипш ирыцэмачын, еифыршон... Шьюуки ргэы аргэгэон, шьюуки ршьамхы, даеашьюукуык зынза амтцэыжэоақэа рнатон. Анцэа ихэозар, абаапс, Анцэа, ма уа дхамгагышьбазар...

Темыр хылкэафылкэала излаиахаз ала, уатцэы ашьыжь шаанза Мрагыларатэи афронт ахь ипцырраны икан авертолиоткэа фба. «Ах, шэара сыхазынақэа, – ихэеит гэаныла иара, уи зны-зынла урт данхэычыз дзахэмаруаз, анап иаиргоз иласба бажэгэаламкэа реипш дрыхзызон, – иахья издыруада стыц шэоур!.. Саргыы сахьаазаз скыта, схабла, стаацэа, нас ани Ткэарчалаа рымшцэгьақэа реипш, уажэы-уажэы инеимазтэо сыпца хэычы Маианагыы зынза дгэыцгыр хэа сшэоит!.. Уи мацара аума, ах, сыхазынақэа, шэара сырпырны сыжэгарц зыстаху уи мацара азы акэындаз...

Уа хажелар рхатцареи ргөймшөареи, азгьеипш зеамтакөа, ршьапы иазыкөымкьакөа иааиуа ргөакрақөеи ргөырөеи рьцеиөышарц стахуп. Убри зегьы сымала избароуп, «исылсырсыроуп», нас ауп арадио аөы исзызырөуагыгы игөы- ицсы акынза инеиртө иансзыкато... Мамзар, зны-зынла ажөакөа рхатакөа ххөоит, аха амца рьцранатцазом... Убри ауп сара сызмыртынчуа, убри амца иньгөхөасны иаагатөуп көастхак, ара арадио акынтөи исышьтуа аинформациакөа есымша амца рьтцазыршлаша, есымша зкөицкөа ргөакны инеилаша... Ах, шөара сыхазынакөа, шөара шөыпырра ашөарта ду шацугьы, зныкгы сыла еихакөысуамызт, уааи, арпыс, иумузозар, уаргы уаагоит, утыц ыкоуп шөхөар!.. Ах, шөара сыхазынакөа, уи аөыза ахөара хазшаз ишө- гөаирпцхондаз!..»

Төмыр иееибытан ашьыжь шаанза авертолиоткөа рьпрыртаөы даннеи, бцарла еибытаз аруаа мацымкөа еизахьан. Уи игөеитахьан, ус ар ахьырацөаз цбарак еила- гылазөомызт, есымша ьышөта баапск итало азгьеипш ицөкөырцон. Иаргы уи аөыза «аөышөтакөа» даныр- зааигөахөз есымша игөеаньын, иаб иахөшьа илхөалон, уа есымша аөстаа дьхөмаруеит хөа...

– Уара абни акорреспондент уажөшьта жөантөуп абра даауеижьтөи, есымша итыц калом. Есымша дхьагөгөан дхьинхөуеит...

– Цбарак дакырауеи?! – ихөеит уи ивара игылаз, апцхөакөа иалагыло акьат еипш, зеидара аарла зхы алыхөхөоз айбашьөы, – ажөлар ироухөаша аныкало, хөпсадгьыл ахы ианақөитахтөлак ауп!

– Уанза ажөабжк рмахар ихагамхөи, ажөларгы ихөаны аиахөа иану ажь иаөызоуп, «ишны» ихымтырц азы акорреспондентцөа «рхөагакөа» мышкы өынтө-хынтө иатцыршьлароуп! Иацы анс икан, аха иахьа ас икалеит, уатцөа иахагы еигьхоит! Абни атцыхөтөантөи анумхөа, иануцөагха, урадио алымха аадыртөиуеит, уинахыс илеихашөы ицоит, уахагы иазызырөзом, убра, рхөычымыцкөа, арахөыцкөеи агөыркөеи зтарцө шөындыкөрак еипш игылазаауеит!

– Нас, хазлаицхраари абри акорреспондент, иудыруеи тыпк каларгы?.. Ҳкомандир илымха итаҳшып...

– Игәампхаргы калоит, аха агәра иргатәуп, иахья айбашьра акара аанагоит аинформациягы хәа...

– Уи еак надкылақәан арахь аәаирхар?!

Ақырқырхәа иаабарччеит ачкәынцәа. Иишатәкьан, урт еибашьра акәымкәа иахьцо, рыфонқәа инардәылтцны, цьара гәырғьарак, лахәыхыртәк ахь инеиуазшәа акәын ишцоз. Ашәара хәа иказ дара ирхыпсаахьан, адунеи икәуп хәангы икамызт... Акызатәык, Ткәарчал шака ирласны изнеиуаз, нас, усынтәи дасу рқытақәа рәы, рыфонқәа рәы рхы надырбаны, айбашьра иафыз ар инарылагылон. Убрака ауп, дара зны-зынла ихәмарны ишырхәало еипш, «аицәажәатәтәкьа» ахьрымоу ақырткәеи дарей...

– Абри ачкәын дкорреспондентуп, итаҳуп Очамчырака дыпрыц. Насгы, уака ипқа хәычы дынхеит, дыштәыуо ләылшыуеит, абрахь лан лахь дааигароуп... азәы итыц хәпшаар халшоит шәара азин хәшәтәзар...

Акомандир цытрак дааипхьхәыцит, азныказ итаҳхазар калап уи игәагыны иазхәаз днаиагырц, хара ахәыцбахчафь хәкоу, айбашьрахь хәауоу хәа, аха мачзак игәы аапшазар акәхап, иаргы зны-зынла иццакны ииасуа азиас изаасло, уи ихгыло атцла махәкәа реипш, хьаакәаки, гәырфәкәаки ицрыхозар акәхарын, убри азы акәхап дзақәшахатхазгы...

– Даалааит, устәкьа дцар итаҳызар, аха арт ашьхәкәа рхыпрааразы мачкгы игәы гәгәазароуп, урт ирыкәжью бамбазам, суп!.. – Уи Темыр ишьапы инаркны ихы акынза лапшыла дааимидеит. Темыр гәаныла дааччеит, иаби иарей аихәкәа рыманы абна ианылалак, уи иаб ақырста злытцуа ахья убас лапшыла ашьапы инаркны акьышәкышәра акынза ишеимидоз анааигәалашәа!.. «Алар ыкәушәа ишшапаза иказароуп, аеамыршәуазароуп, махәта дук амамзароуп, убаскан ауп ақырста бзиа аналтцуа!..»

– Ахлахатц гьежьра имоу?! – уи ивара игылаз даеак нацимцар игәы иамуит, урт ркомандир ишьтахь ус азәгы ацәажәара иеалаигалазомызт, аха иара уажәы амәа ианыкә-

гылоу икәтәкьаратдәкьа дшаламгоз идыруаназ, хәычык иеаликаар итаххеит. – Тцлак ашәара ишьтоу асы-цәашь хәхыпраан, саатбжак шьхала мацара апырра шахзыпшу идыруама?! Насгы, шьхала мацара, уу аллах, цсы зхоу акгы ахыккам, уаналкьагы, ма уаныларышьт, цхынрак аины асы мзтыкәа убафца ахьырзымпшаауа?!

– Уара шыта еихаки! – ихәеит акомандир, ус инапатца иказ ианахдыркьацәалак ицәыригоз аزاز иафызаз илацш таргы наилақшан, – уи зегы урызхәыцуа уалагар, уан калт утатәазар ауп!..

– Сара еидарас схы шәыстом, амала, атыц шәымазар, сьжәгар, даара итабуп хәа шәасхәон...

– Шәтал зегы! – акомандир ибжы иаха-иаха афада дфахон, ахәыцкәа зхыцоз атцәыргыла иахьымкьысзакәа иахыпацыцхьаза, урт разыкатца хычы-хәычла ишахараик-уеипш, – ажәфан афы ахауа еиха ицкьоуп адгьыл афы ааста!

Авертолиот ацарпцта иахагылаз иаха-иаха иаццо атәира иафын. Уи иакәтәаз апырцәа афыцьягы ашьха зыпшуа реипш рхы-рфы зегь тахәхәан, рылакәагы уи иамаз асаркьа уалцшны акәын ишубоз. Икалап уртгы рхы-рыкәа знызынла шәарак ыкәлалозтгы, аха азы аныхәашьу уи итоу апсыз шузтымго еипш акәын убригь шузгәамтоз... Акызатцәык, урт рыбжы акы атцумбаауазар, аха дара зынза имацны ицәажәон убритцәкьагы удмырдырыц...

– Зегы шәтыцкәа ылышәхма?! – урт руазәк дара рахь днахәын днарылацшит, уи иаанагоз, шәыхиазар хдәыкәлоит, аамтагы зынза ихамазам хәа акәын. Избанзар, ашьхакәа рыкәцәафы апцтхәакәа рееизгара иафын, убарт рьереылакны апырра иаха еигьзар акәхарын...

«Ашьха ушыкоу анакә анхыла, амфа укәзаргы, утыц уахымткәа убра уаангылароуп, акәымзар, анакә уагоит цшаашьягы умамкәа, – иаб иажәакәа ааигәалашәеит Темыр, – аха арт анакә иаха ирзыманшәалоуп...»

Авертолиоткәа афагы иахьгылаз кыраамта аус аныруы, ианшы ашьтахь, хәычы-хәычла адгьыл рееиуатәны ашьтыпраара иалагеит. Знык тцлак ашәара ианхала, иубон иаха-иаха адгьыл

реакэйтханы тѣѡантѣыйка ишдэықалоз. Уи иакѣтѣаз айбашыцѣа азѣгы иблақѣагы еихақѣсуамызт, икаларын шѣазызарак цѣара ргѣатѣѣы итаршѣыызтгы, аха уи тѣахын, дара ирыман ицоз ар рыдтѣа айпш.. Уи машѣыршѣа иаацѣыртѣыргы убас «ахы» иқѣсуан, уинахыс ахаан азы ипѣхашыаны адѣы ақѣыпшра агѣампѣхо!.. Насгы, урт айбашыцѣа ашѣара аинцѣыш еипш заа «атцѣхѣа» хыртѣахыан, дара рзы шѣартара алазамызт!..

– Хара ѣапсы тины ашьхақѣа ѣарѣоуп, дара хамѣақѣа ишыртѣаху ишьагыуа ирнуп, – ихѣеит руазѣк абамбеипш ибыбышца ихкѣаз асы дылапшѣуа, – ма шѣара, ма хара, уа хамнеир шѣабацои!..

– Рыцѣа ѣаркѣбаларц ѣакоуп! – руазѣк иѣышца иикыз ипулемиот инапы аахыишьит, айпхныѣларазы зѣырхианы иуалыуашо игылоу аеыкѣаша азқѣа аеыѣцкѣын инапы аннықѣишьуеипш, – абрахѣ еибашѣра ѣанаауаз, ѣаазгаз хшьапқѣа ѣатѣапытѣтѣандаз рхѣо... Шевардназе иани иаби рхала ракѣымкѣа иабицара зегы ргѣаларшѣан, рыхѣкѣа рыто!

– Урт рхѣы атѣы ахыыршѣааит шьтарнахыс Ацсны рбаанза! – дара руазѣк ииашатѣкѣан зынза игѣы пѣжѣон, иикыз абѣыр бзиа знык ианимпытѣашѣа нахыс, ақырѣтау ир, иаб имхы кѣкѣа зхамкѣа италаз ахѣақѣа реипш, ѣадгьыл рықѣцара мариазшѣа!..

– Шѣмышцаклан, – ихѣеит ркомандир ашьхақѣа ирықѣжыыз асы илапш аакѣиган, ани реихѣа згѣы запѣысуаз дрылапшѣуа, – уртгы зынза еижѣылатѣкѣан шьѣахъка идѣықѣымлар калоит!.. Уахыгы цѣипш бзиа шырзыпшыым рдыруеит азы ѣаибашыуеит хѣа иалагашт. Насгы дара ирзымго рыхѣцѣа рхѣазаны ргара реазыркѣзом, ршьапы ианазнанамга, иара убратѣкѣа иргѣыдтѣан иршьуеит! Зыхѣцѣа кажыны ицо шѣара шѣазхѣыц изакѣ уаау... Зѣы аус ѣамоу зустѣѣоу... Рыпсцѣа вертолиотла амѣа ирыман ишықѣу, Қартнтѣи атѣл ирзасуеит, урт арахѣ иаажѣгар, ѣажѣлар зынза ргѣы тѣкѣоит, нас уахѣ еибашѣра уаѣ дахзынашьтѣзом, амшын иашѣт хѣа! Айбашѣра аайлгар, амшын интѣыган сушьыргы псызк сѣом!..

– Иара хара ишахѣаху еилгааит, сара уара Дѣаб аханы иѣоу калмахала усырчалоит! – ақыркѣырхѣа иахынзайтахыз

дааччеит аибашьцәа руазәк. Уи акара игәрпцханы дзырч-
чаз, ашәымтақәак ирыдамзаргыи урт рымәа ашәартара
иацызгыи дхаирштып хәа акәын ифызцәа...

– Хкорреспондент, абартқәа зегь антала, уажәы аи-
башьра анцә азызырфыха, апхьаха хамам, аха ианааилгалак,
хазхара харччап!

– Нас акалмаха анахфо уаргыи уалахархәуеит, – уи икәа-
кәа днас-насит руазәк, – Цанаә иаазаз, уи шәара шәахьынхо
шәааигәасигәа адәкәа рфы мина шытдам еипш, баә цырак злам!

– Иахәашазеи, ала шьны итарыжьбааит! – ихәан, руазәк
убас иеааитцыхны игәрпцханы дыччеит, уи дыччонатцы,
аччабжь рвертолиот абжьгыи ахәәеызшәа ираҳазомызт...

Урт әвертолиотк сыла ихкьаз ашьхақәа илакәзаны ир-
хыпраан иахьцоз, харантәи уахьыпшуаз, асаркьа шкәакәа
икьдлан инеиуаз ашышкамскәа ирфызцәан. Насгыи, урт
есымша уахь ианцозгыи, арахь ипырны ианаауазгыи, дара
ирыхәтаз аидара аткысгыи инамыцхәны ирықәрымтцалар
ауамызт азы, апрыоцәа даара игәамтцуан.

– Шәымшәан, ихәхьуа еицхәхьуеит! – урт зны-зынла
лафқәак нареихәон акомандир. Даргыи зны-зынла иаапы-
шәарччарц аныртахызгыи, рымәа иацыз ашәартареи, жәла-
рык рлахьынтца рнапы иахьанызи ианрызхәыцлак, рыччацшь
уажәы-уажәы рхы-рфы ипкыш-пкышза иқәнаәәоз апхзы ина-
лакны иаадрьцқьон...

– Уртгыи рыцсы тиууп... – аибашьцәа руазәк иватәаз
илымха интәихәеит, – хара хтахозаргыи, хзызтахо хажәлар
рзы ауп, аха...

– Даргыи аиаша иадгылоит, аиаша ианадгыла, хара
ххьаагыи рыцәтәымымхеит...

– Анцәа ихазкаиршәт, – ихәеит урт рцәажәара зафзмы-
жьыз, дара аибашьцәа рышьтахьшәа итәаз даеа еибашьфык.
Имачгәышьоуп икартцәо ацхыраара, аха убригь хамамзар,
хусқәа итцегыи ицәгьахон...

– Хара хыхь икәтәоугыи дҳацуп, убри шәхәшәмырш-
тын! – рышьтахьшәа даәазәгыи ибжьы аарылкьеит, – уи
иааитаххар, зынза ирласны хәаилргоит!

– Ус егыѳкалоит! – ихәеит ркомандир, урт рцәажәа-рагы иара убратәѳка ифәхитцәарц шитахыз дырдыруа, – уажәшьта ашьхақәа ҳархытцит, атәарахыи ххы ҳархоит!..

– Сара есымша исцәымғыз жәдыруоу, санхәычыз, атцла хаууала дукәа срықәлан ианыстаауаз... – руазәк даалқбан фәаитит, акомандир ражәа шыхиркәшахыз шидыруазгыи, знык, зегь реиха ишәартаз амфәа ианыхыс, убригы шианайжбуаз дырны, – сытцәкәнтә, зыхқәа цәырцссаны ифәыѳк-қыз аанда амасарқәа «ансытцәпшуаз!». Убас исцәымгуп ақыртүа иабцъаргыи, иаҳаракгыи иара цәка дангылоу, сара ажәфәан саналоу!..

Аибашыцәа иргәапцханы иааибарччеит, зфәтца згәы икылахо ишизыруло еипш, уи зхәаз ибгагыи инас-насит, нас руазәк фәаитит:

– Урт уажәытцәѳка аашыарақәа реипш ртыфәрақәа ҳнар-хагылоит, ҳашрыдыркыло аабәп!

– Амала, шәгәышәеаныз, аашышь тыцк амтцәсра бзиа иабәит!

– Ҳағеимшхара, иаафәнақәыцәаауеит!

– Уанза ианынашәышьт, нас акыр шәәпцоума, заа ахъзымхәеипш ахы шәырчачароуп!

Авертолиотқәа афбагыи иахыырзылхыз атыц афәы еибгеизфыда рабцъари реибашыцәеи рыманы итәеит. Урт уахь инеираны ишыѳказ здыруаз уатәи аибашыцәа заа уи атыц афәы инеихьан, абцъари, ацъапцханы, дара аибашыцәеи зларгоз амашынақәеи рхианы игылан. Авертолиотқәа ахьтәаз адәы зегьы уаала ихқбан, шыоуки ахәсеи ахәыцқәеи аасқаргон, шыоуки зшыапы инанамгоз ахәцәа асакасақәа ирынтцаны ирыдтәәлан, дафәашыоуких, иқамло егыѳкам хәа, уа еизан иқаз ажәлар зегьы рыхьчараз хара-хара ирыкәшан игылан, уажәы-уажәы ажәфәан ахьгыи ицшуан.

Темыриидыруаз зегьы азәазәала апцшәа нарахәо, игәыдкылан днархысуан еипш, дахьяанагаз имбазакәа имахә днаидыххылеит. Уи иеынеигәыджьлан данынгәыдикыла ашьтахь, кыраамтә акгыи изымхәо дифәпшуа даанхеит.

– Иқалеи, Сәтбеи, игәағьны иузымхәо акыр ҳақәшәама?..

Имахэ еитах ихы аалаиркэит, ибжыгы ианеипылаз атц-кыс мацк иаартааны җааитит:

– Уаб дыпсгэышьеит, мчыбжык тцеит даажижътеи...

Абригыхэеит, Темырдахыгылазидыфрызатцлеипш, ива-ра хэыгэрашэа иахыыказ ахаскынраҗы днеихэткэыкэлан днатэан, ихы ишьамхы инантцаны дкыызкызуа атцэуара далагеит.

– Даанза умнеиааит, – Сатбеигы уи дааигэазаны дна-иватэеит, шака дтэыуо, шака игэы-ипсы далихуа акара, убри акара иаха игэгы иртынчуеит хэа ипхызан, – уи уара ушаауаз ицэа иалашэахьан, акыргы дузыпшын...

– Изымычхаитеи... – Темыр илабжышкэа убас ахэхэы-хэа ицон, ииашатцэкьан, абрака ашэацхэара изызуз имахэ-гы иааиамхацэгъахеит. Садызцалеи, мацк хнаскьар, ма аоны хэзааигэахар иасымхэози игэахэын...

– Иаргы дымгэакиит, азэгы димыргэакиит... Ауа аштаб аҗы иказ абжафык шэыфны ихалан акы ианнацхақэа, иарей дарей лафкэакгы ааибырхэеит. Урт анца, тэыцак ахш сеилахаит хэа леихэеит уан. Дышгылаз убри атцэа ыжэны данаалга, адиван дныкэиан, уи акэхеит, иеагыааитцихит... Ипсышьа бзиахагэышьеит, дымгэакиит...

– Акгы изымхэазеи?! – Темыр иблақэа тырхаха имахэ Сатбеи днечиапшит, ууафызар, исцэыумзан хэа аанарго...

– Ахэычы дышэцэымгэыгыааит, дшэыргэыбзыгла, иауазар... анихэаз аамтазы иажэакэа ааҗахтэеит...

– Иауазар... Арахь дааит хэа акэын иихэарц иитахыз саб рыцха, – еитах ишьамхы ихы нанитцан дкыызкызуа атцэуара далагеит, – анцэа исатэеимшьеит уцсы штэз ула атапшра, саб, сацоумтцан, сара аибашыцэа срапыфлан сзы-мааит...

Ткэарчалнтэи Темыр имахэ Сатбеи иарей Аимара ф-саатк рыла атцхыбжыон шыапыла инеит. Алақэа рапхьа иаакшчышит, аха Сатбеи ицыз Темыр шиакэыз анырба, игэыргьан, игэыдцалара иалагеит.

– Шэгэыкуазма?! – икэымцазакэа афбагы шытыхны нак-аак иааигэыдикылеит, – саргы истахымыз цышэшьо аара, сабтэкьа ипсы сахьахымыз шэымбои?!

Темыр нак-аак иикыз алақәа дрыхзызо хшла итәу аведрақәа реипш пшьаала инаиргылан, акәасқяәы ашә ахьяартыз аншьян ахь ифьнеихеит. Сатбеиггы ишьафәқәа ааирцкакит, уи ихала дықәимтқакәа иарггы дицтәыуарц. Уи акәхеит, атәыуабжь анраха, аоны иказ ахәсеи ахәыцқәеи зеггы гылеит, Темыр икәшеит, иззатәит, икәырбанит.

– Уара уахзаазгаз ишьапқәа срыкәыхшоуп, – иан дахь-гылаз икәшара далагеит, – уи итәы зынза уеоумтан, уи ихәы ифахьан, игахьан, уара ула атапшра дахьымзеит, убриак азы дрыцхаумшьозар... Нас, ауафы зеггы иитом анцәа, цьарггы иааитцаикыр амуеи?!

– Папа, уабаказ, уажәраанза узымаауаз, хара ара радиола убжы хәхауанеи?! – Маиана дилахәатцаны дылкит Темыр. – Ухала узааи, егырт зааумгеи?!

– Егыртггы нас иаауеит, амфәқәа аатыр...

– Уара узлааи нас, ант абомбақәа халазыжьюа аверто-лиотқәа урымбазакәа?!

– Урт ыцәан санаауаз!..

– Ах, урт мыцәотггы, цәаблақы иркааит! – Темыр иан уажәы-уажәы ихатқы-ипсатқы дцон, уара уеибганы усзыр-баз хәа дикәшон. – Акры угәагыт, нан, акры угәагыт, ант ақәыцьмақәа уажәы зынза ихагахан икоуп, зехьынцъара ицхауеит, убарт хашьхақәа затцәык роуп еитанаиааига мфәс иахзынхаз. Уи дара ацьнышқәагы ирзымдыруа икам, аха макъана рымч ақәхом, рнапқәа назом...

– Шәымшәан, – фәаитит Темыр урт ратқыс иаха итәулаз «зык» дышзаапшхьюу дырдыруа, – урт уажәшьта ртцыхәа птцәарц икоуп, мшыннырцәынтәи, нхытцынтәи хашьцәа агәақьхәа идәықәлеит. Урт уажәшьта азәгы изынкылазом... Хара хтәқәагы аибашьра ианналагоз атқыс бцъарла акыр-за еиггы еибытоуп. Насгы дарггы аибашьышьа бзианы ирцеит...

– Уан дукәыхшоуп, нан, ихаухьюу ацәызқәа хрылазагәы-шьон, уа еикәтәозар. Уашьягы мчыбжьык ахь знык аоны даафнаххны, иеаапсахны, ифәпшыхаггы хамразакәа дыт-кьаны дцоит. Иаб дықәанатцы хымш затцәык дзымцеит,

ацъабарафы дахьгылазгы дуалыуашон, сфызцэа рхала ин-сыжыт хэа...

– Даеа цытк ихачхароуп... – Темыр итахын итаацэа мацк ргэы ааикэихэалар, изыкэгэыгша ак реихэар, егъа умхэан, уи ажэабжыкэа зегы рхы ахьеиларсунтэи дааит, гэыгтрак ашэахэакэа ицэажэара иалимырцшыр диашамызт. Итацагы, лхэычкэа ахфыкгы лнапкэа рыкэыршан дахь-тээз, зытрафы зыжэттар цшқақэа ирылатэоу ажэтцыс еипш, уафы даазеигэыргъаша акы ихэарымашь хэа лыблақэа тырхаха дихэапшуан. Уи зегы иаразнак игэеитеит иара, урт, рыцсрагы рхы икэыркуан, рыфатэ-рыжэтэ, рцэаматэа зегы иахьрыгу усс ирымазамызт, акызатцэык иртахыз, айбашьра анеилго аеҳэара адырра акэын. Даргы ирдыруан уи Темыр иаахтэаны ахэашьа шимамыз, аха Гэдоутантэи уахь инеиуаз зегы аратэикэа ирзымдыруаз иаха акрырдыркэон азы, дара рацхьа иааз ирхэози, дара ирхэои еикэшэо-еикэымшэо аилкааразы мацаразгы этцаарала ианыхтаркуаз ыкан.

– Гагра гоуп шыта анцэа икнытэ, уа рымч рымкэеит... Ацхырааразгы уахьынтэ иаауа иаха рымфэ аартуп рхэеит, – Темыр итаца дызмыртынчуаз итцегы акы иеылхкэар лтахын, уи иаргы ибон...

«Шыта сызцааз ртэгы цытк сымхэар ауам, арт ара икоу ирзымдыруа акгы ыказам, акзатцэык ирзымдыруа, саазгаз авертолиоткэа ирыман иааз ацъацхэни айбашьцэеи роуп. Арака уи уажэшьта «ихэынтқарратэ» мазазам, сара ирасымхэаргы, урт антэоз шэфыла иакэшан игылаз азэы икынтэи ирахауеит».

Уара аубцыыр, ха изхэумхэеи, ауаа зегы ирдыруанеи хэа аедныхэа сыртар атцкыс нас...

– Хускэа устцэкыагы ицэгъазам, – феаитит Темыр ф-саатктэи шыпыла иныкэара уажэы иааилсын, аарла илацэа акуа-иашьтуа, – ара хэра хтаацэа шэоуп итэоу, шэара ишэхымсааит амарцъа, ф-вертолиотк бцъарла еиттарпапан иртэны, хынфажэижабафык ркынза айбашьцэа рыцны изтаз сацааит сара. Урт иааргаз абцъар, арака азэгы ма-

кыназы импыхыашахеит хэа сыкам, уахынлагы ахараза инанагоит, дара айбашыцаа хэа иаазгы, уака Гэдоута ымыз аеазыкатцара гэгэакэа ирхысит, насгы, абжаык арака храионаетэйкэоуп, егырт, – акабардакэа, ачеченцаа, ауацсаа. Ажэакала, урт хага убас игэаг рымоуп, абцаргы ртахымхакэа хапыцла мацара дырфар калап!

Темыр ишибоз икэшан итээз зегы алашыцарафы ыыц иаадыркыз ацэашыкэа реипш, рхы-рфэа аалашеит!..

– Унан, уқэакэра сымцози ус икалондаз! – уи иаб иахэшыа лнапкэа ааикэлыршан даалгэйдлтыхэхэалеит, – айбашыра еилгеит, хажэлар аиааира ргеит хэа рацхэа исазхэо дыфназдоит!..

«Ах, саб рыцха, даеа мышкэак иузычхагышыаэзтгы хайбабон... уара уакара ирзыцшыдаз ас еипш иказ ажэабжь бзиақэа. Ушыапкэа ахара ушнарымгозгы, наххыи Асыпрафы, ахэакэапрафы уцан укэтэан архака уцшуан рхэеит, хайбашыцаа абанзанеихыоу, Араду иалалама, Кэачара ргама хэа. Уара хэышыкэса Ацынцэтэылатэ еибашыра Дузза ашыра иалагылаз, хэынтэ гэгэала ирхэхэаз, дахшыит хэа изхытцны ицахэаз, зхы инаркны зшыапакынза иргганы ишытаз, иудыруан уажэтэй айбашырагы ус ирласны ишызымтэооз, хачкэынцэа бзиахэқэа итцегы алазыр шрылшоз, убартқэа зегы угэы зынза ацсарта амтакэа еидыргэгэаланы иркуазар акэхарын, ирхэаеырц ртахызар акэхарын... Хар аиааира ргашт, уи аамта ааишт, аха уара иубазомеи уажэшыта...»

– Уеыхэжэаны уахзааит, нан, уцэ шыта ухы нықэтцаны, уцсы ааитак, уаб иитахыз, уара аштэ уанталоз рацхэа иара ибарц акэын, нас сара гэыргэафэхэаша ситарц! Шыта сара уах изназгоит гэыргэафэхэаша!.. – иан егыи ауада дныфналан, лыцкэын икаруат акатцара дналагеит.

– Папа, мама лахь санбоугоу? – Маиана днеин ихэда лэынхылшыит.

– Жэамшка ибычхароуп, нас хымцада хцоит! – уи иангы илмахауа, еазэгы имахауа, лара Маиана лымацара ллымхақынза инеиртэ, Акэа ианыказ данлыцыхэмарлоз, лара лкынза инеиртэ илзынаишытлоз ампыл еипш ихэеит.

– Жэамш, абри снацэкъарақәа шака ыкоу акароу?! Аа, ус акэзар, уахатэигы уахь иаластцоит, абри хасыркэалоит, нас жэба роуп иаанхо! – лнацәа хэыцкәа пахә-пахәза лаб инаилырбеит.

– Акэыз нас, иаразнак бара бахь бахеит, мышкы сцэыбгеит! – ихэан, пшыаала дааигэдыдихәхәалеит хымз раахыс злакта дтамцшыцыз ипха хэыцы.

* * *

Темыр иаарыцкыаны жэамш даанхеит Мрагыларатәи афронт ағы. Уи ақытақәа рғы днеит, ибеит ҳар ахыгылаз, дрыҕцәажәеит ҳаибашыцәа, еиликааит ргәы иалаз, ргәы иахәоз, иамышәоз зегы. Ирцәажәеит ацәажәара зтахымызгы, изцәымгызгы, урт шыоукы-шыоук, данстудентыз цәгыацсышыала иааиртуаз аконсервтә банкақәа реицш «рыхтра», рырцәажәара цәган!.. Урт зегы еихаразак ргәы иалаз ак акэын: абцъар ртахын. Егырахь, ирыгқәаз зегы рхы икәыркуан, усс ирымазамызт, амала ахауеипштқәа иртахыз рызхомызт... Шакантә ақыртуа танкқәа ирзааигәазаны ипыржәартә ирызнеихъаз, аха арцжәага ахрымамыз, ма ирымаз ус еицш икоу атанк гәгәакәа ахызыцнамжәоз азы, рхапыцкәа аҕәа шдыргоз ирафсны ицахъази. Зны-зынла рыгәкәа аныцжәазалак, маналла иртәны ирымаз рцәтликақәа рышыкларыжъуан, икан урт атанкқәа «реимаакәа», ргусеницақәа анрымыфоруаз, зхәымцъар ццәаз абырг иеиқәа еицш ианрышыкхлауаз!.. Ускан, уи атанкгы, иақәтәаз аргы зегы иаразнак иааилыршыуан, идыртаслымуан. Нас, уаантәи рацияла рыштаб хадахь иасуан, абригь-абригь атыц ағы камбашь дук ацшаза иакны игылоуп, шәааины ижәга хәа! Уи иаанагоз урт ирдыруан, атанкқәа рхәазаны ргаразы ирымаз ртехника аарышытуан, ирыман ицон, ма иара уака агусеница еипыршыуан... Ицъоушыаша, шыоукы-шыоукы ақыртуа еибашыфцәа хыхь ртанкқәа иахырықәтәаз убри акара ргәы тәны, рызхара ыфан, ижәны икан, уаха акгы ртахымкәа, рыхқәа рнапқәа рытцаргәан, зыхасаптә зымч ақәымхаз ацәфцәа баапсқәа реицш рымдырреи ргазареи

зыхтнырҕьара анырзымдырлак, ажөөан кылыхха иҕартцарц ртахушэа, аҕауахь иахьхысуаз акэын.

Ажэакала, Үемыр иблала иибаз, дзыҕцэажэаз рацэан арт амшқэа рыла. Ажэамш рынены ипҕа хэыҕы диманы шыпыла амға иқэлейт Ткэарчалка, авертолиотқэа ахыпыруаз. Урт арахь ианауаз еипш, уахь ианцозгы рықэтэара даара иуадафын, ахэцэеи, ахэыҕкэеи, ахэсеи ракэын еихаразак иргоз. Аха Үемыр журналистк иахасаб ала, ако-мандировкатэ қяад имаз андирба ипҕа хэыҕгы иаргы тарыжлеит. Ари акара шыпыла имныкэацыз ахэыҕы, авертолиот ишынталаз еипш, дгызкны дықазар акэхарын, лаб ишьамхы лхы нықэылтан, ахэырқьқэа дыцэеит. Аха урт авертолиотқэа рышьтыпраара акыр иуадаөхеит, урт ирталарц зтахыз рацэафын, арахь дара аидара уи акара рзышьтыхзомызт, амашэыр калар калон. Аха уи иакэшан игылаз ауаа уаө иихэо рахауа иказамызт, настгы аоныҕка убри акара ашоура цэгьан, италаз рхақьпсықь хьантан, даара згэы гэгэамыз изычхазомызт уака ататэара.

– Уара ари ҕырчала идыртэуа аатцэеипш, шака утаху мчыла иахоугэар калома?! – урт рыхьчара знапы ианыз азэы изымычхакэа ауаа уаө иихэоз рмахазо ианалага, иавтомат аоада ирханы дагьхысит. Ажэлар аууы ааилдыргеит, ҕытфькгы ишакэымыз иааифаххит, аха уи апрыртафь еихабцэас хэа иалхны иказ нарыбжыагылан: «Ишьэыхьзеи, абаапс, ахьымзг хшэыргоума?!» – рхэан, иааимырхит. Анцэа икнытэ Маиана уртқэа зегы акгы лбазомызт, лаапсара лыхьзан, дтахахаа дыцэан. Убри аамтазы, аймакқэа калеит апрыоцэеи авертолиотқэа иртатэахьаз ауааи рыбжыара. Урт реимак анырзеикэмыртэа, ишеиҕыхоз, нак-аак ажэа хьантақэа шеибырхэоз, ишьтыпрааит. Рацхьа фынтэ ракара ажэан ихаракны иаламлакэа, апрыртаҕып иахыпраауан, нас, дара анауаз, излааз шьхала акэымкэа, агаҕа иаваз ақытақэа иривтцаршэны идэықэлейт. Уи амға – даара ишэартаз мған, ақыртқэа иаартаххар, ма иларышьтуан, мамзаргы идыртэон. Авертолиот аоныҕка аймак даара игэгэахеит, аха апрыоцэа шьхала хдэықэлэр абылтэы хаз-

хазом рхэан, дара ртэы иафэршэны иркит. Урт амшын аган иаваршэны ишцозгы, зынза иааигэаны иубон ақыта Цагыера, уи усгы дара рышхырцаагытра акэын. Убри атыц ахысра аибашьраан акэым, аибашьра иалагаанза апхьатэи амшкэа рзгы даара ишэартан, насгы уа еибашьуаз ақырт-цаа еихарафык дара атыцантэикэа ракэын, излархэоз ала апсуаа зегь ратцкыс ргэаг змаз иреиуан. Ари аибашьра иалагаанзагы ркыта ишэыршэыруа ақыртуа бирак ахадыргылахьан, уи азы хачкэынцэеи дарей акырынтэгы еифахахьан.

«Еигьу кастцоу, еицэоу кастцоу сеидру, – игэы интихэааит Темыр, – абри афыза амца шэарта ахэычы дсыман сықэымлар акэзар каларын... Анцэа ицьшьоуп сашьа ицацэагы ахьдэыкэсымгалаз...»

Ус, ахэцэа наскязгоз ркынтэи абцъар зкыз азэы дцагылан, авертолиот итаз зегьы даарылапшын, илапш нархыганы, уажэазы уи шэызхоит ихэозшэа, ашырхэа деитанатэеит. Аха иубартан хэычгы-дугьы рыззегьы атэы иахатэазшэа ишуалыуашауаз.

– Хара апырра халагаанза азэгьы изхаимхэеи мшынла хшыргоз, ас шахзыруаз здырыр сушьыргы сақэшахатхазомызт! Сара схы уссгы исымам, уи акэара итабааит, аха арт зыла тырхаха исыхэацшуа ахэычкэа зыхсыркэои? – цхэыск лыпсахы еифафо ацэажэара дафын.

– Диида, анцэа инапы хануп, Анцэа инапы хануп, иахгэагызеи?! – Даеазэгьы зынза амца ацралтзон.

– Сшэыкэыхшон, шэхатцкы сцон, абарт рразкы хатцанакыр... – даеа цхэыскгы лхэычкэа лнапкэа рыкэыршаны ицахны илкын.

Ус, асакаса ианиалаз ахэцэа руазэк урт ахэса ахьтэаз ахь аарла ихы наирхан, җааитит: «Ахэычкэа ргэы тышэымкэан, макэана ибаргэу хэа акгы ыкам...»

«Иаххэап, хвертолиот мчыла идыртэар, – игэы дтацэажэон Темыр, – сара иаразнак рыштаб ахь сыргарц иалагашт, сдырхэацэарц ртаххашт. Урт арадио афы аус зуа зегьы рсиа еикэатцэа хануп, азэазэала хардыруеит,

хабжьқәатәкьягы тәоны ирымоуп рхәеит. Аха сыршьзо-
заргы ахәычы дрыстазом, уи сара сахьырго дсыцзароуп...
Зынза илақәамзар, ахәычы дсымкәкәкәаны дышпаргари?..»

Авертолиот Цагьера инахысны Тамшь иазааигәахеит.
Арстәи иубон амца нымцахытц амшын ахыкә иаепныз
аонқәа рыбжакы былны, ичычны, рытзамцқәа алцақ иа-
ганы, ашәы итаҳәхәаны игылоу аҳәсақәа реипш, еиқәа-
тәамлаҳза ишгылаз. Зыцсы таз, пшь-шьапык зтаз рахәы
хәа акызатцәык убомызт, амала, ахы иақәамшәацыз лақәак
зны-зынла алада-ацада иниаккьон ахәқәа реипш, ртаа-
цәа ирышьтазар акәхарын. Харантәи иубон Аныуаа рхәы,
адельфинқәа амшын ианалацо еипш, абзарбзан дуқәа
рыхқәа шалаҳауаз, нас урт ахькаҳауаз акәшамыкәша амца-
қәа хәытцкькьон.

– Ах, изгәагызи, изгәагызи, сара анышә зфәрыцсаша,
сара исыхьлакгы усс измада, схәыцқәагы сықәсырзуеит
акәымзар...

– Ари амыза иакәгәыгуадаз, шьхала шәаагоит рым-
хәази...

– Хара арыцхақәа, знапы ханцсыло дарбану?..

«Сара соуп зеггы зхароу, – Темыргы дахьтәаз уажәыгь
игәы атацәажәара дафын, – лыгәшәамшәа хәаны, ахәычы
дааргәыбзыгны, сеитаауеит хәа уа дынсыжьыр акәын. Уа
иаҳа мацк ипхьакыртан, абзиа кастдоит шысхәо, зынза еи-
цәоу ак кастазар ауп схы ахаан иананасмыжьуа...»

Авертолиот Тамшь иазымариашан ианавс, Кындыг
аганахь зынза амца аркны аибашьра цон. Арстәи иубон
атанкқәагы агәақьсақьхәа иахьхысуаз, уажәраанза еиқәхан
иказ аонқәагы шьоук шрыоназ рбазар акәхап, амца
алдыркьеит.

«Ажәытәтәи Кындыг, афәтәтәи Кындыг хәа ахьзқәагы
дара ишыртахыз ирыцсахьан. Рыжәлар арахь ирацәаоны
иаларгаларц акәытқәа рфабрикагы дыргылеит. Ишыртахыз
рееитцыхны инхон. Аха зегь рыман ианаакала, хара рыба
тәытцас хәшәалазшәа рбан, хьырхьырц ртаххеит, убри
атәыц хәыц рызхымгеит!..»

Ус, ани ахэцэа ирыцыз ркынтэи бцъарла еибытаз азэы дѳагылан, авертолиот итаз зегы лапшыла иааимидан, мчыла иаадыртуа ахышэ еицш, аарла иѳы ааихихит:

– Уажэы аеропорт хавалоит, авертолиот аѳы апаника кашэымтцан, шэхы шэнапаѳы иаажэг, акэымзар...

Темыр дзыкэтэаз авертолиот ашытахь иааиуан, егы апхьа игылан ацара иаѳын. Уи «аграпара» канатцон... Аѳбагы дара ирыхэтэз аткыс аидара иахьатцэз акэхап, рыбжьгы иаха ицэгъазшэа изибоз. Хэычык ихбыцыз ахэыцкэа икэз ашэартара еилыркаазар акэхап, еиматэаны атэууара иалагеит. Имтэууакэа, мчыла згэы еикэжэалан итэаз урт ранацэа ахэыхэ акэтагь иакараз, ицкыш-цкышза апхзкэа рѳыкэкэаны икатэон.

– Разк хамазазар, халахь зынза ичышэымзар...

– Иахьак алажэжэа хрымфакэа хайкэхагэышьбар...

– Иубаз еицэа убеит хэа, азыршы халцан амца халацалеит!..

– Аѳны хтэазарауазиз хара зшыапкэа цытэтэаша, зегы ахыпсуаз харгы хмыпсрызи...

– Шларцямгьалкэакгы ххацэа зтатэаз атабиахь иахмышьтларызи...

– Хтаацэа ааныжьны, хнышэынтракэа ааныжьны!..

Убри аамтаз, урт ирхэоз изымычхакэа ашырхэа дѳагылеит ар иреиуаз азэы. Уи ипцта еикэатцэа иѳачны, илакэа затэык ракэын иаапшуаз, аха иубартэ икан урт шыта иааихарымкызтгы, убарт илакэа аатыкькьбаны ѳбаны еивоу ашэақь ахкэа реицш, икылблаауа дара ишраахоз!..

– Даеазныкгы иаххэоит, злымха ацэа тартэо шэзы, шэхы шэымч ақэшэырха, апаника кашэымтцан, шэахьтэоу шэтыпкэа рѳы шэахымтцысын, авертолиот аидара мыцхэы ақэуп, итагэтасыр калазом... Ахэыцкэагы ргэы тышэымкьбан... Акэымзар...

Убригь «акэымзар» ихэеит, уи ажэа иаанагоз ахыкэ ххэыкэгылоуп, мачзак ауп иахтау атымитышахь хлантцы ацаразы, убри шэара шэнапала шэацымхраан хэа акэхарын иаанагоз...

«Маиана, бара скэыш хэыч, абри зегь была иахьамбо, бынтахан бахьыцээз анцэа ицьшыоуп... Уажэытцэ́кья, уажэытцэ́кья башьцэеи бани рэы бназгоит, иаххылапшхэу хрыццэаишьар...»

Убри аамтаз авертолиот мачзак аныкэашэа иаагнархейт... Ацхьа инеиуазгы ус канатейт. Уи акэхеит, ахэцэа ирыцыз аибашьцэа руазэк ашырхэа дэагылан, ашьабстеипш, ѿ-шьафак рыла апрыѿцэа ахьтээз ртыц афэ ашэ агьѿхэа иааиртын, днархагылейт. Даргы ашырсырхэа иара иахь иаапшит, аха уанза иара иавтомат рфеикхьан:

– Ижэдыруазааит, шэара убри афыза адтца шэымоуп! Аеропорт а́кынтэи шэтэар ауп хэа шэзаарыццаргы, шэтэазом, шэышиашоу амшын иаваршэны шэцалоит. Убри афыза адтца шэацхьа инеиуагы абыржэытцэ́кья ирышэт!

– Ус хзаарыццар, уахь хамтэиир, и́хаихсуейт!

– И́хаихсыр – хайцыцсуейт, иахмеихсыр – хайццоит, еилышэкаама?! – иавтомат а́пынтца зынза иааигэаны а́прыѿцэа руазэк икэа́кэа инадиргэгэалеит. Икалап уи а́пынтца ишакэымыз иватцкьарақэа ирылалазар, дагыатрысит.

– Еилкаауп... – и́хэейт егыгь, ибжы аарла азиа иналахаз ахахэ еипш ит́каауа.

Аибашьцэа руазэк убри аамтазы авертолиот иакэтээз дрылапшуа дгылан, схэатэы шэшэырхар, бзиоуп, ишэшэмырхар, саргы савтомат сѿахоит и́хэозшэа...

Темыр еитах игэагыны аеропорт аганахь ахышэ дынкылцшит. Уи уажэы иааигэалашэейт иаб данхэычыз иеи́хэалоз: «Абахэ уанхыкэгылоу – т́ака умыцшлан, ацха уаныкэгылоу – азы узаамыцшылалан, ухлахатц гьезьуейт!» хэа. Аха авертолиот азы акгы имхэазацызт, уа иара иши́тахыз дныкэар ауан!

Ус, данынапш, ѿцыца нахьхьи а́кэара а́кынтэи автоматла дара рахь ахы рханы ахысра иафын, аха рвертолиот а́кынза изымааиуаз ахкэа, ианду ачуан итылшьлоз а́бынцыхэакэа ирхыкэкэоз ақаламышь аишэа ишантэалоз еипш, акэа́ц-акэа́цхэа амшын изаацсалон... Насгы, уи а́сатцлақэа

дрыбжыпцшны ибзианы игәеитеит аеропорт ағы ҳаирп-лан дуззак шгылаз, ажәларгы уи акәшамыкәша ахыцәхәыц еипш ишырацәаз. Шьюуки мчыла уахь афныцқа итеибахәон, шьюуки арахь итытцуан, шьюуки адәахыи еиґагыланы аисра иаґын.

«Макъана бымґыхааит, Маиана! – гәаныла ипцха хәычы даалацәажәеит Тәмыр, – бара бкәышми, бара ианґыхатәу бымдыруеи, зегы иреиґу, уа Гәдоуца ханнеилак сара бсыр-ґыхоит!.. Макъана Аимаратәи быпцхызкәа брылаз!..»

Ивара итәаз ахәсагы уажәы-уажә аматанеира иаґын:

– Анцәа, Анцәа, абыржә знык хаагәат!

– Хрыцхашьа, цшқацәақәак хаманы ахауа халоуп!

– Ақәыцмакәа ҳарґоумцан!

Убри амтазы, ани аруаф изымычхакәа дара рахь шыаґа-қәак аакаитцеит. Уи ихжәацәаны акы ихәар итахызар кала-рын, аха зымтәышә тәны изымпыцкәан абжара инеиаа-нза днамтцысны инызкылаз иеипш, иихәарц иитахтәкәаз ааникылан, зынза даеакала дцәажәеит:

– Арт рабацәа шәыгәра ганы изшәыцыртцаз, ргәы тым-кыакәа Гәдоуцанза инажәгозар хәа ауп! Шәара?!

Уи даеакала дрықәхәацәоит хәа ипшыз ахәса, ас имырґ-цәакәа драцәажәозшәа анырба, иаапхашьан, амра ца зықәш-цәаз азахәа абґеипш рыхкәа аахыдышышьит.

– Ихахьуа еицхажьуеит... – ихәеит иара, даеа пыцк ацимтар, даахәны итыц ағы данынатәалак, еита иша-лагоз идыруан азы, – аус злоу, ҳара ҳаибганы азәгы ххы иахтазом... – нас дахыгылаз ихы аалаиркәын, анышә илала-хьаз қырмайт хьантак мчыла ишьтихуашәа, кәалац дук итаны ивара игылаз аашьтихын, иаацәгъарахар, реиґа иахызыманшәалахашаз тыцк ағы инаиргылеит. Уинахыс, уи шыпцжәагаз рдырзар акәхап, ахәса зынза ацәажәара иакәытцит, ахәычқәагы ркытцсыт дмыргеит.

Тәмыр даеазныкгы ани аҳаирплан аганахь ахышә аш-ка деитанапшит. Уажәы усқан атцкыс зынза еиґагы ира-цәафозашәа ибеит, насгы, урт зегы абцъар зкыс ракәын.

«Ирыхыи, шэыпсгатэқәа шэыман шэеиха шэыоныкақәа хәа рархәама?! Мамзаргыи, Акәа, аҕанч иргәатцэыи амжәа-быгъ еипш иалгоу, уаха идырхәыша, ирфаша акгыи нымхоу?!»

Арстәи, авертолиот аҕынтәи уахыпцшуаз иубон ииашатцәкыаны урт еимақы гәгәак шрымаз, уажәы-уажәы ацша ишътнахуаз абгыыжә еипш, гәыпк арахъ иааскьон, гәыпк наҕ инаскьон, урт шьюуқы ыоны ирыбжъаххуан, даеашьюуқыи тцака икажъны ргәагәара иаҕын. Рыззегыи, аныха зхарахаз реипш, азәы икаитцо егыи дадымгыло хылагәыла еилан!..

Знык Акәатәи аеропорт ианнаос, авертолиотқәа аобагыи рыхқәа рықәыршәны, амшын аган иавтцаршәны, иахагыи иццакны идәықәлеит. Ани зцатца зҕачы, авертолиот итаз, ирхагылаз аибашыыогыи илақәа ааччеит, уимоу, азы зыццо ахыруачуан еиқәатцәеипш, иччацшь, ипатца еиқәатцәақәа иаарылжит! Егыи, апыоцәа ирхагылаз аибашыыогыи, аҕаа аахирган, иавтомат апатрона аоима интәигалеит, авертолиот аҕынтәи изыроуаз, уи ахтыста рыкәкәаны аанда дхыоуазшәа акәын ибжыи шрахауаз!..

– Хаикәхеит, – ихәеит уи, игәыргъара изнымкылақәа зегыи азәазәала блала иаимидан, – аринахыс, ақыртүа ихы хара хзы ашампански ахоеипш ишәартазам!..

– Хаи, нанхеит, абри аоыза амкәыл халызгаз шәхатцкы-псатцкы сара сшынеибакәу сцааит! – лхәан, ацхәыс бырглмаҕацәа аалгәыдлыхәхәалан, авертолиот ахыб днатцацшит, устәи уеизгыи-уеизгыи хыхъ икәтәоу лыбжыи шиахауаз агәра ганы!..

Рацәак хара имгакәа авертолиотқәа аобагыи Гәдоутатәи аеропорт аҕы иманшәаланы итәеит. Итаз зегыи азәазәала ианаатытц, абжаоык изықәгылаз адгыыл агәзра иалагеит!..

– Уара хуазеит, уара хагыухъчеит! – лхәан, пцхәыс днышьтасын, зегыи ишырбоз ҕатцак анышәнап нылбаалдеит. Лхәыцқәа ччарызу итцәыуарызу рзымдыруа, рыбақәа тырхаха уи илыхәапшуа игылан!..

– Икалаз уи ауп, – ихәеит арматәа зшәыи хатцак, авертолиотқәа иртытцыи азәлар хәычи-дуи еидхәыпцлан иахъ-

гылаз даарыдгылан, – шәара Акәатәи аеропорт шәанаа-валоз аламталаз, шәоык ркынза ақыртуа гвардееццәа ҳаир-план дук ааныркылан, апрыщәа мчыла абцъар рфакны, еидырхәәалаз амал рыманы, рфы ахыымаахәра икәтцны Қырттәылака ицеит! Шәара уи даара ишәыхәеит, шәара шәаха убри аамтаз уафы имамызт, акәымзар убратцәкья шәдыртәон, ижәдырузааит!..

– Ачан чанхәара ицоит! – лхәеит такәажәык лыпцы ахылоуз лызмырхакәа, урт еимыртәаз апсуаа рмал лгәы иаатцаххны...

Шьюук штцәыуац итцәыуон, шьюук мчыла иччон, даеа-шьюуки ирхыргаз макъанагы рхакны имааизацызт, иры-лымсзацызт...

– Шьта ҳаама?! – лхәеит Маиана лыблакәа ркәычуа лаб днаитцапшын, – ҳаазар, ажәабатәи снацәккыс хасыркәалоит!

– Ихаркәал! – ихәеит Темыргы изхәаз назыгзаз ар рап-хьагылащ иеипш, ихы аашьтихын, – ажәабатәи амш азы иахыбхәаз атыц афы баазгеит!..

– Сааугатцәкяма?! – згәызеанзамкәа запхьа атцәа капшь кашәаз иеипш, лхы шьтыхны днаитцапшит.

– Ааи, арантәи бабду илашыбжькәагы ҳахауеит!

– Уара уаф дуқәгәыгыртә указаап! – уи аду наза иеипш итатцәахны илымаз ланду лажәакәа лхы иаалырхәан, апша еиланажәжәаз лыхцәкәагы, шьта шәаргы шәтыц жәдыр-уазарц шәыхәтоуп, есымша шәахьцалаша сара ишәыгцасхәа-лома лхәозшәа лхы аалкьан, лышьтахька индәықәылтцеит...

– Снапы аанкыл, мамзар ани авертолиот амтцәыжәәкәа иркәо апша бканажыыр калоит!..

– Ибзиоуп, аха уара зыхәда хутцәо акәыткәа кыраамта ишымцсуа, ишыпакьпакьуеипш, ҳаазгаз авертолиот зеггы хаштытхьоуггы аусура изакәымтцуеи?! – Маиана лаб сыз-таара атак соухәанза цъаргы хдәықәлазом лхәозшәа днеиәацшит.

– Уи макъана атҳара-атҳарахәа агәы еислароуп, хәычы-хәычла амотор хьшәашәалароуп, аеыщ бзиеипш апхзы ала-бароуп, нас ауп апсы анадыршьо...

– Аа, – лхәеит Маиана, нас уи авертолиот амазақәа зегь еилызкааз азә иеипш даеазныкгы лылапш аахылган, – ус анакәха, шыта хцалап, – лхәан, лаб инапы аанылкылан лҕыналхеит.

УҢСЫ СХЫУМБААН, СЫҢКӘЫН!

Амра хәычы-хәычла аҗашәара иаҕын, аха ахәқәа инанынарывала, забхәа иапхәа ипхашьан измиасуаз аҗаца леипш, ишьахитхан иаангылазшәа убон. Насгы уи ашәахәақәа убас ипхәаза, икәандаза адгьыл акынза иааиуан, иара адгьылгы агәы иахәаны (иааучхар икалозиз!), имцан-даз, итамшәандаз хәа ипшын. Аха амра, уара адгьыл, уахьынзасырпхаз узхоит ахәозшәа, нак даеа дгьылкгы азыпшызшәа, убриадгьылгы иара ада цсыхәа амамшәа ахәы инавтцын, акәапахәа инташәеит. Ажәәан дуззагы, зычкәын изы ашәартара зцәа иалашәан зхы-зҕы аччапшь нықәбаз ан леипш, мацк иаашәшьуан. Аха ишцарурыз, адгьылгы ажәәангы ус разкыс ирыман, уи иашьцылахьан, амра гәхәааго ишыпшу амза аацәыртцуан (уара хәхазына, уара хәхкәажә!), рыбақәа тырхаха ишахәапшуаз иаадыршон. Аха амш, ахьҗақәа аҕалахьан азы, ашьыжь иаразнак ацст-хәақәа, ахыттра иаҕу ахш еипш, ахалара иалагон, аҗша аакәымтцзакәа «иаҗәәон», ихнажьыр аҗахзамызт, аха уи иазхәыцуадаз, ажәәан зегьы аахнакьон ишкәакәаза. Зегь зымчыз акы мазала аус ауан, иацгылазомызт...

«Сара неитамхәа, – лхәеит гәаныла Хьыкәыч адәы дан-ныкәыпш, – уара улымкаа адунеи кьакьа ақәлара лахьын-цас ишцасымаз. Изызухьаз сара анцәа цгьарас убас сахьирхәыртә...»

Ускан уи ажәәан днатцапшуан, ииашатцәкьан, аҗакәажә есымша абас дзацәажәоз анцәагы знык игәаҕны, ма дрыцхашьаны даацәырттрашәа, илеихәарашәа убри акара аханатә аахыс зыгәра лго зынза диргәаарцгы шитахымыз, аха ари адунеи аҕы зегьы зылшо иара иакәушәа дшырыц-

хъазогъы, убри ацьал афы зны-зынла имч шымхо, абри акы имыхъындаз хэа игэы изаанагогъы шицэыпсуа, уи иаргъы ишхъымзгишьо, аха ауаа рахъ ицэырган хэашъа шизамто, ишинимырцшуа, иааиамхафэар, нас игэра агара иафэытцыр хэа дышшэо... Атакэажэ убри даназхэыцлак, аирыз афнытцкеипш ихъшэашэаза лгэы аарла-аарла фэандара хэычык аацэытдыжжуан. Нас убри афэандара цытрак днаагон, анцэа зынза хэагоу дицэызит, уи лара лхазы, сымпсындаз хэа дылтахымызт, аха ани лматацэа, лхэыцкэа рани дарей аагэеитап, илапш рхызаап. Убра ма даалзылпхааит, ауаф ицэа итаимыгзо акгы ыфам, убра... Урт рфы... Ааи, уажэшьта урт рахъ ииалгар акэхеит лгэытракэа зегъы. Уи ицэа рхылкаалап урт. Иргэарцханы иччар, иара дыччашэа лбап, итцэыуар – иара дтцэыуошэа, игэырфар – иара дгэырфашэа. Ус, хэычы-хэыцла... Ларгъы есымша лыпсы тоума... Аха атакэажэ зны-зынла убас дшэон, иара мчыла дылхарштны дантэоз аамтазы иаалыкэшэан дыпсыр хэа. Иара лгэы дтазамкэа, иара дизымхэыцзо... Хэагеимшхара, уи нарцэы диқэымшэар хэа убас дшэеит, убас лыпсы, лгэы фэнакааит, абни иара изхэыцра мчыла дахъафэытцыз, иара илымкаа лара итцегъы апстазаара лтахушэа, иара иниимтыз лара дахэошэа...

– Ускан мышкы Анцэа сноумышьтын, – атакэажэ дзызхэыцуаз убри афара дацэшэеит, убаскан иара анцэа иаалытцидырааргъы, ииашамкэа деликаар илыпсыхэаз. Ускан зынза лхы еилапсар калон лара, ааи, ааи, кыразын илтахума лыпстазаара, илымфац, илымжэыц мамзаргъы дахэоума, иагыараангъы фатцак лымфазакэа инеихашэы ихэлахэеит, иагыараангъы дшыбарцъеиуа, дшыгэжэажэо, дызмыцэо, дгэафуа ишахэеит. Ускангъы лтаца лапхъа ажэқэа дрытцаларц иақэылкуеит лара. Ашьыжъ хэау анаалфаслак, лыпсы кэарма-кэарма италашэа лбоит. Мыч хэычыкгы лызцэырнагоит, зкыаф тоу ахэарақэа мчыла рлымхэақэа ирынкны, шэара ақъафырқэа, кыкак-кыкак шэзынсыжъуа мацара, шэыгэфэахан, шэхы сташэырцо шэалагеит хэагъы

днaрыкэцэажэоит. Атакэажэ ашара ианналагоз, арбагькэа аңфыртуаз акэын иаха ацэа анлыкэхауаз, аха илыцэшар хэаны дшэаны дыцэазомызт...

– Иара шэикэагэгы исыртцахьан! – уи абас дтынчза дыштэоу, псаатэк инафьтцшэан агьара икэшэаз арыц еипш, лгэы дтэшэон, нас изхэыцра далагон. – Шаанза дгылон, алачашэ еипш, амхырта зегьы еимданы, дкэатрабааха, агэарахэа, амца ахы шыскуаз даафналон. Нас, ахьта зталаз инапкэа акэты изуазшэа инархэы-аархэуа амца иехэеикуан. Уи ус иказшьан. Дшыфэагылаз амхы зегьы еимидар акэын, мшэы мыждакэа цэгьала дырчыгчан, знык рыфамтак, рышьтамышьтак ибар, нас амза шаацэыртцлак дцаны далатэон, ицсы иааитэанза мчыбжьыла ахафара икэшэозаргы дацрытцзомызт. Иара шэикэагэ ихэалон еипш, ацэа иркакцар акэын, мамзар игэы тынчхазомызт!..

Ускан акэын игэы антынчхоз, иаха афнгы иеанадипхэалоз, нас иаразнак агэылацэа ичкэын днарылатцан еизигон, ирзыфоз акэаб интартцон, ахэата-хэатахэа иржэуан, алаф хэо, игэыргьо ишеицыз тцхагэанынза ианейдтэалоз ыкан. Атцыхэтэан, рныхэафэа анынтцэалак, ркьаф тамзи, ирылшагэышьон ажэра, амшэкэа рныхэон! Азэы иахахьоу убри афыза аныхэафэа! Амшэкэа абна иагымхо, ифеио, еизхауа, аус злоу – ипсылахо. Уашьтан акэаб ианын-тоутцо, угэылацэа ухнамырччо, ари зыцсы аахьаз рыццхак имцыхашэагэышьеит хэа! Амала, амхы мыццхэгьы рымфо, рышьрагы цэгьамкэа, знык иахьраахаз хацсырта ишцоурбеи хэа, ргэыштца хаххала ажэфан инатцацшны реааитцырхуа. Абри афыза аныхэафэа убахьоу, зкьаф тоу ирымхэыцуа икои акэымзар!..

– Уара азэы ишьапы еиламго ашта дтытцны дцар ихьымзгушьон. Ишьапкэа ак ахатцкы ак анцоз бзиа иубон! Убаскан акэушэа угэы иаанэгон иаха гьамала пату аникэутцоз. Уахь, уаб икэал итаршэтцэкьан укэан, афны дмааикэан ашта азэ дафсыр ахьымзг уиргазшэа убон. Убритцэкьа ухы иакэутцон, афны ааира иатэаимшьеит хэа.

Аха иццакуаз хэангы азэ дыкамзи, цъара шьюук изыпшызар
камлози, ма матцурак дагхозар. Аха уара узын зеггы акакэын,
цсытбарак ыкамзааит, егырт зеггы уафы дрылазоит ухэон.
Уара убри акара ачеицьыка бзиа иубон, сарггы зны-зынла
агэылацэа схыччон, абри ачеицьыка бшахатэаз, афара-
ажэра бшафыз дбоузар калап хэа! «Нас ишца, – схэон сара
убри акара сгэы уладуны, убри акара сузыразны, – иани
иаби чеицьыкоуп иаадырзоз, асас изын хацсы тан, нас
ачкэынггы абыста хьшэашэа азэы имцаиргылар калома,
уи хымзгыми. Анцэа икнытэ ипшьмахак еибгоуп, ицаггы
атцтыхэа икбуа игылоуп! Ащара уавалар – афы аффы
уашуеит, алыгэра укэлар – ауатка аффы. Кэтымзар ихамои,
акэты затэаумшьаша – ашьтэа, ашьтэа зыцэмачу – ащэ. Аус
злоу, Анцэа агэабзиара катца, Анцэа хайцумырхан, егырт
аказы хтэыуартэ хакам!

Анцэа хайцумырхан хэа самхахэон сара. Убаскангы,
хаихбаала ханыказгы, уаб дыцсгэышьахьан, аха уара ашьха
харзаа еипш уанхалагылазгы убри сацэшэон, убас газарак
шумпыткьоз здыруан, убас ухалалцэара, угэызианцэара
ахы утанарцон, ула аш хнатон, зехынцъара акэтагы был-
гьозшэа унарбон, зеггы уара уртахызшэа, узтахымызгы
уизхьацшзомызт, абггыжэхэа ак неифаужбуан. Нас игэнугон,
иара дуафымызт, аха сара ус сышцеизныкэеи хэа ухы аара
аутон. Иагыараангы иакэымкэа азэ иуамхаиахэаз уамырцэо
узбахьан, уамхацэаргы, азэы акэастхашы уажэы-уажэ
иудикшалозшэа уцэырханы уаапшуан. «Исхарои, – ухэеит
уахык убас убжыы рдуны, убас ухэааны, ианыдыдуеипш
уахышьытаз ауада аценцьыркэа тцысит, асаркьакэа тыкь-
кьарц апсык рыгхеит, – сара аиаша схэоит схэеит, уара
аиаша уафагылеит. Сара сымч хонатцы аиаша иафагылоу
сиягоуп!» «Уара уеипш иагыафы афагылахьеит уи, – схэеит
ускан егы ауадафы сахышьытаз сара, гэаныла ишысхэаз
ауп акэымзар, сыбжыы аатганы исамхахэазтгы сумшь-
уази, – амц ашьата убас игэгэоуп, иагыафы афагыларгы,
зеггы асырхэеипш иаманы ибылга-былгыо ишнеиуа иара
амба иташэоит! Ааи, ааи, уи дэыкэызтцо, иасуа убас инаршэ

хиоуп... Аха ус схәеит хәа, аиашагы иацрытгәым, дасу иара ииаша имазароуп, дасу ишизышьтыхуа, ишизныкәго. Амала, аиашатәкья ныкәугозар, уара иахьынзауаху атып акынза иузнамгеит хәа убригь акгы амазам. Аус злоу, иара ахәынцәа илоумьжьзааит, иумкьяшьызааит, иахьургыло атып афы ани уара уеипш аиаша аныкәгаразы ишоу азәы итцкыгтцкямшьакәа ишьтихыртә. Абгыжә иалоу акакан еипш ичапшьза днахагылартә! Убаскан убригьы иара имч ахьынзақәхо инеигап, уи аныкәгара ацабаа анадибалалак ауп иара зыцсоу анидыруа, ахә ишьозаргы абри аиаша ахә зишьои хәа гәыбган уафы ианиимто. Избанзар аиаша ашьапы икәмыркысызакәа иныкәигон, иахьынзаилшоу, анцәа изоуижьыз имч, инарха дахьынзазнанагоз...»

Атакәажә акәйткәа аноулыжь, азы иалпаз алақәа реипш реаадыршәшәеит, нас харабгъара ашта иныкәлоит, рацхьа җаттахык, хәачак, рыцк, ҳаскынк зымпыхьашәо хәа. Пыткгы лара иналыкәшаны игылеит аркыыл аршәра иазыпшу ахәычкәа реипш. «Җабмыргәакын, бара иаабтахар, аца бынтаххны лапкьяк аафырпны ишхамтабыцсо аадыруеит. Җаргы уи атакс, ишкәакәаза акәтагкәа бтахызар ахартәысызбал иатцатан, бтахызар ус икәцны, бара ишыбтаху алапшыра бахтоит!»

Атакәажәгы уаанза ифырпны лкалт ианыпсалаз аанылхын, «дәышь, дәышь!» лхәан, иршәны инарымталыцсеит.

– Еитчачапан бзиа ишпоубоз... – еитах азгъеипш иналгәыдыҗеалеит лычкәын игәалашәара, – акакансызбал ацыка капшь алкьо, хыхь арашысызбал хтаны. Акәйткәа иреигу, ипазана мацароу, уи уара уфы ишагоз еипш, ашша кәалыкәацәо ахьырзы еипш хыхь ихтаны. Мчыбжык ахтә знык иугсмьжыцызт, уи сара иаусхаштүаз, аха исхаштызшәа аныкастцоз уцхәыс иаразнак далагон. Аха уи ианыкалтцоз бадхалацәоит хәа ахтынкья даургон азы сара илымысхуан, уи мыцхәы акылыршәарақәа дрылагон. Ускан уара упсы еибакуан, аха лара, узлагара еибафома, иаачха хәа алаф улылхуан!..

Лареи уареи цэгъала пату еикэышэтон, хатцеи пхэыси ус шэахъеизыкказ сара даара сеигэыргъон, гэаныла саакэымтцзакэа ыыц шэеиднагалазшэа шэысныхэон. Лара неитамхэа иахъагъы ус ауп дшузыккоу, ашэымтак хатцак лыбла идхалацэар сызбо ирхэарызеи хэа дшааны, ауаа данрацэажэогъы уаф дахыкказам дыпшуа шакантэ избакхэоузеи. Лара рыцха, шыта лхэычкэа хыцэза лара илакароуп, акэымзар, цъара днапшит, цъара даапшит, азэы диццеит хэа гэыбган лызтагэышьодаз... Аха уажэы зегъы хазхэацшуа лара лоуп, хатцампхэысс дхамагэышьоуп. Ишцакахтцари, ачкэын афбатэи акласс ахь дцоит, азгаб ажэабатэи ахь, аха, зегъакоуп, уи макъана акэатан имч акэхом, еихарак апжэатэы. Иара иеамариашан, ихыымзгшьаны, сара схатцоуп хэа имутцэкъарц далагоит, аха машэыр ихыыр хэа хицэшэоит, ацэагэатэ аныккоу джьаны дахаагоит, ма аанфасра уца, упсы ушыап, узхара зыкгъы уталап хэа ианшыцэа рахь ддэыкэахтцоит, ма агэылацэа рахь. Уахь, ианшыцэа рахьгъы хшэагэышьоит халапш анихым, аха икаутцари, Анцэа дихылапшыроуп, хбылхъеит, хчычхъеит, уаха нцэа дхамамкэа хаккоума?.. Уаха ак ххымпо... Иара хэа икоу, уара ухаца, илакэа зынза уара иутэкеоуп... Амаахыркэа реипш итикэатцэаа-тикэатцэааза. Настгъы дтыгга ирласны изхауеит, уажэы-уажэ ашэ афы днаган рацэала исчышэуеит иахынзаизхаз. Шыкэсык ала заки х-нацэхыркэараки изхакхъеит, ушнеи-шнеиуа иаарласны атуан хыла итцупссо укалоит хэа хайхыччоит. Настгъы даара деилккоуп, ара дыккоуп шухэо ана дцоит, ана дыккоуп шухэо ара даауеит. Упсы атцэы иахоума, уаатэа, узыргэатеиуеи хэа данысклак, бара быпсы еитак, бхы ныкэтца хэа анбалхэалак сан, бгэы иалсуеит, сара ус зсабхэои ихэоит. Ибжыы – уи зынза уара убжыы ахата, иара изныжъны, иара ихатцаны уцазшэа, уара ахэашабга. Зны-зынла исызгэаамыгзазакэа ашэ ахь, ма ашытахь ибжыы ахьго сеиханы сфынаскоит... Сгэы мыжда... Сгэы иснарбоит ашта уаакэыххызшэа, цъара уанцоз, акы анухаштлоз, агэашэ акнытэ шфутлоз еипш.

иаанагоз убри акара имазаар акэхарын, атакэажэ кыраамта усдтэан, ҕымт-цсымшыа... Нас хэычы-хэычла зегы еилыкка илбон, лыхшыа аамшэон, лапха иныиасуан иказ, шыказ. Амала, акызатэык... убри анасып, убри акгы камлазашэа, лычкэынзатэ кыс имазамызшэа, убри азхэыцра затэык лзыннажыуан атакэажэ лыгэхаштра... Нас убри шиашам анеилылкаалакгы, зегякоуп, илымбазакэа мыч хэычык лыланатон. Амала, уилара цьеи мчыла икалтарын, бычкэын дыбхаштитхэалоухэар, дышудтэуалоз дгэыгыуан. Аха иара апсабара ахата лара илмырдырзакэа ус лыпсы лнаршыон... Атакэажэгы дуафын, насгы зынзатэыкгы лыламыс да-хымпацыт, насгы... иара апсабара ахатагы ус зыламыс цкыоу ауаа хыла адамра ианарсыр атахзамызт... Аха иказаап убригы амч анымхо, иара апсабара ахата зыршанхо даеа мчкэакгы. Убри акара ихымзгнашыо акгы ыказам иара апсабарагы. Аха убаскангы, апсабара иамазаап ауаа бзиа изы а-насыпк. Насыпк, адэи диашан дахынзакэу, мцы ахынзаимхэо. Ауаа бзиақэа рзы абзиара ахынзакайтцо, ахэахэа дахынзағагыло, шытахька дахынзахьамтуа ицуп, егы анасып – уи ара апсабара дықэнатц дахыуаабзиаз азы, дахыхалалыз азы, игэалашэара бзиа иара апсабара ахата ишаны ауаа ирыланатцартэ иахынижыыз азы уахь инатоит. Уицьянатгахзуп, аха апсабара ахата ианагэапха, убраанзагы анапы назозаап. Убраагы иуцхраар калозаап... Аус злоу апсабара иагэапхароуп... аус злоу уара убзиазароуп... ускан акэзаап апсабарагы ианагэапхо... Иара апсабарагы, артцаа бзиа ихэычкэа шидыруеипш, зегы адырузаап, ацэгыа згэи итоугы, абзиа иашытоугы. Адунеи ағы иара зегьратцкыс изыцэшэо, ацэгыа згэи итоу, абаапсы зыршо еихахар хэа акэзаап. Ускан иара амчкэа зегы ацэызузаап, ускан... иара адунеи ахатагы, апшхэынтцэфан аипш, цша шэышэык насыр, еилахар ауазаап. Убри азыхэан апсабара ауаа бзиақэа рахь амчкэа ашеит, аишэағы аихабы даналырхлак иатцэақэа шишо еипш!.. Урт амчгы рнатоит, анархагы рнатоит, аус злоу, – ауаафра, ахалалра, акэышра ирласны ишатэызаап ауаа рахь. Абыржэеипш ирласны ианшатэу

даеаамтакыкамзаап. Абыржэы иара ауафы игэы тынчцэахар акэзаап зегь раткыс ишэартоу. Абыржэы акэзаап ауафы ацэа даналхтэу, уажэы-уажэы ианицхраатэу, иаалыркьан алацсра здыруа иеипш, ианифеаслатэу! Уи ацсабарей ауаа кэышкэеи мазала, дара рбызшэала еибырхэозаап. Уртгыы ирымазаап дара рбызшэа, уафы изеилымкаауа, уафы изышьтымкаауа, иара ацсабарей ауаа кэышкэеи рыда. Урт рбызшэа атцаразы, рацхьа иргылан ууаф бзиазар акэзаап, нас укэышзар акэзаап, убарт рышьтахь ауп иара ацсабара ахата иагэапцханы абызшэа аныднартцо. Уаргыы убри акара ирласны ишьтукаауазаап, иара ацсабара ахата уршанхартэ! Ацсабара ахата аршанхара зылшо ауафы даниуа акара еихау ныхэа ацсабарафэы икамзаап...

– Амала, уара акы уцэа ишпаламшэеи?! – атакэажэ аутра сталоит хэа лэыналхан, ахтыста данынхала, уа дныкэтэеит лыпсы ааиталкырц. – Уара иузыпшыз, уапхьака икаларан иказ. Зны-зынла убас уцэа иалашэон, уара абри дыпшызыр калап, ма иаххылапшхэуи иарей рыбз еивцоуп хэа хаухыччон. Уаргыы иухыччоз урылаччон, нас уаалкьан, зашта мацара изахымпшуа, уи длашэуп хэа хаухэон. Сара агэра ганы сыкагэышьан уара итцегыы хьаакэак шумаз, акы ушамыртынчуаз, акы шугрыхоз, нас, амца зку азахьы дшеихо еипш, ани хгэыла ртцаф Ардашьыл иахь уеиханы уцон. Уа тцхагэанынза шэантэалозгыы ыкан, шэызмыртынчуаз акы убри акара шэеиднакылон, уи сара изакэыз шысзымдыруазгыы, гэаныла смыцэазакэа шэхышэ сахэапшуа, саакэымтцзакэа шэус акэныхэара салагон. Избанзар, уи ифыза артцафи уарей шэхы анеидышэкыла, уи бзиаак ишатэыз здыруан. Уи, хара ари азлагара алу еипш есымша узхагэежьюа утаацэаратэ ускэа иреихан, убри азы-хэан харгыы азэгыы игэагэны халацэажэазомызт. Амала, гэаныла, ашэарыцаф бзиа афны данындэылтцуа итаацэа шныхэо еипш, хушьтаныхэон... Упцхэыс хазынагыы слыкэыхшоуп... Уи убри акара деилычцоуп, убри акара дхалалуп, санылфеапшлак, есымша сгэырфақэа сыхтакны сшыркугыы, абылра азы хьшэашэа аннақэтэалак ушыкало еипш, мацк

иаасхыпсаауеит. Уи упхэыс хазына, уа уеипш икоу иа-
кэымзаргы азэы дизалхуамызт. Ус ауп, абзиақәа есымша
ашәшьыра шәтқәа реипш реыртәахуеит... абзиақәа рбаанза!
Аха уара сызкәыхшаша, уи убла лхыысгәышьеит, уи сыхазына,
убас ибзиаз уаргы ҳаргы ҳразкы далашәаран дықан.
Уи аразкаҕы гәыбған сызитом анцәагы. Лыпшра ыкоуп,
лсахыа ыкоуп, аус злоу лыламыс, лыччапшь. Ааи, лыччапшь
ала, уаха акгы рымталмыргылазаргы, ҳауп зхәо асас
дахкәа ацә шыны ирымталтазшәа еиллыргоит! Чеицьыкас
икоу, ула хтызар ами! Дыздупхәало хазынак умазамзаргы,
акгы уалаказамзаргы, ачхәари ацьыкеи ракәзаргы...
Асас уара ухәаа, уара угәырға иумырдыруазароуп. Ааи,
агәырғатцәкыагы убас пату ақәтцаны иныкәгатәуп, мам-
зар уарцхашьоит. Ех, агәырға, агәырға, агәырғагы асас
иоызазаап, ахы хымызгнәшьозаап, аматц утәызаап... Саныз-
габыз, иансылшоз акәызтгы хәа узтәом... Уи убас аматц
утәуп, уаха арахь ахынхәра агәампхо, ари ашта кыраамта
иахаштуа, иагәалашәазаргы, абас, сара сеипш икәырхьоу,
икәсхьоу, уахьгы ирмыхәо, арахьгы рацәак иматәахым
днарылхны даго. Ағар ирыламкыысуа, урт рымға азыт-
кәеипш ианымхәало... Хәра урт рхатцкы хцо, ххада хәаа, хәда
хыхь-гәыхь, лыпсаа Анцәа друмто. Ускан ауп ацстазаара
ауафы даназымгәаауа, ацстазаара дузза башатцәкыа ауафы
иатәеимшьозаап анихәо. Ускан ауп, ауафы ацстазаарагы
игәы аналакахо, избанзар ари адунеи ағы аиаша шыкоу
агәра игоит. Мамзар, мчыла имахцәы данкны аишәа
иахадыртәо ауаф иеипш иагәафы рыпцстазаара ртахымкәа
ирыдыргалоит... Избанзар, урт ахьхәуеит рыпцстазаара, из-
банзар... рыла тырхаха изхәапшуаз рцәагахьеит... Ирлас-
ырласны изыргәаладыршәои хәа урызгәаар, ирлас-ыр-
ласны акырзуфои хәа ауафы уиацәхар иафызоуп. Убригь
цстазаароуп, ааи, убри афыза ацстазаарагы ауафы Анцәа
иатәеишьоит. Ауафы кадьць... ауафы кадьць убас дшаны
Анцәа адәы дықәйтцеит, дзықәшәо зегы ихы рнираалароуп.
Итахы-итахым, иутахымзар уара ишутаху хәа даеакы азә-
гы идигалазом. Ус илахь чышәуп... Ауафы...

Атакэажэ ахтыста дынхытын аутра дынталейт. Пытк днаскъахъан еипш, лыхлахатц аагъежыит, аутрагы нышь хэычны дакэгылан, иара амшын ихылан инеиуазшэа, азныказ иаагазеазызшэа лбеит. Аха нас, лыхлымч ақэхан тынч данаатгыла, еитах зегы шыказ иаакалейт, еитах атакэажэ «лнышь» днақэтны, адгыл днықэгылазшэа иаа-тынчрахеит. Лнапы нарылылшыит ахэыс цшқа ахэеипш икэымшэышэза иаахъаз лыхэысхэақэа. Ихааза лцынтца иаатасит арахана аффы. Уи ус ауп, аутрағы зегь рылымкаа «сара цшра дук сымам, аха сыффы хаауп!» хэа ухъанарцшуеит. Ииатцэа-ииацэаза рышьбатақэа аалыргеит апарпылқэа. Урт рнаос аха иқеланы ахалара иағын анаша, уи апарпалык шежықэа ақэтэоушэа акэын ишубоз ғыц иаалнагоз ашэтқэа. Атакэажэ сынтэа ачыркэагы лалцеит. Уи аутрағы ачыркэа ыламзар, нас уи утроуп хэа илыпхъазазомызт. Ма ишцахауу иара апарпылыртцэ алыркыо иртэны. Уи, уажэшьта лара лзы акгы алагэышьамызт, зказшыа баапсу ауаа татақэа дрылаутцар дышуаф кэымшэышэымхо еипш акэын ишы-каз, Иуртцэыргы иумыртцэыргы икыакъан. Лара атакэажэ лхапыц хыцшыцкэагы анкапса инаркны уи афара дакэы-тцижътеи акыртцуан, аха, зегъакоуп, лматацэеи лтацеи ианырфоз дгэыргъон. Уи убри акара дхалалын, убритцэкыа деигэыргъон, лара лхата илфоны агэахэара лнацозшэа...

– Ёнак, – лхэеит атакэажэ лхы дфахан ажэфан дна-цацшын, ииашатцэкыан ахахэ еипш ихъшэашэаза илхыууаан ицахъаз уи амш, абыржэы лылапш нақэшэарашэа икылкаан дыцшуа, – уара убас угэаан ашта уталеит, убас амақъеипш ухшэаан. Убри акара суцэшэеит, сара рыцха сыпрахэа сёы иадкылан сахъгылаз садырсызшэа ус саанхеит. Аха уара, ахы зықэшэаз ашэарах еипш акэын ушцоз, сара сахъгылазгы ула самбазакэа, ухы шхаз акэаскъа амардуан унафалеит. Са сгэы сынтахэхэеит: «Иухъзеи, иухъзеи, иутцалазеи?! Хэгеимшхара, азэы ишэацъ уахазшэа...» амардуан абжара унеихъан еипш, сара урт ажэақэа уара иуахартэ сыбжыы рдуны исхэазшэа, икалап, анра-ацара бжык ахазаргы, уара укынза инафыртэ, уара уаанарцшыртэ, ашырхэа уаа-

хьахэын, лацшыла сааимудан, усқан убри акара улацш мчын, сара азныказ акамчеипш исхуькьазшэа збеит, аха нас иаразнак сѣахэаны сызкыз амчгы ашаха бааипш иаа-цытѣтѣазшэа, уара сычкэынзатѣ, уара сыцс атыѣра уахь сѣынасхеит. Снеиуан, аха шьамхахьы асы илагылан ицо, цѣгьала еихеигѣо, иамышьтуа иеипш, сшьамхкѣа сытцзаан, сшьапкѣа аарла-аарла акэын ишеихызгоз, «сара шѣиыцѣа, сара шѣиыцѣа, ихы акы азиура дыкоуп, аенышьыбжьон акэаскѣа дхазыжьлозеи? Иитахузеи, зда дсымам, сара шѣиыцѣа...» Абригь гѣаныла исхѣеит, дышнеиуаз деитѣаа-гылеит, убригь иахазшэа, икалап уи аены анра-аѣара абжыы илымѣа тѣнахуазтгы... Икалап уи гѣаныла иаасхѣоз зегьы иахауазтгы, аха уи шоурак азеифафареипш далашѣазтгы, дыштѣааны дагозтгы... Иаргы уи дадхьымзгкылан цѣеи шытахька дхьатцрын, даахьатцыр, иааиеиѣыжыыр, ѣагеимш-хара, адунеи зегьы еикѣыбгозшэа. Иара ида цсыхѣа змам уск даѣашѣазшэа. Ус акэын иабгьы. Иаб икѣал ацѣ бжѣа атцыруа ишахымсѣеипш, дызтыцѣуамызт иара шѣиыцѣа... Ус идырбон иаѣстаацѣа... Убри азѣзатѣык исымаз, иаѣ-стаацѣа убри акара ицырхаган, ида уаѣ дрымбазшэа, уаѣа илацшыкѣырѣашаз зегьы рѣѣызызшэа... Уи акѣ-тагьцѣа дылхны еибакѣеибала дахьысаазаз мачызшэа, иазымхозшэа, сгѣырѣаѣа сцѣыласхазшэа... Сара сеитымха сзыртѣаз, сара абас исмеигзаз...

Амала уаргы иубеит сѣацшылара шхѣартамыз, сыцштѣы сыхьканы сышгылаз. Ускан убас мчыла уччеит, уи уччацшь, уара акыжыхѣа уѣѣыѣозшѣа акара сгѣы снархьит. Избанзар, убри акара аччара уѣѣыхьантан, убри акара угѣаѣ уѣѣатѣон, сара сузааигѣахьацѣцхьаза апыргеипш ушыра сныруан. Ани уара мчыла ушыччоз еипш, саргы мчыла уччацшь сеигѣырѣгьазшѣа кастцарц салагеит, аха иамуит. Анра, аѣара, убрака амц снамырхѣеит, убригь иамазаап хѣаак уахьзахымѣо, иаразнак ахы ахьунардыруаз...

Уара ак соухѣарц уалагеит, аха уи иухѣарц иутяхьыз убри акара ихьантазар акѣхарын, сара уан сакѣымзи, усейгзеит, исзышьтѣымхыр хѣа ушѣазар акѣхап. Уи атѣахра, уѣѣа

атагзара шыцэгъазгъы, иутѣахгѣышьеит, уара уаиааиртѣ иубеит. Ашьтахгъы, знык-ѣынтѣ инымѣатѣшѣа суазтѣаит, аха уара инаѣаршѣны мап укит, апсреиѣынтѣѣаразгъы исоумхѣеит уи аены узбылуаз закѣыз. Уинахыс, даѣа ѣынтѣ-хынтѣгъы убас еипш узбеит, аха ускан иаха угѣеанын, сара сангѣаута нахыс исумырдырырц атѣахра уалагон, уан-хѣычыз, укѣа итѣтѣаны аѣынѣыныхѣаѣа шысѣугъычуаз еипш... Избагѣышьѣон акы ушабылуаз, гѣынхѣтыстѣалагъы еилыскаауан уи уара ишухатѣ усмыз, жѣлар ишыртѣыз, аха суазтѣаар, уи амч аѣѣар хѣа сшѣозшѣа, саргъы убри аѣара имаазар стѣахын, шаѣа имазоу аѣара, убри аѣара уи анарха духоит хѣа сгѣы итасхѣон...

Уаргъы, сара гѣаныла исхѣаз еилукаазшѣа, адѣахѣала, ашѣшьеипш иуѣатѣаз угѣырѣаѣа утѣахырц уалагон, уара иудыруан уи сара сѣы ишузымтѣахуаз, аха уи аус ду убри аѣара ачхара атахын, убас пату аѣѣтан иныѣѣгатѣзар акѣхарын, узааз уантѣѣагъы, иахѣа-уатѣѣы ипсыша, иналхѣугзар лынарха ишаѣнатѣоз шудыруазгъы, аиаша аѣ-ѣарра еилоугомызт уара. Уи аиаша шаѣа аныѣѣгара ѣѣгъаз аѣара, убри аѣара ибзиазар акѣхарын, уаргъы убри аѣара агѣбылра укуазар акѣхарын. Уи знык угѣы ѣырхѣѣааны ианакы, ачымазара бааѣс иаѣызоуп, ирласны иузулѣом. Сара уи «ачымазара» улаѣѣеит хѣа акѣмызт сгѣы зузтынчмыз, сара сзыѣѣшѣоз, уара уи бзиа ибаѣѣаны, иузышьтымхышаз уатѣалар хѣа акѣын. Убри акѣын сара сызмыртынчуаз, нан, убри сахѣѣалакгъы, ѣнума-гѣѣароума, сахынтытѣѣлак тынч сартѣомызт, саргъыломызт. Сара шѣикѣагѣ, уи аѣы-за ашѣартѣара шыѣаз сѣѣа иалашѣахѣазаарын, зны-зынла ахы сгѣаланаршѣѣозаарын, нас сышгѣаѣуаз, стѣар сзым-гыло, сгылар сзымтѣо сышдѣыѣѣыз, уара уанызбалак, уара сызкѣыхшаша уеибгауеизѣыда санынауѣаѣшлак, иаас-хыѣсаауан. Убри акѣзаарын зегъратѣкыс ишѣартаз, уара уанызбалак зегъы ахысхаштѣуаз, иахысхыѣсаауаз, шѣар-ѣарак ыѣамызшѣа сгѣы антынчхоз. Ускан, уара сааигѣа уангылаз акѣзаарын иануѣѣшѣатѣыз, уанынкылатѣыз, аха ус схѣеит хѣа, уи аѣыза аус аѣы ункылашьас исымаз, сара

исхэазаргы, усмыштырц салагазаргы уара иууазма, иара иуузаргы, нас сара сыпсы зеггы сымфози, узыштыаз, ажэлар ирыхэоз ус бзиақ уапсыркәкәаазар қалап хәа. Убри ажэлар иахьрыхэоз, насгы уи уара уахьяфыз, уара са сычкәын затә, ус бзиақ хзыкайтқоит, ма ажәабжък хзааигоит хәа шьюук шузыпшыз агәра анызгалақ, нас убас агәырғара салагон, сара абри иубо атакәажә, зцәеи зыбафи еикәыршоу. Мкәылс икоу зеггы хыызгахьюу, фыц сеитеизшәа, ажба сашьтоутар шьямхыла ираапсан искрашәа схы збо саақалон. Нас, уи аенынтәарак, мчыбжык икасташа аахәлаанза икастқон, уара сызкәыхшаша, уара зыпсы атқака сыпсы неиша сыш-узхьыцуаз...

Атакәажә аутра данынтытц, лыхлахатц убас игьезьит, азныказ дқахарц ацсык аалыгхан, аха пшьаала леааныл-кылеит. Нас аматқурта лхы ақәкны лғыналхеит. Уи алқатә хәхәаза, ауацьяк агәы итытцны иахьнеиуаз, ашәшь зқәу атдлеипш, еишьылза акәын ишыказ. «Уара сматқуртажә, – лхәеит гәаныла атакәажә уи дназыпшын, – уаргы саргы шыта хажәит, ари азынра иааиуа ус хазгытцысышам, хуазә хқахашт... Иааури, хара ихәипшума ари адунеи иафнаххьюу... Амала, уара инауцхраар ауеит, макьана таацәак хутчаочит. Ааи, уарасыкхалахаанза акыузызбатәуп... Сараарасанаанага уара ухьытцәараха угылан. Ааи, харантәи узбозгы, аштафәы ашьацра илашәаз ахьымацәаз еипш урәацқон! Убас упшзан, убас упшзан, атацабацәа скасы анаасхырхлак, дара срыхәапшзомызт, акәасқьа ақынтәи уара уакәын сызхәапш-уаз. Уаргы улақәа тыццью, упшзаза, иааиныркьар уқәларашәа угылан! Егьяфы тәаны уара укны акрырфаргы, акрыржәыргы, акгы усс исымазамызт, уфнаргәы сызхара исзыпссомызт, уқәафрафәы сызхара сыззәзәомызт. Сабхәа рыцхагы, ацсрахь ихы шкыдитцахьазгы, акәындхә афәы, ацәардагәақны дахьыштыазынтәи дхәхлафуан. «Абри сматқуртагы баргы хаштафәы шәеицаанагеит! Шәара шәфыцьягы сызхара шәызбаанза сахьыпсуоуп сгәы иалоу, уаха акгы сгәы иалазам!» – ихәон. «Ус шпашәхәо, ус шпашәхәо, – схәон сара гәаныла, усқан сызгабымзи, схы

апша тамзи, сгөйргъацэан самхацэажэар хэа сшэон азы, мазала зызгаб иакэым акы лфьтцкьар хэа ишэаны уажэы-уажэы дтызыбгачаауа ан леипш, сыбз сацхауан, – шэара макъана апсрахы шэхи кыдышэттар калома? Шэара апсра абашэыхэтоу? Макъана шэычкэын ичарагы шэфароуп!» Убас сгэы ианаанага, убра сгэы ианагаз иара исыттидыраазшэа иаразнак сыпхашьеит. Ааи. Сыпхашьеит, сзамоакэа апырпыл еипш еибакит иапхэа сиасызшэтцэка акара! Насгы иара данцэажэоз, маза дук здыруа, аха мчыла имхэакэа зыгенызкыло азэиеипш, аарла-аарла акэын икышэкэа шеихихуаз. Уажэы иахагы итахзамкэа мчыла дцэажэозшэа збон, абни иихэарц иитахыз ахныкылоз, иахыамхахэоз ала исирдыруан, сара сгэы итаз иара ишсыттидыраауаз, аха макъана саххэычу, фыц сахъаанагаз азы шакэу акгы захимхэаауа, аха ус, уи апсуа ламыс ду ахыпара, иахыпхашьатэу апхашьара, уи иара даара пату шақэйтцоз, уи убас ишыхантоугы, ихантацэоуп хэа имыргылакэа, даатымтцзакэа иахныкэигоз азы шакэыз иаргы иажэра ааиаанза дзажэыз...»

Хыкэыч аоны даныныонала ачуан азы нытлыршан ахурзы ныкналхаит. Уи лтаца ахэычкэа лыман татынфыхра дыкан, урт ахэлара иаарымнахаанза иаазомызт. Ататынгы сынтэа цэгъала ифеиет, фынтэ-хынтэ ифьрххьеит, аха ифьрхыз чачны амра ицэтцаны идырцэаанза еитафыхтэын. Ахэычкэагы адэахы аусура иашьцылан азы, ран лкалат лыман даннытцтцлак, ионы иналышьталон. «Шэара шэыкэаз, амра цкэа иоагылар, азаза бар, нас шэсышьталан шэнеип, уанза шэырк-кэырк акы шэнацха», – лхэон лара, аха дара лхэатэы иазымхэыцкэа, цъара иаарпыхашэоз ахмыхык нарфэршэны, лкалат налымпытцпаан идэықелон. «Сынтэатэи апхынра шэынсыртцэиет, – инарышьталхэон лара, аха илылшоз рыцха, урт рфызцэа иахъахэлаанза еибархэмаруа азы иахьтаз, дара ахьрыцмыз азы ирыцчалшьон, лара лакэызшэа зегы зхараз, урт рхэычра хэычратцас иахымоапырымгоз, аеага нышьтарцар – ататын, ататын иаакэытцыр – аканч, зны-зынла иныбжэар-

шэны ачаи ахыгы илыцон. – Абри хазеу иаатнытцуа зегы, шэара шэхатакэа шэымсааит, – лхэон лара, амц ламхахэар хэа дшэошэа, убри азы, амц ламхамхэарц шыл-таху даргы идырдырыц, зда лымамыз лхэычкэа, дара ишрахауаз илныкэуан, – зегь шэара ишэыхтныстцоит, ашкол формақаагы ағыцкэа шэзаасхэоит, арт шыта иажэит. Аймаакэагы ѳба-ѳба хкы. Урт ашкол ахь ишэышьашэтцалоз шыта аоны ишэышьашэтцала. Кама, бытцкгы бамеигзан, бара шыта быттэааит, уи бакуам. Ибыдшэалан, бцэа ианаало акы бзызахтэуп...»

«Шэеигымхааит, – лхэон гэаныла Хыкэыч урт ахэеи-цаажэоз данырзызырѳуаз. Уи убас дреигэыргэон, зны-зынла ани лара лгэырѳагы лхаштуан урт дышрыхэапшуаз, урт дышреигэыргэоз, аамта акаамет цазшэа лбон. Аха уии-уии рыбжьара лычкэын деитахэычхазшэа, уи ихы аахтэаны изхагылоу лмата иакэызшэа, лычкэынгы лматагы азэыз-шэа, лара лыпсаа дызмоу азэ иеипш дыказамшэа дгэыргэон. Аха нас, урт ахэычкэа аныналпыртцлак, азлеира ашытахь зхышьтрахь ихынхэуа азеипш, еита лхэыцрақэа дыхтаркуан, мчыла агэра лдыргон уи ус шакэмыз, лычкэын дыштахахыз, уи инышэынтра ахэы уахынхшэо адэыпшзағы ишыказ, лара агэылацэеи атахцэеи дышрыхэаз уи арахь, дара рбахчяхь дааскэаган дыржырт, иахэеи уахеи лылапш ихызаарц, аха дара ишырымуз, итцасым, дасу иара ипцэа дрылажызароуп хэа ишгылаз, урт зегы уажэ ғыц лхэыцрағы иаацэыртцуан. – Шэара лахынцэа бзиараа, шэара шэаб илахь ианымыз анцэа шэахимбааит».

Ахурзы ахэата-хэатахэа ашра иағын. Зны-зынла акэаш-мғы ахэыштэарағы ианыткэацуеипш бжык ахылцуан. Уи уажэшыта аура атахын, аха атакэажэ рацэак дахыццакуамызт, илур, лтаацэа макэана изымаакэа илцэкынхалар хэа дшэон азы, аматцурта хыхь ачалт икэыз ажытцаа ғытк аалбаалган, атцэы инахатцаны азра далагеит. Уи цэгэала ипсылан азы, амца анынаба, иаразнак ашша алытцэтцэан ацара иалагеит. Атакэажэ днеины адырган ааган инатцалыргылеит, «аригь азэы иґахра абжа ацифап» аалгэахэын. Убаскан иаалгэалашэеит, атакэажэ

лхатцеи лареи җыц ианейднагала, хымш аатцаанза, аухантэарак
иауаз асы еимгэхэаны шэарыцара дышцаз. Ахэларахь
инеиуан еипш, ахэаны аҗәҗәахәа ахысыбжькәа геит, урт убри
аҗара рыбжьы цөгъан, абықсықхәа атәахахақәа реипш, ана-
ара атцлақәа ирылөрны ашәыбқәа қаҳаит. «Наҳар дааит,
Наҳар!» – агәылацәагы уи аибашьрахьтә дхынхәызшәа
иааиларыпсеит. Урт ирдыруан Наҳар ихысра иаанагоз,
пшьынтә дхысзар, пшьык ахацәарцар ицылар акәын.

Иара аштә данынтала, Хьыкәыч данынапшуаз лылапш
наикәшәеит. Уи ақәаб интыган ицахәцахәуа аишәа инықәыр-
тцаз ажыхәтеипш аләатә ихылтңны ицон! Убасқан, ахышә
ақынтәи дахьыпшуаз, лара усгы дыпхашьаны дзицыломызт,
аха рылапшкәа анааикәшәа, иара ус ихәазшәа лбеит... ил-
беит акәым, агәра лгатқәкьон ус шиҳәоз. Избанзар лара
хымш рыла, уи данцәажәоз, насгы арахь игәы иаанагон
имхәоз, лара итцылдыраахьазшәа, лара лзы мацара имхәа-
кәа инижьуазшәа, зегы ирылаижьырц итахымызшәа лбо
далагахьан... Ускан лара иаҳагы игәрагара далагон, нас уи
ааигәа даныкамызгы, иара изхәыцра далагон, иаргы уи
изхәыцра дшафәу иаразнак итцанахәозшәа лыблақәа рҗы
дцәыртцун.

Ааи, ицъашьтәын уи ицәыртцъа, лыблақәа аафаны,
иарадааизхәыцыр, уаҳа атахзамызт, ицсуа маҗәа датәеырбо,
лара лзы мацара имазшәа зны-зынла ицәыригоз уи иччапшь
хаа иқъышә инықәыххлон. Лара зны-зынла уи иччапшь,
данхәычыз дзеилаҳан атәы иахатцаны илфоз, икапшьза
иказ арбагь канфетқәа реипш, деигәыргьон, насгы, уи иаҳа-
иаҳа илфацыпхьаза ишыхаахоз еипш, уи дыччацыпхьаза
лара еиҳагы лгәы канатцон. Зны-зынла убас лгәы хааза
итыпсауан, урт рааигәара гәыла зҗабк данаагылоз, дани-
фаччоз... Иаргы, ауахәамафәы ацәашьы цшзақәа азыркуа
апап иеипш, урт иара ишитахыз ирччон, рхы-рҗәкәа
ирлашон, урт рылашара, ргәыргьара иара дылцәалазыр,
дылцәалазқар хәа дшәаны, икалтцара лзымдыруа даақәхон.
Аха нас уи урт дызларылылгоз лхәыцит. Избанзар, урт
азҗабцәа, ацстаацәа амцхә урылахацәар, адунеи афәы зегы

ухадырштүеит, дара рыда уха хьаа ыказамшәа, дара затцөык ирхәарызеи хәа рҕы атацшра уара узы инасыпушәа, уимоу, ушнеи-шнеиуа уара ухатә гәыргъара, уара ухатәы насыцггы ааухарштны, азыхәашь зтыфрны ицо ацха укәгылоушәа ухлахатц ааргъежьны, иумбазакәа, хәычы-хәычла дара рахь уиаргоит. Ускан, иарггы асыжәпа иакыз ажъеицш, урт рыччацшшь амыцхә даналахацәалоз, лара мачзак лхы-лҕы шәшбык нықәылтцон, гәырфак аалҕықәлазшәа ләаа-қалтцон, уи акәхон, иарггы урт азгабцәа абзиараз хәанггы рамхәазакәа дрылтцуан (абзиараз ахәаха изтодаз!), лара дналыдыххылацәарггы дыцхашьон азы, илирдыруан афны-қа ишыццактәыз, ааи, ааи, агара ргылан даазшәа ақара иццактәын!..

«Анцәа ишәиааит!» – лгәы дтаччон лара, аха лыччацшшь иара данынаиҕацшуаз илтцәахуан, иарггы игәаггыны дыз-цаазомызт ибыхьы, бхы-бҕы ашәшыы иаалырқьан изықәлеи хәа. Уи иаалырқьан амш зеилашәеи хәа ажәфәан уазтцар иафызан!..

...Убаскан, убри ахышә данкылыпшуаз, дшылбазтцәкьа, «удырфатә еиҕхааит!» рхәеит лыблақәа. Урт лыблақәа ир-хәаз, убри ақара ирласны инеиит иара иҕы, убри ақара изгәамтазакәа инаитцасын даашьтырцааит, лыхьз неиҕы-қәыххырц егьааигымхеит, аха ашәарах анубалак, угәыр-гьацәан уамхаҕытыр, абна инылахәаша ишуцәцо еицш, уи лыччацшшьгы, лыблақәа рыхаарагы дрыламцәажәеит, ус, игәазы иаанижыт. Ус акәын иара, дангәыргьацәозгы, дангәырфәцәозгы, зны-зынла иузеиодыраазомызт, избан-зар урт афбагь ауафы ибзиан итцәахлароуп хәа агәра ганы дықан. Агәыргъара мыцхәгы, амыцхә ауафы иҕықәло далагар, лацш цәгьак ахьымсыр қалазом, агәырфәгы убастцәкьоуп, абзиа зтоу атаацәа реицш, иуцәахуазар ауп, ицәырумгацәозар ауп, уаламцәажәацәозароуп. Ауафы дан-уафәа, иқазшьаҕы дызиааиша, иара имч зықәхаша, ауаа ирылаимтцароуп, атцла ду адацқәа реицш, «ицәытцыхәхәо» иалагар, изыхәтоуггы изыхәтамгы шыацәқәыпла инацә-хасуа, ахәынцәа иадырго иалагоит. Нас, ахәынцәа атыц

зну, ауаф иказшыа излалайтцари, ахш айқәатцәа анхыло еипш, иаразнак игәартцит, рылапш афшәом... Азәы илапш авшәазаргы, изгәамтазаргы, уара ухата уламыс абла амами, уи уажәы-уажә уәнутцка иулапшны угәанамтои, иагәампцо акы абар иаразнак иутцанамхәои... Аха убри аламыс абжыгы есымша улымхәкәа ирмахауазар акәхап, убри азы, ауафы иламыс абжы аниафшәа, ианаамтоу иа-хәаз анимаха, убаскан акәзаап даншәарттоу, агыгшәыг данафызахо, аиакәым импытцкьаргы аныкало. Ус анакәха, ауаф излымхак ифнытцка, иламыс ахь икыдзароуп, егы – адәахы!..

Хыкәыч, убаскан ачкәынцәа ашыабыстақәа шыны ирыман афны ианааи, иаразнак агәра лгеит лара шыта ари афны дшатәыз, дшалахәыз, лхатца ифызцәа, игәылацәа ры-матц шутәыз. Уи акәхеит, иаразнак иааилартцәины абыста рзылуит, убас итартаруа, амацара исфандаз ухәо. Акәац усгы лара илдыркуамызт, дара иржәит, аха ассамысса, атцы ахы хызтәоэ ауатка, иаразнак айшәа икәлыргылахьан.

«Ари хтаца, – ихәеит ачкәынцәа руазәы ибз дафо дахыгылаз, – афны ифноу зеггы ахыкоу лдыруеит, уажәраа-нза дкылпшны дцахьазшәа, зеггы ахыказ лбахьазшәа!»

«Ааи, ааи, – даеазәгы уи инациргызит, – сара таца-цәақәак збахьейт, мызкы еиханы ишттуагы афны ифноижьтеи, сасык дааит хәа иаразнак акгы рнапы ақә-шәом, зфызцәа ашыха изрыцымцаз абаткан зыс еипш, инапшы-аапшуа ақәафракәа ирыкәоуп. Урт ак рхианы иумтадыргылаанза, быжь-шыхак урхытцны, быжь-шыабыс-так шыны, быжь-қәабк иртатцаны, ахәата-хәатахәа ижәны, сара сфызцәа быжьфык ауаа урчап!»

«Ха, ха, ха, – уи атцәы наилайтцейт даеазәгы, – уара утәар қәабк азна акәац шузымхо лдыруеит азы ауп игәы пцәар дцап хәа атаца рыцха лыгезадлырхало».

Убри ауа, убас ихааза, убас алаф хәо итәан Нахар ифызцәеи иарей, ларгы убри акара лгәы рыладуун, Хыкәыч зны-зынла лгәы анаахтуаз, данааимшәалоз, урт ирхәоэ зеггы агәалашәара лхы ахылбауан, аха цсымышь-

тыгас хэа җатдақәак лбааздо аҗбабао иеипш, маҗзак, ма-
цәысеимҗаратдас иаалгәалалыршәалон...

...Хыкәыҗ абыста анылу ибзиан иаалхәан, цытрак
амца атцаеилааит лхәан, ачуан ахәа нахалтқан, днаҗыр-
тит. Уи лкәацгы лзхьан, ахартәи ашәи усгы ихиан,
ишааилак абыста аакныхны аишәа инахалыртәон. «Уара
сызкәыхшаша, – Батал изхәыцра дналагеит лара, – уара убас
ирласны иузхароуп, уаб аоны дыҗнагылоушәа, аҗбарахәа
дыҗоушәа, аоны ахатда инапы агымкәа. Уи нас, иара
иакара узыҗамтаргы, ауаста бзиацәагы руасхыр цәышьа
еикәшәом, уаргы ухәы тоумыжыроуп. Анхара-антдыра
атәы удыруазароуп, уажәы аҗар зәынтәаауа атцарагы
уалхәдамзароуп. Нас ишца, ула хтызароуп, хаҗоу ддагәан
диааит, дышдагәоу дагыпсааит. Ускан агәабзиара умоуп
хәа изутахуи, ма җахрак сҗоит хәа адәы ақәзаара зыпсой?
Ғахрак иахьа хәлаанза алагы иаҗоит! Хара хәамта
аәакгәышьан, – убаскан Хыкәыҗ убри акара дқәыпсыҗхәит,
иашатқәкьан абыржәы уи илхылгахьаз лаамта зегы атцеиц
еипш дынзаапшылазшәа, уи убри акара ишытцаулазгы,
ишыхәашызгы, зегьакоуп, гәыла игәалтеит, илнырит уи
атымитыша иаҗызаз, илашыцаз, илхылгахьаз агәәкрақәа
зегы этцазкуаз аамта, – аха, зегьакоуп, абахә иаҗыҗрыз
иеипш, ахықә хамгеит. Иаҗараангы хгәы еиласит,
иаҗараангы апсра хәхәо хтәахьан. Аха убаскан ихахьзон
мчык, доухак, хәпсы еикәзырхашаз, хара ххы мацара
ишазхәыптәымыз хзырдыруз. Насгы... хара гәәқкәа ххы
азхәыцха хәзтодаз, иахьа хәлаанза анышә хцәытдамсуаз,
хәпхзқәа напхьахәо, уаха злоуипсра убааит хәа хнышьталон».

Убаскан Хыкәыҗ даақәыпсыҗхәит. Уи илхылгахьаз
даназхәыцуаз, афымца зысыз иеипш иаразнак акы дааила-
нарзызон, аха лара илыпшаауан убри аҗыза лшарак, мчык
(ани зегы лцәызгаз урт ртыц аҗы илитазар акәахәп), еитәх
лшьараҗы дназгоз, даатшышәынзыртәалоз. Атакәажә рыцха,
абри акара ицьахацбафан иаазаз, убри аҗыза разкны лылахь
ианитцеит, ани зегь зымчу хәа дызхәапшуаз, лара аАнцәа
илаҗәеишьаз лычкәынгы еибакалтла длаазарц, уи лхы

иқәылкрын, аха... Илахынтыдагы убас ирааигәеит, лара аҫа-кәажә лыда уи аҫыза агәырҫа уаҫ дзатҫамгыло, иаразнак ишьапы дықәнаҫыо... аха аазара анцәа баҫхатәратҫас излеитҫаз аҫакәажә, аҫсра, амчыдара, аҫсылшәшәара леалтар шаҫа диашамыз дазхәыцит, уи лытҫанахәеит лгәы, убри аҫара ишажәхьазгы, убри аҫара мҫәыл шахтҫнагахьазгы, иара азыхәан, лара аҫакәажә лыпҫтазаара атҫкыс этҫазкуаз уалҫшьак ҫамлеит. Уи – лматацәа раазара акәын. Убриак акәын лара уажәы дзызхәыцуаз, лгәалашәара бааҫҫқәагы златтәахуаз, уи убас мчык аман, аҫакәажә уажәы-уашьтан ҫыцха дынцәытҫаххырц, дҫахарц егылыгымкәа, уи дааннакылон, иахьауаз лызгәамтазо мчык лыланатҫон. Нас уи амч акәара-кәарахәа ашьеипш лдақәа инарталон, аҫакәажәгы даман аҫынанахон. Аҫакәажә рыцха, аҫакәажә... лышьтахьҫа ахьапшра... азгәеипш илеиуаз аҫсра хьшәашәа аеатара иаха илзымариан, аха ани анцәа лыпҫы танатҫы даргәаҫларц илылайтҫаз лыламыс ду лапҫхьаҫа илыхон. Ларгы знызынла, изтахзамкәа, аха ашаха зхатҫаны инарго ажә еипш, уи днашьталон...

«Уара угәгәахароуп, – аҫакәажә еитҫа лхәыцрақәа даарылтҫны, уаҫ дахьыҫамыз цьара аҫшра дналагон, уи лылапш убри уаҫ дахьыҫазамыз убри аҫара рахауазшәа, уи лықәра илзынхаз зегы уаҫа илбаз, илаҳаз далацәажәозаргы, илызхаша, илхәаша лымоушәа, – аиха укыргы иуқәманшәалахо, аеага укыргы, азаҫгы, атҫлаҫгы, ацхаҫгы... Ааи, нан, рапҫхьа иргылан аныхеипш абри зегы хазқәаарыхуа адгыл ауп зыматц утәу. Убри агәы ианаумырга, убри ахәира ануцәахымтцәа, нас иара аҫнгы агәбылра укуеит. Аус злоу – аҫны, анхара агәбылра ауп, уи, ани уҫазшьа бзиақәа реипш, ушхәычу иуцироуп. Мчыла иудыргало зегы, шыжьла ушцәамхьоу иуфо афатә еипш иухаштҫеит, иухаҳазом. Иухамҳауа узаргьацома?! Насгы, нан, сызкәырбанхаша, ауаҫы изы уцсы тыхны иуызароуп. Ибзиоу изы, иҳалалу изы... Ани уаб шәиыцәа, иаартны акгы иазымхәоз зегы рыгәра игон. Убрахьгы ауаҫы даеа блак имазароуп, даеакала дҫәышзароуп. Азәы илоу зегы

азы изеилкаашам, аха зегы ухы рытцоумтцароуп, упара, шьапфәршә утара иашьтоу, унапы рхахан уицымлароуп. Урт зегы хәычы-хәычла иубашт, иуахалашт, аус злоу, уара абни угәыразра, ууафәра, знык-фәынтә ииашамкәә иа-назныкәәлак, нас уаргы угәы ахшәаны, ахалалра акгы иацсам, аматәә шкәәкәеипш аныкәгара цәгәоуп хәә икоу-мыжьроуп. Уи укәшамыкәша шака аиакәым убо, шака аиашамра рацәахо акара, иаргы гәгәахозароуп. Ааи, нан, уи угәы ахшәаны ахаангы уаламцәәжәароуп, уи уцигәышьеит, уажәшәта иуцызхароуп. Насгы... насгы хара хабла тырхаха хазхәапшуа уара уоуп. Ундәылтыр – уааиры-машь, атцла уныкәлар – далымкәандаз, азы унталар – дамхәәеындаз... Хухзызаагәышьоит, аха уи азы гәыбган хаумтан, нан, хшәахәеит, хбылхәеит, хчычхәеит. Ишцааури, нан, ацстазаара ахата хазкәымгәыгуаз хакәнаршәеит, ауафәы знык дызкәымгәыгуаз, дыззыцшзам данакәшәә, игәы ацигарбгыц еипш итцагахоит. Ускан зегы дрыцәшәә, зегы дрыхзызаауа далагоит... Ускан иаха игәы ааигәаны икыдлоит. Аха икамхац, имгылац, нан, уизеилымкаар калоит. Уи анцәә икынтә игәы тганы даазазар калоит, убригь дахумбаароуп, уитцамшьыцроуп, нан... Уеиликаар абзиа, уизеилымкааргы, иахьамзаргы уатцәы хәә упшлароуп. Анцәә зегы еипшны агәырткәыл ритом, убригь иахатыркәә дууп, еилихуеит. Аха, нан, шьоукы-шьоукы анцәә иримтогы мчы-ла иргоит, рәатцахәы дырззом. Убригь иакәызбатәымзар калап, амала азы ицәганы акәым. Изцәуго ипырхагамкәә, амала уара иухәтаны иара имоу, имәхаикхәоу. Ауафәы зегы дрыкәгәыгуазароуп, ацәгәыгы абзиагы, ааи, нан, ари ацстазаара зиасуп, аха атцәәкәеипш уеанаута, нас уагеит, уахьамтцшагы анцәә итәоуп. Хәычык унапы укьозароуп, хәычык унацш-аацшуазароуп. Нас, нан, ажәлар урылагылазароуп, цсроума, бзароума, тахума, гәылоума. Ажәлар рус ажәлар ирхәаауп, уаргы ирласны иуцралозароуп. Убри амца уара уфәы шака ирласны еибакәу акара, уабгы игәы тынчхоит, игәы рахатхоит, нан... Ишцааури нан хәәша, амца мцала идырцәоит, уаб

уизхэыц, уи дызфыз уазхэыц, ужэлар урызхэыц... уфнрагы ухоумырштын... Сара схэара утахума, нан Батал, иара ацстазаара ахата ублақәа хнатуеит, уажэоуп уанналагыла, макъана шьамхышэароуп иахьузнейуа!.. Нас учапан ақынза ианнеилак, уаргы уанаанымгылалак, угэатцағарақынза, хэдацаақынза, ула аахнаффо, ухы инахытцэо... Насоуп азсара анатаху, насоуп ацстазаара згы уеаноуто. Уи ахы ахьхо акэзам аус злоу, уара уахьаго ауп, ушиашоу уацны удэықәлауоу, уаахэуоу. Аус злоу ужэлар иахьрыхэо аганахь ухы урхароуп... Нан, нан, ус сгэы иахьамуа исхэоит хэа уаб дызқэызыз уашьтамлозар узышьталои?.. Уи ушьа иалалахьазар акэхап, уимоу, мазалагы азхэыцра уала-гахьазар қалап... Уабгы ус акэын, убри ақара итцаахуан, убри ақара дахьызон, убри ақара... убри ақара... Аус злоу, нан, уаб хэаша иақара аламыс улаз, уаха акгы стахым. Егьырт зегьы иара ахата иузаанагоит, иара аламыс иацуп...»

Адэахьы амш ахэлара иаманакуан, атакэажэгы уажэы-уажэ ашэ ахь дыцшуан, лтаацэа анбафнало хэа. Уажэшьта ишааиуа акэхоит, хэыцык ахьшэашэарагы иахьзап лхэан, абыста ныкнылхын, аишэа антцара далагеит.

«Ари Батал иутэуп, – лгэы интылхэааит атакэажэ, ччацшь хэыцзакгы азын шэахэеицш, аарла-аарла лқышьэ иаақэыххит. Уи ус акэын, рацхьа ианылтцоз есымша лмата итэын азы, иахьынзалылшоз илырцшзон, илыркэымпылуан, даннадтэалалак игэацханы ифап хэа, – амала, фатцак анаан-ха, уатцэы убри ухэыцха хьшэашэа уахасыртэоит! Уара ухатцоуп, уажэшьта уаргыанап ишьтнахуа уфозароуп».

«Ари Кама, – уи еихагы илырцшзон, дадхалон, избанзар, уи илгэацханы ишылфашаз мацара акэмызт дзызхэыцуаз атакэажэ, уи анафсгы, лара лхата антцара анлыкэшэозгы убас илырцшзалар акэын. Избанзар, лара дызгабуп, даеа фбақа-хпақа шықәса рышьтахь цшзала азэы ифны дыфнанагалозар акэхап. Убра дахьнейуагы, итаацэара ду, имач, зегьакоуп, быстак рфозар акэхап, ишахэтоу рыматц улатэыми, ирымтаргылалатэыми. Ишабалак амхабыста ахы инықэырсны афахра имтцаургылар, дад, ари, асолдат

баац иеипш ахылца ахъоит хәа атцәы лылихып зыбз иафо азәы! Хара абыста антцашә лахмырбазозшәа, ара дықәыртәан дхәазозшәа. – Мап, цьым, – атакәажә еиҫа лгәы лашара хәычык нцәытцыцхеит, – уабхәазарггы уара ишухәтоу абыста узанылтцоит сара смаҫа, банхәазарггы – бара ибаҫәоу. Уи уиоуп илдырзо, ачеицъыка ахыкәаз илыз-хәит, даазеит. Абыста анықәлыргыла, иавалыргылогы лыцшаауеит, аус злоу, шәара шәгәы иаганы, мышк хынтә абыста шәфо шәлымазааит!»

«Ари Фелдышь, – уи лҫахраггы убас ицшзаны ианыл-тцеит атакәажә, – избанзар уи лҫаца лакәын, аоны зеггы зхаргылан изку. Мақьаназы хәыцггы дуггы лара лоуп изхыцшшу, лара иаалго ала рыцсы тагәышыоуп. Уи лҫабаа зеггы бзабаан лыхшара ирцылароуп. Насггы, анс-арс хәа цьарггы дмыцшыкәа, сыоны, сыхшара, санхәа хәа лыцсы тыхны дара рзы илкуп. – Бышхәыгыз беибaxeит, – ани лхы-лҫы иқәыз ашәахәа ашәшыы анаахыло еицш, иараз-нак иаазытит, – аха бара цьарггы бхәы табыжьюам, бхы атцабырхом, иара икәамзаара хныбмырцшырц баҫуп. Сарггы аонусқәа цытк бкәыскгәышыоит, аоны быона-хар уи агәырҫәа аиааира цәгәоуп азы. Адәахыы иаха иухугоит, иаацәыртырггы уи иаха иухазырштша рацәоуп, ақәаршөеипш иаақәарпккәеит, ицеит!..»

«Ари асас ихәы, – атакәажә убригь данызгабыз еицш ирцшзан антцара дналагеит. – Уи ихәы есымша ихиазароуп, икалоит убри акара амла дакуазар, ахьурзы ныкнахан абыста ууаанза ипсы иазымычхауа. Ипсы иачхарггы, ихапыц абжы уамыргыло, аҫәахәа иахьеихакшо! Икалоит дқәыпшзар, смаҫа длықәлазар, усқан, ари аҫахра имтцәхаргыло игәамц-хар, лара ианылтцаз цыишьар ихапсыхәои?! Абыстатцәкәаггы аишәа илзантцом хәа лҫәа аалхихып. Ус иара дымсааит ацкәын цагъашәа икоу, сара смаҫа абыста ианылтцо иара дацсамзар калап! Уи, лара дубаанза лҫахра ианылтцо убар, лара дызбандаз хәа аенынтәарак угәы атра иҫамгыло удәықәзауеит. Уара угәы ишцаанагаз, асас, ари аоната ах-шара цқәақәа ақәашыын ахаанггы!..»

«Ари сара схэы, – атакэажэ убригь анылымтдар лгэы иамуит, – сара схэы атцэы ахьыршьааит, сара схэы хэа акрыкоума, аха, зегьакоуп, сыпсы таркьякбан изкыша акы снацхалароуп. Истахы-истахым, мчыла ианысфо иаха ираццоуп. Мышкахь знык, иара убригь зынза скахауа саналагалак. Ианакэым ишакэым срыламхандаз, уажэы сара саха змада, анхарамшха, азэы цшь-напык данахэо. Иаалычхарауаз лара шөиыцэа рымхэарц, лаха змада, дзырххода хэа агэылацэа еидымышшыларц... Убас илырхэычит, ыыц ныкэак ихэушэа... Аибга уи гэларшэсгыы ихэом, аха лара уаха лгэы иагом... лгэы иагазаргыы, мчыла уи ашэикэагэ илымкаа сыпсы шпатазоу хэа даакэытцуеит. – Исфагэышьап, ари азынра санрылаха, азэгыы ихы дзамыхэеит ауп. Ма акэтцшыа дакэшэеит рхэагэышьааит!..»

* * *

Атаацэа акрыфан ианааилгакэа ашьтахь, Фелдышь рхэыцхакэа нарымтылхын, аишэа ааиллыргеит. «Уажэшьта бара ибанасыжьюеит, – лхэеит атакэажэ гэаныла уи дналзыпцшын, – анхэагыы лтып лдыруазароуп, атаца илымалкуа далагар, ускан атаца анхэара луа далагоит, анхэа – атацара!..»

– Хбыртхацыит, – Батал доагылан, анапызэзэартахь ифэынеихеит, – уажэшьта мчыбжыкгыы акрыфара стэхым!

– Мчыбжык ухэама?! – Фелдышь акэафара акынтэи дааччеит, – уатцэы ашьыжь уаныдоагыло ахахэ уфо укамлозар сыхьз соумхэан!

Атакэажэгыы лгэы даатаччеит, уи ус акэын, лтаацэа анаагэыргьоз, илымбазакэа ларгыы лашара хэычык лгэы кэандаза иааканатцон. Нас, уи акэандара, лара атакэажэгыы мазала дааигэыргьон, издыруада, издыруада, хара хтэык иакыр, хачкэынгыы деибгеизфыда изхар хэа агэыгра дналагон. Лара зны-зынла, уи агэыгра илымбазакэа, убри акара дышьтнахуан. Нас, атаацэа анеилгалакгыы, ларгыы лхы анныкэылтцалак, кыраамта ацэа иаалымнахаанза дазхэыцуан, уи лмата хэыч изхар, ашкол далгар, дныкэызгаша цара хэычыкгыы цаны, уажэшьта стаацэагыы ны-

кәызгароуп хәа ақытаһь данаауаз аамта. Убри затцөык лбар, уаха акгы лтаһьзамызт атакәажә, убризатцөык мазааргама дазыпшын. Уи илтаһьын, урт раштаҕы абзиараз лыуа-лтаһьыра днарылапшыр (иагья илцөыцәгьазаргы мчыла дгәырғаларын), абри акара шыкәса зегьы лара дыздынтцәалаһьаз, абзиараз, ацәгьаразы акы дамеигзацызт, настгы, уи иаарго лтаһьым, урт зынза акгы аарымгазаргы, анцәа икнытә лара лымацара илуртә дыкоуп лмата ичара, лара илтаһу, лара лгәырғара иалагәырғароуп.

Атакәажә пшь-цөык еитцаазан илымоуп, урт үгәк анхара-антцыразы дрылакьышам, аха даеа үгәк анцәа икнытә ачара еилнаргоит. Акатагы мачхәума, аматцуцәа рзы, уи ашьтаһьгы аinei-ааи рзы. Арыжәтәгы макьана анцәа икнытә ирыгымхац, уаткоума, фума, аҕеи ажәи еипырғалоит. Акәытқәа усгы ихәылыхәылуа анцәа икнытә ашта ирызтоуп, ашәишәикәагы мачхәума. Акакан акәзар есышыкәса ибзианы иҕалоит, уи ашыкәс азы иммачкәикуазар. Ацьынцьыхәа лхәап, алахарҕа лхәап, ақаламышь лхәап, ашьаца элалырцшзаша мачхәума хара дымцазакәа. Аус злоу, иара ианиаамтоу иахмырцақәа, ихала игәапханьы, еигәапцәеибашьан, иеипцш зеипцшу, ақыта иаазаз, ақыта атәы здыруа зҕаб тәрышкәак даһьзааигароуп. Харгы иахьынзақалшо, сара уажәшьта исылшо акгы ыкам, аха иахьынзауа сыбз сырхаап, нан шыр, бхаткыбыцсаткы схәап, бара бзы хәпсы тоуп, абри аонрагы бара ибтәуп, азәгы бахибаауам, амца бмырцәан схәап. Уи ланхәа анцәа икнытә ағьарахәа дыкоуп, ланхәыпцәагы дылмырцшзозар, дылмырманшәалозар акы дылпырхагам, иахьынзауа дтәаһуаалап. Ларгы уи еилызкаауа азә лакәһап, сызкәыхшаша, уи дзаазазгы ус атцлаагәаҕа дтымтцзар акәһап, цьара дналгахьазар-даалгахьазар акәһап, ацәгьеи абзиеи дрылалырцшхьазар акәһап. Зегьытцәкья нагзаны издыруа атаца дабакагәышьоу, зегьы атаца лакәым, хара акраахкәагы, абри акара шнахтцхьоугьы, абри акара шаабыхьоугьы ишхәахьоугьы ихәздыруам. Амала, ус мац-сачклдыруазааит, быстак аушьа, кәтык аиҕыхшьа, аихаба-

цәә рҕы, агәылацәә-азлацәә рҕы, дасу ишихәтоу ацсуара аныкәгашы. Уи акәаматцамакәә зегы лара иныкәга хәә лазхәагәышыода, аха лымч зыкәхо, зыда цсыхәә ыкам, ларгы харгы хацхамшьяртә, халахь ацхзы маартә... Мап, цым, сара смата азәгы диеицәазам, цхәыс илхылтцыз азәгы ишытахь дгылазом, уи иара икәнагоу, иара иатәоу, иара ихата иакара дыздыруада. Насгы уи, анцәә икнытә ақытаҕы дшынхо уажәнәтә идырхьеит, убарткәә зегы дрыхәапшуазар акәхап, иара итәала икылиршәшәауазар акәхап. Уи харгы акы ххәоит, аха иара итәы хәангы акы ыкоуп. Уажәтәи ачкәынцәә дара рхы даеакала иахәапшуеит, анкыа хә хашхәыцкәоз ихәыцзом. Ақалакь ахь иаха рҕы хәуп, уи арт зегы хныжыны ацара итахымхарц далагаргы, сара сааугазар, сыцстазаара умҕәкәан, ацстазаара бзиа сыт, сара абри агәәәа стоумжын хәә дааиҕагылар?! Ускан иуки, ақалакь ахыгы иузымышытуа, иумышытыргы лара даанымгылар, ақыта дналацшыр, хәгеимшхара, лыхлахатц гьежыр. «Иумузозар, цым, ари атымитыша уара утатәаз, иуцтатәашагы азә дыпшаа, сара схәычкәә сыман схы ахынахо сцоит!» лхәар.

«Нан, нан, хара хбылхьеит, хчычхьеит, ус хзыбымун, хапсы итоу ахәычы бара бзы итоуп, хақанатц хәхыбтаху бхы хархә, хабматцуцәоуп», – хәә хәалҕагылап. Лара лгәы пшаар, лыламыс дархынхәыр абзиа, дамырхынхәыр, «сара знык сандәыкәлә исхәаз хәоуп, сыжыцәә каршәны сашьталазом, уажәраанза шәәбаказ» лхәар... «Нан, бацхыа ацсра Анцәә исыт, – сналҕагылап сара, – бара ари аәнәтаҕы иаабтаху акы бахызбаауа хәә уәә дыкам, бара бзы хапсы тоуп. Хара ари ақыта хазкажыгәышыом, зегь кахажыргы, абри адгыыл зыбаоқәә ытцоу хазкажыуам, цсгы-бзагы азәгы ихәнаижыуам, иара хара ххатакәагы ххы изланахажыри?.. Убарткәә зегы брызхәыц, нан, аихәбацәә бзиақәә брыхшеит, уртгы амца иалтцхьоу уаауп. Азәы игәы аҕачачара зтахым, азәы итцхәтәә мацхааит хәә икам, абзиа иашьтоу, ихәлалу шыоук роуп!» «Усгы пату рыкәышәтцеит», – лхәахыр лара, усқан сара сеилагар калап, избанзар арт ашышыкәса хнапы

икэыргылан ихамоу атаца хэыч, азмыжь еипш итынчу, икэбакэшэо, зышьтыбжьтэќья ишакэым цъара иахмахац, ауаа хакэым, зыбжьы нытцаны рахэытэќьяк иаќэмыцэќьяцыз, иаалырќьан ас дшыаќэызќьаз хэа исхэара-изура сзымдыруа, адунеи афы зегы зхароу сара сакэушэа, уажэраанза сзымпси, сыпсы зтааз, кэрыжэаа срыќэлахома, абритэќьягы сахызаны сыла изабеи хэа схы ашэира салагап...

Аха убасќан иара убас еипш лаќэак лирбап, уи илам-хахэаз ажэаќэа, иламхаќатцаз ашыафеа, ахаан исымхэандаз, иќасымтцандаз лхэо, харгы хгэы аахьяцссаны, иаххэахяз-иааухяз зегы ааххаштны, хтацеи хареи фыцбарах хаибабэ хайдгылап. Ус ауп, нас ишца, ахатца иблаќэа убри аќара имчызароуп, апхэыс лытра дантќьо, уи азхытца дафызоуп, иаразнак дтадыртэозароуп. Ааи, ахатца аухэансхэанќэа дрыламлозароуп, амала, ипхэыс лзы убри афыза ќамчылапшк имазароуп, иара иахытаху атып афы, иаалырќьан ианитахха аамтаз диртэиуа. Нас ишца, ахатца знык имч анымха, знык ипхэыс «аканауа» даницэтыт, нас иагья дыхэхэаргы, убри ихэхэабжь лара убри аќара дашыцылоит, ианаалтахха, уи иалагзаны илтаху илалыгзоит. Избанзар, апхэыс есымша агэра лныруазароуп, уи адунеи афы дызцэыпчашьяша, дызцэшэаша лышьтахьяќа акы шыќоу лдыруазароуп. Апхэыс лагэра анлыкэуршэ, нас лхатца иакэым, апшатэќьягы злыхызом!...

Ах, закэызеи иахья сзызхэыцќэоу, аќкэын инасып даламлазацт, сара уи сияпыќьан, ипхэыс дзакэхаша, леишэа зеипшрахаша, нас уи лтып афы иара дышнеигаша. Иќам-иным реидхэыцлара сафуп. Ауафы ихы анцалаќ, дыззымхэыцуа иќоузеи...

...Атакэажэ дахышыштаз акынтэи ахышэ дкылыпшны етэацаьяа дрылапшуан. Урт ажэоан акынтэи ицырцыруа ашыацра илапсаз ахымацэазќэа реипш акэын ишубоз. Амза-хќэажэ анеихрартоз убри аќара напеимдахьас

иарташша, нас, иарггы сара абри акара зыстахузеи, адггыл икәу ауаа рыцыпхьаза акака сьмаз ахәан иатцәахит. Уи амза ианагәапха, ажәәан дуззаггы хыхьынтәи ицәырнаго иалагеит, абарт шәлахьынтцәкәа роуп, шәыпцстазарақәа роуп, абарт руак ахарт еипш иансыцәкашәа, зтәы кашәаз, зыхьз аху уацал аагәышьеит хәа. Ауааггы акәышқәа ыкамзи, ажәәан абызшәа здыруз, иаразнак еилыркааит, аха хәшәыс иартарыз хәа акгы рзымдырит, адггыл акынтәи ажәәан дузза акынза рнапқәа назомызт, амьцхә ашәыр зкәахаз атцәатцла амахә еипш ихымжәарц цыргәа рзатомызт! Ус рзыкатцозтгы, адггыли ажәәани убри акара царгәа рытцадыргыларын, азәы игәы ғыгыцыпхьаза, уажәы-уажәы уи ицаргәа дынкыдлан, чмазафбара дцошәа, ажәәан ағы ииетцәа-илахьынтца гәатан дааларын!

«Убри анкыдшәозггы збеит сара зыблақәа тышәшәа-ша, – атакәажә дахьышьтаз лгәы интылхәааит, – хымцада уи иара итәакәын. Уи убас илашан, иара иеипш амца акын, иааскыацыпхьаза ақыта зеггы арлашон. Ма ахыкәалаа еипш ишпаауаз иара, иацал изахьымзар хәа ишәозшәа... Сара шәыицәаггы иаразнак сгәы атцааипш ихьшәашәаза иаакалеит. Аетцәа анкыдшәоз сымбацкәа сыказма, аха уик афәахәа иаацәажәозшәа, ажәәан ағы уаха иазымычхазшәа, икыднатцгы адггыл ахь агәы ахозшәа, адггыл убри акара игәхьаанагозшәа, уажәы-уашьтан ишныкәшәалак, ишналазлак, убри акәызшәа насыпс иара изы адунеи ағы иказ, убас икәалаауа иаауан. Ажәәан дуззаггы згәы ахшәаз аетцәа нкылашьас иамааз. Ажәәан дузза ззымычхаз, ажәәан дузза изкыдымгылаз... Адггыл ақәыпшра атцкыс, адггыл алазра еигьызшьаз... Уантәи иахьаапшуаз, адунеи убри акара игәкажьгазшәа, уаха разк бзиақ ауафьтәыфса дазыпшымызшәа, нас, иара ауафггы шеишықәса иетцәа дахьырцшуа, дыргәыгуа атцкыс, ирласны имфа ылихыр, ахааназ игәы иртынчыр еигьушәа. Насггы, уи ус иагья иказарггы, иара иетцәа злақәыпшыз ала, убри акара ирласны излахәыци, егырт шәышықәса инареихау, си қәеи, урти, хлымзаахс икоу зеггы зхызгахьоу, урт ртыпаф ишыказ,

урт адгьыл ахь ишаапшуаз, ишгэыгуаз... Икалап... икалап агэыгра акэзар рыпсы зку... Икалап иара апстазаара ахата шгэыгроу урт аетцаакэа ирласны еилыркаауазар, убри агэыгра ианахыца, ма ианрылымша, агэыгра, уи шацъалу, ишыпсроу рдыруазар... Аха уи ус ишыкоу аетцаакэа еибырымхэозаап, ара адгьыл афы ауафытэыџса еынла алакэ еитархэар ирхаштыр хэа ишшэо еипш... Ичханы, убри еибырхэаанза акэзар дара рыфэхэара... Иззымычхакэа изхэо, уи агэыгра армазара злымшаз, иаразнак ажэџан иахь-нархэуазар? Сеидру, цыым-цыым, ари адунеи ду шшоу, ари апстазаара агба ду ахы ахьхоу, лахьынтцас иамоу, иааигэоу ихароу. Убри хароуп хэа агэыгра ду змоу иакэхап харагьы ицо. Сеидру, цыым-цыым, хара хала иамбо, хлымха иамахауа ахьынзаиашоу сеидру, цыым-цыым...»

Атакэажэ уахагьы ацэа дзалаломызт, мчыла зымахцэ ианкны аџныка иџнаргалоз асас иеипш, ахэыцракэа дыш-рыларгалоз лбон. Аха ларгьы ус лхы нықэылтцеит хэа, иагъа даапсазаргьы, иагъа дкаразаргьы дшызмыцэозлдыруан азы, урт ахэыцракэа лыгерылтон. Зны-зынла иаха ихъантэакэаз, лара атакэажэ лыдам-здам уаџ изышьтымхуаз, изатцамгылоз, зны-зынлагьы лара иаалатэаумшьашаз, аха агэырџа мацара леалымтарц, уи псеитакыгас, апстазаара ада псыхэа ахыкэамыз азы, иара убригь лара лхазы акэмызт, лматацэа рзы, лтацалзы, убарт цъара акы ирыхэозар хэа, убарт ршьапы акэгылара ианафэу, сара иаалыркъан срышькламхандаз хэа. Атакэажэ зегь ратцкыс убри дацэшэон, ианакэым тацкэым хэа...

Атакэажэ убаскан мазала лгэы даатаччеит. Уи ус акэын, урт ахэыцракэа акэчар реипш лшьапы иатцахэны ашэитышэи днармышьтуа даныркак, лхы рыцэганы, лгэы хэычзак иаазргэгааша, псымышьтыгак хэа, зышьта лцэызхэаз, аха гэаныла хэыцра лашакэак, гэыыгракэак рышьта дынхылон.

– Ус бара бымсааит, – лқышэ инықэыххит лара, иагьылхэеит, аха убас ихэычзаны илхэеит, уи илхэоз ллымха акынза инеиуоу-имнеиуоу еилылкаарц лтахны илхэазшэа, – бара шака бхэычу акара быххэахэеит!

Атакәажә усқан дзызхәыцуаз лмата лакәын, уи амытц-мыць калеипцш лзамоқәа тыпхаауа, амаахырқәа реипцш еикәатцәасамсалуа иказ лыблақәа убри ақара маза ры-тцазшәа, урт рытцәохразы акәызшәа изеикәатцәаз, аха атакәажә лыла қадыцьқәа урт ирзаапшылан ак рзаархыртә ишықамызғы, зегьакоуп, лгәы ишеилнакаауаз макьана. Ауафы адәахы иаапшуа илақәа цацыпцхьаза, игәы итоу алақәа иаха итцархозаап, иаха ауафы деилыркаауазаап, иаха ахара ипцшуазаап. Атакәажәгы урт лгәы блақәа рақәын уажәы иаха хара ипцшуаз, уимоу лмата лымазақәатцәкьа еилнакаарц атахын...

– Сара схәычуп, – бхәеит бара, ииашатцәкьан бхәычуп, бышпцәхәычым, уажәоуп баныхшәаз. Бхәычуп, ани ауадафәы еикәу хасас хцқәа рхан иқәу агарахчхәычы еипцш!

– Саабцеипцшып, – ихәеит иара, убригь данцәажәоз сахауан, аха убри убас ихәычзаны ихәеит, ус иамхахәазшәа, ани бпеипцшра шилымшо бимырдырырц балаижьозшәа. Аха баргы ус иужьаша азә бакәымзаап, уи ажәа хаақәа иихәоз бхырхуазшәа қабтцон, аха имцатцәкьа алапалара шыбтахымыз ибырдыруан уажәы-уажә. Иара агызмалгы, имшәазакәа акәытцтартафәы инеиуа абгахәычпеипцш, афнынза дышцааи! Ах, ус схәеит хәа, уи Нанашь Батал длыман атцыхәтәантәи автобус иакәтәан ишцоз ибеит. Уи ауп, бара бхышә хәыч акырцх аахозшәа ахахә ссақәа загәыдитцоз, иара баргы, уи ауха акырцх «шауаз» бдыруазаарын, ачарахәа иаабыртит. Шәара шәфьыцагы шәгәы иаанагеит атакәажә рыцха, атакәажә дагәа илахауазеи, дтахәахаа дыцәоуп, хара ҳакәым, адунеи еикәыбгозаргы илбом хәа. Уа шәгәы шәажьагәышьеит, амала ахаан шәгәы абзиа антәшәкуа, убасқан ада уаха шәамжьааит!

– Иулшозар азамана! – ах, бара стцыхәа кьакьа хәыч, убас бәырзажәны бцәажәон, убас игәы цыбжәон, аха иара зегьы илаигзон, избанзар, убри афьыза аус дафәханы дықан!.. Убри ақара игәы цыбжәон, бымш аабзиахааит, саргы исразку сақәшәап хәа ихы найқәыршәаны дцаргы ауан. Аха ишпеиурыз, ишпеиурыз чкәын қадыць, дыбцыртцыр

иан дыпсуан, дыпбырымтыр – иаб! Ишпеиурыз... митэ иакэшэз чкэын кэдыць, ишпеиурыз... митэ избагэышьар акэын!..

Сара сахыкэиазынтэи зегь сахауан, амала, дахыглаз збомызт, аха гэаныла издыруан, ани ашэы италахау аңхэыс леицш, ихыблаан, еиқэатцэаза игылаз ахьа кэаш авара дшавагылаз. Уи иажэақэагы уажэы-уажэы интцэозар акэхарын, бара соуцшэыл хэыч, бара ибыхэтаз ажэа лыпшаахкэа атцх агэазы ус рыпшаара мариазма?! Насгыы иара дыпхашэозар акэхарын, егыаумхэан бара пытк днабеихабуп, насгыы тцхыбжэон, каамет кэлазшэа, мамзаргыы, иара ицэымшар ауп хэа, иааицэшар, бхэацэа ааины агэашэ илагылазшэа, дзырццаки?! Амала, сара зегь ратцкыс сзеигэыргэоз, гэанылагыы ибцэысшыоз, афны бахэдэылымтыз ауп. Ачкэын дычкэыноуп, знык тцхыбжэон уаництыц, нас иутахы-иутахым, узыкэшахатхақэахаша кэлозар акэхап... Бара сызкэырбанхаша убранзагыы бхэыцит, егыаурым, арии акэара аничхэа, уахакгыы имацара дыказ, джэамкрым бхэеит. Нас ишца, ус бгэы иантабк, уи акатцара бымч ахьақэахаз бзиоуп, ааи, нан, бара уажэакара бых бымч анақэымхо қэра бтагылазом. Бара уажэы ирласырласны багэра бықкэалар кэлоит, аха быхшыф уажэы-уажэ ибыхэозароуп, аиахэшыа бзиа леицш «бытнабгачаауазар» ауп, иакэым акы аныбэытцкэо, мамзаргыы изхыцатэым акы банахыцо. Уи бара ишыбдыруа ибамхакацаргыы кэлоит. Икалари, уанза снеип, нас исгэампцхар уа сэааныскылап... Аха уанза, уанза шухэо, уи ақэыпшра убас уаф иимбо гызмалк иакэтэоуп, иаауырдырзакэа, уанза снанагап хэа бызлааиуазбышытахькаамфакэа зегыаабхарштны, ани иара иихэо мацара ада акгыы ыкамшэа, иара иааиэытцымкэаргыы ахааназ билтцуазшэа, бизгэауазшэа, иааихэоз зегыы бгэы итихэауазшэа, бнаган убас бынтаиргылоит. Ускан бара бгэы мап бзацэкуам, уи мап ацэыбкыргыы, быхшыфгыы ибымбазакэа иазнеихэазар кэлоит уи аус. Уи шыкоу ус ауп, нан, абзиа зтоу ачымазаф, иара иахь амфэа иқэу тызшэак аакатцан, иара изы ирхэо зегыы дырны иара ифэы ианнеилак

ишреихэо еипш, ачкэынгы знык иара иганых банизиага, нас бгэы итоу, иара бара бхата бфэ еихырцханы ибхэаанза иара идыруеит. Урт агызмалракэа зеггы бара быпшзара иаттамзар калоит, аха уртгы хэычы-хэычла изызхэыштэу, хэычы-хэычы ишэалатэу, изалатэу кэзшыақэоуп...

– Ус схэеит хэа, – уажэыгь слымха итафэуеит уи иажэақэа аккақэа атэтэабжь бзиеипш, – зынза бхэычу цыбымшьан. Уи ақэра шыта атэыргылеипш бахыцахеит. Ус анакэха, быцашья згэапхаз азэы бысцэхихыргы калоит, акгы дазымпшзакэа. Дагъанбақэси, дагъанбакацеи хэа баасыцэцъаршыар!.. Насгы урт рылапшқэа закэу анцэа итэуп, атэыршы итнахша, итарчычыша!.. Сара уаха уи агэыгра затцэык ада гэыгра шсымам иалырдыраауеи, уи ансцэыптцэа, нас сара сзы цстазаара, лахтыра шыкам. Ус сылақэа аапшуеит хэа уи акыр иапсоума, абзиабара амцеипш икэоуқядауа изыцрам ипстазаара акара игэырфэыгэоу адунеи афэ акгы ыказам. Уи иара изгэатом хэа, ус икоу ипстазаара хьяжыршэагас амхырта иалагылоу ацэаха иафэзоуп. Ауафэ исахья аманы, цшак анасуа инхытыраахытыруа, апсаатэқэа ажэо... Убарт апсаатэқэа рыхшымацара ахэаа акынза инеиуа, уаха изахымсуа, убарт иуафэ ахыцъыршыо, иахьяцэшэо азхо, убри цстазаарас иашыо. Мап, сымш, сара абзиабара амца ансыцрам, мышкгы апстазаара сақэшақатым... Ускан сымшақэгы, скэыпшрагы, тагалан баша икыдырфэны илеиуа абгыжэ еипш акы иапсамкэа сшыапы иаатцахоит. Ауафэ есымша дзейгэыцуа ак имазар ауп, ауафэ есымша убас ипшзоу азэы длеиэырбозароуп, убри лгэы сагаххаанза, убранза суафэназам хэа ихы шыаны, лара лгэы иакэшэо зеггы кайтцалароуп...

– Ха, ха, ха! – лара иныхтэаны абартца дахықэгылазынтэи дыччеит, уи лыччапшь иара тцака дахыгылаз атаца илыкэрыпсоз ацарафэырп еипш икэыпсон, насыпк ихы аалмышэхэо даланаргылон, ларгы баша леалымтошэа калтэон, аха уи акыр днагахыан... Избанзар, сара такэажэык лывара сшышьтаз лхаштит, саргы сызмырцэо хьяақэак сымазар шауа, сгэатеиуа, сбарцэеиуа сахышьтоу

урт рыбжьгы слымха цақәа ирызрывымшәаргы шықало лызгәнымкылеит, дзазымхәыцит. – Нас данылгәапхалак урт зегы дырқәатцуама?! – уи убас лыбжьы рхәычны илхәеит, ани сара сгәы иаанагоз иаразнак лцәа ианырызшәа, мчык илытцанахәазшәа, даамапхашьазшәа, уажәы уи афыза амца анлыцраз уи азхәыцра шуадафызгы, лара зынза леамтакәа, леаламырфашьакәа. Уи са изласахауаз ала шыта дылпыртдыр лтахын, арбагьқәагы алашара атарчеи еипш еимакуа ишьтыхны иааргозшәа, нырцә-аарцә инеиларцсон, саргы зны-зынла ашара цытк шагыз сышгылалоз лдыруан. Аха уи ус лыхшыф иахәон, аха гәаныла уи афәхәара итцегы днахозар акәхарын лара лахь, ани итцегы ианыхәычқәаз, лашьа Батали лареи анеицышьталоз, мчыла ахыза иқәхәан лара лахь дшахоз еипш!..

– Мап, Кама, – иара агызмалгы иажәа акәатан афеипш иаразнак иааирхәит, – абзиабара ауал еипш мышкы-фымш хәа азәгы имхны иузгазом... Ауафы бзиа данубо, дубатцәкьозароуп, назаза узцынхарц иутаху, ахааназ шәразкы еилашәтарц уашьтазар... Уи ус инымфатәны иаузом, уи ахьшь бзиеипш знык ауп ианышьтасуа, аха пстазаара дуззак шытнахроуп, убри азыхәан, апырра аеазнакаанза, ажәфан дузза афәпхьа ипхамшьарц азы, амтцәыжәфәқәа гәгәоу игәгәаму иара ахата иадыруазароуп. Убри ауп зегьратцкыс иуадафәу, уи амтцәыжәфәқәа ирықәымгәыгуа ипыртәуп хәа иандәыкәло... Ишпыртәу здыруа, аха зымтцәыжәфәқәа ирықәымгәыгкәа зығенызкыло. Убарт анасыц шрымамгы, ишалхәдоугы, дара рытцымпраара, убри рымгәагыра, иреиғу анасыц бзиатцәкьа иацсоуп... Иқалап иреиғу анасыц хәа акгы ықамзар, аха ауафәытәыфса ихы иадикыло зегы иреиғушәа ибоит... Ауафәытәыфса иара ихазы анасыц ишо дшықамгы, ашәарыцаф бзиа иеипш, даақәымтцзакәа инасыц дашьтоуп. Амала, знык зышьта ирхаз данамжәа, деикәшәеит хәа ипхьазозар акәхап... Ус акәымкәа, даеакала иаархәны ианықалогы ыкоуп. Уи афыза анасыцдарагы, зшьямхы гәгәам анасыц апхныфлара злымшо ирыхьозар акәхап...

– Иахэашазеи! – лхэеит Кама дахыкэгылазынтэи ац-хьан атцкыс лыбжыы аармачны, – икакан цеыгахааит! – Ускан ауп сара ианеилыскааз урт уажэы ишеицэажэоз атцкысгыы иахагыы иааигэаны ишеилибакаахьаз, ишеишьцылахьаз. Ааи, лара дхэычын, аха уи лхэычра хара хакэын излырбоз, адэахыы данцоз лхэычра ахахэ «иныкэтцан», лдура, лтыц-хара аашьтылхуазшэа... Издыруада... издыруада, хара халацш ахылышьцылахьоу азы дхазгэамтозар цкьа, издыруада уи дгэылтэаахьатцэкьазар... Издыруада лара лыкэра хажьозар, уи лышыкэсқэа маццэоуп хэа илшэымло лытцк хэычқэа реицш илатэалымшьозар?.. Сыртысхьеит хэа икалыжыкьазар, дрызхьамцшуазар... Цашэа, тцашэа, бара бхэычымзар ихэычыда, бара макьана бхымшэазац! Бара макьана бкьышэ икэу ахш ыкэымбазац... Бара макьана ахатцаарахь бабакоу, уи адунеи икэуп хэангыы быкамзароуп. Бан иаалахар, ани быхцэы цшзақэа цыра-цыра иаатцылхуеит. Иаргыы убас амца ихалырштып, ани дзынгыло амцахэаста цхыз ибаргыы санылахьеит хэа ахаан игэы иаанамго!.. Ишьтақэа атцкэа рхырслан дмаазар, ишьтахька ацашьа дакэымшэо. Бан лказшьа абарбанцьеицш бышзахымцэо бымдыруеи, ус анакэха, атэымчкэын иацэажэара балагаанза убригь базхэыцла...

– Сара шыта сцоит, – ихэеит иара, уи лара латцкыс дкэышымзи, ацара шатахыз ахьидыруаз анафсгыы, уи идэыкэ-лара лара мацк лгэы арцшаауазу иамырцшаауазу еиликаарц итахын. Убритцэкьагыы лытцидыраарц иакэиктеи!..

– Ааи, ушцамцэо, – лхэеит ларгыы, уи ажэа ухэаанза хэа сшыпшыз убома сара ичханы хэа лхэарц лтахызшэа, – уара ари ақытаґы аанґасра уааит, урт упсшьара мшқэа сара сзы аамта мыцхэы рхухыргыы иашам. Уааеигзар хым-хацьымшьа иуцэнымтцэои! Иуцэымзуеи, ацьыба кылтцэа итышэшэаз адареицш! – еицах атцэы илалтцеит иара, уи хара дахзымдырзо, дхазгэамтазакэа дзажэахьазаарын, илызхахьазаарын. Убаскан сара сгэы итаскит ишаашалак цкьа слыхэацшырц. Убри ауха убас ицэажэоз Кама лакэ-тцэкьазу, лакэтцэкьамзу хара таацэак дхазгэамтазакэа,

хнапшны хаапшаанза, уахынла ишәтүа ашәт еипш, абас ирласны илызхауа?! Дхәычуп ухәар ихалтцома, уи уажәшьта хәартапшьс илымоузеи! Дагъанбахъзеи зкәақәра сцаша!..

– Уи азы акәым, аха... – еиҗах иара илирдырырц итахеит уаха арахь имҗахытцра мацк ишыпшзамыз шидыруаз, егъаумхәан, лара ланду аоны дықан, уажәы-уашьтан ацәа даалтцыр калон (ус абыцъагы ирықәшәира дкаххаа дыцәалааит!), усқан ларгыи дарпхашьон. Нас ишца, чкәына кьалак тхыбжьон дылхьырцшны даалган, иаашаанза ихәытхәытүа аатцрақәа ирыван лхәап. Лан лдәылтцра лхы иалырхәеит, ақъаафыр, лхәап. Ааи, уи лан даалкьан ллеишәа анлырцәгьо ыкоуп, усқан лыжьжъара далагеит хәа акгыи алтүам. Издыруада лан лхатагыи илдыруазар, исцәылтцәахуазар, уи усгыи лымазақәа ашәышықәсақәа рчыкьмацъа италтцахуеит! Иара ачкәынгыи ус игәы иаанагоит акара ауп, аха иалидыраауеи зегыи шсахауа, иаархәо ак шсафымшәо. Насгыи уи, анцәа ибома, са исаҳахны сцәытцазырҗоуа, акакан алеира алымха кьыдтқан иазыпшу ахәеипш сымтәеит! Сара тақәажәык уи уажәы хыс иабашь-тысхрыз. Дара роуп еибарчыр-чыруа аатцраҗы иааиз!

– Уи азы шпакәым, уажәакара ацәа анбахаау, ианбарахату, урт зегыи рылазара, рыгәагьра ус имариамзар акәхап, изыхтнүто акы ыказароуп... – Ах, бара анышә зҗармыпсаша, иабырхәеит, аха ишцабырхәои! Шьоук рычкәын хаатцраҗы игәы пжәаны дыбшьыр, ани аҳацшьа итыган икабыжъыз ахәлыртцә бжъыс еипш ифәы хәқәнамыргыло икалоит!

– Уажәы изыхтныстцо еигьу дарбану?! – игәагьит иара кәдыць. Бара азҗаб уаха быбз калкалацәоит, ибмузозар сара ахәашьа сзымдыруа цыбышьо, убригь бымаз ихәозар акәхап. Уи дычкәынамзи, ахы лара ихлыртлошәа аниба, нас иара ак имхәар хьымзгуп, лгәы дҗаччо, дихлафуа, ари ачкәын, арахь ақытәхь аанҗасра данаауаз иихәашаз ааимгазеит, ихаштны дааит, шә-гәырҗак иман, гәыбганс иуҗои лхәозар акәхап. Иазымхәар хәа ушәома ани азыршы зтармтәаша!..

– Ах, сара уи сабапсоу, – даауалыуашеит атқьаразы икәдыргылаз аееипш лара. Уи уажәы дабазбагәышьоз,

аха гэаныла исныруан дшыказ. Икалап лзамоақаагы ааикэапха-еикэапхазар, дыпхашьазар, ашә ньдтқан, абзиараз хәа наиахәан, дыоналаргыы шахәтаз лцәа иалашәозар. Аха уи убри акара ихәыгзаны лцәа иалашәеит, ани илыцраз амца цәыкәбарк азы алашәазар еипш... Цәыкәбарк азы иарцәоз абаахыз, еибакхәанеи. Макьана зхәаха лмазацыз лыгәтыхақаагы, азымыжь изаасло аурт еипш лцәа лыхдрыбзаауан. Иара асас чкәынгыы ус икәнушыақәо дреиуамзар калап, убригы амца хаа-хаа аехәатәашья, аеыргхашья идыруеит... Ах, асас чкәын, асас чкәын, ашыыжьтәи асеипш ушааиз уцар еигын, ус иаха игьаман. Такәажык духаумыртцгылан, лыбаоқәа ачалтыжә еипш аеҫа рыхго! Иахынзауаз уеи-лылкааит, иуаналыжыт... Узыкәшәаз дазхәыцит, илнырит!.. Атакәажә лзы уи анырра шака ицәгыаз умдыруеи, уара, алацынтца икылкяз, хаатцра итцухуеи тхыбжьон хәа дуҫамгылт. Ус анакәха, ларгыы лахатыр батәуп, атакәажә лыҫны иааиз асасцәа цхалтцон хәа шеишыкәса лыдунеихаан азәгы имхәацт, уара уажәы ахыз лумтан!.. Уагымахәны, уагыпхамшыо, хаҫоу ибааит!

– Бара са сзы... – ихәеит иара, аха нас ахахә наихәлашәазшәа уаха акгыы изымхәеит. Издыруада акыр изхәозар, уи ла лзы мацара ихәааит, сара исусузечи схәан, убасқан убри ажәа изымхәаз убас схы ахызбааит, сара сахызырҫоуаз сымшыта икәшәазшәа, убри азы акәызшәа изизымхәаз, ахчы схы инакәыстцан кыраамта ус сиан. Нас, цытрак ашәтахь, игәы итаз ихәахьазаргыы ихәеит анысгәахәуаз, схы ахчы нақәысхын, пшыаала сааоахеит. Сыхшыоҫгыы, схысгәы зегь дара рахь еита исцәыҫит, ахьхәхәа акаканчапшь алеира ишаҫыз захаз агынҫыс еипш!

Сара уара узы... сыпстыхгоуп! – Кама деитааччеит ани атцәабжь бзиа иаҫыаз лыччапшь ала, сара сахышытаз уи иахлыркәацәар длыцәгәаар хәа сшәо салагеит. Аиаша уасхәап, убригы абри акара хьта анифа, цьара жәа цхак лхәар, ма уи ажәа цха анаурк днахьлырцшыр, уажәы илзымхәазаргыы, уашьтан, уатцәы-уатцәашьтахь... Уажәы ишпалхәоз, ара лаб иҫны абартца дыкәгылан...

– Мап, мап, Кама, бара сара сзы аапын-кәа еипш быцста-
тагоуп! – уи убас ихәеит, убас ибжыи пшқан, уажәы лара
лакәымшәа ихәычу, иара иакәушәа, иара акыр деитцбушәа
даакалеит.

– Уахала абзиараз, – лхәеит лара, убас леааржажәны,
ахкәажәтцас леаакатцаны абартца дахыкәгылазынтәи, –
тагалан аапын-кәа иахәаз уашьтан даеакгыи итахоит.
Җагеимшхара, санду даафыхар, лаба патагәак лхафы
игылоуп! Җагеимшхара, җагеимшхара, иахысхәоггыи сацә-
шәоит, уаргыи иудыскылом, саргыи схы иадыскылом!
Ахәац уадрызшәа мчыбжык ибызбызуа, җагеимшхара,
җагеимшхара, даахацәфыхар! Уи аткыс хшыбзоу дасу җам-
фақәа рахь хцап, азы ируагыи – ацха алпха имаз, зуада
ионалоггыи – цәамтхаа бзиа!

– Бытцх аабзиахааит, – ихәагәышьеит иаргыи, аха усқан
лара леыржажәны ддәыкәлахьан, аласба атцыхәеипш ашә
анныдылтцоз иавтахазар калап урт иажәақәа!

«Бара сызкәыхшаша, бара зкәақәра сцаша, – аухантәарак
усгыи сыцәа, зан зцәызыз ахәыспшқеипш икьалахьан, –
бара насыц бзиаак анцәа ибыт. Ашәқытак иреиуоу азәы
далыб-хызар акәхап. Атиар еипш бкалыхәтцәаза быкоуп
хәа сыбхыччон... Аха ахата афнытцка итоу ачафыр агьама
умбакәа ахата уахымыччан хәа баша ирымхәозаап! Ас быз-
хәхәеит хәа сыказамызт, ас бышәхәеит хәа... Бара ихәа-
тәуггыи бдыруеит, иатаххар иутәуггыи бдыруазар акәхап,
бара афстаа хәыч! Анцәа ицьшыоуп, анцәа бырманшәал,
бара беипш зеипшу, бара бгәы иатаху ифы анцәа ибытцаим-
кааит! Амала, бцәажәашьа злазбаз ала, уахь шыта сбыцә-
шәазом. Ани банхәычыз, иаапыбелак арасакәа зеггыи
еилымхзакәа ишыбфоз еипш акәымкәа... Нас ашоура
шыбнатоз бгәалашәо?.. Ах, бара сафстаа хәычы, урт
«арасакәа» еилыршәшәаны, иреигьыз «шьоукы» хаатрафы
иаабгеит хәа сыкоуп! Анцәа указар, анцәа бахимбааит. Җара
ханасыпцдарақәа зеггыи җазхазааит, урт насыцны, разкны
ибыцлааит. Бхы-бгәы есымша иакәзааит, бахыымхәааит».

...Абас сшыматанеиуаз, анцэа сышихэоз, исымбазакэа пхызк сынтанагалейт.

«Шэыкоума?! – ихэахт ари, убри акара ицьейшьейт таацэак хаикэагга аоны хаштэаз ашэхымс дахьяалагылаз. Убаскан сгэы убри акара ихэашьны стэан, данызба иаразнак сгэыргэейт, аха сахьтэаз сшанхашэа саанхан сзымеитатцызт, сывара итэаз сыцкэын шэиыцэа инапы снамтцаст.

«Темыр, Темыр, уаб дахьяаиз убама?!» – уи сызлаз пхызын, аха зны иара дыцсхьазшэа, зны дмыцсыцкэа ус хаизыцшны хтэазшэа, аха иааира цьахшьазшэа, ифэхэара акынза даазшэа, убас хынтафынтарақэак саарылахеит рацхья. «Дызбоит ди, дызбоит», – ихэейт сыцкэынгы, иаргы дгэыргэарц итахын, ма убри акара дгэыргэацэейт. Ажэоан тэеицш ицкьаз ихы-ифы ччацшьк шнықэххызгы азныказ дахьтэаз дзымгылейт. Ани сызкэхьшаша стэа, хара зегьы хшышанхаз лбазар акэхап, хара хацхья иара ифы днеит, убриакара дааигэан. Аха азнырцэынтэи еицэажэозшэа, хара хкынза урт рыбжькэа аарла-аарла акэын ишааоуаз. Уимоу, зны-зынла рыфэқэа шейхырхуаз аабон, аха ирхэоз хэа акгы хахауамызт». Унан цьым-цьым, – сгэы сынтатцэуейт сара, – данааихгы иихэо-иуа акгы шцахьмахауеи? Ара аоны дыонагылоупеи, ашэхымс дхьтцхьейтеи. Хара иара иахь хназмышьтуа, ас хзыршьахьтхаз закэ мчуи?!» «Шэхы шэмыргэакын, – инапы дэахан инахирбеит иара, аарла-аарла дааччан, аха уи иччацшь сыцэашьозма, уажэыг аеампсахцызт, иара итэы акэын, уи санызгабыз аахыс шэы-ччацшьк ирылазаргы ирылскаауан. Амала, ус деим-гэашлейт, ипатцакэа, ихцэы, ицьымшькэа ахш нихь-дыршазшэа. – Сара уажэы ус саадыхьлт, шэсымбакэа сзымцейт. Анцэа ицьшыоуп, зегь шэеибгоуп, аонра дугьы иацшэымтцозар иагшэмырхеит. Уажэшьта исныхақыроуп абри архнышьна сгэы штынчу. Ариабжьарак сыцсы ахац ианын, сгэакуан, саартэ саныкала сфаасхеит. Азгэы шэсышьталарц шэаламган, шэарей сарей абри ашэхымс акынза х-еышьахэарк акэушэа жэбойт ихабжьоу, аха сара

нырцә сыкоуп. Шәара амцхәартаҕы, сара аҗахәартаҕы! Санаауаз акыр сықхәеит, аха санцо ирласны снейуеит. Избанзар, сгәы шәыргәгәеит, сгәы шәыладухеит. Ишәхәарц ишәтаху зеггы здыруеит, шәгәы статәоушәа... Шәара абра шака шәыгччо, шака насыц шәымоу акара, сара убра сыцсы тынчуп. Убра уцсы антынчха, убри ауп ацстазаара... Ааи, убри цстазаароуп хара хзы. Уи афыза ацстазаара шәара шәышықәса рышьтахь анцәа ишәитааит, уи афыза ацбанат тып. Уи, абра шака ухалалу акара, убри афыза, иуқәнагахаша атыц убрагь иузыршоит... ахахаи, азәы игәы иаанамгааит абра ауаа зәу, икарцо зеггы зымчу имбошәа. Уи ацәгьеи абзиеи зеггы акайд еипш еилиршәшәоит, ипсакаоит, нас ацсра ианынхықәгылалак, а-цхак нарымтцаиргылоит. Аки – цбанат ахь узго, егы – цбаханым ахь. Ууаа бзиазар, ухалалзар, адунеи уқәнатц убзиарақәа рацәазар, ани ацбанат цха унанигалоит, амаакырақәаггы узеитоит. Еггыс, адунеи уқәнатц цәгьамзар бзиа каумтцацзар, цбаханым цха наумтцаиргылоит, рацхьа абжьас еипш еилыграаза цыгә дук нықәлан, амца лақьта иафызоу, икапшьза икоу абз аатыхны, арбзара иналагоит. Уи убас иарбзоит, ал-аза ацәа аахыхны иаархәны ианнықәутцалак итцәыртцәыруа ишыкало еипш икалаанза. Нас, ашша ықәыршьызшәа, уафы ишьапы изықәмыргыло ианыканатцалак, иахьааз умбазо, мчык наугәытцасны унықәнацалоит. Уи иаразнак азгьеипш ушьапы уқәнакаоит, уинахысггы хлымзаахуп цбаханым тып аҕы уаа дзықәшәараны икоу. Аха сара сгәы тынчуп, шәара шәызлаҳалалқәоу, шәызлауаақьиақәоу ала, шәышықәса рышьтахь акәхааит, шәара цбанат тып ауп ишәқәашьу. Азәггы акгы шәацәымшәан, шәара шәыцс уахь уаа дахәом, шәгәы тынчыз... Абас шәеихбаала, шәыхшара, шәматацәа раазара ада хьаа шәымамкәа шәыказ. Урт ажәтцара хәыцқәа реипш ичырчыруа афны иахьоноу, еихау насыц уахьггы икам, арахьггы... Шәхи шәареи шәеибаазагәышьоит, ан-цааггы дшәыхәааит...»

Абригь ихәеит, аеыхәеипш икәашза ашәхымс илагылаз ахатца иаразнак дынкабеит. Сара азныказ икастцара сзым-

дыруа сықәхеит, знык иназхьысны иназпыртцыз ачамгәыр арахәыцқәа реипш, снейлыууааит.

«Ишца, Темыр дшыцсхьоу изымдырзои? Урт цьарак цьанат еиқәымшәазеи, мамзаргьы уи ҳағеимшхара ани зызбахә ихәаз цьаханым дақәшәоу? Аха... уи даагылазар ара дықанатц цәгъара каимтцацызтеи... Ишца?.. Иара иҕы даннеи ацсцәахагы дфашьама, деилацсама? Убри ацьанатцәкьа дахибаама, ҳацсцәа еиқәымыршәазеи? Уи еихау гәырфа ыкоума ацсцәа хаз-хазы ианыкоу. Рыцсқәа пшаауа ианеишьтоу? Мамзаргьы цьанатқәа фба ыкоу, абыргцәа рзи, аҕар рзи еиошаны. Нас убрагь еигәныошыак рмоузеи? Аха ускан... Ускан Темыр ахәыштаараҕы сара дсыватәанеи? Ускан иара аоны дааихьан, иахьеи-уахеи дхалагылазшәа ацәажәара ҳаҕын, дыцсхьеит хәангы азәымзаразә дыкамызт. Акраауит, акраҳфеит, ҳоагылоны еипш ауп иабгьы ашәхымс дшаалагылаз... Аха ицкәын ихы найкәкны ажәазатцәыкгы имхәеит... Издыруада еибаргәаазар? Ара ианыказ ухахь уцьымшь ыкоуп хәа ажәасакалак еибызымхәацыз, уа ианнеи ирытцаларыз сеидру?» – хәа сҕьатцәыҕьатцәуа, ақьызқьызхәа стәыуо сцәырҳаны саапшит. Цьитраамтак сгәы зегьы еыла еижәхысланы атарчеи тыргозшәа ицәыхәхәаны иқан. Арахь ашарагьы цьтк агын, аха сзышьтагыломызт, сцан аматцуртаҕы амца еиқәыстцеит, ишцазурыз, цьым, лымшара кәашароуп...

...Атакәажә ус акәын, убри акара дгәакхьан, кәтеикәатцәа лхысхьан, тцхьыбжьонла даацшны, амца еиқәтцаны данаатәалак, лгәырфақәа зегьы, абнаҕы агыгшәыг ахьча ихәымца азааигәара ишзымнеиуеипш, иаразнак еимпуан. Ускан лара мацк лыцсы аарцәылгон, нас хәычыхәычла лтаацәа рхәы-рыцхь азхәыцра дналагон. Уи лтаца иллыркатцозма, ларгьы ашара дшаацгылаз нап алмыркуази, лара ус дашьцылан, атакәажә дзышьцылаз лақәыхра акәым, апшқа дзышьцылаз иакәыхра цәгьоуп уажәы... Ианлымарклак, нас хрыххара, ҳархагәшәыгәра шәзаҕеи, акгьы ҳашәмырхәозар, лхәон...

Адәахы арбагькәа атацаагацәа реипш иааиларпсеит. Урт рахьтә тцхыбжьон нахыс аҕытра иалагоз ани арбагь акәын. Уи амза хыгьежьбааза иаацәыртңны, алашара адәы ианныкәнарпцхалалак, ашара иалагоз цышьаны, «шәара акәыткәа зегьы ацәа шәалапсит. Ианшо жәбом, ианыхәло» хәа ашымхә иахьықәтәзынтәи акәукәуһәа ҕнатуан. Аха агәыла рбагькәа иаха икәышзар акәхарын, «газа, газа, абри узҕу уаакәымтдыр, ухәда тцкәашаа хәызба хәыш азы-пшуп!» – рхәозар акәхарын гәаныла, акгы акәҕнатуамызт. Амала, лара атакәажәгы уи лгәы иташәахьан, иагьараан исхәахьазаргы иахьа уаласырзуеит хәа лгәы интылхәааит. «Убжы ҕеим, аха ужы даара сақәгәыҕуеит!» – лхәеит гәаныла, даапышшәырччан. Уи ус акәын, зегь рапхьа ашәыб ихнажәз амахә абжәеипш акаатнаркьон, нас еицырхәоуны, арыжәтә зыхәда цәнархәхьаз ашәахәаф баапс иеипш, аҕынанахон! Уи иара акәыткәа рыбжьарагы зынза ахы арпхашьаанза атып икәтатәын, убрагь, убарт ркынгы хатыр хәычык шақәу!.. Ишпаугәышьарыз, ашьыж ашара ацәеилагон, ауаагы ажьон, иаргы ахы ажьон. Аха иарбагь ҕан, аҕароуп зегьы зхароу!..

...Амза ахәы иазымариашан инеихьан, арстәи уахьыпш-уаз уи ахәы, зыуаахәцәа рхәы асаан ҕеж ду иантңаны зхы икәыргылан иназгоз апхәыс леипш акәын ишубоз. Нас уи акара ихалалу арбану? Ари адунеи ду алашьцара анахацалак, зынза еимахәланы, уаф ила атцәыршы такызаргы имбо дкалоит. Ускан иара аацәыртңны, уи атцх ауапа еикәатцәа ду ашәыхны, хазы иныкнаахауеит. Иара амзагы ускан уафцс имахауа амзеи иареи рбызшәала ицәажәоит: «Сымҕагы ааркьаҕ, исзымдыруа ажәабжькгы сақәа!» «Иуасхәоит, иуасхәоит!» – ахәозар акәхап, анацәатыпкәа реипш ахаҕы ианхалан икоу аашаанза уи ашәахәақәа, ахалалра, алашара ду ршоит. Уи алашара шакафы ргәы итапхо, – шакафы рцәаныррақәа аанартуа, шакафы рымҕа хнатуа, убри акара иаргы азыхалалуп. Икалап, ауафгы зны-зынла ахалалра, аразра аницәызуа, амза данаҕапшлак игәалашәозар, цьара

цкъарак ахьырхьырхәа азыхь еипш игәатцәтә аҕаанахозар. Аус злоу усқан иара ауаф имч ақәхан уи ацкъара имкъашьыроуп, имьрхәашьыроуп. Уи шақа пату узақәтцо ақара, убри ақара уара ухатагғы иумбазакәа ух пату ақәутцо уалагоит. Нас уи апату, уи ақалалра уақынза ианноуга, еазыи изгғы албаагара шиашам, убригь убранза пату шиқәтцәтәу иара угәы ахата, мра зыфнамцхо, итцаашәшәылаза икоу ауада иафызамзар, иаразнак иуцданахәоит. Аус злоу, ауафы игәы абжыи иахауазароуп, игәникылозароуп. Уи азы шьшьылаха абжьиципш аарла ауп ишаафуга, аха угәахыи ихоу улымха убри ақара итцарызароуп, убри абжьирацәа адунеи иқәу зегғы ирылкааны иахартә, еилнакартә. Згәы итоу згәы итамцсыц, зшьамхы иалоу зшьамхы иаламыцсыц...

Ах, амза, амза, уара уанықам ажәфан дуззагғы зычкәын затә аанфасра дзышьтыз ан леипш угәхәаго иаатәоит...

«Сара анышәахә, – лхәеит гәаныла атакәажә ахәыштәара дахыгәхәатәаз, – Камагғы кәрышьқәак лысымтәеижьтәи итцозеи, Кама хәыц, Кама цшза! Ус схәеит хәа, уи шьта дхәуцума, ачкәынцәа аатцра итцаргыланы ишлымоу, ахьта иарганы рцатцәкәа ашьашьалқәа картәоит. Ааи, ааи, шьабста тәыфак, шьабста тәыфак иақароу ашьашьалқәа! Ах, бара сафстаа хәыц, иахеижьтәи знык сыбфәцшызшәа сықандаз... Исымбазакәа ацса хьцәкәеипш бтартаруа ибызхәит. Убас ибызхәит хшыфлагы, қазшьалагғы. Ах, бара сдыргантцыхәа, абыржәшьтоуп ианыбхылацштәу, бтцыхәа аныктәу! Бхампытцтәраауа балагар, иаахаркәыкәит ауп бтцыхәа! Бара макъана цьаргғы бахзышьтуам, уи ажәоуп хәа бхахьгғы имааиааит. Иааиргғы итца нақ, идәылца, аимаа ағьычра здыруа аласба еипш! Бара анасыц бзиа апыфлара башьтамлан. Уи бара беипш ицшзоу ахы ақәыршәны илышьтазаауеит! Аус злоу, убри афәхәара адырроуп, иагъаахатәым, иагънахатәым...»

Азқаб лгәы ақара ирласны зееитазкуа акгғы ықазам, иаалырқьан зегғы азбоит. Уи иқалоит ибзиазар, иқалоит ицәгьазар, аха апагъара азкәытәеипш ианатцатцәалак, иаразнак зегғы аханарштәуеит. Уи ишьтыхны иаанахәаз агеит, убри ауп

дара азгабцаагы злашэартоу, ихархынхэуеит хэа иалагазом. Дара рхатақаагы уи апагыара, азиас ишьтнапааз атэакъеипш иласкэантраза ихнаршэлоит. Убри акара ишэартоуп, убри акарагы атэанакуеит урт рказышафы иузрылымхуа ирылоу рцагыара... Амала, урт зеггы рфы еипшым анцаа икынтэ. Азэы лфы изгуп, еазэы лфы ирфашуп, ма изыхуп. Урт уи хэычы-хэычла ирызхацыцхыаза ирыцызхауеит, амала, ицьоушьаша, зых зымч ақэхоу рфы ишзыхы, ма ишзыггароу, ишьшьылахаза ишыкоу иахьяанхогы мачым. Уи апагыарагы, ахэыч бжыс иеипш, ианумпыткыа, нас ицеит, ахы утанарцеит. Кама хэыч уи макыана илнубаалом, хэычык-хэычык лылазаргы егыамазам, уи зынза излам иахагы дшэартоуп. Еихарак азгаб... Насгы Кама леипш ицшзоу. Амала, уи лпагыара атэыргыла иатцагылоу ачкэын иеипш, уажэы-уажэы ихаралымкцэозароуп, знык-фынтэ уи ахыцара инато агэахэара изыннажыуазароуп ачкэын!.. Ааи, нас ишца, убригь дызлалхыпшыша, лгэыбылра злеикша ак кататэыми. Убригь ихы апша тататэыми. Насгы дара азгабцаа убри акара апша мыцхэ рылоуп, хэычык-хэычык ганы ачкэынцаа рхы итарымтцалар, ирхырымгзалар, ишьткэыцаан, апша иаго ашэтбгыеипш иаман ицо акынза инеиуеит. Нас, зынза ишьтнацаауа ианалагалак, дара азгабцаагы кэышкэами, ачкэынцаа ирзыршоит уи рыцша, уатка цыбаран иддыржэуашэа рыхкэа иртаргалоит! Дара ачкэынцаагы, уи азгабцаа ркынтэи иаауа апша, еыкэбалда изыкэтэо аеипш, ишшэартоу шырдыруагы, иаразнак гэапхарак аарытцасны реартоит. Ех, апша, апша, иагы ишьамхы итцпрауазаргы уи иахызаны агэра афазтцахыада?!

...Атакэажэ убаскан иаалгэалашэеит лара Кама хэыч данлыкэлаз рацхыазакэны ачара ду афы дшыкэашаз, иара убрака иагышеибадыруз уи лхатцеи лареи...

Ачара хэа, уи еипш ачара, лара лыдунеи ахаан, ускангы уажэгы дакэымшэацт. Изуаз Ачбақан, ускандара атауадреи аамстарей хэа ирымаз акгы ыкамызт, аха мызкахы знык атауадцэаткэа рашыцаа ирхыпшны рыоны иеыжэтцуан. Даргы шаанагара икан, ирфоз, иржэуаз рыман, насгы

ани рытауад жәла ду макъана ашәшыреипш итцагылан. Ргәылацәа-рызлацәа рыматцдәкъя ус иаахтны ируамызт, аха ирыцхраауан, зни-цхни есымша уахь ауаа ирнеиртан-ирааиртан. Избанзар ахаблаҕы, ма ақыта ахи-атдыхәеи акы аакалар, ажәабжықәа уақа акәын иахьяаоуаз ахьышәтхәа. Даргы мал дук рымамызт, аха ргәы тбаан, анхафы изыхәан ахаангы иакәым карымтцаызт. Рчарагы убас ирцшзан, ирхаан ируит, дара рымацара ирчароушәа акәымкәа, ахабла зегы ирчароушәа игәырғон. Икалап уи аены имкәашаз, имшәахәаз уаф дыкамзар, избанзар уи атаацәара зегы убас бзиа ирбон азы, ачарагы гәыкалатцәкъя иазыпшын.

Атакәажәгы усқан дызгабымзи, иаркы-иаркы ирцә хәа иказ ачкәынцәа иаразнак рылапш дызташәеит. Анапеин-кәабжықәа амцаҕы акәашмҕы аныткәацуеипш рыбжықәа гон, урт ирылҕоны еикәҕызтуазгы ирхәоз аарла-аарла акәын ишуахауаз.

– Мадина! – дынтылбгачааит Хыкәыгч, уи даршышызшәа акгы лымбо-илмахауа дахьыпшуаз даакәылхырц. – Амацурта ақынза хнеины хааип.

– Уа ибцәытцахада?! – Мадина шыапыла ақыта агәақынза бцан баароуп хәа лархәазшәа иаалцәымыгхеит.

– Сан дызбар, уаха цытрак хшынхо, баргы аоныка бышназго, акы дацәымшәарц лгәы сыртынчып. Мамзар, уи аоны днеиргы, лкәйд ақәгылоушәа уажәы-уажәы арахь лыкекынцаны ара далагоит.

– Сара аоныка сбызтода?! – Мадина уи ллымха лхы надылкылан, дналҕахәытхәытит, – сара уаха атарчеи еипш сеимаркыр хәа сшәоит. Ачкәынцәа сеимакны ианеисуа акара акы бзиа избом! Санхәычызгы алеибарфара бзиа ишызбоз бымдыруеи, убри сказшьа уажәыг исхымгаз чмазаратцас исылаены икоуп!

– Бызтоу ауаа бхаштма?! – Хыкәыгч уи илхәаз иашатцәкяз цышья иаразнак лхы иаалкәеит, – рацхья иргылан урт рахатыр ауп ибатәу, пату зыкәтатәу...

– Атауадцәа рахатыр мацарала ххы хазныкәгом, урт дара рыжәла ахатыр иныкәнагоит, аха... Насгы, сара ачкәын-

цәа напышьашәала инеифагыланы еисаит сымхәеит, – иацхьан илхәаз Хьыкәыч ишылцәымыгхаз лбан, уажәы иаразнак иаахьалыршеит, – акәашарафьы еисаит! Ааи, сара реиха ицшзаны исыцкәашо хәа! Сара сәацхьа реиха ишьацәхьыртәуа хәа! Имшьацәхьыртәыкәа исыцкәашеит хәа, урт ажь рхәошәа икәндеисандеиуа срыцкәлазом! Арт реицш аҗауад жәла змоу рчара архәанчоит! Ус анакәха, Хьыкәычхеит, уаныкәла, даара лахь уацшны укәашароуп!..

– Иахәашазеи, какан цәыгахааит! – Хьыкәыч илгәарцханы дааччеит, – бара аехырцәажәара бафәытцны бхы бнапафьы иааг.

– Ассир бхәоит, – еитах акыркырхәа дааччеит Мадина, – сара сыхшыө, иахьа ашта сшааталаз, ацша имцанарсыз акасыш еицш, ацкәынцәа исыхцааны иргеит. Шьта сашьталеит хәа иабасыцшаауеи, исыцшааргыы схәатәы ханатцома?! Уи ауатка цьбара еикәапхо изтоу афырцъан еицш, еимыркьо ацкәынцәа ирылоуп!

– Итыркәкәаны иржәыр ишцабыцсыхәо?! – Хьыкәычгыы уажәы лара лцәажәашьеицш атцәы налылалтцеит.

– Ус избашуа азәыр дыказар, уи ами истаху? Изжәыз итәуп.

– Кәаптеи, кәаптеи! – лхәеит Хьыкәыч урт анхәыцкәаз, ахәасакәал ианыхәмаруаз, егьызкымыз лнапы акамчышьтыбжь еицш алкәөхәа данаслак, абжьы ахьаа атцкыс иаха ллымхәа тцахны данаакәлалак шфылтуаз еицш, – знык ианкәаптеиха, нас изтахыда, уи антәу ауп ахә анамоу!

– Ахшыө мыцхәы уархьантәаөит, – иахьа илхәоз лғамшәар хәа ушәозу Мадина, лыбз цафьыруа ахәыц агон, – хатцара аан, ухшыө хлантцы итало ауардын ахәдеицш иласцәазароуп. Избанзар, уи убри акара ипрыроуп, убри акара икәарроуп, узацәажәо ацкәын азба дакыр, азыша дагаанза, арха ицан илыхәта азна азы изаанартә. Избанзар, шьоукуы рыцкәын дудгьазкылар азәгыы иуаҗәеишьом!..

– Быцши, быцши, – лхәеит Хьыкәыч уи мазала лнацәкьарақәа аалырғәған, – азәы ихы бықәкны даауеит, иаашьала, бааицымкәашар иеишьыр калап.

– Ах, ани ифыза ачкэын дысшыртэ, – Мадина уи знык дангэалта, ипашашо аткьара иазыпшу аеыф еипш даа-гылт, – қытак ирыпсоу ачкэын стеипшихэт!

Аха уи дшааиуаз, Мадина лахь дымнеикэа, Хьыкэыч дналыдгылан даалеихырхэит. Хьыкэычгы лзамоакэа ааилыпхэит, дааикэашэит, аха икалтцара лзымдыруа данаакэа, уи итцегы данхэычыз, азмыж ахықэ аеы ианнеилак, ацара дацэшэо даналагалак Мадина длыцэхасны дшалалыжбуаз еипш, аракагы пшыаала ллымха дынтахэйтхэытын, лапхьака дналгэйтцасит.

«Газа хэычы, бхэыжэтцэы иакэшэит, бзыпшузеи?»

Убри аамтаз, Хьыкэычгы архнышьнеипш еикэатцэаза акны ипаны илыкэыз лыхцэы лышьтахька иааиалган, дакзамшэа лфыналхэит. Уи убас ипшзаны дкэашон, нас дышнеиуаз ахышь аныхиаало еипш, лнапкэа еитыхны ишыацэхыртэуаз ачкэын дикэшо, дивакэашо, ачкэын длыраапсон, хаи, анаассыни, дыпхамшьандаз шырхэоз, ахышэтхэа еазэы дныбжьапалан дышлыцкэашоз, убас ипшзаны дыкэтцит, абри ишлыцкэашо игьазкны ипсыз ипсра псроума хэа еихлафуан ачкэынцэа.

– Зегь быцссейт! – лхэит дааины Мадина данаалыдгыла, – нас апхзы багейт лхэан, аеы атхыр ианасуеипш, дналфатэхэит, – уаха уназыцкэашо хэа иаарылкьо азэ дныбмыжыт. Цьара азэ ххагахаргы хназыдфархэало, псымышьтыгак!.. Ибырхит, ибырхытцэкьейт!..

– Бымшэан, бымшэан, макьана ахыцэхэыц ыкоуп! – Хьыкэычгы дызцэыпхашьоз лзымдырзо лфыза лфэпхьа даапхашьейт. Уи, ани рацхьа зфеазхаз ачкэын бара бахь дығкьаса амфа дыкэлейт хэа лалхэахьан азы, лфыза лхэы ламхафазшэа, убри хьымзгылшьозшэа акэын дышгылаз.

– Ахцэхэыц ыкоуп хэа ирылысхи, урт зегы аххэа нарылушьаанза аттахэа икапсозар!

– Бымшэан, – лхэит Хьыкэыч уи ллымха лхы надцаны, – макьана ицэырымтцыц, ишыацэхыртэуа бжы-шьхак ирхытцуа ачкэынцэагы ыкоуп!

– Ах, бара сыңсы атыѳра, сгэы аабырғәғәеит, анцәа ихәозар, Ачаа дукәа рымышьта сатданакып!..

Урт аабарччан ашьаца иньталеит. Аха ашьаца афнытц-ка азэы ибжыы еилырганы иуахауа хәа иҕамызт, ихышхытцәан алеира иаѳу азгәеипш ауаа рацәа рыбжыы гон. Хыккәыҕи Мадинеи рнапқәа еибаркны, цьаргыы иаанымгылазакәа, итәаз ирыбжыысны инеиуан. Ачкәынцәа уажәы-уажәы ратцәақәа нықәыргылан акака нарышьтархәон.

– Атыцқа цшза, цәыцак сызтатәа, ари афынаха иаа-теитәо акы сашьуам!

– Азамана, – Мадина аишәа агәыгәым аакәылхын уахь лҕыналхеит, – сара иаазызтәастәо азэы ишьапы дықәгылан дымцайт! Уи саргыы даара ихымзгысшьоит ус иҕамлар, избанзар, саат дуззак сихагылан, арахь нас аекәареипш ишьапқәа итцпраауа дцо!.. Мап, уи сақәшахатым, сара зфы снахаз цшьынапқа ашта дантытцуа ауп сьбабаа зегыы ахә анишәо!

– Хаи, сыбшьит, – ихәеит ачкәынгыы азы итцалазшәа дыччо дфагылан, – усҕак бнапы цәгьазар, цәыцак ада сызтабымтәан!

– Шьта усгыы цәыцак ауп иутаху, – атәца аартәны инаимтцаиргылеит, – амала, абри азҕаби сарей хазы-хазы хныхәаѳа хәа. Иахзеиҕушьаша мачхәума, уаха акгыы уҕамшәаргыы, афырцъан еипш ипшза-цшзаза иҕоу разкқәак хзеиҕашья!

– Бара азҕаб, исхәашагыы сҕамшәо абз сабыргеит! – ихәан, ачкәын хымапсыма ак ааилеиҕәәкәәқәан, афцәы-цакгыы ижәит.

– Умшәан, – акыркырхәа дааччеит лара, уи лыччапшьгыы хыжәлас иумаз, мамзар зынза уашьуеит лхәозшәа, – са сыбзтыц ирласны иғәоит!

Азҕабцәа еитах еибарчырчыруа ашьаца итцалан рҕынархеит. Убри аамтаз Хыккәыҕ иғәалтеит азэы илапш лыҕахагаахо дышлыхәапшуаз. Уи иаразнак Мадинагыы иғәалтеит, ани анс акыҕазар илафшәахуазма?!

– Амарцъа, амарцъа, ублақәа тыҕкыбар хәа сшәоит! – иара иахь лхы нарханы, аха Хыккәыҕ лымацара илахартә фыналтит, – амала, цқба еилкаатәуп иулсыз, иужәыз акәу,

иубаз лакәу?! Насгы урт аѳбагы анеилатәо ицәгьоуп. Ачаа рѳы еикәапхеи ргәыла зґаб лыпшзареи! Амарґа, амарґа, уаргы соуп хәа иґоу азә уоуп, аха даара угәуеаныз, акы уамшьыргы егы ухәнатәоит!

– Бара ус сзырбымган! – Хьыкәычгы дааччан, уи лма-хәар аакны лыналыдлыргәгәалеит, – сара азәгы дсы-хәапшындаз, слапшыкәитцандаз хәа сыґам.

– Газа, газа, ибхәаз анцәа бәтеимтцааит! – Мадина еитах иаалгәарпханы дааччеит, уи уажәы-уажәы дзыччоз, уи лыччапшь ала пьтѳык лара лахь ихьалырпшырц акәын (акрыфараз аума шәзааз, изымфаша!). Нас ишґа, ари ачара дуззаґы азәы димба, димаха дцар, уаха излалыршоз, – урт ачараґы убас ргәы пжәалатәуп, ирфаз иаѳо!

– Избан, изыхбырґьои?! – Хьыкәыч иааґьяшьаны дна-лазтцааит уи.

– Избан, избан бымбои, сара апсуа цәашы аѳѳы хааза ианыбылуа иаґа бзиа избоит, ус ипшзаза аишәа иа-ныкәгылоу ааста!..

Азґабцәа еита иааибарччеит, еитах ачкәынцәа рыхқәа уахь иаанахәит, урт уа абґьарқәа кны идыргылазшәа, уажәы-уажә убрахь шәыпшла, убырстәи ауп ашәарах ылтц-ран иахьыґоу хәа рархәазшәа!..

Ани ачкәыни Хьыкәычґи рылапш даґеазныкгы иааиқә-шәеит. Аха, анцәа иґкнытә усґан Мадина гызмал илызгәам-тәит, лынхәапшымта иакәшәеит. Урт дара аѳыґагы еибыхәан икашәа, лапш анаххьымсуа, уаѳ данахпырхагам, знык убас имазаны аґьар зегы инарылкаан хәихәапшып хәа. Лара Хьыкәычгы илызгәамтазакәа лгәы хухууа иааґалан, пшьаала азы зцәалсуа агәыгәым еипш, пхаррак нтәлеит. Диздырам, длыздырам, рапхьазакәны еибабеит, лара лхы цаґья ишылбозгы, ус ґьатцәыра дшыламгы-лозгы, данынаипьртцлак, еитах ани амца зыхәхәылоз иблақәа пшааны, атґыхәтәанза даґеазнык... даґеазнык... даґеазнык днархьыпшылар ртахын зегы ирыцәзаны. Иаргы убас дгәатәиуан, иаразнак амца итцалазар акәхап, тьпцк аґы дызгыломызт, лара даницәызлак, урт дырхыкәшан

дааны, зегъакоуп цъара рылапшкэа еиқәиршәон, цъара машәыршәа дылҭахауан, ма иахыкәашоз днеиуан, лара данаакәлалак, ахыц иаеҕкәаз ахеицш, иаргыы еилақь игылаз ажәлар днарылҕьан, уи дналыцкәашон. «Апарцита, апарцита.! – игыцкны икоу апхәбыцкәа реидыслабжь еицш, итаҭаза Мадина лыбжьы ллымҭа итаҭуан...

«Уаха азә ак хатцимдыраандаз», – усқан лгәы хааза итыцсаауа иалагон Хыкәыч, уи ус ахаангыы дҕамлацыт, убас даакәымтцзакәа азә дылбозарц, ибжьы лахауазарц, иччацшь амацәыс еицш уажәы-уажәы илҭапхозарц, ларгыы мазала, зегь рылымкаа, ани имацәыс ччацшь далцшны, иблакәа днархыцшыларарц, насгыы, уи уажәы-уажәы иблакәа рхыцшылара дзахәоз, дзаеҕәхәауаз, урт макьана ирытцаз ахылымдыруаз азы шакәыз, аха мазала лгәы ишлытцанахәоз урт лара лыблакәа ирхәоз рхәозшәа, ирласырласны ирымбалар, агәхьаагара, аеҕәхәаара, аеҕагахаара иалагозшәа. Убри аены, убри ачаракны, ацъар зегьы иара иакәызшәа цсы зхоу ирылаз, иара иакәызшәа зегь ратцкыс иччоз, ихәмаруаз, иара имала иакәызшәа ицәажәоз (егьурт зегьы рыбз рыхәлашәазшәа!), икәашоз, ишәахәоз, знапы еинызкәоз. Хыкәыч уи устәкәа шакәмыз лхалырштырц лтахны, цытк лхаҕы лыхшыѿ аалгарц, цкәа дазхәыцырц даналагоз, ани артцу иаҕызаз, уажәы-уажә зытра илыцәтыцоз лыхшыѿ ааимшәара ианалагоз еиҭах лара лацхьа даацәыртцуан, еиҭах иара имацара иакәын илбоз, зыбжьы лахауаз.

«Ах, шыта еилгандаз ачара», – лхәеит убасқан гәаныла лара, аха ачарагыы иаха-иаха еилашыѿкуан, уи иаакәымтцзакәа алеира иаеу азы абжьеицш абжьы ллымҭа итаҭуан, ларгыы уи азгьы зтыѿрны инеиуа ацха дыкәгылоушәа, уажәы-уажәы лыхлахатц аагьежьуан, лыхшыѿ аахәашьуан, аха ишзахәоз гәышпцтаҭара иазнеиуаз асы илцоз ашьабст-еицш иаразнак леацәылгон.

...Аха, зегь акоуп, уи ацкәыни лареи еинасыпчеит, ага бҕгыци ашьха бҕгыци реицш Ачаа рчара ду аҕы еибацшааит,

еигәәцхеибашьеит. Уинахыстәи аҫакәажә илгәалалыршәар лҫахзамыт, уи лычкәын дҫахеижҫеи, урт агәалашәара бзиақәатцәкәагы, афатә хаа аипш мап рцәылкхьан. Знызынла убранза илгәалалыршәон, уаҫа днахысыр лхы ахылбаауан, убранза мацара азлырхон. Иара усгы илымкаа адунеи сахыкәуггы мыцхәысшьоит, уи акәым лхәон гәаныла. Уи акыр ихәозшәа лбон лара лычкәын, зегь шака лхы рхылбаауа, зегь шака лхы рыллыршәшәо акара. Аха ацстазаара ус акгы ашәаҫомыт, уимоу иаггәанәаҫомыт лара шака лхы-лыпсы разаны, агәыр аҫа икылхны адәы дықәыз, зны-зынла ауаф гәыршә иеипш, абас иаалыркхьан, изыхкәа-изыцкәа лзымдырзо илызгәаауан, дахьнархәуан, лыпс хәычы тақьякхьанатц илхамыштыртә...

– Уара насыц бзиа... – ахышә лхы нкылырхәхәан адәы дныкәпшит аҫакәажә, – иахьагы уара уда ҳапылагәышьоит ашара. Уара унахгәытцхны ҳаатәеит. Хгәырәа ақәадаб еипш уажәы-уажәы ххы-хҫы иқәлоит... Абри адунеи дузза уцсы ақуамыт, акы укәалкәало уанашьтамыз ухы ухьуан. Хара хус зламыз, ҳара ҳазлаумырцәажәауаз аус... Уи убри акара аҫанакуазар акәхарын, убри акара шыоукы ирпырхагазар акәхарын, уахәыртәит. Умариа анроу, ихы изымдырызт, иахьихәтамыз, иахьиаҫәамыз амфә данылт рхәеит. Иахьихәтамыз ишьапы иргылт рхәеит. Уара уқалакә аҫы уара ишухәтамыз, ишуаҫәамыз уныкәзаап, афгы-акәаргы зкызшәа зхы збоз шыоук ршьапы уатцәхәызаап. Урт ажә иахәаз зхәаз, знык ашьапыргыларта ҳаур, атәарта ҳа ихацшаап хәа... Харгы иаххарақәоу рацәами, нан, ачынча абамбыл ианаладыртәа амағра иазыфәуан хәа, ашьхарахь ҳаихеит, арха дгьыл чашәрақәа хрызхьампшит, изгарыда, изтахуггы дынхааит, дынҫааит, ҳара хҫы иааиз дахаабауама ххәеит... уи зеггы уаф ихы иқәикрын, убригь уаф дызлазаша ауми ламысла иныкәар. Аха урт шыоук-шыоук шәыламыс шака ирласны икашәыжыыз (ан лхәычы данкалыршәуеипш!) убри акара ирласны шәҫацоит хәа рархәазшәа, уафс иихәо рахауам, ирбом, дара ирҫаху мацара иафуп. Уара уеипш, абни дара ирҫаху иапырхагахо нарыхәларыкшәоит. Аха

уара аиаша уашьтан, угэыжэлагыы цьбаран, ушьапы амса азэ дафрагылар ууамызт, уара ушыпсугыы урт шөфык урыпсоуп, нан... Ламыс змоу ргэафы унхоит, сара мацара исыпсрам, сара мацара исхьаам уара уцсра... Убри сгэы еиқэнахэалоит, убри схьаа сыцеионошоит. Хэылбычехала унышэынтрахь саннеиуа, есымша шөтыла италахауп, шэыруп, қэыруп, фатэуп, жэтэуп. Уара уахьымзеит, аха ҳара уара агьама умырбакэа иахфом ҳэа уфызцэа ухэаагара иафуп. Укэакэаса уанахзааргагы, утынхацэа зынза укырта харымтеит, иахэтэз зегыы дара ракэын иафыз. Уфызцэа артцаоцэа, атцара зуртцоз ахэычқэа, ирфэцшны акьажыхэа имтцэыуарыз ахахэ гэы изтан. Уара умыпсзеит, нан, уара згэы утам, уара узбахэ анаархэалак, бзиатцыхэала узгэаламшэо уаф дыкам. Уара утамхазеит, нан, узшьызгыы баша уршытыцэ-кьаз, уацырырхтцэкьаз цьыршьоит, уара ухалалра, уара уламыс, уара угэы итаз аус зхьугзаз, зылаазара уахьаз ахэычқэатцэкьа рацэафуп. Уртгыы инеимда-аимдо иргап, икармыжьп, уара убри акара уцсы зыхтынцан узышьтаз аус, ус инышьтатцан апыртцрагыы мариамзар калап... Уи уи акара азэык-фыцьяк ирзышьтымхуа ианыхьантаха, ианбзиаха, жэларык ирусзар акэхап... Уара умыпсзеит, нан, ипсыз, адамра хыла иасран икоу, уара амашьына угэыдцан узшьыз роуп. Избанзар, урт аныпслак, абни рехэжэаны ианы иахьынхо адгыл афы иржзом, нак иахьиз, иахьаазаз иргоит. Убратэи адгылыи убратэи апсыбаоқэеи роуп аус злоу. Уртгыы ус икажьны рпыртцра уафы ианармыжьуазар акэхап. Ус анакэха, аиашагыы цьара ашьа ауеит, цьара ахы ухьнагзоит, уцсы танатцы иухьымзаргыы... Нан, нан, уара умыпсзеит, уара унышэынтра ианафсуа ауаа қьиақэа рхылцақэа рхырхуеит, унышэыргэ ааипцхьышышьааны, ухан зык наузықэымтэакэа иуафсуам. «Ухрап бзиахааит, узышьтаз аусцшьа, жэлар аргэыргэо, жэлары ирыхэо икалааит!» – рхэоит. Нан, нан, уара умыпсзеит, апсратцэкьа уара анцэа иукэырхуп, иукэыблаауп...

Атакэажэ уаха лзымычхазт, ахышэ нкыдылтцан, аоныка дныонолеит. Адэахыы зыпштэы зхыггаз ашкэакэа мацэеипц,

алашара ақелара иағын адунеи. Уи убри ақара иццакзомызт, алашыцара иацэыпцхашьозшэа, агэы ннархар хэа ишэозшэа, мазала, алашыцареи иареи анеилытцуа, ианеилго уаџпс ила иамырбазакэа хэычы-хэычла инаскъанагон. Нас ахэқэа инархыган, абзиараз уаханза хэа нахэаны, зан днаскъазго атаца ғыц леицш, игэыкытцэыкуа иаагьежьюан.

– Хьурзык ныкнасхап, – атакэажэ ахьыруачуан ахыкнахаз дахэацшуа даацэажэеит, иаргыы ақэшахатхарц лта-хызшэа, – ахэычқэа ипцхатцэыпцхатцэуа еилацък рзылуп ран. Урт абыржэоуп ргэы тганы ианаазатэу. Урт ран сара сыхэ гэырла илшьоит, уи шцалзымдыргэышьои, ахалара илхэалоит еицш, азэ иаха акэым, лхытцэқьа аханлымам ыкоуп. Хара асду еицш хазлагылоу агэырџа дара ирымныруазароуп. Уи даргыы шцамыргэырџо, ахирласны ирыхкъалааит, рыцха. Уи ицсы сакэыхшоуп, уи иуал кайтцеит, дцеит, ғазэы диеицшымыкэа адунеи аамта кьағла дуаараны дықэын. Аха уи дызхьымзас иахызаша, уи изыктамтцаз кызтцаша атцэфаншьапқэа нижьит. Иара ирласны ихы дазхэыцхьан, иацхьақа дыпцхьан... Аха уи иацбал, абгьыжэ зқэыпцоу ашьацхэеицш, ус иааигэаны, имбоимахауа ишиздыргылахьаз издырзомызт. Зегьы ибон, зегьидыруан, зегь шихьааз ауп ихы шихаштыз... Хадгьыл хэыц атэым милат рыла итэыр хэа дшэон, урт ахаскьын баацс еицш ахытцэара иахьағыз тыц инатомызт, ихьааигон... Ицсы сакэыхшоуп, ихшаз Анцэа цырхагас ирумтан, иахьа аилаць иара ихэгы анахамтцар сгэы иауам – лхэан, ахьыруачуан даеа џ-кэапеик азы нахалтэеит атакэажэ.

Атакэажэ шаанза еиқэылтцахьаз амца алџатцэ џеиуан. Уи убас еибакхьан, акэаш мғы иара амца абызшэала убас аччахэа ицэажэон, лара атакэажэ леицш акыр зхытцхьаз, акыр збахьаз, акыр ианияхьаз азэы, уи иахэоз еилылымкаауазар, азэгьы изеилкаауамызт. Иқалап уи иахэозтгыы ари ахэыштаара ахаан ишмыцэо, ара жэйтэнатэ аахыс ишеиқэу, амца ашьата шакхьоу, уи ахчнызагы есымша айбашьџы игэеицш ишшу, ааихсыгьра шамоуц амца. Ара ииуа ахацэагы, акэашмғы еицш, кыраамтаза

илакъталакът о мца шырку, ишрыцроу, зымца зцэыцэахыоу, ма уи амца итцэыпсцэоу мѣтцас изыцрамлаз, лахынтцас измауз итынчцэоу ауаагы, урт рымца иахылтцуа акэиц нарылашэар, иаразнак ишеибанаркуа. Ааи, уи амца абызшэала иахыа ари асната атоурых ду ахэон, атакэажэгы убас, апырра иаркараз ацсаатэ аапсеипш лееикэацсаны дтэан, уи иахэоз ажэак налашэар, дзазымхэыцыр, илызгэнымкылар, иара амца ахата ахааназ илцэыцэар хэа дшэозшэа...

АБЧАРАХ

I

Ачкэын хэычы, ауа даннышьтала, кыраамта дызмыцэеит. Зны дахышьтазынтэи ахышэ дкылпцшны ажэфан иатцапсас аетцэакэа ипхыазон, урт зынзаскгы ирацэамызт, ахы, абыржэы исыпхыазеит шихэоз апша цстхэакэак аман афеанакон, ачкэын иипхыазазгы иимпхыазацызгы аатцэахуан. Нас еитах апстхэакэа хытцаанза дыпшуан, апшагы урт, ажыакэа ирышьтоу алашэарыцеипш, ипханацтон. Усканаеццэакэарыблакэатыцьцьоиаапшуан, ачкэынгы иаразнак даагэыргэон, азныказ дзеигэыргэо иара ихатагы изымдырзо. Дгэыргэон, шыжыза зегь рапхыа дангылалак, абахчафы рцэамцан иамцапсас, уфы интакэацыртэ икоу атцэакэацшь – арткэа анибалак дышгэыргэоз еипш.

Ачкэын апстхэакэеи апшеи рыхэмарра дшахэапшуаз, аетцэакэа дрыхзызаауа ишипхыазоз, шэ-хкык дышрызхэыцуаз ацэа неихалан дагон. Аха уаха акы дазыпшын, уи даназхэыцлак, зынгы игэы тыпсаауан, зныхгы игэы ааикэхэаланы дыцэарц иакэикуан.

«Издыруада имааргы, – ихэеит гэаныла иара, нас атзамц ахы ифы нархэны дныкэиан ахэыцра далагеит, – уи иацуа икан, саб излеихэаз ала, усгы обакэа калац афеит. Иаракэушэа илазтаз – итанагалеит! Насгы ишнейуаз, амжэатцла иахныхэхэы иакэыз ажэ еикэатцэа азахэа илахан, ифгэыцэаан иафеит. Агэы арцсааит иара атэала! Мамзар ани апшаза иафаз зегы агэы итцамчуази...»

Иаб уи амшә уаха уеизгы-уеизгы иаауеит хәа дықан. Ус акәын уи анкәа дахафәан ианишьуаз иишишьуазгы. Нас рымхы җыц хәарран, абна иазааигәоуп, афәнхәәкәеи амшәи уамашәа ихтаркит. Абна ишаалтцлак ишиашоу амхы иналагылоит. Дара амшәкәа мыцхәы излашәартоу, рызхара ыфан, ихәапжапуа ианыкәлалак, амхы иалтцны ицоит, аха рымгәа шытыхны хара ирызгом азы, ишнеиуа хәәжәрак рыҗенылажыны ицәоит. Адырфәены ианаашалак цытрак инаскьоит, аха, зегь акоуп, адырфәуа еитахынхәуеит, даара ргәыреанны. Убасқан ианузымшь, нас акыраамта уахы икәлазом, рцәа иалашәозар акәхап, усқан апшәма имхы шгәеитә, ишәәкь кны рнеира дазыцшны мазала дшахафәо.

Зныхгы ачкәын амшә рыцхәишьон, иахьахәлаанза иныгәнысуа абна иахьылоу, машәыршәа иафәхауа афәтә анамтцәалак, амгәа ахәыц еифәнатцәо, амтц тәлазшәа ахы кәауа икәхозар акәхап. Усқан гәаныла ирызхәыцуеит ақьаптажәкәа рҗы инханы икоу атцәашакәа, урт адгыл ырхыцхыцуа ирыкәлан ианаршәшәо, иагьараангы амахә дукәа ишырхынхәло, идгырны иаман илеины, адәагәтан агәызхәа икахахьеит. Ачкәын усқан атцәатцлакәа амацәыс рысыз цыишьон, рымахә дукәа хыжәжәарахза, игьашза, абырг ихапыц затцә еицш, ақьаптакәа рҗы иаразнак улацш итцәшәон. Усқан иаб иеихәон уи шмацәысмыз (цшь-шьапык зтцоу амацәыс!), ус акәын дшашьтаз иаб, згәы тшьаауа абна илоу амшәкәа шракәу атцәаша зфо, уимоу, иирбон рышьтакәа хылца бзиақ иақараны ахәынтцәкәа рҗы ипақьа-пақьаза иахьаныз. «Шьашы утарблааит, – ихәон иара, ақьаптакынтә нақ хараза абнахь дыцшуа, уа ачкәын илымкаа иара урт ахыкәыз рцәаара ибозшәа, – ари ашьтакәа зақароу ала, сынтәа хамхы хәычы ианачыча, лапкьакгы хазтымго иаатнахуеит ауп».

Ачкәын даахәын, игәыштца афәада ифәарханы, атзамц датцапшуа днаиеит. Уи дамхацәар, ахысыбжь анго имахар хәа дшәон, иара агәра ганы дықан уаха амшә шаауаз, иабгы ишәәкь апынтца ишнадибалалак дышхысуаз, иаргы хәааны рапхьатәи ахы иазышьтамкыкәа ахи-ашьапи еилатцаны

икәымпылуа ахысыбжь ахьгаз ахь иаб дакырц ишдәықәлоз. Аха иабгьы заанатц уи ус шықанатцо идыруеит азы, атцла еимҕаца дхалан дықәтәоуп, ишәақь агәыцә затцәык ауп иаапшуа, амшә ицба амкырц азы, ацша ахьамысуа аганахьала иеавакшәа дтәоуп. Нас алақәагьы еибарсны идәықәлашт, аха афьнтә раан ахысра дахьымзакәа, агәылацәагьы еибарыфны инеиаанза, иаб дакыр хәа дшәан, ачкәын уажәы дахьышьтаз игәы аатыцсаит. «Рацхьа уи ишәақь имнахьшт, – ихәеит гәаныла иара, ихызагьы длахан имақәахәара ақынза инаикәихит, ачытбыжь гар дфатцкьарашәа, – аха уи ицъыба итоуп аццышә иафызоу ахәызба, иаразнак иаатпааны агәы иналеитцап. Уи амшәгьы уаха акгьы азыкамтцазакәа, ахы нхьа-дышьшыны агәарахәа инкаҳап».

Ачкәын уажәы даапышәырччеит, ахәылбьгеа иаб ашәақь нкыдхны ашта данынтытц, иахәшьеи иареи анааи-зынха, рцәажәара ааигәалашәан. Ларгьы убри акара лыбыз хны илфәоуп, лказшьагьы зны-зынла убри акара ицъбароуп, зны ачкәын ицсы лфазо даналага, «Бара ацсык бымир, бычкәынхон» хәа леихәеит. «Нас, исоумхәо уажәы, уи акара ухатцазар, – лхәеит лара лзарақәа кны ләырзажәны даагылан, – уара хлантцык утагылоуп, мыц зымхәазо абцъар укуп. Ванынацш, ушәақь ахы иахьнанагаша ахәаны мшәык ықәгылоуп, ацсырта иузақәыршәар – иушьит, иузымшькәа иухәыр – ибылгьан ишааиуа уеимлагәа уакуеит. Ахы, исоухәозар, ишцакоуцо уара уакәзар?» «Са сакәзар, – ихәеит ачкәын ииашатцәкьан абыржәы амшә илацш инытцашәазшәа иаразнак игәиғанитцан, – адгьыл сееиуатәны, уи амшә афәадахьала сач-хнысны, агәеанзамкәа сеихсуан. Азныказ исзышьтамкыр, иаразнак афбатәигьы агәыдыстоит!» «Амарцъа, амарцъа, – лхәеит лара еицах ләаарзажәны, – фьнтә уанеихс нас изақтахгәышьои, ацәа бжьухеитеи! Уара уанхатцаз, амшә ацсыртатцәкьа иар-баны знык ала иуртәар акәын». «Ибмузахт, – ихәеит иара уажәы амшә ицәцазшәатцәкьа инапқәа наивахан, – ацәа мытцкәазакәа сара амшә шыны излабзаазгои!» «Нас хара ихәанажь», – лхәеит лара, аха ачкәын убри акара игәы цжәеит,

гәаныла «тыттындра, тыттындра» ихәеит, иқышәгы иаакәыххит, аха ихапыцқәа ааихаргәгәаны иеааникылеит. Уи итцегы данейтцаз, даазеилахаз лоур акәын, икамзаргы иаармыцшаар, ахамштыхә италыргылон лтаацәа. Убас енак амытмыць лтаххейт, аха аоны итцәахны ирымаз нтцәахьан, зегьакоуп, ишәыцшаароуп лхәеит. «Азын тыттындреицш уажә бабеилахәи?» – лхәан, лан агәыла-азла зегы еимлыркъан, атцәыуара данакәымтцаз дрыцқалшьан, илулакгы цырақәак лзылцшааит. Убринахыс ацкәын «Тыттындра» хәа длышьтан, аха ус анихәалак, лара дгәаан дхәацыхәапшьха деибакүан азы, лара игәы анцылжәоз ма акы анеимаркуаз акәын ианиамхәхәоз.

«Иара амшәгы рыцхаушьартә иказам, – ацкәын гәаныла деитәазхәыцит уи – знык италан иафазар ихачқап, ххы иқәахкып, аха фынтә раан еитәзаауеи? Ма ицхашьар, ма ишәар. Уи лазтцаз, израшәаз, иаазрыхыз – харгы акрыфара шахтаху азымдырзои? Мамзаргы ахы мацара акәу изызхәыцуа, уаха адунеи афәы амла иакуа, акрыфара зтаху азә дыкоуп хәа икаму?»

Ацкәын ус дышхәыцуаз, дшынахә-аахәуаз ииулакгы дыцәеит. Аха илацәа шааихьишьыз иаразнак ацхыз дынтанагалейт. Ула атцәыршы такызар иумбо илашьцан, иаби иарейи хаз-хазы рыешаны амшә анбаауеи хәа иахафә амхы иалатәоуп. Иара ацкәынгы шәакък икуп, уи иара иаб итәы иакарам, итцегы ихәычуп, аха уажәы-уажәы игәы иргәгәон иара, избанзар игәалашәон иаби иарейи ацәкьара кыдцан ишеихсуаз, иаб итәы иахьнанагаз ишнанагаз иара итәгы, асаан афәыха ацша зласыз ахәасашәт еипш ипыххаа ишлеиз ацакьакынтәи. Уи зны-зынла амшәгы рыцхаишьон, идыруан убригь фәтцәхәык шамаз, знык-фынтә рцыкәрейи цытк зафагәышьар, нас иаазомызт, даеашьоук рахь ицон, убрагы лыцхала изчар, нас ус-ус азынрагы ааиуан, шша хәычык азыкәтцар ашьапкәа рыбзо азынра атыфәрафәы иахнагон. Ускан зынза агәы тцшьааны амла иакзо иалагаргы, сынтәа излагылаз ацыкәрейи бзиа агәаларшәаны агәы ааннакылозар акәхарын...

Ус, ақкәә-ақәә аахган, иара инаицәхыкны рацәак бжәамкәә аанда еилакәығены, хлантцы ирбылгъан итартаз ақдеицш, амшә аалыфрит. Ачкәын уи иаразнак ишәәкь нақәикит. Уи иаргъы дгәанатан, азнаказ ицыцза иаатгылеит. «Ахьтаха узмырцәои, ачкәын?!» – ахәазар калап уи гәаныла. Ачкәын убасқан агәра игеит амшә дацырхагамхар иаргъы ишицырхагамхоз, ишиламкысуаз, ус акәымкәә, ибжыы ақәирго далагар, ифхалан, агәанзамкәә зны-зынла иамцы-хьашәало бна-саранцк еицш, акыт имырхәакәә дшыл-баанадоз. Уи аблақәаткәыагы «ухәычызар, хәычтас указ!» хәә акәын ирхәоз. Аха уи иабазомызт ачкәын мыцзымхәазо шыкыз, иабозаргъы хәмаргацас, егырт ашәарах хәычкәә алаиршәарц икыз цнашьазар калап. «Уара мышәкәыш укәышуп, ус умыхьыр акәын. Ухыкәмачыра итасыртәарыма?! – ачкәын дымшәазакәә амшә дахьахәапшуаз иара ихаҭагы иаацәеишьеит. – Есышьыжымтан саныфәагы-лалак, уцәә хәымсысза, итатаза, ашьац еицш сшьапы ныла-сыргылалап!»

Аха амшә шихәәцшыц ихәәпшуан, иара ихаҭагы изеилымкааит уи дхәыццәоуп хәә датәанамбозу, ма иикыз ашәәкь гәанатан ишәәны игылазу, мамзаргъы, иаразы иаха ишәартаз – иаб иффы акәу. Нас ашьтахьтәи ашьапкәә инарықәтәан, ауаф иеицш, икәәфза итәаны ихәәпшра иалагеит. Ачкәын азнаказ даашәеит; «Издыруада сакыр атахызар, саацсаны сылацәә анааихьысшыуа хәә ицшызар?» Убасқан ачкәын ишәәкь еитанақәикит амшә, иаргъы ари ахәыч газарак импыцкьара дыкоуп хәә ишәазар акәхәп, ахьшәтхәә ашьтахьтәи ашьапкәә инарықәгылан, анцәә ихәә ахатца иеицш, апхьатәи ашьапкәә афәада ажәфәан ахь инарххейт. Уи зны ихәмаруашәә ибеит ачкәын, нас иаргъы дааикәашәән, игәы интихәәаит: «Саб иакәызтгыы, иагыраан угәы цыблааны укаижьхьазаарын. Аха сара урыц-хасшьоит, умбои, настгы макьана пшлапкьакгыы агьама умбац, абри акара бна урылыфрны, абри акара мағи қәыци урыцкәыкәны уанаах, ма уззааз агьама ба. Уфьтца хааза икатца, ариабжьарак жьабаау, шәәгыу сеидру угәы рхәашьны

узмоу. Мамзаргы шьхымзатрак уақәлоу аллах итәуп, ашьха урфазар акәһап, ухы-уғғы хьыруачуанк иақаран ихчааушәа збоит».

Амшә уи гәаныла иихәаз зегьы аһазшәа, ишәақь агәыцә данлаха, апхьатәи ашьапқәа инарықәгылан, азааигәара игылаз цықәреик ашьата нафьтқакны инацқан, зшьамхы кәадоу ачымазаф иеипш иааизкәығеит. Нас апхьатәи ашьапқәа инарыбжьакны алапкьа аацәнархьын, инафьтқакны афара иналагеит. «Уи ақарагы уцабаақәа адуп, – ихәеит гәаныла ачкәын, игәгы датааччеит, – амала, зынза еилакәакәан умқан, саргы суафуп, пату сықәтца. Угәы нызкылаша, ушьамхы ргәгәаны утыц ақынза уназгаша ануфалак, ацьықәреи уаалтцны абри аказгы унафаланы ушьтыбжь мыргазакәа уца, акәымзар, саб ус уимшьтыр калап, уи ашәақь агәыцә днықәмыпшыц ухәаанза дхысуеит. Ааи, ааи, саргы пату сықәтца, мамзар атцла дшықәтәаз дамхацәан, амшә амхы тарцәны ицеит, иара дахьамфаз анцәа ицьшыоуп хәа исхыччо икоумқан! Уахатыр збазар, сахатыргы ба».

Амшә ус цытк афахьан еипш, даныпшы иаб адгьыл иееиуатәны, амххәдақа дахыкәшан ааира дафуп. Уи хымцада амшә ашьтыбжь иахаит. Убри аамтазы ачкәын ишәақь агәыцә ажәфан ахь инаирхан: «Ухәы уахыскьоит, аха уцсы угароуп мышә-қрамеа...» – ихәан гәаныла, атцықь аатиргеит. Амшә иаразнак ихәан ипеит, аха ахы шақәымшәаз анаба, аанда аеылаханажьын, иркәаны ишзахәоз ахықә илталеит.

– Уеитеихс, уеитеихс! – ихәеит иаб аандашьтра давалан дахьааиуаз. Уи ичкәын амшә хәны ицәатцәкьоз цьишьон. Ачкәын еитеитцеитқан, уажәшьта ашәақь агәыцә ажәфан ахь ирхар иаб ибон азы, амшә злацаз инацәхыкны деитахысит. Аха амшә ацсы ианақәыпш иахьцашаз ицахьан. Иабгы цытк днашьтафит, аха дышзахьымзоз аниба даахынхәит.

– Егьаурым, аус злоу, иакәымшәазаргы, уаххысит, ус ишәақьаны знык ацсы агазар, уи уажәшьта арахь уаха ихынхәуа убарым, – ачкәын иаб дицхраан атцла даалбаан, афныка рфынархеит.

– Акы ақөымшөакөа икам, – ихөеит ачкөынгы дгыз-малза, иаб дишьтагылан дахьнеиуаз, – уи хымпада ихөуп, уатцөы иаашар ашьаркөаста хакөлан хөынаххап.

– Аиаша ухөатцөкьеит! – иаб цөгьгала игөацхон ичкөын иказшьақөа. «Уара сыбчарах!» – ихөан гөаныла, ихгы инапы нықөишьит. – Уаха хашьталаргы, ари ахөажөра иара ацштөоуп иамоу, цьара ихөытцажьызар, хлеимлагөа хакөуеит. Амшө анхөу хөагоу даөахааит!

– Амала, иара мышө дук акөын, – ихөеит ачкөын, уи аихсра ахьигөагыз, икаитцаз ахатцара иаб итцегьы имаире-хөар итахын азы, – уи иакароу сымбац. Хөанда аөахьы-наханажьыз, ашьац еипш, иааркөыцит!

– Шьашөы итарблааит, – ихөеит иабгы, ускан ачкөын агөра игеит уи ихөаз иаб ишхеимтцаз, иара деихсыр итахызтгы дшеихсуаз, ус ишимышьтуаз, избанзар иара иаб агөра игахьан уи ус аламала ихы шамшөоз, игөгьы шьимтрысуаз, аха ара даөакын иказ, уи закөыз издыруамызт аб. Ачкөынгы еиликааит уи амшө дшамеихсыз шидьрыз иаб, аха иаартны акгы иахөара изымгөагыкөа дшыказ, ашта ианаатала, ихьыз иамхөхөеит ачкөын.

– Уи уара уцсы ахоуп... – ихөеит аб, ачкөынгы азныказ иааицөымыгхөит иаб амшө дадикылаз цьишьан. Аха ашьтахь цкьа данхөыц, ианишөа-ианиза, уахьамеихсыз азоуп уцсы захоу, еикөурхөит хөа акөын ихөарц иитахыз саб ихөан, дгөыргьан, ашьтыцара далагеит. Ачкөын ускан дгөыргьацөеит, убри азоуп хымпада уи ацхыз хаа иаразнак дзалтцызгы. Аха уинахыс ихы нықөитцар ибла ихгылон амшө, абри таацөак рхөы зтоу рца иакароушөа, насгы иара зны датөанамбошөа, зны ицөшөозшөа, даөазныхгы ашь-тахьтөи ашьапкөа ирыкөгылан, ацхьатөи ашьапкөа рахан, иааинукьар икөларашөа!

«Абна илаз, – ихөеит ускан гөаныла иара, агөрагы игон итаххар иишьбуаз, нас агөылацөагы, хөычгы-дугьы, иара избөахө ада збахө рымамкөа дышдырөхөоз, иаарымпыхьа-шөоз ахөасамаса наигөыдтцө, удьрөатө еигьхааит хөа абар-

банџиеипш ишикәшоз, сыбчарах хәыч икаитџаз шәа-
хама хәа ианду зеггы рџы уи ажәабжь шаацәырылгоз – урт
зеггы идыруан иара, аха ачкәын амшә аџсы тазар иџах-
хеит. – Сагәалашәалап, – ихәеит иара еиџах гәаныла, – аха
акызатџык сгәы еихызышыа – схысын исыршәеит, амала,
убри зыкастџаз адыруазтггы шака ибзиааз... Иаххәап ашь-
хараџы акаџкаџкәа аңџыртлак, ашәарах ишшәартароу,
ауаџы ааигәа дшыкоу шидырдыруеипш... Издыруада, амшә-
ггы иадырзар са сызхысыз, издыруада? Ус анакәха, уи сара
исызгәаазом. Избанзар уи иадыруеит аџстазаара есымша,
уи изџынтџәаны иафоз аџшазеипш, ишхаам, аус злоу
иара амшә кыс амамкәа еиқәхеит. Икалап уи гәхәаазгоз,
иазыпшыз, абна агәаџы мышәхәыск ыказар. Икалап иара
абна ахатаггы игәхәанагозар...»

II

Ауха Махаз дхынхәу дыхнымхәу изымдырзакәа ды-
цәеит ачкәын. Данааџш, ишшара ишахьан, аха иаха кыраамџа
дызмышәеит азы, ашыжь дцәеицәыџсуа иаразнак аџәа алџра
ицәыуадаџын. Илацәа инапы нхишыылан мчыла иааиртит. Ус
иаразнак ихаџы иааит иаха даныцәоз иаб амхакынтәи дшы-
мааџыз, уажәы-уашьџан хәа ахысыбжь дшазыпшыз маџара
аџәа даман ишџаз.

«Сышьџахәацәеит, – ихәеит гәаныла иара, ихыза ныџхьар-
шәтны ииарџа днылџан, – Кама лакәын сзырџыхалоз, аха
убригь иахәа аџәа далахазар акәхап».

Ус ачкәын аматџурџакынтәи цәажәабжьқәак илымха
инџасит. Иаразнак иеааилеихәан, ашә аартны абартџа
днықәыххит. Ашыжьџтәи аџша хьшәашәа џаџаза ианынаи-
хыс, азыхь наиџеитәазшәа, длахџыхза даакалеит. Ачкәын
иаразнак идырит уи ианду лыбжьы шакәыз, егырт аџаацәа
азәггы ихабар ыказамызт. Аматџурџаџы даннеи, ианду
Шьашькәа дцәышџа, шыакәарак лыламкәа, лыпшшәы лых-
кьаны дгылоуп.

«Дыхнымхэзеи?» – ихэеит гэаныла иара, аха уи ажэа иыагыны иёы изамырхэеит, агэагы еипш ихэлашэеит.

– Уаб ихабар ыказам, нан, – абригы лхэеит, Шьашькэа лыхлахатц гэжьызар акэхап, дааизкэыёын, насыпшэа лыгекалмыжькэа лывара игылаз акэардэ дныкэтэеит. – Сын-тэатэи амшэкэа зегы иара инимыртэар иуамызт, акшицеипшыз мфашьо...

Ачкэын дахыгылаз днеилыгуааит, азныказ икаитцара изымдыруа даакэеит, аха нас иаразнак икьяё ааишэхаир-пан, ашэахь иёынеихеит.

– Амхы цкэа хэыц-хэыц еимыжэда, нан Даур. Нанашьгы Кама длыман уахь далоуп. Уа данышэымба, иаха ихысыбжьгы мгазеит, нак дашьталазар акэхап. Нан, нан, иабахиёоз уи адгыл мышьтацэгья...

Даур ахёа иаёкэаз ахыц еипш агэашэ дныткэеит. Убри акара дыфны дышцозгы, еидихэыцлон иаб иаха дтэазарц ахыхэтаз атыпкэа. Урт иара итэала пшыцьбара икан. Аха цыарак иара амхы иналганы абнара цытк инылагалан икан. Уи амфакэастала ант иаха згэызеаныз амшэкэа ракэын иаауаз. Избанзар уи ахэы икэган иааган, азэ дацахаларгы, мамзаргы ицаара шабаз иаха иахьазыманшэалаз хыкэк аёанатар калон. Егырт амфакэа ажэырттра илсны ихалон, уахь ант, зегы ззеипшыз, амшэкэа ракэын иаха иамаз.

«Иаха хымпада ахьанааёы дтэан уи, – ачкэын ипси-ипси еивтахо амхы далалан дахьнеиуаз еидихэыцлон, – аха ихысыбжь мгазар, уи агызмал иара изааигэахаанза дабеит. Нас иаргы ахысха анинамта, иаахэны идэыкэлазшэа ибан, дашьталеит».

Аха убринахыс ачкэын иаб ишыкаитцашаз иаразнак изеидымхэыцлеит. Избанзар иаха амза ыкан, ачкэын иаб уи амшэ знык ишэакь апынтца изадбалар, дхысыр калон, аха ахысыбжь мгазееит. Издыруада дшашьтаз ахэы дхытцар. Мамзаргы уи ахысха инамтакэа иаахэны игэйдлазар.

«Аха ус амарда ишаёаз деихсрымызт уи. Насгы иара иахьада амшэкэа имшыцкэа дыкам, уи урт рлеишэакэа бзианы идыруеит...»

Ацкэын афыцфарра мхы данналала иани иахэшьеи рыбжькэа иахаит. Уи урт рыкэфитыр итахын, аха ибжыи изтымго ипси-ипси еихэлахон. Нас ииулакгы фэаитит:

– Дыжэбама? – рапхьатцэкэа иара мыцхэгыи ибжыи тыгацэан фитыз цыишьеит, аха атак анимаха, урт ркынза ишзымнафыз идырит. «Дрымбакэа дабацоз, – ихэеит нас гэаныла игэы ааргэгэаны. – Уи урт амшэкэа ракэым, зегьрейха злеишэа цэгьоу ахра мшэкэагыи ахэитэхьеит. Аха уажэы ма ихысыбжь мгеит, ма ихабарк камлеит». Нас ипсыц аавивиган, еитафитит ацкэын: – Дыжэбама, дыжэба?

Аха урт еитахгыи ибжыи рмахазеит. «Шэлымхақэа ацэа ртадыртэама? – гэаныла даарзагьит уи иани иахэшьеи. – Урт анеицэажэо, азлагара иахатэоушэа, азэгыи ибжыи рахазом!»

Ацкэын деитатрысны ифэинеихеит. Аха уи ишитахыз иеитцыхны дзыфуамызт, ацыкэреишьапкэа уажэы-уажэы шыафэаршэ анизырулак, иеизнымкылакэа дцан қышэха дцэытцахауан, дара акэыдмахэқэагыи рееиышыны иахы-каз ишьапы анынартапалалак, ашьацхэеипш дааныркылон. «Аус злоу, – ихэон гэаныла иара даны фэагылоз, – иабцар имнамхыкэа знык дархысзар. Нас ма амч абжа амкэон, иаргыи ахэызба акэаха дахэзон. Аха ус схэеит хэа, уи аншу иахагыи еицэоуп, знык ианус, шэ-псык ухазаргыи акы узынхом...»

– Еей, дшэымбазеи, бара, уахь цыаргыи? – ацкэын иани иахэшьеи апхьан рыбжыи ахьгоз дазааигэахахьан, аха даргыи нак италахьан. Урт уажэы реиқэфитбыжькэа злаиахауаз ала, амхы иалтцны абна илалахьан. «Ус акэзар, дашьталеит, – ихэеит ацкэын, шэартаракгыи хьшэашэаза, аматэа баазеипш, игэы ишынахыысыз ааинырит. «Уаха ихаибарбап!» – ихэеит. «Уаха ма уара, ма сара!» – ихэеит.

Ацкэын иаб амшэ анибалак, игэы итихэаауазгыи идыруан. Ааи, ааи, ацкэын иаб афнеипш адэахьгыи ибзианы дидыруан, еихарак ашэарыцарафэы. Уи есымша иара ихата дихыгехэан ихэалоит еипш, иаб игэы иман.

Ус ацкэын игэеитеит ивара апшанаатэ ыласызшэа атэа рены ишкажыыз. Нас иара атэа иаха иахьағаз, адгьыл

ахьатцыпшуаз атып ағы даннеи, ипакыа-пакыаза амшә ашь-
тақәа днархагылеит. Цкыа данахәапш, уи ашьта авара адгьыл
цәаак ашьытақәа реипш ианыз иаб имагәшьытақәагы ибеит.
«Ицсы иамуит, – ихәеит иара, иаб мацкгы дааизгәаан. –
Ишицәатцәкыоз аниба – дашьталеит. Аха иара ашьтақәа
закароу ала, уи уамазак ауп. Шәақь итытцуа хыкгы иартәап
хәа сыкам».

Убри аамтаз рла Дамшәгы хашпышуа иааипылеит.
Уи иаб абри амхы амшәкәеи ахәакәеи рзы даналатәоз
арах ахаангы иааигазомызт, рыфшы шакыз ашра иалаган
иаразнак иарырхауеит хәа. Аха иаргы ацәа иалашәазар
акәхап урт уи ишишьтаз, шарцазаахыс иани иахәшьеи амхы
иахылаз иаргы рыцын азы, азаза иаганы, икәатрабааха,
азы иамырхыз ахәыс еипш, аеыршәшәо иапхыа иаацәыртцит.

– Дамшә, Дамшә, – ихәеит ацкәын уажәшьта атцәыуара
дакуа, ицсы феины ихәда ифкыдгылан, – саб дахцәызит
ишубо, иаакоутцалакгы, иаауулакгы, дахыкыазаалак ду-
пшаароуп. Уи дабанзацап зугәахәуаз, аа, абар, атәа рены
еимгәхәаны иахыылсыз амшә. Хашьты, Дамшә, издыруада-
издыр... дхәызар, уи дакызар, ицсы изацәгазаргы, дакәа-
кәон. Уи ус ихы аәаижыып хәа сыкам сара, аха ауафы
дызкәымшәо акагы ыкам. Ааи, ааи, Дамшә, уара ула
кәышуп, иагьа дшәарыцаф бзиазаргы убри афыза дакәшәар
камлои? Умбои, Дамшә, уи ашьтақәа, аа, иаргы ишьтақәа
ахьгоу. Уи ицәцошәа аниба, дашьталеит, амарца, амарца,
хаццакыроуп, Дамшә...

Дамшәгы, уи иихәоз ахауазшәа, цытрак ала таа
ихәапшуан, нас абжынытцакны иаакутцәыуан (уи иаанагоз:
узгылоузеи, хашьты хәа акәын), ифшышәо иапхыа инагылан,
зны итцаруа, зны амшә ашьтақәа алапш анрыкәшәалак,
иахагы игыккны ишуа, даман ахәажәра илгаз амфа ина-
нылеит. Уи амфахәаста сынтәа аандазы ахацкәа аны-
лырхуаз ацкәын иаби иареи идрыцкыазшәа рухьан, аха
цъара-цъара атцлақәа хыжәжәаны ианыжылан, цъаргы
ус амг ахапаны еимиаан икан. Аха ицъоушьаша, уи амшә
иара амфахәаста иаанымтцакәа, ладагы фадагы ахыкә

цъара аенантәкәә ишиашаз иахъаауаз акәын. Ачкәын ахъа абгъыжә цәаак ахықәжымыз цъара-фыцъара иаб ишьтақәагъы илацш нарықәшәон. «Уадызцалеи, – ихәеит гәаныла ачкәын, иаб дшацрымтцауаз агәра анига, насгъы ара уеихсыртә иҕамызт, мардаран, иаахынхәыр – ҫ-рацагъы унанашьтуамызт. Уи уара уақарагъы издыруадаз, убри азы акәхап уи ахәы ихытцаанза, ма агәаҫа аетанажъаанза узаеихсуазгъы...»

Ус цакантәи афьтбжыы геит дубама хәә. Уи Кама лакәын, ачкәын ари ахәы дызқәыз атқала шықаз датцалахъан. Ачкәын акәашмфы днықәгылан фитит уи ишьтақәа арахъ игоуп, арахъ хәә. Аха уи ибжыы цқъа илмаҳазар акәхап, еиҫафьлтит. Ачкәынгъы знык-фьнтә ибжыы лықәиргеит, аха уаха имнафуашәә аниба, Дамшә зынза хара ицәцар хәә дшәан, деитанашьталеит.

«Абыржәы знык акы имыхкәә данахба, – ачкәын убас иекынцаны дышцозгъы, иааигәалашәеит иаб цәхъа абас шәарыцара хәә дахъцаз данымаа, иани иареи анишьтала, уи дизгәаан иан илхәоз ажәәқәә: «Нас ишәәқь иман ашәхымс даахытдыр, акәукәухәә сигәыдихәхәалоит, изакәызеи, ҳацәә ықам, хтәә ықам, ибаҫа абахаури, иарбан гыгшәыгу дзыхәлабгаз хәә хдәықәуп».

«Быз бацқа, – ихәеит ачкәын иан дналацысны амарда днафалан усқангъы, – уи зныкыр ихы кашәеит хәә баҳахьюума?»

«Ихы камшәәкәә, – иан дгәаан, ацша этәсыз амцеицш иахагъы дааибакит, аха нас уаха акгъы лымхәеит, дыззаапшылаз, дзызхәыцыз анцәә итәуп, – мақьаназы лыпхала дааиуеит, анцәә дихылацшгәышьоит. Аха иацъал абнафы изықалари хәә ауп...»

Ачкәын уинахыстәи ихаирштит, избанзар Дамшә акыр иацхъақа ицахъан, уи знык акы ашьта ианхыла ус акәын, арахәыц ианшәаны икәаркәалеиуа ицо акәаркәашьеицш, иузынкылазомызт, иаб иоума, иара иоума, иацыз иарзнак дахаштуан.

«Уеиха, абаапс, Дамшә, уеиха, – ачкәын алагы агәы иргәгәон, аха ибжыы тыган аңфитлак, иаргы игәы иргәгәон. – Аус злоу ицсы таны, бафцтәа иламкәа дахбароуп. Насгы арии аҕара дзышьтафыз амшәгы ус иқарымео ишьтып хәа сыкам. Ус акы аныкала, аыхышьых ура иутәуп, Дамшә! Ааи, ааи, нас ари амчыбжь утынчуп!»

– Еихеи, уабакоу, саб, уабакоу? – ачкәын хә-кәапрак дныкәгылан ишилшоз ибжыы тганы фтитит. Аха атак хәа акгыы имахаит. Нас инацәакәа наиҕытцеикын, аtryшә дасит, аха убаскангыы шытыбжыы хәа акгыы имахаит, атц-лақәа зегы еишхныпсылан икәафза игылан, зны-зынла, цшак анынарытцаслак, таалым кәзцо ар реицш, инхытар-аахытаруан. Ачкәын ибон абгыжәи ахәынтәеи ахьеилаз амшә ашьтақәа ибзианы игәеитартә ишгаз, уи ибон иаб ишьтақәагы, аха ицьеишьоз акызатцәык акәын уи, атц агәазы рыцә апшь еицш иапцаны икеицозма амшә! «Уи ахысырта инамтеит, уи ауп икалаз, – гәаныла иаб даайд-гылеит ачкәын, – дшацеицшуаз мацара кыр дагацәеит. Насгы абнахь инаскәацыпхәаза, иахагы абнагә аиуеит иара, иаха ицъбарахоит, ускан иахагы ашьра цәгыахоит. Аха хашнеиуа, агәыштца хаххала, ашьхымзатра иавагыежьюа ашьхыц реицш, амтц ахаабыцуа, сабгыы уаха злоу ицсра убааит хәа иабцар ихы иатцатцан дшыкәиоу хнаидгылахыр! Уи ус акәхоит хымцада, уаха калашьас иамои, саб сара издыруа иакәзар... насгы... насгы... Ажәеицшьаа дихылапшызар...»

Ачкәын дышзахәоз дцон, аха данаапса, зынза амарда ицсы кыдхало далагеит. Уи дызкәыз ахәы аика аҕынза дназарц макьана цытк игын, иабгыы уа дыфхашлаанза дшимбоз идыруан. Убри хыхь зееимыртаға игылоу ац ду амцан хымцада дқалар акәын иара. Избанзар уинахыс нас хыкәын, амшәгы знык ианылхыкәгылалак, аҕәкәахәа инагәыдитцозар акәхарын. Иаргыы атцла ахжәабжәеицш иагәа ихәаап, анаассыни, нас ишца, уи ус баша агагеицш дахырицшны дагоз цънашьозма?!

Ачкәын дышнеиуаз дынцәытцаххын, иеизнымкылазакәа абгыжәра днылахаит. Убаскан иааигәалашәеит уи итцегыы

данеитцаз, икѐашза ѓны хѐычык иакараны ицѐырхѐны еикѐыжкыыз апырча илатѐан ишыхѐмаруаз Камеи иарей. Ус, иахѐаанагаз рзымдырзо, хѐынапк налшѐан, икѐыркѐыруа ашта иныкѐлеит. «Амшѐ хѐыч, амшѐ хѐыч!» – лхѐеит Кама уи лнапы накѐылкын, иара Даургыы уахъ дырцшуа. «Уи мшѐым, аха хѐынапуп!» – ачкѐын импдыхѐашѐоз хахѐык аашьтѐихын аѐынаирхеит, Дамшѐгыы иѓны инашьталан, икылтѐан иахѐамаз аандашьтра ихыкѐгылаз аха ашьапы инцѐытцалаанза, илахаххын еимлагѐа иакит. Ахѐынап «тци-ци» ахга, азартѐей андыртѐеиуеицш, шытыбжык ахылтцуан. Нас ишалахѐмаруаз (ацыгѐкѐа икартѐо абахѐазар акѐхарын), зны икуа, зны иоушьтуа, ирыѓуа иаман ашта ишыкѐыиз, аѓнатѐака илытѐапѐа иацѐеит. «Ус адыруеит, – лхѐеит Кама усѓан, уи гѐаар, уашьтан акрамфар хѐа дшѐаны ахы шышьуа, – итѐегыы идухар иукуп, уажѐы макѐана ихѐычуп, ирыцшауп. Иаххѐап, – лхѐан, дѓагылан, лшьацѐкѐаракѐа дѓарыкѐгылан ажѓан ахъ ирхханы лнапкѐагыы ааитѓылхит, – абранза ианааиуа, ианымшѐхо. Усѓан иаргыы гѐгѐахоит, азын хѓны абартѐаѐы ахыб иѓанатѐо ашьашьалкѐа реицш ахапцыцкѐагыы духашт, аха уаргыы удумхо. Акакала икны иуман уахзаалап!» Дамшѐгыы уи усѓан илхѐаз еилнакаазшѐа, икѐаѓза итѐаны илыхѐапшуан, нас сара ара акгыы схарам, иара хѐыцѓѓоуп макѐана ахѐозшѐа, атѓыхѐа шытѓхны иѓны агѐашѐ ахъ алашыбжыкѐа ахьгоз аѐынанахеит.

Ачкѐын дѓагылан ддѐыкѐлеит. Уи мачзак ипсы анаавивга, иахѐа доунашьтызшѐа ибеит. Арахъ Дамшѐ ашыбжыгыы ыѓамызт, иаргыы ыѓамызт. Уи амшѐ иазааигѐахацыпѓѓаза иахѐа-иахѐа аѓы апынтѐа итасуан азы, иара дшацыз ахаштызшѐа, дѓажыны ицеит.

«Дамшѐ, Дамшѐ, иумышьтын! – ихѐеит ачкѐын даахлафшѐа. – Иара иланамтѐеит, иара иамрашѐеит, аѓагалара аан хѓпѓа инеиуеит! – ачкѐын уажѐы-уашьтан амшѐ ааипѓххылан дасырц итѓахыизшѐа илаба данѓаха, ажѓан аѐы ипыруа атѓаракѐа рыгагеицш, абгыжѐкѐа амышѐашѐан рѐынархеит. – Ма еиѓкаашѐа иаѓондаз, апцгыы умышѐо,

апцхэгы умышәо, еиларкәығны. Цас иқанатцошәа, исфаз сфеит, исзымфазгы азәгы исырхәарым хәа. Уа агха ухыт Мышә-Қрамәа! Ааи, ааи, иузымдырзакәа ашхырцәағьтра унапы тушыт!»

– Укоума, саб, укоума? – ачкәын ишилшоз еиҗәғитит цытрак данынаскья. Аха иҗәцәу уахәаматцас абна цьара бжыкгы ахыоуамызт, иара ибжы затцәык игазго иҗәбү амшын тынч иналадыршәыиз ахахә хәыч еипш иналазит. Ачкәын ари ахәы данкыдлалоз устәкьяггы даапсалазомызт, аха иахья дышзахәоз дыфны дауан азы, уажәы-уажәы дгъазкны иҗсы кыдхалашәа ибон. Аха уажәшьта рацәак аанымхеит, даара иеиҗьар знык-фонтә иҗсшьаны дхалон. Ачкәын убасқан изыхкяз изымдырзо игәы аатыцсааит, ихлахатцгы аагъежбит. Уи дацәшәеит, уажәы хыхь даныофалалак иаб димбар хәа, ацъ ашьапаҗы абгъыжә зеггы шыакъаны, амшәи иарей ахьейбарххоз адгьыл тыжаан, ашьаза-гәаза иаганы иҗазар хәа. «Мап, мап, – ихәеит ачкәын иахьынтәиаауаз имбазакәа аҗшеипш еита мчык дааимнадан ихы инаркны ишьапақынза, – уи ус иееитомызт, иара амшә, иагья имшәы гәгәазарггы, цьара аказиҗбон. Ааи, ааи, шьта ацәа ахыхны далгахьазар қалап! Акәац иахзышьтыхуа аашьтыхны, иаанхаз ацәа инылахәан, иоаҳаракны цьара инықәтқан, акьат натцшьны хәааххоит. Аха саб аиҳара иара иахь ииаигозар акәхап. Уи есымша ус ауп, сара схәычнишьалоит. Уара макьяна убәо цқба имшәыц, аидара мыцхәы усзатцәом, ихәоит. Аха сара исымуруп ус, избанзар иара даапсаны дыкоуп, иахантәарак ицәа ықамызт, итәа ықамызт. Ма аиҳара сара сахь даахароуп, ма агәта еицахзеипшны икнеиҳароуп. Нас афны ханылбаалак, иара уаҳа дхасыжылазом, сара хгәыла чкәынцәа аашьтыхны, акьатқәеи асакьқәеи хаман ххалоит. Иара амәқәа хьтәтәәаны ақәаб аакәыргылан азы аихаршра дахьзаанза, хара иаанхаз акәацгы хаман халбаауеит. Амала, акызатцәык, акранахфалак ашьтахь агәылацәа рхәы иара ишааит, убриак сара сзадгылом, избанзар, урт дасу ихәтоу ажьыхәтақәа иара иаҳа идыруеит. «Удырфәатә еиғьхааит! –

рхэозар акэхап дарггы ашта итытцны ианцо, – есымша абас уанынтытцуа зыцсра аахьоу акы уцыхьашэалааит!» «Афара-ажэра ада хьаа хмоуааит!» – ихэозар акэхап, сабггы урт агэшэ афынза инаскьааго. «Ари жэбома? – убаскан гэаныла хгэыла чкэынцэа снарфеапшып сарггы. – Абасоуп сара саб, абна днылаххны акы аалимгар иузом! Есымша афатцахэы имоуп!» Дарггы неифеапшы-ааифеапшыны: «Даур иакэтцэкьоуп аб дызмоу!» – рхэозар акэхап.

Сарггы аухантэарак саб сышизхэыцуа, ашэарыцара иазку ажэабжыкэа шысзеитеихэо, ацэа сакыр хэа сшэаны уажэы-уажэы сылацэа шаасыркэычуа, атцхггы акыр инеигэозар акэхап. Аха сара саб дцэажэонатцы цьеи сыцэап, уи данцэажэозггы, еишбылза сыбла ихгылон абна, иара дзышьтоу амшэ, ма абгаб, мамзарггы уажэааигэа ашэкэафэы сызхэапшыз, фыццеилырхызатцла амахэкэа реипцштэыфакэа хахоу абнацэ, уимоу, уажэы-уашьтан игараны икоу ахы-сыбжыггы слымха итафуашэа сахауеит. «Хэаа-заа нылабгеит, хэаа-заа нылабгеит», – схэоит гэаныла санду ислыртцахьаз ацуфара аасгэалашэаны. Нас, саб сарггы уажэшьта сыцэа кьалошэа анибалак, ус ихэоит: «Ус сышнеиуаз даеа мшэык збеит, ушэакь шьтацда ахэан – ишьтастеит, укэиа ахэан – сыкэиеит, улацэа хэа ахэан – сылацэа хызфеит, сара ихты хэа уасхэаанза ихумтын ахэан – ихысымтит. Уи акэхеит, ус сшыкэиаз, ацэа хааза инасхалан саман ицеит. Ма ишцахааз ухэарауазеи уи ацэа!»

Ускан сара иаразнак еилыскаауеит саб сарггы сыцэар шитаху, иарггы ацэа дшакуа, нас уаха акггы симазтцаазакэа, гэаныла цэамтхаа изеигьашьо атзамц ахь сфэы нархэны сыцэоит...

III

Ацкэын амарда ицсы кыдхалан дышнеиуаз данынацш, илацш накэшэеит хыхь ахэы акэапрафэы зееимыртага икэгылаз аць ду. Уи азмахэык цакэа иадгылаз ашэтцла ахыцэкэа иныкэсуан, цакэантэи уахыцшуаз, зхэычы ишоура зшэарц

ихы знапы адкылан игээзто ани аңеи реипш акэын ишубоз. Ачкэын еиҥах агэра игеит знык уа данхала иаб дшибоз, амала, иңеишьоз, уи иаха данызхнымхэ атаацэа шицэшэоз изымдырзоз, ашара адэы ишаакэлаз афныка дыздэықэымлеи хэа акэын. Аха уи ус знык-фонтэ ихьқэа-хьан, уахагы ишдасыцэшэари хэа дгэыгзар акэхап...

Убаскана чкэын игэалашэеит тцыпчи абабаси анарагаэзы шэарыцара хэа дцан, ауха дшыхнымхэыз. Аха адэахы асы алыхэта бзи еипш ахэылы-хэылы хэа иланашьтуеит, агэашэ аҕны унеины уааианза убыбышза уаатэахуан. Икартоз, игэжэажэо иааилахеит атаацэа. Ачкэын иан иаразнак агэылацэа рфы дцеит. «Абаацс, шаанза хшэықэлеит, аха ари икыдцэалаша иаха дыхнымхэзеит, цыра ибафчак шэзыпшаауазар асы датэахаанза шэишьталароуп», – лхэеит. «Ус бымхэан, цыушьтеит, хэпчык афы асы маҕк даацеипшзар акэхап», – рхэан, лгэы аадыргэгэеит, аха даргы мыпшыкэа идэықэлеит. Ачкэын урт агэылацэа зегы еигэныфэанза иаб илабашья аашьтихын, ианду дқэықэмашэықэмаха «уаргы цыра уеишьтаурзуеит» хэа дылмышьтырц дшалагазгы, афнашьтахь арасатра шыказ днытцысны иезаны длыцэцеит. Уи астэыпсы пуа цытрак днеихьан еипш, дыпшызар, шыабстак аеидыпсалан цаҕбаран ифашьтыз аказгафы еицыпза игылоуп. Уи акэтагы агэеипш ула аахнакыртэ ифэжьза иҕан. Ачкэын данаба, убри аҕара дцанашьеит, игэытҕапсытҕаха ахаан имахацыз шақэк иасит. Иаргы, изыхкэыз изымдырзо, итцегы данхэыцыз мчыла азмыжь данзааргалоз еипш, игэы аатыпсааит. Ашьабста ачкэын дышгэанатаз еипш иаразнак идэықэларц иалагеит, аха ашьтахьтэи ашьапы хэын, асы знык-фонтэ ифылпеит, аха уаха ишамышьтуаз абон. «Ухэума, – ихэеит ачкэын гэаныла уи аарыцхаишьан, – асы улбаанацазар акэхап рыцха. Арахь архахь иахагы ишшэартаз узымдырзеи? Ара ардэынацэҕка рхыцпрааруам уара уакэым».

Ачкэын ус ааигэа аҕсы таны ашьабста имбацызт, иаб акырынтэ ишыны иааигақэахьан аха, ажы акэын иибахьаз, згыама идыруз. Уи уажэы иҥаххеит, иуеихсзалакгы саб

иакэзаргы даџоумџан хэа нахэаны, аќэаќэа инапы ныќэ-
шыны, еилыбзаауаз ахэы аашышыны, ашыапы џэара акала
иџеиэхэарџ, нас ашы анаангылалак, аџсы ааиџнагар, ахы
иахэагэышыарын. Насгы ара зынза амџахэаста иазааигэан,
иаб ишыталан иаауа, ишытахыќа амџа иќэу агэылаџэа
рыдагы атахума, иаразнак иааилыршыеит рыџџа. Аќкэын
убасќан избеит иара ааигэа днаамышыџуазаргы, ма
пытќ изыршэар, уаџы илаџш аќэымшэартэ наќ аказгы
иазгыџаны идэыќэитџарџ. «Сара сшэартэама, – ихэеит аќ-
кэын усќан гэаныла, иара итэала иагэаахыымзѓишыеит
уажэраанза ашыабста дахызеилымќааџыз, – сара ашэа-
рыџаџэа урџэысыхычар стахуп. Ара уаанхар, урт рылаџш
уќэымшэаргы, рлаќэа иаразнак уфџы рџынџа ырчыхэ-
чыхэуа итасуеит. Ааи, ааи, ахы иаразнак ушытэнакыр еиѓѓуп,
ахэхаага аќќэа ирџызоу урт рхаџыџ џарќэа уеимырыжэжэар
атќыс. Убри азыхэан, сара уаасызхэыџ, насгы сара даара
сыџџакуеит, аха ура урыџџасшыџоит азоуп изуасхэо...»

Ашыабстагы адых-дыххэа агэы џыџо, уажэы-уажэы
азмыж иалџо аџсызќэа реиџш, асы иалџэраауан, аха
аќкэын ииулакгы, уи џымаџџас хэычы-хэычла иџхыаџо
маџара аказгы иазѓицеит. Излаќалах сеидру, ашыагы уи
аќара џомызт, нас знык аказгы ианазгыс – хыќэын, уахы
ашытахытэи ашыапы раџэак иаџнамырхырааргы, аџсы
агартэ иќан.

«Ахапы ыќоуп, атќланаа ыќоуп, џэара уеаавак, амарџыа» –
ихэан, ашыабста гэаныла даашыџаџэажэан, арахэыџ ќаџш
еиџш игаз уи ашыарќэаста азэ илаџш аќэымшэарџ аграпара
шыапыла еимаџсо дналбааит. Иара амџахэаста даныланы
иџынеихон еиџш, инаишыџтарххны ргэылаџэаггы рлаќэа
раџџаны иааихызеит. Урт, ура арахы икыдухуазеи хэа иан-
иазџаа, «аказгы схалан џыстит саб нырџэтэи ахэы џэара
дамазар схэан» хэа ижыеит. Аќкэын ахаан амџ имхэаџыџт,
аха убасќан ашыабста ахаџыраз имхэар амуит!..

Аќкэын уажэы иааџеишыеит ашыабста атэы ахыгэа-
лашэаз, аха нас изигэалашэаз даназхэыџ, игэы ус нџихэааит.
«Ирхэоит, абзиа уны азы иат, аџгэа уны уџыба итаџа»
хэа. Издыруада сара усќан абзиара иќастџаз саб џэара
ихэар, издыруада, издыруада, иќамло акгы ыќам рхэоит...

Издыруада уи абзиара азы иамгазар, сара сыда ухэартам хэа саб цъара ихъазар...

Ачкэын имчкэа ааизиркэкэан, деитафафалеит уи ахэы. Уи уажэшьта уахь ихоз мчыкгы илалозшэа ибон, насгы агэра игон уи иаб даапса-дкараха дахьтэо знык дызнейр – дышгэыргъоз, ахышэ икылпхо алашареипш ихы-ифы псада алашара шаалыпхоз, уи идыруан ускан иаб ихэозггы, ааи, ааи, идыруан игэы дтатэазшэатэкъа. «Сумпшаар умуйт, – ачкэын ицьеишьон ускан иаб иара данибалак ахэыч иеипш дышгэыргъоз, нас дфагылан, ачкэын адггыл дықэмыркыс-закэа даашьтпаан, имахэфа гэгэакэа рыла ажэфан ахь дырпо мацара ихлахатц гэжьаанза дышилахэмаруаз. Дирпацыпхъаза ачкэын ажэфан убас иааигэаны ибон, иааитаххар инапы атцаиркысрашэа. Нас иара иабггы данаапсалак (мап, уи даапсазомыт, амала, ачкэын ихлахатц шыгэежьуаз идыруан, аха уи шидыруаз иара ачкэын ихата иирдырыр итахзамыт, иара даапсазшэа каитзон, иеатцаирхон), адыххэа адггыл дныкэиргылон, – уара са сахь уцеит, – ихэон. Аха уи убри акара ихэычны ихэон, уи иаб дирпонатцы атэца итоу азеипш ишафьшафьоз ихшыф иазнымкылакэа иафшэарц апсык аагхон. Ачкэынгы иаразнак даалтуан, уи идыруан иаб ус ахаан итаацэа ирахауа ишимхэоз, ус анакэа, уи иаанагоз иарггы азэггы димазтаакэа, азэы илымха итамырскэа иара имацара игэникылар акэын. Нас иаб еица ихы наидикылон, игэеисыбжь ааигэаны дазызырфуашэа. Икалап уи ачкэын игэы ари абнатоураф, шэарахымзар ааигэасигэа уаф дахьыкамыз, ишэауоу имшэауоу атдыхырц итахызарггы. Нас уи ихы дфахан днаифапшын, – уара абна агэы умоуп, – ихэон. Ачкэынгы убас дгэыргъарын, иаб днаимпытцтэрааны, дзышьтаз акэасаб уаф ишьапы ахьамкзо ацафьаш афы ираапсаны днахъзаны, иаб уи дагъанбацеи хэа ддыашьо дышгыло, атэыфа ианкны иман дааиуан. Аха ачкэын еицах иоуишьтуан уи, акызатцэык иара агэра ииргар итахын, иаб уи баша ифашэаны ишимхэаз, иара абна агэы шиматцэкъаз».

– Даур, – ихэоит ускан иара днаидыххылан, ачкэын ицэа иалашэоит, иаб афцарафы анапра хапшьакэа дырханылан данныхэо еипш, иара иныхэара дшалаго. Нас ишца,

ачкэын иаб иааихэо зеггы игэы дтатэоушэа имдыруеи, – бнеи шьхеи рёы уахынтытца ухы камшэааит, ашьабста ашьамхы утцазааит, ахышьаблакэа ухазааит, угэггы ухшы@ уцэапымсусазааит, абарт хашьхақэа ргэамчи рынтцыреи умазааит. – Ачкэын игэеитеит усқан иаб ахацшыа дахагыланы данныхэоз, икэшан игылаз итаацэа зеггы ишыкарцалоз еипш, атцлақэаггы амин рхэозшэа ишхырхэаз. Усқан гэаныла ихэоит иара ахаан иаб игэы акала дшаимырго, есымша уи игэы иатаху мацара шыкаитцо, иара иеипш дышуафы халалхо, дышкыахо, амц ахаан ишимхэо, аиаша есымша дшадгыло. Ачкэын иаб еиликаауеит хымцада уи игэы итеикыз, нас уи убас дгэыргыап, убас дгыччап, дахгэыргыацэаз азы ацэацэашь аныбылуа иафьтцышэшэо ацэартэа хэычқэа реипш иблақэа иаарывтцны ицырцыруа илабжышқэа рёаархап. Урт гэыргыа лагырзқэан, урт дрыцэшэазомызт ачкэын, амала, акызатцэык дзыцэшэоз иаб иблақэа шыччоз иимырбар хэа акэын.

– Ееи, саб, цыаракыр указар убжыы рга, ееи! – ачкэын уажэы ибжыгы иаха иаазшэа ибон, настгы игэы иаанагон уи ибжыы иаб дахыказаалакгы дацшаауазшэа.

Ачкэын иацхыака данынацш, харантэи кэашмфёк цырцыруа амра зныччало абласаркьеипш днахэацшит. «Абласаркыа», – ихэеит гэаныла иара абна агэтафёы уи ахыгэалашэаз цыашь. Аха уи нас иаразнак иааигэалашэеит уажэааигэа ажэытэ журналк дшахэацшуаз ишибаз абласаркыа змаз хатцак ипатрет. Ацэака Бериа хэа ианын. Ари дызустада хэа иан данлазцаа, «Уи цшыы-блак зхоу иоуп», – лхэеит, аха изеилымкаауазшэа анылба: «Ауаа бзиақэа нзыртцэоз уафын, нан», – лхэеит. Ачкэын азныказ убри акара игэы тыпсааит, иаразнак дзыцхьозгы ихаштит, акызатцэык иара ажурнал акынтэи амра аныччалозшэа ицырцыруа, убла тнахуа иаацшуаз абласаркыақэа ихакны иаанхеит...

Ачкэын иаб дизхэыщцыпхыза иаха-иаха ибла иааигэаны дыхгылон, зны-зынлаггы угэыгьит, сара акыр сыхьыр хэа ушэома, са сызургозеи ихэозшэа, илымха иахауан. Ус игэы иаанагон ачкэын, убри алаггы игэы иргэгэон. Аха уи хара дазнагомызт, нас амшэггы ааигэалашэон, гэа-

ныла уи ацакѣицш еилатѣахаа, еикѣатѣаза, зны-зынла игѣи нтыцсаауа дназхѣицуан. Нас амѣахѣастаѣи уи ашьта днахѣапшуан, иара иавган игаз иаб ишьтагы ибон, зны-зынла иаб иара амшѣ ашьтатѣкѣагы дыхгылон, уажѣи-уашьтан, уажѣи-уашьтан угѣи сыкѣгылоит ихѣарашѣа. Ачкѣын иѣиешѣоз иара амшѣгы амѣахѣаста иаанымшѣа-закѣа ишиашаз ишцоз акѣын. «Цѣара иаамкѣаратѣит, – ихѣеит гѣаныла ачкѣын уи дазхѣицуа, – амѣа ианытѣыр, иашьталан иаауаз иѣѣшѣазшѣа икѣалон, уи хѣымзгнашѣеит амшѣ. Абни ауаѣ хѣычы ишѣеицѣшѣо, даавалейт хѣа мамзаргы алымхѣкѣа тѣисуама?! Абни ауаѣ хѣычы... Акызатѣык иара алапкѣицш иику ауп ишѣартѣоу, убри ахысыбжъ ангалак, ижжаза амѣа иаѣытѣны идѣыкѣло зегѣи иреицѣоуп. Нас уѣахызар ухѣаа, абна рзызо хахѣи мѣыхѣи еигѣидтѣо удѣыкѣла, зегѣакоуп, акгы умырѣкатѣакѣа уар-тѣоит. Убри азыхѣан утра уаатагылар еигѣын, саргы саб игѣи ртынчны дкѣапѣа икалатѣкѣа шышуа аѣны дтѣазаарын. Уара уѣсы тѣоуп хѣангы дѣкамзаарын. Ус сѣеит хѣа, уи уѣсы штатѣкѣоу, цѣара ушамоу идыруан, аха уаѣал маѣк имнаскѣози. Уи иѣагаларакѣа данрылгалак, имхкѣа аныкѣигалак, нас илакѣа аашьтѣхны дкѣидлозар акѣхарын. Аха усѣан уи уимѣыхѣамшѣаргы кѣалон, ашѣарах зегѣи асы илбаанаѣа-рын, ма бнахѣак, ма шѣабстѣак ак иѣаѣалар, знык ашьта изырхар, дашьталозар акѣхарын. Уаргы уѣсра уахыѣарын. Ааи, ааи, атѣыргылеицштѣкѣа уахыѣарын. Амала, шѣара амшѣкѣа уи иаѣа дышѣзыгѣашкны дѣкоуп, ишѣырбаз сыздыруам аха... Ма амхы далагѣан шѣанбааи-уеи хѣа дышѣахѣалап, ма иѣызѣа иман шѣѣыѣракѣа ахы-кѣазаалакгы иѣшааны, чабракаршѣ хѣмарреицш шѣѣышѣѣа иакѣшаны еиварыѣхаа игылап. Аха шѣара урт ргѣалпал-бжѣи аншѣахалак, иѣеиу акы шыкѣам шѣѣа иалашѣоит азы, наѣ царѣа ахыынзамоу, зынза амкѣыба агѣыцѣ еицш иахытшѣоу шѣѣыгѣаларѣ шѣалагоит. Избанзар ауаѣи иѣѣы иаразнак кѣыцѣас шѣѣынѣа иалакѣакоит. Аха даргы, шѣара ус хаала шѣыштѣымтѣуа анырбалак (абзиара шѣнымаалозар ихаибарбап!), шѣѣыѣра ахахѣмѣыхѣ аѣажѣра

иалагоит. Шәара уитцәкья хьымзгышәшьоит, избанзар, ари абна дузза ахас иамоу, амтцдәкья зхыцраар зымуа, уи афыза шәхы икәышәкыр калома? Аха убаскәнгыи шәара шәпацәа шәыцымзар шәтытцзом, избанзар ус иғәғәаны шәызхыбаауа хәа акгыи ыказам, шәара шәхәтәкәа шәдукәами, иаацәгыра-харгыи шәхы иаха ишәыхьчо цышәымшьои. Аха усгыи хаала шәтымтцуашәа анырбалак, ашәәкь ахы атыфәра илтәкны ихысуеит. Убриак шәзычхәзом шәара, убри шәыцсы фәнагоит шәгәы икәымгылаз афәтә еипш, нас убас шәхәаны шәтыфәра шәыткәоит, шәыбжыи мацара ауафы игәы ааимыркәаны баф-бафы деимфәнаршәшәартә. Ааи, ааи, саб ихәо саҳахьейт атыфәра шәанткәо шәыбжыи афы увара игылоу атцла иасны ианхнажәо иафызоуп хәа. Аха убаскән ашәарыцаф игәы мцар акәзаап, избанзар, згәы цаз инасыцгыи цозаап. Ускән Ажәейцшьяагыи акгыи думыхәозаап, уара шака ирласны узкылцшыз, шака ирласны ацсыртә иарбаны узхысыз акәзаап аус злоу. Аха шәара амшәкәагыи шамаха иаразнак хык шәартәомзаап, ускән ани ишәыкәшан игылоу абцар зку ахацәа еилартцозаап, ааи, ааи, лабеилацса картцозаап!.. Ус ауп Мышә, лабеилацса хәартам, ишәартәоуп лхәо саҳахьейт сандугыи. Уаргыи иудыруейт урт зегыи, иудыруейт ауафы дышшәартәоу, ухы ифәаужьыр шхәартам, аха икаутцари, знызынла угәы тцшьяазо уаналагалак зегыи ухаштуазар акәхап, иухаштуазар акәхап ауафы адунеи дшыкәу, уи абцар шимоу, уара узыхәан адунеи зегыи еикароу цышәоит, иааутаххар имхгыи аатарцәны ухәапжапуа узцо цышәоит. Цьара-цьяра уаргыи иахьухарақәоу ыкоуп, цьяра-цьяра – иара ауафгыи. Ари адунеи ду шәанымзалазшәа, шәамкызшәа, аивысыртә шәмоузшәа...»

Ацкәын уажәшьта акгыи игмызт ахәы аика афынза дхаларц. Уи даатгылан ицсы анаавивага, ибжыи иргеит.

– Уабакоу, саб, уабакоу?! – ацкәын ишилшо зфитун. Уи уажәы ахьфитүазынтәи иаб хымцада иахауейт хәа дыкан ибжыи. Уи шәынтә ихы агәра аиргахьан иаб уа даацса-дкараха дыштәаз, ивара амшә еитцыхәхәа, анапкәа афада ирханы, амра згәышпы атаны зәызкәыио ахатца иеипш иш-

кажъыз. Аха уажэы ицьеишьоз уи ибжы ахымгоз акэын, ачкэын агэра игон, уи иагъа даапсаны дыказаргы, иагъа ацэа далазаргы, ибжы иаби кынза инеиршакэыз. «Ушсышьталоз здыруан, – ихэозар акэхарын иаргы гэаныла, – уара зынза уанхэычзас аахысгы сара скэал утагылан, иаразнак сара сказшьақэа шытухит. Уара сыбчарах, уаб абна дахьамоу узымдыруа аоны ухы узыфонакуазма?! Сахыкказаалакгы супшаар акэын, нас ишца, угэы уартэаргы, ани амцеипш удақэа иртоу ушьа уартэозма?»

– Ее-хеи! – ачкэын ипсыц зегы ихэлазын, уаха ажэа изацымтцеит. Уажэшьта акгы нымхеит, уажэшьта ркэыбараз ант аратцла шшақэа данрықэлос еипш, урт ахэы харакқэа мгэацэха дхэазо дырхалозаргы дхалар акэын. Аха иаб ибжы зымгой? Ачкэын уи даназхэыц иаапсара аткысгы ашэара илсуан, иаразнак ишьамхгы аркэадон. Нас еитах иаб уи данибалак игэы иаанагоз азхэыцра дналагеит.

«Уара уанфотцшэа нахысгы сара стэқэа улалар стыхын. Уи уан лхы лыхнахуан, уара ус уахыкоу хзычхауам, агэыр-фее амцэадареи ҳагахьеит, уажэы учкэын затэы уи далоу-галоума, дурбыжккуама хэа. Нас ишца, уи дышхэычу зегы идыруазароуп, еихарак абна атэы, абна амазақэа. Ара хара абна ҳалатэоуп, утахызар сшы, утахызар иутаху сызу хэа зыпсра аахьоу акы ааипақаларгы ианизымшь, иааифыккыаны иартмак интатцаны игэылацэа рхэы ани-заамга, ҳаимырцхашьеи». «Уара шэиыцэа, – лхэозар акэхарын ачкэын иангы, – урт иани иаби иара итцыхэала еицэажэо акырынтэ ихахэхан азы, ачкэын уажэы иан илхэозгы идыруан, уимоу данцэажэоз лгэы еибакны лкышэггы кэамкэамуа абырг инапеипш итцыстысуа атэыуара акынза днеиртэ дшыкалоз идыруан, – ацгэы аца ахэынац амкуеи, убрыгъ уара уахь дцозар акэхап. Сара баша сидынтэалан, сцэеи сыбафеи икэырзны дсаазама? Ихы шхоу абна дасуазар акэхап, абна дылтцызшэа... Аха уа уара угэы иамкыр хэа сшэоит. Итцегы дфееидасыр ифызцэа зфеу ибап, зегы рыхқэа рыкэырцсны ашэкэқэа анырку, иара қызоу хэа иабцъар ихэда ихшьны абна дылала-

рыма? Абна илоу уахзыхгомеи?» «Сара абна дылалааит сымхәеит, – иабггы усқан игәы шеибакуаз идыруан ачкәын, аха уи иан иара ихыркяны атызшәа аныкалтоз уи акара длыццәажәазомызт, баша сыбз азы затцасырбои, уи сара стәы илалахәеит хәа ихәарц итахызшәа. Амала, агәаара дшалагоз ибон, апырпылқәа реицш ҫ-рғазк қацшь-қацшьза нақ-аақ изамқақәа ианаарылнадоз. – «Амала, уи уахыггы арахыггы цьарггы иҫатцахәы ирзыр стахым. Хәи рхәарггы цьарггы инапқәа иважыны дымгылароуп, аоны атәггы идырроуп, абна атәггы идырроуп. Нас ауп акры итцозар ианитцаша... Амала, зны ақытаҫы зда цсыхәа амам зеггы идыруазароуп». «Аиеи нас, уи мап зхәода, – иан лгәы хяцссон иаразнак, избанзар иара итәы иаимыргар шимуаз лдыруан, итцеггы ималкуа далагар, бара ибхәо быцысхәар бара сбеицшхоит хәа лыкәцәкьара далагон азы, леаалырхааит, – ақыта атәы имдырыр калома, ақыта даазеитеи. Нас ишца, уи ауаҫы днейкәынчабло дыказароуп, ацсшәа иҫазароуп, ааи, ааи, иҫабызшәа хаазароуп. Азәы дьиасны дцозарггы ашта акынтәи мшыбзиақәа хәа ҫимткәа, бзиала шәаабеит ихәозароуп. Уи зеггы абри абас ауп хәа иузиртцом, уи иара илалозароуп». «Уи убас дкалароуп, – дааччеит иаб, – ақытарахь дурхарггы дкытауаҫны, ашьхарахыггы – дыбчарахны дышь-хауаҫны, дшәарыцаҫны, ааи, ааи, дыбчарахны, ана-ара ашьха харзаа дукәа рҫы итамхақәа еиҫажыны, нас акры итцозарггы итцааит, атцара акара имшу, игәыхәтәыхызагоу арбану, дахызбаауада?» «Умбо, умбо, атцара зеггы рышьтахь иширгыло, – лхәон иан ачкәыни лареи анааизынхалак, иаб лыбжыы имахартә мазала, – аха уара сымш, уара скәыш хәыч, уара ацхя иргылатәу умдыруеи?» Ачкәынггы усқан дааччон, аха ибжыы тыган иаб икынза иназартә акәымкәа, ус иареи лареи ирхымсыртә, лара иан иаразнак лгәы тылашаауа дааканатцартә. Избанзар, ибжыы тыган дыччар иаб иахауан, нас уажәраанза сара исхәаз ауп изхыччо хәа игәы иалсыр калон. Лара ианггы дааччон, уи лхы-лҫы кәашза икан азы, даныччоз лыччапшь хааза илҫықәлон. Ачкәынггы есымша иан даныччоз ахчат ифозшәа игәы хааза дкалон...

– Ее-хеи, указар убжыы рга, саб, ее-хе-хеи! – ачкэын еитах ибжыы хтцаны җитит. Уи рапхья Дамшэ атцарбжыы иахаит, нас ағызбжыы иафызаз аарлахаа бжык илимха интасит. Уи еитах ибжыы хтцаны җитит, ишилшоз атрышэггы дасит, аха уажэшьта уахынтэи акгыы иахауамызт, амала, Дамшэ затцэык аашьарақәа рытра анабалак ишшуаз еипш, иафаапкны иахьшуаз абжыы иахауан акэымзар...

– Ипсы тазар калап аха иштәу ауп иухәаша, – ачкэын иихәаз иара ихатагыы цқьа дазхэыцаанза икышэ иныкәхит. – Уаха акы стахым, абыржэ знык деибганы дызбандаз...

Ала аакэымтцакәа ашра иафын, уи абжыы нырцэтэи ахэы иахьяфыфуаз итцагаза, итцеггы ианхэыцқәаз арогаткақәа рыла ахахэ ссақәа згэыдыртцоз аценцьырқәа рсаркья абжеипш иаафуан. Ачкэын деитатрысны ифэнеихеит, уи убас иекынтцаны дышцозгыы игэы итихәауан: – Уаха акы стахым абыржэы знык деибганы дызбандаз... абыржэы знык деибганы дызбандаз... уаха акы стахым...

IV

Ачкэын ипси-ипси еихьымзо ахэы даныфхала, аць ду анафс зееимыртага еизкья икажыыз амшэ днахагылеит. Азныказ даагэыргьейт, аха иаб ааигәа данимба, иаразнак дзыкэгылаз адгыыл итцабган ацара иафызшәа игэы аатыпсааит. «Уажәраанза быжькәак сахауанеи, – ачкэын хымцада саб амшэ ишьхейт, иаргыы даапса-дкараха уи авара дтәоуп хәа ихы агәра аиргахьан азы, уажэы уи данимба, иахагыы дааицәшәейт, – амшэ ишьхейтеи, нас ихы абеигоз?»

– Ееи, саб, удырфатә еигьхааит, ее-хеи, уабакоу? – ачкэын шҗитүаз иахья шыжьбаахыс, убри акара ифэ тхаахьан, уажэггы иаб иапхьатцәкья цьара ааигәа дыкамзар, ибжыы иахап хәа дгэыгзомызт. Уахынтэи уаха бжыы анимаха амшэ дназыпшит, иаб дахьцаз адыруаны ианахәарц итахызшәа. Аха уи ахькажыыз акгыы усс иамазамызт, ачкэын иакэым, уажэшьта иаб ихатагыы ицәшәомызт, ажәфан амхы иатцәеипш еишьылза иатцапшуан. «Ус шухьуаз здыруан, – ачкэын игэы иаатихәааит уажэы, – уцсы қымқымуа уартәомызт, саб – саб шиакэыз, дшабчарахыз удырыр акэын!»

Ацкэын уи днадкбан ахыкэ шыказ ифынеихеит. Уахь мѳахэаста хэычык тагалан, уи амѳахэаста ала анкба знык-ѳынтэ рыцьмакэа ааицахьан иара. Даныпшы, шытақэакгы гоуп, аха амышэхэыс ашыапышьтеипш даеа шытақэакгы ибеит. Ацкэын иаха иахыыктыэыраз атып афы данней, иа-разнак идырит уи иаб инапышьтақэа шракэыз. «Ус анакэха, уи цшыынапха дхэазо дцоит, ус анакэха, уи дхэуп, амшэггы ишьит, аха... иарггы цэггала ипсы ацэигеит... дзышо даналага, така агэаѳафы итытцуа азыхь ахь деихеит... Ус анакэха, убра дызбоит сара саб. Ааи, ааи, ааи, ацэакэеипш дзышан азыхь ихы заакылан ажэра дшаеу снейхагылоит!»

Ацкэын ахыкэ иеаитан дышзахэоз ддэыкэлеит. Уи уажэшьта даеа мчык илалеит, икалап иаб ипсы штаз агэра анига иаразнак илалазар. Убри агэрагара иацызтггы иара амчггы. Ацкэын реиха ианитахыз, реиха даныццакышаз, реиха иаб ипсы данахызашаз илалеит. «Убри азггы табуп, – ихэеит ацкэын гэаныла дыѳны дахьцоз, – икалап, уи саб илтцны ицоз амч акэзар, апшеипш ииасуазтггы, са санаба, стэымуаѳызма, нас, зымч агарта ззымдыруа азэы силалар атцкыс уажэы уи ада цсыхэа змам абри ацкэын иоуп, абри силалап ахэазар! Насггы сышгэакыз амбеи, амчггы ашыа иаѳыазар акэхап, мамзар иуцэтэымзар иулагылазом...»

Ацкэын изгэамтазакэа иаразнак азыхь ахь дылбааит. Данынапш, иаб уа дхыкэиаалоуп, уажэы-уажэы зхэычык инапы инантэалан иааиѳеийкэоит. Дамшэггы атцыхэа рышэ-шэо сабоутаху, сабоухэо хэа игэыбзыгуа идгылоуп.

«Анцэа ицьшыоуп, – игэы иаатиэхэааит ацкэын дагэыр-гьан, нас иаб иихэо иахахыз ажэакэакгы икышэ иныкэх-хит, – сгэыгра исытцанамкит!» Ацкэынггы дышзахэоз уахь ифынеихеит, иаб уи даниба, азныказ дгыларц далагеит, аха агылара дахьзаанза иара днаихаххит. Уи ус днаитцапшит аууп, уаха мыч илазамкэа, абырг ихыхэан иѳоу ашэыртцла дшатацпшеипш...

– Хай, уара сыфрат хэыч, – ихэеит иаб, аарлаггы ацсым-реипш ччапшык ааиѳыкэлеит, уи итцеггы ихэарц итахын, аха урт иажэакэа иѳнытцкала итцаазыркэрылоз мчык алада

ирыхон, арахь иаанашьтуамызт. Нас иаразнак иаалыркъан, амза атыѳ ианакуеипш, адунеигьы ааихалашьцеит. Аха ачкэын уи ихы-иѳы иахэозгьы изхон, ачкэын зегьы еиликаауан, уи идыруан иаб дзыкэшэоз зегьы, ааи, ааи, уи ани ахэы ашьапы данаѳалозгьы ус шихьуаз идыруан. Аха ихы агэра аиргазомызт, игэы иахэоз наќ днахон, итѳахуан, избанзар уи имч илнахуан, избанзар уи амч итахын иаб иќынза даазгашаз. Избанзар уи агэыгра иман, ачкэын дхэычын, аха идыруан агэыгреи амчи ааицрымшэо ишеицнагатэыз, руак аницэыз, урт иреихаз, итѳегьы игэы ѳызкаашаз ѳаки ицэызуан. Уи иаб иакэын, иаб имч акэын, абни исиааиуа азэ дыќам хэа абна илаз, цак иаќараз амшэ ишымгэыгъоз ашьапы иќэызќьаз иаб имч...

– Умыщцакын, – ихэеит ачкэын уи иеаарыххан мчыла дгыларц даналага ижэѳа днатцагылан, – макъана шьыжьуп, ари ахэы тынч-тынч хапсы ааиѳго ххалап, нас хыќэуп, настэи иаха имариоуп...

Ачкэын иаб еитах ихы-иѳы ччапшьк аарла иныќэлеит, уи иара ачкэын ида даѳазэы ибеит хэангьы изгэатазомызт, уи иара ачкэын дашьцылан, дахьхэычыз азы уи ахаангьы абас аарлахэа акэын дшиѳаччоз, уи аччапшь иара изхоит, уаха итахзам, дыхнаѳацэоит, дыбжьнахцэоит амыщхэ сиѳаччацэо салагаргьы хэа ипхьазон. Насгьы уи иаб иара иахьиахауа амыщхэ дирѳехэазомызт уажэы ани иччапшь еипш ихымхэыцкэа иамхахэон акэымзар, даѳа аамтазтгьы, даѳаѳьаразтгьы, душыуазаргьы иѳытшэомызт.

– Уара сеилыгъа, – ачкэын иаб инапы ахьхэыз иматэа пжэаны цахала иѳеихэахьан, аха ашьа ацэылымсырц итѳегьы иргэгэар акэын, арахь ахэра ичкэын даѳаирпшыр итахымызт азы, иаразнак дызланаскъеигашаз акы избеит, – абни абна унылаххны расатэы лабак абри ахэызбала ихтэаны исзааугар, нас хайхеигэо хкыдларын.

Ачкэын уахь данца, иаб ихэраќэа ѳеихэеит, цъара-ѳыцъара ататынгьы рѳеипсеит, аха уи дтэаны ипсы анига, ихьааќэа бызбызуа иахагьы ицралеит. Уи итѳегьы дынхацэар, зынза дакуан, уажэнатэ ишзахэо идэыќэлатэын, уажэнатэ,

дышшу, ихэрақәа рхы цәырыргаанза. Амала, акызатцәык игәы зыргәгәоз: баџцәа иламзар каларын, амшәи иарей анеибарххоз, икәакәа иахькыдсылаз, уажәгы ирхәарах напыла азә дахан арахь итихуазшәа, ипсы җнакаауан. Анцәа икнйтә, убасқан илшеит ашәақь атцхара, акәымзар даҗазнык акшара иахьзатцгы, иаргы уаха акгы имыркатцазакәа абна саранцә еипш дааиџнарҗон. «Аман снархәатцәкьейт уи амшә», – ихәон уи дахьтәаз гәаныла уажәы-уажәы.

Ацкәын алаба иман данаи, иаб дицхраан дџаиргылейт. Уи азныказ ихлахатцгы аагьҗыит. «Ацкәын игәы тыскьара сыкоуп», – игәы интихәаит иара, нас цытрак ус дгылан, иаха иаахтәаны ахәы акынза излахалашаз амџа дазхәыцуа.

– Хазлааз ала хцап, ус иаха ирласны хханагалоит.

Ацкәын идыруан арстәи уи ахәахы уаха даҗа мџак шхагаламыз, аха иаб илымшакәа ус дахьаанхацәаз шалахиџоз еиликааит.

– Лымшара кәашароуп, – ихәейт ацкәын иаб дааччашәа.

Убасқан ацкәын избейт иаб днаитцагылан ддәыкәларц.

– Унап сыжәџа икәтца, – ихәейт ацкәын, ибжьгы уажәраанза атцкыс иаатигейт, уи уажәшьта дышхәычым, игәра гангы иаб ихәда инапы ыкәйтцар шыкәло агәра ирго.

– Усытцагыларцу? – ацкәын иаб азныказ иаацъеишьейт, аха убасқан ауп уи агәра анига имацара ддәыкәлейт хәа имч шымхоз.

Ацкәын иаби иарей уажәы-уажәы рыпсы ааитаркуан, аха имтәазакәа, ус зынза ипсы илшәшәо даналагалак, тцлак иенадцаны даагылан, ихьаакәа аеыргәгәаха рымтакәа деитадәыкәлон, аха урт ихьаакәагы ана-ара амаркацъеипш дыркын, ус ицрышәшәаны изкапсомызт. Уи икәакәа ашшара цәгьала импсауан, ицәеижь зегьы ахәац иадрызшәа ибызбызуан. Икалап иватцкьарақәа цтәазтгы, аха, зегьакоуп, ибаџкәа зегьы хәашхәашаны ицәа итапсазаргы дымкьыкәа, дымгызыкәа, ацкәын игәы тымкьакәа дцалар акәын. Избанзар, уинахыс нас ацкәын игәы имкьар калон, усқан уи абнагы, ашәарыцарагы, иара реиха илазарц иитахыз зегьы игәы рцәыхьшәашәар калон. Аха акала ихигар акәын уеизгы, дамхақьыр хәа дшәан, җааитит:

– Ахәрацәгьа ахатца ипшәагоуп, ахәрацәгьа ахатца...

Ачкэынгы идыруан иаб даара акырцьара дышкэакэаз, дышхэыз, аха ихы айтомызт уи, азгы иштнапааз ауаф иеипш, «акэарахы» деихон, ма цэажэарыла, ма хэрашэала ихигон. Ачкэын уи адунеи азна игэы иахэон, мазалагы иаб убри акара игэы издуун, уаха сылшагэышьом, сычкэын, ихэар, ишьапы дыкэмыргылазакэа абри ахэы дхаигалон. Ааи, ааи, ачкэын ускан ани имч илалон, уи убас ианитаху ахаангы итцанамкзацызт...

– Умшэааит, – ихэеит иаб, ачкэын ижэфа инапы ныкэихын, ихы икэшыуа, – абна ус адыруеит, Ажэеипшыаагы афатцахэы тариала иуитазом. Ак уитаргы, акы уцэигоит. Аха уи зны-зынла ауп, реиха ианшэарту, ианцэгьароу, ухы ацэгашыа удыруазароуп... Сызго сагааит умхэароуп.

Убаскан ачкэын иаб ишилшоз ихапыцкэа ааихаиргэгэеит, макыацшкала ахэызба анырхуеипш акэын урт рыбжы шгоз. Уи, хымпада, игэгэаны акы илакыакьон, уажэы иаргя шыапгы иаагэоутартэ итцишыа далагеит.

V

– Шыта егыхагым, – ихэеит ачкэын ахэы ацэкэах дыцшуа, иаб игэы иргэгэарц итахызшэа. Аха уи иаб акгы ахимхэааит, амала ус ихы ааиртцысит. – Знык хазхалар, нас ахлагыра иара амацара хаман ицоит...

– Амшэ иакыз баба ихэеит! – ачкэын иаб уажэшыта ишилымшатэкьоз ибон. «Ачкэын игэы ицаз ахаан имаауа дкастцеит иахыа, – уи уажэы-уажэы ихы-ипсы ишэиуан. – Аха иаргы сара сеипш уаф хэыжэлацэгыак иоуп, ус иаразнак згэы цакэо дреиуам».

Урт ирулакгы еибак-еибашытуа амшэ ахыкажыыз ахэаны ифхалеит. Аха ачкэын иаб уажэы-уажэы азгы зтцысны инеиуа ацха икэгылоу иеипш ихлахатц гьежыуан, иблакэа акакацкэа рхылон. «Анацалбеит, анацалбеит, – ихэон гэаныла иара, – ахаан уаф дысмырпхашыацызт, сыхгы смырпхашыацызт. Абыржэы знык сеибганы, ачкэын игэы тымкыакэа афнынза сызнейндаз...»

– Ажэеипшыаа есымша иухылапшлааит, – ихэан, ачкэын днышытасын импыхыашэоз бгынтэкэак иаб инаигэйд-ипсалеит. Иабгы ани иччацшы ихы-ифы аарла иаанирпшит,

аха ачкэын изхон уи, ачкэын уи адаггы итахзамызт игэатца зеггы атырлашааразы. – Ари амшэ зынрак хайларгоит. Амала, саб, исмахаит умхэан, ацэа сара скаруат ацхьа икасыршэуеит!

– Азамана, – ихэеит иабггы аарлахэа, даеазнызтггы, илшо дыказтггы, уи ажэа шака деигэыргэан ихэарыз. Уажэы баша, амца зкым ацэашьеипш ауп уи иажэа шзымпхаз. Уака иаб дзацмыччеит, дзацымгэыргэеит, игэы азырхатцаны ижэфа днас-насыртэ дзыкамлеит. – Кама лзы уара наф-наф зны акы ушып!

Ацкэын азныказ даагэыргэеит, иаб убри акара игэра ахыгаз азы иааитаххар, уи уажэшьта абна днылаххны иара иаб иеипш, мшэык шьны даартэ дкалахьазаап. Аус злоу уи иаб игэра игеит, аха даеаганкахьалаггы ачкэын даацэшэеит уи иихэаз. «Избан, уи иахьарнахыс иабцъар шьтеитцома? Иахьарнахыс илымшошэа ибома ашэарыцара? Сара усазтцауазар, уи иахаггы еигьасшьоит. Сан илхэалоит еипш, ииарта ихы нылатцан тынч дыцэап. Илазааит ашэарахггы абна, убартггы рыцсы тазар ртахуп, убартггы дара ртэала ахьтеи амлеи реацэырыхьчоит, азынра баапс азы, ауеиа цэгьа азы рхы гытдыргоит. Амшэхэыс хэычкэаггы раацоит рытрафьы. Нас, изушьри амшэхэаггы, уртггы абри апстазаара хара ишахтау еипш иртахупеи. Икалап сабггы иахьарнахыс урт дрыцрытдыр, иабцъар кьдиргылар. Амала, саб, умгэаан, аха уи сара исзышьтыхуам, ишьтысхырггы абцъар ахы ажэфан иакэкны схыслоит. Схыслоит, уахь цырхага ахьыканамтцаша, цстбара ахьыканамтцаша, нас дара ахкэаггы хырхарта анырмоулак, иаапсаны, апсра ишазгэышьуа акырцх еипш апыккахэа амхы иалапсалап. Ааи, саб, убразатцэык иутцаскуеит, убразатцэык уажэа сахьпоит. Сара ашэарах сшьуеит хэа абцъар сзакэкуам, саб. Избанзар, абнаггы урт анахым акьапта иафьзахоит, акьапта уара ахаанггы угэахэо, уччо укэымлац, избанзар, уи шьоукы ахын, шьоукы рыцсы зеггы ыкэын, ус амии, саб...»

– Ари амшэ уажэ хзалакьысуам, – ихэеит ачкэын иаб дааипцхьхэыцын, – нас чкэынцэакэак халар, ацэа аахьхны, иааифыкькьаны иларгап. Хара хцалап, шьтатэи хамфа хлагьароуп...

Ачкэын иаразнак игэы аатгэыргэаит, уи итцегы дан-хэычыз иаб дышьтыхны еикэатцэамлахаза атыркэ лахақэа анифеитцоз еипш дизгэдуун.

– Ааи, ааи, – ихэеит ачкэынгы ихэыцрақэа даарыл-тын, – хашнеилак, зынза уакаанза укэакэачақэарақэа зегы уаткала ифахазэзэаап. Нас ачкэынцэа сара ихазгалап арахь.

«Абри сытцэаншьап ирзуам, – еитаидихэыцлеит иаб, ихлахатц алу еипш агьежэра ишафызгы, – анцэа цсынтцы ду ит... Саргы уажэшьта арахь уаха сызкыдлауоу сеидру. Адунеи азэы ихифаахэоума? Аоны икоугы агэырца иасыргеит. Ааи, гэышьа, ацсы гэырца аткыс абзагэырца еицэоуп. Иа-хэауажэраанза ажэеипшьаа схы салимырцшыцызт, есымша сфатцахэы спигалон. Убригь есқынагы азэ димырчозар акэхап, аха сара схы сахашшаартэ сыкам. Са исылымшозар, изылшаша ыкоуп, анцэа икнытэ... Аката гылеит...»

Ачкэын иаби иареи аатгылан ианынапш, арстэи икаххаа рыцны ашта иныкэпшит. Уи ашта иатцэаза азмыж еипш акэын ишубоз. Ачкэын иани иахэшьа Камеи ахэымсаг кны аатцрақэа ирыван, апссара иафын. Ианду ахамцафэ дтэан. «Урт ус ауп, – ихэеит гэаныла ачкэын иаб, – уахык абна саалахар, ацбыркэрақэа ирылагоит, агэам ххытцэан хаштэоу дышхазкылырго сеидру хэа?»

Макэана егэа хэымсаг дырхап! – ихэеит ачкэын иаб, цаса аткысгы ихы-ифэ ааихаччан. Уи убас дыччеит, ихэаакэа зегы ихаштызшэа, акгы имыхэозшэа, зегы дааурышьтызшэа, нас анкэа акды азартцэи ахатцаны ианыл-бааигоз ишыкласыр хэа дшэаны дыццакуа дыщцоз еипш, иаарласны ифэинеихеит. Ачкэынгы уи днаишьталеит иибоз цэашэо, иалихэара изымдыруа.

МЫШЬТАБЗИА

Батал уи ауха ацәа убас ихааза далан, ашьыжь ианааша, ипхыз убри акара иара ихаҭа агәра игеит, уи шыпхызыз шидыруазгьы, макьана кыраамҭа далазарц итахын. Игәгы уажәы-уажәы итыпсаауан, рапхьаза аеы данақәтәа, уи дзыкәтәаз иеы ашьҭахь афырмахьтәқәа кны игылаз ахәыч-қәа иеы иасны идрырхар хәа дышшәоэ еипш, уажәгы азәы ибжыы игәы иаақәыфны ацәа иаразнак далнахыр хәа дшәон. Уи идыруан иаб иахьа ашьыжь ашара адәы иаақәлаанза дышгылаз, нас иҫы зык нақәтәаны, уахагы чагьак наиҫа-мыршәкәа фымчыбжьа раахыс игәарымлацыз ацәқәа дышрышьталоз. Урт, уажә ҫыц ахаскын ахы аатнагоит, нақ ақьапҭақәа рахь адәышкәағьаз дукәа ирықәуп, паса иаанагалап хәа есыхәылбьҫеҫа иангәарлоз ириҭоз ацшгы рхаштит. «Алеи абгеи шәрыхәхааит, – ус дрызгәаалон иара урт акгы имбазакәа дқьыпҭаҫа данаахынхәлак, – ачашәалеицш, баша азазабаа самгеи. Еипсырхар сҭахымызт, аха руак ықәсымгар зынза еибаркәалоит. Арахь даргы еипурхо роума, игәарлом акәымзар...»

Батал урт иаб иажәақәа уажәы зынза иааигәаны игәы иқәыфәуашәа иахауан. Уи иаха данышьталоз, иахьа ишаашаз саб усгы ацәқәа рахь данцо сихьзашам, аха дшааиз сицхра-ароуп хәа игәы иҭакны дышьҭалеит. Уимоу, иаха зныкгы пхыз дибейт иара адгьыл пжәо акәәтан кны днеиуазшәа, иаб дныхәаныпхьо, агәабзиара-ахабзиара хаман, ххы-хгәы хәқәгәырғьо пшзала ишахфаша хәа адгьыл иқәипсоз ацш цы-рақәа, афнхыб иқәкәашоз ақәацәыкәбарқәа реипш, ихааза игәы иқәыфәуан рыбжыы. Ускан иара, акәәтан импыҭқьар хәа дшәаны убас иргәгәаны икуан, ашьҭахь тьыруак аноаргалак, ацәқәагы аапсеит, уажәшьҭа зынза рышша рыгҭрапәҫыма, рыпсы дхаргап хәа иаб дааникылон. Урт ацәқәа устәкьа иаапсазомызт, аха иаб ибон ачкәын аканауа ицәтыҭыр хәа дшәаны акәәтан иеаларцсны ишикыз, ацәқәагы зны-зынла иара датәамбакәа иахьырҭахыз дшыргоз, ирлас-ырласны ибжыы анырмахалак, ма ачын анырхимкәалак,

инарымџатэны ахэрагы ишалагоз. Аха урткэа зегы акгы иирдырзомызт, дара ацэкэа аапсеит, пшпчынтақэакгы нар-џахшып, рыцсы ааитаркааит, ара адгыл мчуп, насгы ари пжэатэуп, џынтэцэагэазтггы акы иамусын хэа шэшшырак ианазааигэахалак, рапхэа днагылан иааникылон. Иара ачкэынгы аихаршы икызшэа инапкэа бызбызуа, амца рытыдды, ипсы игэы икылахо, пшыаала ацэкэа рапхэака дныиасны агъара дныкэтэон. Нас игэы иаахэон макъана имцэагэацыз адгыл, инапсыргэйтцеипш, кэынць цырак ыкэыршэымкэа ицыр-цыруа иахыцкыаз азы, убаскан ма-зала игэгы деитаатаччон, уа икэпсаз апшцырақэеи инапы иалнахран иказ азагъақэеи ахэеипшхоз азы. Аха иара ахаангы, иџызцэа рнапы анрымихуазгы, урт азагъақэа дырцэыпхамшыацызт, избанзар, урт иара иаб инапкэагы ирытцагылон. Аха иаб итэқэа амсеипш икыакъахон, ачкэын ибахъан урт, азлагара алу аныркэо еипш, зны-зынла хэыз-бала ишамихуаз...

Ачкэын ашырхэа дџагылан иџааилеихэеит. Уи зны-зынла ус данышьтахалацэоз ииарта дшагэылаз гэаныла ипхыз џазныкгы еитеихэон, итцатэхэқэа реипш ихамш-тырц, аха иахэа ус каимтцеит, избанзар, агэра игоит уи шихамыштуаз. Амацуртаџы даннеи, уахь дыџнамлакэа, иаразнак иџы зык нақэйтэан, иаб иахэшыа зны уаины акы унацха хэа дшихынхалаз, макъана сгэы иагом ихэан, иаб дишьталан иџынеихеит. Уи, иара игэанала, иаб уажэшьта ааигэатэи ақяаптақэа еимидахъан, аха уа ианимба, хымпада Ахэтцака дцон. Уахь шыта ахаскын еинылан идэықэлахэазар акэхап, ацэқэа уи знык иангэарта, ацэагэара нтэаанза шыта хкаарак итакны апхэ рырымталар, ишаадыртлалак, уахь ишзахэо идэықэлоит.

«Шэцэа сыркацап, – Батал даапышшэарччеит, уажэы иаб урт игэы рзеибакны, ихапыц аџаа ытго, азы дынтыршыызшэа азаза даганы дахънеиуа имацара дышцэажэо даназхэыц, – ахаиуан шырхэатцэкэо икоуп. Аџны ааигэасигэа иаххэыша, ирфаша мачхэума, аха уи рымбо, абрахь абнака ауп рхы аххо. Абна цэгъала шэылзгааит, шэаргы са сцабаа шэыш-пашытоу...»

«Иумшәиин, – ихәеит ачкәын, ииашатцәкьан уи иаб уажәы ивара дгылан дцәажәозшәа, – урт рами сынтәагы ханзырхап хәа хазхәапшуа. Шьта ацәагәара аазар, уахь уаха изцап хәа укоума, уажәраанза ирзыфаз ауп. Даргьы абри дырны ауп изеихаз...»

Батал игәы даатаччеит Қәыта анааигәалашәа. Уи хышықәсака роуп ицуа ирыбжәеишьтеи. Ускангы иара бжъарахыпан. Сынтәакгы агәы тыскьом, уахь арахә ирыщыз ихәан иаб, усгы ирхәаны икан, аха ахәда хчааза, угәи цьали акгы амбацызт азы, ус ааигәагы уаф днанашьтуамызт, ашақә иасны ирханы ицон. Ғнак агәылацәа ачкәынцәа ҫыцьака даарыцхьан, агьаргьаласа иатцаркырц рызбеит. Аха ааигәа узланеиуазеи, гәарабжъарак ма тшәаррак ибжъацалан, ашаха ыркәарақәантәны иршәны атәыҫақәа ирхаршәтәын. Ус иагыкартцеит ачкәынцәа.

«Уажәшьта угәы ззыбылуа хәа акгы ыкам, – ихәеит урт руазәы, Қәыта аблақәа цархәыланы иахьрыхәапшуаз ихы нақәкны, – апстазаара ахаарабзаарақәа мап рцәукроуп!..»

Қәыта ииашатцәкьан уи иихәаз цьара акала еилнакаазшәа (иазеилымкааргьы, ҫеи шазимхәоз адыруан), ахы убас иакьеит, уи ааигәара дгылазтгы, дааихнахрын. Уи иаанагоз, иара ачкәын дшәартә дыказар дшәар акәын, Қәыта атәыҫақәагы баша мтцыршәагас иахагыламызт!

«Сара нап уласкыр иаха еицәоуп, – егы ачкәын дахьгылазгы ҫааитит, – агьаргьаласа уанатцасклак, саатк ала акәата-кәатахәа уныкәо укалароуп. Амыцхә ачынгы уа-сыргазом, знык ашыҫтә-шыҫтәхәа инаухыскьоит! Ани ахац еипш иухагылоу угәыҫақәагы рытцарра мацәакмацәак хырффаатәуп. Уи сара уанысыбжъалак нахыс азәы уисуеит егыуеит хәа акәзам, аха, иудыруеи, ахәычы дыкоуп, аду дыкоуп, амашәыр ахампал иалоуп!»

Қәыта убри иихәазгы агәампхазеит, убаскангы убас ахы акьеит, иара хәда гәгәак ахагылан хәа, ампыл асра аан ахәычкәа ршьапкәа гәгәаны ианыркьалак, реимаакәа шрышьхышәшәо еипш, иахкьаны иаан излармаахаз сеидру!

Ашьтахь ирулакгы, хапсыра шьднарбазгы, ираапсан иркит дара. Нас еицхыраан агьаргьаласа акынза инаргеит.

Уи убрахь анеира убас иацэымгын, мчыла аишэачарахь инарго ахатца иеипш, убри акара ашыапкэа ыкэнырхэазеит, анышэ ажит. Ацкэынцэа ахыгылаз иахлафуан, акэатани аугэи рыххо изутахуи, ари ыынтэ-хынтэ ухкаара абас ихаманы хақэсыр, шыапыла итцаағэаны иунатоит хэа! Аха иаргыи иадыруазар акэхарын, рыцха, уи знык агьаргьаласа ианнатцагыла нахыс, ауаа рхэатэи ханатцалар шакэыз, иара ишатахыз ашақэ иасуа, ианатаху игэарло, ианатаху игэарымло акэымкэа, ахэдагы ауғэтыц анымтцуа ицэхэны ишыкалоз. Агьаргьаласа ианнатцарк, рацхьа иканатцо аабап хэа иацеипшит, аха уи аеамыртысуашэа анырба, ацэа итнарбзаартэ убас бжык хэа рганы, арасатэ чын ашыотцэ-ашыотцэхэа иахыркьеит. Қэыта рыцха шзахэоз иахыгылазынтэи ишытыцеит, нас хара имцакэа ус мариала агьаргьаласа сшацымныкэо жэдырузааит ахэозшэа, ишамчыз ахэда анаартцэи, ағьатамакэа акы иара уатцэкьа ағао аарган, иаажэеит.

«Хай, сара исхароуп, – ихэеит иаб, ихы гэыбган ато, – ари ағьатама ғыц азыкатцазар акэын, арт ағьатамакэа сара сыбаоқэа реипш, ихэарехахьан!»

Ағьатама акраххартцуама рхэан, ацкэынцэа еитах абна инылаххын, ахьатэқэа оба рыманы иаакылсит. «Абарт цтцэаны уцозар уагыца, – ихэеит урт руазэи ацэа ахыхны ицэны харантэи иарбо. Қэыта рыцха урт цшлапкьақэаз цьнашыазар акэхап, азныказ атыхэагы аамхартцасит, – настгы, арт даеа хышықэса рыла ақьарста бзиақэа злытцуаз ракэын, аха уара узы хамеигзеит, знык ауғэ агьама анук, угэи аххаршэар хтахымхеит!»

Қэыта убаскан убас ахы акьеит, ацкэын иаразнак дааитамтазтгы игра аатнарбгон.

«Ах, уара макьана ушыабаапс улоуп, – уи, ақьаад еипш, ихы-иғы цэышза, шыа-кэарак иламкэа дшаакалазгы, ицсы анига даахлафит, аха уи илафгы абни мчыла ацэ иацэиғаз ицсеипш, мчыла акэын ишихэоз, – абри агьаргьаласа зхэыцыз, убри ушыацэгыа ухы иамысуа икаитцарц ауп изихэыцыз!»

Қыта уи аенынтәарак агьаргьаласа иаткакын, ҳаргьы зны-зынла инеимда-аимдо чынла ханаслак, чабракаршә хәмарраґы зышьтахь ачабра кадыршәыз ахәычы иеипш, иґоны аґынанакон, аха иаакәымтцакәа тыпк ахатґеира акәын изґыыз.

Амра анынтәашәоз, – шыта агәы цеит, – ихәеит иаб абартцакынтәи уи дназыпшын. Ииашатцәкьан, цъара пшь-шьапык зтцаз акы ахкаара интытцны ацара иаґыызшәа, акгьы ахьыказамыз дыпшуан...

* * *

Батал уажәшыта цытк дныкәахьан. Уи макьана дмаапса-цызт, насгьы агәра игон иара уажәы-уашьтан иаб ицәкәа иапцаны дшааипылоз. Амрагьы шыта игылоит, иахьа пшьа-шоуп, мыш-мышьта бзиоуп, иахьа уи ацәаґәара ашьапкра акәын иитахыз...

Убаскан Батал игәы хьухьууа иаакәлеит. Игәалаиршәар итахеит иахьатәи ипхыз ахы инаркны атцыхәанза. Аха нас иаразнак мап икит, уи ас иааинырслан исгәалашәом ихәеит, нас тынчрак калап, уаґы дахьспырхагам, уаґы ибжьы ахьысмахауа снатәап, уажәы сыццакуеит, исцәыбжьахар калоит, уи аґыза апхыз абжьажьра схы исзанажьуам, ихәеит. Насгьы уажәшыта иаб дааипылар калон, ускан иааґахтцәаны дакәытцыр акәхон...

«Аус злоу иара сгәалашәоит, – уи абас игәы итихәааит, адунеи аґы уаха акгьы имазамзаргьы, абни ипхыз затцәык ахьигәалашәо игәы еикәнахәалозшәа, уаха акгьы ита-хымызшәа... – насгьы шака еилыхха, шака иааигәаны салапшуашәа исгәалашәозеи. Апхыз бзиагьы акраамта иухамштырц азыхәан угәы итакны ушнеиуа, мышьта бзиак даауцылар, ахааназ угәаґы иаанхоит. Уаха акгьы стахымызт абыржәы саб ицәкәа иманы дааспылар... Уи иакара зымшьта бзиада. Амала... амала ихази ҳара хзи ибзиамхазаргьы... Аха убригь лахьынцоуп иара излеихәо ала. Ааи, лахьынцоуп еиханы иара икынтәи акгьы смахацт, убри ажәа зегьы атцанакуазар акәхап... Аха уи ажәа адуқәа рхәааґы ирхәо

ауп, хара макъана хазхамлац, хшьапы зкэымгылац ашьхақәа реипш, иахцэыхароуп. Аха, зегъакоуп, уи хыцшак амоуп, мчыдарак, лымшарак ақыбжъеипш иахылтцны иаауеит. Дара адукәатцәкьа рымч зкэымхо, изнышәахьоу, зеисра иафәйтцхьоу... Хара уи макъана ианагацәкьо хаздырзом, иаххәоит ауп, ианаххәалак ауп егырт ажәақәа зегьы ишреипшым анаадыруа, уахагьы хзацәымцо хаанхоит, абиа камла уаннацхалак, уғы еимахәах ишакуа еипш...»

Батал уаха даламгеит ипхыз игәаларшәара. Уи иахьа ацәкәа антдыртлалак, иеаазәзәан, акы днацхан хазы тынч данынатәалак, исгәаласыршәоит хәангьы даламгакәа, иара амацара изааиуеит. Аус злоу, убаскан азә дипырхагамхандаз, убри акара ицәымгу акы ыкам ачкәын, убас азә данипырхагахо... Игәи иарей рыда уағы изеилымкаауа абызшәала ианеицәажәо...

Ус дышнеиуаз, Батал уақьанчақьанбыжкәак иахаит. «Ант импшаакәа иуазма, – иаб дааизгәдууит иара иаразнак, – уи уаха ацәарта ихы анылоу уизтцааргьы, ацәкәа ахьхәуа, иарбан қьацтоу изкәу идыруеит. Цыцх урт руак амшә ианахәгьы, ауа дызмышәазеит, сыпхызкәа хәартам ихәан, адырфаены шаанза дцан иааицеит. Аха амшә кадьц Қәыта ахәда иамцкласзар акәхап, ашьа ахьыжжы аштә ианаатала, харантәи уахьыцшуаз, азәы цас ахьычкәа ргалстук кацшь ахаитцазшәа акәын ишубоз! Иара ацәгьы убас алақәа амцацшь рхын, иаабац Қәыта акәзамкәа, ашьара икәкьаны икан. Икалап абни амшә абас иахьазныкәаз цханашьазар, иара цәтцысым, қаблам, ацә назаааза, зымч зылзаахьоу арха мшәы гәхәы ахы иазтанамырцо ишцакалеи?!»

Аха Батал ипылаз иаб иакәмызт, хьшыцәан, урт атып ағы рфызцәа неины ирыцсахзар акәхап, рхык хныкәпшындаз хәа иазыгәшьяуа иаауан.

– Убацои, дад, шаанза? – руазәк афнынза хазкылсындаз хәа дшыццакуазгьы, ачкәын даниба даатгылеит. Егыгьы даатгылашәа иуит, аха, аеыкәашеипш ихы изынкыломызт, ачкәын иихәоз иахаргьы итахын, аха иацхьакагьы ихон.

– Ацәкәа срышьтоуп, – ихәеит Батал, издыруада дара акы рбазар хәагьы дтцаар итаххеит, аха ирбазар дара рха-

тақәагы ишпарымхәари игәахәын, уаха алафимтит. – Сабгы шаанза дцахьейт цъара рхабарк збозар хәа.

– Узпада, уара, арпыс еиҕамс? – ани рапхъа иаха зәаанызкылаз, егы иаткыс иахагы аоныка ишихозгы, уажәы ашарпаз абна агәта идылаз ачкәын дизтаар итахейт. Насгы уажәы иццакуейт хәа, атып ағы ианыказ ауафыдаразы имгәакуази, ас чкәынк дрықәшәазтгы, ихәыипхъ аакатан, ачамыкәа ашә алтәтцәа ицо инаидтәалон. Нас акранифалак, убас цәажәарыла дыхтаркрын, ачкәын уажәы-уажә зык днафымхәар, ибз азы атцабо дкартон...

– Арсана, – ихәейт Батал, уи иаб ихъз убас деигәыргъан ихәейт, дөыфкәынан, актәи атып ганы, дызпада хәа шыоук аниазтаа, ирмахар хәа дшәаны, ибжыы рдуны иаб ихъз ихәазшәа. Насгы уи дырдырыр акәын дара, дара ракәым зны-зынла ачкәын иаб атцлақәатцәкыагы дырдыруейт хәа игәы иаанагон, избанзар, урт ацәкәа ирышьталан ианцоз, ма быцак ианашьтаз, ма маҕәахәык, рхы неидкылан дара рыбна бызшәала еицәажәозшәа ибон. «Арсана иоуп, – рхәозшәа иахауан иара, – ари иеипш акәыш иеихагы ахымфәнитцо имдыруеи. Егырт шыоуки, уртахзамзаргы, урмышәазозаргы, уцканы улаган улкарыжыуейт. Ма ушьап ашшарақәа тыкканы, араха ахцара анырныртцо еипш, рыхъзкәа аныртцоит, ирцәызыр хәа ишәошәа, ма ирхаштыр хәа. Убри атып ағы ауп ахәа ахьтало, нас иҕаанза есымша ибызбызуа иказауеит, кәастхак уватан ицазшәа... Арсана иеипш икәышындаз зеггы, Арсана абна ажы ахыыр хәа дшәоит. Уаха акы акәым, иара итцеггы ионра хәааигәан хгылазтгы, ма ихкаара хтагылазтгы. Ускан азәы дхалакыс уакәытц, уашхәа мақпацсыс шәирхәарын!»

– Хаи, ухаткы сцааит! – иазтаауаз ахатца иццакрақәа зеггы ааихаштын, дызтаз аидарагы наиргылеит. Ачкәын уи убаскан ада дшимбацызгы, иаразнак агәра игейт уи дышуафы разыз, мамзар днаиафсны дцаргы камлози, аидара датцоуп аеакуп. Аха иццакрагы, иаапсарагы абни дызтаз аатцәеипш изкәа инкыдхны инаиргылазшәа, Батал днаиеигәыргъан, днеиҕацшит.

«Саб ибзианы дыздыруа азэ иакэхап, – ачкэын игэы даатгэыргьеит, уи ус акэын, иаб иааигэара дыкамкэа азэ ихьз аниеихэалак, есымша ҕыцбарах дбаны диеигэыргьон, – уи бзиарак ззимуц азэы дыкоуп хэа сыкам. Абзиара уны азы ианейталак, нас абас хгэыхеанзамкэа иаахпылоит...»

– Уаби сарей быжышықэса ашыха хауа еицахфахьеит. Сара уи данызбалак, хара-бара идзамкэа, сашыа ибжыазы, аеыгэ-еыгэхэа дыччо мшаенеипш даацэыртцызшэа збоит. Уи даанза умнеиааит, дад, уажэы ицсы тоу-иҕаму сеидру, итамзаргыы залымдарала дтахеит, абарт хашыхақэа хара рыдзар аха идын... Уи дысгэалазыршэаз уаб иоуп, урт убас рыбжықэа еипшуп, уаб дышцэажэо, исзымчхакэа снаидтны сцаны сашыа егыараан дыстцэыуахьеит...

Батал игэеитеит уи ахатца уажэгы илабжыш аарц акгыы игымкэа мчыла иешникылоз. Нас нак днахэын, илакта ааирыцкьеит, «Кэыбры кадыць, усыдызцалазеи?» – ихэеит, ииашатцэкыан кэыбрык ила ихшэалазшэа... Нас иеылаиркэын, иаатцэа ахы аартны дынталеит. Вантэи иаатигеит еицрыхэхэа шашэак ашэыршақэа ахынырхаланы.

– Дад, абарт, акрануфо унарыщыхала, дара хэыцқэоуп, аха цьмашэыршақэоуп, ихаауп.

Батал азынаказ имгарцгыы далагеит, аха уи иуазма.

– Атыц акнытэ саауеит, напҕацэы суаоосуама, ура, ҕатцахэ згымхаша, – ихэан, – ихагэҕа ааигэзын, – амфан Данакаи хэа азэ дыспылан, цэгьала угэхьааигеит, улакта атапшра иҕахуп хэа сызиахэ, – ихэан, иаатцэа аашытыхны иеынеихеит. Нас цытрак днеихыан еипш деиҕаахэын: – Дад, угэы еиҕампааит, ари абна гыгшэыг хэа ахаангыы акгыы ыламлацт, ицқэоуп, – ихэеит.

«Сышпашэо, – инаишыҕеихэеит ачкэын гэаныла, уи ибжыы тыганы ихэарц иҕаххеит, аха дицэпычхашьеит уи ахатца. Нас ишэыршақэа ихэда инхшыны, дышцакы-ццакуа иеынеихеит. – Издыруада саб ицэқэа иапцаны дааспыларгыы, издыруада... издыруада акэым хымпада арт рымшыҕа бзиоуп... Рызбахэ анаацэыргызгалак иагьа дгэыргыап...»

Батал уажэы иахагыы дышцакит. Иара игэаныла, иабгыы шыҕа ицэқэа иапцаны ддэықэлахыан, аха дара арии акара

ахаскын илагылаз инкыдхэыло-аакыдхэыло раацара цэгъа-
зар акэхап.

«Аха агъаурым, – ачкэын уажэы урт ацэкэа дрыдгылаз-
шэа игэы интихэааит, – абри хазтатэоу шаалахцаз шэоу-
хажьуеит. Мчыбжьык акара акэхап ацабаа ахыжэбаша.
Нас азынразы шэаргы акашэа шэыгхашам. Ааи, ааи, иагъа
итцаарччаргы, шэара шэымгэахэ аншэоу, шэытра угыы
цэыкэбар кылсуам, шэгытцызшэа ишэыпцхэаза. Аус злоу,
латцарамза ауп, убра хэычык хайбаркарашт. Насгы иахъа
пшьашоуп, саб ихэашыла иахъа анцэа имшоуп, амшкэа зегъ
раткыс амшьта бзиоуп. Иахъа инкаууршэыз мчыбжьык ала
ахы аатцнагоит. Иагъацъара шэыказаргы иахъа шэимпцаар
иузом уи...»

Батал иацхэака данынапш, амахэдарта италарц зыгеза-
эзо инеиуаз ажъа еипш, амра ахы аацэытцнархэхэахъан
ашьхарп. Уи убаскан агэра игеит абыржэы иабгы уи алакта
дыштапшуаз, абыржэы гэаныла дышныхэоз, илахцаша,
иаахрыхша пшзала иахфааит хэа...

Фыцъа ахацэа руапакэа ирташышыы еыхэтцэыла иааи-
фаххызшэа акэын ишубоз Батал дахыгылазынтэи рацэак
ицэыхарамыз ѿ-хэык. Урт ахэкэа ирыбжьыгаз амѿахэаста
да-хынкыдгылоз зыхь бзиак ытцытуан. Знык убра дыз-
неины уа ихыршэлоу акэапей хэычы азна азыхь ыжэны
дыказар, уаха акгы итахымызт, иаацсарагы наихкэазшэа
ибон. Иара иаб излеихэахъаз ала, уи еитцызхыз иабду иоуп,
ускан урт дара ахэкэа рнаѿс еита мышныкэа ахыбжэаз
шьха дук ашьапаны раацтра гылазаарын. Аха аѿныкагы
ирлас-ырласны ибжысуазар акэхарын, ианцоз-ианауаз
иаатгыланы, рхапыц ытцнахыртэ ишыхьшэашэазгы, кэа-
пейк азна ааттаны, нак инацэхыкны инагылан рѿы-рнапы
рызэзэон, рыцедырхуан, иржэуан. Убринахыс иара Батал
иабгы убас акэын ишыкаитцоз, уимоу, арахь ашьхахь
ирахэ-ишэахэ акгы аныказамгы, сыштэаз сыхэтэит, арт
амшцэгъакэа рышьтахь азыхь еимахазаргы сыздыруам,
сныкэпшны саапи хэа иѿынеихон. Уи ауаѿы иеипш игэ-
хэааигон азыхь, иаакэыршаны хэачак гылацыпцхэаза напыла
итцихуан, ари пшьатыцуп, ара есымша ауаѿы данаатгыло

ихы-игэы апсашьартэ, ицкъашэқьаза иқазароуп ихэон. Иаакэыршаны ицкъамзар, ауафы ипсы изымгошэа ибон, ауаф иакэым, иара азыхь ахатагы ахы хьымзгнашьар калоит, итабар калоит хэа ирыцхайшьон. Рапхьатцэқьа Баталгы ицьеишьон уи, нахьхы цьара абнаршэыра агэта хэқэак ршьапаны аарла зхы аатцызго азыхь, ауафы убриақаратцэқьа бзиа излеибои, зны-зынлагы иусқэа аакажьны, агьама баны, ахэача иахьтэаз рыцкъаны дызлаауеи хэа. Аха нас изгэамтазакэа иаргы илалеит уи агэбылра, арахэ анаарцоз-ианкарцоз, ма ус иаб цьара аказы дицны данцоз, знык азыхь акынза хзыназандаз хэа игэы хьтхьтуа далагон. Уи иабгы идырит, аха, аферым, убас ауп азыхькэа пату шрықэтатэу, ишеитцыхлатэу хэа иеимхэеит, амала, ус гэаныла дшеигэыргэаз итцидырааит Батал. Уи акы данеигэыргэо илакта лашоит, аха убригь ирласны игэоутароуп, ирласны уахьзароуп акэымзар, иаразнак аеатцэахуеит, избанзар... избанзар... Батал иаб аччапшь ихы-ифеы уи ақара иқэирхазом, ахаан иаанимыжьыртэ зны дахьхэьазар акэхап... Батал зынзатцэык ауп иан лызбахэ иаб ихэо аниахэьоу. Иара убасқангы иара Батал иан дышлызхэьцуаз идырызшэа (иахьагы ицьеишьоит уи дызхэьцыз, игэы итаз иаб излеидырыз, иқалап дара еизааигэазтэуа ашьа уаф иимбо-имахауа абызшэала еицэажэозар, амала, ахэычкэа ртэы адуцэа ирхэо азеилымкаауа, дара адуцэа иаха иахькэышкэоу азы иаха ирласны ирызгэакэоу ашьа иахэо рахауазар?..), иаразнак уи дниефэпшын, «уан дугэалашэагэышьоит» ихэеит. Батал азныказ иихэара ифэмшэеит, зынгы игэы аатыпсааит, иакэым акы кайтоны иаб дақэикызшэа, аха нас иаргы дцэажэар, иан лзы игэы итаз игэалашэарақэа ицэеимпыр хэа дшэаны ус ихы ааиртцысит, ааи, уи лоуп сзызхэьцуа аанарго. Иара иабгы уи лакэхарын дзызхэьцуаз, аха афьцагы уаха акгы иаламцэажэакэа рфынархеит. Ускан урт игэалашэарақэа данрылтгы, Батал иихэо дақэымшэо, ииуа дақэымшэо, ахаан иаби иареи еидымхалацызт. Аха ускан игэы злаиргэғэоз иаб ацэажэара ахьтахымыз азы акэын, агэра игон уи итцегы иауз, итцегы идууз гэалашэарак

дшалаз, насгъы, насгъы... Иара Батал иеипш акәымкәа, уи игәалашәарақәа иаха ипқааны дрызхәыцуазар акәхарын... Аха инирпцшзомызт, зны-зынлагъы мчыла дыччон, усқан игәалашәарақәа «рнапы» иан лнышәыргә иқәишыбуазар қаларын...

Батал афхәык ршыпафәы итқкәраан илеиуаз азыхь афәы даннеи, ипсы ааитеикырц даатгылеит. Усқан ихыз акәапеи хәычы афнытққа ашша ахьшыызшәа ицырцыруан, ибаазан. Ус анакәха, иаб уи азна ымжәкәа дымцеит, иқалап ашьыжь азба дамкзозтгы, аха, зегьакоуп, уи ажәра уаналагалак, иузуфыхзом иаатаурцәаанза.

«Саргы уара утәкәа сыласуеит, – игәы даатаччеит Батал иаб дизхәыцуа дахьгылаз, – абри азыхь афәы сааиаанза сзыназандаз хәа саауан. Уажәы фамфәқәак нылбааданы, акәшамыкәша хәачамачақәак аатцхны исырцқьар стәхуп. Уи уара ахаан ус қатца хәа соумхәазацт, аха исазхәо, ус шықатцатәу сзырдыруа уара иуцырқьаны иаауа мчык сылазар акәхап. Сара уи амч ахаангы пату ақәыстоит, уи ахы смырдырзакәа ауп ишцәыртцуа. Саргы ахаан мап ацәысымқыцт, сызцәыртцзеи хәа ахәартә исмыргәаацт... Иқалап ус-ус хәишыцылар, зынза исылаларгы... Аха уи макьана аезыннакыло, итцегъы сеилнакаарц азы акәхап, ашьха ангыло, урт тәараны иахьықоу атыц рацхьа ашьхыц цшыхәцәа цаны ишеилыркаауа еипш, ишгәартә еипш... Нас егьырт иаанхаз рфәы иааны ишманшәалартәу анрархәалак, ар зегъы рах рыман иандәықәло еипш... Саргы сазцшуп уи амч ду, уи ах, адуцәа рхәаа ақны снейаанза хәычы-хәычла сылалара иафәуп...»

Батал акәапеи ааифымхзакәа итыркәкәаны ижәит. Ашьха ахауа ацбарара, ахьшәашәара зегъы иаразнак ицәа иалсызшәа, дкаххаа, длахфыхза даақалеит. Нас ашәымтак даатәеит, иаб ихәо иахәхьан азыхь афәы уаннеи, умтәакәа уцар, иара азыхь ахатагы агәы узтынчхазом хәа. Уа ухьаакәа, угәалакәа зегъы ухаурштыроуп, шәымтак иара азыхь ахәтеипш уцқьазароуп. Ацкәын усқан иаацәеишьеит иаб иажәақәа. Ауафы апцстазаара дузза имоуп, аха, зегьакоуп, ипсы танатцы азыхь еипш дзыцқьахазомзаап, иара азыхь

ағы даннеилак акэзаап ацқбара шатаху анигэалашэо, убасқан ашэымтак ихьяакэа, игэалақэа, икыязыбарақэа зеггы иерылыршэшэаны иеирыцқбар акэзаап. «Ус анакэха, – ихэеит усқан убри азыхь ағы гэанала, иабтцкыа ицэытцэахны, – ауағы итцеггы азыхькэа изааигэаны итытцуазар акэын, абри ақара хара дмаакэа дыцқбазарц шихэтоу игэаладмыршэалози... Аха ус схэеит хэа, апсабара ус ианатахха, убригь акы аанагоит. Устцкыа еизааигэанатэыр, еибакыашыыр хэа ишэозар акэхап... Ауағы иапхыа апсабара уи иазхэыцит.. Нас ауп ауағы даназхэыц, иагбанцьеишыа!..»

Батал уажэшьта иахаггы дыццакны ддэықлэеит. Уи иахыа ашыжь даныцагыла, арахь ифеаихеит, акгы наифеаимыршэцыт, уимоу, шэыркгы ифы интаимкаеит, иаб иахэшыа илхэалоит еипш, амшытаггы дацэымшэеит. «Рацхыа иуцыло уикатэоит уара, истынхаша» хэа наишьталхэеит, аха иара убригь агэра имгеит. Уи азыхь данафыхэа нахыс, иаха мчык илалазшэаггы, иаха инархаггы гэгэахазшэа, уимоу, итцеггы иааирццакыр, шарцазза идэықэлахыаз иаб дахьнеиша днеины, ацэқэа иман арахь ддэықэлаанза дихьзарашэа инарбеит игэы.

«Алатцара шааз рцэа иалашэама, – Батал игэы дта хэыцуан дахьнеиуаз, – урт абна рычешартаз ала зынза ибнеикыр хэа сшэоит. Иаха хара ицацыпхыаза ахаскын хаахшэа рбозар, мамзарггы уахь иаха ргэы тынчу?..»

Батал иаб ишытақэа дырхылан дахьнеиуаз агэра игон уажэы-уашытан дышихьзоз, мамзарггы ибжыы наиргар фитрашэа ибон. Аха иара ибжыы икэмыргакэа, ус игэи-еанзамкэа дихьзар итахын. Убасқан игэалашэеит, тцыцх ауасақэа абна ианырцэылаха хаз-хазы ишырышьтаз дарггы шеицэызыз. Ускан иаб иапхыака ала иман акыр дамхацеит иара, аха шытақэак ибан зымца дахьымцахытцыз, изымдырзоз мцахаэстала рацэак дымцакэа данынапш, нырцэ ақьаптафы, ас кэамкыақэа реипш, ишкэакэа-шкэакэаза иуасақэа шыкэыз ибеит. Рацхыатцкыа ала иарырхар хэа дшэан, иаразнак ахэда амака аахеитцан, ифырггы ма арахь амцахаэста ианылап игэахэын, ацадахыала дрыхчнысны дара ахыкыз днеит. Урт уи ала ицны данырба, убас ирырхан идэықлэеит, Батал

дшәеит уаха ахаанггы еидкылашыа роуам хәа. Рызеггы хаз-хазы ицеит, иара ачкәынггы урт еидыскылоит хәа дышрышытаз, амфәхәастаггы ицәызын, дкәалеит. Нас иаб икәфитүа далагеит, аха иабггы ааигәасигәа ибжыы гомызт. Арахь аилашәшәра иафын, ачкәын алаггы ицын, аха, зегьакоуп, игәы тыпсаауа, ицәа дьтзызаауа далагеит. Игәалашәеит иаб иахәшыа изеиталхәоз алакәкәа: чкәынак уахык абна дшылахаз; илашыцо ианалага, дахьцо-дахьаауа акггы изымдыруа дшыкәхаз; нас абгассақәа руубжкәа го ишалагаз; уи азыхәашь абжъеипш ихышхыцәо иаха-иаха ишизааигәахоз; ачкәын даншәа, тцлакы днахьынхалан дшыкәлаз; аухантәарак уи ачкәын атцла дшыкәтәаз иширшаз; ашара иазыпшыз арбағкәа рыбжъеипш абгахәычкәа руубжыы дшазызыфруаз... Батал убарт зеггы шеидихәыцлос убри ауаха иаб дахьынтәааз имбазакәа дихъзеит.

«Ахахаи, акы уацәымшәан! – ихәеит иара, ишеилашәшәхъязггы, Батал ихы-ифы ашәара шыкәыиз ибазшәа. Уи илапш убас итцарын, икәлап ибазарггы. – Ауасақәаггы ана ақьапцәфы рхы еидыскылоит, уажәытцәкәа афны хкәалоит...»

«Сара сымшәазеит, – ихәеит Батал, иахьынтәааигаз изымдырзо мчыкггы ааипшаан, ибжкгы аарла иаатиган. Ааи, ааи, уи имчггы иуасақәа реипш ишәаны еимпхьан, илтцхьан. Аха, зегьакоуп, уи иаб иирбар итахымызт, иаб ифы убри акара акы дацәыпцхашьомызт. Аха уи илапштцар Батал имчггы шилтцхъяз збоит хәа иалагар каларын, ааи, уи убри акара итцарын, игәыткәапсыткәаха илтцны иахьцоз абазарггы калап. – Урт ауасақәа анысцәеимп, сышрышытаз ауп абрахь сшыланагалаз ...»

«Уара угәы шымеитасуаз сымдыри, – Батал иаб дгәааччеит, уи иччапшь ала хәычы-хәычла игәы иргәғәрц, ани ицахъяз имч уи алашара арбаны, арахь иахьырцшны иааигарц итахызшәа. Ииашатцәкәан, ачкәынггы ипсы ааилалеит, нас уаха ажәакггы мхәакәа ифынеихеит. – Урт ауасақәа умцшаазтггы уаха иахцәылахон, рыуа-ршәаць хамбарггы каларын. Аха уара, Аитар иеипш, иаразнак уцәыз ахьамаз удырит, иуцшааит. Асарақәаггы уаха ишыкәакаауаз ргәы баны ипсуан, рыпсы иахьугзеит ранацәа... Уара згәахәтәы иахъзаша!»

Урт зегы уажы изигэалашэаз издыруам, аха игэалашэит Батал. Икалап иаб амыцхэ дахьизхэыцуаз азы акэзар, икалап абна данылаха имацара, апша хьшэашэеипш шэарак ихыбсар. Аха уи ашэара иара зынза иааигэара икэижылар итахымызт, игы акэышра иаха игэгэан. Уи иара ихата ианцэеишьозгы ыкан, игэакэышра ихэычрагы зны-зынла иахызаны, ус акэым, арс ауп хэа ианабжыоз. Зны-зынла уи игэакэышра убас дылахон, убас дылахон... ашкол ах данцоз, аграпара ахыылгамыз асы даннылалалак, дшылахоз еипш...

«Амрагы ҳацэхалейт, – игы дтацэажэон амца дахыкэыз иара, ус акэын уи ишиказшьаз, амца даныкэлалак, гэаныла ацэажэара далагон, нас имбазакэа гэаныла ифызцаа, ма иаб, ма иаб иахэшьа, азэы дышиацэажэоз имцагы ахынтцэоз изгэамтазакэа интцэон, – аха, зегякоуп, иахья ашьапы хқыроуп...»

Иахья пшьашоуп, латан амшгы амшьта бзиазар ауп. Убригь акраанагозаап... Ацэкэа тцэхэаны агъара уанныкэгыло, адгыл анцужэо, ахцэы ркэыдбжэеипш хэыртхэыртхэа акэатан ицканы еикэнапцо адгыл абжы анго, апщыракэа уажэытцэкыа цыит кхцтоит хэа агъара игэыргьатцэа ианылапцо, убри амш убас амшьта бзиаза-роуп, уинахыс аарцаара мыцхэы камло, иагзысаамтамхо, мчыбжык ала ацыкэреи ыкэыхэхэ иаауа... Абыргтцэкыагы уи илапш аннакэшэалак агэыргъара илшо, уазхэыци, агэыргъара иацэхьатцхэоу, мап атцэызкхэоу – дангэыргъо... Кыраамта зых иоужу адгыл ацыкэреи рыц шыгэхэаанаго, ишазгэыкуа...»

Ус дышнеиуаз, харантэи азыж еипш кьаптак дназыпшит. Аштэа иатцэаза икэыхэхэ ахаскын аахьан. Иаакэыршаны аандагы еилахэхан, ахьатэ масаркэа, зыдгыл афы апсра разкыс изшьоз ар реипш, харабгъара икапсан. Иара аштэа агэтатцэкыа ҳатлак гылан, сара зегы сырхануп, сара зегы рызшьа-рыпсышьа здыруейт, абра сышэшьыроуп изаазаз ахэозшэа. Ахэасақэа ракэын ибыбыш-быбышза ишэтхьан, изтаху азэы дыкатцэкыоушэа, апсабарафы зегь рапхэа ишэтырц иахэон, иажьон... Ус ухэейт, аха издыруада

азэы игэы иамукэа дхынхэыр, схэычра зегы ахыиасыз, иахьсызхаз хэа, ауафы иакэым, ахышьтрахыгы зык хынхэ-хьеит... издыруада, издыруада... Абас рхэозшэа акэын атцлакэа шгылаз. Азэы архэара дшавтцуаз абаны ишанханы иаанхазшэа, убас гэыграк аман иаауан амфэхэаста... Уи ауп хэа икаларын ахэасақэагы убас ирласны имшөтызтгы... Аха уртгы ағэра иашыцылахьан, насгы зажэа баша, иара ахэасашөтқэа реицш, ацша иазымто, ацсабара дузза ахэатэы хартцон...

«Абракагы шыоук нымхози», – игэы дынтацэажэит Батал ашта данаакэла, ашыака затцэ игылаз иенадтцан, иара ашыакагы, аласкэыгэ еицш, арахэ рхэыц афататан, рызхара ихэы-ича ианааилак ркэакэа рыбгырц иахышыуа иадцэқэаслозар акэхарын, ара усгы ихышшэатдышшэа икажбу амасарқэеи ашыакақэеи роуп инхаз. Иаакэыршаны игылоу ашэыр азахэа рыхынышышыы ишпарықэу мамзар. Иара афныргэы ахата... уи хлымзаахк заханы зыпштэы зыхкьаз апхэыс лхы-лфэ еицш ауп ицөышза ишыкоу, уаха хаскынкгы ықэымиааит. Ахаскынтцэкьа иазымгэагыт афныргэы ақэиара, ахаскынтцэкьа азэыр дхынхэуа цынашьоит...

Батал ақьацта днықэсны афада ихы рханы ифэинеихеит. Изыхкьаз изымдырзо игэгы хэашьза иаакалеит. Уи ашэымтақэак зегы ихаштит, цытрак дааскьяанзагы ақьацта акэын ибла ихгылаз. Ашта иатцэа, харабгыра икажбу амасарқэа, агыра иалагылоу аеага еицш изатцэза иаанхаз ашыака, шыацк зқэымиаац афныргэы. Нас афымтра зхатцаны иаакэыршан игылоу атцлакэа, Батал урт азныказ игэгы аатдырцсааит, зыхцэы зқэыпцсаны ацсы ихагылоу ахэса цьабафцэа анигэаладыршэа... Аха нас, дышнеиуаз, еакахы дыианагеит, нас... ихэыцрақэа ицөеимпит...

Уажэшьта иабгы ицөқэа иман дицылар акэын. Батал азныказ цыра хахэык днықэтэан дааизыпшыргы итаххеит, аха игэы иамуит. Избанзар, иахья амра акыр ирыцөфеихьан, ацөқэа ахыкызаалакгы иаацаны цыруак иадамзаргы ирцэағэар акэын, ашыапы ркыр акэын. Акэыкэугы иахья мацара хынтэ-пшынтэ абжы иахахьан, сара исымхэа-

кәә ишыцәагәатәу, ишылататәу шәзымдырзои ахәошәа... Акәыкәу, акәыкәу, уаргы анхаф бзиа иеипш алатцара анааилак угәы тынчзам... Зегы апцкәа лартцар, азәы деитцамхар, инхара-интцыра, аеафара беиа таргалар утахуп. Ашыыжь азәы мацк ацәа далахаргы уузом, убжыы иаразнак игәы икәыфәуеит. Кәыкәу, кәыкәу, ишцыкәу ушышытоу, узбеитеи! Аха нас, зегы рлатцатәкәа аныларцдалак, гәырызшашәаз уныбжәаз уцоит. Уаха акгы уахәом, акгы утахым, акызатцәык анхафцәа ианаамтоу рцыкәреи лартцар... икалап уи еихау халалра, ламыс ыкамзар, икалап апсабара иашаз абеиаракәа зегы иреихазар убри, ауаа рзы, ахәыцкәа рзы, азәы чагәа шигымхо анудырлак, азәы амла дшамкуа агәра анугалак, тынч апсра... Ах, акәыкәу, шака ухалалузеи, акәыкәу...

Батал даныхәычыз зны иаб иахәшәа лакәк изеиталхәахьан. Ускан уи алакә убас игәапхейт, уи аитахәара далагар, интцәар хәа дшәаны илакәа еихмырсыгызакәа дылфәапшуан. Атцыхәтәан аишыцәа, алакә иалаз афыцәагы, шәарыцара ицарц ишыкәз афны индәылтцаанза акәыкәу абжыы рахаит. Афыцәагы аахынхәын ршәакәкәа нкыддыргылеит, изхымцарыз, икәадаз уск рзыкалазшәа. Ускан урт ус зыкартцей хәа дылзымтцааит лара, избанзар алакә иаразнак гәаныла аитахәара далагеит, ихаштыр хәа дшәаны. Ашәтәхь цытрак антцы ауп данлазтцаа аишыцәа зыхынхәи хәа. Уи иалхәейт урт акәыкәу абжыы шраҳаз, уи абжыы анхафы пату шақейтцә, ашәарыцафцәагы, иагәа дшәарыцаф гәгәазаргы, иагәа атамха еифәажны ауаа ирчозаргы, иабцар нкыдыргылан ацәагәара дышналаго. Убри аахыс иаргы акәыкәу абжыы аниахалак уи алакә ааигәалашәон, зны-зынла иагәцәеишәон уи злакәу, уи зыцстазаарам, уи алакә захызхалаз. Уи икалацәкәыз акы еипшзар итахын, имацара данынхалак лакәзам уи хәа игәы иаанагон...

Ус иааигәаны быжкәак иахаит. Иаргы ихәыцракәа зегы иаразнак дрылтцны данынапш, иаб ацәкәа иаццаны, уаха злоу ипсра убааит хәа дауан. «Ус ауп ишадыруа, – Батал игәы даатаччейт ацәкәа данынарыхәапш, – сара саб ихы

ныкэйтдар иагьацъара шэыкзаргы шэыжахэабжь иахауеит, шэахъцаз изымпшаахуа дыкьазма?! Ашъац уажэы ақырбыч иафызоуп, аха мчыбжык акара ишэхашэырштыроуп, аду-неи икэуп хэагы шэкамлароуп! Амала, апхэа абырфын ткеипш аччахэа ицэажэо инашэымтцахтцап. Уи иахэоу жэдыруоу, сышэфозаргы, сыцк аашэрыхроуп ахэоит! Амала, азыша шэанамыргарц, азгы ақэхатэоит, усқан иаргы татахоит, фыц ианыныххэаз еипш афарагы мариахоит. Саб ихэалоит еипш, ус лахынтцас ишэитеит шэызшаз! Хара акгы ххарам, хара хышла хкэабоуп!»

– Азазаха аоны уакырауаз! – ихэеит Батал иаб данааи-зааигэаха, иара усгы ччапшык ааифытцымшэазакэа. Уи ус акэын. Батал иаб иахэшьа Нанашь илхэалоит еипш, иччапшь ахэ итиуашэа ицэыригазом. Батал идыруан уи уажэы дшаагэыргъаз, аха ацэқэа рытцакьаразытцэкьа ибжыи изтымцо акынза даацсан. Аха уи ибара дшеигэыргъоз иирбар итахымхеит. Амфангы Батал дхэыцит, деитахэыцит, аха уи ибара иаб дшеигэыргъаз зиимырдырыз изымдырит, дара ацэқэа рхатақэагы ас иахьа иаалыркьан изыртаххаз шырызымдыруаз еипш...

Батал иаби иарей шааиуаз қьаптак ианаавала, уи илапш нақэшэеит, амшэцэакэа реипш, атцлақэа ирымтцацсаз ашэшьырақэа. «Шэышгылаз шэшьахит, – игэы дынтаччеит уи атцлақэа дырзыпшуа, – шэышэшьыра шэнытатэан шэыпсы ааиташэкыр! Ажэфан акынза усгы шэызхалом, тцлак ажэфан ахыцэқэа тцапсахьеит хэа шэахахьоума?! Уи ус ауафы шэирехэарц анитаху иамхахэоит, ажэфан акынза шэхеигалоит! Шэаргы акэу цышьаны, уажэымзар-уажэы ажэфан акынза хназоит хэа шэыпсы ааитамкзакэа шэгылоуп! Аха шэара шэеипш акэыш дуқэа ауаф мыц хэычык ифытцшэеит хэа ицэгэаауама? Агьаурым, нас, ауаф хэычы мыц хэычык ифытцшэазар!.. Убри шэхы икэшэкып, амала, иара ацсабара ахата шэамжьааит. Ахьта гэгэа калараны ианыкоу, ас ду анауа, имкэылха мызла ишьтымтцзо ианышьтало, убасқан цъара акала ишэанахэома? Мамзаргы апша шэлымха итамхэйтхэйтзои, сара уахынтэи саауеит,

сара сыла иабаз ауп исхэо хэа. Нас шэаргыы шэбызшэала еибышэхэозар акэхап, ргыреанышэтцозар акэхап ҫыц зхы аатцызгаз алҫарақэа, ахьацақэа, аҫықэа. Амала, аҫытлақэа, зтахэрықь цэгьоу адоуцэа реипш, апша иахэо иазымзырҫоуазар қалап. Уи дара рхы иавырбааит, аха апша иауалу қанатцойт. Уинахыс адгьыл шэшьяпы аларцсны ишэкуазар акэхап, ҳацэқэа аҫыал антырго, аказгтрақэа рҫы адгьыл ршьацэхыцқэа аларцсны ишахо еипш!.. Аха шэара атцлақэагы ауафы дыгэхьяашэымго шэықоума, насгыы шэара ауафы шэишыцылан, уажэы ақьацта шэымацара шэанықэа, шэнеиҫапшы-ааиҫапшуа шэаанхеит. Убри акэхап шэара зегь ратцкыс шэгэы иалоу, ауафы шэеитҫеиҫаит, азахэа шэықөйтҫеит, аанда шэыкөиршеит, шэывара афны иргылеит, нас шэанеишыцыла, ашта дынтытцыргыы дыгэхьяажэартэ шэаннеи, иара днашэпцырцны дҫеит, ихэычы-иду, ирахэ-ишэахэ акы аанмыжкэа. Уи агэырҫа шэара ас ду еипш ишэықэҫаит, кыраамтагыы шэеишыхныпцылан шэгылазар акэхарын. Уи закэ цэызу шэаразэатцэык шэоуп еилызкаауа, атцлақэа, абри ақара аамта ауафы игэра згоз, ишыцылахьаз, тагалан ашэа хэо зымтцэышэқэа зманы шэхыцэқэа иқэтэаз, уажэы шэзықэгылоу адгьыл дузза цьара дамоуп, аха уанза шэаргыы шэназом, шэдацқэагыы знеиуам. Ажэфан тшэыпцсоит, убри ақара шэахаракуп хэа ауафы шэахыжьоз иаҫа шэхы иқэышэкуеит, иаҫа ишэылашэыгзоит, абыржэы ишэзиуз атцкыс. Зыцсы тоу дахьиз дахымтцуазароуп, уи апқара шэара шэеипш еилазымго адунеи аҫы азэ дықам, атцлақэа...»

– Матак иадымзаргыы иаҫтэагэароуп иахья... – ачкэын иаб амра днатцапшит, иагья уццакыргыы, ҳамцэагэар ҳуам ихэозшэа. Аха иара амрагыы макьана иамырцҫеицызт, анхараха ауаа аҫыбааа усгыы ирбоит, апхзы рылтцуеит, сара ашоура мыцхэы зрыжэыстцой хэа иреигзозшэа. Иқалап усқан иара амрагыы еилнакаауазар анхафы игэтакы, нас ишца, амра ақара урт зҫу, ирыгэтыхоу, измыртынчуа збода, изахауада. Насгыы иахья, латцарамзаха, амш мышьтабзия аан, амрагыы цэырымтцыр агэы иауам? Иқалап уи зегь

рацхъа ианыруазар ауафы игэы итоу, нас пстхэацкэак аахыларгыы, уажэы ақэа аха хамам хэа урт инарылтцэраан афеанахозар... Ажэфан дуи ауафы ирыццхаражэхэафызар...

– Ааи, ашыапы хкыроуп, – Батал дшаацсахъазгыы, уи уажэы иаацсара, тцыцх араца иаганы иказ инапы иртцафы ишылцэйтцэахуаз еипш, иаб ицэытцэахны даауан, ибар, нас иахъа уаха акэатан иимыркыр хэа дшэон.

«Ухэызжэеит, – ихэозар акэхарын уи, афныка ишыц-цакуазгыы, инатэаны рыцсы ааитаркырц идитдон. Ари адгбыл хара рыццхакэа хэаума ихызфаауа. – Ари адгбыл хара хакэым, иаркы-иаркы-ирцэ хэа икэызгыы афнаххэеит. Апсра адунеи икэуп хэа икамыз, хэацсуеит хэа ахаангыы зыпхыз иаламшэацыз... Хмыццакып, зегякоуп, анцэа икнытэ хэа-тцахэы аахрыхыртэ хэакоуп, уи азы азэы дхаргэамтцаум».

«Сара усцэымшэан, – Батал иаб игэы иргэгэарц далагон ускан, – аацтра акынза сцаны ацэқэа аасцеит хэа саацсома? Урт знык икэыргылан исутар, уинахыс нас уаргыы устахзам, апжэатэ сара ипызжэоит. Тцыцх еипш сынтэагыы ацэмаа иахъатаху саго цумшъан, дара ацэқэагыы сынтэа сатэарбоит... Убас рышьтахъ игылоу сышхэычу рхасырштып, аудэ анрыкэстцалакгыы сырмытцакыкэа аканауа итымтцау!»

Ускан Батал иаб ишитахымгыы дыччоит. Иара иимыр-барц далагоит, аха Батал имдыруеи уи дшыччо. Иимыр-баргыы, димыхэацшзаргыы идыруеит. Уи, аныхэафцэа реипш, амрагыларахъ дыцшны ауп дшыччо. Аха, зегякоуп, иаразнак итидыраауеит иара. Иагъа итцэахыргыы, убриак изицэытцэахуам, иара иаб ихатагыы ус ирлас-ырласны дауччауа, уи иччапшь ачкэын днахырцшны хэычык игэы ааирцсахэаргыы итаххоит. Уи уажэы аччапшьтцэка даналхэдаха, изхара данзымгэыргыа, данзымыхэмар, дыш-хэычу игэы еитцэжэыр калоит.

– Анкыа иансааз, абри уара уатцкыс заки х-нацэхыркэа-раки ракара санеихаз, – уи иаб деитааччеит уажэы, нас ачалт ишышуашэа, инапқэагыы неихышь-фөихышьшит, шака рыла диеихаз ирбо, – уажэааны исцэагэаша цэагэаны ацэқэа аусышьтуан. Ускан дара ацэқэагыы анцэа ишаны икамзи, «лак» схэомызт, «оак» схэомызт, ркэатан скын,

сыргон, сааргон. Саб рыцха амацѳаз ахы итагъежъуа ибжъа-хъан. Иара акѳацтѳѳкагы, агѳылара цъара иржѳуазар аѳѳы хааза иааѳуан. Ускан даѳа барақъатрак ыкан... Ускан анцѳа игѳарпханы ишон зегъы...

«Ускан, – игѳы интихѳааит Батал ацѳкѳа рышьтахъ дгылан дахънеиуаз, – саргъы ускан хѳа ак сѳмоуп. Сан даныказ, лыцсы антаз. Уажѳы еипш, ашкол аѳы ахѳыцкѳа ранацѳа аннеиуаз сара снапшы-аапшуа, сгѳи сылагырзи еилатцѳо абартхъ сандѳылымтцуаз, абыркыыл схы ныкѳк-ны сызхара стѳуандаз хѳа саныкамыз... Ускан... сан лыцсы санахѳоз, сѳызцѳа зегъы рылымкаа, сара саныдан снылымжъырц... Ацѳмаа еиѳнахъяз саб сыхѳъара бзиақѳа рызбахѳ аниахалак, убри акара даапсаны дыкан, реигѳыргъаратѳкѳа илшомызт... Ускан... икарцѳо хѳа мчыла дычchon, ускан... иччапшьтѳкѳа лхибаауан... сан лылым-каа саб сыбзиара мчыла деигѳыргъон... Убарт зегъы сара изаацѳан еилыскаауа салагеит, ишпазурыз, сгѳы иаха иааигѳаны икыдушѳа иканатцеит сан лыкамзаара. Пхызла дцѳыртцлоит, аха убри апхызтѳкѳагы гѳаныла азхѳыцха шысмоуц аасытылдыраар, дгѳааны уаха дцѳырымтцыр хѳа сшѳоит...»

– Знык хѳацѳагѳатѳкѳа хрылгар... – Батал иаб ацѳкѳа ааиапицан, иара дааихъзеит, – нас хѳацкѳа аагон, уаргъы цъара унеиааип. Агѳылара уцаны узхаратѳкѳа умыхѳ-марыц. Уара сануқѳлаз, – уи Батал дирлахѳыхырц еита ак наигѳалаиршѳеит, – сѳызцѳа аркыыл рылцаан сандѳықѳалалак, амба сѳнагар хѳа сшѳаны, уажѳы-уажѳы саатгылан цыгѳхыршѳѳт кѳацон. Акѳымзар, ари нашанак далакоуп хѳа исыцхѳамарзомызт...

– Сынтѳа ашьха сугома? – Батал уи шиѳытѳкѳаз изым-дырзо иѳытѳкѳеит. Уи иара ахаангъы ашьха дымцазацызт, иабгъы уахъ дкыдымлеижътеи пытк тцуан, аха, зегъакоуп, иѳызцѳа хѳыцкѳа реипш, иамхѳаѳеит иаргъы. Амала иамхамхѳазтгъы, ус ихѳазомызт, избанзар уи иаб ашьха дцартѳ дшыкамыз идыруан. Батал иѳызцѳа хѳыцкѳа иаб ашьха узымцои хѳа ианиазтѳаалак, дыхѳамаршѳа иреихѳа-лоит еипш, ишьтахъка ибга гѳѳам... Аха уртѳ ажѳақѳа

Баҫал убри аҫара бзиа ибаны, насгыи урт ажәәкәә есымша иҫаркы икылагылан, есымша имч рықәырхан илбаайдон, амала, абыржәы иамхаҳәеит, ишиамхаҳәаз иара ихатаггы изымдырзо. Ашьтахь ибз дацҳаит, аха ускан иихәашаз ихәахьан...

Иаб азныказ акгы имхәеит, ацәкәә ракәушәә зеггы зхароу, ачын нархикьан, инаиапицеит. Нас, абри зхәаз уара уоума, сыла самжьзааит хәә дцәеишьязшәә, илацш наихиган, ҫааитит:

– Егьа хагхарггы, ихагхааит, ҫымз рзы хахтцәарым, сынтәә хгәыла Шьыма уицтан ашьхака усышьтуеит.

Баҫал азныказ убас дгәырҫеит, ииашатцәкьан ашьхамәә дықәгылазшәә, уи уа иагьа дынхарггы, ус ирласырласны аҫны ныжьны хара дшымцацызггы, дара гәхьааган рыхьтцәыуара дшаламгоз иирдырырц итахызшәә ашьхақәә днарҫацшит, ани изхысыз ахәы анаҫсан шака мышныкәә ицатәуи хәанггы диазтәаит иаб. «ҫымш роуп шәахьықәхо, – убрыгь убас дгәырҫеит уажәы, ичкәын деиқәыршәәны амәә дықәйтцәшәә, амала, мацкгы дышицәшәә мәашьо лактала деимидон, изымдыруаз ак иеихәарц итахын, аха уи изымдыруаз иара изы убас аилкаара цәгьан, иеихәеит хәә изгәнымкылар калон, амала, ихы-иҫы игәырҫьара зхыжжуаз гәырәә хәычыкгыи, шәартара хәычыкгыи цьара ишатцатцәахыз имацара идырыр акәын... – Ант ацьмақәә азхьтцра иаҫызоуп, амәан кәйтцәә-кәйтцәә ишәцәеимпуа иа-лагоит, реидцалара цәгьахоит. Аха знык ашьха шәызхалар, мышкы-ҫымш рыла ргәы тәуеит аҳаскьын шьамхахьы ианылагылалак. Ааи, ауасақәә реицш, икәбакәшәә икалоит. Ацьмахартцәы ҫацаза мызкакара иужәыр, ашьха аҳауаггы улсып, умчгыи талоит, уеиыльхха укалоит иаразнак. Амца уақәырцар, умбылуа! Нас уанаауа ашәыршақәаггы хзааугап...»

«Уи са избап, – ихәеит Баҫал, иара ус акәын, знык дзеигәырҫьаша ак аниархәалак, нас уинахыс иара азхәыцра далагон, егьырт зеггы ихаирштун. – Шьхьтцын са сыхәтәаггы сыртозар акәхап, шәарггы шәгәы зырхааша ак шәзаазгап!»

– Ҳара иахфаша хфахъеит, – Батал иаб убас дкэыцсыч-
хайт, ииашатцэќъан ишьтахъќа ихигахъоу зегъы азмыжъ еипш
абыржэы дынхыцшылазшэа, аха уи иатцибааз деигэыргъозу
дамеигэыргъозу изымдыруа акэын дышцэажэоз, – уара
цќъа уцсы шыа, акрыф-акрыжэ зхэаз иеипш, ашьха уалача.
Ашэарыцаоцэа шэарах жъыкгы унахырцхъалап. Ус анакэха,
уцќэа хла уажэнат!

Батал иаби иарей аоны ианааи, изыхќъа изымдырзо,
дигэалашэеит ахэымпал еипш зыбѓа хэахъаз ианду. Уи
аарла акэын дшигэалашэоз, еихаракгы игэалашэоз лыб-
жыы акэын. Уи уажэгъы зны-зынла игэы иќэыфоун, нас
ахъапшкэапшра далагон, ииашатцэќъан ивара азэ дгылан
лыбжыы иахазшэа. Аха нас, лара шлакэмыз анидырлак, ихы
аахъымзѓишьон, ихы-ифеы зегъы хэацыхэапшыа амца нац-
ралон. «Нан-хэыч, – лхэеит лара, енак аарла даашьтыхны
лшьамхы дааќэлыртэан, уи знык лшьамхы даныќэлыртэа,
иаб дыхэмарны иалхэон еипш, амшэшьацхэа иакыз
ажъеипш, лымпытцхра цэгъан, лызхара дилахэмарыр
акэын, дышлырчыхэчыхэуаз длыргъазкыр акэын, – шыта
ирласны удухароуп. Ааи, ааи, саргыы афцааоцэа рацэаоны
исымоуп, аха цъарамзар-цъара сыццакуам, уара утэык
сымбаќэа. Уахъ угъы мышкызны сымцар ќалашам, аха
сгэы ртынчны сцароуп. Нас ишца, ауафы цъара данцо игэы
тынчзароуп, уахъ акэым, анќъа аоны уаф даныќамыз, акэыд
аќэыргыланы санцалак сгэы тынчзамызт, ихытдыр хэа
сшэон... Изхысхэаауа, ирласны иузхароуп... Абри дызтэыда
хэа итцаауа, иуеигэыргъан нацэахыла уеибадырбо...»

Ускан Батал изеилымќааќэаз рацэан, аха лыбжыы
уажэыгъ игэалашэон. Лара дмыццакзакэа акэын дышцэа-
жэоз, аха лажэабжъ, азыгѓара абжыы еипш, иахъагы дша-
зыпшзам игэы ианыќэыолак, иаразнак идыруеит...

– Ацэќэа уаарытцаќъа, – ихэеит Батал иаб аоны ишнеиз
ауѓэ аца иаалбааиган. Уи ауѓэгъы, алфа иарфоаз ашэ-
хеипш, иласза иќалахъан, хышыќэса тцуеит апша атцасуа
аца иќэижътеи. Есышыќэса абас цэаѓэан иаалбааигоит,
абжъаапны, мфеык, маѓэахэык антыгатэу – ацъалаз даеа
уѓэк имоуп, ари уахъ ицэыригазом. Ауѓэ ацэќэа рыхэда

ианныкәйтца, урт, азы хьшәашәа зқәыртәаз иеипш, иараз-нак рцәа аархыбзааит. Урт шыта ирдырит ус аламала ацстака ишзыхнымхәуаз, аратәи ахаскын хыцфыцқәа рхы рыларыгзар шакәыз. – Ари гәынкылагоуп, – ихәеит Арсана ицдыба иаатигаз цшлапкыақәак нарғишьын.

– Иа, анцәа указар, анцәа қарманшәал! – иаб акәатан ааган аугә ианнатцеихәа, инапқәа ажәфан ахь инаирх-хеит. – Сынтәа инкашәо ацш барақбатны икало, таацәала агәабзиара-ахабзиара қаман, қауа-қтахы қахьынзаназаазо қайгымкәа, иаахрыхуа зегы абзиарақәа рзы иахфо-иаажәуа анцәа икайтцааит.

– Амин! – лхәеит Батал иаб иахәшыа ашта дахыкәгылаз, уи иихәаз зегытцкәа ларалкынза имнеизаргы, дышныхәаз ақара лдыруан. – Қғәы ғызкааша анцәа иахзаумган, қалахь анцәа абзиара анца. Қаура хәыцгы абзиаразы иахфартә анцәа қақәйттә.

Баталгы амин ихәарц итахеит, аха итаацәа абзиараз хәа реихәаанза, здәыцба дәыкәлаз ахәычы иеипш, усқан ацқәа рғынархахьан, иаргы знык-фынтә цдыруақәак алыргаанза рацхьа дгылазар акәын.

– Цдыруак аңоазгалак, нас акәатан ура иусыркуеит, – уи игәы иргәғәарц итахушәа қааитит иаб, – арт ацқәа макьана рқяф тоуп, умфахырқьар хәа сшәоит...

– Ибзиоуп, – ихәеит Батал, убасқангы уаха ацәажәара даламгеит, избанзар, уи агәра игон иаби адгылы макьана дара адуцәа рбызшәала ишеицәажәоз, аха иара игәы ғығыр хәа дшәаны шакәыз уажәы дызиацәажәоз. Ишьтахька данынапш, рыфнавара ишьтоу ашьхымза еихәа еипш, адгыл ушыапы нташәо атдыруа алыргахьан. Убасқан, иара изгәамтазақәа, ани иахатәи ацхыз ахы ааигәалашәеит. Уимоу, ацсык-ацсык игхеит аитақәара далагарцгы. «Мап, мап, – ихәеит иара гәаныла, ихарамыз харак идитцазшәа азәы, – сара уи ацхыз сеичақаеит. Ианеитасхәогы, ус ағьара сыкәгылан еитасқәар стахым. Амала, хымпада, уаха еитасқәоит, ацәағәара қаналгалак, тынч қанаатәалак... Иара ада ус шсымам асырдыроуп ацхызгы, иаракзатцәык

сшазхэыцуа, исхаштыргы шыстахым, ирлас-ырласнгы ишысгэалашэо. Насгы, иахьа цшьашоуп, ари амш агэы рахатуп рхэоит, аныхэаф иеипш, амшьта бзиоуп... Харгы ахэлара иаахамнахаанза хцэагэозар акэхап, аха, зегьакоуп, ашэацшь кыдлоит ажэофан. Уи қырсан аныхэа аан саб иахэшьа абартцафэ амца зыркны икыдылтцо ацэашьеипш ицшзаза иаапшуеит. Убри ашэацшь сахэапшуа еитасхэоит сара сыцхыз. Аус злоу, ашэацшь апстхэақэа исыцэхырымфар... знызынла саб иччапшь игэалашэарақэа ишхырфэ еипш... Аха иахьа цшьашоуп, адгьыл мацара акэым, иара ажэофангы халалзар акэхап, иахьа цшьашоуп... амш амшьта бзиоуп... апхызтцэкагы амаршэа акуазар акэхап, ажьеипш ирхар хэа ишэозар акэхап...»

– Фак, Қэытараа, фак! – ашытцэхэа иаб иикъаз арасатэ чын абжы ахеипш ахауа иналкьеит. Дара ацэқэагы фатрысит, ирыхьыз рзымдырит, аха уинахыс акэата-кэатахэа аканауа италаны рфынархеит. – Амра кадыць зынза илбаазаны иканаршит, ихалагылан иныкэар атахушэа... Ацэқэагы абри атцыруа фахгар иоухажьыроуп.

– Иоухажьып, – ихэеит Батал, агэрагы игеит уи уажэшьта адгьыли иаби еибырхэашаз шеибырхэахьаз, игэгы шалаказ. – Зыкгы дхаржэып.

Урт даеа жэантэ илеифеир аматагы нтэон, ацэқэагы рыцсы ргарц иоурышьтуан. Убри аамтаз, еитах акы игэы иааталеит Батал. Уи ани апхыз акэын, уи амшцэгақэа рышьтахь зхышьтрахь ихынхэыз азеипш, еитах ижэлеит...

«Ус анакэха, – игэы интихэааит иара, аха убри игэы итихэаатцэказгы ахы иалазомыт ицхыз, убригь дахнабаауеит, – абри атцыруа шфахгалак, уаха ак снапы асыркуам, акы сазхэыцуам. Ах, амш, амш мышьтабзия, апхызгы аеахьнагзар атахуп...»

Амра абарбанцэиа еипш ибылуан. Атцарақэагы, иаакэымтцэкаэа абарбанцэиа иахыцо ахэыцкэа реипш, ххыхьгэыхькэа зегы хбылуеит, иахчычуеит рхэозшэа, зны алада ипыруан, зны асада ипыруан, иаархэны еикэыжыыз адгьыл иалтцыз ахэацақэатцэка рхаштны, амра иеигэыргэо икэашон.

ШЬАЗИНАГЫ ИЛТАХЫН АНАСЫЦ

Аацын атлақәа зегғы рацхәа ахәаса шышәтуа еицш, уи лөызцәа зегғы рацхәа дышәтит. Нас... нас, – иара ахәаса алахьынтца, – лынасыц ирласны ииасит. Аха, аус злоу – аацын анааиуаз апаткәыр хәыцқәа рацхәа илнырит, игәалтеит.

Уи азгабжәибжь шықәса даныртала, ихааза лцәа ианыруа иалагеит зны-зынла икылкааны илыхәацшлоз ацкәынцәа рылацш. Лара лхата хамтакты инеицынкылан цкәынак дихәампцшзаыт. Зны-зынла абри дычкәына кәышуп, дычкәына цкәоуп, цытраамтак сихәацшландаз хәа лгәы ианлытданахәозгы, лылақәа тәымуафык илацш иараргамар хәа ишәаны ирцәылтцәахуан. Лара уи ашықәсан Гәдоутә ажәбатәи акласс даналга хқыта школ ахь дыиасит. Арака лан лахәшьа дрыман, уа даанфәсуан. Насгы разкыс илоуз, уи ашкол дазааигәан дынхон, уи леицш иказ азгаб нықәгыла-аакәгыла ақалакь кәзшьақәа затца ирласны икалымцсарыз, иахагы дрытцаеырбо иныкәылгон. Уи лыччацшь убас лкышә икәылхуан, зны-зынла илафсуаз иагәа дычкәына гәатцәажәпазаргы, игәы амца аатамхәмаркәа дзылывсуамызт. Лыхцәы еиқәатцәа лыжәфәхырқәа ркынза акәын иахьынзалькәцсаз, ицшзаны итырффан. Урт есымша имцазакәа ус илыкәын, лыхәда тцкәашааи лыжәфәхырқәеи амрацара аблақәа ирцәырыхьчон. Лыблақәа ахәыс аблақәа реицш есымша иразын, лзамфәа цшзақәагы, рыгәтақәа рфәы, ацкәынцәа дахьыцшзацәаз акнытә шәыга кацшьык рнацәкыс иахьшьны илцәахьыршьызшәа, нак-аакгы ф-кәацк кацшьза нацәкыс тыцк, нацәкыс тыцк иакараны иакәгылан. Лгәышцы есымша итыган, лышкол форма тқы ахала иахәон ишхәыццәахәхәаз, лара дыштгыцхау уажәшьта. Еихаракгы ацкәынцәа еилазгоз лшьапы цшзақәа ракәын. Избанзар, лара шамаха ақалцадқәа лышьалтазомызт, урт

рыпцшзара ртџахыр хџа дшџозшџа. Насгы урт лшџапы
пцшзакџа, зны-зынла апхын мышкџа хџта хџычык анаар-
џалалозгы идлыршыџылахџан. Аныхџакџа, ма уа-хынла
аклуб аџы акиносахџакџеи акџашаракџеи раан даннџкџоз
ада, абџбаапны лышкол форма тџык кџаџ лшџын. Уи атџкы
ларгы бџиа илбон, еихџаракгы аџкџынцџа, избанзар, да-
ра атџккџагы разрыла иџказар, убри аџара иразын уи,
зны-зынла лгџылеанзамкџа данаашџытџалоз, мамзаргы
данаахырхџоз, аџкџынцџа амацџыс еипш рылапш тџар нал-
хџырыгзон. Урт рахџтџ азџызатџык бџиа дылбон. Уи аџ-
кџынцџа излардыруаз – иара ашкол аџы данџкџамыз дџынч-
замызт ларгы, лыблакџа агџашџ ахџ икџыдхалон кџыраамта.
Аџкџынцџагы уи аџкџынгы зегџ зџыцџешџоз зџы дыџказ лан
лахџшџа лакџын: ллейшџакџа цџгџан, даагџааргы аџџагыла
дазытџкџон, лыргџаара згџагџуадаз акџымзар. Убри азыхџан,
зегџ иџџаршыџоз убри лейпш иџказ азџаб ауџшџыл ан лахџшџа
хџа ауџы цџбара дахџлымаз акџын. Уи илхџоз, илуаз лажџа
дахџцџар кџаломызт. Лара Шџазинагы, уи лыџны дыџканатџ,
ахаџ иџџаауаз ашџт гџыкы еипш илызхауан. Аха нас...
лара илхџааит зегџы.

– Батал, Батал! Иахџагы амра сахџапшџуеит уара уда,
уара улымкаа, иаахџлаанза, сдырџхарџ иаџуп уара узам-
џакџа ирхџымсуа ашџахџакџа. Урт ракџызма, Батал, уара
иухџчоз, абас иџџаза, иџхалалза, ажџџан аџынтџи апџтџџа
хџшџашџакџа ирылсны хџара ахџта хџамкџырџ, хџдырџхарџ
зџыкџынџаны иаауаз ашџахџакџа. Урт ирымбазџеит, Батал,
уа уахџ инеиуаз ахџы. Иахџџап, ирбангы ихџџазар, џыртџар
уара улымхаџынза урт рыбџы зымнеизози? Аха уара
ушгџааз, агџагџџа зегџы рхџ науџкџкны абылра иналагон,
нас ахџнызеипш ушуан. Ускан акгы уаџазомызт уара, ухџы
маџара акџын узаџџажџоз, угџы абџы маџара акџын иуа-
хауаз. Знызатџык урзызырџарауаз урт ашџахџакџагы,
рыгџара угарауаз. Издыруада уи аџены иушџтаз ахџы дара аџа-
уаџы ирблыргы, мамзаргы иара еитџазџаз, абџџар иџазџаз,
икылџшыз, иатџхаз цџбара акала игџы дырџџшаазтгы.
Иархџарауаз ауџытџыџсагы џџстазаара затџык шакџо

имоу, гэызатцэык шакәу изтоу. Уи есымша бзиабарала иштәу, ишазхауа, иара душьыр абзиабарагы шыпсуа. Батал, апша ауп илашәу, атцлакәа хызыжәжәо, апсаатәтракәа зырбго, рыкәтаг хәычкәа цызәуа, рыбзиабара зшьуа, азыркәикәа рымтцәыжәәкәа цызытцәтцәо, апстхәакәа тцәыца тцәгатцас еидыкшалан, ицены, нас акәа азыруа, абахчафы ашәт пшзакәа хызыжәжәо. Аха, ауафы? Агарашәа иартцысхьоу, агәыпцхәыхш иазахьоу, зан лыбла разкәа ирхыпшылахьоу, урт рыхалалра хааза илбааздахьоу. Убри дфәагылан нас ауафы дишьырцу? Икәлап уи дуафымзар, хымцада ус машәырны иааихәеит ауафы ипшра, исахьа, инапкәа, ишьапкәа, амала игәытцәкьа изтәзамкәа. Агага деипшны, ауафы икәаитцәо зегь кәзтцәо, ииуа зегьы зуа, аха ахаангы иуафымхо, изымцәажәо. Нас урт агагакәа абри акара ауафы ишицныкәахьоугьы, ишаапсахьоугьы, даргы ауаф иеипш ауафәа анрылымтц, ауафы итцашьыцуазар, нас иеихсны дыршьуазар. Ааи, Батал, хымцада игәааит агагакәа ауафәа ахьрылымтцыз азы, ауафы иахьиеицәахаз азы. Зегь гагак-гагак хәцуп, дасу шака изычхаз, шака ирласны имтцашьыцыз, апстазаара хәхнамбааз убри акара ихараны хцәоит. Аха сара стәы амра тәшәаанза ауп, Батал, нас са сьмацара аргәаара салагоит, апсы тьсхуеит, сахыччоит, иара саагылазаргы ишсыцугьы, уаха иахьуафымхаз азы, ашәшьырафы иахьшәо азы, алашьцарафы иахьызуеи, амра анцхо затцәык скалт иахьахьынхәлои рзы...

Амала, ура арматәа унаалон, Батал. Иааушьтыз упатрәт мышк хынтә иреитцәамкәа сахәапшун. Уи амла исзафьзоуп, знык санахәәпшлак кьраамтә ишыкәтцәкьоу сыла ихгылоит, нас иансыцәцәлак еитә «сымлаго» салагон, сеитәхәәпшыр акәын. Рацхьа кьраамтә сылапш ушьылазомызт, уи уматәакәа сара избәц, издыруа уакәымкәа цьара акала уарфьыцырц иалагеит. Угылашьагы уцсахит, ус уиашәхәтцәәза, унапкәа удпсалан сыбла уагәалашәазомызт. Нас апшаара салагеит сара иаха исзааигәаз, иаха издыруаз, ма унапкәа шудупсалоз, ушьапкәа ирыргылашьаз, аха исзымпшаазеит. Амала, нас игәастеит уччапшь, уи сара ахаангы

исыцѣашыязомызт, ажѣан акалт иалашѣу ашѣапшь иафы-зоу, икапшьѣамкѣа, ихааѣамкѣа, арахь иузгѣамтазакѣа угѣы арпхауа. Уччапшь аныздыр сеигѣырѣеит акѣымзар, зынза арра сцеит, са счынуаѣуп шыта хѣа хѣра иахтѣыиз, уара узрахцѣымѣашыоз зегь уцѣурзыр хѣа шѣон. Уччынуаѣымкѣа, аибашьра уара инуылон, аѣаршѣы амра ашѣахѣаѣа ишныркыло еипш! Амала, ухцѣгы ыкѣырхит, ара уаныказ улахь иштѣасоз. Уиак ирласны сзамышыцылеит, избанзар, ухы-уѣаѣы уи сара иаха бзиа избон, мазалагы сарччон. Амала, ускан уара иумырбазакѣа акѣын сшыччоз, ус сара схѣта сгѣы ианырыртѣ имазаны, схы-сѣы ианмырпцшзакѣа, ус сгѣазы мацара... Уи ауаѣы ихы-иѣы иатѣымыз ччапшьын, агѣадура зцыз, хыбаара хѣычыкгы зныпшуаз. Избанзар, уажѣы ихуцѣахѣеит, аха ус иахыказ азы ауп, сазгѣыкны ауп изуасхѣо, уарма бла ахакынтѣи ицоз ухцѣкѣа егы уаргѣа бла интахауама ухѣо реыладыркѣит, аанда знапы хырхѣхѣан ашѣыр згьычуа ахѣыч иеипш. Сара уи бзиа избон, сгѣы сырѣыхарц, сгѣырѣарц аныстахыз, уара иумырбазакѣа, мазала срызхѣыцуан атѣаѣа ѣызхырц инеиуаз ахѣыч инапѣеи ухцѣкѣеи.

Батал, уара иуцѣытѣахны исыман, уара арра уцаанза акѣын, ани хѣхѣеикѣшѣалоз азлагара аѣадахы, ашыцраѣы, апслымзракны зышыта хѣбалоз ахѣычы дзызнейуаз, икаитцоз. Амала, уара умгѣаан уажѣраанза иахыуасымхѣацыз, убриак затѣык акѣын уара сгѣаѣы иузымдыруаз мазас иѣаз, егы-рахь зехынцѣара уѣастѣахѣан сгѣы, сымазакѣа зегьы ркасѣа рѣыхны урѣасырпцшхѣан. Уи иара ачкѣын ихѣта ианитцыздыраа, дсыхѣеит уара уахь исмырзарц азы, нас сыпцхашьаны сызцѣыртцзом ихѣеит, иара са иансеихѣозгьы изамѣаѣа акапшьхара рѣыкѣлара иаѣын азы ирласны сипырцит, зынза дейбакаанза, нас сцѣыпцхашьара далагон азы. Уи ашыцраѣы хѣхѣеикѣшѣѣоз аматѣкѣа амазаарын, Батал, иара ачкѣын ахызымхѣаѣа хѣа акѣын ишихѣѣоз, аха уарей сарей ихѣаздырзомызт, ихѣамбазацызт азы, ачкѣын хѣычы ихѣараѣа дрышьталан данаалоз ибахьазаарын. Аха уи днахадгылан ихѣаихѣар, нас уарей сарей мазала хшеикѣшѣѣоз шидыруаз иѣахуан азы имхѣазацызт, ус есымша

аоны ирыцэзаны акалошжэқәа, амагэжэқәа ааганы ибыл-уазаарын. Урт абылфөы иацэшөон азы уинахыс акыраамта иқәлазомызт уи аганахь. Уареи сареи хабзиабаара иахзызоз хэычыкгы дықазарын, Батал, иара абзиабаара ахата закәыз ззымдыруаз, аха ашәкәы шыбзиоу дырны, иану шизеилымкаауагы, изблырц згәы итаз ирымпаан иааган итцәахыз, еикәзырхаз иеипш. Уи ахәычы итәы уашьтан итцегы уасхәап, Батал, уажәы исгәалашәаз уара арра уанцоз ауа хаоны уахьнеиз ауп. Сара усгы агәалашәарақәа рыла ауп сыпсы штоу, урт рдәы сықәуп, адәы аантцәар нас тышоуп, дара рхәаа иахьахыстәу, иахьеилагатәу, назазатәи агәаштрахы. Убри азыхәан урт итцәар хәа сшәаны, гәаныла есымша еитасхәоит. Изхысхәаауа, уи ауа хара хәы унеит, рацхьа сан лахәшьа лоуп узбаз, хәычзакгы ижәны уқазар акәхарын, аматцуртахь убжы ахьсахауаз, сара издыруаз, азмыж акара итынчыз, илакәыз абжы акәзамызт иухаз, сыхыз уақәыгәгәацәаны иахьухәоз азы, азмыж иалцо ацсызқәа реипш, уи егырт ажәақәа зегы иуцәрылцон. Сан лахәшьагы абжәацны ллейшәақәагы цәгьан, аха уи ауа илыхшәаны дықан, аоныка уааи хәа улкит. Аха уара иануму, шәара аштафәы шәеидгыланатцы, сара акәасқьахь схаланы, ауаткеи, адыңңьыхәеи, арасеи узылбаазгеит. Уара ахатца наза иеипш уажәақәа зажә-зажәза хауныхәеит, нас са сахь уаалацәкәын, сан лахәшьа лыччапшь иалагзаны, анасып бзиагы сзеицәушьеит. Ускан анасып сашта италан иқан, изсымгәагьит хәа, ус шухьуаз здыруазтгы, асервант афәы адыңңьыхәақәеи арасақәеи реипш устәахуан, уафәы уимбо, уимахауа, са сыда азәы ацацха имамкәа, изаамыртуа! Сан лахәшьа ак хатцылдыраар, ак лнырыр хәа сшәаны азытра сафын сахьгылаз, уара уртзегьакгы уссимкзакәануцәажәон. Аха, анцәа икнәтә, уи акгы лгәы иаанамгеит, амала, уара хашта утытцны шыафәк кауцәаццхьаза, акәаркәашь анытра иафәу арахәыц еипш, ухәычхо-ухәычхо мацара, сгәы анытра уафәызаарын. «Анцәа унаигзааит, ухшара бзиоуп» хәа фәалтит сан лахәшьа. Са сахьгылаз «амин, амин» схәеит гәаныла, избанзар, уи шамаха, ус ауаа лырехәазомызт, илныхәаргы

ирыхэоит хэо сгэы иаанаго, еихаракгы, лара лахэшьа, уара уеипш ихымхэац рзы. Нас иузыпшыз амашына асигнал аќатцара ианалага, уара уажэа агэтафэы уаангылеит, аха даара угэы итцхоз акы ацутцар утахын, нас ахэара ушахьымзоз удыруазшэа. Аха сан лахэшьа дгыланатцы уи узхэазомызт азы, сара сгэы атзызаара иалагеит ак уамхахэар хэа сшэаны. Нас енак асигнал карцеит, уи акэхеит – ани, сара уара азэггы узлаиласмырфашьо, исызгэакыз аччапшь ала уччеит. Сара уи уанца ашьтахьгы кыраамта сыбла ихгылан, исхаштыр хэа сшэон, нас уи сгэы иштыхоз ауа апхызгы салалеит. Асы аура иафыхуп ахэылы-хэылыхэа, уара сапхьа угылахуп, дэык хақэуп, снапы санкны уцоит. Хаграпара еимапсаанза ххынхэыроуп акэымзар, нас асы еиқэнаур хзылсзом, ауртгы гэгэаны иасырц иќоуп ухэеит. Сара усќан ицъасшьахит, иара иеипш саргы избоит асы аура ишафэу, аха цытрак ашьтахь аурт шасуа иалидыраауеит хэа. Ус, цытрак хнеихьан еипш, асгы иаха имахчеит, амрагы иаха илакэхазшэа апхарра ааигэаны иахнырит. Ус ихазгэамтазакэа, ашэымтаказ цшак асра иалагеит, илеиуаз асгы еиланарфэинтит, ахьтагы афалеит. Ажэфан снатцапшызар – амра шэтны икыдызшэа, апша иасуаз уи ашэахэақэа ракэымкэа, ашэтбгыцкэа ракэны ихақэнапсозшэа сгэы иааснатеит. Ашэтгы ақэыцкэа змаз амахэқэа аќьон, аха апша иалалазомызт, иалалозаргы иачхауазар акэхарын. Батал, апша ажэфан афэ ашэт иазнауа убоо, ирыцхауп, уацхраан еиқэырха хэа ухэара салагеит. Аха уара уаакэымтцзакэа уччон, угэы иалымсзозшэа апша ашэт иазнауаз. Нас цытрак хнаскъахьан еипш, апша уи бзиа иабоит, аха ашэтқэа раткыс иара ауп ирыцхау, бзиа ишабо иампытцапсуеит ухэеит. Нас уара снапы ргэгэаны икны уцон, сгэырғон сааигэа уахьыказ, ицъасшьон шаќа угэгэаз, шаќа удыруаз. Ус апша атэыуабж хэхьзеит, уи ашэтқэа фырпны иалгахьаз акэхарын, бзиа ишабоз ианампытцапс, аеашьуан. Уи хашьтахьќа ишаауаз сцэа иалашэеит, аха схьа-пшырц саналага иумузеит, хапхьаќа ииасыр иахбоит, уахь быпшла хэа. Нас даеа цытрак хнеихьан еипш ихафќьон иаргы, аха хара изымцакэан ихынхэуан, нас еитадэыќэлон,

нас еитахынхәуан, цъара икәыхк анкаимыжь ацсы дныжьны изымцаз ауащшьоы иеипш. Убаскантикәа сгәы шәазызарак талан, ура снапкәа аукәыршан ускын, уахәара салагеит асы шлакәу, ажәфан ишеитанахәо, адгьыл уи ишазызырәуа, аха нас уи алакә ду кыраамта ианнимтәалак амра аацәыр-тны ишарзытуа, алакә агәы ахшәозшәа. Иара алакә иалоу афырхацәа, асцырақәа зегьы шыцсуа. Аха, зегьакоуп, уи аитахәащцәа: ажәфани адгьыли, нас хара азызрыщцәа – уареи сареи – хшынхо. Уи хара мазала ишырзеитаххәаша пхнынза ацәа иалоу азыркәикәеи апарпалыккәеи. Нас ацәа саалтит, азба сшакуаз мацара.

Ажәфан маркәафтра ду уаха дара рзыхәан ыгак там-кәазшәа, апстхәакәа зегьы аакәымтцзакәа рыбгьыц дукәа рфы азы апштәала абзиабара иазку ацәахәакәа рыәуеит. Ақәа цыкәбаркәа анлеиуагы, уи рыцсы иахдырзаазом, нас ура уазхәыцла, аөнхыбкәа ирацәажәо рыбжьала закәытә ашәоу ирхәо...

Уажәыткәа, Батал, иузеитасхәап ани ачкәын итәгы. Уи абылразы иааигаз акалошжәкәеи амагәкәеи анынтәа, резина-лыхс аоны иаанхаз иаб айбашьрахьтә даныхынхә ишьаитцалоз амагәкәа ракәын. Аха уи иара иаб даныцсгы, итаацәа иматәакәа зегьы еикәырханы ирыман, еихаракгы урт амагәкәа ахьгылаз ауатах афы днеилозаарын есымша, гәаныла драцәажәозаарын саб дахьцалакгы ицыз ифыза гәакьақәа хәа ишьаны. Хәхьейкәшәалоз инеигоз, ама-кәа рыршәаразы ибылтәы анынтәа, игәи илагырзи шеила-тәоз, урт иаб «иыызцәагы» рышьхәакәа ифархыкны ипцк-каны игеит. Нас урт былны данаа, инхаз рацәажәара дала-газаап, шәара ахыркахара иахагы ишәнаалоит, ацшагы ахәхәахәа ишәтаслап, насгы азын уажәшьта шәа ишәхы-тәартә асы леизом, папа ишьапкәа реипш сшьапкәа ан-духалак шәсышбастцалоит хәа. Аха цытрак ашьтахь, урт иибылхьазгы, рыфшы ацша ианрыхнаца ахьзымхәакәа еитацәыртцыр калон азы, урт ахыркахакәа ахькәагылаз дныфналан ишьеитцеит, дрыланыкәеит, иаб дызланыкәоз амәакәа ргәалаиршәеит. Урт иара ицәдугәышьан, аха,

зегъакоуп, даргъы дыкѣныршьязомызт, иаргъы ишьап хѣыч-
кѣа ахѣынцѣара мчыла илигозшѣа ишьтихуан! Зегъакоуп,
рыланыкѣара гѣыхаарак изацын, цкъа изеилмыргартѣ ихѣа-
шьыз, игѣтарцѣѣуага-гѣыкѣатѣагас насыпк далан. Иара игѣы
инатѣахѣон уртгъы шыта ишгатѣыз былра, икѣалап ускан иаб
иѣызцѣа дымцѣѣаѣушѣа, дыцсахѣушѣа дрыпцѣѣязозаргъы,
зегъакоуп, убранза ирылацатѣын, уа инагатѣын, нас игѣы
еикѣѣхѣаланы, илакѣа хѣаны амца диркыр акѣын. Урт
рыфѣы анрахалак ахъзымхѣакѣагъы, рышхам ахыкѣѣыртѣоз
ахахѣкѣа рѣы ирхаштны, рыцсахѣагакѣа рыманы иѣон. Дара
анибыл ашьтахъ, кыраамтѣ еикѣѣыртѣакны днеиуазаарын уи
ашыцрахъ, аха ускан драцѣѣажѣазомызт, дзацѣѣажѣоз хѣагъы
икѣааз, ианибыл убри акѣара рѣеитѣыргалейт, дара рхѣатѣкѣа
угѣалазыршѣоз акгъы нымхѣазейт, ахѣа апштѣы еикѣѣатѣѣара
ада... Ах, Бѣтал, уара иахѣа-иахѣа уааскѣоит, уааскѣоит, нас
зынза уаазмышьтуа закѣи, зны-зынла убри акѣара уааи-
гѣаны сыбла ухгылоит, уи узлоу апхыз саркѣа аѣѣены
аѣсык уалтѣрашѣа. Уаѣѣѣыртѣрашѣа, зны атѣартѣѣы еикѣѣу
атѣѣкѣа ушалтѣыз еиѣш. Уи амш сара ахаангъы исхаштѣом,
згѣыртѣѣеи зылабжыши еикѣараз амш. Сан лахѣшьѣа аѣа-
лакъ ахъ дыкан, тѣгаланын, аѣены мѣышан азы ашѣол
ахъгъы хныкѣѣазомызт, акѣѣыткѣа апш ѣырпны ишрыѣѣоз
ѣѣнашьѣахѣала уаахалейт. Исгѣалашѣоит, шѣѣѣык утахын,
уи шсымамыз ануасхѣа, усгъы атѣартахы какан кѣшѣара
сѣар акѣын саргъы, хѣаиѣейт. Атѣла аѣѣлараз аѣш уѣѣызан,
уѣѣлейт, акакангъы бзиан иуѣѣыбейт, икѣалап абыѣкѣа рыда
акгъы нумыжъзар. Исгѣалашѣоит, пшь-жъымжѣак ахѣрдан
жы уѣытѣакны аратѣла илбааугейт, аха ираѣѣаххыраха
еикѣѣатѣѣан. Урт апшьбагъы сара исутарѣ уалагейт, уара хыхъ
уахыкѣѣыз ираѣѣаны иуѣѣазшѣа, угѣы акызшѣа сжъаны,
сара издыруан сапхѣа уара агъама шумѣоз. Нас акаканкѣа
ейдкыланы иѣѣѣейт, ажъ ашьтахъ акакан уамашѣа ихааны
иахѣейт. Хѣанасыѣ еилахтѣаанзагъы уара агѣра сургон арра
уѣаны уаар Акѣа ѣѣара ѣѣарак уштѣало, сара уара ухынхѣаанза
азѣгъы сшимыхѣапшьыша. Сара сыхѣмарны, знык арра уѣар
усхаштѣуейт, санхѣычыз сзыпхѣахѣяз ашѣѣкѣкѣа реиѣш, уи

атцкыс умцан хэа уасхэеит. Уара ихааза уччеит, иудыруан ушысхамыштуаз азы. Нас сара акакан кэшэара саналага, уара исымбазакэан уи авара игылаз атэакэа унаватэан, уеуцэахит. Сара издырит цэара цэиккрак угэы иштоукыз, аха нас цытрак уанысымба сгэы уршэеит, иуасхэаз уаргэааз цышьаны. Скаканқэа этаз амакэан хэыч ааныжьны атэарта снылсуан еипш, узлааз сымбазакэа, атэакэа уаалтцны, сышьтахыала уаасыхызан, сылақэа укит. Нас слымха акынза ухы уааханы: – Цыт кастцоит, цыт кастцоит, амба сасырц бацхэа сцоит, – ухэеит. Сылақэа анаауужь – аратцла ашыапахы уоны удэықэлеит. Саргы исымбазакэа гэыр-гэарак насытцасын, уацхэа уи ашыапакынза снеин, кьанц азызурц сёынасхеит. Уара ибзиан уоуан, аха азсашэа здыруаны азгыра данналага иамышьтуа иеипш, атэа рхны иахышьтаз уанылала, ушыапқэа ирхынхалан уннакылон, сара уи ангэаста, амфэхэастала сдэықэлан уацхэа снеит. Нас уааигэаны усёацшуа уаагылан, сара зегь ратцкыс этаккатцара сацэшэоз азтцаара сүтеит, сылақэа ибархэои хэа. Улақэа сацхэа кьанц ахырызкыамтцаз азы игэаан икоуп схэеит, уаха акгы ансёамшэа. Мап, Шьазина, сара сылақэа ирхэо зынза аёакуп ухэан, снапқэа аанукылан, уа уахь унасыхеит. Сара уи акара сузааигэан сымгылазацызт, упсыц пха исёасуаз, исызгэамтазакэа сыхлахатц аргьёжэра иалагеит. Ускангы сцэа иалашэахьан сара, ачкэын ипсыц анузхымго, умч анул-наршэшэо, аёынкылара ухарштны ушагоз акара. Абжэаацны узыцэшэо, узцэыпцхашэо зегьы апхыз хаахы ишыиасуа. Ишухаштуа уара макьана азгэбра, аёырбара иалоу зегьы узхара ишумбац, ишумнырыц...

Урт абзиабара злоу ажэакэа ануахауа, ухата иузгэамтазакэа ихааза уцэа алалара иалаго ахэычреи атыцхареи рхэааёы, уаф илацш итцамшэо, аха иаалыркьаны ицёыртцуа, ахэычра ахынуужьуа азын акэу, мамзаргы атыцхара ас угёуёанзамкэа уахьналало азы акэу, ихаау, аха ипцхашьаны ицёырымтцуа ашэазызара акэа итаршэу ацэаныррақэа. Урт уажэраанза уцэа-ужьы ианалатэоу ацёыртцра акэым, ус дара ирызку азэы акы анихэалакгы иахагы

ипцашьаны реыртцәахуеит. Узамоәкәә ааскьон иаха-иаха, улақәә иааигәазаны сырхыпшылон, уцсың сахәәеуан, издыруан акы шхәатәыз, икоуцто мап шацәктәыз, аха урт ажәәкәәгы схаштит. Нас урт ажәәкәә анысгәалашәә ис- хәарц сәы еихысхит, аха издыруан урт сара исымхәаргы уара ишудыруз, аха иахьхәатәымыз азы мацара ишум- хәоз, уцәаныррақәә ажәәкәә раха шурымтоз. Сара уара сузхәыщырц стахын, схы сазхәыщырц стахын, ххәычра, хқәыпшра, хцара зегьы срызхәыщырц стахын, аха ушы- цәоу пхыз баапск баны, уи шыпхызу анудырлак уалтцырц шутахугы, ушзалаымтцуа еипш мчыла акы сагон. Хәычы- хәычла уи апхыз алтра саналага ицъасшьон атәә афөы иааигәаны ас иахьсахауаз, адгьыл ахәааигәаз, уара сыва- рафәы уахьықәиаз. Нас ашәымтаказ урт зегьы еитасхаш- тит, сыхшыө сара сызхәыцра иакәытдын, сцәаныррақәә аерыланарзит, агәра згеит ацәаныррақәә ахшыө ишазным- кылоз, амч шрықәымхоз, ахшыө шзыхьыз, амч шхәычыз, ацәаныррақәә шзиасыз, урт дара иртаху, рыпцстазаара цакыс иамоу акалара ишафыз.

– Ах Батал, уара скәылаө хәыч! Уара зегьы угәагырц угәы итоуп уеырхатцаны. Умыцкакын, хара макьана хазгабра хара иахтаууп. Уи сөызеи сареи еимахдо атқы пшза еипшым, иугар иузырхынхәзом. Аха ус схәеит хәә, мап скыр сан дыпсуазар, исымкыр – саб. Уара сгәымбылцьбара, уара скәылаө хәыч, уазхәыци! Аха ускан уара зегьы урызхәыцхьан, нас сара ахәыцра саламгазеит, знык уара апхьа уазхәыцхьазар иҳазхоит схәан. Схәыцрақәеи сгәаана- гарақәеи зегьы уара иумаздахьан, ианутаху ишутаху урызныкәаларц. Уи уаргы иудыруан, избанзар уара уцәеи- ужьи иалалахьан, уара иутәын, нас уара иутәыз, иахьынза- уаз хатырла уазымныкәоз. Мап, Батал, сара уи аеынтәи азы суқәызбарц стахзам, сыхгы сақәызбазом. Уи уара иухара- замызт, ҳоыцьагы амца ҳцәеибакит, аспычка дшалахә- маруаз абна амца зцәылалаз ахәычы иеипш. Аха уи аркьатара азәгы ҳахьымзазеит, ишцьахшьоз, ишлакәәхшьоз, харан- тәи ҳахьыпшуаз ишахгәапхоз, нас ааигәахара ианналага

ҳанаҷөймшәә, ианҳаҷрас, иара шакәыз ҳдырит, аха усқан ҳзахъзомыт. Анасыңғыы арамтқан, ґыц ирхны икажъыз атәә афәы хааицш, ишааигәахахъяз збон.

...Хыхъ ацша злаҳәмаруаз аратцла амахәкәә анеинкьалак икацсон абґкәә, иҳақәцсон, ихааза ҳґәы ҳазмыргоз абжыы ссирқәә рхылтцуан. Сара аоныкаґыы сґәы тынчзамыт, аеҳәәґы афы еиларфонттәын, уигыы ашра иаґын, азы аагатәын, ақаламышь злаҳаркуаз абанкақәә зөзәатәын, ашымҳа ґыхтәын, ахьурзы кнаҳатәын. Саб иаҳәшьаґы ақалақь ахтә лаара митәык агмыт, уигыы илцылатәын, леидарақәә лыцаагатәын. Аха урт зегь нақ сырнахеит, уажәы-уажәы сыбла ишыхгылозгыы, сґәы шьдмыртынчуазгыы, макъана анасың салазарц стахын. Икалап уртґыы, акрураґыы-акырҳәараґыы насыцқәазтґыы, аха уажәтәи са сынасың иаґырцшыны урт зегыы хәычқәән, ирласны иухашт-уан, ацсызқәә андухалак ианейтцаз изтәаз рызкәытцәә хәычқәә шырхаштүа еипш. Батал, сара уара узоуп, ҳанасың азоуп, мчыла урт аонусқәә, саб иаҳәшьа даныкамыз сызрылымтцүа сызхәәґуаз, зысхасырштүаз. Уара цъара акала уґәы уагар ҳәә сшәон, зны-зынла исылымшозгыы уара узы исылсыршон, изхыпатәымызгыы сахыцон. Аха зегь мазазар стахын, уарей сарей иаҳхымсуа, ґазә ила нхымпало, еилыргатәыс, лацәажәатәыс имоуа. Уарґыы уи азы убзиан, итарзны иутәахуан, аонытқатәи ахъаа адәахъы уаф дахъамырцыркьуа азы ишубо еипш, ихараны уарей сарей ҳалапш ада лацшы иаґырхасыртәмкәә изымнейуа. Усқан уара сґәы уладухон, мазала сеигәырґьон, ҳацхъакаґыы, ҳара ҳацстазаараґыы ҳанасың сазхәыцуан. Издыруан уи анасыңғыы шцәыртцүаз, аха иааигәахоит анысґәахәуаз сґәы атзызаара иалагон, ишахәтоу сазымхәыцкәә, ак сцәаґымхакәә сзацымлар ҳәә сшәаны. Уи ацылара сарґыы онытқала сәазыкастцойт, Батал, уара сгаза хәычы, уара иаҳа убылуаз цыушьон, иаҳа амца уцраз цыушьон са сатцкыс. Уи амца сарґыы исыцран, сарґыы анасың аґама салхәдамзарц стахын, аха ҳаицыларақәә рґы исынсырцшзомыт, иахъынзасылшоз иуцәыззон. Ажәакала, сґәы уталейт, нас исызгәамтазақәә, уара иухәоз

ажәақәа иара ахата исанахәо иалагеит, сгәы удатәазшәа, уара уакәызшәа ицәажәоз. Уара зегы улшон, Батал, зныкала сырғәырғьарагы, сырцәыуарагы, сырччарагы. Сангәыр-гьоз уара анцәа икынза ухазгалон, нас гәаныла умтцаныхәара салагон, уара уакәушәа зегы зшо, зегы знапәы икоу, сынасыцгы уаеицзарц, ухы сатәаушьарц. Санцәыуозгы унцәан, усқангы анасыц, аразкы уара унапәы иукын, сгәы сахапужәошәа, смьргәаккәа исумтарц утахушәа збон. Аха нас сурччон, скьатеиах цутцәон, иумызбоз иказ уара, исоухәон апстхәақәаткәа кәашауцәоушәа, аха азгәацәа реипш ипхашьаны, азәи-азәи шынеицәхасуа, ақәлара шьыр-зымгәагьуа, адыдмацәыс адаул ду ишаслак, азәгы изым-цшыкәа ачкәынцәа еилкәақәа реипш ақәыршыоқәа шаакә-лоз, иагьшыкәашоз, рнапгы шеиньркьоз. Ашьхақәагы чкәынцәа пхашьаоцәоушәа, иаагылазар адәы цшзакәа иреиеырбошәа, адәкәагы урт бзиа ирбоит, аха ашьхақәа шьафак катцаны дара рахь иахьзымнеиуа азы дара рапхьа ак рымхәошәа, ак рхәаанза хәа ипшуеит. Урт алакә хәыцқәа уара убри акара уцсы рхатцаны иухәон, саргы уа уахатьраз мацара рыгәрагара салагон, шака сдырччоз, шака рыгәра згоз акара, убри акара ирласны уара ағыцқәа хәыцуан. Алакәқәа ирыттроушәа уара угәы, аха урт анырацәахалак абзиабара сахыбаауа салагон сара, уи атыц мацны иазын-ужьызшәа угәағы, алакәқәа иаха ирутазшәа. Аха уи усқан мацара акәын, нас сгәаанагара ирласны сахьхәуан, агәра згон абзиабара иаха ишырацәаз угәағы, акәара атцкыс амшын иаха ишырацәоу еипш адунеи ағы. Уара сатоумтцан, Батал, ус сгәы иахьаанагаз азы, уара сеилкаа. Сымш, уара ахаангы уеыргәапны уеыкоумтцаызт, ахәычы иғы ухәы-чын, аду иғгы ахзыргара уацәыпхашьон, иутахзамызт. Иуеихәбу есымша аға иуталар итахын, ианажьтәымзаргы ианажьбуан, избанзар ибзиарақәеи ицәгьарақәеи еидшәалан урызхәыцуан. Ибзиарақәа анеихәхалак еибаургар аеуит ухәон, амала, жәытә пқарала: ашә хәычны абыста рдуны! Сара издыруан уара сан лахәшьа Татагы дыцьбарацәоуп хәа агәаанагара шумаз. Уа саргы суқәшахатуп, уи илыгуп

апхэыс лказшыа хаа, анцэа аказшыақэа анишоз, ахэса ртэы анизымха, хатца дьбарак итэы иамхалытазшэа! Аха уи сара сылнызбазом, дара лашыцэеи лахэшыцэеи шхэычқэаз рани раби анцсы, х-еишыцэеи пшь-еихэшыцэеи лара дреихабын азы, ағэыцэмакыа икэылхит, илаазеит. Нас урт зегы цыара насыпк рлахынцта ианылаанза лара дцэытцасуан, зегы дрыхзар акэын, зегы ртыц икэылтцар акэын, мамзар лара лгэы ртынчны лхы дзашыталомызт. Урт ауадафрақэа данрылтц, лахэшыцэа хатца ианца, лашыцэа пхэыс данаарга, ларгы лхэы талмыжыларц лтаххеит, дагыцеит хатца. Аха уи лхатца рацэак дызлывамгылеит, дтахеит айбашырафы, хшарагы лцэа даламшэеит. Убарт зегы иаха лгэы ааигэаны икыдыртцеит, ддыраапсеит, ддыркареит. Саргы ашкол саналга, аинститут санызтамла, еаанынза слывагыларц стаххеит, лыжэоа ацсы азыршыаша еидарак лымыздарц, лыпсы лсыргарц. Батал, уара скэыш чкэын, дацоумтцан убригы, икалап угэы зырхэанчаша цыара ажэа хыантак уалхэахыазар. Уара учкэынан, уи ирласны иухаштуан, уаиааиуан, аха лара атак анламхахэалак леидарақэа ирыцымлоз. Сара истэхзам уи дахыашамгы аалфаркларц, уи лара лхала наслцэа иалашэоит, даргэакуеит, адырэаеынгы уи ауп лылахь зеикэыло. Уара урт зегы еилумкаауази, Батал, иумныруази, арахь иумхэозаргы. Уи ауп аус злоу, иуныруан, уара указшыа ацыка алаупсар итцаахо, ашыақар алаупсар ихаахо икамызт, указшыа указшыан, уара иуцихыан, иутэын. Амала, угэы иаанамгааит саргы сухыбаазомызт хэа. Икан ахы-баарагы мацк, аха уи нак инаскыаганы сгэахы итцэахын, уара улапш ахыимнеиуаз, гэфара ахумоуаз. Уара учкэынан, нас ипша, еазэы бзиа дшубогы, азгабцэа уанрылахлак, асаат умгатцан азы узаалар иштало иафызоуп, рыччапшь угэафы имнеир аузом. Угэы иаанамгааит саргы ускан схы угэаласыршэарц уацхыа сыиасуан, ма ак стахушэа шэыккласс сыофналон хэа. Аха сара издыруан уара азэгы лфы ус шумамыз, ф-жыак шумкуаз. Амала, иуцэыззазом, урт уанрылагылаз иахагы сгэы уахэон, ирбар стахын уара ушразыз, ушкэышыз, алаф хааза ишухэоз.

«Уи сара стәы иоуп, шәара шәыблақәа дрызыхызом, баша, башаза!» Аха уара кыраамта урыдгылазомызт, са избон уанаарывагылалак дара шгәыргъоз, рхы-рәқәа лашарак шрықәлоз, зны сгәы уздухон, зны сухыбаауан, нас уарггы дара урылагыланатц ахәәера уафызшәа схы агәра асыргон. Исхарои, Батал, сгәы ууршыцылахъан, угәхъааногон, са схәта сыгесыртынчырц аныстахызггы, аквариум итоу ацсызқәа асаркыа ишкыдсылы еипш, уажәақәа сгәы инахысыуан: «Бара сыпсы быцуп», «быгәхъаазгоит», «икалап сеилагар ба быда». Урт уара азәгы илоумхәазацызт са сыдаггы, саныр-зызырфәуазггы избон ифьц-фьцза угәәфьнтә ишаауаз, ацхарра шрыцаз. Урт сара рыцхарра еилыскааит ишфьцыз, убас ихааза иумхәазтггы усқан угәра згазомызт, еазәгы илоухәахъаз цыышьон. Уара усқан амца уахагылазшәа укапшьхеит, угәы итаз зеггы узымхәазеит. Сарггы уаха стахзамызт иухәарц иутахыз еилыскаарц азы, уи сызхон, уи иснатоз агәыргъара зеггы ирцәйтәахны изгон, нас афны саннеилак, кыраамта ауатах ашә ааркны, уафы сахымбоз стәаны азхәыцра салагон. Усқан сара гәаныла урт зеггы ртакқәа кастон, икалап уара угәы хытхытуа урзыпшызтггы, аха рхәара цәгъан, угәы иаанамгааит сара ус усыргәакырц стахны ацшра уқәсыршәазшәа. Насггы сара уара имацны уздыруан, уааигәара исзымхаит, указшьбақәа, ухъаақәа зеипшраз сыздыруамызт, срылахәымызт. Амала, агәра згон ақалақь чкәын, ақыта чкәын хәа ишеилыхтәымыз, аламыс зцәызуаз ицәызуан усггы, абри уара иутәума хәа чабратас ишьтыхны азәгы ииркзомызт. Убри азоуп, Батал, сара сфынтә уззыпшыз ирласынггы изумахаз, уара сгәәфь узлааиуаз амфала сарггы уа угәәфь снейр акәын. Насггы разкыс иказ, уи амфәа уарггы сарггы азәгы ханымлазацызт, амфәахытдыртақәа ахъахзымдыруаз азы хзеибажыазомызт. Уака агәқәа ракәын зыгәра гатәыз, хзып-хъахъаз абзиабаратә романқәа ирзеитахәазомызт абзиабара закәйтцәкыоу, ихархәазомызт ианахзааиуаз, азиас ацсызқәа ишранамхәо еипш азы леираны ианыкоу. Нас хгәыхеанзамкәа хашытнахит, уи ус иахыкалаз иахаггы

еигын, избанзар, са сапхья ишьтаз уск изакэызаалак аказы аеазыкатцара есымша исцэымгын. Сгэысеанзамкэа ауп бзиа ушсамхабаз, Батал! Нас ицьасшьеит, уара сыпста-заарафь уажэраанза уахьцэырымтыцыз, сгэы исанахэон уара схэычаахыс сыварафь цьара иааигэаны угылазшэа, еицхазхауазшэа, уимоу, итцегьы санмачыз ақалақь а́кны амшынталара ханцоз уаргьы уҳацызшэа, азсашьа анахцоз иҳацутцозшэа. Нас итцегьы уанеихахагьы сыварафь уахь-гылаз исызҳацыпцхьаза иузҳауан, сыхцэ ацаха қапшьқэа алатцаны ашкол ахь сандэықэла уаргьы ушэыра хэычы шьтыхны удэықэлеит, имел шкэакэа шьтыхны аклассгэафь анбанқэа тухит. Аха уи сара исызгэатазомызт, сцэа иала-шэазомызт, арахь ухэычаахыс уара сара сахь аара уафьын, саргьы уара уахь снеиуан, ашкол афь хануурыжьлак ҳафн-қэа ҳхы рықэкны хшаауаз еипш. Ҳанеиқэшэагьы, хымпада, бзиа ҳаибабар акэын, избанзар, уазхэыци, Батал, уара са сахь амфэа уқэлеижьтеи итцуаз. Уии уии рыбжьара шақа қэа, шақа сы, шақа аацны? Шақантэ ишэти ашэтқэа, шақа еишьтаз еихьымзо амреи амзеи? Урт зегь ҳашдыршанхоз иҳамбазакэа ҳхэычра хтысит, нас иааиуан арпысра, атып-хара, убарт ашықэсқэагьы иртыстэын.

Ускан аамта аатгылеит. Нас иабанзацоз уигьы, адэыг-бақэа реипш, иамоуп аатгыларақэа, ауаа ахьақэтцуа, иахьақэло, иахьеибацшаауа, назаза иахьеипырцуа. Ускан адэы иқэсуа уи «аихамфэа» адэыгба ықэгылоуп, ауаа зынзаск хьаас иамазамшэа, рынасыпқэа рныкэгара агэы ақэптэазшэа, нас ашьацаагага анаулак, аихамфэа анышьта-натцалақ, артэаахэа атрышэ иасны идэықэлоит. Ауаагьы иахьынзарылшо ифны иашьталоит, зынасып зызтагалои изызтамгалои еиқараны.

Зны-зынла, Батал, абрақа усзыпшны утэоушэа схы агэра асыргоит. Нас гэанылагьы узгэара салагоит, абри зегьы иахьырфьрхастаныз еипылартас изалихи хэа, уаха тып изымпшаазеи хэа. Аха уара футзом, уи уфымтрала иухэарц утахушэа ҳеанбанзахтэахуеи, уажэшьта изтахугьы ҳаибааит, уафгьы даҳдырхагамхааит хэа. Уаф даҳдырхагазам, Батал,

уара урзымхэыцын урт абзиабара згэы итамлац, икалоит нас зны игэианны иарцхаргыы, усқан еилыркаап, ирбап. Уанза урт игэагыны ирхэалааит иртаху, уазхэыци урт шака рылшар ауа, знык аиреи ацсреи аныргэагь. Уи хакэытцып, уи атцкыс зны иузеитасхэап ха хэхь аапын ааира ишаеу, анапы назхысуа атцлакэа зегьы шышөтуа. Азиаскэагыы макьана рыцсы тоуп, итабар хэа ишэозшэа, иаакэымтцзакэа ашьхакэа асы ырзытны ирзылбаарышьтуеит, уара арра уахьыказ сухаштыр хэа сшэаны ашэкэқэа шузынасышьтуаз еипш. Ажэфангыы зны-зынла анакэ хылалоит, аха абжеихан ицқоуп, ацстхэакэагыы нак акалтқэа рахь мпахышьтцас икнахауп. Иацы сыиасны санаауаз уашьа дцэағэон, адгьыл иахьынзатахыз азы ажэит, уажэшьта ацэкэагыы цьабаада иргоит, амала, ари ахкаара шықэсык акара ацсы аршьатэуп, иаапсеит ихэеит. Адгьылгыы аапсозаап, Батал, сара ацэағэараан ацэкэеи ауааи рымацара ракэыз цьысшьон иаапсоз. Уи ацсшьарагыы шықэсык, ышықэса атахызаап, иааип-мыркьазакэа кыраамта аеафра антуга, мамзар ахыза цаға ахьта шалсуа еипш, аапсара алсуазаап. Уашьа идыруеит уи ацсы шаршьатэу, уара дуеитцбуп аха. Иахьа зегьы ахаара рыкэнуп, саргыы сгэыргэоит, Батал, уаргыы угэыргэала. Эакгыы уасхэоит, амала, узырөла ибзианы, сара издыруеит уи уара угэы ишахэо. Иахьа ашьыжьымтан азы шаазгоз агэашэ аасыртырц ауедра анаасыргыла – сцэа далашэеит! Уи ишьапышьтыбжь сахэит сара, шыаға хэычык каитцазшэа, аха аилыргара цэгьаны...

«Шьазина, ажэфан салалоит, Шьазина!»

Уаагыл зны, Батал, зны цқьа исырхэа, уи акалэшэа икалеит агэынкыларагыы цэгьаны, ахэарагыы цэгьаны. Амала, сара издырит уи иара шиакэыз, уара уансыцэца, сара есымша мазала сзызхэыцуаз, уара угэы, уцкэын! Уи ихы сирдырит, иаргыы цьара дшыказ, ацстазаара ахьалаго дышгылаз... Сара сгэыргэон, слымхақэа кыдыстцахит, аха уи знык акэын сара адырра ситарц анитахыз, нас ишьапышьтыбжь имыргеазеит.

Нас сышнеиуаз саатгылан, тэттэабжык сазызырѳуазшэа, сцэа-сжыы азызырѳра салагон. Аха уинахыс рацхьатэи абжыы аѳыза уаха исмахазеит, амала, сѳашыѳ цыумшыан, уи иара иакэын, уара умсааит иара шиакэыз. Ахэычы, уара утэы, Батал, уара!

«Шьазина, атцеи диуеит, атцеи, бгэыргъала!»

Сышцамгэыргъо, Батал, уи акэымзи уаргыы иутахыз. Мшэан, уара узыргэыргъоз, уара утэы шытызхуаз сара зныкыр мап ацэыскхъазма? Уи акэымзи сзышьтаз, уара иухэоз, уара иууаз мацара. Насгыы уи сара шака дыстэу акара убри акара уаргыы дутэуп. Батал ица дшыкэашаз рхэап, дшышэахэаз рхэап, дышчыжэлаз рхэап. Икалап усқан сара зынза сырхаштыргыы, уара ухыз мацара акэхап ирѳакхо. Уи сара усқан иахагыы сеигэыргъап, азэ дсызтааргыы иабгыы ус акэын дшыказ, иаб итэы ицэымзит схэап. Нас ишца, уаха ишцасхэо, уара ус акэын ушыздыруаз сара. Есымшагыы уласын, Тата илхэалоит еипш, умцацшыын, алаф уѳан, укэышын, уагыкэашон, амала, аеы уакэтэо усымбацыт, аха убракагыы ухэы таумыжыуазар акэхарын. Учкэынгыы уара уеипш ауп дызбарц шыстаху!

Дауны дгаргалашыымкэа,
Дкьяѳны дпалтыксамкэа,
Деикэаны дсамсалымкэа,
Дацшыны дуарцеимкэа.

Баша уагыамырччан! Уи сара акгыы игсыжызом, баѳлашалеи тцысхшлеи дсызмырчаргыы. Аус злоу – дуаѳыз, есымша абзиара дашьтаз, иѳыза игэырѳа ицеиѳишартэ дыказ, егырт зегыы нас дара рхала икалоит. Аиеи нас, дара рхала изыкалари, иара икаимтцо, иара игэабзиара аниоу зегыы дырхыымзо, инапаѳы иааимго. Уара уканатц узыхыз аз каумтцеи, азэыр идужылама? Убра уахыказгыы дгыылк ухьчон, адгыылгыы анасыц иаѳызоуп, изманы иззымыхьчо

ыккоуп, ирыцхраатэуп рымацара рымч акэымхонатцы. Мшэан, адгьыл зныкыр иахаштхьюума ауафы ихалалра, ауафгы изихьчо, дзыкэаарыхуа, нас ианаапсалакгы ацсы заиршьо убри азами. Урткэа зеггы еиликаауа дкамлои уи уцкэын, убри ауп са истэхуггы. Сара анра сызныкэымго цьумшьааит, уара стаза хэычы, усзызырфои, са сакэым, амшэтцэкья ацацэа аазоит, аныкэашья, акрыфашья, гызмалрыла агычшья инаркны зеггы днарцоит. Сарггы исмыртцари, нас, ауафра иатаху зеггы, са сыртцара итахума, иара ихалаггы имцо, имбо ауаа бзиақэа икарцо, ирхэауа. Ус схэеит хэа, ауафра ртазом, ауафра рылалоит, аха иламло, нас, иарггы. Угэы иаанагеи, мшэан, иаби иани ирцхашьяп хэа укоума?

«Шьазина, бара бкэышцэахеит».

Мап, Батал, сара сгэы ицоу ауп исхэо, сымгэыргэои, атцеи даниуа ишцакарцо, нас, имгэыргэакэа. (Сылагырзқэа уара усггы иубазом.) Цытрак ашьтахь ахысбыжкэаггы гозар акэхап, ахабла ирылафып, Батал, атцеи диоуит, шэлеи ачарахь хэа. Амала, дызгабхарггы калоит ус схэеит хэа! Уи цэгьюума, азгаб лами ашэт еицш иахаггы уашта зырцшзо. Лыхцэы ацарцалыккэа алатэазшэа абарфын цахақэа алатцаны ашкол ахь дсышьтлап. Нас азгабгы даныбзиаха ацкэынцэа баапцқэа хэык дрыцсами. Шэара хэ хауп хэа мацара шэыккоуп ахацэа, адунеи шэа шэыжэфа икэгылоушэа, шэа шэыла зеггы рыцсы тоушэа! Икалап ус акэзарггы, сара уа ула сыцсы тамзи, иагытами. Зны-зынла сазхэыцлоит уара уи ашкол афы атцара умцозтггы сара схы злакэыскуаз хэа. Ускан икаларын даеа лахьынцак, даеа мфакы. Аха сара издыруеит урт амфакэа зеггы акы сгэы азтаны сшанымлоз, сырныларггы аимдара салагон, уара узбаанза. Усымпшааи, Батал, уабанзацои, са сылапш иагы ицхашьязарггы, иагы мазала иушьтазарггы уара уахьыказ адыруан. Икалап уажэггы хара усыцэцаз цьушьазар, уа иахаггы имариоуп анеира, амала, макьяна уакэымгэыгын,

сызхара угэы пызжэашт, усырпшышт. Избанзар арахь уаныказ апшра укэысмыршэазацызт, хаипыларакэа рэы есымша уа уапхьагы са снейуан, уара уакэын зны-зынла иагхалозгы. Сара азгаб лныкэгыла-аакэгыларакэеи ачкэын мыцхэы ихожьра ахьатахымы ахьагсыжьуаз ыкан. Урт зегьы уажэы ара иухтызгашт, уаха егьсылымшаргы цытк апшра укэсыршэап! (Ах сгэы, исурхэакэо закэызеи, излаулазозеи?) Хара абцар зкымгы, арра икам хмеибашьуа цыушьоума, мамзаргы ихахьчо хамамкэа хакэоума? Халамыс, хапату, хауафра. Урт абыржэы инаркны ауп иахагы рыхьчара анатаху, ианрыцклатштэу. Уи сара издыруеит, исымдыркэа, нас ишца, арт амфакэа алагэым хэычкэа реипш иагьацъара иагьа шэартара рытцоуп. Урт зегьы урхампалакэа, иахьынзауа урафслароуп, уцалароуп. Уара уаныказ зегьы дэыпцшзан, имариан, уимоу, убри акара укэгэыгтра салагеит, сара сзыхэан зны-зынла уара ухэыцуан. Избанзар, сгэы утатэазшэа иудыруан са истахыз зегьы, сзызхэыцуаз зегьы. Зегьы уара урылахэзар стахын, мшэан, са сзыхэан уара унахэашьмызт-уаахэашьмызт, исумырхэар умуазар, уара са схатца уакэын! Сара ари ажэа уара уакэара бзиа избон, уашьтан зны сфызцэеи сарей ханааикэшэоз сгэы уздуны ирасхэалар стахын, абри сара схатца иоуп, шэеибадыруаз хэа, ма лыгажэык автобус дааталар, уицхраар, дтоугалар, утыц афы дуртэар, гэаныла иасхэон уи сара схатца иоуп хэа, мамзаргы стаацэа рэы ханнеилак, саб сааисны дыскуан схатца дсыцны смааи, шэаазом, шэаазом шухэоз, иахзушьуеи уаха хэа. Нас ауха сан лааигэа сахьышьтаз илзеитасхэарын уара узакэыз, аламыс шумаз, ахаан сгэы сшаумыргацыз, сара уара уэы анасыц шсыгмыз. Сангы лацэааихьшь камтазакэа атц агэазынза дысзызырфларын. Иласхэарын, санхэа, уара уан, са сзы дшыбзиаиз, аусурахь санцоз есымша ахэычкэа лара иаалыджьылан сышцоз, рыгэшэа кны ишылаазоз. Сабхэа дышуаф бзиоу, ипхэыси сарей иматцурта шхаибамто. Сабхэындацэа афьыцагы атцаракэа ишыртэу, нас сабшала ианааилак хреигэыргьан уаргы саргы апцаракэа шрахто. Уазхэыци, ускан шака исеигэыргьарыз стаацэа, Батал?!

Аха уи зегы сара уара иуаепныхээрц акөзам истаху, ус анасың ахаара саназгәахәуа, агьама збарц аныстаху, уареи сареи хайцынхозшәа, хайцынттуашәа азхәыцра салагоит. Уи убри акара сеасыршыцылахьейт, сшазхәыцуа мацара амцхә санагәыланахалалак саацсаны саалтцуейт, иаахныкәазей уареи сареи, мамзаргы ачарафы хәхыкәаз иаахкәашазей хәа ицъашьо.

«Шьазина, саргы бысзымхәыцын уарт җазәгы, бара макьана бзымгара дазустада?»

Ах, Батал, уара сгаза хәычы, уара ушысхагылоу, уара хатцас ушсымоу, нас җазәы сишьталома сара. Уи җазнык ажәоуп хәа ианухәа сузгәаауейт, даеа пытракгы арахь сықәларым нас. Ма ииран икоу уца уизхәыщыр, уа ухьз зху, ушьа злоу, дсытцарцало тәымк ионы. Уи шыта уаха иухәазом, уалацәажәазом, ус ами? Уи атцкыс усзызырөлеи арахь, жәаха сахьныкәиаз, исызбаз узеитасхәап. Уареи сареи аеҳәафы амачар атцхны афцарафы ахапшьа ататәара хшафыз, сан лахәшьа Тата аштә дааталеит. Уи лара иламхәазакәа уара сахьуццаз азы дгәааны дыкан, сылбазомызт, азы шцара дцааит хәа дсышьташәихьан, уажәы шәаштә данаатала, дцъахшьейт хөыцъагы. Арахь аоны уареи сареи хәа уаф дахзамызт. Ус дшааиуаз, аштә агәта ааиөылшахьан еипш, са санылба лхылфы ааихаччеит. Нас бзиарак ишатәыз хдырит азы, уаргы саргы, хөыцъагы хәцсқәа ааталеит.

– Сара кацәа, ба бсымбар сгәы иауазма?

– Тата, сылақәа ирбо сызхатом!

– Сара зфы анышә нақәрыпсаша, ба бынасың самей-гөыргьакәа саукахзу, аха иахьа-уатцәы хәа сааиуан.

– Тата, абар иара...

– Унан, уара ухатцкы-уцсатцкы, уара акыр ухьшазар сара атакәажә сагааит. Ари хәра хәпшқа шәара шөыфоната ишахә-тоу илызныкәгар! Анцәа шәеипумырхан, нан, шөыцъагы, шәарт ажәтцысқәа, амаалықькәа.

Нас афныка днахгеит Тата. Сара ахурзы кнасхаит, ура уаикәбашан акәты ушыт, ыцъа агыла хәсақәа ааугеит, илыдхартәалан, пату лықәтара халагеит. Тата, ани сара с-Тата, уажәы дызбазшәа слеигәыргъон, мышкы жәантә исацәхауаз, нас сзыргәыбзыгуаз, шыжь ирласны санымгылалак инасхатәаны агарашәа ахәара иалагоз, алакә ссирқәа сзеитазхәоз. Издыргәышыон уи са санлыцәца лымацара дшынхоз, аха лара илхәан еипш акәчарақәа ытцалкыр ауан акәымзар, са сълзытцакуамызт. Уажәгы дшыцәхәхьазгы, дшагъхьазгы, зегъакоуп, сьгәхьаалгеит, схатцеи сареи днахәацшыр лтаххеит. Ус ауп ишадьруа! Датазтцодаз уи ак лхәеит хәа, ак луит хәа, стаацәа ратцкыс бзиа избоз, цъабаа цәгыаз, сара с-Тата.

– Иа абри афнатафы фыц еиднагалаз, амреи амзеи реипш еидажәло, быжьфы хырцари быжьфы тыцхәацеи рхылтцуа, урт ирыхшогы ашта иқәу ашыац еипш ирацәахо, жәларыкны ифеио, абри сара ицәажәо атакәажә исхәо захауагы измахауагы ргарашәа ахәареи ргара артцысреи рыда хьаа анцәа иримтааит. Абри афамафа сынтәа иташәтәогы шәара шәчараз, шәгәыргъараз, аныхьрта шәтаацәа насыцс анцәа иритааит. Егырахь, шәара акыр шәыхьшазар сара атакәажәажә, зызхара зфахьоу, зызхара згахьоу снаманыхәахааит!

«Анцәа ибкәырхуп», схәеит гәаныла сара. Ускан еипш ахаан дгәыргъо дсымбацыт Тата. Зегь хылфон, зегь ашша рхьылшыуан, лара лызхара насыц лбахьоушәа, лызхара лгахьоушәа ари адунеи афы, арахь цъабаамзар бзабаа лымбацыт. Лынасыпгы лызхара дамыргәыргъазацыт, настгы иаразнак илыцәцеит, ирласны итцыфруа ашыататә еипш, дзацымныкәазакәа, лызхара илзымбазакәа. Уажәы уареи сареи халныхәоит ахатца кәзшыа змоу, иагыцьбароу, иагькәымшәышәу с-Тата.

Нас абахә акынза днаскьахгеит хөыцъагы. Аха ура уцхашьон, умахәымзи, лареи сареи хакәын зызхара ицәажәоз. Избанзар, хәгәхьааибәган хәкан, Батал! Нас фәалтит уи, анцәа ицъышоуп уажәтәи ачкәынцәа анкьеипш абз

змоу ахылпақәа ахьныкәрымго, мамзар сымахә хәыч уб-
лақәа сызлартапшуазиз хәа. Уара уаапхашьеит, ухгы
аалауркыит, сара ус лыжәахыр схы иадыстцеит, урт ублақәа
рақара ларггы бзиа дшызбоз лхасмырштырц. Атцыхәтәан
данахпыртцуаз инеимда-аимданы хгәыдылкылеит, абри
уара, абри бара лхәахит, хәхәқәа ашәқәа ргәалалтцозшәа
с-Тата раз.

Нас абахә днахысны ахықә датцәахаанзаггы халзыпшуан
хара, блала хәакәымтцзакәа хәыцъаггы лыхәара хәфын,
баагыл, аеа цытрак бмыццакын, хазхара бааигәа хгылазарц
хтахуп хәа, ларггы хгәы италтцаз агәбылра, уи иацу ахаа-
ра ирласны иахцәынтцәар хәа дшәаны, уажәы-уажәы
даатгыланы лнапы лкьон, лыбжгы ахауа иалышәшәо
ақәапсатеипш, шәхаткы-шәыпсатцкы, сара адунеи хысфаа-
уама шыта, са стцаит хәа.

Батал, уара алакә хәычқәа хашгылаз аттахәа иухәыцуан,
саргы умбо, хәйбагазтгы хшыкалалашаз, насыпла хшеи-
цынхашаз азхәыцра салагеит. Урт еикәсыршәалап, срыз-
хәыцлап, шака узбар ауа удыруоу апстазаарафгы икам-
лаша, иулымшаша. Аха ихалымшатцәкьо шамаха аггы
схәыцзом сара, избанзар, нас урт зеггы сгәы рыхшәара иа-
лагоит, икамло ахь ииасуеит. Сара икало, уара усывагылазар
хәхьцоз, хәхәауаз, иаххәоз, иаауаз, ихалшаша рымацара
роуп сызхәыцуа, истаху. Уи ами апстазаараггы, есымша
имыцхәцәамкәа, иахынзаузхо мацара уманы. Ускан иаха
ухгы, уцәеи-ужыгы ушейбаку аус ууеит, анасыпгы уара
иузхартә мацара, акәчар зтцаку акалат дара рцәытцаларта-
рцәытцсырта мацара иазхартә ишышьыхыу еипш! Усыраа-
псацәеит иахык цәажәарыла, уи атцкыс аца узаазгеит,
иагәмоу гәати, шака иссиру убап. Уи егырт ашәырқәа
ратцкыс иаха азы алоуп, иахаггы ихаауп. Нас икалап атцә-
қәаггы, ахақәа, абхәақәа, атамақәа. Зегь рапхәа усгы
ахәасақәеи, амушмалеи, ацеи роуп икало. Урт есымша
апхәхә зго аеықәа ирфызоуп, шықәсыктәи рныкәарафы
ашәырқәа зеггы рыпхәа аапын хашта игәаргәхәха иаа-
талоит дара. Аапын шааиуа абыгкәа рымацара роума,

ашәырқәагы иугәаладыршәозар ами, уаадырчамчамыр ами! Ахых, уажәшьта саргыы саамта ааит, амра ташәеит, указ, абзиараз! Сара уатцәгы, уатцәашьтахьгы ара сыкми, сеитәадгылалоит, ҳаибабоит. Уажәы, ацха сыкәымсзакәа, ана азы сырны сцоит, ура ус знылаггы икоуцдалон, цхын ыкәабанынза ақәандахара иагу еилукаарц утахушәа. Ус ура бзиа иахубоз азы мацара саргыы шыапыла сыруеит, нас уатцәы иуасхәап шыта азталара ауоу иамуоу...

АЦЫХӘТӘАНТӘИ АХӘЫ

Уи аены убас еимагылан асы ауан, ажәәангы адгьылгы шкәакәаза акәын ишубоз, даәа цшштәык змаз адунеи ағы уаха акгы ыказамызшәа. Мамсыр идыруан уи дызлаз архәта зеггы акы ишазыцшыз, ак рыгешазықартцоз, аха хыла изакәыз, иарбан ганыз иахьажәырцоз, азәык-өыцък ракәхон издыруаз. Дара уртгы (дара итцеггы ианхәыцқәаз, азыцгара ахахәкәа тажьны ацсызқәа шеизырцоз еипш), рымаза убас иртәахуан, цъеи акы рғытцшәарын, уимоу, рхы-рғкәаткәыагы ирныцшыр, ирамхәхәр хәа ишәаны, рлактакәа цкәа утадырцшзомызт.

«Шәа шәеипш ғазәгы акы идырхәеит, – гәаныла Мамсыр ихы дацәажәон, – шәара зеггы збаны ишәызтазгы уи ақара ирдыруа тарымтәахуазар калап. Урт ирхәыцуа зеггы збаны, иқаканы ианалгалак, нас ақәарт акәтагқәа анатцартцо еипш, шәара инаган ишәытцартцоит. Шәаргы убас шәгәағы ирцханы шәазхәыцны шәаналгалак, нас ҳацхәа шәнагылан шәдәықәлоит, иахьцатәу абрахь ауп, иқатцатәуггы абри ауп хәа. Хара иқалшагәышьо акы ауп, абрахь ицатәуп шәхәар – хцоит, абрахь ихынхәтәуп шәхәар – ххынхәуеит, абнахь ихыстәуп шәхәар – ххысуеит. Хара хтәы иакуанатцы хцалоит, ианамк, ани хыхь иқәтәоу «иазхоуп!» анихәа, нас шытахьқәа иаарго дааргеит, зшыапы изаанамго, зхы изамыхәаз, уи итәы усгы ижәдыруа ауп!..»

Иахьяк ани дара рырхѣта аихабы зынза ччапшьк ила ихым, иаххѣеит хѣа убранза хара дыпцшхьома, зегьы еиликаа-хьома, хѣа хтѣкѣа шаѣафы тахо, дара ртѣкѣа шаѣаф тахо, иарбан харакаырақѣоу хара иааго, ирымпытцаххуа, шаѣафы рхѣуа, шаѣафы рыткѣо, шаѣа цѣацханы рцѣааго... Урт зегьы убри аѣара ихшыф итагзаны имазар акѣахп, ажѣылара иалагаанзагы гѣаныла зегьы рацѣажѣара дафызар калап, уажѣы уааиацѣажѣан ажѣак иѣытцухыргьы, уара иуахарц иутаху акѣзам иуеихѣо, гѣынхѣтыстала акы ихѣоит, нас уара еилкаа, уара уазхѣыц, уара уашьѣаз...

– Уаха зегь заа шѣыпцқѣа еиташѣкроуп, измыцѣогьы мчыла шѣыцѣа, уатѣы шѣыбла ацѣа ххалан шѣанызба, цѣгъароуп! – ихѣеит, еитах хара хѣахьыкѣазамыз цѣара дыпцуа. Уи дахьыпцуазгы асы инарбагѣышьѣоз, ашьха-қѣагьы ашшапасапал зқѣу ауаса акьѣаѣеипш ишкѣакѣаха-хьан, аха, зегьакоуп, хара иахѣамбоз акы ибар акѣымзи, акы дазхѣыцуазар акѣымзи... Убратѣкѣагьы цѣара акала абни имаза хѣахьзар хѣа дшѣон, итѣаххыр хѣа дшѣон, избанзар, иара имаздаз, ани хшьяѣақѣа зегьы зшѣахьаз, изыз-бахьаз иеихѣабацѣа хара урт амазақѣа азѣзатѣык идамзаргы ишаадыруа анырдыр, нас иара итѣы акгы ыѣамызт... Урт ус акѣын, иара зегь шѣаны, изаны иртѣон, хара хтѣп аѣы хѣнеиаанза иѣахтѣоз иареи, иара ихѣатыпуаѣи ракѣын издыруаз, хара хцалар акѣын урт рыхшыф ала, урт ргѣы итаз ала. Амала, хзызѣоз аус ханазааигѣахалак, иѣархѣон, дасу иахуалу абри ауп, зыпсы тахаз, еиқѣахаз, абри атып аѣы хѣаикѣашѣоит... Амала, заа иѣархѣоз акызатѣык акѣын: «Шѣыпцхашьаны, ма ихьымзгшьяны, шѣы шѣақѣымгѣыц-уазар шѣдѣықѣымлан. Араѣа азѣгьы гѣыбгѣан иахтѣазом, ма уѣоныѣа – ушьѣахьѣа, ма уѣызѣа ушрыцу – уацхьѣаѣа!» Урт ажѣақѣа убас ирхѣоит, убас унаган уѣадыргьылоит, ахьзи ахьымзги рыбжьяра, зышьѣахьѣа еитаѣаз, исылшом зхѣаз, дрыцхашьан, дларкѣны убас блақѣак ихѣадырпшуеит, уха-тѣоуп умцан, иумгѣагьын... Аха уи знык-ѣынтѣ ракѣын, уи ашѣарагы ауаѣы ихигар акѣын, ахѣыц еипш уадрьп акѣын,

нас уашыцылон, уапхьяка уеихон, хзыназандаз, ихазгандаз, хала иабандаз хэа.

– Ахатца знык ауп даниуа... – ани хайхабы, иабду икынтэи акэу, алакэ акынтэи акэу, иахахьаз ажэа пшзақэак аала-иршэлон ицэажэара. – Уи ихы данацэымшэа, данақэгэыг, иара иахь ихоу ахқэагы иафыккыканы ицоит!.. Амала, знык даншэа, азы изаахалаз ахахэгы бзарбзан бжбу цыша ишыапы дыкэнакыоит!..

Нас урт ажэакэа рышьтахь деитаахалацшуеит, исхэаз абанзарныри, иабанзархэыци хэа. (Аратцла алапкыа агэы-дызтаз илапкыа алкыанза амта атцацшра дшалаго еицш!).

Аха ҳаргы зегы хы-хэы ианыцшуаз, хзеигэыргэозгы хзыцэшэозгы убас зны-зынла иахтэахуан, иара иакэым, ҳара ххатақэагы зны-зынла хы хзымдыруа хаакалон, ҳаз-цызи ҳахыкыази цкыа аилыргара ҳахымзацшэа. Зны-зынла хэыцрақэак ныбжыағалон, хайхабы есымша иихэоз мацара акэыз цышьон ихахауаз, хзызхэыцуаз, ҳара ххатэ дуней хэычы-хэычла «хшицэалалоз» изгэатазомызт.

– Ахатца данхатцаха ицсадгыл ихычароуп... – еицах лакэк ағы цыара «деитагычхит» иара. Уи данхэычыз аамта рацэаны имазар акэхарын, ишитахыз алакэқэа дрылан, ма аибашыра иазку афырхатцаратэ романқэа. Урт «ргэы» изтан иара, макыана имымкыазацызт. – Урт ҳағацэа хэа ҳазэу, мчыла еидцалан ауп арахь ишаарго... Амала, бцар бзиақэак ддыркит, убарт анахцэырга, нас акы ҳапсамхеит ауп...

– Ихэыцқэазар иргэыбзыгны ирымухп аха, урт умшыкэа иуртазом... – ҳыызцэа руазэк игэианзамкэа инаи-фэйткыеит, иаргы уажэраанза уи дазхэыцуазар акэхарын.

– Иахшырыц азын ами арскафык ахацэа хеидкыланы хзааз! – еицах хайхабы ани дзыцхыаз алакэ «инапы» налишит, – ма дара, ма ҳара! Ахатца знык ауп даниуа! Ахатца знык ауп даныцсуа! (Уажэы зынза амыцхэ «аиргеит», уи дацэдудэахыазаап ани ацкара: Ашэ хэычны, абыста дуны.)

– Знык азэы сихыпшыр, уаха ак стыхымызт! – ҳыыз-цэа руазэк ихгы шышьтихит, ани абна ҳахылатэаз днах-

хыпшыр, зыпсы аахыоу гыруа цагыцагык, усеихс сузаргозар хэа даапшуа дтэоу цыушыап!

– Убригы уихыхарпшып... – ихэахт хайхабы, аха убри акара тынч дакыгэгэан ихэеит, ани ачкэын дмыццакыр, дымшэар, апкаракэа зегы дрыкэныкэар, инапафэы дкала-рашэа. Аха ускан урт зегы узрызхэыцуама, знык угэы аншы, ахысыбжь анга, ма апжэага анувахэа, ускан ани хайхабы дызфэу апкаракэа зегы, иихэо икэыш ажэакэа реипш имыцхэоит, цхьака уеихар акэоит... Ускан азэгы уизынкылазом, акгы уазынкылазом, ускан угэы ахчныза аткыс ишуп...

Ажэыларэ апхэа есымша дасу иара итэык дазхэыцуеит. Ус акэын хара есымша ишыкахтцоз, амала азэи-азэи еицэах-тэахуан акэымзар... Азэы иан длызхэыцуеит, азэы – иаб, азэы – иахэшыа, иашыа, азэы – ипцхэыс, егы... егы зынза фазэы ихэыцрадалазар калоит, насыпкдазхэыцуазар калоит, игэы аатылашаазар калоит, ччапшы лашак игэалашэазар калоит. Аха ианаатаххалак, убри зегь ашэымтаказ иааухоур-штыр ауп, зегы уеаарылыркэкэааны, акызатцэык, айбашыра ада акы шыкам агэра угароуп, ухысуа, уацхэа игылоу, еитатцау, зыпсы тоу зегы цкэо удэыкэлароуп. Ах, айбашыра, айбашыра. Уи ашыцыларэ ус имариамтгы...

Сара уи аены факын сзызхэыцуаз, фазэын сгэы итаз. Шаkantэ гэаныла схы иасхэахэаз, абас ианшэартоу, абас ахыкэ ханхыкэгылоу, ус еипш икоу ахэыцракэеи агэалашэаракэеи сгэы итасыжылом хэа. Ускан сгэы ахахэ еипш исырхышэашэарц салагон, схэыцра хаакэа зегы скэысцон, сгэалашэаракэа сырнахон, рышэ «агыфэа» идсыжылон, «игэаан» исызхэампшырц. Аха дара сыкрытцзомызт, хаутахызар – уахыцо хга, хаутахымзар – хааныж хэа. Уи афыза сантадырпшлак, нас саргы сгэы хыапссон, издыруада уаха хайбамбарц хаказар, зынза хайбамбар аткыс знык хайбабар еигызар...

Ускан лара лызхэыцра салагон, избанзар, зегы акака ирфэын, азэы акрифон, азэы иеикэа ашыапкэа изахуан, ма икэиршэуан, азэы ипатца исон (счапшыза сыказароуп Акэа ханалало хэа), азэы есымша имгэа дахашэаломызт, егы

ифаргы, еитах ахэшафы иахь дыцшуан, акгы ицэнымхазеи хэа, даеазэых, зегы инаххыкны есымша убас хара дыцшуан, иашьяк, ма иахэшьяк Акэа далыханы дыканы, хара зегь хапхья иара дибарц итахызшэа... Убри аамтаз сара азэгы саха имазамызт, схэыцрақэеи сареи хазхара хаибабон, хаицэажэон. Ус иаха бзиа избон сара, акан чеипш зегы аччахэа рускэа ианырфыз, ианцаарчоз, лара лызхэыцрала сеырцо, сгэыграқэа рхэыштаара сааехэатэон...

...Акэа ага далалаанза хэымш шыбжыаз хаикэшэеит лареи сареи. Лара ахпатэи акурс афы дтэон, Акэа дашьцьла-хьан, лара лхэашья, уи «акапризкэа» лдыруан. Насгы, лара ақыта даазахьан, «лытра» дхыпрааижьтэи рацэак цуамызт, уатэи ацхашьареи ашэазызареи хэычы-хэычла аныжьра дафын, аарла шэахста убо ажэйтэ хэреипш иузеилмырго акэын ушлыхэацшуаз – уи ара дииу, ақыта даазоу...

– Мшыбзиа! – схэеит сара, ииашатцэкьан лара убас дыцш-зан, лхата дызустаз шысзымдыруазгы, иара саргы сшыл-зымдыруазгы, мшыбзиа сымхэазтгы сгэи иаузоумызт...

– Бзиара жэбааит! – уи убас илхэеит, исцэагои хэа акэымкэа, ашэыр бзиа анутиуа, иахьыбзиацэоу азы, зны-зынла изутогы дыбзиазарц утахны ушынаиэацшуа еипш (стцэа бзиақэа урыпсаха хэа).

– Шэлекциақэа нтэама?! – схэахт сара, ииашатцэкьан атцара ахьылцоз здыруазшэа, ма саргы уахьынтэ саауашэа! Аха шыта убас иааскьашэа иалагатэын, уи ус дыздыруашэа касымтцар, зынза лацэажэара акэым, лааигэа агыларагы са-қэитымтэкэа, ахэгы-афгы сықэылмыргылозар акэхарын.

– Инымтцэацызтгы ара саазгоз! – уи убас илхэеит, азныказ саргы иаапхасшьеит, ихэатэу, изызтаатэыз уи шакэмыз здырит, аха азтцара стихьан, исымпыткьахьан, шыта ухатцоуп исхэарц истахыз уи акэзамызт хэа иааурхэ-уазар. Иааурхэырц уалагаргы, уи акара дузыцшуама, урт есымша усгы афэа иафэаку ахыц иафэызоуп, ишакэым «иаауцэтысит», инаудкьан, инаумпытцэраан ицоит.

– Зны-зынла шэыхгы цсгартак ашэтозар акэап, – уажэшьта убас ихьасыршшар акэын, саргы зынза акгы

ззеилымкаауа азэ иеипш схы лмырбакэа, ларгьы абзиара лырганы, лтцареи лкэышпреи пату шақэыстцо лырдырны, аха ант ллекцияқэагьы зегь шеипшым, зны-зынла иаагужьит хэа иахьалазогьы шыкыу шыздыруа аалсырдырыр цэгьа исымбеит. Шьта убри сығнахыр акэын, избанзар, нас ларгьы дтцаар калон шэаргьы уа атцара шэтцома хэа. Знык ус сьзылрхэар, нас убас атак хэтэхон, егьы иашьтанеиуа азтцаара ахэара сахьзаанза, ларгьы сьдтцышьа дақэымшэо. Аха уи атак анысхэалак, ирласны даеа цыфакгьы, даеа зтцаара хэычыкгьы ацтатэын, ани исхэаз атак даназыпшых, сьзтцаара хэычгьы ларалхата атак аакалтцар, нас дысцыртып хэа. Аха уанза сара даеакгьы сахьзахуан, исхэахуан хара атцара хантаз иаха ишымчыз, усқан амадээрқэа ихахэозгьы иахмыхэозгьы иаха ишырацэаз, аха зегьы еилагэаны ишхартоз, нас тцхагэанынза убарт ртцара хшафыз, аха атак ххэарц ханнеиуаз ишаххаштуаз, хартцафцэагьы рацэак хьаас ишырымкуаз, дара рзы аус злоу хара дара рлекцияқэа рфьы хтэазарц шакеыз... Нас убригьы лара атак калтцар акэхон, уажэы дара рфьы ус ишыкам, дара рпортфель иаха ишытбаау, иатцанакуа шырацэоу, ьыртцафцэагьы акыр шырдыруа, апрофессорцэеи адокторцэеи рыла ишхэыдам.

– Уи зегьы хэхьзап, аха... – лара лцэажэара еацьара ииалгарц шылтахыз убон. Лылапшгьы убас хара илыршэит, уи уахьзаны, иахьынзазаапшылоз еилукаанза, лацэажэарагьы мариахомызт, – абри амилат иаххытцэаз ирыпсыхэои? Адгьылгьы хэа иахтэуп рхэеит, ажэфангьы хэа иахтэуп рхэеит!.. Шэара ишэтэыз ашьхақэа ракэын, аха уахьынтэ ашэарах асы ишылбаанацо еипш, мышкызны шэахьылбааз шэаанхеит хэа иаахэагылеит...

– Уи шьта ачхара цэгьагэышьоуп... – саргьы уажэшьта исызгэамтазакэа усқангьы ирлас-ырласны сгэы тцкааны изклож азтцаарахь сьианагеит, – ма ара иапшэымоу дшапшэымоу дьнхароуп, ма рхы рдырроуп, ханаагеит, хшаанагазгьы абас ауп, апшэмаатцэкьа шэара шэоуп, хашшэырбуазар итабуп рхэароуп...

– Ирымхэар, – Астанда лгэы ишлызтамкуаз убон уи лыгэтыха, – сара излазбо ала, уи афыза зынза рыхгьы рыгэ-

гы итам. Арахь Қырттэылантэи ргэы аздырхатдоит, шэйд-
гыл шэйдгыл ауп, азэы ишэымаикуазар адырра хашэт,
хашзахэо хнеиуеит хэа!

– Раашья рцашьяхар! – саргы агэра згеит хара хагэтыха
ак шакэыз, хазмыртынчуаз, хзызхэыцуаз ак шакэыз. Аха
збашьас иамоу афы ханнеилак, напышьашэала атзамц ду
иафагылаз реипш, атак хзыкамтцакэа хаанхон.

– Хаилзырго акоюп... – лара сара сатцкысгы лгэы кыд-
гылан дшыказ мфашьо акэын дышцэажэоз, – хара нацэ-
хыцла еикэырхан хабацэа иахзааргаз адгыл ус мариала
азэгы иахтазом. Урт арахь хаала атцкыс мчыла ауп ишааз,
рдацкэа макьана уахь итцоуп, ус анакэха рыхкэагы уахь
ихазар акэхап. Издыруада, цыра акала ирыцхраатэызар
уахь иццакырц азы...

– Икалап ирыцхраатэызар, аха уи «ацхыраара» хара
хзы иаха ишыманшэалахаша ауп изызхэыцтэу.

– Убриггы иазхэыцуа азэ дкалап! – еицах Астанда
лылацш убас хара илыршэит (аката хара изыршэуа ацсызкэы
иеипш), сара, иаанагоз, изызкыз схала сазхэыцыр акэын...

– Иазхэыцхьазаргы акэхап... – уи илсырдырит, сара уи
азбара знапы алакытцэкэоу среиуамзаргы, ианырызбалак
ашьтахь, ирызбаз анагзаразы зхы иацэымшэо сышреиуоу.

– Излазбо, ура акы удырқэоит... – уажэшьта лылацш
арахьтэи афышэтахь илыршэит, шыта сахьзар ауан, уимоу,
иаанкылан, сара иахыстахыз исырхартэ еипш лшарақэак
соузшэагы сгэы иабо салагеит.

– Узқэымгэыцуа ахэак икэноп, – схэеит саргы, мацк
ақара иагьяасгэапхейт ани лара дзызхэыцуаз саналанагала,
лара дызхыцоз сахьатцымсуаз!..

– Шэа шэоуп ха хзыкэгэыцуа, уаха хзыкэгэыцуада!.. –
еицах лара деитасцэынаскэеит, лылацш еитасыцэлыршэит, аха
илызгэамтазейт, лгэы уа, ха хабжьара ишаанхаз, – Ианатахха
зегь хгылароуп! Баагы цсгы, зшыамхы инанаго зегы...

– Ааи, ааи, баагы цсгы, азэ деитацап хэа сыкам, – сара
шыта избон хцэажэара еацьара ишыиагатэыз, аха, лара лгэы
иалсыр хэа сшэаны, ус ишытылхыз лызтцаара сеаварххшэа

сааиуан. Уи, ха хөызцәа ачкәынцәа рҕы иаха ирлас-ырласны алацәажәара хақәшәон, краамтагы халацәажәалон, аха азгаб лҕы мацк ихъантацәан, иахыстахыз «исзынархәы-аархәуамызт!» Са сзызхәыцуаз ларгы лцәа иалашәазар акәхап, даасәацшын, иаразнак еацъара ииалгеит.

– Шәарыцара амҕа икәгылоу дыхтаркзом цәажәарыла... – уи убас дысәацшит, лара лакәзу, сара сакәзу иаха ихтактәымыз сзеилмырго, – нас, деикәшәаны данылбаалак, даныхынхәлак, усқан ауп ацәажәатә иаха ианыкало...

Сара итцегы еакы ацыстцәкәар сҕахын, аха убас ллакта сҕалырцшит, убас кәац хәычык лыргылеит, акы унавалар, хазлацәажәоз зегы аабжънахуан.

– Абзиараз, – схәеит, уи ажәа затцәык акәын ара имыц-хәымыз, ианаалоз, иагхәатәыз. Ларгы ант лхәыщрақәа макана ихараны дышьтыхны дыркызар акәхарын, аха мацк «даалакәын», сажәагы дахатцгылеит, ус илафлмыжыит.

– Абзиараз, абзиараз! – уи знык изархәоз ахааназ еидытц-уа роуп хәа аанарго, лара лзы уи ус шакәым ҕынтә ианыл-хәа, еитәх аибабара атәы ишатәыз сырдыруа, днасыдкбан, лҕыналхеит...

... – Арота, шәееидышәкыл! – хаиҳабы ибжы убас ихъантыцъза игеит, схәыщрақәа иаразнак саарылырхын, хымацсыма аееибыҕара иалагахыз сөызцәа срыгымхандаз хәа саргы сәаидыскылақәеит. – Адырра ихәуз излақәо ала, иахгарц икоу ахәы акышәкышәраҕы аҕа иеыргәҕәаны дықәтәоуп. Уи ахәы иаакәыршан аминақәа ҳауп. Амала, иара ахәахы уназго х-мҕак амоуп. Убарт ахмҕак хәҕык-хәҕык аҕа ир рыла ихычоуп, уи дара злахало, излалбаауа рымҕоуп, амина амазам.

Ус анакәха, хыцъара хәахшар акәын. Аха зегытцәкыагы хажәрымтцозар акәхарын, ашьтахкыагы цытҕык аанхар акәын, ирхәуаз, иршьуаз ртыцан инеишаз, иаанызкылашаз. Настгы, уи ахәы ашкә анеиртақәа злашәартаз ала, уа икә-тәаз даеакгы хәыцны ирымазар калон. Иаххәап, урт амҕа аадыртыр калон цытҕык дара рахь хнаскярц, рмацәаз хтарцаларц, нас, иаахакәшон, ахы ҳадыргон. Аха уи аҕыза

ифозма ҳаиҳабы, изфарц иалагозгы «рѣахы» иѡаргаанза убас дрыкѣыхѣхѡон, абри аѡыза хамхѣакѣа пытк хѣкѣын-даз рхѣо.

– Шѣеиха, – ихѣеит иара, илацшгы наххынгзеит актѣи амѡахь ицашаз, – шѣшьапышьтыбжь мгароуп, шѣмеи-цѣажѣароуп, иахынзауа шѣырзааигѣахароуп. Нас, уа шѣтыц аншѣырхиалак, егырт агѣыцкѣаггы иахънеиша ианнеилак, акоманда аншѣоулак, ускан икашѣтцаша аус ишѣнарбоит.

– Хахиоуп, – ххѣеит ҳара, ҳаалцит жѣохѣѡык ркынза ибзианы еибадыруз, ѡынтѣ-хынтѣ ажѣыларакѣа еибганы еицрылтцхъаз, – ҳтыц аѣы ханнеилак адырра шѣоуеит...

– Иахынзауа рацхъа шѣара шѣымхысын, – егы агѣыцгы ихы нарыкѣикит хѣиҳабы, – зеггы шѣтыцкѣа рѣы шѣызнеир, х-ганк рыла ажѣылара ҳаналагалак, аґа иаҳа ирласны игѣы тѣкѣоит!..

Х-гѣыцкны хаз-хазы аказгы ҳкыдлеит, аха убри акара мгран, хаҳѣран, ани амѡахѣастакѣа алгоуп ҳѣа ҳгѣы иахъаанагоз ҳнеианаанза ахацсыра ххаагеит. Арахъ, ҳаангылар калазомыт, хѣхънеиша атыц аѣы ҳара ҳацхъа егырт ҳгѣыцкѣа неир, аамтказ ажѣылара ҳзалагазомыт азыҳѣан, аамта мыцхѣы бжьалар калазомыт...

«Шѣхалан шѣанбагыкѣтѣеи?! – ҳгѣы еибакуан зеггы аказгы ҳахъаѣаз, – Шѣышьацѣа хаххала лбаагатѣыс шѣҳауит ҳара!»

Ус ҳгѣы ҳаргѣгѣон ҳара зеггы хаз-хазы. Аха ихѣаҳахъан дара мариалагы ишлымбаауаз, рышѣара анышѣ жны, рыхкѣа аатцмыхѣхѣо иштатѣаз, абцъаргы ацъацхангы иаеигзо ишрымаз.

«Урт зегъ рымоуп, аха агѣы рымазам, – ҳкомандир иажѣакѣа сара ианатахызгы ианатахымызгы мчыла и-гѣаласыршѣон, – знык уанрылахыслак, гѣарапара абна иасуеит, иахъыбналаша, рыцкѣа ахыргаша иашьталоит!..» Урт абжеихарак ус акѣын, аха атцыхѣтѣантѣи аамтазы рказшьақѣа рыцсахит, иахъынтѣааргаз сыздыруам, аха «ашхырцѣагъкѣа» рылацсо иалагеит. Игѣгѣаны ҳанеиѣахыс-лак, ацѣызкѣа анроулак, шьтѣахъка ицалон, ма ахысрақѣа

иркәатцны, ртабиақәа рыпсы ртазаны иртатәалон. Аха, атдыхәтәантәи аамтақәа рзы, еибашьра шәаау, малрхара шәаау, ас шәаналага, хапсадгьыл хала ишабо ихампытышшоит хәа рархәазар акәхап, урт еизықәхәан арахь иаазгаз пытфок рхақәтқан аибашьратцәкьа иалагеит. Насгьы, урт ирбазар акәхап ари афыза адгьыл дара ахаангьы рыпхыз ишаламшәо, абыржәы знык изаиааир, Ацсны иаанхаз араионқәа рызгар, ацсуаа ахааназ рыдгьыл ахь хынхәышья шырмоуа, дара ишыртаху урт ачашә дгьылқәа зегьы шрымпытцархало...

«Шәыццакуеит, – сара гәаныла сцәажәон схәазо сахнеиуаз, – хабациә апату ишәықәыртцаз хәтыр шәзақәымтцәит, рчеицьыка шәаграгылеит, шәаграгылеит акәым аха, шәыууаза шәыпан шәаграпалеит!»

Убри аамтазы, дара рганахьала убас ахысра иалагеит, ахәахара акәым, атцысратцәкьа хцәыуадафын. Избанзар, хаатцысыр, хазлалан хнеиуаз ахәажәрагы иаразнак имтцысыр аузомызт, даргьы уи акәын иртахыз, хтарцшыхәуан. Насгьы, дара хыхь иқәтәан, ажрақәа жны иртатәан, рабцарцынтцақәа затцәык ракәын иркылықәхәоз.

«Ацсра шәмоухтгьы, – сгәы еибафон фыцха адгьыл сахьықәжьыз, – дәык акны, кьакьарак афәы, хала шәахьабоз цьара хәикәшәазтгьы, ахатцашья зеицшраз шәхарбарын!..»

– Хәахмыртцысыроуп, – аарла сара скынза иааит сывара ахәажәра илаиаз аибашьфы ибжьы, – урт хгәартәит, рабцарқәа тадырцәаанза ахысра иакәытцзом!..

– Инымтцәазои?! – схәеит саргьы сыбжьы иара икынза аарла инеиртә, – Арт хә-минутк рыла иахгәыдырцаз хара қытак алахгон!..

– Изеигзои! – ихәеит аибашьфы еита, ихы зынза адгьыл ихәытцатқан дахьцәажәоз, – Уахь ацәацханы шака ртаху рызхаргалахьейт... Ишхысуа ихыслозаргьы интцәазом рхәеит...

– Ма дара, ма хара! – даара ишшәартаз шыздыруазгьы, сгәы сырғәгәон сара, избанзар, хкомандир излеихәаз ала, абри ахәы хазгар, хақалақь ахь хназго агәашә ачарақәа иаатуан, – урт, уи ахәы ацә ашьтахь иалоу апақәкәа реицш, иалахшыуеит!..

Ҳара зегъы ибзианы иаадыруан уақа ирацәәоны ишықәтәаз, хыпхьазарала шәәык ишреитцамыз, насгъы, ахәы ахыыхаракыз анаәсгъы, уах ахалара даара ицәгъан, унеиртә, ушьапы ахьакыртә иахыыказ зехьынцъара аминақәа ытцан ирыпхны... Цъарак-өыцъара инханы иказ амәахәастақәа дара затцәык ракәын издыруаз, убри азы ҳара гәыпцәык адтца ҳаман, дара ртәқәа азәык-өыцъак икаҳтцалакгъы иткәаны, знык ҳкомандирцәа рыкны иҳазнагар, нас аус иаҳа иманшәалахар алшон... Убри азы, ртабиақәа инартытцны, пытк илбаартә икататәын, бжык ргатәын, ма трышәк иастәын, рааигәара икалаз рыблала ирбарц, илбаартә...

Уи шыкататәыз сөызцәеи сарей иҳазбахъан, аус злаз ҳара иҳаңыз егырт аруаа зегъы азә дмеимхәакәа-дмеимсакәа, рыцсқәа заны, ахәажәра илатәазар акәын...

– Ахахә убас иршәтәуп, дара ртабиақәы иназаанза атцла иаахан, иадкъаны ахыкә ах ицартә! Нас, зегъакоуп, азә дашьтамлар аузом, рывара икаҳаз закәу ибарц далагоит!..

– Игәатцәа еилымгар, ма дшәаны аашышь еипш зынза атабиа дхәытцалар!..

– Азә дхәытцаларгъы, азә дцәытцытцып, урт зегъы Шәаргәында илцацәамзар!..

– Урт зцацәоу уажәытцәкьа еилаҳқаауеит, дара уа ипхаз ртабиақәа иртатәаны, ҳара ара ахәажәра ҳанбанзалажызаауеи?! Ҳагъапшәымацәаны, аатрагъы ҳатцаргъыланы, уи аөыза ҳара уаҳа иаҳфазом!..

Сөызцәагъы саргъы иахьынзауаз ртабиақәа ыкоуп ҳәа хгәы иахьяанагоз ҳарзааигәахеит, уимоу, ғыц ихдыртлаз рконцерттрақәагъы харабгъара ипсақьаны икажъын. «Сыз-әахәы адышәкылааит, – схәеит гәаныла сара, – ҳара өымш тцуеит чафала ҳааиуеижътеи, дара иреигъу акәәцқәеи ацсызқәеи рыла ичоит!.. Шәыхәда икыламхазои ҳара ҳалымкаа иахышшәфо! Атыркънеи адкылан ишәфааит!..»

Убри аамтазы, иибаз зегъы игәы кыддыргылазазар акәхап, ҳөызцәа руазәы, ҳаихабы идтцагъы дазымыпшзакәа, ишилшоз, иааимпчыхәашәоз хаҳәк иршәит. Уи ахахә шнейуаз атабиақәа ирхагылаз атцла ианааха, икаууа ицан, ҳара

хахьгылаз авара ахэажэра илахаит. Ари збаз ақыртуа гвардеецэа руазэы, иавтомат ашьтыххагы дахьымзакэа, ма дазымхэыцкэа, икалаз зегь рацхьа сара сыла иабароуп хэа, ахыкэ пытрак дынхыкэгыларц ифанааиха, дназыкэгылаз хахэу махэу акы наитцатэиин, иеизнымкылазакэа хара хацскэа заны хахьхэйтцаиаз ашка ифеааихеит.

– Анцэа уахцыхьаиршэеит, – схэеит зынзак сыбжы рмачзаны, иара убри акэхеит, соыза дыууааза дыцан ишьапкэа данрытцас, ажэакгы ихэлымшэакэа, хацхьатцэкьа адыжэ аашьтиргеит. Харгы уи акэын иахтахыз, ифэ ааихафеаххэан, иаразнак дааилахшьит. Иаргы азныказ ифеааикьақэеит, аха дызташэаз анеиликаа, даакэацар, икэакэа ихьшэашэаза абцьяр шадкылаз идыруан азы, иеимыртысзеит.

– Дыжэга Аду иахь, – ихэеит хкомандир ибжы аархэыцзаны, – ирласны иидыруа ифыхтэуп...

– Уажэытцэкьа дхарпатоит! – схэеит сара, ани дызтытыз атабиахьгы сеитанапшит, ихала ида феазэ дтазар хеицэаахьчар акэын азы. Аха уахьынтэиггы дызустазаалак азэы ичытбжы мгеит, икалап карулс иара дыкэыртэаны дрымазтгы, дара ыцэазтгы...

– Абыржэы хайгымзар каларын... – схэеит сара, соыза икынза аарла сыбжы нафыртэ, – нас ифыхар, рфыза дшыкам рбар, еигэныфэеит...

– Аду имхэакэа еыртцысышьа хамам, насгы ани изахашьтыз «ибз» ифыхыр ами!

– Уаанза аамта хцэымцааит... – сахьхэйтцаиаз сгэы еилашуан, аха адтца уоуаанза ар рфэ еыртцысышьа ыкагэышьам. Уара угэы итоу егьа ииашазаргы, уафэ икаимтцац ахатцара каутцаргы, адтца умамкэа инаугзар, зегьы азы иагар алшоит...

– Ххацыцкэа еихаргэғананы ихачхароуп... – соызагы иибон ажэылара зынза ишаамтаз, аха ухатцоуп уеыртцысы!

Абас хэгэжэажэо хайфеапшуанатцы, ани Аду изнаргаз иаразнак ддырпатазаап, адтца хауит, хахьтэаз мачзак илацакшэа амфэхэаста хэычы шылгаз. Убри амфэхэаста уаанымтцзакэа ахэы аргыраахь ала уахатцэины уназгоз шакэыз

амина зтамакэа рхазы иаанрыжкыыз амфохэааста шрымаз. Егырахь, зехынцъара аминакэа еиварыпхаа итцан. Ари афыза анхаха, хкаиазаны мацара уахь хэынаххейт. Шьта иаадыруан изланейтэыиз, ишнеитэыиз, хчытбжкыы рмахакаэа хзырзааигэахар, ахы цахэцахэ иахаргон!..

– Анцэа хэумырпхашьан! – есымша жэылара ханцоз ишихэалац ейцш Адамыр хэычгыы даацыгчашэа хэааитит, – ашхырцэагъкэа рытра итытцаанза, итаублыроуп!..

– Итаучычыроуп! – схэейт саргыы, нас схысганацэа скъышэ инадыскылан, исырбейт уаха ацэажэара шыкамлоз. Иаргыы ихы ааиртцысит, шьта иахахмыркъап хэа аанарго...

Хэагацэа ртаба иубас хэазааигэахейт, уахынтэй рцэажэабжкэаггы хэахартэ афынза. Дара зыкэгыгуаз ани рыпшыхэфы адэахыы дгылаз цыыршыозар акэхарын, зынза ргэы ртынчзаны лафкэакгыы рхэон, иагыейбарчон...

«Шэыччапшы хэрейкэатцэап! – схэейт гэаныла хэра иахынзыхэахыиз ханааигэаха, – ари ахэы агэы кылтцэаны шэахынзыхэытцатэаз шэызхоит... – Арантэй шака бзарбзан халашэыжкыэу, шакафы хэчкэынцэа ташэырхэхэу шьта имацума?! Урт ршыафцэа хшаауаз шэзымдырзозит?!»

Уи акэхейт, Адамыр илакэа насирбейт ухы хэытцатца хэа, иаргыы иикыз аграната афынаирхейт. Уи атабаикэа рфышэтакэа иубас ибзиан, иакэыршэан агранатакэа ртаибжуан, абри уаанза игэейтахэазшэа, ибахэазшэа, дара рхатакэа ирыцижуазшэа ианыржуаз, атыпцкэа зеггы бзиан итеипшыхэхэазшэа! Уи инакэырццакны хэакгыы дэыкэитцейт, урт сасцэоуп, напык ала хэеилгом хэаггы наццаны! Саргыы гранатак афынасырхейт, уахынтэй зыхэабжкэа аафуаз шмацфымыз анызба. Нас, хкомандир инапы икбейт, шэаангыл, хэарцейпшып хэа аанарго, аха убри афыза агызбыжкэа гон, игэафы рыпцхашьарак мчыла ицэталар хэа дшэазшэа, ейтах инапкэа хирбейт, даха акака дэыкэышэтца хэа. Хэаргыы хэдхалозма, настгы урт рзы акы хэаигзозма, ирууааны ихэршэит! Уинахыс пытрак тынчран, агызбыжкэаггы ааикэтэейт. Хэаргыы уинахыс апшыха абахамаз, уа уаха шэартара шыкамыз агэра анахга, атаб-

иақәа рталара знапы ианыз гәыцфок уа иааныжъны, ҳара ахәы иаваршәны, ани ихәткәаз «абз» ихсаала излахәоз ала ҳәынаххейт...

Уинахыс ахәы агара даеа мышкы ауп ҳахәадхалаз, избанзар, атабиақәа анахацкәа, иаанхаз рыр, зшыапқәа хыржәаз абнахәа иаоызахеит, иаразнак еизкәығейт, ргәы шәейт, ирымкәейт...

«Уи ахәы анаага, – ихәалон уажәы-уажәы Аду иааигәа игылаз рыбжъара, – Акәака анеига агәашә ачарахәа иаахар-тызшәа ишәыпхъаза!» «Уғы изхәаз хыла итәыхгы! – схәон сара сахыгылаз гәаныла, – уи знык хшыапы ҳзаларгылар!..»

Ҳақалақь дара рнапәы иахыкәаз зегы ҫнытқала ҳабылуан, ҳархагон, шакафгы ҳазнымкылакәа ргәы цжәаны ҳағацәа ирыжәлоз, рхы тадырхоз... Избанзар, урт рықалақь ҳаға инапәы иқанатцы, зан зыла ишабоз ддыргәакуаз ил-фызан... Уи ачҳара даара ицәгъан, уи акәын урт изҳазным-кылозгы...

«Мышкызны, мышкызны закәыхи, зынза хара имгакәа, ҳақалақь ҳалалоит... Хнейуейт зегы ҳаҫнқәа рғы, ххәыштаарақәа рғы... Убасқан убас ҳнапқәа еикәхаршап, ҳаузеидымхуа, азахәа златцәан изку атдлеицш, ҳзейцырымтцуа. Ҳазегы таацәарак ҳатәушәа, ҳани ҳаби азә ракәушәа, штак ағы ҳраазазшәа, еишәак ҳақәчозшәа...»

Убас сгәы сырғәгәон, сыхгы агәра асыргон, сөызцәа зегы ргәы рыцәкамхар, хшыамхы ҳазнагар, амач акәызшәа ихагыз, ҳақалақь анапы рыхханы иаҳнаркуазшәа, ҳара ахтыста изхымтыз, еибархысууа ахәыцқәа ҳароызцәазшәа...

«Ҳашнеирыз, ҳашнеирыз, – гәаныла шәынтә еитасхәон сара, – ани сгәы итатцәахны исымаз азғаб лхы-лғгы мацәысеимкәаратцас иаасәаңхон, сааикәанаргьежьюан, – абцар шышьтаутцалак, угәыргъацәан сара сухамыштын ахәозшәа!..»

«Уара ушысхамыштрыз!.. – гәаныла стацәажәон сгәы, – аус злоу, лара ани азғаб, уара уажәы-уажәы сыла ихукыло дейкәханы даҳбондаз!.. Уи сара дызлазбаз ала, цъарак

итәоз лакәзамызт, айбашьра дышцоз здыруан, дшаа-нымгылоз здыруан... Аха иарбан архәтоу дызлоу, иабан-занеихоу, ақалақь иазааигәахахьоума, мамзаргы макьана хәык ашьапахьы йкоу... Йкалап ларгы зны-зынла уи дазхәыцуазар, дабақалари, иарбан архәтоу дызлоу усқан абас згәы аартны исацәажәоз ацқәын хәа!.. Аус злоу, деиб-газааит, знык ақалақь хзалалар, дысмыцшаар сузом... Иласхәап, бара ибхәаз иақәшәеит, ахта итабыршәит, усқангы акы бзаапшылон, еибашьрада хәпсадгьыл ахы ишах-зақәйтымтәуаз бдыруан хәа!..»

– Шәеиха! – хкомандир ибжы еитәх агьәәхәа аҫаа-ирхеит. Уи иихәоз иажәақәа зегьы дрықәыгәгәаны ихәон, адарцараҫы ицәагәо анхафы есымша икәәтан ицәытцқьар хәа дшәаны, акәәтан иақәыргәгәаны ишику еипш, – рацәак хәгым, ари ахәы шахгалак, хәгацәа рызқәа хәиадырхоит!.. Убас иццакып, здәыгба зыцәцаз реипш, еихкьашо, ихьи-бажәо, рацхьа рыпсгатәы рыман Егры ацха изықәлаз ахыбжа иртәшәа!..

– Устәкьа ишеибгоу иахзышьтуам, – схәеит сара сгәы иамукәа, – макьана ирыхәтоу зегьы иахзақәмыршәәзацт!

Хкомандир убас даасҫаапшит, урт уажәы изықәшәараны йкоу еицәоу уафы дақәымшәәзацт ихәошәа, аха уи зегьы уажәы ара алацәажәара ишаамтам сырдыруа, ани мчыбжыкахь ҫынтә-хынтә затцәык иахирбоз иччапшь «нцәытцирцхан», хәшиааиуа уажәшьта агәра умгеи ихәоз-шәа, ашацахәа хәпхьа днагылан иҫынеихеит!..

Хәқалақь иаха-иаха хәзааигәахацпхьаза, уажәы-уажәы, азмыжь пшза азаалара иаҫу азә иеипш, гәырғьарак схьтцәон, сцәажәалар стахын, аха сызцәажәомызт, сажәақәа «рызмыжь» сҫәтцәон!..

«Ишәхарбап псадгьылда аанхара зеипшроу!.. Ус схәеит хәа, итабуп хәа хәшәхәароуп, шәара шәыпсадгьыл ахь шәхәшьтуеит!.. Шәкьалан шәықан, аброуп шәыпсадгьыл ахьыкоу хәа шәазхәоз шәыржьон!.. Убарт роуп шәара ишәагацәоу, хәра шәыпсадгьыл ахь амҫа шәхарбоит,

шәеибганы шәызцозар итабуп хәа хәшәхә!.. Ххы иаҗа-шәоггы гәыбган хәшәымтан, аңсуа алаба идны дзыцәазом!.. Мамзарггы, ашәа ибжъаны, хәбацәа ус ирқазшьоуп. Уи шәзеитәрхәахъазар акәхап шәара шәабдуцәа, арахъ еагапынтцала шәымҗа аззыртыз... Аха шәара ишәызгәнымкылеит, убри ауп шәагъзқәызуагы!.. Шәгәалашәара кьаҗуп!.. Хәжәлар ишәзыруз абзиара шәзеилымкааит, хчеицьыка шәаграгылеит... Ачеицьыка уанаграгыла, аңсуара уанаграгыла, уи ацәкьа иаҗызоуп, уакүеит, ахаан узацәымцо!..

Схәыцрақәа зеггы нақ ипхъасцан, «снарытқакъан», сөызцәа срышьталеит. Урт убас иццакуан, дара рапхъа Ақәа азә далалар хәа ишәошәа, рапхъа бзиала шәаабеит хәа дара ирхәарц ртахушәа!

Сара еитәх ани азғаб сыхшыҗ дынхәытқкәрааит. Дабақалари уажәы, дызбар дыздырру, мамзарггы, лара сылбар даангылару, дсаҗымсру?!

– Гәыпҗык ақалақ аладахъала хдәықәлоит, гәыпҗык аҗадахъала! Амацәаз итәшәкуа, знапы иҗахо шәытқәоит, имҗахаз – ирзыжәуа шәара ижәдырып!..

«Ишәшьыхәатцәкьа изымхәеит, хкомандир арыцхәшьарагы илоуп!..» – сгәы интысхәааит сара, сеиханы сахънеиуаз.

– Знапы имҗахаз, ахаан изымҗахо иқәхтдоит! – ани исывагылан инеиуаз сөызә зны-зынла убас ибжъы иамхардуны дцәажәон, аха хәанаизынхалак, ахәычы диҗызан, «дарггы уаами, хәрггы хәуаами, рыцсы штоу нақ рыцсадггыл ахъ ицар, убри акәымзи аиаша, – ихәалон. Аха аибашьраҗытцәкьа хәннеилак, ахәагыла даҗызахон, усқан ант зны-зынлатәи игәыпшаарақәа зеггы наихкьон, сарггы дцъашъаны, уи аены ада дсымбацшәа сихәапшуан...

Уи ахәы анаага, аҗымш рыҗены ақалақ хәлалеит. Хәақалақ рыцхә, иубар иузымдыруа, зыжкәа тыжәжәаны абга ирфаз ажә еипш ишьтан... Аха хәцкәынцәеи хәзғабцәеи, зшьамхы инанагоз зеггы, уахъ еихон, шыапыла амҗа иқәыз дубап, амашынақәа ирхъынхалоз дубап, ацәақәеипш алҗа иахатәаз иалпшны дара-дара аарла еибадыруан. Избанзар,

ант абзарбзан дуқәа рыткәацыбжькәа ирхылтцуаз алөеи асабеи рнафсгы, дасу дахыгылаз дгәырғьаны иабцъар ажә-
фан ахь ирханы дхысуан, ахыхәшәи аләафәи, аччабжьи
алабжьши реипш еилазфәон...

– Хшьапкәа ыкәхаргылатцәкьама?! – дасу дахыгылаз
дгәырғьан дышьтыцон, – Акәа, Ацсны агәы, уажәшьта
ахаангы азәы уиахтом!..

– Цхыз урбаргы, ишәаны, ицәырханы иаапшыртә икаҳ-
цоит ҳағацәа!..

– Хачкәынцәа ршьала икәабоуп Акәа, зыда ҳамам Акәа!..

Сара амшын анцәкәырцо збахьейт, ацәкәырцакәа
анжәыло збахьейт, ацшадаас анасуа салацшхьейт, аха уи
аенытәи амш здыскылара сыздырзом... Зны игәырғьон,
зны иччон, зны итцәыуон ана-ара еидгәыцлоз аибашьцәа.
Зныхгы, ажәфан ахь рабцъаркәа рыхкәа рханы иаакәымтц-
закәа ихысуан... (Ажәфан рыцқа, ажәфан, иахьак иҳанажъ,
хгәырғьацәоит!)

«Хәычыкгы шәааигзала шәцъапҳаны, – гәаныла исыва-
гылаз аибашьцәа снарыхәапшуан, – макьана Ацсны зегы
ахы иакәитахтәроуп!..»

Уи, гәаныла исхәоз иаҳазшәа, лацшыла саамидан, игәыр-
гьара мчыла итцәахуа, фәаитит:

– Хәга ишьамхы иеаиргоит, ахыкәалаагы ихьымзо
дцоит рхәейт!..

– Уәныка уандәыкәло ус ауп, еиҳа иухоит!..

Убри аамтазы, сышьтахьала азә смахәар днахьсит,
ацша кәандеипш, аарла иааснырыртә. Ашырхәа саахәызар,
абар Сырма, аибашьра ацхьатцәкьа сзабадырыз, уи аахысгы
смыртынчуа сгәы исыцәталаз, зегь реиҳа ианшәартазгы
аецәеипш иаахәытцлашоз, гәығраны исыцыз...

– Судыру?! – лхәейт, лхылца хәычы абз даафәхан, лыбла
маахыркәа еиҳагы иаатырлашаан, агәыкра рыхыхәхәыла
дысфәапшуа.

– Бышпасзымдыри!.. – убас сгәырғьейт, саанызкылаз
сыздыруам акәымзар, даашьтысцаарц ак сыгымхейт. – Акәа
агара еипштәкьа сеигәырғьейт ббара!

– Иишатцѣкъану?! – ларгьы илаҳаз азныказ иаацѣалшьеит, аха нас саргьы ажѣакѣак ацыстѣар хѣа дшѣан, урт ажѣакѣа уа иатыпѣым хѣа илыпхѣазазар акѣаап, даѣа аамтѣак рѣахѣапшаап лгѣахѣу, лѣѣажѣара ѣацѣара ииалгеит, – зны хѣанеибабаз ишеибаххѣаз иѣалагѣышьеит, еибашьрада хѣшѣы амамызт!..

– Ихацѣтаҳаз роуп хгѣы иалоу, егьирахь, иахѣтахыз калеит!..

– Рыцсқѣа тынчзааит, рыцсѣатақѣа ахьы ахьыршо инеиааит!..

– Хѣацсы ѣызхыз... – схѣеит саргьы иаразнак, ихавагылан еибашьуаз, ихацѣтаҳаз гѣыцѣык сыбла иаахгылан, – урт ршьа Егры хѣнеиаанза ихаулароуп...

Лара убас илгѣарпѣханы даасѣапшит, иѣалап лара лхѣа-тагьы лгѣы итѣалкхѣаз сара рапѣа ианысхѣа деигѣыргѣазар. Аха шѣартара хѣычыкгьы ашѣахѣа лыбла иаахылеит...

– Хѣара хѣархѣтақѣа хѣз-хѣзуп...

– Аха хѣамѣа акоуп!

– Ааи, ааи, – лхѣеит лара, ани лхылѣа абз хѣычы аѣада дааѣахан, – хѣыцѣагьы рапѣа ххѣааѣы инеиз агѣыргѣаѣ-хѣаша изыпшуп!

– Хымѣада! – схѣеит сара, иарбан гѣыргѣаѣхѣашаз сѣаѣагьы цѣѣа ишысзымдыруазгьы, аха уи еихѣаз акгьы сыпѣстазаараѣы сшанымиацыз агѣра згон. Настгьы, лара ллакѣа убас ихааза исѣалырѣхеит, ари хѣахѣтнықалақѣа аха-қѣитра анаѣсгьы даѣа гѣыргѣарак ахѣаа дшахьыпшхѣаз, убригьы зынза ишыхарамыз, аус злоу, хѣара тѣпѣк аѣы хѣаанымгьылар, цѣѣаѣа хѣалар, хымѣада хѣшахьзоз агѣра сырго...

– Уи ахѣамѣа арбан удьыруоу?! – пѣытрак дсыдѣтны дшынаскѣахѣазгьы, ани лычѣапшѣ хѣа еитѣа иаасѣалырѣхан (уажѣазы уахѣа иустара хѣамѣас акгьы сьмам лхѣозшѣа), икьылкаатцѣкъан даасѣапшит. Ааи! – схѣеит сара, аха рапѣхѣатцѣкъа исхѣарц истахыз шысзымдыруазгьы, гѣыргѣарак ацѣқѣырѣеипш саашьтнаѣан, наѣк, уи «амшын» агѣахьы сыршѣра иахьзаанза, иѣастѣарц истахыз аѣакгьы сѣаѣы иааит. Аха уи убас ирласны ихѣатѣын, даѣа ѣба-хѣа шьаѣа днаспьршѣазтгьы, нас исхѣоз зегьы агѣыргѣара иаѣыз ар рышьѣыбжѣ иналахѣаша иѣон...

– Апхэызба, ар матэа зшэу!..

– Уақэшэеит!.. – лхэеит лара, ари айбашьра иалагаанза ислырбахьаз апхьатэи лыччапшь айха, ашэартареи агэыр-
өеи ацымкэа, илашаза иаасфалырцхан. Нас, иламхахэаз иаразнак мацк даацэыпцхашьазар акэхап, ани лхылца хэычы абз деитаалахан (иахьатэи ала сыччапшьгы уаха иусыр-
базом, иузхоит лхэозшэа), лфызцэа дрыхьзарц даахып-
хыцны лфыналхеит.

– Ахпатэи архэта, аееидкыларазы саатбжак шэы-
моуп! – Хайхабы ибжы ауаа рацэа еита иаарылтцэрааит. Анкьа Ленин ихьз зхыз, хьыкэгылаз ашта ду абжы рацэа ишыхнапғаахьазгы, ак иаламфашьоз уи ибжы зегьы хлым-
хақэа рфы инеит, нас иаразнак аееидкылара халагеит.

– Макьана сашьа ишья сзымузацт.. – харуаа руазэы заа иееибытаны сывара дахьгылаз ибжы сгэы инькэ-
фит, – пытфык сыпсы иасымтакэа исыцэцар, нарцэгьы сна-
рышьтуам!..

– Уи хшахьзарыз! – схэеит саргы, игэы аасыргэгэарц.

Атанкқэа агьгьа-агэгэа аарыхгеит, ар ааилауатырит, агэыргьашьтыбжьи ахысбыжькэеи иахьакара ажэфан иатца-
кьысуа иназахьеит хэа ахаангы скамлацызт. Ашэымтаказ исцэеилагеит сахьыказ, сьзфьыз, аха нас, агэыргьара, ацша ухылца шухнацауа еипш, исыхнацааз сыхшыф аныхынхэ, агэра згеит, абри акара тцхи-мши хазхыбаан хаказ, хац-
садгьыл агэшашарафьы сшьапқэа багьаза сышгылоу, уаха ахаангы уи азэгьы ишисымто, амала, макьана ишаан-
гылатэым, даеа пытрак ишеибашьтэу, уи хаззыпшыз аха-
кэитра ибжамеамны акэымкэа, ишеибгатцэкьоу хабла иабарц... Ани хабдуцэа зызгэдууз, Адсны кьакьа дузза хэа изышьтоу шынеибакэыз ага импытцхтын, ирхынхэтэын, иаларцан иикыз инацэақэа хьжэжэатэын!..

– Шэеиха! – схэеит сара, ани хкомандир икынза сыбжы мназартэ, аха сывара игылаз ар ирахартэ еипш.

Инукылоз дарбан, ар агэгэахэа рфьнархеит... Урт рыб-
жы, анкьа санкэыпшыз, иаха ирлас-ырласны сьыпхья-
лоз Нартаа ирызкыз ажэабжькэа рфьы, ани жэылара идэықэлаанза уи иахагылан рхатцарақэа ианрылацэажэоз,

агәара-гәарахәа ишуаз рқәаб абжы аасгәаланаршәеит...
Саргы азныказ Нарт Цәыцә иеипш схы аахьымзгысшьеит,
анаңьалбеит, хайбашьцәа сара саңхьа Егры ахәаа ақынза азә
дымнеиндаз хәа!..

ЗҒЫ ААРТУ АХӘРА

Дшыршьыз удыруоу? Убри афыза азәы
икаитцоит хәа агәра угарым.
Амца дыгәхәатцаны дышдырхәацәоз
дыршьит атахмада.

Цьума Ахәба

Аибашьра ашьтахь, иара Урыстәыланза знык-фынтә
дымцацзар, иара уигьы ихәрақәа идьргыгкуаз ичымаза-
рақәа даныхтаркзалак акәын, аеышьахаипш уаха Ацсны
далтцныцъарадымцацызт... Уимоу, ифызцәа асахьагыхыфцәа
рцәыргақәтцақәа атәыла антытц цъара ианеифыркаауазгы
дрыцымцацызт, амала, ус исахьақәа дәықәйтцон... «Урт са
схьаақәа ныкәыргоит, сара срыцымзаргы дара рәахәы
шпарзеитамхәари», – ихәон...

Уи идьруан иахьатәи реиқәшәарақны, хә-милаҥк
рхыцхьазарафы, ақыртқәагы шықалоз. Иара зегь ратцкыс
изышьтымхуаз, илахь еиқәтцаны дызмаз уи акәын. Избанзар,
қыртуак димбеижьтәи, днаидтәалан димацәажәеижьтәи,
шьта фажәи хәба шықәса тцун. Насгы, уи ижәлар ирхыргаз
аибашьра ашьтахь, иреигъз аз рычкәынцәеи рызгабцәеи
аларзны, уажәы абри акара аамта шцахьоугьы, урт азәы
ицылары, иацәажәара, инапы имхра, иара изыхәан даара
ихьантан, зышьтыхра илымшоз хахә дуззак дахагылазшәа
акәын ишибоз.

Аха урт реицылары еиғызкаауаз рзыхәан рацәак ицгьа-
замызт, акы, урт тәым милаҥын, насгы дара аибашьра
азәгы дырцәаламззеит, ихырқәақәо иамыртәазеит, рыб-
жара рымнамхзеит... Фбагы, дара злахацшуаз, излеи-
лыркаауаз ала, аполитикцәа аибашьра ашьтахьтцәкьа из-

лагаз, иааипдыркъазакæа имѡапыргоз айкæшæарақæа рака-
ратæкъа рытцаркуан урт айпыларақæагы... Избанзар, урт
изларыпхъазоз ала, айбашъра дукæа зегъы анынтæалак,
лахъынтала иааигæаны айванхара зыкæшæоз ажæларкæа,
дара иртахы-иртахым, зегъакоуп, имеицæажæар, еиѣымцаар,
еикæымшæар амузаап... Уи, ура егъа баагæарала уетаху-
кааргы, ужæлар ашъаартæыра илазыргылаз рацæажæареи
рпылареи утахымзаргы, зызна зыла итæу апхал, цъара
шъартак амазар, убри атыц аѣы азы шалсло еипш, шъоукы
еизааигæарак, еигæныѡрак иашъталоит, нас, убри атыц аѣы
икатæкъоу аилкааразы, даеашъоукгы рѣынархоит... Сара
сгæаанагарала, дарбанызаалакгы, урт айпыларақæа рѣы
дѡашъазом, мамзаргы, иахъатæи хполитикцæа ражæақæа
рыла иухæозар, ижæлар ринтересқæа итйзом, ииашатæкъан
дапсыуазар, идгыл аѣы идацқæа гæгæазар, иахъутаху акæатан
аѣеипш днаурхæы-ааурхæуа дыкæмзар, айбашъра, ахтæара-
ахыпсаара иара изы итæымымзар, уи амца иахъагы ицразар,
изхароу ииашатæкъан ишырхароу ихæозар, давамгылозар,
уи ахъаа даламхæаахæтуазар... Ус икоу дызлашæартоу акгы
ыкæзам, уи дызпылалакгы, дзыкæшæалакгы, дшапсыуоу,
идгыл дшацоу даанхоит, аразны еиуеипшым ахахæ ссақæа
ирылауршæыргы, ишрылцхаауа, ишрылыцъыцаауа еипш...

Ажæакала, айпылара аамта иаха-иаха иааигæахон. Темыр
уаанза дзызхæыцхъаз, шæынтæ икæйтцахъаз-икæиххъаз, акы-
рынтæ дызмырцæахъаз, тхыбжъонла дцæырханы даазырпш-
уаз, игæатца кылзблаауаз, ѡнутцкала дтызфаауаз... Уажæы
дырпылар акæын ѡажæи хæба шыкæса рапхъа дзеибашъуаз,
ма шæара, ма хара хæа еиѣагылаз... Икæлоит, ирпылараны
икæз рхыпхъазараѣы иара еибашъуаз, ишæакъ хы зыкæкыз,
ицæцаз, ма иххæыз, зыцсы згаз дрылазаргы... Ма урт рых-
шара, айбашъра зынза иалампшыз, изккъымсыз, аха иахъагы
Апсны Қырттæыла иатæуп хæа имеицакуа агæаанагара змоу.
Урт ус иддыртцоит ишѡатцшæалак, Апсны шæара ишышæтæу
жæдырузароуп хæа, уи ахшыѡтцак ран лкыкахш иалатцаны
ирѣартцоит... Уи агъама рцæымзырц, ахаан ирхамыштырц...

Темыр, аиашазы, убарт рыкæшæара, рпылара атцкыс,
даеазнык айбашъра уца хæа иоухæар, игæы меитапазакæа

дцоит, ахы аҕагылара хьаас имазам, избанзар, уи ахатца иусуп, уа, рапхьа уаҕа дкылкаан узхысыр, уеиқәхеит, мамзар, уанакхымза, иара ипсы уатцеитцоит!.. Ара, ара уажәақәа узароуп, ачымазаф ахәшә иара иқәнаго мацара ширто еипш, иаахдырқьар, ма ичымазара иатәым акы иртар, ишизеицәахо еипш... Иаххәап, уаргьы угәы иаамукәа ани атабиаҕы уантатәаз иуҕыцхәацәоз ажәақәа рҕынаурхар, уажәы аицылара зегьы аахурбгалоит. Уи ргәы иахәашам аицылара еиҕызкаауа аганқәа. Дара урт «аминақәа» зегьы «ыгтымхыкәа» аицәажәара иалагазом. Аха уара акгьы ухарам, айбашьра еилгеижьтәи мац тјаума, аха арахь уара уи ахьаақәа уоурмыжьзацт, иреиғьзас уоызцәа уи амца еилашыраҕы иуцәалабит, утаацәа хнарбгалеит, уара ухатагьы урыгтаны ушьтоуп, еибгоу, ақыртја ихы зхьымсыц уцәеи-ужьи аҕы тыц ыказам... Уи зегьы ухаршт хәа азәгьы иуеиқәазом, аха убри зегьы шугәылатцәаху, мчыла ижәагәаны, узпылараны иқоу ранацәеи рабацәеи ирнымыцәақәа, иупшаароуп ажәақәак, ианадамха, ухапыцқәа аҕәахәа рыбжьы шго, улакта апырпырхәа амцацшь шытцтытја, ичханы, ажәақәак еикәуҕәалартә, уцәажәартә... Ашәымтақәак ирыдамхаргьы, иухаурштызшәа қауцароуп (ахарштрацәкьа мап!), аха мчыла иужәагәароуп айбашьра иацыз аҕәастарақәа зегьы... Уи умч анақәымха, дара рхәашьала, адипломатиа анузаамырпш, аицыларақәагьы, шәанхәычыз иургылоз апшхәынцә фнқәа реипш, ихыбгалоит, даргьы уаҕа азәгьы илакта узтампшзакәа, ани зны-зынла, убарт абыржәы ишпахәыцуеи хәа узмыртынчуаз азцаара, ахеипш иулаханы ушықоу, ишыбызбызуа уеиҕахынхәуеит. Уара иудыруеит урт рыхшыф аархәны азәгьы ишизтамтцо, абжеиҳарафык ирхәац шырхәало, аха уоныцқәа нахьхьиза цьара агәра угоит, азәы идамзаргьы дышрылоу, урт хажәлар ирзыруз шиашам еилызкаауа, уи иахьа ицәыригар, ашхырцәағьтра андырбго еипш, иқәпапар хәа дшәаны имхәозаргьы, игәатцәҕы цьара итатәоуп, зны-зынла амла иакыз ацгәеипш акьиубжь игәы ҕнакаауеит...

Аицылара аиҕакаара иалахәыз ахадацәа ирдыруан апсуаа ргәыц иалоу ркынтәи, уи дшеибашьуаз, акырзагьы

шихигахъаз, иаатыркъагы шыцэгъаз, убри азы ишэон, ииашатцэкъан реиқэшэара ахы зынза дара иахьыртахымыз иархар хэа, убри акнытэ, иара ифы иаартны ирзымхэа-зарггы, иара дызлаз агэыц ахадацэа ирархэеит, иахьынзауа, иеахьынзаизынкыло, изпыло рахатыр ибарц... Насггы, урт иара иацэажэараны икоу, айбашьра ишалахэымыз, абжафык айбашьра ашьтахь ииз шракэу, иаартны ирзымхэозарггы, гэаныла ишақэгызбо...

– Гэаныла сара истахзам, уи агэра анаагоз аамта цахьеит хэа сызрашэхэа! – ихэеит иара иаатыркъаны, игэаанагара «аус» адызуларц иааиз рахь иаарфэцаны. – Миллионфыла иказ ауаа, шэнызкъфык иреихамыз ажэлар рхэаеырц аныртахыз, дара абаказ?! Ускан ихэыцқэазтггы, уажэы ианрызха, рабацэа зфыз азэггы иреимхэазеи, мамзарггы ахэша ахьшыны ирархэоу?! Урт ахэша ахьшьразггы, амца ацратцаразггы ирапызго азэггы дыказам адунеи афы, аха дара зустцэоу абжафык шыта ирцахьеит, гэлымфқэк нымхазар?! Икалаша аныкалалак, дара акггы рхаразамшэа рыхкэа рылдыршэшэоит, хара хақэшэазтггы, ма хахь-заттггы, уи афыза ахаанггы икалазомызт хэа... Ус иацы ииз ахэыцқэаггы узжызом иахьа...

Уи иацэажэарц иааиз «аршшафэа» хынхэны еицаа-гэышыеит, ус еипш икоу ауаа арт аицэажэарақэа рфы аус рыдулара мариазам, ауаста амахэтақэа рацэаны измоу атцламацэахэ ариашара, ацэра акыр дшадхало еипш, иадхалоит...

Аха атыхэтэан, ес ишыкалалакггы, ирызбеит рац-хьатцэкъа, ақыртэу делегация зеггы дрыкэмыршэакэа, урт рхатарнакцэа руазэк, айбашьра ашьтахь ииз журналист згабки иареи еиқэдыршэарц. Издыруада, убра урт зеицэа-жэар, иарггы уи дахьызгабу азы лахатыр ибар, имцабзха ицралазггы мацк ихкьар, игэаггы иаразнак имыткэацкэа излацаша амфэ ылнахыр (машэырк карымтцакэа, ара тэым хэынтқарра дуззак афы ишыкоу), нас егырт рцэажэарафы иаха иртынчыр калоит, азырфаш акынтэи азыцтарахь дыиасыр... Аха убригь, иара икны тынч инагатэын, арахь амфэ ианықэлозггы иархэеит, айпыларафы аймак змоу

цшьба-хэба милат рхатарнакцэа шыкало, урт рхыпхьа-зарафы ақыртқэагьы... Иара иаразнак иблақэа ашьа аархытцэалейт, амца апырпырхэа инаихысит, аха нас, урт зтам усгыы гба ыкам, икагэышьазар иказ, хайцэажэартэ иалтцуазар хзымеицэажэои, хара ахара ҳадым, иатцахаз хреиуам, иатцахаз дара роуп, ххы зылахаркэри, ихэеит.

Аикэшэара аиҫкааоцэа руазэк днахыкэша-аахыкэшо, ақыртқэа рделегация зегыы мааицт, аха уанза згабк, дагьжурналиступ лара, дшэыҫцэажэар лтахын лхэеит.

– Бзиоуп, – ихэеит иара, иазхэоз лахатыргыы шибоз лырдыруа, нас, уи лыблақэа икылкаан днархыпшылан, ҫааитит: – Амала, исхэо еицамккэа ианылтцааит, акыр ианылтцозар!..

– Урт уахь шэырцэымшэан, ахэынтқарратэ структурақэа ирыдхэалазам, дара ииашоуп хэа ргэы иззаанаго иагыркыпхьуеит, иагырыоуеит!..

– Азамана, ус акэзар дсыдыскылоит! – ихэеит аеыгэ-еыгэхэа дааччан Темыргыы, иара тып дук аҫы дтэоушэа, ианааитаху ауаа рыдкыларагыы дазыхиоушэа.

Цытрак ашьтахь, ани заа игэиенызтцахьаз азгаб, лыхцэқэа апшьны, цшзакы, харакык, абласаркьа еикэа-тцэакэа лымҫатцаны, даеа згабк апшзара дакны даго длыман дааоңалеит Темыр дахьтэаз ауадаҫы. Уи рапхьа ихааза дааиҫаччан, ацсшэа иалхэарц лнапы аҫыналырхеит, аха иара уи ашэымтак азы акы дтанагалан азхэыцра далагахьан азы, лҫапшра дахьымзасшэа анылба, даеазныкгыы деиҫтаач-чеит, рапхьатэи уара укынза имнеизар, абригыы умаз хэа аанарго!.. Урт ажурналистцэа уахьнеилакгыы ус акэын, рыччапшь есымша автоматтэ еишьтагылашьа иқэыргылан ирыман, еикэырццакны «итдыркьон», акы уамгаргыы егыи ушьапы укэнаркьап хэа.

– Хаибадыруаз, сара Қарттэоуп, агазет «Абхазский меридиан» аҫы аус зуеит, сжурналиступ.

Темыр уи ихы аашьтыхны дналҫапшит, ианбатэиу, ҫажэи хэба шықэса дузза тцхэеит зыпсы тоу ақыртуак диҫампшижьтеи, насгыы, анеитралтэ тып аҫы, ашьауарды-

ни ажәџани реипш, дара рыда шахат дахьыкам, рцәажәара уаџ дахьапырхагам, угәтыха аартны иахьынзаутаху иухәарц ахьулшо, азәгы уахьымжәо, уахьаанимкыло... Амала, аус злоу, лара уи аиаша нагзаны азызырџора дазыхиоу дазыхиаму ауп... Избанзар, урт рпызацәа рыхшыџ аархәны ататцара иаџуижьтәи анбатәиу... Дара иртахым, изықәшахатым атып аџы уаннеилак, ацәышлампыр анышә кылтцәаны ацәыртцра иаџу, адәахьы бжык анахалак, иаразнак аешатцәахуа еипш, реыртцәахырц иалагоит. Ари азгабгы, уи афыза аказшыа дзацәцоу-дзацәымцоу анцәа итәуп...

– Сара сапсыуоуп, Ацснынтәи сааит! – ихәеит иара, иажәакәа убри акара дрықәыгәгәан, ажәацыпхьаза кәаштә масартцас дрысны итцаицалозшәа, цьара илыртцысырц далагаргы, лымч рықәымхарц азы!..

– Даара ибзиоуп, сара Ацснынтәи ацсыуак сиқәшәарц стахижьтәи акырцтуан... Сгәыгәра назеит иахьа...

Темыр илапш еитаналхигеит лара. Аибашьраан, ақырткәа бцьар ґыцк анырцәыргалак, кыраамта итцаауа, илархаџархо дшахәапшуаз еипш!.. Аиашазы, иара ихатагы кыртуак димбеижьтәи ианбатәиз, еихаракгы Қартынтәи, аха лара лґы изымхәеит уи аамта акыр дазыпшызшәа, избанзар, макьана лара лхы шымџацылгоз издырзомызт, насгы, иаргы ичхара дзақәгәыгзомызт, ани ичырпагьра ахьихьзоз издырзомызт, ишакәым ахы дтанарцархәагы дшәон.

– Хара ажурналистцәа кәзшыа баапсык хәмоуп, хазпыло иаразнак зтцарала дыхтақуеит... Убри аганахьала, мацк инамыцхәны шәсыргәамтцуазар, шәгәы сґацәозар, заа атамзаара шытастоит... Сагәра шәаахала!..

– Егьаурым, – ихәеит Темыр, аха ани атцәагәа капш данахьыца, иаразнак лаанкылара шилшозгы лирдырыр итаххеит, – зтәк кауцартә икоу савагылом... Банаанкылатәугы бааныскылап, бара бакәым, бара акырза хьцхьазарала ибеихаз аргы аанахьылеит!..

Лара уи дамыргәаазеит, дагьамырқапшыт, уимоу ихааза дааччеит, аспорттә еицлабраґы руазә данатцахалак, дыччошәа, хьаа имамшәа катцаны, уажәраанза еисуаз инапы шимиуха еипш.

Уи дахьлыхэапшуаз џажэи хэба шықэса рақара акэын илхытцуаз, убри азы сара аибашьра сахьымзеит, гэнахагыы сывам хэа иаразнаклхы аллыршэшэозар акэхарын. Мамзаргыы, сара саб, сан, сабду, санду таацэала зегьы азэгьы Қарт иалымтцзеит, убра хшықаз аибашьра нтцэеит, ателехэапшра иахэоз ала затцэык ауп аибашьра шцоз злаадыруаз хэа алакэқэа сзеиталхэозар акэхап...

– Ус акэзар, халагап! – ани ллымхэа иахауаз аџшэар хэа дшэаны, иаразнак лдиктофонгыы ачамгэыр еипш иаалырихеит. – Сара салагом, аибашьра ахы шцатгыси, еимарки уажэраанза зхэы еиџшаны изфоз, еицынхоз џ-жэларык, иаха изхарада хэа, журналистцэақэак есымша иртиуа рызтаарақэа рыла. Урт зегьы ртак уаргыы иудыруеит, саргыы издыруеит... Сара издыруеит ақыртуа жэлэр шхакэу рацхьа иалагаз, аибашьра зхароугьы хэра шхакэу... Уи азтцара уаха халамцэажэап, уи агэнаха хажэлэр зегьы ирыцзаауеит, ишынеизаку шэара шэфацхьа ишьамхнышлан, атамзаара шытартаанза... Уи азхозар...

Темыр илымхэа иахауаз иаразнак агэра изымгеит. Уи аибашьрафэы дызкэымшэацыз арбаныз, ақыртуаткэаџцэагыы рацэаџзаны импытцашэахьан, ихэызгыы дрыниахьан, азэырџгыы алганы еитныцсахланы изыцсыз рахь идэықэйтцяхьан, аха ас иаартны иаразнак, иқалаз зхароу хажэлэр роуп хэа азэгьы имхэазацызт, абжеихараџык ирхэоз, хжьаны хэаргеит, мышқэак ахэаафэы шэаагыланы ишэыхьчар, нас шэыргьежьны шэышьтахька шэаагоит рхэон... Урт зегьы ускан асысмкааипш реықартцон, аха ахара зегьы зықэрыжьуаз реихабыра ракэын, иааизакны зегьы зхароу хажэлэр роуп хэа ахаангыы ирхэазомызт... Уа ианнеилак афаца рфалон.

– Ибзиоуп, ус акэзар сус бырмариеит!.. – ихэеит Темыргыы мчыла даапышэарччан, – ахара зхароу жэдыруазар, рацхьа иалагаз дыжэдыруазар, икэыбаса еилажьу Апсны акэзар, Қырттэылан еибашьра хэа акгыы камлазар, хажэлэр нзыртцэоз ирфаагыланы еибашьызар, иқэырцазар, нас убри ашьтахьгыы иаша хэа акыр цшаатэума, иашьта-

латәума, ма җыц ихәыцтәума Европаи шәареи шәполитика
иақәшәартә, иазыбзиахартә?!

– Мап, сара уи акәзам сызтцаарц истаху... Уахь сыз-
тцаарақәа зегьы ртыц иқәыстцахьейт!.. Дарей сарей ҳаилга-
хьейт, ҳаилибакаахьейт!.. Сара истахуп шәара шәыблала
ижәбаз, шәлымхала ишәахаз, хтыс хьантак, ухәы-ужьы
еилазыргыло, ламыс змоу сықыртуа жәлар ргәы җнакартә
иқоу акы сзеиташәхәарц... Шәара ари агәыц шәалоуп хәа
ансаха, аинтернет аҗы шәхы-шәтдыхәа бзианы еилыскааит,
итыстцааит шәтоурых, шәеибашьратә мөа, шәара шәақара
ацәгъара абла итапшыз, иихәо зегьы иашоуп, зыгәра гатәугьы
убри ауп... Насгы, шәара шәсахьатыхәуп, шәказарауаәуп,
шәусумтақәа Поль Сезанн ицәа рхукаауейт рхәейт... Сара уи
асахьатыхәы җнүтқала даара дысзааигәоуп...

Темыр иахьада иимбацыз апцхәызба, насгы, шықәсык
инацны дзеибашьуаз амилат рахәшьа, ас иаартны лцә-
жәара иара иаразнак атак ақатцара изымариамызт, избанзар,
уи илхәоз аиашарей аиашамрей атыхәанза еилкааны
имамызт, игәынхәтцыста иахәоз дақәгәыгьыр акәхейт...
Насгы, даеаганкахьалагы, иқалоит уи азгаб лара лмилат
аибашьраан ишиашамыз лбазар, уимоу, ара еибашьуаз,
иалапшыз лара лтәкәа илзеитархәаз рацәазар, аха урт
рыхьз аартны илхәар дара иртахымзар, рхы иацәшәозар,
арахь аиаша лыжәлар ирдырырц лтахызар, нагашьа мөас
иқаз дашьтазар... Ус анакәха, апсуаа хатқкыс, абриақарафык
ирацәаәу ажәлар, иқартцаз агәнахара зцәа ианырыз азә
дрылтцзар, илгәагьытқәкьазар аиаша ахәара, цәгъарас иатцой
длыцхраар?... Цхыраарас иқайтцоз, дызлагылаз, иибаз, ихи-
газ, иқалатқәкьаз, иара иғәгәаны ицрасыз... Ақәыцма
ахапшыштеипш ибаадсыз, ипстазаараҗы ахааназ иаарту
хәратыц җаастаны инымтца инхалаз...

– Уи ҳаибашьраҗы, уә ихамыштуа ахтысқәа даара
ирацәоуп. Иқоуп аамта цацыцхьаза уи хәычы-хәычла
изхаштуа, аха сара урт агәалашәарақәа иахьа иахагьы
сыхәцә тыркаауейт, сырхәәеырц иалагоит, аха сыгерым-
пытыкәкәааны саауейт иахьауажәраанза. Сара ссахьа-
тыхьын, иахьагьы уи саәуп, аибашьрей сарей доухала ҳаи-

зааигэаамызт, аха хтэыла хэычы амца анакы, адрухэа игылаз сашьцэа, сөыызцэа снарывагылеит.

Темыр мацк даатгылан, иацхьа итэаны изызырфэуаз ацхэызба илапш налхигеит. Нас, гэаныла ихы дазтцааит, ииашатцэкъан илтэхума абри азгаб урт амш хлымзаахкэа раан хажэлар ирхыргаз аилкаара... Атэым гэырфэа уи лгэақынза изнеиру, мацк иадамзаргыы ылыцрасру, дар-фыхару... Мамзаргыы, аматэа цэаак еицш ихьшэашэаза илыдлауоу?!

– Устэқьа ибтахызар хажэлар ирхыргаз аилкаара, бара башьцэа, уи знапала еифызкааз акгыы барымхэазар, ибцэырзазар, сара ибзеитасхэоит хтыск, икацэқьаз, игэыт-шьяагоу, уи иалагылаз зегьы, зыцсы таханы еиқэхаз, мчыбжык ала икэашза изыршлаз... Амала, иара азызырфэа ус имариам, аитахэарагы... Аха сара еитасхэоит, сара шьта, ауацэақ агэыцэ еицш амцеи алфэи срышьцылахьеит, стырблаахьеит...

– Сара издыруеит шақа ишэцэыцэгьоу, аха зкыинтэ атамзаара шьтастцоит шэызластцаз ауадафэақэа рзы...

– Егьаурым, уи сгэы итахаргыы, асаркьафэыхеицш есымша исыгрыхалоит, сахэлоит, аха икастцари, уи сара сыжэлар иргэырфэоуп, ирхыргеит, мышкызны дара рфэы акэхап ацсыртагыы ахьыкало... Амала, иарбан абицароу зфэы интэоу дсыздыруам...

Ақыртэуа журналист згаб уахьылахэапшуаз, аурт баапс асра иазыцшу, афны аценцэырқэа, ашэқэа зегьы аркны дыштэоу еицш, уаанза уажэы-уажэ лқьышэ икэыххуаз лгэырғьара, лыччапшь зегьы лтэахын, дзыфэа, оумаза зхызгаз абри аибашьфэы-сахьатыхфэы иибаз акы сафымшэандаз хэа дзырфэуан...

– Аибашьра ашыкьымтаз акэын. Хара хазламачыз ала, абцэар зкыз, еибашьуаз, азэы жэафык данрыпсаз аамта хтагылан. Жэылара ханымцоз, дасу ижны ихэамаз хтабаиқэа хартатэан, атла адацқэа реицш адгьыл хатцалахьан, иахьынтэаргоз ура идыр, фынла ахфахаха хартазомызт, шьыжыы инаркны хэлаанза ихалахысуан зыхкы утахыз

– Ажәакала, знык ашыа анкатәа, урт ихабжъаз аиуарақәагы, арахәыц бааипш ипытцәтцәеит, дасу ихәыштаара ихъчар акәхеит, азәык-фыцъак хазгабцәа урт ирымазгы, амра ца ихнарччааны игылоу ацъықәреи хәыцқәа реипш, рыхқәа рыкәачены, рыфнықәкәа рахь ихынхәит...

Убас иқалеит, аибашьра ианналага сара ақытафы сықан, сыпшәма пхәыси схәычи Ақәа ақалақь иалахеит, абжеихарафык ацсуаа аналтцуаз изалымтцит, хуадақәа рфы иаанхеит... Иаилалазаргы, мышкы-фымш рыла ишпазеилымгариргәахәуан... Уа иухъчоз малхәа акгыықәамамыт, шықәсык акәын итцуаз жәохә шықәса хаззыпшыз ауадақәа хауижьтәи, усқан бара башьцәа, Қытеван, Гыртәылантәи, Қырттәылантәи иааганы аффахәа ихавандырхон, уахык ала иагътарыфун, ауадақәагы рыртон... Ашыжымтан ханаапшлак, азиа итътцыз ақәачақәа реипш, изқәаршәшәо иаахпылон...

Қытеван лыччапш даеазныкгы лқьышә инықәлырхит, аха уажәы иахагы иаразнак ирласны илтцәахит. (Иаачха, ура иахья зынза усгәаласыршәар стахзам.)

– Ишысхәоз сакәытцит, усқан ацсуаа рзы, Ақәа анакә еипш еилаханто агвардееццәа анахапа, ақалақь алагылара даара ицәган. Уажәы-уажәы ацсуаа ахыфназ афонқәа рфы, ауадақәа ркны инеиуан, абцар иашьтоушәа, мамзаргы уа инхоз шыоук рычкәынцәа еибашьуазшәа, ма урт Жәлар рфорум адокументқәа тцәахны ирымазшәа, ма, Ахабла фыц афнеихагылақәа ркынтәи, Гәымста азнырцә итәоу ацсуа еибашьцәа, афонарқәа рыла алашарақәа аркуа-ирцәо иддырбозшәа, адыргақәа рыртозшәа ацсуаа жәылараны ианыкоу абригь-абригь аамтаз ауп, шәгәышәеаныз, шәаргы икашәтцаша жәдыруаз хәа... Ажәакала, афонқәеи ауадақәеи ирыфналаны рырхәразы, фәрпас икоузеггы рыпшаауан, ирпырхагадаз, агәылацәа дара усгы ирымамыт, атыцантәи амчра хәа иқаз усгы дара ракәын иапызтаз, убри азы дара рымацара ракәын изхатгылоз, зыматц руаз... Амыцхә сзахыкәшои, уи анакә еиқәатцәа шбылгәоз, инеит сара стаацәарафгы... Ускан, ахәычы иани иареи ааимкьарстак шаақалалак, мазала хгәылацәа рфы реыртцәахлон, аха уи

аены, хафнеихагылафы саатк акара азы ырттозаарын, еидахкылоит хэа ишафыз, адыжэ-адыжэ-адыжэхэа ашэ асыбжэ геит. Ахэычы иани иареи ргэы нтаха ицеит, аха икоутцои, урт уа ишыфназ хгэылацэа роуп агвардееццэа иразхэаз, Қыетеван, бара башыцэа хазынақэа!..

Ажурналист мчыла деитаапышэарччеит, аха уи лыччапшы убри акара ихыгагаан, аччапшы хэа узазхэомызт, ус лхы-лфы иаакэыпчеит ауп... Икалап, лара лапхьака илахараны иказ атоурых, даара ишыхантаз лцэа иалашэа-хьазтгы, убри азоуп лыччапшыгы уажэнатэ лааигэа изықэылмыжылоз, лара лхатагы, ашыра инаргоз ацмеипш, азызымкра дафын...

– Башыцэа хазынақэа анысхэо, бгэы иалбмырслан, Қыетеван... Урт Апсны икартоз, зызблак ала избаз, зызлымхак ала изахаз, хаштшыа имазам, ахааназ адамра итаигалоит...

Ажэакала, агвардееццэа, стаацэа хафны ашэ аадмыртуашэа анырба, аенышыбжыон ацера иалагеит. Иара ашэгы, аихатэы афатцара хыхымзазацызт, ахэынтқараа ианхартоз ифартцаз амфэтэы акэын ихазфаз, аарла итагылоу абырг ихапыц затэ еипш, иаразнак иаафдыршэеит!.. Уи зегы шыкалаз, нас, айбашыра ашытахь сара исзеитазхэаз, уи афааста иалапшыз, зықэрахь инеихяз, хгэыла аурыс пхэыс лоуп...

– Шэылкэатц, уара, убри апхэыс, ламыс шэымазар, лхэычи лареи уафы ипырхагазам, иахьахэлаанза афны ифнакэыкэны итэоуп!.. – лхэзаап, урт ашэ фжэаны ишыфналоз анылба, лара дшылбатцэкьаз...

Аха иухэоз захауадаз, урт убри акара иржэызи ирылартази ирганы икан, хгэылапхэыс лкэакэа втоматшыхэала ианыкэс, дгыргыруа дцаны ганха дцэытцахазаап...

– Аурысқэа роума хара икахтцо хзыртцо, хара хапсадгьыл афы хакоуп, апориадок кахтцоит!..

Атакэажэ рыцха дахыкфэажыызгы урт шакафы ыказ рыпхьазара дахьзеит, уимоу, иаггэалтазаап иркыз, иршэыз, ирхаз... Ускангы аиаша ахьейтоухэо, изахауа хэа цыаракыр

акры́каз цылышьон, ламыс змаз азэ дышцанымхари изасхэо хэа дгэыгуан...

– Ани ацгэы аца атцарцало арахь идэылыжэга! – ҕитцаап урт реихабшэа и́каз, ихы-иҕы ҕыц акэатан ианархэыз анышэгэал еипш еиқэатэаза, ицатцакэа иҕеабаба. – Ачкэын дааза-дыхьча дхаузар, ақыртуа бцъар датцахаргылап, лара... Лара, уи лтэы аеакуп!..

– Избан, уи ллахьынца харгы иаадырузар хтахуп! – ихэазаап урт зегь рышьтахь игылаз, зынза еимассы, зылақэа аарла иаапшуаз даеа гвардеецк. – Харгы арахь ала хаарымцазеит, хцъабаа ахэ царала ишэзымшэозар, зны-зынла хгэы ашша ықэызтцаша хэсақэак хархышэымбаалан!.. Насгы, Ацсны хааны, зхатца деибашьуа ацсуа цхэыс хлафсыр, ахааназ ҕаахэыра хмоузакэа цьаханым хцоит!..

– Сара убри а́кара сыцсы цэгьюуп хэа уахама, сара сышьтахь, нас ишышэтаху!..

...Қыетеван, настэи зегь зыбтахуи, урт башьцэа хазынақэа сыфны ифналан иршьагыит... Акызатцэык, ахэычы иан, Асида, урт дшьамхнышгылан дызрыхэоз, иахьыргалакгы лычкэыни ларей еицрырымгаларц акэын. Уи аены урт ирзаарцази, хэфны ишдэылыргази, уи аитахэара сара исылымшар калап, баргы азызырфра ахьынзабылшо сыздырцэом...

Ғемыр Қыетеван даныналҕапш, лылабжышкэа ахэхэы-хэа илҕаланы алеира иаҕын. Аха лыбжы зынзагы илыргазомызт, иаалыргар, уи ацсуа еибашьфы итаацэа рцоурых аитахэара дацырхагахар, дакэытдыр хэа дшэон... Уи атдыхэанза илахар акэын лара, дабылзозаргы, илычхарц ажэа лхы иалтахьазаарын...

– Ажэакала, сцаацэа ирзыруз усгы еилыбкааит, хуадақэагы хыла-гэыла илеиларыжын, уаф ихэартэ и́каз, хэы змаз зегьы аашьтырхын, агэылацэа, дара рышьта дырзырц, арт Акэатэи аштаб ахь иахгоит хэа нарархэан, иаагьежыны Очамчырака ирыманы амфа икэлейт. Урт аныргозгы ахэакэа реипштэ́кья ауп ишыргаз, акартошкэеи ацыымшькэеи аатцэала ар рхэы зкэыз, мшьамбала ихфаз машьына дук ифақэрыжын, ршьапкэеи рнапкэеи

аайдѣархэалан, итцегы аткѣацѣеи ахѣцѣеи ғызы-ғызуа иахь-кажыыз иларыларыжын, ирыманы идѣыкѣлеит. Астамыр хѣыч азба дакузаарын, дзышозаарын, аха азы ихѣа-цыпхъаза, «уаб абна дылтцны иѣхѣаитар, азгы умгѣацѣа пжѣартѣ иужѣуазаргы иуахтѣит! хѣа иархѣозаарын... Иан усгы ллакта узтампшуа дкѣаѣѣан, сгылоит хѣа далагаргы, лшьапкѣа дрызнымкылозаарын, арахь цъара дрыщѣар хѣа ишѣошѣа, дпахынгы дѣархѣазаап...

– Азы, азы! – Ацкѣын ѣыцха дахькажыыз уажѣы-уажѣы ибжы гон. – Сѣы тбоит, сѣажѣкуеит, абаапсы...

– Азкѣа зегы тѣеит, змахк агъама ухарбарын, аха ааигѣа ақѣа амуцт!..

– Ламыс хѣычзак шѣзынхазар, ѣамѣак азы ишѣт! – лхѣазаап иан хѣаша...

Убри акѣхеит, уедрак азна азы лхы иақѣыртѣазаап лара дахькажыыз. Уи зыкартцоз, акы, уи ихаржѣуа, иара изы ипхастахтѣуа азы хѣамазам хѣа ауп иаанаго, уи аued-ра итѣаз азы аткѣацѣа андыргѣаѣуаз, ианырыпкѣоз, рыпсы рылышѣшѣан иалапсуа ианалагалак, ахѣымсаг нзаашны, ипсаѣаны ирѣартѣоз акѣын, ацслымзи иарей еилашыхѣан, зынза уѣахы иѣоугартѣ иабакагѣышьяз... Убригь усс измадаз, хѣычы кѣадыць ижѣуазар акѣхарын, аха иан дахькажыыз лхы иақѣыртѣаз иахыкѣкѣаны, адашма иқѣсны иара иѣы инеиаанза зынза ихѣынтѣахон!.. Иара рыцха, ииулак, инапсыргѣытѣа хѣычзак анитѣалазаап, аха инапы ашаха ицѣытцган ишьтысхуеит хѣа даналага, ани агвардеец аѣѣақхѣа зѣааирхаз ишьапы, иара инап хѣычы ианааха, зынза изышьтымхзо иѣѣыпсааны иааицрахеит.

– Уара ахѣынап, азыхѣашьтѣѣыгагы уржѣра иапсам, нас уѣатцшѣар, автомат кны уаѣѣагылашт!.. Улыхѣацшла уан, уи ацсра дахьѣѣу ахубо еиѣау гѣахѣарас иуоуран иѣои?! Шаѣаѣы ранацѣа рымбазакѣа ипсхѣоу удыруоу, аха уи аѣыза алахынтѣа баапс Шевардназе ир шѣара ишѣзалрымхит, шѣрыцхаршьеит!.. Убри азы, шѣыпс хѣычкѣа тѣакѣыанатцы, ршьапкѣа шѣызѣзѣалароуп!.. Знык ац аншѣыцѣрыкѣла, нас шѣара шѣтѣы егыѣкам, наѣ ишѣахарѣѣѣоит ани икаткѣато ишѣагыло шѣыхѣа!..

Қытеван лдиктофон Темыр иихәоз зегъы танаџуан, аха зны-зынла ларгъы иналаршә-џаларшәны ақбаад ахь акы ыиалгон, зегъы аннамтдар хәа дшәозу, иаха акрызтцазкуаз хәа илыпхязоз алкаан илыџуазу сеидру. Аха уажәы, уи ичкәыни иани амашына ду хыхь иакәыжъны, шахала ицахны ианыргоз, ахәычы азытцәкья данахәа иахырымтаз атыц ағы еитахәо даннеи, еитах лылабжыш лызнымкылакәа аеырхәа ағынанахеит...

– Бара бжурналиступ, – ихәеит Темыр уи иажәабжы шака лгәы иасыз аниба, – ас еипш икоу ахтыскәа рзыырџара хьантазаргъы, ибылшозароуп... Настгъы, ибахахьоу зегъы иреицәоу хапхьака ишытоуп, ибычхароуп... Ант быхазынакәа... – башьцәа хәа ацимтазеит уажәы Темыр, – идырџи аз ауп сызлацәажәо, урт икартцоз шәара шәмилац ақәызбауоу иакәмызбауоу дара ирусуп, дасу иламыс аџацхьа, аныха аџацхьа дгылоушәа ианеизынхалак, ускан ишеицәажәо дара затцәык роуп издыруа... Амала, убри ауп ииашоугъы, уи хара хкынза иааианза шәынтә аеиитанакуеит акәымзар...

Қытеван лхы дџаханы днеиџацшит, ажәала акгъы лымхәеит аха, гәаныла даакәымтцакәа илхәоз, иулшозар, угәы зынза икылнамжәозар, узлагаз амыкәшәатә атыхәанза иссеитахәа, сара сашьцәа хазынакәа хәа узџу, урт ахьымзг хдыргеит, халахь ада пыртцәеит, хажәлар шәышыкәсала ирзышьтымхуа ирыцзаауа агәнаха дузза иатцартцеит... Хара, иахьа игылаз, аибашьраан, ма аибашьра ашьтахь ииз, ацсуа жәлар шәџацхьа хшьамхнышгылан атамзаара ашьтатцара хәхәтоуп, уи азәгъы ихьымзгимшьароуп, уи ала хәикәхозар итабуп хәа иаххәароуп Анцәа дузза...

– Уи аены убас аґакар шуан, ари акара ахысыбжькәеи аткәацыбжькәеи игоз азымычхакәа, амра зынза икыдшәама ааугәахәрын... Темыр иани иареи, аткәацәеи ахәцәеи зкәыжъны иргоз амашына, даргъы убра ирыларшәгәышьян, уи ахы ақәыршәны Очамчыра аганахь ицон. Ақыртуа хәцәагъы зны-зынла иаагызуан, аха урт рмедиехәшья уажәы-уажәы ахәшәи, ази, ацшандареи рыглыжьюамызт... Хара хтәкәа рыцхәкәа ахьышьтаз, амтц рхаппы, рылакәа

ирталон, рыкэцаратэкэа рылшомызт, еикэпахны рнапкэеи ршыапкэеи ахыфахээз азы. Урт рнафс ишытаз, гэгэала ихэыз ацсуа, амфан зеггы даакэымтцзакэа ф-ажэак ракэзаарын иххээз: «Шэаргысаргыхандаз!» «Шэаргысаргыхандаз!». Уи абцэаргы итахзамызт, ихэра гэгэагы хыаас икзамызт, акызатэык, инапкэа цыртлазтгы... Аха иабакагэышыыз уи афыза алшара...

– Амт сфы италейт, – ихээзаап ачкэын дахышытыаз, аарла ифы ааихыхны, дара ақырткэагы ирахартэ урысшэала.

– Наф илбаад, уи еигу уггы иахы акгы уоузом! – икыатеи пцэо ақыртуа гвардеецэа руазэк уи днаихагылазаап, – шэара ацсуаагы ақырткэа убас шэылбаахдоит, шэырсаара зынзатэкэагы ишымариамгы!..

– Шэара алакэа! – лхэзаап ахыч иан, уи иажэакэа аарла лгэы ианыкэфы, – зыпсы тоу цсыуа хатцак дышцанымхари, хшыа шцаизымури...

– Илхэеи ари апхэыс, быжыфык иреигэзоу ақыртуа хацэа-цкыакэа хгыкатцашыа иакэымшээз?! – ихээзаап агвардеецэа руазэк ихэны икакыыз ацсуа днаихагылан... Убригы мацк лажэакэа еитеикыр камлагэышыэози, аха игэы пжээзаны дыкамзи, еихагы еицээз ажэакэа аццан рфынаирхеит:

– Арт хацээзар, хнапкэеи хшыапкэеи цыддыртлози лхэейт, ихээзаап!..

– Ифахэамкэа инхаз ларгы уаргы шэыбзкэа роуп, убартгы уажэы итасхээхэейт! – ихэан, изиакк магэкэа рыла рфыцэагы ахышытыаз ишилшоз ркышэкэа дыртасзаап. Афыцэагы ашыа аарфытцэраейт, арыцхакэа...

– Сан, – хэа дыхэхээзаап ахыч рыцха имч хычкэа ааизганы, убригы диграцалан, ашышкамс еипш диркыацырц дышнеиуаз, урт зыхчоз ркынтэй даеа гвардеецк дааникылазаап, – арт асия ианыртхэейт рыцкэа штоу ишрызнахго ала, ихазнамгар, аибашыра апхыатэй ацэахээкэа рахы хрышытуейт, уеилагазама, иужэыз ушпахэнатцэеи?! – ихэан, днаикэкаан, дааникылейт...

Аха уи уажэы-уажэ иахэызба тыхузаарын, зынза дсумыршыуазаргы илимхакэа хысытэтцэейт, ддамы-

ҫаха адэы дыкэзааит, ипсы танатцы ихы дѡаханы ауаа дзырѣампшуа, ақыртқәа хдамыға иаарханы хәа. Аха убриггы имузаап ани агвардеец, арт амыцхэггы рзаахцаѣеит, уашьтан рѣахәы рзырѣымхуа икалар, Иосилиани ихы итәшәо сеидру, шәара агырцәа ускак шәахәѣазар, шәзеибашьуазар, шәца реиҳа амца ахьаку хәа цьара хәгәыдырцоит, ихәзаап...

– Уара арт ацсуаа, ари азы ирықәахтәази, тәка икажьыз агәами иахьрылабылгьоз, азра иазыцшу акотлетқәа реицш итатаза икалеит! – икьатеи цтәон урт дахьрыхәапшуаз Кәачаратәи агыруа, уи иагьараанггы урт ахьынхоз рқытәқәа рѣы рчеицьыка ифахьан, аха уажәы уи зынза игәлаиршәозма...

– Азра иазыхиазар, уажәытәкьа ашәанцәа Арадутәи рвагон аѣы инаҳамгои, уа, мышкы-ѡымш итәхар, ашьарақәа реицш, ипахә-пахәза изны иаатыргап!..

– Ашәанцәа ма итқьытқьаршьар хәа ушәауоу!..

– Еихашәк! – дрықәыхәхәеит урт рѡызцәа руазәы иавтомат рыцқьо дахьтәаз, – макьана хәрггы иахѣеицшу хәздырзом, ари аибашьра ас еилгоу цьышәшьома?!

– Ишатаху еилгааит, хара еидахқылахьоу атрофеи хаманы хәхьнеилак, хәхьызымхо тәыла ыказам!..

– Аханқәа хәргылоит! – ихәеит урт руазәк, инапқәаггы тѣѡантәы иахьынзаилшоз ишьтыхны, – хәба-хәба еихагыла икоу!..

– Шәыѡнартцәыуааит! – лхәзаап ахәычы иан, лыбжы аарла итыганы. Аха анцәа икынтә, уи заҳаз ахәычы имацара иоуп, дара рыччапшь иалыѡны иаарыкәыршан игоз ахысбыжьтәкьақәаггы раҳауамызт...

Убра мацк иеааникылеит Темыр, ани ипсы анааигоз ихәоз, башьцәа хазынақәа хәа акггы ацимтѣеит, уи анихәоз ипсы ааитанакуан, азышеицш ихәон, аха лара зынза атәыршы лылеикшозшәа илхәауан азы, уажәык иланайжыт... (Хәпсыуаами, ахәтыр хәа ак шыкоу аадыруеит!..)

...Убас ишеибарххоз, амашьына ианыжьлаз ацсуаа рыцхәқәа, сара стаацәаггы нарылатданы, уажәы-уажә апсрей абзареи ишрыбжыагылаз, рыцсы ахац ишакыз, Араду

ахатэиртаҕы инеит. Уа аҕаа рацэафзаны игылан, айбашыга техника, ар, ачын дукэа змаз урт реихабыра. Харантэи уахыпшуаз иубон, зегы шэарахк шыны ирымтцоушэа акы иакэшан ишгылаз. Итцегы ианазааигэаха, уафы ибартэ иҕан уи швагоныз, адэыгбақэа ирыцрыхны иаарган, амфа агэтатэҕа идыргылеит. Иҕалоит уи атып аҕы бнеихызар бара, Қыетеван, уантэи ушиашоу уцозар Очамчыраҕа уаауеит, армарахы утэиуазар, Араду, Члоу, Тхына ухэа ақытақэа шытоуп. Аха усқан усгы Араду уахыалсуаз ҳар наҕ-ааҕ еиҕагылан, даргы заауамызт, артгы зцомызт. Ажэакала, ахэцэеи атҕэацэеи зныз ЗИЛ ду абри авагон ахыгылаз атып ианаадгыла, адыххэа иаангылеит, сыпсы абранза аарла иаазгеит ахэозшэа...

– Хыхы ишэзақэтэада?! – тҕакантэи қыртшэала даара згэы кыдгылан иҕаз ар рафицарцэа азэы ибжыы аагеит.

– Хэоык ацсуа еибашыцэеи, цсыуа цхэыск лцеи лареи, хэоык ихэу ақыртуа гвардееццэеи! – ихэеит ани изыхычоз ркынтэи, иаха зҕы макьана иаартны ицэажэошэа иҕаз, насгы, ари аҕара ар рацэа данрылапш, уи дшэан, иаразнак деихыкказаап!..

– Уара, ақыртуа еибашыцэа рацхыа ацсуаа ргылан рыз-бахэ зсоухэеи, уажэыгы иузымдырзои иарбан дгылу узықэгылоу, иабцъар иҕэнышэх! – ихэан, ивара игылаз агвардееццэа инарыдитцеит.

Даргы уи иихэоз иазыпшызшэа, адыхсыххэа амашына иохацалан, иабцъар иҕэныхны, дааилыршыын, ивара игылаз Виллис днақэдыртэеит.

– Егырт зымылбаауеи, чыдалатэи аапхыара ртахума?! – иваххы, иҕы итшэарызеи хэа игылаз ихычафцэа днарзыпшит.

– Урт, излаабо ала, рыхқэа хыдышышь иҕоуп, еилартэаз анцэа итэуп! – ихэеит урт руазэк, ицэажэара ашэаныуа акцент иаха иалыжжуа. Уи азэк зынзак иааибаны дынхомызт атыпантэи агырцэа, избанзар, урт аидыслара гэҕэақэа ахыҕаз есымша рыхыаркуан, мал хэычык змаз ацсуаа рмалқэеи рыфнқэеи рырхэраҕы рацхыа узнеизомызт... Уажэы еиҕыыз аамта имоуцызт урт азыхэашь ратаразы...

– Наќ илбааганы, рабцъаркәа рыххны, Ешыраќа, апхьатәи ацәахәахыи ишәышьты! Уаќа аблиндажкәа жтәуп, абахаќәеи аеагаќәеи рышәт, атдырканткәагы рыгшәмырхан!.. Сыла иапырыжәга!.. – деиҗахәаит иара.

Уи Иосилиани изааигәазаз ируаа руазәк иакәзаарын, ихәатәи хазымтцозгыи аф итцацалан имазаарын.

Схәычы иани иарейи зегыи ртдыхәтәан сакасала илбааргазаап, аха ани ашәаныуа урт макъана изцәажәартә иќам хәа аниархәа, авагон иҗаку иганы ирылашәыжь, рыхшыф атыцахь ианаилак, нас сара сахь ихәныжәга, ихәзааап..

Уи авагон хәа сызәу, Қыҗеван, цъара затцәык ардәынак иаќараз хышә хәычык аман, аарла хәуа хәычзак ахьнейша, егырт атыцкәа зегыи асварка рзуны ирыцъгәахьан, уа еилакыз апсуаа, ашоуреи, азбейи, амлейи ирганы, хәсеи хацәеи ағызкра иафын... Ант са стәкәа агәаккәагы, ирууааза иршәны, ачуан ахәажә еипш, рхы иахыркәшан инарыларыжыт. Руазәкгыи сыцшәма ус лыкәфитзаап: – Бхатца ара дааигәаны аҗабиа дцәытцатәоуп, ичкәыни барейи шәибарц итахызар, ани иику ицилта шыҗатцаны иеҗаитар калоит хәа!.. Амал, данааиуа заа ихәхә, ауархалгыи изышьҗахцойт, рхәзааап!..

Ажәакала, азыршы иацәшәаны амца иалацалаз хәа, стаацәеи, ант апсуа еибашыцәеи, еихагыи еицәазаз, акаамет иакәшәагәышьейт. Уи авагон иҗакыз пшьымш раахыс идыргәаќуазаарын, шыоук рзы ирыцсахырц рҗахызу, иргәакны, амлейи азышейи идырганы иршыырц рҗахызу, дара макъана азәгыи акгыи еилкааны издырзомызт. Дара ақыртуа гвардееццәагыи, уантәи азәы даныфныргоз, ма азә уахь данҗадырцалоз, уахьынтәи иаафуаз аффы баацс рзычхазомызт азыхәан, ағьефхәа ашә анкыдрыжылалак, ант аткәацәа аарла ирхакъакъаз рыпцкәа нархыггон...

... Қыҗеван лылабжышкәа шаац иаауан, урт уаҗа цыхәапцәара аармоуит. Темыр зны-зынлагыи, сылкәатцып абри азҗаб, уи иазылҗахуи сара сгәырфәа, насгыи, уи цъаргыи ианылҗар рымуазар акәхап, иахьатәи ақырткәа рполитика иакәымшәолара дызлаиааиуеи, баша саргыи азы сҗахысуейт, сгәырфәакәагыи баша исыртытуейт хәа агәаанагара иоуан.

Аха нас, деитаназхэыцлак, мчыла ихы агэра айргон, хажэларирыхыргаз аиашатцэќбақыртуакинагзаныидыруазар, иќартцаз агэнаха шаќа ихъантоу дазхэыцыр, убриггы акы аанагошэа ибоит. Насггы, Қыетеван лылабжышќэа ус рхала иаазомызт, урт хазцалоз амч, ус акэастхеипш зык наќэутэеит хэа иузмырцэозар акэхарын...

– Адырфаены ашыжьтэќба, ихы иташэаз анцэа итэуп ани ашэаныуа, сычќэын иани иареи авагон идэылган иара ифы инаргартэ адта ритеит. Авагон ашэ агъефхэа ианаат, зпата зэабаба иќаз шэаныуак иавтомат аахаиршалан, уа ионакыз рахъ ахы нарханы фэаитит: – Зыхыз сымхэакэа сдэылтэеит хэа иаќэызкыз, ихы акэмачыратцэќба итасыртэоит!.. Иацы иахзааргаз афыцќэа, ани афеи, астолицауаа, шэдэылтц!..

Иаразнак идэылтэуаз абаќахыз, еибарххо, еибакы-еибашьтуа ашэ аќынза ианааи, рымахцэќэа инарныркын, ашыацхэа ихэахэачахэан иафыргаз ашэарахќэа реипш, ирыман рфынархеит. Урт иршэыз-ирхаз усггы еихыжэ-еикэыжэ иќан, аха ани агыруа гвардеец, иќарза магэќэа рыла рќышэќэа дахыртасыз, рацхыатэи рхыапыцќэаггы ытаќэыбаса игеит, рхы-рфэаггы чын, ипахэза иќан...

– Ех, арт атыцантэи агыруа шхырцэагхэа шэырфаза-заап, шэхы-шэфэќэа каќэчааза, Иосилиани ду ихатарнак ас шэызлаисырбои?! – ақырқырхэаггы даамхаччеит.

Сычќэын иан уи иќэфылымтит, нас лнацэќыис лќышэ иныќэылкын иара инаилырбеит, ичха, абаапсы, акггы уфы-тымшэааит, аанарго!.. Избанзар, арт ашэанцэа, агырцэа ратцкысггы, аеадабаѓыраќэа рылоуп, лара лхы дацэшэа-зомызт, шыта илыхыша лыхыхан, аха иара, ес иќалалакггы, деибганы иаб иќынза дсызнагозар хэа акэын илхэыцуаз, агэаќ... Лара... Ани хуадаќэа рфы илзаарцаз анафс, ашэ апхыа ишытарцэо ашыапрыцќбага кынтыжэ сеипшуп, сыз-тахыда, иара сара схатаггы схы стахзам, сеибганы срымпытытырғыы, сызрымпытытыцуа сычќэын изоуп, нас сара схатэы сара издыруеит лхэозаарын авагон илыцтакыз пхэыски лареи анеицэажэоз... Лара қэашыда, ма илхараз хэа акрыќандаз, азэыр вбак литаран дыќазма?!.. Схатцеи

сычкэыни ракэым, хуада атзамцкэатцэкыагы сырцэыпха-
шьоит лхэозаарын...

– Агыркэа зынза ишэаргэындакэоуп ххэоит, аха арт
умбо, скомандир, ашьабста ан иатцарпало иахзааргеит!..
Макыана ахэра иахымызац, амала, хауак алсыр, итцеггы
еилыбзаауа, ибзарыбзаруа икалоит!..

Ашэанцэа реихабы урт лацшыла ианаимиде, азныказ
игэггы иаарыцханашьазшэа кайтцазаап, матэакэакгы рзы-
шэыпшаа ихэазаап, зыкгы рыкэтэаны иказар рыпсқэа
рымгози, дара ркынтэи хара хаззыпшуггы иаха иргэалад-
мыршэози ихэазаап. Аха урт рацэак рлакта дтадмырцшуа
ианалага, ани ишэаныуара, иуафхжэара, ихэацауафара
иаразнак ихэзазаап!..

– Шэара ашьабстақэа шэанрыдахкыла акэыз цышэ-
шьазар калап, шэара шэцыгэқэоуп, башамаша цгэи акэым,
абнацыгэқэа!.. Есымша изымзымкуа, абна иасуа, уахынтэи
илыфрны иааз, шэара ацсуаа шэхэашыала, ибнеикуа!..

Ацкэын иан ус ахаангы улывалар лузоыт, уажэи ани
ххэыцы иакэын дзыхызызауаз акэымзар, ихэтаз иаразнак иал-
хэагэышьон... Илычхазаап, илфазаап, илбаалдазаап убриггы...

– Аха ацыгэггы ахэынацқэа акуанатцы ауп хатыр
анақэу. Ахэынацқэа рыкра ианакэытц, нас ианырхуеит,
аатцэак итацаны, иахырго акгы амырбазакэа, накза цыара
фаахэыра ахэамоуша иганы икарыжьюеит. Мамзаргы, уи
ахьугалакгы, ихынхэны иаауеит хэа ашэартара ацзар, хахэ
дук адфахэалан амшын иартэоит. Амхацырраан, шэыжэлар
анахыргоз, атыркэцэа ииашатцэкыан ишырзыуаз еипш.
Ускан зеггы шэықэыргазтгы, уажэи абри афыза апроблема
хауазма хара ақыртқэагы!..

Хачкэын иан еилылкааит ари ашэаныуа иажэакэа
рхы ахьцоз... Урт иртахыз азэы рнапафэи дааганы, хабцъар
ахьгылоу, шакафы айбашьцэа ыкоу, урт ирку-ирышьту,
еилкааны рахэара акэын... Аха еымдыр калтцеит, издыруада
еакызар иртахыз...

– Ажэакала, сара ашэаныуа цкэа ишиказшьоу еипш,
савала-аавало акэымкэа, иаахжэаны исхэоит!.. Быпшэма
дкомандируп, хар ахьгылоу рыкэшамыкэша ршыа ижэхэит,

ирейгү ҳақкөынцәа ипсы иатцеитцахьейт, дрылгахьейт!.. Ма иара иехайтароуп, ма ичкөынзатцә, ани ацгәы алахьынцәа илахьынцәаоит!.. Аатцәа итатцаны ахара иганы идыртәо ацгәы акөым сызгәу, ахахә зыцраҳәаны амшын изаарыжыло ауп!.. Уи ацсышыа иаҳа ицәгәоуп!..

Ҳақкөын иан дахьгылаз атцәыршы лылдырҗазшәа ддысгәышьейт, лыхлахатц гьейт, азныказ дкахарцгәы акаалыгымхейт, аха даагыргырын, леаанылкылейт... Нас, аамта мацзак лыртарц дрыҳәейт, хәычзак лшыапқәа дааныркылартә мчык лылалаанза, уатцәы ашыжыынза иадамзаргы...

– Мап, уатцәашыжыынза җалашыа амазам, уи иахыа иаҳцәишыыз ҳархәта рыбжеихарафык рабцар рхихит, ҳтанкқәагәы акы ҳцәейт, уаха деитаҳақәымлар иузом, ари аҗара атрофеи иманы ани дымжәылакәа дтәо дыҗоума?! Ө-саатк аамта бымоуп... Акрылҗашәтц, илтахызаргы илшәыржә, нас, быпшәма дааганы бнапала дхабтар, бхәычы дбоуейт!.. Реиҳа ибтаху далх, ма иара, ма бхәычы!..

Урт авагон ахь уаҳа ирымгакәа, наҗ, уи авара ихыблаан игылаз машынак интадыртәан, солдатцәақәак убрахь рхәы-рыпхь рыманы инейт. Урт амшқәа рзы акрырфахьазма рыцҳа, акрыфара атцкысгәы азы анроу, изаапсылан иржәызаап.

Җетеван уажәы-уажәы лчабра лыблақәа ирхылшыылон, иара ибар ҳәангы дшәон, зны-зынла пхзны илрыцқьошәа җалтцон, избанзар, лара абри ажәабжь хьантыць атцыхәанза ичҳаны илырхәар лтахын, нас дақәыршыуазаргы, Җартқа даныхынҳалак, илымоу лөызцәа зеггы лыцырхыраан, лредактор инапы ыртцәины, илаҳаз зеггы лымкыпхьыр лузомызт... Уи лхы ажәа алтәйт, ма зеггы ирбо-ираҳауа атәыла далтырц, мамзаргы Җыртәыла зеггы идлырхарц Ацсны иҗаз аиаша...

Ө-саатк антцы, ххәычы иани иарей ани ашәаныуа командир иҗы ирхыпхыцуа инаргагәышьейт. Аха иара убри ашәымтаз иқәшәацәгәан дыҗан, еитах апсуаа жәылара гәғәак җартазар акәһап, ааргәахәйт ани аҗей. Уи җынтқалагәы иааргәырғәагышьейт, аха адәахыы цәырғашыа амазма?!

– Акыр базааима? – ашэаныуа иара ихатагы иаацьеи-шьеит ас ирхааны ацаажэара ахылшаз. Аха лара иаразнак атак калымтшоша аниба, длымышэх нак ани лыцгэы, аатцаа ду дтажны ахы шөыцгэа хэа дыхэхэеит. Лара гэак, азэгы дизнымкылакэа дышиашаз, ашэаныуа ишыапафы дшьямхнышланы лычекалыжьзаап...

– Схэычы дшэышьты, сара ара сшэымаз, уи иаб арахь дцэыртцыртэ икастоит! – лхэазаап...

Аха ани ашэаныуа убас игэарпханы дыччазаап, иааикэыршаны игылаз ихьчафцаагы ицьяршьеит, ариабжьарак ашэы зхатэаны иказ иаалыркяны итдалазеи хэа!..

– Бара апхэыс хца, ибзымдырзои, агыркэа акамыршша ишафызоу, урт знык изхысыз апхэыс рышьта лынхалоит!.. Уинахыс, лыпшэмагы дитаххом, апхэыс лзы зны-зынла иангэаклак амшэтэкья иазнеиуа ашэанцаагы ргэы лхылом!.. Избанзар, агыртцаа фэы чыдак рымоуп, дара рышьтахь апхэыс угэы лыхзыршэо!..

Ацкэын мчыла аатцаа итажра иахьяфыз ихэхэабжь аламгэа тнашьаауан. Нас, лара рапхья илызбаз алымтцызшэа анылба, дакэшахатхеит дара ртэы. Амала, ацкэын акы изымукэа, акырткэеи апсуааи ахьеицагылоу ацаахэа акынза днаргозар, апсуаа рнапафы дрыртозар...

– Уи бацэымшэан! – ихэеит ашэаныуа, анакэ еипш ифачыз ипатца еикэатцаакэа иччацшь аарылирпхаан. – Амала, абцьяр ихаркуеит хэа иаламгааит быцсуаа ччакаэа, иацижьтеи хчеицдыка ифахьеит, ххы дахаргар хтахым, тцасым.

Аатцаа ахы аапдыртлан, хачкэын, тира иргоз ашьышь еипш, деитаатыргеит. Имч хэычкэа аазиркэкэан, иан лахь ифынеихеит, аха убри аамтаз ани ашэаныуа цэылдыз деитеиладшеит:

– Иазхоуп, ара ахэычбахчафы хаказам, ацкэын авагон ахь дганы аткэацаа дрылашэк, иан, абирак шкэакэа лхаргылан, дызтэу рахь!..

– Уи уа дыпсуеит, дгызкуеит иаразнак, ус сзыжэымун... – деитатцаагэышьеит ан гэак...

Ҳаҷқэын рыцҳа, рнапы днаҳадырқан, дшытцэаа-тцэауаз ашэ ааимырпаан, аффэы Ҷаастеи абжыы баапси ҶныҶны иахьяауаз авагон дныҶнарҶалеит.

– Ус иаҳа еигуп, лхэычы ара дышгэаҶуа анылдырлак, лқэыцьма ирласны абна дылылҶоит!.. Урт ацьыка ахькапсоу анырдыруа, уи атыц аҶы имаар рузом.

Қьетеван, бара атэым гэырҶа абри аҶара беитқанарҶэ-Ҷэоит ҳаа сыҶазамызт, аха башыцэа гэықэақэа ҳазла-дырпшыз ауп...

– Шэиашоуп! – лхэеит иахья иаатэеиҶыҶтеи ажэак ша-маха изыхэлымшэацыз ақыртүа журналист, – урт ҳмилат рыбҶа цырцэеит, цсыуак иҶапхья ҳаблақэа ҳазхымтуа...

– Ус акэҶышышоуп, аха уи зхэо даара шэмачҶоуп... Абри аҶара миллионҶыла шэахыҶкоу, ус ихэыцуа нацэала иупхьазартэ иҶоуп... ИҶазарҶы, рыбжыы дырҶазом... Уи уажэы ҳақэытцып, ҳапхьяҶа итцегы ахтысқэа хзыпшуп, рзызырҶара былшома, мамзарҶы хцэажэара ара иаанах-кылауоу?

– Мап, ишпашэхэо, шэара даара ишэцэыцэгызарҶы, сшэыҶэоит, атцыхэанза исзеиташэымҶэакэа ҳамҶылап...

– Ибзиоуп, ибзеитасхэап атцыхэанза сара сҶаацэа рҶоу-рыхҶы, издыруада цыара азэыр дархэыцуазар...

– ХэҶык ашэанцэа, атыцантэи агыруаки ахэыч иани аашытырхын, Виллис интатэаны, ақыртцэеи ҳареи ҳахьеиҶаҶылаз, Мықэ ақыта уахьналалоз шыҶаз рҶы-нархеит. Сара сызхаҶылаз рҶэыпҶы, уимоу ҳара ҳкоман-даҶатқаратэ еиҳабцэаҶы, зегы ирдыруан ашэанцэа ххэаа ишазааигэахоз, аиҶэаажэара мҶапаагаран хшыҶаз... Иаа-дыруан, ҳара уаанза иҳазбахьаз аплан ала ииашан, ашэым-тақҶы ҳаҶымхакэа ҳазныҶэар, ачкэын ицҶакыз еҶырт атҶаацэаҶы иарҶы рхы ишақэитахтэуаз. Аплан абас акэын ишыҶаз. Рапхья, ани атыцантэи агыруеи ахэычы иани ҳара ххэааҶы ианааилак, лара ҳара хтэқэа рҶы даанрыҶбуан, сара иара сицны, бцьарда, ашэанцэа рмашына сҶалон. Убри аамҶазы амашына атыц иахытцаанза, рациала урт агэра хдырҶар акэын, ачкэын арахь дызман иаауаз еҶы амашына,

Арадуи Мықәи рхәаафьтәкьа имаазакәа, ацсатцлақәа рьтцака иаангылан ишыцшуаз. Нас, сара дара рахь сызгоз амашьына уа ианырпылалак, сара уи амашьына саатыганы егыи стадыртәон, сара сызтатәаз схәычы иан днақәыртәан, хара хтәқәа ыцьеи дара ртәқәа ыцьеи налывартәаны, арахь, ххәаахьы иааскьон. Убри аамта иалагзаны, аамтак ала, хара ибзиазаны итцааны, хазхәыцны еиқәхаршәаз хгәыц чыда, ынфажәижәабафык ркынза иназоз ар, ани авагон ахыгылоу иакәшан игылаз агвардееццәа цырыххаар акәын, аткәацәагы рхы иакәиттәны. Убри аамтазы дара рационал аигәныфра иахьзаанза, даеа ф-гәыпк, акы са сызтаз амашьына ааныркылар акәын, егыи – сыцшәмапцхәыс дызтаз амашьына. Ари зегьы ахьыкалоз атыц, километрк-километрк рыбжъан, уи ус ихәыцны изыкаттаз, урт амашьынақәа иртаз агвардееццәа ртыц иқәахтәанза, дара ацхыраара роура иахьахмыгзар акәын. Насгы, урт рыбжъарагы, ирацәафымкәа, хыцъара рьеша-шаны дара рьрхәтақәа гылан, уртгы ртыц иқәызташаз, аибашьрафь ипышәаз шьоуки рнапы ианахтәахьан. Урт абгалацқәа хәа хрышьтан, иаакартцоз зегьы иаалыркьан икартон, цыыздагы иаауан.

Абри аплан зегьы саатки бжаки ала иаххәыцит, иара аамтала фажәи хәба минут иртагзатәын, иахцәеитцытыр дара ацхыраара иахәон, уи рыхьзаргы калон, нас хус уадафхон...

Темыр иеалахалан абри зегьы еитеихәонатцы, Қыетеван лылабжышқәагы мацк иаангылеит, ииашатцәкьан, ахәычы деибганы далыргар шылтахыз рамхахәон урт лылақәагы!.. (Шәара ацәырпхашьагақәа, шәара шәзыхәан ахәычы дыкамызт, ацхәыс дыкамызт, ианбыкәыз ашәаныуа хәтыр дук аниқәыз Қырттәыла!.. Дара ақыртқәагы шәара шәылазарафь илажәгеит... Сгәы шәыхшәеит зегьы!.. Аеаастақәа!..)

– Рацхьаза ахысра иалагеит Араду ақыта аханы, авагон акәшамыкәша. Аха убас ахысыбжьқәа баапсхеит, хыхь иказ така ицон, така иказ хыхь ицон. Ицьоушьаша, сара ашәанцәа рмашьынафь саннарга, ари дабахацәо

рхәзар акәһап, срыбжьаргәғәаны санаадыртәа, снапқәагы рғәхәара рхаштит, уажәытцәкья аихац днаган дтахарцалоит рғәхәзар акәһап. Убри аамтазтцәкья, сара сызтатәазгы, сыпшәмапцәыс дызтатәазгы, ҳаруаа ақәыцьмақәа реицш иаарыкәшан, аиғәахысра иалагеит. Сара исыватәаз ашәаныуа ихаршалан иикыз иабцбар атцхара дахьзаанза, иара икәын-хәалаз иахәызба аатыцаан игәытцәкья иналастцеит. Егы ашәаныуагы, нактәирахь ала ихакәшаз ацсуаа аграната рыласыжьуеит хәа дшағыз, инапы ишсылшоз ифыза ихыс-хыз втоматшхәала санас, иааикәыпцааит. Убри ашәымтаз, снаимтцасын, играната ааимпытцаан ҳара хтәкәа ахьгы-ламыз атыцахь иансыршә, уахь иагыткәацит... Нас, уи идхәалаз иахәызба имғихаанза, ихакәмачыратцәкья итасыртәеит. Ацскы зкызи агыруеи иаразнак рнапқәа ирфәхеит, шәара ҳашәтәуп, ишәтаһу хьыжәу хәа. Урт уаха хрыдымхалакәа, ацсцәа амашына итхәаны илкаҳажьын, аткәацәа ҳара хтәкәа рахь идәықәахцан, ҳашзахәоз сыпшәмапцәыс дызлааргоз амашынахь ҳеылаҳеит. Уа ҳаанеи, уатәи ҳацкәынцәагы даара ибзианы рус нарыг-захьан, ҳара хтәкәа азәы дыршьит, азәы дырцәырхәит, аха ихәра уи акара ибаргәымызт, абаф иаламкысзакәа иуатәашшара иалкәеит ахы. Сыпшәмагы, ишьызгы, ахәгы иаразнак ҳара хтәкәа рахь идәықәахцан, ҳашзахәоз авагон ахьгылаз ашхырцәагьтрахь ҳеынаҳеит. Аиаша басхәап, Қьетеван, ахәычы иани иареи рхы ианақәитахтә, убаскан акара ацсра сацәымшәо, уи алакта атацшра хьаасгы исымамкәа ахаангы скамлацызт...

Авагон ахьгылаз азааигәара хнеиуа ханалага, уи иакәшаны игылаз ҳара хтәкәа ақырткәа зынза амацәаз итар-цалахьан. Аха, ани ашәанцәа реиҳабы, шыта иара ир шырыцкьаз аниба, дзыхьчоз агәыци иареи рыцәарц идәыкәлазаап, ҳара хтәкәагы урт цытрак иоурышьтит, уа аиғәахысратцәкья аадыртыр, нак-аакгы апстбарақәа рацәахон азы. Насгы ианшәа, зегы ас иаалыркьан ианы-кала, авагон итаз ауаагы рхаштит, урт шасыс ирыманы идәықәлар хәа хшәон ҳара. Дара цытрак ианынаскья, уи

акэын иртахыз хара хтэқәа, уа ирзыпшны амѡа, ахықә аҕы, абнаҕы икылатэаз хаснаиперцөеи гәыпѡык харуааи иаразнак рхы иаҕадыршөит. Ажәакала, ашәанцәа зеггы ртып ианықәахта, атыпантаи агырцәа иаразнак рабцъарқәа шытацаны, рнапқәа ирѡаханы иахпылеит. Урт рнапқәа рѡахара ртахижьтөи акырцуан, аха ашәанцәа ирадразомызт. Арт ашәанцәа ҕаастақәа роуп акәымзар, хара аибашьра зынзаггы иахтахзамызт, ашәақь хәакны халаргалеит хәа аматанеира иалагеит иаразнак. Урт «рашәа» азызырѡара хакәытцхьан, атыпантаиқәа, абцъар зкны ихампытцашәаз, дасу ихәтаз иоуан... Урт, шәартара гәгәак шаакалаз, авагон итаз аткәацәа уа итарблырц ѡажәа литр абылтөы идыр- хиахьазггы иаразнак иаацөырыргеит, нас дарггы рхы иаа- кәитыртөит рышә кьакьаза иаартны...

– Алашара хзырбаз шәапхьа цсра анцәа ихәт! – лхәан, цхәыск зеггы хәхыглаз хакәшара далагеит...

– Иабакоу ашәанцәа, абри иску рылажьны ипызжәар стәхуп! – даеа хатцак, арт апшьымшк изааргахьаз ала ихы еилапсахьазаарын, алуманат зтаз апацтыка, гранататас икны иман дауан. – Исшәырба дара ахьеилагылоу, егырт срылакьысзом, рыпцкәа тазааит! Дара рыгәтацтәкьа ипыз- жәоит!..

– Зеггы еибаргатәуп, урт азөы уиеигзар калома?! – даеа цхәыскггы лхы аилапсара иалагахьазаарын рыцха, уи дыѡны дишьталеит дыбгьаауа, – иушыуа зеггы сара исытала, аа, абна агәаргәалеи ахыгылоу, иакәыжьны азәазәала иганы амшын итасыжьюеит!..

– Шәзыѡры зеггы! – сара шыта избон уаха аамта шхамам, избанзар, азөык-ѡыцъак ашәанцәа иахцөынхаз рациала Очамчырака изыцхәхьаз ыкан, уа амшын ихыкәгылаз ртанк дукәа рыманы идөықәлар калон, изеигәныѡыр, рхаирп- ланқәаггы хыртцон. Убри азы, аигәныѡара иахьзаанза, урт ирцәаагаз абцъари, икны ирымаз рыткәацәеи, дара рыгвардееццәа зыпсы таны иахгази зеггы хаманы, хара хтэқәа ахьтәаз ахь ххынхәыр акэын. – Шәышзахәо шәеидышәкыл, зшыапқәа изрыкәгылои изрыкәымгылои

зегы шөеицхырааны хара хтәкәа рахь хаихароуп!.. Ара хаангылар, хеахзыхьчазом, наҕ-аакгы иҳажәлар рылшоит. Амшын алагы ишәартоуп!..

Уи акәхейт, изылшозгы излымшозгы ааицхыраан, рызегы амашынакәа иларықәтәан, хабцбар трофеигы, хәхәцәагы, хәткәәцәагы хаманы хәшзахәоз дарей хәрей ххәаахы хәынаххейт... Уахь усгы хара хтәкәа амәа дрыц-қяхьан, цьара-оыцьара иахьшәартаз ыкан, аха хара абцбар бзианы излаагаз ала, урт зегы цкьаны хрылсыртә хакан.

Цытрак ашьтахь, хара хтәкәа рөы ханааи, ицбаршьейт ас ирласны ари аоыза аоперация ахымәацаагаз. Аха убри зегы зхылҕеааз, изыхкьаз, сара исыцеибашьуаз зегы дара рхатә хьааипш, сара стаацәа злашәаз арыцхара дара ртаацәа акәшәазшәаткәа ргөы еибанаркит. Уи шьоурак иаоызахейт, убас иахзыкәамтцәзтгы, иахзеиҕымкаазтгы, хәзегы хәхыцсаар калон, рхәон ашьтахь дара...

...Аха, сара стаацәа зташәаз арыцхара уа инымтәейт, Қьетеван... Бара аиаша зегы нагзаны ибахар бтахыми, саргы ибцәыззазом, схала ишьтысхырц саеуп сызцоу агәырәа, аха сеидру... Ахәычы иани иарей, ишбасхәаз еипш, иааулакгы хәцсыра баны ирцәаагеит, хара хәх ихархынхәит, шыта сара сгөы ртынчны сеибашьгәышьбап, урт сани саби рөы пхьакыртак акны икоуп схәан, уинахыс сөызцәа аибашьцәа сааткгы сырпырымшәарц сызбейт... Аха... Иубаз аицәа убейт хәа, ацсуаа хәжәапқа иалоуп, даеа харзаманкгы скәакәа икыдыччалозаарын ускан... Ахәычы иан, саб ионы, лабхәараа рөы данөей, уахыкгы цкьа аонацхьаха лхы иалымтәейт, иахылбааит... Ауха таацәала зегы хәмәтәкәа лызәзәейт, илуантәейт, ларгы лымәтәкәа лызәзәейт, ирейгъзәз, хәтцә дызлацаз аткы пшза ара ақытаҕы иаанханы икан... «Ари сахьаанагаз ика-зааит!», лхәон дыхәмарны аибашьра иалагаанза... Ланхәей лабхәей ахәычи абыста рзылуит, акрырәалтәейт, саргы снеиуаз цьылшьон... Аха сара, ант уи аены ус анырзау, ашхырцәаҕтра анурбгалак, нас иаапкны, ирбалак ирыцхауа ишдәыкәло еипш идәыкәлейт азы, сөызцәа кажьны уахь

сзымџеит, нас ааимк̄ьарстак шп̄акамлари сг̄аэхэын... Лара, лтаац̄еа анааиллырга, лсаанк̄еа зег̄ы з̄эз̄эаны, лык̄еаџара рыцк̄яны, ланх̄еи лабх̄еи аныш̄ьтала, лх̄эычг̄ы даныц̄еа, днат̄еан, илџит сара сах̄ь асалам ш̄ѣк̄еы. Уи сара ианызба данаажуаз аены ауп. Хымш зег̄ы лара данык̄еаз ар мат̄еа сш̄эын, ац̄шьымш рыены, данаажуаз, сан даасыдгылан, џеалтит: «Нан, Темыр, ари стаца х̄эычы хымш рацк̄ьа данааж̄ега аенытц̄ѣк̄ьа зег̄ь х̄амат̄еак̄еа лыз̄эз̄эеит, илуант̄еит, лып̄сыжра аены х̄ацк̄ьаза х̄арбар лтах̄ызар ак̄ехарын х̄г̄эылац̄еи х̄тах̄ц̄еи... Иуш̄этца, нан, уарг̄ы еик̄эырш̄эаны иузыкналх̄аз умат̄еак̄еа, зег̄ы х̄ац̄ш̄заза х̄аказар лтахын, уабг̄ы деиб̄ыстоит, уи ит̄эқ̄аг̄ы рхианы икналх̄ах̄ан...

– Ибзиоуп, – сх̄еит, мап скуазма, с̄еадмырхалак̄еа исыш̄этцаны сынд̄эылтит. Ус, ачабра тазар иаат̄ызгап сх̄эан, сеик̄еа арг̄ьа ц̄ыба снапы нтысшьзар, к̄ьаад еицарсак снапы нақ̄эш̄еит. Иах̄эо збап сх̄эан, ац̄ьар снарылтцны снанып̄шылазар, абар алаламбат̄е, аџааста... Қ̄ьетеван, уи џырх̄эала ист̄ах̄ьеит сара, сшап̄х̄ьоз, сеиташап̄х̄ьоз, уаж̄еы уи ақ̄ьаад сыц̄зам, аха ус ибасх̄эоит, аж̄эазатц̄эык̄г̄ы сц̄эыб̄ж̄ьахарым х̄еа сг̄эы иаанагоит...

«Темыр, сыцк̄эын х̄эыч, санх̄еа, сабх̄еа, сызхара исзымбац̄ыз стаац̄еа зег̄ы!.. Сара иах̄ьарнах̄ыс сш̄эылт̄уеит, ик̄астцари, убри аџыза сақ̄эш̄еит... Ш̄ьта ш̄эара ш̄еиц̄ш̄ ик̄оу атаац̄еа б̄зиа ш̄эылаг̄ылара сац̄сам... Ак̄ьраамта х̄аззып̄шыз х̄уадак̄еа, х̄х̄эычызатц̄е дах̄ьиз, иах̄ьизх̄аз, х̄азхара х̄ах̄ьзеибамбац̄ыз, Темыр, уареи сареи, аш̄э ц̄ены ах̄эымгак̄еа џналеит, сымч̄ дмырхеит... Уинах̄ыс ап̄стазаараг̄ы ст̄ах̄замызт, ак̄ьызатц̄эык̄ ист̄ах̄ьиз, х̄ацк̄эынзатц̄е деибганы уара ук̄ынза даазгарц̄ ак̄эын... Сыц̄стазаараџы убри сылшеит, убри еиҳ̄ау ак̄г̄ы сазып̄ш̄замызт, убри аџыза х̄анақ̄эш̄еа нах̄ыс...

Сара издыруеит, Темыр, ш̄эара ш̄эшаиааиуа, ш̄эара ш̄эт̄эы ишаго, г̄энахала изызн̄ык̄еаз зег̄ы х̄шьа шыж̄эуа... Ап̄сны амра шахац̄хо!..

Ег̄ыс, сара ик̄астцаз азы г̄эыб̄ған сыш̄эымт̄ан, саныб̄-зизат̄эи ш̄эг̄еалаш̄эырш̄еала!..»

Темыр урт ажэакэа зегы анихэоз, агэара-гэарахэа мцак итцазшэа дбылуан, настгы ицэажэарафэи ажэак ицэыбжь-шэар хэа дшэон азы, уажэы-уажэы ибла ихгылоз Асида лнапфымта игэалаиршэон, дахзызаан дахэапшуан...

Қыетеван лылабжышқэа еитах илызнымкылакэа ахэ-хэыхэа рфынархеит. Урт уажэы убри акара «рыгедырцэ-гьеит», уажэраанза лнацэакэа ныхшыны, иарггы рацэак имырбакэа илрыцқьозтгы, уажэы лчабра цэырлымгар амуит...

«Астцэка рахэышыа жэбахыоума ақыртқэа!.. – уажэы ажэа сашыцэа лхэарц лтахын, аха уи атыц аанлыжыит, «дагызхэампшит!» – Шэара шэышытахь игыло афэр азэы шэаахзымхэыцзакэа, уи агэнаха ааган хэхэда икэышэтцеит... Абри афыза ахэынгара ханарыжыырц азы ацсуаа, шэы-шықэсала урт рфацхэа ххы ларкэны хныкэалароуп!..»

...Ахэычы иан, иацхэан ишбасхэаз еипш, Қыетевани, ауха афны данаахга, лфацшыа, лацэажэахатцэка абасымаз, хашзахэоз ххырғэгэартахь ххынхэыр акэын. Аха лара ажэак сышталхэеит, убри зегы ахэозаарын, убри зегы аца-тэахызаарын, сара аубцыыр уи сзазымхэыцит, схы итаз, снапатцака иказ хар срыхзаны, дасу дахыгылашаз, дасу иихьчашаз, дасу иарбан гану дахэжэылашаз акэын...

– Сара стэы насыгзеит, учкэын деибганы дузаазгеит! – абриггы аалхэеит, лхы златакыз лкасы, афырхэа идэықэлаз лылабжышқэа аланылкыларц, лылахь инадылкылт...

Сара убасқан, урт ажэакэа ирытцаз азхэыцра салагаанза, сара стэала, иаразнак атак кастцеит:

– Макэана бабакоу, дагхзыбаазароуп! – схэан, саач-чашэа саалфацшит. Уи лара зынзакгы ақфэымтзакэа лхы аалалыркэит.

Сара уаха акы азхэыцха, ацэажэаха абасымаз, саазгаз ар рмашына аус шауаз агэашэ илагылан. Сани саби, ма уаха-затцэык уфны уатцацхэар, утаацэа уаарылатэар атэыла бгозма шырхэоз, саргы сгэи сыпци шеилатэоз, сындэылтцит.

...Адырфэены, ааимыгара иахэзаанза, ахырғэгэартафэи хэхтэаз, хгэыла цкэынак маланыкэала дкылыхха днеит. Аха иара зынза цштэы ихазамызт, ақбаад еипш дцэышза дықан.

– Икалеи, сани саби азэыр акыр ихьма?! – иаразнак ижэоахырқэа снапқэа аарыларқан, даасырхыцхыцит. Аха иара акы ихэарц итахын, арахь иажэакэа ихэлахон, ицэырган излеихэашаз амч изхомызт.

– Асида, ле-ыл-шьит... Аонашьтахь ашымх-аёы, лёык-на-лхэит...

Сара сахьгылаз, уаанза иёгырны иказ атла амахэ ацша анас, икаууа хланцы иштало еипш, схышэтны скахарц акаасыгымхакэа, исывагылаз аруаё ашырхэа днасыхьзан, сааникылеит.

– Уёыргэёа, убригьы илзышьтымхуаз акы дакэшэазар акэхап... Гэыбган зүтода, адунеи амца акупеи...

Уи акэхейт, исыцеибашьуаз соызцэа шыца саашьтырхын, хашзахэоз аоныка хаагэышьейт. Аоны хахьяаиз, сгэылацэа сан дырзеикэкуам, ацкэынгы уадак ахь дырган, иара иатцкыс еихабацэаз азгабцэеи ацкэынцэеи иршэыкьра иаёуп. Саб рыцхагы, хгэылацэа тахмадцэакэаки иарей абартцаёы итэоуп, рлабашьякэа рыгерынтцаны... Асы тэыпсы зкэыжью, уажэы-уашьтан ахжэара иазыпшу ашэыр махэкэа реипш...

– Абас сзыруит, Қыетеван, бара башьцэа!.. – ацхьан, зны-зынла дрыцхашьан данцэажэоз ажэа «башьцэа» бжэаижьюазтгы, уажэы еихагы иатцшьны ихэейт... – Сыёната зынзатцэка ашэ рзамыркит, аха ивтраан иаан-реижьит... Ус азыруит сыпсадгьылгы, х-нызкёык ина-реиханы зейгьтамыз хцеицэа анышэ иамоуп, зынза зхабар хзымдыруагы шакафы ыкада... Хабацэеи хабдуцэеи рчеицьыка иаазаз роуп еихагы хгэатцэа тыхны изфаз... Абзиара бзиарала атак рзыкамтцейт, зегьы рхэынгейт, зегьы дырхэашьит, иршьакьейт... Уажэы, еитах цхак хапшаар ртахуп, хазкэылаша, нак-нак хаибабаларц, хаицэажэаларц... Аха, уи ацха шэара шэтэкэа убриакарантэ агэта ашшаратцэка цырцэахьейт (уажэы башьцэа имхэейт, уи ихэаыцхьаза, азыз лылейтцошэа лцэа дтыбзауан азы, дрыцхаишьейт), аипшьра уалагаргы, акырза шыкэса уадхалоит, шака аби-цара атаххаша сеидру мацк ишэанахажьырц азы... Убригьы, зынза имачзаны, ус дэыпсшэак, псыхэа ахьамазам, Апсны

антытц... Аха ҳадгьыл, уи ахаангьы иахаштзом, избанзар, иара иреигъзоу ҳаҷкэынцэеи ҳазгабцэеи ршьала икэабоуп... Агэнаха азызуз азэы ишыапы нықэиргылар, итцабылра иалагоит... Аефеаха амца инаркуеит... Адгьыл агэалашэара иаха игэғэоуп ауаа раткыс, избанзар, уи иаха абейт, иаха ахнагеит, рыцсадгьылзатцэ ахьз ҳэаны ишытцэаа-тцэаауаз ачкэынцэа атцэахит... Иара анапала иажуан, ҳара рыжра ҳанахьымзоз... Дасу рыбаққэагьы ахьытцоу агэалашэоит, ҳара ианахаштуагьы иҳатцанахэоит...

Абас ауп, Қыетеван, аиашатцэқба сҗахуп, исаҳэа бымҳэази, ибасхэейт!.. Сара... Уи аиашеи сареи «ҳаицынхоижьтеи» џажэи хэба шықэса тцит, стэар исыцтэоит, сгылар исыцгылоит, «исылаханы» иҗоуп, башьцэа рхеицш!.. Ихьухьуеит, есымша аеснардыруеит, исхаштыр хэа ишэошэа!.. Амцхэ сьччацэаргьы аҗахым, сгэыргьацэаргьы аҗахым, сгэырџацэаргьы аҗахым... Уажэшьта саргьы сашьцылеит, зызшьапык змам ауаџ иеицш, «иансытцысшьуагьы» зегьы ирбацэаргьы сҗахзам, еилызкаауа рыда... Угэырџа даеазэы ианеиликаауа, иануцеиџишо, мацкупсытанатцозаап, умчгьы кэармақэак ацнатцозаап!.. Егьирахь, егьырт шэџызцэа са сзырпылазом, ма сгэы иамыхэо акы рхэоит, ма дара ргэы иамыхэо сара акы схэоит... Насгьы, урт ирықэсырзуа амчи агэахэареи шыта исызнымхазеит...

Қыетеван лдиктофон цшьаала аҳатыр баны (уареи сареи иҳаҳаз, Қырттэыла зегьы иадыруа иҳахцароуп лхэозшэа, илыргэыбзыгырц лҗахызшэа, мацкгьы лнапы аахьшьны иаалрыцқбан), дџагылеит. Аха иубон мчы гэгэак шлыкэыгэгэоз, Ацснынтэи ари адунеи атдыхэафеы иааны, лашьцэа еиҗыркааз айбашьра иацэынхаз, зыбжа зымнахыз ауаџы иацэажэара, инартцаулан изхэыцра, иеилкаара, уимоу зегьрыла дышиашаз абара, лыллыршеит... Аха лара лзы, лацхьақа иаҳагьы ицэгьаз, иуадаџыз, лара лтэқэеи лареи рыбжьара даеа «еибашьра хэычык» шытан... Уи, иахьа илаҳаз ажэабжь хьанта акэын, лара уажэнатэ агэра лгахьан, илыдгылоз, деилызкаауаз, илхэоз лыцызхэоз акырза ишмачхоз, уимоу, азэгьы игэағьны дцэырымтцзаргьы шы-

ҕалоз... Аха, лара лхы иадылтцеит, илаҳаз зеггы акы аг-
мыжькәа лбызшәахы еитаганы, лара аус ахылуаз агазет
аҕы ишылкыпцхуаз... Иаххәеит хәа зеггы рыгәкәа хәхә-
ханы ирызтамзар, азәы игәы шпәанамыртри, ацапха шпа-
зымпшаари, ибжьы тыганы дышпамыхәхәари, хмилиат
ытцабгеит, хәгәнаха анаххәхамх, жәларык рәапцхә хшьямх-
нышгылан атамзаара анышьтаҳамтца хәа... Атцыхәтәан,
рцәажәарақәа зеггы аныхдыркәша, аицыртцахь рхы андыр-
хоз аамтазы, лара, журналистк иаҳасабала, даҕа зтцаара-
затцәык атак ҕаитцарц лтаҳхеит:

– Иаххәап, ура абри адунеи аҕы еилукаарц, ма иубарц
иутахуи?.. Угәы-уцсы зеггы ззыпцуи, узызхуеи?..

Темыр уи зынзакгы дадымхалазакәа иаразнак атак
ҕаитцеит, избанзар, уи азтцаара ипстазаара зеггы аҕы, ажәра
иаҕеу акәац акәадаб еипш, есымша уажәы-уажәы хыхь
ихылон...

– Сара истахуп еилыскаарц, аибашьраан, Аҕәа, сышә
ҕжәаны суада ионалаз агыгшәыгкәа рыпцкәа тоу-иҕаму...
Итазар, иабанхо?.. Уаха акагы...

– Еилыскааит... – лхәеит Қбетеван, лнапы ааимылхын,
лхы иахынзахәтаз атцкысгы иаалалырҕәын (лыжәлар
зеггы рзы атамзаара шьталтозшәа...), нас ашә ныдтцаны
дындәылтцит...

Темыр уи пытраамтак дылхатцгылан, нас уи уаха дшых-
нымхәуаз агәра анига (егәаумхәан, джурналистп, даҕа
«зтцаара хадак» лцәынхазар ҕалоит!), даныхыҕычыз, ани
аҳасабра рызтоз рыртцафы, ииашамкәа хасаптә аниҳасаблак,
иара дахьтәаз апарта днадгыланы илымха шлыртцәиуаз
еипш, ашә ацапха арҕарахь иахынзацоз иааиртцәиит,
иаргы иимхәашаз акы лышьталан ицәцар хәа дшәозшәа!..

АХҚӘА

Ажәабжьқәа

Сыцсадгьылгьы затәуп.....	3
Ахатгәынкәа рырхәыџәә.....	12
Ахтәацәә.....	22
Аныуаа рхәы.....	29
Сольвеиг.....	44
Анасың амтәыжәџақәә.....	66
Зтәыла зшьала изкәабаз.....	76
Дшыцкьаз дтахеит.....	86
Итынчым атх.....	93
Ихәыщым алакә.....	112
Зынасың зыцныкәо.....	132
Шьхалбаан.....	143
Издыруада.....	147
Асас дахь.....	152
Саб.....	154
Убла иамбар – угәы иабароуп.....	164
Лыцсы зығхәараз.....	227
Лгәеисыбжь еипш дылзааигәан.....	292
Удам-здам иасхәомызт.....	331
Издыруада дытәфаншьапхар.....	363
Ажә устоит – аға сыт!.....	375
Уи ала леишзом.....	397
Хәшәы змыхәаз.....	402
Амц ныха ифазом.....	420
Агәашә абжьы геит... ..	431
Ашәыршақәә.....	436
Агәы абжьы.....	456

Аповестқәа

Ғатцак анышә.....	474
Уцсы схьумбаан, сычкәын!.....	505
Абчарах.....	556
Мышьтабзия.....	589
Шьазинагьы илтахын анасың.....	613
Атхьхәтәантәи ахәы.....	635
Зәы аарту ахәра.....	654

Анатоли Ианкәа-иҗа Лагәлаа

ИҢЫНЧЫМ АЦХ

ажәабжькәеи аповесткәеи

Анатолий Янкович Лагулаа

ТРЕВОЖНАЯ НОЧЬ

рассказы и повести

Аредактор С. Аргәын
Акорректор К. Қәтелиа
Дафьала аиқәыршәәф Д. Гергиа
Асахьафыхәы Р. Габлиа

Аформат 84x108 $\frac{1}{32}$.
Икацә. акь. бгь. 21,5. Инықә. акь. бгь. 34.
Ағәтапқа №